TOPLUMSAL

TARİH

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

OCAK 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

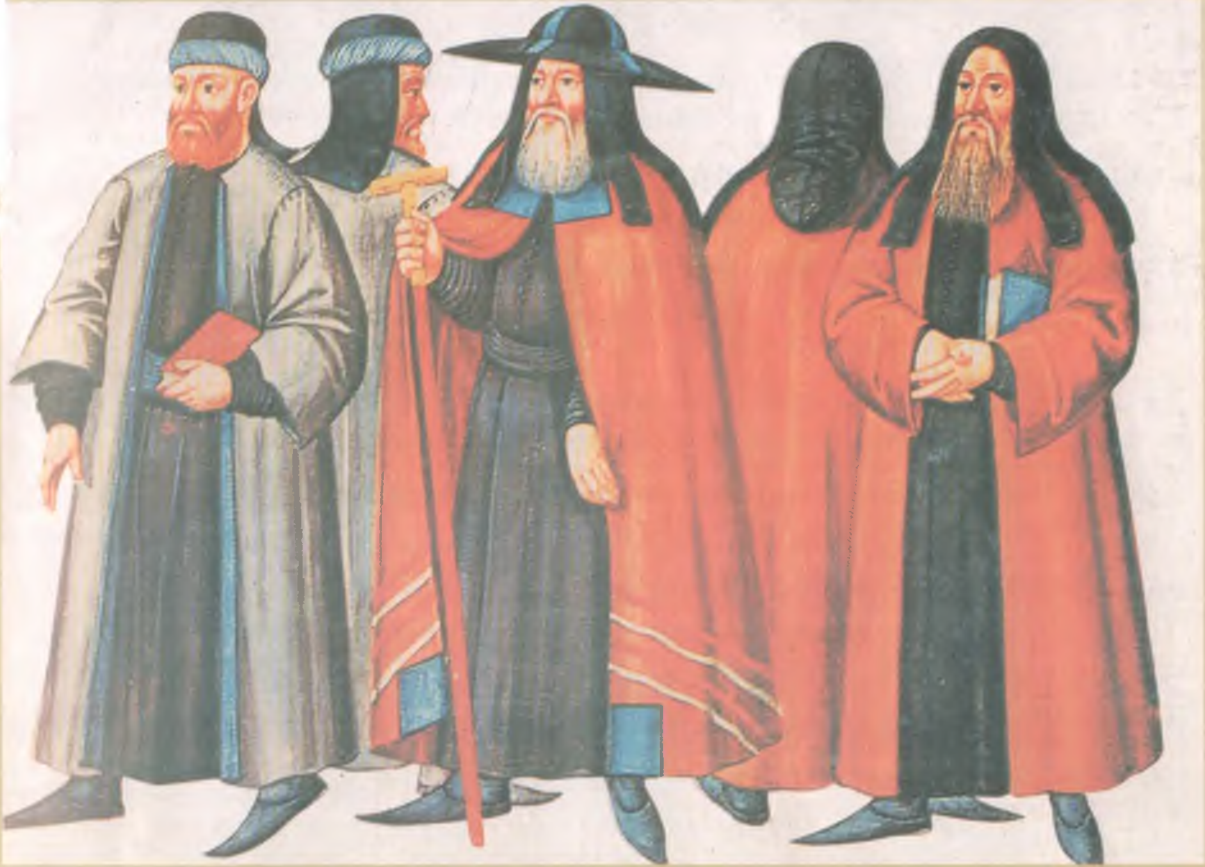

OSMANLILAR VE ZİMMİLER

TÜRK ÇATILARINDA GÜVERCİNLER

ADNAN MENDERES'İN ARAZİ SORUNU

ELZA NİYEGO OLAYI

25

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ATÖLYELERİ

OCAK-ŞUBAT 1996

4 Ocak 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Mehmet Genç*
Devlet ve Ekonomi: İktidarın Kaynakları (Türkçe)

16 Ocak 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Nilüfer Narlı*
İstanbul Metropolünde Kurban Merasimi (İngilizce)

23 Ocak 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Nadir Devlet*
Eski Sovyetler Birliği'nde Yaşayan Volga Tatarları: Tataristan Toprağına mı,
Dağınık Bir Tatar Cemaatine mi Bağlı Bir Tatar Kimliği? (Türkçe)

24 Ocak 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Henry Duday*
Mezar Arkeolojisi ve Arazi Antropolojisi 1: Kuramsal Sorunlar (Fransızca)

25 Ocak 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Metin Özbek*
Amasya Roma Nekropolü (Türkçe)

26 Ocak 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Henry Duday*
Mezar Arkeolojisi ve Arazi Antropolojisi 1: Pratik Örnekler (Fransızca)

6 Şubat 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Amy Singer*
İktidar Mutfaktan Nasıl Beslenir: Kudüs'te Haseki Hürrem Sultan İmareti (İngilizce)

13 Şubat 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Michel Balard*
Galata'da Cenevizler (Fransızca)

20 Şubat 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Kutluk Sümer*
Tatarların Kırım'a Dönüşü: Rus ve Ukrayna Milliyetçiliğinin Gelişmesi
Karşısında Türkî Kimliğin Yeri? (Türkçe)

27 Şubat 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Levent Zoroğlu*
Kalenderis Nekropolünün Gelişmesi (Türkçe)

Atölyeler (4 ve 25 Ocak Perşembe, 24 Ocak Çarşamba ve 26 Ocak Cuma günleri düzenlenenler dışında) salı günleri saat 17.30'da başlamaktadır. Yaklaşık bir saatlik bir sunuştan sonra aynı süre tartışmaya ayrılacaktır. Türkçe yapılmayan konuşmalardan sonra Türkçe kısa bir özet yazılı veya sözlü olarak verilecektir.

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
Nuru Ziya Sokak, 22, 80072 Beyoğlu-İstanbul Tel: (212) 244 17 17 - 244 33 27 / Fax: (212) 252 80 91

SUNUŞ

Beşinci cildimizin bu ilk sayısında önce bir söyleşi yer alıyor. Yeşim Işıl Ülman ve Osman Bahadır, Sayın Celal Saraç ile bilim tarihi üzerine bir söyleşi yaptılar. Sayın Saraç bilim tarihinin temel sorunlarına değinmenin yanı sıra, 1933 Darülfünun reformu -ya da tasfiyesi- konusunda da kişisel gözlemlerine dayalı değerlendirmeler yapıyor. Halen kendi deyişiyle çekildiği inziva köşesinde yaşayan Sayın Saraç'ın kısa yaşam öyküsü ile eserlerini özetleyen çerçeveleri de sayfalarımızda bulacaksınız.

İkinci yazımızda Türkkaya Ataöv Vasco da Gama'nın gölgesinde kalmış büyük bir Arap denizcisi Ahmed bin Mâcid'i anarak Batı'nın tarih yazıcılığından bizim ders kitaplarına dek uzanan bir zihniyeti sorguluyor. Baharat üreticisi memleketlere giden en kısa yolu keşfe çıkan Portekizliler, Ümit Burnu'nu aştıktan sonra Hint Okyanusu'nu bu suları avucunun içi gibi bilen Ummanlı Ahmed bin Mâcid'in kılavuz kaptanlığında yeniden "keşfederek", Arap tacirlerin ve tabii Osmanlıların bu önemli ticaret yollarındaki egemenliğini kırmak, giderek bu bölgede sömürgeci egemenliklerini oluşturmak konusunda önemli bir adım atarlar. Sayın Ataöv, yazısında bu keşfin bugüne dek uzanan etkilerini özetliyor.

İzmir'den arkadaşımız Sabri Yetkin, Adnan Menderes'le köylüler arasında arazi sorunundan kaynaklanan davayı belgeleriyle ele alırken, Trabzon'dan Kemal Çiçek, Kıbrıs Şeriye Sicillerinden bulduğu bir belgede yer alan Papa Pavlos davasından hareketle, Osmanlıda zimmilerin hukuki statülerini ele alıyor. Osmanlıda zimmilerin -tabii bu arada Müslümanların- giysilerine yönelik renk kısıtlama ve yasaklamaları davanın asıl konusu. Kapağımızda yer alan 16. yüzyıldan kalma bir albümde bulunan resim de bu yazı vesilesiyle seçildi. İsrail'den Avner Levi ise 1927'de İstanbul'da patlak veren Elza Niyego Olayı'nı ve ardından meydana gelen gelişmeleri özetliyor. Elza Niyego adlı genç bir Yahudi kızı Türk belalısı tarafından öldürülür. Kızcağızın cenaze töreninden sonra basında yoğun bir Yahudi aleyhtarı kampanya başlatılır: "Nankör ve küstah" Yahudiler ayaklanmışlar, "Kahrolsun Türkler" diye bağırmışlardır! Avner Levi saman alevi gibi parlayıp sönen bu kampanyayı bir dönüm noktası olarak niteliyor. İlgiyle okuyacağınıza eminiz.

Behzat Üsdiken'in Beyoğlu'nun eski sinemalarını ve İsmail Engin'in Tahtacıları ele alan yazıları bu sayımızda da devam ediyor. Beyoğlu sinemaları beş, Tahtacılar ise üç bölümde tamamlanacak. 23. sayımızda "Varşova'da Türkoloji 1918-1978" başlıklı yazısını yayımladığımız Edward Tryjarski'nin bu kez "Türk Çatılarında Güvercinler" başlıklı ilginç yazısını sunuyoruz. Yazıyı yine Reşide Gürses ve Dursun Ayan çevirisiyle okuyacaksınız.

Mustafa Şahin arkadaşımız seçtiği birkaç yazıyı aktararak *Anadolu Mecmuası*'nı tanıtırken, Ankara'dan Cemil Koçak Kitabiyat bölümümüzde Zafer Kars'ın *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu* kitabı vesilesiyle tarihçiliğimizin yöntem sorunlarına değiniyor. *İkdam*'dan seçmeler ve Tarih Vakfı'ndan Haberler de her zamanki yerlerinde. Koleksiyoncu Tunca Varış'ın sağladığı bir ikramiyeli sigara kâğıdı da Koleksiyoncunun Dağarcığından köşemizi oluşturuyor.

Gelecek sayımızda yeniden buluşmak umuduyla...

CEMAL KOZANOĞLU'NUN NOTU

Silivri'de karaya vurarak parçalanıp batan Salvador gemisi hakkında *Toplumsal Tarih* mecmuasının 20. sayısında yayınlanan, Silivri faciasını ele alan yazımdaki maksadım ne Almanların ve ne de İngilizlerin Yahudi politikası değildi, gayem bu faciadan yararlanıp vicdansızca soygunculuk yapanları anlatmaktı.

55 sene önce olan bu facia hakkında bilgi toplayabilmek için kaynak aradım, bulamadım. Bu hususta *Şalom* gazetesi arşivinde bile hiçbir bilgi yoktu. Bilgi istediğim bu gazetenin arşiv memuresi Suzan Valid Hanım "Gömlek olmadı pantolon verelim" misali Salvador hakkında bir bilgi bulamayınca Struma faciası hakkında topladıkları bilgileri gönderdiler. Yazımda da belirttiğim gibi kaynak kişilerin birbirlerini tutmayan değişik ifadeleri bazı yanlışlıklara neden olmuştur.

Salvador gemisinin batışı hakkında en doğru bilgiyi o tarihte yayınlanan *Cumhuriyet* gazetesinde bulabildim.

Sayın Dr. Esra Danacıoğlu'ndan bu hususta bilmediklerimi ve bulamadıklarımı öğrenmek beni memnun etti. Kendilerine samimi teşekkürlerimi sunar, bu güzel bilgilerinden yararlanmak için sık sık yazmasını bekler, kendilerine sağlıklı uzun ömür dilerim.

10 Aralık 1995
Dr. Cemal Kozanoğlu

T O P L U M S A L
TARİH

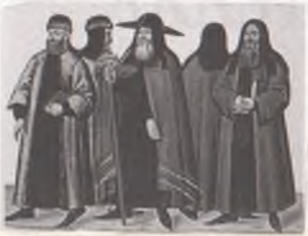

Rum papazlar, 16. yy sonları
Österreichische Nationalbibliothek
Metin And, Istanbul In the 16th Century, İstanbul, 1994.

Aylık Dergi
Sayı: 25 Cilt: 5 Ocak 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal
Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Ayda Arel,
Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu,
Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Yaysat*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar*
Dairesi, Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$

Yurtdışı normal posta için 2$US,
uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Ayşe Şen*'in* İkdâm'*dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

PROF. DR. CELÂL SARAÇ
İLE SÖYLEŞİ
BİLİM TARİHİNİN
TEMEL SORUNLARI
Celal Saraç, ***Yeşim Işıl Ülman*** *ve* ***Osman Bahadır****'ın bilim tarihi ve Darülfunun reformuyla ilgili sorularını cevaplıyor.* 6

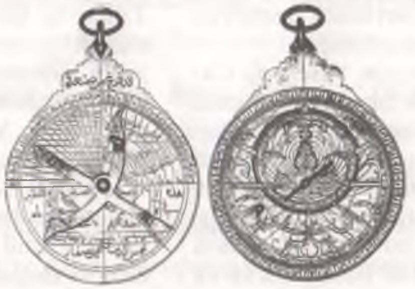

1500 dolaylarında Ummanlıların kullandıkları usturlap

VASCO DA GAMA MI,
AHMED BİN MÂCİD MÎ?
Türkkaya Ataöv*, Vasco da Gama'ya Hint Okyanusu'nda kılavuzluk yapan Ahmed bin Mâcid'i hatırlatarak bu "keşfin" etkilerini özetliyor.* 15

YETİM ADNAN (MENDERES) BEY'İN
ARAZİ SORUNU
Dr. Sabri Yetkin*, Adnan Menderes'in köylülerle arazi ihtilafını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelere dayanarak aktarıyor.* 18

ELZA NİYEGO OLAYI
VE TÜRK-YAHUDİ İLİŞKİLERİNE
YENİ BİR BAKIŞ
Avner Levi*, 1917'de İstanbul'da meydana gelen bir olayı inceleyerek Türk-Yahudi ilişkilerini ele alıyor.* 23

OSMANLILAR VE ZİMMİLER:
PAPA PAVLOS'UN İSLAMA HAKARETİ
YA DA RENKLERE İSYANI
Dr. Kemal Çiçek*, Kıbrıs Şeriye Sicillerinde yer alan bir davadan hareketle zimmilerin statülerini irdeliyor.* 28

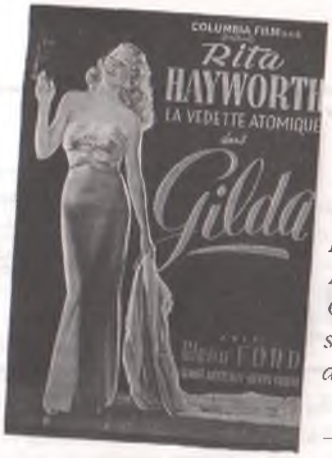

BEYOĞLU'NUN ESKİ SİNEMALARI-III

Behzat Üsdiken*'in yazı dizisi bu bölümde Apollon, Majestik, Americain, Santral, Cinema Parlant, Orienteux ve Yıldız sinemalarıyla ilgili canlı tanıklıklarla devam ediyor.*

34

TÜRK ÇATILARINDA GÜVERCİNLER

BAZI TARİHSEL VE DİLBİLİMSEL NOTLAR

Polonyalı Türkolog ***Edward Tryjarski***, Reşide Gürses ve Dursun Ayan'ın çevirdiği *ilginç yazısında Türkoloji açısından güvercinler konusunda bir dizi değinmede bulunuyor.*

39

TAHTACILAR: KİMDİR VE KÖKENLERİ NEREDEN GELİR?-2

Dr. İsmail Engin*'in Tahtacıların kökenine ilişkin eskiden beri süregelen tartışmaları özetlediği yazı dizisinin ikinci bölümü.*

46

ANADOLU MECMUASI'NDAN BİRKAÇ YAPRAK

Mustafa Şahin *seçtiği örnek yazılarla* Anadolu Mecmuası'*nı tanıtıyor.*

52

ZAFER KARS'IN KİTABI VESİLESİ İLE

TARİH ÇALIŞMALARINDA YÖNTEM ÜZERİNE

Cemil Koçak, *Z. Kars'ın* 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu *kitabını ve buradan hareketle kimi yöntem sorunlarını tartışıyor.*

62

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

65

Tarih Vakfı'nın düzenlediği İnsan Hakları Sergisi.

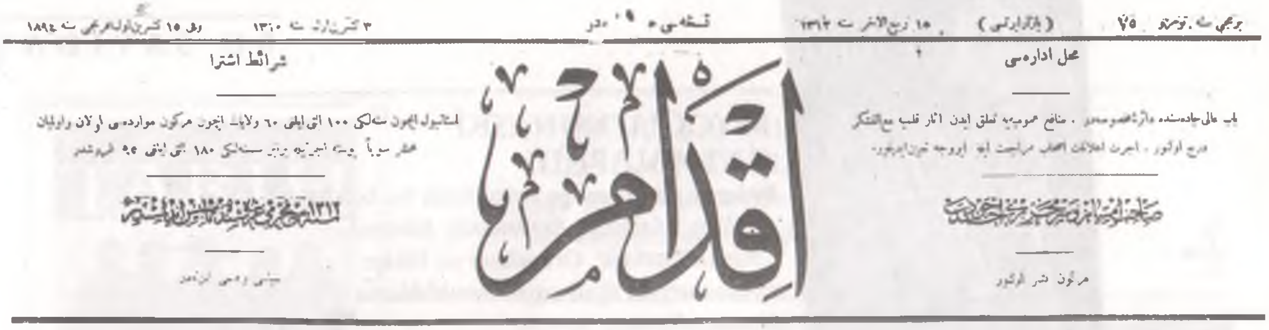
شرائط اشترا
اقدام
محل ادارەسی

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

OCAK 1896

DERLEYEN

AYŞE ŞEN

MAKALE-İ MAHSUSA

İbn Rüşd Unutulmuş

İsmetlû Fatma Aliye Hanımefendi Hazretleri tarafından:

İkdam gazetesinin müşteşrikîn unvanıyla neşr eylediği makalâtın birincisinde hikmet-i İslamiyyenin ve hususiyle Aristo felsefesinin Avrupa'ya suret-i intişarına dair hizmetleri sebk eden kimselerin nâmları yâd olunduğu halde İbn-i Rüşd nâmının tezkârı [anılması] unutulmuş olmak cihetiyle bu bâbta vâki'olan ihtar-ı âcizânemi hâvi makale-i âcizinin suret-i tesiri beni hakikaten müftehir kıldı.

Zira söylediğim iki söz üzerine erbab-ı sa'y ü gayret ve ashâb-ı marifet tarafından birçok makaleler yazıldı. Ecânibin dahi takdirine mazhar olmuş olduğu halde bizce henüz tamamiyle tanınamamış olan İbn-i Rüşd gibi hükemâ-yi İslamiyyeden birinin efkâr ve âsarına ve mesâlikine dair malumatlar verilmeye başlandı. Bir yandan da "Draper" gibi İslamiyet ve İslamlar ile iştigal eyleyen büyük bir âlim lisan-ı ecnebiye âşina bulunmayan Osmanlı erbab-ı maarifine tanıtılmaya başlandı. İkdam gazetesinin de bu gibi şeylere bir gazete ve bir muharririn sa'y ve ikdamı kifayet edemez diye istediği gayret ve muâvenet bu değil miydi? Amma bu makalât gerek yekdiğerini takdir ve gerekse tenkid cihetiyle yazılmış olsun maksat maarif-i Osmaniyyeye hizmet değil mi? Matlub bu hizmetin görülmesidir. Bizler gibi hizmetkârân-ı maarifin usul ve âdâbı dahilinde olmak şartıyla vâki'olacak ihtarât ve tenkidâta asla gücenmeyeceklerinden başka teşekkür bile edecekleri beyandan müstagni bulunan mevâddandır...

(24 Kânun-ı sâni 1896)

MÜLÂHAZA

Teşebbüsat-ı Şahsiyenin Teşviki

Servet-i Memleket

Cümle erbâb-ı vukûfa malum olduğu üzere memleketimiz bir hazine-i servet olup esbâb ve vesâil-i mukteziyyeye teşebbüs olunduğu halde en zengin memleketler ahalisine gıbta-bahş olacak derece-i sâmâna vüsûl bulacağımız zerrece iştibah [şüphe] götürür mevâddan değildir.

Çünkü Hakk-ı taâlâ hazretleri arazimize fevkalâde kuvve-i inbâtiyye [bitkilerin bitmesini sağlama gücü] ihsan buyurduğu gibi ahalimize dahi fayetle istidâd ve zakâ vermiş olduğundan başka yerlerde senelerce sarf-ı mesai olduğu halde yine hâsıl olmayan şeyler bizde az vakit zarfında vücud-pezir olur.

Hülâsa-i kelâm bizim için zengin olmak kaidesine ve usulüne tevfikan çalışmaktan ibaret olup vesâit-i tabia-i servetten edeceğimiz istifadeyi başka kavimler sun'i esbâb ve vesâitle ve hezârân kefalet ve meşakkatle istihsal edebiliyorlar.

Devletçe terakki-yi ahval-i reâya ve istihsal-i servet ve gınâ' [zenginlik] uğrunda her zaman çalışmaktan hâli kalınmamışsa da vaktiyle ahali bir takım muhtekirânın mağlup ve esiri idi.

Zât-ı maali-simât-ı hazret-i padişahi serir-ârâ-yi şevket ü iclâl olunca ebvâb-ı servet ü sâmânın [servet ve zenginlik kapılarının] iki kanadını birden küşâd ve memleketin her tarafına neşr-i adl ü dâd buyurduklarından teşebbüsât-ı şahsiyye teşvik-yâb-ı terakki olmuş ve taraf taraf şirket ve hey'etler teşekkül edip sanayi ve ziraata revaç ve itibar-ı tam verilmiştir...

(8 Kânun-ı sâni 1896)

ŞÜÛNÂT

Heybeli'de Cinayet

Heybeliada'da bir cinayet ikâ edilmiştir. Şöyleki: Mutebarân-ı tüccardan mösyö Kuzmani'nin teyzesi olup cezirenin Jak mahallesinde sakin bulunan altmış beş yaşında matmazel Pippi'nin hâne kapısı pazar günü hilâf-ı mu'tâd olarak açık olduğu komşuları tarafından görülmesi ve içeriden bir ses çıkmaması üzerine zabıtaya ihbar-ı keyfiyet edilmiş ve derhal memurin-i zabıta tarafından hâne dahilinde taharriyât-ı lâzıme icra kılındıkta Pippi'nin alt katta bir küçük oda derûnunda yüzüstüne maktûlen yattığı görülerek takibi emrinde taharriyât-ı lâzımeye ibtidar olunduğu misillû ayrıca Zabtiye Nezaret-i celilesine dahi cinayet hakkında telgraf keşide edilmiştir. Devletlû Nazım Paşa hazretleri tarafından cinayetin esbâbı hakkında icrâ-yi tahkikatla mütecâsirinin meydana ihracı zımmında karakollar müfettişi miralay izzetlû Hüseyin Dâim ve komiser-i sâni izzetlû Ziya Beyler mahall-i mezkura i'zâm kılındığı gibi Etıbbâ Dairesi âzâsından saadetlû Simon Bey ile cerrah dahi gönderilmiş ve mumâileyhüm cezireye muvâsalat ederek tahkik-i keyfiyete müsâraat etmişlerdir.

Hânede mevcut konsol ve sandıkların şikest edilerek [kırılarak] derûnundaki eşyaların dağılıp harice atılmış olduğu görülmesi üzerine fi'l-i cinayetin bir sirkat maksadıyla icrâ edildiği bir kat daha ta'mik-i tahkikatla merdiven başlarında müşâhede edilen gaseyân [kıyma] âsârından, mezbüre Pippi'nin çamaşır yıkamak üzere iken cinayetin îkâ edilmiş olduğu leğen derûnunda çamaşırların metruk bırakılmış olmasından anlaşılmıştır.

Bu bâbtaki istıtlââtımıza [tahkiklerimize] göre mezbure parasını göstermek hususunda taht-ı cebre alınarak hânesinin her tarafında gözetilmiş ve icra kılınan tazyikâtın tesiriyle boğazının bir tarafında dört ve diğer tarafında bir ve dudaklarında dahi ayrıca ceriha hâsıl edildikten sonra alt katta ağzını tıkatılmak suretiyle boğulmuştur...

(10 Kânun-ı sâni 1896)

Asâr-ı Atika Zuhuru

İzmit Tersanesi dahilinde inşâ olunmakta bulunan Mescid-i Şerif için toplanılan mermer taşlar meyânında üzerine Latin hurufâtı [harfleri] mahkuk [hakkolunmuş, kazılmış] bir kıt'a taş zuhur ettiğini evvelki nüshalarımızın birinde yazmış idik. Bu kere istihbar olunduğuna göre taşın âsâr-ı atikadan olması muhtemel bulunduğundan li-ecl-il-muayene [muayene için] Tersane-i Amire'ye gönderilmiştir... (10 Kânun-ı sâni 1896)

Profesör Röntgen'in Keşfi

Bir Keşf-i Mühim

Azm-i bedeniyyenin [bedene ait kemiklerin] bir vücûd-i zi-ruhta [ruh sahibi, canlı bir vücutta] fotoğrafını ahz etmek imkânı elektriğin terakkiyâtı sayesinde kesb-i imkân eylemiştir.

Bu bâbtaki muvaffakıyeti fevkalade addedilmek lâzım gelen kâşif-i muhterem Würzburg Dârülfünûnu muallimlerinden mösyö (Röntgen) dir.

Müşârünileyh bi'l-iştikak husûle gelen kuvve-i elektrikiyye sayesinde bir enbûbe [ince boru] dahilinde nümâyan olan ziya'yı adi fotoğraf levhalarında hüsn-i istimal ile uğraştığı sırada -keşfiyat ekseriya tesadüfe müstemid olduğu gibi- ziya-i mezkurun tahtadan nüfuz ettiğini maa'l-istigrâb [şaşkınlıkla] görmüştür. Ziyâ-i iştikakîye has olan şu kuvvet-i nüfuzun madeniyâta tatbiki mümkün olmayıp binâenaleyh bir tahta sandık derûnunda mahfuz olan bir madde-i madeniyyenin fotoğrafını ahz ü tasvir eylemek imkânı bu sayede mümkün olduğu misillü ta'mik-i tecârüble ekser mevâdd-ı uzviyyenin ve bilhassa lahmın [etin] dahi mezkur ziyânın nüfuz ve in'ikâsına [yansımasına] kifâyet ve müsaadesi kemal-i hayretle görülmüş ve ancak kemiklerin müstesna olduğu anlaşıldığından muallim-i müşârünileyh tarafından yalnız kemikleri ve bir parmakta bir yüzüğü hâvi bir fotoğraf gösterilmiştir ki yed-i mezkûra bir vücud-i zi-ruhtan nakl edilmiştir. Profesör Röntgen'in keşf-i harikulâdesinden ilk faide cerrahlığa ve çıkıkçılığa tatbikidir. Nitekim bir uzv-i rencide üzerine ameliyat-ı cerrahiyye icrâsına mübâderetten evvel azm-i münkesirin [kırık kemiğin uğradığı sakatlığın derecatı fotoğraf vasıtasıyla iyice nazar-ı dikkate alınmak herhalde tahminât-ı hariciyyeye nisbetle pek müstesnâ ve şâyân-ı nazar bir ehemmiyet-i mahsusayı hâizdir. Artık keşf-i vâkı'in tatbikât-ı ziyâiyyesine de intizar edelim...

(18 Kânun-ı sâni 1896)

VUKUÂT-I ZABITA VE HAVADİS-İ MÜTEFERRİKA

Hırsızlık

Kasımpaşa'da Kulaksız'da kahvecilik eden Nesim'in dükkânına evvelki gece sârik dühûl edip çekmecesini şikest ve derûnunda doksan kuruş akçesiyle bir miktar eşyasını sirkatle firar eylemiş ve mütecâsirinin taharrisine ibtidâr olunmuştur.

Cihangir'de Somuncuoğlu Sokağında sâkin topçu mülâzımlarından Hıfzı efendinin hânesinde misafireten bir gece kalmış olan komşularından Salih nâm çocuk mumâileyhin odasından altı Mecidiyesiyle bir saatini sirkat etmekle merkûmun taharrisine ibtidar olunmuştur.

Denize Düşen Kayıkçı

Kayıkçı Mişon evvelki akşam Balat'tan Ayvansaray iskelesine gitmekte iken şiddet-i telâtumdan [dalgaların şiddetinden] esnâ-yi râhta kayığı devrilerek denize düşmüş ise de etraftan yetişilip tahlis edilmiştir.

Kuduz

Çarşamba civarında Mehmet Ağa Mahallesinde evvelki gün bir kelb kudurarak attar Sezai Efendi'nin üzerine hücumla elbisesini parçalamış ise de derhal mimurîn-i zabıta tarafından itlâf edilmiştir...

(20 Kânun-ı sâni 1896)

Denize Düşen Kız

Sarıyer'de Yeni mahallede Nuri Bey'in kerimesi dokuz yaşlarında Meserret hanım evvelki gün yalıları önünde oynamakta iken ayağı kayarak denize düşmüş ise de sâlimen tahlis edilmiştir.

Bıçaklama

Feriköyünde tenekeci Rum milletinden Andon geçen akşam orada bakkal Dimonun dükkânında oturan arabacı Kosti'ye bıçak çekmiş, Kosti men' için eliyle bıçağa yapıştığı sırada parmaklarıyla avucu içinden yaralanmıştır. Andon der-dest edilmiştir...

(21 Kânun-ı sâni 1896)

PROF. DR. CELÂL SARAÇ İLE SÖYLEŞİ

BİLİM TARİHİNİN TEMEL SORUNLARI

YEŞİM IŞIL ÜLMAN / OSMAN BAHADIR

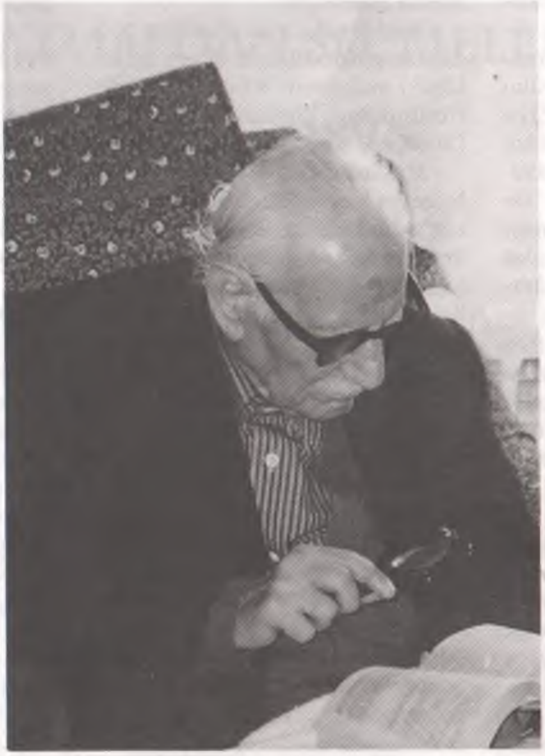

YIÜ: *Efendim, Türkiye'nin üç büyük kentindeki (İstanbul, Ankara, İzmir) yüksek öğretim kurumlarında yıllarca hocalık yaptınız, aralarında bugünün hocaları da bulunan yüzlerce öğrenci yetiştirdiniz, araştırmalar yürüttünüz ve eserler verdiniz. Bilim tarihinin temel meselelerine dair size bazı sorular sormak istiyorduk. Zamanınızı ve mesainizi ayırdığınız için çok teşekkür ederiz.*

CS: Ben acize yönelttiğiniz sorular için önce teşekkürlerimi ve gönülden takdirlerimi sunmak isterim. Siz değerli bilim tarihi araştırıcısı genç meslekdaşlarımın bu konuda beni düşünmelerini onur verici bilimsel bir girişim olarak niteliyorum. Yalnız şu kadarına hemen açıklık getirmeliyim: Halen bulunduğum inziva köşesinde, bilimsel nitelikte kaynaklardan uzakta yaşamakta olduğumu biliyorsunuz. Tek dayanağın 1967-1976 yılları arasında Ege Üniversitesi Fen Fakültesi'nde vermiş olduğum "Pozitif Bilim Tarihi" derslerinden hafızamda kalan izler ve o tarihten beri ele geçirip ulaşabildiğim bazı eserlerin mütalaasından edinmiş olabileceğim cevaplarda kesin çizgilerin bulunmadığını, özellikle ad ve tarih olarak hemen hiçbir ayrıntıya girmediğimi belirtmek mecburiyetindeyim.

OB: *Tarih boyunca bilimin belirli dönemlerde ve belirli bölge ya da ülkelerde daha yüksek bir gelişme seyri izlediğini görüyoruz. Örneğin bilim ilk kez Mısır ve Mezopotamya bölgesinde doğuyor, sonra antikçağda Ege çevresinde (Batı Anadolu ve şimdiki Yunanistan topraklarında) parlak bir dönem yaşıyor. Daha sonra da bilindiği gibi ortaçağ İslam ülkelerinde ve 16. yüzyılda Batı Avrupa'da gelişme kaydediyor. Bu dört bölgede de neredeyse 500'er yıllık dönemler halinde yaşandığını söyleyebileceğimiz bilimin yüksek gelişme evreleri var. Bu olgu bizi şu soruyu sormaya yöneltiyor; bilimin belirli yörelerde yoğunlaşmasına ve hızlı gelişmesine yol açan bazı temel faktörler mi var?*

CS: Bilindiği gibi, medeni oluşumun başlamasına ön şart olarak "yerleşik yaşam" kabul edilmiştir. Yerleşik hayat da coğrafyanın ve iklimin müsait olmasıyla temelden ilgilidir.

Yerleşik bir medeni hayat sürecinde, fert ve toplum olarak, yarının temel ihtiyaçlarının teminat altına alınması ilk aşamadır; bundan sonra insanoğlu çevresinin yararlılığını, çevreyi düzenli kılmayı ve bu düzeni sürdürmek üzere, en basit teknikten başlayarak becerikliliklc ilgili bilgileri kavrar; yavaş yavaş düşünmek, yerde ve gökte yararlanabileceği hususiyetler üzerinde fikir yormak fırsatını bulur. Korkulacak yönleri bulunmadığını algıladığı gök olaylarından nasıl yararlanabileceğini tesbit eder ve bu konudaki gözlem ve incelemeleri için vasıta -alet- teminine uğraşır. Yerde de topraktan, sudan ve havadan daha iyi yararlanma imkânlarını araştırır; bu imkânların illiyet ve gaiyet yönünden incelemelerine girişir. Müşahadeye (gözlemeye) ve tecrübeye dayanan ilimler böyle doğar.

İşte eski Mısır ve Mezopotamya'da pozitif bilimin temel doğuş ve ilerleyiş sürecinde coğrafya ve iklim şartları (Nil, Dicle, Fırat akarsularıyla berrak sema) buralarda medeni varlığın çok erken oluşarak yükselmesinde, kalıcı eserler vermesinde baş etken olmuştur.

Tabii bu yolda beşer dimağının tecessüs gücü, insan ruhunun hassasiyet derinliği de büyük rol oynamıştır. Varlık âleminde sonsuz zenginlik ve çeşitlilik, yaratılış muamması, bir şeylere inanarak bağlanmak ihtiyacı da somut tecrübi ilimlerle birlikte ve belki daha bir tutkunlukla başka başka kavramlar ve incelikler üzerinde durulmaya yol açmıştır: Dinin (inanç sistemlerinin) felsefe meselelerinin ve diğer sosyal bilimlerin doğması bu tür bir olgudur. Eski Mısır ve Mezopotamya ve İyonya kıyılarındaki bilimsel gelişmeleri başkaca nasıl açıklığa kavuşturabiliriz? Mezopotamya'da astronomi ve matematiğin, eski Mısır'da kimya ve eczacılıkla yapı tekniğinin doğup, ileri tekâmül safhaları göstermesi ve giderek İyonya kıyıları sakinleriyle eski Yunanı etkilemeleri, ilkçağ tarihinin konuları arasında yer almış gerçeklerdir. Thales ve Pisagor'un (Eski Mısır'ın hiyeroglifinden, Babil'in de çivi yazısından sonra, bugün kullandığımız alfabenin ana mucidi olan) Fenike'de yetişmiş filozof ve matematikçi olmaları, bu bölgelerdeki birçok bilgin ve filozofun temel kültür dağarcıklarını zamanlarının Mısır ve Mezopotamya kaynaklarında doldurmuş olmaları tesadüfi değildir.

Ortaçağ İslam âlemi dönemindeki karakteristik bilimsel-kültürel gelişmeler için de aynı ve benzer sebepler söz konusudur. Ayrıca, yeni bir inanç kaynağına ve yüksek ahlaki değerlere dayalı ve coşkulu bir hamle ile yakın veya uzak çevrelerdeki eski bilim ve düşünce birikimlerini yansıtan yazılı eserlerin -hemen hepsinin- tercüme yoluyla kazandırılması temel kaynak ve dayanak olmuştur. Astronomi ve matematik, dini -nakli- inançlarla çatışmamakta idi. Tıbbın yararlılığı hemen kavranmış ve kabul edilmişti. Bu arada eski felsefî sistemlerin göz ardı edilmesi de imkânsızlaşmıştı; çünkü özgür düşünce ve yargılama -idari otorite ile- yasaklanmamıştı. Böylece, miladi VIII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl ortalarına kadar (ilmi, tekniği, felsefesi ve diğer sosyal bilim ışığı ile) beş yüz yıllık parlak, zen-

CELÂL SARAÇ

1906'da babasının görevi sebebiyle bulundukları Bağdat'ta doğdu. Padişahın huzur derslerine de katılmış dönemin alimlerinden olan babası Müftü Saraçzade Abbas Vâsık Efendi, Altmışlı Mûsılai-Sahn Bursa Müderrisliği payeliydi. Vâsik Efendi, Farsça aslından *Tuhfe-i İsnâ Aşariyye*'yi çevirmiş ve İbn Sina'nın Arapça olarak yazdığı Ruh Kasidesi'nin edebi ve felsefi geniş bir yorumunu yapmıştı. Celâl Saraç, ilk ve orta öğrenimini Urfa'da tamamladı. Urfa Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra, 1922-1923 öğretim yılında Urfa'nın Vatan İlkokulu'nda matematik öğretmenliği yaptı. Daha sonra Adana Erkek Lisesi'nde öğrenim gördü ve buradan mezun olduğunda İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi'ne (bugünkü İTÜ) girdi. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı'nın açmış olduğu yarışma sınavını kazanması üzerine, Aralık 1927'de Fransa'ya gönderildi. 1932'de Dijon Üniversitesi Fen Fakültesi'nden yüksek matematik, analiz, genel fizik, genel kimya, fizikokimya sertifikalarını alarak yüksek lisans derecesiyle mezun oldu. Ayrıca aynı üniversitenin Edebiyat Fakültesi'nde Gaston Bachelard'ın bilim tarihi ve bilim felsefesi derslerini aldı.

Yurda dönüşünde bir süre Adana Erkek ve Kız Liselerinde fizik öğretmenliği yaptı. 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Umumi ve Tecrübi Fizik doçentliğine atandı. 1941'de Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Öğrenim Şube Müdürlüğü'ne ve Gazi Eğitim Enstitüsü genel matematik ve fizik öğretmenliğine atandı.

1943'te Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nin kurulmasıyla burada fizik profesörlüğüne getirildi ve Fizik Enstitüsü Müdürü (1945-1962) oldu. Ayrıca fakülte dekanlığı, Ankara Üniversitesi senatosu üyeliği (1951-1958), Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi üyeliği ve Klasik Eserler Tercüme Bürosu üyeliği (1946-1962) ve İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğü (1961-1962) yaptı. 1 Ekim 1962'de Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Genel Fizik Kürsüsü profesörlüğüne seçildi. 11 Aralık 1963'te Ege Üniversitesi rektörü oldu. Bu görevini 17 Ekim 1965'te tamamlayan Prof. Saraç, 13 Temmuz 1976'da yaş haddinden emekli oldu.

Ege Üniversitesi Senatosu, 1 Ekim 1991'de Prof. Celâl Saraç'a fahri doktora unvanı verdi.

Saraç, Heidelberg Üniversitesi'nde (1931 ve 1969), Berlin Üniversitesi'nde (1936), Fransa Dijon Üniversitesi'nde (1938 ve 1939), Amsterdam Bilim Tarihi Kongresi'nde (1950), Brüksel Mekanik Kongresi'nde (1956), Münih Bilim ve Teknik Tarihi Kütüphanesi'nde (1956), Dijon Fen Fakültesi ve Paris Ölçüler ve Ağırlıklar Enstitüsü'nde (1960 ve 1966), Avrupa Üniversite Rektörleri Toplantısı'nda (1964), Montreal'de Uluslararası Üniversiteler Birliği Toplantısı'nda (1970) çeşitli inceleme ve araştırma görevlerinde bulundu. Fransızca, Almanca, Arapça ve Farsça bilmektedir. ■

gin bir kültür dönemi yaşanmıştır.

C. SARAÇ'IN ESERLERİ

70'i aşkın bilimsel yayını bulunan Saraç'in eserleri arasında ilk anda: *Fizik Problemleri* (Besim Tanyel ile, 1946), *Tecrübi Fizik* (1955), *İyonya Pozitif Bilimi* (1971), *Bilim Tarihi* (1983), *Termodinamik Prensipleri* (1985) adlı kitapları; Ch. Fabry'den *Termodinamik* (1946), Lemoin-Blane'dan *Genel ve Denel Fizik* (1947), Boutroux'dan *Henri Poincaré* (1952), Rosenfeld'den *Atom Çekirdeği* (1962), Simon-Dognon'dan *Genel Fizik* (1944) gibi tercümeleri; "Sur la Détermination d'une Constante de Temps Susceptible de Caractériser l'Evolution des Solutions Colloidales en cours de Floculation" (Koloid çözeltilerin çökelme esnasında değişimini belirleyecek zaman sabitinin saptanması üzerine), "Recherche sur l'Evolution des Solutions" (Çözeltilerin değişimi üzerine bir inceleme), "Contribution â l'étude de la Floculation des Solutions Colloidales de gomme-gutte" (Hint zamkı koloid çözeltisinin çökelmesi çalışmalarına bir katkı), "Atom Bombasının İlmi Esasları", "Ziya Teorileri", "Eskilerde Ziya Telâkkisi ve Ortaçağda Bir Şark Alimi: İbni Heysem", "İslâm Dünyasında Matematiğin Doğuşu ve Gelişmesi", "Ahlâk-ı Alâî (Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak kitabının tanıtılması)", "Cabir İbn Hayyan", "Ortaçağda Pozitif Bilim Hareketleri", "İlk Türkçe Pozitif Bilim Eserleri", "Matematik Tarihine Toplu Bir Bakış", "1933 Üniversite Reformu'ndan Sonra Fizik Öğretiminde Gerçekleştirilen Gelişmenin Yönü ve Kapsamı", "Salih Zeki ve Eserleri", "Yüzon Yıl Önce Yayınlanmış İlk Türkçe Termodinamik Kitabı Hakkında" gibi makaleleri sayılabilir. Prof. Dr. Celâl Saraç'ın ayrıca *Bilim Tarihi* dergisinin çeşitli sayılarında (1992-1994) 10 makalesi bulunmaktadır.

XVI. yüzyıldaki Rönesans'ın temel dayanağı ve kaynağı da, kanaatimce, ikidir: 1258'deki Moğol istilasıyla âdeta sönme noktasına gelmiş olan Yakındoğu İslam âlemi bilim ışığı, önce Sicilya yoluyla, daha sonraları Endülüs'teki Arapça tedrisatlı kuruluşlarla -medreselerle- devam ediyordu. Ortaçağ Avrupasının karanlık çıkmazdan kurtulma çabalarına bu medreseler rehber olmaya başlamıştı. Çünkü Haçlı seferleri, Batılı birçok gözlemci için Doğu İslam âlemindeki maddi ve medeni zenginliğin sebebini görüp kavramak yolunu açmıştı. Çok sayıda gayrimüslim Hıristiyan, Yahudi, buralarda yetişmeye başlamış, öğrendikleri, topladıkları bilimi ve felsefeyi, XI-XIII. asırlar arasında Arapçadan yaptıkları, inanılmaz sayıda çok Latince tercümelerle, kendi memleketlerine nakletme çabasına girişmişlerdir. Ayrıca İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethine kadar Bizans kütüphanelerinde toplanıp duran birçok değerli antik bilim ve düşünce eserlerinin Batıya kaçırılması da Endülüs nakilleriyle birlikte, yeni bir temel ve orijinal kaynak vazifesi gördü. Batı Avrupa âlemi, Hıristiyanlığın dar görüş çerçevesini aştı, matbaanın da büyük yardımıyla son dönem ışığını yaktı. Bu ışık hiç sönmeden, yıldan yıla gittikçe daha da parlayarak günümüze kadar devam etti. Beşeriyyet bu ışıkla ne kadar övünse azdır. Şu şartla ki, daha önceleri hiç tahmin edilmeyecek yüksek seviyelere tırmanmış bulunan büyük tahrip güçlü teknik imkânlar, bütün varlık âlemi için bir musibet ve felaket kaynağı olmasın.

OB: *İslam ülkelerinde VIII. yüzyılda başlayan bilimsel gelişme XIII yüzyılda sona erdi. İslam ülkeleri bilimcileri çalışmalarını niçin sürdüremediler ve yükseltemediler? George Sarton, bunun nedenini islam ülkeleri bilimcilerinin deneysel bilime yönelmemiş olmalarına bağlıyor. Sizce bu, açıklayıcı bir neden olabilir mi? Değilse başka hangi etkenler sayılabilir?*

CS: Ortaçağ İslam âlemindeki -beş asırlık yüksek ve parlak- bilim, teknik ve kültür ışıklı döneminin devam edememiş olmasının sebebi olarak, yalnız ilimde tecrübeye yeterli önemin verilmemiş olmasını göstermek, kanaatimce sathi bir görüş olur. Bu da önemli menfi bir etken olmakla beraber, daha derin sebeplerin varlığını kabul etmek zorundayız:

1- Moğol istilası, 1258'de Bağdad'daki medeniyet güneşini küsûfe uğratmakla kalmamış, İslam âlemini siyasi, idari, sosyal bir keşmekeş ortamı içinde bırakmıştır. İlim adamları itibar imkânlarını kaybettiler. Binlerce yazılı bilim eseri parçalanıp Dicle girdaplarında yok oldu, asırların göz nuru ve zihin gücü ile oluşmuş irfan hazineleri darmadağın oldu. Medreseler, hemen hemen yalnız nakli, yeterli basit din bilgilerinin öğretilme seviyesine indi. Öyle bir zaman geldi ki, bazı meraklı aydın müderrisler istisna olarak akli denilen ilimlere giriş mahiyetindeki mantık dersini okuturken, talebelerinin, kıyas malzemesi olarak kullanmak istedikleri en basit hendese (geometri) bilgisinden bile mahrum olduklarını görerek, önce, (günümüzün ilkokul programlarında bile yer alan) Öklid geometrisi esaslarını göstermek mecburiyetinde kalmışlardır. Toplum, tavaif-i mülûk diye adlandırdığımız, yerel derebeylikler olan küçük siyasi teşekküllerin kendi aralarındaki sürekli mücadele ortamında, bir perişanlık dönemi yaşar hale gelmişti. Böylece Yakındoğu'da, ne Tuslu Nasirüddin'in kurduğu Meraga Rasathanesi'ndeki çalışmaları, ne daha çok sonraları Semerkant'ta parlayan Uluğ Bey devri bilimsel faaliyetleri yeni bir kültürel kalkınma hamlesine yol açabildi. Gazneliler ve Harizmşahların devirlerinde bölgesel bazı kıpırdanmalar olmuşsa da bunlar da yeterlilik ve süreklilik kazanamadı, büyük derde deva olamadılar. Gazneliler devrinde, ünlü Ebu'l-Reyhan Biruni'nin değerli bilimsel faaliyetlerine rağmen, meşhur Hindistan seferleri dolayısıyla bu büyük bölgenin geleceğini belirlemek dışında, yine, genel bir ilmi-felsefi gelişme devri açılmasına pek yaramadı. Zaten hayli önceden başlamış olan İslami akaid ihtilafları toplumu bir nevi şaşkınlığa itmişti. Bir kı-

Celâl Saraç fizik son sınıf öğrencileriyle, 1970.

sım halk ruhi huzuru tekkelerin daha çok manevi atmosferinde arar olmuştu. Artık ne ilmi düşünen ne de felsefeye fazlaca rağbet eden kalmamış gibi idi. Gazali gibi bazı büyük alimler de, hayli zaman evvelinden başlayarak, felsefeye fazla yönelmelere şiddetli itirazlarda bulunmuş; temel İslami inanç bünyesine zaaf getirmesi ihtimalini ileri sürerek, akli ilimlerde, hatta matematikte bile, fazla derin incelemelere girişilmemesini önermişti. Bu yolla, felsefecilerin bozuk -yanlış- bulduğu görüşlerine itibar edilmesinin aleyhinde bulunmuştur. Bu da İslami akaidin sadece nakli hüccetler yoluyla tanıtılması tezinin benimsenmesi demekti. Netice olarak, bu da, abartılarak, ilmin özgür düşünce yolunun kapanması demekti.

2- Bilimde genel olarak, tıpta özel olarak tecrübe XI. yüzyılda (Ebu'l- Reyhan Biruni, İbn Sina ve İbn Heysem gibi zirvelerde) temel en önemli araştırma ve inceleme yolu idi. Sonraları, bu yolun âdeta tıkanır hale gelmesi de, tabiatıyla, belli ölçüde ilmin inkırazında rol oynamıştır. Mevcut bazı teknik gelenekler ise devam etmiştir. Daha ilk haçlı seferleri dönemini yaşamış Batılı müşahitlerin beyanları, yayınlanan hatıraları da bu yoldadır. Hatta Saltukoğullarının hükümran olduğu yörede, bazı mahir tecrübeciler tarafından, basit de olsa mekanikte bazı ilginç otomasyon denemelerinde başarıya ulaşabildikleri hakkında eserler yazılmıştır.

YIU: *Babanız Urfa alimlerinden merhum Müderris Saraçzade Abbas Vâsık Efendi'nin, İbn Sina'nın Ruh Kasidesi'ne şerh yazdığı biliniyor. Siz de bu çalışma üzerine değerlendirmenizi yayınladınız, ayrıca dönem hakkında incelemeleriniz bulunuyor. Ortaçağ İslam uygarlığında tıbbın durumu sizce nasıldı? Eserleri XIX. yüzyıla kadar okutulmuş olan, bir hekim ve filozof olarak tanımlanan İbn Sina hakkında neler söylemek istersiniz?*

CS: Ebu'l-Reyhan Biruni ve İbn Heysem'le birlikte XI. asra damgasını vuran İbn Sina'nın (980-1037) tıbbı üzerinde, benim herhangi bir değerlendirmeye girişmem söz konusu olamaz; bu haddi ve hududu aşmak olur. Tabii bütün dünya hekimlerinin, onun şaheseri *Kanun fi'l-Tıb* kitabının büyük değeri üzerinde ittifak ettikleri ve bu kitabın, XIX. yüzyıl başlarında hâlâ Doğu ve Batı tıp fakültelerinde el üstünde tutulduğu bir gerçektir. İbn Sina, kendisi, hekimliği kliniklerde ve hasta yataklarının başında öğrenip öğretmeğe çalıştığını ve uyguladığını belirtmektedir. Anatomi ve teşrih anlayışının, günümüzün ilgili tecrübecileri ve genel tıp uzmanları tarafından yüksek seviyesi bakımından- hayranlıkla anıldığı da bilinmektedir.

Filozof bilim adamı olduğunu bildiğimiz İbn Sina'ya gelince, kimya ile de uğraşmış olduğunu bildiğimiz bu, Belh yakınlarındaki küçük bir kent olan Efşinli Türk dehası, sadece kütüphanelerde ve laboratuvarda çalışan, münzevi bir hoca değildi. Hayatı inişli ve çıkışlı bir hareketlilik içinde geçmiş, şair tabiatlı ehl-i dil idi. İbn Sina adaletiyle ün salmış bir vezir (devlet adamı) niteliklerine de sahiptir. Zaman olmuş zirvelerde hüküm sürmüş; devir gelmiş gözden düşerek, kalebent, sıkı bir mahpus hayat geçirmiştir.

Ayrıca, kendi zamanında olsun, daha sonraki dönemlerde olsun, dini temel itikat anlayışı bakımından birçok tarizlere uğramış, bu yolda mübalatsızlıkla (kayıtsızlıkla), hatta küfürle itham edildiği olmuştur. İslami temel davranış esasları arasında bulunan bazı yasaklara riayetsizliği (nehy-i a'nil münkir emirler arasına giren amel eksikliklerinden kaçınmaması) yerilmiştir. Mesela şarap içmesi hiç hoş karşılanmamıştır.

Kendisinden bir çeyrek yüzyıl sonra gelen büyük alim mutasavvıf -hücetü'l-İslam lakabıyla ünlü- Gazali (1058-1111), İbn Sina'nın yalnız felsefesini değil, aynı zamanda dini vecibelere karşı gösterdiği bazı kayıtsızlıklarını sert iradelerle eleştirmiştir.

Gerçekten de, İbn Sina, aşk ve şarabı tatmaktan nefsini mahrum etmemiş bir bilim adamı filozoftur. Ehl-i dil mizaçta değerli bir şair olduğu da, belagat üstadlarınca kabul ve tebcil edilmektedir. Ruh Kasidesi işte bu şair tabiatının ürünü, yüksek değerde bir eser olarak bilinmektedir.

İbn Sina'nın,"Habetat ileyhe min'el-mahallil erfa'i, Verhâü zâtü teazzüzin ve temennü'i" matlalı olan bu kasidesinde bir ruh temsili söz konusudur. İslami temel anlayışta, Kuran'da belirtildiği üzere, İlahi bir sır, -bir emri ilahi- olarak kabul edilen ve üzerinde herhangi başka bir hükümle tahliline girişilmeyen ruh meselesinde, İbn Sina, sınırları zorlamıştır. Şair filozofumuz, ruhu, çok yükseklerden

Prof. Saraç Ege Üniversitesi'nde 1964-65 ders yılının açılış töreninde.

inerek bedene -can evine- misafir olan -hatta onunla özdeşleşen- bir güvercine benzetmekte ve bedenle bu değerli misafir arasında ömür boyu süren serüveni tasvir etmektedir.

Tabii, bu temsil ve tasvir, -başta Gazali olmak üzere- ehl-i sünnet akaid alimlerince tepki ile karşılanmıştır. Bu konuda bizim, bugün bile haddimizi aşarak, bir görüş belirleyip münakaşa yolu açmaya hakkımız yoktur.

OB: *VIII-XIII. yüzyıllarda islam ülkelerindeki bilim başlıca hangi merkezlerde yoğunlaşmıştı? Çin ve Hint biliminin Avrupa ve Ortadoğu ülkelerine etkisinde Türklerin rolü nedir? Ortaçağda İslam bilimi dendiğinde, genellikle Arap ülkeleri bilimi anlaşılmaktadır. Bağdat'ta ve Şam'da önemli bir bilim üretimi olduğu bir gerçek. Fakat Çinlilere ve Hintlilere komşu olan Türklerin Müslümanlığı kabul etmeleriyle birlikte bir kültürel olgu olarak din, Çin ve Hint biliminin Avrupa bilimiyle ilişki kurmasında rol oynamıştır. İslam ülkeleri bilimi aracılığıyla da belirli ölçülerde Avrupa Rönesansını ve bilim devrimini etkilemiştir. Sizce Türklerin bilim taşıyıcılığı rolünden ne ölçüde söz edebiliriz?*

CS: Miladi VIII. yüzyılın dördüncü çeyreği başlarından itibaren, Bağdat'taki merkezi otoritenin sahipleri Abbasoğulları, önce Pers (İran) yoluyla Hint'teki hesab ilmine önem verdiler. O zamana kadar Şam Emevileri, bu konuda eski Yunan'dan intikal etmiş alfabetik rakamları kullanan yerli gayrimüslim muhasiplerden yararlanmışlardı.

IV. asırdan itibaren, Bizans'ta -eski Yunan bilim ve düşüncesini yaşatmaya devam eden mektepler kapatılmış, felsefe tedrisatı yasaklanmış, aydın, akılcı görüşlü Nasturi din adamları sürgüne gönderilmişti. Sürülen bu adamlar, o zamanki adıyla Edesa'da (Urfa) Süryanilerce sürdürülen tedrisat merkezinde hizmet imkânı bulmuşlardı. Bu bakımdan, Urfa'daki Süryani cemaatinin, hayli önceden kurduğu dil -eski Yunanca-, din ve felsefe tedrisat merkezi, kültürel bir sığınak olmuştur. Fakat burada da özgürce bir yaşamdan mahrum bırakılan ve takibata uğrayan aydın bilginler, zamanın Pers hükümdarı -adil lakaplı- Nuşirvan'ın davetini kabul ederek, bu memleketin sınır bölgesindeki Cundişapur'a göçmüşler, burada, kısa zamanda ün kazanan bir tıp ve kültür merkezi kurmuşlardı. İşte Abbasoğulları halifeleri, bu bilim merkezine sahip çıkmışlar, yavaş yavaş kendi bilim ve kültür hayatlarının gelişmesine değerli katkı sağlamalarının yolunu açmışlardır. IX. asır başından itibaren, Harran'daki Sabii alimlerinin astronomi, tıp ve matematikteki bilgi birikimlerinin de bu kütürel gelişme yolunda ne kadar önemli bir rol oynadığını biliyoruz.

İslamın Orta Asya Türklerince benimsenmesi Şam Emevileri zamanında başlamış ve hayli mücadeleli olmuştur. Ancak Abbasilerin biraz da adem-i merkeziyetçi, munis, müsaadekâr idare anlayışı sayesinde, Türkler, daha fazla gecikmeden -âdeta kitleler halinde- İslami camiaya katılmışlardır. Müslüman Türklerin Bağdat yönetimiyle münasebetleri, başlangıçta, daha çok askerlik sahasındaki katkıları ve etkinlikleriyle gelişmiştir. Türkler, anayurttan, askerlik sahasındaki engin tecrübeleriyle, disiplin ruhuna uygun olarak baş olmak, başa geçmek ve (ahlaki salâbete, civanmertliğe dayalı olmak kaydıyla) iç siyasette önemli, bazan çok kesin rol almak dışında ne getirdiler? Bu konuda, elimizde açık seçik belgeler bulunduğu söylenemez. Hatta, "Türkler, Çin komşuluğundan İslam dünyası bilimine katkı sağlamak yönünden ne kadar ve nasıl yaralandılar?" sorusu da ortaya atılabilir. Ancak bu konuda bir Çin keşfi olan pusulanın tanınıp kullanılması ile ilgili bilgi dışında söyleyebileceğimiz fazla bir şey bulunduğuna emin değilim.

Çok renkli ve zengin felsefi ve bir nevi mistik davranış geleneğine sahip bulunan Hint'ten intikal eden görüşlerin ise, az zaman sonra bazı etkinliklerinin görülmeye başladığı bilinmektedir. Çünkü ilk mücahitlerin i'lâ-yi kelime't-ullah (Allah kelamı Kuran-ı Kerim'i tanıtıp yüceltmek) için gaza coşkusu harfifleyince, sükûnet bulunca, karşılıklı etkileşme kaçınılmaz. Bu sürecin İslam âlemine neler getirdiğini incelemek de şüphesiz yararlı olur.

Bugün bile İslam âleminde -özellikle nakli dini ilimler bakımından, tefsir, hadis ve fıkıh için- temel yazı ve öğretim dilinin Arapça olduğu bir gerçektir. Fakat bilimsel, felsefi ve edebi konularda, diğer sosyal konularda, yüzyıllar boyunca vücuda getirilmiş, kütüphaneler dolusu Arapça yazmanın yazarlarının hepsi Arap değildi şüphesiz. Bunu bugün müsteşrikler de kabul ve tasdik etmektedirler. Fakat bu, Batıda bütün Ortadoğu (Türk, Arap ve İran) âleminde yeşererek gelişen kültür varlığına, maalesef uzun süre "Arap ilmi" denmesini önleyememiştir. Batıda yüzyıllar boyu Latince nasıl din, felsefe, bilim ve edebiyat dili olmuşsa, Arapçanın da bu rolü üstlenmesi yadırganabilir mi? İslamın temel inanç kaynağı Kuran-ı Kerim ile sevgili peygamberimiz Hazreti Muhammed'in anadili Arapça değil mi?

YIÜ: *Bilimsel ilerlemeler açısından bakıldığında Osmanlılar klasik İslam uygarlığından neleri miras almışlardır; buna ne gibi katkılarda bulunmuşlardır? Batıda yani bir evren anlayışının yerleşmesinde önemli payı olan coğrafi keşiflerin yapıldığı, dünyanın ilk kez denizden dolaşıldığı XV-XVI. yüzyıllarda ciddi bir deniz gücüne ve haritacılık birikimine sahip olan Osmanlı Devleti neden bu dinamiğe aktif olarak katılmamıştır?*

CS: Osmanlı realitesinin ilk tezahürleri, bilindiği gibi, -İslami cihat anlayışına uygun olarak- gaza ve fütûhhat yönünde olmuştur. Müstakil bir devlet bilinciyle teşkilata başlanmasıyla da, ilk olarak, İznik ve Bursa'da, din bilgi ve geleneğine dayalı adalet mekanizmasını işletmek çabasına girişilmiş, imar hareketleri yönünde yürünmüştür. Avrupa'ya geçilmesi ile de, daha geniş çapta cami, medrese, imaret, tekke, köprü, han, hamam ve kervansaray inşaatı ile ilgili teknik ve güzel sanat alanında orjinal bir dehanın şaheser örneklerinin meydana getirilmesi yolu genişlemiştir. Türklerin, çok eski zamanlarda, Çin ile komşulukları döneminde belirmiş güzel sanatlar tutkusu, özellikle güzel hat (yazı) sanatında (Kuran-ı Kerim yazmaları ve cami içi süslemelerle güzel hat tabloları gibi) çok güzel meyvelerini vermiştir.

Fakat XV-XVI. asırlarda Avrupa'nın efsanevi zenginlikteki Hint'e ulaşmak gayesiyle hareket ederek yeni ticaret yolları ve yeni bir kıta keşfetme gayret ve becerileri yanında, neden Osmanlı İmparatorluğu bu kervana katılmamıştır? Devletin böyle bir girişime katılımını mümkün kılacak vasıtası fazlasıyla vardı. Bu konuda bir zihin cimnastiği yaparak bir spekülasyona girişme hakkını ve gücünü kendimde bulamıyorum. Ancak o şanlı ve azametli dönemde, Osmanlı Devleti'nin erişmiş bulunduğu servet ve kudret aşamasında, acaba buna kendisini böyle bir gayret zorunluluğunda görmemesi ve bir doymuşluk rehavetinin etkisinde bulunması sebeb olarak gösterilebilir mi, diye düşünmekten kendimi men edemiyorum.

OB: *Osmanlılarda bilimin gelişmesinin temel özellikleri için neler söylenebilir? Osmanlılar Batıdaki bilim devriminden niçin etkilenmediler? Osmanlılarda bir bilim devrimi neden gerçekleşmedi?*

Prof. Saraç Ege Üniversitesi Senatosu tarafından kendisine verilen fahri doktora unvanı ile ilgili törende.

CS: Osmanlılarda, umumiyetle denilebilir ki, pozitif -müsbet- akli ilimler, tıp dışında medreselerin ders programlarının dışında kalmış, din bilgilerini nakledip yaşatmak hemen tek önemli gaye kabul edilmiştir. Medreselerde esas olarak gösterilen ilimler, Arap dili ve edebiyatına dayalı olarak tefsir, hadis ve İslami fıkıhtan başka, akli ilimler olarak da sadece mantık ve basit seviyede matematiğe dayalı astronomi bilgisinden ibaretti. Uzun zamandan beri, dini akaid ile ilgili içtihat yolunun kapanmış olduğu görüşü hâkim olduğu için, özgür düşünce kapsamında yeni tartışmalar yapılmaz olmuş, felsefeye itibar tehlikeli sayılmıştır. Hatta bu temel davranışın dışına çıkılması ulema muhitinde suç kabul edilmiş, küfür (İslamın esaslarını bir nevi inkâr) yolu telakki edilmiştir. Ayrıca özellikle 17. yüzyıl ortalarında ulema-yi rüsum denilen katı görüşlü bazı müderrislerin ezanın ahenkle okunmasının bile aleyhinde bulunur oldukları ve Mevlevi sema ayinlerinin karşısında olmak gibi, cidden ileri bir taassup katılığını sergiledikleri hakkında rivayetler vardır. İşte böylesine katı görüşlerin hayli yaygınlık kazandığı bir toplum içinde küfür diyarı olarak hor görülüp aşağılanan Avrupa'da gelebilecek yeniliklerin benimsenip ithal ve kabul edilmesi mümkün değildi. Memleketimizde son zamanlarda bazı yörelerde -hâlâ- Batı dillerinin öğrenilmesinin İslami geleneğe ve dine saygısızlık sayılır bulunduğunu hatırlamak üzücüdür. 1730 isyanının temel nedeni değilse de, böyle bir taassup ortamında, basit bir esinlenme bile mümkün değilken, yeni bir ciddi bilim devrimini beklemek ihtimali düşünülemezdi. Nevşehirli İbrahim Paşa'nın akıbeti göz önünde idi. Matbaa ancak 1727'de yurdumuza girmişti; bunda başka birtakım iktisadi sebepler de bulunmakla beraber, yine temelde, gereksiz, yanlış bir tutuculuğun rol oynamış olduğunu kabul etmek zorundayız.

YIÜ: *XIX. yüzyılda Osmanlılarda pozitif bilimlerin ve tıbbın durumu hakkında neler söylenebilir?*

CS: XIX. yüzyıl başlarında, Sultan III. Selim'in uzun zamanlardan beri artık yararlı bir güç olmaktan çıkmış bulunan yeniçeriler yerine, yeni bir askeri sınıf kurup geliştirmek çabasına giriştiği ve bu yolla, Batı üslubunda etkin bir teknolojik kalkınmaya yönelme suretiyle -bir anlamda- modernleşmeye giriştiği bilinmektedir. Bu iyi niyetli çabanın, artık bir şer kuvveti haline gelmiş yeniçeri zorbalarıyla müteassıp çevrelerce -isyan çıkararak- önlendiği de biliniyor. Ancak, Sultan II. Mahmud devrinde (1826'da) Vaka-yi Hayriye olarak nitelenen kesin oluşumdan sonradır ki, hem modern bir askeri güç oluşturulması yolu açıldı, hem de Batı (Avrupa) modelinde bir değişim sürecine girildi: Seviyeli bir tıp mektebinin açılması, yeni vasıflı, bilgili komuta kadrolarının sağlanması maksadıyla Mühendisane'nin kurulması bu yolda atılmış sağlam adımlar olmuştur. Tıbbın durumu yönünde nasıl ve ne derecede bir ilerleme kaydedilmiş olduğu hususunu değerli tıp tarihi araştırmacılarımızın himmetine bırakmak mecburiyetindeyim. Sadece Mühendishane tedrisatıyla, yurdumuza Batı âlemi bilimi seviyesine yakın neşriyata girişilebildiğini kaydedeceğim. Mühendishane başhocası İshak Efendi'nin ünlü *Mecmua-yı Ulûm-i Riyaziye* adıyla basılıp yayınlanan eseri bu konuda çok önemli bir kanıttır (1830-1834). Bu yayınla Sultan Mahmud'un bizzat yakından ilgilendiği dikkate değer; bu da bu hususta ne derecede azimli ve ısrarlı olunduğunu gösterir. Dört büyük ciltlik değerli bir eser olan bu yayın ile matematiğin oldukça yüksek seviyede temsil edildiği, bazı fizik konularıyla kimya ilminin de memleketimizin öğretim programına girmeye başladığı ve bu arada birçok pozitif bilim terimlerinin tesbit edildiği memnuniyetle görülmektedir. O zamanlar memleketimiz için henüz meçhul yeni bir ilim olan termodinamiğin de, ünlü hukukçu, tarih üstadı Ahmet Cevdet Paşa'nın oğlu -daha çok mantıkçı olarak tanınan- Ali Sedad Bey (1856-1900) tarafından, tercüme yoluyla ve *Kavaid-i Tahavvülat fî Harekât-i Zerrat* adıyla dönemin bilim alanına ithal edilmesi (1300/1883) ilgi çekici bir gelişmedir. Ancak bu yeni bilim dallarının tanınması ve sağlam temellere dayalı olarak tanıtılıp temsil edilebilmesi için daha bir müddet zamanın geçmesi gerekecektir.

OB: *İslam ülkeleri ve Osmanlı Devleti bilim tarihinin yorumlanmasında Salih Zeki Bey'in orijinal yaklaşımları ve katkıları nelerdir? Bazı Avrupalı bilim tarihçileri, ortaçağ İslam ülkelerindeki bilimin, Avrupa bilimsel devrimini etkilemediği düşüncesindedirler. Bu görüşün çürütülmesinde Salih Zeki Bey'in çalışmaları ve tezleri önemli bir kaynak oluşturuyor mu?*

CS: Batı biliminin başından beri belirginleşmesinde, İslam medeniyeti çerçevesinde oluşan bilim türlerinden hiç esinlenmediği görüşü kuru bir iddia hatta bir nankörlüktür. Endülüs'te VIII-IX. yüzyıldan itibaren başlayan ve hemen aralıksız sekiz asır sürmüş olan İslam Arap-Berberi idaresi döneminin ünlü medreselerinde yüzlerce İtalyan, Alman, İngiliz ve Fransız bilim heveslisi yetişmiştir. Bunlar arasında Arapça'dan 60-70'ten fazla değerli Latince çeviriler yapanlar çıkmıştır. İçlerinden aydın bir papa bile yetişmiştir. Sıra ile:

1) Rakamların, sayılama sisteminin, "0" işaretiyle vaz'î terkim usulünün alınması;

2) Müsellesatın (trigonometrinin) öğrenilmesi;

3) Nasirüddin ve Uluğ Bey gibi büyük Doğu İslam astronomlarının ziçlerinden yararlanma;

4) Ebu Bekir Razi ile İbn Sina'dan alınan kimya ile ilgili temel bilgilerin tanınması;

5) Farabi, İbn Sina ile İbn Rüşd gibi felsefe üstadlarının eserlerine dayalı yeni görüşlerin Batıda etkisi;

6) Sosyoloji ilminin doğmasında başlıca etken olarak İbn Haldun'un ünlü *Mukaddime*'sinin oynadığı rol;

7) Sistematik botanik ve zooloji bilimlerinin ilk ışıklarının Doğu İslam âleminden Batıya intikali.

İşte Batı ilminin Doğu İslam âlemine borçlu olduğu belli başlı konular.

Bunlar nasıl inkâr edilebilir? Hepsi ayrı ayrı ele alınması gereken temel nirengi noktalarıdır.

Bugün bizim kullandığımız rakamlara batıda Arap rakamları denilir; aslı Hint'ten alınmadır (VIII. asrın üçüncü/dördüncü çeyreğinde). Doğu İslam camiasında bazen (١, ٢, ٣, ٤, ٥, ٦, ٧, ٨, ٩, ١٠) şeklinde kullanılanların da aslı Hint'tir. Bir hatıra olarak kaydedeyim: 1986'da Almancası yayınlanmış Fransızca *Historie Universelle des Chiffres* (Sayıların Evrensel Tarihi) kitapta, bu konuda, muellifi Georges Ifrah çok değerli bir bilgi vermektedir.

Sıfır (· veya ٥ şekilleriyle) yine Doğudan Batıya geçmiştir. Arap rakamlarının kullanılmaya başlaması, Batıda, ancak XIV. yüzyıldır; daha önce Roma rakamları yerine kullanılması Papalık emriyle yasaklanmıştı.

Vaz'i terkim sistemi, yani rakamların kendi mutlak değerlerinin yanında, sayının yazılışındaki yeri (konumu, mevzii) itibarıyla da değerlenmesi usulü, yine Doğuda gerçekleşmiştir: 2, 20, 200 ... misallerinde olduğu gibi. Hele rakamlar ve sayılar eski Yunan'ın alfabetik rakamlarıyla veya I, II, V, VI, IX, X, gibi Roma rakamlarıyla yazıldığında ne kadar büyük zorluklarla karşılaştığı göz önüne getirilsin.

Trigonometri tamamen bir X. yüzyıl Doğu İslam âlemi ilmidir. (Ebu'l-Vefa Buzcani'nin eseridir). Salih Zeki merhum, *Asâr-ı Bakiye*'sinin birinci cildinde bu konuyu temel delilleriyle ispatlamaktadır (Bu konularda *Bilim Tarihi* dergisinde Salih Zeki'ye dayanılarak oldukça özet bilgi verilmiştir).

Bu kısa notlar, Doğu-Batı bilim etkileşmesi konusunun ne kadar açık verilere dayandığını belirtmeye yeter, sanırım. Bugün de biz, hemen bütün bilim ve teknoloji sahasında Batıya borçlu durumda değil miyiz?

YIÜ: *1933 Üniversite reformu hakkında, kuruma yeni bir bilimsel anlayış ve yöntem getirdiği şeklindeki nitelemelerin yanı sıra; gelen öğretim üyelerinin yeterince halef yetiştirmedikleri, çalışmalarını ve yayınlarını yabancı dilde (Almanca, Fransızca) yaptıkları, önceki nesillerden gelen birikimde, belli ölçüde, kesintiye neden oldukları gibi eleştiriler de yöneltilmiştir. Siz, içinde yaşadığınız bu hareket hakkında bilimsel araştırma ve eğitimin niteliği yönlerinden neler söylemek istersiniz? Darülfünun'dan 1933'te nasıl bir miras devralınmıştı, bu tarihten sonra Üniversite'ye ne gibi katkılar olmuştu?*

CS: Gazi Mustafa Kemal Paşa, sekiz yıl aradan sonra, 1927'den itibaren İstanbul'a gelişlerinde, kentin en yüksek bilim ve irfan merkezi bilinen Darülfünun'u ziyaret eder, burada incelemelerde bulunurdu. Ankara'da, Yüksek Ziraat Enstitüleri, Orta Öğretmen Okulu (Gazi Terbiye Enstitüsü), Hukuk Mektebi (Fakültesi) ile Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş çalışmalarına girilmek üzere idi. Bu maksatla yabancı memleketlerden getirilmesi düşünülen hocalara ders tercümelerinde ve diğer öğretim tatbikatlarında yardımcı olacak gençlerin yetiştirilmesi için Avrupa'ya devlet bursuyla talebe gönderilmesine başlanmıştı. İşte benzer bir program çerçevesinde İstanbul'da oluşturulması planlanan yeni bir yüksek öğretim kuruluşunun ilk kadrolarını temin için de, Avrupa'nın bellibaşlı üniversitelerine, lise mezunu gençler gönderilmesi kararı alınmış ve uygulamaya geçilmişti.

Bu arada İsviçre'den getirtilen Prof. Malche adlı bir uzmanın başkanlığında bir "Üniversite Reformu Komitesi" kurulmuştu. Bu komite, uzun sicil incelemelerinden sonra, Darülfünun'u oluşturan fakültelerin hepsinde temelli tensikat kararı almış, dış memleketlerden -yüksek ücretlerle- hocalar getirilmesi yolunda görüş bildirmiştir. İşte İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu kararı bu görüş çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Getirilecek hocaların çoğunluğunu da, Alman Nazi idaresi zulmünden kaçmış Musevi asıllı profesörler teşkil edecekti.

Darülfünun 1933 Ağustosunda lağv edildi. İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir müessese kuruldu. Bu yeni kuruluşu oluşturacak fakültelerde eskilerden pek az sayıda öğretim üyesi yeni kadrolara alınmış, veya başka öğretim kurumlarına -mesela liselere- nakledilmişlerdir.

İkisi de Beyazit'te Zeynep Hanım Konağı'na yerleşmiş olduğu için yakından tanıdığım yeni Fen ve Edebiyat fakültelerine, hemen tümü Avrupa'nın muhtelif üniversitelerinden mezun gençler, doçent unvanıyla, hoca yardımcılıklarına tayin edilmişlerdi. Fen Fakültesi'nde eskilerden sadece bir matematik müderrisi -profesör titriyle- intikal etmişti; fizik şubesinden bir, jeoloji şubesinden bir olmak üzere iki muallim muavini de doçent kadrosuyla yerlerini koruyabilmişlerdi.

Bu fakülteye, yanılmıyorsam matematik şubesi için 3, fizik için 2, fizikokimya için 1, kimya için 2 veya 3, tabii bilimler (botanik, zooloji ve jeoloji) için 3, astronomi için de 1 yabancı hoca (ordinaryüs profesör unvanıyla) tayin edilmiş ve bu hocaların yanına birer Türk eleman yardımcı verilmiştir. Yabancı hocalar, kendi memleketlerinde de az çok ün kazanmış değerli ilim adamları idiler.

1933 Kasım 1933'te Üniversite'de derslere başlandı. Darülfünun zamanından kalma talebe manipülasyon (pratik çalışma) laboratuvarları hayli yetersizdi. Önce bunların donatılmaları gerekiyordu. Dersleri Fransızca ve Almanca'dan doçentler tercüme ediyordu. Talebe laboratuvarlarındaki pratik çalışmaları da bu gençler asistanlarla birlikte idare ediyorlardı. Derslerin problem tatbikatı adı verilen tamamlayıcı öğretim kısmı da doçentlerin vazifeleri arasında idi.

İmtihan soruları yabancı hoca tarafından hazırlanır, doçentler bunların tercümesini yapar, yazılı imtihan evrakını (ve tabii sözlü imtihanları) doçentler değerlendirirlerdi.

Böylece öğretimin talebe ile münasebet şeklindeki asıl yönünü Türk elemanlar (doçent ve asistanlar) yüklenmiş oluyorlardı.

SCHNELLBÜFETT
DISCOUNT

Celâl Saraç Ege Üniversitesi Rektörü olarak Göttingen'de, Eylül 1964.

Bu da şu neticeyi doğuruyordu: Bu genç Türk elemanların kendilerini yetiştirecek ilmi araştırmalara ayırabilecekleri zamanları hayli kısıtlı kalıyordu. Ayrıca fakülte orijinal bilimsel neşriyat literatüründen mahrum halde idi. Tecrübi araştırmalar için hemen hiçbir alet -cihaz- düzenek yoktu. Bu sebeplerle, az sonra bu gençler kendi imkânlarıyla mezun oldukları yabancı merkezlere giderek, oralarda bazı ilmi araştırmalara katılarak ve bu merkezlerdeki kütüphanelerden yararlanarak, bilgilerini artırıp derinleştirmek zorunluluğu ile karşı karşıya kaldılar. Yüksek lisans ve doktora seviyelerine ulaşmayı ancak kendi şahsi teşebbüsleriyle yine yabancı memleketlerde temin etmeye çalıştılar.

Şimdi, bu sonuç: 1) Getirilen yabancı hocalar kendilerine halef olacak -yani yakın uzak bir sürede kendilerinin yerine geçebilecek olanların yetişmelerini önlediler veya bu konuda yetersiz kaldılar diye mi değerlendirilmelidir; veya 2) Darülfünun döneminden kalma birikimler, belli ölçüde de olsa, bir kesintiye uğratıldı suretinde bir hükme mi bağlamalıdır? Bu soruları kesin surette cevaplamak kolay değildir.

Benim kanaatimce, bu birbiriyle çelişkili gördüğüm iki zıt kutup şeklindeki değerlendirmenin her ikisinde de gerçek payı vardır. Şöyle ki:

Kendi öğretim saham olan yüksek genel fizik bakımından şu misalle görüşümü açıklamaya çalışacağım: 1936 yılında Paris Üniversitesi tanınmış hocalarından bir zatın (Charles Fabry'in) *Thermodynamique* adlı eserini tercüme ederek şahsi imkânlarımla bastırıp yayınlamıştım. Üniversite kurulalı ve işleyişe geçeli üç yılı bulmuştu. Mensubu bulunduğum Genel Fizik Enstitüsü müdürü ordinaryüs profesör -benim tercüme ettiğim- derslerini ancak on küsur yıl sonra kitap halinde neşredebilmiştir. Halbuki, Darülfünun Fen Medresesi (Fakültesi) zamanında, Müderris Salih Zeki Bey (1863-1921) merhumun -meğer- ayni konuda yayınlanmış bir eseri varmış!! Bundan haberim yoktu (biz, yeni atanmış gençlerin haberi yoktu). *Mebhas-ı Hararet-i Harekiyye* adlı bu kitap, Arap harfleriyle yazılıp basılmış diğer bazı eserler gibi, kendi çürüme kaderlerine terkedilerek mahzende duruyormuş. Bu da bir termodinamik kitabı idi ve benim tercüme ettiğimden hiç de aşağı bir seviyede değildi. Tek kusuru eski harfli bir yazı ile basılmış olması idi. Belki aynı mahiyet ve akibette başka matematik, kimya... kitapları da vardı. İşte bunlar Darülfünun dönemi bilgi birikimleri idi. Bunlardan yararlanmak kimsenin hatırına gelmemişti. Bunların yeni haflerle basılıp, talebenin istifadesine bırakılmaması hem bir maddi israf, hem de manevi bir kadirbilmezlik olmuştur, sanırım. Bunda, bu cidden esef edilecek tutumda, biz yeni genç Türk elemanların bir günahı olmamıştır; çünkü bu eserlerden haberli olup, teşvik görse idik, bunların gün ışığına çıkarılarak istifade edilir bir hale konulması mümkündü. Bizim kuşağımızdan sonra gelenlerin, eski yazıyı bilmedikleri için, böyle bir hizmeti yüklenmeleri ihtimali büsbütün ortadan kalkmış olacaktı. Nitekim öyle oldu ve az çok bir kayıp ortaya çıktı.

Fakat konunun bir de şu yönünü göz önünde tutmak gerekir: Darülfünun Fen Fakültesi tedrisatının, lağvına takaddüm eden yıllarda, üzülünecek bir uyuşukluk dönemine girmiş bulunduğu görüşü pek yanlış değildi. Hatta fakülte reisi (dekanı) hoca "Fakültenin orijinal neşriyat yapmakla bir yükümlülüğü olmadığı" görüşünü, asıl amaçlarının, vazifelerinin ders vermekten ibaret bulunduğunu açıktan ilan ve ifade etmişti. Sonraları fakülte öğretim ve yönetim kadrosunda değerli hizmetleri geçmiş matematikçi bir meslekdaşımız, o dönemin fen fakültesini, "yüksek seviyede bir lise öğretimi sürdüren bir kuruluş" olarak nitelemekten kendini alamamış, Fransız liselerindeki "Mathématiques Spéciales" sınıfları benzetmesini yapmıştır. Halbuki, Üniversitenin gayesi, daha yüksek, serbest ve daha çok bilimsel araştırmacılığa yönelik bir tedrisat olmak idi.

Bir de 1993 reformunda Üniversite'de ilk olarak görevlendirilmiş biz genç Türk elemanların, vazife heyecanı ile sürdürdükleri hizmetleri sırasında geçirdikleri hayli çileli bir durumu da kaydetmek yerinde olacaktır.

1933 tayinlerinde doçentlere net 126 Türk Lirası maaş ödenirdi. Bu aylık zamanın genel geçim seviyesine göre, hayli ileri kıdemli memur maaşına tekabül etmekte idi. 1935'te aylıklar, aniden 78 Liraya indirildi. Gençlere bu seviyede aylık çok görülmeğe başlanmıştı! Bunun üzerine, gençler özel veya askeri liselerde, saat başına ücretle ek ders vermek zorunluluğunu duydular. Acaba bu, ilerisi için daha iyi birer üniversite hocası olarak yetişmelerini kısmen olsun engelleyen bir etken olmadı denebilir mi?

Son olarak şu hususa değinmek isterim: Bizde, sık sık, herşey "sil baştan" kabilinden bir uygulama şeklinde ele alınmak âdeti hâkimdir. Eskilerin gayretlerinden hemen hiç söz edilmez. Az çok bırakmış olmaları muhtemel eserleri yok farz edilir. Yeniler eskiden intikal edebilmiş şeyler bulunup bulunmadığından habersiz kalır. Fen Fakültesi'nde de böyle olmuştur. Sadece yabancı hocaların getirip verebildikleri ile Türk elemanların kendi yetiştikleri dış memleketlerde edindikleri dağarcıklarının verebildiği kadar bir hizmet tutturabilmiştir. Bu ise acaba yeterli, tam doyurucu olabilmiş midir?

Sağlıklı ve devamlı bir araştırıcılık ve yaratıcılık yeteneğiyle donanmış yüksek öğretim elemanı yetişmesi, özellikle uygulamalı bilim dallarında kolay değildir. her şeyi mutlak devletten beklemeyerek, özel -ticari gaye gütmeyen- vakıf teşebbüsleriyle yüksek öğretim kurumları açarak, bunları -gerçek vasıtalarla- donatmak lazımdır. Alet, kitap, orijinal yayın periyodikleri benzeri Batı kuruluşları seviyesinde temin edilmedikçe, daha fazla doyurucu bir verimlilik beklemenin, ancak bir hayal olmaya ve hipotetik bir özlem sınırında kalmaya mahkûm olduğunu bilmek zorunluluğu vardır.

YIÜ ve OB: *Çok teşekkür ederiz, efendim.* ■

VASCO DA GAMA MI, AHMED BİN MÂCİD Mİ?

TÜRKKAYA ATAÖV

Umman (Oman), bilindiği gibi, Arabistan Yarımadası'nın güneydoğusunda uzun kıyısı olan (1.600 km) bir ülkedir. Halkının denizciliği çok geriye gider. İlk denizci uluslardan biridir. Yarımadanın güney ucundan hem Hint Okyanusu, hem Afrika Hörgücü yönlerinde büyük denizlere doğru açılmışlardır. Yüzyıllar boyunca, tekneleri dev dalgalara göğüs gererek uçsuz bucaksız görünen derya içinde haftalarca süzülmüş, Ummanlılar savaş yerine ticaret yoluyla uzak, yakın halklarla ilişkiler kurmuşlar. Toprağın göreli olarak çoraklığının eski Yunanlıları, örneğin Atinalıları, denizaşırı ticarete ve bunun da gemiciliğe ve tüccarlığa itmesi gibi, denizle yakın ilişki Ummanlılar için de bir yaşam biçimi, bir gereksinim olmuştu.

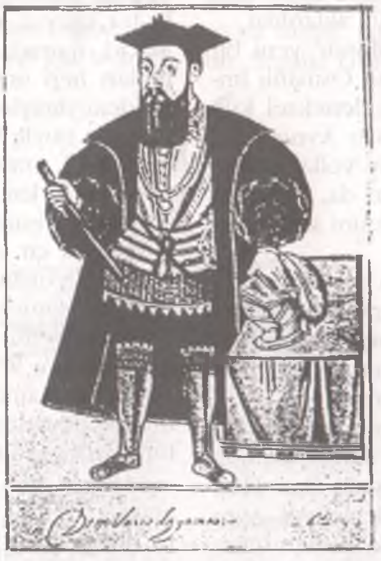

P. Barreto'nun *Livro de Estado da India* kitabında Vasco da Gama çizimi

Bugünün koşullarında ise, böyle bir kıyı ulusunun geleceği, kuşkusuz başka dayanaklara oturacaktır. Örneğin kuzey Umman'ın Fahud bölgesinde 1964'te bulunan petrol ve petrol ararken rastlanan doğal gaz ülkenin kaderinde, bugün de, ilerde de daha fazla etkili olacak. Doğal gaz beş yıl içinde petrol üretimini eşitleyecek, petrol geliri de ülkeyi bir sonraki yüzyıla rahatlıkla taşıyacak.

Ne var ki, geçmişin sayfalarında Umman denizciliğiyle ilgili merak uyandıran ayrıntılar var. Örneğin, yazıldığına göre, Sindbad ünlü Kanton yolculuğuna bir Umman limanı olan Sohar'dan başlamış. Belki de öyledir. 1980'de yaklaşık bin yıl öncesi biçiminde ve o zaman olduğu gibi çivi kullanılmadan inşa edilen ahşap bir Umman teknesi, Umman'dan Çin'e pusulasız ve hiçbir çağdaş araç ve gereçten yararlanmadan gitti. Gene örneğin, Umman Basra Körfezi bölgesinden Amerika'ya kendi gemisiyle ilk elçiyi (El-Hac Ahmed bin Na'aman el-Ka'abi) gönderen ülkeydi (1840).

Az bilinen, ama çok daha önemli bir olay, Portekiz amirali Vasco da Gama'nın kılavuz kaptanının Umman'ın en büyük denizcilerinden Ahmed bin Mâcid (1435-1500) olduğudur. Portekizlinin ünü Afrika'nın ucunda Umut Burnu'nu aştıktan sonra Hint Okyanusu'nda dolaşması ve güney Asya kıyılarına kazasız, belasız varabilmesinden kaynaklanıyordu. İşte, Vasco da Gama'yı, gemileriyle birlikte, sınırsız görünümlü ummanda tehlikelere ve beklenmedik olaylara karşın, dolaştırıp hedefine ulaştıran, bu suları avuçlarının içi gibi bilen deneyimli Ummanlı kaptandı.

Arap Yarımadası'nın okyanuslara açılan güney kıyıları halkının denizci olması doğal sayılmalıdır. Bugün Umman adı verilen topraklara Mezopotamya uygarlığının ilk halklarından olan ve daha çok Dicle ile Fırat'ın birleştikleri nokta çevresinde yaşayan Sümerler "Magan" diyorlardı. İnsanlık, bilinen kadarıyla, buradan ilk uzun deniz yolculuklarını yaparak kişinin denizle ilişkisinde yeni bir sayfa açmıştı. Bu bölge insanları yalnızca kıyılara yakın yerlerde balık, inci ve sünger avcılığı yapmıyor, bilinmeyen uzaklara doğru da açılıyorlardı. Önce ticaret yapmak isteyenlerin açtığı bu yollar kültür etkileşimi için de "yaşayan damarlar" oldu.

Belgelenmiş ilk uzun deniz yolculuğu herhalde 4.000 yıl kadar önce gerçekleşti. Sümer ve Akadların pişmiş kil tabletlerinde Dilmun, Magan ve Melukka ile deniz ticareti yapıldığı yazılı. Dilmun bugünkü Bahreyn'in olduğu yerdeydi, Melukka da İndüs Vadisi'nin kıyısında. İkisinin arasında da Magan, yani bugünkü Umman vardı. Bu eski yazılarda Magan'a sık atıflar yapıldığı anlaşılıyor.

Çölde de, sanki ummandaymış gibi, yıldızların yardımıyla yollarını bulan Araplar denizciliğe yatkın bir bilgi birikimine sahiptiler. Bir çeşit mıknatıslı pusulayı Çinlilerden öğrenip Batıya aktarmışlardı. Bu yöntemle kıyılardaki işaretlerden yararlanmadan okyanus ortasında uzak noktalara ulaşabiliyorlardı. Ellerinde rahmanı denilen ve göğe ilişkin bilgilerle rüzgâr, kıyı, kaya ve benzeri doğal özellikleri içeren kataloglar vardı. Portekizlileri hayran bırakan haritaları yıllardır kullanıyorlardı.

Umman, güney Mezopotamya'da oturanlarca Magan diye bilinen dönemde de, sonra da bu oluşuma büyük katkılar yaptı. Umman doğu Afrika'yı Basra Körfezi ve Hindistan'a ve ayrıca güney Asya'yı Akdeniz'e bağlayan deniz yollarının uğrak yeriydi. Ummanlılar denize dayalı bu yaşama hem tüccarlar, gemi inşaatçıları ve denizciler vererek katkıda bulundular, hem de deniz onların zenginlik kaynağı oldu. Ummanlı denizciler okyanus ticaretinin ayrılmaz parçası, Doğu ile Batının bağlantısıydı.

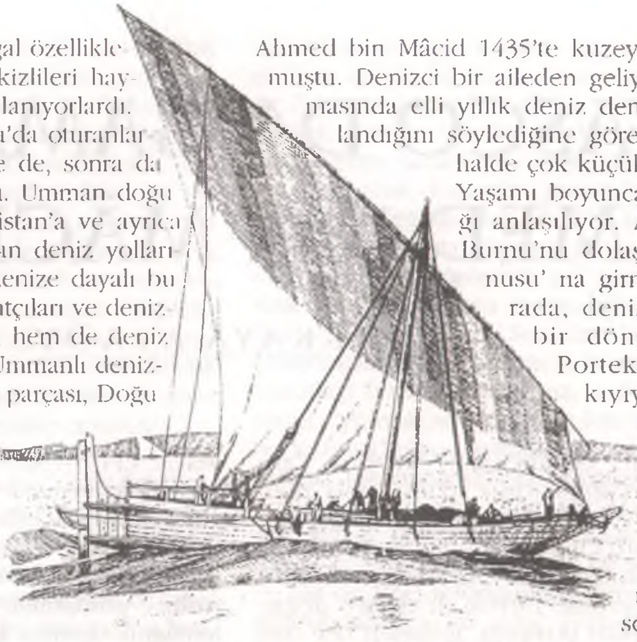

Portekiz etkisinden önce okyanusa açılan Umman teknelerinden biri.

Böylece Umman ticaretin, teknik gelişmelerin ve kültürel ilk adımların ortasında yer aldı. Deniz yoluyla ticaret için yazı, matematik, takvim ve gökbilim gerekiyordu. Ummanlılar bu çevredeki çeşitli Mezopotamya uygarlıkları, Mısırlılar, Persler, Finikeliler, İskender'in kısa ömürlü Makedonya devleti, Romalılar, Çinliler, doğu Afrikalılar ve Osmanlılarla temas ettiler, onların tümünden bir şeyler öğrendiler, bildiklerini onlara aktardılar.

Portekizlilerin gelişi buranın tarihinde yeni bir dönem başlattı. Üç anakaraya yayılan Osmanlı İmparatorluğu Doğu-Batı ticaretinin geleneksel kilit noktalarına egemen olduğu için, Batı Avrupa'nın Portekizliler gibi denizci ulusları yeni yollar bulma peşindeydiler. Yeni yol Osmanlıların da, Perslerin de, Arapların da önemlerini ve gelirlerini azaltacaktı. Öyle de oldu.

Umut Burnu'nun kullanılmağa başlamasıyla Basra Körfezi ve Kızıldeniz eski konumlarını yitirdiler, ticaret büyük ölçüde yakın komşuların ilişkileriyle sınırlı kaldı. Doğu için yalnızca geniş Osmanlı pazarı çekiciliğini hâlâ koruyordu.

Denizcilik tarihinin, işte bu önemli aşamasında Portekizli Vasco da Gama doğu Afrika kıyılarında göründü. 1497-1498 yıllarında Umman Batı Hint Okyanusu denizyollarının egemen devletiydi. Aynı suların doğusunda Çinli ve Endonezyalı denizciler ve tüccarlar ağır basıyorlardı. Umman denizciliğinin büyük adı, *Kitâbül-fevâid fi usûli'l-bahr ve'l-kavâid* ("Denizciliğin Yöntem ve Kuralları Üzerine Faydalı Kitap") adlı eserin (1489) yazarı olan Şehabeddin Ahmed bin Mâcid'di. Denizcilikle ilgili kırk kadar başka kitabı varsa da, en bilineni budur ve kendinden önce gelenlerin bıraktıkları bilgi ve deneyim birikimine bazı eklemeler yapmaktadır. Denizcilik konusunda Türkçe kitaplar yazan Seydî Ali Reis'in *el-Mûhid* adlı çalışmasında (1553) Mâcid'den de yararlandığı anlaşılıyor. Mâcid'in kitabı deniz yolları, hava koşulları, mevsimler, gökbilim ve kıyı coğrafyası gibi on iki ana başlıktan oluşuyordu. Hint Okyanusu'nun çevresinde daha üç yüz yıl onun bu kitabı kullanıldı.

Ahmed bin Mâcid 1435'te kuzey Umman'da doğmuştu. Denizci bir aileden geliyordu. Ünlü çalışmasında elli yıllık deniz deneyiminden yararlandığını söylediğine göre, denizciliğe herhalde çok küçük yaşta başlamıştı. Yaşamı boyunca kaptanlık yaptığı anlaşılıyor. Avrupalılar Umut Burnu'nu dolaşarak Hint Okyanusu' na girmek istedikleri sırada, deniz tarihinin kritik bir döneminde yaşadı. Portekizliler bu sulara kıyıyı izleyerek girdiklerinde Ahmed bin Mâcid'in şöhreti yaygındı.

Vasco da Gama Umut Burnu'nu döndükten sonra kıyıyı izleyerek 1497'yi 1498'e bağlayan aylarda doğu Afrika limanı Malindi'ye vardığında Hint Okyanusu'na açılabilmek için güvenilir bir kılavuz kaptan arayışına başladı. Ahmed bin Mâcid o sırada Malindi'deydi. Portekizlinin konuştukları hep onu önerdiler. Umman denizci bilgisi ve deneyimiyle Portekizli amirali etkilemişti. Avrupalılarla böyle bir teması ilginç bularak öneriyi geri çevirmedi. Onu konunun denizcilik yönü ilgilendiriyordu. Birkaç yıl içinde başlayacak Portekiz zulmünün bir işareti henüz yoktu. Somali'den Malabari kıyısına en kısa ve tehlikesi en az olan yolu en iyi o biliyordu. Vasco da Gama'yı ve gemilerini Hint Okyanusu'nda o seyrettirdi ve hedeflerine o ulaştırdı. Yalnız en kısa yolu değil, akıntıları, kasırga zamanını ve yön saptama yollarını bilen oydu, Vasco da Gama değil. Portekiz gemilerinin yönetimini o devralmasaydı, denizcilik tarihi belki başka türlü yazılacaktı.

Ahmed bin Mâcid Portekizliler askerî üstünlük arayışına girdikleri sırada öldü (1500). Ondan sonra birkaç kuşak Arap denizcileri sefere çıkarken Kur'an'daki Fatiha suresini onun ruhuna okumayı adet edindiler.

Vasco da Gama'dan sonra Portekizliler sömürgeciliğe yöneldiler. Hemen birkaç yıl içinde Portekiz'in Hint Okyanusu çevresine vali ve komutan olarak atadıkları kaptan Afonso de Aluquerque (1507-1511), görevinin daha ilk yılında, Ras el-Had açıklarında Hürmüz'den ve bazı Umman kıyılarından gelmiş olan balıkçı gemilerine saldırıp onları yaktı. Sonra Kuriyat'a yöneldi, orayı yağma etti ve yıktı, oradan Maskat'a döndü, daha kuzeye Sohar'a geçti. Uğradığı heryerde gereksiz kan döktü, çapulculuk yaptı. Karşı kıyıdaki Hürmüz sultanını yıllık vergiye bağladı. Portekizliler, kısa sürede Hindistan'daki stratejik liman üslerine ek olarak, Basra

Körfezi ticaretinde zora dayalı üstünlüğü ele geçirmişlerdi.

Bu gelişme Osmanlıları ve Portekizlileri 16. yüzyıl boyunca bu sularda sık sık karşı karşıya getirdi. Türk donanması, Portekiz nüfuzunu kırmak için iki kez Maskat'ı aldı. Portekizliler, çeşitli aralarla, Türklere karşı savunmalarını güçlendirmek için, Celali, Mirani ve Matrah kalelerini onarıp büyüttüler.

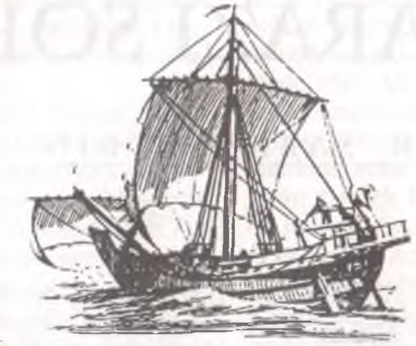

Umman sularında ve Basra Körfezinin içinde Portekiz egemenliği çok zalimdi. Sergiledikleri acımasızlık onlardan önce kimsede görülmüyor. Ancak, sürekli olamadı. Öte yandan başkalarınca yinelenen kötü bir örnek oluşturdu. Portekizliler o yılların Katolik peşin hükümleriyle özellikle Müslümanlara karşı çok acımasızdılar. En azından baskı altında tuttukları ve yer yer ölüme mahkûm ettikleri Yahudilerin geri kalanını 1496'da ülkelerinden kovmuşlardı. Aradan kırk yıl kadar geçtikten sonra bile, 1536'da, İspanya'dan ayrı olarak, engizisyon mahkemelerini kurdular. Gene yıllar sonra, 1557'de, Birinci Sebastian Katolik olmayanlara karşı bir haçlı seferi ilan etti. Bu tavırların ilk habercisi olarak, sonra amiralliğe getirilen kaptan Albuquerque hac mevsiminde Mekke'ye giden hacı adaylarının teknelerini batırır ya da içindekilerin kulaklarını ve burunlarını kestirip salıverirdi.

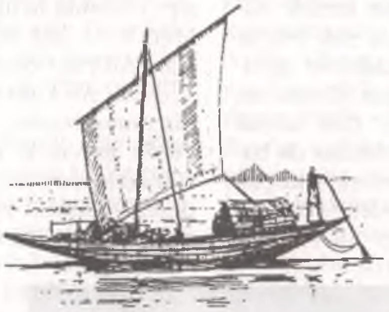

Portekiz Kralı I. Emmanuel'e (1495-1521) yazdığı iki mektup acımasız olduğu ölçüde tüm olanaklardan yararlanmaya açık bir düşünce yapısının da olduğunu kanıtlıyor. Bir mektubunda beş yüz kadar atlıyla Kâbe'yi basıp İslam Peygamberinin sandukasını kaçırdıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere, o çevrenin Müslüman dünyasını büyük ödünlere zorlamayı önerdi. Bu tasarısı gerçekleşmedi. İkinci mektupta Nil Nehri'nin akış yolunu değiştirerek tüm Mısır'ı kurutmayı ve bu çevreyi hem ticaret, hem kültür merkezi olarak sona erdirmeyi düşlemişti. Nil'in sularını Akdeniz'e doğru akıtmak yerine, kanallar açarak doğuya Afrika Hörgücü'ne yöneltecekti. Birinci tasarıya, bugün hafif bir deyimle terörizm deniyor. İkincisinin de hak ve hukuk anlayışına ters düşmesinin yanı başında, Portekizli kaptanın Nil'in kaynağına ilişkin olarak, sonraki kâşiflerden yıllar önce, doğru tahminler yaptığını da gösteriyor. Albuquerque'in her iki tasarısı da gerçekleşmedi.

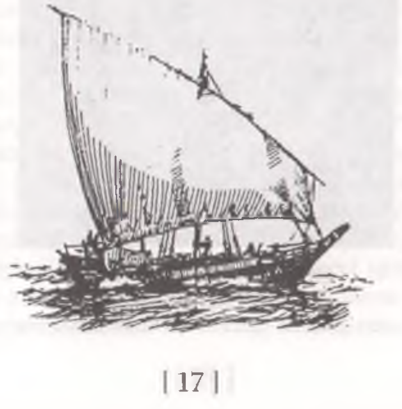

Portekizlilere aynı çevreden Türkler, Ummanlılar ve Persler, Avrupalı devletlerden de Hollandalılar ve İngilizler karşı koydular. Türk kaptanıderyaları Piri Reis ve Ali Reis Portekizlileri Umman kıyısının en gözde limanı olan Maskat'tan 1550 ve 1581 yıllarında çıkardılar. Portekizliler Bahreyn'i kaybetti (1602), Persler Bender Abbas'ı geri aldılar (1615). Ummanlılar da Portekiz gücünün belkemiğini 1650'ye doğru kırdılar. Bunu Umman'ın birleşmesi izledi. Portekize karşı koyuşta Umman ve Osmanlı hedefleri aynıydı: Portekizlileri bu sulardan çıkarmak. Denizcilikte deneyimli olan Ummanlılar, bu kötü temaslar sırasında, Avrupa donanmalarından tekne yapımında demir çivi kullanma ve gemi arkasında çapraz kiriş gibi bazı yeni şeyler de öğrenip uyguladılar.

Fakat 17. yüzyıldan sonra, İngilizler ağır basmaya başladı. Çeşitli Avrupa devletleri bu bölgeye kendileri girebilmek için bir başka Avrupa devletini çıkarmak amacıyla geldiklerini söyleyerek işe başladılar. İngilizlerle Hollandalılar yerli halkların ileri gelenlerine bu sularda Portekizlileri geri yollamaktan başka amaçları olmadıklarını söylüyorlardı. Oysa, İngilizler Yemen kıyılarından Birmanya'ya değin egemenlik kurarak Basra Körfezi'ni bir "İngiliz Gölü"ne çevirdiler ve Hindistan'a "Tacın en değerli pırlantası" adını taktılar. Hindistan'daki egemenlikleri 1947'ye değin sürdü; Hong Kong'tan da 1997'de çıkacaklar. Hollandalı sömürgeciler de Endonezya adalarından çıkmak için İkinci Cihan Savaşı sonrasını beklediler. Bu ikisi gibi Fransızlar da İngilizlerle Hollandalıları çıkarma dışında bir niyetleri olmadığı görüşünü yaydıktan sonra Çin Hindine yerleşip, oradan 1954'te ancak ağır bir yenilgiden sonra çıkmak zorunda kaldılar.

Bu olaylar Vasco da Gama'nın Umut Burnu'nu dönüşüyle başladı. Ancak Avrupa'nın merkantilist aşamaya gelmesi, yani derebeyliğin çöküşünden sonra özellikle para bolluğunu sağlayacak dışsatıma önem veren ticaret düşüncesi ve ekonomik sistemin bu bölgeye er geç müdahalesi kaçınılmazdı. Tarihin bu yeni sayfası açılırken, bu denizlerin bir çeşit kâşifi Portekizli amiral Vasco da Gama değil, elli yıllık fatihi Ummanlı kaptan Ahmed bin Mâcid'di. Tarih yazıcılığında küçük gibi görünen bazı yanlışların bazı büyük gerçekleri gölgelediği görülebilir. Ders kitaplarına Vasco da Gama'nın resmini de koyup Ahmed bin Mâcid'in sözünü bile etmemek bu türlü yanlışlardandır. ■

YETİM ADNAN (MENDERES) BEY'İN ARAZİ SORUNU

DR. SABRİ YETKİN

Cumhuriyet dönemi Türk siyasal tarihinin önemli kişiliklerinden biri olan ve Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişte önemli görevler üstlenip, bir döneme ağırlığını koyarak imzasını atan ve günümüzün bazı siyasal kişilerince Türkiye'de "ak devrim"in "kansız ihtilal"in ve "Türk demokrasisi"nin lideri olarak gösterilen Aydın'ın ünlü toprak beyi Hacı Ali Paşazade Ali Adnan (Menderes) Bey'in arazilerine ve bölge köylüleriyle arasındaki anlaşmazlıklarına ilişkin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumi İdaresi kataloglarından bulduğumuz 1910 yılına ait belgeler, oldukça ilgi çekici bilgiler içermektedir.

1899 yılında Aydın'ın Sarayiçi mahallesinde doğan Adnan Menderes, baba tarafından İzmirli Kâtipzadeler, anne tarafından da Aydınlı çok büyük toprak sahiplerinden Hacı Ali Paşazadelere mensuptu. Büyük bir zenginlik içinde doğan Menderes, zenginliğine karşın şansız bir çocuktu. Çok küçük yaşta önce annesi Tevfika Hanım'ı, ardından da babası İsmail Bey'i yitirir. Adnan Menderes, küçük yaşta yetim kalmıştır ve bakımını dedesi Hacı Ali Paşa üstlenmiştir. Çok geçmeden Hacı Ali Paşa da öldürülür ve Ali Paşa'nın da ölümüyle, Adnan Menderes'e annesinin payı olan paralar ve araziler miras olarak kalır.

Ali Adnan (Menderes) Bey Şark İdadisi'nde, 1908.

Yetim Adnan Bey'e büyük bir zenginlik bırakan dedesi Hacı Ali Paşaya ilişkin bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Hacı Ali Paşa, anlatıya göre, silahlı olarak dağlarda dolaşıp, zamanla bazı toprakları ele geçirip, ağa, bey ve sonra da padişahın bir fermanıyla sivil paşa olmuştur.[1] Böylesi bir anlatı, Anadolu'da aniden sivrilen bütün toprak ağalarının hikayelerinden her hangi birisidir. Bu tür ağalar, hemen daima geçmişleri pek bilinmeyen kaynaklardan gelirler. Hiç yoktan gelirler. İlk önce şanslarını şu veya bu yolda denerler, hatta biraz dağlarda dolaşırlar. Bunların asıl kabiliyetleri de ondan sonra meydana çıkar. Dağlar, taşlar, ovalar hep onun olur. Yeni bey için artık her yol meşrudur. Ama bu yayılma sırasında birçok düşmanlar da edinilir. Nihayet bu düşmanlar bir gün bir yerde beyin yaşamına son verirler. Ama beyin ardından gelenler, bu toprağı ellerinde tutarlar ve kendileriyle (mirasçılarla) çevre arasında, sürekli çekişmeli bir yaşam, yıllar hatta nesiller boyu sürer.

Adnan Menderes'in dedesi Hacı Ali Paşa da yukardaki anlatıma denk gelen bir yaşam biçimi sürdürmüştür. Nitekim "paşa dede"(!), Şevket Süreyya'nın, Şemsettin Günaltay'dan aldığı bilgilere göre[2], Eskişehir Tatarlarından olup, Tire taraflarına göçmüş, bir zamanlar dağlarda silahlı olarak dolaşıp, zamanla hem Küçük Menderes, hem de Büyük Menderes havzalarında nüfuzunu kurarak Tireli Hacı Ali Paşa olarak şöhret bulmuştur.

Hacı Ali Paşa öldürülünce, geride oldukça fazla bir miras bıraktı, Miras, geniş çiftlikler ve oldukça yüklü miktarda paraydı. Adnan'ın annesi Tevfika Hanım'ın payına, paranın yanı sıra, Aydın'ın Menderes vadisinin güneyindeki Çakırbeğli Çiftliği düşmüştü. Bu çiftlik, küçük yaşta yetim kalan Adnan'ın oluyordu. Miras kalan çiftlik, 35-40.000 dönüm belki de 50-60.000 dönüm civarındaydı. Çok küçük yaşta büyük bir mirasa sahip olan yetim Adnan'a babaannesi Fitnat Hanım bakar ve çiftlik toprakları ile para işlerinin idaresi İzmirli Avukat Fevzi (Aker) Bey'e devredilir ve ölümlerden sonra İzmir'e göçen Adnan'ın çiftliğinin yönetimi de Tireli Mehmet Ağa adlı bir kâhyaya bırakılır.

Adnan bey, öğrenimini İzmir'de sürdürür ve 1922'den sonra Aydın'a gelerek 1922-1930 yılları arasında çiftliği ile iyice bütünleşir ve artık bu dönemde tam bir toprak beyi olmuştur. Aydın'a yerleşen Adnan Bey, 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda Aydın il başkanı olarak siyasete girer. Bu partinin kapanmasından sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçerek Aydın il başkanı olur ve ardından Cumhuriyet Halk Partisi Aydın milletvekili olarak meclise gider. Adnan Bey'in Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki siyasi yaşantısında çok fazla öne çıkışı yoktur. Ta ki II. Dünya Savaşı sona ererken Mecliste gündeme getirilen "Toprak Reformu Davası", Menderes'i birden ön safa, ama iktidara karşı direniş ve mücadele safına çıkaracaktır.[3]

"Köylü efendimizdir, her köylü toprak sahibi olacaktır" sloganlarıyla yola çıkan Cumhuriyet Halk Partisi, bu söylemini her zaman tekrarlasa da, uygulama sahasına koyamadı. Bunu gerçekleştirme konusunda en somut adım, 1942 yılında Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Ziraat Vekaleti'ne getirilmesiyle atıldı. Hatipoğlu, idealist yapısı ile toprak reformunu gerçekleştirecek çalışmalara girişti. Köylüyü topraklandırma kanun tasarısını 1944'te hazırlayarak, hükümete sundu. Tasarı, hükümet tarafından savaşın en buhranlı döneminde Meclise sunuldu. Sunulan kanun tasarısı için Mecliste bir karma komisyon kurulur. Ne var ki, komisyonun çoğunluğunu büyük toprak sahipleri oluşturmuş ve Adnan Mendere de, karma komisyonun raportörlüğünü üstlenmiştir.

Adnan Menderes, komisyon tartışmalarında, köylüyü topraklandırma konusunda hükümet tasarısına karşı tam bir cephe aldı ve sonuna kadar bu tasarıyla savaştı.[4] Tasarının hükümetin telkinleriyle ve baskısıyla Mecliste 11 Haziran 1945'te kabulünden -ki ölü doğan bir yasaları bu- bir gün önce komisyon raportörlüğünden istifa etti. Söz konusu istifa, Menderes için Cumhuriyet Halk Partisi'nden de ayrılışın ilk adımı demekti.

Adnan Menderes 1932'de çok büyük arazisinin bir kısmını -dağlık ve sert zeminli topraklar ile meralar- terk veya satış yoluyla köylülere bırakmıştır.[5] Ancak Menderes, 1944-45 yıllarında toprak reformu gündeme geldiğinde, bu gelişime bir büyük toprak sahibi olarak amansız bir muhalif kesilmişti. Burada bir soru akla gelebilir: Menderes'in toprak ve mal varlığı neydi?

Bu soruyu Menderes şöyle cevaplamıştır:

"Ben çiftliğin başına geldiğimde; anam, babam evvel ölmüş bulunuyorlardı. Arada çok zaman geçmişti. Sahipsiz kalmış arazinin şurasında burasında, fuzuli tasarruflar, işgaller olmuştu. Zeytin yetiştirmek, ağaç yetiştirmek teşebbüslerine girişilmişti. Ayrıca, köylüler için mühim olarak kullanılabilecek dağ parçaları da vardı. Arazim, tapum altında olduğu halde, bu teşebbüslerin hiç birine müdahale etmedim. Komşularımla ve köylülerle, bir tek davam olmadı. Tasarrufum altında bulunan ve fakat istifadelerine bıraktığım araziyi, tapu terki suretiyle ve 1932 senesinde, tamamıyla onların tasarruflarına terk ettim."[6]

Adnan Menderes yukardaki sözlerinde, hiç kimseyle arazi sorunum olmadı, komşularımla ve köylülerle bir tek davam olmadı derken, 1910 yılında 11 yaşında iken Çakırbeğli Çiftliği arazisine ilişkin köylülerle yaşanan sorunları, mahkemeleşmeleri ve sonrasında gelişen bazı olayları ya bilmiyordu, ya da bu olayları küçük yaşta yaşamış olmasından ötürü unutmuştu, hatırlamıyordu demek zorundayız. Ancak Çakırbeğli Çiftliği'nin sınır sorunları vardı, köylülerle mera anlaşmazlıkları vardı. Bu çiftlik, Adnan Bey'e miras olarak kaldığında, 30.000 mi, 40.000 mi, 50-60.000 dönüm müydü, belli değildi. Dede Hacı Ali Paşa'nın gücü ve sözü nerelere kadar erişmişse, çiftliğin sınırları da oralara kadar yayılmış, gitmişti. Küçük yetime böylesi dev bir miras kalırken, arazi anlaşmazlıkları nedeniyle açılan davalar, bitmek bilmeyen anlaşmazlıklar ve sorunlar da miras kalıyordu.

Nitekim Adnan Menderes'in Çakırbeğli Çiftliği'ne bağlı Sobluca Köyü ahalisi ile aralarında mera toprakları nedeniyle sürekli bir anlaşmazlık vardır. Mera topraklarının Adnan Bey tarafından "gasp" edildiğini iddia eden köylüler (Belge III), arazi sorununun giderilmesi için Adnan Bey ile mahkemelik olmuşlardır. Aydın Bidayet Mahkemesi'nde görülen dava sonucunda ve 15 Ekim 1908 tarihli ilamla, sorunlu arazinin köylünün hayvanlarının merası olduğuna karar verilmiş, söz konusu arazinin köylünün olduğu hükme bağlanmıştır. Ayrıca mahkeme, arazi sahibi ile kiracısının da "men-i müdahalesine" karar vermiş ve bu kararlar Meclis-i İdare-i Liva tarafından dahi onanmıştır. Böylesine kararlar alınmakla birlikte, 1910 yılı ocak ayına karara varmış olmasına rağmen, köylüler meralarına kavuşamamış, hayvanları perişan olmuştur. Çünkü Aydın Vilayeti Valisi Mahmut Muhtar Paşa,[7] jandarma kuvvetiyle köylülerin meraya girmesini yasaklamıştır. Böyle bir yasaklamanın gerekçesi de, Adnan Bey'in mahkeme kararını "istisnaf" etmesidir. Bu yüzden üst mahkeme sonuçlanıncaya kadar, valilik emriyle köylü meraya giremeyecektir. Bidayet mahkemesindeki davayı kazanmış olan köylüler, valiliğin bu uygulaması üzerine, 6 ocak 1910 ve 8-9 Mart 1910 tarihlerinde iki defa durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirerek, mahkeme kararının uygulanmasını isterler. Köylülerin dilekçelerine göre hayvanları ve kendileri perişan olmuş, kazanılmış hakları gaspolunmuştur. Bu gelişmeler üzerine Dahiliye Nezareti'nin 15-16 Mart 1910 tarihli yazısında (Belge IV), söz konusu arazinin köyün merası olduğu ve halkın "hukuk-u meşrua"sının korunması için mahkeme kararının bir an önce uygulanması gerektiği vurgulanıyordu.

Dahiliye Nezareti'nden gelen yazıya Aydın Valisi Mahmut Muhtar Paşa'nın 17 Nisan 1910 tarihli cevabi yazısı ise oldukça ilginçtir. Bu belgede (Belge V), köylülerin mahkemeyi kazanmalarına rağmen vali bey, "Sened-i Hakani"yi, yani yetim Adnan Bey'in tapusunu koruduğunu belirterek, istinafın kararı gelinceye kadar mahkeme kararını uygulamayacağını ve köylülerin uygulamalardan dolayı şikâyetçi olmaları durumunda, şikâyetlere önem verilmemesi gerektiğini de dile getirmiştir. Aşağıda çeviri yazılarını vereceğimiz belgelerde de görüleceği üzere, ortada kazanılmış bir dava ve hak varken, valilik keyfi davranarak mahkeme kararını uygulamaktan ve hakkı sahiplerine vermekten kaçınarak bir haksızlık örneği sergilemiş ve tercihini güçlüden ve zenginden yana kullanmıştır. ■

NOTLAR

1. Ş. S. Aydemir, *Menderes'in Dramı*, İstanbul, 1984/3, s. 17.
2. Aydemir, *age*, s. 18 vd.
3. Aydemir, *age*, s. 110.
4. Aydemir, *age*, s. 116.
5. Aydemir, age, s. 119. Burada Menderes'in köylülere toprakları vadeli ancak pahalı bir fiyata satışının ayrıntıları vardır.
6. Adnan Menderes'in mal varlığı, diğer değerlendirmeler ile alıntı için bkz. Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, c. III, İstanbul, 1988/5, s. 74-81.
7. Aydın Vilayeti Valiliği döneminde, vilayet halkıyla, özellikle basın ile pek iyi geçinemeyen Mahmut Muhtar Paşa'nın vilayetteki çalışmaları için bkz. Sabri Yetkin, "Batı Anadolu'daki Eşkıyalık Olaylarının Yapısal İncelenmesi (19. yüzyılın son çeyreğinden Balkan Savaşı'na)", 1995, (D.E.Ü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi), s. 181 vd.

BELGE I

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye İdâresi), No: 47-1/41

Aydın Vilâyeti Tahrirat Kalemi

Dahiliye Nezâret-i Celilesine

Saadetli efendim hazretleri,

Şerefvârid olan fi 9 Kânûn-ı evvel sene 325 tarihli telgrafnâme-i âli-i nezâretpenâhîleri ariza-yı cevabîyesidir.

Çakırbeğli karyesi ahâlisinin iddia eyledikleri arazinin mer'a diye karyelerinde ibkasına dair mahkemeden verilen ilâm çiftlik sahibi tarafından istinaf edildiğinden netice-i hükme kadar köylülerin müdahaleden sarf-ı nazar eylemeleri hakkında mukaddema bir karar verilmişse de müstecir tarafından mezkûr mer'anın mezrûa'ya tahviline kıyam edildiği jandarma kumandanlığının der-kenarından ve müsteniflerin menfaatlarına muvafık geldiği cihetle bi'l-iltizam takib-i dava eylemeleri yüzünden köy hayvanâtının muzayakaya duçar olduğu tahkikat-ı vakıadan anlaşıldığına mebni ilâm-ı mezkûr mûcibince sâdır olan hükm iktisab-ı kat'iyet edinceye kadar mer'a olarak istimaline Meclis-i İdâre-i Livaca tekrar karar verildiği bi'l-muhabere Aydın Sancağı mutasarrıflığından iş'ar olunmağla ol-bâbda emr ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 23 Zi'l-hicce sene 327 (5 Ocak 1910) ve
Fi 23 Kânûn-ı evvel sene 325 (4 Ocak 1910)
Aydın Valisi
Mahmud Muhtar

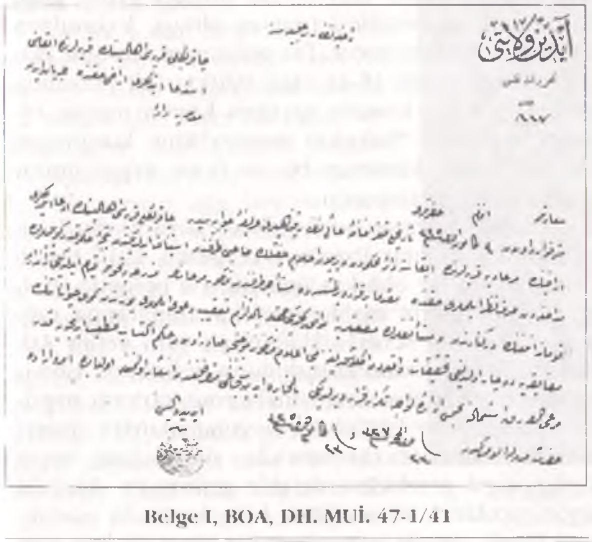

Belge I, BOA, DH. MUİ. 47-1/41

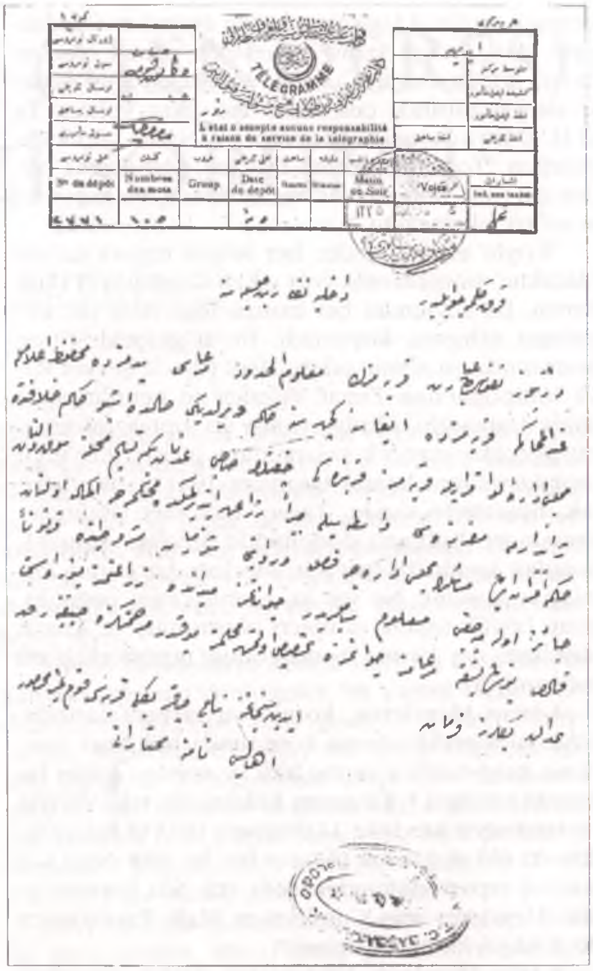

Belge II, BOA, DH. MUİ. 47-1/41

BELGE II

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye İdâresi), No:47-1/41

Dahiliye Nezâret-i Celilesine,

Dört yüz nüfusdan ibaret karyemizin malûmü'l-hudûd mer'ası yeddimizde mahfûz ilâmla inde'l-muhakeme karyemizde ibkasına geçen sene hükm verildiği halde işbu hükm hilâfında Meclis-i İdâre-i Liva kararıyla karyemiz kurbindeki çiftlik sahibi Adnan beğe teslim mahalline sevk olunan jandarma müfrezesi vasıtasıyla cebren ziraat etdirilmekde mahkemece ikmâl olunan hükme iktiran eden mesailin Meclis-i İdârece fasl ve rüyeti şu zaman-ı meşrutiyetde kanûnen caiz olamayacağı malûm-ı sâmileridir. Hayvanâtımız meydanda ziraatimiz yüz üstü kaldı. Bundan başka mer'amız hayvanâtımıza tahsis olunmuş mahallimiz yokdur. Merhametinize sığınarak adalet bekleriz. Ferman.

Fi 25 Kânûn-ı evvel sene 325 (6 Ocak 1910)
Aydın Sancağına tabi Çakırbeğli karyesi
kadim-i gayr-ı mahfûz ahâlisi nâmına
muhtarânı

BELGE III

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi). No: 75-61

Dahiliye Nezaret-i Celilesi Cânib-i Âlisine
Ma'ruz-ı bendeleridir,

Bu dünyada cemiyet-i beşeriye için hakdan âli, kanûndan mukaddes bir kuvvetin vücûduna kail değil iken meğer ne kadar aldanmışız. Bu gün makam-ı vilâyetden verilen emirler devr-i mezâlime rahmet okudacak derecededir. Ahkâm-ı kanûnîyeyi muhafazaya me'mûr adil bir validen böyle bir emrin sudurunu gördükce, avâkıb-ı hal endişesiyle yüreklerimiz parçalanıyor. Paşa hazretleri! Biz köylüler vedia'-ı ilahî ve peygamberî değil miyiz? Hukûk-ı meşru'a ve mağsûbemizin daha ne kadara paymâl-ı hakaret olmasına rıza gösterecek-siniz? Mâlen ve bedenen bu hâl-ı pâk-ı vatana ifâyı hüsn-ü hıdmet eden biz köylülerin hakkı muhafaza olunacağını görmeden mi bu dünyadan göçeceğiz; işte zât-ı sâmilerine arz etmek istediğimiz hakk-ı hakikat şudur. Çakırbeğli karyesinde çiftlik mutasarrıfı Adnan beğ ile ahâli arasında münazaünfih mer'a meselesinde Aydın Bidayet Mahkemesinde cereyan eden muhakeme neticesinde biz köylülerin hakkı fi 2 Teşrin-i evvel sene 324 tarihli hükm-i ilâmla teslim olmuş ve mahall-i münazaünfih karyemiz ahâlisinin hayvanâtına mahsûs mine'l-kadim mer'a olduğu tahakkuk ederek mer'a olmak üzere ibkasına hüküm ve karar verilmiş ve mahkemenin bu bâbdaki kararı yine ol-tarihde tarafımıza tebliğ olunmuşdu. Münazaünfih arazide hükm-i ilâm kesb-i kat'iyet edinceye kadar müstecirin ve çiftlik sahibinin men-i müdahalesine Meclis-i İdâre-i Livaca karar verilmiş ve rencber esâret ve mazlûmiyet altında inleyen bu zavallı biz köylüler adalet-i kanûnîyeye istinad ederek bu karara da arz-ı mutavaat etmiş iken bir hafta evvel vilâyet-i celileden makâm-ı mutasarrıfca hiç bir kanûna müstenid olmayarak verilen emirde ahâlinin men-i müdahaleleri iş'ar buyurulmuş ve bu emirnâme jandarma kumandanlığına havale buyurularak oradan da devr-i sâbıkda seyyiat haliyle müştehir jandarma mülâzım-ı sânisi Hüseyin ağa izam kılınarak mümaileyh bu gün Çakırbeğli'ye mezar kazmağa gidiyorum diye müftehirâne çarşı ortalarında bar bar bağırmışdır. Hukûk-ı meşrû'amızı dest-i iğtisabdan kurtarmak için çalışmak acaba cinayet midir ki mülâzım ağa mezar kazmağa geliyor. Bizler zaten boynu kefenli mazlûmlarız. Muhalif-i nizâm ve kanûn olarak verilen bu emrin geriye aldırılmasını ve gasb olunan hukûkumuzun muhafaza ve adalet buyurulmasını zât-ı nezâretpenâhîlerine sığınarak arz istirham eyleriz. Ol-bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

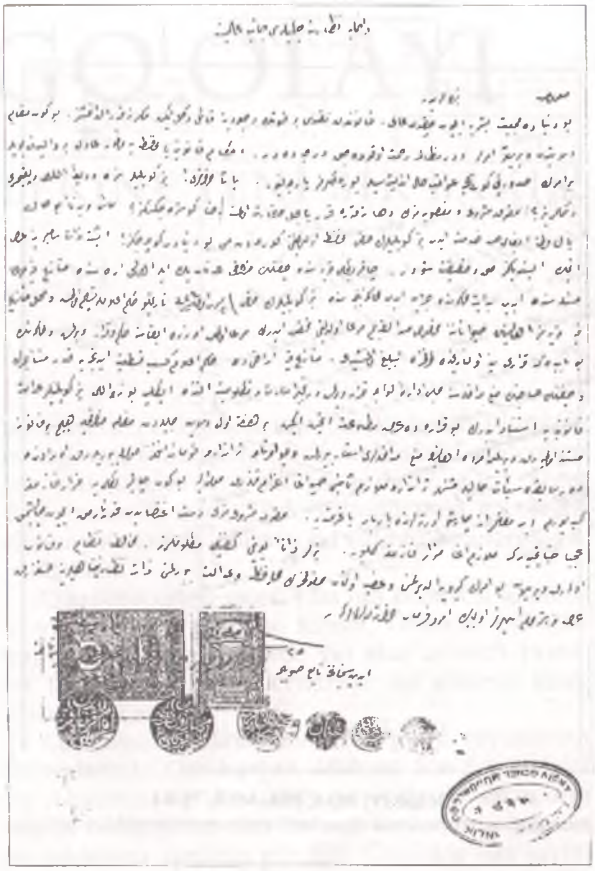
Belge III, BOA, DH. MUİ. 75-61

Fi 25 Şubat sene 325 (7/8 Mart 1910)
Aydın Sancağına tabi Sobluca nahiyesine merbût Çakırbeğli karyesi kadim-i gayr-ı mahfûz ahâlisi nâmına

(1. Mühür) Aydın İmâm-ı Çakırbeğli
(2. Mühür) Aydın Muhtar-ı evvel-i Çakırbeğli
(3. Mühür) Aydın Muhtar-ı sani-i Çakırbeğli
(4. Mühür) Osman
(5. Mühür) Okunamıyor
(6. Mühür) Okunamıyor

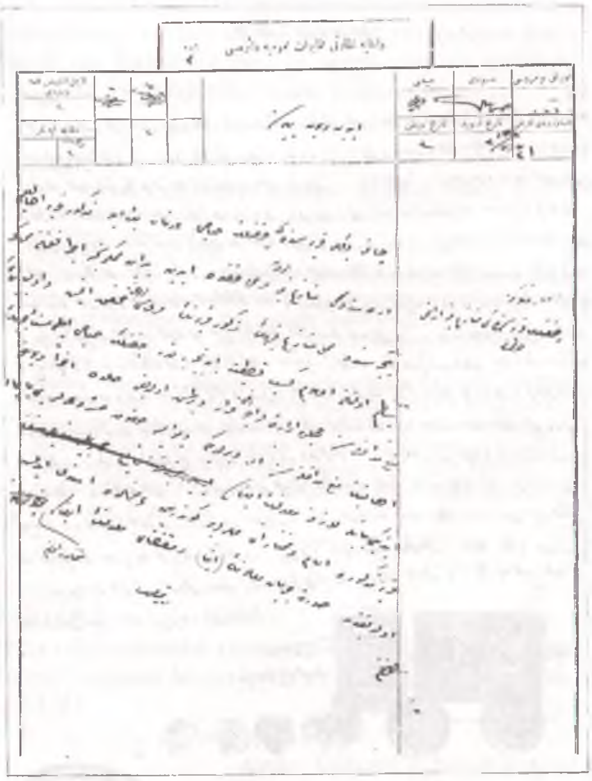

Belge IV, BOA, DH. MUİ. 75-61

BELGE IV

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi) No: 75-61.

Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi Aydın Vilâyet-i Behiyesine

Çakırbeğli karyesindeki çiftlik sahibi Adnan Beğ ile mezkûr karye ahâlisi arasındaki münazaünfih olan mer'a hakkında Aydın Bidayet Mahkemesince icra kılınan muhakeme neticesinde mahall-i münazaünfihin mezkûr karyenin mer'ası olduğu tahakkuk etmiş ve ol-bâbda mahkemece tanzim olunan ilâm kesb-i kat'iyet edinceye kadar çiftlik sahibi ile müstecirinin men-i müdahalesine Meclis-i İdâre-i Livaca dahi karar verilmiş olduğu halde ahiren vilâyetce ahâlinin men-i müdahalesine emir verildiği ve bu ise hukûk-ı meşru'alarını peymâl etdiği beyânıyla lazıme-i muadeletin ifâsı karye-i mezkûrenin imam ve muhtarânı mühürleriyle gönderilen arz-ı halde istidaa edilmiş olduğundan suret-i cereyan-ı muamelenin ifâ ve mukteza-yı muadeletin ifâsı mütemennadır efendim.

Fi 3 Mart sene 326
(16 Mart 1910)

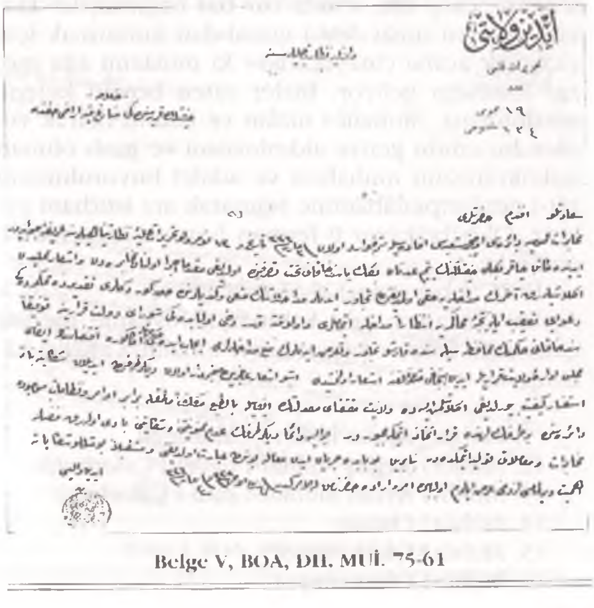

Belge V, BOA, DH. MUİ. 75-61

BELGE V

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi), No: 75-61.

Aydın Vilâyeti Tahrirat Kalemi

Dahiliye Nezâreti-i Celilesine
Saadetlü Efendim Hazretleri

Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi üçüncü şubesi ifadesiyle şerefvârid olan fi 3 Mart sene 326 tarih ve 13 numrolu tahrirât-ı âliyye-i nezâretpenâhîlerine ariza-yı cevabîyedir.

Aydın'da kâin Çakırbeğli çiftliğinin yetim Adnan Beğin bâ-sened-i Hakanî taht-ı tasarrufunda olduğu mukaddema icrâ olunan muhabereden ve iş'ar-ı mahallinden anlaşılarak aherin müdahaleye hakkı olmadığından tecavüz edenler müdahelâtının men'i ve kendilerinde hak gördükleri takdirde mahkemedeki davayı takib ile netice-i muhakemeye intizaren müdahale etmemeleri ve ol-vakte kadar dahi ol-bâbdaki Şûra-yı Devlet kararına tevfikân sened-i Hakanî hükmünün muhafazasıyla senede karşı tecavüz ve taarruz edenlerin men'-i müdahaleleri icâb edeceği cihetle ana göre iktizasının ifâsı Meclis-i İdâre-i Vilâyet kararıyla Aydın Sancağı mutasarrıflığına iş'ar olunmuşdu. İşbu iş'ar-ı acizîden haberdâr olan diğer tarafdan edilen şikâyete binaen istifsâr-ı keyfiyet buyurulduğu anlaşılmış ise de vilâyet mukteza-yı muadeletin ifâsıyla bi't-tabi mükellef olmakla beraber evâmir ve nizamât-ı mevcûde dairesinde bir tarafın lehinde karar ittihaz etmeğe mecbûrdur. Bu ise daima diğer tarafın adem-i memnûniyetini ve şikâyetini badi olarak fazla muhaberât ve muamelâtı tevlid etmektedir. Binaberin bu bâbda cereyan eden muamele bundan ibaret olduğunu ve müstakbelen bu misillü şikâyâta ehemmiyet verilmemesi lüzûmunu arz eylerim. Ol-bâbda emr ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 7 Rebiü'l-âhır sene 328 ve
Fi 4 Nisan sene 326
Aydın Valisi
Mahmud Muhtar

ELZA NİYEGO OLAYI

VE TÜRK-YAHUDİ İLİŞKİLERİNE YENİ BİR BAKIŞ[1]

AVNER LEVİ

Elza Niyego olayı, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudilerin tarihi konusunda on yıldır sürdürdüğüm araştırmaların ilk meyvesi olarak, 1985 yılında Kudüs'te yer alan İkinci Uluslararası Sefarad Yahudilerin Tarihi ve Kültürü Kongresi'nde bir bildiri olarak okunmuş ve daha sonra da yayımlanmıştır.[2] Arkasından bir dizi makale ve bildiriler gelmiş,[3] nihayet bu araştırmalar, genişletilmiş ve Türkçe çevirisi baskıya hazırlanmakta olan bir kitapta toplanmıştır.[4] Burada sonradan yaptığım araştırmaların ışığı altında Elza Niyego olayını yeniden inceleyip Türk-Yahudi ilişkilerinin gelişmesindeki yerini saptamaya çalışacağım.

OLAYIN ÖYKÜSÜ[5]

Elza Niyego olayı 17 Ağustos 1927'de patlak verdi. Elza Niyego, İstanbullu genç bir Yahudi kızıydı. 1920'lerin ölçüsüne göre okumuş, kültürlü bir kız olup, sosyal hayatta da faal idi. Çalışan ve okumuş bir genç kız olarak o dönemde geçerli olan "ideal kız" tanımına uyuyordu. Babası yeni vefat etmişti. Osman Ragıp adında yaşlı başlı, evli, çocuk, hatta torun sahibi bir adam, nerede ve nasıl olduğu anlaşılmadan, bu kıza rastlamış ve ona tutulmuştu. Ondan sonra durmadan kızın peşinde koşmaya başlamış, kızı devamlı rahatsız ettiği gibi zorla kaçırmaya dahi kalkışmıştır. Bu durum polise şikâyet edilmiş, Osman Ragıp, bir ara tutuklanmışsa da, sorgulamasından sonra serbest bırakılmıştır. Ağustos ayının ortasına doğru Elza Niyego akrabası olan bir gençle nişanlanmış, nişanı duyan Ragıp, Elza'yı aramaya çıkmış, Ağustosun 17'sinde akşam üzeri saat dört sıralarında Galata'da kız kadeşiyle gezinirken onu bulmuş, bıçağını çektiği gibi ona saldırmış, Elza birkaç yerinden vurulup, cansız yere düşmüştür. Osman bu defa Elza'nın kız kardeşine dönmüş, onu da birkaç bıçak darbesiyle ağır yaralamıştır. Her şey güpe gündüz, gelip geçenlerin gözü önünde meydana gelmiştir.

Osman Ragıp, derhal polis tarafından tutuklandı ve olağan adli işlem başladı. Sıhhi denetim sonucu akli dengesi yerinde bulunup, işlediği suçtan sorumlu olarak mahkemeye verildi. Şimdiye kadar anlatılan olaylarda maktülün Yahudi, katilin de Müslüman oluşunun hiç bir önemi yoktu. O günlerde, öldürülenler genellikle gece kulüplerinde çalışan artistlerle konsomatris bar kadınları olmalarına rağmen, İstanbul'da böyle "romantik" nedenlere dayanan cinayetlere sık sık ratlanıyordu. Hem Türk basını hem de Türk Yahudilerinin gazeteleri olayı ayrıntılarıyla sempati ve üzüntü belirterek yayımladılar.

Cinayetin ertesi günü Elza'nın cenazesi kaldırıldı ve cenazeye çok kişi katıldı. Ölümün öylesine trajik oluşu ve gazetelerde yer alan ayrıntılı yayınlar, tabii ki çok kişinin cenazeye ilgi gösterip katılmasına yol açmıştı.

Cenazenin kaldırılışının ertesi günü yayımlanan ve aralarında *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Son Saat*, *Vakit* ve *Akşam*'ın da yer aldığı gazetelerde sayfaların büyük bölümünün tüm Yahudi toplumuna hakaret ve saldırılara ayrıldığı görüldü. Özellikle baş sayfalarda, fotoğraflarla süslü büyük manşetlerde Yahudilere "küstah" ve "nankör" diye hitap edildi. Güya Yahudiler cenazeyi Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir gösteriye vesile etmişler, Türklüğe hakaret edilmiş, düzen ihlal edilmiş, trafik engellenmiş, polise karşı gelinmiş ve gelip geçenlere saldırılmıştır. Gazetelere göre her şey küstah ve nankör Yahudilerce önceden hazırlanmıştı. Hahambaşı Kaymakamı Ribi Moşe Becerano derhal bu suçlamaları yalanlayan bir beyanat verdi. Ona göre gazetelerde yanlış yorumlar vardı. Yahudilerin gösteri yapmalarına ne gerek vardı ki? Kime karşı ve ne nedenle gösteri yapacaklardı? Ribi Becerano, "nümayiş" sözcüğünün kullanılmasına dahi şaşırdığını belirtir ve Yahudilerin daima düzen ve huzuru aradıklarını, düzensizliğin, anarşinin her türünden daima kaçındıklarını ve olayın dinle, milliyetle ilgisi olmayan adi bir cinayet olduğunu belirtir. Cenaze sırasında kaydedilen tek aksama, "cenazeyi yarıp geçmek isteyen bir kamyonun, geçemeyip bir süre beklemek zorunda kalışıdır", diye sözlerine ekleme yapar. Ribi Becerano'nun bu sözleri kamuoyunu hiçbir şekilde yatıştırmadı. Gazeteler saldırılarına devam ettiler ve cenazenin "Adalet isteriz" bağrışları ile götürüldüğünü yazmaya devam ettiler.

Gazetelerde cenazenin ardından bu Yahudi karşıtı kampanya açıldıktan sonra polis harekete geçti. Arka arkaya birkaç Yahudiyi tutukladı. *Le Journal d'Orient* gazetesi, 21 Ağustos tarihli nüshasında, savcılığın trafiği rahatsız eden birkaç kişiye karşı soruşturma açtığını bildirirken, Türk gazeteleri ise azgın, küstah Yahudilerin tevkif edildiğini yazdılar. Aynı gün dokuz kişi mahkemeye verildi: David Boton, Danyel Karaso, Moiz Şemuel, Şemuel Beresi, Eli Pardo ve Nesim Ben David (hepsi esnaf), Leon Yeuda (diş doktoru ve Galata Sinagogu yöneticisi), Hayim Levi (Galata Yahudi Cemaati idare heyeti sekreteri) ve Rus uyruklu tüccar Leytes.

Sanıkların İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmalarına başlandı. Cumhuriyet Savcısı iddianamesini okudu. Ona göre, cenaze maktulün evinin önünden geçerken, "Adalet isteriz" bağırtıları duyulmuş, cenazedekiler galeyana gelmiş, otomobiller zorla durdurulmuş, iki polis memuru itilmiştir. Bu olaylar ise üç bakımdan suç teşkil ediyorlardı: 1- Polisin görevini yerine getirmesini engellemek, 2- Halkın bir kesimini diğerine karşı tahrik etmek, 3- Toplantı ve gösteri yasasını ihlal etmek.

Aynı gün Avram Korrido adlı bir asker tutuklandı. Yazılanlara göre üniformalı bir genç, Şükrü Efendi adlı biriyle kavga etmiş, onu tehdit etmiş ve yaralamıştır. Avram Korrido devletin vatanı savunmak için ona verdiği silahı bir vatandaşa karşı yöneltmekle suçlanıyordu. Mahkeme, sanıkların kefaletle tahliye taleplerini reddetti ve sanıklar dava süresince tutuklu kaldılar. Olaya adları karışan iki polis memuru sanıkları ayrıca dava etti; bu davalar birleştirildi.

Mahkemenin 27 Ağustos tarihli celsesinde iki polis memuru tanıklıkları sırasında sanıkları "Alçak Türkler", "Kahrolsun Türkler" diye bağırırken ve Avram Korrido'yu da Şükrü Efendi'yi döverken gördüklerini; polise karşı gelindiği ve "Bu bizim cenazemizdir sizin burada yapacak bir işiniz yok" denildiği yolunda ifade verdiler.

Sanık avukatlarının soruşturmasında şu ortaya çıktı: Sözü edilen iki polis memuru olay günü hazırladıkları raporda hiçbir olaydan söz etmemişler, olaydan üç gün sonra hazırladıkları bir ek raporda, gazetelerde yazılan tüm ithamları sıralamışlardır. Ayrıca ifadeleri iç çelişkilerle dolu olup, sanıkların kimliklerinde yanılmışlardı. Bir polisin ifadesi diğerininkini tutmuyordu.

Aynı gün sanıklardan Leon Yeuda cenazeye katılmadığını, bütün gün muayenehanesinde hasta kabul etmiş olduğunu kesinlikle kanıtladı ve serbest bırakıldı. Avram Korrido ise bir amele taburunda askerlik yaptığını ve o dönemde azınlıklar için geçerli olan silah taşımama kuralına uygun olarak silah taşımadığını kanıtladı.

7 Eylül 1927 günkü celsede, olayı doğurmuş olan gazetecilerden bazıları tanıklık ettiler. İfadeleri tüm Yahudilere karşı saldırılarla doluydu. *Akşam* muharriri, Yahudilerin Türklere karşı ettikleri ve kendisinin duyduğunu iddia ettiği küfürleri sıraladı. Sanıkların avukatları bu gazetecilere öylesine ağır ve ciddi suçları neden derhal gazetelerine iletmediklerini ve bir gün bekledikten sonra yazdıklarını sordular. Gazeteciler pek ikna edici bir yanıt veremediler.

14 Eylül günkü celsede ilk kez Yahudiler lehine ılımlı bir tanıklık duyuldu. Son Saat gazetesi başyazarı Ekrem Bey, sanıkları önceden görmediğini ve onları tanımadığını söyledi. Ekrem Bey ifadesinde cinayet günü, akşama doğru Niyegoların evine gittiğini anlattı. Evde üç yüz kadar insan bulunduğunu, kendisini ve gazeteci arkadaşlarını tanıttığında orada gerçekten bağrışmalar olduğunu ve "Kanun yok, hâkimler hâkim değil. Bu adam bu kızı bu kadar zamandır rahatsız ediyordu. Şikâyet ettik. Hiçbir ciddi önlem alınmadı. Sonu felakete vardı. Şikâyetçiler Yahudi olmasaydı başka türlü davranılırdı" denildiğini belirtti. Ekrem Bey "Bunları söyleyenler maktulün akrabalarıydı. Olanları gazeteye yazmaya gerek görmedim...Keder içinde bir aile... Mahvolmuş bir aile... Cenaze günü de böyle şeyler söylendiyse, acıdan söylenmiştir. Kederden kendilerini kaybetmiş kimselerce söylenmiştir..." diye ifade verdi.

18 Eylül'de Şükrü Efendi, tedavisi için 18 lira gerekli olduğunu bildiren bir rapor getirdi. Aynı gün, Jak Pardo adında, Harp Okulları'nda öğretmenlikten emekli 70 yaşlarında bir kişi daha tutuklandı. Başvekil İsmet Paşa da onun eski öğrencilerindendi. Jak Pardo İsmet Paşa'ya özel bir mektup yazıp, ufak bir olayın basınca şişirilip, tüm Yahudilere karşı haftalar boyu süren bir kampanyaya çevrilmesinden şikâyet etmişti. Bu özel mektup İsmet Paşa yerine yardımcılarının eline geçmiş, onlar da mektubu Savcılığa göndermişlerdi. Savcılık mektupta basına ve adliyeye karşı hakaret unsurları bulunca Jak Pardo da tutuklandı. Sorgusu sırasında, gerek savcı gerekse yargıç Pardo'ya karşı çok sert davrandılar. Emekli öğretmen, ağlayarak "Bunamışım, delirmişim" demek zorunda bırakıldı.

Savcı son sözlerinde belli bir suçtan belli kimseleri değil de tüm Yahudileri itham etti: Yahudilere ait Bene Berit ve Amikal dernekleri her şeyi önceden planlamışlar ve cenazeye 8.000 lira ayırmışlardı. Yahudiler yüzyıllardır Türkiye'de bolluk içinde yaşarken nankörlük ediyorlardı. Üstelik de Türkçe de konuşmayıp, bozuk bir lehçeyi kullanıyorlardı. Savunmanın son sözlerinden sonra mahkeme kararın okunması için ertelendi.

Mahkeme yukarda anlatılan şekilde sürerken, buna paralel olarak basında ve kamuoyunda gelişmeler devam ediyordu. Gazetelerde yer alan Yahudilere saldırılar arasında özellikle *Milliyet*'te Esat Mahmut Karakurt ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu aşırılıklarıyla göze battılar. *Son Saat* Yahudileri "kânunsuz vatandaşlar" diye adlandırarak onları defolup Filistin'e gitmeye davet etti.[6] Aynı gazete İzmir Hahamı Ribi Moşe Melamed ile yaptığı ve hahamı küçük düşüren, onunla alay eden bir görüşme yayımladı.[7] Sorular arasında "Neden Yahudi kızlar Türklerle evlenmiyor? Neden havraya gidip dua edersiniz? Neden cumartesi günleri çalışmazsınız? Neden yalnız kaşer et yersiniz?" gibi sorular vardı.

Diğer taraftan Dahiliye Vekâleti ve Emniyet Genel Müdürlüğü Yahudilerin seyahat haklarını sınırladılar. Artık her yolculuk için önceden polise baş-

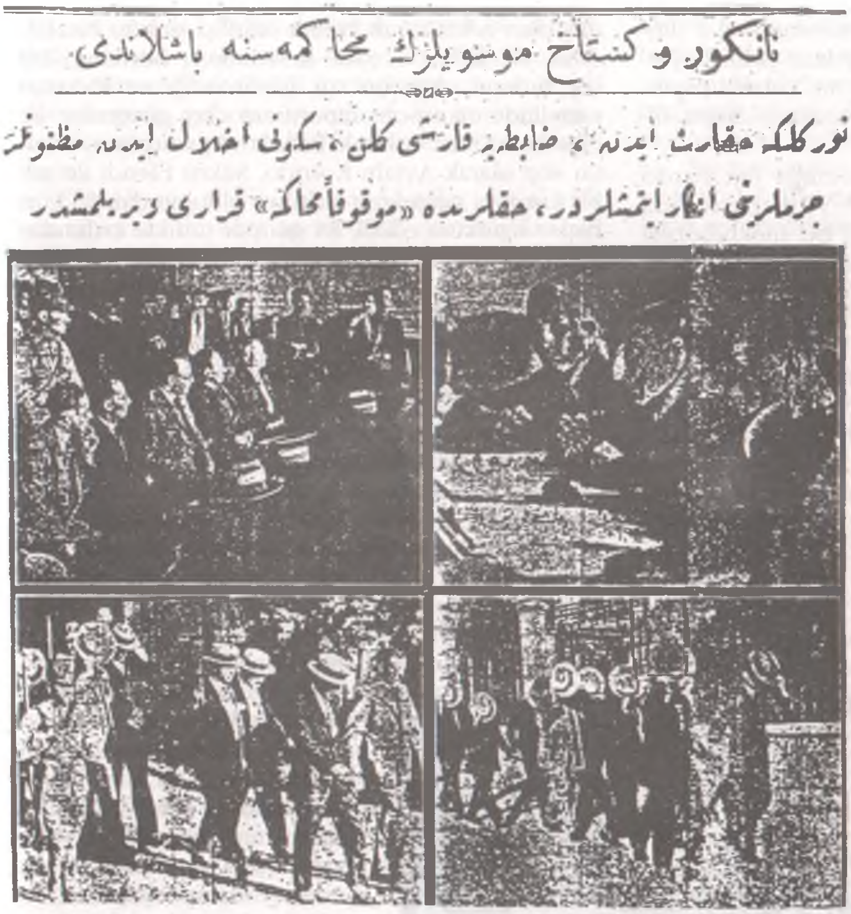

نانکور و کستاخ موسویلرک محاکمه‌سنه باشلاندی

تورکلکه حقارت ایدن، ضابطه‌یه قارشی کلن، سکونی اخلال ایدن مظنونلر

جرملرینی انکار ایتمشلردر، حقلرنده «موقوفاً محاکمه» قراری ویریلمشدر

Tutuklanan Yahudilerle ilgili davayı duyuran *Cumhuriyet*'in baş sayfası: "Nankör ve küstah Musevilerin muhakemesine başlandı".

vurup seyahatin yol, süre ve amacını bildirmek ve özel izin almak gerekecekti.[8]

Türk Ocağı Derneği Bornova Şubesi, "bu alçak Yahudilerin cezalandırılmasını" isteyen bir bildiri yayımladı.[9] Gazetelerde bugün dahi okuyucuyu güldürecek "fantastik" ithamlara rastlanıyordu.[10] İstanbul'da Yahudiler evlerinde silah, cephane depoluyorlardı, İzmir'de Yahudiler siyah şeritler takıp havralarda toplanmışlardı! Ribi Melamed her şeyi yalanlayıp "Buyrun gelin, kendi gözünüzle görün" dedi.[11] Tabii ki bu gibi yalanlamaların en ufak bir etkisi olmuyordu.

Bu arada polis İstanbul'da Yahudi derneklerinde araştırmalar yaptı.[12] *Le Journal d'Orient* gazetesi yöneticisi Albert Karaso, gazetesinde olaylar hakkında çok bilgi verdiği için[13] Galata Yahudi Cemaati İdare Heyeti Başkanı Marko Nahum ile birlikte sorguya çekildi.[14] İzmir'de Türkçe konuşmadığı için çıkan bir kavgaya karışan bir genç tutuklandı.[15] İzmir'de bir toplantı yapan kentin öğretmenleri, bir mektup kaleme alıp valiye sundular.[16] Birçok öğrencinin de kendilerine katılımıyla Yahudi karşıtı bir gösteri düzenlendi. Gösteri sonrasında kentteki Yahudi Hastanesi'ne gidip, İbranice yazılı tabelaları zorla kaldırdılar. Ayrıca kentin muhtelif yerlerinde Türkçe'den başka dilde olan her türlü afiş ve ilan yırtılıp atıldı. İzmir'in Türk Ocağı Derneği bir özel toplantı yapıp, Yahudilere karşı "Asil Türk Genliğinin, adi bir cinayeti vesile ederek Türklüğe hakaret eden alçak Yahudilerden talepleri" başlıklı bir açık mektup yayımladı. Mektupta,

1- Türkiye'de Yahudice hiçbir şey basılmaması,

2- Yahudi okullarının kapatılması,

3- Hahamların çoğunun yurttan kovulması,

4- Askerlik yapmamış olan her Yahudinin kovulması,

5- Yurtdışından Yahudilerle ilgili hiçbir basılı malzeme getirilmemesi isteniyordu. Ayrıca, dernek vatandaşlara:

- Yalnız Türkçe konuşunuz. Başka dil konuşmak Türklüğe hakarettir.
- Yurtta Türk gibi düşünmeyen ve hissetmeyenlere yer yoktur.
- Yurtta serbest tek ülkü Türk milliyetçiliğidir.
- Her Türk'ün görevi dilini korumaktır.

diyen bir çağrıda bulundu.[17]

Yukarda örneklenen kampanya devam ederken, bazı yumuşama işaretleri görülmeye başladı. *Cumhuriyet*'te önderlere yakınlığıyla tanınan başyazar Yunus Nadi, bir dizi makale yazıp kampanyanın durdurulmasını istedi.[18] Kampanya çok büyütülmüş ve aşırıya kaçmıştı. Yahudiler bir suç işledilerse, yasalar çerçevesinde bunun cezasını çekeceklerdi. Türkler de yasaları, düzeni ve huzuru korumakla görevliydi. İzmir'de yüksek bürokratlardan ve önemli kişilerden oluşan bir heyet Ribi Melamed'i ziyaret edip iyi dileklerde bulundular.[19]

TBMM Başkanı Kâzım Paşa eylül başında İstanbul'u ziyaret etti. Kentin Yahudilerinden bir heyet onunla görüşmek istedi. Kâzım Paşa heyeti güler yüzle kabul etti.[20] Heyette avukat ve şair Avram Naon, Ferit Aseo, Marko Elnekave ve Mario Alfandari vardı. Heyet Elza Niyego olayını şöyle anlattı: Cenaze başta sayıları az olan bir cemaat refakatinde kaldırılmıştı. Cenazenin geçtiği yolun üzerinde Şişhane Sinagogu vardı. Cenaze duadan çıkış zamanına denk geldiğinden duadan çıkanlar cenazeye katıldı. Bir kamyon, kalabalığı yarıp geçmek istedi, geçemedi, beklemek zorunda kaldı. Polisler mevcuttu ve düzeni korumuşlardı. Hiçbir küfür, hakaret, gösteri, kavga, polise karşı gelme olayı olmamıştı. Kâzım Paşa bu sözleri sonuna kadar dinledikten sonra, cenazede ne meydana gelmiş olursa olsun bundan yola çıkarak tüm Yahudi topluluğuna karşı ithamlar yöneltmenin zaten doğru olmadığını söyledi.

Başvekil İsmet Paşa, Başsavcılığa Jak Pardo hakkında bir mektup yazdı.[21] Türk basınında mahkemeden sonra yayımlanan bu mektubunda İsmet Paşa, Jak Pardo'nun kendisine yazdığı mektubu görmediğini, mektubun savcılığa kendi haberi olmaksızın yardımcıları tarafından gönderildiğini belirtip, bir vatandaş olarak Jak Pardo hakkında bildiklerini söylemek zorunluğu duyduğunu bildiriyordu. Jak Pardo 30 yıl önce Topçu Okulu'nda hocası olup, en zayıf öğrencilere bile elinden gelen her yardımı yapan, Türk gençlerine feyz vermeye gönül vermiş bir adam olduğunu yazan, İsmet Paşa, onun düşünce düzeyinde dahi olsa kötü bir şey yapabileceğine inanmadığını belirtiyordu.

20 Eylül günü mahkemenin son oturumunda hüküm okundu. Önce Jak Pardo beraat ettirilip derhal tahliye edildi. Sonra 17 Ağustos'ta tutuklanmış olan sekiz sanık beraat ettirilip serbest bırakıldılar. Kararda önceden tasarlanmış herhangi bir şey bulunmadığı, bir suç işlenmediği ve iddianın temelinde olan polis raporunun olay gününden üç gün sonra "ek" olarak hazırlandığı saptanıyordu. En son olarak Avram Korrido, Şükrü Efendi ile adi bir kavgaya gerçekten karışmış olduğundan 35 gün hapse mahkûm edildi, 34 gündür tutuklu bulunduğundan, kararın ertesi günü tahliye edildi. Mahkeme kararı, gazetelerin iç sayfalarında ufak puntolarla ve ayrıntısız olarak yer aldı.

OLAYIN TÜRK-YAHUDİ İLİŞKİLERİNDEKİ YERİ

Mahkeme kararında da söylendiği gibi cenaze sırasında suç sayılabilcek hiçbir olay meydana gelmemiştir. Katılanların sayısı belki biraz fazla olup bir kamyon bir süre beklemek zorunda kalmıştır. Buna karşılık cinayet işlendiği günün akşamı, yani cenazeden bir gün evvel, maktulün evinde gazeteciler bazı sitem ve şikâyetler duymuşlar, fakat olayın koşullarını göz önüne alarak bu durumu anlayışla karşılamışlar ve hiçbir gazetede bu konuda tek bir kelime bile yazmamışlardır. Neden sonra, neden yapıldığı anlaşılmadan "hadi şu Yahudilere bir ders verelim" düşüncesinden yola çıkılarak gece duyulanlar abartılarak cenazeyi olay ile ilintilendirmiş ve kampanyayı başlatmışlardır. Gazetelerdeki yayınlar, polisi araştırmaya yöneltmiş, arkasından savcılık işe el koymuş, tutuklamalar meydana gelmiş ve tüm Yahudilere karşı bir aydan fazla süren bir saldırı dalgasına yol açmıştır. Burada iki gerçekle karşı karşıya bulunulmaktadır. Bir taraftan hiç suçsuz on kişi tutuklanmış ve bir ayı aşkın süreyle hapiste kalmışlardı. Yaşlı, emekli bir öğretmen aşağılanmış, ağlayarak "Bunaklığıma verin" demek zorunda bırakılmıştır. Günler boyu bütün gazeteler Yahudilere karşı sayfalar boyunca hakaret dolu yazılar yayımlamışlardır. Çeşitli soruşturma ve araştırmalar yapılmış, seyahat özgürlüğü kısıtlanmış, çoluğuyla çocuğuyla tüm bir toplum korku içinde yaşamıştır. Diğer taraftan, mahkeme basının yarattığı havaya rağmen adeleti tecelli ettirmiştir. Halk, tüm katmanlarıyla ağırbaşlılığını korumuş, cana mala saldırı olma-

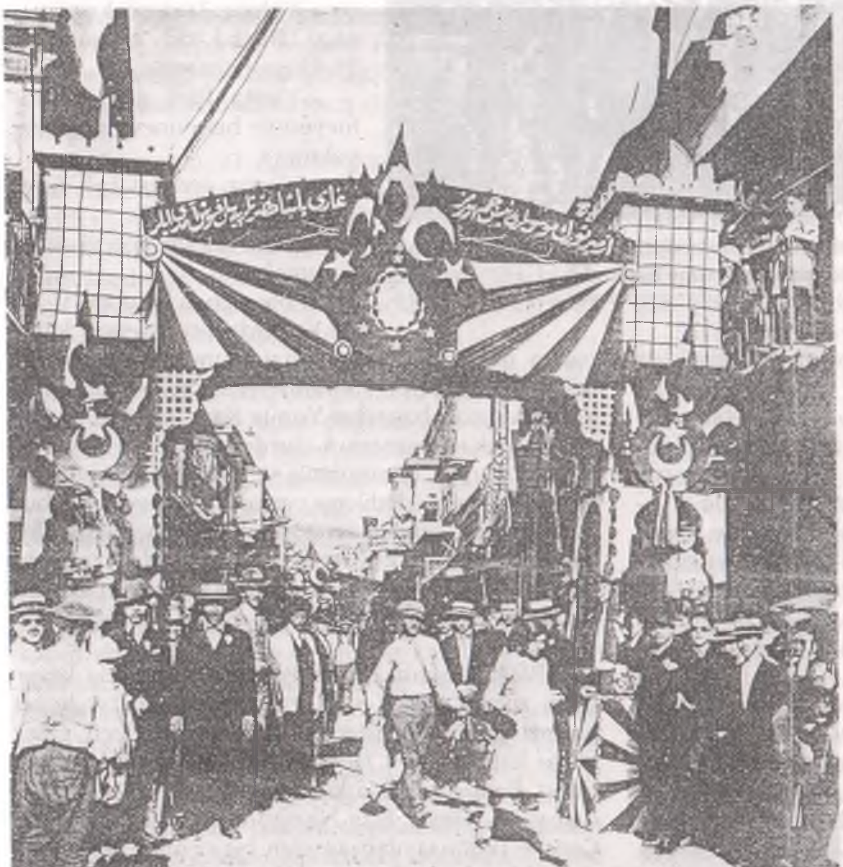

Elza Niyego Olayı'ndan kısa süre önce İzmir'de Mustafa Kemal'i karşılayan Museviler. Takın üzerinde "İzmir Türk Musevileri reis-i cumhurumuz Gazi Paşa Hazretlerine beyan-ı hoş-âmedi eyler [hoş geldiniz der]" yazıyor.

mış, örneğin 6-7 Eylül olaylarına benzer bir durum doğmamıştır. Yalnızca gazeteciler, öğretmenler, öğrenciler ve Türk Ocağı üyelerinden oluşan kentli dar bir genç aydınlar kesimi ve bu kesimin aşırı sağ kanadı, bu olayın büyümesinde etken olmuşlardır.

Elza Niyego olayını tek başına anlamaya olanak görmüyoruz. Bu olay ancak 1927 öncesi yıllardaki gelişmelerin ışığında anlaşılabilir.[22] Eylül 1922'den itibaren Türkiye'de Yahudilere karşı bir kampanya yürütülmekteydi. Bu kampanyanın muhtelif sebepleri vardı. Başlıcaları:

1. Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra azan antisemitizmin Türkiye'ye de sızmış olması.
2. Son savaşların, istilaların, yaşanan acı ve tehlikelerin, kaybedilen toprakların sonucu azınlıklara karşı duyulan kin ve düşmanlık. Azınlıkları, bir nefeste Rum, Ermeni ve Yahudi olarak saymaya alışık olan halk kitlesi, Türklere karşı isyan eden ve savaşan Rum ve Ermenilerle, sadık kalan Yahudiler arasında ayrım yapmadı.
3. İç çekişme ve gerginliklerde kemalizme açıkça karşı çıkamayan muhalefetin ve özellikle aşırı sağın, hıncını Yahudilerden çıkarmak istemesi.
4. Azınlıkları, Lozan Antlaşması'nın 38-44 maddelerinden doğan imtiyazlarından vazgeçmeye ikna etmek için var olan baskılar. Bu baskılar en zayıf azınlık olan ve Lozan imtiyazlarına en az muhtaç olan Yahudilerin üstünde yoğunlaştı.

Kampanyada Yahudilere yöneltilen suçlamaların başlıcaları ise şunlardı:

1. Dünya iktisadına hâkim olmak. Milletleri köleleştirmek, savaşlara neden olmak. Bu suçlamalar özellikle 1922-1924 yıllarında duyuldu, sonra giderek azaldı.
2. Mütareke ve İstiklal Savaşı yıllarında düşmanla işbirliği yapmak. Bu konuda gösterilen somut örneklerin başında şapkayı fese tercih etmek geliyordu. Bu suçlamalar da gittikçe azaldı ve yok oldu.
3. Türk halkını sömürmek, bedavadan Rum ve Ermenilerin mirasına konmak, Türk iktisadına hâkim olmak. Yeni bir Türk burjuvasisinin gelişmesiyle bu suçlamalar da etkilerini kaybetti.
4. Kendilerini Türk saymamak, Türk hissetmemek. 1926 yılında Yahudiler resmen Lozan imtiyazlarından vazgeçince bu iddialar da temelsiz kalmıştı.

Elza Niyego olayı 1922'den beri devam etmekte olan bir kampanyanın birikimi ve tortusundan doğdu. Kendisini doğurmuş olan etkenlerin çoğu artık geçersizdi. Olayda bir tezat mevcuttur. Bu olay bir taraftan Yahudi karşıtı bir kampanyanın tepe noktasıdır, en yüksek perdededir, neredeyse isyan, içsavaş ima edilmektedir, ilk kez olarak tutuklamalar meydana gelmiştir. Diğer taraftan somut suçlama olarak ortada yalnızca Türkçeyi kullanmamak iddiası kalmıştır. Bu bakımdan olay kronolojik olarak mantık dışıdır. Olayın, galiba bir olumlu tarafı da vardı. Yapılan bu korkunç gürültüden sonra hiçbir suç bulunmayıp tüm sanıklar beraat edince, artık Yahudilere karşı saldırılmaz olunmuştur. Sonraki yıllarda Yahudilerden istenilecek tek şey Türkçe konuşmaları ve Türk kültürüne, Türk toplumuna saygı göstermeleri olacaktır. Bu bakımdan Elza Niyego olayı bir dönüm noktasıdır. Bir hastalığın en yüksek noktasına, fakat son nöbetine benzer. Hasta bu nöbeti de atlatınca nekahet dönemi başlar.

Elza Niyego olayı Türk tarihinde de dönüm noktası olan bir zamanda geçmiştir. İç gerginlikler bitmiş, reformlar gerçekleştirilmiş ve kemalist rejim ve ideoloji oturmuştur. Elza Niyego olayından kısa bir süre sonra, Mustafa Kemal CHF kongresinde "Nutuk"u okuyacaktır. ■

---

1. Bu makalenin yayımlanmasında yardımcı olan Rıfat Bali'ye teşekkür ederim.
2. Avner Levi, *Yabas a şiltonot ve a Hevra a Turkiim klapey a Yebudum agav Peraşat Elza Niyego, Society and Community*, ed.Abraham Hayim, Kudüs, 1991, s. 237-246 [İbranice] (Elza Niyego Olayı Işığında Türk Hükümetinin ve Toplumunun Yahudilere Karşı Tutumu).
3. Avner Levi, *A Peraot be Yebudey Trakya-1934, PEAMİM*, 20 Kudüs, 1984, s. 111-132 [İbranice] (1934 Trakya Yahudileri Olayı). Avner Levi, *Yebudiy Turkiye Lifne Milbemet a Olam a Şeniya uve Mabalaba* PEAMİM, 29, Kudüs, 1987, s. 32-48, [İbranice] (2. Dünya Savaşına Doğru ve Savaş Sırasında Türkiye Yahudileri).
4. Avner Levi, *Toledot a Yebudim be Republika a Turkit*, Kudüs, 1992 [İbranice] (Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudilerin Tarihi).
5. Olay tüm Türk gazetelerince bildirilmiş olup metinde verilen tarihin ertesi günkü herhangi bir gazetede bununla ilgili haberlere rastlanabilir. Yazar *Cumburiyet, Son Saat, Vakit, Milliyet* ve *Akşam*'ı okumuştur. Türk-Yahudi gazetelerinden Yahudi İspanyolcası dilinde çıkan *El Tyempo, El Telegrafo* ve *Le Journal d'Orient* da okunmuş olup olayda çok rolü olan İzmir gazeteleri, özellikle *Yeni Asır* okunmamıştır.
6. *Son Saat*, 26.8.1927.
7. *Son Saat*, 26.8.1927.
8. *Le Journal d'Orient*, 30.8.1927; *El Telegrafo*, 14.9.1927. Olay yatıştıktan sonra bu sınırlama kaldırılmıştır.
9. *Vakit*, 25.8.1927.
10. *Vakit*, 25.8.1927-28.8.1927; *Akşam* 25.8.1927-28.8.1927.
11. *Son Saat*, 26.8.1927.
12. *Akşam*, 28.8.1927; *Milliyet*, 28.8.1927.
13. *El Tyempo*, 23.8.1927.
14. *Le Journal d'Orient*, 30.8.1927.
15. *El Telegrafo*, 6.9.1927.
16. *Vakit*, 25-26.8.1927.
17. *Vakit*, 25-26.8.1927.
18. *Cumburiyet*, 24-26.8.1927. *Cumburiyet*'in bu yazıları İzmir *Yeni Asır*'la bir polemik doğurmuştur. *Yeni Asır*, İzmir'de *Cumburiyet*'e karşı boykot ilan etmiştir.
19. *El Telegrafo*, 28.8.1927.
20. *El Telegrafo*, 14.9.1927.
21. *Le Journal d'Orient*, 27.9.1927.
22. Avner Levi, *Toledot a Yebudim be Republika a Turkit*, Kudüs, 1992, Birinci Bölüm.

OSMANLILAR VE ZİMMİLER:

PAPA PAVLOS'UN İSLAMA HAKARETİ YA DA RENKLERE İSYANI

DR. KEMAL ÇİÇEK

GİRİŞ

Osmanlı devletinde zimmilerin (Müslüman olmayan azınlıklar) hukuki statülerinin İslam hukukunun zimmilere ilişkin kuralları çerçevesinde belirlendiğini biliyoruz. Aynı şekilde zimmilerin Müslümanlarla ilişkileri ve İslam toplumu içerisinde davranışları da İslam fıkhına dayanılarak tespit edilmiştir. Nitekim Osmanlı devletinin yükselme devrinde Kanuni Sultan Süleyman'a şeyhülislamlık yapan Ebussuud Efendi'nin zimmilerin statülerine ilişkin fetvaları incelendiğinde, bu konuda İslam hukukunun genel prensiplerine ve biraz aşağıda değineceğimiz Hz. Ömer zamanında gayrimüslimlerle yapılan ilk anlaşma hükümlerine sadık kalındığını görürüz. Bununla birlikte zaman içinde bazı kısıtlamaların anlamını yitirdiği, bazılarının da değişikliklere maruz kaldığı da bir gerçektir. Bu değişiklerin bazıları zorunluluk nedeniyle olmuştur. Örneğin, Müslümanlar Hindistan'ı fethedince bir azınlık yönetimi oldukları için zimmilerle, ilgili pek çok müeyyidenin burada uygulanması olanaksızlaşmış ve terk edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Benzeri şekilde, İslam devletleri zayıfladığında zimmilere getirilen kısıtlamalar azaltılmış, yumuşatılmış veya geçen yüzyılda Osmanlılarda olduğu gibi, verilen aşırı imtiyazlar sonucu tamamen ortadan kaldırılabilmiştir; Tanzimat döneminde kilise inşasına izin verilmesi, zimmilerin ata binmesine müsaade edilmesi, giyimlerine karışılmaması gibi.

Bu nedenle zimmilerin hukuki statülerinin çeşitli zaman ve mekânlarda çalışılması, Müslümanların zimmilerle ilişkilerinin tarihsel gelişiminin etki-tepki açısından anlaşılabilmesi için zaruridir. Ancak bu konunun ne kadar geniş bir alanda araştırmayı gerektiği ve bu makalemizin sınırlarını aşacağı da ortadadır. Bu nedenle konuyu kısa bir giriş olması açısından burada Osmanlı devletinde zimmilerin hukuki statülerine ve zimmilerin İslam toplumu içinde yaşayışlarına ve giyimleri konusunda getilen kısıtlamalara ışık tutan bir belgeyi inceleyeceğiz.

Elimizdeki belge, Kıbrıs-Lefkoşe Şer'iye Sicillerinde kayıtlı olup, Tuzla'da yaşayan bir papazın, Müslümanlar tarafından İslama ve Müslümanlara hakaret ettiği gerekçesiyle kadıya şikâyet edilmesi hakkındadır. Ancak ilginçtir ki, Papa Pavlos doğrudan İslam dinine hakaret etmek yerine, zimmilere giyim konusunda getirilen kısıtlamalar çerçevesinde, zimmilerin kullanması yasak olan beyaz rengi kullanmak ve Müslümanlar gibi giyinmek suretiyle Müslümanlara karşı tepkisini göstermektedir. Papa Pavlos'un bu davranışının nedeninin anlaşılması, Osmanlı devletinde zimmi grupların giyim ve renk konusunda tabi oldukları kısıtlamaların bilinmesi ve bu kısıtlamaların zimmilerin toplum yaşantısı ve psikolojilerine etkilerinin değerlendirilmesi ile mümkündür.

Gerçekten de İslam devletlerinde gayrimüslimlerin yaşam tarzları, kılık kıyafetleri vs. üzerine getirilen kısıtlamalar genelde çoğunluğun azınlığa hükmetmesidir, halbuki Kıbrıs'ta zimmi olarak bilinen Hıristiyan reaya, nüfus olarak çoğunluktadır. Bu nedenle genelde zimmilerin hukuki statüleri konusunun Kıbrıs'ta incelenmesi, tıpkı gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu diğer yerler gibi, ayrı bir önem arzetmektedir. Elimizdeki dava da Kıbrıs'ta Müslüman azınlık-Hıristiyan çoğunluk arasındaki ilişkilerin bir kesitini yansıtması açısından ilginçtir. Ancak davanın detaylarına geçmeden önce Osmanlılar döneminde zimmilerin hukuki statülerinin ve bu çerçevede İslam toplumu içerisinde yaşayan zimmilerin giyimlerine ve yaşam tarzlarına getirilen bazı kısıtlamaların bilinmesinin ve bunların Kıbrıs'taki yansımalarının tespitinin yararlı olacağı düşüncesindeyim.

OSMANLI İMPARATOLUĞU'NDA ZİMMİLERİN HUKUKİ STATÜLERİ

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinde zimmilerin hukuki statüleri esas olarak İslam hukuku çerçevesinde belirlenmiştir. Bu bağlamda, Hz. Muhammed zamanında ana hatlarıyla ortaya konan ve ondan sonra gelen halifeler tarafından büyük ölçüde uygulanan "zimmet" kurumu, temelde İslam devleti ile "Ehl-i Kitab" olan Hıristiyan ve Yahudiler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir anlaşmadır. Anlaşmaya göre kendi dinlerini değiştirmeye zorlanmaksızın İslam devletinin vatandaşı olan, zimmiler, can ve mal emniyetleri sağlanmış ve vicdan ve ibadet hürriyetine sahip olarak İslam devletinin koruması altındadırlar.[1] Bu korunmaya karşılık, zimmiler İslam devletine cizye ödemekle yükümlüdürler. Zimmilerin hukuki statülerini detaylı bir şekilde ilk be-

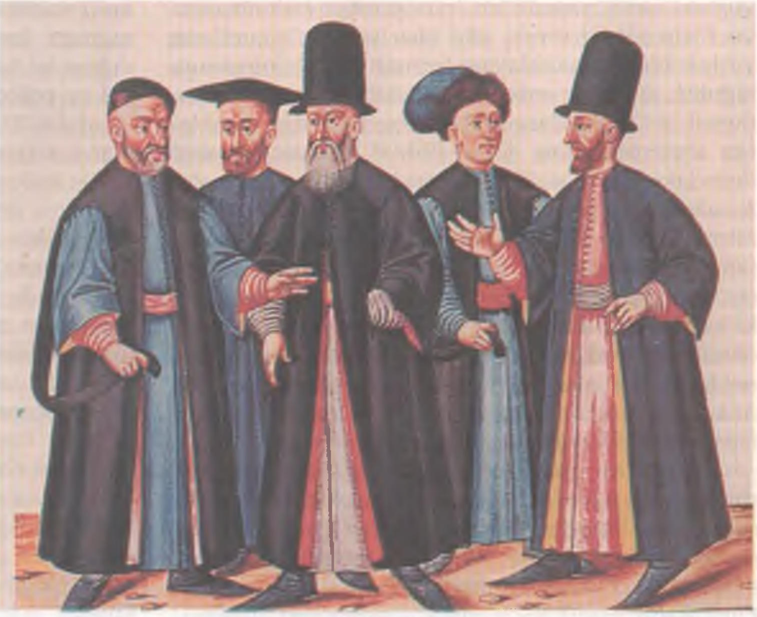

Rum papazlar, 16. yy sonları.
Metin And, Istanbul, In the 16th Century, *İstanbul, 1994.*

lirleyen resmi anlaşma Hz. Ömer'in Suriyeli Hıristiyanlarla yaptığı anlaşma olup, daha sonraki dönemlerde zimmilerin hukuki ve sosyal statülerini düzenleyen hükümlere zemin teşkil etmiştir.[2]

Zimmilerin yaşamları üzerindeki kısıtlamaların asıl amacı ise darü'l-İslam'da Müslümanları daha üstün konuma getirmek ve zimmileri nüfuz ve başarılarıyla Müslümanlara hakaret şeklinde algılanabilecek tutum ve davranışlardan alıkoymaktır. Esas olarak Hz. Ömer'in 7. yüzyılda yaptığı anlaşma olmak üzere, sonraki yıllarda genişleyen kısıtlamaların özellikle giyim ve renk farklılığı ile ilgili olanlar şunlardır:

Zimmiler;

a) Çocuklarına Kur'an'ı öğretmeyecek, dinlerini alenen ilan etmeyecekler, kendi rızasıyla Müslüman olmak isteyen akrabalarına engel olmayacaklardır;

b) Müslümanlara karşı saygılı olacak, gerektiğinde onlara her mecliste yer vereceklerdir;

c) Gerek elbiseleri, gerekse binek hayvanları, şekil ve görünüşleriyle Müslümanlara benzemeye çalışmayacaklardır. Buna göre, bellerine "zunnar" adlı bir kuşak bağlayacak, başlarına da "kalansuve" denilen bağlarını bağlama ve saçlarını tarama şekilleri ile de Müslümanlardan farklı olacaklardır;

d) "Bindikleri hayvanlara konulacak eğerlerin karpuz mahalline nar kadar tahtadan mamül bir şey yaptırmaları" şartı getirilecektir, kılıç, hançer veya herhangi bir başka silah taşımayacaklardır.

e) İnşa ettikleri evlerin Müslümanların evlerinden yüksek olmamasını temin edeceklerdir;[3]

Görüldüğü gibi, burada esas olan zimmilerin "şekil ve görünüşleriyle Müslümanlara benzemeye çalışmayacaklarına" dair genel bir kuraldır ve renkler, elbisenin türü vs. inceden inceye belirtilmemektedir. Bu yüzden daha sonraki dönemlerde bu esaslar çerçevesinde İslam devletlerinde zimmilerin sosyal statülerine yeni tanımlamalar getirilmiş, kısıtlamaların dozu artmış veya azalabilmiştir. Bu tanımlamalardan en önemlisi ve konumuz açısından ilginç olanı 850 yılında Abbasi Halifesi el-Mütevekkil'in zimmilerin giyebilecekleri kıyafet ve kıyafetlerinin renklerine getirdiği yeni bazı kısıtlamalardır.[4] Çeşitli kayıtlara göre, Halife Mütevekkil Hıristiyanların bal (sarı) renginde başlık, kadınların yine sarı renkte başörtüsü giymelerini ve kemer bağlamalarını emretmiştir.[5] Daha sonraki İslam devletlerinde de bu kısıtlamalar aynen veya değiştirilerek uygulanmaya çalışılmıştır. Örneğin, Fatimi Halifesi El-Mustansır 1086'da yayınladığı bir fermanla Hıristiyanların kuşağının renginin siyah olmasını emretmiştir.[6] 1301 yılında ise Memluk Sultanı yayınladığı bir emirle Hıristiyanların mavi, Yahudilerin sarı, Samaritanların kırmızı renk türban giymesi şartını getirmiştir ve bu yasak kendisinden sonra gelenlerce ve birazdan göreceğimiz gibi, Osmanlılar tarafından da aynen uygulanmıştır.[7] Yine Makrizi'nin naklettiğine göre Memluklar döneminde Kahire'de Hıristiyanların beyaz tülbent giymesi yasaktı ve bu rengi giymeleri Müslümanlara hakaret olarak algılanıyordu.[8]

Ancak ünlü tarihçi Bernard Lewis'in de belirttiği gibi, bu kısıtlamalar genelde sıkıntı verici olmamış ve uygulamada teoride olduğundan daha az şiddetli uygulanmıştır.[9] Osmanlılarda da zimmilerin hukuki statülerinin yukarıdaki esaslar çerçevesinde belirlendiğini fermanlar ve Ebussuud Efendi'nin fetvaları kanıtlamaktadır.[10] Ancak, Osmanlı devletindeki uygulamalar İslamın ilk dönemlerine göre zimmiler açısından lehte ve aleyhte bazı değişiklikler arz eder. Bu farklılıklar bizden önce konuyu ele alan meslektaşlarımız tarafından ayrıntılarıyla incelenmiştir ve detaylı bir şekilde tekrar etmeye gerek yoktur.[11] Ancak Papa Pavlos'un davasının daha iyi anlaşılabilmesi için davada geçen unsurlarla ilgili olarak Osmanlı'daki bazı uygulamaları kısaca hatırlamakta yarar vardır.

Zimmilerin İslam toplumu içerisinde günlük yaşamları üzerinde en etkili kısıtlamalar kuşkusuz, zimmilerin meskenleri, dini yapılar, giyimleri ve din hürriyetleri ile ilgili olanlardır.[12] Yukarıda maddelerini verdiğimiz anlaşmanın meskenlerle ilgili hükmünün Osmanlılarda katı bir şekilde uygulandığı söylenemez, ancak zimmilerin evlerinin Müslümanlarınkinden renk ve yükseklik olarak farklı olması gerektiğini emreden fermanlar yok da değildir.[13] Gülnihal Bozkurt'un belirttiğine göre, İstanbul'da Fener, Balat, Samatya ve Kumkapı gibi zimmilerin yoğun olarak yaşadıkları bazı semtler bulunmasına ve Eyüp Camii civarı gibi bazı yerlere zimmilerin yerleşmesini yasaklayan fermanlar çıkarılmasına rağmen, özellikle evlerin yüksekliği ve renkleri konusunda Osmanlıların daha hoşgörülü davrandıklarını söylemek daha doğru olur.[14] Nitekim İstanbul dışındaki şer'iye sicilleri üzerinde yapılan çalışmalar Anadolu'nun pek çok kentinde ve özellikle konumuz olan Kıbrıs'ta zimmilerle Müslümanların evlerinin farklı olmadığını, her iki tarafın birbirine ev satıp, aldığını göstermiştir. Ayrıca Kıbrıs'ta Magosa'daki askeri kışla hariç, adanın hiç bir yerinde "getto" olarak tabir edilen mahalleler yoktur.[15] Ancak, genelde hakim olan bu hoşgörüye rağmen bazı dönemlerde uygulamaya dönük katı emirler içeren fermanlar da yayımlandığı olmuştur.[16]

Zimmilerin giyimleri hususunda da Osmanlıların İslam hukukuna uygun bazı kısıtlamalar getirdiği bilinmektedir.[17] Fakat zaman içinde renkler değişebilmiştir. Ahmet Refik'in yayımladığı bir fermana göre, Osmanlı sultanları zaman zaman Müslümanların kavuk ve ayakkabılarının sarı, Ermenilerin şapka ve ayakkabılarının kırmızı, Rumların siyah ve Yahudilerin mavi olması gerektiğine dair emirler yayımlanmışlardır.[18] 1594 tarihli bir fermana göre ise, zimmiler samur kürk ve kalpak ve atlastan dikilmiş elbise giymeyeceklerdir. Zimmi kadınlar da Müslüman kadınlar gibi giyinmeyecekler, ferace ve yaşmak takmayacaklardı.[19] 1756 tarihli bir başka fermanda zimmilerin mavi ve mor çuha elbise ve kısa kalpak kullanmaları emredilmektedir. Yine bu kısıtlamalar çerçevesinde, zimmilerin çarşıda ata binmeleri ve izinsiz kayığa binmeleri de yasaktı.[20]

Şeyhülislam ve kadılar da zaman zaman İslam hukukuna göre Hıristiyanların sarık giymelerinin yasak olduğunu hatırlatan hükümlere yer vermişlerdir. Ancak bu hükümlerin ciddi ciddi uygulanmadığını yine şikâyetlerin sıklığından anlıyoruz. Örneğin Ebussuud'un fetvaları arasında bulunan şu fetva bizce çok ilginçtir: "Zeyd-i yahudi mahûf yerlerde başına ak sarınsa, İslamına hükm olunur mu? El-cevap: Olunmaz."[21] Buradan anlaşılan şu ki, Yahudilerin başlarına beyaz başlık (veya sarık) giymeleri yasaktır, fakat beyaz renk sarık giymesi onun Müslüman olduğunu göstermez ve buna göre ceza almasını gerektirmez. Ancak yine Ebussuud'un başka bir fetvasına göre, bir kişi Müslüman kıyafeti ile görüldüğünde "Müslüman mısın kâfir misin" diye sorulduğunda korkudan bile "Müslümanım" dese Müslüman olur[22] ve muhtemelen kararından dönmesi mürtede verilen cezayı gerektirir. Bu fetvalar eğer günlük yaşamı yansıtıyor ise, zimmilerin sık sık renk yasağına isyan ettiklerini ve Müslümanların giydiği elbiselere benzer renklerde kıyafet giydiklerine hükmedebiliriz.

KIBRIS'TA ZİMMİLERİN DURUMU VE PAPA PAVLOS DAVASI

Bütün bu kısıtlamalar Osmalı'da zimmilerin hukuki statüleri ile ilgili bildiğimiz gerçekler olmasına rağmen, kısıtlamaların ne dereceye kadar uygulandığına ve bu kısıtlamaların zimmiler üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerine dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Başka bir deyişle, İstanbul'dan ve Saray arşivlerinden bakıldığında eski İslam hukukundaki bütün müeyyidelerin Osmanlı zimmilerine de uygulandığını düşünebiliriz, ancak gerçek durumun bu olduğu konusunda kuşkularımız, özellikle gezginlerin Osmanlı'daki günlük yaşam tasvirleri göz önüne alındığında artmaktadır.[23] Ayrıca çeşitli dönemlerde İstanbul'u ziyaret eden Avrupalı gezginlerin kısıtlamalar hakkında genel bazı bilgiler vermelerine rağmen uygulama hakkında şikâyetlere hemen hemen hiç değinmemeleri de ilginçtir.[24] Kıbrıs ve özellikle Lefkoşe üzerinde yerel arşivler ve gezginlerin raporlarına dayalı olarak yaptığımız araştırmalarda da buradaki zimmileri kısıtlamalar açısından oldukça rahat oldukları sonucunu çıkardık. Hatta Kıbrıs'ı ziyaret eden gezginlerin yazdıklarından kıyafet konusunda kısıtlama olmadığı kanısına varmak mümkündür. Ancak gezginlerin yazdıklarından anlaşıldığına göre, yalnızca Lefkoşe ve Magosa sur içinde Hıristiyanların ata binmesi yasaktır ve bu yasak da en katı şekliyle yalnızca askeri bir bölge olan Magosa sur içinde uygulanmaktadır. Örneğin 1596 ve 1597 yıllarında adayı ziyaret eden Dandini, Lefkoşe'ye yalnızca Türklerin at üzerinde girebildiğini, Hıristiyanların ise kentin kapısında attan inip kenti gezmelerine ve çıkarken tekrar atlarına binmelerine izin verildiğini naklediyor.

Dandini, Rumların kıyafetlerini tasvir ederken de kadınların kıyafetlerinde siyah rengin hâkim olduğunu fakat istedikleri başka bir renk elbise giymekte özgür olduklarını yazıyor.[25] Della Valle 1625, Van Bruyn 1683'te adayı ziyaretleri sırasında Larnaka içinde at ile dolaşmalarına izin verildiğini yazıyorlar.[26] Van Bruyn, Rum kadınların kahverengi ve gri çizgili tülbent taktıklarından bahsediyor, ancak Hıristiyanlar için renk ayrımından söz etmiyor. 18. yüzyılın başlarında adayı gezen Heyman, Rum kadınların kıyafetlerinin tıpkı Rodos'taki Hıristiyanlarınki gibi olduğunu, fakat farklı olarak Rum kadınların peçe takmadıklarını, saçlarının da kısmen örtülü olduğunu belirtiyor.[27] Lopez (1770-71) adanın yerlisi olan Hıristiyanların Avrupa'dakiler gibi özgürce ve adalet üzere yaşadıklarını, giyim kuşam ve alışkanlıklarında özgür olduklarını, Türklerden kötü muamele görmediklerini ve taciz edilmediklerini anlatıyor.[28] 1806 yılında Kıbrıs'a ayak basan Ali Bey takma adlı Don Domingo'nun "yolda karşılaştığım Rum kadınlar, tıpkı Türk kadınları gibi örtünmüşlerdi ve beyaz bir örtü altına gizlenmişlerdi. Rum erkekler ise her zaman, tıpkı Türkler gibi uzun kürk giyebilir, fakat onlardan mavi sarıkları ile ayırtedilebilirlerdi" dedikten sonra "ancak pek çok kişi başka renk sarık da giyiyor, hatta Türkleri gücendirmeden beyaz giyenler bile var..." demesi ise beyaz renk konusunda da ciddi bir ayrım olmadığını gösteren ilginç bir tespittir.[29]

Şer'iye sicillerindeki kayıtlardan ata binmek ve kılık kıyafetle ilgili kısıtlamaların fetihten itibaren zaman zaman uygulandığını ve yasağı ihlal edenlerin kadı huzurunda ifade verdiğini öğreniyoruz. Örneğin Jennings'in yayımladığı Mayıs 1593 kayıtlı bir davada hamam dönüşü şehir içinde ata bindikleri için bir grup kadını durduran ve atlarından indiren Hasan adlı bir kimse, Lefkoşe kadısı ve Sübaşısı huzurunda ifade vermiştir.[30] Elbette Müslümanlar için de bazı renk kısıtlamaları vardı; yeşil sarık ve kürkü peygamber soyundan gelen Seyitler hariç, kimse asla giyemezdi.[31] Bütün bu bilgiler, zimmilerin tabi oldukları kısıtlamaların Kıbrıs için oldukça az olduğunu bu sosyal çevre ve psikolojik ortamda, Papa Pavlos davası ilginçtir. Davanın özeti şudur:

Kıbrıs'ta Tuzla kazasına tabi Duda köyünden 11 Müslüman Lefkoşe kadısına gelerek aynı köyden Papa Pavlos hakkında şikâyetçi oluyorlar. Şikâyetleri bugünün Türkçesiyle kısaca şöyle: Adı geçen Pavlos hepimize kaba sözler söyleyip, sövdükten başka, geceleri başına beyaz tülbent sarıp Müslüman kıyafetine bürünerek, Müslümanların evine girerek onları ve ailelerini tehdit ve taciz ediyor. Önce Müslümanlar "seni hâkime şikâyet ederiz", diye uyarıyor, ama o "hepiniz cehenneme gidin" diyerek onlara sövüyor. Davacılar can ve mal emniyetleri kalmadığını söyleyerek şeriata göre gereğini yapmasını kadıdan talep ediyorlar. Kadı, davalı Papa Pavlos'u sorguladığında davalı suçunu inkâr ediyor, ancak sözüne güvenilir iki Müslüman şahit iddiaların doğru olduğunu söylüyor. Kadı durumu tespit ederek kayda geçiriyor (Davanın, kaydı ve transkripsiyonu için çerçeveye bkz.).

DAVANIN İSLAM (OSMANLI) CEZA HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilindiği gibi kadı sicillerindeki kayıtlar kararı içermez, bu nedenle Papa Pavlos'a verilen cezayı tahmin etmek için, İslam fıkhında konuyla ilgili cezai hükümleri tespit etmek lazımdır. Bu nedenle önce Papa Pavlos'a yöneltilen suçlamaları maddeler halinde açıklığa kavuşturalım: 1) Papa Pavlos Müslümanlara şütûm-i galiz etmiştir, yani sövmüştür; 2) Geceleri başına tülbent sarıp Müslüman kıyafetine girmekle renk yasağını ihlal etmiş ve İslam dinine dolaylı olarak hakaret etmiştir; 3) Müslüman gibi giyinmiştir; 4) Müslümanların evlerine izinsiz girerek onları taciz ve tehdit etmiş, dolayısıyla Müslümanların güvenliğini tehdit etmiştir; 5) Müslümanlar hâkime gidip seni şikâyet ederiz deyince, "Hepiniz cehenneme gidin" diyerek küfür ve kadılık makamına hakaret etmiştir.

Görüldüğü gibi Papa Pavlos'un suçları oldukça ağırdır, ancak esas fiil olan zimmi kişinin dine hakareti hakkında Osmanlı ceza kanunlarında kesin bir hüküm yoktur, çünkü genelde Osmanlı ceza kanunları bu suçları kapsamamaktadır.[32] Ancak dine hakaretin İslam hukukunda en büyük suçlardan biri olduğu açıktır. Bununla birlikte, irtida ile ilgili hususlarda bile şer'i hukuk itidal tavsiye etmekte ve kararı daha ziyade ulü'l-emrin inisiyatifine bırakmaktadır. Hatta 1566 tarihli bir fermana göre, Müslüman olup sonra tekrar kendi dinine döndüğü bildirilen bir zimminin suçu sabitse hapsedilmesi ve durumun arz edilmesi emredilmektedir.[33] Bu nedenle kararı kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Örneğin, 1198-1212 h./1783-1797 tarihli 25 nolu Kıbrıs Şer'iye Sicilinin 102. sayfasında yer alan bir ferman suretinden öğrendiğimize göre Manastır Metropiliti Rahib Mateos "kendi halinde olmayub vazifesi olmayan" işlerle uğraşmak ve "ayinlerine mugayir harekâta tasaddi itmek" gerekçeleriyle Kıbrıs'ta bir manastıra sürgün edilmiştir. Her ne kadar Mateos'un suçu açık açık yazılmamışsa da, bu ve bunun gibi birçok örnek, din adamlarının idam edilmeyip daha çok sürgün (nefy) ile cezalandırıldığını düşündürüyor.

Papa Pavlos'nun davasına gelince, öncelikle Müslümanlara karşı kaba sözler söylemek (şütûm-i galîz) ya da sövmek Osmanlı ceza hukukunda ta'zir ile cezalandırılır.[34] Ancak bir zimminin İslam dinine sövmesi küfür ile eşdeğerdir ve suçun ağırlığından dolayı, Heyd'in de ifade ettiği gibi dava bazı durumlarda Divan-ı Hümayun'da bile görülebilir.[35] Papa Pavlos'un başına beyaz tülbent sararak Osmanlı devletinde kıyafeti düzenleyen fermanlara ve renk yasağına karşı gelmesi de ciddi bir suçtur. Bu hem İslam dinine hakaret etmek ve hem de devlete karşı suç işlemektir ve genellikle siyaseti gerektirir. Nitekim 1577 tarihli bir fermanda İslam kıyafetinde gezen ve bu şekilde fermana karşı gelen gayrimüslimlerin "siyaset olunma"ları mukarrerdir denilmekte ve "Ol asılları tutdırub habs idüb arz eyliyesün" diye İstanbul kadısına emir verilmektedir.[36] Yine Makrizi'nin 1301 yılında Kahire'de geçen bir olay hakkında anlattıklarından bu konuda yasağı ihlal edenlere dair Memluk Sultanı Baybars'ın idam cezasına hükmeden bir fermanının bulunduğunu anlıyoruz.[37]

Bu suçlarına ilave olarak Papa Pavlos Müslümanların evlerine izinsiz girerek onları taciz hatta tehdit etmektedir. Dolayısıyla Müslümanların güvenliğini tehdit etmiştir. Bu suçun cezası genellikle hapis veya sürgün olarak uygulanmıştır. Ancak Osmanlı ceza kanunlarında Papa Pavlos'un suçuna uyan bu fiil açıkça tarif edilmekte ve idam cezası hükmedilmektedir.[38] Buna karşın, şer'iye sicillerinde rastladığımız birkaç davada tıpkı kanunda tarif edilen suçu işleyen birçok kişiye sürgün cezası vermekle yetinildiğini görüyoruz. Hatta 1723 tarihli bir davada kendi hallerinde olmayıp, toplumun barışını bozan ve valiye şütûm-i galiz ettikleri iddia edilen zimmiler, kadı tarafından davacı ahalinin de isteği ile istedikleri başka bir yere sürgüne gönderilmiştir.[39] Nitekim Osmanlının son dönemlerinde çıkarılan fermanlar daha hafif cezalara hükmetmektedir. Örneğin bazı fermanlarda sadece tazir cezasına hükmedilmekte ve bu da 1630 tarihli bir fermanda, "bihasbeşşer'i velkanun donda ve libasda ve tarzı üslubda tahkir ve tezlil eyleyüb minbaad ata birdirmeyüb ve samur kürk ve samur kalpak ve atlas ve kemha giydirmiyüb..." şeklinde tanımlanmaktadır.[40] 1756 tarihli fermanda da benzeri bir ceza söz konusudur.[41]

SONUÇ

Özetle Papa Pavlos'un suçu gerçekten ağırdır ve en hafif şekilde sürgün edilmiş olmalıdır. İncelediğimiz dava ve verdiğimiz örnekler Osmanlılarda kıyafet hakkında zimmilere getirilen kısıtlamaların uygulamada olduğunu görüyoruz. Fakat defalarca kıyafet ihlaline dair ferman yayımlanması cezaların caydırıcı ve sanıldığı kadar ağır olmadığını düşündürmektedir. Papa Pavlos davasının sonucu ve genel uygulamanın şiddeti ne olursa olsun, kısıtlamaların Hıristiyanları rahatsız ettiğini ve sık sık mahkemeye yansımasa da kıyafet kanununu ihlal ettikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda Kıbrıs'ta fazlaca katı bir uygulama olmadığını kayıtlar göstermektedir. Kıbrıs'ı ziyaret eden çok sayıda gezgin de katı uygulamalardan bahsetmemektedirler.

Bununla birlikte, genelde Osmanlı devletinde kıyafet ile ilgili uygulamaların ne derece katı olduğunu ve bu uygulamaların Hıristiyanlar üzerindeki psikolojik etkilerini ve Hıristiyan-Müslüman ilişkilerini nasıl etkilediğini birkaç olaya dayanarak açıklamak mümkün değildir. Yine, kıyafet ve benzeri kısıtlamaların Osmanlı idaresindeki zimmiler arasında İslamlaşmayı nasıl ve ne ölçüde etkilediğini de kestirmek şu aşamada mümkün değildir, çünkü hem şer' iye sicilleri üzerinde hem de ihtida hareketleri üzerindeki çalışmalar bu konuda bir profil çizmek için yeterli değildir. Ancak bir fikir vermesi açısından ifade edersek, Osman Çetin'in Bursa'daki ihtida hareketleri hakkındaki araştırmasında ihtida nedenleri arasında kıyafetle ilgili kısıtlamalardan hiç söz edilmemektedir.[42] Halbuki el-Mütevekkil döneminde sözünü ettiğimiz renk ve kıyafet kısıtlamalarından sonra toplu ihtidalar görüldüğü iddia edilmiştir.[43] ■

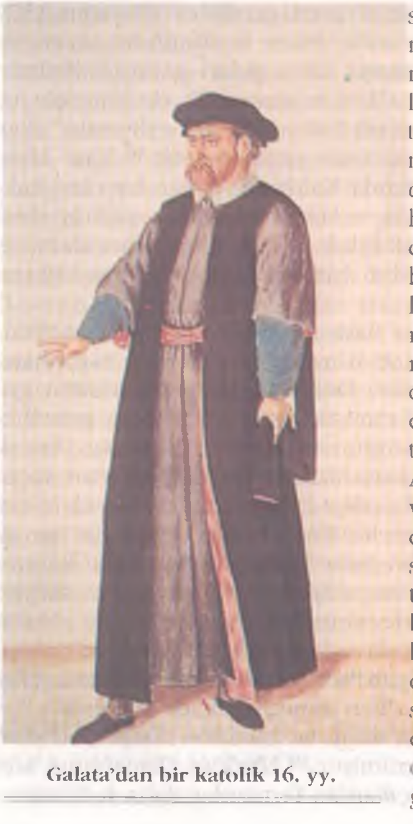

Galata'dan bir katolik 16. yy.

1. Fattal, *A.Le status légal des non-Musulmans en Pays d'Islam* (Beyrut, 1958).
2. Anlaşmanın metni için bkz. B. Lewis, *Islam 2, Religion and Society* (Londra: Macmillan, 1976), s. 217. Teorideki yeri için bkz. İmam Ebru Yusuf, *Kitabu'l Harac* (Ankara, 1982).
3. Lewis, *Op.cit.* s. 218, ve Ebu Yusuf, age, s. 293. Herhangi bir fıkıh kitabında bu anlaşma maddeleri bulunabilir.
4. Lewis, Op.cit. s. 224-26. Halifenin emirleri arasında zimmilerin Müslümanlar üzerinde otorite kurabilecek devlet görevlerine atanmalarının yasaklanması ve Hıristiyan çocukların Müslüman öğrencilerle aynı yerde eğitim görmelerini yasaklayan hükümler de vardır. Ayrıca bkz. Haddad, Z. Wadi, "Continuity and Change in Religious Adherence: Ninth-Century Bağdat", *Conversion and Continuity: Indigenous Christian Communities in Islamic Lands, Eight to Eighteenth Centuries,* ed. Michael Gervers ve Ramzi Jibran Bikhazi, Papers in Medieval Studies 9 (Toronto 1990), s. 33-53,
5. Elbisenin detayları için bkz. Taberi tarihinden naklen Lewis. *Op. cit.* s. 224; Ebu Yusuf, *age.*, 293 ve Fattal age., 102.
6. Fattal *age.*, s. 104.
7. Bu konuda Memlukların yayımladığı fermanlar için bkz. Lewis, Op. cit. s. 232-35.
8. Fattal *age.* s. 106. ve Makrizi'den nakleden Lewis Op. cit. s. 229.
9. Lewis, *Op. cit.* s. 217.
10. Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul, 1983), s. 89-97.
11. Bu değişikler için bkz. G. Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu 1839-1914* (Ankara, 1989), s. 14-23, Y. Ercan. L. "Türkiye'de XV. ve XVI. yy.larda Gayrimüslimlerin İçtimai ve İktisadi Durumu" *Belleten* XLVII (1983), s. 1127 vd. Benim henüz yayımlanmayan doktora tezim ise şer'iye sicillerinde zimmilerle ilgili davaların ışığında Kıbrıs zimmilerinin hukuki statülerini inceliyor. Bkz. "Zimmis (non Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 h. 1698/1726" (Birmingham University, 1992). Bu konuda en detaylı çalışmalardan birisi ise Almancadır. Bkz. K. Binswanger, *Untersuchungen zum Status der Nichtmuslime im Osmanischen Reich des 16. Jahrhunderts* (Viyana, 1977).
12. Bu konuda Ebussuud'un fetvası tamamen İslam fıkhının bir hatırlatması şeklindedir, bkz. Düzdağ, Ebussuud Efendi, s. 402. ve "Haklarındaki Tehdidler"e dair diğer fetvalar.
13. Refik, *10., 11.. 12., 13. Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı* (Enderun yay. İstanbul, 1988) Burada 12. Asır, s. 46.
14. Bozkurt, *age*, s. 19.
15. Bkz. Çiçek. "Zimmis..." s. 176-183. R. Jennings, "Zimmis (non-Muslims) in 17th Century Ottoman Sharia Court-The Sharia Court of Ottoman Kayseri", *JESHO*, XXI/3 (1978), s. 225-293.
16. A. Refik, *12. Asır*, s. 83 ve Bozkurt, *age*, s. 19.
17. Bu kısıtlamalarla ilgili fermanlar için bkz. Refik, dipnot 13'ten referans.
18. Refik, *10. Asır,* s. 46-47'de yer alan 1568 tarihli fermanlarda ise Yahudilerin kuşaklarının yarı pembe ve harir olması, çediklerinin siyah meşinden olması, Ermenilerin ise ayaklarına mavi çakşır giymeleri emredilmekte, yine Yahudi ve sair kefere kadınların siyah ferace giyecekleri belirtilmektedir. Fermandan anladığımıza göre bu renkler Fatih Sultan Mehmed tarafından belirlenen renklerdi. Ayrıca Bozkurt, *age*, s. 19.
19. A. Refik, *11. Asır*, s. 52 ve Bozkurt, *age*, s. 20,
20. Refik, *12. Asır*; s. 182.
21. Düzdağ, *Ebussuud Efendi*, s. 89. Fetva no: 358.
22. Aynı yer. Fetva no:362 "Bir kâfir tağyir-i libas edip, 'müslüman mısın. kâfir misin' deyu sual olundukta, havfından 'Müslümanım' dese, ol kâfire ne lazım gelir? El-cevap: Müslüman olur."
23. Ancak 1874'de İstanbul'u ziyaret eden Edmando de Amicis, kentte her milletin giysilerinin farklılığı nedeniyle kolayca ayırtedilebildiğini yazmaktadır. Bkz. Edmando de Amicis,

PAPA PAVLOS DAVASI

Kıbrıs Şer'iye Sicil no 8, s. 13/1

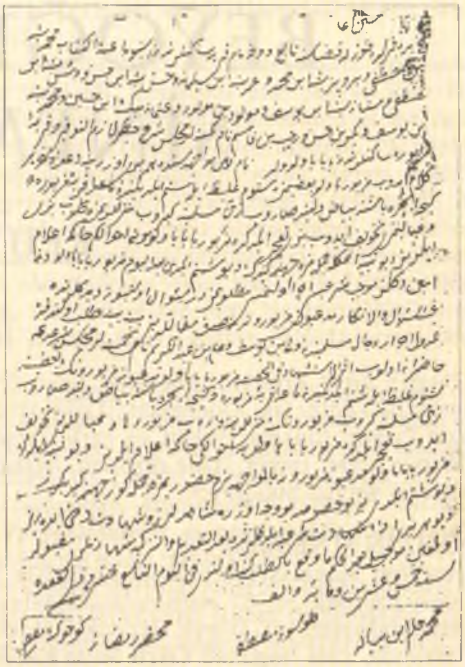

Cezire-i Kıbrıs'da Tuzla kasabasına tabi Duda nam karye sakinlerinden işbu bais'ül-kitab Mehmed Beşe / b. Mustafa ve......Beşe ibn-i Mehmed ve Ömer Beşe ibn-i Süleyman ve Hasan Beşe ibn-i Hasan ve Reis Beşe ibn-i / Mustafa ve Sinan Beşe ibn-i Yusuf ve Mevlüd b. Mevlüd ve Osman Beg ibn-i Hüseyin ve Mehmed Beşe / ibn-i Yusuf ve Bekir b. Hasan ve Receb b. Kasım nam kimesneler Meclis-i şer'-i şerif hatıru lazimü't-tevkirde karye-i / mezbure sakinlerinden Papa Pavlo v. [....] zimmi muvacehesinde her biri üzerine dava ve takrir-i / kelam idüb mezbur Pavlo bazımıza şütûm-i galiz ile şetm eyledikten maada karye-i mezburede / gece....... başına beyaz dülbend sarub ziyy-i Müslimine girüb menzillerimize gelüb bizi / ve 'ıyalimizi tahvif idüb bizi taciz eyledikde mezkûr Papa Pavlo'ya ahvalini hâkime i'lam / eyleriz deyu tenbih itmekle cümlemize cehenneme gidin deyu şetm eyledi ba'de'l-yevm mezbur Papa Pavlo'dan / emin deyiliz mu'ceb-i şer'isi icra olunması matlubumuzdur süal olunsun didiklerinde / gıbbe's-süal ve'l-inkar müddeiyyun-ı mezburundan sıdk-ı makallerini mübin beyyine talep olundukta / udul-i ahrar rical-i Müsliminden Veli b. Yusuf ve Ali b. Abdülkerim nam kimesneler meclis-i şer'iyede / haziran olub isrü'l-istişhad fi'l-hakika mezbur Papa Pavlo müddeiyyun-ı mezburunun bazısına / şütûm-i galiz ile şetm eylediğinden ma'ada karye-i mezburede gice...... başına beyaz dülbend sarub / ziyy-i Müslimine girüb mezburunun menzillerine varub mezburunı ve 'iyallerini tahvif / idüb taciz eyledikde mezbur Papa Pavlo'ya ahvalini hâkime i'lam eyleriz deyu tenbih eyledikde / mezbur Papa Pavlo müddeiyyun-i mezburuna bi'l-muvacehe bizim huzurumuzda cümlenüz cehenneme gidinüz deyu şetm eyledi biz bu husus bu veche üzere şahidlerüz şehadet dahi ideriz / deyu her biri eda-i şehadet-i şer'iye eylediklerinde ba'de't-ta'dil ve't-tezkiye şehadetleri makbule / olmağın mucebiyle ba'de'l-hükm ma vakaa bi't-taleb ketb olundı fi'l-yevmi't-tasi' min zilkâde sene hamse ve işrin ve mie ve elf. [9 Zilkade 1125/27 Kasım 1713]

Şühudü'l-hal

Mehmed Halil ibn-i Piyale Tosun Mustafa Muhzır Ramazan Küçük Mustafa

---

İstanbul, Çev. Prof. Dr. Beyhun Akyavaş (Kültür ve Turizm Bak., Ankara, 1986), s. 33 vd.

24. Genel olarak İngiliz gezginlerinin gözlemleri için bkz. T. Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat* (1582-1599), (Ankara 1983), s. 69-73.
25. Cobham, C.B. *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus.. with an Appendix on the Bibliography of Cyprus* (Cambridge, 1908), s. 181-183. Siyah rengin ise İslamdaki kısıtlamalarla ilgisi olmamalıdır, çünkü daha 1335 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden S. de Verona, Kıbrıslıların 1291 yılında Suriye'de Akka'nın Müslümanların eline düşmesinden sonra kederlerinin göstergesi olarak siyah çarşaf giydiklerini anlatıyor, bkz. *Exc. Cyp.*, s. 17.
26. *Exc. Cyp.*, s. 212 ve 242.
27. *Exc. Cyp*, s. 246. 1738 yılında Kıbrıs'ı gezen Pococke ise "Kadınlar Kıbrıs'ta kapalı değildir ve Levant'ta tuhaf karşılanacak ölçüde kendilerini afişe ederler... Ahali Levant'ı diğer adalıları gibi giyinir, fakat kendilerini üstün ve kibirli hissederek Türkler gibi giyinirler, ancak şapkaları kırmızıdır, tıpkı diğer ada yerlileri gibi" diyor.
28. *Exc. Cyp.*, s. 322.
29. *Exc. Cyp.*, s. 396.
30. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World*, 1571-1640 (New York UP., 1993), s. 126.
31. Jennings, age, s. 126.
32. U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Ed. V. L. Menage (Oxford, 1973), s. 178 no.1.
33. Bkz. Mühimme no 5, hüküm no 1195, s. 445.
34. Heyd, *age* s. 71'de madde 56: "Bir kimse ahara nameşruh kelimat söylese kadı ta'zir idüb iki ağaca bir akça alına." Ayrıca bu tür suçlar hem kişi haklarına hem de devlete karşı işlenmiş bir suç olarak değerlendirilebilir. Bkz. aynı eser. s. 206.
35. Heyd, *age*, s. 223'de bu imtiyazın Osmanlılar tarafından sadece Yahudilere tanındığını söylüyor.
36. Refik, *10. Asır*, s. 51. Aynı şekilde dine ve Peygambere söven bir Müslüman da olsa siyaset olunurdu. Bkz. Müh. 5, Hüküm no. 302, s. 120.
37. Lewis, *Op. cit.*, s. 231'de Memluk Sultanının 20 Receb (30 Mart 1301) tarihli emrinde "Proclamation to this effect was made by criers in Cairo and Fustat, and warning given that if anyone disobeyed this, his blood would be shed" deniyor.
38. Heyd, *age.*, s. 92, 130. Madde 125. "Der beyan-ı ehl-i fesad" şu şekildedir: "Eger bir kişi ehl-i fesad olsa daima yaramaz işlerde bulunsa müslümanlar yüzüne karşı biz bunu hayırlı bilmeziz deseler kadı ve subaşı aradan çıkalar, elinde siyaset ve yasak konulan kimesne hakkından gele." Kadıhan'ın 12.yy.'da gayrimüslimlerin sürgün edilmesine dair bir fetvası için bkz. Lewis, *Op. cit.*, s. 228.
39. Bkz. Çiçek, Living Together: "Muslim-Christian Relations in Eighteenth-Century Cyprus As Reflected by the Shari'a Court Records", *Islam Muslim-Christian Relations*, 4/1 (Haziran 1993), s. 80. (Kıbrıs Şer'iye Sic. no. 11, s. 61.)
40. Refik, *11. Asır*, s. 52.
41. Refik, *12. Asır*, s. 182-83.
42. O. Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İbtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları 1472-1909* (TTK, Ankara 1994), s. 58-72.
43. Haddad, *agm*, s. 46. n. 76.

BEYOĞLU'NUN ESKİ SİNEMALARI-III

BEHZAT ÜSDİKEN

Bugün artık Apollon, Majestik, Santral, Russo-Americain, Yıldız, Şık, Orienteaux, Cosmograph, Gaumont Palace, Cinema Parlant ve Şark sinemalarının yerlerinde yeller esiyor, daha doğrusu, başka işlevler yüklenmiş yapılar bulunuyor.

APOLLON SİNEMASI

Apollon Sineması'nın ana girişi, Büyük Hendek Caddesi üzerinde ve 87 numaradaydı. Aslında sinemanın yapılandığı yer, Büyük Hendek Caddesi'nin arka tarafında, yani bugünkü Okçu Musa Caddesi üzerindeki İpek Çıkmazı'nda idi. Zaten sinemanın çıkışı doğrudan bu çıkmaza açılırdı. Bu sinema, özellikle yöredeki Musevi halkına hizmet götürsün diye burada üç katlı olarak açılmıştı. Oldukça büyük bir sahayı kaplayan sinemaya Büyük Hendek Caddesi üzerinden girerken önce yedi sekiz basamak çıkmanız gerekirdi. Sinema salonuna ulaşırken de bu miktarın iki katı kadar basamak inmek zorunda idiniz.

Sinemanın salonu dikdörtgen şeklinde olup, aşağı yukarı boyu eninden iki misli daha uzundu. Parterin dışında balkon ve localar da vardı. Zaten yalnız balkon numaralı idi. Parter ise birinci ve ikinci diye ayrılmıştı. Sahnenin yönünde dekoru tamamlayan yarım balkon şeklinde süsler bulunuyordu. Dönemine göre lüks bir şekilde ışıklandırılmış olan sinema 1913 yılında Union (Ünyon) adı ile açılmıştı. O dönem sinemanın Amerika ve Avrupa'dan gitirtilen filmleri haftada iki kez değişiyordu. Bilet fiyatları ise şöyle idi: Localar 20-30 kuruş

Numaralı Balkon	5 kuruş
Birinci	3 kuruş
İkinci	2 kuruş
Çocuklar	1 kuruş 10 para idi.

Sinema 1913 yılında Salomon de Toledo adında bir Musevi tarafından inşa edilmiş ve gene aynı kişi tarafından işletilmişti. 1919 yılından sonra Apollon Sineması olarak adlandırılmıştı. 1923 yılına kadar bu ad altında işleyen sinema, Musevi cemaati tarafından, bölgedeki nüfusun artması sonucu mevcut Zulfaris Sinagogu'nun ihtiyacı karşılamadığı gerekçesiyle, yeni bir sinegog yapılabilmesi için önce kiralanmış, daha sonra da satın alınmıştı.

Bu arada sinema tarihi ile ilgili bir kaynakta (Metin And'ın *50 Yılın Türk Tiyatrosu* adlı eserinin 295. sayfasındaki bir alıntıyla) Apollon sineması'nın adının, Millet sineması olarak değiştirildiği geçmektedir. (Metin And'ın 295. sayfasındaki sözleri aynen şöyle: "Ertesi yıl tiyatronun Şişhane'de yapılması düşünüldü. Şişhane'de Şişhane Sokağı'nda geçen dönemden kalma bir Apollon Tiyatrosu vardı, bu dönemde aynı tiyatro olduğunu sandığımız tiyatronun adı Millet Tiyatrosu olmuştu.")

Buna olanak yoktur. Çünkü Sayın Metin And'ın atıf yaptığı gazete 1 Mart 1940 tarihli Tan'dır. Oysa, daha 1934 yılında Millet Tiyatrosu adı altındaki yer işlevini sürdürmekteydi.

Aynı eserde, bu kez Cemil Filmer'in anılarına atfen bu sinemanın bir süre "Kemal" (Seden) tarafından işletildiği de kaydedilmektedir.

Buna da olanak yoktur. "Kemal"in (Seden) işlettiği sinema, Majestik Sineması idi ve o sinemaya bundan dolayı bazen "Kemal Bey" Sineması da denirdi.

1923 yılının başında sinema binası Musevi cemaati tarafından kiralandı ve yapılan büyük olmayan değişikliklerle 18 Mart 1923 günü ibadete açıldı. Açılışta dönemin Hahambaşısı Hayim Becerano, Beth-Din üyeleri ve Rafael Saban ile Moşe Benhabib ve kalabalık bir halk topluluğu vardı. "Kenesset" Sinagogu olarak adlandırılan bu yerin açış konuşmasını Galata Cemaati Başkanı David Abraham Boton yaptı.

1982 yılına kadar tam 59 yıl sinagog olarak çalışan bu yer 1982 yılında Musevi gençliğine hizmet vermek amacıyla: "Yıldırım Spor Kültür Kulübü"ne kiraya verildi. Hahambaşılığın onayı ile burada bir spor salonu yapılarak 1983 yılında hizmete açıldı.

MAJESTİK SİNEMASI

Majestik Sineması 1913 yılında, Grand Rue de Pera üzerinde ve 558 numarada açılmıştı. Sinema burada inşa edilmeden önce yerinde 1876 yılında P. J. Agostini tarafından açılmış ve işletilmiş dönemin ünlü otellerinden Hotel et Jardin du Teke bulunuyordu. Otel yapılmadan önce ise burası tamamen boş bir alandı.

Agostini burasını gerçekten güzel bir yer yapmıştı. Galata surlarının 1864 yılında 6. Belediye Dairesi'nce yıktırılmış olması nedeniyle, otelden Haliç ve Boğaz pek görkemli görünüyordu.

Ayrıca otelin büyük bir bahçesinin oluşu, gündüz gölgelerin altında kurulu açık büfede yemeklerin beğenilerek alınması, geceleri ise istenilen yemeklerin müşteriler için özel olarak hazırlanması, bunun dışında odalara da servisin yapılması, odaların dönemine göre çok güzel döşenmiş olması ve bu kadar lükse karşılık, fiyatların normalin altında tutulması, Perotların [peralılar] burayı yeğlemelerinin en büyük nedenleriydi.

Uzun süre burayı çalıştıran Agostini, daha sonra yer değiştirince binaya mobilyacı Yorgo Sofyanos atölyeleri yerleşti. 1900'lü yıllarda onun yerini, müzik enstrümanları ithalat ve yapımcısı Eisenstein devraldı. 1913 yılında ise Viktor Adamantidis kalfa buraya ünlü Majestik Sineması'nı oturttu.

Bu sinemayı inşa eden Viktor Adamantidis 1880 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Petraki Adamantidis de onun gibi inşaat kalfası idi. Babası gibi inşaatçı olabilmek için Viktor önce "Mekteb-i Sultani"yi bitirdi, sonra Paris'e gitti. Paris'te Ecole Special d'Architecture'de okudu. Bu okulu bitirdikten sonra da, bir yıl süreyle Paris Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. 1901 yılında İstanbul'a döndü ve Mimar Salvatore Valeri'nin yanında çalışmaya başladı. 1913 yılında inşasını bitirip tamamladığı Majestik Sineması'ndan başka birçok yapıya da imzasını koyan Mimar Viktor Adamantidis, 68 yaşındayken ve 18 Ocak 1948 günü İstanbul'da öldü.

Gelelim sinemaya... Sinemanın geniş bir cephesi yoktu, gişelerin olduğu hole girebilmek için boydan boya (aşağı yukarı beş altı metre genişliğinde) yapılmış olan dört veya beş (yol eğimli olduğu için baştaki basamaklarla sondaki basamaklar arasında fark vardı) basamakla çıkılırdı.

Giriş holünün tam ortasında bilet gişesi bulunuyordu. Gişenin sağından "Birinci" ve "Koltuk"a, solundan ise "Balkon"a çıkılırdı. 1940'lı yıllarda yerler numarasızdı. Bu bakımdan sinemaya giren çocuklar aynı filmi veya filmleri birkaç kez seyretme olanağı bulurlardı. Ancak cumartesi ve pazar günleri, seyircinin çokluğu nedeniyle, sürekli bilet kontrolu yapılır, ellerinde yeni girenlere göre seri numarası küçük olan biletli çocuklar kapı dışarı edilirdi.

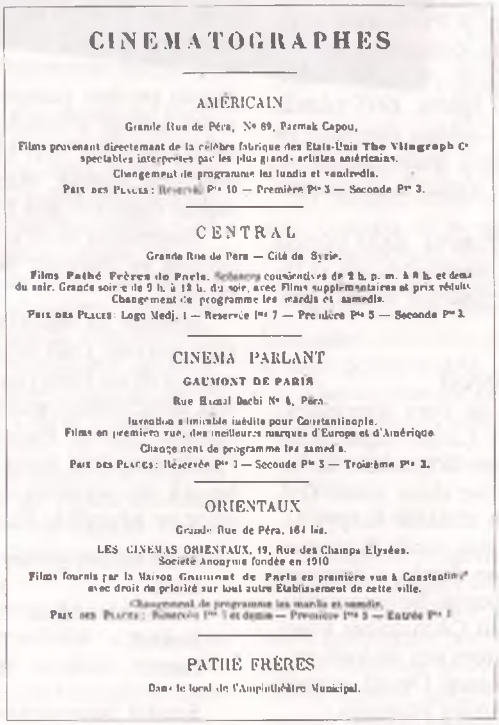

CINEMATOGRAPHES

AMÉRICAIN

Grande Rue de Péra, N° 89, Parmak Capou.

Films provenant directement de la célèbre fabrique des Etats-Unis The Vitagraph C° spectables interpretés par les plus grands artistes américains.

Changement de programme les lundis et vendredis.

Prix des Places : Réservée Pts 10 — Première Pts 3 — Seconde Pts 3.

CENTRAL

Grande Rue de Pera — Cité de Syrie.

Films Pathé Frères de Paris. Séances consécutives de 2 h. p. m. à 8 h. et demi du soir. Grande soirée de 9 h. à 12 h. du soir, avec Films supplémentaires et prix réduits.
Changement de programme les mardis et samedis.

Prix des Places: Loge Medj. 1 — Reservée Pts 7 — Première Pts 5 — Seconde Pts 3.

CINEMA PARLANT

GAUMONT DE PARIS

Rue Hamal Bachi N° 6, Péra.

Invention admirable inédite pour Constantinople.
Films en première vue, des meilleures marques d'Europe et d'Amérique.

Changement de programme les samedis.

Prix des Places: Réservée Pts 7 — Seconde Pts 5 — Troisième Pts 3.

ORIENTAUX

Grande Rue de Péra, 164 bis.

LES CINEMAS ORIENTAUX, 19, Rue des Champs Elysées.
Société Anonyme fondée en 1910

Films fournis par la Maison Gaumont de Paris en première vue à Constantinople avec droit de priorité sur tout autre Etablissement de cette ville.

Changement de programme les mardis et samedis.
Prix des Places : Réservée Pts [illegible] et demie — Première Pts 5 — Entrée Pts [illegible]

PATHÉ FRÈRES

Dans le local de l'Amphithéâtre Municipal.

Américan, Central, Parlant ve Orientaux sinemalarının ilanı, 1913.

1940'lı yılların sonuna kadar çocuklar sinemanın gerçek müşterileri idiler. Bundan dolayı da sinemanın balkon ve parterinde zemin, her zaman yenen kuru yemişler (özellikle çikitiko yani çekirdek) nedeniyle pisti.

Koltuk, Balkon ve Birinci fiyatları değişik olmakla beraber, girenlerin nereye oturduğuna bakılmazdı. Koltuklar sık sık tamir edilir, bozulur, bu bakımdan seyirciler arızasız koltuk veya iskemle aramak zorunda kalırlardı.

Sinemada özellikle 1940'lı yıllarda, ikinci sınıf ve gösterimi çok önce yapılmış filmler oynatılırdı. Bu nedenle de bilet fiyatları diğer sinemalara göre çok daha düşüktü. O dönemler kovboy filmlerinin kahramanları Buck Jones, Gene Autry ve Ken Maynard idi. Burada gösterilen değişik filmler arasında, Rudolph Valentino'nun çevirdiği "Şeyh Ahmet" filmi gerçekten ilgi çekiciydi.

O zamanlar Rudolph Valentino sessiz sinemanın tartışılmaz jönü idi. Kendisini üne taşıyan film Rex Ingram'ın yönettiği "The Four Horsemen of the Apocalypse" (Mahşer'in Dört Süvarisi) filmiydi. 1921 yılında çevirmiş olduğu bu filmden sonra, Agnes Ayres'le birlikte (gene 1921'de) "The Sheik"i çevirmişti. Bu film ülkemizde tabii ki sessiz olarak "Şeyh Ahmet" adı ile oynamıştı. Bu ünlü ve sevilen jön, 1925'te Clarence Brown yönetiminde Vilma Banky ile birlikte "Kartal" filmini, 1926'da ise son filmi "Şeyh'in Oğlu"nu çevirdi ve 31 yaşında iken Ağustos 1926'da hayata veda etti.

[O sırada Ramon Novarro da bir "Şeyh Ahmet" filmi çevirdi. Yalnız bu film seslendirilmişti. Filmin bir sahnesinde, Ramon Novarro sevgilisi ile atın üzerinde çölü geçerken "Ay Doğdu Batmadı mı?" şarkısını (sözüm ona) okumuştu. Anımsadığım kadarıyla, bu şarkı Malatyalı Fahri tarafından gerçek bestesine uygun olarak, 78 devirli taş plaka basılmıştır.]

Bu tür filmleri oynatan sinema, 1935 yılında "Astorya" adını aldı. Sinemanın adının değişmesine karşılık kalitesi değişmemişti, aynı tür seyirciler ve aynı tür filmler.

1946 yılında sinemanın adı "Sancak" oldu. Ancak sinema uzun süredir Kemal Bey (Seden) tarafından yönetildiği için, genellikle "Kemal Bey Sineması" diye anılırdı. Aslında, 1918 yıllarından sonra bu sinemaya "Kuledibi Sineması" da denirdi.

Bu sinema 1913 yılında ilk açıldığında, programları haftada iki kez, salı ve cumartesi günü değişiyordu. Seanslar sabah 11.30'da başlıyor ve 20.30'a kadar devam ediyordu. Suare 21.30'da ve 24.00'te idi. Pazar sabahları ise saat 10.30'da bir matine yapılıyordu. Sinema perdesi hemen gişelerin arkasında ve Galip Dede Caddesi'ne paraleldi, Parter hafif bir meyille yukarı doğru çıkar ve çok hafif bir elips çizerdi. Koltuklar tamamen ahşaptı ve onlar da bu çok hafif elipse göre sıralanmıştı. Balkon da meyilli ve kademeliydi.

Sinemanın çıkışı yanda bulunan Barnatan Apartmanları'nın arkasından Cerrah Paşa Sokağı'na uzun bir koridorla sağlanırdı. Ancak herkes sinemadan istediği zaman çıktığı için normal giriş kapıları çıkışta da kullanılır, bu koridorun kullanılmasına ise gerek kalmazdı. "Majestik", "Astoria", en son "Sancak" adını alan sinema, çocukları yıllarca eğlendirdikten sonra, nihayet bir kereste mağazasına dönüştü.

AMERİKEN (AMERICAIN) SİNEMASI:

Bu sinema Grand Rue de Pera üzerinde 89 (Kapı numarası önceleri 87-89 iken daha sonra 99-101 olarak değişmişti!) numarada ve 1913 yılında, öncelerden beri var olan Meziki ve Chrissos apartmanlarının altında açılmıştı. Her iki apartmanın sahibi de Khrissos'tu. Tabiî ki sinemanın da.

Sinema daha fazla Chrissos apartmanı altında gibi idi, çünkü Meziki apartmanının altında ünlü ve büyük Marseillese bakkaliye ve şarküteri mağazası vardı. Çok ilginçtir ki, eski Osmanlı mebuslarından Emmanuel Karasu Efendi de sinemanın açıldığı dönemlerde, Chrissos Apartmanı'nda oturuyordu. O dönem açılmış olan sinemanın cephesi dardı, salon geriye doğru oldukça uzundu. Arka tarafta, Büyük Parmakkapı Sokağı'na bağlanan bir çıkışı da vardı.

Grand Rue de Pera üzerinden apartman giriş sahanlığı geri alınmış ve bir nevi fuaye oluşmuştu. Sinemanın giriş kapısı tam ortadandı. Sağ taraftan ise apartmana giriliyordu. Aslında burası önceleri işyeri olarak kullanılırken sinemaya dönüştürüldüğü için salonun genel girişi kullanışlı değildi.

Buna rağmen sinema gene de çalışıyordu. Sinemanın filmleri doğrudan Amerika Birleşik Devletleri'nden ve özellikle en iyi artistlerin çalıştığı Vitagraphe Stüdyoları'nda getirtiliyordu.

Program haftada iki kez, pazartesi ve cuma günleri değişiyordu.

Bilet fiyatları şöyleydi:

Loca	1 mecidiye,
Numaralı koltuk	10 kuruş
Birinci	5 kuruş
İkinci	3 kuruş

Sinemanın balkonu yoktu. Büyük Parmakkapı Sokağı'na olan çıkış ise, seyirciler için kullanılmazdı.

1915 yılında sinemanın işletmesi Jean Miletich'e geçti (Jean Miletich'in torunu Jean Miletiç 1945 yılında Elektrik Mühendisi olarak İstiklâl Caddesi üzerinde ve Balyoz Sokağı'nın yakınında elektrik malzemeleri satan bir işyeri açmıştı). 1925 yılının sonunda da sinema kendiliğinden kapandı.

Bu arada küçük bir ayrıntı: Pera'ya 1920 yılında dökülen Beyaz Ruslar nedeniyle sinemanın adı o tarihte "Russo-Americain" olarak değiştirildi ve kapanana kadar da bu adla anıldı.

SANTRAL (CENTRAL) SİNEMASI

Santral Sineması Grand Rue de Pera üzerindeki Suriye Çarşısı'nın içinde idi. Suriye Çarşısı yapılmadan önce bu yerde ve Timoni Sokağı'nın köşesinde, Kalfapulos kardeşlerin butiği, bitişikte ise daha sonra Collaro ve Privileggio tarafından satın alınarak karşıya taşınacak olan şapkacı Baldasar'ın yeri vardı. Kuyumcu Saury ve Ortağı'nın mağazasından sonra, Chryssoni ve Ortağı'nın harika bir kadın butiği bulunuyordu. Ama bunlardan en önemlisi, Ottoni Çıkmazı'nın köşesinde 1840 yılından beri eczacı Ottoni'nin iki katlı evinin bulunması idi. Bu evin alt katını Ottoni eczane olarak kullanılır, üst katında da kendisi otururdu.

Bütün bu yerler Ahmet Abud Efendi tarafından satın alındı. Bu geniş alan üzerine büyük bir çarşı ve içine de üç ayrı apartman inşa edildi. Yapım 1909 yılında sona erdi. Suriye Çarşısı'nın içinde bulunan üç apartmana da, yapıldığı dönemde Ahmet Abud Efendi apartmanları deniyordu. Çarşıya "Suriye" denmesinin nedeni ise, Ahmet Abud Efendi'nin Suriyeli olmasındandı. İşte, Santral Sineması bu kompleksin içine ve dip tarafta yapılandı. Zaten pasajın ana giriş kapısı Grand Rue de Pera, diğer çıkışları ise sinemanın bulunduğu yerdendi. Çıkışlardan biri sağ tarafa, Derviş Sokağı'na (bugünkü Piremeci Sokağı), diğeri sol tarafa Timoni sokağına (bugünkü Gönül Sokağı) çıkardı, bu bakımdan sinemaya üç yerden birden girilebiliyordu.

Apollon sinemasının bulunduğu Büyük Hendek Caddesi.

Sinemanın sahibi Ahmet Abud Efendi olmasına karşılık, işletmecisi Emmanuel Kiryakopulos idi. Kiryakopulos sinema işletmeciliği dışında, aynı pasajda olan "Atlas Sineması Kontuarı"nın da sahibi idi, yurtdışındaki birçok film şirketinden ithalât yaparak yeni yeni açılan sinemalara film satar veya kiralardı. Sinemanın perdesi partere girişe göre sol tarafta, yani Timoni sokağı yönünde idi. Sinema dikdörtgen şeklinde uzunca bir yeri kaplardı. Sinemanın balkonu da olmasına karşılık, buraya parterin içinden değil, sinemanın dışından ayrı bir merdivenle çıkılırdı.

Sinemanın tüm koltuklarının kenarları demirden, oturma ve dayanak yerleri ise tamamen ahşaptan yapılmıştı.

Sinema da seanslar 14.00-20.30 arası değişiyordu. Bazı geceler özel büyük suareler yapılıyor, o zaman saat 21.00'de başlayan gösterim diğer bir filmin de ayrıca gösterilmesi nedeni ile ancak 24.00'te sona erebiliyordu. Filmler Pariste'ki Pathe Freres'indi ve Pathe Freres temsilcisi kanalı ile temin ediliyordu. Programlar salı ve cumartesi olmak üzere haftada iki kez değişiyor ve kesinlikle ilk vizyon oynatılıyordu.

Bilet fiatları şöyleydi:

Loca	1 mecidiye
Numaralı koltuk	7 kuruş
Birinci	5 kuruş
İkinci	3 kuruştu

Santral Sineması'nın adı 1925 yılından sonra değişti ve "Şafak" oldu; ancak kısa bir süre sonra Aralık 1928'de Cumhuriyet Sineması olarak anılmaya başlandı.

Kanımca bu adı almasının nedeni, *Cumhuriyet* gazetesinin Fransızca nüshası *La Republique*'in, Suriye Pasajı içindeki J.G.Collitidis'in "Artistik Matbaası"nda hem basılması, hem de redaksiyonun burada yapılmasıydı. Ancak sinema, kısa bir süre sonra eski adı olan "Santral"a dönüş yaptı.

Daha sonra da "Zafer Sineması" olarak anılmaya başladı. Kapanana kadar da bu ad altında yaşamını sürdürdü. Bütün bu değişik adlara karşılık, Beyoğlu halkı arasında sinemaya "Santral" denirdi. Ben burada 1938-1942 yılları arasında "Malek" serisinin tamamını, ayrıca "Kraliçe'nin Elmasları" adı altında "Üç Silahşörler" filmini seyrettim.

Sinema'nın bu yıllarda bile koltuk fiyatı 11, birincisi ise 6 kuruştu. Fiyatların böyle olmasına karşılık sinemanın içine girdikten sonra oturduğunuz yer hiç önemli değildi. Çünkü kapıda bilet kesildikten sonra girenle hiç kimse ilgilenmiyordu.

Dört kez ad değiştirerek 35 yıldan fazla Pera ve Beyoğlu'nda sinema severlere kaliteli veya kalitesiz filmler seyrettirmiş olan bu yer, önce film stüdyosu, daha sonda da çiçek müzayede salonu oldu. Uzun süre bu halde kaldıktan sonra kürk atölyesi haline dönüştü. Sinemanın balkonu ise kapatıldı ve kapatıldığı günden bu yana bir daha da açılmadı.

COLUMBIA FILM S A B
présente
Rita
HAYWORTH
LA VEDETTE ATOMIQUE
dans
Gilda
AVEC
Glenn FORD

CINEMA PARLANT

Cinema Parlant, diğer adı ile Gaumont de Paris, Hamalbaşı Caddesi üzerinde ve 4 numarada açılmıştı. Bir kaynakta, bu sinemanın yerinin, daha sonra Nea-Agora Bakkaliyesi'ne dönüştüğü kaydedilmektedir. Halbuki buna olanak yoktur. Çünkü Hamalbaşı Caddesi, bugün İngiliz Sarayı'nın yanından başlar ve Tarlabaşı Caddesi'ne ulaşıldığında son bulur. Halbuki o dönemler Hamalbaşı Caddesi, Galatasaray dönemecinden başlar ve Çakmak Yokuşu'nda son bulurdu. Bu ise sinemanın yanlış yere oturtulduğunun en belirgin göstergesidir. Kaldı ki sinemanın açıldığı yerde önceleri Yani Pantelus'un Hotel d'Orient'ı vardı. Sinema da Avrupa Pasajı'ndan çok önce idi. Nea-Agora Bakkaliyesi ise, hemen Kalyoncukulluğu Caddesi'nin köşesine gelmeden öncedir. Bu iki nokta arasında aşağı yukarı 200 metreye yaklaşan bir uzaklık vardır. Bugün ise bu yerde, Gömlekçi Zara'nın bitişiğinde bulunan bir işyeri bulunmaktadır.

Cinema Parlant açılmadan önce, Leon Gaumont Nisan 1910'da İstanbul'da bir temsilcilik açmak için girişimde bulundu. Bu temsilciliği açtıktan sonra da kendi filmlerini pazarlamak amacı ile Hamalbaşı Caddesi üzerindeki bu yeri kiraladı.

Sinemada oynatılan filmler kesinlikle Amerikan ve Avrupa yapımları olup, dönemine göre ilk versiyonları kapsıyordu.

Program haftada bir kez ve yalnız cumartesi günleri değişiyordu.

Bilet fiyatları ise,

Numaralı	7 kuruş
İkinci	5 kuruş
Üçüncü	3 kuruştu

ORIENTAUX (ORYANTO) SİNEMASI

Bu sinema 1911 yılında Grand Rue de Pera üzerinde ve 164 numarada açılmıştı.

Sinemanın açıldığı yerde önceleri büyük bir ahır bulunuyordu. Bu ahırı Marco çalıştırıyor ve kira arabaları ile atlarını burada muhafaza ediyordu. 1910 yılında Marco burayı boşalttı. O tarihten hemen sonra da Brüksel'de gene 1910'da kurulmuş olan Les Cinemas Orientaux anonim şirketinin temsilcileri, Cinema Orientaux adı altında hem İstanbul hem de Paris'te aynı anda ve aynı ad altında iki sinema birden açtılar.

Paris'teki Cinema Orientaux 19. Rue de Champs-Elysees'de idi. İstanbul'daki sinemanın bulunduğu yerde eskiden hazır bir bina (ahır) olduğu için inşaat çok kısa sürede tamamlanmış ve hemen hizmete açılmıştı.

Firmanın İstanbul'daki temsilcisi Jean Leitmair, sinemanın müdürü ise Pascalidis idi. Ancak, kısa bir süre sonra Pascalidis işi bıraktı, yeni bir müdür bulununcaya kadar şirketin temsilcisi Jean Leitmair yöneticiliği de yüklendi. 1913 yılında ise sinemanın müdürü George Champsoor oldu ve sinema kapanmadan biraz önce de yönetime Jack Ananof geldi.

O dönem sinema doğrudan Paris'e bağlı olduğu için, oradaki ilk versiyonları bizim sinemada seyretmek olanaklıydı. Yeni filmlerin hepsi o dönem Gaumont de Paris tarafından İstanbul'a gönderiliyordu.

Bu sinemada Perotlar en güzel artistik, tarihi, dökümanter, aktüalite, seyahat ve gerçek bilimsel filmleri seyredebiliyorlardı.

Ahırdan bozma ve uzun bir diktörtgeni andıran sinemanın bilet fiyatlarıysa şöyle idi:

Numaralı yerler	10	kuruş
Birinci	5	kuruş
İkinci (Giriş)	3	kuruş

Sinemada program haftada iki kez, salı ve cumartesi günleri değişiyordu. Böyle güzel filmler oynatmasına karşılık 1915'de kendiliğinden kapandı. Bu sinema kapandıktan sonra yerine Fujiyama Nakamura'nın Japon Mağazası yerleşti. Oldukça uzun bir süre orada halka hizmet götüren bu ünlü oyuncak mağazası, maddî sıkıntı nedeniyle önce Sağ Sokak'a taşındı, sonra da kapandı. Çok ilginçtir ki, Orientaux Sineması'nın arkası (Halep Pasajı'ndaki) Varyete Tiyatrosu'nun yan duvarı ile çakışıyordu. Yalnız, iki bina arasında, kadınları çok etkiliyen, aynı zamanda dini kitaplar ve Vatikan'da kutsanmış tespihler satan Hıristiyan papazlardan Mr. Le Roy'un dört katlı dar ve uzun apartmanı vardı. Bu apartmanın cephesi doğrudan Sağ Sokak'a bakar ve bu iki gösterim yerini biribirinden ayırırdı.

YILDIZ (ETOILE) SİNEMASI

Etoile Sineması Küçük Parmakkapı Sokağı'nın Grand Rue de Pera ile kesiştiği yerde idi. Kapısı tam köşede olduğu için verevineydi. Hem sokağa hem de caddeye bakan vitrin camlarına, oynayan ve gelecek program filmlerinin "lobi"leri konurdu. Geniş kapının tam üstünde, neonla ışıklandırılan "Etoile" yazısı görülürdü. Filmin büyük afişi genellikle kapının üzerine yerleştirilir, yan taraflara ise, filmine göre heyecanlandıracak başkaca afişler de asılırdı (Bir keresinde "Karavan" filmi oynarken Stewart Granger'in elde kılıç, büyük boy bir afişi sokağın hemen başına konmuştu).

Burada Etoile Sineması açılmadan önce, 1880'li yıllarda Mme. Sarandi'nin evi vardı. 1910'lu yıllarda ise evin giriş katı önce Dierania ve Ortağı'nın ayakkabı mağaza ve atölyesi oldu. Daha sonra Aram Nakışyan'ın cila ve mobilya yapım ve tamir atölyeleri, ayakkabıcının yerini aldı.

1919 yılında önce buradaki eski ev ve atölyeler yıkıldı, yerine de Etoile Sineması ile birlikte üstündeki apartman yapıldı. Zaten biraz ileride 89 numarada Russo-Americain Sineması faaliyet gösteriyordu. Etoile Sineması'nın işlemeye başlaması 1920 yılının başında idi.

Bir kaynakta, Etoile Sineması'nın Mimar Vedat Tek tarafından inşa edildiği ve 1923 yılında da işletmeye açıldığı kaydedilmektedir. Buna olanak yoktur. Önce, Mimar Vedat Tek'in yaptığı binalardaki mimari teknik bu binada yoktur. Sinemanın 1923'te açıldığı da yanlış, daha 1920 yılında faaliyette olduğu kesindir.

Sinemanın çalışma şeklini ele aldığımızda, diğer sinemalara göre farklı durumlar görürüz. Örneğin Sayın Cemil Filmer anılarında sabah 11.000 matinesinin ilk kez ve 1940 yılında kendisi tarafından uygulandığını ileri sürmektedir. Bildiğim kadarıyla Sayın Filmer bu konuda kesinlikle yanılmaktadır.

Çünkü Etoile Sineması, 1924 yılında vizyona soktuğu, Jackie Coogan'ın "Le Petit Prince" filmi için perşembe, cuma ve pazar günleri sabah saat 11.00'de matine düzenlemeye daha o zamanlar başlamıştı. Yani Filmer'den en az 16 yıl önce.

Gelelim o dönemlerdeki filmlere: Etoile Sineması'nın 11.00 matinelerinden sonra ve gene 1924 yılında "L'Enfant des Halles" filmi vizyona girmişti. Film çok uzun olduğundan (iki bölümün tamamı oynatılıyordu) seanslar 14.30 ve 18.00'de, suare ise 22.00 de başlıyordu. Bu da o dönem ve sinema için çok büyük bir özellikti.

1929 yılında Kler Vinson ve Alin Varen'in "Voyvo" filmi vizyona girdi. Bu filmde yaratılan karakter, Pera'da yaşayan birine o kadar benziyordu ki, bu şahıs o filmin gösterime girmesinden hemen sonra "Voyvo" olarak anılmaya başladı. O kadar ünlendi ki, "Sait Faik"in bir hikayesine bile konu oldu. "Voyvo"nun dışında, o dönem Beyoğlu'nun yaşamına renk katan bir de Rum hatun vardı. Bu kadıncağız anımsadığım kadarıyla 35 yaşlarında idi. Tarlabaşı Caddesi'nin alt tarafındaki Karnavula (Bugünkü Karakurum) Sokağı'ndaki Süryani kilisesinin karşısında otururdu. Kısa boyundan ve belki de ilgi çekerek kendini o dönemin fıkır fıkır kaynayan ünlü Amerikan artistlerinden Carmen Miranda'ya benzetebilmek için yüksek ve mantar topuklu ayakkabı (apartman topuk), kloş ve renkli etek, karpuz kollu, şal desenli bluz giyer, kocaman tokalı bir kemer takar, başına da Carmen Miranda'nın meyvalarının yerine nefis bir hotoz sarar, ayrıca ağızdan büzme büzgülü bir çanta taşırdı. Bu hatuna Beyoğlu'nda yaşayan bizler, her gün değilse bile haftanın üç günü kesinlikle rastlardık. Hatun, yolda giderken etrafına bakmaz ve herkesin kendisiyle ilgilendiğini sanırdı. Bir yazarımız, Etoile sinemasını anlatırken, bu hatunun sinemada Dolores Del Rio'nun bir filmi oynarken birden sahneye fırladığını ve Dolores Del Rio gibi oynamaya başladığını yazmaktadır.

Ben bunu okuduğumda, bazı anıların insanların kendi hayallerinden oluşabileceğini düşündüm. Çünkü, Dolores Del Rio, filmlerde hanım hanımcık rolleri benimseyen biriydi, Carmen Miranda ise sulunun teki. Zaten bu kadın Carmen Miranda'ya özenmekteydi, başkasına değil.

Bunun dışında bir engel de, Etoile Sineması'nın sahnesinin çok yüksek oluşuydu. Biz gençliğimizde bile bu sahneye tırmanamazdık. Aslında sahnenin tam sağında ve kenarda, perde ile ilgili onarımlar yapılabilmesi için çok dik ve zorlukla çıkılabilen bir merdiven vardı, ama bu merdivene o hatunun tırmanabilmesine olanak yoktu.

Neyse gelelim sinemanın özelliklerine: Sinemanın dış kapısı iki kanatlı ve "a la retour"du. Dış cephe çok koyu bordoya boyanmıştı, Lobilerin konduğu vitrinlerin içi de koyu bordo kadife ile kaplanmıştı. Bilet gişeleri kapıdan girişe göre solda idi. Parterin ve Balkonun girişleri ise sağda idi. Sinemanın sahne ve perdesi İstiklal Caddesi tarafında bulunuyordu. Parterdeki koltukların arasında yol yoktu. Sağ taraftan giden yol daha geniş, sol taraftaki yol ise daha dardı. Koltuklar kapıya yönelik olduğundan, sahneden balkon çıkışına doğru çok hafif bir meyil vardı. Çıkış kapıları dört tane idi ve doğrudan Küçük Parmakkapı Sokağı'na açılırlardı. En dipte bir kapı daha bulunuyordu. Bu kapı ise Küçük Parmakkapı'dan girişi olan bir çıkmaza açılırdı.

Balkon büyük değildi, fakat kademeleri çok yüksekti. Bunun için de en son sırada oturan seyirci bile sahneyi, daha doğru bir deyişle perdeyi rahatlıkla seyredebilirdi.

Vizyonda en uzun süre film tutabilen sinema da gene Etoile'dı. Örneğin, Stewart Granger-Jean Kent-Anne Crawford'un oynadığı "Karavan" filmi, tam 19 hafta oynamıştı. Bir diğeri, Rita Hayworth ve Glenn Ford'un oynadıkları "Gilda" idi. "Gilda" Ülkemizde "Şeytan'ın Kızı Gilda" adı ile oynamış, galiba sekiz veya dokuz hafta vizyonda kalabilmişti. Ayrıca Walt Disney'in "Bahia", gene Walt Disney'in "Three Cabbaleros" filmleri anımsıyabildiklerim arasında.

Bu arada Etoile Sineması zaman içinde "Yıldız" adını aldı, ama hiçbir zaman Beyoğlu sakinleri bu adı kullanmadılar. Sinema yaşadığı süreç içinde "Etoile" olarak anıldı. Günün birinde, Etoile Sineması da yıkımdan nasibini aldı. Yıkıldı, önce yerine ünlü Kadir Han yapıldı, sonra da bu han Etibank'ın malı oldu. ■

TÜRK ÇATILARINDA GÜVERCİNLER

BAZI TARİHSEL VE DİLBİLİMSEL NOTLAR[*]

EDWARD TRYJARSKİ[**]

ÇEVİRİ

REŞİDE GÜRSES-DURSUN AYAN[***]

Bu oldukça gösterişli başlığın, çok eski zamanlardan itibaren çeşitli Türk topluluklarınca bilinen ve nesli ıslah etmek için yetiştirilen güvercinler veya kumrularla ilgili bir dizi dilbilimsel ve tarihsel olaya dikkatinizi çekmekten başka bir amacı yoktur. Ben yıllarca bu konuyu araştırmak için niyetlendim, fakat bu konuyu ele almam, ancak 1988 yılında yani, Konya Selçuk Üniversitesi Türkologlarından Mehmet Özmen'in Türk güvercinleriyle ilgili olarak yazdığı, 1981'de[1] basılmış olan önemli bir makaleden haberdar olduktan sonra gerçekleşti. Söz konusu makale, sadece Konya ve civarındaki güvercinleri tanıtan sınırlı bir nitelik taşıdığı için ben bu yazıda ona birkaç yeni gözlemle ilavede bulunmayı ümit ettim.

M. Özmen'in bu makalesi, konuyu açıklayıcı nitelikte bir dizi vurgulamayı ve 296 dilbilimsel girişi kapsar.. Biz bu makalede bölgede ve kısmen de bölge dışında oluşan güvercin çeşitleri ve türleri ile ilgili birinci elden bilgiler buluruz. Bu makalede onların dış görünüşü, gövdelerinin boyutları, tüylerinin nitelikleri ve renkleri, üreme fizyolojisi, zekâ, hüner ve bazı türlerin ıslahı ile ilgili sırlar vs. de verilmektedir. Gözlemlerinden ayrı olarak yazar bu makalede, Mehmet Ali Apalı ve Mahmut Sural[2] gibi bazı Türk meraklılar ve kuş uzmanlarının fikirlerine de müracaat eder. Herhangi bir kimse, söz konusu makalede verilmiş olan pratik bilgilerden Konya'da bulunabilen güvercinlere ait bir alışveriş merkezinin nerede olduğunu ve kuşların fiyatlarını vs. tek tek öğrenebilir.

M. Özmen'in makalesinde; *Selçuklu, taklambaç, Mardinli* veya *Çorumlu-Mardinli, gut, demkeş, Musullu* ve *ganrik* olarak adlandırılan Konya bölgesindeki başlıca güvercin türlerine yer verilmiştir. Son zamanlarda orada, genellikle *Almanya kuşu* veya *Almanya güvercini*[3] olarak adlandırılan Almanya'dan getirilmiş güvercinler de görülmeye başladı.

Evcilleştirilmiş güvercinlerin Türkçe isimlerinin kökenini;

1) Kuşun dış görünüşünden (mesela: *tahta kuyruk* "tahtaya benzer kuyruklu", *geniş göz* "geniş gözlü").

2) Tüylerinin renklerinden (mesela; *limonlu* "limon renkli", *kara kuyruk* "siyah kuyruklu").

3) İç özelliklerinden (mesela; *salma güvercini* "150 km'lik bir mesafeden bile evine dönen posta güvercini").

4) Çıkış yeri veya başlıca yetiştirme merkezinden (mesela; *Mardinli* "Mardin şehrinden gelen", *Musullu* "Musul şehrinden veya o bölgeden").

5) Bir tarihi aile veya hanedan isminden (şu veya bu şekilde Selçuklulara bağlanmış olan *Selçuklu*) ve diğer özelliklerinden alır.

Son iki madde, özellikle kültürel ve tarihsel görüş açısından ilgi çekicidir. M. Özmen, çeşitli renklerde olup *Selçuklu* olarak adlandırılan güvercinlerin Konya'da yerel bir ırk olduğunu ve -bazı uzmanların iddia ettiği gibi- onların Selçuklular tarafından Orta Asya'dan getirildiğini iddia eder. Aynı şekilde, *Musullu* olarak adlandırılan ve günümüzde artık yetiştirilmeyen güvercinlerin Musul'dan getirildiği söylenmekte, *Çorumlu, Çorumlu-Mardinli* diye adlandırılanların da, Hitit zamanında bile *Nikonia* adı altında mevcut olan Çorum şehri kaynaklı olduğu farz edilir.

Bu tipteki güvercin isimlerin, Gy. Németh'in[4] Vidin'e dair yazısında belirtildiği gibi, Balkanları da içeren, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde çok iyi bilinen, "Mısır'dan gelen bir güvercin" *Mısırlı* ismi de eklenebilir. Söz Balkanlar'da iken, Gy. Németh'i izleyerek güvercinler için verilen bazı diğer isimleri de ekleyelim: *sakızlı* "bu sakızlı güvercini renkleri bakımından dikkati çeker (başı, arkası, kuyruğu siyahtır)", *gut, gutmaq* "bir nevi güvercin, uçma esnasında daireler çizerek süzülmez" (Evliya Çelebi'nin bildirmiş olduğu *çaqşırlıgut, sāde gut, tāçlı-gut* gibi, yukarıdakilerle krş.), *qula* "koyu sarı bir güvercin çeşidi" ve *abraş* "bir çeşit güvercin (birçok renkleri vardır)" *demkeş* "çok kıymetli bir tür (beyaz, ayakları duman rengi)" gibi Konya'da da bilinen bazı başka çeşitler, Vidin bölgesinde de bulunur. Gy. Nēmeth, güvercinlik anlamına gelen *kümes* ("güvercin kafesi", Redh. *kümes* "evcil kuşlar kafesi", karş. *güvercinlik*) kelimesini de kaydetmiştir.

---

[*] Bu yazıda Edward Tryjarski'in, *Altaica Osloensia*, Proceeding: from 32th meeting of the Permanent International Altaistic Conference (PIAC). Oslo, June 12-16, 1989, Oslo 1990, s. 361-370'te çıkan "Pigeons on the Turkish Roof., Some Historical and Linguistic Remarks" adlı makalesinin çevirisine çalışılmıştır. Çeviri için öncelikle Sayın Edward Tryjarski'den izin alınmış ve daha sonra çeviri metni yazarın kendisine gönderilmiş ve kendileri metni gözden geçirme nezaketi göstererek çeşitli düzeltmelerde bulunmuşlardır. Daha sonra metin bu düzeltmeler göz önünde tutularak yayıma hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. Burada yeri gelmişken Sayın Edward Tryjarski'ye yapmış olduğu katkılarından dolayı şükranlarımızı sunmayı büyük bir borç biliriz.

[**] Türkolog, Polonya İlimler Akademisi, Varşova.

[***] Reşide Gürses: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Uzmanı. Dursun Ayan: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Kültür Merkezi Uzmanı.

Ayrıca burada, M. Özmen'in Türkiye'nin başka bölgelerini de kapsayan, önce Adana-Çukurova'da zikredilen, Konya bölgesine komşu birkaç yerdeki Türk güvercinleri üzerindeki çalışmalarını sürdürmek niyetinde olduğunu da belirtmek gerekir.

İnsanoğlunun boynu halkalı kumru ve güvercinle teması, çok eski tarihlere kadar gider, çünkü bu kuşlar, muhtemelen paleolitik çağın sonunda, yani Anadolu bölgesinde evcilleştirildi. Bazı uzmanlar, güvercinlerin insanoğlu tarafından evcilleştirilen ilk canlılardan olduğu fikrini kabul ederler ve bu bağlamda konuyu kitabi bir efsane olan Hz. Nuh'un ve onun dişi güvercininin kıssasına dayandırırlar. Bazı çivi yazılı metinlerin İsa'dan yaklaşık üç bin yıl önce evcilleştirilmiş güvercinlerden bahsettiği bilinir. Genellikle güvercin yetiştirme faaliyetinin Anadolu'da başladığı ve oradan Mısır'a, Kıbrıs'a, Roma İmparatorluğu'na yayıldığı ve böylelikle doğuya, İran'a, Hindistan'a ve bazı başka ülkelere kadar ulaştığı sanılır. Sonuç olarak güvercinler bugün, Hint Okyanusu ve Polinezya'daki[5] birkaç takımada hariç, yeryüzünün tamamında bulunur. Bu hayvanlar dünyanın çok soğuk bölgelerinde yoktur, fakat bununla beraber, Sibirya'daki bazı bölgelerde de bulunur.

Eski bir kartpostalda Bayezid Camii avlusunda güvercinler.

Güvercin çeşitlerinin ve türlerinin çoğu, doğu halkları arasında bilinmektedir. Güvercinlerin Altaik boylara ve her ne kadar yarı göçebe bir hayat tarzı sürseler de kısmen Türk boylarına kadar gerilere tarihlenen erken zamanlarda bilindiğini farzetmek doğaldır. Türklerin uzak ve yakın komşuları arasında güvercinlerin önemini fark etmek dikkate değer bir noktadır. Çin'de posta hizmeti için güvercinlerin yetiştirilmesi işinin tarihin bilinmeyen çok eski bir zamanından beri var olduğu ve bunun daha sonra tüm Orta ve Yakın Doğu'ya[6] yayıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda, G. Jarring'in, Sincan'ın güney kısmında (Doğu Türkistan)[7] konuşulan bazı Türk lehçelerindeki *bedzin kepte* "Pekin güvercini" terimini kaydettiğini müşahade etmek dikkate değer bir noktadır. Suriye'nin güçlü hükümdarı Nureddin (1146-1174), özellikle Mısır'da, yıllarca çok mükemmel bir şekilde işlevini sürdüren güvercinlerden oluşmuş bir posta sistemi kurmuş olmasıyla ün kazanmıştır. Bu amaç için kullanılan *Sultan kuşları,* ayak ve gagaları üzerine kendi şifreleriyle işaretlenirdi. Bu görevdeki en değerli güvercinler, Irak'tan getirilen boyunları renkli benekli, çok hünerli, kolay bir şekilde eğitilmeye yatkın beyaz güvercinlerdi.[8] Özellikle Sultan Selahaddin Eyyübî tarafından, Haçlı Ordusunca zapt edilmiş olan şehirleri kuşatma esnasında güvercinlerin askeri amaçlar için kullanıldığı çok iyi bilinir. Torquato Tasso, Kudüs'ün kuşatılması esnasında posta güvercinlerinin bir hizmetinden bahseder:

"una colomba per l'aeree strade vista a passar sovra lo stuol francese..."[9]

Ortaçağda doğu insanları arasında güvercinlere ait bir başka kayıt Moğollarla ilgilidir. Biz, Cengiz Kağan kumandasındaki Moğol ordusunun bu kuşları hızlı bir askeri haberleşme sağlamak için kullandığını biliyoruz. Onların bu hizmetleri, karargâhlara, bozkırlar boyunca posta yollarını (Moğ. *örte zam*)[10] geçerek dağıtım yapan geleneksel posta vasıtasıyla kazanılabilmiş olandan daha hızlı, emsalsiz bir bilgi akışı temin etti. Ama gene de hem ortaçağ Moğolları hem de günümüz Moğolları arasında güvercinler meselesi detaylı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Bazı önemli kaynaklar, ekseriya Asya seyyahlarının raporları, çeşitli çağlarda Türk dünyasına ait bölgeler üzerinde güvercinlerin varlığını tasdik eder. Bu kayıtlar prensip olarak eksik ve yüzeyseldir, fakat böyle olsa bile gene de konumuz için önemlidir. Diğer taraftan bunları listelemek de sıkıcı bir iştir. Birkaç örnek verelim:

Polonya Kralı'nın 1640'ta

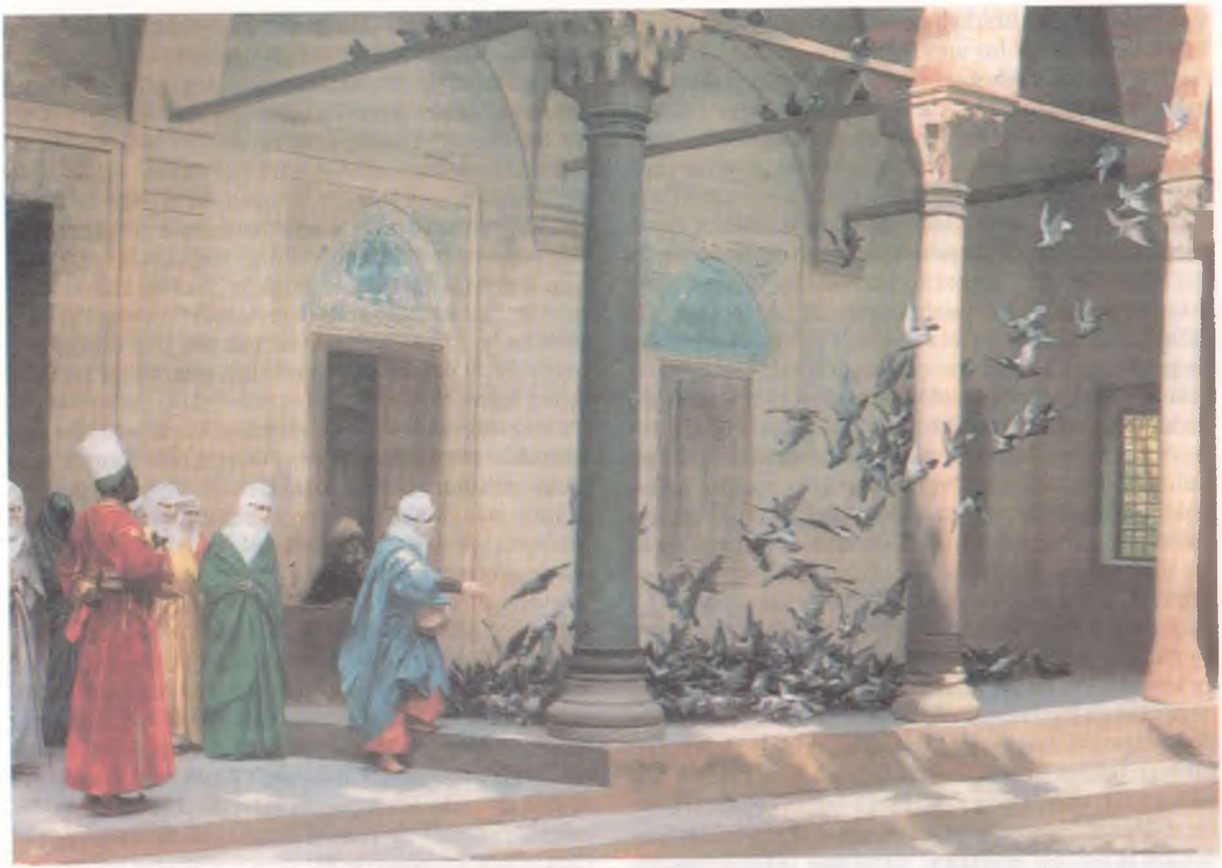

Jean-Léon Gérôme'un "Güvercinler" adlı tablosunda, muhtemelen Fatih Camii avlusunda (kimi kaynaklara göre saray avlusunda) güvercinlere yem veren saray kadınları, 19. yüzyıl.

Osmanlı devletinde Babıâli'deki büyükelçisi, Wojciech Miastkowski, Burgaz'da, camilerin yakınlarında yuva yapan pek çok boynu halkalı güvercinden bahseder:

"Camilerin yakın çevresinde, hemen hemen her yerde, bir çeşme, leylek ve boynu halkalı güvercin bolluğu vardır."[11]

Keza onun arkadaşlarından biri de İstanbul'da Sultan bahçelerindeki boynu halkalı güvercinleri belirtir:

"Öylece, üzerinde boynu halkalı güvercinler bulunan (görülebilen) ıhlamur ve kestane ağaçları, incir ağaçları, selvi ağaçları, portakal ağaçları, limon ağaçları vs. (diğer) ağaç çeşitleri arasında yürüdük."[12]

Ünlü Orta Asya kaşifi Bonislaw Grabczewski (1855-1926) (Rus servisinde görevli bir Polonyalı) Kaşgar'da kaldığı esnada Kum-Ravat bölgesindeki gözlemlerini rapor eder:

"...Hz. İmam Şakir'in türbesi etrafında uçuşan on binlerce güvercin".[13]

Bugün Özbekistan'da birçok güvercin türü ve çeşidi yetiştirilmektedir ve muhtemelen bu olgu diğer Orta Asya cumhuriyetlerini ve bölgelerini de kapsar. Yüksek kayalar üzerinde yuva yapan büyük vahşi güvercin sürüleri Kazakistan'ın[14] birçok ilinde bulunur.

Güvercinler, Bizans döneminden de çok önce, şüphesiz tüm Anadolu'ya yayıldılar ve Selçuklu ve Osmanlı Türkleri ile bir arada yaşadılar. Kuran öğretisine tamamen itaat eden Anadolulu Müslüman Türkler, tüm diğer mahlukata davrandığı gibi ev güvercinlerine de itinalı davrandılar.

Ünlü Fransız yazarı M. Alphonse de Lamartine, Türkiye'yi ziyareti sırasında bu hususta şunları yazıyordu.

"Türkiye'de her yerde aynıdır. Efendi olsun halktan olsun, büyük olsun küçük olsun bir arzuları, bir duyguları var ki, bu duygu onların göze hoş gelecek şekilde oturdukları yerleri tanzim etmeleri ve güzel manzarası olan bir yeri seçmeleri gerekir. Yahut, eğer durum ve evin fakirliği bu işe mani oluyorsa, hiç olmazsa bir ağaç, birçok kuş, bir koyun, birçok güvercin onların oturduğu yıkık dökük bir kulübede dahi bulunmalıdır"[15]

Ve başka bir vesileyle de şunları ilâve eder:

"Türkler... Allah'ın yarattığı herşeye hürmet ederler... Onlar bazen ömürleri boyunca beslediği kumrularına buğday atanlar için ölmeden önce dini bir vakıf kurarlar."[16]

Hem vahşi hem de evcil olarak yaşayan sayısız miktardaki güvercinin İstanbul panoramasının en tipik özelliği olduğu yaygın bir bilgidir. Şimdi, son yüzyılın başlarında Türkiye'yi ziyaret ettikten sonra yazan bir diğer ünlü Fransız yazarı F. A. Chateaubrian'dan buraya bir alıntı yapalım:

"Galata'ya yaklaştı... Caddenin ortasına konmuş olan duvarsız mezarlıklar. Bu mezarlıklar muhteşem selvi ağaçlarıyla donatılmışlardır. Güvercinler bu selvilerin üzerine yuva yaparlar ve ölülerin duyduğu sulhe ortak olurlar."[17]

Ondan yirmi yıl sonra İstanbul'u ziyaret eden M. A. Lamartine de benzer gözlemlerde bulunur:

"Biz uzun, kimsesiz, tenha ve dar bir yola girdik, bu yol Pera (Beyoğlu)'daki dik bir tepeye çıkmaktadır; ...Beyaz ve mavi renkli çeşitli güvercinler dağınık olarak evlerin çatılarında ve camlarında bulunurlar ve melankolik üveymeleri, ötüşleri ile caddeleri doldururlar."[18]

"Galata ve Pera tepeleri ve üç dört başka tepe...; kumru sürüleri ve beyaz güvercinler; mavi gökte, bahçelerin ve çatıların üzerlerinde süzülürler ve rüzgâr tarafından dengelenmiş beyaz çiçekler gibi ufkun fonunu teşkil eden mavi deniz üzerinde birbirlerinden ayrılırlar."[19]

Ve bir başka vesileyle de:

"Harem'e çok uzak olmayan bir yerde, Beyazıt'ta eski ve muhteşem bir saray vardır...; burada geniş bahçeler bulunmakta olup orada ağaçlar, serbest olarak ve ebedi olarak birbirlerine dolaşırlar, bir balta girmemiş ormanda olduğu gibi burada sular şırıldar, güvercinler ötüşürler (dem çekerler)."[20]

Kural olarak evcil güvercinler her ne kadar çoğunlukla estetik nitelikleri sebebiyle yetiştirilmiş olsa da, vahşi güvercinler daha çok faydacıl bir amaçla eğitilmek için kullanıldı ve nadiren olmakla beraber bazı Türk kabilelerinin avcılık meraklarının bir objesi haline geldi. Bu tamamiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin güney bölgesinde yaşayan Yörüklerle ilgilidir. J. -P. Roux onlar hakkında aşağıdaki şu satırları yazar:

"Yörükler... serbest olarak avlanma sporları üzerinde pratik yaparlar ve buna çocuklar altı yaşına bastıklarında başlarlar. Büyük av sezonu kışın olur. Göçebe halk bu sezona *kışlak* zamanı der. O zamanda keklik, tavşan, ördek, kazlar ve yabani güvercinler avlanır."[21]

Şimdi yeniden, dilbilimsel bir karakterde birkaç hususta değinelim. Türk boylarının büyük bir çoğunluğunun bir güvercin veya kumruyu ifade etmek için çok eski asli bir terim kullandığı dikkate değer bir noktadır. Bu terimin birçok fonetik varyantı mevcuttur ve onun ilk asli şeklini ayrıntılarıyla incelemek zordur. Bu kelimenin en erken şekli, tarihi muhtemelen X. yüzyılın ilk yarısına kadar giden, *Suvarnaprabhâsa* veya *Altun Yaruq*'ta bir defa kullanılmış olan *kökürçkän* idi. Biz, orada: "*üç kökürçkän adayī laçïnqa gavītur erkän.* "Üç güvercin yavrusu bir şahinle karşılaştığı zaman" (Suv. 620_{20}).[22] cümlesini okuyoruz. Muhtemelen daha sonra Mahmut Kaşgari'de yazılmış olan şekil gelir: Arapça *el-ḥamān* kelimesinin yazar tarafından çevrilmiş şekli olan *kögürçgün.* Zamanşehri aynı kelimeyi *köverçken* olarak not eder. Aşağıdaki cümlede Kaşgari tarafından kullanılmış olan *kögürçgünleş* fiil şekli oldukça ilginçtir: "*ol mänig birlä oynadı kögürçgünläşü*";[23] (B. Atalay'a göre) "o güvercini ödül koyarak yarışa girdi". O bir hepax legomenondur ve Sir Gerard Clauson bu ortak zarf şeklinin muhtemelen "sadece gramere ait bir örnek olarak zikredilmiş"[24] olduğunu yazdığı zaman elbette haklı idi. Diğer yandan dil bilgisi bakımından doğru şeklin, *kögürçgün* şeklinin kökünü tespit eder gibi kullanıldığı yolundaki bir bilgidir. Yukardaki cümle, aynı zamanda etnografik bir müjdenin, yani güvercinlerin o çağda paha biçilmez bir kuş olduğu ve ona sahip olmanın arzu edildiği yolundaki haberin ilginç bir yönünü gösterir.

Söz konusu kelime, çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda yaşamaktadır ve oldukça çok- fonetik varyanta sahiptir. Güney-Batı Grubu dikkate alınırsa, kelime aşağıdaki şekillerde bulunur: Azerbaycan Türkçesinde *köärçin,*[25] Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde *güverçin*,[26] Gagauz Türkçesinde *güverjin,*[27] Türkmencede *gögerçin*.[28] Kuzey-Merkez Grubu: Kırgızcada *kögürçkön,*[29] Kazakçada *kögerşin*[30] şeklinde buluruz. Kuzey-Batı Grubu: C. Cum (Codex Cumanicus [Kodeks Kumanikus])'da *ku^{r}gçin*,[31] Kazan Tatarcasında *kükärçen*,[32] Ermeni-Kıpçakçasında *kugurçin*,[33] Arap-Kıpçakçasında *kügärçin*,[34] *kövärçin*,[35] Karayımcada *kugurçun*, (T.),[36] *kigirçin*, (L.),[37] aynı zamanda *kögürçin, kyogürçün, kögirçin, kögürçun, kürgüçün, tigircin*,[38] Başkırtçada *kügärsen,*[39] Çavuşçada *kāvakarçān.*[40]

Bu kelimenin etimolojik tahlili on yıllar önce M. Pallô[41] tarafından teklif edildi ve prensipte, Hasan Eren,[42] V. G. Egorov[43] ve G. Clauson[44] gibi uzmanlar tarafından kabul edildi. Onların fikirlerine göre kelime, Türkçe *kök* kelimesinden türer, esasında gökyüzü buradan 'gök renkli, mavi, mavi-gri' (Clauson). G. Clauson "...probably connected with *kök* (sky. etc.)" (muhtemelen kök [gök yüzü vs.] ile ilişkili olduğunu) yazdığı zaman haklı idi ve o, "morphologically obscure" (morfolojik olarak yapısının karanlık)[45] olduğunu ekledi. O bu ayrımında, gökyüzü rengi ve güvercin ismi arasındaki anlam ilişkisini, Rusça *golup* "güvercin" kelimesinin *goluboj* "mavi" kelimesinden, Ossetic *æxsinaeg* "vahşi güvercin" kelimesinin *æxsin* "koyu gri" kelimesinden, Farsça *kabutar* kelimesi, *kabut* "mavi" kelimesinden vs'den çıkması gibi diğer dillerle[46] çok açık bir şekilde ispatladı. Hatta Çuvaşça *kavakarçan* "güvercin" kelimesinin *kavak* "mavi, gri"[47]den geldiği de söylenmelidir.

Bazı Kuzey Türk halklarının, başlıca iklim şartları nedeniyle hiç güvercin yetiştirmediği ve onların isimlerini bile bilmediği genellikle bilinir. Diğer Türk halkları güvercin yetiştirmeyi ve buna bağlı olarak da güvercinlerin isimlerini komşularından aldılar. Bu suretle Farsça *kabutar* "güvercin" kelimesinden çıkan *kaptal*[48] ödünçlemesi Özbekçede bulunur. *keptel*[49] kelimesi Karakalpakçada, *kepteri* "güvercinlik, güvercin evi"[50] kelimesi Türkmence'de, *kaptar* kelimesi de[51] Yeni Uygurcada bulunur. Aynı zamanda Kuzey Grubu dillerinde nihayet Rusçadan alınmış kelimeler kullanılmaktadır: Yakutçada *golup, guoup, goluup*[52] ve Hakasçada *golup*'un küçültme ekli şekli *golubok* bire bir çevrilirse "küçük güvercin"[53] anlamında.

Türkmencede, her biri bir başka anlama gelen "vahşi güvercin"i tanımlayan *gögercin* ve "ev güvercini"ni ifade eden *kapderi* olmak üzere yerli ve yabancı iki terimin yan yana bulunduğunu hatırlamak önemlidir.

Güvercinler için kullanılan ana terim, güvercinlerle ilişkili bir grup kelimeye temel oluşturur. Bu cümleden olarak örneğin Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde *dişi güvercin*'in (kumru) Kumukçadaki karşılığı *tişi gyägyurçun*, Nogaycada *kögerşin urgaşı*, Başkırtçada *inä kügörsen*, Kırgızcada *kögüçköndün mekiyanï*, Özbekçede *urɏoci kaptār* vs. şeklindedir.

Bunun gibi dikkate değer bir başka nokta da; "güvercinlik veya güvercin evi"ni karşılayan isimlerin, Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde *güverçinlik*, Gagauzcada *guverjinnik*, Nogaycada *kögerşin uya*, Kırgızcada *kögüçkön tepesi* veya *kepterkana*, Başkırtçada *kügärsen ketägä*, Türkmencede *kepderi keteti* veya *kepderi öwürigesi*, Kumukçada *gyögyurçyun uya*, Yeni Uygurcada *käpterxana*, Hakasçada *gobulok uyazï* vs'nin farklı oluşudur.

Türk dillerinde, "posta güvercini" kavramını karşılamak için anlam taklitleri (Türkçeye ödünçleme çeviri) kelimeler veya yarı ödünç kelimeler kullanılır. Bu suretle Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde bilinen *posta güvercini* kelimesi, Kırgızcada *postaçï köyückön*, Özbekçede *poçta kaptari* veya *xat taşugi kaptar*, Çuvaşçada *posta süreteken, kavakarcan* vs. karşılıklar bulur.

Türk halkları arasında onların her birinin geçmişteki ve bugünkü kelime hazinesinde güvercine ait terminolojiyi tek tek dikkate alarak çok yönlü bir çalışma yaygınlaştırılmalı ve sürdürülmelidir.

EK:

H. Ex. Gunnar Jarring ve Prof. Dr. Robert Dankoff'un içten davranışları sonucunda bazı bilgileri sözlerime ekleyebildim. Bu suretle G. Jarring, Doğu Türklerine ait bilgiler çerçevesinde, *Materials to the Knowledge of Eastern Turki. Tales, Poetry, Proverbs, Riddles, Etnological and Historical Texts from the Shouthern Parts of Eastern Turkestan with Translation and Notes. IV. Etnological and Historical Text From Gumma,* Lund 1951 (*Doğu Türkistan'ın Kuzey Bölgesinden; Hikâyeler, Şiirler, Atasözleri, Bilmeceler, Etnolojik ve Tarihsel Metinlerle İlgili Malzemeler, Çeviriler ve Notlar ile, Guma'dan IV. Etnolojik ve Tarihi Metinler,* Lund 1951) adlı eserinde, iki noktaya dikkatimi çekme nezaketinde bulundu. Sayfa 16'da aşağıdaki pasajı buluyoruz: "Kentte ve köyde, kış ve yaz mevsimi boyunca görülen hayvan isimleri şunlar: kara karga ve üveyikler,..." 17 ve 18. sayfada sadece bölgesel bazı yeni güvercin isimleri değil aynı zamanda Guma güvercinlerini uçuran (kepterbaz)ların ilginç uygulamalarına da yer verilmiştir.

Güvercin uçuranlar -mevsim eğer kış ise- 10 veya 20 Pekin güvercinini bir güvercinliğe koyarlar. Kafesleri çatıya koyarlar; içine de kara kargaya benzer bazı Pekin güvercinlerini *boğul-Peking* güvercinlerini ve alacalı karga (güvercin) sürülerini. "Beyaz kâğıt oyun güvercini" olarak isimlendirilen *megiz* oyun güvercini ve "siyah pars oyun güvercinleri" diye adlandırılan iki veya üç çeşit oyun güvercini vardır. Bu oyun güvercinleri diğer güvercinlerden daha yüksekte uçarlar ve takla atarlar. Bir güvercin uçurucusunun 5 veya 10 güvercini bazen diğer uçurucunun güvercinleriyle karışır. Bu durumda güvercin uçurucu hemen buğday saçar ve tüm güvercinleri kafeste toplar ve bu güvercinleri beraberinde getirerek geride kalan güvercinleri toplar. Güvercin uçurucunun oraya getirdiği güvercinlerin kuyruklarında düdükleri de vardır. Düdükler kamıştan yapılır. Su kabağının ağzından incecik keserek kamışa benzer hale getirirler ve bir yerinden de küçük bir dikdörtgen şeklinde delik açarlar. Güvercinler uçarken, hava bu delikten içeriye girer ve böylece ses çıkarır.

Prof. R. Dankoff, Evliya Çelebi *Seyehatname*'sinin ilk cildinin Bağdat Köşkü 304'te kayıtlı elyazmasına ait 190b ve 191a varaklarının iyi bir kopyasını (İstanbul baskısı s. 585-587) bana gönderdi. Ben yukarıda belirtilen aynı parçanın J. von Hammer tarafından İngilizceye çevrilen *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa in the Seventeenth Century, By Evliya Efendi* (Evliya Çelebi'nin, XVII. Yüzyılda Avrupa, Asya ve Afrika'daki Seyahatlerinin Hikâyesi) adlı eserin (Londra 1846), 198-199. sayfalarından (bahse konu pasajın çoğaltılmış kopyalarını bana sağlayan Prof. Jens Peter Laut'a içten teşekkürler) yararlandım: "Kuş tüccarları (Kushbazan), elli dükkânlı iki yüz kişi idi ve onların patronları yoktu. Babalarımız "Kuş tüccarı ve kumarbazı öldürene kahraman denilebilir (*Kúshbazí kúmarbázi anlarí katl eden gházi*)" anlamında bir atasözü söylerlerdi. Kuş tüccarları makbul tutulmayan insanlardı fakat, genç çelebiler ve İstanbul'un mirasçıları, güvercinlerin altına koymak için bir yumurtaya 50 kuruş verirler ve yavru kuşlar gökyüzüne süzüldüğü ve tekrar yere indiği zaman bu çelebiler, onların peşinden koşarlar ve etrafını çevirip bazılarını öldürürler. Bu oyun *takla* olarak isimlendirilir. Bu *takla* oyuncuları, *Pál, Shebr, Joweizi, Shámí, Mısırlı, Bağdatlı, Munakkit, Alehreh, Martolos, Demkeş, Sába, Talazlí, Pelenk, Jebár, Kızıl Aleh, Kara Aleh, Tekir Aleh, Chakar Aleh, Chár Aleh, Sádekut, Táçlıkut ve Çakşırlíkút* gibi tüm çeşitlerden çok sayıda güvercin yetiştirirler. Güvercin tüyleri okçular için bazen gerekli olurdu, güvercin bakıcıları, güvercinlerin kanatları alabildiğince açık, testi kulpu gibi, ayakları halkalı olarak güvercinleri başları üzerinde tutarak kendilerini eğitirler. Yukarıda zikredilen tüm güvercin türlerinin en kıymetlisi Bağdadî (*bağdatlı*) isimli güvercin türüdür. Çünkü o asla yolunu kaybetmez, çok uzak mesafede olsa ve çok zaman geçse de yuvasına döner. Bu türün meraklılarından olan arkadaşlarımdan bazıları, ben oraya varmadan bir gün önce Bursa'da güvercinleri salıverdiler, onlar oradan eşlerini aramak için doğruca İstanbul'a gittiler.

Bir hikâye: En büyük güvercin meraklılarından ve mirasyedi genç çelebilerden en ünlüsü, Bursalı Sa'di-zâde miskle sarıp sarmaladığı ve nar taneleriyle beslediği 1000 güvercinlik koleksiyonu için on bin kuruş harcamıştı. Bir gün bu güvercin koleksiyonu (özel adı Rumma idi) süzüle süzüle uçarken bütün kasabayı şaşkınlığa düşüren çok korkunç bir fırtına koptu ve 24 saat sürdü. Sa'di-zâde'nin güvercinleri gözden kayboldu ve dönmedi. Sa'di-zâde aklını kaybetti. Ümitsizlik içinde Arabistan'a ve İran'a gitti. Bu veçhile Cezayir'e gitti. Bir gün orada bir saraya giderken sevgili güvercinleri büyük bir şaşkınlıkla gördü. Onlar hakkında gizliden gizliye araştırma yaptı. Sarayın sahibi ona güvercinlerin yedi yıl önce, büyük bir fırtınanın ortasında geldiğini ve geldiklerinden beri orada bulunduklarını anlattı. "Evet" diye cevap verdi Sa'di-zâde, "Tüm bu Rummaların hepsi benimdir; ben onları yedi yıldır aramaktayım ve Allaha hamdolsun nihayet onlarla karşılaştım." Ev sahibi kanıt istedi ve Sa'di-zâde söylediğini doğrulamak için çabucak hazırlandı: Acele pazara gitti, bir miskal misk ve bir yük nar aldı. Güvercinleri bir gece miskte yatırdı. Sabahleyin güvercinlerin kendine

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

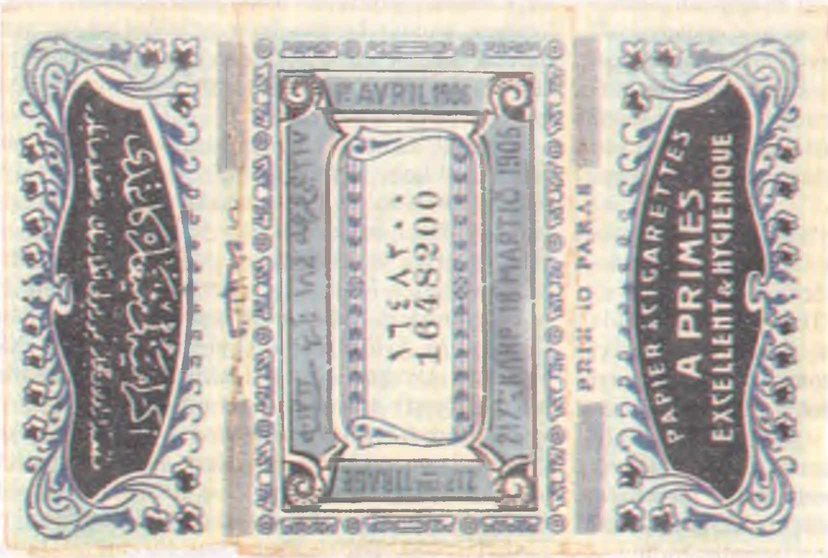

Tableau des Primes

İkramiyeli Sigara Kâğıdı

Menfaatdar olan Hicaz Demiryolu Nezareti'nin ruhsatıyla satılır

217. kura 18 Mart
sene 1322 [1906]

[mühür]
SİGARA KÂĞIDI ANONİM
ŞİRKET-İ OSMANİYESİ

İkramiyelerin Levhası

1 numara	kuruş	10.000
1 numara	kuruş	1.000
2 numara	kuruş	500
6 numara	"	200
12 numara	"	200
28 numara	"	200
850 numara	"	25

Zahr [kâğıdın arkasındaki] tarihinde keşide olunacak şimendifer kurasında çıkacak 900 numaraya bâlâda muharrer ikramiyeler veriliyor. İkramiye isabet eden numarayı havi sigara kâğıdının tamının ikrazında ikramiye şirketin Dersaadet ve vilayattaki acentehanelerinde tesviye olunur.

[TUNCA VARIŞ
KOLEKSİYONUNDAN]

ait olduğunu ispat etmek için ev sahibini şahit olarak davet etti. Güvercinliğe arkadaşlarıyla birlikte geldi ve kapısını açtı, nar tanelerini etrafa saçarak güvercinlerine alışılmış şekilde seslenmeye başladı. Bir anda kanat çırpan güvercinler arasında bundan önce hiç şahit olunmayan bir şekilde bir gürültü koptu ve sonra onlar, yiyecekleri açgözlülükle yedikten sonra havaya süzüldüler ve bir daha görünmediler. Ev sahibi onların döneceğini umdu. Fakat Sa'di Çelebi: "Tanrım sana şükürler olsun, onların benim olduğunu ispatladım" dedi. Yetmiş gün içinde Cezayir'den Bursa'ya döndüğünde, orada sevgili güvercinlerini, eski güvercinliklerinde yavru çıkarmak üzere kuluçkaya yatmış buldu. Onların aynı gün, Cezayir'den ayrıldıktan sonra, 8 saatlik bir süre içinde, Cezayir'den ayrılıp Bursa'ya ulaştıkları iddia edildi. Bu Bağdadî (*Bağdatlı*) olarak isimlendirilen kuş çeşidinin harika ve zeki kuşlar olduğu gerçekten de doğrudur. Güvercinleri beslemek kötü şeydir, fakat, kırmızı başlı, paçalı olan ve *kut-güvercin* olarak isimlendirilen güvercinler bunlardan hariç tutulur. Ali'nin oğlu Hasan ve Hüseyin'in anısına bazı insanlar beneksiz horoz-güvercinleriyle kırmızı başlı, paçalı güvercinleri besliyor, fakat onların beslenmesinin doğru olmadığı bir gerçektir, çünkü çocuklar onları aşağı yukarı döndürebilirler. Oysa ki bu güvercinlere yukarda da belirtildiği üzere büyük bir özen gösterilmesi gerekir. Bu nedenle bu tür güvercinlerin beslenmesi istenmez, çünkü onları beslemenin töreye aykırı olduğu bir gerçektir (J. Von Hammer'in notu: Öyle görülüyor ki, sadece zevk için Bağdadî (*Bağdatlı*) adlı posta güvercini sürülerinin beslenmesinin kanun dışı olması mantıklı görünür, çünkü onları beslemenin maliyeti güvercin meraklıları için çok külfetlidir.) ■

1. M. Özmen, "Konya'da Güvercinlik", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, s. 157-188.
2. *agm*, s. 159-160.
3. *agm*, s. 163.
4. J. Nemeth, *Die Türken von Vidin; Spruche, Folklore, Religion.* Budapeşte 1965.
5. "I colombi sono cosmopoliti. Dalla Siberia alla Tasmania, attraverso la Cina. L'India, le isole Malesie l'Australia, dall'Inghilterra al Capo di Buona Speranza, dall'America del Nord alla Patagonia, dovunque se ne trovano specie più o meno numerose...", A. Gh(igi) "Colombi", art. in *Enciclopedia Italiana di science, lettere ed arti*, x, 1931-1939, s. 779.
6. *Grand Dictionnaire Universel*, XII, Paris, s. a. s. 1002.
7. G. Jarring. *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lund, 1964, s. 167.
8. *Grand Dictionnaire Universel*, aynı sayfa.
9. Torquato Tasso, *Gerusalemme liberata*, A cura di L. Bonfigli, Bari, 1930, s. 408, XVIII 49.
10. *The New Encyclopaedia Britannica*, 30 Vols. *Micropaedia.* VII, 1973-1974, s. 1001.
11. *Wielka legacja Wojciecha Miastkowskiego do Turcji w 1940 r.* Ed, A. Przybosz, Varşova-Krakov 1985, s. 55.
12. *age*, s. 145-146.
13. B. Grabczewski, *Podroze po Azji środkowei*, Varşova 1958, s. 192-193.
14. Prof. Dr. K. M. Musaev'e bana gönderdiği bu bilgiler için çok minnettarım.
15. *Souvenirs, impressions pensees et paysages, pendant un voyage en Orient (1832-1833) ou notes d'un voyageur*, par M. Alphonse de Lamartine, membre de l'Académie, t. 3, Brüksel, 1835, s. 327.
16. *age*, s. 359.
17. *Itineraire de Paris à Jerusalem et de Jarusalem et de Jarusalem à Paris en allant par la Gréce, et revenant par l'Egypte, la Barbarie et l'Espagne* par F. A. de Chateaubriand, t. 1, 2. ed, Paris 1811, s. 65-66.
18. Lamartine. *age*, s. 230-231.
19. Lamartine. *age*, s. 261-262.
20. Lamartine, *age*, s. 325-327.
21. J.-P. Roux, *Les traditions des nomades de la Turquie meridionale*, Paris 1970, s. 276.
22. Arka arkaya alıntı yapıldı. *Drevnetiurkskiy slovar'*.'Red. V. M. Nadelayev, D. M. Nasilov. E. R. Tenisev, A. M. Scerbak, Leningrad 1969, s. 313.
23. Mahmud el-Kaşgarî, *Türk Şiveleri Lügati (Divânü Lugat-it-Türk). İnceleme, Tenkidli Metin, İngilizce tercüme.* Dizenler R. Dankoff, J. Kelly, II. Kısım 1984, s. 75, Harvard Üniversitesi, Türkçe Kaynaklar VII.
24. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of pre-Thirteenth Turkish*, Oxford 1972, s. 714.
25. V. C. Egorov, *Etimologiçeskij slovar çuvvaşskogo jazıka*, Çekoslovakya 1964, s. 97.
26. *New Redhouse Turkish-English Dictionary.* İstanbul 1968.
27. *Gagauzsko-russko-moldavskij slovar'*, Sost. G. A. Gajdarzi, E. K. Kolca, L. A. Pokrovskaja, B. P. Tukan, Pod red. N. A. Baskakova, Moskova 1973.
28. *Russko-turkmeniskij slovar'*, Pod obscej red. N. A. Baskakova i M. J. Khamzeava, Moskova 1956.
29. *Kırgizko-russkij slovar'*, Sost. K. K. Judakhin, Moskova 1965.
30. G. Begaliev, Kh. Makhmudov, G. Musabaev, *Karatkij russko-kazakhskij slovar'* Pod. red. Kh. Kh. Makhmudova, Alma Ata 1959.

31- *Codex Cumanicus*, Haz.: G. Kuun. L. Ligeti'nin geniş bir önsözüyle birlikte, Budapeşte, 1981, s. 265.

32. Egorov, *age*.
33. E. Tryjarski, *Dictionnaire armeno-kiptchak d'après trois manuscrits des collections viennoises*, t. 1, fasc. Varşova 1968, 2, s. 430.
34. A. Zajaczkowski, *Vocabulaire arabe-kiptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk Bulgat al-muštáq fı lugat at-Turk wa-l-Qifzáq.* I-ère partie. *Le nom*, Varşova 1958, s. 32.
35. M. Th. Houtsma, *Ein Turkisch-Arabisches Glossar*, Leiden 1894, s. 99.
36. T. Kowalski, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki.* Eingeleitet, erläutert und mit einem karaimisch-polnisch-deutschen Glossar versehen, Krakov 1929, s. 225.
37. A. Mardkowez, *Karaj-sez-bitigi, Slownik karaimski. Karaimisches Wörterbuch.* Luck 1935, s. 43.
38. *Karaimsko-russko-polskij slovar'*, Pod red, N. A. Baskakova, A. Zajonçkovskogo, S. M. Sapşala, Moskova 1974, s. 336 vd.
39. *Russko-baskirskij slovar'*, Moskova 1964.
40. *Russko-cuvasskij slovar'*; Pod. red N. K. Dimitrieva, Moskova 1951.
41. M. Pallô, *Nyelvtudományi Kozlemények*'de, XLVI, s. 154-158 karş. H. Eren, "Türkçe gök kelimesinin türevleri" (*Jean Deny Armağanı) Mélanges Jean Deny*. Hazırlayanlar: J. Eckmann, A. S. Levend, M. Mansuroğlu, Ankara 1958, s. 85.
42. Yukarıdaki eserde belirtildiği gibi.
43. Egorov, *age*.
44. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of. Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford. 1972, s. 713.
45. Egorov, *age*.
46. M. Fasmer, *Etimologiceskij slovar' russkogo jazyka* Perevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trubaceva. Pod. red. i s predioslovem B. A. Larina, t. I, Moskova 1986, s. 432-433.
47. Egorov, *age*.
48. *Uzbeksko-russkij slovar'*, Pod. red. S. F. Akabirova, Z. M. Magrufova, A. T. Khodjakhanova. Gt. red. A. K. Bolovkov, Moskova 1959.
49. *Russko-karakalpakskij slovar'*, Podobscej red. N. A. Baskakova. Moskova 1967.
50. *Russko-turkmenskij slovar'*, Pod. red. N. A. Baskakova i M. J. Khamzaeva, Moskova 1956.
51. *Russko-uigurskij slovar'*, Sost. A. Iliev, S. Kibirov, M. Ruzev i J. Cynvazo pod red. T. R. Rakhimova, Moskova 1956.
52. E. K. Pekarskij, *Slovar' jakutskogo jazyka*, t. I. 1958. Repr. *Jakutsko-russkij slovar* Pod. red. D. I. Slepcova, Moskova 1972.
53. *Russko-khakasskij slovar'*. Pod red. D. I. Cankova, Moskova 1961

TAHTACILAR: KİMDİR VE KÖKENLERİ NEREDEN GELİR? -2

DR. İSMAİL ENGİN

Bu makale, Tahtacıların tarihsel süreç içinde farklı kimliklerle özdeşleşmelerini, nedenleri ve sonuçlarıyla ele almakta; zaman zaman kendilerinin bu konudaki değerlendirmelerini, bakış tarzlarını yansıtmakta; buradan yola çıkan araştırmacıların göreceli değerlendirmelerini içermektedir. Diğer bir anlatımla, çalışmada konuyla ilgili emik yorum-yaklaşımlar irdelenmekte; bu bağlamda Tahtacı olan bireylerin kendi kültürüne bakış tarzıyla kendi kültürünü kimlik sorunu bazında zaman zaman eleştirmelerine yer verilmekte; araştırmacıların bu bakış tarzıyla bazen çatışan, bazen de çakışan yorumlamalarının ve bunların üzerine oluşturdukları tezlerinin yanı sıra, sorunun içinde yer alan, onu şu ya da bu şekilde etkileyen-yönlendiren Tahtacı olan-olmayan bireylerin kayıtlara geçmiş birbirinden ayrılamayan-soyutlanamayan yargıları ele alınmaktadır.

"İRANLI"/"ACEM" (Mİ?)

Tarihsel süreç içerisinde, Tahtacıların kendileri tarafından, İranlı oldukları şeklinde ileri sürülen görüşlere kimi araştırmacılar ve bilimadamları yer vermektedir. Bunlardan Toros (1938:11), "Isparta taraflarındaki bazı Tahtacıların vaktiyle İranilik iddiasında bulundukları"na değindikten sonra Antalya ve yöresinde incelemeler yapan bir müze müdürüne[1] dayanarak şunları nakletmektedir:

"Aksu taraflarında ve Isparta'da bulunan tahtacıların bir kısmı İranilik iddiaşındadır. Bazıları İran pasaportunu hamildir. Maahaza bu pasapotları 321 tarihinde İsparta ile Antalya hududu arasında nüfusa kaydedilmeksiniz kalan bir kısım tahtacıların vaktiyle Karahisardaki İran şehbenderine müracaatla böyle bir pasaport istimal etmiş oldukları ve hele sicilli nüfusta mukayyet tahtacılardan bile pasaport alanların bulunduğu ve sahte muharref pasaportu hamil oldukları görülmüştür" (krş. Süleyman Fikri 1927:480).

Toros'a (1938:11) göre bu durum, Tahtacıların "kendilerini askerlikten kurtarmak kaygısiyle yapılmış hileli bir harekettir."[2]

Tahtacılar üzerine ayrıntılı bilgiler içeren alan çalışmalarıyla gözlemlerini bir yazı dizisi halinde yayımlayan Yusuf Ziya (1929a-1931b), Süleyman Fikri'den (1927:480) sonra bu olguya ayrıntılar getirmiş, konuya derinlemesine eğilmiştir. Yusuf Ziya (1929a:64), "Anamor"la (Anamur) "Selefke" (Silifke) yörelerinde oturan Tahtacılardan "350 hane"nin "pasaport uydurarak kendilerine 'Acem' tab'ası süsünü" verdiklerini kaydetmektedir (bu konuda ayrıca bkz. Çağatay 1970:670) ve ona göre kendilerine "Acem" tebaası "süsünü" veren Tahtacılar, "ocaklı dedelerin" ait olduğu "Çaylak" aşiretiyle yine "ocaklı dedelerin" bulunduğu "Şehepli" ve "Evci" aşiretlerindendir. "O tarihlerde" "Karahisar" (Afyonkarahisar) iline bağlı olan "Sandıklı" kazasında "İran şehbenderigi"nde (şehbenderliği=konsolosluğu) bulunan Ali Rıza Bey'le görüşen Yusuf Ziya (1929.:61-62), Ali Rıza Bey'in şu saptamalarına yer vermektedir:

"Tahtacıların muhtelif yerlerde dağınık bir halde ve ekseriyetle göçebe halinde dağlarda tahtacılık ile meşgul oldukları malumunuzdur. Ben bunlardan 150 hane kadarının kendilerini İrandan gelmiş addettiklerini ve İran tabasından olduklarını söyleyenler bulunduğunu biliyorum.

Bunların ellerinde eskiden kalma bir takım pasaportlar vardı. Pasaportu olanlar O tarihlerde Sandıklıda bulunan Şehbenderliğe muracaat ederek pasapotlarını teçdit ettirirlerdi. Esasen pasaport, eskiden pasaportu olanlara verilirdi. Bizim vazifemiz de bunların muamelelerini teçdit etmekten ibaretti."

Yusuf Ziya'nın (1929.:62) belirttiğine göre Ali Rıza Bey, Tahtacıların "askerliği sevmemeleri" nedeniyle "asker olmamak için" "İran tabasına" (tebaasına) geçtikleri kanısındadır. Bu durumu Yanın Yatır Ocaklılarından Hasan Mümtaz Bey'e soran Yusuf Ziya (1929 b:62-63), şu yanıtı almıştır:

"Tahtacılardan bazi Çaylak aşireti efradı (...) bilahare pasaport uydurarak İran tabası haline girmişlerdir. Bunlardan maksat hep askerlikten kurtulmaktır.

(...)

Bazı tahtacıların İrani olmalarına gelince benim anladığıma göre bu hale asıl sebep olanlar ma'hut Ali Riza beyle battal kahyadır.

Battal kâhya İsparta ormanlarında oturur. Bunlar pasaport aldıkları zaman Mutasarrıf bunları tanımadı onlar da Dinar cihetine kaçtılar.

(...)

İran tabasına geçenlerin bir kısmı Anamordan, bir kısmı Antalyadan, bir kısmı da Selefkedendir. Bunların ekserisi çaylak olduğu halde aralarında Şehepli oymağından ve Evcilerden olanlar da vardır. Bunların bulundukları yerlerde zaten nufus tezkereleri mevcuttur. Sicilli nufusta kayıtları olduğu halde ellerinde birde pasaport vardı. Bunların hısım akrabası çoktanberi burada yerli oldukları halde bunların İrandan gelmiş olmaları imkan haricindedir.

Bunlar pasaport almıya gittikleri zaman konsolos bunların ellerinden turk tabası olmadıklarına dair sureta bir senet alır ve pasaport verirdi. Bu suretle bunlar da askerlikten kurtulurlardı." (Bu konuda ayrıca bkz. Çağatay 1970:670).

Kimi Tahtacıların İran tebaasına geçmelerinin yanı sıra, -her ne kadar belirtilmese de büyük bir olasılıkla bu durumdan hareketle- bazı araştırmacılar tarafından, onların doğrudan "İranlı göçmenler" olabileceği ileri sürülmüştür. Bütün bunlar, daha sonra değinileceği gibi, Tahtacıların "Tatlar"la ilişkisi üzerinde durulmasını da zorunlu kılmıştır.

a) Tahtacılar, İran'dan Anadolu'ya Göç Ettirilen "İranlı Göçmenler" mi?

Tahtacıların İranlı/Acem olmadıkları ortak paydasında birleşen "Türk" olduğu tezindeki Süleyman Fikri (1927), "Türkmen" olduğu tezindeki Yusuf Ziya'yla (1929a, 1929b) Toros'tan (1938) konu üzerine farklı bir bakış tarzı geliştiren Babinger'in (1934) görüşleri, bu noktada oldukça ilgi çekicidir. Tahtacıların gerek Anadolu'nun ilk yerli halkının, gerekse "Dendrophoroi Brüderschaft"ın kalıntıları olabileceği tezlerini çok zayıf bir olasılık şeklinde değerlendiren Babinger (1934), onların kuvvetli olasılıkla XVI. yüzyılın başlarında "İran'dan Anadolu'ya göç ettirilmiş", "Safevî tarikatının üyeleri İranlı göçmenler" olabileceğini vurgulamaktadır. "Tahtacıların Şah İsmail zamanındaki Safevîlerle âdetlerinin, geleneklerinin ve törelerinin sürpriz benzerlikleri" bulunduğunu belirten Babinger (1934:679), "İranlıların ve Hıristiyanların konuk olarak istenildiğine; buna karşın Türklerin istenilmediğine"; "Ali ve İsmail adlarının bilhassa tercih edildiğine" dikkat çektikten sonra, bir zamanların Avusturya-Macaristan Konsolosu Adalia Tibor von Pözl'ün raporlarından yola çıkarak, "Tahtacıların Osmanlı devlet hükümlülüğünün dışında yaşadıklarını -yani yasaların onlar için geçersiz olduğunu- ve kısa bir süre öncesine kadar geleneklerinden dolayı İranlı kullar olarak geçtiklerini" kaydetmektedir. Bununla birlikte, Tahtacıların büyük olasılıkla XVI. yüzyılın başında İran'dan Anadolu'ya göç ettirilmiş İranlı göçmenler olabileceğini belirten Babinger'in (1934) tezi, ayrıntılarda kimi farklılıklar bulunsa da nedenleri aşağıda kısaca özetlendiği gibi, genelde konu üzerine çalışan araştırmacılar tarafından kabul görmemektedir.

1. Anadolu'ya Olan Türkmen Göçleri, İran Üzerindendir

Özellikle Planhol (1975:257) tarafından, zaman zaman dini nedenlerle, tarihin belirli dönemlerinde, -somut bir örnek olarak XVI. yüzyılın ortalarında- Türkmenlerin Anadolu'dan İran'a geniş kapsamlı göç hareketi başlattıkları ve bu göçlerin yoğunlaşarak sürdüğü belirtilirken, göçebe toplulukların İran'a geri döndüğü şeklinde ortaya konulan göç hareketi, sanki onların daha önceden İran'dan geldikleri izlenimini uyandırmaktadır. Ancak bu izlenim, onların "İranlı" oldukları gibi bir sonuca yol açmamalıdır. Şu unutulmamalıdır ki, Anadolu'ya olan Türkmen göçleri İran üzerindendir. Bu bağlamda, IX. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yoğunlaşmaya başlayan Türk nüfusun (Ohri 1983:65) ya da Türkmenlerin buraya gelebilmek için genelde İran'ı bir güzergâh olarak kullandıkları; hattâ İran Horasan'ı nedeniyle, sürekli İran'la ilişki halinde oldukları (bkz. Köprülü 1976:12-14), artık çok net bir şekilde söylenmektedir.

2. Anadolu'dan da İran'a Göçler Olmuştur

Roux (1987:232), Tahtacıların İran'dan Anadolu'ya XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında geldiğini ileri süren ve Tahtacıların kendileri tarafından kabul gören tezi -ki daha önce de değinildiği gibi Babinger (1934:679), Tahtacıları "İran'dan Batı Anadolu'ya gelen İranlı göçmenler" şeklinde nitelemekte, Tahtacıların kendileri de buna zaman boyutunu eklemektedir- "kanıtlanmamış bir varsayım" olarak değerlendirmektedir. Tahtacıların "davranış kalıplarının" diğer Türk göçebelerinden farklı olmadığını belirten Roux için, XVI. yüzyılda İran'dan Anadolu'ya göçten söz etmek gerçekleri saklamak ya da yadsımaktır. Ona göre, tam tersine bu yüzyılda 23 Ağustos 1514'te "Şiî" ve "Sünnî" otorite arasındaki savaştan sonra, Anadolu'da meydana gelen Alevî kıyımı sonucunda, "Türk Şiîleri" -ki onlarla Alevîler kastedilmektedir- yoğun olarak İran'a kaçtılar. Roux (1987:232), bunların yanı sıra, Tahtacıların XIX. yüzyılın sonlarında "bir ara" tıpkı Safevi Devleti'nin korumasına sığındıkları gibi, zamanın Şiî devleti Kaçar Krallığının koruması altına girmek için İran kimliğiyle özdeşleşme yolunu seçtiklerine, İran pasaportu aldıklarına ve Sünnî hükümdarlık -Osmanlı Devleti- tarafından Şiî azınlık olarak görüldüklerine de değinmektedir. (krş. Oberling 1985).

Aynı konuyu Planhol (1975), kimi tartışmalara yol açabilecek şekilde ele almaktadır. Planhol (1975:257), 1335 yılından itibaren Doğu Anadolu'daki göçebe toplulukların İran'a geri döndüklerini ve özellikle Çobanlı aşiretinin XIV. yüzyılın ortalarında Erzincan'dan Azerbaycan'a gittiğini belirtikten sonra, bu göç hareketinin göçebelerin politik desteğiyle kurulan beylikler olan Kara Koyunlularla Ak Koyunlular zamanında giderek yoğunlaştığına "Ağaç-Eriler"in -ki günümüzde onlar Tahtacıların ataları olarak kabul edilmektedirde bu sırada Maraş bölgesini terk ettiklerine dikkat çekmektedir. Konunun ayrıntılarını Sümer'de (1962) bulmak mümkündür. "Ağaç-Eriler"in, 1335 tarihinde Maraş-Elbistan bölgesinde -ve burada yaşayan "Ağaç-Eriler"den ayrı olarak- politik bir güç haline gelen, Dulkadırlılar tarafından "yurtlarından çıkarılmaları" olasılığını yadsımayan Sümer'e (1962:525-526) göre, kaynaklarda Kara Koyunlular arasında ve onların hizmetinde bir "Ağaç-Eri" koluna rastlanılmaktadır. Sümer, bu "Ağaç-Eri" kolunun Kara Koyunlularla birlikte İran'a gittiğini belirtmektedir. Çağatay (1970:670), bunu daha da belirginleştirerek, bir kısım "Ağaç-Eriler"in İran'da Tebriz yöresine yerleştiklerini söylemektedir. Çağatay'a göre, İran Azerbaycan'ında "Afşar", "Begdili", "Tilkü" gibi aşiretlere ayrılan "Ağaç-Eriler"in bir kısmı daha sonra Anadolu'ya dönmüş; bir kısmı da Halhal'la Firuzabad yörelerine yerleşmiştir ve bugün bu yörelerle Kub-i Giluya yöresinde 2000 evlik bir "Ağaç-Eri" topluluğu yaşamaktadır (krş. Oberling 1985).

"Ağaç-Eriler"in Anadolu'yu terk etmeleri, tarihsel süreç içerisinde kimi sosyal ve siyasal olayların gelişmesi sonucu sadece bir olguyla sınırlı değildir, tekrarlanmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Dulkadırlılar tarafından yerlerinden edilmeleri olasılığından sonra, Kara Koyunlular kimi sosyal olayların sonucunda bir "Ağaç-Eri" kolunun Anadolu'yu terk ederek İran'a gitmesinden en az yüzyıl önce, 1260 yılında Moğollar tarafından özel olarak gönderilen orduyla (1262'de) büyük kıyıma uğramalarının (bkz. Sümer 1962:524, 1980:159) ardından da onlar Anadolu'yu terk etmişler; Suriye ve Memluk topraklarına sığınmışlardır. Çağatay'a (1970:670) göre, "Ağaçerilerin devamı olan tahtacıların, Irak ve Suriye'den tekrar Anadolu'ya geldikleri, bir kısmının hâlâ oralarda bulunduğu yolundaki kendi rivâyetleri de bu hâdiseye uymaktadır."

Tahtacıların, Anadolu'dan İran'a olan ve tarihsel süreç içerisinde değişik nedenlerle tekrarlanan göçlerinden özellikle "başı İran'da, gövdesi Anadolu'da" olan Türkmen devleti niteliğine bürünen; Osmanlı'dan daha fazla Türk nüfusla askeri gücünü Anadolu Türkmenlerinin oluşturduğu Şii Safevi Devleti (bkz.Yetkin 1974:188) dönemindekiler, konuya başka bir boyut kazandırmaktadır.[3] Nitekim, Babinger'in (1934:679) "Tahtacıların Şah İsmail zamanındaki Safevîlerle âdetlerinin, geleneklerinin ve törelerinin sürpriz benzerlikleri" olduğu şeklindeki saptamasının, bu açıdan ele alındığında, geçerliliğini sürdürdüğü söylenebilir. Bunun yanı sıra, tarihsel bir süreç içerisinde belirli dönemden sonra Osmanlı askeri gücünün devşirmelere dayandırılmaya başlanması; göçebe aşiretlerin vergi veren halkın arasında sayılması gibi nedenler de söz konusu aşiretlerin İran'a gitmelerini sağlayan etkenler arasında (Sümer 1980:175) görülebilir ve kuvvetli bir olasılıkla Tahtacı aşiretlerinin İran'a giden bu göçebe aşiretler arasında yer aldığı belirtilebilir. XIX. yüzyılın ortalarında İran'da 1000 kadar "Ağaç-Eri" çadırına rastlanması (Sümer 1980:646) bunun sonucunda olabilir. "Ağaç-Eriler"in bugün "Qasga'i"ların (Kaşkay ?) yanında Luristan ve Fars'ta da yaşadıkları Planhol (1975:257) tarafından özellikle vurgulanmaktadır (krş. Oberling 1985).

b) Tahtacıların "Tatlar"la İlişkileri Onları Etkilemiş Olabilir mi?

Bir nokta, özel olarak dikkat çekmekte ve bugün için konuyla ilgili yanıtlanması oldukça güç olan bir soruya yol açmaktadır:

Yayımladığı bir çalışmasında genelde Kazdağı Tahtacıları üzerinde duran ve bu arada Tahtacıların kim olduklarına ilişkin kimi varsayımlar geliştiren Baha Sait (1994:79-80), Tahtacılarla birlikte yaşadığını onlarla aynı inanca sahip olduğunu önceleri Lapseki yöresinde oturduğunu ancak Kafkas, Rumeli ve Kırım göçmenlerinin gelmeleriyle "göçüp kasabalara doğru gittiklerini" ileri sürdüğü Tatlardan söz etmekte, "Tat adı Türkler'in başka dil ve dinde olanlara verdiği ve genellikle Fars olanlara taktığı ad idi. Bu adda bir topluluk şu anda yalnız Baku ateşgedeleri yöresinde oturan ve eski Pehlevi dilinden azma bir dil konuşmaktadır. Oysa ki buradaki Tatlar'ın öyle bir özellikleri yoktur" diyerek, "Bu Tatlar nereden geldi?" sorusunu yöneltmektedir.

Türklerin İslamiyetten önce kendilerini dil ve din bakımından diğer halklardan ayırdığını söyleyen Ziya Gökalp (1976:14) *Divânü Lügati't-Türk*e dayanarak, "Tat" kavramıyla ilgili açıklamalar yapmaktadır. Buna göre, "Tat" kavramı genellikle Türkçe bilmeyen "İranlı" anlamında kullandığı gibi, Türkler din açısından da kendilerine benzemeyenlere "Tat" diyorlardı. *Divânü Lügati't-Türk*'te geçen "Tat'ın gözüne vur, dikeni kökünden çıkar" -ki ona göre bu atasözü, Tatlar'ın vefasızlığını göstermektedir; dikenin hakkı kökünün çıkarılması, Tat'ın hakkı da gözüne vurulmasıdır- ve "Tat'sız Türk olmaz, başsız börk olmaz" -Ziya Gökalp bu atasözünü Fars Türksüz olamaz şeklinde açıklamaktadır- şeklindeki iki atasözünü, konuya ilişkin örnek olarak veren Ziya Gökalp (1976:15), yine *Divânü Lügati't-Türk*'te *Tat*, Tawgaç kavramlarının beraber kullanıldığını ve "Uygur ve Çinli", "Uygur kâfirleri" anlamına geldiğini belirtmektedir. Burada, Uygurlar arasında Buda dininin yaygınlığını ve XIII. yüzyılda Anadolu'ya gelen Türkler arasında Buda dinine inanan Uygurların bulunduğunu, Selçuklular döneminde bunun daha arttığını, "Tat" kavramının Kaşgarlı'da Müslüman olmayan Uygur anlamında, Mevlana Celaleddin Rumi'de Müslüman olmayanlar için kullandığını[4] içeren Melikoff'un (1982:389-390) saptamaları da önem kazanmaktadır. Yine Ziya Gökalp Buda dininde olan Uygurlara da "Tat" denildiğinden hareket ederek, "Tat olanlar, Türk'ten lisanca farklı olanlar değil, belki de dince ve törece ayrı olanlardı. Arap nazarında kâfir ne manaya idiyse, Türk nazarında da Tat o manaya idi." demekte ve "Tawgaç" kavramının Çinliler için kullandığına değinmektedir. Ziya Gökalp (1976:21) bunlarla yetinmeyip, *Dede Korkut Kitabı*'nda görülen "Tat-Eri" kavramının "Tatar" kavramına dönüşebileceğine; "Tatar" kavramının Türkler tarafından "töresiz olan Moğollarla Tunguzlara" yakıştırıldığına dikkat çekmektedir (Bu konuda ayrıca bkz. Oğuz 1976:161).

Öte yandan Sümer (1980:548) de Kaşgarlı'da "Tat" kavramının "Fars" anlamında kullanıldığını belirterek, Baha Sait'le Ziya Gökalp'in bu yöndeki saptamalarını doğrulamaktadır. Sümer'e (1980:548,642) göre, Oğuzlar, daha sonraki dönemlerde de "Tat" kavramıyla, "yabancıları" kastetmiş, bu kavramı "İranlılar"/"Farslar" için kullanmıştır. Kanunî döneminde çıkan bir yasayla Osmanlı'nın en küçük askeri görevler için "kullar veya onların oğulları"nı yeğlediğine; eğer bu görevlere yeğlenenler yeterli değilse, o zaman da "Anadolu Türkleri"nin "diğer bütün kavmî unsurları" gözetilerek askeri hizmete alındığına değinen Sümer (1980:183), "Arap, Laz, Tat, Sartlı"ların ve "Çepniler"in askeri hizmete kabul edilmediğini vurgulamaktadır. Sümer (1980:332) bununla da yetinmeyip, "Mühimme Defterleri"ne dayanarak, 1585'te "Anadolu'daki bütün beğlerbeğiler ile Şam, Bağdad ve Revan beğlerbeğiliklerine hükümler gönderilerek Çepni, Tat ve Kızıl-Başlar'a dirlik verilmemesi yazılmıştır" demektedir. Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, "Tatlar"ın Osmanlı Devleti'nde varlığı söz konusudur ve onlar belirli bir dönemden sonra askere alınmamaktadır. Yine, İran'da yaşayan Türkmen aşiretleriyle ilgili Sümer'in (1980:642-647) verdiği Avrupalı gezginlerin düzenledikleri listelerden, Lady Sheil'in bölgelere göre yaptığı listesinde, Azerbaycan bölgesi aşiretlerinde "Tatlar"ın, Fars bölgesi aşiretlerinde de "Ağaç-Eriler"in geçtiğini görmek mümkündür. Lady Sheil'in listesinden hareket eden Sümer'e (1980:642) göre, XIX. yüzyılın ortalarında İran'daki Türk aşiretlerin önemli bir kısmı, yerleşik yaşama geçmiş, onlara "göçebe yaşayışını sürdüren eldaşları Tat ve Tahta Kapu (lu?)" demiştir. Sümer, bunun hemen arkasından, Safevî döneminde İran'da yerli ve yerleşik unsurların "Tat" kavramıyla tanımlandığını da eklemektedir.

Görüldüğü gibi kimi zaman "İranlı" için kullanılan "Tat" kavramı, kimi zaman da İran'da yerleşik yaşam tarzını benimseyen Türkmenler için kullanılmış ve belirli bir dönemden sonra Osmanlı Devleti'nde "Tat" adını taşıyan ya da bu ad verilen topluluklar askere alınmamıştır. Baha Sait'e (1994:79-80) göre, Tatlar Çanakkale yöresinde yaşayan ve Tahtacılardan farklı dil konuşmayan -Türkçe konuşan-, farklı inanca sahip olmayan bir topluluktur. Bu niteliğiyle de onlar, Osmanlı Devleti'nde merkezi hükümetin Sünni inancının dışındadır. Gerek Sümer'in (1980) gerekse Baha Sait'in (1994) "Tatlar" üzerine verdiği bilgiler ışığında, onların tarihin belirli dönemlerinde Çanakkale'de ve İran Azerbaycanı'nda yaşadıkları ortaya çıkmaktadır. Günümüz Türkiye'sinde böyle bir topluluğun yaşayıp yaşamadığını bilemiyoruz, ama kesin olan Tahtacılarla Tatlar arasında, yaşadıkları belirli coğrafi bölgeler açısından kimi paralellikler olduğu; her iki topluluğun, benzer ya da birbirinden farklı dönemlerde, aynı kimlikle -İranlı- özdeşleşt(irild)ikleri ve askere gitmedikleridir. Burada hemen akla gelen şu soru, bugünkü bildiklerimiz ışığında, yanıtsız kalmaktadır: Acaba, Antalya ve Isparta yörelerinde de olsa, kimi Tahtacıların askere gitmemek için -ki buna neden olan etkenlerin varlığı göz ardı edilmemelidir-, İranlı/Acem kimliğini almalarında-bu kimlikle özdeşleşme çabalarında Tatların ya da "Tat" kavramının tarihsel süreç içerisindeki muhtevasının herhangi bir etkisi bulunmakta mıdır?

"ABDAL"-"KIPTİ" (Mİ?)

1929 yılından itibaren Tahtacılar üzerine yaptığı alan çalışmalarını aktarmaya başlayan Yusuf Ziya, onların o tarihlerde konakladığı ya da yerleştiği yerleşim birimlerinin bulunduğu yörelerdeki kimi "yerli halk" tarafından "çingene bozması" şeklinde görüldüğünü-nitelendirildiğini bildirmektedir[5] (bkz. Yusuf Ziya 1929a:64). Yusuf Ziya (1929a:64) bununla yetinmeyip, Abdalların asker alınmadığı zamanlarda Tahtacılardan 150 hanenin Kıpti[6] olduklarına dair nüfus belgesi aldıklarını, Antalya'nın Tefenni kazasındaki Tahtacı aşiretinin "300 tahririnde" "Kıpti" diye geçirildiklerini de kaydetmektedir. Yıllar sonra Çağatay (1970:670) bu durumu biraz daha açıklığa kavuşturmaktadır:

"Kezâ Osmanlı hükümeti yine o sıralarda Kıptîleri askere almadığından, 1884 tarihinde tahtacılardan 150 hâne ve Tefenni'dekilerden bâzıları Kıptî nüfus tezkiresi almışlardır."

Tahtacı çocukları, Balıkesir.

Yusuf Ziya ve Çağatay'ın bu saptamaları, Fığlalı'da (1981:352) da yer almaktadır.

Yusuf Ziya, ilk açıklamalarının (1929a:64) hemen arkasından, olayı ayrıntılı bir şekilde ele almakta (1929b:61-62), Tahtacıların "Kıpti"-"Abdal" nüfus belgesi alması üzerine -İran tebaasına geçmeleri olayındaki gibi- zamanın Sandıklı kazasındaki İran Şehbenderi Ali Rıza Bey'in konuyla ilgili değerlendirmelerine yer vermektedir. Yusuf Ziya'nın aktardığına göre, İran Şehbenderliği görevinde bulunan Ali Rıza Bey birçoklarında Kıpti nüfus belgesinin varlığına değinerek, Tahtacıların "Kıpti milletinden" olduğu kanısını taşımaktadır. Ali Rıza Bey'den aldığı bilgilerden sonra, konuyu Tahtacıların Yanın Yatır Ocaklılarından Hasan Mümtaz Bey'e soran Yusuf Ziya (1929b:62-63), Hasan Mümtaz Bey'in Tahtacıların Çaylak aşiretinden kimilerinin askerlikten kurtulmak amacıyla Abdal[7] nüfus belgesi aldıklarının doğru olduğunu bildirdiğini; elli yıl önce hükümet Kıptilerden asker almadığı için, Çaylak aşiretinden kimi Tahtacıların Kıpti olarak nüfusa kaydedildiğini söylediğini aktarmaktadır.

DEĞERLENDİRME

Tahtacıların İranlı/Acem ve Abdal-Kıpti olup olmadıkları konusunda yukarda ele alınan görüşlerin sonucunda, tarihsel süreç içinde, onlardan kimilerinin İranlı/Acem, kimilerinin de Abdal-Kıpti kimliğini benimsedikleri bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Tahtacıların, genelde "kapalı" bir topluluk ve göçebe olarak yaşadıkları, Luschan'ın (1927:196) -ki bu eserin ilk baskısı 1922'de yapılmıştır- belirttiği gibi, Sünni Müslümanlar tarafından "kâfir" görüldükleri göz önünde bulundurulursa, neden farklı kimliklerle özdeşleşme çabasına girdikleri anlaşılabilir.[8] Babinger (1934) hariç, konu üzerine görüş bildiren ve bu olguyu aktaran araştırmacıların çoğunluğu, genelde kimi -hepsi değil- Tahtacıların "askerlik yapmamak için" yukarda belirtilen kimliklerle belirli bir zaman diliminde özdeşleşme çabaları içinde olduklarını belirtmektedir. Babinger'den ve diğer araştırmacılardan farklı olarak Süleyman Fikri (1927:480) Tahtacıların "kavgadan, kabadayılıktan hoşlanmadıkları" için, "askerlikten genelde çekindikleri" kanısındadır. Süleyman Fikri kimi Tahtacıların değişik kimliklere bürünmesine yer vermesine karşın, bunun neden(ler)ini kendisi belirtmese bile askerlik sorunundan ayırmaktadır.

Tahtacılar üzerine geniş araştırmalar yapan ve gözlemlerde bulunan Yusuf Ziya'ya (1929a:63) göreyse, herhangi bir Sünni köylüyle dahi iletişim-ilişki kurmayan Tahtacılar[9], bir Sünniyi konuk etmek zorunda kaldıkları zaman, onun kullandığı yemek kaplarını/kap kacağı "kırklamadıkça", yani kumla-kille kırk kez yıkamadıkça, bu kaplardan bir daha yararlanamamakta ya da onları tamamen yok etmekteydi. Yusuf Ziya (1929a:63) bu durumda Tahtacıların kap kacağın temizlenmesini bile, içine sindiremediğine, konuklar için, içinde "en nefis yemek dahi kalsa yezid artığı olduğu için her halde" kırılacağından bakır kaplar kullanmaktan ziyade, toprak çanakları ve porselen tabakları yeğlediklerine; sözü edilen durumda yatak-yorgan, su kabı gibi şeylerde de yok etmenin geçerliliğine dikkat çekmektedir. Büyük bir olasılıkla, Yusuf Ziya'nın bu saptamalarından hareket eden Çağatay (1970:670) Tahtacılar hakkında, "Askere gitmemek, orada Sünniler ile bir arada bulunmamak, onlarla yemek yememek için İran teb'asına veya Kıpti nüfusuna geçecek derecede müteassıp idiler" demekle onların yukarda belirtilen kimlikleri almalarının nedenlerinin kimilerini vurgulamaktadır. Genelde konu üzerine Süleyman Fikri'nin (1927:480) değerlendirmelerine yer veren Toros (1938:11) da bu noktada Süleyman Fikri'den ayrılmakta, Yusuf Ziya'nın (1929b:62) zamanın İran Şehbenderliğini yapmış Ali Rıza Bey'le olan söyleşisinde, Ali Rıza Bey'in Tahtacılar hakkındaki şu görüşlerine katılmaktadır:

> "Tahtacılar sair Aleviler gibi askerliği sevmezler, asker olmamak için her türlü hilelere muracaat ederler. İran tabasına geçmek, kıptî diye nufusa kayt olmak hep bunun neticesidir" (Yusuf Ziya 1929a:62; krş. Toros 1938:11).

Öte yandan, Ülkütaşır'ın (1968:841) birbiriyle sıkı dayanışma gördüğü Tahtacılar üzerine olan "Alevî olmayan köylülerle az münasebette bulunmağa çalışırlar" şeklindeki saptaması, konuyu bu açıdan tamamlamaktadır. İlgili saptamanın geniş bir açılımını Luschan'da (1927:199) görmek mümkündür. Kendilerine özgü kapalı bir ekonomik sistem kuran Tahtacıların, "yerli Türkler arasında bulunmak zorunda kaldıkları zaman onlarla ilişkilerinin-iletişimlerinin çok yüzeysel olduğunu" söyleyen Luschan (1927:199), köye ve kente sadece tahta, direk satmak için ve gereksinme duyduğu kimi araçları almak için geldiklerini aktardıktan sonra, Anadolu'nun diğer köylerine göre dışarıya daha az gereksinme duyduklarına ve "birçok nedenlerden" özellikle "askerlikten kaçmak, vergiden kurtulmak için komşularıyla mümkün olduğu kadar az ilişkiye girdikleri"ne yer vermektedir (krş. Hamit Sadi 1926:214).

İlk baskısı 1924'te yapılan eserinde Tahtacılar konusunu da ele alıp işleyen Atalay (1991:30-31), onların ekonomik yaşamlarının vazgeçilmez bir unsuru olan katırlarının seferberlikte ellerinden alındığına, her yerde ezildiklerine ve erkeklerinin askere sürüldüklerine değinmektedir. Erkekleri askere alınan Tahtacıların kadın ve çocuklarının çoğu, Atalay'a (1991:30) göre dağlarda dökülüp kalmış, açlık ve hastalıktan ölüp gitmiştir. Atalay'ın bu saptamaları, kimi Tahtacıların askere gitmemek için farklı kimliklerle özdeşleşme yolunu seçmelerinin nedenleri arasında görülebilir.

Bütün bunlara ek olarak, Tahtacıları Türk/Türkmen gören-değerlendiren, onların göçebeliğinden yola çıkarak, söz konusu yaşam biçiminde bulunmalarını, namaz kılmamalarından dolayı Osmanlı hükümeti tarafından tutuklanmasına, aşağılanmasına bağlayan Yılmaz'ın (1948:22-23) görüşleri önemlidir. Onların merkezi Osmanlı hükümeti tarafından inançları göz önüne alınarak aşağılanması, tutuklanması Sünni Müslümanlığa dayalı inanca kapalı, değişik bir yaşam biçimi geliştirmelerine yol açmış olabilir. Konuya tarihsel bir boyut getiren Fığlalı (1981:352) Osmanlılar döneminde Anadolu'da yaşayan kimi Türkmen aşiretlerinin Safevilere bağlılık göstermelerinden hareket ederek, Osmanlı'nın buna engel olmak için kimi Alevi toplulukları Rumeli'ye sürdüğünü belirtmektedir. Fığlalı'ya (1981:352) göre "Hem bu sürgünden kurtulmak isteyen, hem de Osmanlı ordusunda askerlik yaparak Sünnilerle bir arada bulunmak istemeyen Tahtacılardan önemli bir kısmı, muhtelif yollardan İran pasaportu almışlar veya Kıpti nüfusuna geçmişlerdir."

Sonuç olarak, yukarıda özetlenen nedenlerin her birinin, tek tek kimi Tahtacıların tarihsel bir süreç içinde farklı kimlikleri edinmelerine yol açabildiği söylenebileceği gibi, tümünün sonucu ya da ortak bileşkesi olarak da onların gerek Abdal-Kıpti, gerekse İranlı/Acem kimliğiyle özdeşleşme çabasına girdikleri söylenebilir. ■

KAYNAKÇA

Andrews, Peter Alford (Ed.) (1989): *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden: Ludwig Reichert.

Atalay, Besim (1991): (Orij. 1924) *Bektaşilik ve Edebiyatı*. (Çev. Vedat Atila), İstanbul: Ant.

Babinger, Franz (1934): "Takhtadjı", *Enzyklopaedie des Islam*, IV: 679.

Baha Sait (1994): (Orij. 1926) "Anadolu Alevi Zümreleri (Tahtacı, Çetmi, Hardal Türkmenleri ya da Yanyatır Sılası)". N. Birdoğan (Ed.), *İttihat-Terakki'nin Alevilik Araştırması* (Baha Sait Bey). İstanbul: Berfin, 74-83.

Bausani, Alessandro (1965): *Die Perser: Von den Anfaengen bis zur Gegenwart*. (Çev. Barbara von Palombini), Stuttgart: Kohlhammer.

Çağatay, Neşet (1970): "Tahtacılar". *İslâm Ansiklopedisi*. XI: 669-672.
Fığlalı, Ethem Ruhi (1981): "Tahtacı'lar". *Türk Ansiklopedisi*, XXX: 352-353.
Gökalp. Ziya (1976): *Türk Töresi*. (Haz.:Hikmet Dizdaroğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
Gronemeyer, R. ve G. A. Rakelmann (1988): *Die Zigeuner. Reisende in Europa: Roma, Sinti. Manouches. Gitanos. Gypsies, Kalderasch, Vlach und andere*. Köln: DuMont.
Hamid Sadi (1926): "Tahtacılar". *Türk Yurdu*, IV, 21: 211-217.
Köprülü, M. Fuad (1976): *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
Luschan. Felix von (1927): *Völker, Rassen, Sprachen*. Berlin: Deutsche Buch-Gemeinschaft.
Melikoff. İrene (1982): "Recherches sur les composantes du syncretisme Bektachi-Alevi". *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombacı Dicata*. Napoli: Instituto Universitario Orientale, 379-395.
Oberling, P. (1985): "Ağac Eri". *Encyclopaedia Iranica*, I: 605-606.
Oğuz, Burhan (1976): *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: Teknikleri, Müesseseleri, İnanç ve Adetleri I: Giriş-Beslenme Teknikleri*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
Ohri, İskender (1983): *Anadolu'nun Öyküsü*. İstanbul: Milliyet.
Planhol, Xavier de (1975): *Kulturgeographische Grundlagen der Islamischen Geschichte*. (Çev. Heinz Halm), Zürich: Artemis.
Roux, Jean-Paul (1970): *Les traditions des nomades de la Turquie méridionale*. Paris: Librairie Andrien Maisonneuve.
Roux, Jean Paul (1987): "The Tahtacı of Anatolia". A. Rao (Ed.), *The Other Nomads. Peripatetic in Minorities in Cross Cultural Perspective*. Köln: Kölner Ethnologische Mitteilungen, 229-245.
Süleyman Fikri (1927): "Anadolu'nun Dinî Etnografyası: Teke Vilâyetinde Tahtacılar." *Türk Yurdu*, V, 29: 477-489.
Sümer, Faruk (1962): "Ağaç-Eriler". *Belleten*, XXVI, 103: 521-528.
Sümer, Faruk (1980): *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*. İstanbul: Ana.
Toros, Taha (1938): *Toroslarda Tahtacı Oymakları*. Mersin: Mersin Halkevi Neşriyatı.
Ülkütaşır, M. Şakir (1968): "Tahtacılar". *Türk Kültürü*, VI, 71: 840-843.
Yetkin, Çetin (1974): *Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*, cilt:1: Başlangıcından İlk Batılılaşma Girişimlerine. İstanbul: May.
Yılmaz, Abdurrahman (1948): *Tahtacılarda Gelenekler*. Ankara: C.H.P. Halkevleri Yayımları.
Yusuf Ziya (1929a): "Tahtacılar". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, III, 12: 61-80.
Yusuf Ziya (1929b): "Tahtacılar". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, III, 13: 55-80.
Yusuf Ziya (1930a): "Tahtacılar". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, IV, 14: 73-80.
Yusuf Ziya (1930b): "Tahtacılar. Tahtacılarda Dinî ve Sırrî Hayat". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, IV, 15: 66-80.
Yusuf Ziya (1930c): "Tahtacılar: Tahtacılarda Dinî ve Sırrî Hayat". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, IV, 17: 72-80.
Yusuf Ziya (1931a): "Tahtacılar: Tahtacılarda Dinî ve Sırrî Hayat. Ayine Hazırlık". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, V,19: 66-80.
Yusuf Ziya (1931b): "Tahtacılar: Dinî ve Sırrî Hayat. Dernek". *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, V, 20: 57-80.

DİPNOT

1. Toros'un (1938:11) müze müdürü dediği, ama adını vermediği bu kişi Süleyman Fikri'dir ve Süleyman Fikri'nin (1927:480) *Türk Yurdu*'nda yayımlanan makalesinde bu konu aynen yer almaktadır.
2. Süleyman Fikri (1927:480), Tahtacıların kavgadan ve kabadayılıktan hoşlanmadıkları için askerlikten çekindikleri kanısındadır.
3. Bausani'ye (1965:124-126) göre, özellikle XV. yüzyılda Türk elitinin ve hükümdarlarının yer aldığı "Persler"le Osmanlılar arasında coğrafi ve sosyal çatışmalarla oluşan geleneksel düşmanlık, Safevîler döneminde dini motiflerle bezenmiştir. Ancak, sorunun temelinde, Türk elitinin ve hükümdarlarının yer aldığı "Persler"in o dönemde "Türk ırkını" Osmanlılara karşı ön plana çıkarmaları yatmaktaydı.
4. Melikoff (1982:390), Sofya'da 1973 yılında yayımlanan İbrahim Tatarlı'nın *Eski Türk Edebiyatı, Metinler* adlı antolojisinden yararlanarak Mevlana Celaleddin Rumi'nin "Tat"ların da geçtiği şu sözlerine yer vermektedir:

   Eğer Tatsın eğer Rumsın eğer Türk
   Zebân-ı bîzebânrâ biyamuz.
5. Harbiye (Hatay) ve çevresinde, "Ali-İlahiler" bugün bile kendilerini gerçek Alevi, Tahtacıları Çingene olarak görmektedir.
6. Andrews (1989:138), Türkiye'de Çingenelere "Kıpti" denildiğini bildirmekle birlikte, onların kendilerini "Rom", "Gurbati", "Garaci", "Dum", "Cuki", "Mutrib"/"Mıtrıp"/"Midreb", "Arabacı" Doğu Anadolu'da "Poşa" olarak adlandırdığına değinmektedir. Çingenelerin çoğunun Müslümanlığı yüzeysel olarak kabul ettiklerine işaret eden Andrews"e (1989:140) göre, onlar kendi dini âdetlerini bugün bile korumaktadır. Ancak kimi "Mıtırb"lar Şafii Müslümanlığı benimsemiş; Güneydoğudaki "Cuki" inanışlarıysa "Alawi"liğe (=Nusayriliğe) ya da "İsmaili" inancına yakın gözükmektedir (Andrews 1989:140).

   Gerek dini, gerekse etnik özellikleri açısından Türkiye'de Çingenelerle Tahtacılar arasında uzaktan yakından bir ilişki bulunmadığını, burada belirtmekte yarar vardır. Diğer taraftan, "Kıpti" kavramının Türkiye'de tarihsel süreç içerisinde "Çingene" kavramıyla özdeşleşti(rildi)ği görülmektedir. Oysa, (Kıpti"ler. Mısır'ın ilk halklarındandır, yerlisidir. Bu anlamda Kıptilerin de Çingenelerle uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmamaktadır. Ancak Türkiye'de "Kıpti" kavramının muhtevası şu ya da bu neden(ler)le tarihsel süreçte değiş(tiril)miş; "Çingene" kavramıyla eş tutulan bir muhtevaya bürün(dürül)müştür. (Çingeneler üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Gronemeyer ve Rakelmann 1988).
7. Roux (1970:11-12) İslam öncesi geleneklerini birçok karışmalara karşın, hâlâ koruyan Abdalların Orta Asya'dan gelen Türkmenlerden olduklarını kabul etmektedir.

   Oğuz (1976:244) da Abdalları, "büyük Türkmen ailesinin dalları"ndan biri olarak değerlendirmekte, onların yaptıkları mesleklerle tanınan Okçular, Demirciler, Sepetçiler gibi aşiretlerle olan ilişkilerinin boyutlarınıysa araştırılmaya değer bulmaktadır.

   Andrews (1989:71, 436) Abdalların kendilerine değişik yörelerde "Teber", "Tencili", "Fakçılar" ve "Beğdili" dediklerine; Türkiye genelindeyse "Abdal", "Abtal" ve "Carcar" adlarıyla anıldıklarına; Türkçe konuştuklarına ama bunun yanında Türkçe gramere uygun değişik dillerden alınan kelimelerin bulunduğu "gizli bir dilleri"nin daha olduğuna dikkat çekmektedir. Andews (1989:72, 436-437) onların Alevi bir topluluk olduklarını, kendilerini Gaziantep'te Teberci, Türkmen saydıklarını verdikten sonra, Abdal kimliğinin etik görüş açısından Çingenelere yaklaştırıldığına değinmektedir. Görülüyor ki, Abdallar kendilerinin kimi yörelerde Türkmen -ki araştırmacılar buna katılmaktadır- olarak değerlendirmelerine karşın, hiçbir zaman Tahtacı kimliğini -Tahtacılar da Türkmendir- benimsememişlerdir. Kimlik açısından olduğu gibi, genelde ozanlık, müzisyenlik, kalaycılık, sepetçilik, elekçilik gibi işlerle uğraşan Abdallarla -ki Oğuz'a göre, Abdalların bu meslekleri yapan aşiretlerle ilişkilerinin incelenmesi gerekir-, geleneksel olarak farklı ekonomik uğraş alanlarındaki Tahtacıların bu açıdan da önemli farklılıkları vardır.
8. Yusuf Ziya'nın (1929:66) şu saptaması bu açıdan son derece önemlidir:

   "Tahtacıların âdet ve ananelerine ait en ince malumatı elde etmek fırsatını bana tahtaçılıkdan itizal eden iki üç gençu bahş etmiştir. bunlar benimle uzun zaman dert ortağı oldular. esasen kendileri tahtacı ünvanından nefret etmekte ve bu ünvanın ortadan kaldırılmasını ve bütün esrar perdelerinin yırtılmasını istemekte idiler."

   Kimi Tahtacıların, Tahtacı kimliğinden bu denli rahatsız olmasına yol açan en önemli etkeninin özellikle Osmanlı döneminden kaynaklanan gerçek kimlikle uzaktan yakından bağdaşmayan imgenin olduğu söylenebilir. Özellikle Osmanlı döneminde, Kızılbaşların/Alevilerin "incest" ilişki içinde bulunduklarına ilişkin olumsuz önyargıların kimi Sünni çevrelerce kasıtlı olarak yayılması göz önünde bulundurulursa, Aleviliğin bir numaralı temsilcisi şeklinde nitelenen Tahtacılardan kimilerinin, Tahtacı kimliğinden rahatsızlık duymaları son derece doğal olsa gerek.
9. Tahtacıların, "incest"i içeren ve Sünni çoğunluğun Aleviler için yakıştırdığı "mum söndü iftirası"yla, Andrews'e (1989:70) göre "diğer" Alevilerden çok daha fazla karşı karşıya kalması nedeniyle, her iki taraf arasında kuvvetli bir çekingenlik oluşmuştur. Söz konusu çekingenlik, Sünni çoğunlukla Tahtacılar arasında bir mesafenin doğmasını sağlamıştır.

ANADOLU MECMUASI'NDAN BİRKAÇ YAPRAK

MUSTAFA ŞAHİN

Bir an için varsayalım ki yazılı, basılı, görüntülü her nesne elinizden aparıldı, kütüphaneler boşaltıldı ve hepsi SEKA'ya yol aldı, size de kala kala notlarınız kaldı. Ne yapardınız? Beterin beteri var deyip elde kalanı bir nimet mi sayardınız?

Bir rivayet okumuş ya da dinlemiştik. Buna göre, tarih çağlarının birinde buna benzer bir hal olmuş -Âd kavminin, Lut kavminin başına gelenler gibi, Nuh Tufanı gibi, Firavun'un ödlere düşürdüğü od gibi, barbar istilası, Hulâgu zulmü gibi-; ancak bir kitap kurtulabilmiş, o da suya/nehre düşmüş, bütün ilimler, fenler de o ıslak varaklardan türemiş, yayılmış; ya bir de ıslanmasaymış!

Bu menkıbeden yola çıkarak siz de, notlarınıza yaslanıp yeniden üretime mi başlardınız? İkinci bir hipotez: Elinizin altında başvuru kaynaklarınız yok, kütüphanelerde gördüğünüz manzara yani ibtidailik yani eşyanın tabiatına uygunsuzluk yani kurum çalışanları kitaptan anlamaz, dergiden anlamaz, dertten anlamaz, elif'ten anlamaz be'den anlamaz; devletten ilgi görmez bir kurum ki sizi soğutur; aradığınız konuda bibliyografyalar-biyobibliyografyalar yok ve ille de "çorbada tuz" düşüncesiyle bir ucundan üretim- yeniden üretim için bir şeyler yapma isteğinizin önüne geçemiyorsunuz (tabiatıyla geçilmemeli değil mi?). Faraziye bu ya, yine notlarınız var. Böyle bir boşlukta herhalde yapılacak iş notlarınızla şifahi kültür devirlerine seyahate çıkmak olacaktır.

Bir noktaya, şahsi dünyamızın böyle bir penceresinden bakmaya çalışacağız.

Vaktin birinde, bir dostun elinde bazı nüshaları olan *Anadolu Mecmuası*'ndan notlar almışız. Şöyle: *Anadolu Mecmuası*, sahib-i imtiyaz ve müdürü Mehmet Halid, mes'ul müdürü Haydar Necib. Ayda bir neşrolunur, ilim ve edebiyattan bâhis aylık mevkûte. Nâşiri: Anadolu Komandit Neşriyat Şirketi. Sayı 1, 1 Nisan 1340/1924-25, 2.Mayıs, 3. 1 Haziran 1340, 4, 5, 6, 1340, 7. 1340/1924-25, 8. Teşrinisani 1340, 9-11. Mayıs 1341/1926.

Bu, ilmi usullerden uzak ve kale alınmaması istirham olunan bir nottur. Aydınlanmak amacıyla bazı duraklara uğranılmış ve bazı kapılar tıkırdatılmıştır. Önce, derginin neredeyse her sayısında bir biçimde emeği geçen merhum Fındıkoğlu'nun dolaylı bir yazısına bakılmış ve şu pasajlar alınmıştır:

"1918 sonu Türkiyesi'nde ve yurt dışındaki Türkler arasında beliren Türkçülük-Turancılık aleyhtarı hareketler iki istikamette kendini gösterdi.

1- Kısmen Garb'daki Sosyalist ve Sosyal-Demokrat yöne, kısmen 1917 Rus inkılâbına dönük 'Sol' istikamet.

2- 'Vatan ne Türkiyedir, ne Türkistan!' mısraında edebî ifadesini bulan geniş Türkçülüğü, bu mısraın kâfi görmediği 'Türkiye'ye bağlamakla kalan ve adına bazılarının 'Anadoluculuk' dedikleri 'Sağ' istikamet.

O zamanlar bu satırların sahibi, ikinci istikamete mensup gençler zümresinden idi. Bu sıfatla 'Anadolucu' zümrenin daha sonraları organlığını yapan *Anadolu Mecmuası*'nda Ziya Gökalp-Hamdullah Suphi Türkçülüğünü tenkid etmiş idi. Bu cereyan esasen 1919 Erzurum Kongresi'nde S. Necat tarafından formüllenmiş, başlığına 'Misak-ı Millî' ifadesi konmuş ve müdafaası Gazi'ye bırakılmıştı. Burada işarete değer nokta imparatorluğumuzun çatırdaması karşısında biri Beynelmilelci, öbürü bir hususi mânada Milliyetçi iki fikir istihalenin iki sosyal-siyasî cereyan halinde ortaya çıkmasıdır. Birincisi, oldukça incelenmiş ise de ikincisi, yani Türkiyecilik-Anadoluculuk, henüz el sürülmemiş bir konudur. 1923-1924'de neşredilen ve 12 nüshadan ibaret bir ciltlik koleksiyonu bulunan *Anadolu Mecmuası* başvurulacak kaynaklar arasında gösterilebilir. Şahsını henüz tanımadığım o devrin Hamdullah Suphi'sine ait tenkidlerim de bu koleksiyonda çıkmıştır. Merhum reisimizin biyografyasını inceleyecek olanlar için belki alâka çekici bir kaynak olacaktır."[1]

Ol mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler mi diyelim, yoksa merhum Fındıkoğlu'yu böyle mi anmış olalım? Karar okuyucunun.

Birkaç not daha var: "Mükrimin Halil'in *Anadolu Mecmuası*'nda (1., 2. ve 3. sayılarında) 1924 yılında yayımlanan iki makalesi"[2]; "Hilmi Ziya Ülken'in... ele aldığı 'memleketçilik' ya da Anadoluculuk akımı özellikle 1923'te yayımlanan Anadolu Mecmuası'nda"[3] Nisan 1924'te yayımlanmaya başlayan *Anadolu Mecmuası*[4] gibi. Görülen o ki, derginin sayılarına bakmak gerekecek.[5]

Notlarımıza göre, dergide yazı ve şiirleriyle şu imzalar yer alıyor: Ahmed Refik [Altınay], Faruk Nafiz [Çamlıbel], Hamid Sadi [Selen], Hasan Cemil

[Çambel], Haydar Necib, İbrahim Hakkı [Akyol], İrfan Nabi, İsmail Nami [M.H.Bayrı], Hilmi Ziya [Ülken], Mehmed Halid [Bayrı], Mükrimin Halil [Yinanç], Mehmed Şerif, Mehmed Emin [Erişirgil], Mehmed Faruk [Gürtunca], Necib Fazıl [Kısakürek], Necib Âsım [Yazıksız], Ömer Bedrettin [Uşaklı], Reşad Şemseddin [Sirer], Sadri Etem [Ertem], Yahya Kemal [Beyatlı], Abdurrahman Şerif, Ahmed Hamdi [Tanpınar], Esad Âdil [Müstecabi], Feridun Nafiz [Uzluk], Mehmed Fazıl, Fahreddin Hamdi, Kemal Ahmet, Selahaddin Kadri, Hüseyin Kemal, Mahmud Muzaffer, Nâzım Kâmil, Şehabeddin [Uzluk], Necmeddin Halil [Onan], Rauf Yekta, Orhan Rıza [Aktuç], Şeref Kâzım, Rıza Nur, Mehmed Şeref [Aykut], Şemseddin Kemal.

Derginin ve yazarlarının görüşünü, dipnotlarda andığımız makaleler yeterince yansıttığını sandığımızdan, bahse lüzum görmüyoruz. Yaptığımız küçük seçkiden de bir nebze anlaşılacağını ümid ediyoruz.

1 Nisan 1340'tan itibaren 8. sayıya kadar her ay düzenli çıkan mecmua 9-11. sayısını yani Aralık, Ocak, Şubat 1341 sayısını bir arada neşretmiştir.[6] 12. sayı ise görülememiştir.[7] "Ayın izleri" sütunlarından yaptığımız derlemede belli bir sıra ve amaç gözetilmemiştir. Yine de "Peşte Turan Cemiyeti" yazısıyla, o günlerde vazgeçilen Turancılık akımıyla 1983 sonrasının Adriyatik'ten Çin Seddi'ne söylemleri arasında paralellik kurulabilir. "Kim için, niçin", "Bir vazifenin ihtarı" yazıları bugünkü muhaceretle özdeşleşir görülmüştür. *Aydınlık*'la ilgili eleştiriyse "karşıt" yayınlara bakışın bugün de değişmediğine o günlerden getirilmiş bir delil olmaktadır. Doğu'yla ilgili yazılar, iletiler kendi hesabımıza doğal karşılanmıştır. Namaza duran bir mü'min "Allahuekber" deyip ellerini kulaklarına götürünce güya mâsivayı yani dünyevî her şeyi arkaya atar, Allah'a döner. Çeşitli nedenlerle nazarlar Batı'ya döndürülünce Doğu tabiatıyla arkada kalmış yani unutulmuştur. Olgu bu olunca tepki doğal değil midir; zaten Anadoluculuğa da bir tepki hareketi denmemiş midir? Ne yazık ki Doğu'ya ilgisizlik bugün de sürmektedir.

Bize göre, o yıllarda toplumun nabzını ellerinde tuttuğunu söyleyenlerin, idarecilerin yanlış tutum ve uygulamalarının bu grubun tepkisel hareketini doğurmasının yanı sıra, grubun kendilerini dünyadan soyutlamasına, kabuğuna çekilmesine, Anadolu'dan başka hiçbir şeyi, hiçbir yeri düşünmemelerine de sebep olmuştur.[8]

O yıllarda basının, sorunların peşine yeterince düşmediği ya da bir noktadan sonra bu izlemeyi bıraktığı; yardım kuruluşlarının yapı ve işleyişi üzerine eleştiriler bugün de varittir. Bir problemin yıllar sürse bile izini sürüp sonuç alındığına dair kamuoyunu bilgilendiren bir basın organı hatırlamıyoruz; yapanın yanına kâr mı kaldı; suçlanan ya da mağdur olan aklandı mı karalandı mı bilemiyoruz. Deprem, felaket ve savaş bölgelerine yapılan yardımların ora halkından başka yerlere gittiğini yıllardır okur dururuz. Bugün de aynısı olmaktadır: Bosna veya başka bir yer için sözde bir gayret gösterisi oluyor ama toplanan paraların çoğu bir başka yere -partiye, mankene, sanatçıya, organizatöre vs.- akıyor.

Harpti, darptı, inkılaptı derken, birçok şey gibi, süreli yayınların da tam bir koleksiyonu maalesef hâlâ bir araya getirilemiyor; bu da araştırıcıların işini zorlaştırıyor. Konumuz *Anadolu Mecmuası*'nın tamamını İstanbul'da bulmak mümkün olsa bile, bir sayısı bir uçtaki, bir başka sayısı öbür uçtaki kütüphanede. Fotokopiyle de olsa mesela Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde neden her aranılan bulunamaz anlayabilmiş değiliz.

Takma adlar hususunda da önümüzü aydınlatacak tam bir çalışma yok; meselâ merhum Fındıkoğlu 20'nin üstünde müsteara sahip. Dergide, Ahmed Halil dahil belki birçok imza Fındıkoğlu'na ait. Biz, dergideki A.M. [medli elif. mim] kısaltılmasını Fındıkoğlu diye açtık. Gerçi bu, derginin başharfleri de olabilir ama, sonuçta bir insan elinden çıktığı ve bu kısaltma Fındıkoğlu'nun müstearları arasında bulunduğu için böyle davrandık.

Zikredilen makaleler dışında bir çalışma yapılıp yapılmadığını bilmediğinizden, *Anadolu Mecmuası*'ndan birkaç yaprağı çevirme gereğini duyduk. ■

---

1. Prof. Fındıkoğlu, "Hamdullah Suphi'nin Hayatından Bir Küçük Safha", *Türk Yurdu*, c. 6, sayı 2, Şubat 1967, s. 5 (H. S. Tanrıöver özel sayı)
2. Dr.Turgut Akpınar, "Selçuklu Tarihçilerimizde Siyasi ve İdeolojik Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, sayı 119, Ocak 1993, s. 46.
3. Füsun Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde Anadolu Metaforu", *Tarih ve Toplum*, sayı 119, Ocak 1993, s. 51. "1918-1919 döneminde elyazma olarak 12 sayı yayımla[nan] *Anadolu* dergisi", "1923'te 10 sayı yayımlanan *Anadolu Dergisi*" ifadeleri (s.52) bir karışma olduğunu göstermekterdir. Yoksa yanlış mı anlıyoruz, kabahat bizde mi?
4. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, s.582 (İletişim Yayınları).
5. Sayı 1 (1 Nisan 1340), 2 (1 Mayıs), 3 (1 Haziran), 4 (1 Temmuz) 5 (Ağustos), 6 (Eylül), 7 (Teşrinievvel), 8 (Teşrinisani 1340), 9-10-11 (Kânunıevvel-Kânunısani-Şubat 1341), 12 (Mart 1341). İlk sayı 1924, 11. sayı 1925 mi? Füsun Üstel arkadaşımızın yazısında (s. 55) 2. sayı için hem nisan hem mayıs (dn. 17, 31, 33), 3. sayı için hem mayıs hem haziran (dn. 34, 40) denmiştir; hata bizde mi?
6. İç kapak tarihi böyle. Dış kapakta Mayıs 1341'dir ki üç ay gecikerek piyasaya çıkabildiği anlaşılıyor.
7. Daha sonra bakabildiğimiz bu sayının iç kapak tarihi Mart 1341, dış kapak tarihi Eylül 1341'dir ki 6-7 ay gecikmeyle çıkabildiği anlaşılıyor.
8. Önce can, sonra cânan ya da önce kendini kurtar, sonra toplumu kurtarırsın söyleyişleri Anadoluculuk düşüncesinden izler taşır mı bilemeyiz ama bir-iki eleştiriyi anacağız. Prof. Dr. Ahmed Caferoğlu, "... bazı kıt görüşlü düşünürler Gökalpçılığı fantezi, Türkçülüğü ise romantik bir 'artık' saymakta idiler. Türk kültür birliğinden tevehhüş eden bu ürünsüz ve mahsulsüz kuşak, tanrıya çok şükür ki, 'Anadoluculuk' iddiasiyle ortaya atılarak hiçbir başarı elde etmeden sönüvermiştir" diyerek tenkitlerini sürdürmüş (*Türk Kültürü*, sayı 36, Ekim 1965, s. 941), Doç.[Prof.] Dr. Ercümend Kuran, "...Atatürk dar bir Anadoluculuk çerçevesinde kalmamış, milletimizin tarih boyunca yeryüzünde yayıldığı her ülkede yaşayan Türkleri Anadolu Türkünden ayırdetmemiştir" diye devam etmiştir (*Türk Kültürü*, sayı 54, Nisan 1967, s. 397) ama bugün Anadolu Türkiyesi de tartışmalı hale gelmiştir.

PEŞTE TURAN CEMİYETİ

Harbin en büyük felâketleriyle musab olan bedbaht Macaristan'ın büyük ve güzel pâytahtında, Budapeşte'de dün doğan, bugün hararetle yaşayan âlemşümul bir mefkûreden bahsedeceğiz: Turan ve Turanizm.[1]

Budapeşte'de, dünyanın sanat ve mimari nokta-i nazarından en büyük ve en güzel binalarından biri olan parlamento binası, bugün bu mefkurenin ateşîn müdafi'lerinin çalıştığı yerdir. Orada birçok muhterem âlimler, ihtiyar ve aziz müsteşrikler bu mefkurenin ateşinden kuvvet alıyorlar. 50 Türk genci bu ateşin etrafında birkaç saat kaldık; işittiğimiz kelimelerde, dinlediğimiz sözlerde Turanizmin güzellik ve büyüklüğünden mülhem esrarengiz bir ruh seziliyor. Bu ruh nedir, Turanizmin istinad ettiği bir esas varsa neden ibarettir?...

Tuna sahillerinde Macar sanat ve medeniyetinin feyz ve füsununu fısıldayan o muazzam binanın loş bir salonunda Turanizmin mensupları, bugün 25 senelik müteazzî bir hayata malik olan Turan Cemiyeti'nde her gün ve her an bu ruhun, bu mefkurevi hakikatin anlaşılmasına, büyümesine çalışıyorlar. Biz bu sayfalarda zikrettiğimiz çalışma eserlerinden bilvasıta ve bilâ-vasıta edindiğimiz malumatı ve istifadeleri zikrederek Macaristan'da Turanizmin takip ettiği gayelerin neden ibaret olduğunu kudretimiz nispetinde izaha çalışacağız.

19. asırda tarih ve ictimaiyat telakkisinin inkişafı malum olduğu üzere, Garp âlimleri arasında, umumi bir istişrak-Orientalisme meyli uyandırmış, bilhassa Macaristan'da bu meyli Türkoloji sahasında azami surette tahakkuk ettiren kıymetli müsteşrikler yetişmiştir. Türk edebiyatını ve Türk tarih ve lisaniyatını pek iyi bilen birçok muhterem Macar âlimlerinin mesailerinden bahsetmeksizin şimdilik sadece ilim ve tarih ceryanlarından doğan Turancılığa temas ediyoruz.

Filhakika Macaristan'da Turanizm; ilimden ve tarihî tedkiklerden doğan bir ceryandır. Müesses bir şekilde taazzî etmesi 910 senelerine tesadüf ediyor. Mefkureyi kuvveden fiile îsal gayesiyle teessüs eden Turan Cemiyeti'nin müessisi Aloyse Paikert ismindeki müsteşriktir. Cemiyet kâtib-i umumisinden *Anadolu Mecmuası* namına aldığım şifahi malumata nazaran gerek cemiyetin, gerekse cemiyet namına çıkacak risale ve kitapların adı hususunda müsteşrik Gyula Meszaros'la Paikert arasında küçük bir ihtilaf olmuştur: Meszaros cemiyetin ve mecmuanın Türk-Hongroise adlı olmasını, Paikert daha uzaklara giderek, tarihin daha eski sayfalarına bakarak Turan isminin verilmesini istiyor. Neticede Paikert'in fikri tensib edilerek cemiyet ve neşriyatı o nam altında teessüs etmiştir. Cemiyetin ilk reisi müsteşrik Kont Polteraki, ikinci reisi Seçeyni Bela'dır. Bugün üçüncü olarak Doktor Pekar cemiyetin başında bulunmaktadır.[2]

Cemiyet şimdiye kadar olan fiilî eserleri kısmen neşriyat sahasına, kısmen de Türklerle Macarlar arasında hiss-i uhuvvetin husulüne münhasır kalmıştır. Bu neşriyat *Turan* adlı kıymetli ilim ve tedkik mecmualarıyla, Türk lisaniyat ve edebiyatına, İslâmî Şark eserlerine ait tedkikler ve tercümelerdir. Aczime binaen bu tedkik ve tercümelerin kemmiyet ve keyfiyetine ait hiçbir şey söyleyemem. Fakat son senelerde Macaristan'ın ve Macarların mali vaziyetlerinin menfiliği dolayısıyla intişar edemeyen mecmuaların her biri ilmi cehdin birer şaheserini teşkil ediyor. Umumiyet itibariyle Macarca intişar eden bu risalelerde, şayan-ı dikkat olan ve Turanî akvamca bilinmesi elzem bulunan parçalar Almanca ve Fransızca yazılmış, ekserisine cemiyetin ve mecmuanın fikirlerini ve gayelerini bildiren Türkçe sayfalar ilave edilmiştir. Gerek bu sayfalardan, gerekse sorduğum bazı suallere cemiyet reis-i muhteremi Dr. Pekar'ın verdiği şifahi ve tahriri cevaplardan mülhem malumatla cemiyetin ilmi esasâtına ait bir fikir edinebiliriz.

Her şeyden evvel Turan'ın nasıl bir mefhum olduğu anlaşılmıştır. Evvelen Turan dediğimiz zaman akla ilk gelen coğrafi bir sahadır. Asya-yı Vusta'nın azim bir kısmını ihtiva eden bu parçanın hududları muayyen olmakla beraber biraz da aşkın bir şekil almıştır. Saniyen Turan ismiyle ırkî esasa müstenid milletler ve kavimler mecmuası hatıra gelir: Türk ırkı, Germen ırkı, Slav ırkı... gibi. Fakat Turan, daha çok: Mongollar, Macarlar, Bulgarlar, Türkler... ilah. gibi Asyaî milletleri bir nam altında toplayan, bilhassa bunların içinde Türklere kıymet veren şümullü bir ırk ismidir. Bunlara nihayet Turan'ın efsanevi şeklini ilave etmek lâzımdır. Kaf Dağı gibi Ankâ gibi cisimsiz bir isim olan Turan'dan bahsedilmediği ale'l-ekser vakidir.

Avrupa'nın merkezinde ilim ve medeniyetin münkeşif bulunduğu bir sahnede büyük bir hararet ve ciddiyetle çalışan Turan Cemiyeti bu esaslardan hangisine istinad ediyor? Dr. Pekert cemiyetin maksadını şu cümleyle göstermektedir: "Cemiyetin maksadı bizlerle karabet-i ırkıyesi olan Avrupa ve Asyalı akvamın ulum ve fünun ve umur-ı iktisadiyesini öğrenmekle beraber bunu feyz ve tekemmüle isal etmek ve Macar menafiiyle yek-ahenk bir dereceye getirmektir".[3] Buradan anlaşılıyor ki cemiyet "karabet-i ırkıye" demekle ırk esasına istinad ediyor. Bu esasın, ilmin ve ictimaiyatın son yarım asır zarfındaki münakaşatıyla alâkadar olduğu aşikârdır. Bugün ictimai münasebat bahsinde ırki prensiplerden bahsedebilir miyiz? Kan ve et rabıtasının, bilhassa asırların ve karn[yüzyıl]ların arkasındaki mechul alâkaların ilmi cihetini 14. asırda ictimaiyatçı İbn Haldun münakaşa etmiş ve ictimai heyetler arasında bunun hiçbir ehemmiyeti olmadığını söylemişti. Son yarım asır zarfında ictimaiyat âlimlerinin fikirleri hep bunu tasdik ediyor. Bunlar bir taraf, hayatın ve camiyetin kendi sevk-i tabiisiyle böyle bir münasebeti kabul etmediği meydandadır. Şu halde vâsi ve hayali bir ırktan, Turan ırkından bahsetmek ne derece doğrudur? Vaktiyle bir Bulgar, kendisine Turanlılıktan bahseden bir Türke "Evet demişti, biraz daha ileri giderseniz Hz. Âdem'de de birleşebiliriz." Bu noktanın menfi olduğunu söylemekle beraber şunu da ilave edelim ki Macar hars ve medeniyetinin yüksek mümessili bulunan muhterem müsteşrikler daha başka şeyler düşünüyorlar. Dediğimiz gibi dar bir düşünceyle mübhem ve gayr-ı mevcud kan ve et rabıtasını bir tarafa bırakarak ilmi tedkiklerin neti-

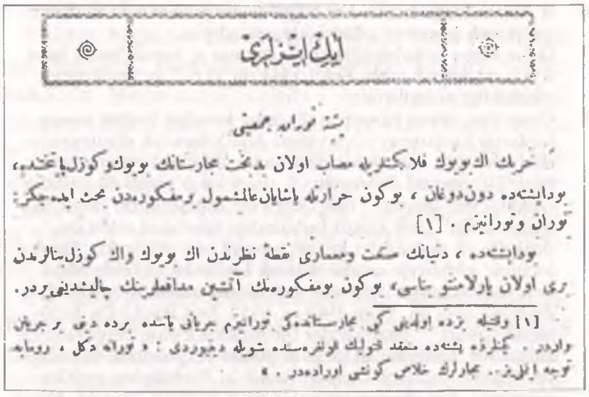

ایلك ایزلری

پشته توران جمعیتی

حربك اك بيوك فلاكتلريله مصاب اولان بدبخت مجارستانك بيوك و كوزل پايتختنده، بوداپشته‌ده دون دوغان، بوكون حرارتله ياشايان عالمشمول بر مفكوره‌دن بحث ايده‌جكز: توران و تورانيزم. [١]

بوداپشته‌ده، دنيانك صنعت و معماری نقطهٔ نظرندن اك بيوك و اك كوزل بنالرندن بری اولان پارلامنتو بناسی، بوكون بو مفكوره‌نك آتشين مدافعلرينك چالشديغی يردر.

"Peşte Turan Cemiyeti", *Anadolu Mecmuası*, sayı 8 celerinden mütehasıl ilmi bir şuur ve imanla tarihî bir noktaya temas ediyorlar. Bu noktayı Dr. Pekar'ın Türk darülfünunlularına hitaben verdiği Fransızca beliğ bir nutukta bulabiliriz. Hâlâ kulaklarımda akisler yapan bu hutbesinde Macar hatibi şöyle idare-i kelam ediyor: "... Aziz Türk gençleri siz karşımdayken mefkuremizin gayesine doğru bir hatve daha ilerlediğini görüyorum. Filhakika Türk ve Macar el ele vererek mukaddes mefkuresini tahakkuk ettirecektir: Turan. Bilirsiniz ki Turaniyen bir millet olan Türk medeniyetinin Şarktan Garba geçmesine mühim bir vasıta olmuştur. Bugün Garbın benimsemek istediği bu medeniyet asıl Şarkın, Turanın malıdır. İşte biz Turancılar bu medeniyeti yine kendi beşiğine götürmek orada yaşatmak istiyoruz. Coğrafi vaziyet itibarıyle medeni Avrupa'nın ortasında bulunduğumuz için bu vazife daha çok Turan ırkının Macar zümresine düşüyor. İşte biz bunun için çalışıyoruz." Dr. Peykert'in cemiyetin nizamnamesi olduğu anlaşılan bir yazısının nakli bu noktayı daha iyi tavzih edecektir: "Cemiyet muktedir erbab-ı fününla birlikte akvam-ı Turaniye tarihine ait olan malumatı elde etmek üzre taharriyat icrası ve akvam-ı mezkurenin hıref ve sanayi ve edebiyatla ulum ve fününa olan hizmetleri ve evvelce akvam-ı Turaniyenin tavattun etmiş oldukları memalik halkının münasebat-ı tabiiye ve coğrafiyeleri hakkında malumat-ı medeniyelerini elde etmeyi... vazife addeder.... Turani akvamının terakkıyat-ı hâzırası kendilerine dest-i muaveneti uzatıp akvam-ı Garbiye-i medeniyenin fenni ve iktisadi tekemmülatından istifadelerini temine çalışarak Turanî gençlerinin Macar darülfünunlarıyla arzu ettikleri mekatibde tahsilleri hususunda muavenet ibraz eder."[4] Bu satırlardan ilmi nokta-i nazarından vazıh bir şey anlaşılmamakla beraber Dr. Pekar'ın sözleriyle karşılaştırıldığı takdirde tarihî bir telakkinin istikbale ait şuaâtı görülebilir. Bu mübhem ve uzak gayeyi Peykert teşrih ediyor:

"Turan kelimesi yeni bir fikri temsil eder. Turanla biz müşterek eski vatan, büyük mazimizin hatıralarını, daha büyük istikbalimizin ümidlerini kasdediyoruz. Teşebbüs ettiğimiz cehd güç ve nihayetsizdir. Macarlar bunu başaracaklardır." Müteakiben Peykert ırkî hududu aşarak coğrafi ve efsanevi tarihle asri telakkileri karşılaştırıyor: "Silahla değil fakat ilim ve sanatın yaratıcı kuvvetiyle, meş'ur bir sa'y ile, asri medeniyetin asil ve necib vesatiyle mücehhez olarak büyük ailemizi teşkil eden ırkların maddi refahı ve manevi kemalini temin edeceğiz."

Mösyö Pekar dar bir ırk telakkisinden ziyade geniş ve felsefi bir düşünceyi müdafaa ediyor. Suallerime cevap verir ve Turanizmin esasâtını anlatırken daima 'Turan harsı', 'Turancılık ruhu', 'Turan ırkı' gibi il-men az çok muğlak ve mürekkeb söz mihverleri etrafında dolaşıyor ve diyordu ki "Hiç şüphe yok, siz de hissediyorsunuz ki bir Turan ruhu vardır. Bu ruh anlaşılmaz ve anlatılmaz bir şey! Fakat bir şey ki eserleri ortadadır. Ben bir Almanı sevmezken bir Türkü seviyorum. Halbuki harsen ve maddeten Türk benden uzak, Alman bana yakındır. Bunu neyle izah edebilirsiniz? Bu bence basit bir meseledir. Çünkü Macar ve Türk her ikisi de akvam-ı Turaniyendir ve Turanlıları birbirine bağlayan bir şey vardır. Buna ırk, ruh, hars... ne derseniz deyiniz." Turan Cemiyeti'ndeki mefkuredaşlar, bu gibi hadsî duygular ve felsefi düşüncelerle beraber ilmî ve tarihî tetebbuatın netayicinden de kendilerini tasdik ve teyid edecek mu'tâlar karşısında bulunuyorlar. Bélaposta İslâm ve Türk sanatın Transilvanya'daki tesiratından bahsederken şöyle diyor: "Macaristan daima Garb ve Şark medeniyetleri arasında tavassut vazifesini ifa etmiştir. 16., 17. asırlarda Transilvanya'da bunu görüyoruz. Transilvanya Milli Müzesi'nin asar-ı atika kısmının tedkiki kâfidir. Orada Macar mimarisine İslâm-Türk mimarisinin motifleri orijinal bir hassa vermiştir." Pusta tedkikini resimler ve planlarla isbata çalıştıktan sonra neticeyi veriyor: "Şark ve Garb medeniyetleri arasındaki bu vesatat daima medeniyetin hayrına matuftur. Bu vesatat ihmal edildiği zaman fena neticeler kendiliğinden hasıl olur."[5]

Makalemizin bidayetinde serdettiğimiz suallere müstahsil malumatla kâfi bir cevap verebildikse çok iyi. Şu kadar var ki Tuna sahilindeki hars ve medeniyet müessesesindeki müsteşriklerin yaşatmak ve tahakkuk ettirmek istedikleri mefkure bize yabancı bir şey de değildir. Bizdeki milliyetin tarihinde, Turanî telakkilerin velev menfi olsa bile, mühim bir mevkii vardır. O zamanlar, Diyarbekir'in milliyet mefkuresi ateşiyle içi yanan ateşli çocuğu, Ziya Gökalp, ırak illerde, aynı mefkurenin peşinde koşarken;

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan
Vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan

diye terennüm etmiyor muydu?..

Türkiye'de vakti ve hayatı çoktan geçen Turancılıkla Macaristan'da yaşayan Turancılık arasında yalnız mühim bir fark var: Macaristan'da Turancılık ilmin mu'tâlarından doğmuş bir şeydir. Gerçi bizde olduğu gibi şe'niyetten doğmamıştır. Fakat madem ki tarih ve ictimaiyat tedkikleri için bir cehd ve teşvik menbaı, ilmî bir mefkure vazifesini ifa ediyor. Bunun için her şeye rağmen birtakım ihtirazi kayıtlarla kabul edilebilecek bir hayat mefkuresi addedilebilir.[6]

Ziyaeddin Fahri [Fındıkoğlu]
Anadolu Mecmuası, sayı 8, s. 303-309

---

1. Vaktiyle bizde olduğu gibi Macaristan'daki Turanizm ceryanı yanında bir de dinî bir ceryan vardır. Geçenlerde Peşte'de mün'akid Katolik Kongresi'nde şöyle deniyordu: "Turana değil, Roma'ya teveccüh etmeliyiz... Macarların halâsı, güneşi oradadır."
2. Yakınlarda Macaristan'da hasıl olan ve altı yedi ay devam eden Bolşevik tehlikesi istisna edilirse cemiyet 25 seneden beri bila-fasıla faaliyette bulunuyor. Mezkûr tehlike zamanında cemiyet kapatılmış, azası çok fena, feci hallere maruz kalmış, bu fasılada vefat eden Seçeyni Béla'dan başka Mösyö Pekar haps ve idam tehlikelerini atlatmıştır.
3. *Turan Mecmuası*, yıl 1, sayı 1, s. 60.
4. *Turan Mecmuası*'ndan.
5. *Turan Mecuması*, 1917, sayı 4-5 Fransızca kısmı.
6. Macarların Türkçeye ve Türk olan şeylere karşı muhabbeti Turan Cemiyeti'nin istihsal ettiği semerelerin en mühimmidir. Filhakika Peşte'de cemiyetin himayesi altında Türkçe ders veren dersaneler vardır. Macar aileleri Türkçeye karşı büyük bir meyl gösteriyorlar. Bilhassa Macar müsteşriklerinin neşrettikleri Türk edebiyat nümuneleri, Anadolu manileri Macar kadınları Macar musikîsi arasında hararetle taammüm etmektedir.

KİM İÇİN, NE İÇİN?

Gündelik gazetelere dikkat ediyorum, hepsi telaş içinde, hepsinde bir faaliyet, hummalı bir gayret var; başmuharrirlerden, alelade muhbirlere kadar bütün gazeteciler çırpınıyor, bağırıyor, şikâyet ediyor; kimi hükümete kızıyor, kimi umumi lâkaydimize hiddetleniyor. Ortada bu telaşı, bu hummalı gayreti, bu hiddet ve şiddeti icabeden nedir, hangi hadise, bu efendileri coşturuyor?

Yine gazetecilerin söylediklerine bakılırsa, bütün bu feryadların, asabiliklerin, coşkunlukların sebebi şudur: Hükümet Rumeli Müslümanlarını Anadolu'ya nakle karar verdi, bunun için bir mukavelename imza etti, taahhüde girişti. Fakat bu iş kolay mıydı? Rumeli Müslümanları kafile kafile geldi, geldi ama, zavallılar aç, açık, sefil kaldılar. İşte kışa girdik, bunların ne üzerlerinde bir çatı, ne de altlarında bir kebe var. Facia bu kadarla da bitmiyor, daha acı, daha müdhiş surette devam ediyor: Rumeli Müslümanları Anadolu'da yer yer iskân edilirken şerait-i iklimiye hiç nazar-ı itibara alınmıyor, yeşil bağlardan gelenler derin yataklıklara atılıyorlar, sıtmalı kasabalara yerleştiriliyorlar, oralarda ölümle baş başa bırakılıyorlar; artık kırılıyor, sade saadetlerinden değil hayatlarından da oluyorlar. Bütün bu hallere nasıl tahammül olunur, nasıl ses çıkarılmaz, bu vaziyet karşısında insanın kendini, ihtiyarını kaybetmemesi mümkün müdür? Büyüğünden küçüğüne kadar gazeteciler telaşa düşmekte, heyecana kapılmakta haklı değil mi?

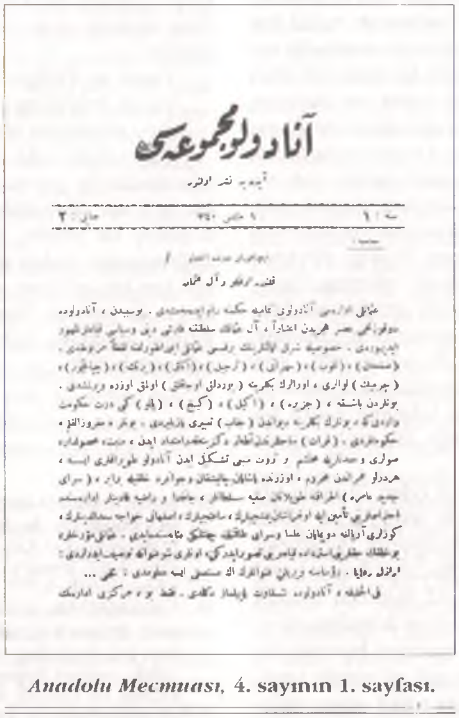
آنادولو مجموعه‌سی

Anadolu Mecmuası, **4. sayının 1. sayfası.**

Hayır, hayır, arkadaşlar, haksızsınız. Rumeli Müslümanları Anadolu'ya gelinceye kadar neredeydiniz; Anadolu'yu yıllardan beridir ki, türlü türlü hastalıklar içinden kemiriyor, yiyip bitiriyor, Anadolu'nun çocuklarını su, hava, toprak, hatta güneş, şu bizim hayat ve aydınlık verdiğini bildiğimiz güneş bile zehirliyor, öldürüyor, Anadolu'da esen rüzgâr, sanki zehirli bir havadır. Anadolu'nun her köyü bir mezarlıktır, her yuva, senede bir ferdini olsun kara ve aç toprağa terkeder. Elem, ıztırap, hastalık, Anadolulu'nun vücudunda tufeyli bir haşere gibidir. Aklınız şimdi mi başınıza geldi, Anadolu'nun sefaletini şimdi mi haber aldınız. Uzun zamanlardır, Anadolu'yu niçin müdafaa etmediniz, niçin Anadolulu'nun hakkını aramadınız? Rumeli Müslümanlarında bulduğunuz kıymet, Anadolu Türklerinde yok mudur? Rumeli Müslümanları Anadolu Türklerinden daha fazla insan mıdır, daha çok mu hakk-ı hayat sahibidir? Anadolulu şimdiye kadar mütemadiyen öldü, sustu, Rumeli Müslümanları Anadolu'ya gelir gelmez küçücek rahatsızlıklarından dolayı feryada başlamanızın sebebi nedir, telaşınız neyi istihdaf ediyor, hiddetiniz kimedir?

Bu tarafta Anadolu çocuğu heder olup giderken, başkalarını düşünmek vazifemiz değildir. Tufan olsa, yerden cehennem fışkırsa, gökten yağmur yerine taş yağsa da umurumuzda değil, kim ne olursa olsun; Anadolulu'dan maada kimse aklımızı işgal edemez. Herhangi bir tehlikenin önünde duyduğumuz endişe, yalnız Anadolu içindir.. çünkü: O biziz ve biz oyuz.

Telaşınız, heyecanınız beyhude, Rumeli Müslümanları için koparacağınız feryad sinek vızıltısından daha kıymetsizdir. Kaleminizin şikâyet ihtiyacı varsa, Anadolu'nun derdlerinden, ızdıraplarından, felaketlerinden şikâyet ediniz; yoksa, bütün söylediklerinize kulaklarımız kapalı kalacaktır.

Celaleddin Kemal
Anadolu Mecmuası, sayı 8, s. 309-310

AYDINLIK'TA BİR ZULMET

Bilmeyiz, nazar-ı dikkatinizi celbetti mi? Bu hafta ilancılıkta bir terakki hatvesi atıldı, bilhassa matbuat müntesibleri bu hatveden istifadeye koşmalıdırlar, hatvenin mahiyetine bakınız; *Aydınlık Mecmuası* bir duvar ilânı yaptırıyor, içinde şu satırlar var:

Aydınlık çıktı
Kim ki masal okumaktan bıktı
Aydınlığı okusun....

Bir dakika şaşırıyorsunuz. Masal ne demek? İlâncılıkta her şey gördük, fakat sahîf bir menfaat uğruna bir memleketin bütün kalem sahiplerini, bütün yazılarını masalcı ve masal yaprak kendisini i'lâ etmek kadar küstahâne reklâm görmedik. *Aydınlık* bunu da gösteriyor: Bolşevizmin şiire verdiği son mütekâmil?! şekli duvar ilânlarına kadar geçiren, bu yabancı ruhlu mecmuanın mahiyetini göstermek zamanının artık geldiği kanaatindeyiz.

Moskof ruhlu birkaç gencin kendilerini Leningrad'da yaşayan o mevhum hayalin sersemleten tesiriyle neşrettikleri mecmua, *Aydınlık*, neyi müdafaa ediyor?.. Son nüshasının ilk sayfasında elinde Marx'ın objektifiyle arz-ı endam eden bir muharrir göreceksiniz. Sonra 7 Teşrinisani Rus İnkılâbı'nın faideleri hakkında Nerimanof imzalı bir yazı, keza mezkûr inkılâbın şiirini terennüm eden, hakikatte şiirden başka her şey olan bir nazım!, daha sonra aynı kıratta yazılar ve imzalar... Bütün bunlar müdafaa edilen şeyi göstermeye çalışıyor: Marksizm.

Her şeyi anlarız, her 'izm'le nihayetlenen kelimelerden şöyle böyle bir şey çıkarırız, fakat Türkiye'de Marksizmin ne demek olduğunu değil anlamak, anlamak istemek bile aklımızdan geçmez. Çünkü demir yiyen ve ateş kusan bir medeniyet muhiti içinde milyonlarca amelenin ihtiyaçlarından doğan düşünceleri, küçük ziraatin, küçük sanayiin en basit şekilleriyle yaşayan bir halkın memleketinde terennüm edenlerin, en doğru manasıyla, harabeler üstünde öten baykuşlardan, çamurlar içinde na'ra atan sarhoşlardan ne farkı vardır! Marx yaşasaydı ve kendi prensibinin Türkiye'de henüz şuurunu idrak etmeyen çocukların eline düştüğünü görseydi, eminim, hüsranına hıçkıracak ve *Kapital*'ini yırtacaktı. Çok şükür ki Marx bu felaketi görmemiştir. İnsan mecmuanın her sayfasında duyduğu merhamet hislerinin arttığını hissediyor ve zavallılar, diyor, bâri kayaya çarpmadan yoldan dönseler...

Fikir gibi şiir de bu çocuklar elinde ibtizale uğramış. Şiirin tarihi acaba böyle bir ibtizali kaydetmiş midir? Hayır, ne kaydetmiştir, ne de kayda tenezzül edecektir. İşte bu ibtizale ait numunelerden birkaç mısra':

Ey bizi
istismar ateşiyle yakan
yıllarca kanımızı akıtan canavar,

bizim yalnız
bir bildiğimiz var:
Sınıf!...

Bunlar mısra değil, adeta çocuk kusuntularıdır. Bilmem ki herhangi bir ictimaiyatcının nazariyesini bu şekle sokmakla ne faide gözetiliyor?.. Meş'um bir tesadüfle gözüme ilişen bu mısra?!lar, şiirin ezeli kudretine vurulmuş nankör ve aciz birer yumruktan başka bir şey değildir. Hülasa mecmuanın ilmî olduğu tevehhüm edilen fikir cebhesi gibi, şiir cebhesi de vesvese ve na'rayla dolu!

İşte masal okumaktan bıkanlara hakikati tavsiye eden *Aydınlık*tan alınacak intiba'lar... Bu intibaların heyet-i mecmuasına biz *Aydınlık'ta bir zulmet* diyoruz.

A. M. [Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu]
Anadolu Mecmuası, sayı 8, Teşrinisani 1340, s. 310-312

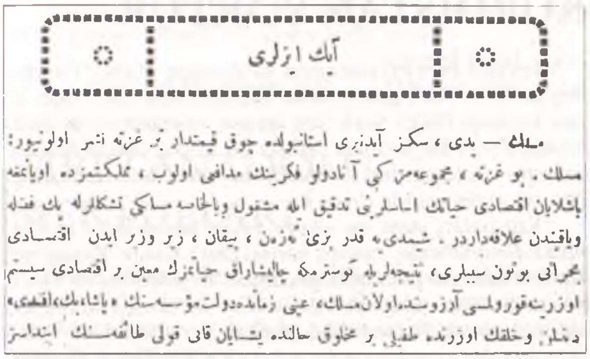

آیك اثرلری

مسلك — يدى ، سكز آيدنبرى استانبولده چوق قيمتدار بر غزته نشر اولونيور:
مسلك . بو غزته ، مجموعه‌مز كبى آناطولى فكرينك مدافعى اولوب ، مملكتمزده اويانمغه
باشلايان اقتصادى حياتك اساسلرينى تدقيق ايله مشغول وبالخاصه مسلكى تشكللرله پك فضله
وياقيندن علاقه‌داردر . شيمدى‌يه قدر بزى ازن ، ييقان ، زير وزبر ايدن اقتصادى
بحرانى بوتون سببلرى، نتيجه‌لريله كوسترمكه چاليشاراق حياتمزك معين بر اقتصادى سيستم
اوزرينه قورولمسى آرزوسنده اولان مسلك ، عينى زمانده دولت مؤسسه‌سنك «پاشا، بك، افندى»
دنيلن وخلقك اوزرنده طفيلى بر مخلوق حالنده يشايان قاپى قولى طائفه‌سنك ابتداسز

"Meslek", *Anadolu Mecmuası*, sayı 12.

MESLEK

Yedi, sekiz aydan beri İstanbul'da çok kıymetdar bir gazete neşrolunuyor: *Meslek*. Bu gazete, mecmuamız gibi Anadolu fikrinin müdafii olup, memleketimizde uyanmaya başlayan iktisadi hayatın esaslarını tetkikle meşgul ve bilhassa mesleki teşekküllerle pek fazla ve yakından alâkadardır. Şimdiye kadar bizi ezen, yıkan, zîr ü zeber eden iktisadi buhranı bütün sebepleri, neticeleriyle göstermeye çalışarak hayatımızın muayyen bir iktisadi sistem üzerine kurulması arzusunda olan *Meslek*, aynı zamanda devlet müessesesinin "paşa, bey, efendi" denilen ve halkın üzerinde tufeyli bir mahlûk halinde yaşayan kapıkulu tayfasının ibtidasız ve gayesiz ilimlerinden başka sermayesi olmayan sınıfının elinden kurtularak, hakiki halk tabakasına, vatanın müstahsil çocuklarına istinad etmesi taraftarıdır. Denilebilir ki, *Meslek* elinin emeğiyle, alnının teriyle yiyeceğini kazanan ve sa'yiyle memleketin refahına hizmet eden zümrenin gazetesidir. Ve onu neşredenler maksadlarına çok merbut, maksadlarının tamamen hâdimidirler. *Meslek*, gayesi ve gayesine vasıl olmak için takip ettiği yolda yürümüş, ilerlemiş tarzıyla gazetelerimizin hepsinden ayrıdır, hepsinden ayrı ve bizce hepsine de mütevakkıftır. *Meslek* hastalıklarımızı görmüş, anlamış, hatta bunların tedavi suretlerini de bulmuştur. Bizi saadete götürmek için *Meslek*'in intihap ettiği tarik, hiçbirimizin henüz tanımadığı, tanıyanlarımızın da sapmaya cesaret edemediği bir şehrahdır. *Meslek* aramızda ilk defa bu yola adım attı, öyle zannediyoruz ki, bu teşebbüs cesurane olduğu kadar da müfid bir harekettir. Hepimiz, öteden beri her şeyi oluruna bağlamaya alışmış; idare-i maslahat siyaseti içinde büyümüş olduğumuz cihetle işlerimizin icabına göre faaliyet sarfından fazla işlerimizi, faaliyetimizin kısalığı ve gayesizliği içinde tanzim etmeyi tercih ederiz. *Meslek* işte bu hayat politikasına karşı mücadele açtı; bizden mukaddes bir hak halinde ameli, müsbet, müsmir bir sa'y istedi. *Meslek*'in bu talebi, ihtiyaç arasında kıvranan ictimai bünyemizin sesidir. Dünya değişti, zaman eski zaman değildir. Çalışmak, uğraşmak, didişmek, yorulmak, bir kelimeyle yaşamak için çırpınmak lâzımdır. Kanadı kopuk bir kuş gibi yuvamızda uyuklamak; devrin tokadını; tekmesini beklemek demektir. Kimimiz hayatımızla; kimimiz çekiç ve örsümüzle, kimimiz irfanımızla bir emel uğrunda mesaiye koyulacağız. İşte yeni dünyanın, yeni zamanın zaruri kıldığı hayat budur. Bu hayatın icab ve mecburiyetlerine uymadıkça yaşamak yoktur. *Meslek*'in anlatmak, tanıtmak istediği bu hakikati öğrenmedikçe, yaşasak bile, bize refah ve saadet mukadder değildir.

Mehmed Halid [Bayrı], 1912.

Meslek hemen hemen noksansız bir gazetedir. Sayfalarında hayatı alâkadar eden ilmi bahislerden başlayarak ameli meselelere kadar her mevzuyu bulmak kabildir. *Meslek*'de eğer mutlaka eksik kalan bir ciheti seçip göstermek lâzım gelirse, diyebiliriz ki, bu gazete hayata çok maddi bir gözle bakıyor, hayatı bir cisim gibi, bir demir külçesi, bir taş yığını halinde tetkik ediyor. Halbuki, hayat ne o kadar sert; ne bu kadar camiddir. İnsanların midesi olduğu gibi bir de kalpleri vardır. Dimağımızın düşünmek hassası yanında bir de sezmek hissetmek kudreti halk olunmuştur. Anadolu'da tarlasından yorgun dönen köylü kırık dökük bir kaval sesinin yanık bağrına çarpmasını bekler, perde perde içine serpilen bu sesi dinleye dinleye bîtabisini unutur. İşte hayatın acı, haşin taraflarıyla birlikte bu yumuşak, leziz tarafı *Meslek*'de maalesef birleşemiyor, gözlerimiz mütemadiyen kanlı bir mücadele levhasına saplanıp kalıyor. Meşakkatin yanında zevk ve istirahat da olduğunu gizlemek insanları mükâfatsız bir mesaiye çağırmaktır. Onun için arzu ederiz ki Meslek bizi bir müddet hayatın çetin yokuşlarında koşturduktan sonra, biraz da serin ve gölgeli vadilerinde dolaştırsın, dümdüz ve susuz çöllerde bir katrenin kıymetini anlattıktan sonra yemyeşil bir vadide rüyasız bir uykuya bıraksın. Her halde insan, yalnız etten, kemikten mürekkeb değildir.

Meslek fikirlerimize, hislerimize en yakın bir arkadaşımız, daha doğrusu kardeşimizdir. *Meslek*'i çok severiz ve muharrirlerine ayrı ayrı çok hürmet ederiz. Yukarıda serd ettiğimiz mütalaalarda yanlışlık varsa, bunu hulusumuza bağışlasınlar.

İsmail Nami [Mehmed Halid Bayrı]
Anadolu Mecmuası, sayı 12, s. 411-412

KÜRDİSTAN YOKTUR

Heyet-i tahririyemizden Mükrimin Halil [Yinanç] Bey'in *Yeni Türk* gazetesinde bir makalesi çıktı. Son isyan hadisesi [1925 Şeyh Sait isyanı] münasebetiyle Şarkî Anadolu'nun bir kısmına haksız ve asılsız olarak Kürdistan ismi verildiğinden bahsettikten sonra, Mükrimin Halil Bey bu makalesinde diyor ki:

"Kürdistan ismi en evvel vezir Reşideddin'in *Camiü'l-Tevarih*'inde, ondan sonra Ebu'l-Kasım Kaşani'nin *Tarih-i Olcaytu Han*'ında geçmiştir. Reşideddin ve Ebu'l-Kasım bu ismi Erdelan ve Luristan kıt'alarına vermekte idiler. 9. asırda Nizameddin Şamî ve Şerefeddin Ali Yezdî Hoy havali-i cenubiyesiyle Şehrizor'a Kürdistan diyorlar. Bunları takiben Hafız Ebru, Abdürrezzak Semerkandî, Mir Hond ve diğer birkaç tarihnüvis de Luristan, Erdilan, Şehrizor hıttalarını Kürdistan namıyla zikrediyorlar. Bunlara göre Kürdistan Irak-ı Arab ile Irak-ı Acem'in hatt-ı fâsılında üç kıt'ayı ihtiva ediyor. Şu halde eski müverrihlerden hiçbiri Anadolu'nun herhangi bir kısmını Kürdistan olarak göstermemiş, hatta böyle bir şeyi hatırından bile geçirmemiştir.

Şarkî Anadolu'nun bir parçasına ibtida Kürdistan ünvanını veren *Heşt Bihişt* sahibi İdris Bitlisî'dir. İdris Bitlisî'den sonra *Tacü't-Tevarih* müellifi Hoca Sadeddin Efendi, Hoca Sadeddin Efendi'nin muakkibleri Hasan Beyzâde, Solakzâde bu tabirleri kullanmışlardır. Son zamanlara kadar, tetkiksiz, tetebbusuz kitap yazmayı âdet edinen kimseler de bu müverrihleri aynen taklit etmişler, onlar da Kürdistan tabirine kıymet vererek bunu eserlerine almakta beis görmemişlerdir. Bu suretle Kürdistan kelimesi mektep kitaplarında bile istimal edilmiştir.

Halbuki hakikatte, Anadolu'nun hiçbir tarafında Kürdistan denilecek bir yer yoktur. İsimleri sayılan müverrihlerin Kürdistan dedikleri mahalde -ki Anadolu'nun havali-i şarkiyesidir- kablelmilad 6. asırdan evvelki zamanlarda Urartu ve Halet namında iki kavim oturdu. Kablelmilad 6. asırda Frikyalıların bir şubesi olan Ermeniler buraya geldiler ve Türk istilasına kadar burası Ermeniye tesmiye edildi. Hicrî 5. asırda Türk istilâsıyla Türklere vatan olan bu hıtta Selçukîler, Tavaif-i Mülûk ve nihayet Osmanlılar devrinde tamamıyla Türk diyarı halinde kaldı. Kürdler kadar Ermenilere de izafe edilen yerlerle ne Kürdlerin, ne de Ermenilerin maddî ve manevî hiçbir alâka ve münasebetleri yoktur".

Mükrimin Halil Bey'in vesaik-i tarihiyeye istinad eden makalesine ilâve edeceğimiz bir cihet yoktur. Yalnız şurasını tekrar edelim: Anadolu yalnız Anadolu'dur, Anadolu yalnız Türk diyarıdır. Anadolu yekpare bir vücuddur; hiçbir cüz'ü ayrılamaz. Anadolu haritasında, Kürdistan uydurulmuş, vehmedilmiş bir parçadır. Anadolu'nun bir kısmına bu ismi vermeye kalkışmak, Anadolu'nun vahdetine kasd etmektedir. İlim ve hakikate hürmet edenler bundan korkmalıdırlar.

Mecmuamız, *Yeni Türk*'de çıkan makalesiyle memleketi ikaz ettiğinden dolayı Mükrimin Halil Bey'e teşekkür eder.

A. M. [Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu]
"Ayın İzleri" *Anadolu Mecmuası*, sayı 9-11,
Mayıs 1341 s. 390-391

İHKAK-I HAKK

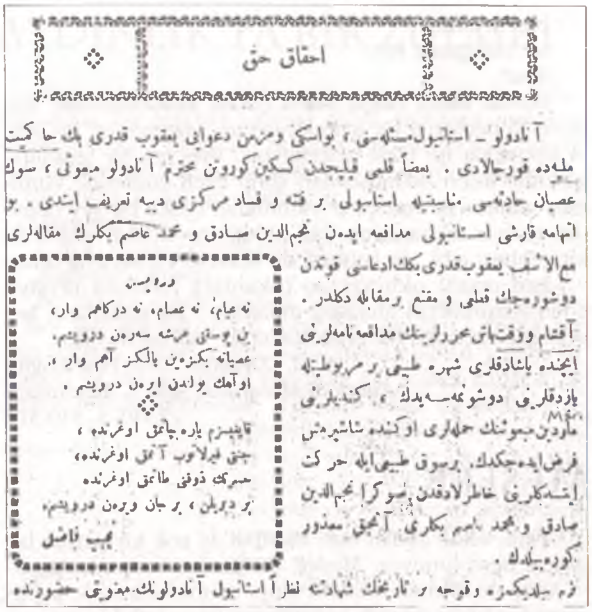

احقاق حق

آنادولو ـ استانبول مسئله‌سی ، بو اسكی و مزمن دعوایی یعقوب قدری بك حاكمیت ملیه‌ده قورجالادی . بعضاً قلمی قلیجدن كسكین كورونن محترم آنادولو مبعوثی ، سوك عصیان حادثه‌سی مناسبتیله استانبولی بر فتنه و فساد مركزی دیه تعریف ایتدی . بو اتهامه قارشی استانبولی مدافعه ایدن نجم الدین صادق و محمد عاصم بكلرك مقاله‌لری مع الاسف یعقوب قدری بكك ادعاسنی قوتدن دوشوره‌جك قطعی و مقنع بر مقابله دكلدر . آقشام و وقتك باش محررلرینك مدافعه نامه‌لرینی ایچنده یاشادقلری شهره طبیعی بر مربوطیتله یازدقلرینی دوشونمه‌سه‌یدك ، كندیلرینی ماردین مبعوثنك حمله‌لری اوكنده شاشیرمش فرض ایده‌جكدك . بر سوق طبیعی ایله حركت ایتدكلرینی خاطرلادقدن صوكرا نجم الدین صادق و محمد عاصم بكلری آنجق معذور كوره‌بیلدك .

بزم بیلدیكمزه و قوجه بر تاریخك شهادتنه نظراً استانبول آنادولونك معنویتی حضورنده

درویشم

نه عبام، نه عصام، نه دركاهم وار،
بن بوستی عرشه سرن درویشم.
عصیانه بكزه‌ین یالكز آهم وار،
او آهك یولندن ایرن درویشم.

⁂

قاینیرزم یاره چاتمق اوغرنده،
جتق فیرلاتوب آتمق اوغرنده،
حسرتك ذوقنی طاتمق اوغرنده
بر دیرلن، بر جان ویرن درویشم.

نجیب فاضل

"İhkak-ı Hakk", *Anadolu Mecmuası*, sayı 12.

Anadolu-İstanbul meselesini, bu eski ve müzmin davayı Yakub Kadri [Karaosmanoğlu] Bey *Hâkimiyet-i Milliye*'de kurcaladı. Bazan kalemi kılıçdan keskin görünen muhterem Anadolu mebusu, son isyan hadisesi münasebetiyle İstanbul'u bir fitne ve fesad merkezi diye tarif etti. Bu ithama karşı İstanbul'u müdafaa eden Necmeddin Sadık [Sadak] ve Mehmet Asım [Us] beylerin makaleleri maalesef Yakub Kadri Bey'in iddiasını kuvvetten düşürecek kat'i ve mukni bir mukabele değildir. *Akşam* ve *Vakit* başmuharrirlerinin müdafaanamelerini içinde yaşadıkları şehre tabii bir merbutiyetle yazdıklarını düşünmeseydik, kendilerini Mardin mebusunun hamleleri önünde şaşırmış farzedecektik. Bir sevk-i tabiiyle hareket ettiklerini hatırladıktan sonra Necmeddin Sadık ve Mehmed Asım beyleri ancak ma'zur görebildik.

Bizim bildiğimize ve koca bir tarihin şahadetine nazaran İstanbul Anadolu'nun maneviyeti huzurunda daima sukûta mahkûmdur. Her mukaddes şey önünde küçüklüğünü hisseden günahkâr bir adam gibi İstanbul'da Anadolu'nun muvacehesinde yalnız ve yalnız başını eğip bir hürmet vaziyeti almak mecburiyetindedir. Bu mecburiyet ne kadar elim, ne kadar acı, ne kadar ağır ve azab verici olursa olsun, İstanbul'un omuzlarına yüklenmiş bir vazifedir, İstanbul artık sade bu vazifeyle mükellef ve mükellefiyetini ifa etmediği takdirde her siteme müstehaktır. Çünkü, senelerce değil, asırlarca, Anadolu'nun kanını emmiş, vücudunu çürütmüş ve nihayet varlığına da kasd ederek, son çocuklarını düşmanla beraber ve bir düşman neferi gibi parçalamıştır. Bunu yapan ister bir ferd, isterse binbir ferd olsun, onu sinesinde İstanbul yetiştirmiş, İstanbul saklamış, kullandığı silahı onun eline İstanbul vermiştir. Bu tarihî vakayı bütün dünya unutsa Anadolu unutamaz, bu tüyler ürpertici hadiseyi, bütün dünya affetse Anadolu affedemez. Asırlarca ekmekten, sudan ziyade Anadolu'nun kanıyla beslenen bu şehrin cinayetini mazur görecek kadar Anadolu ne hissiz, ne kayıtsızdır. Burada asırlarca devam eden şehrâyin, Anadolu'da bütün bu milletin, Anadolu milletinin hayatına mal oldu. Anadolu bunun hatırasını zihninden silemez. İstanbul'un Anadolu'yu istihdaf eden suikasdlarını, tarihin herhangi bir sayfasını açarsanız açınız, orada menkuş göreceksiniz. İstanbul, Anadolu'ya şimdiye kadar mütemadiyen ifna arzusuyla silah çekti. Bir cellad gibi Anadolu'nun üzerine çömeldi, eğer Anadolu, bu celladın elinden kurtulduysa, bunun sebebi münhasıran anayurdun ruhundaki kuvvettir.

Anadolu'nun buna mukabil İstanbul'a karşı gösterdiği uluvv-i cenabı burada zikretmek istemiyoruz. Bu uluvv-i cenablık o kadar vâsidir ki, birkaç satırla ne tarif, ne izah olunabilir. Yalnız şu kadar söyleyelim ki, Anadolu son uğradığı istila felaketi içinde bile İstanbul'u düşündü: İzmir kıyılarından düşman ordusu denize döküldüğü vakit İstanbul'da da yabancı bayraklar indirilmişti. Buna rağmen İstanbul'un küfran-ı nimette devam ettiğini söylemek de lâzımdır. Anadolu idaresine bu defa atılan ok bu şehirde hazırlandı ve çoktan beri tezahür eden hakikati artık herkes anladı.

İstanbul bir şer ve fesad menbaıdır. Bu şer ve fesad menbaını susturmak, söndürmek, bir daha faaliyete giremeyecek bir hale getirmek cumhuriyet hükümetinin vazifesidir. Yakub Kadri Bey'in makalesi bu vazifeyi zaten ifa etmekte olan hükümeti teşcî' ve tebrikten başka nedir?

Haydar Necib
Anadolu Mecmuası, sayı 12, Eylül 1341
[iç kapak Mart 1341], s. 409-410

BİR VAZİFENİN İHTARI

İstanbul düşünmüyor, Ankara alâkadar olmuyor ve memleketin uzak bir köşesi yıkılıyor, yanıyor, çöküp bitiyor. Oradaki milletdaşlar ıztırab içinde son nefeslerini veriyor. Bu vaziyet önünde damarlarında Türk kanı olanların müteessir olmaması mümkün değildir.

Mehmed Halid [Bayrı], 1925.

Gazeteler geçenlerde Erzurum'da zelzeleler olduğunu, bu vatan parçasının yer yer harabeye döndüğünü yazdılar ve bir daha bununla meşgul olmadılar. Gazetelere nazaran Erzurum valisi zelzele mıntıkasını gezdi, 'tedabir-i lâzımeyi ittihaz' etti. Böylece Erzurum havalisini sarsan felâket bitti, bunun her acısı unutuldu ve artık iştigale değer yeri kalmadı. Biz, memleket efkâr-ı umumiyesini temsil ettiklerini zanneden gazetecilere doğrusu güceniyoruz. Memleketin uzak kısımları bilmem ki bizim için daha az kıymetli midir? Oralardan ecnebi ve düşman ülkelerden bahsettiğimiz kadar bile bahsetmiyoruz. Buraların uğradıkları felaketler mesela bir fırka müzakeresi kadar fikrimizde yer bulmuyor, mübadele işleri, muhacir meseleleri gözlerimizi daha fazla celbediyor. Bu amâ kâfidir. Her şeyden evvel canını, kanını, varını yoğunu bizim uğrumuzda feda etmiş olanları düşünmemiz hatta münhasıran onları düşünmemiz lâzımdır. Düşman zulmüne uğrayan Rumeli Türklerine imdada koşan Hilâl-i Ahmer nerede? Gösteriş olsun diye vakitli vakitsiz, sebepli sebepsiz teşekkül eden iane heyetleri nerede? Üç kişi, beş kişi Ermeni zenginlerini memlekete soktu diye feryad eden gayretkeşler nerede? Asıl vatan toprağında muztarib olan kalblere daha evvel yardım etmek borcumuz değil midir?

Mehmed Halid [Bayrı]
Anadolu Mecmuası, sayı 3, 1 Haziran 1340, s. 120

ŞARKÎ ANADOLU MEKTUPLARI

Yusuf Mazhar Bey epey müddetten beri *Akşam* gazetesinde Şarkî Anadolu'ya dair mektuplar neşrediyor. Bu mektuplar bazan bir tedkik, bazan bir ruzname mahiyetinde hâlâ çıkmaktadır.

Şarkî Anadolu denilince burada hepimiz, biraz vahşi, haşin, sakinlerinin silahı elinde bir yer, bir vatan parçası anlarız. O vatan parçası ki, asırlardan beri ana yurdun muhafazası, müdafaası için çocukları, kanlarını su gibi akıtmışlardır. O vatan parçası ki, asırlardan beri göğsünü İç Anadolu'nun önünde bir siper yapmış ve canını onun uğrunda bir fidye-i necat gibi sevine sevine ödemiştir. Şarkî Anadolu'nun, bu fedakârlığına mukabil uğradığı nikbet, düştüğü sefalet dille, kalemle anlatılamayacak derecede fecidir. Devir oldu ki, orada hükümetin sesi işitilmedi, gölgesi görülmedi; hükümet bu garib diyar için bir kayıp vücud oldu. Buna rağmen ana vatanın bu öz sahası ne kendisini, ne hükümetini, ne milletini, ne milliyetini unuttu, bilakis gittikçe mütezayid bir aşkla bunlara merbut kaldı. Merbutiyetini her vesileyle teyid etti. Şarkî Anadolu olmasaydı, eski Osmanlı imparatorluğunun çürük enkazından yeni ve kavî bir cumhuriyet yapmak belki de mümkün olmayacaktı, belki de bugünkü mevcudiyetimiz bir silik hayal olacaktı.

Şarkî Anadolu, Anadolu'nun garbı gibi karışık ve melez değildir. Orada Türklüğün kalbi sıhhatle çarpar, orada Türklüğün nabzı şaşırmaksızın atar. Türklük bu harabe içinde her zaman bir genç fidandır. Yusuf Mazhar Bey'in mektupları bu hakikatin en celî, en bariz delilidir. Yusuf Mazhar Bey Şarkî Anadolu'da gezerken bu hakikatın kimbilir kaç defa şahidi olmuştur. İşte o mektupların kıymeti bu şahadetinden dolayıdır.

Bir de Yusuf Mazhar Bey'in mektuplarında, bilhassa bizim şâmemize gelen hususi bir rayiha var. Bu rayiha, Şarkî Anadolu'nun nemli ve serin toprak kokusudur. Bu rayiha ne temiz, ne taze, ne hayat verici yarabbi, ben onu hissedince, uzaktan oğlu Yusuf'un gömleğinin kokusunu duyup yerinden sevinçle sıçrayan Hz. Yakub gibi bir yeni âleme doğuyorum. O rayiha bana teselli, şifa, ümid getiriyor, içim açılıyor, kalbim genişliyor.

Yusuf Mazhar Bey'e teşekkür etmek borcumuz değil midir?

İsmail Nâmi [M. H. Bayrı]
Anadolu Mecmuası, sayı 7, Teşrinievvel 1340, s. 280

AŞKALE MEKTUBU

Anadolu Mecmuası, memleketin hakiki ihtiyaclarını yakından takip ettiği için Erzurum'un mütevazi bir köşesi olan Aşkale'ye aid şu alâkadar satırları sayfalarına geçirmekle mukaddes vazifelerinden birini yapıyor: 'Aşkale Erzurum'a 10 saat mesafede 250 evli, yol uğrağı olan bir nahiyedir. Hükümetin muhtelif uzuvları burada devlet hayatının samimi tecelliyatına bir nümune teşkil ediyor. Çünkü Aşkale'de mülkiyenin reisiyle maarif müntesibi, belediyeyle halkı harikalar yaratan bir tesanüdün birbirine rabtettiğini görüyorsunuz. Son iki sene zarfında kasabada samimi alâkaların, ictimai tesanüdün parlak bir şaheseri husule gelmiştir. Filhakika Aşkale İbtidai Mektebi'nin gayur muallimi Fikri Bey, yeni sistemde ve sıhhi kaidelere mutabık bir mektep yaptırmaktan ibaret idealini, bir tesanüd sayesinde bugün kuvveden fiile îsal etmiştir. İdealinin tahakkukunu gören bu muallim, bana nasıl çalıştığını, bu çalışma zarfında nahiye müdürüyle belediye reisinin kendisine nasıl yardım ettiğini, halkın nasıl candan elinde ve avcundakini feda eylediğini anlatırken azmin, samimi birliğin ne harikalar ibda' edebileceğini düşünüyordum. Mektep iki kısımdan ibarettir. Leylî kısım bu sene nâtamamdır. Neharî tarafı hitama ermiştir. Şimdi mektep muallim ihtiyacıyla kıvranıyor. Mektebin iki muallimi olan Fikri ve Hüsnü beyler dört sınıfı idare etmek için ne büyük bir azim ve gayretle, adeta çırpınarak, çalıştıklarını bariz eserleriyle gösteriyorlar. Görülüyor ki tarlasından, çubuğundan ve boğazından kazandığını yabancı ellere ve illere veren Anadolulu, artık benliğini hissetmiş, ve ebedi halasın ancak ve ancak kendi azminin şahikalarından doğacağını anlamıştır. Aşkale'de de yoktan yaratılan mektep binası önünde bu hakikatın güneşiyle gözlerinizin kamaşmaması mümkün değildir."

İlmî Keşifler

Anadolu'nun tarih ve edebiyatı derin bir zulmet içindedir. Bu zulmet içinde mevcud olan bazı şuâ'lar da kuvvetsiz ve esassızdır. Biz bugün bu kuvvetsiz noktalardan ikisini göstereceğiz: Öteden beri Yunus Emre'nin Sakarya köylerinden birine mensup olduğunu zannederdik, edebiyatçılar bu zannı hakikat bilirlerdi. Halbuki Erzurum'a bir saat mesafede kâin bir köyde bugün Yunus Emre'nin ahfadı bulunuyor. Dünyanın dört köşesinden gelip memleketimizde edebiyat tedkikleri yapan müsteşrikler yanında, bizim bu cehlimiz feci değil midir?... Kezâ Erzurum adının Erzene'r-Rum'dan muharref olduğunu veya başka 'Erzen'lerden ayrılması için 'Rum' sıfatının ilave edildiğini söylerler. Halbuki Erzurum köylerinden birinin bugün adı olan 'Arz', Erzurum'un eskiden kain olduğu yerdir. Kimbilir hangi tarihî ve hangi ictimai sebeplerle 'Rum' kelimesi nihayetine getirilmiştir? Erzurum'dan aldığımız bir mektupta Erzurum Lisesi tarih muallimi Memduh Bey'in bu iki hakikati meydana çıkarmak için Erzurum havalisinde tarihî, etnografik tedkiklerle meşgul olduğu yazılıyor. Ateşli bir intizarla genç müverrihin netice-i faaliyetine intizar ettiğimizi beyan ederken, Memduh Bey'i de bu tebşirlerinden dolayı Anadolu tarih ve edebiyatının vuzuh ve selameti namına şimdiden tebrik eyleriz.

Millî rakslarımız

Biz Anadolulular, evinden haberi olmayan, kilerinde yiyecek ve içecek nesi bulunduğunu bilmeyen zavallı ev sahiplerine benzeriz. Böyle bir ev tasavvur ediniz: İşte Anadolu'nun hali... medeniyet deriz, Paris'in hayatını hulya ederiz ve hiçbir zaman memleketimizin medeniyete olan istidadını işlemeyiz. Sanat deriz, Garb'ın musikî ve dansını, Dante'yi ve Hugo'yu hatırlarız ve hiçbir zaman bir Anadolu manisinin ruhunu sezmek, milli rakslarımızın hareketlerindeki ahenkleri incelemek ve güzelliğini anlamak istemeyiz. Beni bu mülahazaya sevkeden sâik Erzurum gençlerinin bir müsameresinde bulunurken esiri olduğum bir düşüncedir. Müsamerede Erzurum gençleri millî rakslarını oynadılar. Erzurumlu raksa 'bar' diyor. Aşırma, daldalar, narî, hançer... gibi isimler taşıyan bu muhtelif barların ihtiva ettiği ahenkli ve şiirli hareketler bir bediiyatçıyı teshir edecek kadar sanatkâranedir. Bunları ben sadece temaşa ettiğim için fazla söz söylemeyeceğim. Halbuki bunlardan böyle bahsedilmemeli. Ahenklerin manasından, raks figürlerinin şekillerinden anlayarak kalem yürütmelidir. Bunun için de şüphesiz bütün sanat şubelerinin ilmî ve harsî bilgilerine vukuf lâzımdır.

Erzurum'un hayat ve kadere küskün olan sert çehreli ve kara kaşlı dadaşları, karşımda raksın şiiriyle mest olur ve herkesi mest ederken benim hatıram Selim Sırrı'ya gitti ve onu hürmetle andı. Çünkü Anadolu'nun hakiki bir güzelliğini kapalı gözlerimizin önüne açıp yayan odur. Filhakika İzmir'in zeybek raksları hakkında malumatımızı Selim Sırrı [Tarcan] Bey'e medyun değil miyiz?.. Kendi kendime düşünüyorum ki milli güzelliği kafası ve kalemiyle meydana çıkarmak aşkında olan kuvvetli bir insan, Erzurum barlarını modernize etse, onları asri bediiyatın usul ve kanunları tahtına alsa ne iyi olur. Böylece esası milli ve halkî olan bir raksa sahip oluruz. Memleketimizin temeddünü, onun maddi ve manevi hissiyatına taalluk eden bütün yaşayış vechelerini aynı muvazenetle yürütmeye bağlıdır. Bu itibarla Anadolu'nun kemal ve cemali, iktisadi ve bedii revişlerinin muvazenetiyle kabil olacaktır.

A. M. [Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu]
Anadolu Mecmuası, sayı 9-11. Kanunıevvel-Şubat 1341, s. 391-392

BAYBURD MEKTUBU

Mecmuamız Bayburd'dan gelen ve mahalli haberlerden bahseden uzun bir mektubun şu satırlarını memnuniyetle sayfaları içine almaktadır. "Bayburd Anadolu'nun şanlı, tarihi şehirlerinden biridir. Burada Selçuki hâkimiyetinin âsârı çoktur. Halen Bayburd köylerinde Ak ve Karakoyunlulara ait aileler, sülâleler yaşamaktadır. Anadolu'nun şiir ve edebiyatı Bayburd'la samimi surette münasebettardır. Bayburdlu Zihni, şehrin son asır zarfında yetiştirdiği bir şairdir. Şehrin harsi hayatıyla alâkadar olmak üzere geçen senelerde teşekkül etmiş olan Bayburt Gençler Yurdu'nun faaliyeti şayan-ı takdirdir. Yurd; Anadolu'da açılması lâzım gelen ictimâî halk müesseselerinin bir nümunesi olacak kadar asrî ve millîdir. Açılan gece dersanelerine bütün halk doluyor. Bundan büyük ne hizmet olabilir? O kanaatteyim ki, Bayburd Gençler Yurdu bu memlekete, pek çok ve hayırlı hizmet ifasına muvaffak olacaktır. Gelecek mektuplarımda Yurd'un faaliyetlerini mevzu-ı bahis eyleyeceğimi şimdiden vaad ederim."

Anadolu Mecmuası, sayı 12, s. 416

BÜYÜK GÜN

Her milletin tarihinde millî bayram addolunan büyük günler sayılıdır. Bütün bir milletin ruhuyla, varlığıyla, tes'id edeceği bu büyük günleri tesbit vazifesiyle, tarih deruhte eylemiştir. Tarih, bu asil ihtiyar, bu asırdîde hâkim, milletlerin kalbini kaplayıp ümidini takviye ve azmini teşcî' eden büyük günleri, inhırafsız bir isabet, hakiki bir sıhhatle tayinde o kadar üstaddır ki, yüzlerce seneden beri bir defa bile yanıldığı ne görülmüş, ne de işitilmiştir. Her millet, tarihin bu şaşmaz intihabıyla büyük gününü bulmuş, tanımış, benimsemiş, tes'id ve takdis etmiştir.

18. asrın sonuna kadar her memlekette tes'id olunan büyük günler, yortulardan, dini bayramlardan ibaretti. 19. asırda milliyet cereyanları kuvvetlenince; dini günlerle beraber milli günlerde, vecd ve sürur, ibadet ve heyecan günleri oldu. Her millet artık yalnız dini günlerini değil, milli günlerini de büyük günlerden saydı, bu günlerde de coştu, titredi, sevindi, güldü, bayram yaptı. Umumi tarih, dünya tarihi bu hususta pek çok misaller ihtiva eder. Bu misalleri burada tekrar etmeye lüzum yoktur, sanırız.

Milletlerin tes'id ettiği büyük günler umumiyet üzre vatanlarının veya hürriyetlerinin istihlasına tesadüf eden günlerdir. Göğsünde milliyet aşkı saklayan ferdler için vatan ve hürriyetten daha mukaddes bir cevher olamayacağı gibi, benliğini hissetmiş milletler için de bunlardan kıymetdar bir servet yoktur. Allaha tapan ferdler indinde azab ve cehennem ne ise, milliyetini idrak eden ictimai heyetler nezdinde de vatansızlık, hürriyetsizlik odur. Bu itibarla milliyet iksirinin lezzetini tadan milletler, vatan ve hürriyetlerinin halasına şahid olan günleri tes'id eylemeyi bir vazife tanımışlar, bir ibaret bilmişlerdir.

Eski Türk tarihinde ecdadımızın hangi günleri milli bayram addederek tes'id ettiklerini maalesef bulamıyoruz. Şüphesiz ki bunların büyük ve mukaddes saydıkları günleri vardı. Onlar, şimdi unutulmuş, mazinin enkazı arasında kalmıştır. Mamafih tarih bunları kayd ve zabt etmiş olsaydı bile, biz belki artık bu günlerde kalbimizi ateşleyecek kıvılcımı bulamayacaktık.

Türk tarihinin yeni devrine gelince, bu devirde, milli bayram yapmak suretiyle tes'id edeceğimiz büyük günler çok parlak, güneş gibi herkes tarafından görülür, herkes tarafından tefrik edilir. Fakat bunlar arasında bilhassa bir tanesi var ki, yeni tarihimiz, yeni Türk tarihi "bugünü tes'id ediniz." diye kaç asır durmadan sesleniyor. Bu gün Türklerin Malazgird Meydan Muharebesi'ni kazandığı gündür. Bu gün Anadolu'nun hududlarını Türklere açan zafer günüdür, bu gün Şarki Roma İmparatorluğu'nun muhteşem ordusu Türkmen padişahı büyük Alparslan'ın süvarileri önünde tarumar oldu, bu gün Şarkî Roma imparatoru Romanes Diogenes Selçuk kahramanlarının eline esir düştü, İstanbul'un Türklere vaadolunduğu gün işte bu gündür, bu gün Anadolu fethinin başladığı 26 Ağustos günüdür. Tarihimiz -son zaferimiz istisna edildiği halde- bu gün'kadar büyük, mübarek, mukaddes mesud bir gün daha kaydetmiyor. Eğer vatan ve milletimizi harici ve dahili iki düşmanın elinden kurtaran son zafer olmasaydı, 26 Ağustos tarihi, mecelle-i hayatımızda münferid bir bayram günü olarak yazılı kalacaktı. 26 Ağustos günü Malazgird'de Selçuki ordusu başta padişahı olmak üzere bir zafer kazandı ve bize bir vatan temin etti. 31 Ağustos'ta da Türk ordusu Dumlupınar'da bu vatanı ikinci defa kurtararak milletimizi hürriyetine tekrar kavuşturdu. Yeni Türk tarihinde milli bayram addine layık olan yalnız bu iki gündür. Bunlar yekdiğerini itmam ve ikmal eden mukaddes günlerdir. Bu iki günde sancaklarını vatanın biri Şarkında, diğeri Garbında açan iki Türk ordusu hayalimizde resm-i geçit yapmalıdır. Bu muhayyel resim, bütün tarihimizin halâsıdır. Anadolu Türkleri bu iki bayram gününü bilmeli ve takdis eylemelidir.

A. M. [Z. F. Fındıkoğlu]

Anadolu Mecmuası, sayı 12, s. 412-414

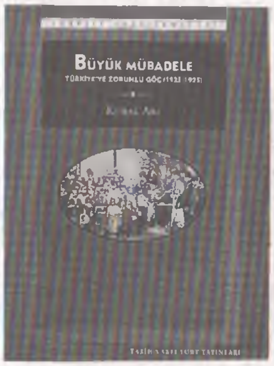

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI

BÜYÜK MÜBADELE

TÜRKİYE'YE ZORUNLU GÖÇ 1923-1925

KEMAL ARI

Yıl 1923. Lozan Antlaşması'nın ardından Türkiye ve Yunanistan'da doğup büyümüş milyonlarca insan, hükümetler arası anlaşmalar gereğince "zorunlu" göçe tabi tutularak yurt bildikleri topraklara veda ediyorlar. Drama, Kavala, Girit, Selanik'te doğmuş beş yüz bin Müslüman, Kayseri, İzmir, Manisa, Samsun'da doğmuş yüz binlerce Ortodoks'un boşalttığı topraklara yerleştiriliyor. Dr. Kemal Arı, Kurtuluş Savaşı sonrasındaki Türk-Yunan nüfus mübadelesinde Yunanistan'dan Türkiye'ye gelenleri ele alıyor, dağları denizleri aşıp gelen mübadillerin yeni topraklarına nasıl yerleştiklerini ve yeni ülkeye nasıl uyum sağladıklarını araştırıyor. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu olağanüstü zor işin altından kalkıp kalkamadığını soruştururken bir insanlık dramını belgelerle yansıtıyor.

vii + 198 s.
ISBN 975-333-029-4

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

ZAFER KARS'IN KİTABI VESİLESİ İLE

TARİH ÇALIŞMALARINDA YÖNTEM ÜZERİNE

CEMİL KOÇAK

Zafer Kars, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

Bizde tarih çalışmalarında en çok kullanılan usul, genellikle, kolayca ulaşılması mümkün olan birinci el kaynaklara dahi inmeden, o konuda daha önce ve yine genellikle, ikinci el kaynaklara dayanılarak yapılmış "araştırma"lara ve "inceleme"lere yaslanarak ve onları temel alarak, "yeni" yayınlara gitmektir. Bu usul sürdükçe de, bilgi üretimi ve dolayısıyla da bilgi birikimi söz konusu olamıyor. Bunun bir başka dolaysız sonucu da, konuyla ilgili literatürün, kâğıt üzerinde, yani kaynakça listelerinde ve tabii sadece görünüşte artma eğilimi göstermesidir. Oysa, gerçekte, "eski" ve "yeni" arasında, ne bilgi üretimi, ne yargı ve ne de, belki de en önemlisi, bakış açısında, bir farklılık kendini gösteriyor. Hatta, olgusal düzeyde somut yanlış(lık)ların da, yine bu vesile ile terarlanageldiğini görüyoruz. İlk hatanın nereden kaynaklandığını saptamak için, geriye doğru bir sıra izlemek gerekiyor. Kimbilir, belki de küçük bir mürettip hatası, bugün bile hâlâ sürüp gidiyor.

H. ZAFER KARS
Belgelerle 19 evrimi
Öncesinde A olu
KAYNAK YAYINLARI

"Eski" ve "yeni" arasındaki benzer bakış açılarına gelince: Bu da çok doğal... Çünkü, yeni bilgi üretimi olmaksızın, yani olgusal malzemede bir genişleme ya da birikim olmaksızın, bunun aksi zaten mümkün olamaz. Hele bir de sorgulayıcı bir bakış açısından yoksun bulunuluyorsa...

Bir de, mevcut malzemeden yola çıkarak, yani usulde bir değişiklik yapmaksızın, sonuçta farklı yargılara varan ve dolayısıyla da, yöntem açısından değil de sadece varılan sonuçlar açısından başkalık gösteren "araştırma"lar var. Bu tarzda önemli olan, eski bilgileri sadece farklı yorumlamak ve değerlendirmektir. Bu tür "araştırma"lar, genellikle şaşırtıcı, vurucu, spekülatif ve tartışmayı tahrik eden ilginç yargıları ile dikkat çekerler ve çok kez de esaslı yankı uyandırırlar. Ama, bunun bir istisnası da var...

Aynı malzemeden hareketle ve sorgulayıcı bir yöntem ile, farklı ve hatta, tam aksi sonuçlara varabilen araştırmalara da rastgelmek mümkündür. Bu tür çalışma, o zamana kadar taranmışsa da, üzerinde durulmamış mevcut malzemeden hareketle, var olan bilgileri tamalayıcı ve yargıları da sorgulayıcı bir tarzda işler.

Bilgiler tamamlanır. Şöyle ki: O zamana kadar, belirli bir yargıya varılarak taranmış malzeme yumağından, tabloyu "gerçek"e daha yakın bir şekilde kuracak, yeni bilgiler üretilir. Daha önce yapılmış tek yanlı seçmeler, yerini daha dengeli bir malzemeye terk eder. Eski ve daha önce hiç kale alınmamış olan malzemeden çıkarılan yeni bilgiler, eski bilgileri tamamlıyorsa mesele yoktur. Daha geniş bir malzeme yığınına dayanan, ama yargıları açısından benzer bir araştırma ile karşılaşılır. Ancak, asıl önemli olan nokta, yeni bilgilerin eski bilgilerle karşılaştırılması ve daha dengeli bir manzaraya ulaşılmasıdır.

Bir başka şık da, yeni bilgilerin eski bilgilerle karşılaştırılarak, eski bilgilerin ne denli "seçmeci" bir eleme ile bugüne taşındığı sorusuna bir yanıt bulmaktır. Bu konuda "makul" sınır aşılmışsa ve nihayet, yeni bilgiler, eski bilgileri yanlışlıyorsa ya da eski bilgilere nazaran daha ağır basan bir özellik gösteriyorsa, bu takdirde artık bir "mesele" vardır.

Bu aşamada yapılması gereken, yeni bilgiler temelinde, tabloyu yeniden kurmak ve eski yargıları da bir kez daha gözden geçirmektir. Eski yargıların temeli bir kez kırıldı mı, artık yeni bilgiler temelinde, yeni yargılara varmak, ya da en azından eski yargıları sorgulamak ve eleştirmek, bu türden yargıların ne ölçüde gerçek bilgiye ve ne ölçüde de geleneksel/klasik ideolojilere/görüşlere yaslandığını ortaya çıkarmak kolaylaşır. Bu da az çaba değildir.

Son dönemde, eski usulün artık terk edildiğini/edilmekte olduğunu ve daha önce istisnai kalan örneklerin sayıca gittikçe artarak, yaygınlık kazanmaya başladığını görmek sevindirici... Artık eski usul çalışmaların tarih alanında makbul sayılmadığını söylemek, mübalağa olmaz.

Gerçekten de yeni usul çalışmalar, kendilerinden öncekilere oranla hayli geniş bir malzeme yığınına dayanıyor ve daha da önemlisi, ilk elden malzeme ve kaynaklarla besleniyor. Bunun, belki de doğal bir sonucu, bu türden çalışmaların gözlem, saptama ve yargılarında, farklılık ve değişiklik taşımasıdır. Bu açıdan bakıldığında bu tür, sadece bilgi üretimine ve bilgi birikimine yararlı ve katkı sağlayıcı olmakla kalmıyor, ama aynı zamanda da mevcut yargıları ince bir eleştiri süzgecinden geçirebiliyor. Bu sayade belirli bir konuda alışılagelen yargıları ve saptamaları yeni elde edilen malzeme ve bilgi ile karşı karşıya getirmek ve test etmek (doğrulamak ya da yanlışlamak) mümkün oluyor. Bu şekilde, geleneksel yargıların eksik ya da hatalı yönlerini ortaya çıkarmak, söz konusu yargılara ilişkin kuşku uyandırmak ve nihayet, yeni bilgiler temelinde, yeni yargılar oluşturmak ya da en azından, yeni yargılara giden yolu aralamak olasılığı var.

Yeni tür araştırmaların bir özelliği de, aynı konuda daha önce oluşmuş yargı ve saptamaların dışında, hatta bazen olara karşı/karşın, yeni bir kimlik taşımalarıdır.

Yeni usul araştırmaların önemli bir başka özelliği de, işin daha başında, geleneksel ve alışılagelmiş yargı ve sonuçlarla tatmin olmamaları ve tarihe yeniden bakarak, geleneksel bakışa ters düşen ve hatta, aksi bir bakış açısı ile, kendilerine olgusal düzeyde yeni malzeme sağlamaya çalışmaları ve daha sonra da bu yeni malzemeyi kullanarak yeni bir yapı kurmaları, yeni yargılara yönelmeleri ve saptamalarda bulunabilmeleridir. Bu tür araştırmalar, her şeyden önce tarihe kendilerince anlamlı sorular soruyorlar ve bu suretle, öncelikle tarihe yeniden bakışı da mümkün kılabiliyorlar. Sonuçta, yeni usul, temelde kuşkucu bir yöntem benimsiyor. Mevcut yargılara, hatta daha da ileri giderek, olgusal düzeydeki malzemeye güvenmeyen ve onların doğruluk ve sağlamlığını sorgulayan bir bakış açısı ile, tarihe yeniden yaklaşıyor.

Temelde çıkış yöntemi, sorgulamak ve en sıradan, olağan ve alışılagelmiş/gelenekselleşmiş "doğru" yargılara dahi kuşku ile yaklaşmak, bunlara güvenmeyip, düşünce sürecini yeniden başlatmaktır. Var olandan kuşku duymak ve aksinin de doğru olabileceğini farz edip, eski ya da yeni bilgi temelinde, tabloyu yeniden kurmaya çalışmak ve eski yargıları ince bir eleştiri süzgecinden geçirirken, yeni yargılarını da eskiden beri var olan ya da yeni bulduğu olgularla temellendirmeye çalışmak, yeni usulün çıkış noktası sayılabilir.

Zafer Kars'ın, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu* adlı kitabını sadece bu yaklaşım içinde ele almak istiyorum. Kitabın yayınlanmasının üzerinden on yılı aşkın bir süre geçmesine karşın, bu kitap, yayınlandığı dönem itibariyle yeni tarz içinde kabul edilmelidir.

Kars'ın usulü yenidir. Çünkü öncelikle, konuya ilişkin alışılagelmiş/gelenekselleşmiş yorum, görüş ve yargılara bir karşı çıkış niteliğindedir.

Gerçekten de, 1908 Devrimi hakkındaki yayınlar, söz konusu hareketi/eylemi, genelikle Makedonya'da yoğunlaşmış bir grup İttihatçı subayın başarısı saymak ve gerçek bir halk hareketi saymamak eğilimindedirler. Bu yoruma göre, 1908 Devrimi gerçek bir halk ayaklanmasının ya da desteğinin tamaman dışında gerçekleşmiş bir kadro eylemi ve başarısıdır. Halk eylemin dışındadır, hatta hareketi destekleyip desteklemediği dahi kuşkuludur.

Bu görüşün ardında yatan bir de siyasi kabul vardır. O da, kabaca ifade edildiğinde, bizde tarih boyunca her türlü ilerici hareketin, halkın dışında, hatta çok kez de ona karşın, dar bir aydın kadro eylemi olduğudur.

Yazar, sanırım bu siyasi sonuçtan rahatsız ve tedirgin olmuş olmalı ki, araştırmasında bu savın aksini kanıtlamaya çalışıyor. Aslında çabanın altında yatan gerçek motif, hiç de önemli değil...

Yazarın bu çabasını aslında takdir etmek gerekir, çünkü bunu yaparken eski usule değil de yeni usule bağlı kalmış ve erişebildiği ilk el kaynaklara başvurmuş (Kitabın üçte ikisini Belgeler kısmı oluşturuyor). (Bu noktada, Bülent Varlık'ın, bir başka vesile ile, bu kitaba da bir gönderme yaptığı "kitabiyat" yazısını zikretmek isterim: Bülent Varlık, "İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum Olayları", *Tarih ve Toplum*, Sayı 26 (Şubat 1986), s. 57-58).

Benim asıl tartışmak istediğim nokta, araştırmada varılan sonuç değil de, yöntem. Yani ben burada, 1908'in genel niteliği üzerinde bu kitapta varılan yargıya ilişkin bir tartışmaya girmek ya da eleştiride bulunmak amacında değilim. Aksine, kitabı sadece yöntem açısından değerlendirmeye ve tartışmaya çalışacağım.

Yazar, elindeki sınırlı malzemeye dayanarak, gelenekselleşmiş görüş ve yargılar hakkında ciddi kuşkular uyandırmak ve uyandırdığı kuşkuları derinleştirebilmek için, daha başka ve ayrıntılı çalışmalar yapılması gereğini, daha işin başında önsözde belirtmeye özen göstermiş iken, kanımca yöntem açısından çok önemli bir hata yapıyor. Kitabın yöntem açısından asıl üzerinde durulması gereken yönü de, kanımca burası...

Kars, elindeki alçakgönüllü sayılabilecek malzemesine dayanarak, kanımca bu malzemeden kesinlikle çıkarılamayacak sonuçlara varabiliyor. Yazarın esas savı, eylemin/hareketin, Anadolu'da halk temeline dayandığını ortaya koymak. Kars, bunun için de, 1906-1908 döneminde Anadolu'daki ama özellikle de Erzurum'daki halk eylemlerini betimliyor ve bu suretle, 1908 öncesinde Anadolu'daki eylemlerin kitleselliğini vurgulayarak, 1908'in halka dayandığını ve ondan güç ve destek aldığını belirtmek istiyor. Oysa, kanımca herşeyden önce, hareketin en azından kitlesellik boyutunu tartışırken, o dönemdeki (1912 İran, 1905 ve 1917 Rusya ve yüzyılın başındaki Avrupa'daki) yığın eylemleri ile karşılaştırmak ve bu şekilde bir değerlendirmede bulunmak gerekir. Ayrıca, 1908'in temelde bir halk ayaklanması olduğunu temellendirmek ve bunu ciddi bir şekilde savunabilmek için, o sırada Anadolu'nun diğer önemli kent merkezlerindeki siyasi gelişmelerde de halkın oynadığı rolü açıklıkla ortaya koymak gerekir. Kanımca, yazar, çalışmasında bu alandaki eksiklikleri açıklıkla belirtmeli ve daha neler yapılması gerektiğini de açıklamalıydı. Kitabın her ne kadar ana amacı buysa da, bu amacın tam anlamı ile yerine getirildiğini söylemek güç...

Eldeki malzemeden hareket edilerek, çok daha dikkatli değerlendirmelere, kitabın değişik yerlerinde rastlamak mümkündür:

"Hareketin Genç Türk örgütleri ile bağlantısı konusunun son derece belirsiz olması...(...)

Hareketin, İttihat ve Terakki veya bir başka Genç Türk örgütü tarafından düzenlenip, yönetildiği savları, kanımca, birer gerçek olmaktan çok, öznel düşünce ve özlemlerin anlatımıdır."(s. 13)

"Genç Türk örgütlerinin Anadolu'daki kent ayaklanmalarında doğrudan bir görev alıp almadıkları ise, henüz tartışmalı bir konudur."(s. 43)

Ancak, bu dikkatli değerlendirmelerin hemen yanında, kanımca eldeki malzemenin işlenmesinden asla çıkarılamayacak derecede iddialı ve kesin yargıların yer alması, hayli şaşırtıcı oluyor.

"1908 öncesi Anadolu'da meydana gelen olayların, ağır vergiler ve ticari kısıtlamalardan bunalan ticaret burjuvazisinin başını çektiği, demokratik hareket olduğu söylenebilir." (s. 12-13)

"Türkiye'de burjuva devrimci hareketinin siyasi programı, eylem biçimleri, uzun mücadele süreci içinde değişmiş ve olgunlaşmış, halkın mücadelesi, 1860'larda, reformcu-liberal bir hareket olarak başlayan burjuva muhalefetinin, burjuva devrimci bir nitelik kazandırmasını çabuklaştırmıştır." (s. 17)

"1906-1908 döneminde, Anadolu'da yükselen kitle mücadelesinin esas eylem biçimi, özellikle İstanbul'dan uzak bölgelerde, feodal hükûmete karşı kent ayaklanmalarıydı." (s. 19)

"Bu çalışma, 1908 Devrimi hakkında bazı yaygın görüşleri çürütmekte..." (s. 59)

"Abdülhamid yönetiminin devrilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan halklarının ve ordu içindeki ilerici subayların eylemlerinin bir sonucu sanılmaktadır. Bu kanının varacağı nokta, Anadolu halk kitlelerini, siyasi eylemi olmayan, mütevekkil insanlar olarak görmektir.

Bu çalışma, 1906-1908 yıllarında, Anadolu'da yükselen fedakâr ve cesur mücadelenin halk kitlelerinin zulme karşı direnme geleneğinin [ve] özgürlük tutkusunun en güzel kanıtlarından biri olduğunu göstermiştir.

İlerici siyasi akımlar, halk kitlelerinin destek ve eylemi olmadan, başarı kazanamazlar. Bu, Genç Türk hareketi için de geçerlidir. 1908 Devrimi'ni bir aydın ve subay kadrosunun başardığını, bu devrimin Kolağası Niyazi Bey'in isyanı ile başladığını sanmak, bir yanılgıdır. Anadolu'daki demokratik kitle hareketlerinin, 1908 Devrimi'nin gerçekleşmesinde payı büyüktür.

Bir liberal-burjuva akımı olarak başlayan Genç Türk hareketi, Anadolu'daki kitle eylemlerinin patlak vermesi ile, hızla burjuva-devrimci bir nitelik kazanmıştır.

Genç Türk hareketi, kitle eylemlerinin bu sağlam temeli üzerinde başarıya ulaşmıştır" (s. 59-60)

Yazar, bu türden kesin ve tamamen spekülatif nitelikteki yargılarını ortaya koyarken, kanımca, önemli bir yöntem hatası yapıyor ve elindeki malzemeye haksızlık ediyor. Yazar, bu savları ile, dayandığı malzeme ile vardığı sonuçlar arasındaki tüm bağları bir anda koparabiliyor.

Yazarın elindeki malzeme ile sınırlı ve ona uygun düşecek şekilde ve ölçüde, belki de biraz daha az heyecan verici, ama daha dikkatli ve itinalı sonuçlara ulaşması, çalışmanın önemini ve ciddiyetini asla azaltmazdı. Hatta belki de artırırdı...

Çünkü ciddi bir tarih çalışması, kanımca vardığı sonuçlardan ziyade, ya da en az bu ölçüde, ele aldığı konuya ilişkin olarak taradığı malzeme yığını, malzemeyi işleme ve değerlendirme yöntemi ve şekli ve bu malzeme ile yargıları arasında kurduğu makul ilişkiler ve sonuçlar açısından değerlendirilmelidir.

Öyle sanıyorum ki, daha bol ve daha zengin olgusal nitelikte tarihsel malzeme ile, daha az heyecan verici, daha dengeli ve abartmasız ve tarihsel malzeme ile yargıların çakıştığı sonuçlara ulaşıldığında, asıl beklenen ve arzu edilen sonuca, yani daha kaliteli, nitelikli, anlamlı ve yüksek düzeyli, önemli tarih tartışmalarına zemin hazırlanmış olacaktır. ■

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

1996

Yeni yılınız
kutlu olsun

FOTOĞRAFLARLA TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI SERGİSİ AÇILDI

8 Aralık gecesi garsonların ellerinde şarap kadehleriyle ortaya çıkışıyla birlikte beklenen finale ulaşmış olduk. Fotoğraflarla Türkiye'de İnsan Hakları (1839-1990) Sergisi açıldı. Avrupa Birliği'nin mali katkıları ve İnsan Hakları Vakfı'nın Abidin Dino'nun işkence desenleriyle katıldığı bu sergi 110 panodan oluşuyor. Her hak kavramını Osmanlıdan günümüze temel kriz ya da kazanım anlarını hatırlatarak tartışmaya çalıştık. Bazen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne, bazen 1982 Anayasasının bir maddesine gönderme yaparak güvence altında alınmış haklarımızı ne kadar kullanabildiğimizi sorguladık.

Sergimiz Ahmet Hamdi Tanpınar'dan bir alıntıyla başlıyor. Tanpınar *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde diyor ki: "Ben bu kadar kendi zıddı ile beraber gelen ve zıtların arasında kaybolan nesne görmedim. Kısa ömrümde 7-8 defa memleketimize geldiğini işittim. Neyin? Hürriyetin... Bir kere bile kimse bana gittiğini söylemediği halde 7-8 defa geldi..."

Sergide yer alan video gösterisi ise Muzzafer İlhan Erdost'un, kardeşi İlhan Erdost'un öldürülüşüne tanıklığını anlattığı kısa bir dokümanter. Canı yanmadan, nefessiz kalmadan bu videonun başından kalkabilen yok gibi.

Açıldığı günden bu yana aldığımız tepkilere de değinmekte yarar var. Balık ölümlerinin, tanker kazalarının, eline eldiven giymeden acil müdahalede bulunan sağlık personelinin sergide yer alan fotoğraflarının "insan hakları"yla bağlantısının olmadığını düşünen izleyicilerimizi biraz kızdırdık. Birden bire çekirge sürüsü gibi salona dalan ilkokul öğrencilerinin Milletvekili Kamer Genç'in kaynar çayla işkence yapıldığı iddia edilen çocuğu basın mensuplarına gösterdiğini belgeleyen fotoğrafın

İnsan Hakları Sergisi

önünde taş kesildiklerini görüp, çocukları bir başka panonun önüne beceriksizce çağırmaya çalışırken yakaladık kendimizi.

Sergide daha önceki bültenlerimizde de belirttiğimiz gibi Bülent Tanör'ün kaleme aldığı broşürü satışa sunduk. Sergiyi ve hak kavramlarını anlatan bu broşürün tasarımı sergimizin görsel düzenlemesini de yapan Bülent Erkmen imzasını taşıyor.

Sergi kapandıktan sonra yeni malzeme arayışlarımız devam edecek. Amacımız kapsamı daha genişleyerek bu sergiyi birkaç kez çeşitli kentlerde tekrarlayabilmek.

SERTEL DEMOKRASİ ÖDÜLÜ TÖRENİ YAPILDI

Tan gazetesinin hükümet destekli bir grup öğrenci tarafından tahrip edilmesinin 50. yıldönümü dolayısıyla gazetenin yazarlarından Sabiha ve Zekeriya Sertel adına verilen Sertel Demokrasi Ödülü törenini yaptık. İlhan Selçuk'u bu ödüle layık bulan ödül jürisi, Selçuk demokrasi çizgisinden hiç sapmadan gazetecilik yaşamını sürdürdüğü için bu kararın alındığını belirtti.

Sertel ailesinin kızları, vakıf üyemiz Yıldız Sertel, yönetimimize başvurarak bu organizasyonu yapmamızı istemişti. Önce jüri üyelerine ev sahipliği yaptık. Nişantaşı'ndaki merkezimizde toplanan Altan Öymen, Hasan Pulur, Sami Karaören, Oktay Ekşi, Nail Güreli oy birliği ile karar aldılar. Daha sonra 4 Aralık 1995 günü Cağaloğlu'nda Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Konferans Salonu'nda toplandık.

1945 yılına ait gazete arşivleri taranarak ve Sertellerin özel arşivlerinden bazı mektuplar ve fotoğraflar alınarak hazırlanan Sertellere Saygı Sergisi'ni gezen konuklar çok etkilendiklerini söylediler. Toplantı 1975 yılında kaydedilen banttan Zekeriya Sertel'in sesinden "4 Aralıklar neden hatırlanmalı" konuşmasıyla başladı. Dia eşliğinde 4 Aralık *Tan* gazetesi baskını gazeteci Zehra Çakır'ın kaleme aldığı metinden genç tiyatrocular Funda ve Ercüment tarafından okundu. Toplantıyı yöneten Genel Sekreterimiz Orhan Silier, Yıldız Sertel'in ardından Ali Sirmen, Orhan Koloğlu ve Sami Karaören'e söz verdi.

En sonunda Yıldız Sertel, İlhan Selçuk'a ödülünü sundu, İlhan Selçuk da basın ve demokrasi üzerine konuştu. Toplantıdan çıkan herkes çok duygulandıklarını belirtiler. Kalabalık bir davetli topluluğunun izlediği töreni hazırlayan Tanıtım-Halkla İlişkiler Müdürümüz Hilal, o günlerde Yıldız Hanım'la o kadar çok telefon konuşması yapıyordu ki, 3 yaşındaki oğlu Fıratalp de sürekli, Yıldız isminin çağrıştırdığı "aydede" şarkısını söylüyordu.

HABİTAT SERGİLERİNİN TANITIMI YAPILDI

Habitat II çerçevesinde Tarih Vakfı tarafından hazırlanan "Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" ile "Dünya Kenti İstanbul" sergilerini yabancı temsilciliklere, basına ve iş dünyasına tanıttık.

4 Aralık Pazartesi saat 10.30'da Pera Palas'da ağırlayıp sergilerimizi tanıtan multimedya gösterisini sunacağımız konuklarımız için hazırlıklarımız tam olmalıydı. Dolayısıyla davetli listesinin hazırlanması, davet mektuplarının gönderilmesi, sergi broşürlerinin basımı, basın dosyasının hazırlanması, İLTEK tarafından multimedyanın hazırlan-

DÜNYA KENTİ
İSTANBUL
İSTANBUL - WORLD CITY
HABITAT II

Pera Palas'taki Habitat II sergileri tanıtım toplantısında Afife Batur, Yiğit Gülöksüz, Orhan Silier ve Yıldız Sey.

ması gibi işler vakıfta hemen hemen herkesi meşgul etti. Meşgul etti diyoruz ama doğrusu herkes de keyif alarak çalıştı.

Toplantımıza Amerika, Almanya, Belçika, Yunanistan, Hollanda ve İtalya konsolosluklarından konsolos ve kültür ateşesi düzeyinde temsilciler katıldılar. İnşaat sektöründen uluslararası kargoya, mobilyadan bankaya, fotokopi ve fakstan ısıtmaya kadar çeşitli sektörlerden temsilcilerin bulunduğu tanıtım toplantımız doğrusu çok ilgi çekti. Sunduğumuz multimedya gösterisi ve sergilerimizle ilgili beklentiyi Sayın Oktay Ekinci "Tanıtımı böyle muhteşem ise kim bilir sergiler nasıl olacak?" diye yorumlarken, birçok temsilci de sponsorluk koşullarını öğrenmek amacıyla dosyalarımızın hazır olup olmadığını soruyordu.

Biz tanıtım toplantısını tamamlayıp görevlerimizin başına geri döndük, sponsor dosyalarımızı da hazırladık. Şimdi sponsor olacak kuruluşlarla görüşmelerimize başladık. Bu kadar muhteşem iki serginin beklentisi içinde olanlar destek vermeleri gerektiğinin de bilincindeler. Açıkçası sponsor olacak kuruluşların maddi ve manevi destekleri bizi daha çok çalışmaya itiyor. Ancak sergi koordinatörlerimizden sevgili Yıldız Sey'in safrakesesi ona zorunlu izin yaptırdı. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi hastanesinde misafir olmak zorunda kalan Yıldız Sey'in iyileşip dönmesini sabırsızlıkla bekliyoruz.

SERGİ KATALOGLARI HAZIRLANIYOR

"Dünya Kenti İstanbul" ve "Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" sergilerinin kitapları biçimleniyor. Birleşmiş Milletler adına Genel Sekreter Yardımcısı Mr. N'down'un, Habitat adına Yiğit Gülöksüz'ün ve Tarih Vakfı adına Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin kısa birer sunuş yazısıyla başlayacak kitapların yazışmaları tamamlandı. Yılbaşında makalelerin gelmesi bekleniyor. Çevirmenlerle görüşüldü. Her iki serginin grafik tasarımını üstlenen Bülent Erkmen ve Esen Karol bu kitaplar için birer maket hazırlamaya giriştiler bile... Kasım ayında basımı tamamlanan sergi broşürlerinin yetkinliğinde birer yapıt oluşturacaklarından hiç kuşku yok. Bir önceki *Haberler*'de yanlış olarak tek başına Müren Beykan'a mal edilen broşürlerin büyük oranda tasarımcıların "sonsuz sabırla" çalışmasının ürünü olduğunu ve bilimsel koordinatör yardımcıları başta olmak üzere pek çok sergi çalışanının emeğini içerdiğini özellikle vurgulamak gerekiyor.

"Dünya Kenti İstanbul" kitabı, sergi koordinatörü Prof. Dr. Afife Batur'un giriş yazısının ardından iki ana bölümden oluşuyor. Prof. Dr. Cyril Mango, Prof. Dr. Semavi Eyice, Prof. Dr. Robert Mantran, Prof. Doğan Kuban, Prof. Dr. Stephanos Yerasimos ve Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın İstanbul'la ilgili uzun makalelerinin yer aldığı "İstanbul Yazıları" bölümünü, envanter bölümü izliyor. Bu iki bölümü kronolojik bir tarih tablosu ayıracak. Sergi envanter bölümü, Darphane binaları üzerine yazılarla başlıyor ve sergi bölüm sorumluları Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Doç. Dr. Oğuz Tekin, Prof. Dr. Ayla Ödekan, Doç. Dr. Edhem Eldem, Prof. Dr. Afife Batur ve Prof. Dr. Atilla Yücel'in sergiyi tanıtıcı yazılarıyla bütünleşen envanter dökümü ile sürüyor.

"Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" kitabı ise sergi koordinatörü Prof. Dr. Yıldız Sey'in giriş yazısı ile başlıyor. Aralarında Prof. Dr. İlhan Tekeli, Prof. Dr. Wulf Schirmer ve Prof. Doğan Kuban'ın bulunduğu beş uluslararası uzmanın metodolojik yazılarını içeren "Konut Tarihine Yaklaşımlar" bölümünü, aralarında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Prof. Dr. Semavi Eyice, Prof. Dr. Ufuk Esin, Prof. Dr. Harald Hauptmann, Prof. Dr. Ian Hodder, Prof. Dr. Güven Arsebük, Prof. Dr. Refik Duru, Prof. Dr. Anton Bammer, Prof. Dr. Manfred Korfmann ve Prof. Dr. Peter Neve gibi ünlü uzmanların bulunduğu 40'a yakın bilim adamının makaleleriyle biçimlenen "Anadolu'da Konut ve Yerleşme" bölümü izliyor. Son bölümde, sergi bölümleri için konseptleri hazırlayan Erhan Acar, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu ve Doç. Dr. İhsan Bilgin'in tanıtıcı yazıları eşliğinde sergi envanter dökümü yer alacak.

Tüm çalışmayı organize etmek üzere Tarih Vakfı'nın Nişantaşı binasında oluşturulan mütevazı ofis, koordinatörler, yayın kurulları, yazarlar, çevirmenler ve grafik tasarımcılar arasında mekik dokuyor.

Müren Beykan

ANDRÉ RAYMOND İLE BİR AKŞAM

Değerli Fransız tarihçisi André Raymond'un Türkiye ziyareti epey olaylı başladı. Raymond geldiği gün bir konferans verecek, daha sonra bir hafta arşiv çalışması yapacaktı. Ancak Raymond Fransa'daki grev dalgasının azizliğine uğradı ve uçağı kalkmadığı için İstanbul'a gelemedi. Konferansını bir hafta ileriye attık. Nihayet gelebildiğinde, Ta-

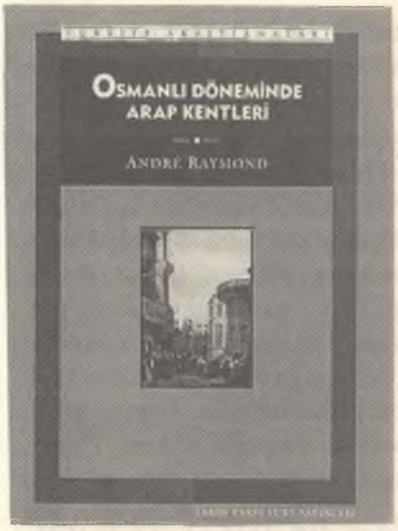
OSMANLI DÖNEMİNDE ARAP KENTLERİ
ANDRÉ RAYMOND

rih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* kitabının yazarı da olan Raymond'u çok sevdik. İlerlemiş yaşını hiç göstermiyor, yüzünden gülümseme hiç eksik olmuyordu. Çok da alçakgönüllüydü. Kitabının Türkçe edisyonunun orijinal Fransızca edisyondan her açıdan çok daha iyi olduğunu tekrar tekrar söyleyerek Yurt Yayınları editörlerini çok sevindirdi.

Raymond ertelenen konferansını 14 Aralık'ta Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün küçük ama sevimli salonunda verdi. Birçok değerli araştırmacı konuğumuzu dinlemeye gelmişti. Tam konferans başlarken enstitünün duman rengi, yeni yetme kedisi Gatto'nun da izleyiciler arasında olduğu fark edildi. Ancak, Enstitü Başkanı Stefan Yerasimos Gatto'nun konuşmayı dinlemek için gerekli bilgi birikimine henüz sahip olmadığını belirterek kendisini dışarı çıkardı.

Raymond konferansında 16.-18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerindeki Osmanlı etkisini anlattı. Tarihçiye göre en otonom Arap eyaletlerinde bile bu etki görünüyordu. Gösterilen dialarda özellikle cami mimarisinde, kubbe ve minarelerde bu etki çok çarpıcıydı. Raymond'un konuşması izleyicileri etkiledi, soruların ardı arkası bir türlü kesilmedi. Küçük topluluk Beyoğlu sokaklarına dağıldığında saat sekizi çoktan geçmişti.

Bu güzel akşam için Sayın André Raymond'a, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'ne ve Mimarlar Odası İstanbul Şubesi'ne teşekkür ediyoruz.

"MUHASEBE HEP BURADA..."

1995 mali yılının sonuna gelindiği bu günlerde mali işlerle ilgili arkadaşlarımızın, özellikle Muhasebe Müdürlüğü ekibinin yoğunluğunun bir hayli artmış olduğunu görüyoruz. Bu yoğun çalışmanın altında gerek 1995 yılı hesaplarının düzgün tutulması gerekse sorulduğunda her türlü mali bilgileri verebilme çabasının yanı sıra 1996 yılının planlı ve programlı bir şekilde organize edilmesi ve geçmişte yaşanan bir dizi aksaklığın tekrar gündeme gelmemesi çabası yatmaktadır.

Muhasebe bölümünde çalışan arkadaşlarımızın, müdüründen en küçük memuruna kadar iyi niyetli bir çalışma performansı gösterdiği kuşkusuzdur. Vakıf çalışanı bir arkadaşımızın ifade ettiği "Erken de gelsem, geç de gitsem muhasebe burada" tümcesi vakıf muhasebe biriminin özverili çalışmasının en veciz ifadesi olmaktadır.

Hızlı bir büyüme performansı gösteren vakfımızın, o derecede artan iş hacminin altından dar kadro olanaklarıyla çıkmak iyi bir organizasyonla mümkün olabilir. Geçmiş dönemlerdeki organizasyon eksikliğini 1995 yılında düzeltme çabalarının sağlayacağı olumlu gelişmeler 1996 yılında kendini gösterecektir. Bu anlamda muhasebe birimindeki yapısal değişikliklerin semeresi 1996 yılında alınacaktır. İnanıyoruz ki 1996 yılındaki planlama faaliyetleri, mali kesimi rasyonel ve hızlı bir bilgi üretme dönemine sokacak ve muhasebe birimi geleneksel yapısından -sadece muhasebe kayıtlarını tutan bir fonksiyon- çıkarak, çağdaş bir yapıya -mali analizler yapabilen, güncel ekonomik gelişmeleri takip edebilen ve gelişmelere uygun yapılanma başarısı gösteren- kavuşacaktır.

Vakıf mali birimi, mali kayıtların düzgün tutulmasının yanı sıra, finansal dengelerin sağlanması, personel kayıtlarının muhafaza edilmesi, mali raporlama sistemlerine veri hazırlanması gibi bir dizi önemli işi başarıyla yerine getirmenin kıvancını yaşamaktadır. Kendilerine tüm vakıf çalışanları adına teşekkür borçluyuz.

III. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI SEMPOZYUMU YAPILDI

Sivil Toplum Kuruluşları Arasındaki İletişim Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu ve Proje Hazırlama, Uygulama ve Yönetimi Semineri, 7-8-9 Aralık 1995 tarihlerinde Marmara Üniversitesi Konferans Salonu'nda gerçekleştirildi.

İstanbul Amerikan Basın ve Kültür Merkezi ve Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği'nin katkılarıyla gerçekleştirilen III. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu'nun ilk günü 180'i aşkın kişi ve 115 sivil toplum kuruluşunun katılımıyla başladı

TÜRKİYE'DE
SİVİL
TOPLUM KURULUŞLARI
SEMPOZYUMU III
SİVİL TOPLUM
KURULUŞLARI
ARASINDAKİ
İLETİŞİM SORUNLARI
ve ÇÖZÜMLERİ
PROJE HAZIRLAMA
UYGULAMA ve
YÖNETİM SEMİNERİ
7-8-9 ARALIK 1995

III. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu'nda Gilles van der Ghinst tebliğini sunarken.

ve açılış konuşmasını Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'ndan Orhan Silier yaptı. Günün ilk oturumunun konu başlığı "Genel Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve İletişim" idi ve oturum başkanı Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği'nden Tüten Ang'dı. İlk konuşmacı olan Marmara Üniversitesi öğretim üyelerinden Aydın Uğur "Ağ Biçiminde Örgütlenmeler ve Sivil Toplum Kuruluşları" başlıklı bir tebliğ verdi. İkinci konuşmacı İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Turgut Tarhanlı'nın tebliğ konusu ise "Sivil Toplum Kuruluşları Arası İletişim Üzerine Gözlemler"di. İkinci oturumun başkanlığını Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı'ndan Şengül Akçar yaptı. Konuşmacı Dialogue adlı uluslararası bir kuruluşun Brüksel Ofisi Temsilcisi olan Gilles van der Ghinst'di. "Avrupa'da Sivil Toplum Kuruluşları Arası İletişimin Dünü ve Bugünü"nü aktaran bir konuşma yaptı.

Öğleden sonraki ilk oturumun başkanı Beyazıt Lions Kulübü'nden Nazar Özsahayan'dı. Oturumun konu başlığı "Sivil Toplum Kuruluşları Arası İletişim ve İlişkide Deneyimler, Girişimler ve Öneriler" idi. Habitat II Ev Sahibi Komite'yi Korhan Gümüş, STK Bilgi-Belge Merkezi'ni Aydın Gönel ve III. Sektör Vakfı'm Zekâi Baloğlu anlattılar. Dördüncü oturumun da konu başlığı aynıydı; fakat bu kez konuşmacılar Türkiye Bilişim Vakfı'ndan Faruk Eczacıbaşı, *Bizim Gazete*'den Nail Güreli ve Açık Radyo'dan Ömer Madra idi. Oturum başkanlığını ise Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı'ndan Vecdi Sayar yaptı. Sivil toplum kuruluşları akşam bir kokteyl ile bir araya geldiler ve ertesi gün yapacakları atölye çalışmalarının hazırlıklarını yaptılar.

Sempozyumun ikinci günü (8 Aralık 1995) sabahı, bir atölye çalışması gerçekleştirildi. Altı gruba ayrılan katılımcılar "iletişim" olarak belirlenen aynı konu başlığı üzerinde çeşitli görüşler geliştirdiler ve raporlarını hazırladılar. İkinci oturuma ABD'den konuk olarak gelen Habitat

III. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu'nda atölye çalışması yapan bir grup.

STK Forumu Uluslararası Kolaylaştırıcı Grup Eşbaşkanı Don Edwards "ABD'de Sivil Toplum Kuruluşları Arası İletişimin Dünü ve Bugünü" başlıklı konuşmasıyla katıldı. Oturum başkanı Türkiye Bahai Topluluğu'ndan Fulya Vekiloğlu idi.

Öğleden sonra yapılan ilk oturumda atölyelerden gelen raporlar sunulup değerlendirildi ve oturumun başkanlığını Helsinki Yurttaşlar Derneği'nden Taciser Belge yaptı. İkinci oturumda sempozyum dizisinin daha sonraki gündemi ve Eşgüdüm Komitesi çalışmaları tartışılıp karara bağlandı. Bu oturumun başkanı Tüketiciyi Koruma Derneği'nde Ayşe Akman'dı.

Organizasyonun üçüncü günü (9 Aralık 1995), Proje Hazırlama, Uygulama ve Yönetimi Semineri gerçekleştirildi. Sabah oturumunda Sorun Tanımlama, Sorun Alanının Eylem Planına Dönüştürülmesi ve Uygulama Araçlarının Saptanması konuları anlatıldı. Öğleden sonraki ikinci oturumda ise Finansman Olanaklarının Saptanması, Uygulama ve Değerlendirme konuları ele alındı. 110 kişinin izlediği semineri Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Enformasyon Koordinatörü Feray Salman verdi.

İLETİŞİM ZİNCİRİNDE BİR HALKA DAHA

Tarih Vakfı en uzun erimli ve en kapsamlı projelerinden biri olan İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi'ni farklı kesimlerin katkısına açarak, giderek genişleyen çevrelerde tartıştırarak, projenin olgunlaştırılma sürecini, ilgi duyan herkesin bilgi dağarcığını zenginleştirmesinde bir araç olarak değerlendiriyor.

Kendi müzeleri özelinde ve ülkeleri genelinde deneyimlerini aktarmak üzere, Friedrich Ebert Vakfı ve Goethe Estitüsü'nün katkısıyla İstanbul'a gelen altı Alman müzeci, toplantının tek taraflı bir bilgi aktarımı biçiminde değil, bir bilgi, deney ve görüş alışverişi biçiminde düzenlenmiş olmasından çok hoşnut kaldılar. İstanbul kenti ve Darphane binasının konumu ve binanın kendisi onları çok etkiledi ve dolayısıyla tartışmalar çoğu kez böylesine olağanüstü bir konumda bulunan ve kendine ait güçlü bir söylemi olan bu yapının gölgesinde ezilmeyecek bir anlatım biçiminin ve etkinlikler bütününün nasıl oluşturabileceği üzerinde yoğunlaştı.

Toplantıya Ruhrland Müzesi'nden katılan Prof. Ulrich Borsdorf Tarih Vakfı'nın Mayıs 1993'te düzenlediği Toplumsal Tarih Müzeleri Kuruluş Sorunları Sempozyumu'na, Goethe Estitüsü'nden katılan Dr. Dieter Kramer ise Haziran 1995'te yine Tarih Vakfı'nın düzenlediği Kent ve Toplumsal Tarih Müzeleri Atölye Çalışmasına katılmışlardı. Dolayısıyla projenin izlediği kuruluş sürecinin yabancısı değildiler ve üstesinden gelinmesi gerek sorunların boyutunun kendilerini ürküttüğünü, ancak bu kısa sürede atılmış olan adımları çok cesur ve olumlu bulduklarını belittiler. Kısa bir süre önce açılmış olan Bielefeld Tarih Müzesi'nden Dr. Cornelia Foerster, hazırlıkları on yıldır süren ve ancak gelecek yıl açılması beklenen Hamburg Emek Müzesi'nden Prof. Gernot Krankenhagen, aynı zamanda Alman Müzeciler Birliği Başkanı olan, Dresden Sağlık Müzesinden Dr. Martin Roth ve yöneticisi olduğu Rheinland Sanayi Müzesi dışında, Kuzey Rheinland Bölgesinde yer alan ve üretim işlevini yitirmiş ön dört fabrikanın müzeye dönüştürülmesi projesinin sorumlusu olan Prof. Rainer Wirtz, kendi deneyimleri ışığında projemizi tartıştılar.

İki gün süren toplantının birinci gününde önce Darphane binaları gezildi ve orada bugüne kadar yapılanlar değerlendirildi. İki yarım gün boyunca proje üzerinde sürdürülen tartışmalara yabancı konuklar ve proje ekibi dışında sürekli ilgi ve katkılarıyla projeye destek veren dostlarımızın bir bölümü de katıldı. Aralarında Yıldız Üniversitesi Müzecilik Bölümü Başkanı ve öğretim elemanları ve İstanbul Belediyesi Şehir Müzeleri Müdürü'nün de bulunduğu katılımcılar, sorunun farklı boyutlarını gündeme getirerek, tartışmaların zenginleşmesini sağladılar.

Toplantı yarım günlük bir panelle son buldu. Altmışa yakın izleyicinin katıldığı panelde Alman konuklar, görsel malzemeler eşliğinde müzelerini tanıttılar ve kendi birikimlerini, çok heyecan verici buldukları projemizin hizmetinde kullanmaya her an için hazır olduklarını, bundan kıvanç duyacaklarını bir kez daha yinelediler.

İZMİR'DEN HABERLER

Vakfın İzmir temsilciliğince "Geçmişten Güncele Tarih Söyleşileri" adıyla gerçekleştirilen konferans dizileri başladı. Dizinin kış programındaki ilk konuşmacı, Bilkent Üniversitesi'nden Selçuk Aksin Somel idi. 16 Kasım 1995 tarihinde Çemintes Vakfı'nın tesisi ve İzmir temsilciliğinin geleneksel toplantı yeri olan Club 1824'te gerçekleştirildi. S. Aksin Somel'in konferansı, Patrikhane, Babıâli ve Arnavut Milliyetçiliği üzerine idi. Gerçekleştirilen konferansın başlığı kadar, içeriği de son derece ilginçti ve Somel, hazırlamakta olduğu orijinal bir çalışmanın ön sunuşunu İzmirli tarih meraklılarına gerçekleştirdi.

Somel konuşmasında, Osmanlı İmparatorluğunda 19. yy'ın son çeyreğinde artmaya başlayan milliyetçilik akımlarından, saraya ve hanedana bağlılık ve yakınlıklarıyla bilinen Balkanların sert halkı Arnavutların da etkilendiği ve ulusal devlet oluşturma bilinci ile çalışmalara başladıklarını vurguladıktan sonra, bu hareketin oluşumundaki en önemli unsurun dil olduğunu ve Arnavutların ulusal kimliklerini ortaya koyabilmek için Arnavutçayı çok iyi kullandıklarını belirtti. 19. yy'ın son çeyreğinde Arnavut milliyetçilerinin çalışmalarını hızlandırması ve düşüncelerini yüksek sesle dile getirmeye başlamaları üzerine, merkezi yönetim, Arnavutça yayınları yasaklamış ve ardından da 1876 Meclis-i Mebusanı'ndaki Arnavut kökenli mebuslar tasfiye edilmiştir. Böylesi önlemler, Arnavut milliyetçiliğini frenleyememiş, aksine milliyetçilik çalışmaları yoğunlaşarak devam etmiş ve Balkanlardaki okullarda gizli olarak Arnavutçaya dayalı olarak Arnavut milliyetçiliğinin gelişimi hızlandırılmıştır. Arnavut milliyetçilerinin öncüleri, imparatorluktaki Arnavutça yayın yasağına rağmen, kitaplarını Romanya'da bastırarak, bu kitapları el altından dağıtıp, milliyetçi hareketlerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Arnavut milliyetçiliğinin gelişmeye başlaması üzerine, birbirlerine genelde rakip gibi gözüken iki kurum, yani Babıâli ve Patrikhane, neredeyse ortak çalışma içine girmişlerdir. Ortodoks cemaatin dini lideri konumundaki Patrikhane, Ortodoks Arnavutların milli devlet oluşturarak imparatorluktan kopmasıyla cemaatlerinin azalacağından korktuğu için bu hareketi önleme çabalarına girmiştir. Diğer yandan İttihad-ı Anasır veya Osmanlılık politikası gütmeye çalışan Babıâli de Balkanlardaki bu önemli noktada milli devlet kurulmaması ve Arnavut milliyetçiliğinin önlenmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Konferanstan ortaya çıkan ana fikir, Arnavut milliyetçiliğini gidermek için Babıâli ve Patrikhane'nin ortak bir noktada olduğuydu.

S. Asim Somel'in son derece ilgi çekici olan bu yeni çalışması, İzmir'in genç tarihçi potansiyelince ilgiyle izlenmiş ve bildirinin sonunda çok zevkli, seviyeli ve sıcak bir ortamda tartışmalar gerçekleşmiş ve tartışmalar toplantıya açılım sağlayarak, izleyiciler ile konferansçı arasında bir yakınlık sağlanmıştır.

İzmir "Geçmişten Güncele Tarih Söyleşileri" dizisinin kış dönemindeki ikinci toplantısı 21 Aralık 1995'te her zamanki toplantı yerimizde saat 17.00'de gerçekleştirilecek, daha doğrusu, *Toplumsal Tarih*'in bu sayısı elinize ulaştığında gerçekleşmiş olacak. İkinci toplantının konusu Yerel Tarihçilik ve Sorunları. Panele Ege Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Zeki Arıkan, Doç. Dr. Sabri Sürgevil ve Doç. Dr. Serap Yılmaz konuşmacı olarak katılacaklardır.

İzmir'deki üçüncü toplantının konuşmacısı ise Doç. Dr. Cemil Koçak olacak ve bu toplantı 18 Ocak 1996'da gerçekleştirilecek.

İzmir temsilciliği konferanslar dizisinin yanı sıra, 1996 yılında dört tane fotoğraf sergisi açma-

TOPLUMSAL
TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 USS
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.400.000.-TL.
(yurtdışı) : 35 USS
(1.06.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 USS, uçakla 4 USS alınır.)

Adı Soyadı: ______________________________
____
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: ______________
Adres: ______________________________
____
____
Posta Kodu: ______________________________
Şehir: ______________________________
Tel: ______________________________

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ______________________________
Geçerlilik Tarihi: ____ ____
Kart Sahibi:..
İmza:..............................

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

yı planlamaktadır. Sergilerden ilki ocak ayı içerisinde (tarihi sonradan kesinleşecek) "İzmir'den Görüntüler" adlı bir sergi olacaktır. Bu sergide yer alacak fotoğraflar, İzmirli araştırmacı arkadaşımız İlhan Pınar'a ait olup, çoğu ilk kez sergilenecek bilinmeyen fotoğraflardır. Sergiler çok büyük bir ihtimalle Tariş-Tarişbank lokalinde gerçekleştirilecek ve harcamaları Tariş karşılayacaktır.

İstanbul İçin Tarihi Bir Karar

BEYKOZ VE SARIYER DOĞAL SİT ALANI

İstanbul III No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, 15 Kasım 1995 günü Beykoz ve Sarıyer ilçelerinin Boğaziçi Sit Alanı dışında kalan bölgelerini Doğal Sit Alanı olarak tespit, tescil ve ilan etti.

Bir basın toplantısı ile açıklanan karar, geniş yankı uyandırdı. İlgili ilçe belediyelerinin tepkisini çekerken, meslek kuruluşlarından, çevreci örgütlerden ve akademik çevrelerden yaygın bir destek aldı, kurul üyelerine yüzlerce imzalı faks mesajları iletildi.

Destek mesajlarında genellikle kararın doğruluğu ama çok gecikmiş olduğu dile getirildi.

Sorun, Beykoz ve Sarıyer'in sahip olduğu doğal varlıkların İstanbul için önemine karşılık yıllardan beri âdeta 'taammüden' sürdürülen bir tahrip ve yağma alanı olmasından kaynaklanıyor. Her şey bir yana kuzey kesimi veya Karadeniz kuşağı olarak adlandırılan bu bölgede İstanbul'un ekolojik dengesinde yaşamsal önemi olan ve kentin akciğerleri demek olan geniş ormanlık alanlar bulunuyor. Elliden fazla köy, çeşitli düzeyde tarım alanı ve su havzaları, kentin nefes almasını sağlayacak kaynak öğeler.

Bir ay önce Büyükşehir Belediye Meclisi'nce kabul edilip onaylanan Metropoliten Alan Nâzım Planı da en genel çizgisiyle İstanbul'un doğu-batı ekseni üzerinde gelişmesini buna karşılık kuzey kesimini ve Karadeniz kuşağını korumayı öngören bir konsept getirdi. Kurulun kararı, benimsediği bu konstepti koruma statüleri arasında yaptırımı en yüksek olan sit kararı ile desteklemeyi amaçlıyor.

Ayrıca geçtiğimiz aylarda yürürlüğe giren ve orman alanlarındaki tahribi hızlandıracak olan "Orman Köylülerinin Kalkındırılmalarının Desteklenmesi" yasasının ve İSKİ'nin barajların çevresindeki yapılaşma sınırlarını değiştirip yükselten kararının çevreye olumsuz etkilerini karşılamak da amaçlanıyor.

Hakkında 'sit' kararı alınan bölge için Büyükşehir ve ilgili belediyenin bir yıl içinde koruma amaçlı imar planını hazırlaması ve kurulun görüşüne iletmesi gerekiyor.

Günlük ve kısa vadeli çıkarlara hizmet eden, en hafif deyimiyle popülist bir imar anlayışının, yerini artık bütüncül ve uzun erimli planlara ve kentleri sürdürülebilir bir yaşam ve kültür alanı olarak kavrayan geniş perspektifli yaklaşımlara bırakmasının zamanı geldi ve geçiyor.

Prof. Dr. Afife Batur

TÜRKİYE EKONOMİK VE
TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU
Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal (Gen. Müd.),
Stefanos Yerasimos, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ
Vakıf Merkezi, Projeler ve
Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ
Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

İZMİR VE LEVANTEN DÜNYA

(1550-1650)

DANIEL GOFFMAN

İZMİR VE LEVANTEN DÜNYA

(1550-1650)

DANIEL GOFFMAN

İzmir, 17. yüzyılın başlarında küçük ve sakin bir Batı Anadolu kasabasından, zengin bir uluslararası limana ve bir Batı kültürü merkezine dönüştü. Kıyasıya rekabet eden Venedikli, Fransız, İngiliz ve Hollandalı tacirler, verimli batı Anadolu ovalarının ürününü toplayıp İzmir'den Avrupa'ya taşıdılar. Yabancı tacirler, korsanlar ve gezginlerin yanı sıra Osmanlı Rum, Ermeni ve Yahudileri de bu canlı kentin çekiciliğine kapılmışlardı. Osmanlı devleti, kendi iaşe ağını bozan bu çok dinli ve çok dilli Levanten dünya ile başa çıkmaya çalışıyor, İzmir'in bin bir sakiniyle uğraşıyordu. Goffman, Frenk Sokağı'nın bu renkli konsolos, tacir, simsar, tercüman, yeniçeri kalabalığını anlatırken İzmir'in neden ve nasıl geliştiğini irdeliyor.

x + 180 s.
ISBN 975-333-028-6

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212 249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

BOŞ VERİN!

Yaşadığımız kenti kasıp kavuran hava kirliliğine karşı bilinen en etkili çare, orman örtüsünü korumak ve çoğaltmak! Bunu bile bile, Türkiye'nin giderek çölleşmesine daha ne kadar boş vereceksiniz?

Biz Türkiye'nin doğal çevresini korumaya kararlıyız. Sizin de katılmanızı bekliyoruz.
Doğal Hayatı Koruma Derneği P.K. 18 Bebek 80810 İstanbul Tel: (212) 281 03 21 Faks: (212) 279 55 44

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

ŞUBAT 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

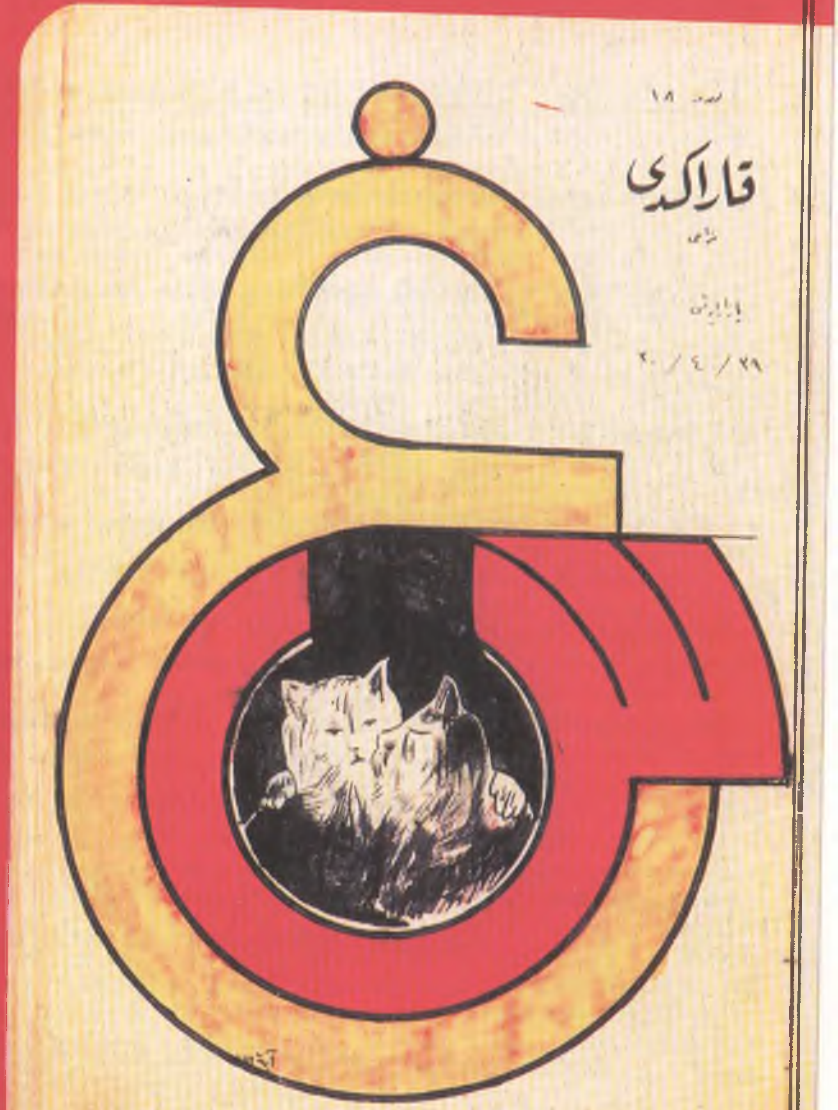

ÖZEL DOSYA: GALATASARAY LİSESİ

134 YIL ÖNCE KENT DÜZENİ

EGE'DE BİR ŞİRKET-İ MİLLİ DENEMESİ

MAARİF MADALYASI

ESİR-İ HARB KARTI

HÂBİL ÂDEM'İN ZİYA GÖKALP ELEŞTİRİSİ

26

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ATÖLYELERİ

ŞUBAT-MART 1996

6 Şubat 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Amy Singer*
İktidar Mutfaktan Nasıl Beslenir: Kudüs'te Haseki Hürrem Sultan İmareti (İngilizce)

13 Şubat 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Şule Özüekren*
Türkiye'de Kooperatif Konutlarının Bir Değerlendirilmesi (Türkçe)

20 Şubat 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Kutluk Sümer*
Tatarların Kırım'a Dönüşü: Rus ve Ukrayna Milliyetçiliğinin Gelişmesi Karşısında Türki Kimliğin Yeri? (Türkçe)

27 Şubat 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Levent Zoroğlu*
Kelenderis Nekropolünün Gelişmesi (Türkçe)

5 Mart 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Colin Imber*
Padişah ve Hukuki Meşruiyeti (İngilizce)

12 Mart 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Güzin Kaya*
İstanbul'da Sanayi Yerleşimleri: Mekân ve Konum (Türkçe)

19 Mart 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Gönül Pultar*
Ayaz İshaki ve Sadri Maksudi Arsal'ın Eserlerinde İç Rusya'daki Türk Dilinden olan Halkların Türkçü ve Pantürkçü Eğilimleri ve Bu İki Düşünürün Bu Akımlara Günümüzdeki Etkileri (Türkçe)

26 Mart 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Frédérique Blaizot*
Porsuk Nekropolü: Değerlendirme ve Geleceğe Bakış (Fransızca)

Atölyeler salı günleri saat 17.30'da başlamaktadır. Yaklaşık bir saatlik bir sunuştan sonra aynı süre tartışmaya ayrılacaktır. Türkçe yapılmayan konuşmalardan sonra Türkçe kısa bir özet yazılı veya sözlü olarak verilecektir.

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
Nuru Ziya Sokak, 22, 80072 Beyoğlu-İstanbul Tel: (212) 244 17 17 - 244 33 27 / Fax: (212) 252 80 91

SUNUŞ

Bu sayımızın dosya konumuz Galatasaray Lisesi. Zafer Toprak'la birlikte dosyayı hazırlayan Gülsün Düzenli dosyanın ana yazısını da kaleme aldı. Mekteb-i Sultani'den günümüze Galatasaray Lisesi'ni tüm yönleriyle ele alan Düzenli, lisenin bugün bulunduğu yerde faaliyet sürdüren acemioğlan mektebinden Hukuk Mektebi'ne kadar diğer okullara da kısaca değiniyor. Mekteb-i Sultani'ye kabul şartlarını içeren 1912 tarihli broşür ile mektebin yine aynı tarihli dahili talimatnamesinden aktardığımız maddeler de dosyayı tamamlıyor. Dosyayı zengin görsel malzemesiyle de tatmin edici bulacağınızı umuyoruz. Kullandığımız fotoğrafların bir bölümünü Sayın Necati Aydın sağladı. Kapağımızda kullandığımız *Kara Kedi* dergisinin kapak fotoğrafını da Sayın Aydın'a borçluyuz. Öğrencilerin el yazısıyla hazırladıkları *Kara Kedi*'nin Ayetullah imzalı kapağı, lisenin *gayın-sin*'li ambleminin kedili bir düzenlemesini içeriyor. İçerde de asıl şekline yer verdiğimiz bu amblem, Latin harfli versiyonuyla birlikte 1923'te 74 Ayet tarafından çizilmiş. Yani Galatasaray'ın Latin harfli amblemi 1928'den önce hazırlanmış. Kendisi de Galatasaraylı olan koleksiyoncu dostumuz Tunca Varış da şık iki parçayla dosyamıza katkıda bulundu.

1901'de "madalya" adıyla ihdas edilmiş, ama daha çok nişan diye adlandırılabilecek olan ve bugüne dek nasılsa nümismatların dikkatinden kaçmış "Maarif Madalyası"nı tanıtan Sayın Celil Ender'in yazısında sunduğu Sayın Kâzım Ertürk'ün koleksiyonunda bulunan iki örnekten biri, hoş bir tesadüf eseri Mektebi Sultani'den 1901'de dördüncülükle mezun olan Mehmet Memduh Efendi'ye verilen gümüş madalya. 1906'da Mekteb-i Hukuk'u birincilikle bitirerek yazıdaki ikinci örneği oluşturan altın madalyayı alan Hüseyin Saadettin Efendi ise ünlü müzikolog ve besteci Hüseyin Saadettin Arel'den başkası değil.

Bir başka ilginç koleksiyon parçasını da Edhem Eldem sunuyor: Cihan Harbinde İngilizlere esir düşen bir Osmanlı mülazım-ı sanisinin Basra'dan İstanbul'daki kardeşine gönderdiği esir-i harp kartı. Savaş koşullarında standart ve etkili bir denetim amacıyla sıradan birkaç hal hatır sualiyle sınırlandırılmış kart, Edhem Eldem'in de belirttiği gibi, hüzünlü çağrışımlarla dolu hikâyesini, fazla söze gerek bırakmadan, sansüre rağmen anlatmasını biliyor.

Sayın Fahri Çoker 1861 tarihli bir talimatnameyi dilini sadeleştirerek aktarırken, İstanbul'un onca yıldır değişmeyen, belki kısmen ağırlaşan sorunlarına da atıfta bulunuyor. İzmir'den Sabri Yetkin dostumuzun II. Meşrutiyet öncesinde Uşak'ta girişilen bir "şirket-i milli" denemesini ele aldığı yazısını yer darlığı yüzünden iki bölüm halinde yayımlamak zorunda kaldık. Daha sonraki yıllarda izlenecek İttihatçı "milli iktisat" politikasını çağrıştıran kimi temaların kuruluş sürecinde dile getirildiği bu halı şirketinin, bütün Türk-Müslüman ve gayrimüslim "yerli" Osmanlı unsurların tekelci yabancı halı tacirlerine karşı tepkisini somutlaştırdığı anlaşılıyor.

Behzat Üsdiken'in Beyoğlu sinemalarıyla ilgili yazı dizisi sürerken, *İkdam*'dan seçmeler ve Tarih Vakfı'ndan Haberler de her zamanki yerlerinde. Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün tarihçesini, bu kurumun başkanı Sayın Roger Matthews özetliyor. Eylül 1995 tarihli 21. sayımızda Emanuel Karasu Efendi ile ilgili biyografik çalışmasına yer verdiğimiz Roni Margulies, bu kez Hüseyin Cahit'in Karasu Efendi ile ilgili bir yazısını sunarken, yine daha önce Hâbil Âdem'le ilgili yazılarını yayımladığımız Yaşar Akyol ve Mustafa Şahin Hâbil Âdem'in Ziya Gökalp'i eleştiren bir yazısının transkripsiyonunu sunuyorlar. Hâbil Âdem 1918'de üç bölüm halinde yayımladığı yazısında "milli iktisat"tan "dış Türkler"e kadar bir dizi soruna değinerek Ziya Gökalp'in Türkçülük, Avrupacılık ve İslamcılık akımlarının, her biri farklı bir medeniyet prensibini izlese de, hepsinin de "harsçı" olmaları hasebiyle bir potada eritilebileceği, dolayısıyla bu üç nazariyeden vazgeçilmesi gerektiği yolundaki görüşlerini eleştirirken, bir yandan da ünlü "hars-medeniyet" ayrımının nasıl çetrefil, içinden çıkılmaz sorunlara ve kafa karışıklığına yol açtığını sergilemiş.

Gelecek sayımızda yeniden buluşmak umuduyla.

TOPLUMSAL
TARİH

Galatasaraylıların çıkardığı Kara Kedi *dergisi.*

Aylık Dergi
Sayı: 26 Cilt: 5 Şubat 1996
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal
Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazıişleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol,
Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu,
Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Yaysat*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar*
Dairesi, Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$,
uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Ayşe Şen*'in* İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

134 YIL ÖNCE
KENT DÜZENİNDE
DAHA MI UYGARDIK?
Fahri Çoker *1861 tarihli zaptiye talimatnamesini dilini sadeleştirerek aktarıyor.* 6

FİLATELİNİN HAZİN YÜZÜ
I. DÜNYA HARBİ SONUNDA BİR
HARP ESİRİ KARTI
Edhem Eldem *İngilizlere esir düşmüş bir mülazım-i saninin gönderdiği "esîr-i harb kartı"nı sunuyor.* 12

II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ EGE'DE
ŞİRKET-İ MİLLİ DENEMESİ
UŞAK OSMANLI HALI
TİCARETHANESİ-I
Sabri Yetkin *"İzmir Halı Sendikası"na karşı 1907'de Uşak'ta kurulan bir şirketi tanıtıyor.* 14

ÖZEL DOSYA: GALATASARAY LİSESİ

BU SAYIDA

MEKTEB-İ SULTANİ'DEN BUGÜNE GALATASARAY LİSESİ

Gülsün Düzenli *Galatasaray Lisesi'nin tarihini tüm yönleriyle ele alıyor.* 20

MEKTEB-İ SULTANİ'DEN ÖNCE GALATASARAY: SARAY OKULU 20

MEKTEB-İ SULTANİ 20

ABDÜLHAMİD VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE GALATASARAY 23

CUMHURİYET VE GALATASARAY LİSESİ 25

GALATASARAY'DA EĞİTİM VE YAŞAM 26

GALATASARAY'IN KABUL ŞARTLARINI İÇEREN 1912 TARİHLİ BROŞÜR 31

GALATASARAY'IN 1912 TARİHLİ DAHİLİ TALİMATNAMESİNDEN 34

GALATASARAY'DA SPOR 35

GALATASARAY'DA KÜLTÜR VE SANAT 39

GALATASARAY'DA AÇILAN OKULLAR 40

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN GALATASARAY ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ 41

MAARİF MADALYASI

Celil Ender *1901'de ihdas edilen bir madalyayı tanıtıyor.* 43

BEYOĞLU'NUN ESKİ SİNEMALARI-IV

Behzat Üsdiken'*in yazı dizisi Cosmograph ve Majik sinemalarıyla devam ediyor.* 46

AŞK NAĞMESİ
P.D.C.
DÜNYA HAVADİSLERİ
TAUBE

İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ-ANKARA

KISA BİR TARİHÇE

Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün başkanı ***Roger Matthews*** *enstitünün tarihçesini veriyor.* 52

HÜSEYİN CAHİT'İN AĞZINDAN EMANUEL KARASU

Roni Margulies*, Hüseyin Cahit'in 1936'da* Yedigün *'de yayımlanan Karasu ile ilgili bir makalesini sunuyor.* 54

HÂBİL ÂDEM'İN *SERBEST FİKİR*'İ VE ZİYA GÖKALP ELEŞTİRİSİ

Yaşar Akyol *ve* ***Mustafa Şahin****, Hâbil Âdem'in 1918'de* Serbest Fikir*'de yayımlanmış bir makalesini sunuyorlar.* 56

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

ŞUBAT 1896

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

MAKALE-İ MAHSUSA

Mösyö Léon Cahun ve Türk Tarihi

Fransa müsteşriklerinden mösyö Léon Cahun'un (Asya Tarihine Medhal) olmak üzere (Türkler ve Moğollar) nâmıyla âhiren telif etmiş olduğu elsine-i Şarkiyye [Doğu dilleri], Türk tarihi ile iştigal eylediğimi bilen doktor Besim Ömer beyefendi tarafından suret-i mahsusada tavsiye edilmiş idi. Bu zât-ı muhteremin terceme-i hâli (Yeniçeri Hasan) nâmıyla neşr ettiği bir romanından bahsedildiği sırada resmiyle beraber mumâileyh tarafından (Servet-i Fünûn)un 4 Temmuz 1308 tarihli ve on yedi numaralı nüshasında derc olunmuş idi. Türk muhibbi ve İslâm dostu olan bu muallim-i fâzıl şu son eseriyle de Türklük âlemine karşı muhabbetini izhâr etmiş ve tedkikât-ı âlimânesiyle tarihimizin en muzlim [karanlık] noktalarını tenvire muvaffak olmuştur.

Türk milleti, Türk lisanı, Moğolların Hanbalık (Han şehri) dedikleri Pekin şehrinden Finlandiya'ya Macaristan'dan Hindistan içlerine kadar intişar etmiştir.

Çin Türkleriyle Macarlar Sibirya'nın putperest Yakutlarıyla İran ve Anadolu'nun din-i Muhammediyi kabul etmiş olan Türkleri arasında bugün antropoloji ve etnografi nokta-i nazarından nasıl bir fark görülmekte ise münasebât-ı kavmiyye ve milliyenin her asırda tahavvülâta uğramasından ve zaman geçtikçe sevk-i tabii-yi insaniye yani itiyâda temevvül [zenginleşme] ile verâseten intikal eden bir takım evsâf-ı sosyolojiden, muhâceret ve akvâm-ı ecnebiyye ile peydâ-yi münasebet gibi bir kavim ve cemiyetin ahvâl-i medeniyye ve lisâniyyesi üzerindeki tesirât-ı mahsusası kabil-i inkâr olmayan esbâbtan dolayı da sekene-i asliyyesi Türklerden ve Türk ırkından münşaib [şûbelenen, kollara ayrılan] akvâmdan ibaret olan Asya kıtasına mahsus dillerde dahi -şüphesiz her kavmin derece-i istidâdına lisanının kabiliyet-i tekemmülüne göre- fenn-i intikad-ı edebiyat [edebiyat tenkid (kritik) fenni] ve ilm-i iştikak-ı elsine [dillerin etimolojisi ilmi] nokta-i nazarından birçok muhalefât meşhud olmaktadır [görülmektedir]... (6 Şubat 1896)

ŞÜÛNÂT

İzmir'de Su Şirketi

Her biri beşer yüz frank kıymetinde olmak üzere (2000) tahvilât neşr edilmek suretiyle İzmir'de teşekkül edecek olan su şirketinin tessüsüne dâll [delâlet eden, gösteren] bir emâre henüz zuhur etmediği ve şirketin suyu hangi manba'dan isâle edeceği takarrür etmemiş olduğu İzmir'den alınan haberlerden anlaşılmıştır... (7 Şubat 1896)

Ermeni Meselesi

Kürtler ve Ermeniler ser-levhasıyla meşhur müsteşrikinden Vámbéry tarafından neşr olunan bir bend-i mahsustan iktisâben bundan birkaç gün mukaddem Anadolu vilâyât-ı Şahanesinde mukim İslâmlar ve Ermenilerin mikdar-ı nüfusu hakkında i'tâ eylediğimiz mulamât bu kere tekrar edildikten sonra yine aynı gazete ile bazı mütalâât-ı muhakkakada bulunulmuş olmakla ber-vech-i âti tercüme edilmiştir. Şöyle ki:

Devlet-i Âliyye hıdmet-i mucib-el-mefharetinde bulunan Ermeniler milel-i sâireye kıyas edilecek olursa pek ziyade terakki eylemişlerdir. Bilhassa ceddi emced [çok ulu ata] hazret-i Padişahî firdevs-i âşiyân [cennet-mekân, cennetlik] Sultan Mahmut Han-ı Sânî hazretlerinin ahd-i saltanatlarından [saltanatı zamanından] beri Ermeniler pek büyük mesnedlere [makamlara, pâyelere] nâil olagelmişlerdir. Evvelden Ermenilere yalnızca çelebi lakabı verildiği halde şimdi efendi, bey, paşa elkabı hâiz olanlar pek çoktur.

Dedikten sonra mösyö Vámbéry eğer Ermeniler teşvikât-ı hariciyye ve ecnebiyyeye kapılmamış olsa idiler asla daire-i sadakat ve itaattan harice çıkmayarak muamele ve harekât-ı gayr-ı lâyıkada bulunamayacaklarını bi'l-beyan zât-ı hazret-i Padişahinin yirmi seneden beri kaffe tebaa-i sâdıkaları hakkında ibzâl buyurdukları [bol bol harcadıkları, esirgemedikleri] eltâf ve merâhimi [lütufları ve merhametleri] rûz ü leyâl ıslah-ı umûr-i hükûmet zımnından bî-dirîg [esirgemeden] buyura geldikleri ikdam ve himemi [gayretleri, himmetleri] lisan-ı sitayişle zikr ü ta'dâd ediyor... (8 Şubat 1896)

İspermeçet Mumu

Paşabağçesinde âhiren tesis edilen ispermeçet fabrikası mahsulü bulunan mumların bâzâr-ı füruhta çıkarıldığı ve müşteriler tarafından kemal-i rağbetle alınmakta olduğu işitilmektedir. Mahsulât-ı dahiliyyemizden olan mumlar esasen iki cins olup (Sultaniye) denilen nev'in altmış kilo sıkletinde bir sandığı -lira yüz kuruş hesabıyla- altmış ve (Osmaniye) yâd olunan diğer nev'in sandığı elli iki kuruşa satılmaktadır.

Mezkûr fabrika mahsulû olan mumların bir meziyeti daha vardır ki o da memâlik-i Osmaniyyenin her cihetine gümrük resmi tediye edilmeksizin imrâr olunmasıdır...

(8 Şubat 1896)

Halıcılığın Gelişimi

Sanayi-i dahiliyyemizin kısm-ı mühimmini halıcılık teşkil etmekte olduğu malumdur. Halının en nefisi yakın vakitlere gelinceye kadar yalniz Uşak'ta imâl edilirdi. Sâye-i Şâhânede maarifin, hiref ü sanâyiin [sanatlar ve rızka, geçinmeye yarayan işlerin] kaffe-i şuabâtınca rû-nümâ olan âsâr-ı terakki işte yine bu devr-i bî-adîlde halıcılık sanatında dahi cilve-ger-i sâha-i zuhur olmuş, bugün Uşak'taki halıcılık günden güne hâiz-i nisâb-ı terakkî [ilerleme derecesine sahip] bulunmakla beraber Gördes, Akhisar, Kula, Demirci, Isparta ve sâir mevkîlerde dahi mükemmel dest-gâhlar vücuda gelmiştir. İstihbar-ı mahsusamıza nazaran Demirci'de imâl edilen halılar şu son senelerde Uşak halılarına tefevvuk edecek [üstün gelecek] dereceyi bulmuş, Avrupa piyasalarında büyük bir itibar kazanmış olduğundan bu sayede yakın vakitte Demirci'nin dahi halı ticaretince Avrupa ve Amerika için bir menba'-ı ihracat olacağı âzâde-i kayd-ı irtiyâbdır [Şüpheden âzâdedir]... (11 Şubat 1896)

Dahiliye Nezareti'nin Tamimi

Liva ve kazalar mecâlis ve mahâkim âzâsından bazıları memuriyetleri beş, on seneler imtidâd eylemiş iken intihablarında ekseriyet-ârâ kazanmalarından dolayı ibkâ olunmaktadır [devamlı, sürekli kılınmaktadır]. Âzâlığın bu surette mümtedd olması [uzaması] mücerred-i hüsn-i hareket ve hizmetten münbais olmayıp ekser âzânın devam-ı memuriyetiyle nüfûz ve tesir hâsıl etmeleri üzerine efrâd-ı ahalînin şer ve mazarrattan bi't-tevakkî [çekinmekle] kendilerini her sene intihab eylemelerinden ileri gelmekte olduğu tecârib-i adîde [birçok deneyler] ile nümâyân [meydanda] olduğundan ve mamafih mecâlis ve mahâkim âzâlığına intihab olunacaklardan münasip gördüğünü vülât-ı âzâmın [valilerin] ve mülhak kazaları itibariyle mutasarrıfin-i kiramın âzâ tayin edeceği Teşkil-i Vilâyât Nizamnâmesinin yetmiş beşinci maddesi iktizâsından olmasına nazaran bu makulelerin [çeşitlerin] ekseriyet-ârâya mazhariyetle intihabı tayin için medar-ı tercih olamaz ise de mahâkim ve mecâlis âzâları bir kısma inhisar etmiş gibi addolunupta yıllarca onların idarede ve mahkemede bulundurulmaları diğer müstaiddânın [istîdatlıların, yetenekli kimselerin] terakkî ve tefeyyüzünden mahrumiyetlerini ve ilel ü esbâb-ı gûna-gûn hasebiyle ahalinin dahi taht-ı nüfûzda kalarak mağduriyetlerini mucib olacağından bu sene icrası zamanı takarrüb eden intihabta o misillûların yerlerine evsaf-ı kanuniyyeyi hâiz olanların alınması tefrik meclislerince bu cihete dikkat olunması için iktizâ-yı maslahatın îfâsı Dahiliye Nezaret-i celilesinden ta'mimen emr ü iş'âr buyurulmuştur... (17 Şubat 1896)

İLÂNLAR

Satılık Hâne

Uzunçarşı başında Nerdibanlı Cami-i Şerif Caddesinde 10 numara ile murakkam harem ve selâmlık dokuz oda iki sofa ve bir avlu derûnunda bir mahzen ile iki tulumba ve mutfak ve kiler ve orta cihetinde dahi bir miktar bahçeyi müştemil ve Boğaziçinin Rumeli ve Anadolu cihetlerinden Ortaköy ve Çengelköyü'ne kadar ve kezâ arka cihetinden ise Haliç kısmına tamamiyle nezaret-i kâmilesi olup ve hâne-i mezkûrun karşısında dahi üç yüz elli zirâ'ı mütecâviz ayrıca bir bahçesi olduğundan gerek yalnız hâneyi ve gerek karşısındaki mezkûr bahçe ile satılacağından görmek üzere buyuran zevât-ı kirâmın hâne-i mezkûra müracaat eylemeleri ilân olunur...

(12 Şubat 1896)

İsmetzâde Doktor Mehmet Arif

(Göğüs ve mide ve sinir hastalıklarının tabib-i mütehassısı)

Tabib-i mumâileyh fevkalâde bir hazâkat [ustalık, uzmanlık] ve maharet ile bir hafta zarfında bel soğukluğunun kâmilen şifâ-yâb etmeyi taahhüd ettiği gibi kendisine mahsus ve hâl-i hâzır terakkiyât-ı tıbbıyyesine muvâfık olan usul ile verem illetini, kanserliği, sıracayı ve alelumum sancıları ve kadınların âdetten husûle gelen ağrılarıyla sinir hastalıklarını az bir zamanda şâyân-ı hayret bir surette tedavi eder.

Her gün saat altıdan ona kadar Divanyolunda belediye bahçesinin karşısındaki Eczahâne-i Sultaniyye'de bulunur... (12 Şubat 1896)

Taze Tereyağı

Bayezit Cami-i Şerifi sergisinde füruht ve Adapazarı'nda müceddeden tesis olunan tereyağı fabrikasının mahsulü her gün sür'at katarıyla şehrimize vürûd etmektedir. Avrupa'nın terkîbâtı meçhul ve margarin ile mahlût [karıştırılmış] yağlarıyla bunun beynindeki [arasındaki] fark-ı azîm tenâvül etmekle [alınıp yenilmekle] anlaşılabilir. Binâenaleyh her kim bu yağların mahlût olduğunu iddia ve isbat edebilirse fabrika o zata (50.000) kuruş takdimini deruhde ediyor. Maktu' olarak beher kilosu 30 paket derûnunda olanların beheri (7) kuruştur... (21 Şubat 1896)

134 YIL ÖNCE

KENT DÜZENİNDE DAHA MI UYGARDIK?

FAHRİ ÇOKER

Bir araştırma vesilesi ile sayfalarını çevirdiğim Birinci Tertip 2. cilt Düstur'da 1861'de padişah fermanı ile yürürlüğe konulmuş olan bir talimat dikkatimi çekti. Talimat kentin düzeni için konulan yasakları ve zabıta memurlarının neleri önlemesi gerektiğini, bunlara uymayanlar hakkında yapılacak işlemleri içeriyor. Bu konuda yasal dayanak o sırada yürürlükte bulunan 1274 (1857) tarihli Ceza Kanunnamesi'nin 254. maddesi ki bugünün Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin mukabili olarak kamu güvenliği, kamu düzeni, genel sağlığın korunması için yetkili makamlarca kanun ve nizamlara aykırı olmayarak verilen emirlere uymayanların cezalandırılmasını öngörüyor. Durumu izlemekle görevliler ise zabıta memurları (polis-jandarma) ile karakollarda görevli zabtiye asker ve subayları. Bu teşkilat bütünü ile Seraskerliğe (Harbiye) bağlı bir zabtiye nezareti emrinde..

Talimat 16 bölüm olarak 57 maddeden ibaret. Fakat içeriğinde neler yok ki! Her halde o zamanki Galata Köprüsü'nün tamamen ahşap olduğu dikkate alınarak köprü üzerinde sigara içme yasağı ilk maddeye alınmış, ama sanık hemen cezaya çarptırılmıyor, önce nezaketle söylenip dinlemediği takdirde zaptiye kapısına gönderiliyor. Ayrıca ağır vasıtaların (iki çift öküz yahut manda koşulu yük arabası), yere sürünen eşya taşıyan hayvanların köprüden geçmesi yasak. Sonraki on madde bugünkü uygulamaya göre imrendirici önlemlerle dolu. Sokakları temiz ve düzenli tutmaya özen gösterilmiş. Yük taşıyan hamal ve hayvanlar için de insancıl kurallar getirilmiş. Pazar yerlerinin düzeni için konulan kayıtlar bugün de yararlanılabilecek düzeyde. Kent düzeni ve genel sağlık için konulan yasakların dışında, genel güvenlik önlemleri olarak geceleri fenersiz gezenler, şehir içi vapurlarına girip çıkma, erkeklerin ve kadınların çarşı ve gezinti yerlerinde davranış biçimleri, silah taşıma ve kullanma, yasak yerlerde denize girme, kahve-çayhane ve berberlerin uyacakları kurallar, başıboş hayvanlar, sakat ve yaşlılara yardım, yabancı ve bekâr takımı hakkında hükümler mevcut..

En iyisi bütün bunları talimat'tan okumak.. Onun için dilini sadeleştirerek bu talimatı olduğu gibi sunuyoruz:

23 Muharrem 1278 (31 Temmuz 1861) tarihli padişah iradesiyle yürürlüğe konulan ve uygulanan "Zabıtaca Men'i Lazım Gelen Mevad Hakkında Zabıta Memurları ile Merkezde Bulunan Bilcümle Zabitan-ı Asakir-i Zabtiye'ye Verilen Talimat".

Bazı Şeylerin Yasaklığına ve Sokakların Temizliğine ve Suyolcu Vesairenin Suret-i Hareketlerine Dairdir

Madde 1- Yeni köprü üzerinde sigara içmek yasak olduğundan sigara içenler görüldüğü halde önce nezaketle söylenip dinlenmediği halde zabtiye kapısına gönderilecektir.

Madde 2- Yeni köprü üzerinde iki çift öküz yahut manda koşulu ağır yük arabasının ve uçları yere sürünerek kereste ve demir vesaire yüklü hayvanların bu köprüden geçmesi yasaktır.

Madde 3- Dükkân, mağaza, ev vesair binalar önünden gelip geçenlere zarar verecek şekilde sokak ortalarında taş ve toprak bırakılmayacaktır.

Bina inşası halinde dahi bina nizamlarına uygun hareket edilecek ve binanın inşası tamamlandığında bütün bütün temizlettirilecektir. Dinlemiyenler olursa Ceza Kanunu'nun 254'üncü maddesi gereğince, bölgesinde bulunduğu zabıtaca para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Madde 4- Yangın nedeniyle sokaklarda bulunacak moloz, taş ve toprak, sahipleri tarafından hemen kaldırtılacaktır. Bunun için bazı yerlerde zabıta memurları bir çare bulamazlarsa sahibinin kimliğini ve oturduğu yeri soruşturarak durumu hemen bir tutanakla zabtiye kapısına bildireceklerdir.

Madde 5- Herkes mahalle aralarında ve özellikle cadde üzerinde olan ev ve dükkân sınırını sürekli süpürttürüp ve dükkân camlarını sildirtip her vakit temiz tutacaktır. Aksi harekette bulunanlar 254'üncü maddeye göre bölgesindeki zabıtaca para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Madde 6- Süprüntüyü denize götüren çöpçü ve merkepçi esnafı, mahalle aralarına, viranelere ve çıkmaz sokaklara süprüntü dökülmemesi zabıta memurları tarafından sürekli dikkatle gözetilecek, dökenler olursa derhal tutuldukta ve döken adam görülemez ise soruşturma sonu bulundukta aynı şekilde 245'üncü maddeye göre zabıtaca para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Madde 7- Merkepçi ve çöpçüler el ile liman tara-

Kebapçı dükkânı.

fına götürülecek moloz ve süprüntüler belirli iskelelerde bulunacak mavnalara konulacak, mavna bulunmayan iskelelerin hiçbirisine döktürülmeyecektir. Şayet dökenler olursa ve görülürse 254'üncü maddeye göre aynı şekilde para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Madde 8- Duvar ve tahta perdesi olmayan viranelerin etrafına sahipleri tarafından duvar ve tahta perde çektirilecektir. Çekmeyenler olduğu halde kimlikleri ve oturdukları yerler ve sahibi olmayıp da vakıflara ait ise durum usulüne göre zabtiye kapısına bildirilecektir.

Madde 9- Dersaadet ve Galata, Eyüp ve Üsküdar'da bulunan kasap ve benzeri koku yapan dükkânlar daima temiz tutulacaktır.

Madde 10- Yaz günleri etlerin üzerine sinek konmamak ve koku yapmamak için her kasap dükkânının uygun yerine mal sahibi tarafından çerçeveli, sinek girmeyecek derecede ince telden örme dolap gibi büyücek bir şey yaptırılıp etler onun içine konulacaktır. Aksi harekette bulunan olursa kanunun 254'üncü maddesi uygulanarak ayni şekilde zabıtaca para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Madde 11- Bütün kasap dükkânlarında koyun, sığır, keçi ve benzeri hayvanları kesilmeyip Dersaadet'te sur dışında ve Galata, Eyüp ve Üsküdar'da çarşı ve mahallelere yakın olmayan ve genel sağlığa dokunmayan ve zabıta tarafından belirlenecek yerlerde boğazlanacaktır. Aksi harekette bulunanlar 254'üncü maddeye göre zabıtaca para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Madde 12- Tabela ve küfe ile erzak, meyve, sebze vesaire satanlar salaş ve dükkân gibi asla bir şey yapmamak koşulu ile zabıta tarafından belirlenip gösterilecek yerlerde sabah akşam ikişer üçer saat bulunarak satışını yapacak ve bunlardan başka yerlerde kesinlikle tabla ve küfe koyup duramayacaklardır. Duranlar olursa 254'üncü maddeye göre para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Suyolcu ve Lağımcılara Dairdir

Madde 13- Sokaklarda ve mahalle aralarında suyolu ve lağım bacaları açılıp ve suyolcu veyahut lağımcı işini bitirip açılan baca kapattırıldıktan sonra, çünkü bunların yanlarında kaldırımcı mevcut bulunacağından, bozulmuş olan kaldırım çarçabuk kaldırımcıya layıkı ile sağlam ve düzgün olarak yaptırılacaktır.

Madde 14- Açılacak baca büyük olup ve birkaç tane bulunup da o gün kapatılamayarak birazı açık kalacak olursa gelip geçenlere bir zarar ve ziyan göstermemek için açık kalan bacanın yanına sahibi taraflarından bir kandil astırılacaktır.

Madde 15- Kaldırımlar güzelce ve sağlamca yapılmaz ise suyolcu ve lağımcı derhal üsulü üzere zabtiye kapısına gönderilecektir.

Madde 16- Her nerede olursa olsun suyolu ve lağım bozulup çirkef dışarıya aktığı görüldüğü anda, her kimin ise, hemen zarar vermemesinin çaresine bakılması, imam ve muhtarlar aracılığı ile sahibine haber verilerek zararı def ettirilecektir. Kabul etmeyenler olursa 254'üncü maddeye göre para cezası alınarak cezalandırılacaktır. Devlete

Seyyar kasap.

veya evkafa ait ise tutanakla zabtiye kapısına bildirilecektir.

Madde 17- Sokakları çamur edecek ve gelip geçenlere zarar verecek surette hiç kimse ev ve dükkânından vesair yerlerden sokağa çirkef ve su dökemeyecek ve akıtamayacaktır. Dökenler ve akıtanlar olursa 254'üncü maddeye göre zabıtaca para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Madde 18- Açılan ve temizlenen soba, kuyu ve lağımların çamur ve çirkefi ve her türlü süprüntü ve hayvan leşleri sokak ortalarında ve mahalle aralarında ve viranelerde bıraktırılmayacak ve döktürülmeyecektir. Dökenler ve atanlar görüldüğü halde, döktüğü ve attığı şey kendisine kaldırıldıktan başka o kişiler kanunun 254'üncü maddesine göre zabıtaca para cezası alınarak cazalandırılacaktır.

Yük Taşıyan Beygir Hamallarının ve Merkepçilerin Suret-i Hareketlerine Dairdir

Madde 19- Beygir hamalları ve merkepçiler cuma günü genel olarak tatil edip işlemeyeceklerdir.

Madde 20- Yük götürmeye gücü olmayan yaralı, zayıf ve sakat hayvan kullanmayacaklar ve dayanamayacakları kadar yükletmeyeceklerdir.

Madde 21- Yük beygirlerinin semerlerinin üzerinde çivi bulunacaktır.

Madde 22- Yük beygirleri ve merkepler yükten döndüklerinde üzerine binilmeyecektir.

Madde 23- Kereste, taş, tuğla, kiremit, kum, odun ve kömür ve süprüntü ve viranelerden taş ve moloz ve bunların benzerlerinin nakline pek acele lüzüm görünmeyen ve nakli ertesi günü kalmasında zarar olmayan eşyayı saat on bire kadar taşıyıp on birden sonra paydos edeceklerdir. Fakat değirmen ve fırınlara ve sair yerlere naklolunacak buğday, un ve ekmek taşıyan ve satanlara bir şey denilmeyecektir.

Madde 24- Beher gün pazar yerlerinde pazarcıların yüklerini, erzak ve sair gibi nakli zorunlu olan şeyleri taşıyan beygir hamallarına dokunulmayacaktır.

Madde 25- Hamal hayvanları ve merkepler yükten döndüklerinde birbirine bağlı olacaktır.

Madde 26- Hamal hayvanları yüklü giderken biribirine bağlanmayıp fakat bağlı gibi bir sırada sürülüp dağınık gitmeyecektir. Yük merkeplerinin dahi beşi bir katar sayılıp iki katarı bir yere götürülmeyip ayrı ayrı gideceklerdir.

Madde 27- Hamal hayvanları ve merkepler yüklü yüksüz giderken kamçı, sopa ve sair şeyler ile hayvana vurmayacaklardır ve hızlı sürmeyeceklerdir.

Madde 28- Beygir hamalları merkepçiler bu uyarıların aksi harekette bulunurlar ise 254'üncü maddeye göre para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Geceleri Fenersiz Gezenler Hakkında Olunacak Muameleye Dair

Madde 29- Geceleri saat bir buçuktan sonra fenersiz gezenler çevrilip 254'üncü maddeye göre zabıtaca para cezası ile cezalandırılacaktır.

Madde 30- Bu fenersizlerin içinde ünlüler ve hatırı sayılanlar merkezlerde hiç bekletilmeyip kimlikleri, memuriyetleri ve oturdukları yer nazik bir şekilde sorulduktan ve evine götürüldükten sonra durum bir tutanakla zaptiye kapısına bildirilecek ve mevkiler tarafından fenersiz çevrilenler merkeze götürülmeyip doğruca evine bırakıldıktan sonra durumu gelip merkeze haber verecektir. Kollar dahi mevkiler gibi hareket edecek ve merkezler de ertesi günü zaptiye kapısına rapor edecektir.

Madde 31- Bir adam ki gerek fenerli gerek fenersiz olsun ve saat kaçta bulunursa bulunsun kendisinden şüphe olunduğu halde o kişiler doğruca zaptiye kapısına gönderilecektir.

Madde 32- İstanbul ve Galata, Eyüp ve Üsküdar'da eşya ve erzak satan bakkal ve benzeri sair esnaf dükkânları önlerinde, yani gelip geçenlere zararı olan yollar üzerlerinde boş ve dolu küfe, fıçı ve benzeri şeyler koydurulmayacaktır. Koyanlar olursa 254'üncü maddeye göre para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Boğaziçine ve Hasköy'e ve Kadıköyü'ne İşleyen Vapurlar Müşterilerinin Girip Çıkmasına Dairdir

Madde 33- Vapurlar gerek köprüden ve gerek yanaşacakları iskelelerden yolcu aldıklarında müşterilerin vapurun iskelesinden girip çıkmalarına, kıçtan, baş taraftan ve davlumbaz üzerinden girip çıkmamalarına özen gösterilecektir.

Madde 34- Vapur yanaşacağı iskeleden dayandığı kadar yolcu aldıktan ve vapurun iskelesi alındıktan sonra baş ve kıç tarafından ve davlumbaz üzerinden hiç kimsenin girip çıkmamalarına dikkat olunacaktır.

Karpuz pazarı.

Kontrato Maddesine Dairdir

Madde 35- Han ve evlerde ve hamam, dükkân ve sair kiraya verilen yerlerde kontratosuz oturanlar varsa durum bir raporla zaptiye kapısına bildirilecektir. Bu nizamnamenin ilanı tarihinden itibaren imam ve muhtarlar ve esnaf kethüdalarından bu işe göz yumanlar olursa sorumlu tutulacaklardır.

Erkeklerin ve Kadınların Çarşıda ve Seyir Yerlerinde Sureti Hareketlerine Dairdir

Madde 36- Kadınlardan bir şey almak için girenler ve dükkânlarda oturanlar engellenerek o dükkân sahibinin kimliği bir raporla zaptiye kapısına bildirilecek, seyir yerlerinde erkeklere özel yerlere gidenler görülürse, derhal men olunacaktır.

Madde 37- Erkeklerden dahi her kim olursa olsun çarşı ve pazarda ve sair gezdikleri yerlerde ve özellikle seyir yerlerinde edebe aykırı hareket edenler ve kadınlara özel yerlerde duranlar ve sarhoş olup kavga ve gürültü edenler ve seyir yerlerinde açıkça ötede beride içki içenler olur ise, derhal men edilecek ve dinlemeyen olur ise, şahsına göre zaptiye kapısına gönderilecektir.

Esliha Taşınmamasına ve Tabanca ve Fişek Atılmamasına Dairdir

Madde 38- Osmanlı Devleti uyruğu ve gerek yabancı devlet uyruğundan her kim olursa olsun gizli ve açık tabanca, tüfek, kılıç, meç ve büyük bıkaç, kama, hançer ve şişli baston ve sair bunlara benzer yaralayıcı alet taşıyanlar görüldüğü anda silahları alınarak bir zaptiye ile silahları ile birlikte bir raporla zaptiye kapısına gönderilecektir.

Madde 39- Subaylar ve erler ve vükela hademesi, elçilik emrindeki gemilerde görevli subaylar ve bir hizmet ve memuriyetle İstanbul'a gelmiş olan zaptiyeler, ellerinde ruhsat kâğıdı bulunan avcı ve yolcular, satmak için ellerinde bulunan koltukçular ve kendileri namuslu vatandaş oldukları halde silahlarını tamir ettirmek veya satmak için çarşıdan evine veya evinden çarşıya elinde götürmekte olan kimseler, bu yasaklamadan bağışık tutulacaktır.

Madde 40- Ramazanda ve sair zamanlarda cami avlularında, sokaklarda, mahalle aralarında fişek, tüfek ve tabanca atanlar ve bu gibi fişekleri yapanlar ve dükkânlarda ve şurada burada satmakta bulunanlar, 254'üncü maddeye göre para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Memnu Olan Yerlerde Denize Girilmemesi Hakkındadır

Madde 41- Gerek Boğaziçinde ve gerek sair yerlerde yapılmış olan deniz hamamlarından maada derin ve tehlikeli yerlerde ve akıntılarda denize girenler olduğu halde şiddetle men olunacaktır. Dinlemeyenler olur ise, 254'üncü maddeye göre para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Kahve, Berber ve Çaycı Dükkânlarının ve Mağaza ve Koltukların Gece Saat Kaçta Kapanacağına Dairdir

Madde 42- Mahalle ve çarşı kahveleri ve ber-

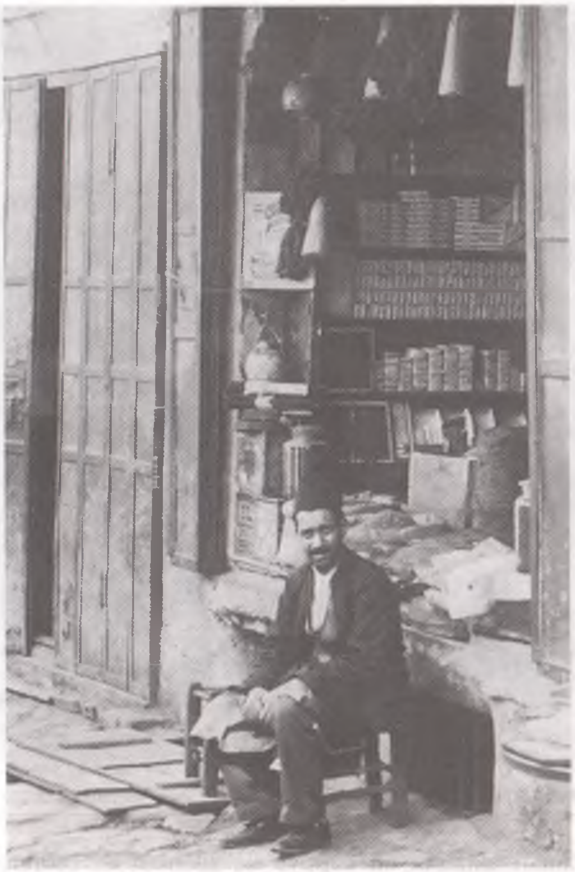

ber ve çaycı dükkânları kış geceleri saat beş ve yaz geceleri saat dörtten sonra açık bulunmayacaktır.

Madde 43- Bütün meyhaneler ve kontratosu olan içki mağazaları ve koltuklar nihayet akşamları saat birden sonra açık olmayacak ve içinde müşteri dahi bulunmayacaktır. Aksi hareket edenler olur ise, cezalandırılması için bir raporla zaptiye kapısına bildirilecektir.

Babıâli Tarafından Olan Mübaşirlere Muavenet Hakkındadır

Madde 44- Hukuk ve sair hususa dair olan davaların görülmesinde Babıâli tarafından resmen atanan mübaşirin götüreceği kimseler için yanında olan buyrultulu dilekçeyi yahut resmi yazıyı gösterdiği halde mahalle imam ve muhtarları aracılığı ile dava olunan adam, evinde ve sair nerede ise bulundurulup mübaşire teslim olunmasına zabıta ve merkezler tarafından özen gösterilecek ve dikkat olunacaktır. Bunlardan hasta olanlar ve geçerli özrü bulunanların sonradan gereği yapılmak üzere durumları gelen mübaşire anlatılacaktır. İçlerinden herhangi bir geçerli özrü olmayıp ve hasta bulunmayıp gitmeyenler olursa, gereği yapılmak üzere bir raporla zaptiye kapısına bildirilecektir.

Ticaret Memurları Tarafından Teslim Olunan Ebniye Amelesi ve Sair Esnaf Haklarındadır

Madde 45- Ebniye işçilerinden olup da yanlarında gurema tezkeresi bulunmamasından dolayı kolcuları tarafından ve esnaftan olup usule ve uyarılara aykırı hareketlerinden dolayı Şehremaneti memurları tarafından tutulup ticarethaneye ve Şehremaneti'ne gönderilmek üzere zabtiye merkez ve mevkilerine teslim olunanlar teslim eden kolcu ve memurdan mühürlü bir belge alarak o belge ile birlikte ebniye amelesinden ise ticarethaneye, esnaftan ise Şehremaneti'ne gönderilmek üzere doğruca zabtiye kapısına gönderilecektir.

Öküz ve İneklerin Başıboş Sokaklara Salıverilmemesine Dairdir

Madde 46- Her kim olursa olsun öküz ve inekleri mahalle aralarına ve özellikle sur içinde ve sur dışında, kırda telgraf direkleri olan yerlere adamsız ve çobansız başıboş salıvermeyecek, dükkân önlerinde hayvan bağlanıp durdurulamayacak ve yem yedirilmeyecektir. Nizama aykırı harekette bulunanlar olur ise, 254'üncü maddeye göre zabıtaca para cezası ile cezalandırılacak.

Madde 47- Eğer telgraf direklerine bir zarar dokunmuş ise kanuna göre cezalandırılmak üzere sahibi olan adam bir raporla doğruca zaptiye kapısına gönderilecektir.

Yedlerinde İzinnamesi Olmayan Ebeler Hakkındadır

Madde 48- İslâm ve Hıristiyan ebelerinden Tıbbiye Mektebi tarafından izin belgeleri olmayanların ebelik etmeleri kanuna göre yasak olduğundan böyle izin belgeleri olmayarak ebelik edenler olur ve işitilirse adı ve oturduğu yer imam ve muhtarlar aracılığı ile soruşturularak bir rapor ile zaptiye kapısına bildirilecektir.

Askere Mahsus Elbise Giydirilmemesine ve Tepelik ve Kılıç Takılmamasına Dairdir

Madde 49- Asker olmayanların askere özel olan tepelik ve kılıç takımları ve askere özel elbise giymeleri yasaklanmış bulunduğundan askerlikle ilgisi olmayanların böyle tepelik ve kılıç taktıkları ve asker elbisesi giydikleri görüldüğü halde bir raporla zabtiye kapısına gönderilecektir.

Dükkânlarda Ziyade Adam Yatırılmamasına Dairdir

Madde 50- Bazı sanatları gereğince dükkânında yatmaya mecbur olan esnaf dükkânlarında bulunacak usta ve gerektiği kadar kalfa ve çıraktan maada belgeli veya belgesiz, serseri ve durumu bilinmeyen kimse yatırılmayacaktır. Yatıranlar olursa durum soruşturularak raporu zaptiye kapısına gönderilecektir.

Maazallahi Tealâ Harik [Yangın] Vukuu Hakkındadır

Madde 51- Ahşap olan han ve dükkân ve bodrumlara ve benzeri yanı Allah korusun yangın çıkması olası kritik yerlere talaş, kuru ot ve buna ben-

Mahalle bakkalı.

zer şeyler koyanlar olur ise, 254'üncü maddeye göre para cezası alınarak cezalandırılacaktır.

Madde 52- Allah korusun yangın çıkmasında kasden veyahut kazaen olduğu soruşturularak derhal rapor edilecektir.

Madde 53- Yangın için semt semt mevcut olan havuzlardan hiçbirisinin susuz bırakılmamasına sürekli dikkat ve gözlenerek susuz kaldığı halde durum hemen bir raporla zaptiye kapısına bildirilecektir.

Alil ve İhtiyar Kimselerden Sokaklarda Kalanlar Hakkındadır

Madde 54- Hangi milletten olursa olsun hasta, ihtiyar ve sakat kimselerden hastalıkları ve ihtiyarlıkları veya gidecekleri yerlere yolunu şaşırmaları veyahut geç kalarak gidecekleri yere yetişemedikleri nedeni ile gece ve gündüzde ve kış ve yağmur esnalarında sokaklarda kalanlar görülür ise zabıta memurları bu kişilerin ismini, yerini ve durumunu öğrenip yeri ve evi yakın olduğu halde yanına karakoldan adam vererek yerine götürüp, yeri uzak olur ise karakol civarında uygun bir yerde konuk edilip ertesi günü durumu bir raporla zabtiye kapısına bildirilecektir.

Madde 55- Kadınlardan dahi o şekilde geceleri sokaklarda vakitsiz kalanlar olursa, hangi milletten olursa olsun zabıta memurları bu gibi kadınların durumlarını ve sokakta kalmalarının sebebini ayrıntılı bir şekilde soruşturarak ırz ehli oldukları ve yerleri yakın bulunduğu takdirde karakoldan yanına güvenli adamlar ile mahalle bekçisini yanına vererek yerine, yeri uzak ise o gece konuk olmak üzere mahhalle imamı efendinin veyahut mahalle muhtarlarından birinin evine gönderilecektir.

Madde 56- Fahişe takımı güneş battıktan sonra sokaklarda gezemeyecek ve kalamayacaktır. Bu vakitten sonra görüldüğü halde zabıta ve merkez tarafından İstanbul'da bulunanlar Haseki'deki özel yerlerine, sair yerde olanlar kolcu kadın evlerine gönderilecektir.

Yabancı ve Bekâr Takımı Hakkındadır

Madde 57- Yabancı ve bekâr takımından belgesiz ve kayıtsız ve durumu bilinmeyen adamların han ve bekâr odalarına ve esnaf dükkânlarına sokuşturulmamalarına ve yatırılmamalarına zabıta memurları tarafından sürekli dikkat ve özen gösterilecektir. Bu gibi kimselerin yatırıldığı anlaşıldığı halde kabul edenler ile beraber o kişi hakkında ceza takibatı yapılmak üzere zabtiye kapısına gönderilecektir.

Fi 23 Muharrem, sene 1278.

FİLATELİNİN HAZİN YÜZÜ:

I. DÜNYA HARBİ SONUNDA BİR HARP ESİRİ KARTI

EDHEM ELDEM

Dergimizde birkaç sayıdır yayımlanan filatelik içerikli yazıların ilhamıyla, farklı bir şekil ve açıyla da olsa, elimizdeki bir filatelik belgeyi sunmak ve yorumlamak istiyoruz. Söz konusu belge, teknik terminolojiye sadık kalınırsa, bir *entier postal*, yani resmi bir kurum tarafından -genellikle posta idaresi- basılıp posta muhaberesi için kamuya arz edilen bir haberleşme aracıdır. Bu araçların en belirgin özelliği belirli standartlarda üretilmiş olmaları ve genelde posta masraflarının peşinen karşılanmış olmasıdır. Bu amaçla *entier*'ler, posta ücretini simgeleyen bir ibare veya bir pulu matbu olarak içerirler. Günümüzde nadiren de olsa hâlâ rastlanan bu tür araçlar, asrımızın başında bütün dünyada çok yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Osmanlı postaları da bu tür araçlara sıkça rağbet etmiş, kapalı mektup zarfı, kartpostal (dönemin tabiriyle açık muhabere varakası) veya gazete bandı gibi çeşitli türlerde matbu posta evrakını satışa sunmuştur.

Burada sunduğumuz vesika biraz farklı bir kategoriye girmektedir. Her şeyden önce, Osmanlı topraklarında kullanılmakla beraber, söz konusu kart İngiliz hükümetinin veya daha doğrusu ordusunun kullanımına mahsustur. Ayrıca, herhangi bir posta idaresine bağlı olmadığından, üzerinde matbu bir pul yerine "On postal service. No stamp required" (Posta hizmetinde. Pul gerektirmez) ibaresinde özetlenen bir ücret muafiyeti belirtilmiştir. Fakat diğer özellikleri açısından, standardizasyon ve kullanım itibariyle, ücreti ödenmiş bir kartpostal gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Buna mukabil bütün bunların ötesinde vesikayı ilginç kılan, özel kullanım alanıdır. Arka yüzündeki "Esîr-i Harb Kartı" ibaresinden de anlaşılacağı gibi, bu kartpostal Birinci Dünya Harbi sonunda İngiliz ordusuna esir düşmüş Osmanlı askerlerinin aileleriyle yazışmaları için özel olarak bastırılmış bir karttır. Bu insani hizmeti askeri kaygılarla bağdaştırmak için de harp esirinin verebileceği bilgi ve tafsilat asgariye indirilerek, ancak çoktan seçmeli bir formatla, imza, kimlik, tarih ve alıcının adresi dışında herhangi bir yazıya izin verilmeyerek, sadece temel bazı ifadelerden uygun olmayanlarının üstünü çizdirmek yoluna gidilmiştir. Taşbaskısı olduğunu sandığımız arka yüzün tamamı bu amaca yönelik olarak biraz acemice bir Osmanlıcayla basılmış formülerden ibarettir. Ön yüzde kısmen okunabilen silik sansür damgası ise, doldurulan kartın askeri muayeneden geçerek, talimatlara ve kısıtlamalara uygun bir şekilde doldurulup doldurulmadığının incelendiğini göstermektedir.

Kartın sahibi, büyük olasılıkla Irak cephesinde esir düşmüş ve dolayısıyla artık Basra üserâ garnizonuna tabi 42023 numaralı mülâzim-i sani Ziyaeddin Efendi'dir. Alıcı ise Dolmabahçe'de Hazine-i Hassa muhasebe kaleminde memur kardeşi Mahmud Bey'dir. (Adresi -muhtemelen kendisi- oldukça iptidai bir Fransızca ile yazmayı da ihmal etmemiş. Ne de olsa işgal yılları...) 11 Nisan 1335 (1919) tarihinde Basra'da yazmış olduğu kart, neredeyse iki ay sonra, 5 Haziran'da Galata tevzi merkezine ulaşmış, aynı gün Beşiktaş merkezine varmıştır. Ön yüzde tam çıkmamış olan negatif mührün ise şahsi bir mühür olduğunu tahmin etmekle beraber, kısmen okunan Derviş (?) [Mu]stafa isminin kime ait olduğunu kestirmek imkânsız görünüyor.

Burada transkripsiyonunu verdiğimiz kartın bize söylediği pek bir şey yok. Hatta bir bakımdan söylemedikleri, söylediklerinden çok daha fazla. Uzun yorumlara sanırız gerek yok: Bu denli standardize edilmiş bir formata sıkıştırılmış birkaç ruhsuz satırın ifade edemediklerini düşünmek bile filatelik kaygıların çok ötesinde yer alan hüzünlü çağrışımlarla doludur. ■

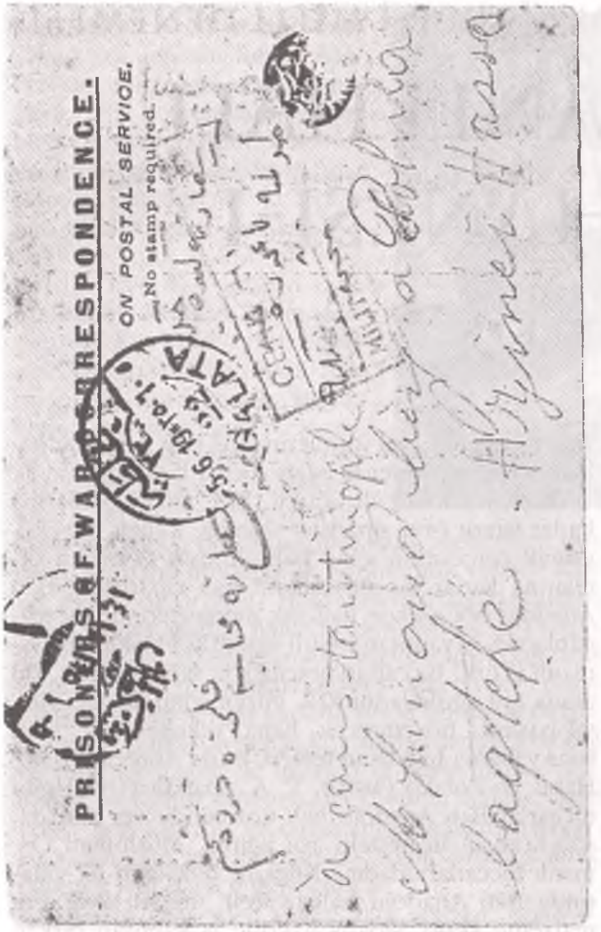

PRISONERS OF WAR CORRESPONDENCE.

ON POSTAL SERVICE.
No stamp required.

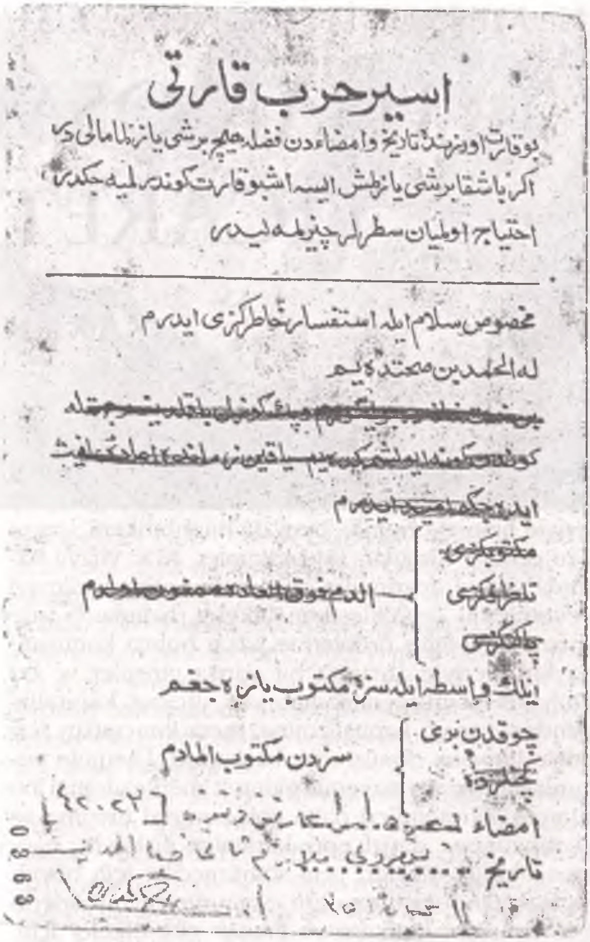

اسیر حرب قارتی

بو قارت اوزرنده تاریخ و امضادن فضله هیچ بر شی یازلمامالیدر
اگر باشقه بر شی یازلمش ایسه اشبو قارت گوندرلیه جکدر
احتیاج اولمیان سطرلر چیزلملیدر

[Ön yüz:]

PRISONERS OF WAR CORRESPONDENCE.

ON POSTAL SERVICE.
No stamp required.

Derseâdete gidecekdir
Dolmabahçe'de Hazîne-i Hassa-i Şâhâne muhâsebe kaleminde kardeşim Mahmûd Beğe

à Constantinople
M[a]hmoud bey à Dolma bagtche. H[a]zineî Hassa

GALATA-22
5-6-19/5-6-35

BEŞİKTAŞ-1
5-6-35/14-15

[...] Dervîş (?) [Mu]stafa [...]

CENSORED
MILITARY [...]

[Arka yüz:]

Esîr-i harb kartı

Bu kart üzerinde tarih ve imzadan fazla hiçbir şey yazılmamalıdır
Eğer başka bir şey yazılmış ise işbu kart gönderilmeyecekdir
İhtiyâc olmayan satırlar çizilmelidir

Mahsûs selâm ile istifsâr-ı hatırınızı ederim

Lehü'l-hamd ben sıhhatdeyim

~~Ben hastahanede bulunuyorum ve pek güzel bakıldığım cihetle günden güne eyüleşmekdeyim~~
~~Yakın zamanda iâde-i âfiyet edeceğim ümîd~~ ederim

~~Mektubunuzu~~
~~Telgrafınızı~~ } ~~aldım fevke'l âde memnûn oldum~~
~~Paketinizi~~

İlk vasıta ile size mektub yazacağım

Çokdan beri
Geçenlerde } sizden mektub almadım

İmza Basra üserâ garnizonundan [42023] numerolu mülâzim-i sânî Ziyâeddîn
Tarih 11 Nisan 35

II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ EGE'DE ŞİRKET-İ MİLLİ DENEMESİ:

UŞAK OSMANLI HALI TİCARETHANESİ-I

SABRİ YETKİN

İktisat tarihi açısından bakıldığında, Batının gelişmiş ekonomileri, XV. ve XVI. yüzyılda coğrafi keşiflerle birlikte başlattıkları sömürgecilik hareketleriyle hem ekonomik, hem de bilgi birikimi açısından doruğa ulaştılar. Bu birikimler, XIX. yüzyıl başında sanayi devriminin oluşumunu sağladı. Sanayi devrimlerini gerçekleştiren ülkeler, hammade sağlama ve işlenmiş ürünlerine pazar bulma konusunda birbirleriyle amansız bir yarışa giriştiler ve bu yüzyılda sömürgecilik hareketi, ticaret kapitalizminden, sanayi kapitalizmine, meta ihracından sermaye ihracına dönüşmeye başlamıştı. Üretimin yoğunlaştığı ve sermayenin giderek merkezileştiği bu süreçte, ekonomileri daha çok tarımsal üretime ve el sanatlarına dayalı, pre-kapitalist ilişkilerin egemen olduğu ülkeler, yeni sömürgeciler için büyük bir ilgi alanı oluşturuyordu. Sömürgeciliğin önderliğini üstlenen İngiltere ve Fransa gibi ülkeler için, Osmanlı İmparatorluğu, "uygun" bir yayılma alanıydı. İmparatorluk, "statik-durağan" ekonomik yapısı ve daha çok el sanatlarına dayalı küçük ölçekli üretim yapısıyla, geleneksel ve geri bir tarım toplumu özelliği gösteriyordu. Gerçekten bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, emperyalist ülkeler için iştah kabartan bir pasta görünümündeydi.[1]

Yarı sömürge konumuna düşen Osmanlı İmparatorluğu, sanayileşememenin sıkıntılarını yaşıyordu. Hammadde ihracatçısı, üretilmiş mal ithalatçısı konumunda olan imparatorlukta, çok ender ürünler işlenmiş, üretilmiş olarak ihraç edilebiliyordu. Bunlardan en önemlilerinden biri de, el sanatlarına dayalı bir ürün olan halı idi. Halının Osmanlı ekonomisinde üretilmiş bir ihraç malı olarak ender ürünlerden biri olmasının en önemli nedenleri arasında, Osmanlı geleneksel üretim yapısı olan loncaların denetiminden uzak kalmasını gösterebiliriz. Ayrıca halı üretimi için çok gelişmiş bir becerinin ve birikimin gerekli olmaması, ekonomideki atıl nüfusun, çocukların, genç kızların ve kadınların üretimi gerçekleştirebilmeleri ve köylülerin tarımsal (hayvancılık) gelirlerini artırmak amacıyla çaba göstermeleri halıcılığı bir "ev sanayii" haline getirmişti. Bu yüzden Türklerin geleneksel el sanatı olan halıcılık, XIX. ve XX. yüzyıl Osmanlı ekonomisinde ender sanayi ürünlerinden başlıcası haline gelmişti. Tamamıyla doğal malzemeye ve el becerisine dayanan sanat ürünlerinden[2] Batı Anadolu halıları için dış ülkelerde hazır alıcılar bulunmaktaydı.

Batı Anadolu halı ticareti, XIX. yüzyıl ortalarına kadar sınırlı özel siparişler dışında, kapalı bir ekonomik çerçevenin içine hapsolmuştu. Yüzyılın ortalarına kadar dış piyasaların halı siparişleri, Batı Anadolu bölgesinde halıcılık merkezlerinde ev tezgâhlarına iş yaptıran belirli sayıdaki Müslüman Osmanlı (Türk) tüccarları aracılığıyla sağlanıyordu. Bu arada asıl ağırlıklarını XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında hissettirecek, hatta "tekelleşecek" olan bazı yabancı halı ticaretevleri, P. de Andrea (1836), Habif ve Polako (1840), T. A. Spartalı (1842) gibi tüccarlar Batı Anadolu halı ticaretinde yer alsa da, söz konusu ticaretteki asıl ağırlık, Müslüman Osmanlı tüccarlarındadır.[3] Nitekim 1860'ların ilk yıllarında Batı Anadolu halı ticareti, üretici köylülere malzeme verip, sipariş üzerine iş yaptıran birkaç Osmanlı tüccarın denetimindeydi. Bu dönemdeki Osmanlı tüccarlarından en tanınmışı, Hacı Ali Efendi isminde bir tacir olup, üç bin civarında eve iş veriyor ve yıllık yaklaşık olarak 84.000 metrekare halı dokutuyordu.[4]

1864 yılı, Batı Anadolu halı ticareti için bir dönüm noktası olmuştur. İngiliz sermayesinin halıcılığa sızmaya başlaması, bu tarihte görülür. P. de Andrea, Habif ve Polak, T. A. Spartalı adlarındaki üç İngilize ait halı ticaretevleri, Uşak dolaylarındaki tezgâhlara iplik ve model vererek halı dokuturlar ve dokunan halıları İngiltere'ye ihraç etmeye başlarlar. 1864 yılı, halı ticaretindeki dönüşüm için bir tesadüf değildi. Anılan tarihte, İzmir-Aydın demiryolu İngilizler tarafından inşa edilmekteydi ve bu arada ünlü İngiliz sigorta şirketi London Sun Insurance Company 1863'te, kredi kurumları olan Ottoman Financial Association ile Ottoman Banc 1864'te İzmir'de şube açmışlardı. Ayrıca İzmir limanındaki rıhtımın inşası ve şehrin Avrupa ile telgraf haberleşmesi de bu dönemde başlamıştır.

1864'te halı ticaretini ele geçirmek için çalışmalara başlayan İngiliz tüccarlar yavaş, ancak emin adımlarla ilerlemeye başladılar. XIX. yüzyılın son çeyreğinde, İngilizler Batı Anadolu halıcılığını neredeyse tekellerine almışlardı. 1880'lerin ortalarına gelindiğinde, halı üretimi ve ihracatı; P. de Andrea Co., G. P. ve J. Baker, Habif ve Polako, Sydney La

Fontaine, T. A. Spartalı Co. ve Sykes Co. adlı altı İngiliz halı ticaretevinin egemenliği altına girdi.[5] Bu ticaretevleri, geniş bir iplik eğirme, iplik boyama ve aracı örgütü yaratmışlardı. Komisyonlar aracılığıyla toplanan yünler, iplik üreticilerine dağıtılıp iplik haline getiriliyordu. Üretilen ipliğin çok büyük bir bölümü evlerinde çalışan köylüler tarafından eğiriliyordu. Eğirilen ipliklerin boyanma aşamasında, boya, boyacılara yine İngiliz tüccarlar tarafından dağıtılıyordu. İngilizler, köylülere verdikleri anilin boyaların fiyatını çok yüksek tutarak, boyanmış ipliklerin bedelinden düşüyor ve daha üretimin ilk aşamasında yüksek kârlar elde ediyorlardı. Hammadde hazırlandıktan sonra ikinci aşama, halıların dokunması için ipliklerin köylere dağıtılmasıydı. İngilizlerin bölgedeki Rum ve Ermeni aracıları, köyleri teker teker dolaşarak örgütün en alt kademesinde bulunan dağıtıcılara (ki bunlar genelde köy muhtarlarıydı) model ve renk siparişleri ile iplikleri dokuyuculara dağıtmak için teslim ediyorlardı. Üretilen halılar, aynı yolda geri toplanır ve balyalanmış halılar, muhtarlar tarafından aracılara teslim edilir, ürünler ihraç edilmek için İzmir'e gönderilirdi.

Halıları köylerden teslim alan aracılar, dokuyucuların düğüm sayısına göre alacakları parayı da muhtarlara verirlerdi. Halı dokuyuculuğu, köylüler için önemli bir işti ve oldukça büyük bir nüfus bu işten geçimini sağlamaktaydı. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun 1913 yılı istatistiklerine göre, 25.000 nüfusu olan Uşak'ta 1.500 kadar halı tezgâhı vardır. Tezgâh başına 4 işçi hesabı ile toplam olarak 6.000 kişilik nüfus halı dokumaktadır. Buna göre Uşak nüfusunun yaklaşık % 24'ü halı dokumacılığıyla geçimini sağlıyor demektir. Ne var ki, düğüm sayısına göre ücret alan dokuyucuların ücreti çok düşüktür. İzmir'de 1.700, Uşak'ta 2.200, Kırkağaç'ta 2.400, Isparta'da 2.600, Sıvas ve Burdur'da 3.000 düğüme 40 para (1 kuruş) verilmekteydi. İyi bir işçi, günde ortalam 5-6.000 civarında düğüm yapabilir. Böylece işçi gündeliği Uşak'ta, 2,2-2,7, Isparta'da 1,9-2,3, Sıvas'ta 1,6-2 kuruşa gelmektedir. Görülüyor ki, işçi gündelikleri son derece azdır.[6] Batı Anadolu'nun İran'dan sonra en çok halı dokuyup, ihraç eden yer olmasının nedeni, parça başına ödenen ücretin çok düşük olmasıydı. Maliyetin bu kadar düşük olmasına karşılık, İngiliz tüccarların kazancı çok yüksekti. Halıcılıkla uğraşan hiçbir ülkede -İran dışında- böyle düşük maliyetlerle üretim yapmak olanağı olmadığı için, Batı Anadolu halılarına ihracat pazarlarında rakip çıkmıyordu.

Batı Anadolu halılarının dış pazarlarda rağbet görmesi üzerine, bu işin üretim ve ticaretinden büyük gelirler elde etmeye başlayan İngiliz tüccarlar, gelirlerini daha da artırmak için bu işe dört elle sarılmaya başladılar. Üretimi artırma çabaları sonucunda, 1884 yılında Batı Anadolu'nun 155.000 metrekare olan halı üretimi, 1893 yılında 367.876 metrekareye yükseldi. Aynı yıllar arasında İzmir'den yapılan halı ihracatı 3 milyon franktan, 7.5 milyon franka çıktı. Gerçekleştirilen ihracatın da % 70'i İngiltere'ye yapılıyordu.[7]

Avrupa'da sanayi devrimine gidişte oldukça önemli bir adım olan "eve iş verme" sisteminin benzeri, halı için Batı Anadolu'da İngilizler tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştı. Ancak İngiliz halı tüccarları, ev üretim sisteminden de çok büyük para kazandıkları için, ev sanayii olan halıcılığı daha ileri bir aşamaya geçirmek için hiçbir çaba harcamadılar. Çünkü İngilizler, oldukça küçük yatırımlar yapmalarına karşın, çok büyük paraları rahatlıkla kazanabiliyorlardı. Halı üretim ve ihracatında "tekel" olmaya başlayan İngiliz tüccarlar, değil fabrika, manifaktür üretimine geçmek için bile bir girişimde bulunmadılar. Batı Anadolu'da iplik eğirme ve boyama dışındaki birkaç atölye ve küçük fabrikanın dışıda halıcılık, "ev sanayii" halinde kaldı.

Batı Anadolu'daki halı üretim biçimi, İngilizlerin yatırım yapmadan, "kazanabildiğin kadar kazan" düşüncesinden dolayı çok geri bir düzeyde kalmıştı. Böylesi bir boşluk, doğası gereği doldurulacaktı. XX. yüzyıl başlarında Keun ve Ortakları adlı bir Avusturya şirketi, halıcılıktaki yüksek kâr oranının çekiciliğine dayanamayarak, Uşak dolaylarında bir halı dokuma fabrikası açtı. Keun şirketinin başlangıçta büyük paralar kazanması üzerine, bir yıl içinde on beş tane daha imalathane kuruldu. Türkler ve azınlıkların kurduğu bu şirketlerin hemen hepsi çok küçük sermayelerle çalışıyordu ve İngiliz tüccarlar gibi dağıtım ağı kuramamışlardı. Ayrıca üretim için gerekli olan malzemeyi büyük ölçüde İngilizlerin iplik eğirme ve boyama fabrikalarından satın almak zorunda kaldıklarından, üretim girdileri, İngilizlerinkinden yaklaşık % 50 kadar daha fazla oluyordu.

Söz konusu küçük işletmeler, 1901-1902 yılından itibaren faaliyette bulunmalarına rağmen, İngilizlerle hiçbir şekilde rekabet edememekteydiler. Örneğin Uşak eşrafından Tiritzade Mehmet Paşa, Hamzazade Hacı Hüseyin ve Hacı Gedikzadelerin 1901 (veya 1902) yılında kurdukları fabrika, 5-6 senelik bir süre içinde gerekli olan araç-gereçleri bile tam anlamıyla tedarik edememişlerdi. Çünkü sermayeleri oldukça kısıtlıydı. Bu tip küçük rakipler bile, halıdan çok para kazanmaya alışmış İngiliz halı tüccarlarını ürkütmeye yetmişti. Rekabetin en küçüğüne dahi tahammülleri yoktu. Halıcılıktaki tekelci konumları sarsılabilir ve gerekli önlemler alınmadığında yıkılabilirdi. Bunun için her türlü girişim yapılmalı, rakipler piyasadan silinmeli ve üreticinin karşısında tekel olunmalıydı. Tekel olmalıydı ki, piyasada tekelcinin yasaları geçerli olsun; böylece halı üreticisi perişan olsun, zayıflasın, o zayıflasın ki halı tüccarları zenginleşip, gelişebilsin.

İngilizler, Batı Anadolu'nun halılarının üretim ve ihracatını tekellerine almak için çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamış ve üreticinin karşısına tek alıcı (Osmanlı halkının deyişiyle "sendika" veya "tröst" olarak) nasıl çıkılabileceğinin planları yapılmaya başlanmıştı. 1907 yılı Ocak ayından itibaren T. A. Spartalı Co., P. de Andrea Co., G. P. ve J. Baker, Habif ve Polako, Sydney La Fontaine ve Sykes Co. gibi altı büyük İngiliz halı ticaretevi birleşmenin şartlarını oluşturmaya çalışıyorlardı. Örgütlenmenin öncülüğünü T. A. Spartalı şirketinin müdürü Albert Aliyotti ile P. de Andrea şirketinin müdürü Herman de Andrea üstlenmişlerdi. Böylesi bir düşüncenin gündeme gelmesi ve bir süre tüccarların konuyu tartışmasından sonra, halı tüccarlarının tekelleşmesi somutlaşmakta gecikmedi. Yukarıda isimlerini belirttiğim altı şirket, 25 Şubat 1907 tarihinde The Amalgamated Oriental Carpet Manufacturers Limited (Doğu Halı İmalatçıları Şirketi veya halk ağzındaki deyişiyle, Şark Halı Kumpanyası ya da İzmir Halı Sendikası) adlı bir şirketin kuruluş mukavelesini imzalamışlardır. Şirketin kuruluşu, Türkçe İzmir basınında 27 Şubat 1907 tarihinde "İzmir Halı Sendikası" başlığıyla haberleşiyor ve haberde, "şehrimiz halı tüccarları bi'l-iştirak halı sanat ve ticareti-çün âdeta bir sendika teşkil eylemişlerdir"[8] deniyordu. Haberin devamında, şirketin 300.000 İngiliz Sterlini sermaye[9] ile kurulduğu bildirildikten sonra, şirketin 1907 yılında hazırlık çalışmalarında bulunacağı ve fiilen 1 Ocak 1908'de işe başlayacağı ve bu hazırlık döneminde sendikaya bağlanacak şirketlerin kendilerini lağvedeceği belirtiliyordu. Ayrıca haberde, şirketin yönetim biçimi de tanıtılıyordu: Şirketin yönetim kurulu birinci başkanı Nelson de Andrea, ikinci başkanı da Sydney La Fontaine olacak ve şirketin müdürlüğünü de Spartalı şirketinin müdürü Albert Aliyotti üstlenecekti.

İzmir'deki halı tüccarları, piyasada kendilerine rakip çıkanları ve rakip olmayı düşününleri çok büyük sermayeleri ile ezip yok edebilmek ve piyasada alternatifsiz kalarak üreticiden halıyı alabildiğince düşük, hatta yok fiyatına elde edebilmek için 1907 yılı başında bir araya gelmişlerdi. Şark Halı Kumpanyası veya İzmir Halı Sendikası'nın kurulduğu haberi, halı üretim bölgelerinde bomba gibi patladı. Gerçi bu şirketler uzun yıllardan beri halı ticaretini tekellerinde tutup, fiyatları çok düşük tutmuşlarsa da, en azından üretici için malını satabileceği bir başka şirket şansı vardı. Ama ya bundan sonra, her şey sendikanın istenci çerçevesinde oluşacaktı. Bu gelişmeler doğaldır ki, bir karşıt grubun tepkisinin doğmasına neden oldu.

İlk tepkinin adı, Tiritzade, Hamzazade ve Gedikzadeler'in ortak fabrikasının kâtip Ahmet Nuri idi. Ahmet Nuri, *Abenk* gazetesine göndermiş olduğu çok uzun bir yazıda oldukça ilginç görüşler savunmaktaydı. Yazıda, halı üretim ve ticaretinin sorunlarına değinildikten sonra, tekelleşmeye başlayan yabancı sermayenin ve tüccarların sömürücülüğünden dert yanılmakta ve (belki de) ilk kez üreticilerin ortak çıkar için birleşerek, elbirliğiyle sömürüye karşı direnmelerinin artık kaçınılmaz olduğu iddia edilmekteydi. Ahmet Nuri yazısında çok önemli mesajlar veriyordu ve bunlardan ilki birleşmekti: "Biz de bir kere düşünsek, terakkiyatımız hangi tarafta ise o tarike tevessül ediversek, sairleri menfaatlerinin ezdiyâdını düşündükleri gibi biz de müttehiden sanayiimizin muhafaza ve terakkisine hizmet etsek ne olur?" Yazar, birleşme üzerine bu soruyu yönelttikten sonra, bu istemin çok zor bir iş olduğunu, çünkü imalatçıların "menfaat-ı şahsiyeleri" için birleşmedikleri gibi, "İzmirliler'e dûn fiyatla" halı dokuduklarını belirtmektedir. Yazının devamındaki şu satırlar ise oldukça ilgi çekicidir:

"Şübhesiz sanatımıza, ticaretimize İzmir komisyoncuları taarruz edecekler, bizi büsbütün arzularına tabi tutacaklardır... (zamanla) umur-ı ticariyeyi külliyen yedd-i tasarruflarına alıp bi-çare ahaliyi istedikleri gibi ortada süründürecekleridir. Pekâlâ biliriz ki İzmir'de şu beyanatın numunesi de görünmeye başlamıştır. Buna karşın la-kaydane davranmak zamanları geçti. Ticaretimizin muhafazasına, sanatımızın terakki ve revacına elbirliğiyle çalışmaktan başka çaremiz yoktur. Fiyat hususunda İzmir komisyoncularına metanetle mukabele edilirse acaba bize ne yapabilirler? Emin olalım ki bir şey yapamazlar. Eğer biz de elbirliğiyle çalışsak onlara katiyen müdara bile etmeyiz. Mamulatımızın nefaset ve metanetine itina ile doğrudan doğruya Avrupa'da, Amerika'da ticarethaneler küşat ederek eskisinden ziyade umurumuzu tedvir, ticaretimizi tevsi, işimizi temin eyleriz. İzmir komisyoncularının ahvali nazar-ı tekkikden geçirilsin. Kimisi Londralı, kimisi Parisli, kimisi bilmem nerelidir. Bunlar İzmir'e geldiklerinde servete malik değil idiler. Bu gün mamulatımızı âdeta inhisara almışlar, sanatımız sayesinde büyükçe büyükçe servete nail olmuşlardır... (Bizler) az çok serveti haiz bulunduğumuz halde ne için onlar gibi Paris'e Londra'ya daha sair yerlere gidip mamulatımızı meydan-ı ticarete bırakmıyoruz. Böyle bir iş yapılırsa zannederim muamelatımız tüccarcasına muntazam suretde cereyan eder. Hem tüccarân, hem ahali daima müstefit olur."[10]

Eski bir kartpostal fotoğrafında İzmir'e halı taşıyan kervan.

فوطو احمد حم
ازمير برنجى قوردون

Yüzyıl başında İzmir Limanı: "İzmir Birinci Kordon, foto Ahmed Hamdi".

Ahmet Nuri'nin *Abenk* gazetesindeki bu yazısı, pek çok konuda "ilk"lere imza atmıştır. Bu yazı, yabancı sermayenin sömürücülüğüne karşı Ege bölgesinin iktasadi tarihi açısından direnişi ve bu sömürü mekanizmasından nasıl kurtulabileceğini ilk kez gösterir bir yazıdır. Gerçi bu yazıda bir anlamda eşrafın ve halı tüccarlarının çıkarları savunuluyor gibi bir hava sezilse de, Türk iktisat tarihi açısından ilgi çekici bir belge niteliğindedir. Yazıyı üslup açısından irdelersek, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet sonrası iktidara sahip olan İttihat ve Terakki'nin -özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra- yabancı sermayenin sömürücülüğüne karşı bir direnç hareketi olarak nitelendirilen "Milli İktisat" politikasının[11] bilinçlendirme ve uygulama dönemindeki yazılar ile özellikle bu politikatının Ege bölgesinde yansıması olarak karşımıza çıkan Egeli tarım üreticilerinin yabancı tröstlere karşı direnmeleri ve kooperatif biçimindeki örgütlenmelerin hazırlandığı dönemlerdeki basında yer alan yazılara oldukça benzemektedir.[12]

İzmir Halı Sendikası'nın kuruluşu, İzmir basınını olduğu kadar, İstanbul basınını da harekete geçirmiştir. *İkdam* gazetesi, oluşumu öğrendikten ve Ahmet Nuri'nin yazısını okuduktan sonra, sendikaya ilişkin oldukça uzun bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazıda, sendikaların ihraç ve ithalata yönelik malların düşük fiyatla alınıp yüksek fiyatla satılabilmesi için piyasadaki rakipleri kaldırmaya yönelik ve üreticiyi ezme amacı taşıyan "muzır müessesât" olduğu savunulmuştur. Yazının devamında, "bunların maksatları bütün imalathaneleri yedd-i ihtikâra geçirmek, halıcılık ticaretini yedd-i vahide hasretmekten başka bir şey değildir. Binaenaleyh memleketimiz için gayet muzırdır" şeklindeki deyişiyle şirketin amacı da tanıtılmış oluyordu. Ayrıca böyle tekelci sendikaların Amerika ve Avrupa ülkelerinde kurulmasına hükümetlerin asla izin vermediğini belirttikten sonra, Osmanlı hükümetinin de oluşuma müdahelesinin kaçınılmazlığı, aksi halde halı üreticilerinin perişan olup, zamanla halıcılığın, dolaylı olarak da bölge ekonomisinin çok büyük darbe yiyeceği de vurgulanıyordu.[13]

Sendikanın kuruluş haberi, halı üretim bölgelerinde büyük bir korku ortamı yaratmıştı. Ortalık toz dumandı ve üreticiler ne olacaklarını bilmiyorlardı. Bu havayı İzmir basını oldukça iyi yansıtıyor ve gelişmeleri anında haber yaparak, tekelci sendikanın ve buna karşı tepkilerin doğuşunun gündemde kalmasını sağlıyordu. Nitekim Türkçe İzmir basını, İzmir'de yabancı dilde yayımlanan gazeteleri yakından takip ediyor ve konuya ilişkin haberleri hemen okuyucularına ulaştırıyordu. Nitekim 4 Mart 1907 tarihinde *Armonya* gazetesinde Halı Sendikası'na ilişkin yayımlanan bir haber *Ahenk* gazetesinde yer alıyordu. Akhisarlı bir halı üreticisinin yazdığı yazıda, İzmir'de kurulan Halı Sendikası yöre halkı için "hüsn-i tesiri mucip olmamıştır" denildikten sonra bu tekelci kuruluşun üreticileri büyük zarara sokacağı çok sert bir şekilde vurgulanmış ve gelişmelerden korktukları belirtilerek, yazı şu sözlerle bitirilmiştir: "Amillerin zarar ve ziyanına olarak göreceğimiz ahvalin pek şayan-ı esef olacağından endişe ediyoruz."[14] Buna benzer bir başka yazı, Rumca yayınlanan *Amaltiya* gazetesinde yer almış ve bu yazıda özet olarak, büyük sermayelerle kurulan şirketlerden halkın zararı çok büyük olup, sadece "hissedarânı müstefit olur" görüşü savunulmuştur.[15]

1907 yılı bahar aylarında İzmir basını, Halı Sendikası nedeniyle bir açık kürsü haline gelmişti ve pek çok kişi görüşlerini bildirmeye başlamıştı. Bu görüşlerin tamamı sendika karşıtı olup, sendikanın doğuracağı sonuçların çok kötü olacağı şeklindeki dert yanışlardı. Fakat çözüm için somut düşüncelerin de ifade edilmesi pek gecikmedi. *Ahenk* gazetesinde 15 Mart 1907'de yayımlanan Uşak "Numune-i Edep Mektebi" müdürü H. Remzi'nin "Uşak'ta Halıcılık" başlıklı yazısında, ufak sermayelerin birleştirilerek çok büyük bir üretici ve pazarlamacı şirketinin kurulmasının kaçınılmaz olduğu söyleniyordu. H. Remzi yazısında, sendikanın "inhisarına" karşın rekabet için "sermaye tevhidini", yani birleşmenin, direnmenin şart olduğunu vurguluyordu. Bu düşünceler, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi tarihi için önemli gelişmelerdi. Adı tam söylenmemekle birlikte, bir "kooperasyon" felsefesine, bir "milli sermaye"ye, bir "milli iktisat"a ilişkin düşünceler sergilenmekteydi.

Basında 21 Mart 1907'de yayımlanan, ancak yazarı belli olmayan "Halı Sendikası" başlıklı çok uzun bir yazıda, sendikanın ilk çalışmalarına ilişkin bilgiler yer almıştır. Yazıda, şirketin fiyatları düşürmeye başlayıp diğer tüccar ve esnafı gittikçe piyasadan "ıskat" ettiği ve bununla birlikte dağıttığı yapağı ile iplik fiyatlarını son derece (% 80 kadar) yükseltip, işçilik fiyatlarını da (% 15 kadar) tenzil ettiği belirtilmiş ve sendika, "halıcılığın dümenini külliyen yedd-i vahid-i inhisara alarak... amilleri bu gün aç bi-ilaç denilecek derecede perişaniyetini istilzam etmişdir" denilmişti. Yazının devamında sendika, bir bela olarak görülmüş ve "Hindistan kolerası mikrobundan daha müthiş ve daha muhrip bir afet olarak tanımlanmış ve ardından şirket vicdansızlıkla suçlanırken, şu soru da yöneltilmiştir:

"O sendika erbabına sorarım ki, fukaranın mahvı için vaz eylediğiniz 300 bin lirayı kimin sayesinde kazandınız? Şüphesiz verecekleri cevap, fukara sayesinde olduğunu itiraftan ibaretdir. Tekrar sorarım ki, fukara sayesinde kazandığınız bir paranın temettuunu o fukaranın mahvında aramaya nasıl bir müsaade-i vicdaniye buldunuz?"[16]

Basına yansıyan yazılardan görülmekte ki, sendikanın kuruluşu ve ufak ufak çalışmalara başlaması, halı ile ilgilenen Osmanlı halkını oldukça korkutmuştur. Basının sütunlarında, halkı galeyana

Sümerbank'ın Isparta fabrikasındaki koleksiyonda bulunan bir Uşak Halısı.
Önder Küçükerman, *İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası*. Ankara, 1990

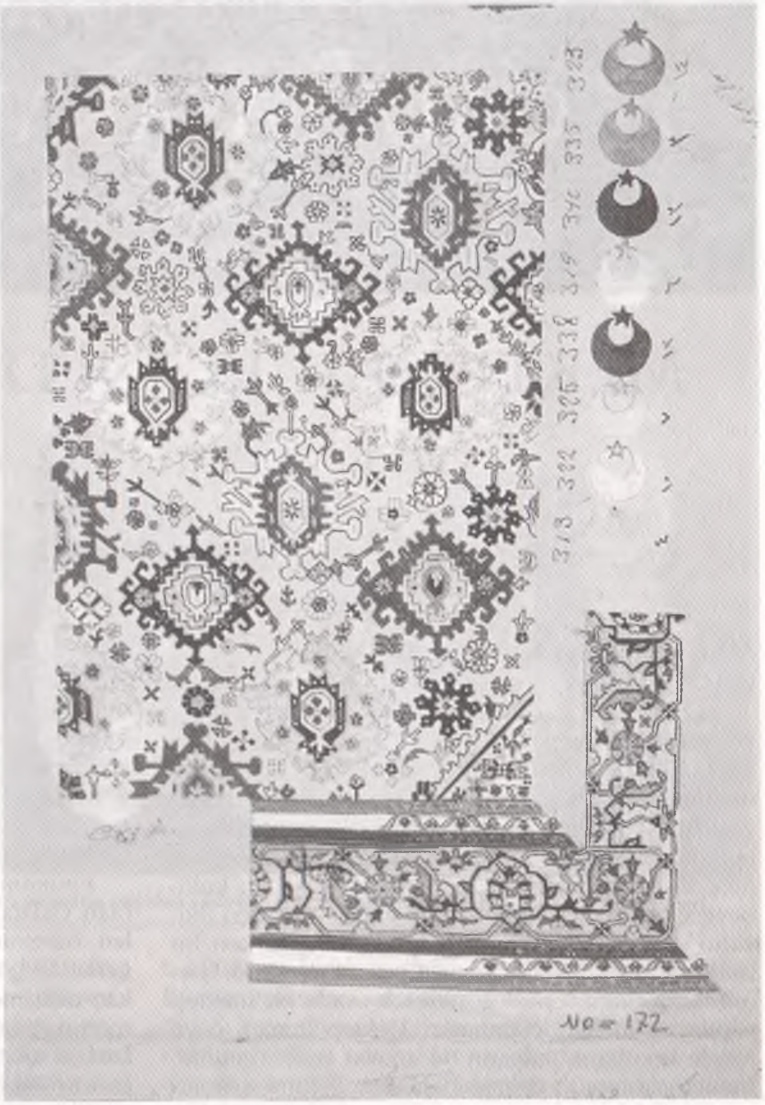

Sümerbank'ın Isparta fabrikasındaki koleksiyondan 19. yüzyıl Uşak halısı.

getirecek içerikte yazılar yer almakta, yabancı sermayeye karşı direnme ve elbirliğiyle çalışma "tevhit", "ittihat" gibi sözcükler duygusal tepkiler şeklinde bolca söylenmekteydi. Bu romantik söylem kulakları doldururken, en somut öneri 24 Mart 1907 tarihli *Ahenk* gazetesinde yer alıyordu, bir Osmanlı (veya başka bir deyişle "milli") halı şirketinin kurulması:

"300 bin lira sermaye ile teşekkül eden sendikaya karşı 100 bin liralık sermaye ile bir anonim veya hususi bir Osmanlı halı şirketi tesis (edilmelidir). 300 bin lira sermayeye karşı 100 bin liralık sermaye istisgar edilmemeli; zira şirket de Osmanlıdır, halı işçileri de Osmanlıdır. Rekabet için icap ederse hatta 40 para gündelikle halı işlemeliyiz ve işleriz. Esasen İzmirli tüccarın tekâlif-i muzırrasından bıkmış usanmış olan halıcılarımız böyle bir şirket-i Osmaniyenin tesisini görmesiyle beraber cümlesi dehalet edeceğine... şüphe yoktur. Ashab-ı servet ve yesarımızdan bir kaç zat-ı kiramın menfaat-i umumiye namına sebk edecek ve yine kendilerine faide temin edecek olan bu babdaki himmetleri işbu şirketin tesisine kâfi olup daha icap ederse tahvilat ihracı suretiyle de maksat husûle gelebilir.[17]

Yukarıdaki alıntıdan anlaşıldığı gibi, yerli sermayenin bir araya getirilmesi ile bir anlamda "milli" bir şirketin kurulması gerekliliği savunulmuştur. Bu söylemden hemen sonra yayınlanan bir başka yazıda "gafletten uyanalım", "soyulduğumuz yeter" gibi sloganvari sözcükler yer almaktaydı. Söz konusu yazıda, halı üreticilerini sömürmek için kurulmuş İzmir Halı Sendikası'nı devre dışı bırakmak için çalışmak gerektiği ve tek kurtuluşun, yerli sermaye ile oluşturulacak bir Osmanlı şirketiyle sağlanacağı savunulmuştur.[18] ■

---

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya kapitalist sistemi ile eklemlenme süreci için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913)*, Ankara, 1984 ve Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, 1974.
2. Türk Halı sanatının gelişimi için bkz. Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*. İstanbul, 1991/2.
3. Zeki Sönmez, "Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19. Yüzyıldaki Durumu Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 32, (1984), s. 95-97.
4. Kurmuş, *age*, s. 146.
5. Sönmez, *agm*, s. 100.
6. Gündüz Ökçün (Yay.), *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*, İstanbul, 1984/3, s. 124.
7. Kurmuş, *age*, s. 148-149; ayrıca yukarıdaki sayısal verilerin bir başka değerlendirmesi için bkz. Sönmez, *agm*, s. 102.
8. *Ahenk*, 14 Şubat 1322-27 Şubat 1907.
9. Haberde şirketin sermayesi 300.000 sterlin olarak belirtilmekle birlikte, 28 Ekim 1910 tarihli *Ahenk* gazetesinde şirketin sermayesi 400.000 sterlin olarak gösterilmekte, ayrıca çeşitli incelemelerde de bu rakam verilmektedir. Bkz. Kurmuş, *age*, s. 150 ve Sönmez, *agm*, s. 103. Zafer Toprak ise, şirketin sermayesini 440.000 sterlin olarak göstermektedir. Bkz. *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul, 1995, s. 187.
10. *Ahenk*, 13 Şubat 1322-26 Şubat 1907.
11. Milli iktisat politikaları için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara, 1982 ve Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, İstanbul, 1995.
12. Ege bölgesinde milli iktisat politikaları çerçevesindeki örgütlenmeler için bkz. Sabri Yetkin, "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Ortaklığının Doğuşu ve Kooperatifçiliğe Geçiş", *Tariş Tarihi*, İzmir, 1993, s. 26-52 ve Sabri Yetkin. "Ege Bölgesinde İlk İnciriciler (Ziraat) Kongresi ve Türkiye'de Tarım Satış Kooperatiflerinin Doğuşu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4-5, (1995), s. 11-119.
13. *İkdam* gazetesindeki yazı için bkz. *Ahenk*, 22 Şubat 1322-5 Mart 1907.
14. *Ahenk*, 27 Şubat 1322-10 Mart 1907.
15. *Amaltiya*'daki yazı çevrilerek *Ahenk* gazetesinde yayımlanmıştır. Bkz. *Ahenk*, 1 Mart 1323-14 Mart 1907.
16. *Ahenk*, 8 Mart 1323-21 Mart 1907.
17. *Ahenk*, 11 Mart 1323-24 Mart 1907.
18. *Ahenk*, 14 Mart 1323-27 Mart 1907.

ÖZEL DOSYA

GALATASARAY LİSESİ

HAZIRLAYANLAR:
GÜLSÜN DÜZENLİ - ZAFER TOPRAK

MEKTEB-İ SULTANİ'DEN BUGÜNE GALATASARAY LİSESİ

GÜLSÜN DÜZENLİ

MEKTEB-İ SULTANİ'DEN ÖNCE GALATASARAY: SARAY OKULU

Galatasaray Lisesi'nin bugün bulunduğu yer yüzyıllar boyunca imparatorluğun önemli eğitim kurumlarını barındırmıştır. Bunlardan ilki saray okuludur. Efsanevi bir öyküye göre Sultan II. Bayezid bir gün sık sık avlanmaya gittiği Beyoğlu sırtlarından Tophane'ye doğru inerken gözüne bir kulübe ilişir. Isınmak için bir ihtiyarın yaşadığı kulübeye girer. Bahçesinde nadide güller yetiştiren ihtiyarın sohbetinden hoşlanan padişah ayrılırken bir isteği olup olmadığını sorar. O da eliyle şimdi lisenin bulunduğu tepeyi göstererek orada bir mektep yapılması dileğinde bulunur. Mektep hemen o yıl içinde kurularak ihtiyarın bu arzusu yerine getirilir. Bu ihtiyar bugün lisenin bahçesinde türbesi bulunan Gül Baba'dır.

1481'de (tarih Unat'a göre 1482) kurulan Galata Sarayı Mektebi saray mektepleri içinde önemli bir yere sahiptir. Sayısı on binlere varan saray halkının hizmetleri için bilgili ve görgülü adam yetiştirmek amacıyla Fatih devrinde Topkapı Sarayı içinde kurulan Enderun, aynı zamanda imparatorluğun yüksek idari ve askeri görevlerine eleman hazırlayan kaynaklardan biri olmuştur. Enderun öğrencileri, Acemioğlanlar sıfatıyla dağılmış oldukları Edirne, İbrahim Paşa, Galata ve İskender Çelebi Saraylarındaki Hıristiyan devşirme çocukları arasından seçilirlerdi. Enderun ve diğer saray mektepleri derecelenmiş oda veya sınıflara ayrılıyor, eğitimin yanında öğrenciler yeteneklerine göre bir sanat öğreniyorlardı. Saray mekteplerine devşirme çocuklar alındığından medreselerde yer almayan Türkçe derslerine ayrı bir özen gösteriliyordu. Ayrıca Osmanlı kültürünü aşılayabilmek için Arapça, Farsça, musiki, sanat, güzel yazı dersleri önemli bir yere sahipti.

Enderun'a seçilemeyen acemioğlanlar Yeniçeri ve Sipahi ocaklarına gittiklerinden saray mekteplerinde beden eğitiminin de ayrı bir yeri vardı. Ata binmek, ok atmak, tomak ve cirit oynamak gibi etkinlikler programlı bir biçimde uygulanıyordu. Saray mektepleri, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar süren saltanatı boyunca birçok sadrazam, beylerbeyi, kumandan, şair, edip, vakanüvis, mimar, nakkaş, hattat, müzisyen yetiştirmiştir.

Enderun'un en önemli ve uzun süreli kaynağı olan Galata Sarayı Mektebi, binaları, idaresi, teşkilatı, öğretmen ve öğrenci kadroları bakımından diğerlerine göre çok büyük ve düzenliydi. Burası birkaç defa medrese haline getirilmiş, tekrar eski durumuna sokulduktan sonra 1675'te bütün dış saraylardaki içoğlanları teşkilatı tasfiye olunurken Galatasaray'dakilerin de yeteneklileri saraya alınmış, diğerleri süvari bölüklerine dağıtılmıştı. Nihayet 1715'te mükemmel bir şekilde onarılarak burası tekrar acemioğlanları eğitimine tahsis edilmiştir. Bundan sonra itibarı çok artarak saraya kapılanmanın biricik yolu olmuş, artık devşirme kaynağının kuruduğu bu dönemde birçok İstanbullu önemli aile, çocuklarını iltimas yoluyla buraya yollamaya başlamıştır. 1754'te I. Mahmud burada bir de kütüphane kurmuştur. II. Mahmud devrinde Tophane yangınında tamamen yanan bina tekrar yaptırılmış ise de kurum Yeniçeri Ocağı ile birlikte tarihe karışmıştır.

MEKTEB-İ SULTANİ

18. yy'da Osmanlı İmparatorluğu yaşadığı çöküşü engellemek, Batı'nın artık tartışılmaz hale gelmiş gücünü yakalamak amacıyla Batı'ya yönelmeye başlamış, askeri reformlar yapmıştı. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile Batılılaşma hareketi siyasi, hukuki, sosyal alanda hayata geçirilmeye başlanmıştı. Ancak yapılması tasarlanan reformları gerçekleştirecek aydın kadrolara gereksinim vardı.

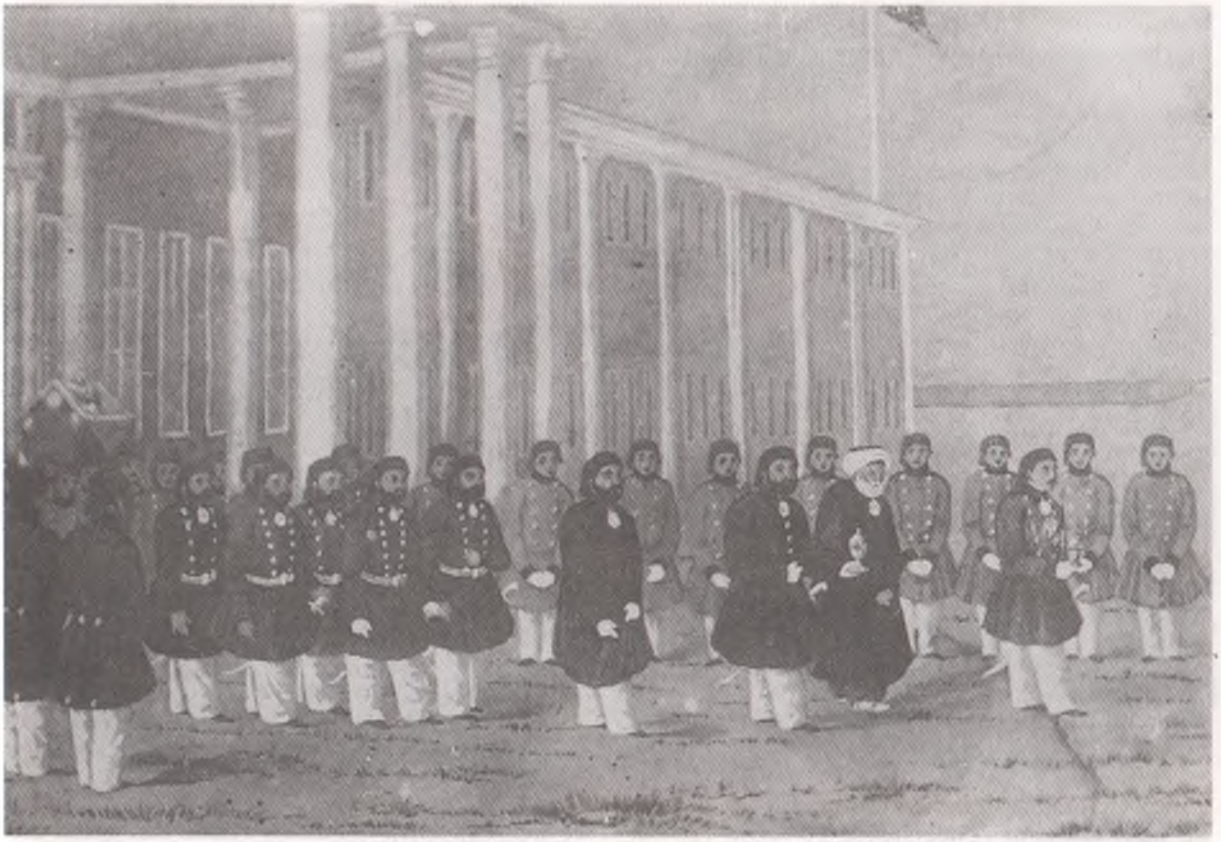

II. Mahmud'un Tophane yangınından sonra yeniden yapılan Galata Sarayı binasında Tıbbiye-i Şahane'yi ziyareti.

Yeni Osmanlı aydını, Batı'nın biliminden, kültüründen, kanunlarından, diplomasisinden anlayan, bunlara ulaşabilmek için de Batı dillerinden birini, tercihen de Fransızcayı bilen kişiler olmalıydı. Ancak geleneksel eğitim kurumları bu sivil kadroları yetiştirmekten çok uzaktı. Avrupa'daki gibi yüksek okullara öğrenci yetiştirecek çağdaş bir ortaöğrenim basamağına gereksinim büyüyordu ama öğretmen, kitap, okul malzemesi eksikliği bunun gerçekleşmesini geciktiriyordu.

Tanzimat ve Islahat Fermanı'nda vaat edilen reformların uygulanması için yabancı ülkeler Osmanlı Devleti'ne baskı yapıyor, tavsiyelerde bulunuyorlardı. Fransa 22 Şubat 1867'de Osmanlı hükümetine sunduğu geniş ıslahat planında eğitime de özel bir yer ayırmıştı. Fransa'nın yenilikçi maarif bakanı olarak tanınan Victor Duruy'nin hazırladığı bu bölümde şu nokta vurgulanıyordu: Büyük merkezlerde liselerin açılması ve buraya herkese eşit haklar tanıyan Islahat Fermanı ilkeleri doğrultusunda, gayrimüslim çocukların da kabul edilmesi. Tüm bunlara karşın Galatasaray Lisesi'nin kuruluşunu tamamen Fransız siyasetinin baskısına bağlamak, o döneme damgasını vurmuş iki kişiye haksızlık etmek olur. Lisenin kuruluşunda önemli rol oynayan ve ölümlerine kadar koruyucusu olan Sadrazam Âli Paşa ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa, aldıkları eğitim, Fransızca bilmeleri ve hariciyedeki görevleriyle Batı kültür ve fikirlerine açık devlet adamlarındandır. Bunun yanında Osmanlılık fikrini de savunmaktadırlar. Yani Osmanlı tebaasındaki Müslim ve gayrimüslim herkesi eşit haklar ve çıkarlar çerçevesinde Osmanlı kimliği altında birleştirerek, ayaklanmalara, imparatorluğun çöküşüne ve dış müdahalelere karşı koyulabileceğini savunuyorlardı.

Fransa'nın notasından kısa bir süre sonra Âli ve Fuad Paşalar İstanbul'da bir lisenin kurulması için bu ülkeden yardım isterler. Bu arada Temmuz 1867'deki Paris gezisinden etkilenen Sultan Abdülaziz'in de desteğini almışlardır. Fransız hükümeti bu isteği, okulun idaresine karışılmaması şartıyla kabul eder, ancak temel ilkelerden biri konusunda Âli Paşa ile derin anlaşmazlığa düşerler. Uzun yazışmalara neden olacak bu anlaşmazlık liseye alınacak öğrencilerin yapısıyla ilgilidir. Âli Paşa, demin söz ettiğimiz Osmanlılık kimliğini yaratma fikrini, Müslüman ve gayrimüslim çocukları bir arada eğiterek, bu okulda hayata geçirmek istemektedir. Ne ilginçtir ki, vermiş olduğu notada buna değinmemişse de Fransız Hükümeti, lisenin kuruluşunda bu uygulamaya karşı çıkar. Bu gerçek anlamda laik eğitim sistemi demektir ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dini cemaatlerin, özellikle de Katolik camianın tepki göstermesinden çekinmektedir. Çünkü Fransa'da dahi, o dönemde değişik dinlerden çocukların bir arada okuyabileceği eğitim sistemi yerleşmemiştir. Nitekim olaylar yanılmadıklarını kanıtlar niteliktedir.

İlk tepki Papa'dan gelir. İki kez yayınladığı kararla Papa Katolik ailelerin çocuklarını bu okula yollamalarını yasaklar, aksi takdirde kilisenin himayesinden çıkarılacaklarını bildirir. Katolikler çeşitli din ve ırkların bir arada bulunmasının Katolik çocukların ahlakını olumsuz etkileyeceğini ileri sürerler. Vatikan'ın bu tutumu Fransızları zor duruma düşürecektir. Hükümet nezdinde yapılan girişimlerle sert kararın uygulanmamasını sağlarlar. Öte yandan Engizisyon yüzünden ülkelerinden kaçıp, Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmiş olan Museviler, bir Hıristiyan tarafından idare edilen kuruma çocuklarını yollamakta tereddüt ediyorlardı. İçlerinden en az tepki duyanları, Musevi dinine göre hazırlanmış özel gıda verilmesini istiyorlardı. Bu öneri birçok zorluk çıkaracağı gerekçesiyle reddedilmişti.

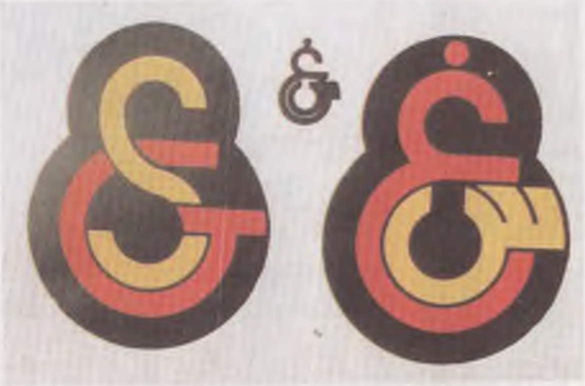

74 Ayet [Emin] tarafından 1923'te çizilen Galatasaray amblemleri.

Ruslar Fransız nüfuzunu arttıracak bu kuruma karşıdır. Osmanlı yöneticilerini Türklerin Fransızlaştırılmasına izin vermekle suçluyorlardı. Ruslar tarafından finanse edilen Levant Herald gazetesinde okul aleyhinde sık sık yazılar çıkar. Rus ajanları Müslüman aileleri gezerek okulun Katolikleştirme aracı olacağını yayarlar (Ignou, 6 Mayıs 1868). Bir yandan da lisenin yakınındaki bir binada Rum okulu kurdurma çalışmalarına başlarlar. Ruslar tarafından kışkırtıldığı söylenen Rumlar da Yunan dilinin yeterince okutulmasını, aksi halde çocuklarını yollamayacaklarını bildirirler.

Eski bir kitap cildinde Galatarasay'ın ilk arması.
Tunca Varış Koleksiyonu

Yabancı damgası taşıyan bu kuruma Müslümanlar da sıcak bakmazlar. İmparatorluğun Batılılaşmasına karşı olanlar, Âli ve Fuad Paşaların muhalifleri ya da hükümetteki rakipleri bu projenin gerçekleşmemesi için çaba harcarlar. Osmanlı aydınlarının bir kısmı, özellikle Avrupa'da yaşayan Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa, her ne kadar eğitimin modernleşmesi ve yaygınlaşmasını savunsalar da, okulun Fransız Büyükelçisinin zoruyla ve onun himayesinde kurulduğu gerekçesiyle eleştiri yüklü yazılar yayımlıyordu.

Osmanlı geleneğinin aksine Mekteb-i Sultani paralıdır ve ailelerden istenen ücret çok yüksektir. Bu nedenle Osmanlı devleti yarısı Müslüman olmak kaydıyla 150 öğrenciye burs bağlayacağını taahhüt eder. Okulun paralı olması, Osmanlı Devleti'ne ait olup da Fransızlarca idare edilmesi, her milletten çocuğu barındırması ve tepkiler alması sanıldığının aksine öğrenci sayısının artarak bir yıl içinde 600'e ulaşmasını engellememiştir. Bundan Osmanlı devlet adamlarının, bu mektepten mezun her çocuğun yüksek okullara ve devlet memurluklarına kabul edileceği sözünü vermiş olması önemli etkendir. Mekteb-i Sultani diploması, kendi ortaöğretim kurumları gelişmiş olsa da, gayrimüslim "millet"lerin çocuklarının devlet kademelerinde yükselmelerine ve yüksekokullara gidebilmelerine olanak sağlayacaktır. Öte yandan Müslüman çocuklar çağdaş bir eğitim alarak ve Fransızcayı öğrenerek aynı olanaklara kavuşacaklardır.

Lise ders programı, iç işleyiş, öğretmen seçimi ve malzemeleriyle tamamen Fransa'dan gelen memurlar tarafından Fransız liseleri modeline göre düzenlenmiştir. Ancak bunlar yapılırken ülkenin özel şartları da göz önünde bulundurulmuştur. Başlangıçta 5 yıl olarak tasarlanan öğretim süresi, yeteri sayıda ilkokul eğitimi almış, özellikle de Müslüman öğrenci bulunamayacağından 3 yıl da hazırlık sınıfları eklenerek 8 yıl olarak belirlenmiştir. Öğretimin büyük bir kısmı Fransızca yapılacaktır. Temel bilimler, edebiyat, felsefe, tarih, coğrafya, jimnastik, resim dersleri Fransa'dan gelen öğretmenlerce okutulacaktır. Bunların yanında, Türkçe, Arapça, Farsça ve seçmeli olarak da Rumca, Ermenice, Bulgarca, İngilizce, İtalyanca, Almanca ve müzik dersleri yer almaktadır.

Öğretim kadrosu da değişik din ve kültür karışımını sergiliyordu. Fransız öğretmenlerin yanında, hazırlık sınıfları için imparatorluk içinde yaşayan ve Fransızca bilen Ermeni, Rum ve yabancı öğretmenler seçilmişti. Türkçe bölümü derslerini de medrese kökenli hocalar veriyordu. Öğretim kadrosuna önem verilirken, öğrencilere seçkin bir ortam da

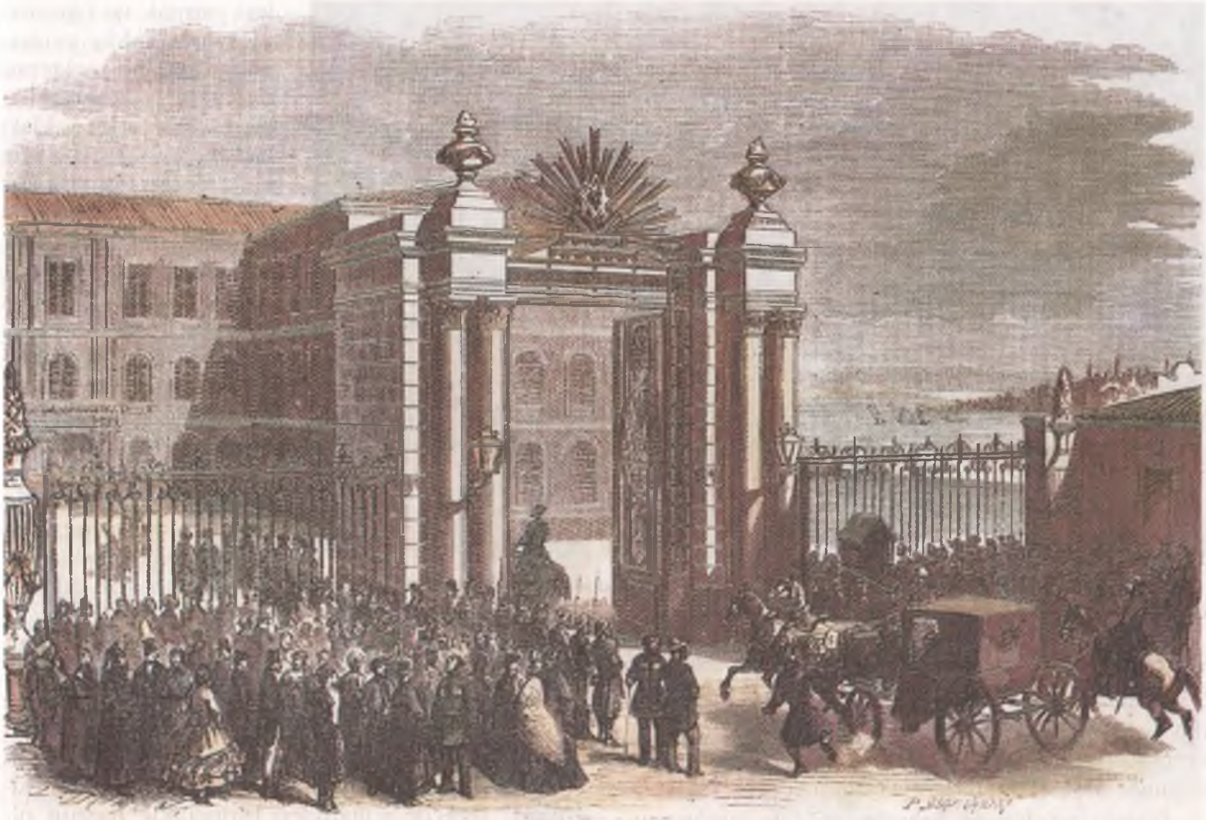

Âli Paşa'nın 1866'da Galatasaray'da toplanan Milletlerarası Sağlık Konferansı'nı açmaya gelişini gösteren gravür.
(*L'Illustration*, Şubat 1866)

sunuluyordu. Fransa'dan getirtilen modern ders araçları, karyolalar -unutmamalı ki o devirde sadece Batı yaşam biçimini seçmiş zengin ailelerde karyola kullanıyordu- yemek takımları, temizliğe ve sağlığa yönelik olanaklar, zengin kütüphanesi ve laboratuvarlarıyla örnek bir okul yaratılmıştı.

Fransız Monsieur de Salve'in üç yıllık müdürlüğünden sonra yerine imparatorluğun önemli devlet memurları getirilmişti. Lise idaresinde Fransız etkisinin Osmanlılar lehine dengelenme süreci böylece başlayacaktır. Ancak aynı zamanda lise sarsıntıya uğrayacaktır. 1871 Beyoğlu yangını aileleri sarsmış, birçoğu çocuklarını okuldan almıştır. Öte yandan bu kurumu himaye altına alan Âli ve Fuad Paşalar vefat etmiş, yeni devlet adamları ve Abdülaziz Rusya'ya yakınlaşma siyaseti gütmeye başlamışlardı. Ani bir kararla lisenin Gülhane'deki Tıbbiye ile yer değiştirmesi tesadüf değildir. Öğrenci sayısında hızlı bir düşüş yaşayan okul, kuruluş aşamalarında da eğitim bakanı olan Safvet Paşa ve lise müdürü Sava Paşa'nın çabalarıyla üç yıl sonra eski yerine taşınır ve atılımlara girişir.

1868 yılında Fransız liseleri örnek alınarak kurulan Mekteb-i Sultani Osmanlı Devleti'nin bu ihtiyaçlarını karşılamayı hedefliyordu. Bu kurum, amacına sadık kalarak Osmanlı İmparatorluğu'na ve Cumhuriyet'e birçok devlet adamı ve memur yetiştirmişti. Tevfik Fikret'in deyişiyle "Batı'ya açılan pencere" olan bu kurum, devlet kadrolarına kaynak olmanın yanında, bilim, kültür, sanat, spor dünyasında da önemli katkıda bulunmuştu. Bunda verilen eğitimin düzeyi, öğretmenlerin niteliği kadar, sağlanan yaşam biçiminin de etkisi büyüktü.

Mekteb-i Sultani imparatorlukta var olan bazı okullarla karşılaştırıldığında yeniliklerle dolu görünmeyebilir. Uzun zamandır faaliyet gösteren Fransız liseleri ve 1863'te kurulan Robert Kolej imparatorlukta modern eğitimin verildiği kurumlardır. Ancak Mekteb-i Sultani'nin bu okullardan en büyük farkı, modern eğitim veren ilk devlet lisesi olmasıdır. Bu yüzden, daha sonra yaygınlaşan ortaöğrenim sisteminde ve Osmanlı aydınının yetişmesinde çok büyük etkisi olacaktır. Mekteb-i Sultani'nin getirdiği yeniliklerden ve öncülük yaptığı olaylardan söz ederken bunu göz önüne almak gerekir. Bu yeniliklerin özellikle Müslümanların arasında yayılması ve benimsenmesinde Mekteb-i Sultani'nin rolü kuşkusuz çok önemlidir.

ABDÜLHAMİD VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE GALATASARAY

Sultan Abdülaziz'den sonra tahta geçen Abdülhamid'le birlikte uzun yıllar sürecek bir istibdat dönemi başlamıştır. Bu dönemde aynı zamanda eği-

Mekteb-i Sultani'de şehzadeler: Soldan ikinci Abdülkerim Efendi (Abdülhamid'in torunu), dördüncü Şerefeddin Efendi, altıncı Ali Vâsıb Efendi (V. Murad'ın oğlunun torunu), sekizinci Âbid Efendi (Abdülhamid'in oğlu), oturanlar Nâzım Efendi (Sultan Reşad'ın torunu), Nizameddin Efendi (Abdülaziz'in torunu) ve Orhan Efendi (Abdülhamid'in torunu).

tim sistemimizin köklü temelleri atılacak, ortaöğretimin kurumları yaygınlaşacak, Mekteb-i Sultani örneğinde başka sultaniler açılacaktır.

Fransız müdür de Salve'in 1872'de ayrılmasından sonra gelen müdürler en çok iki yıl görevde kalabilmişlerdir. Sık yönetim değişikliğinden dolayı oluşan düzensizlik ve otorite zayıflığı, 1880-1894 yılları arasında müdür olan Hariciye Nezareti müsteşarlarından İsmail Bey ve 1894-1908 arası müdürlük yapan Abdurrahman Şeref zamanında son bulmuştur. Yine bu dönemde, Türkçe bölümü ders programına, İslam ve Osmanlı tarihi, Türk Edebiyatı dersleri eklenmiştir.

Ayrıca bu dersleri medrese kökenli olmayan, değerli öğretmenler vermeye başlamıştır. Ahmed Hikmet, Ahmed Fazıl Aykaç, Muallim Naci, Recaizade Mahmud Ekrem, Tevfik Fikret gibi edebiyatçılar bunlardan birkaçıdır.

Mekteb-i Sultani'de Osmanlı ve İslam tarihi derslerini 1880'de başlatan Abdurrahman Şeref Bey, bu okulun ilk Müslüman mezunudur. Uzun yıllar kendi okulunda ve Mülkiye'de ders vermiş, ikisinde de müdürlük yapmıştır. Bu müdürlükleri sırasında eğitim düzeyini yükseltmekle kalmamış, her iki okulu ve öğrencileri istibdat devrinin baskılarından korumuştur. Böyle bir idarecinin ve Fransız hocaların da etkisiyle okulda özgür fikirlerin kolayca yayılabileceği bir ortam doğmuştur. Öğrencileri Fransız yazarları, yabancı gazeteleri okuyorlar, hatta Avrupa'dan gizlice gelen Jön Türkler'in gazeteleri okula gündüzlü öğrenciler tarafından sokuluyor, elden ele dolaşıyordu. Bu gazetenin mevcudiyetinin hayati tehlikeler taşıdığı bu dönemde, öğretmenler haberdar olduklarında gazeteleri yırtmak ve öğrenciyi azarlamakla yetiniyorlardı. Yine mektepte hafiyelerin çocukları, şehzadeler okudukları halde babalarına sır vermiyorlar, büyük bir dayanışma gösteriyorlardı. Cuma günleri bayrak töreninde öğrencilerin "Padişahım çok yaşa" yerine "Padişahım tepeden aşağı" diye bağırdıkları anlatılmaktadır. Devrim, cumhuriyet, meşrutiyet sözcüklerinin bile yasak olduğu bu dönemde Fransız öğretmenleri 1789 Devrimi'nden, ilkelerinden söz ediyorlardı.

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde okul 1907 yangınının sarsıntısı içindedir ama bu kısa zamanda atlatılmıştır. Bunda devrin maarif nazırı olan Abdurrahman Şeref'in ve müdürlüğe getirilen Tevfik Fikret'in katkısı büyüktür. 1888'de sultaniden birincilikle mezun olmuş olan Fikret sadece ünlü bir şair değil, Ziya Gökalp'in deyimiyle uyanış devrimizin pedagogudur da.

Fikret okul binasını kısa sürede tamir ettirmiş, amfiteatr şeklinde fizik ve kimya laboratuvarları, zengin bir kütüphane yaptırmış, tabiat dersleri için böcek ve taş koleksiyonları, resim dersi için bir atölye, müzik dersi için salon hazırlatmıştı. Bir de okula büyük ve güzel bir konferans salonu yaptırmış, ancak caminin üstünde tiyatro olmaz diye karşı çıkanlar yüzünden müdürlüğü sırasında kullanılamamıştır. Bu dar zihniyet Fikret'i çok kırmıştı.

Kısa bir süre sonra patlak veren Balkan ve I. Dünya savaşları toparlanmakta olan okulu derinden etkileyecektir. Aydınlatma ve ısınma sorun oluyor, yemekler kalitesizleşiyor, hatta bir ara hiç verilemiyor, öğrenciler evlerinden taşımak zorunda kalıyorlardı. 1915 öğretim yılı başladığında birçok öğretmen ve muid askere gitmiş, yerine daha yaşlıları gelmişti. Öğrencilerden de savaşa gidenler, şehit düşenler olmuştu. Bu yıl sonu mezun olanların sayısında büyük bir düşüş vardır. Bu arada okulun bir bölümü Kızılay'a tahsis olmuş, savaş yaralılarını barındırıyordu. Savaşın ardından İstanbul'un işgal edilmesi öğrencileri, özellikle Türk öğrencileri derinden sarsmaktadır. Öte yandan okul önemli bir tehdit altındaydı. İşgalci kuvvetler kışla olarak kullanmak üzere bütün büyük binalara el koyuyorlardı. Okul müdürü eski mezun Salih Arif Bey, İngilizlerin binayı işgale geleceklerini haber alınca

Fransızlarla anlaşır. Fransız askerler arka kapıdan okula girerler. İngilizler geldiğinde buranın zaten işgal edilmiş olduğunu söyleyerek İngilizlerin binayı ele geçirmelerini engellerler.

Salih Arif Bey'in bu kurnazlığıyla, işgal boyunca Beyoğlu sokaklarında Galatasaray Karakolu ve postanesinden başka, tek Türk bayrağı çekilebilen bina, Mekteb-i Sultani binası olmuştur. Müdür, bununla da kalmamış, Fransızlarla iyi ilişkilerini sürdürmüş, onlar için övgü dolu okul gösterileri düzenletmiş, Hıristiyan dini temsilcileri okula davet etmişti. Bu arada öğrenciler işgale tepkisiz kalmazlar. İzmir'in işgalinden sonra Osmanlı hükümetine ve işgal kuvvetlerine bir protesto mektubu yollarlar, ünlü Sultanahmet mitingine katılırlar. Bir yandan da Milli Mücadele'de Anadolu'ya gönderilmek üzere yardım toplamaktadırlar. Salih Arif Bey, bir yandan Fransızlar ve İstanbul hükümeti ile iyi geçinmeye çalışmakta, diğer yandan öğrencilerin bu hareketlerine göz yummaktadır. Oysa Milli Mücadele'ye karşı kesin tavır almış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda üyedir. Ülkenin bu acılı yıllarında değişik milletlerden, hatta birbirine düşman milletlerden öğrencilerin bir arada yaşadığı lisede öğrenim her türlü zorluğa karşın, uyum içinde yürütülebilmiştir.

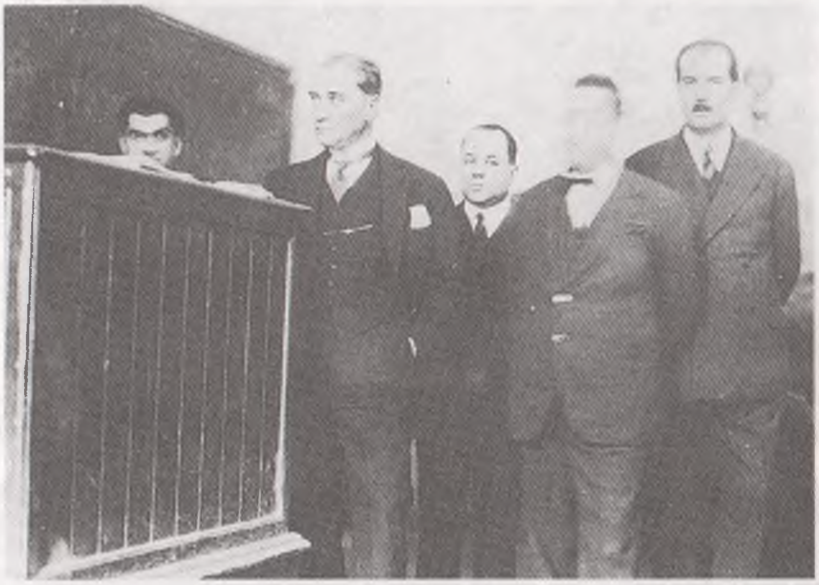

Atatürk Galatarasay Lisesi'nde. Yanında Ruşen Eşref (en sağda), Şükrü Kaya, lisenin müdürü Fethi İsfendiyaroğlu (Atatürk'ün sağında) ve Galatasaray Kulübü Reisi Hasan Âli Yücel (kürsünün arkasında).

CUMHURİYET VE GALATASARAY LİSESİ

İstanbul'un kurtuluşu ve milli zafer okulda sevinçle karşılanır. Ankara hükümetinin temsilcisi olarak İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın karşılama törenine öğrenciler coşkuyla katılırlar. Refet Paşa bu arada okulu ziyaret ederek, Ankara hükümetinin bu kuruma verdiği önemin ilk işaretini verir. Dönem hassas bir dönemdir. Cumhuriyetin kuruluşuyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış, sıbyan mektepleri ve medreseler kapatılmış, eğitimde birlik sağlanmıştır. Aynı tutum ülkenin her yanını sarmış azınlık ve yabancı okullarına gösterilmiş, yabancı ülkelerin protestolarına karşın laik eğitim vermeyen birçok okul kapatılmıştı. Artık Galatasaray Lisesi adıyla anılan bu kurum için de Fransızlar kuşku içindedir. Hatta okulun tamamen Türkçe tedrisata geçeceğinden ve Fransız elemanların tamamen yok edileceğinden emindirler. Sanıldığının aksine Cumhuriyetin devlet adamları bu kurumu yaşatmak ve güçlendirmek için çalışmışlardır.

Eğitime büyük önem veren Atatürk, Galatasaray Lisesi'ni iki kez ziyaret ederek bu kuruma verdiği önemi açıkça vurgulamıştır. Unutmamalı ki çevresindeki birçok bakan ve mebus Galatasaray mezunudur ve genç Cumhuriyetin atılımlarında önemli görevler almaktadırlar.

Cumhuriyet ilkeleriyle bağdaşan dünya görüşleri çerçevesinde eğitim veren bu köklü kuruma her dönemden çok genç Cumhuriyetin gereksinim vardı ve devlet adamları bunun farkındaydı. O nedenle liseye ayrıcalıklı bir özen gösteriliyor, diğer liselerden farklı özel bir yapılaşma içinde korunuyor,

Galatasaray'ın 100. yıl kutlamalarında okulu ziyaret eden Charles de Gaulle.

Sarıklı hocalarla öğrenciler (üstte) ve Müdür Salih Arif papazlarla.

impatorlukta olduğu gibi müdür yetkilerle donatılıyor, öğretmen seçimi, bütçe, işleyiş gibi konularda serbest bırakılıyordu. Türk devletinin bu yaklaşımı Fransızların da bu kuruma yeniden önem vermesini, değerli idareci ve öğretmenler yollamasını sağlıyordu. Cumhuriyetin ilanı, eğitimdeki reformlar Galatasaray Lisesi eğitim sistemine köklü değişiklik getirmemiştir. Sadece Fransızca ve Türkçe diye ikiye ayrılan eğitim birleştirilmiş, son sınıflarda edebiyat, fen ve ticaret şubeleri açılmıştır.

50'lere kadar süren dönemde Galatasaray'a damgasını vurmuş önemli bir başka kişi de hiç kuşkusuz müdür Behçet Bey'dir. Abdurrahman Şeref Bey'in müdürlüğü sırasında Galatasaray'da okumuş olan Behçet Bey'in bu geleneği, yani akademik bir eğitim verme uğraşını sürdürmeye çalışması bir tesadüf değildir tabii. 1968 yılında, lisenin 100. kuruluş yıldönümünde, Türkiye'yi ziyaret eden ilk Fransız cumhurbaşkanı de Gaulle'ün okula gelmesi de tesadüf değildir. De Gaulle konuşmasında bu kurumun Fransa ile Türkiye Cumhuriyeti ilişkilerinde almış olduğu rolü şöyle vurgular: "Ülkemizde tanınan seçkinlerin modern Türkiye'ye hemen güven duymamızda ve Fransa'nın Ankara hükümetini tanıyan ilk Batı devleti olmasında, yeri büyüktür".

GALATASARAY'DA EĞİTİM VE YAŞAM

Mekteb-i Sultani'nin kuruluşundaki temel hedeflerden biri, var olan ya da açılması düşünülen yüksek okullara öğrenci yetiştirmek diğeri de devlet memuru yetiştirmekti. Bunların dışında ise, büyük ihtiyaç duyulan ve düzenlenmesi tasarlanan modern ortaöğrenim sistemine öncü olmalıydı.

Fransız liseleri örnek alınarak kurulan Mekteb-i Sultani'de ilk sınıflarda Fransızca, Türkçe, tarih, coğrafya, aritmetik, geometri, fizik ve kimya, tabiat bilgisi, ahlak, hijyen gibi genel dersler verilecekti. Son sınıflarda ise derslerin üç bölüme ayrılması tasarlanıyordu. Edebiyat bölümünde sivil kamu memuriyetlerine gireceklere, fen bölümünde mühendislik, tıp yüksek okullarına gideceklere yönelik dersler verilecekti. Üçüncü bölüm ise o zaman özellikle Almanya'da çok gelişmiş, Fransa'da ise yerleştirilmeye çalışılan özel bölümdü. Ticaret ve sanayi dallarında çalışacak öğrenciler için geçerli olacak muhasebe, teknoloji, ticari coğrafya gibi dersler verilecekti. Ancak bu düzenleme aşağıda anlatacağımız nedenlerle tamamen uygulanamamış, Fransızca bölümü de ülkenin şartlarına göre her üçünü de içine alan farklı bir yapıya kavuşmuştur. Türkçe ve Fransızca diye iki bölüme ayrılmıştır.

Rüştiyelerden gelen Müslüman çocukların eğitim düzeyleri tahmin edilenin çok altındaydı. Birçoğu doğru dürüst Türkçe okuma yazmayı bile bilmiyorlardı; Fransızca bilgileri de yoktu. Hıristiyan çocukların düzeyi biraz daha iyi olmasına ve Fransızca bilmelerine karşılık çok az Türkçe biliyorlardı. En iyi düzeyde olan Ermeni çocuklardı. Çoğunluğu Fransızca okuma yazmanın yanında iyi Türkçe de biliyorlardı. Lisenin ilk on yıllık mezunlarının çok azının Müslüman, çoğunun Ermeni olmasında bunun etkisi büyük olacaktır. Öğrencilerin Türkçe ve Fransızca bilgilerinin arasındaki uçurum eğitimin düzenlenmesinde büyük sorun yaratacaktır. İlk yıllarda uygulanmak üzere yepyeni bir sistem yerleştirilir. Fransızca bilgileri esas alınarak öğrenciler sınıflara ayrılır. Ancak öğleden sonra Türkçe dersleri için farklı sınıflandırmalar yapılır. Fransızcadan üçüncü sınıfta olan bir öğrenci Türkçeden birinci sınıfta (ya da tam tersi) okumaktadır. Her

1338-1339 senesi Sekizinci Mütalaahane.

iki dildeki bilgi düzeyinin aynı olması şart konulsaydı büyük sınıflara yeteri sayıda öğrenci bulunamayacaktı. Oysa büyük iddialarla kurulan ve tepkiler alan bu kurumdan kısa zamanda mezun vererek başarısı kanıtlanmalı, varlığı garantiye alınmalıydı. Öte yandan yukarıda söz ettiğimiz gibi yeterli ilköğretim kurumlarına sahip olmayan Müslüman öğrenci sayısı çok az olacaktı. Ne yazık ki geçici olarak yerleştirilen bu sistem Cumhuriyete kadar kaldırılamamıştır. Lise diploması alabilmek, her iki bölümü de bitirme koşuluna bağlı olduğundan, kimi öğrenciler Fransızcadan veya Türkçeden mezun olsalar bile diğerini bitiremediklerinden ya birkaç yıl daha beklemişler, ya da diploma almadan okulu bırakmışlardır. Bu durumdaki öğrenciler sadece bitirdikleri bölümden ehliyetname alabilmişlerdir.

Kimya Laboratuvarı.

Mekteb-i Sultani'de verilen eğitim önceden de söz ettiğimiz gibi Fransız liselerinin tıpatıp aynısı olmamıştır. Fransız klasik liselerinde felsefe, rhétorique (belagat), eski Yunanca ve Latince temel derslerden sayılmaktadır ve bu derslere ayrılan saatler çoğunluğu oluşturur. Mekteb-i Sultani'de ise böyle olmamıştır. Fransızca temel eğitim dilidir. Eski Yunanca ve Latince, tıp, hukuk ve eczacılıkta kullanmaya yetecek kadar öğretilecektir. Buna karşılık XIX. yy Fransız liselerinde az önem verilen matematik ve temel bilimler ile muhasebe, tarih, ticari coğrafya, teknik resim gibi derslere önem verilmiştir. Böylece Mekteb-i Sultani mezunu kamu memuriyetlerinin yanında,

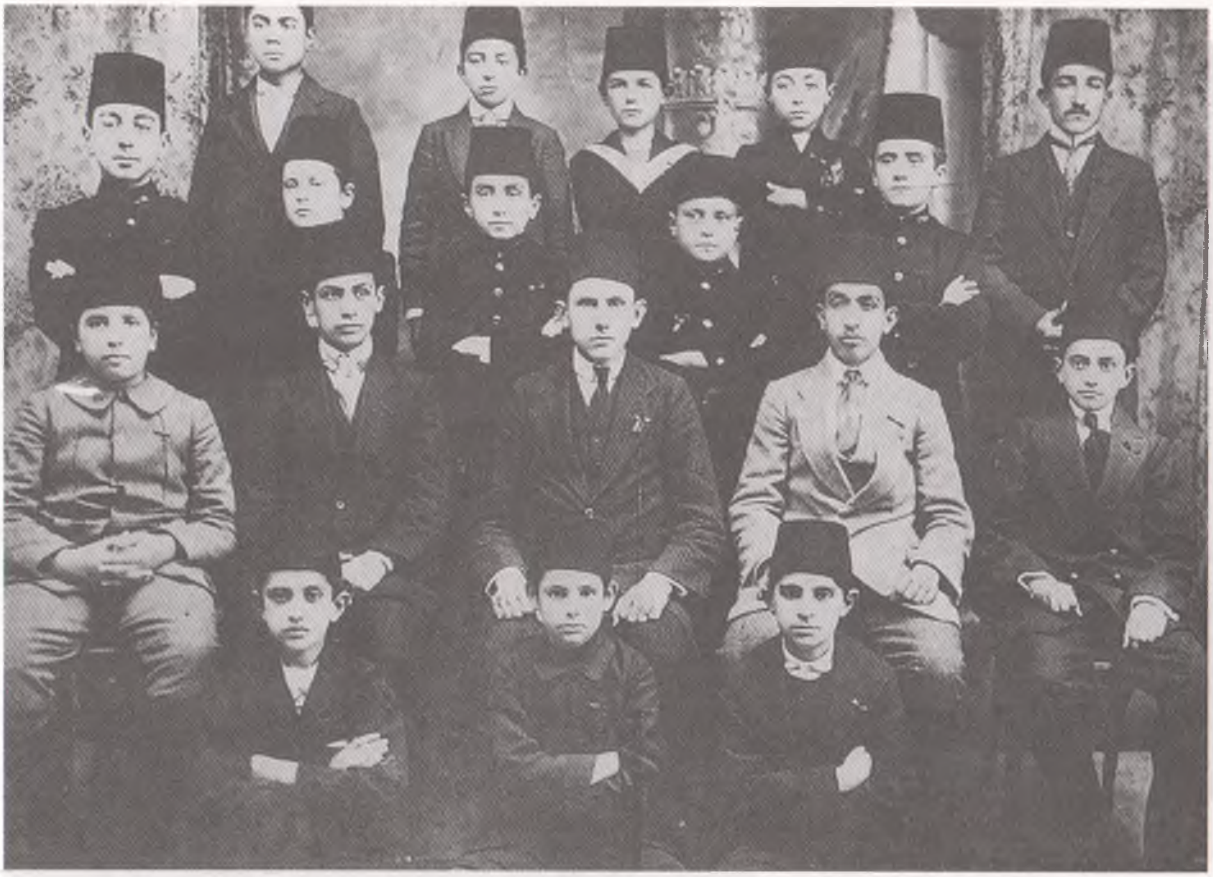

Bir grup Galatasaraylı. Üstten ikinci sırada soldan ikinci Nâzım Hikmet ve yanında Va-Nû.

mühendislik, tıp gibi yüksek okullara girmek ve ticaret, sanayi gibi alanlarda çalışmak üzere çok yönlü hazırlanmaktadırlar.

Fransızca bölümünün dışında Arapça, Farsça, Türkçe, Osmanlı ve İslam tarihi okutulan Türkçe bölümünü de izlerler. Bunların dışında seçmeli olarak başta Ermenice, Rumca, Bulgarca gibi yerel "millet"lerin dili olmak üzere, İngilizce, Almanca, İtalyanca da öğrenebileceklerdir.

Darülfünun'un ancak 1900 yılında kurulduğu, Mekteb-i Mülkiye'nin 1877'de yapılan düzenlemeyle eğitim düzeyini yükselttiği, bundan başka da sivil yüksek öğretim kurumunun olmadığı göz önüne alınırsa Mekteb-i Sultani'nin Osmanlı memurları ve aydınlarını yetiştirmedeki rolü daha iyi anlaşılır.

Her dinden, ırktan ve kültürden çocukların bir arada yatılı okuması birçok zorluğu da beraberinde getiriyordu. Müslüman öğrencilerin abdest, namaz, yıkanma, oruç gibi dini görevlerini yerine getirmelerine olanak tanımak gerekiyordu. Müslümanların dini günü cuma, Musevilerin cumartesi, Hıristiyanların pazardı. Dini tatil günleri birbirine uymazken Müslüman bayram tatillerinin tarihi her yıl değişmekteydi. Her üç dinin yemek alışkanlıkları ayrıydı. Bu koşullar içinde ortak bir kural koymak olanaksızdı.

Fransız idareciler bu durumun getirdiği bazı düzenlemeler yapmışlardır. Bir tek Müslüman öğrenciler için din dersi konmuş, mescit yaptırılmış, diğerlerinin dini görevlerini yerine getirebilmeleri için kolaylıklar sağlanmıştı. Diğer Türk okullarının tersine pazar gününün tatil olması nedeniyle Hıristiyanların dini gerekleri yerine getirmeleri kolaylaşıyordu. Ders programı Müslüman öğrencilerin cuma namazına gidebilmeleri için ayarlanmıştı. Ramazan ayında ailesi İstanbul'da oturan öğrencilere özel izin veriliyor ya da okulda Müslüman öğrencilere değişik saatlerde yemek veriliyordu. Aynı uygulama Hıristiyan öğrencilere kendi bayramlarında sağlanıyordu. Öte yandan okulda yaşayan ve öğrenciler gibi değişik "millet"lere mensup öğretmenler bile sorun çıkarabilirdi. Öğretmenler, herhangi bir dinin propagandasını yapmaması ya da küçük düşürmemesi konusunda uyarılıyor, derslerin içeriği her tür dini konulardan arındırılıyordu. İlk müdür de Salve'in deyişiyle "Hoşgörü anlayışı kurumun alışkanlıklarına o kadar yer etmişti ki, her gün değişik dinlerden çocukların özgürce arkadaşları arasında dini vecibelerini yerine getirdiklerini görüyorduk ve bu görüntü etkileyiciydi. Bunda doğu ırklarının gelecekteki bütünleşmesi ve birleşmesinin belirtisini buluyorduk" .

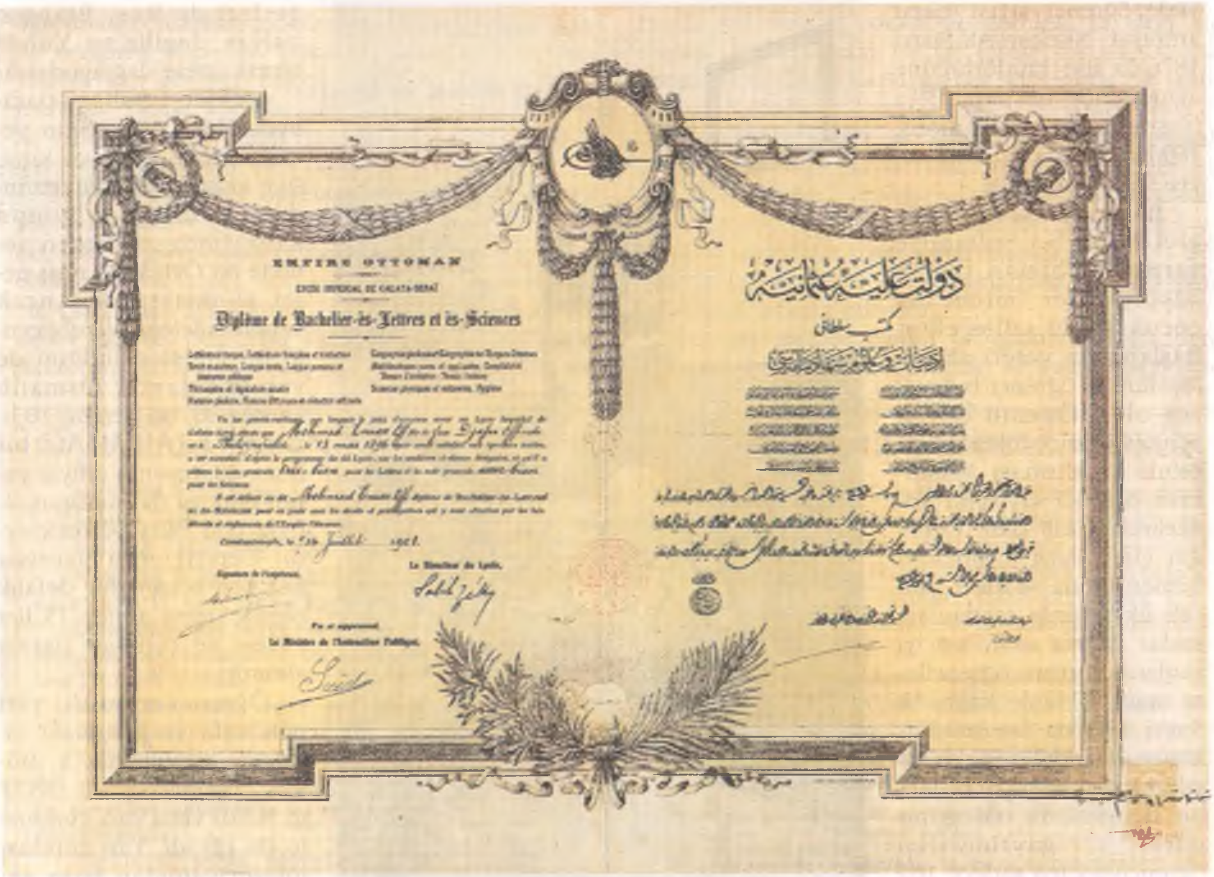

EMPIRE OTTOMAN

LYCÉE IMPÉRIAL DE GALATA-SERAÏ

Diplôme de Bachelier-ès-Lettres et ès-Sciences

Constantinople, le 26 Juillet 1901.

Le Directeur du Lycée.

Vu et approuvé

Le Ministre de l'Instruction Publique.

دولت علیهٔ عثمانیه

مکتب سلطانی

430 Mehmed Enis'in [Akaygen] diploması. 1901 tarihli olduğu halde 1911'de verilmiş.

Mekteb-i Sultani öğrencileri arasındaki farklılık sadece dine dayanmıyordu. Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında imparatorluğun dört bir yanından gelmiş çocuklar vardı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsızlığını kazanan ülkelerin devlet adamları, yazarları arasında Mekteb-i Sultani mezunu birçok isme rastlamaktayız. Cumhuriyetten sonra, yeni Türkiye coğrafyası içindeki yöresel farklılık Galatasaray Lisesi içinde yaşamıştır. Öğrencilerle ilgili bir başka olgu da, burs sisteminin yaygın olması sayesinde zengin çocukları, hatta şehzadelerle birlikte orta halli ve fakir aile çocuklarının bir arada okumuş olmalarıdır.

Mekteb-i Sultani'nin en büyük özelliklerinden biri de çok sayıda öğrenciye sahip olmasıdır. Açılışının hemen ardından öğrenci sayısının 640'a vardığını söylemiştik. Beyoğlu yangını ve müdür de Salve'in ayrılışından sonra (1872 başı) öğrenci sayısında düşüş görüldü (471). Bir ay sonra Vahan Efendi zamanında 109 öğrenci daha okulu bırakıyordu. Üç yıllık Gülhane döneminden sonra lisenin yeniden canlandığını, yüksek okulların kurulduğunu görmüştük. Bu sa-

Elişi, resim, heykel sınıfı.

yede öğrenci sayısı tekrar artmıştır. Nitekim Ali Suavi 1876'da lise müdürlüğüne atandığında bu sayı 539'a ulaşmıştı. Bu artış sürmüş, 1890'lı yıllarda öğrenci sayısı 950'ye varmıştı.

Başta da belirttiğimiz gibi Mekteb-i Sultani'ye yarısı Müslüman olmak kaydıyla her "millet"ten çocuk kabul edilecektir. Başlangıçta yeteri sayıda Müslüman öğrenci bulmak zor olur. Önemli devlet adamlarının çocuklarını bu okula yazdırması Müslüman öğrenci sayısının artmasında etkili olur. Örneğin Fuad Paşa torunlarını hemen okula yazdırır. Ancak ilk yıllarda sayıları ne kadar artarsa artsın en iyi şartlarda toplam öğrencilere oranı % 42'de kalır. Ali Suavi 1876'da lise müdürlüğüne atandığında öğrencilerin dağılımında büyük bir dengesizlik olduğunu görür. 377 gayrimüslim öğrenciye karşı sadece 162 Müslüman okumaktaydı. Ali Suavi'nin yaptığı bazı düzenlemelerle Müslüman öğrenci sayısı artar. Bu artış daha sonraki yıllarda devam eder. Gayrimüslimlerin sayısında ise, toplam öğrenci sayısına oranla çarpıcı bir düşüş görülmektedir (1901'de % 23).

A mon élève Hikmet
Max Bonnafous
27/5/

Okulun ünlü hocalarından Max Bonafus.

	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1870	273	367	640
1876	162	377	539
1877	220	300	520
1896	440	263	703
1899	622	280	902
1901	724	221	945

Gayrimüslimlerin dağılımı hakkında ilk yıllar hariç fazla bilgiye sahip değiliz. Mart 1870'e ait bir bilgiye göre 367 gayrimüslimin dağılımı şöyledir: 98 Gregoryen Ermeni, 30 Katolik Ermeni, 7 Protestan Ermeni, 69 Latin Katolik, 95 Rum, 28 Musevi, 40 Bulgar.

Musevi öğrenciler okulda hep en az sayıda kalır. Bulgar öğrencilerin çoğunu Ali Paşa zamanında Bulgaristan'dan getirtilen ve burslu okutulan çocuklar oluşturmaktaydı. Ali Suavi müdür olduğunda çeşitli bahanelerle bu öğrencileri okuldan uzaklaştırır. Ali Suavi mektebe geldiğinde gayrimüslim öğrenciler, 57 Bulgar, 94 Ermeni, 120 Rum ve diğerleri de Rus, Fransız, İtalyan, İngiliz ve Yunan olmak üzere dağılıyorlardı.

Mekteb-i Sultani paralıydı. Yatılı öğrencinin yemek, yatak, kitap ve kırtasiye masrafları okul tarafından verilmekte, bunun karşılığında ailelerden senede 40 Osmanlı Lirası ücret alınmaktaydı. Ancak zengin ailelerin verebileceği bu ücretten indirim de yapılmaktaydı. Osmanlı Hükümeti, bu ücretin 10 lirasının affıyla dörtte bir burs, 20 lirasının affıyla yarım burs ya da hepsinin affıyla tam burs vermekteydi. Ücretli veya ücretsiz her öğrenciden bir defalık olmak üzere ayrıca 15 lira elbise ve çamaşır parası alınırdı.

Öğrenciler yatılı, yarı gündüzlü ve gündüzlü diye üçe ayrılmaktaydı. Büyük çoğunluk yatılı (1870'te % 70) veya yarı gündüzlü (% 12) idi. Yarı gündüzlülerin yatılıdan farkı akşam yemeğinden önce gitmesi, elbise ve çamaşır almamasıydı. Bunların senelik ücreti 20 liradır. Sadece derslerde bulunan gündüzlü öğrencinin ücreti ise 10 liradır. Bu iki sınıf öğrencilerin ücretlerinde indirim yapılmazdı.

İstanbul'un Avrupa yaşam tarzının merkezinde bulunan Galatasaray binası Avrupa örneğine göre düzenlenen bir eğitim kurumu için idealdi. Batılılaşmanın giriş kapısı olan Pera'daki sosyal ve kültürel yaşam öğrencileri etkileyecektir. Tiyatro, sinema, konser gibi etkinliklere iki adımda ulaşabilecekler, kahvelerde, kitapçılarda dönemin yazarları, düşün adamlarıyla karşılaşabilecekler, yabancı yayınları yakından izleyebileceklerdir.

Fransızlar Galatasaray binasını eğitim politikalarına uygun bir biçimde onarırlar. Büyük salonlar duvarlarla bölünerek küçük sınıflar oluşturulur. Sınıfların aydınlatılması, suyun bütün binaya dağıtılması, bahçeye çeşmelerin yapılması, jimnastik salonu, küçükler için kum havuzu, fizik amfisi inşası, eskimiş tavan, duvar ve yerlerin onarımı için devlet büyük bütçeler harcar.

Modern eğitim kurumlarında kullanılan eğitim malzemelerinin çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmamaktadır. Bu nedenle kitap, harita, fizik aletleri, alçı kalıplar gibi malzemeler Fransa'dan getirtilir. Masa, sıra, büro, sandalye, tahta, personel ve öğretmen odalarının mobilyaları marangozlara sipariş verilerek yaptırılır. Bunların dışında yatılı okul yaşamı için gereken birçok malzeme Fransa'ya ısmarlanır. Demir karyola, çarşaf, yün battaniye, havlu, elbezi, dövme demir bardak, çatal bıçak, porselen yemek takımları, fırın bunların arasındadır.

Mekteb-i Sultani öğrencileri üniforma giymek zorundaydılar. Öğrenci okula başladığında kendisine, hariçte giymek üzere bir kaput, dahilde giymek üzere bir aba kaput, dört çift kundura, üç adet fes, altı çift çorap, altı gömlek, altı don, altı mendil, altı dest-i mal (el bezi), iki kat elbise, iki adet yazlık pantolon verilirdi. Sonraki senelerde üç çift kundura, üç fes, üç çift çorap, üç gömlek, üç don, üç mendil, üç dest-i mal, bir kat elbise, bir adet yazlık pantolon verilirdi. Kaputlar her iki senede bir yenilenirdi. Kaputların yakalarının bir tarafında mektebin adı, bir tarafında da öğrencinin numarası yazılı olurdu. Her öğrenciye askeri okullardaki gibi bir numara verilmesi Fransız okullarında uygulanmamaktadır. Bu uygulamanın Mekteb-i Sultani'de başladığını sanıyoruz. Soyadının bulunmadığı bu dönemde öğrencilerin karıştırılmaması için bu yola gidildiğini tahmin ediyoruz.

Böylece sadece eğitim programıyla değil, aynı zamanda binaları, okul araçları ve yaşam biçimiyle

GALATASARAY'IN KABUL ŞARTLARINI İÇEREN 1912 TARİHLİ BROŞÜR

MEKTEB-İ SULTANİ
Şerait-i Duhul
İstanbul - Matbaa-i Amire 1328

Mekteb-i Sultani'ye dahili, nısıf dahili ve harici olmak üzere üç nev' şakird kayd ve kabul olunur.

Leyli talebenin ücret-i seneviyesi kırk, nısıf leylilerin yirmi beş, neharilerin on ve yemekli neharilerin on beş Osmanlı altınıdır.

Ücurat-ı tedrisiye eylül ve şubat ibtidalarında olarak iki taksitte tediye olunur.

Tahsil üçü ibtidai ve yedisi tali olmak üzere on sınıf üzerine mürettib ve tahsil-i tali biri dört ve diğeri üç seneden mürekkeb iki devreye münkasımdır.

Mektebe kayd olmak arzu edenlerin mektebin küşadından on beş gün evvel müdüriyete Türkçe muharrer bir istida vermeleri ve buna tezkere-i Osmaniye ile aşı ilm ü haberi ve tabib raporunu ve son defa bulunduğu müesseseden hüsn-i haline dair bir kıt'a tasdiknameyi ve tebaa-i ecnebiyeden ise mensub olduğu hükümet konsolatosu tarafından resmen tasdik, peder veya velisinin isim ve mahall-i ikametini havi bir varaka-i müsecceleyi rabt eylemeleri lazımdır.

İstanbul'da ikamet etmeyen ebeveyn; çocukları için mektep idaresine karşı kendilerinin vekili olmak üzere Dersaadet'de mukim birer veli göstermeye ve esbab-ı muhtelife-i şer'iyeden dolayı mektep idaresi tarafından çocukların aileleri nezdine iadeleri lazım geldiği halde o leyli etfal bunları kabul etmeye mecburdurlar.

Ebeveyni taşrada olup da burada veli ira'e edemeyenler mektebe kabul olunamaz.

Tahsilini doğrudan doğruya mektebimizde başlayacak çocukların sini ondan nihayet on üçe kadar olmak icab eder.

On üç yaşından on sekiz yaşına kadar olan etfal mektebin sınıf-ı taliye ve aliyesine kabul olanabilir.

Mektebe kaydedilen şakirdan sunuf-ı ibtidaiyenin ikinci ve üçüncü senelerine dahil olabilmek için program mucibince lisan-ı Osmani, lisan-ı Fransevi ve ilm-i hesaptan ve birinci devreye kabul olunabilmek için sınıfına göre lisan-ı Osmani, Arabi ve Farsi, lisan-ı Fransevi ve riyaziyattan ve ikinci devreyi teşkil eden beşinci, altıncı ve yedinci sınıflara dahil olabilmek için programda münderic derslerin umumundan imtihan edilecektir.

Gerek mektep dahilinde ve gerek haricinde vaz' u hareket ve sa'y gayretinde tekâsül görülen şakird ol babdaki talimatname mucibince duçar-ı mücazat olur.

Hariçte talebe daima mektebin üniformasını iktisâa mecburdur. Üniformayı lâbis olmayanlar talebeye ait imtiyazattan müstefid olamazlar.

Talebe ebeveyn veya velileriyle yalnız çarşamba veya cuma günleri öğle vakti büyük teneffüs esnasında mektebin mülakat salonunda görüşebilirler.

Ebeveyn veya velilerin müsaadesi olmadıkça şakirdanın haricten kimseyle görüşmeleri mümkün değildir.

Talebenin üzerlerinde beş on kuruştan fazla para ve zi-kıymet eşya bulundurmaları memnudur. Bu gibi eşyanın gaybubetinden dolayı mektep idaresi mesuliyet kabul etmez.

Mektebin Türkçe Fransızca kısımlarında ikmal-i tahsil eden talebeye (Başöliye Şahadetnamesi) verilir.

Dahili olarak mektebe kayd olunan her bir şakird hin-i duhulünde atideki eşyayı mektebe getirmeye mecburdur:

Mektebe kabul olunan nümune mucibince iki takım elbise (biri dahili ve biri harici) bir çuha pelerin, bir aba manto ve Dersaadet'te ailesi olmıyan şakirdan için de bunlardan başka altı gömlek, altı don, on iki mendil, altı çift çorab ve altı havlu.

Ailesi Dersaadet'te bulunmayan şakirdanın çamaşırlarını mektep idaresi kendi çamaşırhanesinde yıkatmayı deruhte eder.

Leyli ve nısıf dahili talebeye sınıf kitaplarından maada levazım-ı tedrisiye mektep tarafından meccanen verilir.

Nısıf dahili şakirdanın akşam taamını mektepte yemede hakları vardır.

Tahsili ihtiyari olan elsine: İngilizce, Almanca, Rumca, Ermenice ve Bulgarca'dır.

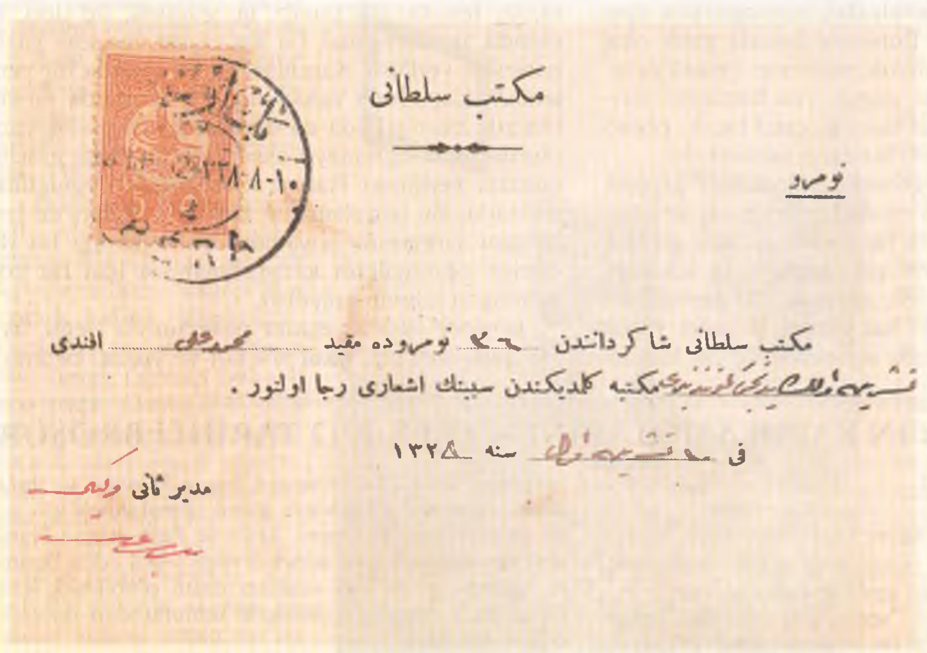

مكتب سلطانى

نومرو

مكتب سلطانى شاكردانندن ٣٦ نومروده مقيد محمد على افندى

تشرين اولك يدنجى كوننذن برى مكتبه كلديكندن سببنك اشعارى رجا اولنور .

فى ١٠ تشرين اول سنه ١٣٢٨

مدير ثانى وكيلى

Mekteb-i Sultani

numero

Mekteb-i Sultani şakirdanından 36 numeroda mukayyed Mehmed Ali Efendi Teşrin-i evvelin yedinci gününden beri mektebe gelmediğinden sebebinin iş'arı rica olunur.

Müdür-i Sani Vekili

Fi 10 teşrin-i evvel sene 1328

[arka yüzde]

Şehremini'nde Tramvay caddesinde bila numerolu hanede mukim Osman Şakir Paşa hazretlerine

de örnek olacak bir kurum yaratılmıştı. Çocuklar, o zamanlar henüz çok az evde bulunan demir karyolalarda uyuyacak, çatal bıçaklarla yemek yiyecek, lavabolarda ellerini yıkayacaktı.

Temizlik ve sağlığa ayrı bir özen gösterilmekteydi. Okula her gün gelen bir doktor ve haftada bir gelen dişçi öğrencileri muayene etmektedir. Bunların dışında okul revirinde sürekli bulunan bir uzman, öğrencilerin sağlığı ile ilgilenmektedir. Tedavisi uzun sürecek hastalar ailelerine, İstanbul'da ailesi olmayanlar ise hastaneye yollanır. İlk yıllar çok olan hastalıklar daha sonra azalma gösterir. Müdür de Salve, raporunda bu düşüşte iyi yemeğin, sağlanan düzenli yaşamın ve özellikle de gün içinde dağıtılmış yeterli teneffüs saatlerinin ve jimnastik dersinin etkisi olduğunu vurgular. Günde toplam 4 saati bulan teneffüslerde gözetmen idaresinde öğrencilerin hareketsiz kalmamalarına, güneşte oyun oynamalarına özen gösterir. Tabii ki tüm bunlara temizlik şartlarını da eklemek gerekir. Her teneffüs bahçesi çeşmelerle donatılmış çocukların el yüz yıkamaları, su içmeleri sağlanmıştır. Öğrenciler okula ait hamamda yıkanmakta, haftada iki kez iç çamaşırı değiştirmektedirler. Küçük çocukların her gün saçlarının taranması dışında, okul içindeki berber düzenli olarak yatılıların saç bakımını yapmaktadır.

Fransız kadrolar lisenin kuruluşunda disipline, en az eğitim kadar önem verirler. Başlangıçta yerleştirilen disiplin anlayışı ve yaşam düzeni son dönemlere kadar Galatasaray'ın parçası olmuştur. Avrupa'da XVII. yüzyılın sonuna doğru yaygınlaşan yatılılık, eğitim sistemine yarı askeri bir disiplin anlayışı sokarak eğitim yönteminde büyük bir değişiklik yaratmıştı. Yeni eğitimcilik anlayışına göre okul sadece bilgi veren, bir mesleğe hazırlayan bir kurum olmaktan öte, ahlakçı bir yapıya kavuşmuştur. XIX. yy pedagoglarına göre tüm kötülükler toplumdan geldiği için en iyi eğitim onları dünyadan ve ailelerinden uzakta eğiterek verilebilirdi. Bu yüzden çocukların mümkün olduğu kadar dış dünya ile ilişkileri sınırlanmalı, belli bir düzen içinde yaşatılarak, iyi ve doğru değerler aşılanmalıydı.

Fransızlar, Mekteb-i Sultani'de Fransız yatılı okullarındaki disiplin anlayışını uygulamışlar, kuralları belirleyen nizamnameler hazırlamışlardır.

Bu eğitim sistemi içinde bedensel cezalar ve dayak yasaktır. Yatılılar için en büyük ceza hafta sonu okuldan çıkıştan men etmek, yani izinsiz cezasıdır. Gündüzlüler içinse 50 satırı geçmeyen yazı cezasıdır. Yola gelmeyen öğrenci için en son ceza ise bir odaya kapatılma cezasıdır. Ancak Fransız müdür zamanında bu hiç uygulanmamıştır. Sava Paşa'nın müdürlüğü sırasında bir öğrenciye verilen uzun süreli kapatma cezasına Fransız müdür yardımcısı tepki göstermiş, Fransız makamlarına şikâyette bulunmuştur. Cezaların karşısında disiplinin önemli bir parçası olarak ödüllendirme vardır. Öğrencilere iyi davranışları ve çalışmaları karşılığı, küçük kâğıtlara değişik renklerde basılı mükâfatlar dağıtılır. Bunlar, "aferin", "tahsin" (4 aferine bedel), "imtiyaz" (8 aferin veya 2 tahsine eşdeğer), ve "zikr-i cemil" olmak üzere dört çeşittir. Zikr-i cemil özel imtihanlardan en çok notu alana verilir. Bir de 50 aferine eşdeğer "mükâfat" verilir. Eğer öğrencinin kötü davranışları görülürse, davranışının derecesine oranla bunlar geri alınır. Sene sonunda mükâfat alan çocuklar iftihar listesine girerler. Cumhuriyete kadar her yıl basılan kitapçıklarda sınıf sınıf ve ders ders iftihar alan çocukların listeleri yer alır. Yine her yıl sonunda görkemli bir törenle diplomalar dağıtılır, iftihar listesindeki öğrenciler tanıtılır.

Öğrenci aileleri, maarif nazırı, vezir ve devlet ileri gelenlerinin katıldığı bu törenler gösterişli bir dekor içinde yapılır. Müzik dinletisiyle başlayan tören lise müdürünün ve şeref misafirinin konuşmalarıyla sürer, ödül alanların isimlerinin okunması ve bir öğrencinin şeref misafirine övgü dolu konuşmasıyla son bulur. İlk iki yıl yapılan törenlerin başkanı okulun hamisi Âli Paşa'dan başkası değildir. Bu törenlere önemli devlet adamlarının katılımı yöneticilerin bu kuruma verdiği önemin ve desteğin göstergesidir. Yapılan konuşmalarda öğrencilere, öğretmen ve idarecilere övgüler yağdırılır, aynı zamanda sultanın ve hükümetin eğitim politikaları, gelecekte yapılması tasarlanan projeler tanıtılır. Bu arada Fransız elçi Fransa'nın rolünü unutturmak, tepki yaratmamak için bu törenlere katılmaz.

Ödül ve diploma dağıtım törenleri her yıl basın için önemli bir haber konusu olur. Dekorları, konuşmaları, seyircileri uzun uzadıya tasvir eden yazılar çıkar, bu kurumla ilgili yorumlar yapılır.

Bu disiplin anlayışında sadece ceza ve ödüller yoktur. Bunlardan önce öğrencinin suç işlememesi, iyi çalışması ve davranması için koşullar yaratılır. Çalışmada başarı ancak düzenle sağlanabilir. En başta Türk okullarında pek uygulanmayan, derslere devam zorunluluğu vardır. Bunun kontrolü için de her derste sayım yapılır, derste bulunmayan öğrencilerin isimleri idareye bildirilir. Öğrencinin her hafta aldığı ders ve davranış notları kayıt defterlerine yazılır; aileler istedikleri zaman idareden bunlar hakkında bilgi alabilir. Ayrıca üç ayda bir dağıtılan karnelerin aileler tarafından imzalanarak geri yollanması mecburdur.

Başlangıçta eve çıkışlar ayda bir olarak belirlendiyse de, ailelerden gelen tepkiler üzerine haftada bir yapmak zorunda kalınır. Yine de, okuldan çıkışlar ve öğrenci ziyaretleri sıkı kurallarla belirlenmişti. Cumartesi akşamından pazar akşamına kadar süren tatil gününün dışında okuldan çıkmak için hastalık gibi önemli bir neden gerekiyordu. Ailesi İstanbul'da olmayan öğrenciler, ailesinin belirlediği velinin evine çıkabilirlerdi. Ancak uzun tatillerde velide kalabilmesi için ailenin ayrıca izin vermesi gerekiyordu. Öğrenci ailesini ya da velisini belli saatlerde ve ziyaretçi odasında görebilirdi. Ailenin ve idarenin haberi olmadan kimse çocuğu ziyaret edemezdi. Ayrıca öğrenciye gelen mektup idareciler tarafından okunduktan sonra sahibine verilebilirdi.

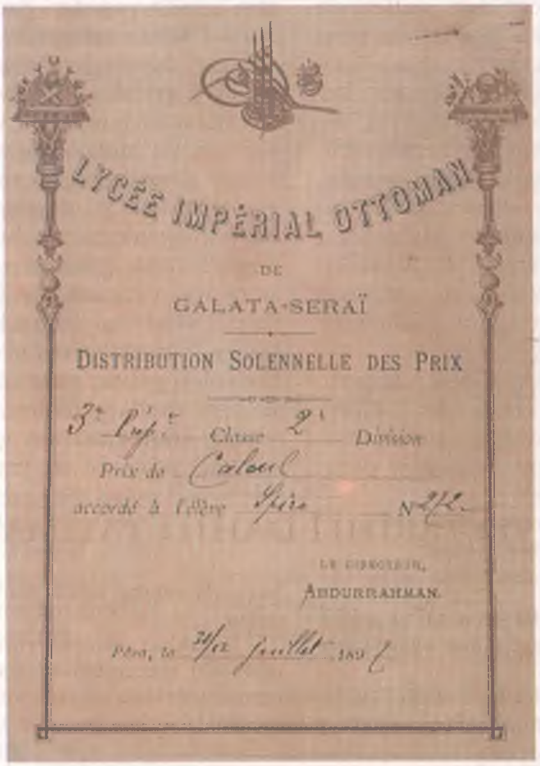

LYCÉE IMPÉRIAL OTTOMAN
DE
GALATA-SERAÏ
DISTRIBUTION SOLENNELLE DES PRIX
3e Supre Classe 2e Division
Prix de Calcul
accordé à l'élève Spiro N° 272
LE DIRECTEUR,
ABDURRAHMAN.
Péra, le 31/12 Juillet 1892

272 Spiro'nun 1892 tarihli "calcul" (riyaziye) ödülü.
Tunca Varış Koleksiyonu

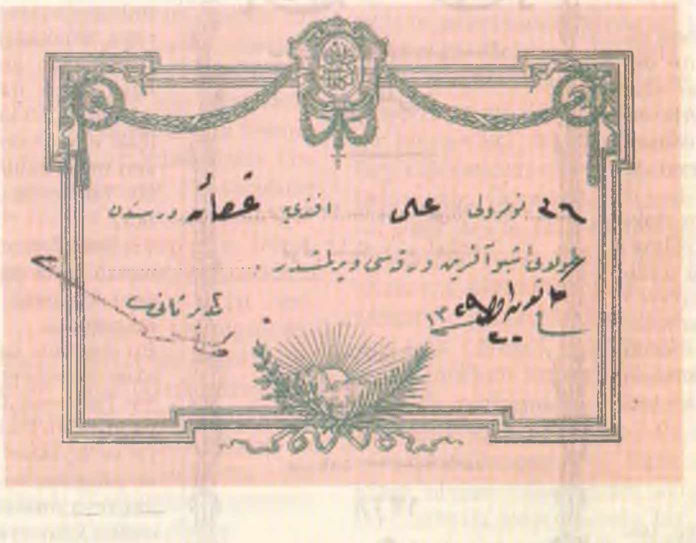

٣٦ نومرولی علی افندیه عقائد درسندن
طولایی ایشبو آفرین ورقه‌سی ویریلمشدر
٢٠ کانون اول ١٣٢٩
مدیر ثانی

36 numerolu Ali Efendiye akaid dersinden
dolayı işbu aferin varakası verilmiştir.
Fi 20 Kânun-ı evvel 1329 Müdür-i Sani

Yatılı öğrenciler dışında sadece ders saatlerinde okula gelen gündüzlüler de vardı. Bunlar dış dünyanın kötü eğilimlerini okula taşıyarak düzeni bozabilirlerdi. Dersler dışında görüşmemeleri için her tür önlem alınır. Gündüzlüler dersler dışında, teneffüs, yemek zamanlarında yatılılarla beraber bulunamazlar. Gündüzlülerin okula kitap, gazete, mektup sokması, yatılıların alışverişini yapması yasaktı. Ancak bu kuralların delindiğini, öğrencilerin yaşam hikâyelerinden öğrenmekteyiz. II. Abdülhamid döneminde bile yasak gazetelerin, kitapların öğrencilerin eline ulaştığını, dünyalarını etkilediğini biliyoruz.

Okul içinde öğrenci bir düzen içinde yaşamalı, kendi başına bırakılmamalıdır. Fransız ve Türklerden oluşan kalabalık bir gözetmen kadrosu vardır. Öğrenciler, tamburun sesiyle anımsatılan bir program içinde yaşarlar. Sabahları tambur çaldıktan 5 dakika sonra mubassır tarafından verilecek işaret üzerine, öğrenciler hemen yataktan çıkacak ve temizlik yapacaktır. Tamburdan yarım saat sonra, yine mubassır tarafından verilecek işaret üzerine ikişer sıra ile mütalaahaneye ineceklerdir. Ders bitiminde gözetmen sıra olmuş öğrencileri teneffüse, yemekhaneye ya da yatakhaneye götürür. Bu sırada konuşmak, sırayı bozmak kesinlikle yasaktır. Teneffüslerde gözetmen mutlaka bulunur, gerekirse oyunları yönlendirir. Uygun oyunların oynandığı teneffüslerde böylece tehlikeli sohbetler, kargaşalar olmaz, öğrenciler oyunla kurallara uymayı öğrenir, bedenleri gelişir, gece iyi uyur, iyi dinlenir. Yaşlarına göre sınıflara ayrılmış öğrencilerin diğer yaştakilerden etkilenmemesi için görüştürülmezler. Etüt odaları, yemekhane, yatakhane ve bahçeleri ayrı-

GALATASARAY'IN 1912 TARİHLİ DAHİLİ TALİMATNAMESİNDEN

Tedrisata Dair

26- Mektebin tedrisatı tahsil-i ibtidai ile ulum ve edebiyattan (Başöliye Şahadetnamesi) istihsaline müsaid tahsil-i taliyi muhtevidir.

27- Tahsil-i ibtidai üç seneye münhasır ve tahsil-i tali biri dört ve diğeri üç seneden mürekkeb iki devreye münkasımdır. Tahsil-i ibtidai ve tahsil-i tali mektebce kabul olunan matbu' programa tevfiken icra olunur.

28- Programda münderic kâffe dürusun tahsili mecburidir. Almanca, İngilizce, Rumca, Ermenice ve Bulgarca tahsili ihtiyaridir.

29- Bir şakird ihtiyari lisan derslerinden ikisine birden devam edemediği gibi birisine dahil olduktan sonra ikmal etmedikçe terk dahi edemez.

30- Sunuf-ı ibtidaiye talebesi elsine-i ihtiyariye derslerine devam ettirilmez. Ancak bu elsineden birine vukuf peyda etmiş olan şakirdin yalnız o lisan dersine devamına müsaade olunur.

31- Bilmuayene mektebin doktoru tarafından istisna edilmedikçe her şakird her türlü tehlikeli talimlerden ari olan terbiye-i bedeniyye dersine devama mecbur olduğu gibi musiki-i savti dersinin tahsili de ibtidai sınıfları için mecburi ve sunuf-ı saire için ihtiyaridir.

Şakirdanın Harekât ve Vezaifine Dair

75- Cami-i şerif, yatakhane, yemekhane, dershane, mütalaahane, hastahane ve cimnastikhanede ve bunlara duhul ve hurucda talebe sükût ve sükûnetini muhafaza edecektir.

77- Sabahları trampet vurulduktan beş dakika sonra mubassır tarafından verilecek işaret üzerine şakirdan heman yataktan çıkacak ve sonra teharet ve nezafet ile meşgul olacaklardır.

78- Trampetten yarım saat sonra yine mubassır tarafından verilecek işaret üzerine şakirdan sıra ile ikişer ikişer mütalaahanelerine inecekler ve talebe-i müslime abdest alıp namaz kılmakla meşgul olacaklardır.

79- Talebenin müctemian [toplu halde] gideceği her yerde saf ile hareket etmeleri mecburidir.

82- Talebe-i Müslime evkat-ı hamsede camie gitmekle mükelleftir.

89- Şakirdanın mektep haricinde münasebetsiz mahallere gitmeleri veya ahlaksız veya kıyafetleri dâi-i şüphe olan kesânla gezmeleri velhasıl gerek haysiyet-i şahsiyelerini ve gerek mektebin şeref ve şanını ihlal eder halette bulunmaları katiyen memnudur.

90- Talebenin sigara içmesi memnudur.

92- Şakirdanın üzerinde beş on kuruştan fazla para ve saat ve yüzük gibi kıymetli eşya bulundurmak memnudur.

Bu eşyanın gaybubetinden dolayı idare mesuliyet kabul etmez.

95- Talebenin dersleri haricinde mevadd ve alelhusus mübahesat-ı diniye ve siyasiye ile tevaggul etmeleri ve program ve ders haricinde muallim veya mubassırlarına sual irad etmeleri katiyen memnudur.

96- Müslim ve gayrimüslim talebenin daima itilaf ve vifâk-ı tam üzere bulunmaları şart-ı azimdir.

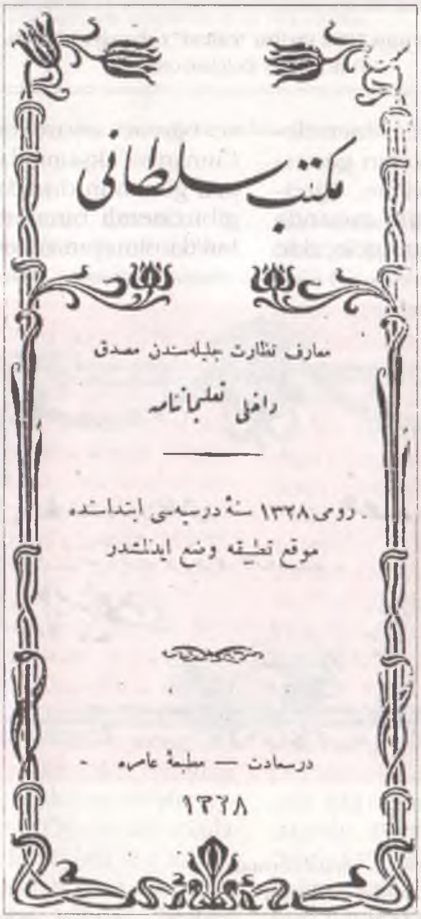

مكتب سلطانى

معارف نظارت جليله‌سندن مصدق

داخلى تعليماتنامه

رومى ۱۳۲۸ سنهٔ درسيه‌سى ابتداسنده
موقع تطبيقه وضع ايدلمشدر

درسعادت — مطبعهٔ عامره

۱۳۲۸

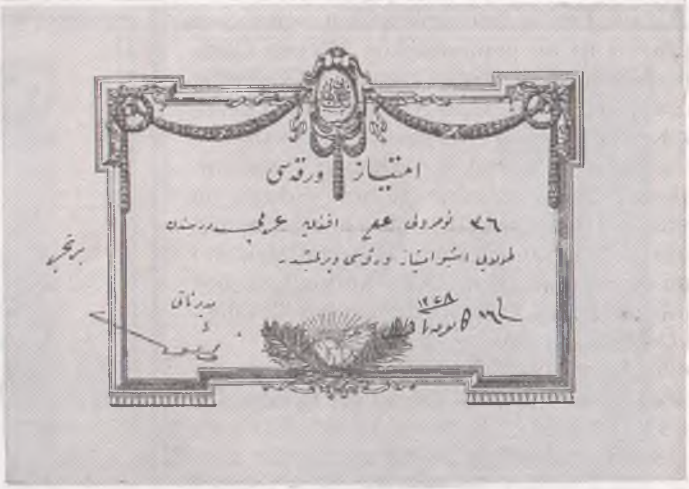

امتیاز ورقه‌سی

Mekteb-i Sultani
İmtiyaz Varakası

36 numerolu Ali efendiye Arabi dersinden dolayı işbu imtiyaz varakası verilmiştir.
Fi 16 Kânun-ı sani 1328 Müdür-i Sani

dır. Yatakhane ve yemekhanelerde de hiç yalnız kalmazlar. Öğretmenleri onlarla yer, yatakhanelerinde uyurlar. Saatlerle donatılmış gece bekçileri bütün gece okulu gezerler.

Mimari yapı ve okul malzemeleri bu gözetimi kolaylaştıran biçimde olmalıdır. Sınıflar az sayıda öğrenciyi barındıracağından küçük olmalı, öğretmenin iki yani rahat görebilmesi için geniş olmamalıdır. Camlı koridorlar öğretmeni olmayan sınıfları ya da öğretmenin çalışmasını izlemeyi sağlar. Sıralar öğretmenin kolayca gezinmesini sağlamak için çok uzun olmamalıdır. Öğretmen bürosu bütün öğrencileri görebilecek biçimde yüksekte bulunmalıdır.

Sınıftaki disiplinde öğretmen çok önemlidir. Öğrencilerin ilgisini sürekli uyanık tutabilecek ve meşgul edecek yeteneğe sahip olmalıdır. Sakinlik, dikkat ve ağırbaşlılık, sertliğe başvurmadan otorite sağlamak için gereken niteliklerdir. Sessizlik, parmak kaldırmadan konuşmama, hep aynı yere oturma, izinsiz dolaşmama gibi disiplin kurallarına uyulmasını sağlamak çok önemlidir. Öğretmenin görevi sadece bilgi aktarmak değil, davranış biçimi, yani kurallara uygun davranma ve düzenli çalışmayı öğretmektir.

Mekteb-i Sultani Tevfik Fikret'in deyişiyle Türkiye'nin "Batı'ya açılan penceresi" olmuştur. Fransız liselerine eşdeğer, hatta daha da zengin düzeyde eğitim veren Mekteb-i Sultani kuruluşundaki amaca sadık kalarak pek çok devlet adamı ve memur yetiştirmiştir. Ancak Mekteb-i Sultani'yi salt devlet memuru yetiştirmiş bir kurum olarak göremeyiz. Belki bir o kadar da çeşitli alanlarda çalışan aydın yetiştirmiştir. Spor yaşamına katkılarının dışında bilim ve kültür adamı yetiştiren bir kurum olmuştur. Bunda verilen derslerin yanında değerli öğretmenlerin katkısıyla kültürel etkinliklerin var olmasının payı büyüktür. Daha önce söz ettiğimiz gibi lisenin bulunduğu Beyoğlu Batı yaşam ve kültürünün Osmanlı İmparatorluğu'na giriş kapısıdır. En tanınmış tiyatrolar, eğlence yerleri lisenin çevresindedir. Yabancı tiyatrolar gösterilerini burada yaparlar. İmparatorluktaki ilk sinema gösterisi lisenin karşısındaki binada gerçekleştirilir. Gittikçe sayıları artan sinema ve konser salonları, yerli yabancı kitapların satıldığı kitapçılar buradadır. Kısacası öğrenciler Fransız edebiyatı dersinde okudukları yazarların oyunlarını görme, yeni teknik ve sanatlarla buluşma olanağına sahiptirler. Bunun dışında kitapçı ve kahveler dönemin ünlü yazarlarının buluşma yeridir. Birçok öğrenci buralarda o yazarlarla tanışma, ufuklarını açma olanağına sahip olmuşlardır.

GALATASARAY'DA SPOR

Osmanlı Devleti'ne gelen ilk modern spor jimnastik oldu ve geliş kapısı ise Mekteb-i Sultani idi. XIX. yy'ın ikinci yarısında Avrupa'da, özellikle de İsviçre, Almanya ve İsveç'te jimnastik dersi önem kazanmaya başlamıştır. Fransa'da 1854 yılında jimnastik lise ders programlarına sokulur. Jimnastik dersinde trapez, paralel bar, barfiks, kasa, kulplu beygir, halka, ipe tırmanma, halter gibi aletli çalışmalar yapılır. Mekteb-i Sultani açıldığında Fransa'dan gelen öğretmenler arasında M. Curel adında bir jimnastik öğretmeni bulunuyordu. Jimnastik dersleri için Fransa'dan getirtilen aletlerle donanmış geniş bir salon tahsis edildi. M. Curel Kâğıthane çayırında düzenlediği gösterilerle halka jimnastiği tanıtmaya, sevdirmeye çalışmıştır. M. Curel 1874'te görevinden ayrılınca yerine Fransız bir öğretmen M. Moiroux gelmiştir. M. Moiroux öğrencilerine gerçek anlamda yüzme sporu konusunda ilk dersleri veren öğretmen olarak tanınır. Mükemmel bir jimnastikçi de olan M. Moiroux başta Ali Faik Bey (Üstünidman) olmak üzere birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri içinde en yeteneklisi olan Ali Faik Bey'le özel olarak ilgilenmiş, onun mezuniyetinden sonra (1879) liseye jimnastik öğretmeni olmasını sağlamıştır. Ali Faik Üstünidman 45 yıl Mekteb-i Sultani'de jimnastik öğretmenliği yapmış, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Ali Faik Bey Türkiye'de modern anlamdaki jimnastik sporunun kökleşip yaygınlaşmasında başrolü oynamıştır. 1889'da Jimnastik yahut Riyazet-i Bedeniye adı altında bir eser yayınlamıştır. Bu, Türk sporunda yazılmış ilk kitap olması bakımından ayrı bir değer taşımaktadır. 1890'da Beyoğlu'nda bir jimnastik salonu açarak Türk sporunun ilk eğitim merkezini kuruyor. 1894'te Paris'te bastırdığı madalyaları başarı gösteren öğrencilere armağan ederek sporu teşvike çalışmıştır.

Osmanlı Devleti ve Olimpiyatlar

Ali Faik Bey'in öğrencilerinden Selim Sırrı (Tarcan) da iyi bir jimnastikçidir. Modern Olimpiyatların kurucusu Baron Pierre de Coubertin Osmanlı İmparatorluğu'nu da Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ne üye yapmak için İstanbul'a gelmiş, Selim Sırrı Bey'le görüşme yapmıştır. Ancak istibdat rejiminin egemen olduğu bu günlerde bir Olimpiyat Komitesi'nin kurulması imkânsızdır. Bunun üzerine Coubertin Mekteb-i Sultani'de öğrenci olan Aleko Mulos Efendi'yi özel olarak 1908'de Londra'da yapılan ilk Olimpiyat Oyunları'na davet etmiştir.

Selim Sırrı Bey, 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Milli Olimpiyat Cemiyeti'ni kurmuş, 28 Mayıs 1909 günü Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin Berlin'de yapılan toplantısına bu cemiyetin temsilcisi olarak resmen katılmıştır.

Alman-İsveç Jimnastiği tartışması

Selim Sırrı Bey yüksek beden eğitim öğrenimi için gittiği İsveç'te İsveç jimnastiğini benimsemiştir. Mekteb-i Sultani'de ve askeri okullarda jimnastik hocalığı yapmış olan Mazhar Bey de bu arada Almanya'da jimnastik sporu üzerinde çalışmalarda bulunmuştu. Abdülhamid'in istibdat rejimi yüzünden yurtdışına kaçmış olan Mazhar Bey aletli jimnastik konusunda tam bir uzman olarak yurda dönmüştü. Bundan sonra ülkede bir "aletli jimnastik-aletsiz jimnastik" çatışması başlamıştı. Selim Sırrı'nın hocası Ali Faik Bey de aletli jimnastik tarafında ve Mazhar Kazancı'nın yanında yer almaktaydı.

Selim Sırrı Bey'in Erkek Muallim Mekteb-i Âlisi'ne (Erkek Yüksek Öğretmen Okulu) müdür olarak atanması, İsveç jimnastiğinin Türkiye'de yayılmasına neden olmuştur. Yetiştirdiği öğretmenlerin yurdun dört yanına dağılmasıyla İsveç jimnastiği Türkiye okullarına hâkim oldu. 1928'de Türkiye'de ilk defa olarak ve bugünkü 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın esasını teşkil eden spor şenlikleri düzenlendi. Taksim stadyumunda düzenlenen şenliğe İstanbul'daki bütün kız, erkek lise, ortaokul ve öğretmen okulları ve stajyer kadın, erkek jimnastik öğretmenleri katıldılar. Beden terbiyesi üzerine basılmış birçok eseri vardır.

Mekteb-i Sultani'de jimnastikle başlayan spora ilgi, başka alanlarda da kendini göstermiştir. Jimnastik sporunun bir parçası olarak Türk sporuna giren halterin ilk büyük sporcusu yine Ali

Abdullah Biraderler'in bir fotoğrafında 1870'lerin başında Mekteb-i Sultani'nin Kâğıthane'de düzenlediği bir kır yemeği. Arkadaki pankartlarda "Mekteb-i Sultani" ve "Padişahımız çok yaşa" yazıyor.

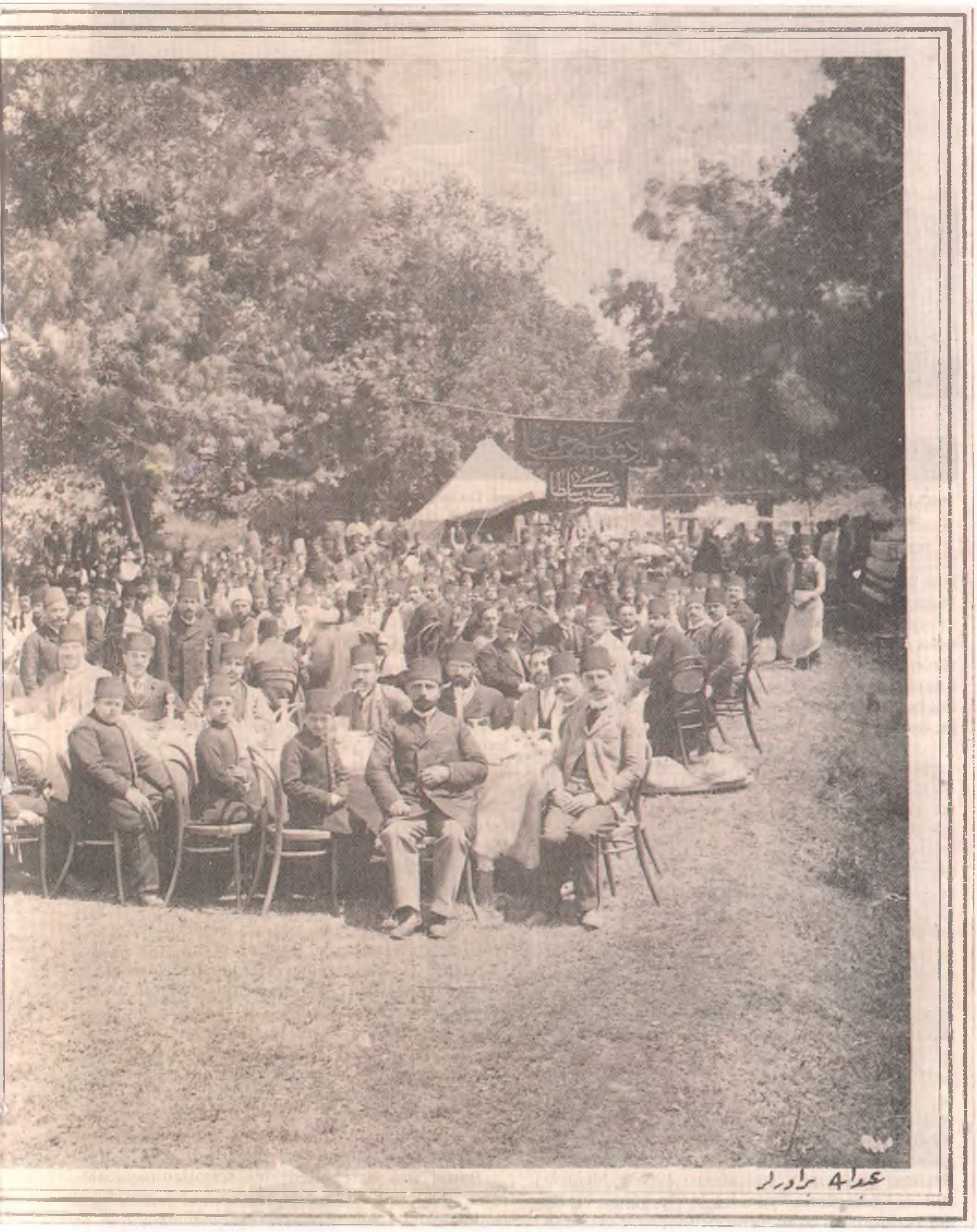
عبدالله برادرلر

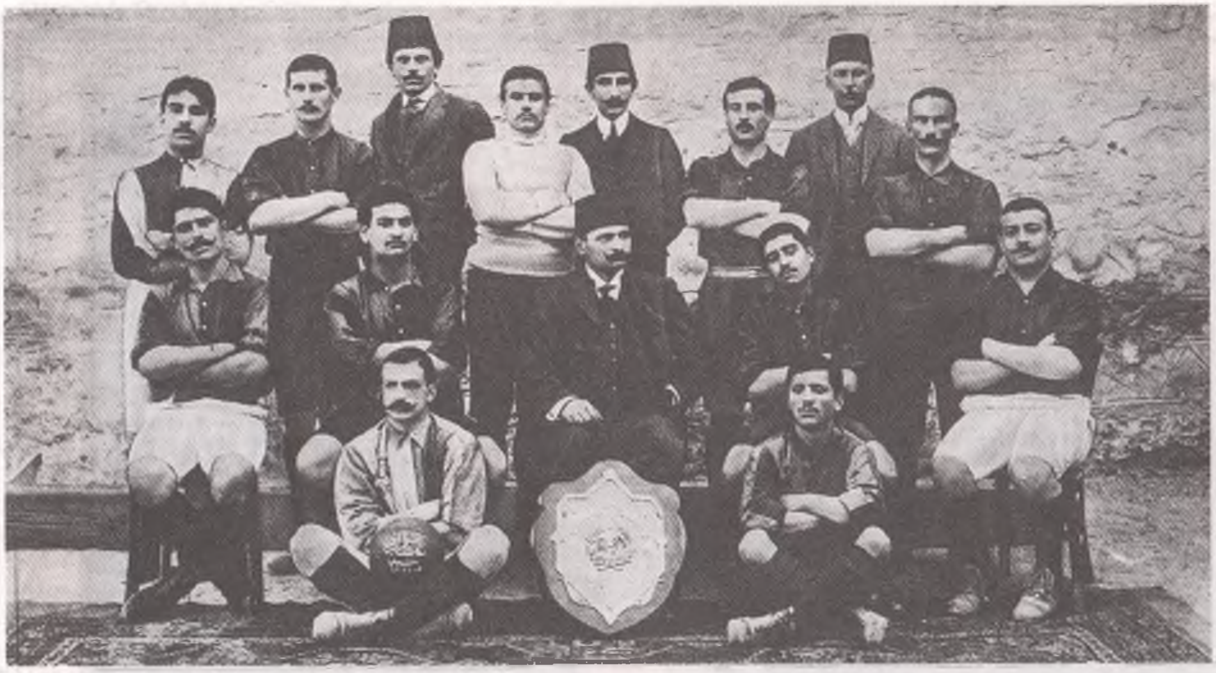

1907-1908 sezonu İstanbul şampiyonu Galatasaray futbol takımı. Üst sıra (soldan): Adnan, Milo, Ali Sami (fesli), Ahmed Robenson, Asım Tevfik, Emin Bülent, Hamid Hüsnü, Hasan Fuad. Orta sıra: Celal, Mahir, Tevfik Fikret (şair), Hasan, Bekir. Alt sıra: Hures, İdris.

Faik Bey olmuştur. Boks sporu da 1910'da yıllarda Mekteb-i Sultani'den gelişir. Öğretmenlerden M. Jouvery'nin yetenekli bulduğu kimi öğrencilerine boks dersi vermesi ortaya Sabri Mahir gibi bir boksörün çıkmasına sebep olmuştur. Bir jimnastikçi ve futbolcu da olan Sabri Mahir, Fransa'da profesyonel boksa başlamış, orta sıklet Avrupa şampiyonluğu finaline kadar yükselmiştir.

Spor Kulüpleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük kentlerde yabancıların başlattığı ve daha sonra aralarına gayrimüslimlerin katıldıkları modern spor faaliyetlerine Müslüman Türk gençlerin katılmaları kolay olmamıştır. Bunda aileler üzerinde egemen olan taassubun yanında, istibdat döneminin önemli etkisi olmuştur. Hafiyelerin göz hapsinde bulunan gençlerin toplu halde hareketlerine izin verilmediği bir ortamda Türk gençlerinin kulüpler kurup, takımlar çıkarmak suretiyle spor yapmaları imkânsızdı. Ancak 1903'te birkaç paşa çocuğunun kurduğu "Beşiktaş Basiret Osmanlı Jimnastik Kulübü"nün zar zor Padişah'tan izin almasıyla ilk Türk spor kulübü kurulmuştur. O yıllarda Kadıköy çayırlarında İngiliz ve Rumların kurdukları takımlarla oynanan futbol Mekteb-i Sultani'de 1900 yılında oynanmaya başlamıştı. Öğrenciler okulun meşhur "Grand Cour" denilen büyük avlusunda kalabalık gruplar halinde ayaktopu oynamaya çalışmışlardı. Beşiktaş kulübünün izin alması 1905'te Mekteb-i Sultani öğrencilerine yeni bir kulüp kurma cesaretini vermişti. Ali Sami Yen öncülüğünde on birinci sınıf öğrencileri ders sırasında kulüp kurmaya karar verdiler. Galatasaray Futbol Kulübü 1905-1906 sezonunda üçüncüsü yapılan İstanbul Futbol Ligi'ne ilk Türk takımı olarak katıldı. Galatasaray futbol takımı 1907-1908 sezonunda İstanbul Futbol Ligi'nde büyük varlık göstermiş, şampiyonluğu ilk kez yabancı takımların elinden almıştır. Ayrıca 1911 yılında Macaristan'dan bir üniversite takımı getirtip maç yapmışlar, sonra da Macaristan'a giderek iki takımla oynamışlardır. Böylece yabancı bir takımla maç yapan ve yurtdışına çıkan ilk takım Galatasaray olmuştur. Bu arada Meşrutiyetin ilanıyla gelen özgürlük Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe gibi eski kulüplerin resmen tesciline yol açarken, yeni birçok kulüp de faaliyete geçmiştir. Şampiyonluğun elde edilmesi ve kulübün resmen tescilinden sonra Galatasaray hızla büyümeye ve gelişmeye devam etmiş, okulun içinde diğer spor dallarına da el atmıştır. Böylece çeşitli spor faaliyetlerinin ilk denendiği yerlerden biri Mekteb-i Sultani olmuştur. Galatasaray Spor Kulübü uzun zaman tüm spor dallarında okula bağlılığını sürdürmüş ve kendi bünyesi içinde gerek takım sporlarında, gerekse ferdi sporlarda pek çok ünlü sporcu yetiştirmiş, sayısız şampiyonluklar almıştır. Bu arada Türk sporunun ilk ciddi örgütü olan "Türkiye İdmanlar Cemiyeti İttifakı" Galatasaray Kulübü kurucularından Ali Sami Yen'in başkanlığında 1922'de faaliyete geçiyordu.

Batılılaşma hareketlerinden soyutlanmayacak modern sporun Türkiye'de yeşermesi ve gelişmesinde Mekteb-i Sultani'nin yeri yadsınamaz.

İzcilik

Ahmed Robenson, Hindistan'da yaşayan soylu bir İngiliz baba, Hintli bir annenin çocuğudur. Aile, babanın ölümünden sonra İstanbul'a yerleşir. Ahmed Robenson kardeşleri Abdurrahman ve Abdullah ile birlikte Galatasaray'a girer. Bu okulda futbola başlar, kurulan ilk futbol takımının kalecisi olur. Mezuniyet sonrasında okuluna beden öğretmeni olan Robenson Kadıköy, Vefa, İstanbul sultanilerinde de öğretmenlik yaptı. İzciliğin kurulmasında önemli rol oynadı. Kardeşlerinden Abdurrahman'ın Sarıkamış, Abdullah'ın Irak cephelerinde şehit düşmesinden sonra ve annesinin vefatı üzerine 1929'da ABD'ye göç etti.

İçlerinde bir kız okulunun da bulunduğu birçok rüştiye ve sultanide yine Robenson kardeşler tarafından kurulan izcilik teşkilatları kısa zamanda ülkeye yayılmış, Cumhuriyet döneminde de etkinliklerini sürdürmüştür. İzcilik hareketi içinde gezilere çok önem veriliyor, yakın şehir ve köylere yapılan gezilerle ülkeyi tanıma amaçlanıyordu. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında Galatasaray izcileri her yıl Ankara'ya gidiyor, geçit törenlerine katılıyordu.

GALATASARAY'DA KÜLTÜR VE SANAT

Tiyatro

Mekteb-i Sultani öğrencilerinin tiyatro ile ilgilenmesi Batı tiyatrosunun imparatorlukta yeni yeni gelişmekte olduğu dönemlerde başlar. 1872'de Mekteb-i Sultani'deki Bulgar öğrencileri Gedikpaşa Tiyatrosu'nda "Nevenka" adlı bir oyun oynuyorlar. Oyunun yazarı yine Mekteb-i Sultani öğrencisi 14 yaşındaki K. Veliçkov'dur. Bulgar tiyatro tarihinde önemli bir yere sahip olan Bulgarca bu oyunda Cevdet Paşa da bulunmuş ve pek beğenmiştir.

Daha sonraki yıllarda okulda Fransız öğretmenlerin teşvikiyle, Fransızcayı geliştirme amacıyla Fransızca temsiller de veriliyor. Tevfik Fikret'in tiyatro salonu kurdurmasıyla da bu teşvik artıyor. Türk edebiyatında tiyatro yazınının gelişmediği dönemlerde öğrenciler bu alanda Fransızca eğitim sayesinde bilgilenme ve üretime geçme olanağına kavuşuyorlar. Fransız klasiklerini yakından izleyen öğrencilerin tiyatro alanındaki asıl verimliliği Cumhuriyet döneminde kendini gösterir. Tiyatro eserleri vermenin yanında Galatasaray Lisesi öğrencileri önemli tiyatro hareketlerine imzalarını atarlar.

Folklor

Batı kültürünün bir parçası olan tiyatro Galatasaray'da böyle gelişirken, kendi kültürümüze ait değerlere de yer verilmiştir. Selim Sırrı Bey Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Mekteb-i Sultani'de zeybek ekibi kurdurur. Ekibin şöhretinin Atatürk'ün kulağına kadar gitmesiyle ekip birkaç kez Dolmabahçe Sarayı'na çağrılır. Onun önünde gösteri yapar. Ancak yeterince gelişmesi için 1970'li yılları beklemek gerekecektir.

Müzik

Kuruluşundan itibaren okulda seçmeli Batı müziği dersleri verilmekteydi. Konferans salonunun yapımı lise içinde konserler düzenlenmesine olanak tanımıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra müzik öğretmeni olan Sezai ve Seyfettin Arsal kardeşler birçok müzisyenin yetişmesini sağlamışlar. Bu birikimlerin sonucu 1930'lu yıllarda okul yaşamına uzun yıllar damgasını vuracak bir orkestra doğmuştur. Zamanın hafif müziği tangolar, rumbalar, valsler, pasadobleler çalan İz-Caz Orkestrası, İstanbul'da orkestraların daha yeni oluştuğu bu dönemde çok tanınmış, okul dışında ve radyoda konserler vermiş, turnelere çıkmıştı.

Sinema

Sinemanın imparatorluğa girişinin hemen ardından 1910 yılında okula alınan projeksiyon makinesiyle konferans salonunda film gösterileri yapılmaya başlanıyordu. Cumhuriyet döneminde en yeni, en iyi filmlerin okula gelmesinde okul idaresinin gayreti kadar, piyasanın en önemli sinema şirketi sahibi İpekçi kardeşlerin Galatasaraylı olmasının da payı büyüktü.

Resim

Mekteb-i Sultani'nin kuruluşunda Fransızlar teknik resim ve resm-i taklit dersini programa koymuş, bu dersler için değerli öğretmenler getir-

Galatasaraylı izciler Ankara'da Cumhuriyet Bayramı törenlerinde, 29 Teşrinievvel 1926.

Resim dersi.

meye özen göstermiştir. O dönemde Fransız liselerinin çok azında bulunan bu dersler daha çok mühendislik alanında yararlı olması amacıyla konmuş, bunlara daha sonra yağlıboya ve heykel çalışmaları da eklenmiştir. Böylece Mekteb-i Sultani imparatorlukta askeri okulların dışında Darüşşafaka ile beraber, modern resim eğitiminin verildiği ilk okul olmuştur. Bu yüzden ilk sivil Türk ressamlarının bu okullardan çıkmış olması bir tesadüf değildir. 1916'da kurucuları arasında Galatasaray mezunu Feyhaman Duran ve Namık İsmail'in de bulunduğu Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Galatasaray sergileri düzenlemiştir. Her yaz tatilinde yinelenen sergi Mekteb-i Sultani binalarında yapılmıştır.

Uzun süre en önemli plastik sanatlar etkinliği olarak görülen Galatasaray sergileri, kent halkı, aydınlar ve sanat çevrelerince beklenen bir kültür olayı niteliği kazanmıştır.

Yatakhane.

Yazın hayatı

Galatasaray'dan yetişenler arasında yazın hayatına giren pek çok kişi olduğunu görüyoruz. Bunda tanınmış edebiyatçıların öğretmen olmalarının etkisi hiç kuşkusuz çok büyüktür. Ahmet Haşim, Muallim Naci, Tevfik Fikret, Recaizade Mahmud Ekrem, Fazıl Ahmet Aykaç, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Halit Fahri Ozansoy, Esat Mahmut Karakurt, Orhan Şaik Gökyay ve daha nicelerinin teşvikiyle öğrenciler daha okul sıralarında yazın hayatına başlamakta, istibdat döneminde bile takma adlarla gazete ve dergilere yazı yollamaktadırlar. Bunun uzantısı olarak da okulda çok zengin bir yayın hareketi sürekli var olmuştur. Sınıf gazeteleri, genel sanat ve kültür dergileri, tiyatro, müzik dergileri, yıllıklar öğrenciler tarafından çıkarılmıştır. Öğrencilik sırasında yazınla, yayıncılıkla bu denli uğraşmış kişiler arasında yine sayamayacağımız pek çok gazetecinin çıkmış olması bizi şaşırtmayacaktır.

GALATASARAY'DA AÇILAN OKULLAR

Galatasaray Tıbbiyesi: Mekteb-i Tıbbiye

II. Mahmud devrinde Tophane yangınından sonra yaptırılan Galatasaray'daki binalarda, 1838 yılında Sarayburnu'nda Otlukçu Kışlası içinde olan Tıphane ile Halıcıoğlu'ndaki Cerrahhane birleştirilerek kurulan Tıbbiye-i Âliyye-i Şahane açılmıştır. Modern tıbbın yanında pozitif bilimlerin Türkiye'de gelişmesinde önder olacak Galatasaray Tıbbiyesi, Avusturya'dan getirtilen Profesör Bernard'ın idaresi altında Fransızca eğitim vermekteydi. Okul, her türlü laboratuvar ve kliniklerle donatılmış, kadrosu Avrupa'dan getirtilen öğretim üyeleriyle zenginleştirilmişti. Okulda zengin bir kütüphane bulunmakta, kurulan özel basımevinde tıbbi yayınlar yapılmakta, o tarihe kadar uygun görülmeyen kadavra üzerinde otopsi çalışmaları gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca öğrencilerin uygulamaları için bir de hastane açılmıştı.

Tıbbiye Osmanlı İmparatorluğu'nda hem modern hekimliğin geleneğini kuran, hem de Batı Aydınlanma Dönemi düşününün ilk yansımalarının yaşandığı bir okul olmuştur. Tıbbiye'nin mezunları arasından sonraları düşün ve siyasal alanında önemli yerler almış olan kişiler yetişmiştir. Bunlardan biri de Mekteb-i Sultani'nin kuruluşunda önemli rol oynayacak Fuad Paşa'dır.

1849 yılında Galatasaray'daki binanın ikinci kez yanması üzerine okul yeni bina yapılana kadar Halıcıoğlu'nda, Kumbarahane kışlasına yerleştirildi. Yeni bina taştan ve temeli, bölmeleri çok sağlam yapılmaya başlandı. Ancak inşaat uzun sürdüğünden bina bitmeden Padişah Abdülmecid ölmüş, Abdülaziz padişah olmuştu. Abdülaziz'in arzusuyla bina kışla oldu, ancak bir yıl bile geçmeden 1862'de burası İdadi-i Umumi adı altında Harbiye, Bahriye, Tıbbiye ve Mühendishane öğrencilerinin okuyacağı büyük bir idadi mektebi oldu.

Darülfünun-ı Sultani

Mekteb-i Sultani'nin derslere başlamasından birkaç ay sonra her pazar lisede pozitif bilimleri içeren konferanslar verilmeye başlanmıştı. İki Fransız tarafından verilen konferanslara katılım beklenenin üstünde olmuştu. İzleyici sayısının 150'lere varması üzerine Âli Paşa 250-300 kişi alacak bir amfiteatrın lise bahçesi içinde inşası için kredi tahsis eder. Halka açık konferanslarda daha sonra pozitif bilimlerin yanından siyaset ve hukuk derslerine de yer verilir.

Bu arada 1870'te ikinci kez kurulması denenen Darülfünun ancak bir yıl kadar yaşayabilmiş, ulemanın Şeyh Cemaleddin Afgani'nin verdiği bir konferansa tepkisi yüzünden kapatılmıştı. 1873 yazında Gülhane'ye yerleştirilen Mekteb-i Sultani'de 50 kadar Bab-ı Âli memuru lisenin son iki yılında işlenen derslerine kabul edilmeye başlandı. Bu yıllarda lise eğitim programı çok genişletilmiş, yeni dersler eklenmişti. Felsefe, tarih, coğrafya, edebiyat ve pozitif bilimler dışında uluslararası hukuk, ekonomi, Roma hukuku dersleri verilmekteydi.

Ülkenin Batı tarzı bir üniversiteye ihtiyacı olduğuna inanan devlet adamları başarısız iki denemeden sonra bu yoldaki girişimlerden vazgeçmemişti. Dönemin Maarif Nazırı Safvet Paşa, Mekteb-i Sultani müdürü Sava Paşa'yı 1874'de bu mektebin dahilinde, hazineye yük olmamak kaydıyla yeni bir Darülfünun kurmakla görevlendirmişti. Bu defa kurulması tasarlanan Darülfünun Mekteb-i Sultani temeli üzerine oturtulmaya çalışılmış, bunun önceki deneyimler ışığında materyal ve yeteri kadar bilgili öğretmen ve öğrenci eksikliği sorununa çözüm olması hedeflenmiştir.

Mekteb-i Âliye adı altında, Hukuk, Edebiyat ve Mülkiye Mühendis mekteplerinden oluşan Dârülfünun-i Sultani 1874-75 öğretim yılında faaliyetlerine başlamıştır. İlk yıl sadece Hukuk ve Mühendis mekteplerinde eğitime geçilmiş ve bu yılın sonunda Mülkiye Mühendis Mektebi'nin adı Turuk u Maâbir Mektebi olarak değiştirilmiştir.

Her iki mektebin de açılışları önceki Darülfünun'un açılışlarına göre daha temkinli ve gösterişten uzak biçimde yapılmış, halka bu okullarla ilgili bilgi 1876 yılına kadar verilmemiştir. Darülfünun-i Şahane Müdürü Sava Paşa, bu durumun gelecek herhangi bir tepkiye karşı tedbir olarak düşünüldüğünü belirtmektedir. 1876 yılında mekteplerin artık rayına oturduğu ve talebelerin üçüncü sınıfa geçtiği göz önünde bulundurularak, halkın haberdar

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN GALATASARAY ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

(Hilmi Ziya Ülken'in Fethi İsfendiyaroğlu'nun Galatasaray Tarihi adlı eseri için yazdığı önsözden)

Asırlarca müddet bütün devlet memurlarını yetiştiren bu müessese, Tanzimat'tan sonra da Garp'a açılan en mühim pencere olmuş, Babıali'nin ihtiyacı olan Garp kültürüne sahip insanları yetiştirmiştir. Hatta bir aralık tedrisatı tamamen Fransızca olmak üzere Tıp Fakültesi halini almış olduğu zaman memleketin Garp irfanına derinden vukufu olan hekimlerini yetiştirmiştir.

Bazıları bugünkü adıyle Galatasaray'ın kozmopolit bir müessese olduğundan bahsederler. Bu kanaat ne zaman ve nereden doğmuştur bilmiyorum. Ancak dört seneden fazla bir müddet içinde hoca olarak çalıştığım bu müessesenin benzerlerini mümkün olduğu kadar çoğaltmanın kültür hayatımız için zaruret olduğu kanaatindeyim.

(...) içine girdiğimiz, daha doğrusu girmek azminde bulunduğumuz Garp medeniyetinin faal bir unsuru olabilmek için, bir yabancı dili sağlam olarak öğrenmek zorundayız. Çünkü dil ancak muayyen bir yaşta öğrenilir. (...) Çocuklarımızı bu tarzda yetiştiremediğimiz için milletlerarası münasebetlerin son derecede arttığı bu devirde dünya ile fikir bağlantılarımız zayıf kalıyor.

Bu tarzda müesseselerin kozmopolit yetiştirmesi düşüncesi hiç de yerinde değildir. (...)

Galatasaray'ın memleketimize yetiştirdiği insanları gözden geçirecek olursak bu kanaatin isabetsizliği hemen görülür. Fikir adamlarımızdan mesela Naim Bey, İzzet Bey, Abdürrahman Şeref Bey, Fikret, Ahmet Haşim, Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, Ahmet Tevhid Bey, ilâh., siyaset adamlarımızdan Mahmut Muhtar Paşa, Cevat Paşa, hususiyetle Tıp Fakültesi iken birçok eski profesörlerimiz bu müesseseden yetişmişlerdir.

Tesadüfen saydığım bu isimler geleneğe son derecede bağlı, memlekete hakikaten faydalı olmuş insanlardır. Bunun sebebi Garp kültürünü kuvvetli olarak öğrenenlerin başka milletlerdeki milli şuuru öğrenmek suretiyle kendi geleneğine sarılmak ihtiyacını duymalarındandır. Kozmopolitik, pejoratif tabiriyle "Jüppelik" ancak Garp kültürünü öğreten bu müesseselerden hakkiyle faydalanamıyarak çıkan zayıf ve sathi unsurlardan ileri gelir.

1927-28 senesi mezunları okul müdürü Fethi İsfendiyaroğlu ile.

edilmesinde bir sakınca görülmemiştir. Aynı yıl Edebiyat Mektebi de faaliyete başlamış, bu okullara ait nizamname yayımlanmıştır.

Nizamnameye göre, Mekteb-i Sultani, açılması planlanan idadiler, gayrimüslimlerin özel okullarından gelen öğrenciler ve bunların seviyesinde bilgi sahibi olanların girebilecekleri Dârülfünun-i Sultani'de öğretim süresi dört yıldır. Misafir öğrenci de kabul edilecek, ancak diploma yerine sertifika verilecektir.

Darülfünun-i Sultani'de öğretim dili sorun yaratmıştır. Derslerin Türkçe mi Fransızca mı yapılacağı tartışmaları, yeterli sayıda kitap ve Türkçe ders verecek hoca bulunamadığından başlangıçta bazı derslerin Türkçe, bazılarının ise Fransızca yapılması şeklinde karara bağlanmıştır. Kurulan Tercüme Heyeti'nin çevireceği kitapların sayısı çoğalınca tümünün Türkçe verilmesi hedeflenmiştir. Fransızca dersleri Mekteb-i Sultani öğretmenleri vermekteydi.

Hukuk Mektebi

Davalara bakmak ve hukukun üstünlüğünü korumak için bilgili kişiler yetiştirmek amacıyla kurulan Hukuk Mektebi'nde Batı hukuk ve İslam hukuku dersleri bir arada okutulmuştur. Bu dersler arasında Fıkıh, Mecelle, Roma Hukuku ve Ticaret Hukuku dersleri önemli yer işgal eder. Yaklaşık olarak her yıl 20 kişi Hukuk Mektebi'ne girmiştir. 1876'da Mekteb-i Sultani eski binasına taşınınca bu mektep de diğerleri gibi Galatasaray'a taşınmıştır. Darülfünun-i Sultani ilk mezunlarını 1879-80 öğretim yılında vermiştir. Hukuk Mektebi'nden ilk sene 7 kişi, ikinci sene 6 kişi mezun olmuştur. Mezunları Adliye Nezareti'nde veya mahkemelerde istihdam edilmişlerdir. 1881 yılından sonra Darülfünun-i Sultani Hukuk Mektebi ve diğer mektepler hakkında bilgi bulunmadığından bu kurumun faaliyetlerinin sona erdiği tahmin edilmektedir.

Turuk u Maâbir Mektebi

Matematik ve tabii bilimlerin okutulduğu bu mektepte devletin girişitiği bayındırlık faaliyetleri ve özellikle ulaştırma sahasında yapmak istediği hizmetleri yürütecek mühendislerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Bu mektepten mezun olacaklar, Nafıa Nezareti'nde görevlendirileceklerdir.

Edebiyat Mektebi

Hakkında oldukça sınırlı bilgiler bulunan Edebiyat Mektebi öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Diğer mekteplerin birinci ve ikinci sınıf öğrencileri Edebiyat Mektebi derslerini de izlemeye mecbur tutulmuşlardı. Mantık, Arap, Yunan ve Latin edebiyatı, felsefe, arkeoloji ve tarih dersleri okutulmaktaydı.

Darülfünun-i Sultani'nin faaliyetleri sona erdikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk ve mühendislik eğitimi, özel olarak kurulmuş olan Mekteb-i Hukuk'ta ve Mülkiye Mühendis Mektebi'nde sürdürülmüştür. Bu mektepler ancak ilgili bakanlıklarla organik bir bağ oluşturarak yaşayabilmişlerdir. Modern anlamda bir üniversitenin varlığını göstermesi ancak 1900 yılında Darülfünun'un yeniden kurulmasıyla gerçekleşebilmiştir. ■

MAARİF MADALYASI

CELİL ENDER

Madalya ve nişanlar bir devletin kendi tebasından olan veya diğer bir devletin vatandaşı olan kişilere askeri ya da sivil bir başarıyı değerlendirme ve kişiyi onurlandırma amacı ile verdiği, başarıyı gösteren sembollerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk olarak 1730 yılında çıkarılan Ferahi Madalyası sonrasında ihdas edilen madalyalar Sultan Abdülmecid dinemine kadar genellikle bir askeri başarıyı ödüllendirme ve bunun hatırasını ileriye dönük olarak yaşatabilme amacı ile olmuştur. İlk defa Sultan Abdülmecid'in saltanatı döneminde (1839-1861) askeri başarıların yanı sıra askeri amaçlı olmayan olayları kutlama amacı ile de madalyalar basıldı. Bunlar arasında Ayasofya'nın tamiri, Köstence-Çernovada (Boğazköy) ve İzmir-Aydın demiryollarının açılışı için bastırılmış madalyalar sayılabilir.

Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde ise sivil amaçlı olayların kutlanması veya bu yönde yararlılık gösterenlere verilmek amacı ile bastırılan madalyaların çeşitlerinde büyük bir artış görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında yenileşmeyi sağlama amacı ile açılan yeni yüksek okullar yanında, eğitimde öğrencilerin gösterdiği başarının taltifi için ilk defa olarak Maarif Madalyası adı ile yeni iki madalya ihdas edilmiştir. Bunlardan ilki Mekâtib-i İptidaîye Şâkirdanına Mahsus Sad Aferin Madalyası olarak adlandırılmış olup ilkokula yeni başlamış öğrencilerden sene başı intihanlarında başarı gösterenlerin yakalarına takılmakta idi. Önceleri bakırdan basılmış bu madalya daha ileri yıllarda 1881'den başlayarak gümüşten imal edilmiştir. Osmanlı Arşivlerinde bulunan bu madalyaya ait dosyada tesis tarihi görülmemektedir. 1881 yılından önce verildiği fakat bir müddetten beri uygulamasından vazgeçildiği, eğitimde başarının teşviki amacı ile bu madalyanın tekrar verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.[1]

Eğitim amacı ile tesis edilmiş diğer bir madalya yine Maarif Madalyası ismi ile bastırılmıştır. Gerçekte her iki madalyanın da nişan olarak adlandırılması gerekirken madalya olarak adlandırılması sanırım yanlış olmalıdır. Nümismatlar tarafından her nasılsa gözden kaçırılarak bugüne kadar tanıtılmamış bu ikinci madalyanın Hicri 9 Cemaziyülâhır 1319 (23 Eylül 1901) tarihinde tesis edildiği Osmanlı Arşivleri-İradeler, Kavanin ve Nizâmat Kataloğu'nda kayıtlıdır.[2] Dosya Usulü İradeler Tasnifi'ne (DUİT) nakledilmiş bu iradenin bulunması gereken 24 sayılı dosyanın 47. gömleği içinde yalnız küçük bir pusula üzerinde içinden çıkan numunenin Darphane'ye gönderildiği kayıtlıdır. Dört maddelik nizamnamesini Darphane'nin H. 1337 tarihli

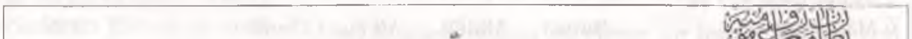

Belge 1

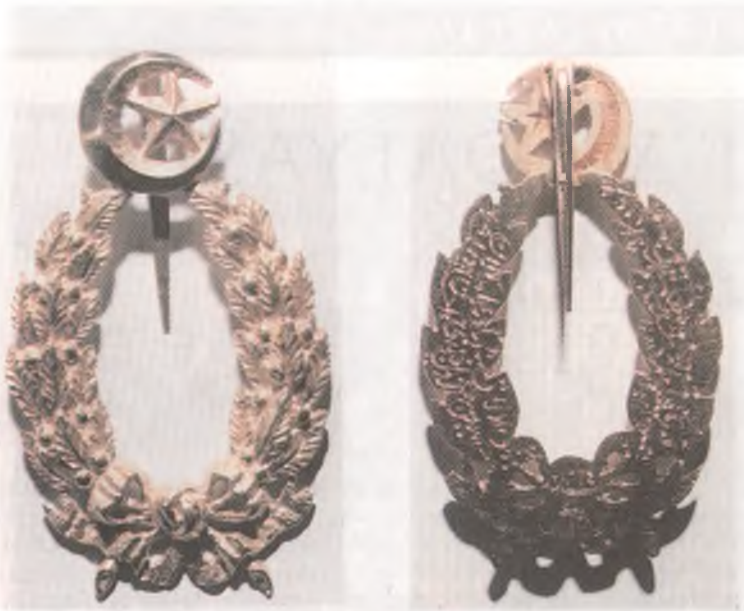

1324/1906'da Mekteb-i Hukuk'tan birincilik ile mezun olan Hüseyin Sadettin [Arel] Efendi'ye verilen altın Maarif Madalyası'nın ön ve arka yüzü.

raporunda görmekteyiz.[3] Raporda yüksek askeri okullardan birincilik ile mezun olanlara altın, ikincilik ile mezun olanlara ise gümüşten imal edilmiş bu madalyaların verildiği görülmektedir. Osmanlı Arşivlerinde bulunan Maarif İradeleri Tasnifi'ndeki başka bir belgeden de bu madalyanın Hukuk Mektebi ile Dar-ül Muallimin'den mezun olan öğrencilerden birincilere altın ve ikincilere gümüş olarak verildiği anlaşılıyor. H. 6 Cemaziyülevvel 1327 (26 Mayıs 1909) tarihli bu belge ve iki aded ekinde bu madalyaya müstehak olanların adları, mezuniyet yıl ve dereceleri görülmektedir. Belgelerin bugün kullanılan alfabe ile içeriği ve fotokopileri aşağıda verilmiştir.

BELGE II: MEKTEBİ-İ HUKUK-İ ŞAHANE MÜDÜRİYETİ'NİN GÖNDERDİĞİ LİSTE

Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne

Yirmi birinci sene-i mezuniyet sınıfından

Tarihi neşet'i	Derecesi		Esamisi	Numero
8 Zilkade sene 325 ve 1 Kânun-ı evvel sene 323	Birinci	Malatya	Mahmud Şehabettin Efendi	587
8 Zilkade sene 325 ve 1 Kânun-ı evvel sene 323	İkinci	Selanik	Ali Salim Efendi	709
Yirmi ikinci sene-i mezuniyet sınıfından				
27 Safer sene 327 ve 6 Mart sene 325	Birinci	Midilli	Ali Fuad Efendi	836
27 Safer sene 327 ve 6 Mart sene 325	İkinci	Edremit	Hasan Ferhad Efendi	782

Fi 9 Mayıs sene 1325 [22 Mayıs 1909]
Mühür (Okunamadı)

BELGE III: DÂR-ÜL MUALLİMİN MÜDÜRİYETİ'NİN GÖNDERDİĞİ LİSTE

Dârü'l-Muallimin Müdüriyeti

Edebiyat Şubesi

Tarihi neşet'i	Derecesi		Esamisi	Numero
13 Şaban sene 326/ 27 Ağustos sene 324	Birinci	Pravadi	Selim Sabit Efendi	606
13 Şaban sene 326/ 27 Ağustos sene 324	İkinci	Üsküp	Receb Fevzi Efendi	826
Funûn Şubesi				
13 Şaban sene 326/ 27 Ağustos sene 324	Birinci	Alasonya	Cemal Efendi	820
13 Şaban sene 326/ 27 Ağustos sene 324	İkinci	Asitane	Mustafa Hakkı Efendi	821

Fi 10 Mart sene 325 [23 Mart 1909]
Mühür (Okunamadı).

BELGE I

Maarif Nezaretinin Maarif Madalyası ile ilgili Sadaret'e gönderdiği arz tezkeresi.

Belgenin okunuşu:

Maarif Nezareti-i
Umumiyesi
Mektubi Kalemi
Aded
82

Huzûr-ı Sâmi-i Cenab-ı Sadâretpenâhiye

Maruz-ı çaker-i kemineleridir

Mekteb-i Hukuk'dan geçen ve evvelki senelerde ve Dâr-ül Muallimin-i Aliyye edebiyat ve fünûn şubelerinden geçen sene-i dersiyyede birinci ve ikincilikle neş'et eden efendilerden alelusûl birincilerin altın ve ikincilerin gümüş Maarif Madalyaları ile taltifleri esbâbının istihsali mekâtib-i mezkûre müdüriyyetlerinden iş'ar olunmuş ve talebe-i mûmâileyhimin isimleriyle derecât-ı mezuniyyetlerini ve müstehak oldukları madalyaların nev'ini mübeyyin irsal edilen iki kıt'a pusula matviyyen huzur-ı sâmi-i cenâb-ı Sadâretpenâhileri-

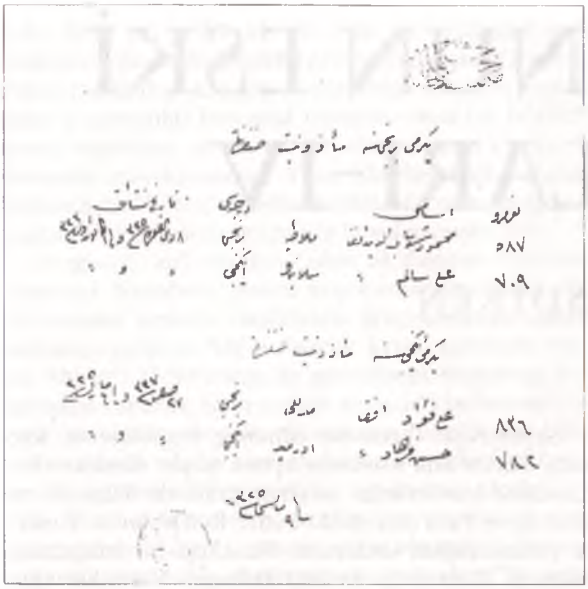

Belge II

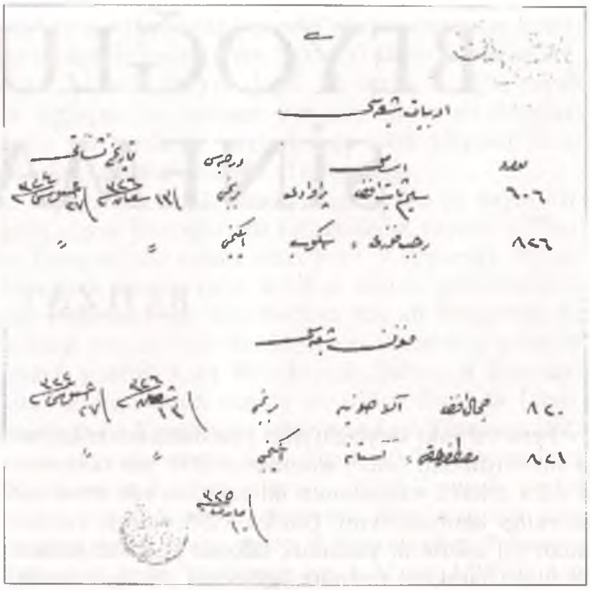

Belge III

ne takdim kılınmış olmakla ifâ-i muktezâsına müsade-i celîle-i fehâmetpenâhileri şâyan buyrulmak bâb'ında emir ve ferman hazret-i veliyyül emrindir.
Fi 6 Cemaziyülevvel sene 327/
ve fi 13 Mayıs sene 325 [26 Mayıs 1909]

Maarif-i Umumiye Nazırı namına
İmza Nail (?)

Müzelerde dahi örneğini göremediğim bu madalyanın biri altın diğeri gümüş iki örneği Dr. Kâzım Ertürk koleksiyonunda bulunmaktadır. Altın madalyanın üzerindeki ay-yıldız kısmının sonradan ilâve edilmiş olduğu düşüncesindeyim. Altın madalya H. 1324 yılında Hukuk Mektebi'nden birincilik ile mezun olan Hüseyin Sadettin Efendi'ye verilmiş olup arka kısmında:

طرف اشرف حضرت خلافتپناهیدن بو سنه مکتب حقوق
شاهانه‌دن برنجی اولەرق شهادتنامه الان حسین سعدالدین
افندی‌یه احسان بیورلمشدر
سنه ١٣٢٣
یمنی

"Taraf-ı Eşref-i Hazret-i Hilafetpenahi'den
Bu sene Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den
Birinci olarak şahadetname alan
Hüseyin Sadettin Efendiye ihsan buyurulmuşdur
sene 1324"
yazısı ile ünlü hakkâk Yümnî'nin imzası bulunmaktadır.
Gümüş olan madalyada ise:

طرف اشرف حضرت خلافتپناهیدن صنفنك دردنجیسی
اولەرق مکتب سلطانیدن شهادتنامه الان محمد ممدوح
افندی‌یه احسان بیورلمشدر
سنه ١٣١٩

"Taraf-ı Eşref-i Hazret-i Hilafetpenahi'den
Sınıfının dördüncüsü olarak Mekteb-i
Sultani'den şahadetname alan
Mehmed Memduh Efendi'yi ihsan buyurulmuşdur
sene 1319"
yazılıdır.

Maarif Madalyası'nın verilmesine 12 Ramazan 1327 (27 Eylül 1909) tarihinde 1509-(997)/2 sayılı Maarif İrade'si ile "mukaddema Maarif Madalyası namıyle ihdas olunan madalyanin bâdezin itâ'sına sarf-ı nazar olunması" açıklaması ile son verilmiştir. Dokuz ay sonra ise Maarif Nişanı adı ile bu konuda üç dereceli yeni bir nişan ihdas edilmiştir.[4]

Not: Koleksiyonunu inceleme ve fotoğraf alma izni veren Sayın Dr. Kâzım Ertürk'e teşekkürlerimi sunarım.

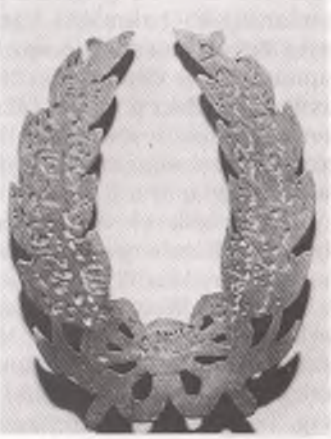

1319/1901'de Mekteb-i Sultani'den dördüncülük ile mezun olan Mehmed Memduh Efendi'ye verilen gümüş Maarif Madalyası'nın arka yüzü.

1. Osmanlı Arşivleri, DUİT, 24. Dosya 33. gömlek.
2. Osmanlı Arşivleri, İradeler, Kavânin ve Nizâmet Tasnifi, 20 Şaban 1319 tarih, 1928-(107)/2 No.
3. *Sene 1337-1921 Meskûkât-ı Şahâne İdaresi Darphâne-i Amire 1326 Sene-i Maliyesi Darbiyat ve Muamelâtı Hakkında Maliye Nezâret-i Celîle'sine Sunulan Rapor*, s. 224.
4. Osmanlı Arşivleri, Maarif İradeleri Tasnifi, 7 Cemaziyülevvel 1328 tarih, 1032-(1042)/3 No.

BEYOĞLU'NUN ESKİ SİNEMALARI-IV

BEHZAT ÜSDİKEN

Pera ve eski Beyoğlu'nun sinemalarını anlatmayı sürdürmeden önce, sinemanın 100. yılı nedeniyle arka arkaya yayımlanan iki eserden söz etmemiz gerektiği kanısındayım. Çünkü 1995 yılında yayımlanan bu eserlerin yazarları, ülkede gerçekleştirilen ilk film (hareketli resimler) gösterisi ile ilgili olarak yaptıkları yorumlarda tamamen farklı görüşleri savunmuşlardır.

Örneğin Sayın Gökhan Akçura *Aile Boyu Sinema* adlı eserinde, Sponeck salonunda 16 Ocak 1897 tarihinde gerçekleştirilen halka açık ilk gösterimin Sigmund Weinberg tarafından yapıldığını kesinlikle belirtmektedir.

Sigmund Weinberg adını taşıyan diğer yapıtta ise, Sayın Burçak Evren ilk gösterimin Sigmund Weinberg tarafından yapılmadığını ileri sürmekte ve bu hususu kesinlikle reddetmektedir. Bunun için gösterdiği yegâne kanıt da 16 Ocak 1897 tarihindeki ilk gösterim için Ahmet İhsan Matbaası'nda basılan el ilanında Sigmund Weinberg'in adının bulunmamasıdır.

Bu tür bir karşılaştırmada, Sayın Akçura ile Sayın Evren arasındaki bu aykırılığa değinmeden, daha önce yayımlanmış diğer eserlerde bu konunun nasıl yorumlandığına bakmakta yarar var. Sayın Zahir Güvemli *Sinema Tarihi* yapıtında şöyle demektedir: "Eldeki sayılı kaynaklara göre adı bilinmeyen bir Fransız ressamı daha önce sarayda başladığı bu gösterileri halka tekrarlamıştır."

Dikkat edilecek olursa burada Sigmund Weinberg'den söz edilmemektedir. Ama ilerleyen satırlarda, Sigmund Weinberg için aynen şöyle denilmektedir: "İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl, yurdumuzda yerleşmiş olan Leh'li Sigmund Weinberg, Tepebaşı'nda şimdi yıkılmış olan eski Komedi Tiyatrosu'nun bulunduğu binada ilk sinema salonunu açtı. Pathé sinemasıydı. Çünkü, memlekete ilk fotoğraf aletini de getirmiş olan bu Weinberg, Pathé'nin sayısız acentelerinden biri olarak Türkiye temsilciliğini üzerine almıştı."

Sigmund Weinberg

Sayın Nijat Özön ise *Sinema, Uygulayımı, Sanatı, Tarihi* adlı eserinde aynen şöyle demektedir: "Lumiere kardeşlerin sinematografı da Türkiye'ye yine önce Pera'dan girdi. Pathé Kardeşler'in Türkiye temsilciliğini üstlenen, Tünel'de bir mağazası bulunan Romanya uyruklu Polonya Yahudisi Sigmund Weinberg (?-?) Galatasaray dönemecindeki Sponeck birahanesinde 1897 başlarında sinemayı İstanbullulara tanıttı. Sonra bu gösterileri daha ilerideki Concordia salonunda, İstanbul'un öte yakasındaki Fevziye kıraathanesinde de sürdürdü..."

Giovanni Scognamillo da *Türk Sinema Tarihi* (c. 1-2, Metis Yayınları) adlı eserinde Sigmund Weinberg ile ilgili bölümde şöyle denmektedir: "Bu ilk gösterileri düzenleyen -ileride daha yakından tanımaya çalışacağımız- Sigmund Weinberg'tir, aslen Polonyalı olan bir Romanya Yahudisi. Weinberg fotoğrafçıdır, sinema ile ilgilenmeden önce, gramofon imalatçılığı yapan Fransız Pathé kardeşler şirketinin temsilciliğini yapmıştır."

Nurullah Tilgen "Bugüne Kadar Filmciliğimiz" (*Yeni Yıldız* dergisi) yazısında Sigmund Weinberg ile ilgili ilk gösterim hikâyesini şöyle dile getirmektedir: "Ertesi yıl [1897 -bana göre 1898] Cambon adında bir Fransız, elinde Weinberg'in Pathé markalı makinesinden daha mükemmel bir makine ile memlekete gelmiş ve bugünkü Şenses (Ses) Tiyatrosu'nun bulunduğu Varyete Tiyatrosu'nda (Nijat Özön'e göre Halep Çarşısı'ndaki Varyete Sirk ve Tiyatrosu) [Bence burada da bir yanılgı var, çünkü ikisi de aynı yerdir] filmler göstermeye başlamış ve daha fazla rağbet görmüştür."

Buradaki görüşler, kanımca ilk gösterimin Sigmund Weinberg tarafından gerçekleştirdiğini kanıtlamaktadır.

Ben de ilk gösterimin Sigmund Weinberg tarafından sunulduğunu kabul etmekteyim. Çünkü Pathé Frères firmasının yegâne temsilcisi ülkemizde Sigmund Weinberg idi ve bu temsilcilik daha 1895 yılı gelmeden ve daha sinematograf yayılmadan önce fonograf (gramofon) için Charles Pathé tarafından kendisine verilmişti. Charles Pathé daha o zamanlar fonograf üzerine "öten bir horoz" resmi yaptırmış, altına da "Je chante haut et clair" ibaresini koydurmuştu. Yani Charles Pathé daha başlangıçta "horoz"u benimsemiş ve bunu sinematografa değil "phonographe"a koydurmuştu bile.

Doğrusu, sırf yapılmış olan el ilanının üzerine Sigmund Weinberg ismini koydurmamış olması ilk gösterimin kendisi tarafından gerçekleştirilmediği anlamına gelmez. Sayın Burçak Evren eserinde, Sayın Mustafa Gökmen'in ilk gösterimin Weinberg tarafından yapılmadığını açıkça söylediği belirtilmekte ve şöyle denilmektedir: "Sinema tarihine ilişkin belgeleri sabırla arayıp tarayan yazar Mustafa Gökmen ise ilk gösterimin Sponeck'te yapılmasını doğrularken, bunun Weinberg tarafından yapılmadığını açıkça söyler." (s. 33) Ancak Sayın Mustafa Gökmen yukarıda yazılanları söylemez ve şöyle der: "Sponek Birahanesi'nde film gösterisi yaptığını kanıtlayacak bir belgeye rastlanmadı."

Bu ise kesinlikle bu gösteriyi Sigmund Weinberg'in yapmadığı anlamına gelmez. Yalnız kendisinin böyle bir belgeyi göremediğini belirten bir ifadedir. Kaldı ki aynı Mustafa Gökmen daha önce yayımlamış olduğu *Türk Sinema Tarihi*'nde *Arkın Sinema Ansiklopedisi*'nden yaptığı alıntıyı şöyle yorumlamaktadır: "Bunu Fransız Pathé Film Şirketi'nin İstanbul temsilcisi Polonyalı Musevi Sigmund Weinberg'in Beyoğlu'ndaki Sponek (Sponeck) Birahanesi ile Şehzadebaşı'ndaki Feyziye Kıraathanesi'nde yaptığı gösteriler izledi." (*Türk Sinema Tarihi*, s. 13)

Bunun dışında 30 Ağustos 1909 günkü *Tanin*, 21 Eylül 1911 günkü *Yeni Gazete* ve 19 Eylül 1910 tarihli el ilanlarında kesinlikle Sigmund Weinberg'in adı geçmektedir. Bu durumda Sayın Burçak Evren'in ileri sürdüğü iddialar, kendi düşüncesini ortaya koymaktan öteye gidemez. Çünkü en fazla üzerine düştüğü Sayın Mustafa Gökmen bile Weinberg'in yapmadığını değil, bununla ilgili bir belgeye rastlamadığını belirtir. Bununla birlikte *Sigmund Weinberg*'in kesinlikle gösterim yaptığı bilinen salonlar için verilen ilanlarda bile Weinberg'in ismi geçmez. Ayrıca Sayın Burçak Evren iddialı olduğu Sigmund Weinberg adlı yapıtının daha başında büyük bir hataya düşer ve der ki: "22 Aralık 1895'te ise Paris'teki Grand Cafe'nin bodrum katında halkın karşısına çıktı." (s. 19) Halbuki ilk gösterim 22 Aralık 1895'te değil, 28 Aralık 1895'te yapıldı. İlginçtir, bu hatanın aynısını Giovanni Scognamillo 1987 yılında yayımladığı *Türk Sinema Tarihi*'nin 1. cildinde (sayfa 11) yapmıştı.

Ayrıca Sayın Giovanni Scognamillo ve Sayın Engin Çizgen, Beyoğlu'nda fotoğrafçılık yapan ve Photo Français'nin sahibi olan Jean Weinberg'i ille de Sigmund Weinberg'in kardeşi olarak göstermişlerdir. Halbuki Jean Weinberg'in soyadı benzerliği ve Yahudi olması dışında, Sigmund Weinberg'le hiçbir ilişkisi yoktur. Jean Weinberg'in babası 8 Temmuz 1925'te Viyana'da ölmüş ve ölüm ilanı da İstanbul'daki *La République* gazetesinde 9 Temmuz 1925 günü yayımlanmıştır. Eğer Sigmund Weinberg, Jean Weinberg'in kardeşi olsaydı, ölüm ilanında yerini almaz mıydı? Kaldı ki, Sigmund Weinberg için tüm yazarlar şunu yazar: Aslen Polonyalı olan Romanya Yahudisi. Jean Weinberg ise 1 Mayıs 1887'de Lugos'ta doğar, ancak kendisi doğrudan Macaristan uyrukludur. Sigmund Weinberg'in ise 1885 yılında Türkiye'ye geldiği varsayılır. Yani Jean Weinberg'in doğumundan 2 yıl önce.

Bu yetmiyormuş gibi Sayın Burçak Evren'in yapıtında Sigmund Weinberg için sıraladığı adresler arasında Jean Weinberg'in adresi vardır: İstiklal Caddesi 152, Beyoğlu (s. 84). Ayrıca Sigmund Weinberg'in açtığı bilinen Cine Palace'ın da numarası yanlıştır. Çünkü İstiklal Caddesi 99-101 numaralar Russa-Americain sinemasının kapı numaralarıdır, Cine Palace'ın değil. Bir başka yanılgı da ev adresi üzerinedir: Sigmund Weinberg Testa Apartmanı'nda değil Sofyalı Sokağı'ndaki Crespi Apartmanı'nın ikinci katında oturmuştur.

Kanımca bu hataların özellikle binalarla ilintili bilgilerde yoğunlaşmasının nedeni Eski Pera ve sonra Beyoğlu'nda yaşamamış veya yaşları gereği yaşayamamış olanların bu yöreyi gözleri önüne getirememelerinden kaynaklanmaktadır. Sayın Burçak Evren, yapıtında sözünü ettiği yerlerin hiçbirini görmemiş veya görememiştir.

Sayın Gökhan Akçura'nın yazdığı *Aile Boyu Sineması*'da düştüğü yanılgıların yalnız birine değineceğim. Bu benim yukarıda açıkladığımın en göze görünen kanıtıdır. Sayın Akçu-

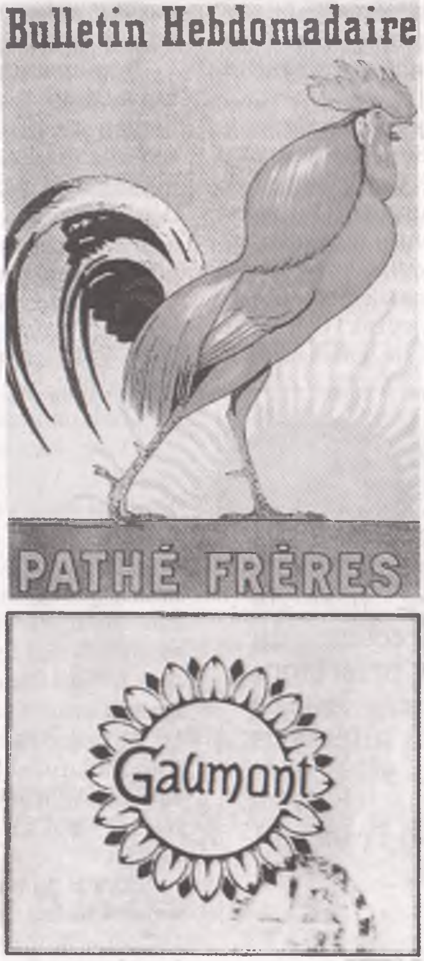

Pathé Frères'in horozlu amblemi ile Gaumont'un amblemi "la marguerite".

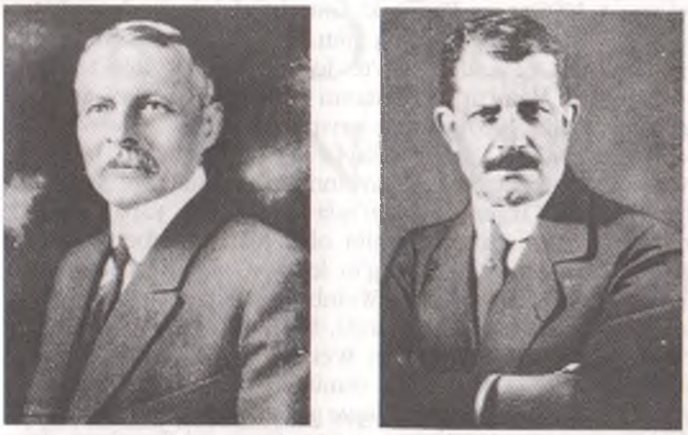

Charles Pathé (solda) ve Leon Gaumont.

ra eserinin 110. sayfasında şunları yazar: "Weinberg'in yirminci yüzyılda geçtiği ikinci mekân bugün Dört Mevsim Lokantasının (Four Seasons Restaurant) bulunduğu yerdir: Grand Rue de Pera 467" Önce o tarihte buranın kapı numarası 467 değil 505. Burada da Victor Tiring ve Kardeşleri'nin büyük bir konfeksiyon mağazası bulunmaktadır. 467 numara ise *Levant Herald* gazetesinin eski redaksiyon ve yönetim bürosunun olduğu yerdir. Bugün ise burada Hachette Kitabevi var.

Aynı sayfada Sayın Akçura yorumunu sürdürür: "Tepebaşı'nda, bugün yerinde Sergi Salonu olan bölgede, temsilcisi olduğu Pathé firmasının adıyla İstanbul'un ilk sinema salonunu açar. (Bu salon daha sonra Anfi, Asri ve Ses adlarını taşıyacak, ardından Şehir Tiyatrosu'nun Komedi Sahnesi olarak kullanılacak, 1971 yılında da yanarak yok olacaktır...)" Buradaki hatalar oldukça değişik. Önce Pathé Sineması'nın olduğu yer 1971'de yanmadı. Yanan yer biraz aşağıdaki Şehir Dram Tiyatrosu idi. Bu sinema 1958 yılında işlevini yitirdiği gerekçesiyle yıktırıldı. Bu duruma göre Sayın Akçura, hem sinemayı 13 yıl daha yaşattı, hem de kendi dileğiyle yaktı.

Sayın Burçak Evren, Vafiadis ile ilgili alıntıyı (s. 24, 25) Engin Çizgen'den almış. Vafiadis'in adresi Sayın Evren tarafından garın içinde diye gösterilmiş. Ama Sirkeci garının içinde dükkân bulunmuyor. Vafiadis'in o dönem yalnız fotoğraf malzemeleri ile ilgili dükkânı, garın karşısında ve 21 numarada idi. Bugün çok kişinin hatırlayamadığı bir olay: Sirkeci garının kapısı şimdiki yerinde değildi. Yan tarafta benzinciye bakan yönde idi. Benzincinin olduğu yerde ise tamamen dükkânlar bulunuyordu. Bu dükkânlar "L" harfi şeklinde ve şimdiki sahil yoluna kadar olan bölümü kapsardı. Vafiadis'in dükkânı garın içinde değil, bu bölümde idi. Yine Vafiadis'in gramofon, fonograf ve diğer gereçlerin satım ve onarımını yaptığı yer burası değil, şimdiki Galip Dede Caddesi üzerinde ve Teutonia Alman Kulübü'nün tam karşısında idi.

Bunun dışında, Sayın Engin Çizgen Vafiadis'in bir mektup yazdığına değinir ve Sigmund Weinberg'in de kardeşi (tabii bu bir hata) Foto Franse'nin sahibi Jean Weinberg ile Sponeck'teki ilk gösterimi yaptığından söz eder. Ancak Jean Weinberg'in o sırada henüz 12 yaşında ve Foto Franse'yi açmamış oluşu bu sözlerin gerçeği yansıtmadığını gösteren en önemli kanıttır. Kanımca bazı görsel malzemelere bakarak fikir yürütmek ve bunda ısrarcı olmak pek doğru bir tutum olmasa gerek. Kaldı ki, Louis Lumière'in tüm mektupları 1995 yılı içinde Fransa'da yayımlandı. Üzülerek belirteyim ki, bunların arasında Vafiadis'in mektubu yok.

Okur, okuduklarının doğru olduğundan emin olmalıdır. Varsayımlar kişinin kendi düşünceleridir. Tabii ki bu yorumlarda yazar, farkında olmadan hatalar yapar. Örneğin Sayın Burçak Evren'in kitabının 32. ve 33. sayfalarında ayrı olarak açıkladığı faturalar aslında birbirlerinin devamı olan faturalardır. Sayın Burçak Evren 84. sayfada aynen şöyle yazar: "Ayrıca aynı dönemde fotoğrafçılık yapan ve tüm fotoğraflarının altına S. W. harflerini iç içe geçirerek arma (Trade Mark) koyan kişinin uzun yıllar Sigmund Weinberg olduğu sanılmıştır. Oysa ki fotoğraflarına S. W. diye imza atan kişi aslında Amerikan Elçiliğinin karşısında (Pera Rue Kabristan No:147) dükkânı olan tanınmış fotoğrafçı W. Sander'dir."

Burada inanılmayacak denli büyük hatalar bulunmaktadır. Öncelikle, Rue Kabristan üzerinde 147 kapı numaralı bina yoktur. Fotoğrafçılarla ilgili araştırma yapanların hiçbiri o dönem için (XIX. yüzyılın sonunda) böyle bir fotoğrafçıdan söz etmemektedir. Kaldı ki o dönemler Amerikan Büyü-

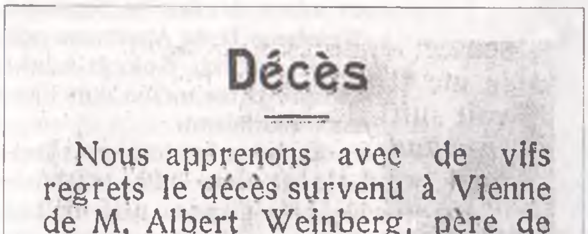

Décès

Nous apprenons avec de vifs regrets le décès survenu à Vienne de M, Albert Weinberg, père de M, Jean Weinberg, directeur du "Photo Français". Nous présentons à M, et Mme J, Weinberg, que ce deuil frappe dans leurs affections les plus chères, nos très vives condoléances.

L'établissement "Photo Français" sera fermé aujourd'hui.

Jean Weinberger'in babasının ölüm ilanı
***La Republique*, 9 Temmuz 1925.**

kelçiliği'nin karşısında, Corpi kardeşlerden birinin evi ile Mazza apartmanı bulunmakta idi. Asmalımescid caddesi ile köşe yapan yerde de bir apartman bulunuyordu. Union Française ve Vallaury'nın evinin dışında başka bir yer de yoktu. Vallaury'nin yanı başında yükselecek olan dar sokak suratlı apartmanın yeşermesi içinse en az bir 20 yıl beklemek gerekliydi. Ayrıca Rue Kabristan, Küçük Kabristan Sokağı'ndan başlar ve Mezarlık Sokağı'nın köşesindeki Şeyh sitesi önünde son bulurdu. Pera Palas Oteli'nin karşısında yapılanmış bu sitenin altında o dönemlerde, bir antikacı, bir poğaçacı ve iki de dükkân vardı. Buna göre hiç bilinmeyen Sander adındaki bu fotoğrafçı acaba nerede bulunuyordu?

Bütün açıklamalarım, araştırmaların yüzeysel olduğunu göstermekten öte değildir. Bu arada Pera'daki sinemaları ilgilendiren diğer bir husus da, ülkemize film gönderen şirketlerin hemen hepsinin kendi sinemalarını da açmak istemeleridir. Örneğin: Pathé, Gaumont, Americain, Eclair vb.

Gelelim sinemalara:

COSMOGRAPH (KOZMOGRAF) SİNEMASI

Bu sinema 1920 yılına girmeden önce, Grand Rue de Pera üzerinde ve aşağı yukarı Lale Sineması'nın karşısında açılmıştı. Sinemanın iki bina öncesinde ünlü Banker Senior Vlastari'nin konağı bulunuyordu. Biraz ilerideki sinemanın yerinde ise önceleri, boş bir alan bulunmaktaydı. Bu alan üzerinde Serafim Holas'ın büyük bir odun ve kömür deposu vardı. Daha sonra Leclercq ailesi buraya bir apartman kondurdu. Apartmanın altında ise Mıgır Poladıyan adında bir tamircinin dükkânı bulunmakta idi. Boş kalan arka taraftaki araziye ise Mr. Castelli bir manej yaptırdı. Ancak bina 1914 yıllarında kısmen yandı. Bir süre yarı harabe olarak kalan bu yer zaman içinde onarıldı. 1919 yılından sonra da arka taraftaki manej bölümüne Kozmograf Sineması yapıldı. Sinemanın caddeye bağlantısı ise çok uzun ve dar bir koridorla (daha doğru bir ifadeyle, bir tünelle) sağlanıyordu.

Sinemanın cephesi en fazla üç metre kadardı. Ana girişten girerken iki basamak inmek ve gişeye kadar biraz uzunca bir koridordan yürümek gerekiyordu. Koridorun bu bölümünde demir korkulukla ayrılmış, yan yana iki gişe bulunmakta idi. Gişelerin bulunduğu yerde koridor o kadar daralıyordu ki, yan yana iki kişi buradan zorlukla geçebiliyordu. Uzun koridorun sona erdiği yerde, sekiz-dokuz basamaklı bir merdiven vardı. Sinemanın parteri dikdörtgen şeklinde ve oldukça uzundu. Ayrıca salonda parter localar da vardı.

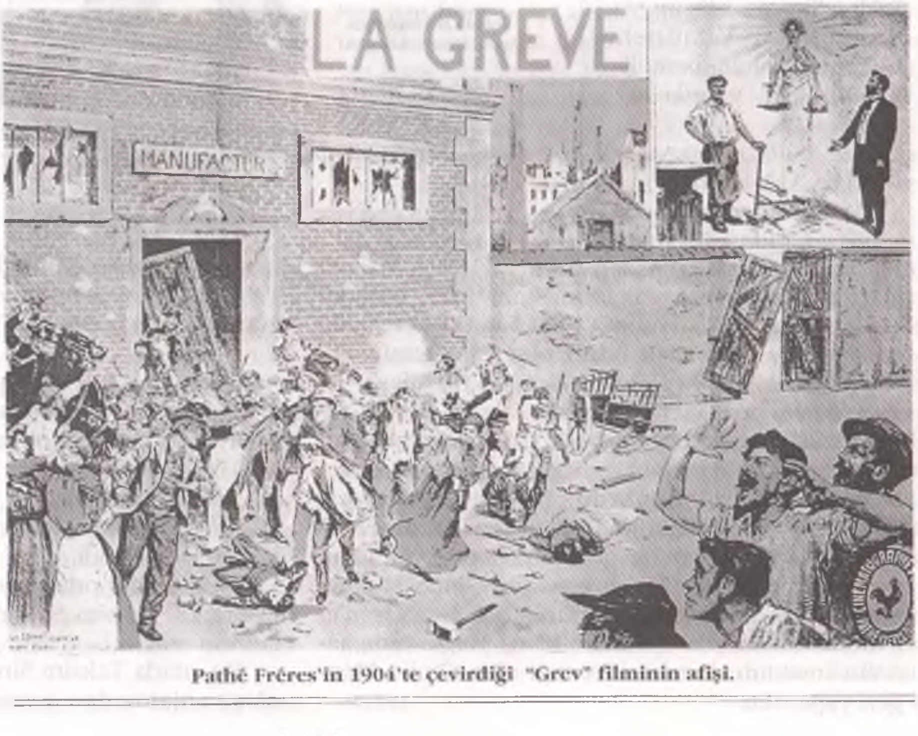

Pathé Fréres'in 1904'te çevirdiği "Grev" filminin afişi.

Sessiz film döneminde, değişik ve yeni filmler oynatan sinema, zamanla esprisini yitirdi ve kimsenin gitmediği, daha doğru bir deyişle seyretmek istemediği, üçüncü, dördüncü, hatta beşinci versiyon filmleri oynatmaya başladı. Önce Nouveau (çok kısa bir süre için) sonra Halk adını alan sinema, diğer sinemaların tek film oynattığı dönemlerde, iki, üç ve sonunda dört film birden oynatmaya başladı.

Bir ara Mouline Rouge adını alarak kabareye dönüştü. Ama gene kendini kurtaramadı. 1939 yılında Halk Sinema ve Opereti adı altında Lütfullah Sururi Eruluç tarafından kiralandı. Operette oynaması için Zozo Dalmas ikinci kez ülkeye çağrıldı. Ancak en uzun ömürlü olan Halk Opereti bir süre sonra diğer operetlerle birleşmek zorunda kaldı.

1942 yılında bu kez burası İstanbul Gazinosu adı altında çalışmalarına başladı. Açılış 10 Ekim 1942 günkü muhteşem bir gala ile yapıldı. Programda, Safiye (Ayla) ve Saz Heyeti, bestekâr tamburi Selahaddin Pınar, Ahmed Yatman (kanun), Cemal (cümbüş), Saim ve Maksud (keman), Salih (klarnet) ile "okuyucular" olarak da Ağyazar ve Faruk, Faide, İzmir'li Melahat, Birsen, Saniye, Cahide, Nermin ve Seher. Ayrıca Muammer ve Arkadaşları ile Alabanda Revüsü'nün 100. günü. Sahne dekorlarını Normandiya Transatlantiği'nin dekorlarını yapan M. Su hazırlamıştır. İlanda belirtilen kadroyla verilen temsiller bir süre sonra yerini Ekrem Reşid

Rey'in yazdığı ve Cemal Reşid Rey'in bestelediği 12 tabloluk Aldırma adındaki Büyük Revü'ye bıraktı. Ancak böyle bir kadronun varlığı dahi istenilen sonucu vermedi, veremedi.

Bu arada sinema hem dört film oynatıyor hem de Lütfullah Sururi Eruluç'un operetlerine yer veriyordu. Bu sinemada 1923 yılında oynayan ilginç bir sessiz film de vardı: Tarzan'ın Kızı. O dönem Tarzan'ları içinde bulunan Elmo Lincoln, Gene Pollar ve Perce Dempsey Tabler'in bu ad altında çevirmiş oldukları tek bir film yoktu. O dönem Elmo Lincoln'un çevirdiği Tarzan Maymunlarla (1918) ve Tarzan'ın Romanı (1919), Gene Polar'ın çevirdiği Tarzan'ın Dönüşü (1920) ve Perce Dempsey Tabler'in çevirdiği Tarzan'ın Oğlu (1920) filmleri vardı. Tarzan'ın Kızı filminin ilanı ise Nâzım Hikmet'in babasının yayımladığı *Le Courrier du Cinema* dergisinde La Fille de Tarzan adı ile yer alıyordu.

İşte böyle bir sinema, çocukluğumuzda dört filmi bir arada izleme olanağını bize veriyordu. Yaşımız ilerledikçe bu sinemaya gitmiyor ancak önünden geçerken daracık vitrinlerine göz atıyorduk. O vitrinlerde anımsadığım en önemli filmler Borjiya ve Mr. Moto idi (Tabii ki bu filmler daha önce kesinlikle kaliteli sinemalarda oynamış filmlerdi.) Sinema işlevini yitirdiği ve artık müşteri bulamadığı için kendiliğinden 1951 yılında kapandı.

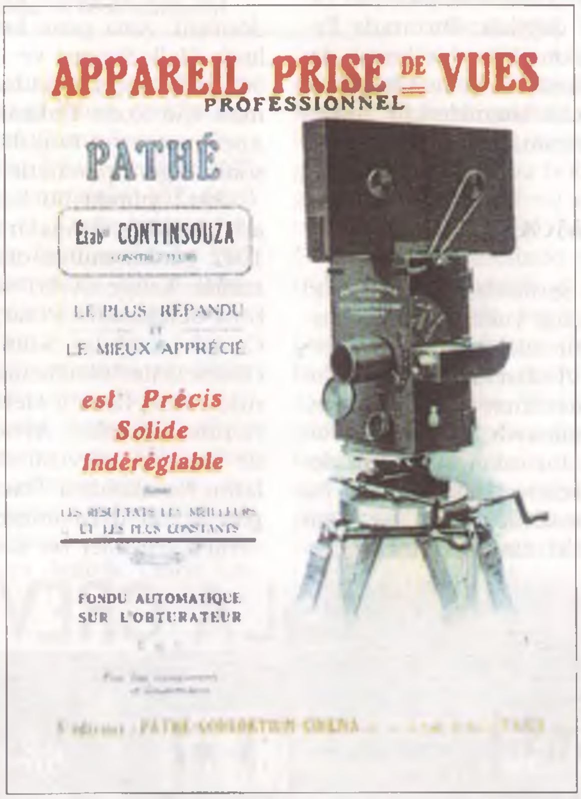

MAJİK SİNEMASI

Majik Sineması, Sıraselviler Caddesi üzerinde idi. Bu sinema yapılmadan önce ve 1880'li yıllarda Hacı Hristo'nun yönetiminde Rum Koleji bulunuyordu. Bu kolej daha sonra Rum-Fransız Koleji adını alacak ve zaman içinde Ragıp Paşa tarafından satın alınacaktır. Bu sırada, Nisan 1914 tarihinde İsviçre'de Magic-Société Internationale de film et Cinémas adlı bir şirket kurulacaktır. Bu şirketin kurucuları arasında dönemin ünlü mimarlarından Giulio Mongeri de bulunuyordu. Şirketin sermayesi 250.000 İsviçre Frankı idi. Şirketin merkezi her ne kadar Claris, İsviçre'de görünüyorsa da, yönetim yeri İstanbul'da idi. Zaten o sırada Giulio Mongeri'nin işyeri de Perşembe Pazarı'ndaki Aslan Han'ın 6 numarasındaydı. Bu bakımdan, Magic Sineması'nın inşaatını da tabii ki ortağı olan Giulio Mongeri yapacaktı.

Sinemanın yapımı 1919 yılının sonlarına doğru tamamlandı. Bina Taksim Meydanı'nın en güzel yerinde yapılanmış ve çok çarpıcı bir yapı olarak tamamlanmıştı. Sinemanın modern bir tiyatro gibi, balkonları ve galerileri ayrı ayrı düzenlenmişti. İyi bir havalandırma düzeni yapılmış ve çıkış kapıları geniş tutularak, seyirciye kolayca sokağa çıkma olanağı sağlanmıştı.

Binanın ön cephesi, sinemanın amacına uygun bir biçimde yapılmış, geniş fuayesinde iki bilet gişesi ve daha sonraki seanslara girecekleri rahatça alabilecek büyük ve geniş bir bekleme salonu yapılmıştı.

Sinema perdeleri o dönem genellikle üzerine beyaz boya sürülmüş ketenden yapılmakta idi. Majik Sineması'nda ise keten perde yerine duvar, doğrudan doğruya perdahlanmış ve çok temiz hale getirildikten sonra üzerine beyaz boya sürülmüştü. Yani perde işlevini duvar görmekteydi. Bu sinema ilk açıldığında döneminin en güzel filmlerini oynatmıştı. Örneğin, eski bir Brahman hikâyesinden alınan 5 perdelik Savatri, Paris'te en çok beğenilen film Koca-Kadın-Aşık. Alev Şarkısı için verilen ilanda ise aynen şöyle denmekte idi: "Muazzam dram, emsali görülmemiş zengin bir opera olup New York Metropolitan operasından ilahi muganni meşhur tenor Alexandre Gray ve sevimli Bernice Claire tarafından temsil edilerek kemali muvaffakiyetle devam etmektedir. Bu filmin musikisi fevkalade müessir olup mükemmel melodileri, baletleri havidir. Sahnede 10.000 figüran, balaika, 120 musiki aleti teşkil ediyor. Rus şarkı heyetine 200 kişi iştirak ediyor. Bu harika tamamen renklidir."

Sinemanın adı 1933 yılına girmeden önce Türk Sineması oldu. Bu sırada sinemayı hâlâ Halil Kâmil işletiyordu. Sinemanın sahibi ise (tüm bloğun sahibi) Hasan Tahsin Aker olmuştu. Bu arada sinemanın işletmecileri değişti ve Cevat Boyer, Mehmed R. Sirman, Osman R. Sirman ve Cemal Ahmet Pekin bu işi üstlendi.

1938 yılının ortalarında sinema tekrar adını değiştirerek Taksim Sineması olarak anılmaya başlandı.

Bu sırada Taksim Sineması için çok önemli bir olayı anlatmadan geçemeyeceğiz: 1938 yılında

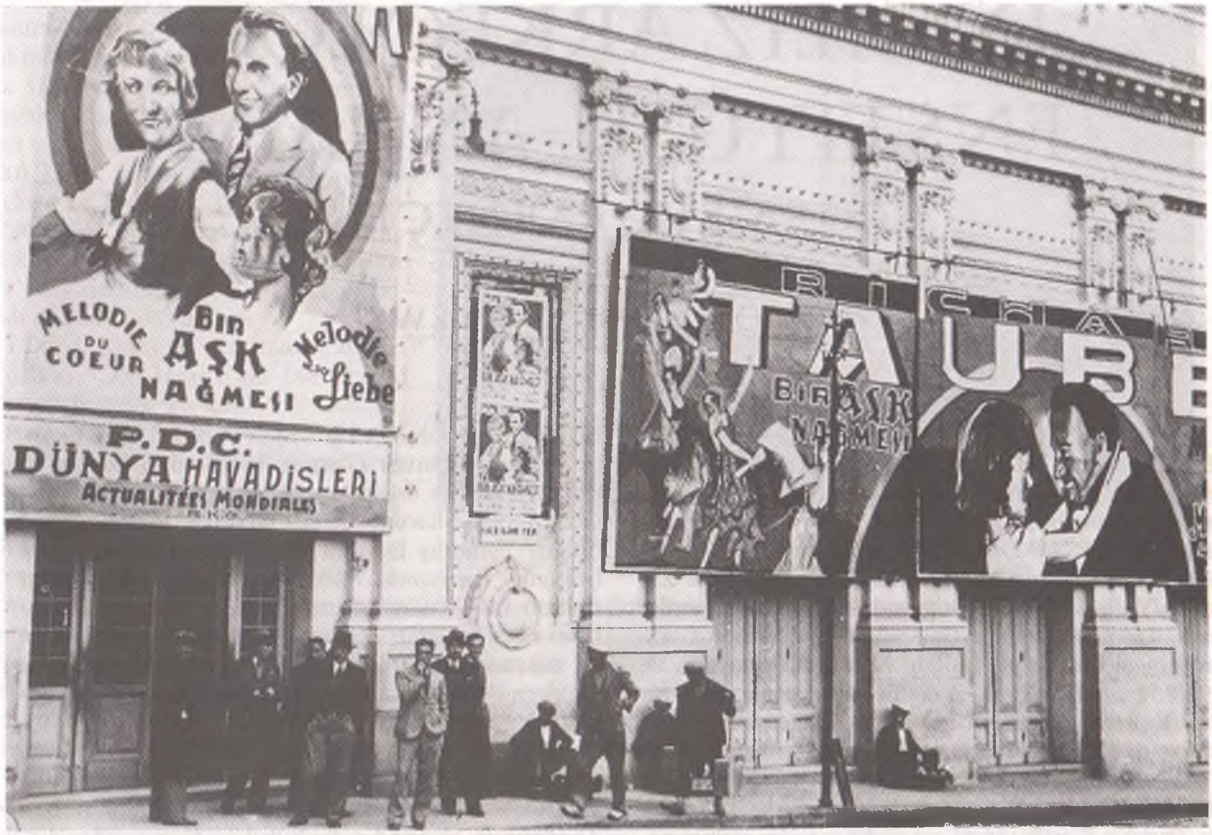

Taksim Sineması.

Aşkın Gözyaşları (Dimü'l-Garam) adlı Mısır filminin ilk kez bu sinemada oynatılması ve bu filmin büyük bir rağbet bulması inanılmayacak bir olaydı. 1927 yılından beri Mısır filmciliği çok mesafe kat etmiş ve oldukça güzel filmler çevirmişti. Bu filmin yıldızları Abdülvehhab ve Leyla Murad idi (1918 yılında doğan Leyla Murad Lübnan'lı bir yahudi ailesinden gelmeydi). Abdülvehhab'ın sesi inanılmayacak kadar güzeldi. Leyla Murad'ın ise hafif genizden gelen nefis bir soprano sesi vardı. 1938 yılında oynayan bu film ve ondan sonra getirilen tüm Arap filmleri çok büyük bir rağbet gördü. Nitekim 1936 ile 1948 yılları arasında kalan 12 senelik süre içinde ülkemize tam tamına 1130 Mısır filmi geldi. Bu filmler, Amerikan ve Fransız filmlerinde olduğu gibi kentlerde değil, ülkenin en ücra yerlerinde dahi oynatıldı ve seyirci de buldu. Mısır filmlerinin bu kadar ünlenmesi üzerine, Basın-Yayın Umum Müdürlüğü, Mısır filmlerinin şarkılarının Arapça olmasını yasakladı. Bunun üzerine de ülkemizde inanılması çok zor olan bir sanayi dalı doğdu: Film musikisi adaptasyonu sanayii. Bu ise o günkü şartlar içinde Türk musikisine büyük zarar verdi. O dönem Arapça güfteli musikiden zevk alınıyor, fakat anlaşılmadığı için tekrarlanamıyor ve ezberlenemiyordu. Bunlara Türkçe güfte giydirilince her tabakaya yayıldı.

O arada bazı Türk müzisyenleri, Mısır filmlerinin Arapça şarkılarını biraz taklit ederek, Türkçeleştirmeyi meslek edindiler. Bunlar, biri Rum, biri Arap, ikisi de çingene olmak üzere tam tamına on iki müzisyendi. Ancak bunlardan ikisi yalnız birer film için birer parça verdiklerinden on kişi sayılmaları kanımca daha doğru olur. Bu on kişilik gruptan ikisi o kadar çok Türkçeleştirme yaptılar ki, bunun sayesinde umulmadık paralar kazandılar. Aslında telif olmayan bu parçalar birden bu işi yapanların kendi adlarıyla piyasaya sürüldü. Bu kişilerce yapılan şarkılar İstanbul ve Ankara Radyoları'nda çalındı ve çalındıkça da ünlendi.

İşte Mısır filmlerinin Türk Sineması'nın önünü tıkamasının en büyük nedeni, Mısır musikisinin filmlerle birlikte ülkeye sanki zorla sokulmuş olmasıdır. 1130 adet Mısır filminin 12 yıl içinde ülkeye girmesinden sonra devlet 1948 yılında Mısır filmlerinin ülkeye ithalini yasakladı. Dikkat edilirse, 1948 yılından sonra, ülkemizde çevrilen filmlerde, Mısır filmlerinin etkisi görülmekteydi. Özellikle melodram ve müzikallerde. Kanımca Türk filmciliğinin gecikme nedenlerinden biri de, bu tür filmlerin ithaliydi. Önce Majik, sonra Türk ve en sonunda Taksim Sineması, Mısır filmlerini o dönem en fazla oynatan sinema olmuştu.

Ama o da bitti ve Mısır filmleri tarihe karıştı. Sinema ise daha sonra Venüs adını aldı. Bugün ise aynı mekân Devlet Tiyatrosu tarafından kullanılmakta. ■

İNGİLİZ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ-ANKARA

KISA BİR TARİHÇE

DR. ROGER MATTHEWS*

Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün (bundan sonra AİAE) kuruluşu, Türkiye'de çalışan İngiliz arkeologların çalışmalarını ciddi bir şekilde genişletmeye başladıkları İkinci Dünya Savaşı sonrasına rastlar. AİAE'nin oluşumunun arkasındaki temel güç, o sırada Mersin yakınlarındaki Çok Zamanlı Yümük Tepe Höyüğü'ndeki kazıları tamamlamak üzere olan John Garstang'dır. Profesör Garstang meslektaşlarıyla birlikte AİAE'nin doğuşunu ve 1948'de resmi olarak açılışını sağlayacak olan bir dizi toplantı düzenlemiş ve 1949'da emekli olana kadar da enstitünün yönetimini üstlenmiştir. AİAE, Türk yetkililer tarafından 22 Kasım 1947'de tanınmış ve daha sonra 12 Mart 1956'da Birleşik Krallık ve Türkiye Cumhuriyeti arasında yapılan kültür anlaşmasının kapsamına alınmıştır. Her zaman için AİAE'nin amacı Türkiye'nin geçmişinin bütün dönemlerinin tarih ve arkeolojisiyle ilgili araştırmaları cesaretlendirmek, bu araştırmalar için gerekli koşulları sağlamak ve bunları idare etmek olmuştur.

Profesör Garstang'tan sonra AİAE'nin yöneticisi, mesleğinin büyük bir bölümünde Mezopotamya'daki kazılara başkanlık etmiş Seton Lloyd olmuştur. Seton Llyod'un yönetiminde AİAE gelişmiş ve birçok değerli işler yapılmıştır. 1949'da Ankara'da yeni bir bina yapılmış ve AİAE kütüphanesi genişletilmeye başlanmıştır. AİAE'nin dergisi Anatolian Studies'in ilk sayısı 1951'de çıkmıştır. Seton Lloyd öncelikle Polatlı'da bakırdan geç bronz devrine kadar olan süreyi içine alan katmanları araştırmıştı. Amacı, Polatlı'da daha sonraki çalışmalar için değerli bir başvuru noktası olabilecek uzun dönemli bir çömlek serisi çıkarmaktı ve bu amacını da o bölgedeki çalışmasıyla gerçekleştirmiştir.

Harran harabeleriyle ilgili William Brice'la yaptığı ön araştırmalardan sonra, Seton Lloyd'un kazı hedefi Urfa ile Harran arasında yer alan ve ovanın 50 m üstünde yükselen geniş Sultantepe Höyüğü olmuştur. Burada 1950'lerde üç sezon süren kazılar yapılmıştır. Milattan önce 7. yy'a ait çok büyük bir Asur tapınak kompleksi, höyüğün yanında gün ışığına çıkarılmıştır. Tapınak, MÖ 610'da Medlerin ve Babillilerin Asur başkenti Nineveh'i yok etmelerinden iki yıl sonra, Harran'ın düşüşünde yıkılmıştı. Birleşiğinde bulunan bir başka yapıdan, daha sonra Profesör Oliver Gurney tarafından basılacak olan altı yüzün üstünde eşsiz derecede önemli çivi yazılı tablet çıkarılmıştır. Bu tabletler Asur edebiyatından Yaradılış Destanı ve Gılgamış Destanı gibi bölümler içeriyordu. Sultantepe'den çıkarılan diğer önemli buluntular arasında günah tanrısının sembolü olan taş anıt, cam koleksiyonu ve Mısır izleri de taşıyan sırlı kaplar da bulunmaktaydı. Höyüğün eteklerinden ayrıca mozaik kaldırımlı oldukça büyük bir Roma Yapısı çıkarılmıştı.

AİAE, 1950 yılında gittikçe artan mekân ihtiyacı yüzünden binasını Bayındır Sokak'a taşımıştır. 50'li yılların sonuna doğru enstitünün asıl projesi Batı Anadolu'da Maeander vadisindeki Beycesultan kazısı olmuştur. Burada altı sezon süren kazılar Seton Llyod ve James Mellaart tarafından yönetilmiştir. Önemli buluntulardan biri de yangında harap olan ama tahta işçiliğinin büyük bir bölümü bugüne ulaşmış olan orta bronz çağa ait dev bir saraydı. Bu saray, merdivenleri, uzun koridorları ve fresk kalıntılarıyla mimari olarak oldukça ilgi çekiciydi. Ayrıca erken bronz devrine ait sunaklı ve beraberinde çömlekli lahitler de çıkartılmıştı. Bronz çağa ait evler ve dükkânlar da bulunmuştu. Bu dönemde James Mellaart ise Hacılar bölgesindeki neolitik ve kalkolitik dönemlerle ilgili kendi kazılarını yönetmeye başladı. Birçok boyalı çömlek içeren kalkolitik katmanlar açığa çıkarıldı, fakat belki de en fazla ilgi çeken buluntular geç neolitik döneme ait çıplak kadın figürleriydi.

AİAE 1958'de Kavaklıdere'ye taşındı ve 1982'de şu anki mekânı olan Tahran Caddesi'ne taşınana kadar birçok bina değiştirdi. 1961'de Seton Lloyd Londra'ya döndü ve AİAE müdürlüğü görevini çok sezonlu kazılar ve Alahan'daki Hıristiyan manastır kompleksinin yeniden inşasını yöneten Michael Gough üstlendi. Kazı 5. yüzyıla ait bir Evangelist kilisesini ve bitişik yapılarını, bulunan yüksek değerli heykelleri, metal ve cam eşyaları kapsıyordu.

Bu sırada James Mellaart, olağanüstü sonuçları dünyaca bilinen Konya Ovası'ndaki Çatalhöyük neolitik bölgesinde dört sezon sürecek olan kazıları yönetmişti. Bu sayede Konya Ovası'nın neolitik zenginliğine yeni bir ışık tutulmuş oldu. Çoğu duvar resimleriyle süslenmiş, sığır boynuzlu sıvalı tezgâhlar ve farklı başka eşyaların da bulunduğu birçok yapı çıkarılmıştı. Oldukça fazla sayıda neolitik mezar da bulunmuştu. Çıkartılan neolitik eşyaların arasında bir dolu kil ve taştan yapılmış figürler, yanardağdan çıkan koyu renkli taştan yapılmış ok uçları ve bıçaklar, tahta eşyalar ve çömlekler bulunmaktaydı. Çatalhöyük'ün batısında kalkolitik yerleşime ait izler de araştırılmış ve birçok boyalı çömlek çıkartılmıştı.

---

* AİAE Başkanı

Daha güneyde, Karaman yakınlarındaki Can Hasan'da ise David French neolitik ve kalkolitik katmanları araştırmaktaydı. Geç dönem neolitiğin yanı sıra kalkolitik döneme ait birçok katmanı da açığa çıkartılmıştı. Ayrı bir höyükte ise erken dönem neolitik kalıntılar araştırılmıştı. 1965'te Seton Lloyd ve Charles Burney bir sezonluğuna Kayalıdere'deki Urart bölgesinde kazı çalışmaları yaptılar. Burada masif bazalttan yapılmış tapınağı da olan bir hisar ve granit bloklar çıkartıldı. MÖ 8. yy'a ait muhteşem buluntular arasında bronzdan çok hoş bir küçük aslan ve üzerinde aslan avı deseni olan yine bronz bir kemer de vardı.

İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün kütüphanesinden bir görünüm.

1968'de Michael Gough'un yerine David French geçti. Türkiye'nin güneydoğusunda geniş ölçekli baraj projelerinin başlatılmasıyla birlikte kurtarma arkeolojisi adı verilen yeni bir alan oluştu. AİAE uzun bir süre Aşvan civarındaki geniş alanlarda çalıştı ve böylece tarih öncesi, Hellenistik, Roma ve ortaçağa ait birçok katmanlara ulaşıldı. Tille kurtarma kazısında bronz çağından ortaçağa, geç Asur ve Roma'ya ait birçok katman araştırıldı.

1990'larda Türkiye'deki İngiliz kazılarında sayıca bir artış daha yaşandı. Bu dönemdeki projeler neolitik (Pınarbaşı, Çatal Höyük), bronz çağı-demir çağı (Kilise Tepe) ve klasik/Bizans'ın (Amorium, Çiftlik) da bulunduğu birçok mekân ve dönemi içermektedir. Edinburgh Üniversitesi'nden Dr. Trevor Watkins, Konya'nın güneyinde kalan Kara Dağ'ın aşağı eğimindeki kaya korunaklı Pınarbaşı mevkiinde, içinde bronz çağa ait mezarların da bulunduğu erken neolitik döneme ait katmanları araştıran kazılar yapıyordu.

1993 yılında Konya Ovası'ndaki Çatalhöyük çalışmalarına bu kez Dr. Ian Hodder yönetiminde başlandı. Doğu ve batıdaki höyüklerin yüzeylerinde bulunanların sistematik olarak toplanması şeklin asıl hatlarının ortaya çıkarılması ve yüzeydeki kırıntıların araştırılması gibi çok çeşitli çalışmalar yapıldı. Ayrıca değişik jeofizik yöntemler de kullanıldı. Bütün bu yollarla daha kazı başlamadan önce alanın genişliği ve ait olduğu devir saptanabilinmişti. Birçok neolitik mimari planları yapılmış ve höyüğün yeni yüzeyinin tam altına kaydedilmişti. Bu neolitik yapılardan biriyle başlayan 1995 kazısında, ince işlemeli iç süslemeleri ve boyalı sıva duvarları olan odalar çıkarılmıştı. 1960'lı yıllardaki kazılardan kalan bölümler üstünde de mekânın tarihine ışık tutacak detaylı çalışmaların yapılmasına da devam edilmektedir. Ayrıca mekânın içinde ve etrafında bilimsel araştırmalar yapılmakta, yeni laboratuvarlar ve binalar kurulmaktadır.

Göksu vadisinde Mut yakınlarındaki Kilise Tepe'de Profesör Nicholas Postgate yönetiminde yeni bir kurtarma kazısı projesi başlatıldı. Şimdiye kadar bronz ve demir çağı katmanları incelenmiş durumda. Bunun yanında, Sinop yakınlarındaki Çiftlik'te Dr. Stephen Hill tarafından yönetilen Bizans yerleşimine ilişkin kazılar da ilerleme aşamasında. Burada kilise içindeki olağanüstü mozaikler gün yüzüne çıkartıldı. Yapılar denize inen uçurumun kenarında bulunuyor ve birtakım savunma yöntemleriyle korunuyor. Son olarak da, bir kiliseyi, şehir duvarlarını, şehir kapısını ve başka binaları da kapsayan kazı çalışmaları, Dr. Chris Lightfoot'un yönetiminde, önemli bir Bizans şehri olan Amorium da sürdürülmektedir. Bu kazıyla MS 863 yılında şehrin Araplar tarafından yağmalandığına ilişkin deliller de bulunmuştur.

AİAE'nin kuruluşundan bugüne kadar geçen süre içinde, yukarıda bahsedilen kazılarla da bağlantılı olan ve sayıca sıralanamayacak kadar çok araştırma, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yapılmıştır. Bu günlerde sürmekte olan araştırmalar Çatalhöyük'ü, Trakya'daki Anastas surlarını, Kerkenes Dağı'nı Pisidya'yı, Sakçagözü, Madra Çayı Deltası'nı ve Anadolu'daki ortaçağ kalelerini kapsamaktadır.

Günümüzde AİAE, her zaman olduğu gibi bütün Türkiye'yi kapsayan alan çalışmaları ve AİAE imkânlarını kullanan ziyaretçi akademisyenlerle etkinliklerini sürdürmekte. Zengin kütüphanesi, dışarıdan gelen akademisyenler, Türk öğrenciler ve meslektaşlar tarafından kullanılmaktadır. Biz de AİAE'nin Türkiye'deki çok yönlü gelişiminin gelecek yıllarına umutla bakıyoruz. ■

Çeviri: Aslıhan Kutay

HÜSEYİN CAHİT'İN AĞZINDAN

EMANUEL KARASU

RONİ MARGULİES

Eylül 1995 tarihli *Toplumsal Tarih*'te Emanuel Karasu Efendi hakkındaki biyografik çalışmam yayımlandığında aşağıdaki belgeyi görmemiştim. Hüseyin Cahit'in *Yedigün* dergisinde "Tanıdıklarım" genel başlığı altında yayımladığı makaleler dizisi içinde Karasu hakkında bir makale de var.*

Cahit'in makalesinde olgusal açıdan yeni bir bilgi yok. Sadece, ben Karasu'nun Bekirağa Bölüğü'nde yatmış olduğunu İngiliz arşivlerinde Yahudi basını hakkında bir belgedeki âdeta tesadüfi bir cümleden çıkarmıştım, Cahit bunu teyid ediyor.

Cahit bir de Karasu hakkında (hem kendi döneminde, hem sonraki yıllarda) yaygın kanının ne denli olumsuz olduğunu teyid ediyor. Kendi makalemde Karasu'nun Meclis'te yaptığı bir konuşmaya dayanarak bu olumsuz kanıya en azından kuşkuyla bakılması gerektiği görüşüne varmıştım. Meclis konuşmasındaki eşitlikçi görüşlerin tümüyle sahte olamayacağını, dolayısıyla da Karasu'nun çoklarınca sanıldığı gibi sadece kendi çıkarları için İttihatçı olmuş olamayacağını düşünmüştüm.

Hüseyin Cahit tarafsız bir tanık değil elbet. Çok uzun yıllar sapına kadar İttihatçı kalmış, İttihatçıları tüm saldırılara karşı korumaya çalışmış bir yazar. Buna rağmen, Karasu'nun idealizmi hakkında söyledikleri "resmi" görüş hakkındaki kuşkularımı biraz daha pekiştirdi. Takdir okuyucunun. ■

KARASU EFENDİ

Meşrutiyet İnkılâbının ricalini size Hüseyin Cahit Yalçının değerli kalemile tanıtıyoruz. Bugün de Meşrutiyet günlerinde ve Umumî harpte adı en ön safta geçenlerden Selânik mebusu Karasu'yu tanıtıyoruz. Bu yazıda Karasunun hayatını tahlil eden satırlar arasında o devrin karakterini ve manzarasını da görecek ve anlıyacaksınız.

Bir gün, avukat Abdurrahman Âdile tesadüf etmiştim. Telaş ve heyecan içinde, koluma girdi:

-Bu olur mu? Bu yapılır mı? diye yanıp yakılıyordu.

O zamanlar herkes dertli idi; herkes coşkun ve talepkâr idi. Ve herkes, biribirine rasgeldiği zaman, canla başla dert yanardı.

Dilsiz bir sual ile Abdurrahman Âdilin yüzüne bakıyor, bekliyordum.

-Cemiyet, dedi, Karasunun Selânikten namzetliğini koymuş.. Bu, olur mu Allahaşkına! Nasıl yaparsınız böyle şeyi? Karasu mebus olur mu hiç?

Bir günah işlenmişti, bundan dolayı mesul tutuluyor, muahaze olunuyordum. Fakat ben Karasu namına o tarihte yalnız Serez civarında bir nehir tanıyordum. Ne Karasu isminde bir adam bilirdim, ne de İttihat ve Terakki tarafından Selânikten mebus çıkarılmak istendiğine vâkıftım.

Abdurrahman Âdil yandı, tutuştu ve beni büyük kabahatin altında ezilmiş bir halde bırakarak, yanımdan ayrıldı.

Sonra, meşrutiyetin ilk meclisi mebusanı toplandı. Yoklama yapılırken, Karasu ismi geçince, epeyce bir zaman evel avukatın söylediği lâkırdılar aklıma geldi.

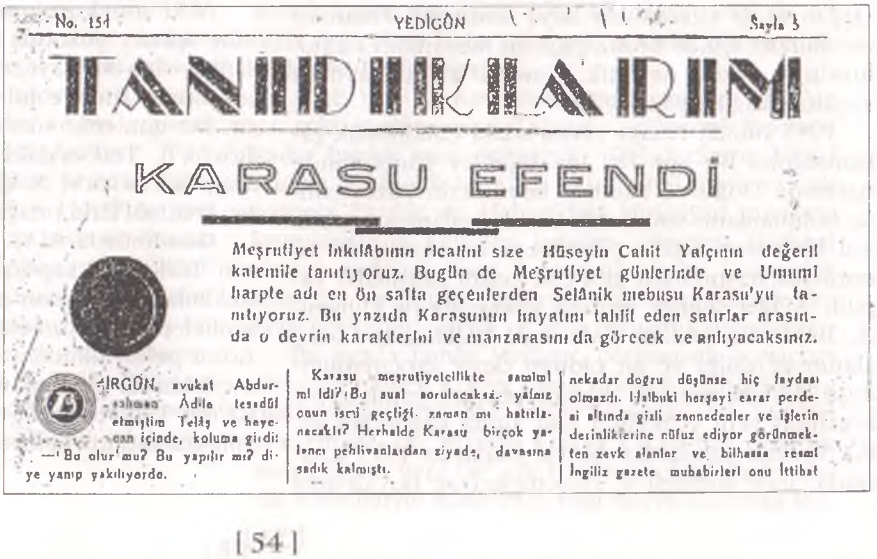

No. 154 YEDİGÜN Sayfa 5

TANIDIKLARIM

KARASU EFENDİ

Meşrutiyet İnkılâbının ricalini size Hüseyin Cahit Yalçının değerli kalemile tanıtıyoruz. Bugün de Meşrutiyet günlerinde ve Umumi harpte adı en ön safta geçenlerden Selânik mebusu Karasu'yu tanıtıyoruz. Bu yazıda Karasunun hayatını tahlil eden satırlar arasında o devrin karakterini ve manzarasını da görecek ve anlıyacaksınız.

BİRGÜN, avukat Abdurrahman Âdile tesadüf etmiştim Telâş ve heyecan içinde, koluma girdi:

—Bu olur mu? Bu yapılır mı? diye yanıp yakılıyordu.

Karasu meşrutiyetcilikte samimi mi idi? Bu sual sorulacaksa, yalnız onun ismi geçtiği zaman mı hatırlanacaktı? Herhalde Karasu birçok yalancı pehlivanlardan ziyade, davasına sadık kalmıştı.

nekadar doğru düşünse hiç faydası olmazdı. Halbuki herşeyi esrar perdesi altında gizli zannedenler ve işlerin derinliklerine nüfuz ediyor görünmekten zevk alanlar ve bilhassa resmi İngiliz gazete muhabirleri onu İttihat

Dikkat ettim. Zayıf, az sakallı rasgele bir adam.

Bilenlere sordum:

-Kim bu?

-Bizim Karasu..

-Neden mebus oldu?

-Canım, bizim Karasu...

O da, Abdülhamidin istibdadı zamanında gizli İttihat ve Tarakki cemiyetine girmişti. O da bir mücahitti, o da Meşrutiyet idealine çalışmıştı ve mebus olmuştu.

Karasu meşrutiyetcilikte samimi mi idi? Bu sual sorulacaksa yalnız onun ismi geçtiği zaman mı hatırlanacaktı? Herhalde Karasu birçok yalancı pehlivanlardan ziyade, davasına sadık kalmıştı.

Karasu menfaat peşinde mi geziyordu? Her halde, zavallının, olsa olsa, rahat bir karın doyurmaktan başka, yüksek bir emeli, büyük bir ambisyonu yoktu. Tali insanlara uykuda bulundukları zaman gelirmiş. O, gözleri açık rüya görürken devlet kuşu onun başına kondu.

Karasuyu sonradan çekemiyenler onun şahsını değil, servetini kıskandılar; ilk zamanları beğenmiyenler mevkiini değil, değerini istihlaf ediyorlardı. Sonra parası onun değerini unutturdu ve onu hased edilecek büyük bir şahsiyet yaptı.

Fakat Karasu milyonlar içinde yüzdüğü zaman bile bu milyonlara yabancı ve âdeta düşman kaldı. Almanların Türkiyeden yaptıkları mübayaatta komisyonculuk ediyordu ve para bir altın oluk halinde onun delik ceplerine akıyordu.

Delik cepleri belki tamir görmüştür. Fakat açık eli daima muhtaçlara yardım etmek için bir kat daha açılmıştı. Para hırsı hiçbir zaman Karasunun gözlerini karartmamış, para onun için bir mabut olmamıştı. Bol bol, çekinmeden, esirgemeden fukaraya yardım ediyordu.

İstihlaf edilen, beğenilmeyen Karasu bir ideal adamı idi. Bütün insanları kucaklamak ve göğsüne basmak istiyen bir idealin kölesi...

Ve bunun içindir ki kendisini en yakından bilen ve seven siyasi dostları nazarında bile fazla hulyacı, hattâ biraz kaçık telâkki olunurdu. Kazara ne kadar doğru düşünse hiç faydası olmazdı. Halbuki herşeyi esrar perdesi altında gizli zannedenler ve işlerin derinliklerine nüfuz ediyor görünmekten zevk alanlar ve bilhassa resmi İngiliz gazete muhabirleri onu İttihat ve Terakkinin "ruhu habis"i sanırlardı.

Ona şeytani düşünceler, entrikalı işler, gizli dolaplar atfederlerdi. Halbuki bir çocuk bile kendisini aldatabilirdi. O kadar sade ve safdı.

En hararetli lisan ile en bariz haksızlıklardan, kanunsuzluklardan şikâyet ettiği zaman, Talât Paşada ancak merhametli bir tebessüm uyandırabilen Karasu bu dünyanın adamı değil zannolunabilirdi.

Mütarekede, onu da İttihat ve Terakkinin ileri gelenlerinden diye tevkif ettiler. Bazılarımızın belki kafasına göz koymuşlardı. Fakat bütün gözler Karasunun yalnız kesesine dikilmişti. Ali Kemal hesabına Karasuya şantaj yapıyorlar ve onu Bekirağa bölüğünden çıkarmak için birçok paralar istiyorlardı. Karasuyu yalnız bu işte hasis gördüm.

O, servetinin bütün haşmetile Bekirağa bölüğünün hakir odasında yatarken ayağında yırtık çorapları, üzerinde tüyleri dökülmüş kuş tüyü eski yorganile bu şantajları istihfaf ile karşılıyordu. Çok ihtiyar annesi ona kendi elile pişirdiği koz sucuklu kuru fasulye gönderirdi ve Karasu en büyük dostluk nişanesi olarak bunu bizimle paylaşırdı.

Liraları, milyonu geçen bu zengin adam, döndü, dolaştı, İstanbula geldi ve beş parasız öldü. ■

Hüseyin Cahit Yalçın

---

* "Tanıdıklarım-Karasu Efendi", *Yedigün*, no 154, 19 Şubat 1936, s. 5. Bu makaleye dikkatimi çeken Rıfat Bali'ye teşekkürler.

2. SAYI ÇIKTI

KEBİKEÇ

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

1995 Yıl:1 Sayı:2

ISSN 1300 - 2864

Hüseyin Albayrak • İbrahim Aslanoğlu • Suavi Aydın • Ali Birinci • Halil Erdoğan Cengiz • Ethem Coşkun • Kudret Emiroğlu • Mehmet Sarıoğlu • Metin Turan • Cavit Orhan Tütengil • Bülent M. Varlık

DOSYA: ***BASIN YAYIN TARİHİ***

Ali Birinci • Yahya Erdem • Şeref Etker • O. Fırat • Uygur Kocabaşoğlu • Cemil Koçak • Orhan Koloğlu • Bilge R. Koyukan • Mahmut H.Şakiroğlu Ömer Türkoğlu

EK: TÜRKİYE BASIN YAYIN TARİHİ BİBLİYOGRAFYASI

Kebikeç Yayınları

Karanfil Sokak Birlik İş Merkezi 5/2 06650 Kızılay Ankara

Tel-Fax (312) 418 62 03

HÂBİL ÂDEM'İN *SERBEST FİKİR'İ VE* ZİYA GÖKALP ELEŞTİRİSİ

YAŞAR AKYOL - MUSTAFA ŞAHİN

Birimizin sivil yaşamdan bir kereye mahsus sekiz aylık zorunlu kopma, diğerimizin ise yoğun tez hazırlama sürecinde, Hâbil Âdem'e ilişkin yazımızın[1] gereken ilgiyi görüp, değerli iletişiler almış olması bizim için gerçekten mutluluk verici bir olay.[2] Bu yüzden konuya katkıda bulunan Sayın Mustafa Şahin, Ali Birinci ve Cüneyd Okay dostlara teşekkür ederiz.

İletişilerde yer alan değerlendirme ve yargıların tümü için şu kadarını belirtmek gerekir ki; olanaksızlıklar içinde araştırmamızı sürdürürken, yetersiz bilgi ve belgeden dolayı aynı zamanda kullanacağımız dil ve metot üzerinde de düşünmekten kendimizi alamamıştık. Sonuçta geniş çaplı alıntılar, bilgi ve belge eksikliğinden kaynaklanan açık kapılar ve biraz da kışkırtıcı bir dil çalışmamızın havasına hâkim olmaktan geri kalmadı. Biz de "şimdilik" kaydıyla bu düzene dokunmamaya çalışmıştık. Hem böyle bir durum bizce geçmişin bilinmeyen bir bölümünün "imece" usulüyle aydınlatılmasına yataklık edecekti. Nitekim anılan iletişilerdeki destek bilgiler, kısmen de olsa bunun böyle olduğuna bir işarettir. Ancak bütün bunlara rağmen konu yine de yeterince aydınlatılmış olmaktan uzak. Bu yüzden, çalışmalarımız yoğun bir tempoda olmasa da, elbette devam edecek. Zaman içinde biriktirme ve araştırmalarımız yeterli olgunluğa eriştikçe, bunları ilgili yerlere ulaştırarak yayınlayacağız.

Bu kere, yine Hâbil Âdem'in ünlü düşünür ve sosyologlarımızdan Ziya Gökalp'e yönelik, zamanında kaleme aldığı ve fakat hemen hemen hiç bilinmeyen ya da çok az bilinen bir çalışmasının çevrimyazısını* sunuyoruz. Ancak söz konusu çevrimyazıya geçmeden önce bir iki noktaya değinmek gerekiyor. Bunlardan birincisi yazının çıktığı dergi. İkincisi, neden böyle bir çevrimyazıya gerek duyulduğu.

Konuya ilişkin olarak bundan bir önceki çalışmamızda da değindiğimiz üzere, aşağıda vereceğimiz çevrimyazı, Hâbil Âdem'in kendisinin çıkardığı bir dergide, Serbest Fikir'de yayımlanıyor.[3]

Bir kayda göre Serbest Fikir, Süleyman Sudi tarafından yayımlanmak amacıyla "imtiyaz hakkı" alınmış bir dergidir.[4] Bir başka kaydı göre ise, "Aşair Müdürü Zekeriya [Sertel] Bey tarafından neşr" olunacaktır.[5] Ancak sonuçta nasıl olduysa Hâbil Âdem devreye girer ve dergiyi kendi adına yayımlamaya başlar.

Müdürlüğünü bizzat Hâbil Âdem'in, sorumlu müdürlüğünü de Süleyman Tevfik [Özzorluoğlu]'nun yaptığı derginin ilk sayısı 15 Eylül 1918 Perşembe günü okuyucuya ulaşır.

Logosunun altında "edebi, içtimai, iktisadi mecmua" ibaresi bulunan dergide Hâbil Âdem, Ömer Seyfettin, Yusuf Ziya [Ortaç], Salih Zeki [Aktay], Ali Canip [Yöntem], Selami İzzet [Sedes], Halit Fahri [Ozansoy] gibi imzalara rastlanır. İmzasız yazıların da bir hayli yekûn tuttuğu, nüshasının 5 kuruş olduğu derginin basım yeri İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaası, idarehanesi de Cağaloğlu'nda Matbaa-ı Orhaniye'dir. Tamamının üç sayı kadar çıkabildiğini sandığımız Serbest Fikir'in bir zorunluluk yüzünden yayımına son verildiğini, neden gerisinin gelmediğini ise, yine bir önceki çalışmamızda açıklamıştık.[6]

Bu yazımıza konu olan Hâbil Âdem'in Ziya Gökalp eleştirisi de, işte yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız Serbest Fikir'de üç tefrika olarak yayımlanır. Hâbil Âdem, çalışması için aynen şu açıklamayı yapıyor: "Üç sene evvel Müceddel Ziya Gökalp ve Türkiye'de Tevlid Ettiği Cereyanlar namıyla bir kitap yazmıştım. O zaman sansür tarafından neşrine müsaade edilmedi ve ahiren, sansürün ilgası üzerine neşredilmek üzere bulunan eserin bir kısmını neşr ediyorum."[7]

Hâbil Âdem'in sözünü ettiği kitaba ilişkin tüm aramalarımız ne yazık ki boşa çıktı. Ne kitabın kendisine, ne de yayımlandığına ilişkin bir kayda rastlayabildik. Ancak burada dikkatimizi çeken bir başka nokta oldu: Ziya Gökalp ve ona ilişkin yayınlar.

Ulaşabildiğimiz Ziya Gökalp literatürü içinde ne Hâbil Âdem, ne Hâbil Âdem'in adını verdiği kitap, ne de burada çevrimyazısını vereceğimiz çalışma söz konusu ediliyor. Üstelik doğrudan Ziya Gökalp'le ilgili olmasına rağmen. Bu durumda biz de, ister istemez konuyla ilgilenenlere ithafen, yazının içeriğine, biçimine ve anlamına hiç dokunmadan bir çevrimyazı yayımlamanın en doğru şey olacağını düşündük. Yazının değerlendirilmesi ise, şüphesiz konuyla ilgilenenler tarafından yeterince yapılacaktır. ■

---

1. Bkz. Mustafa ŞAHİN-Yaşar AKYOL, "Hâbil Âdem ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında...", *Toplumsal Tarih*, II/11 (Kasım 1994), s. 6-14 ve II/12 (Aralık 1994), s. 16-23.

2. İletişiler için bkz.
Mustafa ŞAHİN, "Hâbil Âdem Hakkında", *Toplumsal Tarih*, III/13 (Ocak 1995), s. 6-11.
Ali BİRİNCİ, "Hâbil Âdem Hakkında", *Toplumsal Tarih*, IV/19 (Temmuz 1995), s. 54-56.
Cüneyd OKAY, "Hâbil Âdem'e Dair Bazı Notlar", *Toplumsal Tarih*, IV/19 (Temmuz 1995), s. 56-58.

3. Basın literatürümüzde karsımıza iki ayrı *Serbest Fikir* çıkar. İkisi de II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan Serbest Fikir'lerden çalışmamızla ilgili olmayanı, "tam Batıcılar" olarak adlandırılan grubun yayın organıdır. Çıkaranlar Kılıçzade Hakkı ile Celal Nuri İleri'dir. Bu dergi, çeşitli kapatılmalar halinde *Uhuvvet-i Fikriye* halini almıştır (Bkz. Şükrü HANİOĞLU, "Batıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'te Türkiye Ansiklopesidi*, C.V, s. 1386). En son Latin harfleri lehine bir makale yayımladığı için de kapatılmıştır (Bkz. Falih Rıfkı ATAY, *Çankaya (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar)*, İst. 1985, s. 563).

4. Kayıt aynen şöyle:
İsmi: Serbest Fikir
Lisanı: Türkçe
Sahibi-i İmtiyaz: Süleyman Sudi Efendi
Müdür-i Mesul: Rahmi Efendi
İlmuhaber Tarihi: 26 Teşrinievvel 1329 (1913)
Bkz. *Ayın Tarihi*, No. 52 (Temmuz 1928), s. 3557. Ayrıca bkz. Emin Nedret IŞLİ, "Kitabhane-i Sudi Tarihçesi ve Süleyman Sudi Bey", *Müteferrika*, No.4 (Kış 1994), s. 33-44), s. 39.

5. Bkz. *Serbest Fikir*, I/1 (15 Eylül 1918), s. 1.

6. Mustafa ŞAHİN-Yaşar AKYOL; *agm*, II/12(Aralık 1994), s. 22 dn. 90. E. N. Işli, Serbest Fikir'in tek sayı çıkabildiğini belirtir ki, şanssızlığı büyük ölçüde çalışmalarımızın eş zamanlılığından kaynaklanıyor (Bkz. E. N. IŞLİ: *agm*, s. 39, dn. 33).

7. Hâbil Âdem, "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, I/1 (15 Eylül 1918), s. 3.

ZİYA GÖKALP'İN TESLİS-İÇTİMAİYESİ VE TÜRK HARSI MESELESİ

HÂBİL ÂDEM

I[*]

Türk Ocağı'nın içtimaiyat mübaheselerinden birinde mühim bir mesele münakaşa edilmişti. Darülfünun içtimaiyat müderrislerinden Ziya Gökalp Bey, milli içtimaiyat mevzuunu izah eylerken, Türkiye'de münakaşa edilen cereyanlara intikal etti ve pek sarih bir surette:

"Görüyoruz ki, memlekette üç cereyan var:
1. Türkçülük
2. Avrupacılık
3. İslamcılık

Bunların her birisi, bir medeniyet prensibi takip ediyordu: Birinciler Türk medeniyetini, ikinciler Avrupa medeniyetini, üçüncüler de İslam medeniyetini istiyorlar ve her cereyan da diğerlerini reddediyor. Bu neticeden heyet-i umumiyenin medeniyetçiliği istemediği anlaşılıyor. Hakikatte, bunlardan herbirisinin takip ettiği gaye de milli harstır. Bir Türkçü, Türk medeniyetinin Türkiye'deki şeklini; bir İslamcı, Türkiye'deki İslam medeniyetinin şeklini; bir Avrupacı da Avrupa medeniyetinin Türkiye'de[ki] şeklini istiyor. Hulasaten, her üç kısım da Türkiye milli vicdanında yaşayan mefkûrevi müesseseleri arzu ediyor. Bunun için, bu üç nazariyeden vazgeçilmelidir. Zira, her üçü de aynı gayedir, harsçılıktır" nokta-yı nazarını serdetti.

İlk nazarda bu nazariyenin eski olduğunu zannedenler bulundu. Fakat bu nazariye eski değildir. Hazır bulunanların bazıları, bu cihetı hissederek müteaddit itirazlarda bulundular. Bilhassa, Hamdullah Suphi Bey'in:

"Demek ki dört seneden beri nafile yorulmuşuz?" suali pek mühim idi. Gökalp'in:

"Filhakika öyle! Bir müddet Töreciliği güttük, kimseye kabul ettiremedik. Türk esatiri de aynı neticeyi tevlid etti" şeklinde cevabı yeni bir nazariye önünde bulunduğumuzu tasdik ediyor. Filhakika, bu mütaleada yeni bir şey vardır:

"Avrupa, Türk ve İslam taraftarlarının aynı gayede bulundukları."

Gökalp, basit bir mantıkla bu meseleyi hallediyor: Bunların hepsi de medeniyetçidir. Sonra, bunlardan birinin istediği medeniyeti diğeri istemiyor. Demek ki, heyet-i umumiye medeniyetçiliği istemiyor; harsı istiyor. Halbuki, bu mantık doğru değildir. Çünkü, mevzuun menfi bir surette telakkisiyle bu neticeyi tevlid eden hükmün aksi de kabildir. Bila-şübhe, madem ki bunların her biri medeniyetçiliği istiyor, heyet-i umumiye de medeniyet istiyor, neticesi istihrac olunabilir. Bu iki muhalif neticenin kıymetleri arasında da kat'i bir müsavat vardır. Zira, her ikisi de mevzuun suret-i telakkisine nazarandır ve birisinde menfi addedilirken, diğerinde müsbet addedilmiştir. Mesele budur!

Bize nazaran, her iki hükmün de bir kıymeti yoktur. Çünkü, böyle menazırda kelimeler birbirini isbat etmekte ve iskolastik mantık sahasına gidilmektedir. Buna cevaz verilemez. Buna binaen biz, Gökalp'in nazariyesini isbat edilmemiş addedebiliriz. Sonra, bugünkü üç cereyanın aynı gayeyi haiz olmadığını, yalnız Türkçülerin harsçı olduklarını iddia ediyoruz.

İçtimada Hamdullah Suphi Bey doğru bir iddia serdetmişti:

"İslamcılar da, Avrupacılar da Türkçülerin nazariyelerini kabule başlıyorlar ve bugün aramızda hissetmeğe başladığımız yakınlık da bunun neticesidir."

Meseleyi bu esas üzerinde münakaşa etmek mümkündür. Fakat, meseleyi iyice vuzuhlaştırmak için de harsın şeklini tasrih ve bilhassa tahdit lazımdır. Bu yeni kelime, pek müphem bir surette tekrar ediliyor ve bunun hakkında serdedilen mütalea da küçük bir cümledir: Hars, ma'şeri vicdanda yaşayan müesseselerdir. Ve bunlar, şi'ri, hukuki, iktisadi gibi birtakım mefkûrevi şe'niyetlerdir. Bu cümleyi izah ederken diyebiliriz ki, bu müesseseler mevcuttur ve milletin felsefesine istinad eder. Sonra bunlar, yalnız hal-i hazıra aid olmak şeklindedir ve her birisi nev'i içtimaiyesine nazaran bir sıfat-ı meşruiyet olabilir. Mesela, Türk hukuku, bugünkü hukuk ilminin dairesindedir, Türk kadını, bugünkü kadın hukukunu kasteder. Türk iktisadiyatı, bugünkü iktisat nazariyelerinin usullerinden ayrılamaz. Bu suretle, Türk harsının her müessesesi, medeniyet hayatına uymak mecburiyetindedir. Binaenaleyh, Avrupa medeniyetinin tekmil usullerini Türk harsında kullanmak mecburiyetindeyiz ki, bu usuller de "ilim" namıyla bize intikal ediyor. Hars tezi (these), bizdeki müesseseleri "ilim" ile inkişaf ettirmektir. Eğer biz, bizdeki müesseseleri terk eder ve bunların yerine Avrupa'nın veya sair bir medeniyetin müesseselerini kabul edersek, medeniyet tezini takip etmiş oluruz.

Şimdi, milli vicdandaki müesseselerimiz şekilleriyle mevzu-ı bahs üç cereyanın nazariyelerini mukayese edebiliriz.

Avrupacılık - Avrupacıların tezi (these) şu cümledir:

"Avrupa medeniyetinin her şeyini kabul etmek lazımdır. Zira, bu medeniyet bir irfandır ve hayatta irfandan başka hâkim kıymet yoktur."

Bunlar, her şeyden evvel ferdi irfana ehemmiyet veriyorlar ve fertler vasıtasıyla Avrupa irfanının naklini kastediyorlar ve bunlar, medeniyet taraftarı olduklarını, (Culture) kelimesini hars değil, irfan addettiklerini gizlemiyorlar. Buna binaen, bunları da Avrupa medeniyetinin Türkleşmiş şeklini istediklerini serdetmek pek gülünç olur. Zira, bunların edebi, hukuki, iktisadi, ahlaki, bedii, mefkûrevi şe'niyetleri Türk milli vicdanının kıymet hükümleri değil, belki Avrupa medeniyetinin müesseseleridir.

Filhakika bunlar, İslamcılar gibi pek bariz bir hata izhar etmezler. Çünkü, ilmi bir sebep olmak üzere nev'i içtimai nazariyesine istinat edebilirler ve müdafaalarında diyebilirler ki:

"Türkiye bir millet, bir devlet olmak itibarıyla medeni olmak ve bilhassa Avrupa medeniyeti dahilindeki nev'i içitimailerine dahil olmak mecburiyetindedir. Bu suretle, Türkiye'nin her müessesesi Avrupa müesseseleri olur ve bu Avrupa müesseselerinden başka müesseseler, milli müesseseler varid değildir. Böyle milli müesseseler de yoktur. Ancak, tereddi etmiş İslam medeniyetinin müesseseleri vardır ki, hepsi de kıymetsizdir."

Bu itiraz, Türk vicdanının hüviyeti meselesini münakaşaya vaz'ediyor: Burada, Türk milli vicdanı, Fransız milli vicdanı gibi, medeniyete mi teşnedir? Yoksa Alman milli vicdanı gibi, harsı mı muhtevidir? suali tevellüd eder. Bu suale, kolay cevap verilemez. Filhakika, içtimaiyatımızı düşünürken bir çok hususiyetler hissederiz. Bir hususiyeti haiz bir ahlakımız, bir hukukumuz, bir iktisadiyatımızın vücudunu iddia eyleyebiliriz. Fakat bu hükümlerimiz, bu müesseselerin milli vicdandaki şekillerine mi, yoksa nev'i içtimailerinin medeniyetteki şekillerine mi aittir?

Biz neye ehemmiyet veriyoruz. İçtimaiyatımızın mücerred birtakım hukuki, edebi, iktisadi, ahlaki müesseselerine mi, -ki bunlar henüz telakki halindedir- yoksa hukukun, ahlakın, şiirin, iktisadın medeniyetteki mefkûrevi şe'niyetlerine mi?

Milli hukuk diyoruz, milli iktisat diyoruz, milli edebiyat diyoruz, milli hayat diyoruz. Bu kelimelerle de bize aid şeyleri kastediyoruz. Fakat, bu bize ait şeylerin şekillerini de Avrupa medeniyetindeki nev'i içtimailerinde görüyoruz. Mesala, milli iktisat için, iktisadiyatın her memlekette, Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da ve Amerika'da cari olan usulleri ahz edilerek mi teşkilat yapılacaktır? Burada, hars ile medeniyet arasındaki fark ne olabilir? Eğer, iktisadiyatın milli esaslara istinat etmek mevzuu tarzında bir cevap verilecekse, bu meseleyi nihayetlendirmez. Zira, gerek harsa ve gerek medeniyete sahip milletlerde de bu milli mevzu üzerine müstenid iktisat caridir ve bu mevzudaki usuller, hakikaten milli birer mahiyeti haiz olmaktan ziyade, medeniyetin mefkûrevi birer şe'niyetine istinad eder.

Alfred Fuyye, Avrupa hukukunu hürriyet (Fransa), menfaat (İngiltere) ve kuvvet (Almanya) gibi üç müstakil esasa istinad ettiriyor ve bu suretle, her birisinin milli an'anata aidiyetini ve milli bir mefkûrevi şe'niyete sahip olduğunu gösteriyor. Böyle bir hususiyeti, milli iktisatta aramak mümkün değildir. Meşhur Alman milli iktisatçıları, buna mümasil bir nazariye serdetmemişlerdir. Ve biz de böyle bir nazariyeyi gayr-i varid addeyleyebiliriz. Zira, Fuyye'nin hukuk esasları mevcut birer netice değildir. Belki, milletler tarihlerinin bir kısmından ahzedilmiş birer tasavvurdur. Yoksa, bütün hayat-ı beşeriye menfaat, kuvvet ve hürriyet edvarına malik bulunuyor. Sonra, her milletin milli hukuku da "hukuk-u beşeriye" mefkûresini kabul etmiştir. Bunun cihet-i ameliyesi ise, sırf hukuk-u şahsiye, hukuk-u düvel, hukuk-u idare, hukuk-u esasiye kısımlarıyla beşeri bir mefkûre takip eder. Fakat bu hukuk, devlet nazarında bir menfaat mefkûresi hasıl eder. Badehu, kuvvet şeklinde menfaat için tatbik olunur. Bu cihet, müstemlekelerde pek bariz bir surette görünür. Buna binaen, her memleket aynı hukuk nazariyesinin taht-i tesirindedir. Her birisinde de "menfaat devri", "hürriyet devri", "kuvvet devri" görülebilir ki, devletin edvar-ı hayatiyesinin yalnız bir kısmına bir kıymet izafe etmek doğru olamaz. Bu suretle, Fuyye'nin taksimatı tahakkuk edemiyor!?

O halde, milli iktisat ne ile temeyyüz edebilecektir?

Alman muktesitlerinden List, sermayesinin milli muhitte temerküzü esasını, hariçteki piyasaların sermayeye îrâs-ı zarar etmemeleri için merkez nüfuzu altına alınmalarını ve bu suretle de muhit-i millinin tevsi'-i nüfuz etmesini muvafık görüyordu. Halbuki, bu esaslar da milli değildir. Belki, İngiliz ve Fransız siyaset-i iktisadiyelerinin taklitlerini arzu etmektir. Almanya, sermayeyi merkezde cem' edemediği gibi, hiçbir zaman himaye edemeyeceği piyasalara da sermaye vaz'etmiştir: Amerika'da, Mısır'da, Hindistan'da, Avusturalya'da, İngiltere'de, İtalya'da, İspanya'da, Rusya'daki Alman sermayesi, Almanya ve Alman müstemlekelerindeki sermaye ile mukayese edilemeyecek bir nisbette fazladır. Filhakika, dahili Almanya iktisadiyatı, Alman sermayesinin taht-ı tasarrufundadır. Fakat, büyük banka muamelatının neticelerine nazaran, dünyadaki sermayenin müşterek bir muamele yaptığı anlaşılıyor. Her millet beynelmilel bir sermaye-i âliyyenin taht-i tasarrufunda gibidir. Anonim, kooperatif ve sair suretlerle efrad-ı millete inhisar ettirilen milli şirketlerin muamelat-ı ticariyeleri tevsi'-i daire eder etmez beynelmilel sermayelerle iştirak ihtiyaçları tevellüd ediyor ve iktisat için de beynelmilel bir mefkûre ihdas ediyor.

Avrupacılar, medeniyet meselesini bu suretle vaz'ettikleri takdirde harsı külliyen inkâr ettikleri gibi, milletlerin beynelmilel birer mefkûrevi şe'niyete istinad ettiğini iddia etmiş olurlar ve aynı zamanda Türklerin Avrupa müesseselerinde nev'i içtimailerini bulabilecekleri nazariyesine istinaden, Türk ma'şeri vicdanının da Fransa ma'şeri vicdanı gibi medeniyetçi olduğunu kabul eylerler.

Biz, bu neticenin vaz'ı mesele cihetiyle tevellüd ettiğini ve bu meselenin bu suretle vaz'ı doğru olamıyacağını iddia edebiliriz. Zira, milli hayat derken, kendi şahsiyetimizi kastediyoruz. Filhakika, bu milli hayatı medeniyetin kabul ettiği şekle ifrağ etmek gayesini terk etmiyoruz. Yalnız şahsiyetimizi teşkil eden birtakım itiyatlarımız, hislerimiz ve bunların usul-ü tatbikleri var ki, şahsiyetimizde bunların hâkimiyeti baki kalıyor. Herhalde bu, mensup olduğu heyet-i içtimaiyeye ferdin mutlak bir kıymet izafe etmesi ve bu heyet-i içtimaiyenin bir nev-i şöhret veya faikıyetini kabul eylemesi gibi bir "hodbini"dir. Bu hodbini de millette bi-nefsihi mevcuttur. Zira gerek İslamcı, gerek Avrupacı olsun ve gerek Türkçülerden kim olursa olsun, herhalde heyet-i içtimaiyemizin ta'alisini ve bi'n-netice de faikıyetini ister. Bu inkar edilemez. Çünkü ferd, heyet-i içtimaiyesine nazaran bir kıymet alabildiği gibi, kabul ettiği heyet-i içtimaiye tarzının fail-i muhtarı davasını serdeyler. Halbuki, ferd de bizatihi hodbindir. Bu haslet, heyet-i içtimaiyesinde de aynı şekildedir. Buna binaen, hayatta yegâne amil hodbinidir.

Mesele bu esasa intikal ettikten sonra, her milletin birtakım mevludat-ı fikriyesi, yani hodbini müesseseleri vardır ve bunlara birer kıymet izafe edilmiştir. Lakin, bunların Avrupa medeniyetinde birer nev'ileri vardır ki, bu müesseselerde bu nev'i içtimailere göre birer şekil alacaklardır. Bittabi, milli müsesseselerin kıymetleriyle bu nev'i içtimailerin kıymetleri karşılaşıyor. İşte burada, milli müesseseler heyet-i içtimaiyede vazifedar addolunarak bir nev'i müstakil müesseseler suretinde telakki ediliyor. Bu müesseselerle milli hukuk, milli edebiyat, milli askeriyat, milli ahlakıyat, milli iktisadiyat inkişaf ediyor ve bunların inkişaflarından da bir nev'i yeni nazariyeler, usuller tasavvur edilebileceği gibi, bunların milli mefkûreyi teşkil eden hadd-i azami gayeye hasredilmeleriyle de milliyet tarafı iltizam edilmiş oluyor. Burada atideki iki sual varid olabilir:

1. Milli mefkûrenin hadd-i azamisini iltizam doğru mudur?

2. Beynelmilel müessesat bu mefkûreyi temin edemez mi?

Birinci sual için diyebiliriz ki, şahsiyetimizi tayin için bilcümle müesseselerimizi bilmemiz lazımdır. Nev'i içtimailerinde de, bir medeniyet hayatına iştirak edebilmek için, bu müesseseleri aramamak ve bilmemek kabil olamaz. Avrupa medeniyetinin teşkilatını bir Afrikalı zencinin anlayamamasının ve bu hayata iştiraki kabul etmemesinin sebebi de medeniyeti[n] müstelzim müessesatı almamasından ibarettir. Böyle medeniyeti müstelzim müessesatı olan milletler, yani hükümet devresine giren milletler, hal-i hazırın hayat-ı medeniyesindeki müesseselerden kendi müesseselerinin mevki-yi içtimailerine tetâbuk ederler. Bu haslet, milli hayat heyet-i umumiyesinin devirlerinden münbeis bir muhassaladır. Bu halde bir vücudun harekâtı, kendisine ait olamamalı mıdır?

Bir ma'şeri vicdanın veya Avrupacılara nazaran, bir milletin müesseseleri, yine ma'şeri vicdana, o millete ait değil midir?

İkinci sual daha mühimdir. Fakat daha kolay bir sualdir. Beynelmilel müesselerin, yegane olmak üzere. bir nev'i beşeri kıymetleri vardır ve bunlar kendi muhitlerinde milli bir mefkûrevi şe'niyet oldukları halde, beynelmilel muhitte de sırf beşeri mefkûrevi birer şe'niyettir. İktisat, bir "hür menfaat"; şiir, bir "hüsn-i mutlak"; hukuk, bir "hürriyet"; ahlak, bir "vazife"dir. Bittabi, bu mefkûrevi şe'niyetlerin bir mevzu' yoktur. Zira, cemaat dahilindeki iktisat, cemaatin faidesini nazar-ı itibara alarak teşekkül eder. Şiir, cemaatin hüsn addetiği sahayı geçemez ve geçer geçmez mevcut değildir. Hukuk, ahlak, edebiyat bu minval üzere, cemaatin menfaati esasından ayrılamaz. Bunlar ancak, mevzusuz olarak cemaat haricinde de birer mefkûrevi şe'niyettir. Nasıl ki ahlak, her millet için bir fazilettir. Fakat her heyet-i içtimaiye de yekdiğerini ikna edici usul ve faidelere tahsis edilerek, ayrı bir mefkûrevi şe'niyet teşkil ediyor!

Bu halde, beynelmilel müessesat müstakil birer mefkûrevi şe'niyet olduklarından ve milli grupların muvzularıyla alakadar olmadıklarından, milli mefkûreyi temin edemezler. Bu neticede, her millet müstakil bir temeddün usulü takip etmek ıztırarında bulunur. Fakat, Avrupacının son bir suali teveccüh eder: Nasıl olmuş da Fransız milleti milli müesseselerinin inkişafını terk eyleyerek, Latin medeniyeti müesseselerin kabulü ile temeddün etmiş?

Bütün Fransa kütüphanelerini karıştırsak, tam bir cevap bulamayız. Bizde de bu mesele tedkik edilmemiştir ve kolay bir mesele değildir. Filhakika, bir heyet-i içtimaiye olan Fransız milletinin her nev'i müesseleri var idi ve Roma istilasına kadar da bunların hâkimiyeti cari idi. Roma istilası, bir idare-i siyasiye ile pek çok müesseseler vücuda getirdi ve bu müesseselere istinaden bir teşkilat yapıldı. Bu müesseseler, ilk zamanlarda resmi sıfatı haiz ve milli vicdanın haricinde idiler. Lakin, hâkimiyet-i siyasiyenin devamıyla, Roma müessesatı da halk muamelatını ihata etmeğe ve milletlerin milli müesseseleri için bir nev'i içtimai teşkil eylemeğe başlıyordu. Bilhassa, hükümetler için yegâne bir usul-ü idare tarzında tecelli ediyordu. Roma'nın istila devirlerinde bütün Avrupa'da, bu tesiratın eserleri görünüyordu. Lakin, Fransa, İspanya gibi memleketlerde daha esaslı idareler tesis edilmiş ve Cermen eyaletlerine aynı teşkilat-ı medeniyeyi tatbik edebilecek bir hâkimiyet-i siyasiye elde edilememiş idi. Cermenler, Roma'ya hücum ederek mukaddes imparatorluğu sarstıkları zamanlarda Fransa'nın pek esaslı müesseseleri var idi. Hatta Fransa, Roma'nın bir parçası şeklinde kalmış idi.

Bu Latin müesseselerine karşı bir inkılabın adem-i zuhuru da milli hodbininin mevcut olmamasıdır. Fransa, Fransız olarak her şeyi muhit idi ve tarihi, Fransa'nın haricinde muayyen bir mefkûrevi hak tarihi temin etmiyordu. Pek güzel bildiğimiz gibi Fransa, büyük milletlerden ayrılmış bir istila, bir muhacerette dökülerek kalmış küçük milel-i muhtelifeden mürekkep bir halita idi. Bu Fransız vaziyet-i içtimaiyesi, Latin medeniyetinin istikrarını pek ziyade teshil ettiği gibi, milli hodbininin adem-i mevcudiyetinin de pek esaslı bir sebebi addolunabilir. Zira, Fransa'nın müstakil bir millet olmaması, tarihin bazı amillerini, bir devre-i tarihiyenin ilham ettiği hırs tahakkümü kaybettiriyor. Mesela Fransa'da hiç bir muharrir, Alman muharrirlerinden Trayçke gibi:

"Almanya cihangir bir kuvvettir ve Avrupa tarihinin ilk devrinden itibaren de bu cihangirliğini muhafaza edebilmiş ve hiç olmazsa ihdas eylemiştir. Buna binaen Avrupa, Almanya hâkimiyet ruhunu kabul etmelidir. Bu bizim hakkımızdır."

Veya Alman sevk-ül-ceyş mütehassıslarından General Fon Bernadi gibi:

"Almanya'nın bildiği başka bir şey yoktur:

Cihangirlik - (Weltmacht)

Harabiyat - (Niedergang)" [şeklinde] bir nazariye serdetmedi.

Fransa, böyle milli hodbiniyi tevlid edebilecek bir amile malik olmadığı için Latin müessesatını reddedemezdi. Zira, ferdi bir hodbiniye malik idi. Bu ferdi hodbinin mefkûrevi bir kıymet almasını isterdi. Bu, öyle bir meseledir ki, insanın şahsiyetinden bir parçadır ve bir hükümet hayatında da hükümete intikal eyler. İşte, hodbiniyi milli fikr-i ittisa ile kıymetleştirmeyen Fransız milleti, bu kıymetli Latin medeniyetinin müessesatından iktibas etmek iztırarında bulundu. Şüphesiz, bir medeniyetin beşeri birtakım mefkûrevi şe'niyetleri vardır ve bahsin iptidalarında da söylediğimiz gibi, bir medeniyeti kabul etmek isteyen milletler, bu mevzusuz beşeri mefkûrelere temessük ederler. Fransa da aynı tesirat tahtında beşeriyet esasını kabul ederek beşeri hodbiniyi ibda eylemiştir. İşte Fransız medeniyetçiliğinin sebepleri!..

İzaha hacet yoktur ki Fransız dehası, her müessesesinde beşeri bir gaye görmüş ve Napolyon ile de bu beşeri hodbiniyesini izhar eylemiş idi.

Görülüyor ki, atideki iki şartı haiz olan her millet için hars zaruridir:

1. Büyük ve müstakil tarihi bir millet olmak.

2. Dünyada tarihi veya coğrafi bir hukuka malik bulunmak.[1]

Türk milleti, bu iki şartı haizdir. Tarih, birinci şartı pek kat'i bir surette kaydetmiştir: Asya tarihinin ilk gününden itibaren, Türklerin rolü başlamış ve bu güne kadar da bila inkıta devam eylemiştir. Bugün, hemhudud bir saha üzerinde Türk milleti bulunuyor.

İkinci şart için de uzun mütalaalar serdine mecbur değiliz. Türkler, Asya'nın her yerini, Çin'i, Hint'i, İran'ı, Sibirya'yı zabt etmişlerdir. Fakat, bu hak tarihinin ilhamlarından mütevellid milli hodbiniyi müdafaa etmeyeceğiz. Yalnız, milli vahdetimizi teşkil vazifesinden tezahür eyleyen hukuk-u tarihiyemiz kâfidir. Bu tarihi hukukun, bu iktisadi asır ihtiyacına muvafık bir vaziyet-i coğrafiyede bulunduğunu da "Türkiye Niçin Harb Ediyor?" kitabında ispat ettik. Bu netice sebebiyle, Asya'daki hakkımızı teşkil eden "vahdet-i milli" mefkûresinden ayrılamayız ki, milli hodbiniyi mahmulüz, demektir.

Bu sebebe binaendir ki, Türk milleti de Almanya gibi harsı muhtevidir. Fransa gibi medeniyete teşne değildir. Yani, milli hodbinisi vardır; beşeri hodbiniye muhtaç değildir: Türk milleti kendisini tanıtmak ister. Zira, tanıttıracak mazisi vardır. Bu esas ise, hayatın en sade bir düsturudur. Acaba kim var ki kuvvetini ihsas ettirmek istemesin?

Hars meselesi, bu nazariye üzerine vaz'edildikten sonra, esas mesele hakkında, medeniyetçilerin hiçbir itirazına maruz kalamaz.

Belki de Avrupacılar, pek dakik bir mesele üzerinde oynadığımızı söyleyeceklerdir. Fakat hakikat böyle değildir. Bana, bu milli müesseseleri göster denilirse, yalnız milli hodbiniyi işaret etmekle iktifa ederim. Daha ne istersiniz efendiler, hodbin bir cemiyetin şahsiyetini istikrar ettirmek isteyeceğinden daha kuvvetli bir misal mi?

Hâbil Âdem, "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, I/1(5 Eylül 1918), s.3-8.

II

İslamcılık - İslamcıların tezi şudur:

"İnsanların en ziyade kıymet verdiği şey kudsiyettir. Bu da dindir. Türklerin mensup oldukları din de bir İslam medeniyeti tevlid etmiştir. Türk, bu medeniyet dahilindedir ve bu medeniyetin reisidir. Bu İslam medeniyetinin bütün müesseselerini kabul etmiştir. Şimdi, bu müesseseleri inkişaf ettirmelidir."

Bu nokta-yı nazar, Garp medeniyetinin tervici demektir. Türk ma'şeri vicdanını da tanımıyor. Hatta, nev'i içtimai meselesini de kısmen nakz ediyor. Sebepleri:

Bu medeniyetin bir edebiyatı, bir hukuku, bir felsefesi ve sair müesseseleri vardır. Bu müesseseler, Latin medeniyetinin müesseseleri gibidir. Türkler, bu müesseselerden bazılarının tesiratı altında kalmışlar; bazılarını da taklit etmişlerdir. Bu suretle, şiir kaybolmuş, İslam edebiyatı tesiratı altında kalınmış ve İslam hukuku taklit edilerek tatbikat başlamış. Fakat bunların hiç birisi de tekarrür edememiş. Türk ruhu, vicdanında birtakım müesseseler ibda etmiş.[2] Bunların birisi "Lirizm"dir. Bu, ruhumuzun bir hususiyetidir, bir hassasiyetimizdir. Daha vazıh bir surette ifade edebilmek için diyebiliriz ki, macaralarımızın tarzları, hatıraları, nükteleri, zekâmızın ferdi hassasiyetimizle iştigali ve hayattaki zevkimizdir: Bu şiirdir.

Şimdi bu mesele önüne İslamcıları getiriniz. Bunlar, şiir yazılsın, diyorlar. Fakat bunların şiiri İslam medeniyetinin ihata ettiği hudut dahiline aittir. Bu muhitin tahassüsatını kasteder. Mesela bir Türk şairi, İslamiyeti tahrip eden Timur'dan, Cengiz'den mütehassis olamaz ve her zaman için de:

Şerefle ırkımı tetvic eden bu naziyeler

tarzında bir şiir memnudur. Bu memnuiyeti, daha çok hislerimize, kudsiyetimize teşmil edebiliriz. Zaten tahassüsatımızın İslam medeniyeti hududuna hasrıyla yabancı bir mevzu önüne geliyoruz. Burada, İslamiyet Türkleşmiştir, nazariyesi serdediliyor. Bu iddia ispat edilemez. Evvela, Türk tarihi, İslam tarihine muhaliftir. Saniyen, Türk ma'şeri vicdanında yaşayan müesseseler de İslam ruhiyatını nakz eder. Bu açık bir meseledir. Harsa malik olan milletler, dini de harslarıyla telkih etmişlerdir. İngiltere, Almanya ve İskandinavya milletleri gibi. Yalnız harssız milletler olan Fransa'da, İspanya'da Hıristiyanlık Fransızlaşmış, İspanyollaşmıştı. Yani şekilleriyle kalmış ve renklendirilmişti. Buna binaen, İslamiyet Türkleştirmiştir, söylenemez. Belki dinin ma'şeri vicdandaki şekli takarrür ettirilecektir, söylenebilir. Bundan da İslam âlemi, Türk âlemine yabancıdır, neticesi istihraç olunur.

Sonra, İslamcıların şiir hakkında da hususi bir nokta-yı nazarları vardır. Bunlar, Yusuf Ziya'ya kadar devam eden -belki Fikret'ten sonraki devri kabul etmeyenleri de vardır- edebiyatı, şiir addediyorlar ve bu günden başlayan şiiri de eski edebiyatın mabadı olmak üzere telakki ediyorlar. Tabiatıyla da aruz vezinlerini muhafaza taraftarlarıdır. Bunun en canlı misali de mevzuneci Mehmet Akif'tir.

Halbuki hars, ne yabancı bir zıdd-ı âlem, ne edebiyatı şiir addetmeği ve ne de aruzu kabul ediyor ve tabiatıyla, hars esaslarıyla İslamcıların şiir tezi (these) muhalif ve yekdiğerini dafi' birer kıymettir.

Şimdi, diğer bir müessese, hukuk tetkik edilsin. İslam hukuku, Türk ruhunun verdiği kıymete muhaliftir. Bu ciheti, hayat-ı içtimaiyemizde görebiliriz. Her şeyimizi münakaşa ediyoruz: Ferdin, ailenin, kadının, cemaatin ve devletin istinat edebileceği yeni bir hukuk düşünüyoruz. Ma'şeri vicdan, bu yeni hukukun hudut-u esasiyesini çizmiş ve bir ihtiyaç halinde bize ihsas ediyor. Halbuki İslamcılar, ailenin, kadının, ferdin bugünkü resmi hukukunu kabul ediyorlar. Halktaki tenkitleri, ihtiyacı ihsas eden istihzaları bilmek istemiyorlar. Daima, ifta ile kazanın, tatbik ile içtihadın vahdetlerini müdafaa ediyorlar. Bu suretle de yalnız ma'şeri vicdanın hukuk mefkûresine değil, belki de nev'i içtimai nazariyesine de muhalefet eyliyorlar.

İktisat ve sairedeki müesseselerde ise, İslam medeniyetinin müesseseleri daha bariz bir surette ayrılığını gösterir. İslam hukuk-u müdevvenesi, iktisadın büyük kısımlarıyla hall-i tehalüftedir ve yeni hukuk-u medeniye faaliyeti de pek güzel gösteriyor ki, artık bu kurun-u vustai kavanin-i iktisadiyeyi kabul etmek mümkün değildir. Velhasıl, islamcılığın harsçılığa kast eylediği hakkındaki iddianın yalnız idari bir kıymeti mevzu-ı bahs olur ki, Makyavelizm içtimaiyatını terviç eden bu usulün ise, bugünkü ilmi kararların tatbiki hakikati karşısında hiçbir ehemmiyeti kalmaz!

Diğer bir makalede Türkçülüğü tetkik ederek meseleyi halledebiliriz.

Hâbil Âdem, "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi
ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*,
II/2 (12 Eylül 1334/1918), s. 2-3.

III

Türkçülük en umumi manasıyla bütün Türklüğü ihtiva eder ve yalnız, bu cemaatin hayatını düşünür, bunun müesseselerini kabul eyler. Fakat bu müesseseleri de birtakım muhayyelat addetmez; belki, bugünkü yaşayan müesseselerine bir sıfat-ı meşruiyet verir ki, bunlar da henüz, birtakım ihtiyaçlar halindedir ve eimme hall-i münakaşada bulunuyor: Şiir, hukuk, iktisat ve saire gibi! Türkçülük, bu müesseseleri bütün Türklerde müşterek addeder, Türklerden ayrı müesseseler kabul etmez. Bu suretle cemaatin mecmu'una ehemmiyet veriliyor ki; her milletin pek hunin mücadelelerden sonra idrak edebildiği bir usulü kabul ediyor demektir. Bu nazariyeyi de İslam ve Avrupacılar gibi yabancı bir medeniyet eseri addetmek mümkün müdür?

Eğer burada bir müessese olsa ve bunun kabulü de inkişafından başka bir netice değildir!

Fakat, Ziya Beyin fikri başkadır: İlk önce Ferit Bey tarafından müdafaa edilen ve *İkdam* sermuharririnin daima söylemek istediği bir yeni Osmanlı Türklüğünü kast ediyor. Ancak bu cemaatin ma'şeri vicdanını kabul ederek milli emperyalist bir hars tedvin edilmesini istiyor. Biz, bu fikri rededeririz.

Nokta-yı nazarımızı daha vazıh bir surette ispat edebilmek için Ziya Beyin istinad ettiği nazariyeyi tasrih mecburiyeti vardır. Ziya Bey, Türkiye'deki Türklerin maarifini Türk harsı, bütün Türk ailelerinin maarifini de Türk medeniyeti ve İslamların maarifini de İslam beynelmileliyeti addediyor. Bu ciheti *Türk Yurdu*'nda ve *İslam Mecmuası*'ndaki[3] makalelerden anlayabiliriz. Şimdilik beynelmilelliyet meselesini vakt-i ahere ta'lik ediyoruz. Yalnız, Türk harsıyla Türk medeniyeti meselelerini tedkik etmek istiyoruz. Hars hakkında nazariyat ile uğraşmak bir netice tevlid etmiyor. Bunu, ameli bir surette mütalaa etmek daha doğrudur. Hars, en ziyade Almanya'da bir mevki işgal eder. Tarih tedkik edilirken görülüyor ki, Almanya'da hars başladığı zaman Prusya, Bavyera ve sair krallıklar mevcut idi. Bunlar, kendi muhitlerinde maarifin ta'mimine çalıştıkları zaman, hiçbirisinde hususi bir hars gayesi takip edilmiyordu. Bunların maarifleri hakkında yazılan tarihte de böyle bir tasnife tesadüf edilemez. Bu, doğrudan doğruya Alman harsı namıyla yad olunur ki, Hegel (Heckel) gibi henüz yaşayan filozoflar da bunu Alman medeniyeti addediyorlar. Bu yekûna Avusturya'yı ve Korland'ı da ithal edelim. Bugün, Avusturya Almanlarının maarifi ile Almanya maarifi arasında bir fark yoktur. Bu şube de Alman harsına dahildir. Şimdi, bu mevzu'u tevhid ederken, umum Cermen milletleri arasında aynı şekli görüyor ve bugünkü Cermen harsının da Milli hayatın inkişafı şeklinden başka bir şey olmadığını anlıyoruz. Aynı lisanı söyleyen, aynı aile hayatında yaşayan, kısmen aynı mukaddesata kıymet veren ve aynı istikbali bekleyen millet efradının inkişafında vahdetten başka bir netice tevvellüt edemez. Binaen-aleyh, Türkiye ve Türkiye'nin haricindeki Asyalı Türklerde de böyle bir hars birliği bulunabilir. Bu harsı ne için yalnız Türkiyelilere hasr ederek diğer Asyalı Türklerin başka bir harsını kabul edelim! Sebeb-i tefrik nedir?

Hars zamanında muhtelif hükümetler halinde Alman krallıklarında hars başlar ki, bütün Almanlık kastediliyor ve bu krallıklar ahalisinin olan şairleri Prusya, Bavyera, Saksonya lirizmi değil, bütün Alman krallıklarını ve Rusya'daki Korland eyaletini ihtiva eden Almanya (Deutschland) lirizmini terennüm ediyorlardı. Bunun gibi, Türkiyelilerin de yalnız Türkiyelilere aidiyeti olduğu doğru olamaz!

Bu mütalaata diğer bir mesele de karıştırılacaktır: Hars ile medeniyet arasındaki fark nedir?

Bu meseleden sıyrılmak kadar güç bir şey yoktur. Bunu da ameli bir surette izah etmeği tercih ediyoruz. Tarihe müracaat edelim: Bugün en vazıh bildiğimiz ve her devri hakkında sahib-i malumat olduğumuz bir Yunan medeniyeti vardı. Bu medeniyet önünde bir Yunan harsı görebiliriz. Bunlar nedir ve nasıl tefrik olunabilir?

Yunan harsı, asıl Yunanistan'daki maarif idi. Yunan medeniyeti de harsının inkişafından sonra Yunanistan'ın haricindeki memleketlerin Yunan muar olmak lazım gelir ki, bunu pek noksan olarak İskenderiye'de, Suriye'de, Mekedonya'da mevcut addedebiliriz. Böyle bir neticede, bir medeniyetin tarifi için şu esas serdedilir: Bir harsın başka şerait-i hayatiyeyi haiz cemaatlerde tatbiki ile tahaddüs eden maarif!

Fakat, mesele halledilmiş değildir. Çünkü Yunan harsının bu mütenasih şekline de "Yunan Medeniyeti" ismi veriliyor. Bunun müesseseleri, Yunan harsının müesseseleridir. Aynı zamanda, Yunan medeniyeti mefhumunda Yunanistan da dahildir. Bunları nasıl tefrik edebileceğiz?

Acaba, Yunan harsı yalnız Yunanilerin asarları mecmu'una münhasır ve Yunan medeniyeti de bu Yunan harsının tesiratı altında kalarak tahaddüs eden "Yunan-müstemlekâtı" devrinin asarına -ki, Yunanlılarla müstemlekelilerin müşterek sa'yları demektir- ait mi kabul edeceğiz?

Halbuki mesele, tekrar bir çıkmaz yola, milliyet, beynelmilelliyet çığrına giriyor!

TARİH VAKFI

Fakat, mevzu'muzun isbatı için bu son meseleye temas etmeğe lüzum yoktur. Yalnız, harsın medeniyete intikali ve medeniyetin devr ü temadisini göstermek zarureti hasıl oluyor. Bu faslı, Yunan medeniyetinden almak ameli olamaz. Medeniyetin zi-hayat bir şekli olan Fransa'da ameli bir tetebbu tevlid eder.

Fransa ne için medeniyetçidir?

Fransa Latin medeniyetini kabul etmiş ve Latin medeniyetinin müesseselerine temessük eylemiştir, onun için. Demek ki, Fransız medeniyeti, asıl Fransız müesseselerini reddederek[4] Latin müesseselerinin kabulünden tahaddüs etmiştir ve Fransa'da hars yoktur. Fransız ma'şeri vicdanı, kerhen Latin müessesatına kıymet vermek mecburiyeti altında kalmıştır.

Görülüyor ki, yeni bir medeniyet şekli hasıl oldu. Bilhassa, Latin medeniyeti ne demektir? suali de başka bir medeniyet mefhumu tevlid edecektir. Bunun cevabını taharri etmezden evvel, şu suale cevap vermek lazımdır. Fransız medeniyeti, Latin harsının hangi müesseselerini almıştır!

Kabil-i nakil müesseselerini değil mi?

O halde, Latin harsı, şey' ve nefsi olmak üzere iki kısma ayrılıyor. Bunların hey'et-i mecmuasına da (Latin Medeniyeti) denildiği gibi, yalnız şey' kısmına da (medeniyet) izafesi daha ziyade muvafık düşüyor![5]

Mesele ta'mik edilince, daha pek çok itirazlar dermeyan edilir. Zira bu henüz halledilmiş bir mesele değildir. Mamafih, bizim taharri ve burada mevzu-ı bahs ettiğimiz kısım için böyle bir kayd-ı ihtiraz varid değildir. Medeniyet mefhumlarının hepsi de aynı lisanı söyleyen, aynı kudsiyete kıymet veren, aynı mukadderata müftekâr bir millet efradı maarifinin "inkişaf-ı binefsihi" olduğunu kabul eder. Binaenaleyh, herhangi bir medeniyet mefhumuna nazaran, Türkiyelilerle Asya Türklerini tefrik etmek mümkün değildir. Bilhassa, medeniyeti beynelmileliyyet ile tevhid edecek kadar bir mefhum addetmek istenildiği takdirde ise, Türk âleminde bir mevzu bulmak çok adîmü'l-imkândır.

Türkiye'nin umumi Türkçülükten ayrı bir vicdanı yoktur; müstakil bir hars takip etmesi doğru olamaz. Böyle bir usûl, bütün Türk alileleri arasında birer hars politikası tevlid edecek ve nihayette, Asyalı Türkleri de Macar, Finua Türkleri gibi ayrı vicdan-ı içtimailere malik milletler göreceğiz.

Ziya Bey bu nokta için diyor ki: "Onlar bize temessül etsinler. Biz, at etini totem ederek akl eden ve bizim için metruk âdetleri kabil eyleyen bir medeniyet içine giremeyiz. Bu, hal-i hazırımızı yaşatan icazlarımıza muhaliftir". Nazariyede güzel ve yekdiğerini takip eden kaziyyelerle mehekki bir mantık numunesi olan bu satırları, hayat-ı ameliyyede aramak külfetini ihtiyar etmeliyiz. Türk içtimaiyatı, nev'i içtimaisine nazaran bir mefkûre takip edebilir. Binaenaleyh, Asya'daki Türklerin bazı itiyatlarıyla Türkiye'deki Türklerin bazı itiyatlarını terk ve ihmal etmek mecburiyetindeyiz. Zira, mensup olduğumuz nev'i içtimailerin hiçbirisinde bu âdetleri göremeyeceğiz. Türkiyeliler, at eti yiyemiyor ve Türkiyelilerin bir kısmı domuz etini de yiyemiyorlar. Eskiden sümüklü böcek, istakoz yemiyorlardı, Türkiyelilerde tesettür-ü nisvan var ve saire gibi müesseseler ne olacaktır?

Zannediyorum ki, bunların hepsi de inkişaf-ı içtimaimiz arasında kaybolacaktır. Fakat belki de Asya Türklerinin beygir etleri, muhittin bir ihtiyaç-ı gıdaisini teşkil ettiği için baki kalır. Nasıl ki, Almanya'nın bazı yerlerinde köpek, beygir ve Avrupa'nın bazı taraflarında fare etleri yiyorlar. Filhakika, bunlar ihtiyaçların eseridir. Fakat, her gıdanın edvar-ı iptidaiye hurafatına ait totemlerden olmadığını iddia addebilir miyiz? Ben, Türk medeniyetçiliği adıyla ortaya çıkarılan ve (La Pance Türk) mecmuasının (Türk Beldesi) makalesinde tasrih edilen tarz-ı hayatı, Türk nev'i içtimaisinin haricinde addettiğim için Türkçülüğü -Turancılığı- takip ettiğimiz zaman Türk medeniyetçiliğini kabul etmiş olmayız. Zaten, bizimle beraber Asyalı Türkler de nev' içtimailerinden iktibasatta bulunacakları için, kendilerine de bir kıymetleri yoktur. Böyle aynı içtimai vicdan içinde bulunduğumuz halde, ayrı ayrı teşkilata kalkışmak manasızdır ve bilhassa, onlar bize temessül etsinler, düsturunun manasını anlamak güçtür. Bu, kabil olamayacaktır! Çünkü, bu üsulün mevzu' müthiştir. Gerek tarihi, gerek dini ve gerek iktisadi müessesatla yekdiğerimizden ayrılacağız. Ziya Bey, milli harsçılığın hududunu göstermedi. Fakat, bu fikriyle taayyün eden saha aşikardır: Timur, Cengiz ila ahire. Tarih bizim olamayacak, bizden hiç de geri kalmayacak nev' içtimaisinde ailesini bulan Asya Türkleriyle Türkiye Türklerinin aileleri, sair dini müesseseleri arasında da bir teşettüt mevcut olacak. Bittabi, lirizm de başka başka sahalara ait olacağı için, milli birer iktisat tahaddüs edecektir ki, bununla mahalli menfaat ve siyaset tahaddüs eder, milli harsımız da yalnız Türkiye'ye münhasır kalır. Burada, şöyle bir sual irad edebiliriz: Alman milli harsı, yalnız Prusya'ya mı kalmak gayesini takip etmiş idi? Herhalde, hey'et-i içtimaiyemizi inhilale uğratmak doğru olamaz.

Burada da bir nokta zihnimizi kurcalayabilir. Zannedersem Ziya Bey de bundan korkuyor; Acaba, Turancılık merkezi bir harsçılık mıdır? Türk ailelerinin her birinde gelişigüzel birer merkez teşkilini mutazammın olmaz mı? Filhakika, en mühim mesele budur. Fakat, eğer Ziya Bey böyle bir fikirde ise, bu pek yeni bir fikirdir. Biz bu ciheti, 1325 tarihinde neşrettiğimiz "Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyet Meselesi" namındaki kitabımızda tedkik etmiştik. Burada, yalnız Türkiye kavimlerine bir merkez değil, belki atideki:

"Türklük gayesinin[***] sahaları hakkında merkez meselesi" serlevhası altında demiş idik ki:

Türkiye, bilcümle Asya Türklerini muhit bir siyaset takip ettiği takdirde, "temerküz siyasetinde" muvaffak olur. Filhakika, Türkiye'nin vasi bir Türk siyaseti, birtakım içtimai meseleler tevlid edebilir.

Bunlar da en ziyade lisan, aile ve hükümet meselelerinde tebarüz eder. Türklük siyaseti, umum Türkler için bir haraset-i fikriye (culture) takip etmek mecburiyetinde bulunacağı için, şöyle bir sual muvacehesinde bulunuruz: Böyle bir haraset-i fikriye merkezi bir faaliyet olmaz mı? Ve her hey'et-i içtimaiye ayrı birer merkezi teşkil etmeyecek midir?

Bu sual, Asya Türk hey'et-i içtimaiyesinin vaziyetine nazaran varid değildir. Ancak, Avrupa dahilinde yaşayan Macar, Fin Türklerini de bu hey'ete ithal ettiğimiz zaman mevzu-ı bahs olur. Çünkü bu Avrupa hey'etleri, dinin ve vaziyet-i siyasiyenin tesiriyle ayrı bir içtimaiyata malik olmuşlardır. Bunlara nazaran, umumi Türklük nazariyesi merkezi bir gaye olur ve bunların hayat-ı içtimailerine tesir edemez. Bu nazariyenin ameliyatı mevzu-ı bahs edildiği takdirde, bir teferrüd meselesi tahaddüs eder ki, neticede bugünkü vaziyet ibka edilir. Fakat, Asya Türkleri için böyle bir neticenin tahakkukuna ait bilcümle şeraite malikiz.

Asya Türkleri arasında bariz bir din ihtilafı yoktur. Bir vaziyet-i siyasiye tevlid edebilecek müstakil bir hükümet kalmamıştır. Hiç birisinde halkın tahassüsatını temerküz ettirecek bir şair yetişmemiştir. Mahalli maarif, milli vicdana muhalif olan bir Rus medeniyetçi maarifidir ki, mahalli bir harsa da malik değildir. Lisan, henüz takarrür etmemiştir. Temsil politikasıyla uğraşan Rusya da mahalli harsın inkişafına meydan vermez. Türkiye'nin haricinde olan bu İslamların ayrı bir hey'et-i içtimaiye teşkilleri ve umumi bir Türk harsında müteferrik merkezler takip etmeleri mümkün olur mu? Bunlar neye istinad edeceklerdir? Sonra, Türkiye umumi Türklüğü kasteden bir hars takip ettiği halde, İstanbul'dan başka bir merkezin tevlidine bais olur mu?

Türkiye harsı, milli bir içtimaiyatın mevzu'udur; şiir, lisan, hukuk gibi mevzulardır. Türkiye, bu mevzuların hiçbirisinde Asya Türklerinden ayrılamaz. Bütün Türklerde aynı halet-i ruhiye, aynı hukuki, lisani ihtiyaç vardır. Bunların arasındaki fark, Türkiye'de bu mevzuların mütezahhi bir halde olmaları ve diğer Türklerde de (mahsus) veya daha tabii bir lisanla (muhtefi) bulunmalarıdır. Faraza Türk lirizmi, Türkiyelilerin tahassüsatını terennüm eder ve Türklük mefkûresinin istinad ettiği umumi, müşterek hislere yabancı kalamaz. Bulgarların Makedonya'da, İtalyanların İrredenta'da, Almanların Korland'daki alakadarlıkları gibi, bu vadiyi takip ederek bu vadide de muvaffak olacağını iddia için iki büyük misal gösterebiliriz: Birisi, Bulgar lirizmini Makedonya ile tedkik eden Bulgar şairi Vazof, ikincisi İtalyan lirizmini irredenta ile tevhid eden İtalyan şairi Dante vardır. Bunların ikisi de, mefkûrevi mevzuların ilhamatıyla en güzel hisleri terennüm etmişler ve en büyük birer şair olmuşlardır. Bunların mevzuları, hiçbir zaman Bulgar ve İtalyan lirizmini yabancı bir şekle, bir edebiyat şekline sokmamış, İtalyan ve Bulgarlar için ayrı bir başka merkez tevlid etmemişlerdir. Türk lirizmi de aynı neticeyi tevlid eder. Zira, mefkûreye ait tahassüsat ile meşbu'dur. Bu mevzu'u, yabancı bir istila altında yaşayan ve her türlü milli inkişafata mani olan bir idarede terennüm mümkün değildir. Halbuki, bütün Türkler mefkûrelerine inhimak göstermek mecburiyetindedirler. Bilhassa, yabancı bir idarede olanlarda bu his pek fazla, âdeta sermestane, mecnunane bir şekildedir. Çünkü, insanların ameli hayattaki tahassüsatı kendi şahsiyetini izhar etmek, kendi kanunları altında yaşamak, kendi lisanını taharrür ettirmekten başka bir şey değildir. Bu gayenin istihsali için de maziden ve hazırda mevcut bir kuvvetten başka bir ümit olamaz. Fakat hayat, müsbet neticeleri takip ettiği için asıl temayül, hazırdaki şekle inhisar eder ve bu şekilde müşterek bir tahassüs dahilinde bulunursa, bunun kuvve-i cazibesinden ayrılmak mümkün olamaz. Sonra, bu şeklin müşterek bir tahassüs olması da lazımdır.

Bu vahdet, lisanın da bariz ihtilaflarını izale edebilir ve İstanbul lehçesinden de birçok şehkârların edebiyatımıza ithali suretiyle bu vazifeyi şairlerimiz yapacaklardır. Yalnız biraz daha anlaşmak, yekdiğerimizi daha iyi, daha samimi anlamak lazımdır ki, müşterek mefkûrenin takibi ile bu vasıtada elde edilebilir.

Hâbil Âdem, "Ziya Gökalp'in Teslis-i İçtimaiyesi ve Türk Harsı Meselesi", *Serbest Fikir*, I/3 (26 Eylül 1334/1918), s. 3-7.

Çevrimyazı
Zeliha Tevfik BİLGE

---

* İzmir Milli Kütüphane'nin nur yüzlü müdavimi rahmetli Zeliha Tevfik Bilge Hanımefendi, yazımıza konu olan çevrimyazıyı büyük ölçüde gerçekleştiren kişidir. Kendisini olamasa da, adını yaşatacak olan bu çalışmayı tamamlayıp göndermek, bizim için borçtan da öte bir şeydi. Burada bir kere daha, nur içinde yat Zeliha Teyze diyoruz.

** Üç sene evvel "Müceddet Ziya Gökalp ve Türkiyede Tevlid Ettiği Cereyanlar" namıyla bir kitap yazmıştım. O zaman, sansür tarafından neşrine müsaade edilmedi ve ahiren, sansürün ilgası üzerine neşredilmek üzere bulanan eserin bir kısmını neşr ediyorum. H.A.

*** O zaman (ideal) mukabili idi. Şimdi mefkûre olacak.

1. Beynelmilel hayata karşı münzevi kalmış ve asrının herhangi bir medeniyetinden o kadar müteessir olmamış milletler için bu şartlar varid değildir.

2. Her cemaat, böyle müesseseler ibda' etmek ıztırarındadır, söylenemez. Çünkü, Fransız ma'şeri vicdanı, kendi müesseselerini yaşamamış ve Latin medeniyetinin müesseselerini kabul eylemiştir.

3. İslam Mecmuası'ndaki makaleler şayan-ı dikkattir. Burada, itikat müsbet bir şekilde addedilerek bazı mütaleat serdedilmiştir ki, biz "Türkiye'da Teceddüt" namındaki kitabımızda bunları tenkit etmiştik. Fakat, kitabı neşredemedik.

4. Burada, garip bir sual teveccüh ediyor. Acaba, Fransız ma'şeri vicdanının iradesi ne olmuştu? Birinci makaleye müracaat.

5. Bir süre evvel, İslam Mecmuası'nda Ömer Seyfeddin Beyin bir makalesini okumuştum. Harsı, her Türk şubesinin maarifi addediyor ve bunların mecmuuna da medeniyet diyordu. O halde, Prusya, Saksonya, Bavyera, Würtenburg harslarıyla Almanya harsı başka olamalıdır? Bu gülünç olur!!

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

BİR AÇIKLAMA VE BİR MEKTUP

Eski Darphane binalarının İstanbul Müzesi kuruluşu için Tarih Vakfı'na tahsis edilmesine ilişkin olarak 350 kadar sanat tarihçisi, arkeolog, müzeci ve mimar aşağıda metni verilen bir açıklamaya imza attılar.

"Kültür Bakanlığı'nın Projelerini Kurtaralım!
Darphane Geçmişine Hangi Gelecek?

1981 yılında Kültür Bakanlığı'na tahsis edilen Sultanahmet, Darphane Külliyesinin bir kısım binaları 1982 yılında onarılarak Bakanlığa bağlı Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü olarak hizmete sokulmuştur. 1983 yılında ise, Maliye Bakanlığı ile akdedilen bir protokol uyarınca, Külliye Kültür Bakanlığı'nın uzun vadeli projeleri kapsamına alınmış ve 1985 yılında onarılan bir kanadına Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarları Müdürlüğü yerleştirilmiştir. Daha sonra bu iki müdürlüğün gereksinimlerini karşılamayı amaçlayan gelişme projelerinin kapsadığı başka yapı birimlerinin rölöveleri yaptırılmış, bazılarında da tahsisat elverdikçe, projeler doğrultusunda onarıma girişilmiştir. Topkapı Sarayı'nın birinci avlusuna açılan görkemli kapısı üzerinde 'Meskûkât Müzesi ibareli' bir kitabe bulunan Darphane'nin bazı yapı birimlerinde İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Darphane koleksiyonlarından oluşan Türkiye'nin ilk 'Sikke Müzesi'nin kurulması, Kültür Bakanlığı'nın hazırlattığı projeler arasında yer almaktadır ve bu projenin gerçekleştirilmesi için, Külliye içindeki Damga Matbaası'nın başka yere taşınması beklenmiştir.

Durum böyle iken 1995 yılında, ani ve yeni bir kararla Darphane Külliyesi'nin tümü bir 'İstanbul Müzesi'ni kurmayı amaçlayan Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'na tahsis edilerek 49 yıl süreyle kiraya verilmiş ve böylece, çözümü güç görünen çelişkili bir durum yaratılmıştır. Gerçekten de oluşan yeni koşullarda Kültür Bakanlığı'nın iki önemli alt kurumunun gelişmesi için elzem olan genişleme projeleri 49 yıl sonrasına ertelenmiş gibidir. Ya da?

Bütçesi dikkate değer şekilde sınırlı tutulan Kültür Bakanlığı'nın alt birimi olan Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, ülkemizin zengin kültür mirasına ait varlıklar olan yapıları gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarmaya çalışan bir kuruluştur ve ne yazık ki görevlerini kısıtlı ve zor koşullarda yürütmeye çalışmaktadır. Çok daha genç bir kurum olan ve UNESCO, ICOM, ICOMOS ya da ICCROM gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği ve dayanışma içinde çalışan Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarları Müdürlüğü ise henüz sadece bir kısmı açılabilmiş olan laboratuvarlarında Türkiye'nin bütün müzelerine hizmet etmekte, kültür varlıklarının onarım ve korumasını çağdaş yöntemlerle gerçekleştirmekte ve bu konularda eğitim de vermektedir. Sınırlı bir kadrosu olmasına rağmen ülkemizde yürütülen kazılara eleman göndermek ya da laboratuvar hizmeti sunmakla katkıda bulunmaktadır. Bu kurumun tam kapasite ile çalışması için ek laboratuvarların Darphane Külliyesi içinde kurulmasını öngören projelerin gerçekleşmesi şansı, ne yazık ki oluşan koşullarda tehlikeye girmiştir.

Peki şimdi ne olacaktır? Tarih Vakfı'nın İstanbul şehrinin toplumsal tarihini yansıtacak bir müze kurması girişimini içten desteklediğimizi vurgulamak isteriz. Bununla birlikte, bu müzenin Darphane Külliyesi içinde yapılmasının, Türkiye için vazgeçilmez önemde hizmet sunan iki kamu kuruluşunun gelişmesi için yıllar önce hazırlanmış olan projelerin aksatılması anlamını taşıyacağı görüşünde olduğumuzu da vurgulamak isteriz. Bir başka deyişle, kamu kurumlarının zarar görmesini engellemek, kültür mirasımızın geçmişten geleceğe aktarımının güvencesi olan bu kurumların önünü açmak, onların gelişimi için elzem olan projelerin ivedilikle yürürlüğe sokulmasını görebilmek amacındayız. Ve bunun yanı sıra, bir kurumun bir başka kurumun yok olması pahasına kurulmayacağı anlaşılmadıkça, ülkemizde bilinçli ve korumacı bir sosyal tarih anlayışının yerleşebileceğine inanmadığımızı vurgulamayı gerekli saymaktayız.

Bu inanç ve amacımızı paylaşan bütün meslektaş ve aydınlarımızı bize destek olmaya çağırıyoruz."

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı İlhan Tekeli ve Genel Sekreter Orhan Silier imza sahiplerine aşağıdaki mektubu gönderdiler.

"Sayın ...,

Tarih Vakfı yönetimi olarak, meslek topluluğumuz içinde, Darphane'deki Kültür Bakanlığı birimleri konusunda gösterdiğiniz dayanışmayı saygı ile karşılıyoruz.

Şunu hemen belirtelim ki, gerek Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, gerekse Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarları Müdürlüğü bizim de çalışmalarını takdirle izlediğimiz, ülke için vazgeçilmez değerlerinin bilincinde olduğumuz kurumlardır. Şu anda Darphane'de Habitat 96 sergilerine yönelik olarak sürdürmekte olduğumuz belgeleme, temizlik ve konsolidasyon uygulamalarında her iki kurumla yakın işbirliği içinde çalışıyor olmamız da bunun en somut kanıtıdır.

Darphane binalarının, öncelikle Haziran 1996'daki sergiler için kullanılması, sonrasında ise bünyesinde bir Darphane Müzesini de içerecek biçimde İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi'ne dönüştürülmesi kararı, idari işlem olarak Tarih Vakfı'na tahsis ve özel hukuk işlemi olarak 49 yıllık kira sözleşmesi ve tapuya kayıt düşülmesi ile, Mart 1995'te tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra, söz konusu kurumlarla karşılıklı olarak beslenen iyi niyet ve güveni sarsacak hiçbir adım atılmadığı halde, Temmuz 1995'ten beri tümüyle varsayımlara dayandırılan bir kampanya ile ilişkiler gereksiz yere yıpratılmaya çalışılmıştır. Bunu anlamakta güçlük çekiyoruz.

Bu noktada, gözden kaçan bir gerçeği, yalnızca kurumların fiziksel gelişme potansiyellerine değil, bir tarihi mirasın yok olmasına karşı da duyarlı olduğuna inandığımız, birikimleri ve uğraş alanları da zaten bunu gerektiren meslek gruplarının sayın üyelerine bir kez daha hatırlatmayı yararlı görüyoruz. Darphane, Balmumcu'daki yeni tesislerine 1967 yılında taşınmış ve aynı yıl tarihi makinelerin çok büyük bir bölümü hurdacıya satılarak yok olmuştur. Tam 28 yıldır, faaliyetini sürdüren matbaa bölümü ve yukarda anılan binalar dışında kalan Darphane atölyeleri binaları kendi kaderine terk edilmiş ve tesisat, donanım ve ekipmanlar, altı ay öncesine kadar her gün biraz daha yıpranarak, her gün biraz daha yerine konması mümkün olmayacak biçimde yok olarak, moloz yığınları arasında kaybolmuş bir şekilde günümüze ulaşmışlardır. Bu 28 yılın son 12 yıllık bir bölümünde söz konusu yapılar, ülkemizde tarihi mirasa, özellikle de özgün örnekleri çok sınırlı olan endüstriyel mirasa sahip çıkması birincil görevleri arasında bulunan Kültür Bakanlığı'nın kullanımında olmuştur. Gönül dilerdi ki, meslek çevrelerinin şimdi gösterdiği bu duyarlılık yıllar önce örgütlenebilsin, kaynak yaratılabilsin ve bu yapılar, bazı değerler yitip gitmeden kurtarılsınlar. Tarih Vakfı olarak, geç de olsa bu görevi üstlenmiş olmaktan büyük onur duyuyoruz. Bu ağır görevin yerine getirilmesinde sizin de desteğinizi esirgemeyeceğinizi umuyoruz.

Vakfımızın, başlangıçta olduğu gibi bugün de, İstanbul Müzesi projesinin, Kültür Bakanlığı'nın aynı alandaki birimleriyle sıkı işbirliği içinde geliştirilmesini öngördüğünü; bölgedeki kuruluşların ek fiziksel gelişme ihtiyaçlarının karşılanmasının ancak Topkapı Sarayı ve çevresinin bir kültür kompleksi olarak yeniden düzenlenmesiyle başarılabileceğini; kültür mirasımızın ve saygın kurumlarımızın korunması kadar yeni, saygın ve dinamik kurumların yaratılmasının da tüm aydınlarımızın ortak amacı haline getirilmesini zorunlu bulduğumuzu dikkatinize sunuyoruz. Saygılarımızla."

ALMANYA'DAN DA MEKTUP VAR

Tarih Vakfı 15-16 Aralık 1995 tarihleri arasında Friedrich Ebert Vakfı'nın katkısıyla "Günlük Hayatın Müzelere Yansıtılması" adlı bir sempozyum düzenlemiş ve bu çalışmaya altı Alman müzeci katılmıştı. Sempozyum sırasında katılımcıların kaldıkları otellerdeki odalarına Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi Başkanı Şeniz Atik imzalı, Darphane'nin Tarih Vakfı'na kiralanmasını ve vakfın burada yürütmekte olduğu temizlik çalışmalarını eleştiren İngilizce bir mektup bırakılmıştı.

Sempozyumun katılımcılarından Alman Müzeler Birliği Başkanı Dr. Martin Roth Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier'e aşağıdaki teşekkür mektubunu gönderdi. Roth mektubuna Şeniz Atik'e yolladığı mektubun bir kopyasını da eklemişti. 20 ve 21 Aralık 1995 tarihlerini taşıyan her iki mektubu da aşağıda okurlarımızın dikkatine sunuyoruz.

"Sayın Silier,

Bizi İstanbul'a davetiniz ve öğretici nitelikteki açıklamalar ve ilginç tartışmalar için size çok teşekkür etmek isterim. Harriet'in ve benim İstanbul'da tamamen yeni bir bakış açısı kazanmamızı sağladınız.

Sizin projenizi Almanya'da seve seve kamuya duyurmaya hazırım. Teklif ettiğim üzere, sizin bana müze projeniz hakkında yayımlanmak üzere hazırlanmış bir kısa metin göndermeniz kesinlikle çok yararlı olacaktır.

Bayan Atik'in 14 Aralık 1995 tarihli mektubuna cevaben, Alman meslektaşlarımla tartışma neticesi hazırladığım görüşümü bildirir metin ilişiktedir.

Büyük iddia içeren müze projeniz için herhangi bir desteğe ihtiyaç duyarsanız lütfen bana başvurunuz.

Yeni yıl için en iyi dileklerimle sevgi ve selamlarımı sunarım.

Dr. Martin Roth
Başkan"

Sayın Atik,

İstanbul'da 15-16 Aralık 1995 tarihleri arasında vukubulan "Günlük Hayatın Müzelere Yansıtılması" adlı çalışma programına katılanlardan biri olarak, otel odamda bulduğum 14 Aralık 1995 tarihli mektubunuza cevap vermek isterim.

Gayet tabii ben İstanbul'da müze mekânları hakkındaki mahalli bir tartışmaya karışma hakkını kendimde görmemekteyim. Üstelik arkeolojinin Türkiye'de karşılaşmakta olduğu sorunlarla ilgili hiçbir şey de söyleyemem. Ancak şahsen ziyaret ettiğim Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen malzemenin çeşitliliğinden son derece etkilendim.

Ben ve Alman meslektaşlarım, İstanbul Şehir Müzesi'nin konsepti, niyeti ve yüksek bilimsel standartlarından çok etkilendik. Bir nokta şüphe götürmez: On bir milyonluk bir şehrin, tarihini, ekonomisini, toplumsal tarihini ve günlük problemlerini gündemine alan bir kültür merkezine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu modern müze eskimeyecek, bilakis arkeolojinin de bir parçasını oluşturduğu, kültürel mirasını muhafaza eden "hayat dolu bir ev" olacaktır.

Bir dış gözlemci olarak ben sizi, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ile temasa geçip müzakere etmek yolunda teşvik etmek isterim. Eminim ki, esas amaç olan Türk tarihinin tutarlı bir şekilde temsili için bir çözüm bulunabilir ve bulunacaktır.

Saygılarımla,

Dr. Martin Roth
Başkan"

Aynı konferansın katılımcılarından Essen Tarih ve Tabiat Bilimleri Müzesi Müdürü Prof. Dr. Ulrich Borsdof'un İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi Bilimsel Altyapı Koordinatörü Çelen Birkan ile Vakıf Genel Sekreteri Orhan Silier'e gönderdiği 8 Ocak 1996 tarihli teşekkür mektubu da şöyle:

"Sevgili Bayan Birkan, Sevgili Orhan,

Yeni bir yıla daha girdik - aslında ben size daha bir önceki yılda, bizi davet etmiş olduğunuz ilginç konuşmalar ve misafirperverliğiniz için yürekten teşekkür etmek isterdim. Bütün meslektaşlarım adına sizin projenizin bizi çok etkilediğini ve içinde bulunduğumuz toplumsal ve müzeolojik şartları şimdi daha iyi değerlendirebildiğimizi söyleyebilirim. Seçimlerden sonra da sizin müze projenizi tehlikeye düşürecek bir değişiklik olmayacağını ümit ederim.

Bizim ziyaretimizin size ne verdiğinden emin değilim. Her halükârda siz, burada Almanya'da bulundukları mevkilerde sizin Türkiye'de yapmak istediklerinize bir şekilde benzer işlerle uğraşan insanların fikir ve kalplerini kazandınız. Bence, bu bir kere kazanılmış temaslar her iki tarafa da yarar sağlayacaktır; ama bilhassa İstanbul projesi için bir an evvel adım atmak gerekiyor. Aslında sizin grubunuzun bizim (ve diğerlerinin) müzelerine yapacağı bir ziyaret pek faydalı olurdu. Ben, gruptaki herkesin daha fazla angaje olmaya hazır olduğunu hissettim.

Ruhrland Müzesi'ne gelince, birbirimize duyduğumuz genel ilginin yanında, bizim göç projemizde bir ortak çalışmaya gidebilirsek bundan büyük memnuniyet duyacağım. Ayrıca, Türkiye'deki İnsan Hakları Serginiz beni çok etkiledi. Tasarımcı Bülent Erkmen'le temas kurmayı gerçekten isterim.

Yeni yıl için en kalpten dileklerim, selamlarımla,

Ulrich Borsdorf"

İNSAN HAKLARI SERGİSİNDE YARATICI DRAMA ÇALIŞMASI

İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi'nin entelektüel altyapısını oluşturma sürecinde "Müze

İnsan Hakları Sergisi: Kasaba halkı "şerif'e karşı..."

ve Eğitim" adı altında yürütülen alt-proje kapsamında yaptığımız çalışmalar bizi dinamik, katılımcı, araştırmayı özendiren, her yaştan ve her kesimden insana kendinden ya da kendi geçmişinden bir şeyler bulabileceği bir ortam yaratmanın koşullarını sorgulamaya yöneltti. Ve gördük ki "müzelerde yaratıcı drama çalışmaları" bu bağlamda önemli bir yer tutuyor. Bu tür drama çalışmaları, müzeyi ya da sergiyi gezenlere "katılımcı" olma şansı veriyor, onlara kendi hissettiklerinden, yaşamlarından, geçmişlerinden, düşlerinden yola çıkarak sergiyi yorumlama ve algılama olanağı sunuyor.

Tüm bunların ışığında biz de "İnsan Hakları" sergisinde, tamamen sergi teması üzerine kurulacak olan bir drama çalışması yapabiliriz diye düşündük. Daha önce drama çalışmaları yapmış olan iki araştırma görevlisi arkadaşımızla iletişim kurduk ve bu çalışmayı Kültür Koleji'nin de katkılarıyla organize ettik.

26 Aralık günü, öğleden sonra AKM'nin girişinde Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde araştırma görevlisi Ömer Adıgüzel ve Antakya Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden araştırma görevlisi Nami Eren Beştepe ile birlikte heyecan içinde Kültür Koleji'nden gelecek olan 20 kişilik öğrenci grubunu ve tarih öğretmenleri Aktan Özata ile Tuğrul Yakarçelik'i beklemeye başladık.

15-17 yaş arası 20 kişilik öğrenci grubu girişe geldiğinde çocuklar çalışmanın ilk bölümünün sergiden bağımsız gerçekleştirileceğinden habersizdiler. İlk olarak gazeteci kimliğinde insan haklarını konu olan duvar gazeteleri çıkardılar ve bu konudaki düşüncelerini bir paragraflık bir kompozisyon şeklinde yazdılar.

Sergiye girmeden önce Nami ve Ömer Bey çocuklardan, o günün serginin açılış günü olduğunu farz edip sevdikleri ya da sevmedikleri ünlü bir kişinin kimliğinde sergiyi gezmelerini istedi. Bu çalışmanın en keyifli bölümlerinden biriydi. Çocukların yaratıcılıkları görülmeye değerdi doğrusu.

Müslüm Gürses, Kenan Evren, Uğur Mumcu, Necmettin Erbakan, Zuhal Olcay, Sezen Aksu, Uğur Dündar vb gibi farklı kimlikleri sergilediler.

Öğrenciler daha sonra sergiyi tek başlarına gezdiler ve gruplara ayrılarak kendilerine bir fotoğraf seçtiler. Her grup seçtiği fotoğrafın öncesindeki anı 2-3 dakikalık drama şeklinde canlandırdı ve fotoğraftaki görüntünün dondurulmasıyla oyunu bitirdiler.

Bütün bunların sonunda yeni bir duvar gazetesi çıkardılar ve düşüncelerini bir paragraf halinde yazdılar. Sergiyi gezmeden önce yazdıklarıyla bütün bu çalışmalar sonrası yazdıkları arasında büyük fark vardı.

Çarşamba sabahı Kültür Koleji'nden gelen diğer öğrencilerle, sergiyi izlemeye gelenlere fotoğrafların drama şeklinde canlandırılması tekrarlandı. Bu sefer çocuklar serginin atmosferiyle daha da bütünleşmişlerdi.

Hemen bu gösterinin ardından, orada bulunan herkesi içine katan farklı bir çalışma yapıldı. Bir Amerikan kasabasında şerifin çok çirkin, pis, üstü başı yırtık bir "yaratığı" halkı korumak adına hapse atışı ve kasaba halkının buna karşı olan tepkisi ve çözüm arayışı doğaçlama gelişen bir süreç olarak gerçekleştirildi. Kimileri "yaratığa" savunma hakkı verilmesi gerektiğini söyledi, kimileri onun da her insan gibi iyi koşullarda barınma, sağlık gibi hakları olduğunu ve hastaneye götürülüp tedavi edilmesi gerektiğini söyledi. "Şerif istifa!" sesleri arasında "yaratık" hapisten çıkarıldı ve bir hastaneye götürüldü.

Ne yazık ki öğrencilerin sınavı olduğu için çalışmanın devamı yapılamadı. Öğrencilerin neler hissettiklerini dinlemek ise oldukça duygulandırıcıydı. Çoğu ilk defa böyle bir çalışma yaptıklarını ve bu sayede sergiyi hiç unutmayacaklarını, kendi başlarına sergi gezmekten çok daha farklı bir şey olduğunu belirtti. İçlerinden bir tanesinin, "Burada geçirdiğim zamandan ve sergide gördüklerimden sonra yaşantımızı ne kadar boş geçirdiğimizi anladım" sözlerinin arkasında bir özeleştiri ve insan haklarını savunma konusunda var olan duruma karşı duyduğu tepki saklıydı.

İnsan Hakları Sergisi'nde Kültür Koleji öğrencileri, tarih öğretmenleri, araştırma görevlisi arkadaşlarımız ve Tarih Vakfı çalışanları olarak çok keyifli dakikalar geçirdik ve böyle bir çalışmanın ne kadar anlamlı olabileceğini gördük.

ANKARALI ÜYELERİMİZ BİR ARADA

İstanbul'da 18 Kasım 1995'te yapılan genel kurula Ankaralı üyelerimizin birçoğunun katılamadığını görünce kendilerini bilgilendirmek, eleştirilerini ve önerilerini öğrenmek üzere bir çağrı yaptık.

Tarih Vakfı'nın Ankaralı üyeleri 22 Aralık 1995 Cuma günü TMMOB toplantı salonunda bir araya geldiler. Saat 17.00'de başlayan toplantıda ilk sözü alan Vakıf Başkanı Prof. Dr. İlhan Tekeli konuklarımıza "hoş geldiniz" diyerek Tarih Vakfı'nın yalnız ürünleri açısından değil, kimliğiyle de diğer sivil toplum kuruluşu girişimleri için önemli bir model oluşturduğunu belirtti. Darphane'nin 49 yıllığına Tarih Vakfı'na kiralanmasıyla ilgili olarak küçük bir çevrenin basında yer alan olumsuz kampanyasının haksızlığını anlattı ve alışılmamış potansiyelleri harekete geçirince engellemelerle karşılaşmanın ülkemiz için neredeyse doğal olduğunu söyledi. Bu deneyim çerçevesinde Türkiye'deki aydınlar açısından da aydınlarımızın nerelerde, nelere karşı, nasıl tepki duyduklarının ve bu tepkilerini hangi araçlarla dile getirdiklerinin ayrıca sorgulanması gerektiğini söyledi.

Vakıf Genel Sekreteri Orhan Silier ise Yönetim Kurulu raporunu özetledikten sonra Tarih Vakfı'nın, tarih bilincinin geliştirilmesiyle ilgili ve bu sürece katkıda bulunabilecek her meslek ve çevreden kişilerin ortak girişimi olduğunu söyleyerek, bayağılaştırmadan popülerleştirmenin güç ancak önemli olduğunu söyledi. Tarih Vakfı'nın günlük politik tartışmalara girmeksizin, ülke gündemindeki önemli konularda katkısını nasıl ortaya koyabileceği sorusuna dikkat çekerek İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi için yapılan çalışmalar hakkında bilgi verdi.

Daha sonra üyeler söz aldı. Prof. Dr. Ahmet Mumcu, İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi projesinin önemine değinerek bir üye veya bir hukukçu olarak yapabileceği her tür katkıya hazır olduğunu söyledi ve "Bütün aydınların desteğini alan bir tek olay gösterebilir misiniz?" sorusunu yöneltti. Üyeler arasından çıkan "12 Eylül" cevabının sahibi ise Raci Bademli idi.

Necat Erder kurulacak müzede bu kampanyayı da içeren bir "Müze Hikâyesi"nin sergilenmesinin "yararları", Prof. Dr. Sina Akşin ise Türkiye'deki müzelerin durağanlığı hakkında konuştular. Daha sonra söz alan Ülkü Özen ise Tarih Vakfı'na ve yöneticilerine yöneltilen haksız eleştirileri göğüslemekte yönetimin yalnız bırakılmaması gerektiğini söyleyerek, Tarih Vakfı üyelerinin vakfa sahip çıkmalarını istedi.

Ankaralı üyeler, Tarih Vakfı'nın kuruluşundan bugüne kadar olan etkinliklerinden bazılarının fotoğraflarını izleyip, mönüsünü şarap ve peynirin oluşturduğu ikram sırasında son günlerde basında yer alan karalamaların düzeyinin çok üzerinde bir sohbet ortamı fırsatını da buldular.

Toplantıya katılan ve bize destek veren Ankara'lı üyelerimize bir kez daha teşekkür ediyoruz.

AFET İNAN TARİH YARIŞMALARI ÖDÜLÜ VERİLDİ

Ankara'da Aralık ayı Tarih Vakfı etkinlikleri bakımından yoğundu. Ankaralı üyelerimizle yaptığımız toplantının ertesi günü, 23 Aralık 1995'te Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü töreni TÜBİTAK'ta geniş bir katılımla yapıldı.

Daha önce iki kez Afet İnan'ın çocukları Arı İnan ve Prof. Dr. Demir İnan tarafından verilen "Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü", bu yıl Tarih Vakfı ile Afet İnan Ailesi tarafından düzenlenen törende, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden Dr. Sabri Yetkin'in "Batı Anadolu'daki Eşkıyalık Olaylarının Yapısal İncelemesi" başlıklı doktora tezine verildi.

120 kişilik salonun koltuklarını neredeyse doldu-

ran konuklarımız Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuarı Master Oda Müziği Grubu'ndaki dört genç kızımızı dinlerken, Afet İnan'ın Türkiye'de kadın haklarına katkısını düşünerek herhalde Afet İnan'ı bir kez daha saygıyla ve sevgiyle andılar.

Vakıf Başkanı Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin ödülün bundan sonra Tarih Vakfı şemsiyesi altında Afet İnan ailesi tarafından her yıl verileceği, doktora ve uzmanlık tezleri dışındaki çalışmaların da ödül kapsamında değerlendirileceği haberi sanırız tarih araştırmacılarına verilmiş önemli bir müjdeydi.

Daha sonra Prof. Dr. Sina Akşin dünyadaki pek çok yeniliğe geç kalan Türk halkının kısa zamanda çok mesafe almak zorunda olduğunu söyleyerek, Atatürk'ün ve Afet İnan'ın katkılarının bu gerekliliğe kazandırdığı ivmeyi anlattı.

Prof. Dr. Demir İnan ise ceza mekanizmasını iyi çalıştıran ülkemizin ödül mekanizmalarını iyi çalıştırmadığını belirtti.

Tarih ödülü veren ilk aile olduklarını, ödülün kurumsallaşması için Tarih Vakfı'yla işbirliği yapmaya karar verdiklerini belirten Demir İnan, "Ödül, 'aferin' demektir... değer bilmektir... teşvik etmektir" diyerek, katkıları için Tarih Vakfı'na teşekkür etti.

Töreni yönetmesini rica ettiğimiz ve bizi kırmayıp bu işi üstlenen Doç. Dr. Cemil Koçak, Dr. Sabri Yetkin'in ödülünü vermek üzere Arı İnan, Demir İnan ve Prof. Dr. Nimet Özgüç'ü davet ettiğinde, Sabri Yetkin'in heyecanını herkes fark ediyordu ve kendisine hak veriyordu.

Dr. Sabri Yetkin, sözlerine İnan ailesine ve Tarih Vakfı'na teşekkür ederek başladı. Ödülün kendisini teşvik edeceğini, daha iyi yetişmesine vesile olacağını söyleyerek tezi hakkında konuklara bilgi verdi. 30-35 yılı kapsayan bir dönemi incelediğini, sosyal tarih malzemesinin kıt olduğunu, çalışması sırasında yiğitliğin timsali efelerle karşılaştığını, tarihi yapan kişilerin gözden uzak tutulmaması gerektiğini söyledi.

24 Aralık seçimleri nedeniyle TÜBİTAK fuayelerini kullanamadığımızdan konuklarımıza pek de uygun olmayan bir mekânda mütevazı bir ikramda bulunduk. Ancak salona girerken ve çıkarken önünden geçtiğimiz Afet İnan fotoğrafları bir dönemi ve Afet İnan'ı gençlere doğru anlatmanın önemli bir yolu olarak dikkati çekiyordu.

Tarih Vakfı olarak biz de Arı İnan ve Demir İnan'a teşekkür ediyoruz.

CEVDET KUDRET EDEBİYAT ÖDÜLLERİ

Kurucu üyemiz yazar Cevdet Kudret'in anısına ailesi tarafından konan "Cevdet Kudret Edebiyat Ödülleri"nin üçüncüsü bu yıl "Öykü" dalında veriliyor.

Feride Çiçekoğlu, Konur Ertop, Selim İleri, Osman Şahin ve Tomris Uyar'dan oluşan seçici kurulun kararı 27 Ocak'ta belli olacak.

Kazanan yazara ödülü, Cevdet Kudret'in doğum günü olan 7 Şubat günü AKM Sinema Salonu'nda, saat 19.00'da düzenlenecek yazarı anma toplantısında verilecek.

Toplantıda, Başar Başarır, Selim İleri, Dr. Handan İnci, Semih Gümüş ve Mario Levi'nin katılacakları ve Hilmi Yavuz'un yöneteceği, "Öykünün Geleceği" konulu bir de söyleşi yer alacak.

3. TÜRK-ALMAN YAZ AKADEMİSİ/1996

Türk-Alman halklarının ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına katkıda bulunmak isteyen Körber Vakfı'nın düzenlediği Türk-Alman Yaz Akademisi'nin üçüncüsü bu yıl gerçekleştirilecek.

1996 yılının konusu "Şehirlere Yığılma-İnsan, Çevre ve Yaşam Biçimleri Evrimi"dir. Türkiye'nin çok önemli sorunlarından biri, kırsal kesimden kentlere göç olgusudur. Göçün global boyutlara ulaştığı çağımızda Türkiye'deki iç göç Almanya'yı da etkilemekte ve doğrudan ilgilen-

Sabri Yetkin ödülünü alırken.

dirmektedir. Almanya ise kentleşmede uzun deneyim süreci geçirmiş bir ülkedir. Yaz Akademisi'nin amacı, her iki ülkenin tarihi süreçteki deneyimlerinin bir dökümünü yapmak, olguları süreçleri içinde irdelemek ve eleştirel bir yaklaşımla tartışmaktır.

Yaz Akademisi'ne bir Türk veya Alman üniversitesinde lisans veya lisansüstü eğitim aşamasında olan veya eğitimini tamamlayan ve Almancayı iyi bilen herkes müracaat edebiliyor.

Yaz Akademisi'ne katılmanın önkoşulu 31 Mart 1996 tarihine kadar daktilo edilmiş yaklaşık 15 sayfalık bir çalışmayla başvurmaktır.

Türkiye'de yapılan çalışmalar için başvuru adresi şöyledir:

Prof. Dr. Atilla Eriş,
Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü, Görükle Kampusu, 16059 Bursa
Tel: (224) 442 80 01-03 Fax: (224) 442 81 20

İnceleme konusunun genel çerçevesi, "Türkiye'de ve/veya Almanya'da kır ve kent yaşamlarında geçmiş ve şimdiki durum ve şehirlere yığılma konusunda değerlerin evrimi, insan, çevre ve yaşam biçimleri"dir. Çalışma metni Almanca dilinde ve özgün olmalıdır. Seçilecek en iyi azami 25 çalışmanın sahibi, 25 Ağustos ile 8 Eylül 1996 tarihleri arasında, Almanya'da 14 gün sürecek Yaz Akademisi'ne davet edilecektir.

Çalışma konusu olarak iki ülkeden birinin ya da iki ülke karşılaştırılarak geçmişten veya günümüzden aşağıda belirtilen örnek konular seçilebilir.

* Kentleşmenin sosyal ve ekonomik sorunları, bu sorunların kentlerde ve kırda çözülme şekilleri.

* Altyapı sorunları ve çözüm önerileri.

* Kentleşmenin güncel durumu.

* Sanatta, edebiyatta ve medyada hayal ve kâbus olarak kent, taşra ve doğa.

ARIT'IN 1996 YILI ARAŞTIRMA BURSLARI

Türkiye'de Amerikan İlmi Araştırmalar Enstitüsü (American Research Institute in Turkey, ya da ARIT) 13 Mart 1963 tarihinde Washington'da Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen üniversitelerinin temsilcileri tarafından kurulmuştur. Halen Türkiye'de yaptıkları ilmi araştırmalarla ün kazanmış 35 Amerikan üniversitesi ve bilim kurumu ARIT üyesidir.

Enstitünün amacı Amerikan ve Türk bilim adamlarının, Türkiye'de sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji, edebiyat, tarih ve sosyal bilimler alanlarında araştırma yapmalarını teşvik ederek iki ülke arasındaki kültürel bağları güçlendirmek ve yukarda sözü edilen alanlarda çalışan bilim adamlarına mali destek sağlamaktır. Merkezi İstanbul'da bulunan Türk-Amerikan İlmi Araştırmalar Derneği aynı amaçlar doğrultusunda çalışmak üzere kurulmuştur. Dernek, Türk bilim adamlarının Türkiye'de yaptıkları araştırmalara mali destek sağlamanın yanı sıra özellikle Anadolu arkeolojisini ve Bizans-Selçuklu-Osmanlı tarih konularını kapsayan zengin kitaplığı ile araştırmacıların hizmetindedir.

Dernek, Türkiye'de Türk araştırmacılar tarafından 1996 yılında yapılacak araştırmalara vereceği teşvik burslarıyla katkıda bulunacaktır. Der-

TOPLUMSAL
TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.400.000.-TL.
(yurtdışı) : 35 US$
(1.06.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: ______________________
____
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: ______________
Adres: ______________________
____
____
Posta Kodu: ______________________
Şehir: ______________________
Tel: ______________________

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ________________
Geçerlilik Tarihi: ___ ___
Kart Sahibi:..
İmza:..........................

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

neğin yönetim kurulu 1996-97-98 yılları arasındaki süre için, doktora üstü burs konularına bir sınırlama getirmiş ve bu bağlamda doktora üstü burslarını 1996'da sosyal bilimler ve tarih, 1997'de Türk dili, edebiyatı ve kültürü, 1998'de arkeoloji ve sanat tarihi konularına ayırmıştır. Yukarıda sözü edilen burslara başvuracakların, müzeler ve kütüphaneler dahil, Türkiye'de bulunan öğretim ve araştırma kurumlarından birine bağlı olmaları gerekmektedir. Son başvuru tarihi 15 Mart 1996 olup, daha fazla bilgi almak isteyenler derneğin aşağıda yazılı adresine başvurabilir:

Üvez Sokak 5, 80820 Arnavutköy, İstanbul
Tel: 257 81 11 Fax: 257 83 69

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal (Gen. Müd.),
Stefanos Yerasimos, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ

Vakıf Merkezi, Projeler ve
Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

ULUSAL STRATEJİLERE SİVİL TOPLUM KATKISI

Planlı dönemin başından bu yana her beş yıllık plan öncesinde özel ihtisas komisyonları toplayarak sektörel strateji, plan ve programları geniş kesimlerin tartışmasına açmak, Devlet Planlama Teşkilatı'nın sürdürdüğü olumlu geleneklerden biridir. Bu tartışmalar sonucunda üretilen görüşler her zaman resmi plan ve programlara yansımasa da, bağımsız olarak yayımlanan "özel ihtisas komisyonu raporları" çoğunlukla yararlı birer referans dokümanı olma özelliğini taşımışlardır.

Bu kez Habitat Ulusal Raporu'nun hazırlanmasında izlenen süreç olumlu bir örnek oluşturmuş, sivil toplum örgütlerini plan hazırlığı dışında da bazı çalışmalara katma eğilimi benimsenmiştir. Bu çerçevede, Dünya Bankası tarafından finanse edilen ve DPT'nin koordinatörlüğünde sürdürülen Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı hazırlık çalışmaları, çeşitli kamu kuruluşlarının yanında sivil toplum örgütleri temsilcilerinin de katıldığı 12 alt grup tarafından sürdürülmektedir. Projenin amacı, sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilmek için genel gelişme programlarına entegre edilebilecek çevre politikalarını ve öncelikli çevre yatırımlarını tanımlamak olarak belirlenmiştir.

Çalışma gruplarından biri doğal, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasına ilişkin öneriler geliştirmekle yükümlüdür. Tarih Vakfı, bu grubun çalışmalarına aktif olarak katılmaktadır. Grubun sürekli danışmanı Prof. Raci Bademli'dir.

Son toplantısını 12 Ocak 1996'da yapan çalışma grubu, önceki toplantılardaki görüş ve öneriler ışığında Prof. Bademli'nin hazırladığı bir taslak metni tartışmıştır. Özellikle doğal, tarihi ve kültürel değerlere ilişkin kavram ve tanımların, örtüşmeler ve çelişkiler boyutunda irdelendiği bu toplantı, her şeyden önce burada bir sadeleştirme ve sistemleştirme gereğini ortaya koymuştur. Yapılan bir diğer tespit çok sayıda korumacı yasa ve bir o kadar korumayla yükümlü birim olmasına karşın değerlerin yitip gitmesinin önlenemediğidir.

Korumanın her şeyden önce bir bilinç ve eğitim sorunu olduğu, belgelemenin koruma yolunda atılacak ilk ve en önemli adım olduğu, öncelikli projelerin mutlaka bu iki adımla paralel götürülmesi gerektiği üzerinde görüş birliği sağlanmış, taslağın bu görüşler doğrultusunda geliştirilmesi istenmiştir.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

OSMANLI DÖNEMİNDE ARAP KENTLERİ

ANDRÉ RAYMOND

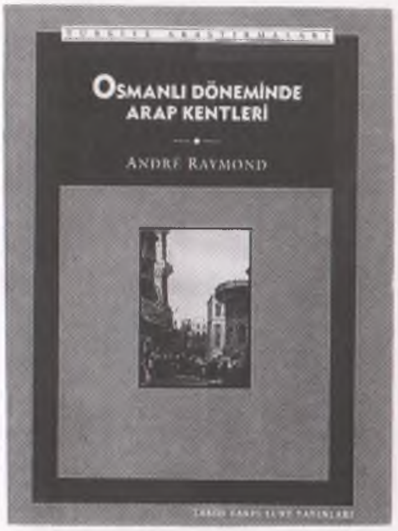

Osmanlı egemenliği Arap kentlerinin evrimini nasıl etkiledi? Üç, yer yer dört yüzyıl süren bu egemenlik, sık sık ileri sürüldüğü gibi büyük Arap kentleri için bir çöküş, kesin bir gerileme dönemi miydi? Osmanlıların "sömürgeci" sultası altında Arap kentleri yozlaşmış, harap olmuş ve "Türkleştirilmiş" miydi? Fransa'nın en tanınmış tarihçilerinden André Raymond, Arap eyaletlerinin merkezlerinde Osmanlı egemenliğinin nasıl şekillendiğini ve Mağrip'ten Maşrık'a, Cezayir'den Irak'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada Kahire, Halep, Şam, Musul, Cezayir, Tunus, Bağdat ve Beyrut gibi büyük Arap kentlerinin 16. ve 18. yüzyıllar arasındaki gelişimini incelerken, yukarıdaki sorulara ışık tutmanın yanı sıra, epeydir sürmekte olan "İslam Kenti" tartışmalarına da katkıda bulunuyor.

xviii+256 s. / 33 PLAN VE ÇİZİM
ISBN 975-333-030-8

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

16. SAYI

ÜÇ AYLIK DERGİ • FİYATI 250.000 TL
İSTANBUL
KARDA KIŞTA İSTANBUL

"Tren yollarındaki eğrelti otlarından taş duvarlardan fışkırmış incir ağaçlarına, lavanta satan çingenelerinden kilise çanlarına, İnci Pastanesi'nin paskalya yumurtalarından Cemilzade'nin meyveli ezmelerine, sefarad şarkılarından Itrî'ye ve Dede Efendi'ye, Boğaz vapurlarının ve lüfere çıkmış balıkçıların ışıklarından Sultan Ahmet'in mahyalarına İstanbul..." 16. sayının dosya başlığı "Karda kışta İstanbul": Dünü ve bugünü ile, mangalları, kış içkileri, Divan şiiri, hava kirliliği, kömür gerçeği ve alternatif enerji kaynakları ile İstanbul'un kışları... Ayrıca, Sait Halim Paşa Yalısı yangını, Zeyrek Eski Eser Koruma Projesi, İstanbul Rıhtımları, 4. Uluslararası İstanbul Bienali ve Noel'den yılbaşına, 95'ten 96'ya İstanbul...

KARDA KIŞTA İSTANBUL

İSTANBUL'UN BU SAYISINDAKİ İMZALAR

Mustafa Aral
Ergin Arıoğlu
Gülgün Üçel-Aybet
Laleper Aytek
Çelen Birkan
Kriton Curi
Manuel Çıtak
Nurettin Elhüseyni
Güner Ener
Aydın Engin
Ferah Eryurtlu
Fikret Evci
İsmail Gülgeç
Şemsi Güner
Selim İleri
Gündağ Kayaoğlu
Kadir Kır
Doğan Kuban
Beral Madra
Teoman Madra
İskender Pala
Kevork Pamukciyan
Necdet Sakaoğlu
Tanay Sıdkı Uyar
Hilmi Zafer Şahin
Eser Tutel
Ertan Uca
Tomris Uyar
Artun Ünsal

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

İSTANBUL DERGİSİ TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANMAKTADIR
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, 80700 Beşiktaş - (212) 227 37 33

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

MART 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

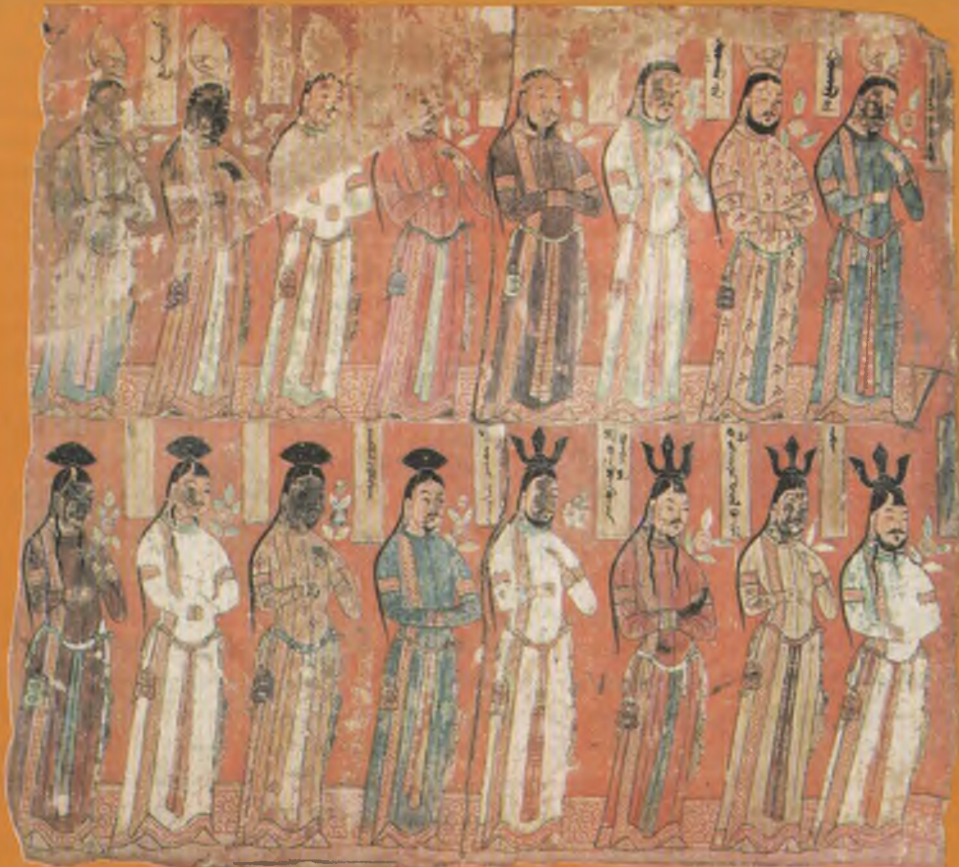

HANGİ KIZLA EVLENMELİ

ÖNCÜ FEMİNİSTLER

EVLENDİRİCİLER CEMİYETİ

UYGUR TAÇ-BAŞLIKLARI

SEFARET GÜZERGÂHLARI

27

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

19. YÜZYILDA OSMANLI BAŞKENTİ

DEĞİŞEN İSTANBUL

ZEYNEP ÇELİK

YENİ ÇIKTI

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl bir değişim çağıydı. Tanzimat reformlarının felsefesine uygun olarak klasik sistemler değiştiriliyor, yenilikler hayatın bütün yönlerine yansıyordu. Payitaht da bu değişikliklerden nasibini aldı. Avrupa'ya özenen Osmanlı eliti, yangınların kasıp kavurduğu bakımsız İstanbul'a yeni bir çehre kazandırmak istiyordu. Yeniden örgütlenen şehir yönetimi "Avrupa usullerini" benimseyerek, Avrupa'dan getirttiği uzmanlara büyük projeler hazırlattı. İstanbul'un bugün de devam eden sorunlarına çözümler arandı. Bölük pörçük de olsa İstanbul'un kent dokusunu değiştirmek için çalışmalar yapıldı. Haussmann'ın bulvarları, Ringstrasse örnek alınarak yeni yollar açıldı, tramvaylar işledi, tünel yapıldı, eğri büğrü çıkmaz sokakların yerini düz sokaklar aldı, Şirket-i Hayriye'nin vapurları payitahtın iki yakasını bir araya getirdi. "Avrupai usulde" binalar Haliç'in kuzey yakasında pıtrak gibi bitti, tarihi yarımadayı da etkiledi. İşte bu kitapta, Paul Rabinow'un dediği gibi "Zeynep Çelik, İstanbul'daki değişimi, iç içe geçmiş, karmaşık ve zaman zaman da şaşırtıcı bir teknoloji, üslup ve iktidar ilişkileri hikâyesi şeklinde ustalıkla anlatıyor."

(Büyük boy: 21 x 26.5 cm / viii +138 s. / 120 fotoğraf ve harita)

İSTANBUL ÜZERİNE DİĞER KİTAPLARIMIZ

İSTANBUL GEZİ REHBERİ

MURAT BELGE

İstanbul'u gezmek, tanımak isteyenlerin yararlanabilecekleri Türkçe tek rehber kitabı. Belge bu rehber kitapta kentin tarihi duyarlığını yakalıyor, İstanbul'u sokak sokak gezdirirken anlattığı sevimli hikâyelere, olaylara ve kişilere kendi yorumunu katıyor. *İstanbul Gezi Rehberi*'nin genişletilmiş bu dördüncü baskısında tarihi yarımada, Galata ve Pera, Üsküdar, Adalar ve Boğaziçi gezilerine, Kadıköy'den Pendiğe, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kilyos'tan Polonezköy'e İstanbul'un birçok köşe bucağı eklendi. Her bölümde yer alan harita ve krokiler gezilerinize yardımcı olacak. Bu kente bağlananlara, kent bilincine sahip olanlara...

GENİŞLETİLMİŞ 4. BASKI

(xii + 367 s. / 19 harita)

İSTANBUL 1920

CLARENCE RICHARD JOHNSON (ed.)

Yıl 1920. İstanbul denen "Kraliçe Kent"in sakinleri olan Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri arasında, Amerikalı bilimadamları bir "öncü araştırma" yapıyorlar. Adı "Constantinople Today", Doğu'da Toplumsal Hayatın incelenmesi. Benzerine çok az rastlanan bu kent monografisi yetmiş dört yıl sonra Türkçe'de yayımlanıyor. İşgal altındaki imparatorluk başkentinde yönetim, cemaatlerin örgütlenişi, sanayi yaşamı, mülteciler, yetimhaneler, eğlence hayatı, dul kadınlar, yetişkinlerde suçluluk, eğitim. Konut sorunu, Ruslar, fuhuş, trahom, mahkemeler... Camiler, tekkeler, kiliseler, sinagoglar; dilenciler, surlarda yaşayan dul kadınlar...

(xiv+358 s. / fotoğraf, harita ve şekiller)

İSTANBUL ANILARI

HAGOP MINTZURİ

Hagop Mıntzuri bir Anadolu insanıydı, yüz yıla yaklaşan ömrünün ilk çeyreğinde yaşadıklarını özlemle onarak İstanbul'daki yalnızlığında avuntu bulmuştu. Anıları, ne otobiyografi, ne roman ya da öykü, ne de defterlere rasgele doldurulmuş anılardır. Mıntzuri kendi yaşam felsefesine uygun tarzda, çocukluğunu ve gençliğini belleğinde yeşertti, belgesel kesitler halinde kaleme aldı. "Büyük insanları" anlatan tarih yöntemine tepkiyle, hamurkâr, süpürgeci, ciğerci, fırıncı ve köylüleri öne çıkardı; her şeyi ve herkesi olduğu gibi kurguladı. Yüzyıl başında Beşiktaş, Ortaköy, Rumelihisarı'nı ayrıntılarıyla okuyacaksınız.

(viii+160 s / Fotoğraflar Abdullah Biraderler, Sebah ve Joaillier, Berggren)

2. BASKI

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

TARİH VAKFI, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul TELEFON: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 / FAKS: (0212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Geçen sayımızda yer alan Galatasaray dosyası bir hayli ilgi gördü. Önümüzdeki aylarda da yeni ve ilginç dosyalarımız olacak. Bu sayımızda özel dosyamız yok, ancak 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü birkaç yazıyla karşılıyoruz. Zafer Toprak, besbelli ki keyif alarak yazdığı, bu yüzden de keyifle okunan yazısında Cumhuriyetin ilk yıllarında erkeklerin kafasındaki ideal kadını, daha doğrusu "evlenilecek kadın" tipini, *Haftalık Mecmua*'nın 1927'de düzenlediği bir okur anketinden hareketle belirlemeye çalışıyor. Zamanında oldukça ses getiren bu anket, Cumhuriyet erkeklerinin (ya da damat adaylarının) bilinçaltını ele verirken, tüm "asrileşme" iddialarının ardında geleneksel zihniyetin nasıl da inatla hüküm sürdüğünü açık seçik ortaya koyuyor. Bugün, yetmiş yıl sonra benzeri bir anket yapılsa acaba sonuç ne olurdu? Zafer Toprak gelecek sayımızda da bir başka anketi, *Haftalık Mecmua*'nın gelinlik kızı Leyla Hanım'ın taliplerini tanıtacak.

İpek Yosmaoğlu biraz daha geriye giderek 1910'ların *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanan yazılardan yola çıkarak "esir isek esaret de geçicidir, kurtuluruz şüphesiz" diyen "hukuk-i nisvan" savunucusu Osmanlı kadınlarını feminist olarak nitelemenin ne ölçüde uygun olduğunu sorguluyor. Mustafa Şahin de aynı dönemde yayımlanan bir kitabı kitabiyat bölümümüzde tanıtıyor: Muallim Halil Hamid Bey'in 1915'te yayımlanan *Dünkü, Bugünkü, Yarınki Kadın* kitabı, Harb-i Umumi sırasında kadınların elde ettiği kimi kazanımların daha da ileri götürülmesini savunuyor. Hamide Koyukan'ın yazısı da yine aynı dönemle ilgili. H. Koyukan İttihatçıların kadın "sorunu"na bakış açıları çerçevesinde 1910'da Tunalı Hilmi Bey'in öncülüğünde Karadeniz Ereğlisi'nde kurulan ve "evlendirmeyi, evlendiriciliği ateşi sönmez sevdalarla daima emel edinmek" vazifesi arkasından koşan Evlendiriciler Cemiyeti'ni tanıtıyor. Gökçen H. Art ise daha eski bir döneme, 17. yüzyıla ait Çatalcalı Ali Efendi'nin fetva mecmuasını tarayarak, kadın araştırmalarında fetvalardan nasıl yararlanılabileceğine değiniyor.

Kadın konusu dışındaki yazılarımız açısından da bu sayımız yine çok renkli bir görünümde. Yücel Demirel dostumuz Van Valisi Hasan Tahsin Bey'in 1914 tarihli bir mektubunu sunuyor. Van'ın ve şark vilayetlerinin 80 yıl önceki durumu hakkında ilginç bilgiler veren mektup, Osmanlı yönetici elitinin zihniyetini ve duygularını yansıtması açısından da dikkat çekici. Hasan Tahsin Bey'e göre "vilayat-ı Şarkıye" meselesi tamamen yapaydır, uydurmadır ve "Kürtlük korkulacak değil, ağlanacak, acınacak haldedir"; dahası "Ermeni ile İslam'ı ayıran Kürt ağası, Ermeni komitası fakat bunların re's-i kârında da memurin-i hükümet"tir. (Şimdiki meslektaşının aksine Tahsin Bey Van Gölü canavarından söz etme gereği duymuyor!)

Geçen sayımızda ilk bölümünü yayımladığımız Sabri Yetkin'in Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi ile ilgili yazısının ikinci ve son bölümü bu sayımızda yer alıyor. Behzat Üsdiken'in Beyoğlu'nun eski sinemalarını tanıttığı yazı dizisinin sondan bir önceki bölümünde Eclair, Saray (bir ara Glorya), Sümer ve İpek sinemaları tanıtılıyor. Bu arada B. Üsdiken'in geçen sayıda yönelttiği eleştirileri Burçak Evren bu sayımızda yanıtlıyor.

Hakan Coşkunarslan bizde pek tanınmayan bir Türkolog ve Türkçüyü, Kazan Türklerinden Aziz Gubaydullin'i tanıtıyor. KGB (o zamanki adıyla NKDV) tarafından Sultan Galiyevcilikle, pantürkizmin ideologu olmakla suçlanan, ardından kurşuna dizilen Gubaydullin'in sorgulanması ve yargılanmasıyla ilgili belgeler KGB arşivlerinin açılmasıyla gün ışığına çıkmış.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Zühre İndirkaş bugüne ulaşmış çeşitli resimlerde bulunan örnekleri ele alarak Uygurların taç-başlıklarını inceliyor. Kapağımızda yer alan duvar resmi de bu yazıda işlenen 10. örnek. (Bu arada, geçen sayımızın kapağında yer verdiğimiz Mekteb-i Sultani öğrencilerinin çıkardığı *Kara Kedi*'nin tek nüshasının Galatasaray Müzesi'nde bulunduğunu belirtelim. Bizi arayarak bu bilgiyi ileten müze yetkilisi Sayın Vefa Semenderoğlu'na ilgisinden ötürü teşekkür ederiz.)

Ali İbrahim Savaş Osmanlı elçilerinin doğu ya da batıdaki ülkelere giderken ve dönerken izledikleri yolları, uğradıkları konakları, sefaretnamelerin rehberliğinde inceliyor. Sabri Yetkin Tarih Vakfı tarafından düzenlenen ve 5 Mart'ta açılacak olan "Fotoğraflarla İzmir" sergisini, birkaç örnekle tanıtıyor. Koleksiyoncunun dağarcığından köşemizde, avcılar kadar çevrecilerin de ilgisini çekecek bir belge yer alıyor. *İkdam*'dan seçmeler ve Tarih Vakfı'ndan Haberler yine her zamanki yerlerinde.

Gelecek sayımızda yeniden buluşmak umuduyla.

TOPLUMSAL
TARİH

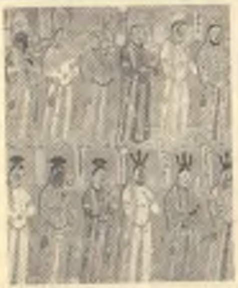

Bezelik'teki 6 nolu tapınaktan duvar resmi (Bak. Z. İndirkaş, "Uygur Taç Başlıkları Üzerine", s. 32 vd.)

Aylık Dergi
Sayı: 27 Cilt: 5 Mart 1996
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal
Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazıişleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol,
Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu,
Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Yaysat*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar*
Dairesi, Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1 400.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$,
uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Ayşe Şen *'in* İkdâm'*dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

CUMHURİYET DAMAT ADAYLARININ (1927) DİKKATİNE:
HANGİ KIZLA EVLENMELİ
Zafer Toprak Haftalık Mecmua*'nın 1927'de düzenlediği bir anketi değerlendirerek Cumhuriyetin ilk yıllarında erkeklerin düşledikleri kadın tipini araştırıyor.* 6

YÜZYIL BAŞINDA BİR KISIM OSMANLI HANIMI VE TALEPLERİ
ÖNCÜ FEMİNİSTLER
İpek Yosmaoğlu Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanan yazıları ele alarak yazarlarının feminist olarak nitelenip nitelenemeyeceğini sorguluyor.* 12

KADIN ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN FETVALAR
FETVALARDA KADIN
Gökçen H. Art *Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarından hareketle fetvalardan kadın araştırmalarında nasıl yararlanılabileceğine değiniyor.* 18

KARADENİZ EREĞLİSİ
EVLENDİRİCİLER CEMİYETİ
Hamide Koyukan *Karadeniz Ereğlisi'nde yüzyıl başında kurulmuş bir derneği tanıtıyor.* 21

VAN VALİSİ TAHSİN [UZER] BEY'İN MEKTUBU:
VAN'DA ASAYİŞ BERKEMAL
Yücel Demirel *1914 tarihli pek çok açıdan ilginç bir mektubu sunuyor.* 24

II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ EGE'DE ŞİRKET-İ MİLLİ DENEMESİ:
UŞAK OSMANLI HALI TİCARETHANESİ-II
Sabri Yetkin *ilk bölümü geçen sayımızda yer alan yazısının bu son bölümünde 1907'de Uşak'ta kurulan bir şirketi tanıtıyor.* 26

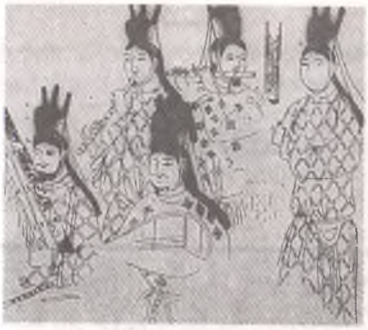

UYGUR TAÇ-BAŞLIKLARI ÜZERİNE
Dr. Zühre İndirkaş çeşitli örneklerle Uygurlardaki başlıkları ele alıyor. 32

BEYOĞLU'NUN ESKİ SİNEMALARI-V
***Behzat Üsdiken** yazı dizisinin bu bölümünde Eclair, Saray, Sümer ve İpek sinemalarını tanıtıyor.* 37

BEYOĞLU'NU BİLMEK KOLAY DEĞİL
***Burçak Evren**, Behzat Üsdiken'in eleştirilerini yanıtlıyor.* 43

FOTOĞRAFLARLA İZMİR SERGİSİ:
İZMİR'İ GÖRMEK VE ANLAMAK
*Tarih Vakfı'nın İzmir'de 5 Mart'ta açılacak fotoğraf sergisini **Sabri Yetkin** tanıtıyor.* 44

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
AV MEVSİMİ CETVELİ
Feza Kürkçüoğlu'nun koleksiyonundan İstanbul Avcılar Cemiyeti'ne ait bir belge. 46

AZİZ GUBAYDULLİN
***Hakan Coşkunarslan** Kazan Türklerinden bir bilim ve siyaset adamını tanıtıyor.* 47

OSMANLI ELÇİLERİNİN SEFARET GÜZERGÂHLARI
***Dr. Ali İbrahim Savaş** Osmanlı elçilerinin göreve giderken izledikleri yolları inceliyor.* 54

KİTABİYAT
DÜNKÜ, BUGÜNKÜ, YARINKİ KADIN
***Mustafa Şahin**, Muallim Halil Hamid Bey'in 1915'te yayımlanmış kadın sorunuyla ilgili bir kitabını tanıtıyor.* 63

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

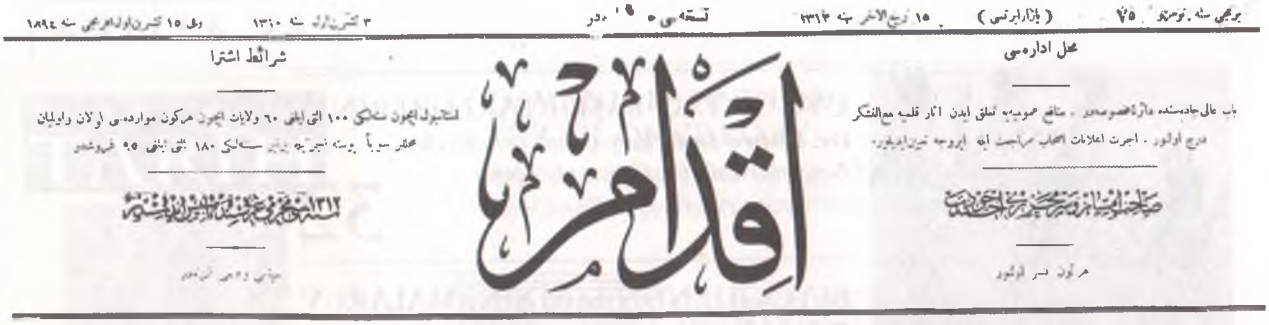

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

MART 1896

DERLEYEN

AYŞE ŞEN

ŞÜÛNÂT

Kadıköy muhbirimizden:

Gürûh-i serseriden ve ayvaz (mutfak uşağı) takımından Erzurumlu Agop evvelki gün atik Telgrafhâne Sokağı'nda kahveci İstepan'ın dükkânında oturmakta iken intihara tesaddî eylediğini [giriştiğini] Yeldeğirmeni polis komiseri Ahmet Remzi Efendi bi'l-müşahede müntehir-i merkumun [adı geçen intihar edenin] yedinden bıçağını ale'l-fevr [birden] ahz ü zabt ile ibrâz-ı âsâr-ı merdânegi etmiş ve hadise-i mezbure daire-i belediyyeye aks etmesiyle daire-i mezkûre huzzâk [uzman] etıbbâsından tabib-i lebîb [akıllı doktor] izzetlu Mustafa Efendi karakolhâneye şitâbân olarak müntehir-i merkumun gerden-i mezbûhu [kesilmiş boğazı] için ameliyat-ı âcile-i tıbbıyyeyi ba'd-el-ifâ li-ecl-it-tedavi müntehir-i bî-şuûr Haydarpaşa Hastahânesi'ne i'zâm kılınmıştır.

(2 Mart 1896)

Teşekkür

Çarşanba'da Derviş Ali Mahallesinde Sakin Ahmet Âsım Efendi nâm zâtın bir buçuk yaşlarında çocuğunun kuşpalazına dûçâr olduğu tahhakkuk etmesi üzerine geçen gece saat altı kararlarında ikinci Daire-i Belediyye doktoru Nesim Halim Efendi'ye müracaat etmiş olmakla tabib-i mumâileyh uhdesine müterettib-i [gereken] vazife-i mühimmeyi ifâya müsâraatla hâb-ı nûşînden [tatlı uykudan] feragat ve bîçâre çocuğun dâmen-i hayatını [hayatının eteğini] dest-i bî-aman-ı ecelden [ecelin amansız elinden] tahlise azm-i ihtimam ve niyet eyleyerek alelacele hastanın esir-i firâş-ı ızdırab bulunduğu hâneye şitâb ile müdâvât-ı acileyi icra etmiş ve ertesi gün de tekrar müteaddid viziteler icra ederek muktezâ-yı vazife-i tabâbeti ifâdan başka bu vizitelere karşı hiçbir para talep etmemek gibi ikinci bir vazife-i insaniyetkârâneyi de edâ etmiş olduğu işitilmiştir. Tabib-i mumâileyhin gerçekten edâ-yi vazife hususundaki bu himmeti takdire şâyân ve gece bir yerde hastalık zuhûrunda para mukâbilinde celb olunmak istenildiği halde bile vazife-i muhavvelelerine itina etmeyen etıbbâya nümune-i imtisâl olmağa çesbândır [yakışır, münasiptir]... (3 Mart 1896)

Mayer Mağazaları

Şehrimizdeki büyük elbise ticaretgâhlarının en güzidesi Mayer mağazaları olduğunu pek çok zevât teslim eder. Bu mağazalarda her keseye elverişli elbiseler külliyetle bulunur. Fiyatları maktû' olduğundan insan aldanmak tehlikesinden vâreste kalır. Modası geçmiş, çürük ve pamuklu eşyayı -efendim sâfi yünden diye insanın gözünü boyamaya ve halkı techil etmeye [cahil yerine koymaya] kalkışmazlar. Müstahdemini hep nâmus-kâr adamlardır. Hiçbir müşteriyi beyhude sözlerle işgal etmezler.

Âd-i şerif için fabrikalarından çocuklar ve büyükler için modaya muvâfık ve dayanıklı nazarrübâ [göz alıcı] melbusât getirtmiş, bayram münasebetiyle herkes kudretinin kifayet ettiği kıymette bir şey iştirâsına mecburdur. Binâenaleyh her vechile memnun kalmak isteyenlere Mayer mağazalarını tavsiye ederiz...

(7 Mart 1896)

Selânik'ten Mektup

Selânik'ten Mart-ı Efrencî'nin üçü tarihiyle yazılan bir mektupta Dersaadet-Selânik ittisak [nizama girme, sıralama] hattının ikmal-i ameliyatından bahsedilip Yeniköy'de icra edilmekte olan ameliyatın hitamıyla inşaata müteallik bazı teferruâtın itmâmından sonra icrâ-yi seyr ü sefer mümkün olabileceği ve şimendifer idaresi tarafından bir sıhhıye dairesi tesis edildiği ve yalnız memurin-i dairece bazı ıslahat icrâsı lüzum tahtında bulunduğu beyan edilmiştir.

Bu mektupta deniliyor ki: Umûr-i inşaiyyenin şimdiye kadar matlub derecede ileri gitmemesi bir iki sebebe atf olunabilir. Bunların birincisi her işte olduğu gibi bu teşebbüsün de mebdeinde [başlangıcında] zuhuru tabiî bulunan bazı müşkilât, sâniyen idare-i sıhhıyye müdürünün hastalığı, sâlisen idare memurunun mağaza hizmetine tahvil-i memuriyyetidir. Bunca müşkilât ve mevâni' [engeller] ile beraber işin ameliyât-ı fenniyye ciheti karin-i ihtitâm olmak [bitmek] üzeredir. Şirket tarafından tesis olunan idare-i sıhhıyye pek çok mebâliğ [paralar] sarfını mucib olmuş ise de bundan şirketçe iktitaf olunacak [toplanacak] fevâid bu fedakârlıkların kat kat fevkinde olacağı bedihîdir. Şirket-i umûr-i idaresinin her bir şubesinde âsâr-ı tekemmül ilk teşebbüsünde vehleten [birdenbire] husûlpezîr olmamış ise ikinci ve üçüncü defalarda bu hususâtın da tanzim edileceği ve kumpanyanın deruhde ettiği hıdemâtı ifâya şarf-ı ihtimam eyleyeceği derkârdır...

(11 Mart 1896)

MUHASEBE

İmla.Meselesi

İmla-yi Osmaniyyenin sinîn-i ahire zarfında uğradığı tahavülât-ı külliyye erbab-ı kalemimizi şaşırttığı gibi bilhassa etfal-i mekâtibi ve Osmanlıcayı tahsile heveskâr olan milel-i gayr-i Müslime efradını dahi tereddüdât ve şübühât-ı müz'ice içinde bırakmıştır. Malum olduğu üzere imla-yi hâzır-ı Osmanî şekil ve suret itibariyle üç kısma ayrılmıştır. Bu üç suretin birincisi imla-yi kadim, ikincisi imla-yi kadîmin biraz daha muaddeli [değiştirilmişi], üçüncüsü ikincinin daha ziyade serbest ve okunaklı yazılanıdır. Bu üç şekil ve sureti iyiden iyiye izah etmek için mesela gelmek mastarından bir ism-i fail yapacak olsak imla-yi kadim mucibince, "glan" ikinci tarz mucibince "gln", üçüncü tarz mucibince "gelen" yazıldığını beyan etmek kifayet eder. Halbuki bu üç şekil ve suretin vücud bulması için iktizâ eden kavâid-i esasiyye hemen hemen mefkud [bilinmeyen] ve elde bulunan kavâid-i esasiyye dahi istenildiği gibi tagyîrâta [değiştirmelere, bozmalara] müsait bulunduğundan bizde imla-yi Osmaniyyenin bir suret-i sâbiteye rabtı henüz müyesser olamamıştır. Fakat bu halin bilâhire muharrerât-ı Osmaniyye üzerinde hâsıl edeceği tesirâtı şimdiden derpiş-i nazar-ı dikkat etmemek, ihtilâf-ı şîvenin tarz-ı tekellüm üzerinde gösterdiği garâib ve acâibin bir de lisan-ı kitabta esas-gir olmasına meydan vermek olacağından bu üç şekil ve suretten her birine müntesib olan zevâtın kavâid-i mahsusa-i indiyyelerini [kendine özgü kurallarını] neşr eylemeleri zaruridir.

Mekâtib-i Osmaniyyede imla dersleriyle meşgul olan hâcegân ile hey'et-i mümeyyizan arasında ihtilâf vaki olduğu ekseriya görülen ve işitilen ahvâlden olup bundan mutazarrır olanlar etfâl-i mekâtib ile heveskârân-ı maariftir. İşte şu seyyie [kötülük, sıkıntı] meydanda bulundukça kitaplarımızın hemen cümlesi -kelimât-ı Türkîye râci olmak şartıyla- imlaca yek-diğerini andırır andırmaz bir kalıb-ı müşevveşte [karışık, düzensiz kalıpta] görünerek müteallimîni dûçâr-ı veleh [şaşkınlık] ü hayret etmekten ve erbâb-ı vukûf ve irfanı şu teşvîşât-ı mer'iyye [süregelen karıştırmalar] karşısında teessüf-hân olmaktan bir zaman âzâde bırakamayacaktır.

Mes'elede en ziyade câlib-i garabet olan bir cihet var ise o da imlâ nâmına icra edilen her türlü tagyîrâtın [bozmaların] bilip bilmeksizin kelimât-ı Türkîye ve müştakkatına [türeyenlerine] hasr edilip kelimât-ı Arabiyye ve Farisiyye ve ecnebiyyenin suver-i tasarrufât ve istimalâtına halel getirilmemesi ilzâmında bulunulması ve bununla yalnız kelimât-ı Türkînin imlâ nokta-i nazarından tasarruf ve istimâlinde ta'mik-i fikir ve mülâhaza edilerek lisanın mebâdi-i teşekkül ve esas-ı tekevvününe [oluş esasına] yardım olduğu hâl-i hazır lisanımızla müberhen [belli, aşikâr] olan müteferriât-ı sâiresine kat'â ehemmiyet verilmemesidir. Lakin şurası iyiden iyiye düşünülmelidir ki bir lisanın imlasında veyahut o lisanı teşkil eden anâsırda tagyirât ve tebdilât icrası o imlanın daire-i kabulünde bulunan kelimâtın ve o anâsırın şâmil olduğu kavâid ve mahsusâtın cümlesine mi has olmalı, yoksa bir kısmına mı tahsis edilmelidir? Eğer cümlesine has kılınacak ise kelimât-ı Arabiyye ve Farisiyyeyi ne suretle tebdil edebiliriz. Eğer cümlesine has kılınmayıp da mesela yalnız Türkçe imlalar tagyir edilirse Türkçe emnü'l-esas olduğuna göre aslın tagyirinden diğerlerin adem-i masûniyeti neden icab etmesin? Üçüncü mülâhaza olmak üzere dahi kelimât-ı Türkîyyenin mutabakat hatt-ı esasına ibka edilerek kelimât-ı Arabiyye ve Farisiyyenin tabi olduğu kanun-i mutebere mahkûmiyeti neden iltizam edilmesin veyahut Arabî ve Farisî kelimat neden Türkçe kelimelerdeki tagyîrâttan âzâde kalsın?

Bu mülâhazanın cümlesi ayrı ayrı şerh ve izaha muhtaç ve binâberin [bundan dolayı] tedkikat ve ta'mikat-ı şedîdeye müftekırr [muhtaç] mebâhis-i lisaniyyedendir. Maatteessüf bizde bu cihetlere asla ihale-i nazar-ı itibar edilmeyerek mes'elenin suret-i halli eyâdî-i zamana [zamanın ellerine] bırakılmış olduğundan imlamız da şimdiki hâl-i tezebzübe [kararsızlık, karışıklık durumuna] düşüp kalmıştır. Fakat bu hâl sade bizim lisanımızda görülmüyor. Elsine-i sâirede dahi elan mevcut olup ulemâ-yi lisan arada sırada bu bahsi kapayan redâ-yi mübhemiyeti [belirsizliği önlemeyi] keşfe çalışmaktadırlar...

(5 Mart 1896)

CUMHURİYET DAMAT ADAYLARININ (1927) DİKKATİNE:

HANGİ KIZLA EVLENMELİ

ZAFER TOPRAK

Türkiye'de feminizm II. Meşrutiyetle birlikte gündeme gelir. Kadın-erkek eşitliği ya da "müsavat-ı tamme" tartışmaları bu yıllarda giderek mevzi kazanan "içtimai inkılab"ın ana eksenini oluşturur. Cumhuriyet bu kazanımların pekiştirildiği bir dönemdir. Medeni Kanun, Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile başlayan özel alanı düzenleme çabalarına köklü bir çözüm getirir. Bundan böyle medeni nikâh zorunludur. Bu konuda mevzuat düzenlenmiştir. Görücülük, hiç olmazsa "asrileşen" kent yaşamında önemini yitirir. Müstakbel karı-kocanın evlilik öncesi birbirini tanımaları çağın gereği olarak görülür. Gündemde olan "görüşücülük"tür. Ailelerin nezaretinde gelin ve güvey adayları karşı karşıya gelirler.

Aile yaşamı Cumhuriyet ile birlikte farklı bir yapılanma sürecine girer. Bundan böyle "kaçgöç" yoktur. Kadın çok daha özgürdür. Kadın erkek eşitliği sürekli telkin edilir. Özgürlükten yana ortam değer normlarını ne denli etkiler? Cumhuriyetin değer normları köklü bir biçimde değişime uğramış mıdır? Bunu erkeklerin özlemleriyle test etmek olasıdır?

Cumhuriyetin ilk dönemlerinin magazin basınının önde gelen temalarından biri kadın-erkek ilişkileridir. Kadın ve erkeklerin beklentileri günün değer normları üzerine, anketlerin sağlıklılığı oranında, bizleri bilgilendirir. Kadınların ve erkeklerin tercihleri okuyuculara "ideal tip"ler sunularak sınanır. Gelinlik kız Leyla Hanım için "mebus, tüccar, doktor, zabit, müderris, muharrir, musikişinas, avukat ve nihayet akraba arasından bir genç" olmak üzere on talip çıkartılır. Ve okuyuculara "Bunlardan hangisini layık görüyorsunuz" diye sorulur.

Aynı tür sorular erkeklere sorulur. Erkeklerin aradıkları eş türü eskiye oranla ne denli farklıdır? Cumhuriyet erkeği eşitlik dendiğinde bundan ne anlar? Aile saadetine kavuşmak, bir yuva kurmak için nasıl bir kadının özlemini duyar? Güzellik, zenginlik, ahlak, irfan, marifet, iffet gibi vasıflar arasında öncelik sırası nedir?

Erkeklerin düşledikleri kadın tipini bulmak yine dönemin ünlü magazini *Haftalık Mecmua*'ya düşer.

"Hangi kızla evlenmeli?" *Haftalık Mecmua*'nın 1927'de açtığı anketin adıdır. Dergi o günün toplumunda evlenmeye aday genç kız tiplerini kendi değer normlarına göre idealleştirir. Bir diğer deyişle "ideal tipler"i sunar. Kuşkusuz ideal tiplerin oluşturulması kolay değildir, olmamıştır. Artılar ve eksileri dengelemek güç bir uğraştır. Kimi kez derginin de eğilimleri bu tiplemede yer alır. Ama yine de okuyucularına o günün beklentilerine göre seslenme olanağı bulur.

Anket yöntemleri ise son derece basittir. *Haftalık Mecmua*'yı alan, kupon kesen ve anketin cevabını derginin idarehanesine gönderen herkes anketin denekleridir. Bu nedenle *Haftalık Mecmua*'yı okuyor olmak Türkiye ölçeğinde yapılan anketin geçerliliğini daha baştan sorgular. Ama yine de anketin İstanbul gibi büyük kent normları hakkında bizleri aydınlatıcı bir yönü vardır.

İdeal erkek tipleriyle ilgili yazımıza bir sonraki sayıda yer vereceğiz. Bu kez ideal gelin adayı tipleriyle yetineceğiz. *Haftalık Mecmua*'nın derlediği ideal tiplerin sayısı sekizdir. Her birine uygun bir ad bulunmuştur. Ulviye Perihan Hanım Hukuk Fakültesi'nde öğrenci; Feriha Şevket Hanım dans meraklısı, "flört" heveslisi serbest bir kız; Nevire Nermin Hanım fakir bir ailenin süse düşkün, sinema artistliğine özenen kızı; Bedia Nuri Hanım Fen Fakültesi'nde kendisini ilme vakfetmiş bir genç kız; Nimet Hanım Konyalı bir tacirinin temiz yürekli kızı; Melahat Hanım mutaassıp bir ailenin kapalı yetişmiş bir evladı; Muazzez Cevad Hanım hayatını kendi kazanan bir genç kız; Mediha Hanım ise eski servetini kaybetmiş zengin bir ailenin kızıdır.

Önce dergideki şekliyle adaylar hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi verelim ve *Toplumsal Tarih* yönetiminin sonucu bir ay sonraki sayıda ilan etmemiz konusundaki ısrarlarına rağmen, sizleri merakta bırakmaksızın yine bu sayıda açıklayalım.

İlk ideal tip Ulviye Perihan Hanım'dır. Güzel bir kızdır. Uzun boylu, gösterişli, serbest, hatta biraz erkeksi tavırlıdır. Mütekait yani emekli olmuş Binbaşı Cevat Bey'in kızıdır. Gedikpaşa'da otururlar. Annesi ve babası hayattadır. Bir küçük kız kardeşi, bir de kendisinden büyük erkek kardeşi vardır. Çamlıca Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuştur. İki yıldır Hukuk öğrencisidir. Ulviye Perihan Hanım dünyevi bir kızdır. Güncel olayları yakından izler; ülke sorunlarını arkadaşlarıyla saatlerce tartışır. Militan yönü vardır. Öğrenci gösterilerinde, toplantılarda, "grev"lerde ön sırada yer alır. Güçlü bir hatiptir. Arkadaşları üzerinde büyük etkisi vardır. O sıralarda hafta sonu tatili cuma günüdür. Cuma günleri arkadaşlarıyla Ada çamlarında, Bebek sırtlarında dolaşır. Şen şakrak bir kızdır. Ada dönüşü vapurun alt kamarasında kahkahaları tüm gürültüleri bastırır. Ulviye Perihan Hanım bir bakıma Cumhuriyetin özgür genç kız tiplemesidir.

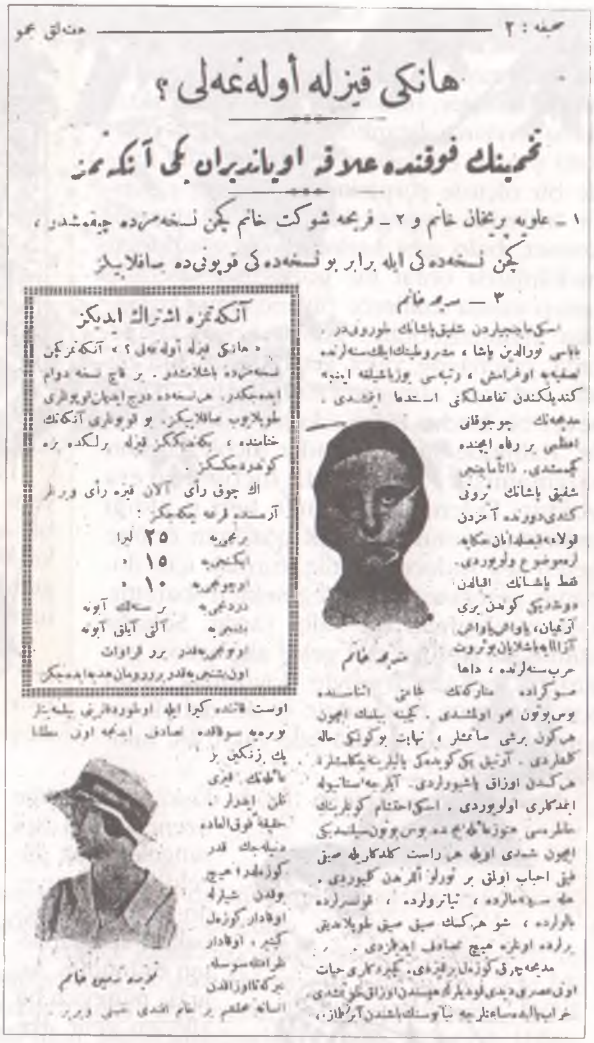
صحیفه : ۲

هانكی قیزله أولەملی؟

تخمینك فوقنده علاقه اویاندیران یكی آنكتمز

۱ ـ علویه پریخان خانم و ۲ ـ فریحه شوكت خانم یكی نسخه‌مزده چیقمشدر،

یكی نسخه‌ده كی ایله برابر بو نسخه‌ده كی قوپونی‌ده صاقلایكز

آنكتمزه اشتراك ایدیكز

۳ ـ مدیحه خانم

"Hangi Kızla Evlenmeli? Tahminin fevkinde alaka uyandıran yeni anketimiz."
Haftalık Mecmua, no. 88 (12 Mart 1927).

İkinci ideal tip "salon hayatı" diye adlandırılan yaşamın "sosyetik kızı"nı simgeler. Adayımızın adı Feriha Şevket Hanım'dır. Çok güzel bir kızdır. Gayet şık giyinir; piyano, keman çalar. Fransızca, Almanca bilir. Komisyoncu Şevket Bey'in kızıdır. Hali vakti yerinde bir ailedir. Şişli'de güzel bir apartmanda otururlar. Monden bir ailedir. Evlerinden misafir eksik olmaz. Akşamları ya onlarda, ya da komşularda toplanılır. Dans Feriha Şevket Hanım'ın en büyük merakıdır. Annesi babası onu çok serbest bırakmıştır. Yakın akrabadan, komşulardan birçok genç erkek onlara gelir gider. Pek çoğu Feriha Şevket'e kur yapar. Flört etmek o çevrede "asri terbiye" gereğidir. Feriha birkaç erkeği birden idare eder. Böylece kız arkadaşları arasında temayüz etmiştir. Ailenin kimi dostları annesini zaman zaman bir köşeye çekip kızının bir kazaya uğramasından çekindiklerini fısıldarlar. Ancak Feriha'nın annesi de "salon hayatı"ndan yanadır. Kızına toz kondurmaz. Bu tür tavırları görgüsüzlük, eski kafalılık addeder. Feriha'nın yaşamı tümüyle alafrangadır. Köprünün İstanbul cihetini bilmez. Şehzadebaşı, Aksaray taraflarını görmemiştir bile. Bunu söylerken biraz da övünür. Pera-Şişli arası onun yaşam alanını oluşturur. Feriha bu "serbest hayat"ın içinde doğrudan doğruya kendisinin seçeceği bir gence varmayı arzular.

Eski mabeyincilerden Şefik Paşa'nın torunu Mediha Hanım üçüncü ideal tipi canlandırır. Geleneksel Osmanlı tiplemesidir. Kamusal mekândan uzak, içine kapanık bir yaşamın insanıdır. Mediha çok güzel bir kızdır. Yaşam biçimi onu "asri dedikodu"lardan uzak tutmuştur. Babası Nurettin Paşa, Meşrutiyetin ilk yıllarında tasfiyeye uğramış, rütbesi yüzbaşılığa inince emekliliğini istemiştir. Mediha'nın çocukluğu varlık içinde geçmiştir. Şefik Paşa'nın serveti döneminde dillere destandır. Fakat Paşa'nın ikbalden düştüğü günden beri ve özellikle savaş ve mütareke yıllarında tükenmeye yüz tutmuştur. Geçinebilmek için her gün bir şeyler satmak zorunda kalınmıştır. Artık Yeniköy'deki yalılarına çekilmişler, herkesten uzak yaşamaktadırlar. Aylarca İstanbul'a inmedikleri olur. Eski şaşaalı günlerin anısı henüz aile içinde bir ölçüde sürmektedir. Çağdaş eğlence türlerini yadırgarlar. Sinema, tiyatro, konser, balo gibi herkesin sık görüldüğü mekânlarda onlar hiç gözükmez. Mediha harap yalıda saatlerce piyanosunun başından ayrılmaz, bütün gün bahçede tavuklarla, civcivlerle vakit geçirir. Çok sıkı bir aile terbiyesi almıştır. Dindar ruhlu, iyiliksever bir kızdır. Eline erkek eli değmemiştir. Kalbinde şimdiye kadar hiçbir çarpıntı duymamıştır; yaşamında hiçbir macera yoktur. Evlenmek denince hep o aldığı terbiyenin sonucu olarak gözünün önüne gelen şey sadece bir aile kurmak için doğanın gereğine boyun eğmekten ibarettir. Çok merhametli bir kalbi vardır. Sokağa atılmış bir kediye rast gelse alıp yalıya götürür. Onu kendi eliyle doyurmak onun için en büyük bir zevktir. O debdebeli yaşam geride kalmış olsa bile vakur bir kimliği simgeler.

HAFTALIK MECMUA'NIN MÜSABAKASI

Haftalık Mecmua yeni ve meraklı bir müsabaka açtı.

Hangi kızla evlenmeli?" müsabakamızın kuponlarını saklayınız.

Hangi kızla evlenmeli? Türkiye'de bunu düşünen yüz binlerce genç var. Aile saadetine kavuşmak, bir yuva kurmak için nasıl bir kadın lazımdır? Güzellik, zenginlik, ahlak, irfan, marifet, iffet gibi evsaf içinde en evvel aranılacak olan hangisidir? Mesela siz bekârsızın diyelim, evlenmek istiyorsunuz, fakat acaba nasıl bir kız tahayyül ediyorsunuz?

İşte Leyla Hanım'dan sonra gazetemizin tertip ettiği yeni müsabaka bu içtimai mesele hakkında pek mühim bir anket olacaktır. Bu günden itibaren karilerimize başka başka yaratılmış, başka başka muhitlerde büyümüş genç kızlardan birer numune tasvir edeceğiz. Bunlardan hangisini sizin de düşüncenize muvafıkdır.

Karilerimiz bu suale cevap verecekler ve hangisi için rey veriyorlarsa anketimizin sonundaki kuponlarla birlikte mecmuamıza göndereceklerdir.

Nevire Nermin Hanım "moda düşkünü" artistliğe özenen ideal tipi simgeler. Çok güzeldir. Meşrutiyetin çözdüğü geleneksel aile yapısının ürünüdür. Aslında mütevazı bir aileden gelir. Babası emekli Hacı Hüsnü Bey'dir. Kadıköy'de bir evde kira ile otururlar. Ama dış görünümü sanki zengin bir aile intibaını verir. Çok güzel giyinir. Zarafeti göz kamaştırır. Dış dünya ile bu denli bütünleşmiş Nevire Nermin Hanım'ın ailesiyle yıldızı bir türlü barışmaz. Bu nedenle aile ortamında huzursuzdur. Evde hiçbir şeyi beğenmez; hiçbir şeye kanaat getirmez. Giyim kuşam merakı nedeniyle annesi ile sürekli tartışır. Annesi nesi varsa yoksa rehine koymuş, kızının giyim kuşamına harcamıştır. Fakirlik Nevire'nin ailesinin canına da tak etmiştir. Onun zengin bir kocaya varması tek umutlarıdır. Ama Nevire'nin hayal dünyası bambaşkadır. O şan şöhret peşindedir. Beyaz perde tek idealidir. Artistler gibi giyinmek, onlar gibi yaşamak ister. Bu nedenle aynanın karşısından saatlerce ayrılmaz. Amerika'ya gitmek, orada "Şark Yıldızı" diye parlamak, düşlerini süsler. Düşkün bir yaşamı sürdürmektense hızlı yaşamayı ve genç ölmeyi tercih eder. Hatta günün modası "intihar etmeyi" yeğleyecek bir tiptir.

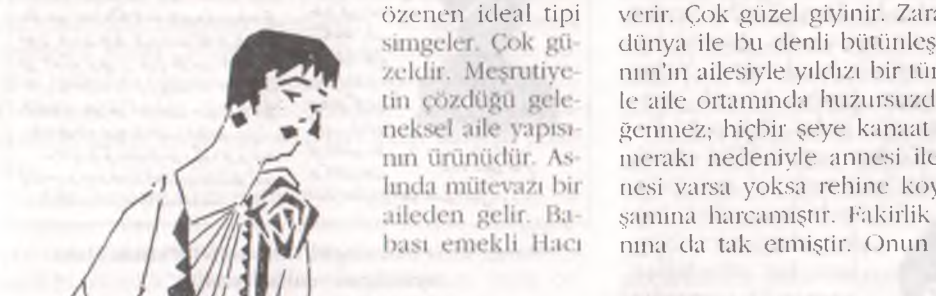

Çizimler *Resimli Hikâye*'nin 1. cildinden (1927).

Eğitim kadın erkek eşitliğinin güvencesidir. Meşrutiyet yılların-

da bu alanda önemli adımlar atılmış, bu arada İnas Darülfünunu adı altında kızlar için bir üniversite de açılmıştır. Meşrutiyetin son yıllarında kızlar erkeklerle birlikte Darülfünun'da aynı sıraları paylaşmaya başlamışlardır. İşte beşinci aday ya da "ideal tip" bu sıralardan yetişmiş "ilim meraklısı bir kız", bir "bilim kadını"dır. Bedia Nuri Hanım bugünkü İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin nüvesi olan Darülfünun Tabiiyat Fakültesi'nde öğrencidir. Sessiz, kendi halinde, faziletli bir genç kızdır. Bilim onun için yaşamın ta kendisidir. Gözü bilimden başka bir şey görmez. Sabahları Darülfünun'a giderken gözü tek bir mağaza camekânına ilişmeksizin doğru Fakülte'ye gider. Ders saatleri dışında boş zamanlarını laboratuvarda ya da kütüphanede geçirir. Bedia'nın arkadaşlarıyla gezip tozduğu, onların "geyik sohbeti"ne katıldığı görülmemiştir. Sade giyinir, hatta erkeklerden farklı bir cinsiyette olduğunu unutmuşçasına... Evde de yaşamı farksızdır. Kimi zaman bilimine o denli dalar ki yemeği bile unutur. Onun bir bilim kadını olacağına herkes kesin gözüyle bakar. Okulda hocaları onu bir öğrenci gibi değil, adeta bir meslektaş gibi görürler. Bedia'nın ailesinin hali vakti yerindedir. Annesi onun da mürüvvetini görmek ister. Ancak Bedia pek oralı değildir. Bu konu açıldığı vakit, Bedia Nuri Hanım ilgisiz kalır, bir an önce odasına çekilir.

Altıncı ideal tip, Nimet Hanım, boylu poslu, sağlıklı, yaşam dolu bir kızdır. "Anadolu kadını"nı simgeler. "Zengin bir çiftlik sahibinin kızı"dır; on altı yaşına kadar Konya'nın dışına çıkmamıştır. Orada kız rüştiyesini bitirmiştir. Annesi Meşkûre Hanım faziletli bir Anadolu kadınıdır; kızına hep iyilik doğruluk telkin etmiş onun iyi bir ev kadını olması için elinden geldiğince çalışmıştır. Babası Ahmet Hulusi Efendi iş icabı sık sık İstanbul'a gider gelir. Nihayet Yeşilköy'de bir çiftlik alır ve Konya'dan buraya taşınırlar. Yeşilköy Nimet Hanım'ın yaşamını pek değiştirmemiştir. Tüm gününü annesiyle birlikte geçirir. Ara sıra İstanbul'a alışveriş için inerlerse de kent yaşamına pek karışmazlar. Mutaassıp bir aile değildir. Meşkûre Hanım mücadeleci bir kadındır. Kızı da ona benzer. Ama ne öyle "meydanı serbest bularak açılıp saçılmaya" heves eder, ne de iffet mefhumu ile yapmacığı, gösterişi birbirine karıştırır.

Yedinci ideal tip "geleneksel İstanbul kızı"nı simgeleyen Melahat Hanım'dır. Çok güzel, zeki bir kızdır. Ancak mutaassıp bir çevreden gelir. Bab-ı Meşihat müsteşarlığından emekli Hüseyin Hilmi Efendi'nin kızıdır. Süleymaniye civarında otururlar. Hüseyin Hilmi Efendi tutumlu bir adamdır. Zamanında tedbirli davranmış, üç beş kuruş kenara koymuştur. Artık müreffeh bir hayat geçirmektedir. Kendisi için hasis diyenler vardır. Son yıllarda büsbütün münzevi bir yaşam sürmektedir. Aylarca evden çıkmadığı olur. Ailesi de aynı yaşamı benimsemiştir. Hüseyin Hilmi Efendi'nin evi, İstanbul'un bir köşesinde unutulmuş, sanki elli altmış yıl önceki yaşamı koruyan, her şeyden uzak bir mekândır. Annesi de tıpkı Hüseyin Hilmi Efendi gibi abdestsiz yere basmayan bir hanımdır. Zaman zaman komşulardan birkaçına gidip gelinir; bayramlarda alelusul akrabalar ziyaret edilir. Bunun dışında Melahat ile kardeşleri ömürlerini evde geçirirler. Melahat Hanım tüm yaşamı boyunca ancak iki üç kez sinemaya gitmiştir. O gidişler de, bayram ziyaretlerinde akrabadan bazılarının refakatinde "kaçamak günah"lardır. Tüm bu münzevi yaşama karşın, Melahat'ın, kimi komşu evlerinde rastladığı genç, hayat dolu kızlara da gıpta etmediği söylenemez; o tür bir yaşama için için bir hevesi vardır.

Sekizinci ideal tip, Muazzez Cevad Hanım, Meşrutiyetin yarattığı "çalışan kadın" tipidir. Hayatını

MEDİHA HANIM'IN DERGİDEKİ TASVİRİ

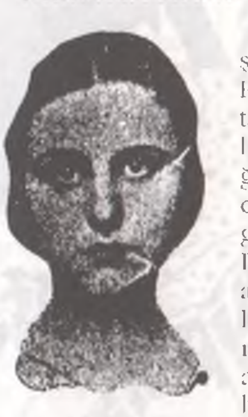

Eski mabeyincilerden Şefik Paşa'nın torunudur. Babası Nurettin Paşa, meşrutiyetin ilk senelerinde tasfiyeye uğramış, rütbesi yüzbaşılığa inince kendiliğinden tekaütlüğünü istida etmişti. Mediha'nın çocukluğu azami bir refah içinde geçmişti. Zaten mabeyinci Şefik Paşa'nın serveti kendi devrinde ağızdan kulağa fısıldanan hikâyelere mevzu oluyordu. Fakat paşanın ikbalden düştüğü günden beri artmayan, yavaş yavaş azalmaya başlayan bu servet harp senelerinde, daha sonra da mütarekenin fecaatı esnasında büsbütün mahvolmuştu. Geçinebilmek için her gün bir şey satmışlar, nihayet bugünkü hale gelmişlerdi. Artık Yeniköy'deki yalılarına çekilmişler, herkesten uzak yaşıyorlardı. Aylarca İstanbul'a inmedikleri oluyordu. Eski ihtişam günlerinin hatırası henüz aile içinde büsbütün silinmediği için şimdi öyle her rast geldikleriyle sıkı fıkı ahbap olmak bir türlü ellerinden gelmiyordu. Hele sinemalarda, tiyatrolarda, konserlerde, balolarda, şu herkesin sık sık toplandığı yerlerde onlara hiç tesadüf edilmezdi.

Mediha çok güzel bir kızdı. Geçirdiği hayat onu asri dedikoduların hepsinden uzak tutmuştu. Harap yalıda saatlerce piyanosunun başından ayrılmaz, bütün gün bahçede tavuklarla, civcivlerle eğlenmekten usanmazdı. Çok sıkı bir aile terbiyesi almıştı. Dindar bir ruhu, iyiliğe doğruluğa karşı nihayetsiz bir incizabı vardı. Kalbinde şimdiye kadar hiçbir çarpıntı duymamıştı; hayatında hiçbir macera yoktu. Evlenmek denince hep o aldığı terbiyenin neticesi olarak, gözünün önüne gelen şey sadece bir aile kurmak için tabiatın icabatına itikayad etmekten ibaretti. Çok merhametli bir kalbi vardı. Sokağa atılmış bir kediye rast gelse alıp yalıya götürmek, kendi eliyle karnını doyurmak onun için en büyük bir zevk olurdu.

kendi kendine kazanan bir genç kızdır. Babası ölmüş, onu annesi büyütmüştür. Muazzez Fransızca, Almanca bilir. Okuldayken daktilo öğrenmiştir. Bir bankada, o gün için epey bir para sayılan doksan lira aylıkla çalışmaktadır. Çevresinde sevilen bir kimsedir. Üç yıl art arda terfi etmiş çalışkan bir kızdır. Muazzaz Cevad bugünkü deyişle "işkolik"tir. Ama ona kadınlığını unutturmayan tek şey "süs merakı"dır. Bankada Rum, Musevi, Ermeni diğer meslektaşlarının yanında küçük düşmemek için çok şık giyinir. Ancak iyi kazanmasına karşın paraya pek tamah etmez. Her ay aldığı aylığın yol parası ve üst baş için gerekli miktarı dışında kalanını annesine götürür, verir. Evin bütün işlerini gören annesidir. İlginçtir, adaylar arasında tek yaşı kaydedilen Muazzez Cevad Hanım'dır. O yirmi beş yaşındadır. O günün kıstaslarına göre "evde kalmış" sayılabilir. Anketi düzenleyenler, bir olasılık, 25 yaş kaydını caydırıcı bir etmen olarak koymuşlardır.

Dergi birkaç sayıda bu ideal tipleri çizdikten sonra kuponların dönüşünü bekler ve nihayet sonucu ilan eder. Aşağıdaki sonucu okumadan önce yukarıdaki satırlara bir kez daha göz gezdirin ve sonucu tahmin edin. Bilenler arasında yapılacak çekilişte kazananan bir yıllık *Toplumsal Tarih* aboneliği kazanacaktır!! (Ama zahmete katlanmayın, bilmeniz olanaksız - Yazarın notu)

O günün ikramiyeleri Cumhuriyet lirasıdır. En çok oy toplayan "ideal tip"e oy verenler arasında yapılan çekilişte birinciye 25 lira, ikinciye 15 lira, üçüncüye 10 lira para ödülü verilecektir. Dördüncü bir yıllık abone, beşinci altı aylık abone kazanacaktır. Altıncıdan onuncuya kadar bir kravat, on birinciden on beşinciye kadar ise bir roman hediye edilecektir.

Ankete on bine yakın kişi yanıt vermiştir. Oylama sonucu, sıkı durun, büyük bir çoğunluk Mediha Hanım'ı tercih etmiştir. Şövalye ruhlu Cumhuriyet erkeği pek kadın-erkek eşitliğinden yana değildir. Kurtaracağı ve kendisine ram edeceği kadını arar. Geleneksel Osmanlı değerleri Cumhuriyet söyleminde sürekli yıpratılır. Ama Osmanlı erkeğinin bilinçaltında yine o kafes ardındaki gizemli kız vardır. Mediha Hanım Osmanlı'da asalet olmasa da yine de Şefik Paşa'nın kızı, Nurettin Paşa'nın torunudur. Paşa damadı olmak her Cumhuriyet erkeğinin gönlünde yatar. Mazoşist Cumhuriyet erkeği Yeniköy'de kırık dökük yalıyı Şişli'de bir apartman dairesine tercih eder. 90 Cumhuriyet lirası kazanan genç güzel bir kızla boy ölçüşmektense fakr u zaruret içinde kalmış bir ailenin kızını kurtarmayı yeğler. Ne de olsa Cumhuriyet erkeğinin bilinçaltı mazide kalmaktan yanadır. Kendisi "kafeşantan"larda, sinema, tiyatroda cirit atsa da eşini eve kapamaktan yanadır. Hem Mediha piyano çalmaktadır. Piyano Osmanlı'nın son döneminde bir statü sembolüdür. Cumhuriyet erkeği tüm yoksulluğuna karşın statüden yanadır. Meteliğe kurşun sıksa da statüsünden ödün vermez. Berhane yalıdan piyano seslerinin Yeniköy yamaçlarında yankılanması erkeğin rüyalarını süsler. Ve nihayet Galata-Pera umumhanelerinden çıkmayan zampara erkek "kalbinde hiçbir çırpıntı duymamış" genç kızın peşindedir.

Şaka bir yana, anket yayın dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Evlendirecek kız, erkek evlat sahibi anneler babalar ve evlenecek yaşta gençlerin yanı sıra "evlenip de nöbetini savmış olanlar" da ankete katılmış, binlerce kupon doldurmuşlardır. Gelen cevaplar arasında çok şayanı dikkat olanlar vardır. Yeşilköy'den Nejat Bey "Mediha Hanım gibi kızlarımız olsaydı, hiçbirimiz bekâr durmazdık!" der. Kimileri "Mediha Hanım gibi bir hanım varsa adresini gönderiniz derhal evlenmeye hazırım!" der. "Erkek olsaydım, Mediha Hanım'la evlenirdim" diyen karşı cinsten kuponcular da vardır. Çekmece'den Şahin Mahmut Bey "Nimet Hanım'ı tercih etmek istedim fakat hali muhafaza edemeyerek atiyyen bir tehlikeye düşmesi badelihtimal olmadığından..." diyerek Mediha Hanım'a oy vermiştir. Evlilerin pek çoğu da "evlenmemiş olsaydım, Mediha Hanım'ı alırdım!" diye görüşlerini belirtirler. Okurlardan Doktor Orhan Rıza, Yenice mevkii ambar memuru Hulusi Beyler gibi bazı zevat da Mediha Hanım için sayfalar dolusu mektuplarla "beyan-ı takdirat" eylerler.

MESUT BİR YUVA KURMAK İÇİN NASIL BİR KIZLA EVLENMELİ?

Mesut bir yuva kurmak için nasıl bir kızla evlenmeli? Sade yetişmiş evlat sahibi anneler, babalar, evlenmek çağına gelmiş gençler değil, evlenip de nöbetini savmış olanlar bile bu mesele etrafında hararetle alakadar olmuşlar, mecmuamıza binlerce cevap göndermişlerdir. Anketimizde bugünkü genç kızlar arasından sekiz tip tasvir etmiştik. Bunlardan Ulviye Perihan Hanım Hukuk Fakültesi'nde bir talebe, Feriha Şevket Hanım dans meraklısı, "flört" heveslisi serbest bir kız, Nevire Nermin Hanım fakir bir ailenin süs meraklısı, sinema artistliğine özenen bir kızı, Bedia Nuri Hanım Tabiiyat Fakültesi'nde kendisini ilme vakfetmiş bir hanım, Nimet Hanım Konyalı bir tacirinin temiz yürekli bir kızı, Melahat Hanım mutaassıp bir ailenin kapalı yetişmiş bir evladı, Muazzez Cevad Hanım hayatını kendi kazanan bir genç kız, Mediha Hanım ise eski servetini kaybetmiş zengin bir ailenin kızıdır.

Dergide tasvir edilen tiplerle evlenmeye hazır birçok okur vardır. Ticaret mektebinden T. N. Bey gibi "kimse duymasın ama, tasvir ettiğiniz kızların hepsi hoşa gidecek şeyler... Kabil olsa birkaç tanesini birden isterdim..." diyenler de vardır.

Oylamayı şimdi biraz daha ayrıntılı verelim. Yarışmaya katılan 9754 okurdan 3363 kişi Mediha Hanım için oy kullanmıştır. Mediha Hanım'dan sonra Nimet Hanım 2574 oy ile ikinci gelmiştir. Derginin vardığı sonuca göre okurların pek çoğu salon dedikodularından uzak, sakin aile kızlarını tercih etmektedirler. Üçüncülüğü 956 oyla Bedia Nuri Hanım, dördüncülüğü ise 937 oyla Muazzez Cevad Hanım almıştır.

Mediha Hanım için oy veren okurlar arasında çekilen kurada 25 liralık büyük ödülü Şehremaneti Mezad Müdüriyeti'nde eşya-ı müstamele kısmı başkâtibi Nami Bey'in kerimesi Nihal Hanım kazanmıştır. 15 liralık ikincilik ödülü Anadoluhisarı Yeni Mahalle'de Nişantaşı Caddesi'nde Avukat İhsan Bey'in hanesinde Halime Hanım'ındır. On liralık ödül ise Galatasaray Lisesi beşinci sınıf öğrencilerinden Namık Muhtar Bey'indir. Bir senelik aboneliği Erenköy Kozyatağı'nda Müzeyyet Hanım, altı aylık abone ödülünü ise Antalya Biçki Yurdu kâtibi Nuriye Hanım kazanmıştır.

Haftaya, pardon önümüzdeki aya sizlere *Haftalık Mecmua*'nın gelinlik kızı Leyla'nın taliplerini tanıtacağız. Bu anket size Cumhuriyetin ilk yıllarında meslek skalasındaki statüleri ortaya koyacak. (Özellikle kız ana ya da babası olan okurlarımızın şimdiden merakla nisan sayımızı beklediklerini görür gibi oluyorum- Ayşe'nin babası Zafer Toprak) ■

Kaynakça: "Hangi Kızla Evlenmeli?" *Haftalık Mecmua*, 2. sene, nümero 87 (15 Mart 1927), s. 2; nümero 88 (21 Mart 1927), s. 2; nümero 89 (28 Mart 1927), s. 2; nümero 90 (4 Nisan 1927), s. 2; "Mediha Hanım Gibi Kızla Evlenmeli!", *Haftalık Mecmua*, 2. sene, 9 Mayıs 1927, s. 2.

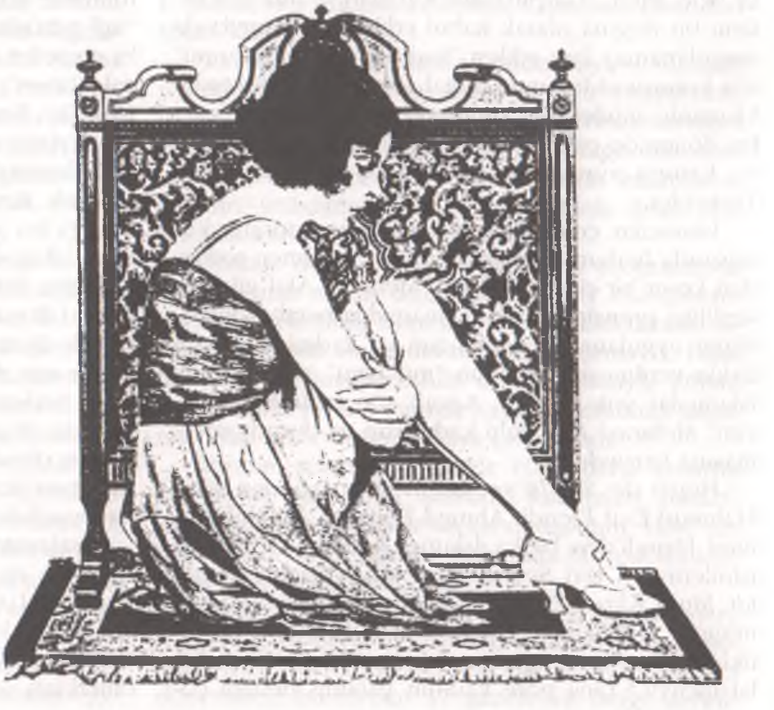

YÜZYIL BAŞINDA BİR KISIM OSMANLI HANIMI VE TALEPLERİ

ÖNCÜ FEMİNİSTLER

İPEK YOSMAOĞLU

Bu araştırmanın amacı 20. yüzyıl başında Osmanlı kadınlarının hak arayış deneyimlerini feminist bir bakış açısıyla incelemektir. Feminizmin memalik-i Osmaniye'deki öncülerinin içinde yaşadıkları toplumu ve kendilerinin bu toplumdaki yerlerini nasıl algıladıklarını göz önüne getirebilmek için dönemin kadın dergilerine, özellikle *Kadınlar Dünyası* dergisine başvurulacaktır.[1] Burada soracağımız temel soru ise *Kadınlar Dünyası* yazarlarını "feminist" olarak kabul edip edemeyeceğimizdir.

MODERNLEŞME: NEREYE KADAR?

Osmanlı feminizminin *Kadınlar Dünyası* merkezli bir değerlendirmesine geçmeden önce kadınların konumunun nasıl "olması gerektiği" konusunda o dönemde erkek ve kadın cephelerinde tartışılan fikirleri gözden geçirmekte fayda var.

"İmparatorluk nasıl kurtulur?" sorusunun cevabını "Batılılaşma" olarak görenler çoğaldıkça modernlik ve gelenek arasında her zaman bir çatışma odağı olan kadın konusu giderek daha fazla tartışılır hale geldi. "Garplılaşma" çabaları, o ana dek İslami bir dogma olarak kabul edilen, dolayısıyla da sorgulanamaz farz edilen "kadının içtimai durumu" söz konusu olduğunda doğal sınırlarını zorluyordu. Osmanlı entelektüel ortamında kadın konusunda bu dönemde çokça tartışılan görüşler genel olarak üç kampa ayrılmışlardı: İslamcılar, Batıcılar ve Türkçüler.

İslamcılar çokeşlilik, boşanma ve örtünme konusunda herhangi bir yenilenmeyi tamamen reddeden kesin bir çizgiye sahipti. Mehmed Akif gibi çokeşliliğe prensipte karşı çıkmamakla beraber tekeşliliğin uygulanması gerektiğini ve kadınlara eğitim hakkı verilmesini savunan "mülayim" sayılabilecek İslamcılar yok değildi. Ancak son tahlilde "mülayim" Mehmed Akif dahi kadınların ev dışında çalışmasına karşıydı.[2]

Hepsi de *Sebilü'r-reşad*'ın yazarlarından olan Mahmud Esat Efendi, Ahmed Naim ve Aksekili Ahmed Hamdi'den başka İslamcı kesimin en önemli isimlerinden biri Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi idi. Musa Kâzım Efendi kadınlara "kaprisli ve güvenilmez" doğaları gereği boşanma hakkının kesinlikle tanınamayacağını savunan, taviz vermez bir İslamcıydı.[3] Ona göre kadının yaratılış nedeni çocuk doğurup, büyütmekti.[4] İslamcıların üzerinde en fazla durdukları nokta Batı göreneklerinin topluma dengesizlik getireceğiydi, dolayısıyla toplumun tamamen çürümesini engellemek için öncelikle kadınların İslamca öngörülen kurallara harfi harfine uymaları gerekliydi.

Batıcılar "radikaller" ve "uzlaşmacılar" olarak adlandırılabilecek iki ayrı eğilimi kapsamaktaydı. Her iki eğilimin fikir birliği ettiği konular kadınların kamu hayatına katılabilmesi, eğitim ve boşanma hakkı idi. Selahaddin Asım ve Abdullah Cevdet gibi "radikaller", bunlara ek olarak tesettüre tamamen karşıydılar. Selahaddin Asım'a göre "ancak kadını dişi olarak görüp şehvetten başka hizmeti olmayacağı kabul edilen cemiyetlerde ictimai vicdan örtünmeyi sağlayamadığı için maddi örtünmeye başvurmuştur. Örtünme kadını dişi görmenin hem eseri hem sebebidir."[5] Abdullah Cevdet'in İslamı uygarlaşma yolunda bir engel kabul eden görüşleri[6] ve "Hem Kuran'ı aç, hem kadınları aç" şeklinde ifade ettiği aile reformu sloganı İslamcıların protestolarına neden olmuştu.[7] Abdullah Cevdet kadar "uç" görüşlere sahip olmasa bile, "Elbet değil nasibi mezellet kadınlığın / Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer" dizeleri Osmanlı kadın hareketine slogan olan Tevfik Fikret de Batıcılara dahildi.

"Uzlaşmacı" Batıcılar İslam'ı kadınların serbestleştirilmesinde bir meşrulaştırma aracı olarak görüyorlardı. Rıza Tevfik ve Celal Nuri'nin de aralarında olduğu bu gruba göre kadınların ezilmişliğinin nedeni İslam değil, dinin özünü bozan dış etkilerdi.[8] Örneğin Rıza Tevfik çokeşliliğin dinin değil, toplumsal koşulların dayatması olduğunu ve çocukların ilk öğretmenleri oldukları için kadınların eğitiminin son derece önemli olduğunu savunuyordu.[9] Yani "uzlaşmacı" Batıcıların görüşü, İslam tarafından da öngörülen "saygıdeğer anne" rolüne daha uygun olmak için kadınların eğitilmeleri ve kamu hayatına katılmalarının gerekli olduğu şeklinde özetlenebilir.

Aralarında Ahmed Hikmet Müftüoğlu, Ahmed Ağaoğlu ve Halide Edip'in de sayılabileceği diğer grup ise Türkçülerdi. "Türkçü" grubun düşünceleri en net ifadesini Ziya Gökalp'in yazılarında bulur. Gökalp'e göre Osmanlı toplumunda aile hayatının olmaması olumsuz sonuçlara neden oluyordu, ve

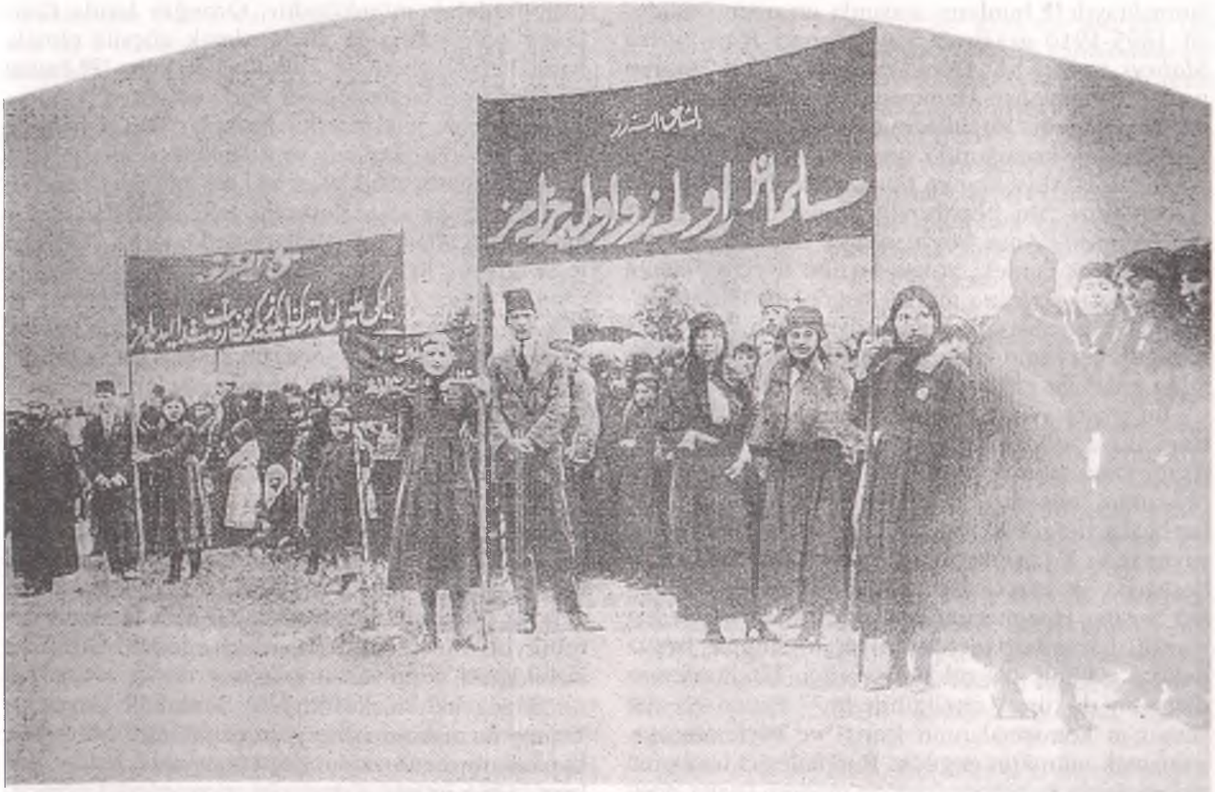

İzmir'in işgalini protesto eden İstanbullu kadınlar ***(İlhan Pınar Arşivi).***

Türk Kadını ancak Bizans, Arap ve İran etkilerinden arındırılarak Türk uygarlığının ideal durumuna ulaştığında erkeklerle eşit hale gelebilirdi.[10] Gökalp'in Türk Kültürünün kadın hakları konusundaki mükemmeliyetine olan inancı "İstikbalde bi-taraf tarih, demokrasi ve feminizmin Türkler'den doğduğunu itirafa mecbur kalacaktır"[11] diyecek kadar güçlüydü. Görülüyor ki, Türkçüler ulusal özelliklere modern bir yorum getirmek istiyorlardı. Başka bir deyişle "Türk" kadını ulusal kimliğini koruyarak modernleşmeliydi. Gelecek bölümde de görüleceği üzere *Kadınlar Dünyası* yazarları ideolojik olarak en fazla bu gruba yakındılar.

Şimdiye kadar anlattıklarımız erkeklerin kadınların durumunun nasıl olması gerektiği konusunda düşündüklerinin bir özetiydi. Şimdi kısaca bu konuda kadınların ne düşündüğüne bir bakalım. Bu konu Tanzimat döneminde tartışılmaya başlamakla birlikte, kadınlar ancak II. Meşrutiyet döneminde kendi davalarında aktif rol oynamaya başlamışlardır. Kadın derneklerinin kurulması bu yoldaki en önemli adımdır. Her ne kadar -Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti hariç- feminist amaçlar gütmeseler de, bu dernekler kadınların fikir alışverişinde bulunabilecekleri platformlar oluşturarak ve kadın eylemciliğini teşvik ederek kadın hakları davasına destek vermişlerdir.

Kadınlar ilk olarak hayır derneklerinin çatısı altında toplandılar, bunlara ek olarak kadınların eğitimi, genel toplumsal ve ekonomik sorunlara çözümler aramak gibi çeşitli amaçlarla kurulan dernekler de vardı.[12] Böyle "çok amaçlı" derneklerin tek istisnası, amacını şu şekilde ifade eden Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti (bundan sonra HNC) idi:

"Osmanlı muhiti kadınlığında hayat-ı mesaiyi uyandırmak, münevver bir nesl-i âti yetiştirecek malumatlı valideler ihzar eylemek, evvelen kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahı, saniyen işçiliğe müteallik müesseselerin vücuduna ve bunlarda kadınların, kızların, istihdamına, salisen kadınlıkda ilmin irfanın yükseltilmesine mütevakkıfdır".[13]

Dikkate değer bir husus HNC'nin programında amaçlarının siyasi değil, toplumsal olduğunun özellikle belirtilmiş olmasıdır: "... erkeklerimizin siyasatına henüz akıl erdiremeyiz. Karışamayız, fakat bir hayat-ı ictimaiye sahibi olmak itibariyle ittihad edib terakki yoluna girerek hayat-ı mesaimizi tanzime, irfan ve seviyemizi i'lâya çalışabiliriz".[14]

Bundan sonraki bölümde HNC daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır; şimdilik, kullanılan "henüz" kelimesinin tesadüfi bir seçim olmadığını, HNC'nin daha uzun vadeli planları hakkında bir ipucu olduğunu belirtmekle yetinelim.

Kadın derneklerine ilaveten süreli kadın yayınları da yüzyıl başında Osmanlı kadın bilincinin gelişmesinde önemli deliller teşkil eder. II. Meşrutiyet döneminde bu türden 17 gazete ve dergi yayımlanmaktaydı;[15] bunların arasında en uzun ömürlüsü 1895-1910 arasında yayımlanan *Hanımlara Mahsus Gazete* idi. Dönemin önde gelen yazarlarından Fatma Aliye Hanım da bu gazetenin yazarları arasındaydı. Makalelerinden birinde kadınların aydınlanma konusunda geç kaldığından şikâyet eden Fatma Aliye Hanım buna şöyle bir yorum getirmektedir: "Bu hep böyle olmuş böyle gelmiş şeylerdendir. Ama böyle olmuş dememiz böyle yapmışlardır demek, yoksa bu ilm ü fazlın sahibi olan cenab-ı feyyaz-ı mutlak hazretleri onu kullarının erkeğine dişisine hep birden ihsan buyurmuş olduğundan bunu kadınlardan dirığe erkeklerin iktidarı erişebilir mi?"[16]

Bu sözler aynı zamanda Osmanlı kadın hareketinin iki önemli noktasını da temsil etmektedir: Aşağı statü bilinci ve bu durumun erkek ürünü oluşunun tanınması. Burada sözü edilmesi gereken bir başka dergi İstanbul'da 1911 ve 1912 yıllarında yayınlanan *Kadın*'dır. Bu dergide Beyaz Konferans başlığıyla bir yazı dizisi yayımlanmıştır. Bu dizi Fatma Nesibe Hanım tarafından, tamamen beyaz başörtülü hanımlardan oluşan bir topluluğa, beyaz dekore edilmiş bir salonda verilen bir konferans dizisinin dökümü niteliğindedir.[17] Fatma Nesibe Hanım'ın konuşmalarının içeriği ve söylemine şaşırmamak mümkün değildir. Bu etkileyici hatibenin sözleri âdeta feminizm üzerine modern (hatta postmodern!) bir metinden alınmış izlenimi vermektedir. Bu nokta, bazı bölümlerin güncel argümanlarla karşılaştırmalı olarak okunması ile daha da belirginleşmektedir. Örneğin mitlerin feminist söylem için önemi hakkında: "Birçok feminist ... dil ve mitin gerçekliği inşa etmedeki gücünü kaydettiler ... ama mitler hâlâ var. Demek ki mitin daha geniş sembolik işlevini ve bu mitlerin cilasını kazımanın ne anlamlara gelebileceğini öğrenmek zorundayız."[18] Fatma Nesibe Adem ve Havva hikâyesini "alternatif" bir yorumla anlatarak tam da bunu yapıyor; burada tümünü alıntılayamadığımız konuşma metninin sonunda şöyle diyor:

"Biri şımarmış, diğeri (Havva) lutf etmiş ve bu suretle sırf bir eser-i telakki, bir eser-i gaflet olmak üzere işte bizlere kadar devam etmiş. ... Şimdikilerde nasıl erkekler, kolları, hayattaki mevkileri kuvvetiyle; kadınlar da fırsatların kendilerine lüzumun, dür-binliğin, bilhassa zekâlarının kuvvetiyle temin-i muvazenete çalışıyorlarsa öyle. ... Âdem ... sinirlerinin salabetiyle mağrur, bütün hukuku, bütün mantıkı kendi lehine tevil etti. Takdığı gözlük kan renginde, gördüğü menazır kandan ibaretti. Ve Havva ne yapsın, bu kırmızı tecahümler önünde cebri, sırf tedafüi takayyüdle siyah ağlarına girmeğe mecbur oldu, bunun içindir ki hanımlar, şimdi bize hilekâr diyorlar."[19]

Kendisi de bir dizi simgeden oluşan böyle bir miti parçalarken Fatma Nesibe'nin kullandığı dilin simgeselliği gerçekten çok vurucu. Post-yapısalcı feministlerin önemle vurguladıkları "güç" kavramına bile Fatma Nesibe'nin konuşmalarında bir prototip bulmak mümkündür. Örneğin Linda Gordon'a göre "daha az güçlü olmak güçsüz olmak, hatta hep kaybetmek anlamına gelmez."[20] Fatma Nesibe bunu başka sözlerle ifade ediyor:

"Ah, evet, diyorlar ki: Kadınlar hangi hakdan bahs ediyorlar? Hakları varsa hilkatten istesinler!... Onları ma'nen, maddeten zaif ve kabiliyetsiz yaratan biz değiliz a! ... Kuvvetin zaife galebesi! ... Fakat aldanıyorlar ... hanımlar! Maddeten ... kaydına itiraf edelim, inanmaya mecburuz ... Fakat ma'nen? .. bunu kabul edemeyiz hanımlar! ... Dünyanın her köşesine dikkat ediniz, bir inkılabın bidayetinde bulunuyoruz. Emin olunuz, bu inkılab bir erkek ihtilali gibi kanlı ve vahşi olmayacak. Bilakis nezih ve nisbeten sessiz, lakin mutlaka semeredar olacak; buna itikad ediniz hanımlar!"[21]

Bu sözlerinden de anlaşılabileceği üzere Fatma Nesibe yaşadığı çağın ötesini görebilecek şekilde, toplumsal değişmeleri algılayıp kavrayabilen keskin bir gözlem yeteneğine sahipti. "Güç" kelimesinin ne anlama geldiği hakkında "bilgi güçtür"[22] diyen bir günümüz feministi kadar açık tanımlar verebiliyor; bir yandan da erkek-egemen dünyaya alabildiğine verip veriştiriyordu:

"Bizi mazlum, küflü, sefil bırakmak istiyorlar. Tenevvür onların işine gelmez. Çünkü zulmetler haydutların hem-razıdır. Çünkü şu gece açılsın, onların bütün ictimai sirkatlerini, cinayetlerini göreceğiz. Şimdiye kadar topraklara gömülen kadınlık dirilecek; onlarla beraber birçok hukuk da dirilecek; artık ne muştalayacakları sine, ne kıracakları kafa kalacak; artık 'seni boşarım mel'un!' diyen mülevves diller kuruyacak, tekmelemek için kalkan ayaklar kırılacak"[23]

Fatma Nesibe'nin kıvrak üslubunun eşi benzeri az rastlanır olsa da, kendisi zamanının tek feministi değildi. *Kadınlar Dünyası* dergisine bir göz atmakla belli olacağı üzere feminizm sandığımızdan daha fazla Osmanlı kadınını ilgilendiriyordu.

KENDİLERİNE AİT BİR DÜNYA: KADINLAR DÜNYASI

Kadınlar Dünyası (bundan böyle KD) diğer kadın dergileri arasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu gazetenin (daha sonra dergiye çevrilmiştir) sayfaları arasında göz gezdirirken Osmanlı kadınlarının "diğer cins" olarak göğüslemek durumunda kaldıkları sorunları nasıl bir sağduyu ile kavradıklarına şaşırmamak gerekir. Ancak Osmanlı feministinin "ne kadar feminist" olduğunu değerlendirebilmek için bu makalelerin yazılmış olduğu tarihsel bağlam kesinlikle akıldan çıkarılmamalıdır.

Örneğin KD'nin birçok sayısında bu "feminist" yazarların her şeyden evvel -kaçınılmaz olarak- kendi dönemlerinin birer ürünü oldukları, başat ideolojinin yüzyıllardır kendilerine telkin ettiği kalıpları kimi yerlerde ifade etmelerinden açıkça belli olmaktadır. Buna verilebilecek bir örnek Emine Seher Ali'nin "kadınların görevleri"ni tanımlamasıdır: "En mühim üç vazifemiz, mevcudiyetimizin zekâtı, hayatımızın borcu var, birincisi: mevki-i ictimaiyemizi bilmek, ikincisi: hanelerimizin umur-i hususatına hakkıyla vakf-ı vücud etmek, üçüncüsü: evladlarımızı vatana hizmet edebilecek bir istidadda terbiye etmek".[24]

Çocuk terbiyesi konusunun KD'de neredeyse istisnasız kadınların eğitimini meşrulaştıracak bir vesile olarak işlenmesiyle birlikte, bu sözler Emine Seher Ali'nin kafasındaki "ideal" kadın tipinin, üyesi olduğu toplum tarafından dikte edilen rol modellerinden fazla da kurtulamadığını belli etmektedir. Bu tür bir etkilenme Bedia Nigâr'ın mükemmel ev kadınlığı için 12 altın kuralı anlattığı makalede daha da belirgindir; bu kuralların sonuncusu şudur:

"Mesaide yorulmuş erkek hanesine avdetinde karşısında pırıl pırıl parlayan bir yuva, bir lami' nazar, bir hande-i teselliyat, bir kelam-ı müşfik istifsar eder, bir lisan-ı muhabbet ve sadakat ister. Bunlar olmadı mı erkekde ikinci bir yorgunluk başlar. Neticede hanesine gelmemeye, yorgunluğunu başka mahal-i vesaitde aramaya başlar".[25]

Kadinlar Dunyassi

Kadınlar Dünyası'nın 123. sayısı.

Demek ki KD yazarlarının "çalışma hakkı" için bir mücadele başlatmış olmalarına karşın, bu mücadele kazanıldıktan sonra evde işlerin nasıl kotarılacağı konusunda henüz pek kesin bir fikre sahip olmadıklarını söylemek yanlış olmaz. Geleneksel davranış biçimlerinin, ahlak kurallarının korunması konusundaki kaygıları pek çok makalede dile getirilmiştir. "Terbiye-i diniye" ve "daire-i adat ve milliye" şu örnekte olduğu gibi sık kullanılan terimlerdi: "Biz Osmanlı kadınları ... sınıfımızın bu gayretine, açmış oldukları bu çığıra terbiye-i ictimaiyemiz, adab ü adatımız dairesinde girmek istiyoruz".[26]

Osmanlı kadınlarının mücadelesini verdikleri özgürlüğün sınırları da böylelikle yine kendileri tarafından konulmuştu. Ancak, yine hatırlanması gereken bu hanımların vermiş olduğu mücadelenin hangi toplumsal koşullar altında gerçekleştiğidir. Kullanılan dili, kadınların kendilerini geleneksel rolleri içerisine hapsetmesinden çok, akıllıca uzlaşmacı bir tavır olarak yorumlamak daha doğru olacaktır, zira başka örneklerde görüleceği gibi "adab, adat, terbiye-i diniye" gibi terimlerin tanımı konusunda Osmanlı feministleri oldukça esnek görüşlere sahiptiler.

KD yazarları kadının konumunu bir toplumun uygarlaşmasının biricik göstergesi sayan görüşü tamamen benimsemişlerdi. Erkeklerin ve genel olarak toplumun "ilerlemesinin" kadınların özgürlük derecesiyle doğru orantılı olduğunu savunuyorlardı. Bu, bir başmakalede şöyle ifade ediliyordu: "Kadınların ıslah olunacak, tekemmül edecek hayatı erkekleri de ıslah ve terakki ettirecek, vezaif-i müştereke gibi en mühim bir amil-i medeniyeyi canlandıracaklardır. Kadın, erkek bu suretle hudud-ı medeniyeyi bellemiş olacaklardır".[27]

KD yazarlarına göre yalnız toplumsal değil, ekonomik gelişme de kadınlara bağlıydı. Örneğin Emine Seher Ali şöyle diyordu: "Erkeklerin terakkisi bizim tealimize, mesai ve sanai-i milliyenin inkişafı bizim gayretimize vabestedir".[28]

"Sanai-i milliye"nin vurgulanması KD'de sıkça gündeme getirilen bir konuya işaret etmektedir; yani bir "Osmanlılık" duygusu, bir tür proto-ulusçuluk uyandırma çabasına. Bu, yeni bir kadın derneği kurma girişimini açıklayan bir makalede açıkça dile getirilmiştir: "Bu cemiyet her şeyden evvel Osmanlı olacaktır. Osmanlılıktan başka bir şey tanıyıp bilmeyecektir... İlk emniyyemiz ittihad-ı dahiliyenin taht-ı temine alınmasıdır".[29]

Daha ileri bir ulusçuluk fikri o günlerde popülerlik kazanan "milli iktisat" kaygılarıyla beraber ortaya konuyordu. KD yazarlarına göre ulusal iktisadın asıl bekçileri Osmanlı kadınlarıydı, bu nedenle ithal ürünler ve özellikle lüks mallar tüketen kadınları sertçe eleştiriyorlardı. Atiye Şükran Nestle süttozu reklamlarını şu şekilde protesto ediyordu: "Bizde ne kan var, ne can, ne de faaliyet!! Çocuklarımızın yiyeceğini bile Avrupa gönderiyor. Çocuklarımızın gürbüz olmasını bile Avrupa düşünüyor. İlerde bunlar da iyi yük taşısın, iyi hamallık yapsın demek istiyor!"[30] Böylelikle "sömürgeleşme" Atiye Şükran'ın sözleriyle herkesin anlayabileceği şekilde ifade ediliyor ve kadınlar KD aracılığıyla buna karşı koymaya davet ediliyorlardı.

"Milli iktisat" kaygıları KD yazarları tarafından gayet pragmatik ve akıllı bir biçimde kadınların aktif işgücüne katılması istekleri için bir mazeret olarak gösteriliyordu. Ülkenin ekonomik bağımsızlığının, kadınların ekonomik bağımsızlığına bağlı olduğunu savunuyorlardı. Bu görüş bir başmakalede şöyle özetleniyordu:

"Avrupa'nın iktisat boyunduruğu altından bu zavallı milletimizi kim kurtaracak? Erkeklerimiz mi? Hayır, biz onlardan artık gayret beklemiyoruz. Belki kadınlarımız teali eder de bir nesl-i âti vücuda getirebilirse o başka... Fakat hal-i hazırda ümidimiz biz kadınlıkda kaldı. Yalnız bağırıp çağırmayalım. Müsmir, faal bir hareket gösterelim. Sınaata, sınaatkârlığa alışalım".[31]

KD yazarları kendi mücadelelerini özgürlük ve ulusal uyanış adına daha büyük bir başka mücadelenin "olmazsa olmaz" bir parçası olarak görüyorlardı. II. Meşrutiyet döneminin "özgürlük" ortamı ka-

Müdaafa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti erkânı ilk Türk kadın pilotu Belkıs Şevket hanımı Yeşilköy'de uğurlarken.

dınların özgürlüğü gerçekleşmeden tam olamazdı. Başka bir başmakale şöyle diyordu: "Hakkımızı aramakla, aramaya çalışmakla mevki-i mahsus sahibi olmalıyız. Bu da bir hakkımızdır, bir hakk-ı meşru ve medenimizdir. Kadınsız bir millet olmadığı gibi, cereyan-ı milliye kadın zahir olmadan tekâmül-i milli dahi olamaz".[32]

İstibdat rejimi yıkılıp, toplumsal sorunlar daha aydınlık bir ortamda görülmeye başlandığında kadınların sessiz çığlıklarının da daha yüksek perdeden duyulmaya başladığını söylüyorlardı:

"İstibdad-ı idare tazyiki altında sesine kuvvet veremeyen kadınlık, hayat-ı meşrutiyetin feyzinden istifade edebildi... Bunun netice-i tabiisi olarak sesine kuvvet verdi. Ve bugün bir ihtiyac-ı tecedddüdle bağıran ve daha bağıracak olan bu seslerin ... Kadınlar Dünyası bir ma'kesidir. Ve öyle zannediyorum ki, o ihtiyacın neticesi olarak tevellüd etmiştir."[33]

KD makalelerinde belirgin bir "ezilmiş grup bilinci" izine rastlanır ve ezenin "erkekler", ya da başka bir deyişle erkek-egemen toplum ve onun getirdiği kültür olduğu açıkça belirtilir. Mesela Aziz Haydar'a göre, "Erkekler asırlardan beri kadınları tahakkümleri, keyfi istibdatları altında ezdiler, kastılar, kavurdular, diledikleri zaman aldılar, diledikleri zaman bıraktılar, emirleri altında tasavvur ettikleri gibi hükm yürüttüler".[34]

KD makaleleri ve dergide yayımlanan okur mektupları kadınların içinde yer aldıkları -ya da alamadıkları- erkek-egemen topluma karşı derin bir öfkeyi yansıtmaktaydı; onlara göre kadınların bu toplumda bir "hakk-ı hayat"ı dahi yoktu. Bu tür yazılar kadınların, onları kamu hayatına katılmaktan alıkoyan görünmez -ve görünür- parmaklıkların ardında yaşadıkları "toplu klostrofobi"ye birinci elden tanıklık etmektedir. Bu öfkeyi kuvvetli sözlerle dile getiren bir örnek şudur:

"Erkekler zahiren bu kadar hürriyetperver göründükleri halde hakikatte birer küçük müstebitten başka bir şey değillerdir. Hürriyet, hürriyet sedalarıyla koca kıtaları kanlara boğdukları esnada bile kendilerinden daha büyük, daha mühim olan âlem-i nisvanı görmediler. Onlara hukuk-i siyasiye değil, hukuk-i insaniye bile bahşetmekten çekindiler. ... Fi'l-hakika bugünün erkekleri eski Hintliler gibi zevci vefat eden kadınları diri diri mezara götürmüyorlar. ... Fakat buna yakın bir şey yapıyorlar. ... Benim itikadıma göre yaşamak lafza-i manadan ibaret değildir. Yaşamak için çalışmak, çalışmak için de mütenevvi mesai lazımdır"[35]

Görülüyor ki, yukarıdaki sözlerin yazarı için temel kaygı "hayat hakkı"dır. Hakkını aradığı hayat ise bağımsız, yani kişinin kendi "kazandığı" hayattır, eğer kişi bu haktan yoksun ise, diri diri gömülmek böyle yaşamaya yeğdir. Bunun gibi KD'deki birçok makale tek bir ideale işaret etmektedir: çalışma hakkı.

Bu nokta bizi KD makalelerinde işlenen özgürlük kavramına getirir. KD yazarları kadınlar için özgürlük talep ediyorlardı, ancak onların sözünü ettiği "özgürlük" bu kelimenin "genel geçer" tanımından farklı bir anlam içeriyordu. Kısa bir parçasını alıntıladığımız aşağıdaki türden makalelerde özgürlüğün ne olduğu uzun uzun tartışılıyordu:

"Cumhur-i hükema hürriyeti aslen ve esasen böyle tarif etmişlerdir: Hürriyet demek kadın erkek insanın kendisine sahip olması demektir.. Hürriyet kendine sahip olup da her madde üzerinde istediği gibi kararlaştırarak, istediği gibi icra eden adamın o yapmış olduğu işin hüsn ü kubhunu dahi istediği gibi muhakeme edebilmesi demektir."[36]

Yukarıda sözü edilen türde bir özgürlük elde edebilmek için her şeyden önce kadınların ekonomik zincirlerinden kurtulmaları gerekiyordu, çünkü: "Kadının zulüm görmesine, esaretine kendisini yalnız olarak yaşatabilecek bir iktidarı olamaması sebep oluyor. Yani kadının hariçte maişetini temin edebilecek bir halde bulunmamasıdır..."[37]

Anlaşıldığı üzere KD yazarları özgürlüğe ulaşmanın tek yolunun ekonomik bağımsızlıktan geçtiğinin bilincindeydiler. Üzerinde durdukları diğer nokta ise mümkün olduğu kadar çok kadını bundan haberdar etmekti. Böylelikle çalışma özgürlüğünün ardından ikinci önemli nokta kadınların eğitilmesi olarak görülüyordu. "Bilinç artırma" amaçlı eğitim sadece okullar gibi resmi kurumlarla değil, gazeteler, konferanslar, hatta komşu ziyaretleri gibi bilgi akışını sağlayacak ağlar aracılığıyla olacaktı. KD'ye göre: "Fikri uyandıran vasıtaların birincisi gazetelerdir, ictima'attır. İctima'attan maksat konferanslarda irad edilen nutuklardır ki her halde mühim te'sirat bırakır. Zira gazete okuyamayanlar, nutuklar vasıtasıyla tenevvür eder..."[38] Aynı şekilde, "Mektuplarımızda, mülakatlarımızda hep bundan (HND) bahsedelim. Her gün oralarda dedikodulardan geçilmez. Bu dedikoduların içine böyle bir emr-i hayrı sokalım".[39]

Eğitim talepleri "aydınlanmış" nesiller yetiştirecek "aydınlanmış" annelere sahip olma gerekçesiyle meşruluk kazanıyordu. Bir çocuğun topluma kazanılmasında ilk öğretmeni olan annenin taşıdığı hayati önem pek çok makalede tekrar ediliyordu:

"Biz valideyiz, beşeriyetin anasıyız. Evladlarımızı terbiye ile mükellefiz. Evladlarımıza verebileceğimiz terbiye ilm üzerine bina edilmiş bir terbiye olursa semerat-ı hüsniye gösterebilir. Biz kadınlar hayat-ı iktisadi, hayat-ı ictimai, hayat-ı muaşeretten behresiz olunca evlatlarımızı hayatın dağdağası içine gözü kör, fikri boş olarak atmış oluruz... Teslim etmeliyiz, ... ilim, maarifet, daima cihanda cehalet üzerine bina edilmiş taassuba galebe etmiştir".[40]

Üzerinde durulması gereken bir husus KD yazarlarının anneliği kadınlara "üstün" bir özellik kazandıran bir "farklılık" olarak algıladıklarıdır. Bu nokta kadınların kendileri ve erkekler arasında bir "ötekilik" bağı kurmaları açısından önemli olsa da, bunu Osmanlı feminizminin niteleyici unsurlarından biri olarak almak yanlış olur çünkü "annelik toplumsal bir kategoridir...(ve) kadınların anneliğinin koşulları erkekler tarafından tanımlanmıştır, bu nedenle annelik düşüncesi her zaman için başat kültür tarafından belirlenmeye, dolayısıyla da özgün olmamaya her zaman açıktır."[41] Bu durumun Osmanlı örneği için de geçerli olduğu iddia edilebilir.

Osmanlı feministlerinin KD'den anlaşılan önemli bir özelliği sık sık siyasi hak talebinde bulunmadıklarını vurgulamalarıydı; ancak istisnasız "şimdilik" kaydını koyarak:

"Erkeklerimiz... daha geçen gün İngiltere'den başlayarak bütün Avrupa'yı dehşetler içerisinde bırakan nümayişleri işitmediler mi? Bilmiyorlar mı ki: Avrupa yakın bir zamanda kadınlara hukuk-i siyasayı bahşedecektir?... Biz Osmanlı kadınları tekamül nazariyesini bildiğimiz için bu kadar ifrata gitmiyoruz. ... İşte: Bizim istediğimiz hukuk-i siyasa değil, şimdilik bu gibi hukuk-i insaniyedir".[42]

Bu paragrafın kayda değer bir yönü yazarın erkeklere daha ne kadar süre Avrupa'da olup bitenleri görmezden gelmeyi sürdürebileceklerini sorarken taşıdığı meydan okuyucu tavırdır. Belli oluyor ki, kadınların diğerleriyle birlikte, siyasi haklarına da kavuştuğu bir dünya düşlemekteydi. Dolayısıyla 1913 yılının Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi hak talep etmediği için bu yazarın yeterince "feminist" olmadığını söylemek haksızlık olur.

En başta sorduğumuz "KD yazarları feminist miydiler?" sorusuna tekrar döndüğümüzde alıntıladığımız metinlerin yazılmış olduğu tarihsel bağlamı tekrar hatırlamak gerekiyor. O zaman görülüyor ki, bu yazarlar ve dergiye katkıda bulunan diğer kadınlar, üyesi bulundukları erkek-egemen toplumun belli koşullarını benimsememelerine ve taleplerini sınırlayan bir oto-kontrol mekanizması geliştirmelerine rağmen feminizmin Türkiye'deki öncüleri sıfatını hak etmişlerdir. Zaten onlar da kendilerine "feminist" demekten -günümüzün "ben feminist değilim, ama..." notunu koymaya özen gösteren modernlerinden cesur bir tavırla- çekinmemişlerdi.[43] Eğer "feminizm, erkek egemenliğinin, onu değiştirme isteğinin ışığı altında oluşmuş ve sunulmuş bir eleştirisidir, yani bu değişimin mümkün olduğuna inanmış olmayı varsayar"[44] tanımını esas alırsak, bu tanım KD yazarlarının yaptıklarını da kapsar, zira onlar yalnız erkek-egemen toplumu eleştirmekle kalmayıp, bu durumun değişmeye yazgılı olduğuna inandıklarını da belirtmişlerdi: "Esir isek esaret de geçicidir, kurtuluruz şüphesiz".[45] ■

---

1. *Kadınlar Dünyası* dergisi hakkında ayrıntılı ve titiz bir çalışma geçtiğimiz yıl Serpil Çakır tarafından yayınlandı: Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994.
2. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 65.
3. Kurnaz, *age*, s. 63.
4. Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s. 31.
5. Kurnaz, *age*, s. 66.
6. Göle, *age*, s. 26.
7. Kurnaz, *age*, s. 67.
8. Kurnaz, *age*, s. 68.
9. Kurnaz, *age*, s. 68.
10. Ziya Gökalp, *Malta ve Limni Mektupları*, der. F. A. Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.
11. Ziya Gökalp. *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976, s.163.
12. Çakır, *age*, s. 43.
13. *Kadınlar Dünyası*, 28 Mayıs 1329.
14. *Agy*.
15. *Kadın Dergileri Bibliyografyası*, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi, Metis Yayınları, 1992.
16. Aynur Demirdirek. *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikâyesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1983, s.20-22.
17. Demirdirek, *age*, s. 93.
18. Linda Mc Dowell ve Rosemary Pringle, ed. *Defining Women*, Cambridge: Polity Pres, 1992, s. 13.
19. Demirdirek, *age*, s.103.
20. Linda Gordon, "What's New in Women's History", *Feminist Studies/Critical Studies*, der. Teresa de Lauretis, Londra: Mac Millan Press, 1988, s. 24.
21. Demirdirek, *age*, s. 96-97.
22. Aveen Maguire, "Power: Now You See It Now You Don't", *Defining Women*, der. Linda Mc Dowell ve Rosemary Pringle, Cambridge: Polity Press, 1992, s. 24.
23. Çakır, *age*, s. 70.
24. Emine Seher Ali, "Vezaif-i Nisvan", *Kadınlar Dünyası*, 30 Nisan 1329.
25. Bedia Nigâr, "Hikmet-i İctimaiye", *agy*, 26 Nisan 1329.
26. *Kadınlar Dünyası*, 4 Nisan 1329.
27. *Agy*, 3 Mayıs 1329.
28. Emine Seher Ali, *agy*, 11 Nisan 1329.
29. *Agy*, 30 Nisan 1329.
30. Atiye Şükran, "İşimiz Hep Buna Benzer.", *agy*, 29 Nisan 1329.
31. *Agy*, 24 Nisan 1329.
32. *Agy*, 25 Nisan 1329.
33. Elis, "Kadınlık Âleminde İhtiyac-ı İnkılab", *agy*, 16 Nisan 1329.
34. Aziz Haydar, *agy*, 5 Şubat 1921; Çakır, *age*, s. 123.
35. Saciye, "Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler? Kadınlar Ne İstiyor?", *agy*, 10 Nisan 1329.
36. *Agy*, 13 Mayıs 1329.
37. Mükerrem Belkıs, "Bi'l-fiil Tesvik Lazım", *agy*, 14 Haziran 1329; Çakır, *age*, s.107.
38. Agy, 16 Nisan 1329.
39. Mükerrem Belkıs, *agm*; Çakır, *age*, s. 128.
40. *Agy*, 22 Nisan 1329.
41. S. Ruddick, "Maternal Thinking", *Mothering: Essays in Feminist Theory*, der. J. Trebilcot, Ottowa: Rowman and Allanheld, 1983, s. 226-227.
42. Saciye, *agm*.
43. Mükerrem Belkıs, *agy*, 9 Mart 1329; Çakır, *age*, s.107.
44. Gordon, *age*, s. 28.
45. Mediha İsmail, *agy*, 11 Nisan 1329.

KADIN ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN FETVALAR

FETVALARDA KADIN*

GÖKÇEN H. ART

1980 sonrası kadın hareketinin önemli etkilerinden biri pek çok araştırmacının ilgisini kadın konusuna çekmek olmuştur. Bu ilginin sonucu olarak 19. yy ve 20. yy Osmanlı'da ve günümüzde kadın konulu çok değerli çalışmalar yayınlandı. Bir bütün olarak düşünüldüğünde her biri bu bütünün önemli bir parçasını oluşturan bu çalışmaların çoğu, kadınları kendi dillerinden, kendi kalemlerinden hareketle gün ışığına çıkarmayı denedi ve kanımca başardı da. Ancak kadınları kendi esererinden yola çıkarak incelemek, görünür kılmak her zaman mümkün olmadığı gibi kendisini bu tür bir malzemeyle sınırlayan çalışmalar, temel aldıkları materyalin doğası gereği, sadece yazmış ve yapıtlarını sonraki kuşağa aktarmış kadınları gün ışığına çıkardığı için aynı dönem ve yerde yaşamış kadınların geneline dair fikir vermekten uzak görünüyor. Kadını toplumda bir ada gibi ve diğer toplumsal süreçlerin dinamikleri ile bağlantılandırmadan ele almak yerine devlet, din-ideoloji, topluluk kültürü, iktisadi yapı ile ele almak eğilimi kadın araştırmaları açısından yukarıda değindiğim eksikliği gidermek yolunda önemli adımlardan biridir. Bu noktada kadın araştırmaları, merkezine kadın/toplumsal cinsiyet kavramlarını alarak geniş kapsamlı bir araştırmalar zincirine hem yol açmaya, hem de getireceği kadın bakış açısıyla ışık tutmaya adaydır.

Şeyhülislamlık kurumu kayıtları, bir başka deyişle şeyhülislam fetvaları kadın araştırmalarının anlamını tekil kadınlardan genel olarak kadınlara doğru genişletecek ve bu araştırmalara önemli bilgiler kazandırırken yeni boyutlar getirecek çalışma alanlarından biridir. Çünkü kocaları, babaları ve çocuklarıyla birlikte kadınların durumunu devletin kayıtlarından (ağzından), erkeklerin onları devlete aktarışlarından hareketle inceleme olanağı veren şeyhülislam kayıtları ensest durumlarından tutun da evlenme, boşanma, vesayet, veraset, kadının asiliği, nafaka sorunları, zina ve bunun gibi aile içi ilişkileri (kadını) doğrudan veya dolaylı ilgilendiren pek çok konuda tek tek insanların (çoğunlukla erkeklerin) yönelttiği soruları, bu soruların bağlamına ilişkin bilgileri ve şeyhülislamın verdiği yanıtları içermektedir. Bu yazının sınırlarının göz önünde bulundurarak şeyhülislamlık kurumunun işleyişine, bu kurumun devlet ve toplum açısından işlevlerine girmeden kadınların İslami bir cemaat toplumunda (malzememiz ağırlıklı olarak Müslüman Sünni toplumunu yansıtmaktadır), erkek egemen bir toplumsal zihniyet temelinde, devlet, din ve kurumlar gerçeğini nasıl yaşadıklarını özetlemeye çalışacağım.

Fetva mecmualarında en sık rastlanan olgulardan biri küçük çocukların ana baba veya aile büyükleri tarafından evlendirilmeleridir. Bu tür nikâhlarda kız çocuğunun babası veya velisi İslamda mehir adı verilen ve Osmanlı'da yaygın olarak uygulandığını çıkarsadığımız para veya malı kız çocuk adına alıp kullanabilmektedir. Bu biçimde evlendirilen kız çocuğu buluğa erdiğinde kullanabileceği nikâhlı fesh hakkını kullanamamakta ve seçmediği bir evliliğe neredeyse mahkûm edilmektedir. Çünkü nikâhın fesh edilmesiyle birlikte kocaya bu mehrin anında iade edilmesi gereği doğar. Bu şekilde evlendirilen kız çocuklarının nikâhı reddetmek için şeyhülislama başvurdukları durumlarda şeyhülislamın nikâhın devamına karar verdiği görülüyor. Bu biçimde evlendirilen erkek çocukları ise, İslamda erkeğe koşulsuz olarak boşanma inisiyatifi verildiği ve incelediğimiz toplumda da uygulandığı için, kendi inisiyatifi dışında gerçekleştirilen nikâhı istediği an bozabilir. Bu konuya, yetişkin bir erkekle evlendirilen kız çocuğunun kocası tarafından "cinsel ilişkiye girilebilir cüssede" olduğu kanıtlanırsa, ki fetvalarda dokuz yaşındaki bir kız çocuğunun cinsel ilişkiye girilebilir bulunduğunu görüyoruz, şeyhülislamın onayıyla ana ve babasından zorla alındığı durumları da eklemek gerekmektedir.

Evlilik süresince kocanın ödediği mehrin ve nafakanın kadınlar üzerinde kimi durumlarda baskı, kimi durumlarda da bir mağduriyete neden olduğunu görüyoruz. Bunu gözlediğimiz örneklerin bazısında sorun kadının kocasının seçtiği semtte veya evde oturmak istemeyişidir. Şeyhülislamın cevabı ise koca mehri ödemişse kadının kocasına tabi olmak zorunda olduğu anlamındadır.

Nafaka ile ilgili sorularda ise kadınlar kocaları kendilerine nafaka bırakmadan uzağa gittiği için Kadıdan borç almak durumunda kalmıştır ve dönen koca bu borcu ödememek için sorun çıkarmaktadır. Hatta bir örnekte koca "ben karımı çok önceden boşamıştım" gibi bir iddiada bulunuyor. Kocanın bu durumdaki güvencesi ise açıktır: İslam hukuku boşama hakkını kocanın keyfine bırakmıştır ve nikâhlar yazılı hukuka bağlı olmak zorunda değildir; bir başka deyişle nikâh sözleşmesi ve boşama kararı kocanın iki dudağı arasındadır. Söze dayalı, pek çok sözleşmeyi kayda bağlamayı gerektirmeyen bir toplumsal yapı, hukuk ve zihniyette (burada toplumsal ideolojik olarak İslamı göz ardı etmemek gerekir, zira devlet yapısı ve hukuk İslama dayanmaktadır) yukarıdaki gibi bir iddia için kadı veya şeyhülislamın dayanak istemesi gerekmiyor. Yani devletin de kocanın sözünü temel almaktan başka yapabileceği bir şey yoktur. Gayrimüslim kadınlara geçmeden belirtmekte yarar vardır. Kayıtlarda kadınların boşanma talebine çoz az rastlıyoruz ve bu taleplerden yalnızca biri şeyhülislamdan onay alıyor. Bu örnekte de kocanın iktidarsızlığı söz konusudur.

---

* Bu yazı BÜ Tarih Bölümü'ne master tezi olarak sunulmuş "Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetvaları Işığında 17. yy'da Kadın, Erkek ve Çocuk İlişkileri" adlı çalışmaya dayanmaktadır.

Müslümanlarla evlenen gayrimüslim kadınlar boşanma halinde çocuğun kimde ne kadar zaman kalacağı konusundaki anlaşmazlıklarda ortaya çıkıyor. Bu tür durumlarda Müslüman babanın veya akrabaların çocuğu anneden alma gerekçesi gayrimüslim annenin çocuğa kendi dinini öğretmesi ihtimaldir. Ve çocuğun Müslüman babaya verildiğini görüyoruz. Din kökenli mağduriyet durumu, karısı Müslümanlığı seçen kocalar için de geçerlidir. Bu kez Müslümanlığı seçen kadın ve çocuklar babadan hemen uzaklaştırılıyor ve Müslüman bir kocaya tanınan karısı ve çocukları üzerinde tasarruf hakkı gayrimüslim kocaya tanınmıyor. Bu durumlarda açıkça cemaatler arası hiyerarşinin öne geçtiğini görüyoruz.

Erkeklerin cinsel "kabahatlari"ni içeren sorulara geçmeden önce yüzlerce soru içinde koca dayağı ile ilgili sadece iki kadının şeyhülislama başvurduğunu belirtmek istiyorum. Bu durumlarda kullanılan ifadelerde şer'i (dini) bir nedenin olup olmadığı kesinlikle belirtilmiştir. Sorulardan birinde koca karısını namaz kılmadığı için dövdüğünü iddia etmiş ve şeyhülislamdan onay almıştır. Bir diğerinde ise koca dini bir neden olmadan dövmektedir karısını. Ancak şeyhülislam kocaya hukukta "tazir-i şedid" olarak adlandırılan muğlak bir ceza uygun görmüştür.

Yukarıda erkeklerin cinsel kabahatleri olarak adlandırıldığım durumlara gelince: Bu durumlarda erkeklerin soruyu formüle ediş biçimleri de en az ifade edilen olgunun kendisi kadar çarpıcıdır. Çünkü sorular genellikle 'suç'un kendisi değil başka bir şeyi sorma amacına göre biçimlendirilmiştir. Sözgelimi bir soruda erkek sekiz yaşındaki öz kızı ile karısı olduğunu zannederek cinsel ilişki kurduğunu ve bu durumun karısı ile nikâhını bozup bozmayacağını sormaktadır. Bu konudaki bir diğer soru türünde ise eşcinsel ilişki yaşayan erkekler birbirlerinin kızları ile evlenip evlenemeyeceklerini sormaktadırlar. Bu türden sorularda ensest ilişkiye maruz bırakılan kızın veya annenin inisiyatifine dair herhangi bir bilgi olmadığı gibi fetva mecmuasında kadınlar ve çocuklar tarafından erkeklerin aile içi cinsel tacizinden şikâyet edildiğine de rastlamıyoruz. Bu konudaki bilgilerimiz tamamen erkeklerin kendi ifadelerine dayanmaktadır. Yalnız iki fetvada kadın, kocasının onu livata (anal seks) etmesinden şikâyet etmektedir; bunda da şeyhülislamın cevabı livatanın İslam hukukunda cezası olmasına rağmen kadının kocasından ayrılamayacağı yolundadır.

Çatalcalı Ali Efendi'nin (17. yy) fetva mecmuasında kadın ve aile konulu soru ve fetvalarda gö-

ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN FETVALARINDAN

- Zeyd küçük kızı Hind'i Amr'la evlendirse Hind buluğa erdikte söz konusu akdi hıyâr-ı buluğla (buluğla nikâhı fesh etmek hakkı) feshe kadir olur mu? El-cevap: Olmaz.
- Zeyd'in nikâhlısı küçük Hind dokuz yaşında olup cinsel birleşmeye muktedir olmakla Zeyd Hind'i anası ve has nenesi Zeynep'ten almaya kadir olur mu? El-cevap: Olur.
- Hıristiyan Zeyd'in zevcesi Hind İslamla müşerref olup sonra Zeyd'e İslam arz olundukta Zeyd reddetse Hind Zeyd'den ayrılır mı? El-cevap: Ayrılır.
- Zeyd zevcesi Hind'den olup sekiz yaşında olan küçük kızı Zeyneb'i geceleyin Hind zannedip şehvet ile okşasa ve öpse Hind Zeyd'e haram olur mu? El-cevap: Olmaz.
- Zeyd'in zevcesi Hind Zeyd'in evinden kaçıp kızkardeşi Zeyneb'in evine varsa Zeyd mehr-i muaccelini (peşin ödenmiş mehir) vermekle Hind'i evine götürmeye şer'en kadir olur mu? El-cevap: Olur.
- Zeyd zevcesi Hind'i nafakasız bırakıp başka diyara gitmekle Hind hâkime varıp Zeyd üzerine kendine değeri belli şu kadar akçe nafaka takdir ettirip ve borca izin alıp iki sene borç ile geçindikten sonra Zeyd gelip Hind borç alınmış nafakayı Zeyd'den talep ettikte Zeyd "ben seni bir sene önce boşayıp boşanma mektubunu göndermiştim" deyu iddia ve Hind tamamen inkâr edip Zeyd'in iddiası kanıtlanmasa sadece sözüyle borcu tamamen ödememeye kadir olur mu? El-cevap: Olmaz.
- Hıristiyan Hind boşandığı kocası Müslüman Zeyd'den olan oğlu küçük Amr'ı bakma hakkıyla tutmak üzere iken Amr dine aklı ermeye başlayıp Müslüman bir bakıcı bulunmasa Zeyd Amr'ı Hind'den almaya kadir olur mu? El-cevap: Olur.
- Zeyd Amr'a livata ettikten sonra Zeyd Amr'ın kızı Hind'le evlenmek caiz olur mu? El-cevap: Olur.
- Zeyd zevcesi Hind'e livata eylese Zeyd'e ne lazım olur? El-cevap: Tazir-i şedid ve hapis.
- Zeyd zevcesi Hind'e livata eylese Hind Zeyd'den boş olur mu? El-cevap: Olmaz.

Fetava-yı Ali Efendi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1312

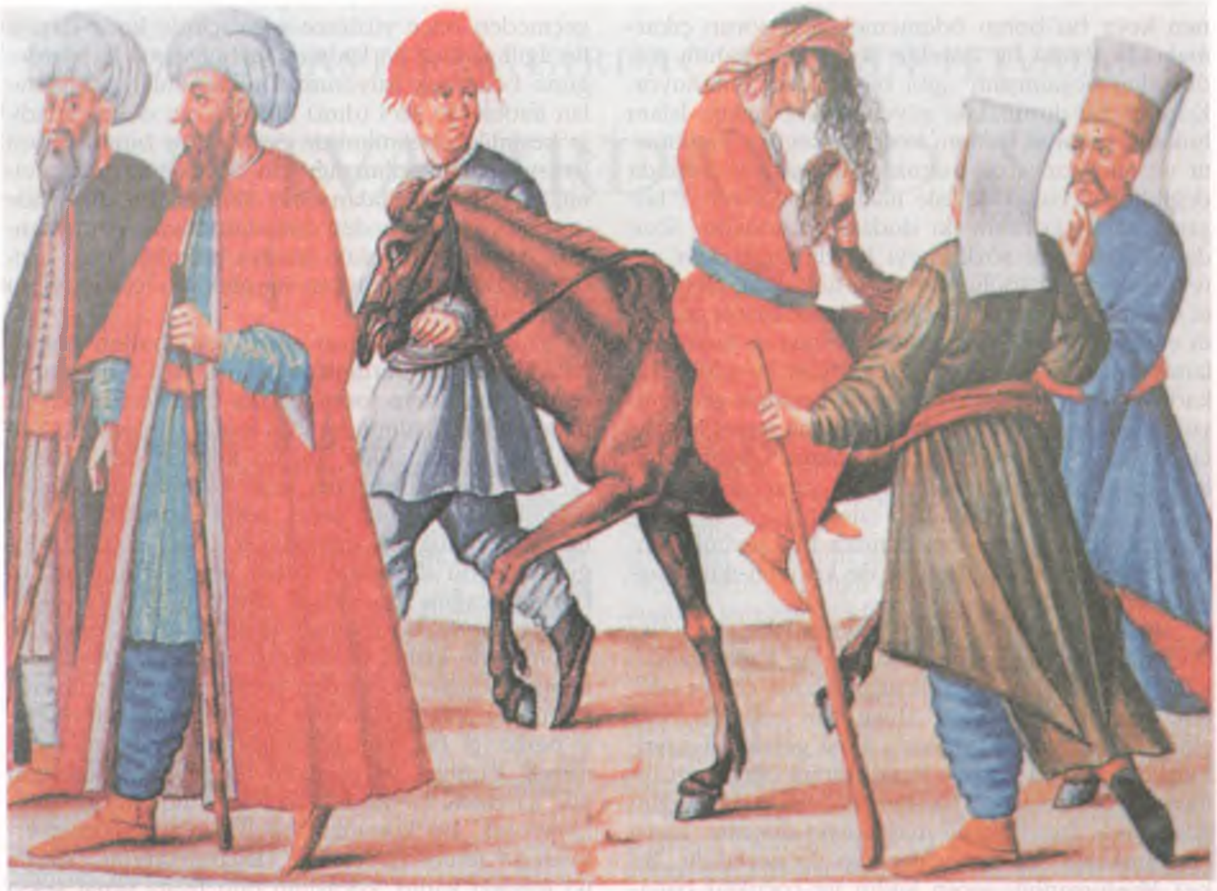

Zina suçlusu bir kadının başına hayvan bağırsağı sarılmış durumda eşeğe ters bindirilerek sokakta dolaştırılması.
Metin And, *Istanbul in the 16th Century*, İstanbul, 1994

rüyoruz ki, bir cemaat toplumu içinde kadınlar temel olarak köle ve özgür oluşlarına, cemaatlerine, sınıflarına ve hatta yaşlarına göre değerlendirilmek durumundadırlar. Bir cemaat toplumunun erkek egemenliğinin sacayaklarından birini ideolojik anlamda İslam oluşturmaktadır. Elimizdeki materyalin de gösterdiği gibi bu ideolojik payanda bir anlamda kadınların başında demoklesin kılıcı işlevini görmektedir. Bunu, kadınların "asiliğinden" dem vurulan sorularda erkeklerin kadınlara uygulayacakları yaptırımlar konusunda şeyhülislamın onayını istemelerinden rahatça çıkarsayabiliyoruz.

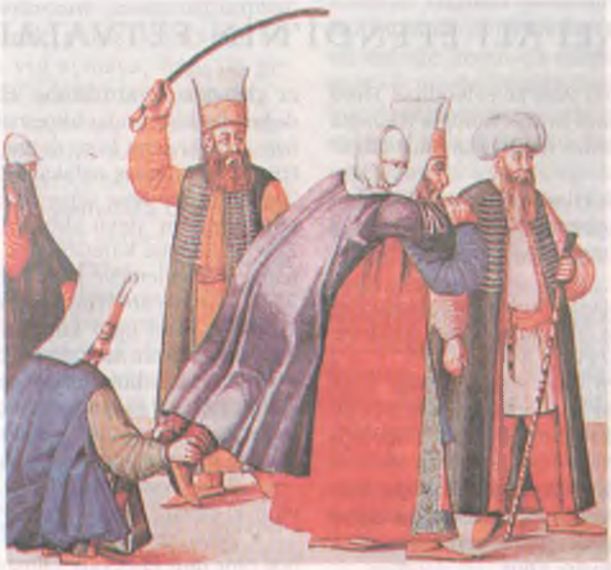

Bir kadının falakayla cezalandırılması.
Metin And, *Istanbul in the 16th Century*, İstanbul, 1994

Erkekler egemenliklerini dayatırken, sosyal ve iktisadi koşulların kendilerine verdiği avantajlara (aynı koşullar kadınlara dezavantajlar getirmektedirler) ek olarak böyle bir ideolojiye de yaslanmaktadır. Güçlerinin yetmediği noktalarda bilirkişi "otorite" olan şeyhülislama başvururlar ve onay alırlar.

Bu yazıda sadece özel bir altyapı bilgisine gerek duymadan okuyucunun anlayacağını umduğum konulara değinerek şeyhülislamlık kayıtlarının toplumsal cinsiyet ve kadın araştırmalarına ne türden bilgiler katacağını anlatmaya çalıştım. Bu bilgilere örnek teşkil edecek soru ve fetvalar sadeleştirilmiş olarak çerçeve içinde verilmiştir. ■

KARADENİZ EREĞLİSİ EVLENDİRİCİLER CEMİYETİ

HAMİDE KOYUKAN

İkinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadının konumunu "sorun" olarak görmesinin de katkısıyla, daha önceleri dergiler çevresinde odaklanan kadın hareketi örgütlenmeye başlamıştır. Bu örgütler 1908'de daha çok kadın hakları savunuculuğu çerçevesinde iken, 1912'den sonra hayır cemiyetleri çerçevesine kaymıştır. Ancak bu ayrımın çok netleştiği de söylenemez. Kadın örgütlerinde girişim ve kuruculuk daha çok erkeklerden ve yukarıdan aşağı gelmiştir. 1908'de kurulan Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi gibi örgütlenmeler, 1910'lardan sonra yerlerini Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti, Cemiyet-i Hayriye, Esirgeme Derneği, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'ne bırakmıştır. Bu örgütlenmelerin İstanbul ve Selanik'te yoğunlaştığı görülmektedir.[1] Örneğin Selanik'te 17 Aralık 1909'da kurulan Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti "hayrat ve hasenat" amaçlıdır ve İttihat ve Terakki aracılığıyla kurulmuştur, diğer şubelerine de İttihat ve Terakki Kulüpleri yol gösterecektir (madde 8).[2]

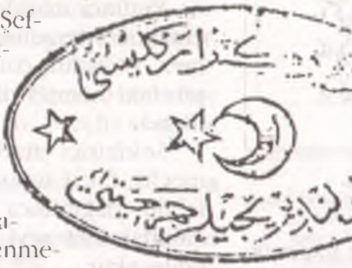

16 Ocak 1910'da Karadeniz Ereğlisi'nde kurulan Evlendiriciler Cemiyeti de ilk kongresini ("Umumi Temel Meclis") İttihat ve Terakki Kulübünde yapmıştır. Kongreyi toplayan, nizamnamesini hazırlayan ve başkan seçilen Tunalı Hilmi Bey, öğrenciliğinde gizli gazete çıkarmış, örgüt kurmuş ve 1895'de Cenevre'ye kaçmış eski eylemcilerdendir. 1 Eylül 1909'da Ereğli kaymakamlığına atanmıştır.[3] Derneğin amacı, evlenmekte zorluk çeken gençlere yardım olarak belirlenmişse de, nizamnemesinde kadın hakları ile ilgili gelişimin izlerini de görmek olanaklıdır. Cemiyetin kuruluş amacı içinde "toplumu her tür çirkin âdet ve geleneklerden kurtarmak" da sayılmakta, bunun içinde "kadının mal gibi satılması" "çirkin geleneğine" karşı çıkış da yer almaktadır.

Evlendirme konusunun, hükümetçe kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin (1916) kararnamesinde, cemiyet işliklerinde çalışanlar için zorunlu tutulduğunu görüyoruz.[4] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de evlilik zorunluluğu getirilmesi için yasa önergesi verilmiştir.[5] Kabul edilmeyen önergeye göre yirmi beş yaşını bitirip de evlenmemiş olanlara devlet memurluğu yapamamak dahil çeşitli cezalar verilirken evlenenler de ödüllendirilecekti. Tek evlilik de yeterli görülmeyerek ailesinden uzakta ikamet edenlere ikinci kez evlenmek zorunluluğu getirilecekti. Elli yaşından küçük olanlar ise, durumları uygunsa ya ikinci kez evlenecek veya mazeretleri yoksa şehit çocuklarına bakmakla mükellef olacaklardı; dörtten fazla erkek çocuk doğuran kadınlara da ödül verilmesi öngörülmekteydi.

Evliliğin nüfusu arttırmak ve "toplumu hastalıklardan arındırarak toplumsal yapıyı güçlendirmek" gibi hedeflere ulaşmak için kullanılmak istendiği örnekler karşısında, Ereğli Evlendiriciler Cemiyeti, evlendirmeyi özendirmek, yeni evlilere yardımcı olmak amaçlarının yanı sıra âdetlere de karşı çıkmakta, insancıl ve yenilikçi bir tutum sergilemektedir.

Ereğli madenlerinin kadın erkek nüfus oranları ve yaşam koşulları ile gelenekler arasında uyumsuzluk yaratmasının cemiyetin kurulmasında rolü olabileceği akla gelmekteyse de rakamlar böyle bir yaklaşımı destekleyecek ipucu vermemektedir.

Nizamnamesinin dilinin arılığından da çıkartılabileceği gibi Tunalı Hilmi Bey'in etkisini taşıyan Evlendiriciler Cemiyeti, büyük merkezler dışında kurulmuş olan ilginç ve bildiğimiz tek örnektir.

KARADENİZ EREĞLİSİ EVLENDİRİCİLER CEMİYETİ NİZAMNAMESİ

Birinci madde: Vatan, boşluk, zürriyetsizlik yüzünden tehlikededir. Yetişmiş kızları, delikanlıları bir an evvel evlendirmek; bunların fakir, kimsesiz olanlarına ev, tarla, sermaye yahut çiftçilik levazımı tedarik etmek.

Bâ-husûs: kızların on beş, delikanlıların on sekiz yaşından evvel evlenmemelerine; illetli olanları evlenmekten alıkoymaya çalışmak; bu yoksulluk gün-

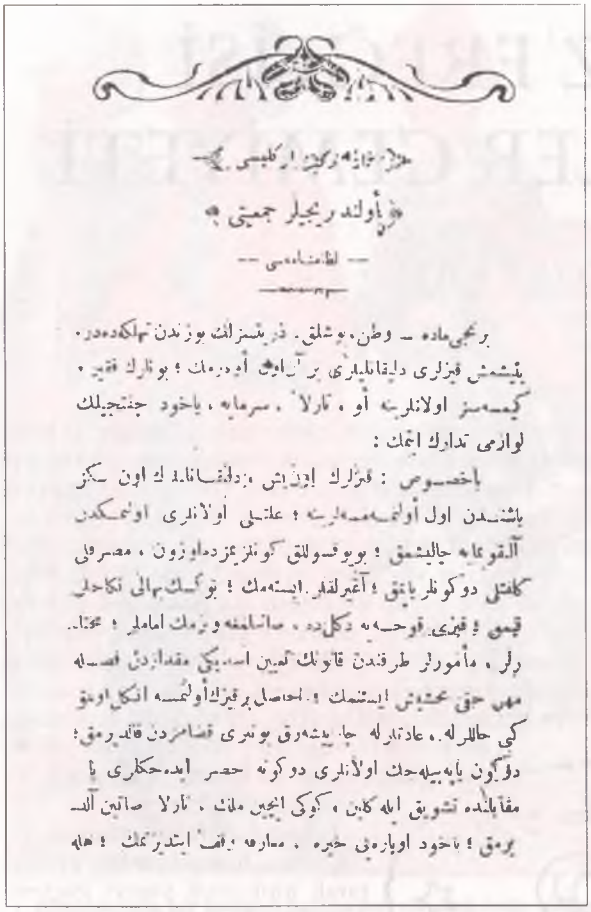

Cemiyet'in nizamnamesinin ön kapağı.

lerimizde uzun, masraflı, külfetli düğünler yapmak; ağırlıklar istemek; yüksek pahalı nikâhlar kıymak; kızı kocaya değil de, satılmaya vermek; imamlar, muhtarlar, memurlar tarafından kanunun tayin ettiği miktardan fazla mihr hakkı bahşiş istenmek; el-hâsıl bir kızın evlenmesine engel olmak gibi hallerle, âdetlerle çarpışarak bunları kazamızdan kaldırmak; düğün yapabilecek olanları düğüne hazır edecekleri para mukabilinde teşvik ile gelin, güveyi için mülk, tarla, satın aldırmak; yahut o parayı hayıra, maarife vakfettirtmek; hele ana ata hakkı diyerek çürük, vahşi en taş yürekli bir insana bile kan kusturucu bir itikad ile kızının hakkını bir de son defa olarak yutmaktan vazgeçmeyen ana babalara alabilmeleri mümkün olduğu takdirde alacakları ağırlıkları geliniyle güveyiye mal ettirmek; yahut o ağırlık bedeliyle tarla, mal, mülk satın alınarak güveyi ile gelin üzerine yazdırtılmak, münasip ise güveyiye sermaye edilmek; her türlü güzel ilahi vesileler, sebepler arayarak, bularak evlenmeyi kolaylaştırmak: evlenmeye vasıta olmayı daima düşünmek; evlendirmeyi, evlendiriciliği ateşi sönmez sevdalarla daima emel edinmek; hayır sahiplerinden cemiyete vakıflar, hibeler kazandırmak, konferanslar vermek vazifeleri arkasından koşar bir cemiyet kurulmuştur; adı: (Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti)'dir.

İkinci madde: Cemiyete giren yılda en azdan (beş) kuruş verir. Girmediği halde bile yardım eden (fahri aza) sayılır.

Üçüncü madde: Cemiyetin ilk işi kazanın her köyünde bir şube açmak, hiç olmazsa bir arkadaş edinmek olacaktır.

Dördüncü madde: Cemiyetin merkezi (Ereğli) kasabasıdır.

Beşinci madde: Cemiyet her yıl sonunda intihab edilir, dördü evli, üçü bekâr yedi azalı bir (meclis) ile idare olunur. Bu meclis hürdür, istediği gibi icraatta bulunur. Ancak her kararını ekseriyet reyi ile verir. Birinin işi için o yerdeki azadan, aza yoksa hemşehrilerden iki kişi meclise rey sahibi olarak dahil olur; bunlar o işe alakalı bulunmayacaklardır. Meclisin davetiyle altı ayda bir alelade, icabında olarak cemiyetin bütün azası toplanır, bir (umumi meclis) yapılır; hesaplar görülür, görülmüş işlerle gelen yıl görülecek temelli işleri için görüşülür, kararlar verilir; idare meclisi bu kararlar temelinden ayrılmaz. Cemiyeti reisiyle sandıkkârı umumi meclis intihab eyler. İdare meclisi azası tekrar intihab edilebilir, bu meclis kitabet vazifesini kendi azasından birine verir.

Altıncı madde: Cemiyetle cemiyetin mührü hükümetçe, kanunca tanınmıştır.

Yedinci madde: Cemiyet başka yerlerde kendi emelince, temelince kurulacak cemiyetlerle birleşmez, istiklalini daima korur. Ereğli sınırlarından dışarıdaki hemşehrilerinin evlenme işleriyle de oyalanmaz.

Sekizinci madde: Cemiyet ancak bir umumi meclis, fakat umumi azanın üçte iki reyi ile dağıtılabilir; dağıtılınca nakdi, malları, mülkleri, arazisi, vakıflar, her şeyi Ereğli maarif komisyonuna terk edilecektir.

KARADENİZ EREĞLİSİ EVLENDİRİCİLER CEMİYETİ ZABITNAMESİ
UMUMİ TEMEL MECLİS

Osmanlı İttihat ve Terakki Kulübü
4 Muharrem 328 - 3 Kânunı sani 325
Pazar gecesi, saat: 4

Kaymakam Tunalı Hilmi Bey dün akşam kulüpte bir konferans verdi: Kazanın hastalıklarına deva sırasında bu cemiyetten bahsetti. Birçok hemşehrilerin bugünkü istişaresi neticesi olarak ictima edildi.

Babaoğlu Halil Kaptan, Alay Emini Naci Bey, Mazlumcuzade Haydar Bey, Müddei-i Umumi Muavini Ramiz Bey, Kara Mahmudzade Mehmet Bey, Cıbırzade Hüseyin Efendi, Belediye Kalfası Kiyosin (?)oğlu Andriya Efendi, Yeni Mektep muallimlerinden Cerrahzade Hafız Tevfik Efendi, Hacıpiroğlu Hüseyin Efendi, Odabaşızade Tahsin Efendi, Belediye Kâtibi Suyabakanzade Haşmet Efendi, Düyun-ı Umumiye Anbarcısı Şevket Efendi, Tahsildar Olacakoğlu Yakup Efendi, Banka Kâtibi Fahrettin Efendi, İcra Memuru Neşet Efendi, Tahsil Memuru

İsmail Efendi, Düyun-ı Umumiye Kâtibi Aziz Efendi, Hüseyinoğlu Nazif Efendi, Orman Fen Memuru Şevki Bey, Kâhya Kadir Efendi, Kolsuzoğlu Mehmed Efendi, Tunalı Hilmi Bey mevcutturlar. Tahrirat Kâtibi Rıza Efendi, Ceza Reisi Ahmet Bican Efendi, Zabıt Kâtibi Eşref Efendi, Tapu Kâtibi Mehmet Efendi, Nüfus memuru İsmail Efendi, Nüfus Kâtibi Hasan Efendi, Orman Muamelat Memuru Mustafa Efendi, Belediye Reisi Hacı Musa Efendi, Zaptiye Eyüp Efendi, Berber Ahmetzade Hakkı Efendi, Cıbırzade Ali Bey, Balıkçı Ahmetzade Sami Efendi her ne kadar mazeretlerine mebnî bulunamamışlar ise de cemiyete iştirak etmiş olduklarından müessis azadandırlar.[6]

Tunalı tertip ettiği nizamnameyi okudu: bir kaç noktası ilave ile, tadil ile kabul edildi.

Cemiyet bir takım çetin, çirkin hırslar, âdetler karşısına daima çıkacağından, kanun ise en birinci destek olduğundan hemen resmi bir mühür hakkettirilerek hükümete tasdik ettirileceği gibi, cemiyetin kanunen tanınmış olması için de hemen hükümete müracaat edilecektir.

İdare meclisi azasının intihabına başlandı; netice olarak, evlilerden: Tunalı Hilmi Bey, Kara Mahmutzade Mehmet Bey, Kâhya Kadir Efendi, Kalfa Andriya Efendi; bekârlardan: Mazlumcuzade Haydar Bey, Müddei-i Umumi Muavini Ramiz Bey, Orman Fen Memuru Şevki Bey ekseriyeti kazandılar, aza oldular.

Reis ile sandıkkâr intihabında: Tunalı Hilmi Bey reis. Haydar Bey sandıkkâr oldu. Meclis dağıldı. Saat: 5.10

Matbaa-yı Avnizade Cemil - Samsun ■

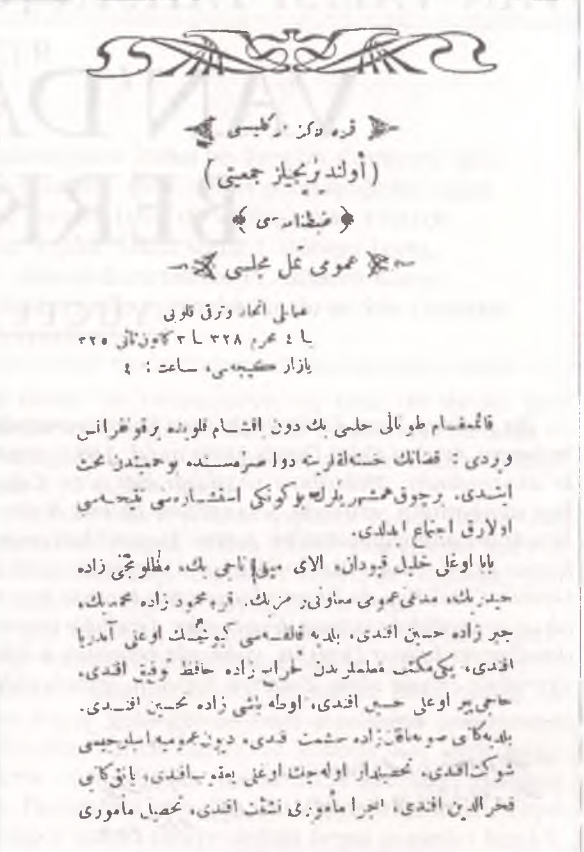

قره دكز اركليسى

(أولندرجيلر جمعيتى)

ضبطنامه سى

عمومى عمل مجلسى

محافل اتحاد وترقى كلوبى
يا ٤ محرم ٣٢٨ يا ٣ كانون ثانى ٣٢٥
بازار كيجه سى، ساعت : ٤

قائممقام طونالى حلمى بك دون اقشام قلوبده بر قونفرانس ويردى: قضانك خسته لقلرينه دوا صرمسنده بو جمعيتدن بحث ايتدى. بر چوق همشهريلرك بو كونكى استشارەسى نتيجه سى اولارق اجتماع ايدلدى.

بابا اوغلى خليل قپودان، الاى بكى ناجى بك، مظلومجى زاده حيدر بك، مدعى عمومى معاونى رمزى بك. قره محمود زاده محمد بك، جبر زاده حسين افندى، بلديه قلفه سى كيوشلك اوغلى آندريا افندى، يكى مكتب معلملرندن خراب زاده حافظ توفيق افندى، حاجى پير اوغلى حسين افندى، اوطه باشى زاده محسن افندى. بلديه كاتبى صوبه ماقچى زاده حشمت افندى، ديون عموميه ايلچيسى شوكت افندى، تحصيلدار اوله جق اوغلى يعقوب افندى، بانق كاتبى فخر الدين افندى، اجرا مأمورى نشأت افندى، تحصيل مأمورى

Zabıtnamenin ilk sayfası.

---

1. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 1. Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 476-482.
2. Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, 43-44 GÜz 1988-Kış 1989, s. 183-190.
3. Tunali Hilmi Bey (1871-1928), 1918'de Meclis-i Mebusan'da ve 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde Bolu mebusu olmuş, Kurtuluş Savası sırasında Bolu. Zonguldak, Ereğli bölgesinde çalışmış, ikinci ve üçüncü dönemlerde Zonguldak mebusu olmuştur. Kadın hakları ve Türkçenin arınması konularında ki nutuklarıyla tanınmıştı.
4. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 414, belge 48.
5. *Zabıt Ceridesi*, 22.2.1921, İçtima 155, Erzurum mebusu Salih Efendi'nin önergesi.
6. Belediye Reisi Hacı Musa (Cıbıroğlu), Karamahmutoğlu Mehmet ve Eşref efendiler, Kurtuluş Savaşı sırasında da Ereğli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticilerindendirler (Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Zonguldak ve Havalisi*, Kültür Bakanlığı, Ankara. 1992, s. 56, 129).

İSTANBUL
KÜLTÜR
KURUMLARI
REHBERİ
1996

Kültür Bakanlığı ile Tarih Vakfı'nın ortak yayını olan ve şimdiye kadar 4 baskı yapan *İstanbul Kültür Kurumları Rehberi*'nin 1996 baskısı piyasada. Kültür merkezleri, müzeler, kütüphaneler, yayınevleri, kitabevleri, sahaflar, sanat galerileri, tiyatrolar, sinemalar, dernekler ve vakıflar, yabancı kültür ateşelikleri, yüksek öğrenim kurumları ve ilgili kamu kuruluşları... Kültür Bakanı Fikri Sağlar'ın önsözü ile...

Toplam 733 kuruluşun adresi, telefon numarası, açık olduğu günler/saatler, kuruluş yılı ve yöneticileri bu rehberde.

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32 Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. (0212) 249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

İSTANBUL KÜLTÜR KURUMLARI REHBERİ
İSTANBUL CULTURAL INSTITUTIONS GUIDE

VAN VALİSİ TAHSİN [UZER] BEY'İN MEKTUBU:

VAN'DA ASAYİŞ BERKEMAL

YÜCEL DEMİREL

Bu mektup Feza Kürkçüoğlu'nun koleksiyonunda bulunan Avukat Celal Derviş Deriş'in (d. 1882) evrakı arasındadır. Mektubun yazıldığı kişi olan Celal Bey avukatlığın yanında Selanik'teki Hukuk Mektebi'nde hocalık yapmaktadır. Şehrin Yunanistan sınırlarına dahil olması üzerine Hukuk Mektebi İstanbul'a taşınır. Celal Bey de İstanbul'a yerleşip burada hocalık ve avukatlık hayatına devam eder. Özellikle ticaret davalarına bakan Deriş'in, yukarıda belirtilen koleksiyondaki evrakından, Zekeriya Sertel'in, yurtdışında bulunduğu uzun yıllar süresince, avukatlığını da yapmış olduğu anlaşılıyor. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki toprak kayıplarına dönemin aydınlarının bakışını gösteren mektup, kısa da olsa, Van'ın 80 yıl önceki durumu hakkında bazı ilginç bilgiler vermektedir. "Kürt sorunu" hakkındaki "devlet" görüşünün o zamandan bu zamana ne kadar değiştiği de böylece ortaya çıkmaktadır. Mektupta adı geçen İshak Tevfik Bey, Celal Derviş Deriş'in babasıdır. "Allah razı olsun" (!) denilen Telgraf Nâzırı Oskan Efendi'dir.

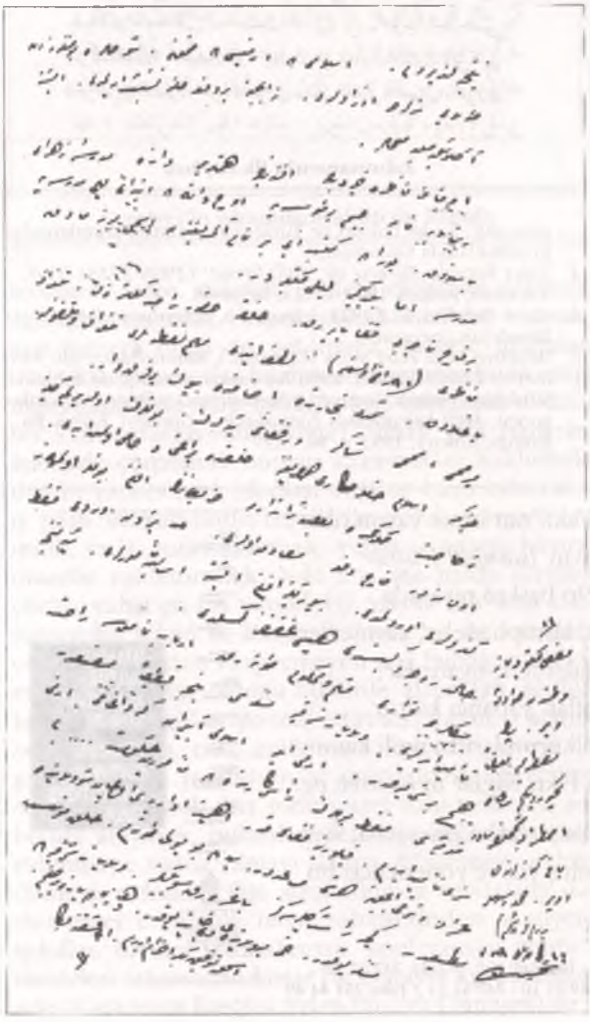

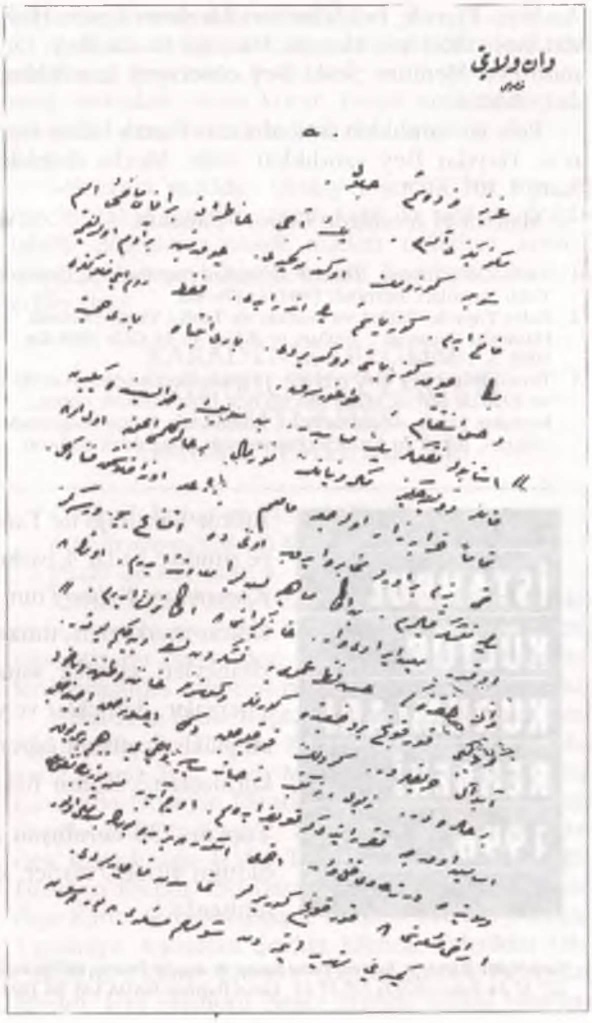

وان ولايتي

HASAN TAHSİN UZER

(Selanik 1877-İstanbul 1939)

Mülkiye Mektebi'nin son sınıfındayken İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğu gerekçesiyle okuldan çıkarıldı. Çeşitli idari görevlerde bulunan Hasan Tahsin, Van, Erzurum, Şam ve İzmir'de valilik yaptı. 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına seçildi. Daha sonra I. dönem İzmir, II. dönem Ardahan, III ve V. dönem Erzurum ve IV. dönem Konya milletvekili oldu. Anıları *Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi* (1979) adı altında yayımlandı.

Aziz kardeşim Celal

Mektubunuzu aldım. Pek acı hatırât bırakan mazi-i elîm şöyle gözümün önünden geçti. Çok metin bir adam olduğuma kani idim. Gözyaşım pek ender idi. Fakat Rumeli felâketleri bana çok gözyaşı döktürdü. Bari intibâh, bâri hamiyet ve hiss-i intikam doğursak.

İstanbul'a nakliniz pek münâsibdir. Ben Selanik ve havalisinde yeniden kanlar döküleceğine Makedonya'nın normal bir hale gelmesi için evvelemirde tamamen harâbezâr olacağına kaniim.

Binaenaleyh uzaklaşmak fena değil. Hatta bizim biraderle muhâbere edip onu da iknâ buyurursanız pek müteşşekkir kalırım. Ben ona mahiye beş lira muâvenet ederim. Onun da o kadar muayyen irâdı var. Hane kirasını da ona terk ederim.

Van hakkındaki hüsn-i nazar-ı umûmîye teşekkürden başka diyeceğim yoktur. Gördüğünü korkunç bir vaziyette görenler ve gösterenler hain-i vatan veyahut abtal heriflerdir. Kürtlük korkulacak değil ağlanacak acınacak bir haldedir. Ne yol, ne mekteb, ne hayat-ı siyâsiye ve içtimâiye hiçbiri yok, asayiş o derece takarrür etti ki tarif edemem. Üç aydır beş yüz bin nüfuslu vilâyette dört adi katl var. İhtimâl Üsküdâr'a bir ayda bunun beş misli olur. Arazi meselesini de korkunç görürler, temastan kaçarlardı. Kimseyi tehdid etmeden şu mühim meseleyi de yüzde seksen neticelendirdim. İslam'ı da Ermeni'si de memnun, şu halde bu mesele neden dolayı senelerce uzatıldı? Ne için bir defa halline teşebbüs edilmedi? İşte anlaşılmayacak muammâlar...

Evkaf Nâzırı Hayri Beyefendi'nin himmetleriyle Van'da Medrese-i Zehrâ-yı Reşâdiye namıyla cesîm bir müesseseye, üç tane de ibtidâî leylî medreseye başladık. Burada mekteb iyi bir nâm almadığından ismi bozmadık, medrese ama bildiğimiz leylî mekteblerdir.

Birkaç nâhiyeyi kaza yaparak halka huzur rahat gösterdik. Telgraf Nâzırı (Allah razı olsun) lutf etti, mühim noktaları telgraf ve telefonla bağladık. Şimdi ticârette, esnafta büyük bir fark var.

Mir Mehmet, Mehmet Şakir ve rüfekasını tepeledik. Bunların öldürülmeyeceğine çünkü İslâm halâskârı olduğuna halkta bir itimâd hasıl olmuş idi. Ne hâcet geldiğimde bazı jandarma zabitanının efendim, bunlar ölmez on senedir kaç defa müsademe oldu. Bizden vurdu fakat kendileri vurulmadı. Buyurunuz efendim işte asayiş memurları. Tepelenince halet-i ruhiye değişti hepsi gazanfer kesildi.

Binlerce firâri müttehem ve mahkûm tutarak erbâb-ı namusa rahat temin edildi. Vilayât-i Şarkıyye meselesi bence katiyen musannadır, hiçbir şey yoktur. Ermeni ile İslam'ı ayıran Kürt ağası, Ermeni komitası fakat bunların re's-i kârında da memûrîn-i hükûmet...?

Sizi temin ederim Filorina kazası kadar ehemmiyyet-i idâriyesi olmayan şu vilâyette umrân ve terakki için herşey müsaiddir. Ben de bu yolu tuttum. Halk munistir, mutî'dir. Kime rast gelirseniz, bağırarak söyleyiniz. Vilâyât-ı Şarkıyye'de mesele yoktur. Hatta bu vilâyette âdi cinâyet yoktur. Daha ziyâde yazamayacağım.

İshak Tevfik Bey'e ihtirâm ederim. Allah aşkına bana mufassal mektup yaz, vatandan havadis ver. Pek muztaribim. Bazen geçirdiğim sâât-ı ıztırâb tahammülfersâdır. Bâki gözlerinden öper cümleye selâmlar ederim kardeşim.

16 Kânunusâni 1329
[29 Ocak 1914]
Tahsin

Mektubun yazıldığı avukat Celal Derviş Bey oğlu ile birlikte çektirdiği pasaport fotoğrafında.

II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ EGE'DE ŞİRKET-İ MİLLİ DENEMESİ:

UŞAK OSMANLI HALI TİCARETHANESİ-II

SABRİ YETKİN

1907 yılının ilk üç ayı Ege bölgesi için oldukça heyecanlı geçmişti. Bir yandan tekelci bir zihniyetle kurulmuş olan Halı Sendikası, diğer yandan onun tekelciliğini yıkmak ve ortak çıkarlarda birleşebilmek için yerli örgütlenme ve halı üreticilerini uyandırabilme çabaları. Basın bu işte öncülük etmiş ve sayfalarını ezilenlerin lehine yazılara açmış ve bir kamuoyunun yaratılmasında son derece önemli bir görev üstlenmişti. Çabalar sonuçsuz kalmadı ve yerel halı tüccarları, sendikanın alacağı konumdan heyecanlanarak, somut çözüm önerileri üretebilmek için toplantılar tertiplemeye başlamışlardı. Nasıl bir önlem alabilirlerdi? Bunun için 7-8 defa bir araya gelmişlerdi ve sonunda çözüm yolunu bulmuşlardı: Sendikaya rakip olacak bir "milli" şirket kurmak. Bu gelişme ve karar, Ege bölgesinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisat tarihi açısından son derece önemliydi. Bu gelişmenin haberi, M. Ragıb imzasıyla "Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi" başlığıyla 31 Mart 1907'de aşağıdaki gibi yayımlanıyordu:

"Sendikanın muzırrat-ı akıbiyetinden fevkalade müteheyyic olan tüccaran-ı mahalliyemizin hamiyet-i vicdaniyeleri galeyana gelerek memleketimizin sendika yüzünden duçar olacağı muzırratlara bir nihayet verecek tedabir ittihazı için Mecalis-i Mahsusa teşkiliyle müzakerata girişmişlerdi. Akdolunan 7-8 mecliste gayet metin ve nafi bir esas üzerine tanzim edilen 28 maddeyi havi bir mukavelaname bu gün, umum tüccarlar tarafından imza olunarak "Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi" unvanı altında bir şirket teşekkül edildiğini mevsuken ve mesruren haber aldım.

... Mukavelename, şirketin menafiinden daha ziyade menafii ve istifade-i fukarayı muhafaza ve asâr-ı sanayiimizin her türlü su-i istimalden vikayesiyle terakkiyat-ı nesciyesini ve teksir-i ihracatını temin ve sendika belasının tecavüzat-ı muzırrasını min-külli'l-vücuh men edecek bir çok mevaddı havi(dir).

... Sendikanın ilan-ı tarihinden bu ana kadar kalpleri hunin, yeis ve matemle mâlâmâl olan Uşaklılar bu gün hamiyetperveran tüccaranın iştiraki sayesinde sanatları her türlü ziyan ve muzırrattan kurtulduğu için ne gibi şevkle aguş eyledikleri gayr-i kabil-i tarifdir.

Var olsun o zatlar ki hukuk-i umumiyeyi menafii-i zatiyelerine tercih ile bi'l-cümle servetlerini memleket ve menfaii-i memleket uğruna hasr etmişlerdir. Batsın yere o kimseler ki cüz'i bir menfaat uğrunda yüz binlerce nüfusun hukukunu paymal etmek azm-i leimânesini göze aldırmışlardır."[1]

M. Ragıb'ın yazısı, büyük bir coşku ile kaleme alınmıştı ve yöre halkının, yani halı üreticilerinin çıkarlarının artık korunacağını belirtmekteydi. Tabii burada şirketi kuranları ve şayet şirket para kazanırsa bundan aslan payını yerel tüccarın elde edeceğini unutmamamız gereklidir. Basında yer alan haberlerden anladığımız kadarıyla Uşak'ta bir Osmanlı Halı Şirketi kurulmuştur. Bu önemli girişime ilişkin resmi belge ve bilgileri tüm çabalarımıza rağmen elde edemedik. Elimizdeki tek kaynak dönemin İzmir basınına yansıyan haberlerdir. Nitekim Uşak'tan A. Tahir imzasıyla 4 Nisan 1907'de yayımlanan "Uşak Halı Ticareti Şirketi" başlıklı haber, şirkete ilişkin bazı bilgileri vermektedir:

"Teşkili ilan olunan İzmir Halı Sendikasının ezhan-ı umumiyede hasıl etdiği su-i tesir ilcasıyla erbab-ı kalem taraflarından ceraid-i mevkuteye yazılan makalat ve mütalaat-ı müfidenin beyan ve tavsiye eylediği hüsn-i rey ve tedbir-i saika muktezası olarak burada (Uşak'ta) umum tüccaran-ı muteberan taraflarından şimdilik 50 bin lira sermaye vazıyla bir 'şirket-i milliye' teşekkül ettiğinden, müdür-i umumilik ve kasadarlık vazife-i mühimmesi kemâl-i emniyet ve rüyetle mevsûf zevata tahsis ve umur ve hususat-ı saireyi müzakere ve tedkik etmek üzere de ayrıca komisyon-ı mahsus tayin olunmağla o yolda mukavelenamenin tanzim ve tahtim edildiği ve nisan ibtidasında muameleye fatihakeş ibtidar (olunacakdır)..."[2]

A. Tahir'in *Ahenk* gazetesinde yayımlanan yukarıdaki haberinde, İngilizler tarafından kurulan Halı Sendikası'na karşı, yerli tüccar ve üreticilerin hakkını koruyup, kollamak amacıyla 50 bin lira sermaye ile Uşak tüccarlarının kurduğu bir şirket tanıtılıyordu. Yazarın Uşak Halı Şirketi'ne "Şirket-i Milliye" unvanını yakıştırması son derece ilginç ve önemlidir.[3] Osmanlı İmparatarluğu'nun iktisat tarihine ilişkin bilgilerimiz çerçevesinde, "milli şirketler" II. Meşrutiyet sonrası kurulma aşamasına gelmiştir. Bu milli şirketlerin kuruluşundaki temel felsefe, sömürüye ve fakirleşmeye karşı bir tepkiydi ve Türk milliyetçiliğinin iktisadi alandaki yükselişiydi. "Milli iktisat" politikası, İttihat ve Terakki'nin Müslümanı gözetip, Anadolu'ya yönelip, Türkü iktisadi açıdan ön plana almasıydı. Ancak bu düşüncelerin uygulanması, 1908 Devrimi sonrasında mümkün olabilmiştir.

Nisan 1907'de Uşaklı yerli tüccarların kurdukları "milli" unvanı yakıştırmalı şirketin kuruluşunda, yabancı sermayeye karşı bir direncin varlığını biliyoruz. Özellikle İzmir basını bu oluşumda oldukça önemli bir rol üstlenmiş ve bir kamuoyu yaratılması açısından aktif çalışmalarda bulunmuştur. İzmir ve Ege bölgesi, Osmanlı tarihi içinde pek çok oluşuma öncelik etmiş bir yöredir. Önemli bir liman ve ticaret kenti olmanın avantajından yararlanarak, II. Abdülhamid'in istibdadından nispeten uzak kalabilmiştir. İşte bu nedenlerden ötürü, İttihat ve Terakki'nin özellikle "milli iktisat" konusundaki düşünceleri bu şirketin kuruluşunda etken olmuş mudur? Bugün bu soruya sağlıklı bir yanıt verebilmemiz çok zor. Ancak basında şirketin kuruluşu sırasında yer alan yazıları, Ege bölgesinde "milli iktisat" politikasına dayalı olarak kurulan şirketler dönemindeki yazılar[4] ile karşılaştırdığımızda, duygu ve düşünce açısından büyük benzerlikler olduğunu görmekteyiz. Hangi etkileşim ve etken olursa olsun, ortada tarihsel bir realite vardır ve 1907 nisanında Ege'de bir milli şirket kurulmuştur. Şu ana kadarki bilgi ve elimizdeki malzemelere dayanarak söz konusu şirketi, Ege bölgesi için Osmanlı iktisat tarihindeki ilk milli şirket olarak tanımlamak durumundayız.

Yukarıda alıntı olarak verdiğim haberde, şirketin kuruluş sermayesinin 50 bin lira olduğu, yönetim kurulu oluşturulup, genel müdür ve bir kasadarın atanıp, ayrıca şirketin kuruluş sözleşmesinin hazırlanıp, onaylandığı ve şirketin nisan sonunda işbaşı yapacağı belirtilmiştir. Milli Uşak Halı Şirketi'ni, on sekiz ortak kurmuştur. Bugünkü bilgilerimiz çerçevesinde, şirketin kurucularından yalnızca dördünün kimliği bellidir. Bunlar Uşak halı tüccarlarından Tiritzade Mehmet Paşa, Hamzazade Hacı Hüseyin, Helvacızade Ömer ve Hacı Gedikzade'dir. Şirkete ilişkin bilgiler bundan ileriye gidemiyor. Tüm araştırma ve çabalara rağmen, şirketin kurucularının tamamı ve yöneticilerinin kimlikleri tespit edilemediği gibi, şirketin kuruluş sözleşmesi de ulaşılamayan malzeme arasındadır. Teknik açıdan malzemeye ulaşma olanağımız bugün için olanaklı değilse de, ortada bir tarihsel oluşum vardır. Uşak'ta yerli halı tüccarlarının kurmuş olduğu milli sermayeli bir şirket "erken" dönemde vücuda gelmiştir.

Nisan 1907'de Uşak Halı Şirketi'nin kurulması, piyasayı her türlü rekabet ortamından ve en ufak pürüzlerden dahi arındırıp Ege bölgesinin halı ticaretini tamamıyla "tekeline" almaya çalışan İzmir Halı Sendikası'nı veya tam adıyla Şark Halı Kumpanyası'nı oldukça tedirgin etmişti. Bu yüzden, kurulmuş olan milli şirketin gücünü kırmak ve işlerini baltalamak için çaba göstermeye, dolayısıyla bu birlikteliği yıkmak için çalışmaya başlar.

Şark Halı Kumpanyası, arzusunu gerçekleştirebilmek için basını kullanmak ister. 24 Mayıs 1907'de İzmir basınında yer alan bir haberde, Uşak Halı Şirketi yöneticilerinden beş kişinin İzmir'e gelerek sendika ile birleşme toplantıları yaptıkları ve ortak olmayı kararlaştırdıkları belirtiliyordu. Sendika ile ortaklık görüşmesi yapmak için İzmir'e geldikleri belirtilen beş yönetici, basında böyle bir haberin çıkması üzerine, *Ahenk* gazetesine gelerek, yapılan yayının *Ahenk* gazetesi aracılığıyla tekzip edilmesini isterler ve bu haber, onlara göre tamamen yalandır. Şirket yöneticileri, İzmir'de ihracat için bir mağaza açma girişimlerinde bulunduklarını, bundan ürken sendikanın milli şirketin başarısını yok etmek ve halkın güvenini sarsmak için böyle bir tavır sergilediklerini iddia ettikten sonra, Uşak'ta kurulan şirketlerinin diğer halı üretim bölgelerine de örnek olacağından korkan sendikanın, yöre halkına gözdağı verme çabası olduğunu da belirtirler. Sonuçta haber tamamen asılsız ve yalan olup, sendikanın hilesinden başka bir şey değildir.[5]

Bu gelişmelerden sonra Halı Sendikası, kendini halka tanıtma çabasına girişmiştir. Bunun için Şark Halı Kumpanyası'nın müdürü Albert Aliyotti, *Ahenk* gazetesine çok uzun bir yazı yazar. Yazının başlangıcında, şirketlerin kuruluşu ile birlikte kendilerine basın yoluyla bir savaş açılarak şirketlerin halka kötü ve tekelci gibi tanıtılmaya çalışıldığından yakınılmıştır. Ardından şirketin biricik amacının Batı Anadolu halılarının kalitesini artırmak, böylece dış piyasalarda daha yüksek fiyatla pazarlayabilmek, bunun sayesinde de halı üreticilerini zenginleştirmek, tabii bu arada biraz da kendilerinin para kazanmak arzusunda olduklarını iddia et-

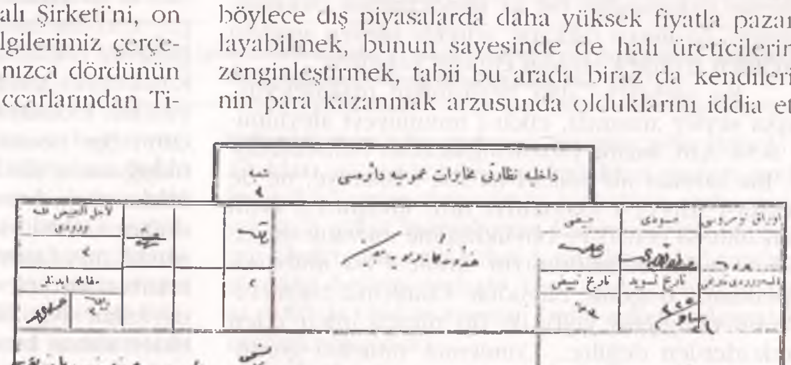

Uşak'taki iplik fabrikalarının tahrip edilmesi hakkında: BOA, Dahiliye Nezaret-i Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, No. 66-2/1

mişlerdir. Albert Aliyotti yazısının devamında, şirketlerinin basında belirtildiği gibi tekel olmadığını, aksine halıları değerine satmaya çalıştıklarını şu sözleriyle anlatmaya çalışıyordu:

"Halı tüccarı malı kıymetiyle satmaya bakacak yerde, yek diğeriyle rekabete çalıştıklarından ve bu mücadele-i rekabette galebe çalmak isteyenler malı ucuz, hatta sermayesine denilecek kadar ucuza satmak mecburiyetinde bulunduklarından çıkardıkları malların nefasetine, renklerin haslığına dikkat etmek mecburi-i kabil değil idi... Buna nihayet komak ve kuvve-i zekâiye ve faaliyetimizi yek diğerimize zarar irasına ve mallarımızı Avrupalıya bila-temettu satmaya sarf ve bezl edeceğimize, birleşip bütün kuvvetlerimizi her gün malların daha mükemmel olarak imaline, renklerin halis ve parlak olmalarına ve Acemistan'da yapılıp Avrupaca büyük revaca mazhar olan meşhur halıların bizim taraflarda nescine sarf etmek hem menafi-i şahsiyemize, hem menafi-i memlekete faideli olacağını düşündük, birleştik. Zaten bu babda Avrupa'nın bize verdiği dersten istifade ettik... Acaba neden 40 yılda bir kere, biz dahi rekabet yüzünden harap olduğumuzu, malların letafetine, mükemmeliyetine dikkat etmekte olduğumuzu görerek, Avrupalılar gibi birleşmek istediğimizde gazetelerimiz birden bire ayağa kalkıyorlar?

Maksadımız, mallarımızı gaybetmek suretiyle satmayıp Avrupa'ya istifade ile satmakdır. Fakat menafaatımız Avrupa'nın revacına menut olduğundan tabii o istifadenin fahiş olmasını arzu etmeyiz. Amelemiz ve destgâh sahiplerimizin dahi bizim bu şirketten ne zarar görebileceklerini derk etmiyoruz. Evet fena iş çıkardığı halde rekabet sebebiyle tekdir edilmeyen ameleye, şimdiden sonra daha dikkatli iş görmesi tenbih edilecek ve amelenin hünerli iş çıkarması memnuniyet ve hoşnudiyetle çalışmasına vabeste olduğundan bir az temettuumuz oldukda, ameleyi, ba-husus dikkatle, yürekle işleyen ameleyi şimdiden ziyade memnun etmeğe kararlıyız.

... Bu meseleye dair neşrolunan makalelerde, başka şeyler arasında, efkâr-ı umumiyeyi aleyhimize sevk icin, bizim yabancılığımızdan bahsedilmiştir. Bu hareket ne millet-i necibe-i İslamiye, ne de Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin, meşhud-u tarih olan ulüvv-i cenab ve büyüklüğüne muvafık düşer. Şirketi teşkil edenlerimizin cümlesi bu mübarek topraklarda doğduk, büyüdük. Cümlemiz bu memleketin ekmeğini yiyoruz. Bu nimeti inkâr eden nankörlerden değiliz... Cümlemiz, nimetini gördüğümüz, ekmeğini yediğimiz Türkiye'yi takdis eyler, prestiş ederiz. Menfaatimizi, memleketimizin zararında hiç bir vakit aramayız... Biz halı ticaretini yedd-i inhisarımıza almak fikriyle bir sendika teşkil etmedik. Ancak bir kısım kalilimiz beyninde bir şirket-i ticariye teşkil ettik... Şirketimizden servet-i memleket müstefit olacak; çünkü elbirliğiyle halılarımızın revacına, mükemmeliyete isaline yeni yeni çeşitlerin ithaline çalışılacak... Destgâh sahiblerimiz ile amelemizin yüzü gülecek; çünkü mallarımızın cinsi ve kıymeti iyileştikçe, temettuumuz arttıkça, onların memnun edilmesine dahi çalışılacaktır.

Bila-garaz ve itidal-i dem ile muhakeme edildikde samimiyet-i mutlakası görünen işbu beyanat-ı çakeranemiz maksadımızın zarar-ı umumiden istifade etmek olmadığını vazihen gösterir, Bi'l-akis fenn-i iktisadın bedihiyatından olan birisinin istifadesi umumun istifadesindendir, hakikatını layıkıyla anlayanlardanız."[6]

Albert Aliyotti'nin yazısını yayımlayan *Ahenk* gazetesi, bu yazının hemen devamında bir karşıt cevap vermiştir. Cevabın başlangıcında basına karşı dil uzatılmasından esef duydukları belirtildikten sonra, şirketin açıklamalarının tamamen yalan olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü hiçbir şekilde halıcılık gelişmemiş, üreticiler para kazanamamış, aksine fiyatlar aşırı bir şekilde düşürülmüş ve piyasadaki rekabet yok olmuş, kumpanya tam bir tekel haline gelmiştir. Ayrıca, yazıda kumpanyanın şirket görüntüsünde olmakla birlikte, uygulamada tam bir sendika olup, sırf kendi çıkarları doğrultusunda çalışarak, "binlerce halkı mahrum-ı maişet" bıraktıkları savunulduktan sonra, şirketin böylesi girişimlerinin hiçbir anlamı olmadığı ve kamuoyu ile basını ikna edemediği de bildirilmiştir.[7]

Albert Aliyotti'nin yazısını değerlendirdiğimizde, şirket çıkarlarına ulaşabilmek için halkın gözünü boyamak amacıyla halkı yüceltme çabalarına girişildiği, Osmanlı devletinin ve İslam halkının ne kadar yüce, ne kadar âlicenap oldukları belirtilerek hedef saptırma gayreti içinde; ahalinin basın tarafından kışkırtılmaması gerektiği vurgulanmak suretiyle kendilerini mazlum gibi göstermeye çalıştıkları sonucu çıkmaktadır.

Sendika yöneticilerinin basında yayımlattıkları yazı üzerine, bir cevap da İzmir'in Rumca basınından, *Amaltiya* gazetesinden gelir. Buradaki yazılar Simon Katakozino isminde halı işleriyle uğraşan bir gayrimüslim tarafından "Halıcılık ve Sendika" başlığıyla üç bölümlük bir dizi halinde yayımlanmıştır. Katakozino, yazılarının başında Şark Halı Kumpanyası'nın iddialarını gülünç bulup, sendikanın amacının "ne insaniyetperverane, ne de lütufkârane" olduğunu söyledikten sonra, kumpanyanın tek bir amacı olup, bunun da halı üreticilerini ezmek olduğunu iddia eder.[8] Katakozino ikinci yazısında, sendikanın faaliyete başlamasıyla piyasadaki tüccar rekabetinin yok olduğunu ve üreticilerin, mallarını dayatılan fiyat ile satmak zorunda kaldığını belirttikten sonra, kumpanyanın sermayesinin aşırı derecede fazla olduğu, eldeki bu sermaye ile halı ticaretinin yanısıra, "hammadde tekeli"ni de oluşturacaklarını savunmuştur.[9] *Amaltiya* gazetesinde sendikaya ilişkin olarak yazılan yazıların üçüncüsünde, Katakozino çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. Sendikanın konumunu şu çarpıcı sözleriyle betimleyen yazar, "Sendikanın anasır-ı ecnebiyeden tesis ve teşekkülüne mütehayyirane bakmak, zengin bir sofrada ecnebilerin, kırıntıları olsun bize bırakmamak azim ve tamaıyla, oturub kemal-i iştiha

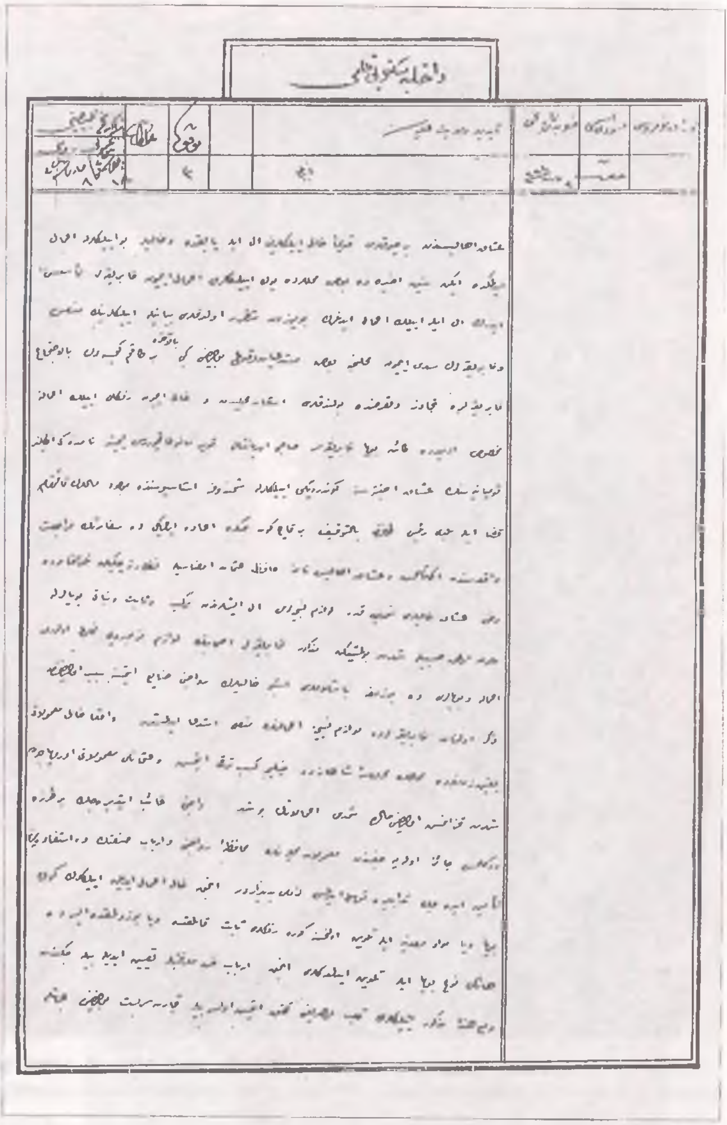

Uşak'taki iplik fabrikalarına yapılan tecavüzlerin önlenmesi hakkında: BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, No. 119/49.

ile âlâ nefis börekler yuttuklarını karşıdan yutkunarak seyretmeye benzer" dedikten sonra, kurulmuş olan milli şirkete destek olunmalı, yeni şirketler oluşturulmalı ve üretim bölgelerinde örgütlenmeler gerçekleştirilmelidir diye çözüm önerilerinde bulunmuştur.[10]

İzmir basını, Şark Halı Kumpanyası üzerine yazılarına devam ederken, kumpanya üretim ve ticarete ilişkin çalışmalarına hız vermiştir. Kumpanya 1 Ocak 1908'de fiilen işbaşı yapacak olmasına rağmen, 1907 yılı içerisinde piyasayı tam anlamıyla ele geçirme çabasına girişmişlerdir. Bu girişimleri kısa sürede sonuç vermeye başlamıştır. Kumpanyanın tekelci çalışmalarından yalnız dokuyucular değil, halıcılığın yan sektörleri olan hayvancılar, yapağı tüccarları, oduncular, eğirici ve boyacılar da oldukça büyük zarar görmeye başlamışlardır. Bu uygulamalarının yanı sıra dokuyucuları düşük ücretle çalıştıran kumpanyanın tezgâhlara verdiği ipler de ıslak, kötü boyalı, çürük, kırpıntılı ve fahiş fiyatlı idi. Bu yüzden dokuyucular bir kez daha zarara giriyorlardı.[11]

Halı üreticilerinin ve tüccarlarının tekelci sendikaya karşı direnmek, zarara uğramalarını önlemek için kurdukları, Ege bölgesinin (belki de Osmanlı İmparatorluğu'nun) ilk milli şirketi olan Uşak Halı Şirketi, Nisan 1907'de kesinlikle kurulmuş, hatta Avrupa'ya ihracat yapmak için İzmir'de bir mağaza kiralayıp, sözleşme dahi yapmıştır.[12] Ancak şirketin bu tarihten sonraki çalışmalarına ilişkin hiçbir bilgiye ulaşamadık. Tüm cilalı sözlere, kutlamalara ve büyük umutlar beslenilmesine rağmen, kurulan Milli Uşak Halı Şirketi, kanımca ölü doğmuştu. Anladığımız kadarıyla şirket, sendikanın çok güçlü sermayesi ve uluslararası bağlantılarıyla rekabet edememişti. Nitekim 1910 yılına ilişkin bazı gazetelerde, Şark Halı Kumpanyası'ndan hâlâ "tekelci" halı sendikası diye bahsedilmekte, kumpanyanın tekelciliği ve verdiği zararlar uzun uzadıya anlatılmaktadır.[13] Ayrıca II. Meşrutiyet sonrası çıkmaya başlayan İzmir'in keskin dilli gazetesi *Köylü*'de, 1907 yılındaki, yani sendikanın kuruluş tarihindeki eleştiri yazılarının neredeyse aynısı yer alıyordu. "Pek iyi biliyoruz ve görüyoruz ki bizde sanat ve ticaret namına ne varsa ecnebiler, yabancılar hâkim olmuşlardır. Bize eli böğründe aç gelen birtakım Avrupalıları Amerikalıları doyurmak, onları zengin etmek, onları kazandırmak için geceyi gündüze katarak çalışıyoruz. Ve sonra bütün çalışıp didinmelerimizden elimize geçen şey o Avrupalıların, Amerikalıların bize bırakmak lütfunda bulundukları sofra artıklarıdır. Ve eğer biz böyle miskince, uyuşukca devam edip gidersek bir gün gelecektir ki o artıkları da artık bize bırakmaktan vazgeçecekler(dir)." Yazının devamında, halıcıların artık uyanarak milli şirket kurmalarının kaçınılmazlığı vurgulanıp Uşak'ta bir milli şirket kurmak için çalışmaların sürdüğü belirtiliyordu.[14] Bu yazıdan anlaşılmakta ki, 1907'de Uşak'ta kurulan "milli şirket" çalışmalarını sürdüremiyordu.

Şark Halı Kumpanyası, tekel olmanın tüm avantajlarından yararlanıyor ve gün geçtikçe büyüyordu. Nitekim kumpanya, 1908-1913 yılları arasında Türkiye'de 17 tane fabrika açmıştır.[15] Beş yıl gibi kısa bir sürede şirket, Türkiye'de halı dokutup ihraç eden tek kuruluş haline gelmişti. Şirket rakiplerini öylesine ezmişti ki, yalnız Uşak'ta iki iplik atölyesi iflastan kurtulabilmişti, onlar da bütün üretimlerini şirkete satmayı kabul ettikleri için ayakta kalmışlardı. Bu fabrikalar, Yılancı ve Bıçakzadeler'e

18. yy'dan bir Uşak halısı, Vakıflar Halı Müzesi, 110x156 cm.

ait olup, bütün üretimlerini kumpanyaya veriyorlardı. İşte bu yüzden Uşak halı üreticileri, bu kişileri yabancılarla işbirlikçi olarak gördükleri için fabrikalarını basarak tahrip etmişlerdi. Durumu Dahiliye Nezareti'ne şikâyet edenler, halkı kışkırtan kişinin (Milli Uşak Halı Şirketi'nin kurucusu) Tiritzade Mehmet Paşa olduğunu bildirmişlerdir.[16]

Şark Halı Kumpanyası, Osmanlı İmparatorluğu'nda halı üretimi ve ticaretinde tekel olmuş ve her şeyi kendi çıkarları çerçevesinde sürdürüyordu. Fabrikalar kurarak üretimi artıran kumpanyanın fabriklarında üretimin hali içler acısıdır. Bu fabrikalardaki çalışma koşulları çok kötüdür. Buralarda mesai çok uzun olup, işyerleri karanlık, bodrumlarda, güneş görmez mekânlar olup, yüzlerce insan tıkış tıkış, nefes dahi aldırmadan çalıştırılmakta ve halı işçilerine emeklerine karşılık gündelik 60 para gibi komik bir ücret ödenmektedir. Kumpanyanın halı fabrikalarında çalışan işçilere ilişkin bir yazı yayımlayan *Köylü* gazetesi, zor çalışma koşullarını ve olumsuzlukları şu sözlerle anlatmıştır:

"Orada işleyenlerin mutlaka yarısından fazla verem. Kan zayıflığı, göğüs hastalıklarından ölümlerini bekleyen bi-çarelerdir. Fakat kendilerini biraz daha öldüren, ciğerlerini biraz daha kemiren, kanlarını biraz daha içen bu destgâhların başından ayrılamazlar, çünkü açlık o aman bilmez açlık vardır. Ve 60 para için günde 12-13 saat çalışırlar. 60 para, inanınız 60 para için çalışırlar, 60 para için kendilerini öldürürler... (Ama direnmek için) grev yapamazlar, hükümet o hakkı onlara vermemiştir... Sonra da biz cahil pek cahiliz, onlar senelerden beridir alıştıkları bu "kölelikten" nasıl ayrılabilirler. Hatta bu hayvan hayatından başka bir hayatın var olduğuna nasıl inanabilirler ki görmemişlerdir... Zaten bu işçiler kadın ve çocuklardan ibarettir. Bunlar öyle (grev için, hak için) dayanmak, zorlamak nedir bilmezler. Onlar ta ezelden esir hayatına alışmışlardır... Destgâhlar çok insan öldürüyor, buna hükümet bir an önce çare bulmalıdır. Buna göz kapamak cinayettir."[17]

Yukarıdaki alıntıdan görüldüğü gibi kumpanyanın fabrikalarında çalışma koşulları, tüyler ürpertici konumdadır. Bunun biricik nedeni ise, Şark Halı Kumpanyası'nın Anadolu halıcılığında tekel olmasından kaynaklanıyordu. Kumpanya 1907 yılında kurulurken, sendika şeklinde örgütlenen bu kuruluşun halı üretici ve tüccarlarını mahvedeceği açıkça söylenmiş ve bu tekelci şirketle rekabet edebilmek ve üretici ve yerli tüccarın çıkarlarını savunmak için bir "milli şirket" bile kurulmuştu. Ancak şirket kumpanya karşısında mücadele şansı yakalayamamış ve pek bir faaliyet gösterememişti. İşte bu süreçte Şark Halı Kumpanyası tekel olmuştu ve kumpanyanın almış olduğu bu konumu, 1912 yılında Vilayet Meclis-i Umumisi şu kararıyla tescil ediyordu. "... Bazı ecnebi şirketlerin fiilen şehrimizi, resmen ecnebi bir şehri merkez-i muamelat ittihaz etmelerinden maksat, memleketimiz kanunlarına tebaiyetten azade ve harekât ve muamelatında serbest kalarak burada muamele ettikleri emvali âdeta inhisar altına almak ve (üreticimizi) istedikleri gibi kullanmaktan ibaret olup, aynı tarzda teşekkül eden "Oryantal Karpet Ltd." halı şirketi buna bir numune olduğundan memleketimizde teşekkül eden şirketler Osmanlı olmak (mecburiyetindedir)."[18]

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik bunalımların içinde düşmesi sonucunda, imparatorluk bir anlamda "yarı-sömürge" konumuna düşmüştü. İmparatorluğun bu konumundan yararlanma çabasına giren emperyalist ülkeler ve bu ülkelere bağlı şirketler, imparatorluğun üretim ve ticaretinden büyük kazançlar elde etmeye başladılar. Kazançlarını daha da arttırma yolları arayan çok uluslu büyük sermaye şirketleri, bir açık pazar cenneti konumundaki imparatorluğun ürünlerini daha ucuza elde edebilme gayretleri ile tekelleşme süreçleri başlattılar; piyasa sistemini yok etmek için çok çalıştılar. İşte bu çokuluslu, büyük sermayeli tekelci şirketlerden biri de Şark Halı Kumpanyası'dır. Şark Halı Kumpanyası'nın tekelleşme sürecini engellemek, bir anlamda yerli eşraf ve tüccarın, dolaylı olarak da halı üreticilerinin hakkını korumak, sömürü mekanizmasına karşı direnebilmek için Nisan 1907'de Ege bölgesinin (belki Türkiye'nin) ilk milli unvanlı şirketini kurmuşlardır. Bu hareketi, bu şirketleşme ölü doğmuş gözükse de, savunduğu düşünceler ve ilk girişim olma özelliğiyle Ege bölgesinin, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi tarihinde birtakım oluşumların gerçekleşmesine ilk ışığı vermiş bir örnek olarak nitelendirmek durumundayız. Çünkü milli şirketin bir tepki olarak kurulmasına neden olan sendika, yani Şark Halı Kumpanyası, tarihsel süreçte milli şirketin kurucularını haklı çıkarmıştır. Şark Halı Kumpanyası 1913'te imparatorluğun toplam halı üretiminin ve ticaretinin yüzde 75'ini ele geçirmiş; merkezi İzmir'de olan şirket Londra, Paris, New York, Kahire ve İstanbul gibi büyük merkezlerde şubeler ile doğunun hemen her tarafında acenteler açmıştır. İşte Milli Uşak Halı Şirketi, 1907 yılında böylesine bir dev ile mücadele etmeye girişti, ancak iyi niyetle başarı kazanılamıyordu. "Milli şirket"in sadece iyi niyeti, rakiplerinin ise çok büyük sermayeleri ve örgütleri ile tekelciliğin yok edici yasaları vardı. ■

16. yy'dan bir Uşak halısı, Vakıflar Halı Müzesi, 150x190 cm.

---

1. *Abenk*, 18 Mart 1323-31 Mart 1907.
2. *Abenk*, 22 Mart 1323-4 Nisan 1907.
3. Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan şirketlerin karşılaştırılmasını yapabilmek için bkz. Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, İstanbul, 1995, s. 184-187.
4. Ege'de milli şirketlerin kuruluş dönemlerindeki bazı yazıların değerlendirilmesi için bkz. Sabri Yetkin, "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Ortaklığı'nın Doğuşu ve Kooperatifçiliğe Geçiş", *Tariş Tarihi*, İzmir, 1993, s. 37-42 ve 48-51 ve Sabri Yetkin, "Ege Bölgesi'nde İlk İnciriciler (Ziraat) Kongresi ve Türkiye'de Tarım Satış Kooperatiflerinin Doğuşu", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 4-5 (1995), s. 114-116.
5. *Abenk*, 12 Mayıs 1323-25 Mayıs 1907.
6. *Abenk*, 9 Haziran 1323-22 Haziran 1907.
7. *Abenk*, 9 Haziran 1323-22 Haziran 1907.
8. *Ameltiya*'daki yazıların çevrisi şurada: *Abenk*, 28 Haziran 1323-11 Temmuz 1907.
9. *Abenk*, 29 Haziran 1323-12 Temmuz 1907.
10. *Abenk*, 30 Haziran 1323-13 Temmuz 1907.
11. *Abenk*, 23 Temmuz 1323-4 Ağustos 1907.
12. *Abenk*, 23 Temmuz 1323-4 Ağustos 1907.
13. *Abenk*, 15 Teşrin-i evvel 1326-28 Teşrin-i evvel 1910
14. *Köylü*, 1 Eylül 1326-14 Eylül 1910.
15. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1974, s. 151.
16. *Başbakanlık* Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezaret-i Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.), No: 66-2/1 ve Uşak'taki iplik fabrikalarına yapılan tecavüzlerin önlenmesi için bkz. BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (M.V.), No: 119/49.
17. *Köylü*, 21 Ağustos 1326-2 Eylül 1910.
18. *Abenk*, 12 Kânun-ı sani 1327-25 Kânun-ı sani 1912.

UYGUR TAÇ-BAŞLIKLARI ÜZERİNE

DR. ZÜHRE İNDİRKAŞ*

İlk çağlardan bu yana insanoğlu toplumsal ayrıcalıklarını, siyasal ve ekonomik üstünlüklerini vurgulamak istemiştir. Bu amaçla kişilerin rütbelerini, toplumsal konumlarını ve düşüncelerini gösteren kimi semboller geliştirilmiştir. Giysiler, asalar, gerdanlıklar gibi kişisel eşyaların yanı sıra giderak taça dönüşen başlık ve baş süsleri de bu bağlamda en çok kullanılan örneklerdir. Mezopotamya kültürlerinde, Afrika'da (örneğin Azanda kabilelerinde baş süsleri belirgin statü sembolleridir).[1] Amerika'da Aztek toplumlarında,[2] Maya'larda, İnka'larda bu anlamda çeşitli örneklere rastlanır.[3] Başlıklar salt statü sembolü olarak kullanılmakla kamayıp dinsel törenlerde de kutsal bir anlam yüklenmişlerdir. Şaman törenlerinden günümüze dek bu anlamda kullanılan başlık örneklerine rastlanır. Özellikle Orta Asya'da Budist ve Maniheist bir kültürle beslenen Uygur Türklerinde zengin bir başlık geleneğinin varlığı bilinmektedir.

Resim 1: Koço yıkıntılarından, Mani rahipleri (duvar resmi).

Ancak Uygur Türkelerindeki taç-başlıkları incelemeye başlamadan önce taç-başlık terimi üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Genelde taç, başlık, diadem, serpuş, külah, taç biçiminde başlık gibi terimlerin kullanılmasında bir kargaşa olduğu görülmektedir. Bu nedenle, özellikle bu çalışmanın konusunu oluşturan Uygur taç-başlıklarını incelemeden önce taç ve başlık kavramları üzerinde durulması ve neden taç-başlık teriminin kullanıldığına açıklık getirilmesi gereği duyulmuştur. Şemsettin Sami'nin 1337 (h) *Kamus-i Türki*'sinde,[4] Muhammed Padişah Mutahallis Şad'ın *Ferhang-i Anendrac* (hş 1336)[5] adlı sözlüğünde, Hasan Amid'in *Ferhang-i Amid*'inde (hş 1353),[6] Ferit Develioğlu'nun *Osmanlıca Türkçe Asiklopedik Lûgat*'ında (1970),[7] Mehmed Ziya Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Terimleri Sözlüğü*'nde (1938)[8] ve Ali Püsküllüoğlu'nun *Arkadaş Türkçe Sözlüğü*'ndeki (1944)[9] açıklamalarda taç, hükümdarların başlarına giydikleri, değerli taşlarla süslü, iktidar ya da tanrısal gücün simgesi niteliğinde özel bir başlık çeşidi olarak tanımlanmıştır. Başlık ise genellikle başı korumak için giyilen külah, takke vb gibi bir nesnedir[10] ve salt işlevsel amaçla kullanılır. Uygur Türklerindeki başlıklar incelendiğinde değişik sosyal ya da dinsel rütbedeki kişilere özgü ve belli bir statüyü simgeleyen başlıkların var olduğu görülür. Bu nedenle de bu başlıkları incelerken taç-başlık teriminin kullanılmasının uygun olduğu düşünülmektedir.

Genellikle Göktürk devletinin mirasçısı olarak görülen Uygurlar, Hint ve Çin kültür ortamında kalan Türk kültür çevresinde varlık göstermişlerdir. Uygurlarda Göktürklerin pek ilgi göstermediği Budist ve Maniheist dinler egemen olmuş, bunun doğal sonucu olarak da Budist-Maniheist bir kültür oluşmuştur. Uygurlar Çin ile yakın ilişkiler kurmuşlar, öte yandan Koço, Bezeklik, Turfan gibi Doğu Türkistan kültürü ile yapıcı ilişkiler oluşturmuşlar, kuruluşlarından başlayarak bu kentlere egemen olmuşlar ve kültürlerini buralarda yaymışlardır. Koço, Bezeklik ve Turfan'da bulunan tapınaklardaki duvar resimlerindeki ve Uygur minyatürlerindeki taç-başlık örnekleri değerlendirildiğinde, belirli başlıkların belirli kişiler tarafından kullanıldığını saptamak mümkün olmaktadır.

Örneğin Mani rahiplerinin giydikleri taç-başlıklar: Uygur toplumunda hem dini konularda, hem de devlet yönetiminde çok etkin ve saygın bir konuma sahip olan bu rahipler gençlik yıllarında Mani dinini yaymak için sürekli gezerler, belli bir düzeye ve yaşa geldikten sonra oturur ve hiç hareket etmezlerdi.[11] Koço yıkıntıları arasında bulunan büyük bir kompozisyondan arta kalan duvar resmin-

---

* İÜ Edebiyat Fakültesi Genel Sanat Tarihi Yard. Doç.

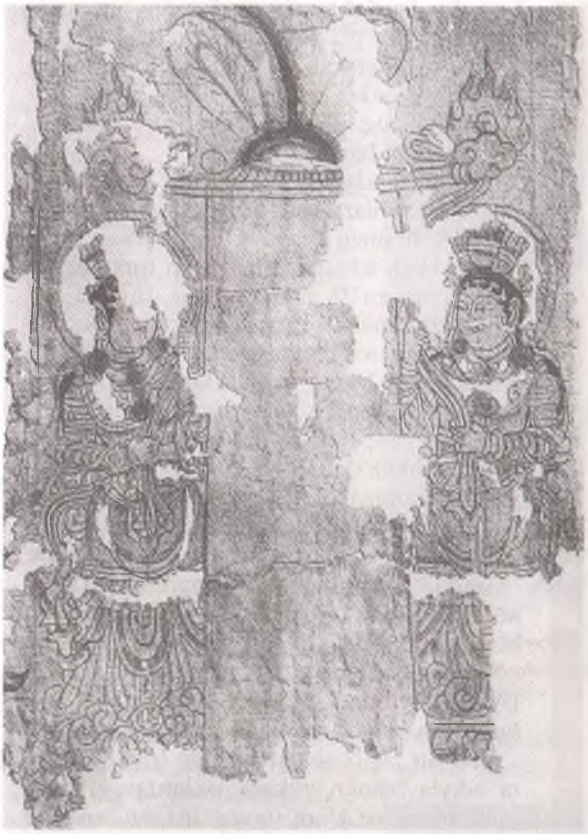

Resim 2: Koço'dan Mani kitap rulo başlığı (minyatür).

de farklı rütbedeki rahipler görülmektedir (Resim 1). Kompozisyonun önündeki büyük çizilmiş figür Mani başrahibidir.[12] Arkada üç sıra olarak görülen küçük erkek figürleri ise genç Mani rahipleri olmalıdır. Mani başrahibinin başında, bu rahibe özgü olduğu sanılan bir taç-başlık bulunmaktadır. Tel ya da sert bir çubuğa brokar türü bir kumaş gerilerek yapıldığı izlemini veren bu taç-başlık bir çember üzerine oturtulmuştur. Bu çember siyah bir bantla çevrilmiştir. Ortadan ve yanlardan da yukarı doğru siyah şeritler yükselmektedir. Bu siyah şeritler başrahibin tacına özgü olmalıdır. Çünkü arka sıradaki genç rahiplerin taç-başlıklarının aynı biçimde olmasına karşın bu öğeler görülmez. Ayrıca başlığın iki yanından çıkıp çene altında bağlanan sakalduruk,[13] bu taç-başlığı giyen kişilerin üst sınıftan olduğunu göstermektedir.[14] Arka sıradaki genç rahiplerin taç-başlıklarında da görülen bu bağcık ileride görülecek tüm taç-başlıklarda ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mani rahiplerinin taç-başlıklarına ilişkin bir başka ilginç örneğe ise fildişi ya da metal çubuğa sarılmış bir kitap başlığında rastlanır (Resim 2). IX-X. yy'lara ait bu ruloda bir tek minyatür vardır. Bu minyatürde iki kadın bir sancak taşımaktadır. Sancağın kargısının üzerinde, ortasında bir kürk ya da tüy izlenimini veren bir süsün yükseldiği, Mani başrahiplerine özgü bir taç-başlık görülmektedir. Hafifçe sola doğru eğilmiş olan bu süs bir önceki örnekte görülen siyah şeridin yerini almıştır. Bu taç-başlığın iki kadın tarafından taşınan bir Mani sancağı üzerinde betimlenmesi, bu başlığı giyen kimsenin kutsal kişiliğini belgelemektedir.

Mani rahiplerine özgü bir başka örnek de Kumtura'da bulunmuş olan bir duvar resminde görülür (Resim 3). Bir manastırın saldırıya uğrayışının betimlendiği bu resim Le Coq tarafından eski bir söylencenin yorumlanışı olarak kabul edilmiştir.[15] Zırhlı bir askerin, beyaz elbiseli rahibi omuzundan yakalayıp kabaca çekiştirmekte olduğu bu sahneyi Şinasi Tekin biraz daha farklı yorumlar ve tartaklanan rahip giysili şahsın sakallı oluşu nedeniyle bir Mani rahibi olduğunu savunur (çünkü Budist rahipleri saçsız ve sakalsızdırlar). Zırhlı askerlerin kim olduklarının kesin olarak bilinmediğini, ancak atının başındaki hilal nedeniyle süvarinin Müslüman olabileceğini belirtir. Bu görüşünü savunurken Batı Türkistan ve Horasan'daki Müslümanların, Müslüman olmayan Uygurlara düzenledikleri etkili saldırılarından söz eder ve Kaşgarlı Mahmud'un şu dörtlüğünü;

Kelginleyu aktımız
Kendler öze çıktımız
Furhan evin yıktımız
Burkan öze sıçtımız

"Seller gibi aktık / Kentleri bastık / Puthaneleri yıktık / Putların başına sıçtık"[16] anımsatır. Bu duvar resminde Karahanlıların hatta Samanilerin Budist ve özellikle Maniheistlere açtığı seferlerden birinin anlatıldığını belirtir ve bu saldırı sahnesinin geçmişin acı anılarını yeni kuşaklara aktarmak için bir manastır duvarına resmedilmiş olabileceğini düşünür.[17] Bizim burada özellikle üzerinde durduğumuz, omuzlarından çekiştirilen rahibin kendisini

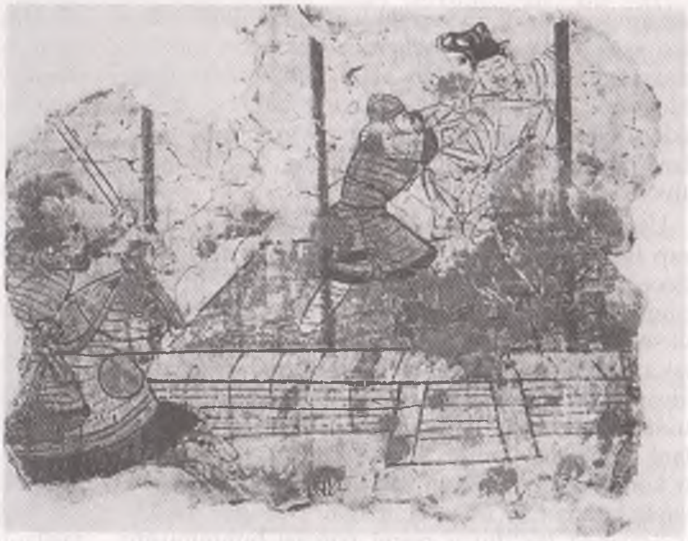

Resim 3: Kumtura'dan bir Mani rahibinin saldırıya uğrayışı (duvar resmi).

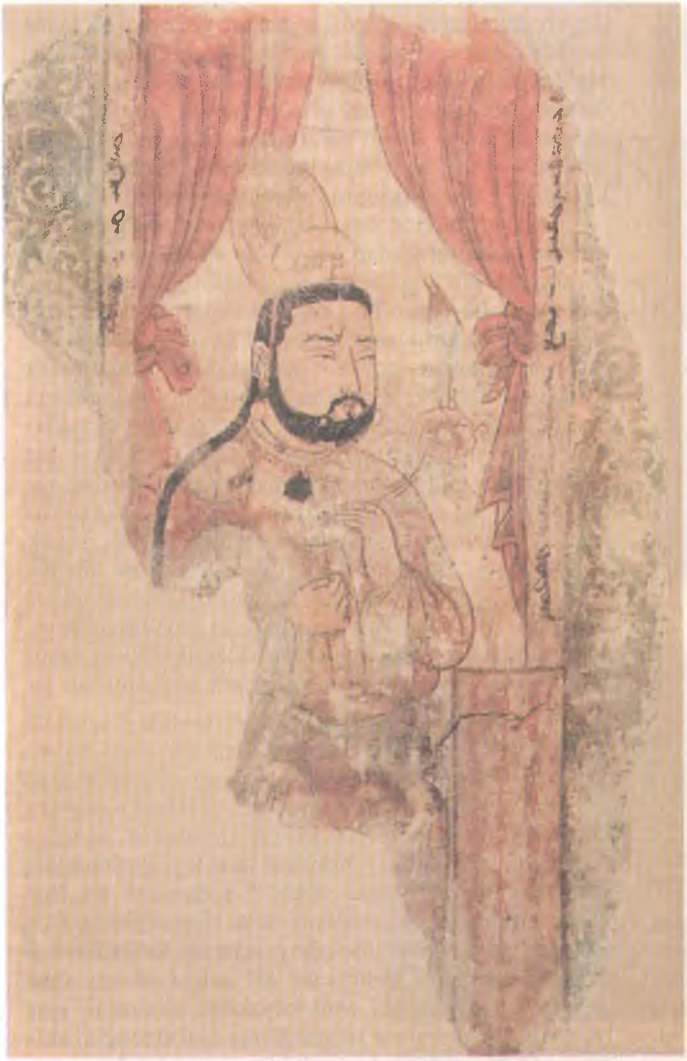

Resim 4: Bezeklik'ten, Uygur beyi (duvar resmi).

kurtarmaya çalışırken yaptığı hareket nedeniyle hafifçe sağa kaymış taç-başlığıdır. Yakından bakıldığında daha önce görülen Mani rahiplerinin, özellikle genç rahiplerin başlıklarına çok benzediği dikkati çeker. Şinasi Tekin'in bu yorumuna biz de Mani rahibinin taç-başlığını vurgulayarak katılmak istiyoruz.

Uygurlarda üst düzey kişilerin kullandıkları bir grup başlık ise yüksek taç-başlıklar diye adlandırabileceğimiz başlıklar grubudur. Bu başlıklarda başın önüne gelen kısım öne doğru döndürülmüştür ve yüksek sivri bir tepe ile sonlandırılmıştır. Bunlara ilişkin en önemli örnekler Türkistan'da Turfan'ın batısında ünlü İpek Yolu üzerindeki Bezeklik'te bulunmuştur. Burada kayalara oyulmuş eski Buda ve Mani tapınakları vardır. Bunlardan biri olan büyük bir kompleksin kapısının üzerindeki kemerli penceresiyle tanınan 19 no'lu tapınağın[18] önünde yıkıntılar arasında bir duvar resmi parçası bulunmuştur (VII-IX. yy'lar) (Resim 4). Bu parçanın üzerinde görülen figür, elinde yıldız çiçeğine benzer bir çiçek tutmaktadır. Sol tarafında dirseğin hizasında son bulan bir plaka vardır. Burada:

"1- t(a)ngrikan ıl tutmuş alpaslan tugul(?) to(nga?)

2- tigin ügâ täkän / (a)rkan, t(ä)rkän? / tigin il toyril bag(?) / ning?/

3- t(a)ngridam körki bu örür" yazılıdır.

"Bu Tanrılara eşit olan kutsal Alpaslan, Tagul Kahraman Beyinin, Üga Tarkan Beyinin ve Halk-atmaca çiftçilerinin topraklarını ele geçirmiştir"[19] anlamındadır. Burada betimlenen kişinin Tanrılara eş kutsal bir Uygur Beyini belgelemesi, bize bu çeşit taç-başlıklarının Uygur beyleri tarafından kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Bu tip taç-başlıkların öteki örneklerine yine Bezeklik'de (IX-XII. yy'lar) 10 no'lu tapınakta bulunan bir heykel kaidesi üzerinde ve 6 no'lu tapınağın (IX-XIII. yy'lar) duvarındaki betimlerde rastlanır. Üzerinde olasılıkla kutsal bir figürün bulunduğu heykel kaidesinde bir vakıfçı ile ona eşlik eden bir figür vardır (Resim 5). Ana figür diz çökmüştür. Her iki figürün de başlarında Uygur beylerinde görülen taç-başlıklar bulunmaktadır.

Bu tür taç-başlıkların Doğu İran'da Tiyara adıyla bilinen yüksek taçlardan etkilenmiş olması ve Mani dinine inanan soylular tarafından kullanıldığı düşünülmektedir.[20] Bu taç-başlıklar, başın oldukça gerisine doğru oturtulur ve tüm taç-başlıklarda olduğu gibi çene altından kırmızı renkli sakalduruk ile bağlanır.

Uygurlarda soyluların kullandığı taç-başlıklar arasında üç çıkıntılı taç-başlık örneklerine de rastlanır. Bu tür başlıklara en güzel örnek Koço'da (VIII-X. yy'lar) bir yıkıntının altından çıkarılan tapınak bayrağında görülmektedir. Bu bayrağın üzerinde betimlenen yaşlı figür, bir Uygur beyi ya da bir Uygur rahibi olmalıdır (Resim 6). Tüm tapınak bayrakları gibi bu bayrak da üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm dikdörtgen ince bir kumaştandır. İkinci bölüm buna eklenen üçgen biçimde bir kumaştandır. Üçüncü bölüm ise ucuna ağırlık bağlanmış olan kısımdır. Üstteki üçgen bölüm bir şeritle çevrelenmiştir. Ortasında lotus çiçeğinden tahtına oturmuş Buda figürü yer almaktadır. Dikdörtgen bölümde ise ak saçlı, ak sakallı yaşlı bir erkek figürü görülmektedir. Bu yaşlı erkeğin başında siyah renkli üç çıkıntılı bir taç-başlık vardır. Alt bölümü kırmızımsı kahverengi olup aynı renk bir mendil eşarp başın arka tarafından aşağıya sarkmaktadır ve yine sakaldurukla çene altından bağlanmıştır.

İdikutsarı çevresinde (IX-XI. yy'lar) bulunan saray kalıntıları arasında da kimi duvar resimlerine rastlanmıştır (BI, 1 no'lu duvar). Bu duvar resimlerinde görülen saray müzisyenleri bu tip taç-başlıklar giymişlerdir. Çin kaynakları Uygurlar'da hükümdarların müzik topluluklarından söz ederler.[21] Bu müzisyenler topluluğu soylu Uygur beylerinden oluşurdu. Kağanlığı temsil eden askeri müzik topluluğunun yanı sıra Uygurlarda bir de saray müzik topluluğu olduğu bilinmektedir (Resim 7). Bu betimlerde de yüksek rütbeli saray müzisyenleri görülmektedir. Başlarındaki taç-başlıklar ise Koço'da bulunan tapınak bayrağındaki yaşlı erkeğin başındaki taç-başlıkla hemen hemen aynıdır. Çene altından bağlanmış sakalduruk ve arkaya doğru sarkan mendil eşarp bunlarda da görülmektedir.

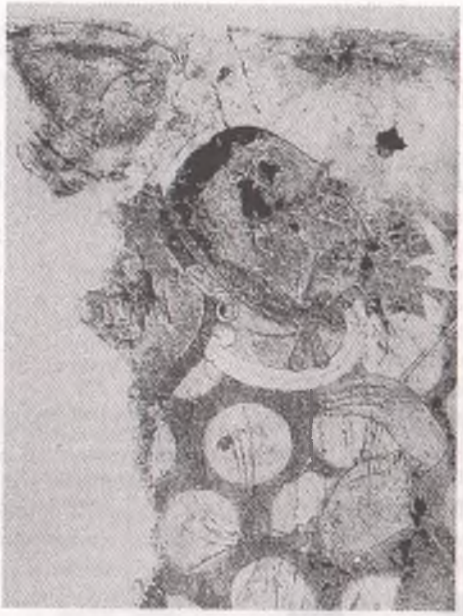
Resim 5: Bezeklik'ten, bir vakıfçı ve ona eşlik eden figür (duvar resmi).

Aynı sarayın bir başka duvarında (BI, 4 no'lu duvar) görülen dört erkek figüründen biri elinde içki kupası tutmaktadır. Bir saray görevlisi ya da içki tadıcısı olduğu[22] sanılan bu kişinin de başında, öbürlerine göre çıkıntıları biraz daha kısa olan bir taç-başlık vardır (Resim 8). Görülüyor ki bu taç-başlıklar, soylular arasında çeşitli rütbe ve görevlerdeki kişiler tarafından kullanılmaktadır.

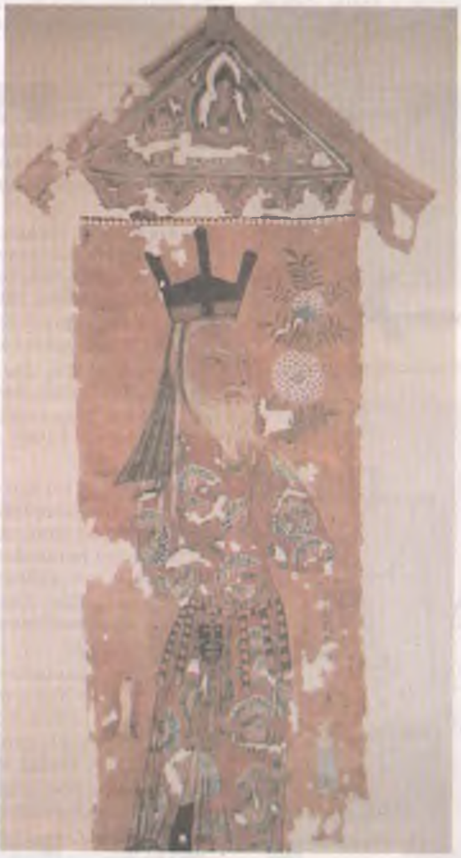
Resim 6: Koço'dan, Uygur beyi ya da rahibi (tapınak bayrağı).

Yukarıda sözü edilen taç-başlıkların yanı sıra bir de mantar-biçimli taç-başlıklar vardır. İdikutsari Sarayı BI, 4 no'lu duvar resminde (Resim 8) görülen içki tadıcısının yanındaki üç figürün başında bu türden taç-başlıklar taşımaktadır. Arkalarında yüksek bir kuş tüneği bulunmaktadır. Görevlerinin ne olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, sarayın hizmetinde oldukları anlaşılmaktadır.

Koço'da Mani tapınak yıkıntılarında kitaplık olduğu sanılan bölümde ipek üzerine yapılmış bir resim parçası bulunmuştur.[23] Mavi zemin üzerine üst üste yerleştirilmiş iki Tanrı, refakatçileri ile birlikte gösterilmiştir. Tanrı figürleri tahrip olmuştur. Ancak Tanrı figürünün altında görülen erkek vakıfçının başında mantar-biçimli taç başlık görülür (Resim 9).

Bezelik'te VII-XIII. yy'lar arasında yapılan büyük tapınaklar arasından IX-XIII. yy'lara tarihlenen 6 no'lu tapınakta, sağ ve sol duvarlarda üçer sıra duvar resmi bulunmaktadır.[24] Ayrıca kapı duvarının üzerinde bir yanda üç sıra kadın, öbür yanda üç sıra erkek figürü yer almaktadır. Erkek figürlerinin yer aldığı bölümde, alt sıradaki iki dizi figürün taç-başlıkları -Mani rahip başlıkları dışında- yukarıda sözü edilen tüm taç-başlık çeşitlerini bir arada göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bu erkekler, kalça üzerinde gevşekçe bağlanmış kemerlerle toplanan uzun giysiler giymektedirler. Bu giysilerin etek uçları, sağ tarafta giysinin kavuşan kısmı, kol ağızları ve kolların üst kısımları bordürle bezenmiştir. Ellerinde birer çiçek taşıyan bu erkekler, yukarıda tanımlanan giysilerle bir tören düzeninde oldukları izlenimini vermektedirler (bkz. bu sayının kapak resmi). Bu on altı beyin giyimlerindeki en belirgin farklılık taç-başlıklarında görülmektedir. Bu başlıklar tören taçları olarak değerlendirilmişlerdir.[25]

Burada görülen on altı beyin her birinin yanında dikdörtgen plakalar vardır. Bunların kiminin içine isimler yazılmış, kimi özellikle boş bırakılmış, kiminde ise isim okunmaz durumdadır. Bu yazılı plakalardan anlaşılacağı üzere bu erkek figürleri üst düzey Uygur beylerinin portreleri niteliğindedir. Alt sıradaki soldan sağa sıralanan beylerin isimleri şunlardır:

1. Özellikle silinmiş,
2. Öğrünc (mutluluk, sevinç) tamamlanmamış,
3. Öğrünc trul körki ol.togul (?toyrıl): Bu resim Ögrünç Toğrılu'dır.
4. Bu bağcug targan körki ol: Bu resim Bağcug Tarkan'dır.
5. Bu Ovay-a siri (suay): Bu Ovaya şıridir.
6. Arslan bilga: Aslan Bilge
7. Vakat
8. Bu....

Bu isimlerin her biri değişik el yazısıyla yazılmıştır. Dolayısıyla her beyin kendi adını kendisinin yazmış olması mümkündür.[26] Le Coq, bunlar arasında dini kimlik taşıyanların adlarının yazılı, öbürlerinin boş bırakılmış olabileceği görüşündedir.[27] Ancak bu görüşe nasıl ulaştığına bir açıklık getirmemiştir.

Yukarıda sözü edilen tüm örneklerden de anlaşılacağı üzere yalnızca Mani rahiplerine özgü, dinsel anlam taşıyan taç-başlıkları belirlemek mümkündür. Öbür taç-başlıklara gelince, bunlara soyluluk ve tören başlıkları gibi genel anlamlar yüklenebilmekte, ama hangi dinsel anlamı taşıdıkları ya da hangi rütbe ve görevleri belirttiklerini açıklamak mümkün olmamaktadır. Sözü edilen taç-başlıkların yanı sıra kadınlara ve ikincil öneme sahip erkeklere özgü çeşitli taç-başlık örneklerinin varlığı bilinmektedir. Görülüyor ki Uygurların geliştirdiği yüksek saray kültürü içinde tüm giyim-kuşamın yanı sıra taç-başlıklar da zenginlikleri, renklilikleri ve çeşitlilikleri ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. ■

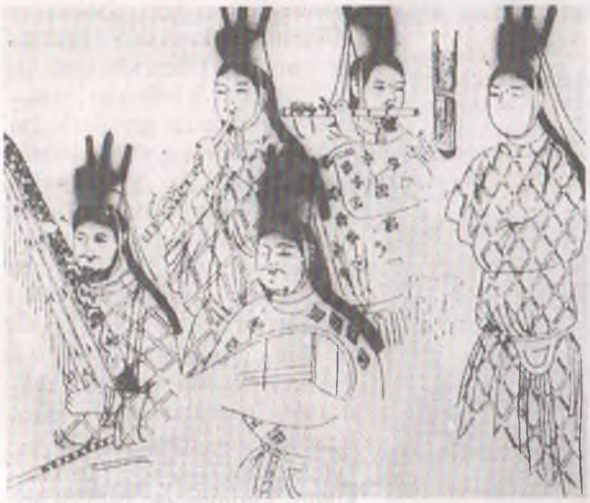

Resim 7: İdikutsarı çevresinden, müzisyenler grubu (duvar resmi).

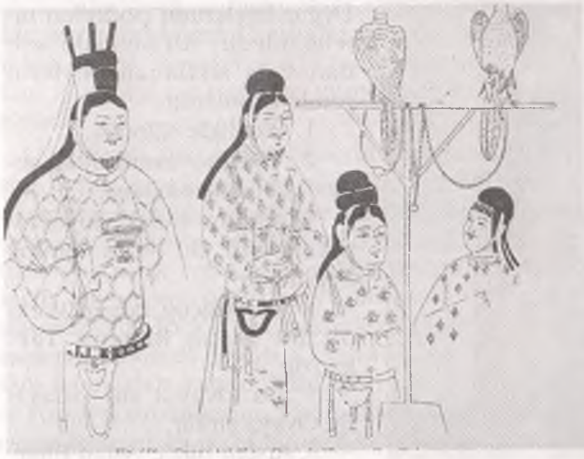

Resim 8: İdikutsarı çevresinden, bir içki tadıcısı ve üç figürlü sahne (duvar resmi).

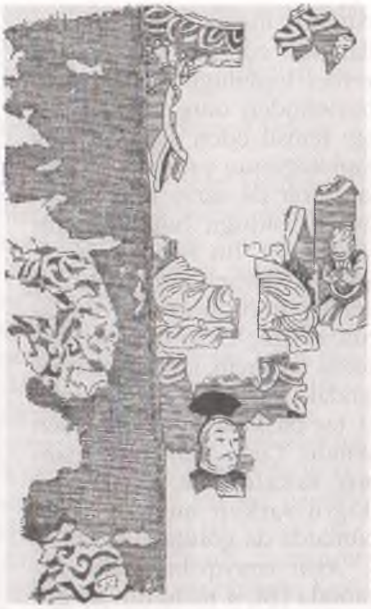

Resim 9: Koço'dan, ipek üzerine yapılmış Mani dini ile ilgili sahne.

---

1. V. Lanternari, "Primitive Cultures", *Encyclopedia of World Art*, IV, Londra, 1961, s. 713.
2. *Age*, s. 713.
3. Edit Paroda, 'The Ancient World", *Encyclopedia of World Art*, IV, Londra, 1961, s. 716.
4. Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, İstanbul, 1317, s. 371.
5. Muhammed Padişah Mutahallis Şad, *Ferhang-i Anendrac*, II. Tahran, hş. 1336, s. 996.
6. Hasan Amid, *Ferhang-i Amid*, Tahran, hş. 1353, s. 271.
7. F. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1970, s. 1210.
8. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, III, İstanbul, 1983, s. 371.
9. A. Püsküllüoğlu, *Arkadaş Türkçe Sözlük*. Ankara, 1994, s. 1006.
10. *Age*, s. 149.
11. B. Öğel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988, s. 184.
12. E. Esin, "Bedük Börk, The Iconography of Turkish Honorific Headgears", *The Proceedings of the IXth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, Napoli, 1970, s. 93.
13. Sakalduruk: İpekten örülür bir kaytandır. Külahın başta durması, yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanır. Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lugat-it Türk* (çev. Besim Atalay). Ankara, 1985, I, s. 530: 7.
14. A. von Le Coq, *Die Buddistische Spätantike in Mittelasien, Die Wandmalereien*, Berlin. 1924, s. 42.
15. A. von Le Coq, *Die Buddistiche Spätantike in Mittelasien, Die Manichaeischen Miniaturen*, Berlin, 1923, s. 34.
16. Ş. Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, İstanbul 1993, s. 104-105 (n.22).
17. *Age*, s. 105.
18 Bezeklik'te VII-XIII. yüzyıllar arasına tarihlenen büyük bir tapınaklar kompleksi bulunmaktadır. Kazılar araştırmacı H. Grünwedel tarafından yapılmış ve tapınakların planları çizilerek sıra numaraları verilmiştir. Çalışmada bu plan ve numaralar esas alınmıştır.
19. A. von Le Coq, *Die Buddistiche Spätantike in Mittelasien, Die Wandmalereien*. Berlin. 1924, s. 46.
20. *Age*, s. 42-43.
21. E. Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş* (*Türk Kültürü El-Kitabı*, II. cild I/B'den ayrı basım), İstanbul. 1978, s. 9.
22. A. Grünwedel, *Altbuddhistische Kultstätten in Chinecish-Türkistan*, Berlin. 1912, s. 335.
23. A. von Le Coq, *Die Buddistische Spätantike in Mittelasien, Die Manichaeischen Miniaturen*, Berlin, 1923, s. 26.
24. A. von Le Coq. *Die Buddistische Spätantike in Mittelasien. Die Wandmalereien*, Berlin, 1924, s. 42.
25. *Age*, s. 42.
26. *Age*. s. 41-42.
27. *Age*. s. 41-42.

BEYOĞLU'NUN ESKİ SİNEMALARI-V

BEHZAT ÜSDİKEN

ECLAIR SİNEMASI (ŞARK SİNEMASI)

Eclair Sineması Grand Rue de Pera üzerinde ve şimdiki Yeşilçam Sokağı'ndan hemen sonraki binada 1914 yılında faaliyete geçmiştir. 1875 yılından önce bu sinemanın yerinde ünlü Deveaux ailesinin büyük evleri vardı. Şimdiki Yeşilçam Sokağı'nın bulunduğu yerde ise bu büyük binanın bahçeleri bulunmakta idi. Zaten eski adı ile Deveaux bugünkü adı ile Yeşilçam Sokağı'nın Grand Rue de Pera'ya, yani bugünkü İstiklal Caddesi'ne çıkışı da yoktu. Buraya girebilmek için arka taraftan dolaşmak gerekiyordu. İşte Deveaux ailesinin sahip olduğu bu büyük yer, Osmanlı Bankası Genel Müdürü olan Monsieur Deveaux'nun ölümü üzerine tüm servetiyle birlikte kızı Saint-Seine Markizi ile çocuklarına geçti. Yalnız bu bina değil, Sakız Ağacı Caddesi'nin köşesine kadar olan tüm binalar da M. Deveaux'nun olduğu için kızına veraseten intikal etti. O sırada Ağa Camii civarında Guillaume'un Olympique adında ve kapalı bir sirki bulunuyordu. Burası 1871 yılında yeniden dekore edilerek ve "Elhamra Tiyatrosu" olarak adlandırılarak yeniden açıldı. Ancak burası Ekim 1874'te tamamen yandı. Bu olaylardan önce Pera'daki Fransız Tiyatrosu'nun müdürü Edouard Manasse bir tiyatro yaptırmak için başvurmuştu. Nitekim *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te aynen şöyle bir yazı çıkmıştı:

"Beyoğlu ağniyasından bazı zevatın muavenetiyle Fransız Tiyatrosu Müdürü Monsieur Manasse, Beyoğlu'nda Büyük Cadde'de harik-i kebirde muhterik olmuş Huber familyasının arsasına bu defa on iki sene için bilisticar oraya kâgir olarak tahtında çend bab mağazayı havi bir tiyatroyu inşa edeceği ve bu tiyatronun altı ay içinde itmam ve ikmal edileceği mesmudur."

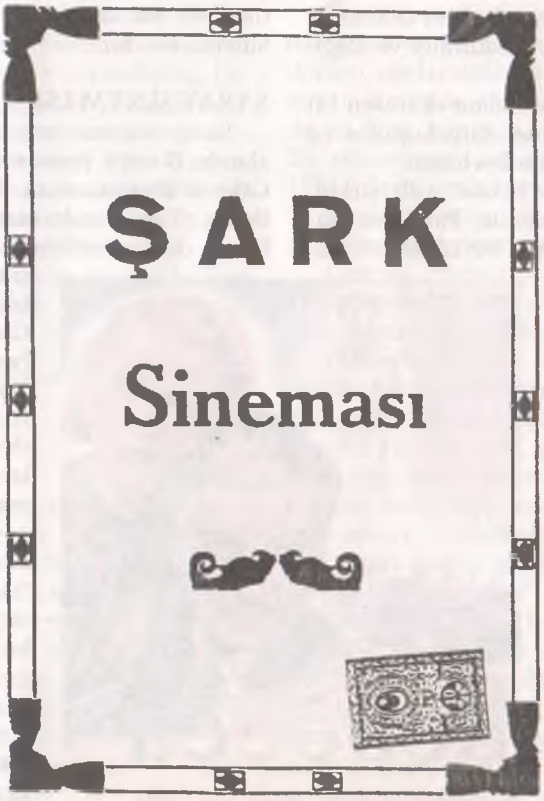
ŞARK
Sineması

Şark Sineması'nın programı.

Bu tarihte Manasse yapacağı tiyatro için gerekli 15.000 lirayı da, Galata bankerlerinden borç olarak % 6 faizle bulmuştu. Paranın bulunmuş olmasına rağmen nedeni bilinmez Manasse birden bire tiyatro yapımından vazgeçmişti.

1875 yılında ise mimar Jean Barborini buraya çok kısa sürede iki kat balkonlu bir tiyatro binası yaptı. Salon beyaza boyanmış ve dekoratif sarı altın yaldızla süslenmişti. Ayrıca salonu aydınlatan altmış adet havagazı lambası bulunmaktaydı. Bu nedenle salonun beyaz ve altın yaldızı karışımı süslemeleri, altmış gaz lambasının ışığında bir saray dekorunu andırıyordu. Sahne ise iki yüz seksen adet "gaz"la aydınlatılmıştı. Empresaryo Giardino'nun girişimleriyle yeni yapılanmış bu tiyatroya önce Verdi Tiyatrosu denilmesi düşünülmüştü. Ancak yönetim Varyete Tiyatrosu adında karar kıldı. Açıldığının ertesi günü, İstanbul yakasındaki Osmanlı Tiyatrosu'nu işleten Güllü Agop ilk kez burada "Girofle-Girofla'yı oynattı.

1877 yılında tiyatro yeniden değişime uğradı, önce alt katta bulunan localar kaldırıldı ve adı da "Eldoredo Tiyatrosu" oldu. 1879 yılında, tiyaronun işletmesi Kourouklis'e geçti, adı da ilk zamanlarda konması düşünülen "Verdi Tiyatrosu"na dönüştü.

O dönem tiyatro ile Sakız Ağacı Caddesi arasında kalan alanda Victor Bossy'nin yönetimindeki

"Cafe et Hotel du Luxembourg" yaşamını sürdürüyordu. Ayrıca tiyatrodan hemen önce Siegfried'in terzi atölyesi bulunmaktaydı.

1881 yılında Verdi Tiyatrosu'nun yönetimi Dandolo'ya geçti. Tiyatro yaşamını bu yönetmenle 1896 yılına kadar sürdürdü.

Bu arada 1884 yılında tiyatro yeniden büyük bir onarım geçirdi ancak yönetmen değişmedi. 1896 yılında "Odeon Tiyatrosu" adını aldı ve sinemaya dönüşünceye kadar da bu adla anıldı.

II. Meşrutiyet döneminde (yani 1908 sonrasında) Odeon Tiyatrosu yaşamını sürdürürken yan taraftaki Luksembourg Kahvesini (otel o sırada çalışmıyordu) Niko Çangopulos çalıştırıyordu. Tiyatronun yanında terzi Siegfried ise hâlâ yerinde idi. Sol tarafta ise Minas Panayotidis'in yeni açtığı pastanesi vardı.

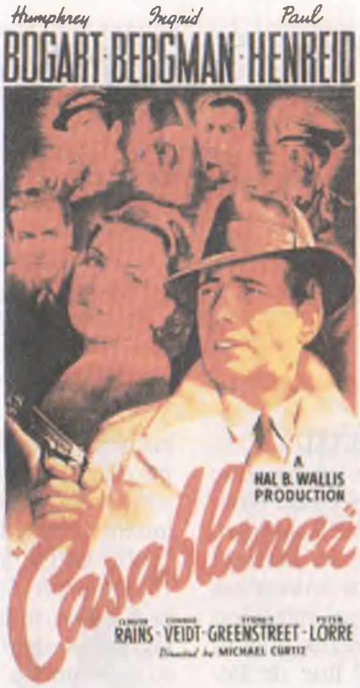
Humphrey
Ingrid
Paul
BOGART · BERGMAN · HENREID
A HAL B. WALLIS PRODUCTION
Casablanca
RAINS · VEIDT · GREENSTREET · LORRE
Directed by MICHAEL CURTIZ

1910-1911 yıllarına gelindiğinde Luxembourg Oteli'nin yerine Deveaux apartmanı yapılandı. Binanın altında da "Yani Çangopulos ve kardeşlerinin" lokanta birahanesi bulunmakta idi. Bu arada terzi Siegfried yerini, gene terzi olan Vincent Cermanyan'a bırakmıştı. Odeon Tiyatrosu'nun işletmecisi de değişmiş ve Aleksandr Langoussis bu işi yürütmeye başlamıştı. Bu son dönemde Odeon Tiyatrosu çalışmalarını sürdürmüş ve değişik truplara yer vermişti.

1914 yılında Eclair Sineması haline dönüşen bu yerin sahibi o dönem Emmanuel Kiryakopulos ve işletmecisi de Vassilaki Papadopulos idiler.

(Bu arada bir hatırlatma "Eclair" adlı şirket, Fransa'da 1908-1918 yılları arasında, Pathe ve Gaumont firmasından sonra üçüncü büyük şirket olarak çalışıyordu ve Marcel Vandal, Charles Jourjon ile Clement Maurice tarafından 1907 yılında kurulmuştu. O dönem, yani 1908-1918 yılları arasında halk yaşamına uygun melodramlar çevirirdi. 1911 yılında şirket Amerika'da "Eclair Film Company"yi de kurdu. 1915 yılında ise şirketin adı değişti. Bu arada buraya taşınan şirket, New Jersey'de bir stüdyo ve bir laboratuvar açtı. Bu iş yerleri ancak 1920 yılından sonra faaliyete geçebildi.)

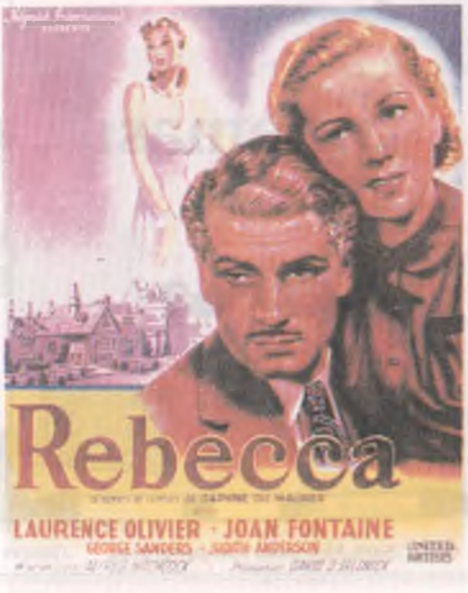
Rebecca
LAURENCE OLIVIER · JOAN FONTAINE
GEORGE SANDERS · JUDITH ANDERSON
UNITED ARTISTS

Eclair Sineması'nın içi oldukça uzundu, dikdörtgen olan salonun perdesi nihayetinde idi. Sinema girişinde bilet gişelerinin olduğu yer çok genişti. Sağlı ve sollu gişelerden sonra lobiye a la retour kapılardan girilirdi (tabii ki kapılar kapalı olduğunda). Giriş cephesi dar olmasına karşılık sinemanın lobisi ve içi çok daha genişti. Buradan birkaç basamakla inilir ve partere girilirdi.

1933 yılında Şark Sineması adını alan Eclair, bu tarihten sonra oldukça kaliteli filmler getirerek seyircilerine bir dönem çok güzel hizmet verdi. Örneğin Heinrich George ve Adalaide'in "Kısmet", Maria Holst ve Willy Fritsch'in "Viyana Ormanları", Brigitte Horsey ve Johannes Hesters'in "Aşk ve Hayal", Margareth Simo, Laura Solari ve Victor de Cowa'nın "Dansözün Sırrı", Albrecht Schoenhals, Camille Horne ve Olga'nın "Kırmızı Çiçek". Bunların dışında 1940'larda seyrettiğim "Belle Amie" ve "Yedi Sene Bedbaht" adlı filmler de gerçekten ilgi çekiciydi. Sinema 1933 yılında Şark Sineması olarak adlandırılmaya başlandığında gene Niko Çangopulos'un işletmesindeydi. 1940 veya 1941 yılında, Niko Çangopulos kendine bir ortak aldı. A. Tevfik adındaki bu ortakla 1951 yılına kadar sinemayı yönlendirmeyi devam ettirdi. Bu yıldan sonra işletmeyi Aleko Çangopulos ve ortağı devraldı. Bu tarihten sonra da sinemanın adı Lüks Sineması oldu.

SARAY SİNEMASI

Saray Sineması'nın olduğu yer önceleri boş bir alandı. Buraya yapılan binaya 1875 yılından sonra Cafe et Restaurant du Luxembourg taşındı. Victor Bossy yönetiminde olan bu yer, önceleri "Cafe et Hotel du Luxembourg" adı ile Galatasaray Lisesi'nin yanında ve hemen Kartal Sokağı'nın köşesindeydi. Cafe et Restaurant du Luxembourg'un (bazen Hotel du Luxembourg olarak da adlandırıldı) sahibi Victor Bossy o dönemde üst katlarda yapılanmış olan oteli de çalıştırıyordu.

1885 yılında burayı Belon-Flament devraldı, adını da "Grand Hotel et Cafe" olarak değiştirdi. 1905 civarında bu kez burayı Nikoli (Niko) Çangopulos satın aldı ve tekrar "Cafe du Luxembourg" adı ile açtı, ancak üstündeki otel kapatılmıştı. 1911 yıllarında buraya Deveaux ailesi bir bina yaptırttı. O dönem Cafe du Luxembourg işlevini gene sürdürmekteydi. Bu yapılanmalar sırasında ve 1910 yılında Leon Gaumont Ortadoğu'daki film piyasasında isim olabilmek için İstanbul'a araştırmacı ve işbilir birkaç kişiyi gönderdi. Burada yapılan araştırmalar sonucu Gaumont şirketi Luksemburg Cafe'nin bulunduğu binanın altında bir sinema açmayı uygun gördüler. Uzun araştırmalar sonucu, bu kişiler sinema için bu yeri bulduklarında 1913'ün başlarıydı. Açılacak sinema doğrudan Paris'e bağlı olacak ve buradaki firma temsilcisi tarafından yönlendirilecekti. O dönem sinema yeni yapıldığı için, içinde yalnız parter, parter locaları ve birinci vardı. Balkon henüz yapılmamıştı. Böyle bir sinemayı yapan ve ortaya çıkaran Societe et Etablissement Gaumont'un direktörleri Delaval ve Guerin idi.

GARY COOPER
PATRICIA NEAL
"No man takes what's mine!"
THE FOUNTAINHEAD
The great best seller made greater on the screen by WARNER BROS.

Ancak sinema bekleneni vermedi, veremeyince de sinemanın işletmesi başka bir kişiye verildi. Yeniden yapılan hazırlıklar sonucu sinema 1914 yılında yeniden açıldı. Bu kez adı Luxembourg Sineması olmuştu. Sinemanın işletmesini, daha önce Luxembourg Cafe'nin sahibi olan Niko Çangopulos yüklenmişti. Zaten sinemanın adını da bundan ötürü Luksemburg koymuştu. Sinemanın işletmesi Niko Çangopulos'ta olmasına karşılık sinemanın sahibi 250.000 Fransız Frankı sermaye ile kurulmuş olan Franco Eastern Cynemas Limited şirketi görünüyordu.

Luksemburg Sineması'nda da o dönem balkon henüz yapılmamıştı. O sıralarda sinemadaki bilet fiyatları ise aşağıdaki gibiydi:

Giriş	5 Kuruş (Birinci olarak belirtilen yer).
Koltuk	8 Kuruş
Numaralı	10 Kuruş
Loca	60 Kuruş

Cinema du Luxembourg veya Lüksemburg Sineması sessiz filmlerin kalitelilerini oynatmaya özen gösterirdi. Örneğin, Leda Gys'in "Qui Me Donnera l'Oubli Sinon la Mort", Harold Lloyd'un "Docteur Jack", Ossi Oswalda'nın "Un Voyage a l'Oeil", Harold Lloyd'un "Monte La-Dessus" filmleri.

Sessiz sinema döneminde bu filmler Luksemburg Sineması'nda oynarken sinema için verilen ilanlar aynen şöyleydi:

"Pera'nın en büyük ve en lüks salonu"
"Çok iyi ve güzel programlar"
"Şık halkın buluşma yeri"

Luksemburg Sineması bu yönetimle işletmesini sürdürürken, 1930 yılının sonunda adını Glorya Sineması olarak değiştirdi. Sinema o dönem bugünkü halini aldı. Birkaç basamakla girilen sinemanın gişelerinin olduğu yere de ayrıca birkaç basamakla çıkılırdı. Ortada bulunan gişelere her iki yandan da girilirdi. Sinema'nın lobisi, tüm sinemalara göre en büyük olanıydı. Fikret Adil, Glorya Sineması'nın bekleme salonuna (lobisine) sürekli gittiğini ve bir gün orada oluşan öyküsünü şöyle dile getirir:

"Bir gün yine o senenin son aylarında -bunları hatırlayışım tuhaf değil mi?- Beyoğlu'nda Glorya Sineması'nın bekleme salonunda, Niko Galatis ve (Yorgo) Pappas ile oturuyorduk. İçeriye ressam Arif Dino girdi, yanımıza geldi.

Pappas ile Arif Dino biribirlerini görünce hemen kucaklaştılar. Sonra yarım saat kadar, hiç etraflarına bakmadan Rumca konuştular. Pek tabii bir şey anlamadım..."

İşte Glorya Sineması'nın bekleme salonu bu kadar geniş ve Fikret Adil, Arif Dino gibi ünlüleri o dönem ağırlayabilecek bir yerdi. Bu sinemada oyanayan filmlerde, salonları gibi özeldi. Bunların içinde en iyisi, kanımca, "Lustracılar Şahı: Milton" idi. Bu sinemanın içini anlatmadan önce, sinemanın 1933 yılının sonlarına doğru tekrar ad değiştirdiğini ve Saray Sineması adı ile günümüze kadar geldiğini belirtmekte yarar var.

Gelelim sinemanın içine: Lobiden sonra partere girdiğinizde bu kez, parterin aşağı doğru değil yukarı doğru eğimli olduğunu görürsünüz.

Parter locaları ise hemen girişin sağında ve solundaydılar. İki taraftan ve ortadan (bu yol sonradan açılmıştı) girdiğiniz parter çok genişti. Sahne de oldukça yüksekti, perde geride kaldığından ön sıralardan dahi film rahatlıkla seyredilebilirdi. Balkon da geniş olup sıralar yukarı doğru ve dik bir anfi olarak yükselirdi. Saray Sineması genellikle çok güzel filmler getirirdi.: Örneğin, Charlie Chaplin'in "Asri Zamanlar", Ivan Mousjoukine'in "Yakılan Saltanat" (veya Bin İkinci Sonja Henie, Don Ameche ve Adolphe Menjou'nun "Devlet Kuşu", Fernand Gravey ve İta Miranda'nın "Nina Petrovna" (veya "Nina Petrovna'nın Yalanı"), Gary Cooper, James Ellison, Jean Arthur ve Helene Burgeas'ın "Maceralar Kralı Buffalo Bill", Robert Taylor, Barbara Stanwyck ve Victor Mc Laglen'in "Kıskançlık", Stan Laurel ve Oliwer Hardy'nin "Periler Diyarında", Gary Cooper, George Raft, Frances Dee'nin

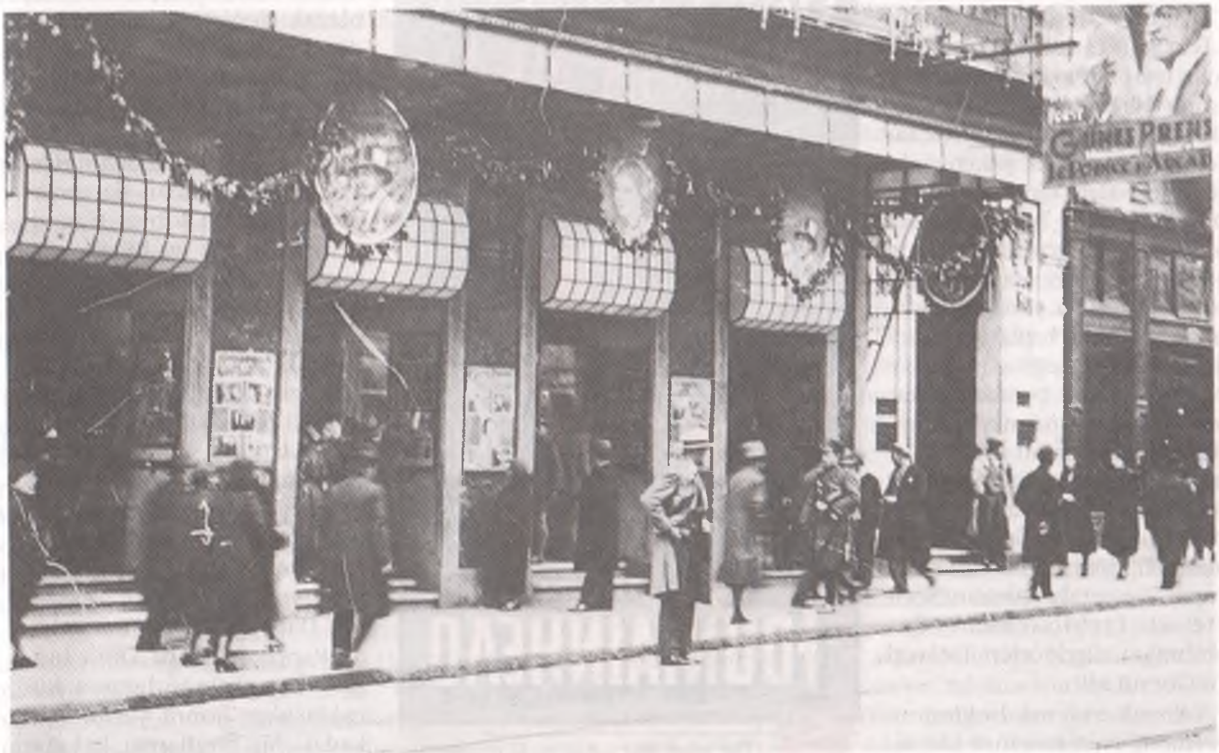

Selahaddin Giz'in bir fotoğrafında Glorya Sineması.

"Deniz Kahramanları", Paula Wessely'nin "Büyük Çılgınlıklar", Harry Baur ve Charles Dechamps'ın "Kızıl Denizin Esrarı", Pierre Renoir ve Anabella'nın "Mahkûmlar Kalesi" filmleri gibi.

Saray Sineması'nın diğer bir özelliği de Cemal Reşid Rey'in kurmuş olduğu "Kontiya" adlı kuruluş kanalıyla tüm piyano, keman ve diğer konserlerin burada yapılmasıydı. Örneğin, piyanist Frederic François, viyolonist David Oistrach, piyanist Alexandre Jenner, piyanist Jose İturbi, şarkıcı Jacquelin François, piyanist Jose Iturbi ile birlikte gelen ve harika org çalan Ethel Smith (Ethel Smith konser gecesi Red Skelton ve Esther Williams'ın "Su Perileri" filminde çaldığı "Tiku, Tiku" adlı parçayı tam iki kez seslendirmişti). Bunların dışında Münir Nurettin Selçuk konserlerini burada verirdi. Yabancı truplar burada sahne alırdı. Hatırladığıma göre 1957 senesinde bir de yabancı sihirbaz gelmişti. Özelliği bazı hayvanları uyutabilmesiydi (özellikle tavukları). Ayrıca yatay ve keskin bir kılıç üzerine boynunu dayayıp kendini aşağıya sallandırıyordu.

Film dışında bu tür gösterimlere de yer veren Saray Sineması oldukça geniş bir seyirci kitlesine sahipti. Ama ne yaparsınız ki, bu kadar iyi bir gösterim yeri, Beyoğlu'nun inişe geçmesi sonucu kapanmak zorunda kaldı (Bugün de halen kapalı).

SÜMER SİNEMASI

Sümer Sineması, bugün halen faal olan Rüya Sineması'nın yerindeydi. Bu sinema ilk kez 1930 yılının son ayında Artistik Sineması adı ile açılmıştı. Bina her ne kadar yeni olarak yapılmışsa da, önceleri yerinde Banker Yani Şişmanoğlu ve oğullarının evi vardı. Çünkü sinema yapılacak binanın bir ön tarafı bir de arkası vardı. Ön taraf bina olmasına rağmen arka taraf binaların arasında arsa şeklinde kalmış bir boşluktu. İşte Artistik Sineması bu bölümlere inşa edildi.

O dönem sinemanın işletmesini Opera Sineması'nın işletmecileri olan ve aynı zamanda Opera Film Şirketi'nin sahipleri bulunan Mehmet Sirman, Cemal Pekin ve Osman Sirman yüklendiler. Mehmet Sirman'ın 1 Şubat 1939 yılında ölmesi üzerine işletme yalnızca Cemal Pekin ve Osman Sirman'a kaldı. Sinemanın adı ise daha 1934 yılında Sümer Sineması ola-

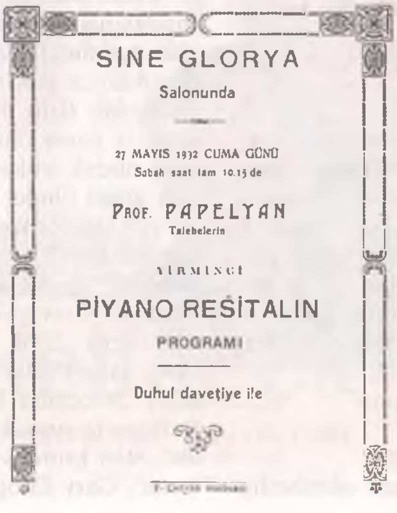

SİNE GLORYA

Salonunda

27 MAYIS 1932 CUMA GÜNÜ

Sabah saat tam 10.15 de

PROF. PAPELYAN

Talebelerin

YİRMİNCİ

PİYANO REŞİTALIN

PROGRAMI

Duhul davetiye ile

[illegible]

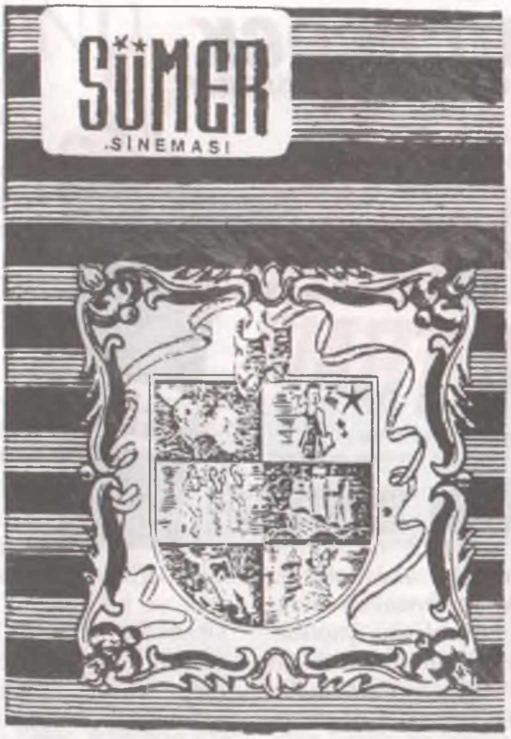

rak değişmişti. Binayı 1940 yılından önce İstanbul Belediyesi satın aldı. Satın alınan tüm blokların oturduğu arsa tam tamına 410.350 m^2 idi. Bu binaların tümüne İstanbul Belediyesi 1.100.000 lira ödemiş, ayrıca blokların içinde bulunan binalara da 71.500 lira vermişti.

Bu binalar üç parça halinde olmasına karşılık bitişik olduklarından tek bir bina görünümüne sahiptiler. Kulüp olarak kullanılan Cercle-d'Orient binasından başka, Melek, İpek ve Sümer sinemaları da satın alınan gruba dahildi (Bu sinemalarda o dönem toplam 3.600 koltuk bulunuyordu).

İstiklal Caddesi yönünde ve blokların altında sekiz dükkân ile İpek ve Sümer sinemalarının giriş bölümü. Yeşilçam Sokağı tarafında ise bir dükkân, bir matbaa ve beşer katlı Melek ve Sümer apartmanları ile iki ev bulunmaktaydı. Ayrıca Cercle-d'Orient binasının girişinde asansör ve asma katlarda da, bir birahane ve terzi atölyeleri bulunuyordu. Kulüp olarak kullanılan katta ise dokuz adet salon ve ekleri ile, en üst katta birer ve ikişer odalı daireler vardı. Binanın elektrik, su ve kalorifer tesisatı mükemmeldi. İşte İstanbul Belediyesi böyle görkemli ve akar için bezenmiş bu binayı toplam 1.171.500 liraya almıştı. Binanın yıllık kira geliri 100.000 liraydı.

Gelelim Artistik Sineması'nın içine. Sinemanın cephesi dardı. Girişi ise çok uzundu, önceleri ön tarafta bulunan iki gişeden başka, kapı girişinin iki yanında da ayrıca iki gişe bulunmaktaydı. Geniş kapılardan lobiye girilirdi, lobi o kadar büyük olmamakla beraber çok rahattı, parter ve birinciye oldukça yer ayrılmıştı. Parter girişten sonra çok hafif meyilliydi. Birinci ile arasındaki geniş sahanlıktan sonra, birinci bölümü gene çok hafif olarak sahneye doğru yükselirdi. Sahne biraz yüksekçe, sinema perdesi sahneden biraz gerideydi.

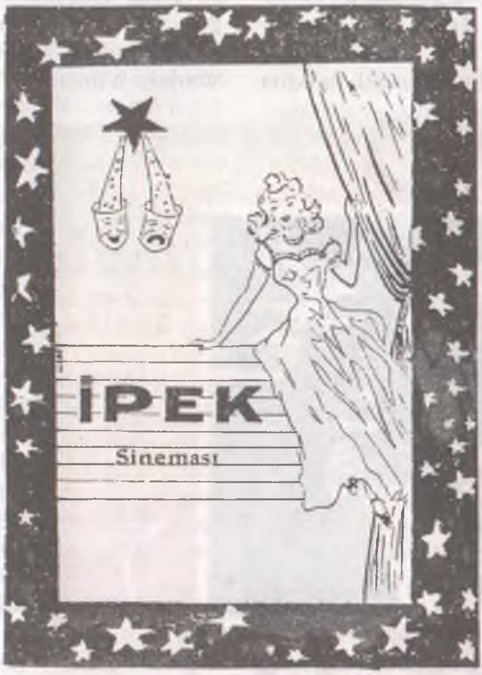

İpek Sineması'nın programı.

Parterdeki localar azdı, sinemanın iki ayrı balkonu vardı. Beyaz perdenin üzerine kapanan perde çok koyu bordo kadifeydi. Sümer Sineması adıyla hizmet verdiği dönemde dahi bu perde çok temizdi.

Artistik Sineması olarak adlandırıldığı dönemlerde oynayan filmler oldukça iyiydi: Line Noro'nun "Ana Istırabı", Hans Albers ve Martha Eggerth'in "Büyük Şehirler Uyurken", Anna Stein ve Fritz Kortner'in "Karamazof Kardeşler", Anny Ordra'nın "Cennette Bir Gece", Margareth Namara ve Thomas Burke'nin "Karmen" Mady Christians ve Hans Stuwe'nin "Dile Düşmüş Kadın", Gitta Alpar'ın "Kadın Severse" filmleri gibi.

Artistik Sineması 1934 yılının hemen başlarında Sümer Sineması adını aldı. Sinemanın adı da "Sümer Sinema Limited Şirketi" ünvanı ile 22 Mayıs 1934 tarihinde Mehmet Rauf Sirman, Cemal Pekin ve Osman Sirman tarafından kurulan bir firma ile kesinleşti. İşe başlama tarihi ise 1 Haziran 1934 olarak görülüyordu.

Sinema "Sümer Sineması" adını aldıktan sonra özellikle Universal International stüdyoları ile yaptıkları anlaşma gereğince, çok tutulan ve Bud Abbott ile Lou Costello tarafından yaratılan "İki Açıkgöz" filmlerinin aşağı yukarı tamamını ülkemize getirdi: "İki Açıkgöz Bahriyeli", "İki Açıkgöz Frankeştayn'a Karşı" vd... Bunun dışında seyrettiğimiz diğer filmler içinde Silvana Mangano'nun "Acı Pirinç", Orson Welles, Joseph Cotton, Alida Valli'ni "Üçüncü Adam Kim", Tıny Martin, Peter Lorre ve ilk kez bu filmde oynayan Marta Toren'in çevirdikleri "Casbah".

İPEK SİNEMASI

İpek Sineması, Cercle d'Orient bloklarının içinde ve hemen Melek Sineması'nın arkasındaydı. Bu sıralarda bu boş alanın sahipleri ise Selanik Musevilerinden

ALFRED HITCHCOCK
BRINGS YOU 101 MINUTES OF MATCHLESS SUSPENSE!
STRANGERS ON A TRAIN
It begins with the scream of a train whistle... and ends with screaming excitement!
WILL STILL MAKE YOUR HAIR STAND ON END
FARLEY GRANGER
RUTH ROMAN
ROBERT WALKER

Albert S. Saltiel ve Hugo Arditi idi. O sıralar sinema işletmeciliğine atılmış olan Mehmet Sirman ve ortakları, Saltiel ve Arditi ikilisi ile bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre sinemanın yapımı ve masrafları tamamen Mehmet R. Sirman ve ortakları tarafından karşılanacak, buna karşılık Arditi ve Saltiel 10 yıl süreyle kira alamayacaklardı. 10 yıl sonra da sinema her şeyi ile Arditi ve Saltiel ikilisine kalacaktı.

Sinemanın yapımı 1924 yılı içinde bitti ve hemen açıldı. İlk gösterilen film Raquel Meller'in "Violettes Imperiales"iydi.

Bu tarihten sonra oyanayan filmler en kaliteli olanlarıdı. Örneğin Walter Ford'un "Yıkıcı", Dolores Del Rio'nun "İntikam", Roland Colman ve Lili Damita'nın "Korsan", Ramon Novarro ve Anita Page'nin "Uçan Donanma", Don Jose Mojica ile Mona Maris'in "Kara Kartal", Edmund Lowe ve Lois Moran'ın "Transatlantik"i gibi.

Sinema böyle güzel filmlerle Beyoğlu halkına hizmet verirken, bu sinema açılırken kurulmuş olan Opera Film Şirketi'nin ortakları arasında bazı anlaşmazlıklar çıktı. Bunun sonucu olarak da Opera Film Şirketi sahipleri Mehmet R. Sirman, Cemil Pekin ve Osman Sirman, şirketi İpekçiler'e devrettiler.

Sinema İpekçiler'e devredildikten sonra (1932 yılının sonunda) adı İpek Sineması oldu.

Sinemaya İstiklal Caddesi'nden ve çok geniş bir mekândan girilirdi. Giriş holünün içinde iki gişe bulunmaktaydı. Lobi o kadar büyük değildi ama rahattı. Sinemanın içi kare şeklindeydi. Sinemanın sahnesi çok genişti; aşağı yukarı duvarın tamamına yakın kısmını kaplardı. Yandaki kornişler yukarıya devam eder ve bir geniş at nalını andırırdı. Buranın Şehir Tiyatroları Komedi Bölümü'ne verilmesinde, sahnenin bu genişliği önemli bir rol oynamıştı. Yan duvarlar sinema ilk yapıldığında tamamen resimlerle bezenmişti. Bu resimler duvar üzerine değil, önce bir nevi muşamba üzerine yapılmış, daha sonra da duvarda alçıdan yapılmış çerçevelerin içine yerleştirilmişti. Duvarlardaki bu tablolar sinemaya ayrı bir hava verirdi. Tavan değişik süslemelerle bezenmişti. Balkon sinema genişliğindeydi. Sahneden balkona bakıldığında, balkon korkuluklarının duvarların bitiminde yarım ay biçiminde dekoratif çıkıntı yapmış oldukları görülürdü.

Bu sinemada İpekçilerin ithal ettiği ve bazen de çevirdiği gerçekten güzel filmler oynamıştı. Örneğin, Greta Garbo ve Robert Taylor'un "La Dame aux Camelias", Karen Morley, Akim Tamiroff ve Warren William'ın "Kanun Harici", Dorothy Lamour'un "Dişi Tarzan", Gary Cooper, Akim Tamiroff ve Madeleine Carrol'ün "Asi Generalin Son Emri", Madeleine Carrol ve Tyrone Power'ın "Şeref için", Sylvia Sidney, Frad Mc Murray ve Henry Fonda'nın "Kan Davası", Eleanor Powell ve Robert Taylor'un "Broadway Melodisi", Jeannette Mc Donald, Warren William ve Allan Jones'in "Ateş Böceği", Sezar Borjiya, Shirley Temple'in "Şen Yumurcak" filmleri gibi. Ayrıca Maria Montez, Turhan Bey ve Sabu'nun "Bağdat Hırsızı", Maria Montez'in "Miami'de Mehtap" filmleri de bu sinemada görebildiğimiz filmlerdi.

Bu anlattıklarımın dışında eski Beyoğlu'nda pek az sinema kaldı. Onları da sinemalarla ilgili bu dizinin son bölümünde yazacağım. ■

GARBO
LAUGHS
with
Melvyn DOUGLAS
Ina CLAIRE
an
Ernst LUBITSCH PRODUCTION
Metro Goldwyn Mayer PICTURE
DIRECTED BY ERNST LUBITSCH
MAC-K
NINOTCHKA

BEYOĞLU'NU BİLMEK KOLAY DEĞİL

BURÇAK EVREN

Behzat Üsdiken geçen ayki *Toplumsal Tarih*'te Beyoğlu'nun eski sinemalarını anlatırken, nedendir bilinmez başta benim *Sigmund Weinberg - Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam* olmak üzere Beyoğlu'nu konu alan tüm kitaplara hiçbiri doğru olmayan bir dizi eleştiri getirme gereksinimi duymuş. Bunun nedenini anlamak zor değil. Ama işin bilimsel eleştiri kulvarının dışında kalan bu yönünü bir başka dergide kaleme alacağım. Yalnızca hiçbir belgeye, kaynağa dayanmadan yaptığı, asılsız eleştiriler üzerinde kısaca duracağım.

Üsdiken inatla ilk gösterinin Sigmund Weinberg tarafından yapıldığını yazıyor. Ve benim tezimin geçersiz olduğunu söylüyor. Bugüne kadar bu gösteriyi Weinberg'in yaptığına ilişkin hiçbir belge, hiçbir anı, hiçbir ilan bulunmamıştır. Ama birileri inatla Weinberg yapmıştır diyor. Neye dayanarak, hangi belgeye, hatta ve hatta hangi anıya dayanarak bu kişiye mal ediyorlar anlamak mümkün değil. Birisi yazmış, diğerleri de hiç araştırma-soruşturmaya gerek duymadan onu alıntılayarak günümüze kadar getirmiş. Bu gibi çelişkili durumlarda Weinberg yaptı diyenler ortaya bir belge koymak zorundadırlar. Yoksa yalnızca yaptı demekle yetinmek bilimsel çalışma yöntemlerine aykırı bir davranıştır. O zaman yapanını bilmediğimiz her şey için, gönlümüzdeki isimleri sıralayıp onlara mal edelim. Sonuç, bir kargaşadan kör döğüşünden başka ne olabilir ki?

Diğer taraftan Üsdiken yine inatla Vafiadis'in dükkân numarasını 21 olarak gösteriyor. Oysaki kitabımın 24 ve 25. sayfalarında tam sayfa yer alan orjinal fotoğraf kartlarına bakma zahmetini gösterseydi bu dükkân numarasının 1 olduğunu rahatlıkla görecekti. Ama ona bile bakmaya zahmet edemeyerek anlaşılmaz bir saplantıyla 7 numarası üzerinde durmuş. Çünkü amaç doğruyu belgeseliyle ortaya çıkarmak değil, birilerine kara çalmaktır. Öte yandan Vafiadis ile ilgili bilgileri Engin Çizgen'den aldığımı yazmış. Bu da yanlış ve asılsız. Üsdiken, eğer kendinde olduğunu iddia ettiği George Sadoul'un *Histoire Generele du Cinema* (Paris, 1948) kitabına bir göz atsaydı bu bilgileri nereden aldığımı görürdü. Ayrıca aynı bilgiler Nijad Özön'ün 1962'de Artist Reklam Ortaklığı Yayınları'ndan çıkan *Türk Sinema Tarihi, Dünden Bugüne*, 1896-1960 kitabının 16. sayfasında da ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Ama Üsdiken bunu da görmemiştir, yalnızca elinde bulunan tek kaynaktan hareket etme kolaylığını seçmiştir.

Kitabımın 84. sayfasında yer alan W. Sanders ile ilgili bilgileri Üsdiken nedense ve kendinden çok emin olarak "inanılmayacak denli büyük hatalar bulunmaktadır" diye başlayıp bu adreste böyle bir fotoğrafçının bulunmadığını iddia ediyor. Ve sonra da kafa karıştırmak için adresteki tüm binaların adını birbiri ardınca sıralıyor. Hatta daha da ileri giderek W. Sanders adlı bir fotoğrafçının varlığından kuşkuya düştüğünü belirtiyor. Eğer Üsdiken, *ephemera* (kâğıt antikası) ile ilgili çok iyi bildiği dükkânlardan birine girseydi bu fotoğrafçının kimi yapıtlarıyla kolaylıkla karşılaşabilirdi. W. Sander'in hemen hemen tüm fotoğraflarının arkasında Üsdiken'in inatla yok saydığı adres aynen şöyle yazılmıştır: Constantinople, Pera, rue Cabristan No: 147 (Vis-a-vis l'Ambassade d'Amerique).

Üstelik, Üsdiken, beni defalarca telefonla arayarak böyle bir fotoğrafçının olmadığını söylemişti, ben de kendisine arzu ederse, arşivimde sayıları 30'u bulan bu fotoğrafçıya ait tüm fotoğrafları ve dolayısıyla arkalarındaki matbu adresi gösterebileceğimi belirtmiştim. Ama Üsdiken buna da yanaşmayarak her şeyin açık ve saçık olarak yer aldığı fotoğrafları hiçe sayarak kendinde "inanılmayacak denli hatalar bulunmaktadır" sözcüğünü kullanma hakkını görüyor. Yani, kendisinin bilmediği her şeyi yok sayıyor. Üstelik tüm belgeler ortadayken ve kendine sunulma cömertliği gösterilirken.

Diğer taraftan Üsdiken eleştirisinde "XIX. yüzyılın sonunda böyle bir fotoğrafçıdan söz edilmez" diyor. Ben kitabımın hiçbir yerinde Sanders'in XIX. yüzyılın sonunda yaşadığın yazmadım ki. Bunu nereden çıkarıyor. Sanders 20. yüzyılın başında çalışmalar yapan fotoğrafçılardan biridir ve 1930'lara kadar da çalışmalarını sürdürmüştür. Üsdiken, hiçbir kaynakta bu fotoğrafçıya ait bir bilgi bulunmadığını söylüyor, arzu ederse kendisine bu fotoğrafçıyla ilgili tüm bilgileri de gönderirim.

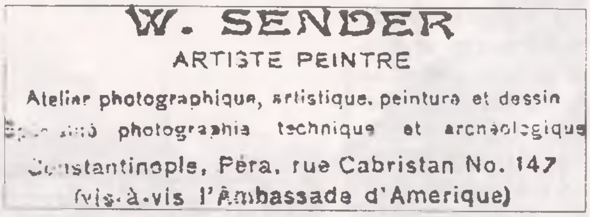

W. SENDER

ARTISTE PEINTRE

Atelier photographique, artistique, peinture et dessin

Spécialité photographie technique et archéologique

Constantinople, Pera, rue Cabristan No. 147

(vis-à-vis l'Ambassade d'Amerique)

Her şey bu denli açık seçik ve net iken, Üsdiken'in yalnızca başkalarının yapıtlarını karalama yönelik asılsız, belgesiz bu eleştiri yöntemine ne demeli? Nasıl yorumlamalı?..

Bugüne dek tüm yazılarında tek bir dipnotu koymayan, kaynak göstermeyen ve tek bir orijinal belge yayımlamayan Behzat Üsdiken, yıllar yılı elinde Sigmund Weinberg'in ölüm ilanının olduğunu söylemiş, bunu bir gün yayımlayacağını açıklamıştı. Evet sözünde durdu ve bir ilan yayımladı. Ama bu Sigmund Weinberg'in ölüm ilanı değil, onunla uzak yakın hiçbir ilişkisi olmayan Jean Weinberg'in de değil. Yalnızca ikincisinin babasının. Bunun böylesine bir konuyla ne ilgisi var ki?... Bunu Üsdiken hep yapıyor: Örneğin bir sinema salonunu anlatırken ona ilişkin hiçbir somut belge ortaya koymuyor, sinemanın yanındaki ve hatta iki blok ötesindeki kişilerden söz etmeyi yeğleyip, Tarzan filmlerinin her yerde bulunabilecek kronolojik sıralamasını yapmakla yetiniyor. Çünkü elinde esas anlattığı konuya ilişkin bilgi yok da onun için. Tüm yazılarında böylesine bir taktiği adres ve numara karmaşası içinde yapıp duruyor. Elindeki yegâne kaynaklar ise yıllıklarla, telefon rehberleridir. Üsdiken'in tüm bilgisi de bu adreslerden ve kapı numaralarından ibarettir. ■

FOTOĞRAFLARLA İZMİR SERGİSİ:

İZMİR'İ GÖRMEK VE ANLAMAK

Görsel malzeme, tarihsel belleğin oluşturulmasında ve olguların pekiştirilmesinde çok önemli bir işlev üstlenmektedir. Türkiye gibi ülkelerde kentler kimliklerini çok kısa sürelerde yitirdiklerinden, kentlerin tarihsel geçmişine ait fotoğrafların değeri bir kat daha artmaktadır. Böylesi bir oluşumun bilincinde olan Tarih Vakfı İzmir Temsilciliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli kentlerinden biri hatta birincisi sayılan kozmopolit, çok renkli, çok kültürlü bir kentin yani İzmir'in yakın geçmişindeki tarihsel sürecini fotoğraflarla tanıtmaya çalışmaktadır. Fotoğraflarla İzmir Sergisi, İzmirli araştırmacı dostumuz İlhan Pınar'ın arşivindeki "çok ender" ve hatta birçoğu "hemen hiç görülmemiş" fotoğraflarla gerçekleştirilecektir. Pınar'ın fotoğraflarından oluşturacağımız sergi, İzmirli tarih severlere önemli tarihsel görüntülerle birlikte, bilgiler de aktaracak ve kaderi neredeyse yangınlarla sarmalanmış olan tarihsel bir kentin yok olmuş yapısına bir parça da olsa ışık tutarken, ayrıca kentsel bir mekânın gelişim sürecini bütün açıklığıyla ortaya koymaya çalışacaktır.

1890'lı yıllarda İzmir limanı ve Kadifekale'nin görünüşü.

İlhan Pınar'ın arşivindeki fotoğraflardan gerçekleştireceğimiz sergide 55 fotoğraf sergilenecektir. Sergi 5 Mart 1995 tarihinde İzmir Tariş-Tarişbank Lokali'nde düzenlenecek bir tören ve kokteyl ile açılacaktır. Sergi, beş ana bölümde gerçekleştirilecektir. İlk bölümü, 18. ve 19. yüzyıllarda İzmir'e gelmiş olan gezginlerin görüntüleri, ikinci bölümü ise 15 gravür oluşturmaktadır ki, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan bir dönemin İzmir'ini sergilemektedir.

İzmir'den Görüntüler başlığını taşıyan serginin üçüncü bölümünde, tarihsel ve çok önemli bir liman kenti olan İzmir, 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyıla geçişteki yapısı ile tanıtılmıştır. 19. yüzyılın son yıllarından işgale kadar olan süreçte, bir liman şehri olarak yükselen İzmir, serginin dördüncü bölümünü oluşturmakta olup, şehre ait en ilginç resimler, serginin bu bölümünde yer almıştır.

İzmir'i görmek ve anlamak konulu sergimizin beşinci bölümünü, İşgal ve Sonrası başlıklı kesim oluşturmuştur. Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkışı ile başlayan işgalin ilk ve orjinal fotoğrafları, şehrin daha doğrusu ülkenin kurtarıcılarının İzmir'den Ankara'ya dönüşünü gösteren fotoğraflarla sona ermektedir. İzmir gibi son derece önemli bir kentin tarihsel süreci, görsel malzeme, yani sergi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

5 Mart 1996'da açılışı gerçekleştirilecek olan "İzmir'i Görmek ve Anlamak" konulu sergi, Tariş Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nün, Foto Mert Rüstem'in (İzmir) ve Sabri Yetkin'in katkı ve çabalarıyla gerçekleştirilecektir. Serginin ön tanıtımını yaptığımız bu yazımızda, sergide yer alacak fotoğraflardan birkaçını yayınlıyoruz.

S. Yetkin

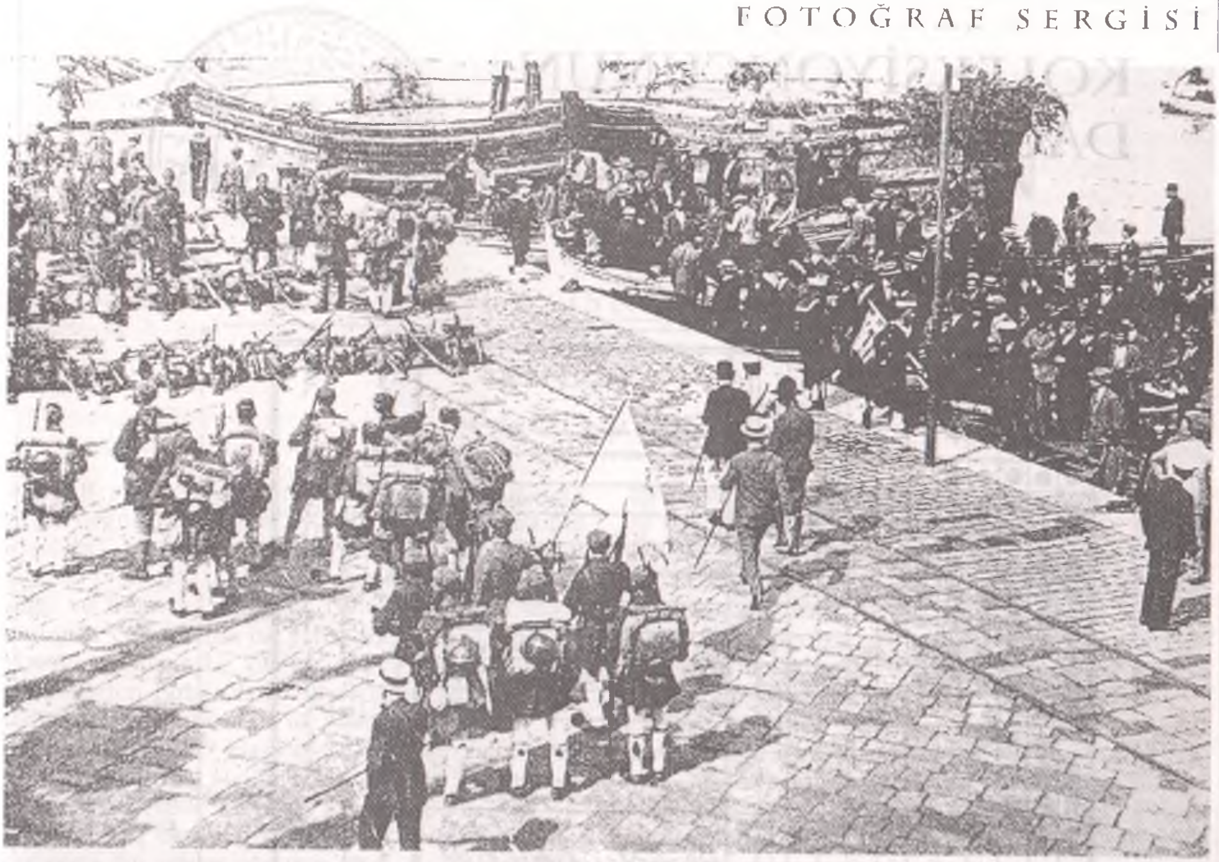

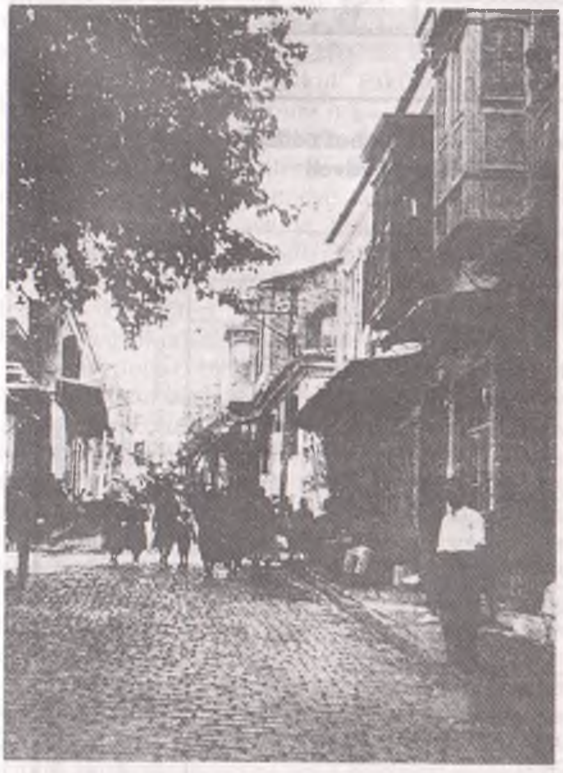

Yunan ordusunun İzmir'e çıkışı (en üstte), bir İtalyan anarşistin öldürdüğü Fransız Cumhurbaşkanı Carnot için 1894'te Frenk Sokağı'nda düzenlenen matem töreni (sağda), bugün İzmir'in omurgasını oluşturan İkiçeşmelik Caddesi'nin yüzyıl başındaki görüntüsü (üstte).

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

AV MEVSİMİ CETVELİ

İstanbul
Avcılar
Cemiyeti
Sene 1330

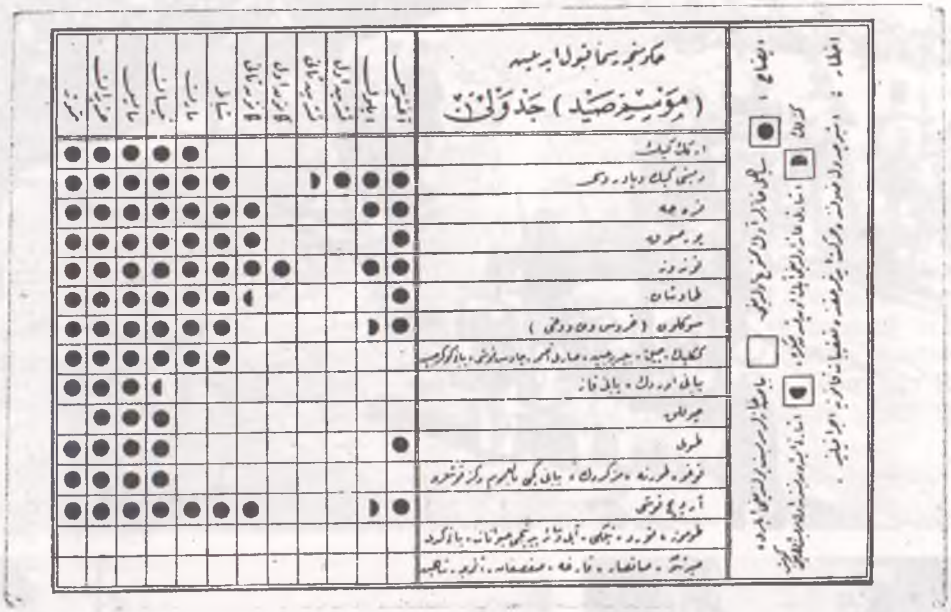

Feza Kürkçüoğlu Koleksiyonu

Transkripsiyon: Y. Demirel

Temmuz	Haziran	Mayıs	Nisan	Mart	Şubat	Kânunusani	Kânunuevvel	Teşrinisani	Teşrinievvel	Eylül	Ağustos	**Hükümetçe Resmen Kabul Edilmiş Mevsim-i Sayd Cedveli**
●	●	●	●	●								Erkek Geyik
●	●	●	●	●	●			◗	●	●	●	Dişi geyik ve yavrusu
●	●	●	●	●	●	●				●	●	Karaca
●	●	●	●	●	●	●					●	Porsuk
●	●	●	●	●	●	●	●			●	●	Kunduz
●	●	●	●	●	●	◖					●	Tavşan
●	●	●	●	●	●					◗	●	Sülün (horoz ve tavuğu)
●	●	●	●	●	●							Keklik, çil, bıldırcın, sarıasma, çavuşkuşu, y. güvercin
●	●	●	◖									Yabani ördek, yabani kaz
	●	●	●									Çulluk
●	●	●	●								●	Toy
●	●	●	●									Kuğu, turna, mezgerdek, y. keçi, bilumum deniz kuşları
●	●	●	●	●	●	●				◗	●	Ardıç kuşu
												Domuz, kurt, tilki, ayı vesair yırtıcı hayvanlar, y. kedi
												Sırtlan, sansar, karga, saksağan, atmaca, şahin

İzah: ● Siyahi haneler ayın memnu olduğu ☐ beyaz haneler serbest bulunduğu ayları, kezalik ◗ işareti aid olduğu ayın on beşinden sonra, ◖ işareti ise on beşinden evvel serbest olduğunu gösterir.

İhtar: İşbu cedvel hilafında hareket edenler hakkında tatbikat icra kılınır.

AZİZ GUBAYDULLİN

HAKAN COŞKUNARSLAN

KGB arşivlerinde "Sultan Galiyev'in karşıdevrimci örgütünün üyesi", "SSCB'de pantürkizmin ideologu" olarak adı geçen Aziz Gubaydullin Türkiye'de pek fazla tanınmayan bir isimdir.[1] Siyasi kişiliği ve bilim adamlığıyla Türk dünyasının yakın tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Sultangaliyevizmin doğuşunda, yayılmasında[2] en çok emeği geçenlerden birisi olan Gubaydullin Türk halkları tarihi araştırmalarının da ilk öncülerindendir.

Gubaydullin 27 Haziran 1877'de Kazan'da doğmuştur. 8 yaşında Halidiye Medresesi'nde eğitimine başlar. Medresede Arapça, Farsça ve Osmanlıca öğrenir. Tüccar olan babası oğlunun kendisi gibi tüccar veya din adamı olmasını ister. Gubaydullin bu isteği kabul etmez, medreseden sonra lise sınavlarına hazırlanır ve kazanır. 1909'da liseyi tamamlar ve Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolur. Bir yıl okuduktan sonra hocaları N. F. Katanov ve N. N. Firsov'un yardımıyla, Tarih-Filoloji Fakültesi'ne başlar.[3] Üniversitenin ilk yıllarında Gubaydullin yabancı dil öğrenmeye dikkat eder. Arapça, Farsça ve Rusça'nın üstüne Almanca, Fransızca ve Latince öğrenir. İleriki yıllarda buna Eski Yunanca'yı da ekler. 40 yaşından sonra da İngilizce dersleri alır. Bu dilleri bilmesi sayesindedir ki tarihin birçok değişik alanlarında eserler verebilmiştir.

Gubaydullin, bilimsel çalışmalarına, üniversite öğrencisi iken başlar. 1910 yılında *Ben-i Haldun ve Aristo'nun Politikası* adlı bir kitap hazırlar. Son sınıf öğrencisiyken de, Kazan Türklerinin tanınmış yenilikçi, aydın ve bilim adamı Şahabettin Mercanî'nin 100. doğum yılına armağan bir kitap hazırlanmasına önayak olur. Hocalarından yazı toplar, kendisi de iki makale yazarak kitabı bastırır. Yine aynı yıl (1915) okul bitirme tezi olan "Moğol Tarihinin Tarihçisi Marko Polo" adlı çalışması *Şura* dergisinin 11-20. sayılarında yayımlanır.

Gubaydullin öğrencilik yıllarında siyasi hareketlerden de uzak durmaz. "Islahistler"[4] olarak bilinen Çarlık aleyhtarı gençlerin oluşturduğu hareketlerin içinde aktif olarak yerini alır.[5] Edebiyat dünyasının da dışında kalmayarak Kazan Türklerinin tanınmış edebiyatçılarından Fatih Emirhan ve Abdullah Tukay'la dost olur. Birlikte 1912 yılında *Ang* (Düşünce) adlı bir edebiyat dergisi çıkarırlar.[6] Daha sonra Gubaydullin 1913'te yayımlanmaya başlayan *Mektep* dergisinin de yazarlarından olur. Bu dergilerde ve bazı gazetelerde hikâyelerini yayımlatır. Bu hikâyeler daha sonra *Gaziz Hikâyeleri* adı ile toplanmış, 1918, 1929, 1930 ve ölümünden sonra 1958 yıllarında dört defa yayımlanmıştır.[7] Edebi tenkitçiler bu hikâyeleri Çehov'unkilerle kıyaslayarak Gubaydullin'in tarihçiliği kadar edebiyatçılığının da gücünü göstermişlerdir.[8]

Gubaydullin'in siyasi hareketlerin içinde yer alması ve sivrilmesi Rus yöneticilerin gözünden kaçmaz. Ruslar için "sakıncalı kişi"dir artık. Otobiyografisinde bu konuyu yazmıştır: "Yöneticiler bana sakıncalı kişi olarak bakıyorlardı, gubernatör (vali) bana Kazan'dan ayrılıp başka bir yere gitmemi söyledi."[9] Üniversiteyi bitirdikten sonra Kazan'dan ayrılmak zorunda kalır. Troitsk şehrine gider. Burada "Vazifa" adlı bir Tatar medresesinde müdürlüğü başlar. Ancak 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Kazan'a dönebilir. 1919 yılına kadar *Dinler Tarihi, Eski Zaman Tarihi, Rus Tarihi* gibi ders kitapları hazırlar. *Türk mü, Tatar mı?* adlı eseri de bu yıllarda yayımlanır.

Sovyet rejiminin ilk yıllarında yayımlanan eserlerinde onun pantürkizm fikrinin savunucusu olduğu açıkça görülmektedir. Ona göre Tatarlar Türktür. "Tatarların Gelip Çıkışı ve Altın Ordu" adlı makalesinde, "1240 yıllarında şimdiki Rusya'nın güneyindeki haklar Moğol egemenliğine girdiler ve buradaki Türkçe konuşan halklar Cengiz'in uruğunun ismi ile 'Tatar' diye anılmaya başladırlar" der.[10] *Tatar Tarihi* adlı eserinde de Türk birliğinden açıkça bahseder: "Bu Tatarlara çok yakın olan halklar var. Onlar da bizim dilimiz ile konuşuyorlar. Bize kardeş olan halkları türlü isimler ile: Sart, Kırgız, Kazak, Özbek, Osmanlı, Azerbaycanlı, Türkmen diye adlandırıyorlar. Bunların hepsinin bir tek ismi var. O isim ise 'Türk'tür."[11]

1919 yılında Kazan Üniversitesi Tarih kürsüsünde N. F. Katanov ve N. N. Firsov'un yanında asistanlığa başlar. Asistanlığı yanında İşçi Köylü Kızılordusu'nun Kazan'daki kurslarında müdür yardımcısı olarak dersler verir. 1921 yılında "Hazar Kağanlığı Tarihi Tecrübesi" adlı tezi ile asistanlığını tamamlar. Doğu Bilim Akademisi'nde, Doğu Pedagoji Enstitüsü'nde ve Tatar Komünist Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışır. Üniversitelerin dışında da görev alır. Maarif Halk Komiserliği bilim kadrosu danışmanlığı, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nde başkan yardımcılığı görevlerini 1925 yılına kadar yürütür. 1922-25 yıllarında *Tatar Tarihi, Tatarlarda Sınıflar Tarihi, Pugaçev İsyanı* ve Ali Rahim ile birlikte üç ciltlik *Tatar Edebiyatı Tarihi* adlı eserleri yayımlanır.[12]

Yeni kurulan Sovyet Azerbaycan'ında, 1920'li yıllarda milli kadroların hazırlanmasında büyük zorluklar çekilmektedir. Azerbaycan Halk Maarif Komiserliği Türk dünyasının çeşitli bölgelerinden Bakü'ye bu kadroların hazırlanmasını sağlayacak bilim adamları davet eder. Gubaydullin de bu bilim adamlarından birisi olarak 1925 yılında Bakü'ye gelir. Bu davetliler arasında, Gubaydullin'le birlikte 1930'ların sonlarında öldürülen Bekir Sıtkı Çobanzade[13] ve Halit Seyit Hocayev[14] de vardır. Türkiye'den de İsmail Hikmet Ertaylan bu kadroya dahil olmuştur. Yukarda sayılan bu isimler Türk dili ve tarihi konusunda yüzyılın başında yetişmiş ilk yerli bilim adamlarıdır. Ayrıca bu kişilerin siyasi fikirleri de birbirleriyle benzeşmektedir, özellikle Bekir Sıtkı Çobanzade, Kırım'dan Türkistan'a ve Türkiye'ye kadar tanınan o yılların ateşli pantürkistidir.

Azerbaycan Maarif Halk Komiserliği'nin özellikle Turancı bilim adamlarını davet etmesi tesadüfi bir olay değildir. Bu olayın temelinde yatan gerçek, Neriman Nerimanov'un 1920'li yılların başında başlatmaya çalıştığı ancak ölümüyle yarım kalan "Azerbaycan'da sosyal, siyasi ve medeni hayatın yerlileştirilmesi ve Türkleştirilmesi" siyasetidir.[15] Nerimanov'un takipçilerinin uygulamaya devam ettikleri bu siyasetin üniversitelerdeki uygulayıcıları da işte bu kadro olmuştur.

1926-27 yıllarında Azerbaycan Üniversitelerinde Azerbaycan tarihi okutulmaya ve Gubaydullin de bu üniversitelerde dersler vermeye, asistan yetiştirmeye başlamıştır. 1926 yılında Bakü'de gerçekleştirilen Birinci Türkoloji Kurultayı'na Gubaydullin de "Türk-Tatar halklarının tarihi edebiyatının inkişafı" adlı tebliği ile katılmış, kurultayın toplanmasına önayak olmuştur. Bir yıl sonra Azerbaycan'ı Öğrenme Cemiyeti'nin haberlerinde yayımladığı "Hazarlar'ın Menşei Hakkında Kayıtlar" adlı eseri 1937'de karşısına, karşıdevrimci edebiyat eseri olarak getirilmiş ve suçlanmasına sebep gösterilmiştir.

Gubaydullin 1925 yılının yaz aylarında eşi Refika, çocukları Salman (10), ikiz kardeşler Mikayil ve İsrafil'i (2) de yanına alır ve Azerbaycan'a yerleşir. Pedagoji Enstitüsü'nde dersler verir, bir yandan da arşivlerde çalışır. Ancak aynı yıl aile büyük bir acı yaşar, ikiz kardeşlerden İsrafil ölür. 1926'dan sonra "Tatar Tarihi", "Tatar Burjuvaziyası Tarihinden", "Kazan Tatarlarında Feodal Sınıfın Yıkılması Tarihinden" adlı makaleleri Moskova'da yayımlanır. Bu çalışmaları ile, Gubaydullin, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Şark Tarihi Fakültesi'nin doçenti ve Yüksek Pedagoji Enstitüsü İçtimaiyat-Tarih Şubesi'nin dekanı olur.[16] Aile Azerbaycan'ın en tanınmış yazar ve bilim adamlarının aileleri ile çok sıkı dostluklar kurar. Hüseyin Cavid, Abdullah Şaig, Bekir Sıtkı Çobanzade, Tağı Şahbazı, A. N. Samayloviç ve daha birçok tanınmış isim bu aile dostluklarının içindedir. Doğal olarak hemen hepsi "pantürkist, panturanist ve karşıdevrimci"dir.

1927 yılında Gubaydullin çalışmalarını hızlandırır. "Özbek Halkının Menşei Problemi", "Pugaçev ve Tatarlar", "Volga Boyu Tatarlarının Sosyal İnkişafının Merhaleleri", "Azerbaycan Beyleri ve Onların Aslı Kendlileri", "Tatarlar Karışıklık Devrinde" adlı eserlerini bu yıl hazırlar ve profesör unvanı almaya hak kazanır.

Amcasının oğlu Ali Rahim'e yazdığı mektubundan anladığımıza göre Gubaydullin sürekli diğer Türk bölgelerine seyahatlere çıkar: "Ali, herkese selam. Ben şu anda Krasnovodsk tren istasyonunda bulunmaktayım. Gölgede 35, güneş altında ise 52 derece sıcaklık var. Dayanmak mümkün. Orta Asya'ya gidiyorum. Olabilsin ki Kırgızistan'a da giderim. Semerkant'ta da beni profesör seçmişler. Barthold kabul etti. Bu günlerde Bakü'de de seçildim. Yeni eserlerim yayımdadır. Sabah saat 5'te yola düşüyorum. Diyorlar ki Aşkabad'da 70 derece sıcaklık var, eğer dayanabilirsem iyi. Hoşça kal. Aziz." (26 Haziran 1927)[17]

Türkistan'daki üniversitelere defalarca ders vermeye çağrılan Gubaydullin'in Türk dünyasında gezip görmediği yer kalmaz. Bu "Turan" seyahatleri de ileriki yıllarda başına bela olur ve buna bağlı olarak pantürkizmin esas ideologu olmakla suçlanır.

1927-28 yıllarında *Maarif ve Medeniyet, Azerbaycan'ı Öğrenme Yolu, Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Haberleri, Azerbaycan'ın İktisadi Haberleri* adlı dergilerde makaleler yayımlamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Güney Kafkas'ın Müslüman Ülkelerinde Kölecilik Tarihinden", "Ermeni Kaynakları, Azerbaycan'ın Moğol Devri Tarihini Öğrenmek İçin Materyal", "Azerbaycan'da Han ve Hazine Ekinciliği", "Azerbaycan'da 19. Asırda Feodal Sınıf ve Köylüler", "Azerbaycan'da İpekçiliğin Tarihinden". Bu araştırmaların çoğu Azerbaycan tarihinin ilk araştırmalarıdır.

Şarkşinaslık Falkültesi kısa sürede tüm Rusya'da en güçlü doğubilim merkezlerinden biri olur. Üniversite elemanlarına ve okutulan derslere bakınca bunu söylemek mümkündür: Bekir Sıtkı Çobanzade (Türkoloji ve edebiyat tarihi), Gubaydullin (Türk halkları tarihi), Y. Ratgavzer (Azerbaycan mücadele tarihi), P. Fridolin (genel tarih), V. Zummer (güzel sanatlar tarihi), E. Pohomov (nümismatik), A. Zeküzade (Arap edebiyatı tarihi), M. İbrahimov (Fars edebiyatı tarihi), M. Halfin (Türk halkları etnolojisi). Bu daimi kadro yanında Barthold, Samayloviç, N. Marr gibi dünyaca ünlü profesörler de fakültede dersler vermekteydiler.

Üniversitenin bu fakültesinde "Türkleştirme" hızlı bir şekilde devam etmektedir. 1928/29 ders yılındaki 198 öğrenciden 134'ü yerli öğrenciydi. Ders veren bilim adamlarının % 71'i, alt kadroda araştırma yapanların ise hepsi Türktü. Bu gidiş partinin Bakü komitesinin gözünden kaçmamıştı. Kasım 1928'de Azerbaycan Komünist Partisi Bakü Komitesi ülkede Şarkşinaslık Fakültesi'nin gereksiz olduğunu açıklayarak fakülteyi Pedagoji Estitüsü ile birleştirir. Böylece fakülte dağıtılmış olur. 1937'nin ayak sesleri böylelikle duyulmaya başlanır. Fakülte dağıtılmakla kalmaz, çalışanların da üzerlerine zor görevler yüklenir. Gubaydullin'in de bunlardan birisi olduğunu Ali Rahim'e yazdığı aşağıdaki mektuptan anlıyoruz: "Olabilsin ki yakın vakitlerde alfabe meselesine dair kurultaya giderim. Resmi olarak davet edilmedim, öyle zannediyorum ki rektör izin vermeyecek. Azerbaycanı Öğrenen Cemiyet'te ilmi kâtip oldum, mecbur ettiler. İşlerim daha da arttı. Yirmi vazifem var. Kırk bir sorumluluğu almaya mecbur oldum. Belki bu yıl Almanya'ya giderim. Eğer gidersem iki aydan fazla burda olmayacağım. Moskova ve Leningrad'da da işlerim var. Halen şarkın eski ve yeni devir tarihi ile meşgulüm..."[18]

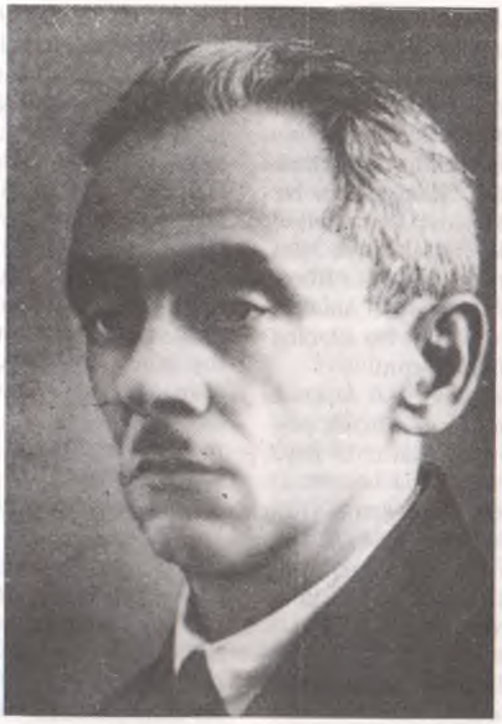
Aziz Gubaydullin

1928-29 yıllarında Taşkent ve Semerkant'ta dersler vermiş, Türkistan'da Müslüman Şark kürsüsünün profesörü seçilmiştir. Moskova'da bulunan Şark Halkları Etnik ve Milli Medeniyet İlmi Tetkikat Enstitüsü'nün de üyesi idi ve bu enstitüde 1929-36 yılları arasında birçok tebliğler sunmuş, konferanslar vermişti. 1931-33 yıllarında eyalet dışı profesör olarak Taşkent, Moskova ve Semerkant'ta üniversitelerde dersler verir. Bilim dışında Bakü Voroşlov Royon Sovyeti'nin milletvekili olarak siyasetle de meşgul olur.

Stalin tüm Sovyetlerdeki milli kadrolara karşı baskıyı artırmaktadır. 1931'den sonra Gubaydullin'in eserlerinin basımı yavaşlar. Çeşitli bahanelerle eserleri yayım planlarından çıkarılır. Makaleleri de dergi merkezlerinde aylarca bekletilir. Hakkında eleştiriler yazılır ve "Nerimanovculuk"la suçlanır. Baskıya dayanamaz, önce Pyatigorski'ye, sonra ise Kazan'a gider.

Pyatigoski'de çalışmalarına devam eder. Kabartay-Balkar Pedagoji Enstitüsü'nde dersler verir. "Kabartay-Balkar'da Feodal Münasebetlerin Tarihine Dair Materyaller" adlı eserini hazırlar ancak yayımlatamaz. Kazan'a döndüğünde ağır eleştiriler alır. İşte bu yıllarda baskıdan az da olsa kurtulmak ümidiyle âdeta kendi kendini eleştiren bir yazı hazırlar ve *Kızıl Tataristan* gazetesine gönderir. 4.7.1931 tarihinde gazete bu yazıyı yayımlar. O yıllarda birçok aydın bu şekilde "özeleştiri" yolunu denemişlerdir. Ancak kurtulmak istenen sondan kaçmak mümkün olmamıştır. Bu ilginç mektupta aynen şöyle yazılıdır:

"Yazı İşleri Müdürlüğüne, *Kızıl Tataristan*'ın 62. sayısında Marksist Tarihçiler Cemiyeti Tataristan Şubesi'nin kararı çıktı. Bu kararda benim de adım geçiyor. Ben bu teşekkülün, tarih ilmi sahasında iki cepheli amansız mücadele yapmasının gerekli olduğunu kabul eden gayet önemli kararını alkışlıyorum. Hatalı görüşlerimi şimdiye kadar etraflıca eleştirmediğimi, en büyük hatalarımdan biri olarak sayıyorum; ben onlardan sathi bir şekilde ancak bazı yazılarımda bahsetmiştim. Fakat, konferanslarımda dinleyicileri daima onlardan sakındım.

Ben 25 yıldan beri ilim sahasında çalışıyorum. Ekim İhtilali'ne kadarki faaliyetimde burjuva platformu üzerinde bulunduğumdan utanıyorum, eserlerim milliyetçilik, 1910 yılından itibaren de pantürkizm konuları yüzünden kusurlu idi. Ekim İhtilali'nden sonra giderek bu yoldan uzaklaşmaya başladım. Fakat bu, maalesef çok yavaş yürüyordu. Ben bütün Sovyet kamuoyunun karşısında, tarihi prosenin Marksist-Leninist izahını tamamıyla kabul ettiğimi ve hiçbir tereddüde mahal vermeden savunacağımı açıkça ve içtenlikle söylemeyi borç biliyorum.

Bana göre, suçum şundan ibarettir:

Tatar ve Orta Asya halkları tarihinin pantürkist kavramı; bunu 1923 yılına kadar çıkan birçok eserimde, hatta bazen daha sonraki eserlerimde de görmek mümkündür. Fakat, eserlerimi dikkatlice okuyacak olan bir kimse, benim bu gayri ilmi ve antimarksist kavramdan giderek uzaklaştığımı açıkça anlayacaktır. Bunun için şu eserlerimi karıştırmak kâfidir. *Tatar Edebiyatı Tarihi* birinci tabı ile aynı eserin ikinci tabı; *Türk Yoksa Tatar* broşürü (1917); "Türk Halklarında Tarih Edebiyatının Gelişmesi" (Bakü'de 1925'te Türkoloji kongresinde okunan rapor); *Tatarların Aslı* broşürü (1918) ile geçen yıl yayımlanan *Tataristan'da Son 10 Yıl İçinde Tarih Edebiyatının Gelişmesi* eseri. Son eserimde ben artık pantürkistleri tenkit ediyorum. Böyle olmakla beraber, ben de eski görüşlere dönüşler de olmuştur. Misal olarak "Hazarların Aslı" yazıma bakmak kâfidir. Bu yazıda ben, Türk birliği düşüncesinden hareket ederek, Yafetik nazariyeyi nazar-ı itibara almamıştım. Fakat 1929 yılından başlayarak ben açıkça pantürkizme karşı çıkmaya başladım. (Mesela "Panislamizmin İflası" makalesi, hikâyeler: "O Gidiyor", "İç Mülteci" vesaire, raporlar: Moskova'da 1929'da okunan "Tatar Burjuvasının İdeologu Gasprinski", geçen yıl Sovyetler Birliği Halklarını Araştırma Cemiyeti'nde okunan "Pantürkizm Nedir?"). Şimdi basılmak üzere *Osmanlı Pantürkizmi ve Onun Azerbaycan'da Akisleri* kitabını ve "Emperyalizm Hareketinde Pantürkizm" ile "Bütün Türklerin Birliği Arkasında Ne Gizleniyor" makalelerini hazırlıyorum. Böylece, ben artık bu ideolojiye karşı mücadeleye girmiş bulunuyorum.

Benim diğer hatalarım genellikle şu noktada toplanmaktadır: 1) Tatar tarihinin milliyetçilik noktai nazarından üstü kapalı ve açık izahı; 2) Diyalektik materyalizm metodunu kullanma beceriksizliği; 3) Bundan doğan düşünce mekanisizmi; 4) Bir halk olarak Tatarların özelliklerini belirtme; 5) Sınıf mücadelesi vakalarını bilmemezlikten gelme; 6) Ticaret kapitalizmini ayrı bir ekonomik-sosyal gelişme safhası olarak kabul etme vesaire.

Ben, hatalarımı yalnız düzeltmekle kalmayacağım, aynı zamanda bu gibi tahriflere karşı amansız mücadele de yapacağımı vaat ediyorum.

Gaziz Gubaydullin"[19]

Evet, bir bilim adamı 25 yıllık çalışmalarını ve siyasi fikrini değiştirmek zorunda kalır veya öyle göstermeye çalışır. Tepkileri azaltmak için de sahip olduğu fikirlerin tam aksini savunan yazılar kaleme alır. Kendisini her ne kadar antipantürkist göstermeye çalışsa da onun ve onun gibilerin, o günlerin KGB'si olan NKVD'de fikirleri ve amaçları hakkında dosyalar oldukça kabarıktır.

1935 yılında Gubaydullin yeniden Bakü'ye döner, 1936 yılının sonlarında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde Sovyet Halkları Tarihi kürsüsünde ders vermeye başlar. 1937 yılı Mart ayındaki toplantıda Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin "halk düşmanları"na ve "karşıdevrimciler"e karşı Azerbaycan'da harekete başladığı açıklanır. Toplantıda M. C. Bağırov[20] konuşmasında aynen şunları söyler: "Biz medeniyet adı altında, orfografya, dil, Azerbaycan tarihi için kadro hazırlanması sahasında çalışanlar, öğretim elemanı, aydınların arasında yürütülen karşıdevrimci faaliyetlerin üstünü açtık. Bu işlerin başını R. Ahundov çekmektedir. Bu merkez bizim diğer cumhuriyetlerin karşıdevrimci, milliyetçi teşkilatları ile sıkı ilişkilidir, bundandır ki Çobanzade ve Gubaydullin'in şahsında Kırım ve Tataristan ile.... Bunların asıl yönelimleri Türkiye'dir."[21]

Bağırov bu konuşmayı yaptığı sırada Gubaydullin henüz tutuklanmamıştır. Ancak yoldaşlarının hepsi Çobanzade başta olmak üzere gözaltına alınmışlardı. Sıranın ona geldiği belli idi. Tutuklanmasından birkaç gün önce oğlu Salman'ı karşısına alarak kendi ve Sovyet rejiminin geleceği hakkında düşüncelerini anlatır:

"Babam hapsedilmeden birkaç gün önce beni yanına çağırıp karşısına oturttu ve dedi: Salman oğlum seninle açık olarak konuşacağım. Yakın günlerde beni tutuklayacaklar. Ülkede durum böyle, evladım. Benim iş yoldaşlarımın ve dostlarımın çoğu artık tutuklandılar. Sıra bana da geliyor. Bugün veya sabah bu iş olacak. Beni neler ile suçlayacaklarını sonraları sana da diyeceklerinden, şundan emin ol ki, benim halk ve vatan karşısında hiçbir suçum yok. Benim vicdanım temizdir ve hiçbir şeyden korkmuyorum. Sen iyi bilirsin, ben bütün ömrüm boyu, durmadan çalıştım, gençler yetiştirdim, eserler yazdım. Halk emeğime göre, eserlerime göre beni muhakeme edecek ve adalet ne zamansa yerini bulacak. Ancak Stalin'in ölümünü beklemek lazımdır. O zaman bizim toplumun demokratikleştirilmesi başlayacak, yıldan yıla genişleyecek ve artacak, sen buna inan ve gözle." Ve 1937 yılının Mart ayının 18'inde Gubaydullin tutuklanır.

Şu son döneme kadar 37-38 yıllarında tutuklanarak yok olan yüz binlerce insanın sonu hakkında hiçbir bilgi edinme imkânı yoktu. Sovyetlerdeki değişim sonucu KGB arşivlerinin açılması ile bu döneme ve bu insanların sonlarına ışık tutan eserler yayımlanmaya başlandı. Şu an elimizde bulunan bir kitapta o günlerin trajikomik olaylarını az da olsa yansıtmaktadır. Azerbaycanlı tarihçi Ziya Bünyadov tarafından hazırlanan *Gırmızı Terror*[22] adlı bu kitapta 1937 yılında Azerbaycan'da yürütülen temizlik hareketinde kurban gidenlerin KGB'deki dosyalarından alıntılar bulunmaktadır. Çobanzade'nin ve daha birçok "pantürkist" ve "karşıdevrimci"nin sorgularının ve haklarında verilen hükümlerin özetle verildiği bu kitaptan Gubaydullin'e ayrılan bölümden aşağıya alıntılar yaparak, yıllarca "ne oldu?" diye sorulan soruların cevabını verelim:

Gubaydullin Gazis Salihoviç

Sorgulama işi Nu: 12493

1937 yılı 22 Martında ilk sorgulamada G. C. Gubaydullin itiraf etmiştir ki hapis olunduğu dakikaya kadar "karşıdevrimci ve pantürkist cephe"de bulunmuştur. "Siz kimlerle karşıdevrimci ilişkiler içinde idiniz" sorusuna "Ben Çobanzade ve başkaları ile karşıdevrimci ilişkiler kurmuştum" cevabı verilir. İlk sorgu tamamlanır.

İkinci sorgu 1937 yılı Nisan ayının 9-20 günlerinde yapılır. Gubaydullin bu sorgulamada Bakü'ye geldiği 1925 yılından başlayarak karşıdevrimci çalışmaları hakkında konuşur: "Karşıdevrimci, milliyetçi teşkilat, SSRİ'den ayrılmak şartı ile İngiltere'nin protektoratlığı (kendine bağlama) altında Türk-Tatar halklarından ibaret bağımsız devlet yaratmak görevini karşısına koymuştur. Bu devletin terkibine Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Tataristan, Başkırdistan ve Dağıstan Kumukları dahil olmalı idiler. Maksadımızı hayata geçirmek için biz Azerbaycan'ı Öğrenme Cemiyeti'nin üyelerinden faydalanıyorduk: Halit Seyit Hocayev, A. R. Hasverdiyev, T. Şahbazı, A. Elekberov,

M. B. Baharlı vb cemiyette karşıdevrimci çalışmaları açık şekilde yürütüyorduk. Cemiyetin adıyla bir sıra karşıdevrimci eserler yayımlamıştık.

1) Bekir Vahaboğlu Çobanzade'nin "Türk-Tatar Dialektologiyası",
2) Halit Seyit Hocayev'in "Türk Dillerinin Mukayeseli Gramatikası",
3) M. Baharlı'nın "Azerbaycan'ın Tarihi-İktisadi İcmali",
4) G. S. Gubaydullin'in "Hazarlar'ın Menşei Meselesine Dair" vb.

Teşkilatın üyelerinin pratik karşıdevrimci faaliyeti aşağıdaki maddelerden ibaret idi.

1) Legal imkânlardan, yani dil, edebiyat ve medeniyet tarihi üzerine, tebliğ ders ve tartışmalardan istifade yoluyla pantürkizmin tebliği,
2) Talebeler arasında pantürkist edebiyatın yayılması, pantürkizm ve milliyetçilik bakımından ders planlarının hazırlanması,
3) Karşıdevrimci ahval-ruhiyeli talebelerden ve Bakü şehri yüksek okullarından karşıdevrimci milliyetçi teşkilata yeni üyelerin kazanılması,
4) Karşıdevrimci milliyetçi teşkilatın tesiri altında yüksek okulların parti-içtimai teşkilatlarının liderlerinin ele alınması, teşkilatın üyelerinin bu teşkilatların rehberliğine salınması,
5) Köylere çalışmaya giden karşıdevrimci milliyetçi teşkilatın üyesi olan talebelerin gelecekte köylerde teşkilatın merkezlerini kurmak maksadı ile talimatlandırılması.

Üçüncü sorgulamada, 1937 yılı Nisan'ın 23-30. günlerinde suçlu demiştir ki, "SSRİ'de pantürkist EİMT (Eksi İngılabi Milliyetçi Teşkilat)'nin merkezi 1925 yılında Semerkant'ta teşkil edilmiştir." "Bakü'deki karşıdevrimci pantürkist faaliyetiniz hakkında bilgi verin" sorusuna Gubaydullin cevap vermiştir ki, 1926 yılından 1933 yılına kadar, 1935 yılından 1937 yılına dek 24 neferi pantürkist istikamete yöneltmiştir.

Dördüncü sorgulamada, 1937 yılı Mayıs'ın 19-23. günlerinde suçlu Türkiye ve Almanya muhacirleri ile olan karşıdevrimci ilişkileri hakkında "hatırlamış"tı. Beşinci sorgulamada ise suçlu (1937 yılı Haziran'ın 1-7. günleri) Alman istihbaratı ile ilişkileri hakkında ifade vermiştir.

1937 yılı 6 Haziran'daki sorgulamada "Pantürkizmin ideologu" olarak zabıtlara ismi geçer. 16 Haziran'daki sorgulamada ise, Gubaydullin devrimden önceki devirde 1918 yılında 1925 yılına kadar Tataristan'ın tanınmış milliyetçisi Sultan Galiyev'in karşıdevrimci teşkilatının üyesi, daha sonra ise SSRİ'de pantürkizmin ideologlarından birisi olarak konuşturulmuştur. Temmuz ayının 4 ve 5. günlerinde Pepinov ve milliyetçi komünistler (Nerimanovcular), musavvatçılar ve neonasyonalistlerle olan ilişkilerini anlatmıştır. Milliyetçi komünistler grubuna aşağıdaki şahıslar dahil idi: S. M. Efendiyev, Dadaş Bünyadzade, Talıblı, Gedirli, T. Şahbazı, P. Gasımov, Ç. Memmedzade, M. Guliyev, H. Cebiyev. Musavatçılar: M. Buharlı, E. Ehmedov, E. Ahundov, Sübhanverdibeyov, İ. Ahundov, N. Şahsuvarov. Neonasyonalistler: E. Pepinov, F. Ordubadski, S. Kazımov, Şabanov, Melikaslonov, Hudatov. Sonra tutuklu açıklamıştır: "1936 yılı Kasımında EİMT'nin (Eksi İngılabi Milliyetçi Teşkilat) lideri Ruhullah Ahundov kendi odasında bana bildirdi ki onun rehberlik ettiği UEİMT karşısına, Azerbaycan SSR'in SSRİ'den silahlı yolla ayrılması, İran Azerbaycan'ının arazisinin işgal edilmesi ve bu arazide (milliyetçiler başta olmakla) İngiltere ve Türkiye ile ittifakta bulunarak burjuva demokratik devleti kurulması, görevinden bahsetmiştir."

Temmuz'un 13'ünde tutuklu pantürkist akademisyen A. N. Samoyloviç, Ağustos ayının 5'inde "karşıdevrimci Taşnak grubunda" bulunan Gürgen Apressov hakkında ifade verir: "Apressov bana bildirmiştir ki, Ermenistan milliyetçileri Ermenistan'ın SSRİ'den ayrılması yolunda çalışmalarını hızlandırmışlar. Apressov bizim adamımızdı ve benden hiçbir şey gizlemezdi." 1937 yılı Temmuz'un 7'sinde "İttihatçılar" grubu hakkında konuşmuştur. Ağustos'un 16-17'sinde SSRİ HKŞ Başkan Yardımcısı Rıskulov'un[23] rehberlik ettiği "Umum İttifak Pantürkist Merkez" hakkında sorguya tutulur. Ağustos 27-28'inde Bakü'de çalışan Rus profesör heyetinin bilim adamlarının karşıdevrimci çalışanları hakkında ifade vermiştir. Bir grup, Sovyet hükümetini devirmek ve konstitusiyalı monarşi (meşru monarşi) yaratmak, diğer grup ise kapitalizmi güçlendirmek ve SSRİ arazisinde burjuva-demokratik devlet yaratmak maksadını güdüyordu. Her iki grup "Troçkiciler, pantürkistler, ittihatçılar, musavatçılar, Gürcü menşevikleri ve Ukraynalı milliyetçiler ile sıkı ilişki içinde idiler. Ağustos'un 29'unda eski Halk Maarif Komiseri Müseyib Şahbazov'la ilgili sorgulanmıştır. Eylül ayının 3'ünde ise pantürkist teşkilatın terörist grubu hakkında ifade vermiştir.

Eylül'ün 4'ünde SSRİ'de silahlı isyana hazırlık, hükümete karşı isyancı faaliyette bulunmak, tahribatçılık ve casusluk ile alakalı Azerbaycan SSRİ CM'nin 21/64, 68, 69. maddeleri ile suçlanmıştır. Eylül'ün 7'sinde Türkiye, Almanya ve Japonya'nın yararına çalıştığını itiraf etmiştir. Eylül'ün 16'sında G. S. Gubaydullin Azerbaycan SSR CM'in 73, 64, 63-1 ve 70. maddelerinde yazılı suçlara iştirak ettiğine, yani:

1- Milli cumhuriyetlerin SSRİ'den silahlı yolla ayrılmasına hazırlanan ve büyük Türk-Tatar devletinin kurulmasına çalışma umum ittifak karşıdevrimci pantürkist teşkilat merkezinin üyesi olduğuna,

2- Pantürkist teşkilatta aracı olarak faaliyet gösterdiğine ve Kırım, Tataristan, Özbekistan ve Azerbaycan'da yeni yeni üyeler kazandırdığına,

3- Zarar verici tahribatçılık, yıkıcı faaliyette bulunma, Azerneftkombinatın madenlerinde bir sıra ziyan verici emirler verdiğine,

4- Türk, Alman ve Japon istihbaratlarının casusu olarak çalıştığına, dair suçlanmış ve itham kararı tertip edilmiştir.

1937 yılı Ekim 11'inde, SSRİ Yüksek Mahkemesi Harbi Kollegiyası (emir veren heyet) Seyir Sessiyasının (gezici kurul) hazırlık toplantısının protokolü tertip edilmiştir. Burada beyan olunmuştur:

1- Suçlama kararı onaylandırılsın ve işe 1 Aralık 1934 yıl kararına uygun olarak SSRİ Yüksek Mahkemesi Harbi Kollegiyasında bakılsın.

2- Gaziz Salihoviç Gubaydullin'in işi Azerbaycan SSR CM'nin 73, 64, 63-1, 69 ve 70. maddeleri üzerine mahkemeye verilsin.

3- İşe bağlı mahkeme toplantısında avukatsız, savcısız ve şahitsiz bakılsın.

1937 yılı Ekim ayının 12'sinde SSRİ Yüksek Mahkemesi Harbi Kollegyası Seyyar Sessiyasının bağlı mahkeme toplantısı oldu. Oturum saat 11.40'da açıldı. "Sanık G. S. Gubaydullin kendisinin günahkâr olduğunu itiraf etti. İlk soruşturmada verdiği ifadeleri tam olarak tasdik etti, mahkeme sorgusuna hiçbir ilavesi olmayacağını bildirdi." Başkan sanığa son söz verdi ve mahkeme oturumunu kapattı. Burada sanık bütün günahlarının üstünün tamamen açıldığını gösterdi ve cezasının hafifleştirilmesini rica etti.

Hüküm okundu. Gazis Salihoviç Gubaydullin şahsi eşyaları müsadere edilmekle birlikte en ağır cezaya, kurşuna dizilmeye mahkûm olunsun. Hüküm kesindir, şikâyet kabul edilmeyecektir ve 1 Aralık 1934 yılı SSRİ MİK'nın kararına dayanarak hüküm derhal yerine getirilmelidir.

Oturum saat 12.00'de bitti.

Ölüm kararı 1937 yılı Ekim'inin 13'ünde icra edilmiştir.[24] ■

---

1. Gubaydullin hakkında İklil Kurban, *Türk Yurdu* dergisinde (sayı 68, Nisan 1993). *Taribi Sabifeler Açılganda* adlı eserden faydalanarak bir yazı yayımlanmıstır. Bu yazının hazırlanmasında kaynaklar konusunda yardımını esirgemeyen İklil Kurban'a ve Vügar Şeki'li'ye teşekkür etmeyi borç olarak görüyorum.
2. Gubaydullin 1918 yılında yayımlanan "Milliyetçiliğin Bazı Prensipleri" (*Milletçeleknen Begze Esasları*, Kazan, 1918) adlı eserinde şunları yazmıstı: "Avrupa kültürünü Asya ve Sibirya'nın Türk Tatar halkları arasında yaymak, Kazan Tatarlarının tarihi bir görevidir. İdilboyu Türkleri bu rolü Bulgar ve Hazar hanlıkları devirlerinde de oynamaktaydılar. Tarihin, İç Rusya Türklerine verdiği bu son derece serefli rol onları Fransızlarla kıyaslanabilecek kültür yayıcıları yapmıştır. İdilboyu Türkleri Fransızlar gibi, Avrupa idelerini, âdet ve icatlarını doğunun en ücra köselerinde yaymaktaydılar. Fakat, onların tarihi rolü bunlarla da bitmiyor. Gelecekte onların daha önemli görevler yapmaları gerekecektir. Onlar, Müslüman doğu ile olan coğrafi ve kültürel bağlar, bu âlemi tanımaları dolayısıyla ve sahip oldukları yüksek kültür seviyesi sayesinde, bütün doğunun dini, dünyevi, iktisadi ve manevi uyanışının başında bulunmalıdırlar." Tamurbek Devletsin, *Sovyet Tataristanı* (çev. Mehmet Emircan), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 237. Gubaydullin'in kültür tasıyıcısı olarak gösterdiği İdilboyu Türklerini 1923'te Galiyev devrim taşıyıcısı olarak göstermektedir. "Tatarların durumu öyle bir noktaya gelmişti ki Rusya'nın doğusunda devrimin iyi ya da kötü gelişmesi onların tutumlarına bağlıydı. Doğu ve Batı arasında sadece coğrafi değil aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik açıdan aracı durumunda bulunan Tatarlar, devrimin yürüyüşünü istedikleri yöne çevirebilecek güçteydiler. Tüm Volga bölgesine Urallar'a, Sibirya'ya ve Orta Asya'ya yayılmış olan Tatar emekçileri, oturdukları yerlere, hatta daha uzaklara ve tüm Doğu'ya devrimin enerjisini en iyi götürebilecek kişilerdi." A. Bennigsen, *Sultangaliyev ve Sovyet Müslümanları* (çev. Nezilı Uzel), Hür Yayın, İstanbul, 1981, s. 88.
3. Gaziz Gubaydullin, *Taribi Sabifeler Açılganda*, Tataristan Kitap Nesriyatı, Kazan, 1989, s. 4 (Bu kitapta Gubaydullin'in kitap ve makalelerinden bazıları toplanmıştır).
4. Islahistler: Kazan'da "Muhammediye" medresesi talebeleri arasında, 1904 yılında olusan, ilk siyasi örgütlerden biridir. Gaspıralı İsmail Beğ'in "Ceditçilik" fikirleri ile yola çıkan gençlerin hareketi kısa zamanda İdil-Ural boyu Türkleri arasında yayılmış ve güçlenmiştir. Islahistler fikirlerini yaymak için *el-Islah* adlı gizli bir gazete de çıkarırlar. Gazetenin başyazarları tanınmıs edebiyatçılar Fatih Emirhan ve Abdullah Tukay'dır. Gazetenin ilk sayısında (29 Kasım 1905) hareketin fikir yapısını yansıtan bir slogan dikkat çekicidir. "Bütün sakirdler (öğrenciler) birleşiniz." Başlangıçta kültürel reformların yapılmasını isteyen ıslahist gençler sonraları siyasal özgürlüğün de savunucusu olmuşlardır. Dönemin Rus devrimcilerinden esinlenerek, Tatarlar arasında toplu grevler ve gösteriler düzenliyor, Rus karşıtı fikirler savunuyorlardı. Islahistlerin bu hareketleri milliyetçi fikirlerin sosyalizmle ilişki kurmasını sağlamıştır. Sultan Galiyev'in ve diğer milli sosyalistlerin devrim sonrası savundukları fikirlerin temelini ıslahistlerin bu hareketleri oluşturmaktaydı. A. Bennigsen-C. Quelquejay *Sultangaliyev ve Sovyet Müslümanları* (çev. Nezilı Uzel), Hür Yayın, İstanbul, 1981 s. 41-42. A. Bennigsen-C. Quelquejay, *Stepte Ezan Sesleri* (çev. Nezilı Uzel), Selçuk Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 47. A. N. Kurat, "Kazan Türklerinin Medeni Uyanıs Devri (95 194)", *Ankara Ün. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XXIV, S. 3-4 (Temmuz-Aralık 1966), s. 158-159.
5. *TSA* (*Taribi Sabifeler Açılganda*), s. 4.
6. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Taribi (1905-1917)*, TKAE, Ankara, 1985, s. 178-179.
7. *TSA*, s. 13.
8. Cemil Hesenov, *Ağ Lekelerin Gara Gölgesi*, Bakü, 1991, s. 189.
9. *TSA*, s. 5.
10. (Tatarların Kilip Çıgu Hem Altın Orda) *TSA*, s. 37.
11. *Tatar Taribi*, TSA, s. 67.
12. *TSA*, s. 6.
13. Bekir Sıtkı Cobanzade: Aslen Kırım Türklerindendir. 1893 yılında Kırım'da Karasuvbazar Argın köyünde doğmuştur. 1905'de Karasuvbazar'da Türk rüştiyesine girer. 1909 yılında rüştiyeyi bitirir ve Cemiyet-i Hayriye aracılığıyla İstanbul'a gelir. Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) Kırım Talebe Cemiyeti'nin yardımı ile 1915 yılına kadar eğitimine devam eder. 1916 yılında Budapeşte Üniversitesi'ne gider. Doğu dilleri bölümünde öğrenim görür. Burada Macar Türkolojisinin en tanınmış bilim adamları olan Gyula Nemeth ve Ignts Goldtsiyev ile çalısır. Doktora çalışmalarını tamamladıktan sonra 1920 yılında İsviçre'ye gider. Bir müddet sonra, önce İstanbul'a sonra da Kırım'a geçer. Akmescid'deki Tokayköy Pedagoji Yüksek Teknik Okulu'nda öğretmenlik yapar. Bir süre sonra Kırım Eğitim Bakanlığı'nda şube müdürlüğü görevinde bulunur. 1922 yılında Akmescid Üniversitesi'nde Türk lehçeleri üzerine profesör ve kürsü baskanı olur (Tezcan Ergen, "Çobanzade" *Kırım*, yıl 1, S. 2, Ankara, 1993, s. 21-22). 1924 yılında Kırım Üniversitesi rektörü seçilir. Aynı yıl Azerbaycan Devlet Üniversitesi ve Yeni Türk Alfabesi Komitesinin daveti ile Bakü'ye gelmis Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsünün profesörü seçilmis, 1925 yılında da Şark Fakültesi dekanı olmuştur. 1927'de Yeni Alfabe Merkezi Komitesi başkanlığına seçilmiştir. 1928 yılında Moskova'da Doğu Halkları Enstitüsü'nün asli üyeliğine kabul edilmiştir. Arasında Paris Dil Cemiyeti'nin de bulunduğu birçok bilimsel araştırma merkezinin üyesi olan Çobanzade Türk dili ve edebiyatı üzerine 150'den fazla kitap ve makale yayımlamıştır. Aynı zamanda çok güçlü bir şair de olan Çobanzade, Almanca, Macarca, Arapça, Farsça ve Rusçayı iyi derecede bilmektedir. 30'lu yılların pantürkist hareketinin en önde gelen ismi olarak gördüğümüz Çobanzade 1937 yılı Ocak ayının 26'sında tutuklanır. Ekim ayının 13'üne kadar defalarca sorgulanır. Mahkeme tutanaklarına göre, Çobanzade Kırım'da Milli Fırka'nın kâtipliğini yürütmüş, Azerbaycan'a geldikten sonra da Ruhullah Ahundov'un liderliğindeki karşıdevrimci teşkilatın ve Troçkicilerin arasında faaliyetlerde bulunmuştur. Azerbaycan'ın silahlı yolla Sovyetlerden ayrılması ve Büyük Turan devletinin kurulması yönünde çalışan gizli teskilatlarla ilişkiye geçmiştir. Tüm Sovyetlerde faaliyet gösteren Rıskulov'un liderliğindeki "Pantürkist Teskilat"la da ilgisinin bulunduğunu itiraf etmiştir. Mahkeme tutanaklarına göre, Çobanzade Gubaydullin'e yöneltilen suçlamaların

hemen hemen aynısı ile itham edilmiş ve aynı gün idam edilmiştir (13 Ekim 1937). Ziya Bünyadov, *Gırmızı Terror*, Bakü, 1993, s. 88-95.

14. Halit Seyit Hocayev: 1988 yılında Taşkent'in Kaşkorgan köyünde doğmuştur. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra 1914 yılında İstanbul'a gelmiş ve İstanbul Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'ne girmiştir. 1918 yılında okulu bitirdikten sonra Azerbaycan'da Gence Lisesi'nde öğretmenlik yapmıştır. İstanbul'dan Gence'ye geliş sebebi ise çok farklıdır. Azerbaycan'da yayımlanan *Anasözü* dergisinde Halit Seyit hakkında bir yazı hazırlayan Esger Guliyev, Halit Seyid'in İstanbul'dan Türkistan'a gitmek istediğini ancak yolların kapalı olmasından dolayı Azerbaycan'dan ayrılamadığını yazmıştır (bak. ***Anasözü*, *Azerbaycan Respublikası Halk Tehsili Nazirliği'nin Aylık Jurnalı***, no. 4-6 (1991), s. 55-57. "Halit Seyid") Mahkeme tutanaklarında kendi itiraf ettiğine göre İstanbul Üniversitesi'nden bir grup talebe ile birlikte Nuri Paşa'nın Türk Ordusunda Azerbaycan'a gönderilmiştir. (*Gırmızı Terror*, s. 167) Gence'de 1920'ye kadar lise müdürlüğü yapmış 1921'de Taşkent'e geçmiş ve öğretmenlik yapmıştır. 1922-26 yıllarında Azerbaycan'daki Özbekistan temsilciliğinin görevlisi olarak, Azerbaycan'daki Özbek Öğrencilerin kaldığı öğrenci yurdunda öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. 1926'dan sonra Azerbaycan Devlet Üniversitesi ve Azerbaycan Yüksek Pedagoji Enstitüsü'nde kadroya alınır. Türk dili ve edebiyatı tarihi sahasında dersler verir. *Orhun Kitabeleri, Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Grameri* (bu eser, Sovyet Türkolojisinde ilk mukayeseli gramer çalışmasıdır. *Anasözü*, s. 56) gibi daha birçok bilimsel kitap hazırlar. Ancak bunların arasında en önemlisi *Kaşgarlı Mahmud'un Divanı*'dır. Karşıdevrimci bir yayın sayıldığı için maalesef yok edilmiştir. Yenilikçi Özbek yazar Abdullah Kadiri'nin *Ötken Künler* (Geçmiş Günler) adlı eserini de Azerbaycan Türkçesinde yayımlamıştır. Tutuklandığı 1937 senesine kadar (3 Temmuz) Bakü Üniversitesi'nde görev almıştır. Hocayev de diğerleri gibi aynı suçlamalarla itham edilmiştir. Yani tüm Sovyetlerdeki pantürkist teşkilat adına çalışmış, Azerbaycan'ın Sovyetler'den silahlı yolla ayrılması için karşıdevrimci teşkilatlarla ilişkiye girmiştir. Ayrıca Sovyet düşmanı ülkelerin ajanı olarak görev almıştır. 13 Ekim 1937'de Bakü'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. (*Gırmızı Terror*, s. 165,168)

15. Azerbaycan'da sosyal, siyasi ve medeni hayatın Türkleştirilmesi fikri Sovyet Azerbaycan'ının kurucusu Neriman Nerimanov'un fikridir. Rejimin ilk yıllarında parti teşkilatının yöneticileri bu siyasetin karşısına "beynelmilelleştirme" fikri ile çıkarlar. Nerimanov ve milli komünistlerin, kadroları milli ahaliden oluşturma talebi sert tepkiler alır. "Türkleştirme" yerine "beynelmilelleştirme" siyasetini savunan parti yöneticileri; S. Danilyan, A. Mikayan, Z. Goçoberidze, R. Ahundov, Y. Vegerov ve S. Gutin'dir. Bu isimlere göre, "asıl proletaryanın dili Rus dilidir." Bu sebeple Türkçe dersleri azaltılmıştır. O yıllarda muhaliflerin dil konusunda bakışı aynen şöyledir: "Lenin Rus dilinde yazmıştır, Puşkin güzel şiirlerini Rus dilinde yazmıştır. Biz istiyoruz ki Türk çocukları bunları bilsin." Nerimanov buna tepki gösterir ve cevabını verir: "Türk çocukları sadece Puşkin'in değil aynı zamanda Shakespeare'in, Schiller'in şiirlerini bilmelidir, lakin asıl proleter şair Sabir'in inkılabi şiirlerini, halk şairleri Vagif'in, Zakir'in, Vidundi'nin şiirlerini bildikten sonra."
Nerimanov, muhalifleri Azerbaycan'ın şartlarını bilmeden, araştırmadan cahilane davranışlarda bulunmakla suçluyor ve bunların Doğu'da gerçekleşen devrime zarar verdiğini söylüyordu. Nerimanov'a göre Türk dili Azerbaycan'ın devlet dilidir. Hiç kimse bunu lağv etme iktidarına sahip değildir. Nerimanov, muhaliflerine göre milliyetçi ve sapmacıdır. Hatta onu ölümünden yıllar sonra mahkûm etmişler, Azerbaycan'ın yerli kadrolarını da "Nerimanovculuk" suçu ile ortadan kaldırmışlardır. (*Ağ Lekelerin Gara Gölgesi*, s. 179-181).

16. Cemil Hasenov, *Ağ Lekelerin Gara Gölgesi*, Bakü, 1991, s. 182-183.

17. *Age*, s. 184.

18. *Age*, s. 187.

19. Taburbek Devletşin, *Sovyet Tataristanı* (çev. Mehmed Emircan). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 407-409.

20. Mir Cafer Abbasoğlu Bağırov: 1895 yılında Azerbaycan'ın Guba şehrinde doğmuştur. Devrimden sonra Azerbaycan'da çeşitli devlet kuruluşlarında çalışmıştır. 1920'lerde pek tanınmayan bir isim olmakla beraber Bağırov'un Azerbaycan'da hızlı yükselişi eski dostu olan L. P. Beriya sayesindedir. Beriya'nın Kafkasya'da bulunduğu 1917 yıllarında Bağırov, Ermeni Taşnaklar ile birlikte Türklere yönelik katliamlara karışır. Daha sonraları ise Beriya'nın Azerbaycan'daki en iyi adamı konumuna gelir. Beriya Moskova'da yükseldikçe Bağırov'un da itibarı artar. Beriya onu Stalin'le tanıştırır. Sonuçta Bağırov 1933 yılının sonunda Azerbaycan Komünist Partisi'nin ve Bakü Komitesinin birinci kâtibi seçilir. Bağırov, Nerimanov ve takipçisi milli komünistlerin en amansız düşmanı olmuştur. Stalin ve Beriya'nın Azerbaycan'daki gölgesi olan Bağırov 30'larda öldürülen tüm aydınların katili olarak bilinmektedir. (*Ağ Lekelerin Gara Gölgesi*, s. 124-136)

21. *Ağ Lekelerin Gara Gölgesi*, s. 190. Bağırov'un 1937'de dile getirdiği bu gerçek aslında yıllar öncesinden bilinmekteydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de yayımlanan *Yeni Türkistan* adlı bir derginin "Haberler" bölümünde "Bakü Darülfünununda Milliyetçilik" başlığıyla verilen küçük bir yazı bulunmaktadır. O günlerin Sovyet Azerbaycan'ının olaylara bakışını anlamamıza yardımcı olan bu yazıyı aşağıda aynen verelim:
"Bakü Darülfünununda Milliyetçilik: Aynı gazetenin (*Zarya Vostoka*, 29 XI, N 247) yazdığına göre Azerbaycan Devlet Darülfünunu'nda profesörlerinin hemen hepsi milliyetçi ve sağruhlu imiş. Profesörler fırka ve sovyet teşkilatları ile katiyen alakadar olmuyorlarmış. Yalnız profesörler değil, talebeler içerisinde dahi milliyetçilik temayülü hâkim ve faal bir şekalmıştır. Bundan başka yahudi aleyhdarlığı yerli milliyetçilik (yani Rusyadan gelenlere karşı husumet) de kuvvetli bir cereyan halini almışimiş." (*Yeni Türkistan*, S. 14 (26) (Kânunusani 1930), 3. yıl, İstanbul, Burhanettin Matbaası)

22. Ziya Bünyadov, *Gırmızı Terror*, Bakü, 1993.

23. Turar Rıskulov: 1894'te doğmuştur. Babası Ruslar aleyhine ayaklanmakla suçlanarak 1905'te Sibirya'ya sürülür. Turar da babası ile birlikte Prihodka hapishanesinde hizmetçilik yapar. 1907-1910 yıllarında Merkez şehrinde Rus okulunda, daha sonra da Pişbek'te ziraat okulunda öğrenim görür. 1916 yılındaki Rus aleyhtarı ayaklanmaya katıldığı için hapse atılır. 21 Ekim 1918'de Evliya-Ata şehir şuralarının başkanlığına seçilir. 1919'da Türkistan Sovyet Cumhuriyeti'nin sıhhiye işleri bakanı olur. 1920'de Komünist Partisi Müslüman bürosunun ve Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İcra Komitesi'nin başkanı (cumhurbaşkanı) olur. 1921-22'de Moskova'da Sovyet Rusya Milliyetler Komiserliği'nin başkan yardımcısı olarak çalışır (Stalin'in yardımcılığı görevinde aynı yıllarda Sultan Galiyev de çalışmış, Turar'ın çalışma arkadaşı olmuştur). 1924'te Türkistan Muhtar S.S.C. Halk Komiserleri Şurası'nın başkanı oldu. 1926'dan sonra Kazakistan Komünist Partisi'nin basın bölümü müdürlüğüne tayin oldu. Haziran 1926'dan 1937'ye kadar Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin başkan yardımcısı olarak çalıştı. 1937 yılındaki temizlik hareketinde öldürüldü. Sovyetlerin onun hakkındaki fikirlerini Baymirza Hayit şöyle özetlemektedir: "Rıskul, Pantürkçülüğü müdafaa etti. Komünist Partisinin milliyetler politikası aleyhinde çalıştı. Sultan Galiyev'i destekledi." (Baymırza Hayit, *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri*, Sabah Gazetesi Kültür Yayınları, no. 10, İstanbul, 1978, s. 174-175). Rıskulov Türkistan'da Sovyet rejiminin kurulmasından sonra eski milliyetçileri (Alaş-Orda hükümetinin yöneticilerini) devlet kadrosuna yerleştirerek Moskova'ya muhalif bir kadro oluşturmuştur. Rıskulov, Müslüman Bürosu'nun, Müslüman Komünist Partisi Örgütlerinin 3. Konferansında aşağıdaki fikirleri savunur:
1. Türkistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti, Türk Cumhuriyeti olarak adlandırılmalıdır.
2. Türkistan Komünist Partisi, Türk Komünist Partisi olarak tavsif edilmelidir.
3. Bir Müslüman-Türk Ordusu kurulmalıdır ve Müslüman olmayan askeri birlikler Türkistan'ı terk etmelidir.
4. Türk Cumhuriyeti, kendi bağımsız anayasasına sahip olmalıdır.
5. Dışişleri, askeri, ticari ve maliye siyaseti, Türk Cumhuriyeti'nin salahiyetinde olmalıdır.
Bu teklifler oybirliği ile kabul edilir. Ancak Moskova şiddetle teklifi geri çevirir. Rıskulov ve yoldaşları 1925'lere kadar bu teklifleri Moskova'ya götürürler ancak sonuç çıkmaz. Onun 1926'dan sonra Kazakistan'dan Moskova'ya alınması da açıkça uzaklaştırma amacıyladır. (Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında* (çev. Abdülkadir Sadak), Otağ Yayınları, İstanbul, 1975, s. 294-295)

24. *Gırmızı Terror*, s. 193-199

OSMANLI ELÇİLERİNİN SEFARET GÜZERGÂHLARI

DR. ALİ İBRAHİM SAVAŞ*

Gerek Osmanlı Devleti'nin ve gerekse yabancı devletlerin karşılıklı gönderdikleri elçilerin, gönderildikleri ülkeye giderken kendilerine belirli bir güzergâh tayin edilişinde, geçilecek olan yolların güvenli[1] olmasının yanı sıra, o ülkelerin coğrafi şartları da belirleyici sebeplerdendi. Bunlara, söz konusu devletlerin, elçilerin güzergâhında bulunan devletlerle olan ilişkilerin belirleyiciliği ve gidilen ülkenin uzaklığı da eklenmelidir. Ayrıca elçilere tayin edilen bu güzergâhlar, aynı zamanda ticaret yolları ve haberleşmede kullanılan yollar idi. Gerek Osmanlı elçilerinin ve gerekse yabancı elçilerin sefaretnamelerinde bu tür bilgilere rastlamak mümkündür.[2]

1815 Viyana Kongresi'nde uluslararası kordiplomatik kuralların kabul edilmesine kadar geçerli olan diplamatik kurallar büyük farklılıklar arz ediyordu. Osmanlı Devleti, 1793 yılına kadar hiçbir Avrupa devletinde daimi elçi bulundurmazken, yabancı ülekeler İstanbul'un fethi ile İstanbul'da daimi elçilikler tahsis etmişler ve Osmanlı Devleti'nin bunu yabancı devletlere verilmiş bir imtiyaz ve elçilerini de rehin olarak görmesine rağmen, devletlerini Asitane'de temsil imkânı bulmuşlardır. Ancak elçilerin Asitane'de ikameti, huzura kabulü ve İstanbul'da ve yollarda ihtiyaçlarının karşılanması gibi konular zamanın şartlarına göre tamamen farklılık gösteriyordu.[3] Diplomasi açısından bu dönemin en belirleyici özelliklerinden birisi, elçilerin dokunulmazlıklarının görünüşte olmamasıdır.[4] Bu sebeple, elçilere tayin edilen güzergâhların da, ulaşım imkânlarının kısıtlı olması sebebiyle kendine ait doğal kuralları vardı; bunun haricinde, uğranılan yörelerde koyulan kurallarda, devletlerin dış politika ve diplomaside sahip oldukları hâkim pozisyonlarının önemi de burada zikredilmelidir.

Elçilerin güzergâhında bulunan ve konaklamaları gereken yerleşim yerlerinde kendilerini karşılayan, o beldenin idaresinden sorumlu, gerek yerli ve gerekse yabancı devlet adamları tarafından konaklama ve yiyecek ihtiyaçları karşılanmakta idi. Bunun haricinde, o beldeye geliş ve gidişlerde, özellikle Osmanlı Devleti elçilerine büyük merasimler düzenleniyordu, bu da Osmanlı Devleti'nin dünya siyasi ve diplomasi sahnesinde sahip olduğu hâkim müzakere pozisyonu ile doğrudan ilgili bir durumdu. yabancı elçilerin eserlerinden anladığımız kadarıyla, Osmanlı devlet adamları tarafından yabancı elçiler için yapılan karşılamalar daha sade oluyordu.

Biz bu makalemizde, Osmanlı Devleti'nin diplomatik trafiğinin en yoğun olduğu Avrupa ve Asya'daki devletlere gönderdiği elçilerin sefaret güzergâhlarını incelemeye çalışacağız.

AVRUPA DEVLETLERİNE GİDEN OSMANLI ELÇİLERİ

1- Avusturya

1520 yılında Belgrad'ın fethinden sonra, Osmanlı Devleti ile Avusturya-Roma İmparatorluğu arasında tampon devlet durumuna düşen Macaristan, 1526 Mohaç Meydan Savaşı'ndan sonra tarih sahnesinden silinmiş ve ortaya çıkan yeni durum ile her iki bayük devlet karşı karşıya gelmiştir; bu, yıllar boyu sürecek olan siyasi, askeri ve diplomatik çekişmelerin başlangıcını haber veriyordu. Osmanlı Devleti, bütün Avrupa devletlerine olduğu gibi Avusturya'ya da daimi elçiler göndermemiş, gönderilen fevkalade elçiler ise, müzakerelerde bulunmak, yeni padişahın cülusunun tebliğ veya karşı devletin kralının cülusunu tebrik veya barış sonrası tasdiknamelerin (*ratificatio*) veya namelerin (*credential*) teslimi gibi sebepler ile gönderiliyorlardı.

Bu elçilerin, tayin olundukları görevi yerine getirebilmek için, gönderildikleri ülkelere giderken, yukarıda sayılan sebeplerden dolayı kendilerine belirli güzergâhlar tespit ediliyordu. Tabii olarak, Avrupa'ya giden elçiler karayolunu tercih ediyorlardı ve yolculuklarında büyük nehir taşımacılığından da yararlanıyorlardı. Avusturya'ya giden elçilerin, genelde Viyana'ya kadar takip ettikleri yol şöyleydi:

İstanbul, Edirne, Mustafa Paşa, Harmanlı, Uzunca Ova, Semizce, Kayalı, Papaslı, Filibe, Tatar Pazarcığı, Yenimahalle, İhtiman, Yenihan, Sofya, Halkalı, Sarıyurt, Şarköy, Ak Palanka, Bane, Niş, Yagodine, Patçine, Hasan Paşa Palankası, Kolar, Hicarcık, Belgrad, Zemin (Semlin), Tavarnik, Vukovar

---

* Yard. Doç. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

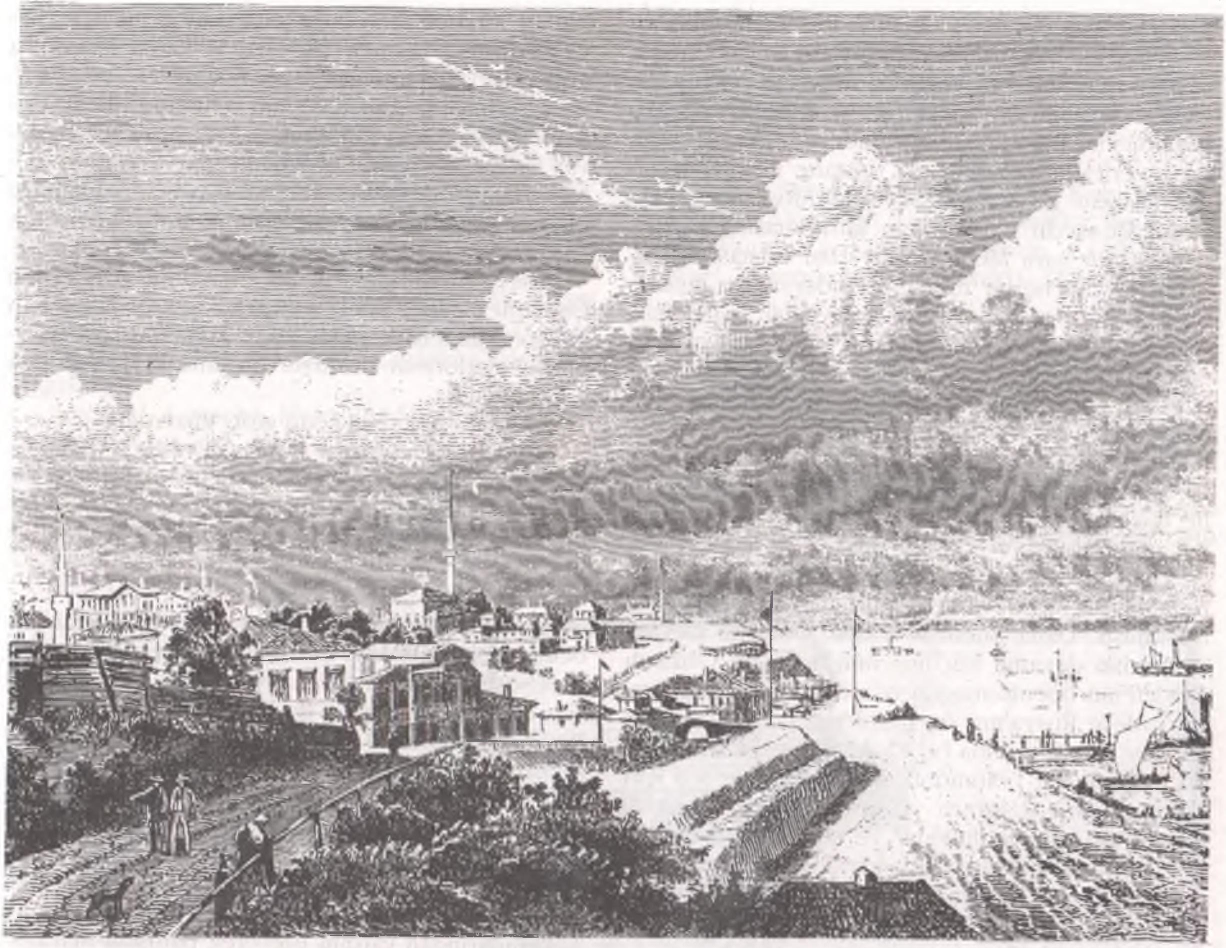

Rusçuk (F. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, 1882).

Kalesi, Ösek, Darde (Tarda), Baranyavar, Mohaç Ovası, Batusek, Seksar Kalesi, Üstünî Belgrad Kalesi, Altenburg, Deutschendorf, Bruck an der Laitha, Schwechat, Viyana.[5]

1791/92 yılında Viyana'ya gönderilen Osmanlı elçilerinden Ebubekir Râtip Efendi ise, Viyana'ya gidişte daha değişik bir yol takip etmiş, Sofya üzerinden değil, Bükreş üzerinden gitmiştir.[6]

Viyana'ya gönderilen elçilerin, sefaret görevlerini tamamladıktan sonra geri dönüşlerinde takip ettikleri güzergâh ise, Tuna nehri üzerinden gerçekleşiyordu; bu nehir yolculuğu Rusçuk'da (Ruse) sona eriyor ve yolculuğun bundan sonraki kısmına ise karadan devam ediliyordu.

Avusturya'ya giden elçilerin dönüş güzergâhı:

Viyana, Fischamend, Hainburg, Theben, Bratislava (Pujin), Komorn, Esztergom, Budin, Varadin (Peterwardein), Semlin[7], Belgrad, Hisarcık, Semendre, İhram Kalesi (Ram), Güvercinlik (Golubac), Adakalesi, Demirkapu (Das Eiserne Tor), Vidin, Rahova (Orjehovo), Niğbolu, Ziştovi (Svi tov), Rusçuk.

Nehir yolculuğu burada sona erdikten sonra, karayolu ile takip edilen güzergâh ise:

Hezargrad (Rasgrad), Şumnu (Şumen), Karinabad (Kornobat), Yanbolu, Kırkkilise (Kırklareli), Burgaz, Çorlu, Silivri, İstanbul.

Avusturya'ya ilişkilerin doğrudan başladığı yıllardan kısa bir müddet sonrası itibariyle, yani 1535 yılından 1895 yılına kadar 71 sefaret gerçekleşmiştir. 1462 yılında vefat eden ve sefaret tarihi belli olmayan Zağanos Paşa'nın[8] sefareti de buna dahil edilirse bu sayı 72'dir. Bu sefaretleri bize nakleden sefaretnamelerden sadece sekiz tanesi bilinmektedir.[9] Avusturya İstanbul'a 1528'den itibaren elçi göndermeye başlamış ve bu tarihten 1780 yılına kadar İstanbul'a 115 Avusturyalı elçi gönderilmiştir.[10]

Avusturya'ya gönderilen elçilerin mevcut sefaretnamelerinden anlaşılan, Avusturya'ya gidiş ve dönüşte kullandıkları güzergâh bu şekildedir; ancak bazı elçiler uğradıkları her konağı teker teker zikrederken, bazıları küçük uğrak yerlerini veya mesela gidişte Belgrad'a kadar olan güzergâhı eserlerinde zikretmemişlerdir.[11]

2- Rusya

Her ne kadar Osmanlıların Fatih Sultan Mehmed zamanında Ruslarla ilişki kurmak istediği Rus Çarı III. İvan'ın 31 Ağustos 1492 tarihli mektubunda belirtilmiş ise de[12], Osmanlı-Rus münasebetleri 16. yüzyılda yoğunluk kazanmıştır; ancak Rusya, Osmanlı Devleti için Venedik ve Avusturya'nın yanı sıra, 17. yüzyılın ikinci yarısında tehlike olmaya başlamıştır. Rusya, Kırım sahiline ve Azak Denizi'ne yerleşen Osmanlılarla dostane ilişkiler kurarak ticaretini geliştirmek istiyordu. Moskova knezliğinin Altınordu nüfuzundan kurtulmasına yardım eden Kırım hanı Mengli Giray Han vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne bir mektup göndermiş ve ilişkilerin kurulması ve bazı ticari kolaylıklar sağlanması hususunda ricada bulunmuştu. Bu isteğe olumlu cevap verilmiş ve 1492 yılında Mihail Pletstcheieff başkanlığında ilk Rus sefaret heyeti İstanbul'a gönderilmişti.[13] Elçinin getirdiği mektuptaki istekler, Sultan II. Bayezid tarafından kabul edilmiş, ancak III. İvan'ın namesine cevap yazılmamıştır. Bu vesile ile başlayan diplomatik münasebetler uzun yıllar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti Rus tehlikesini zamanında görememiş ve Moskova ile uğraşmayı Kırım hanlarına bırakmıştı. Daha önemlisi Rusya, Osmanlı Devleti tarafından devamlı küçümsenmiştir, fakat Osmanlı Devleti'nin önemsemediği ve ciddiye almadığı Rusya, sadece Rusya'nın dış ilişkilerini takip eden Posol'skiy Prikaz adında bir Elçiler Dairesi kurmuş ve bu dairenin bir bölümünü de Osmanlı Devleti için ayırmıştı; bu dairenin yegâne vazifesi Osmanlı Devleti'ne karşı politikalar ve stratejiler üretmekti.[14] Bu stratejiler arasında, kendi büyümesine engel teşkil eden Lehistan ve Litvanya'ya karşı ittifak teklifleri yapmak ve Kırım hanını padişaha şikayet etmek de vardı.[15]

Timur'un Altın Ordu Devleti'ni yıkmasından sonra süratle büyüyen Rusya, Kazan ve Astrahan Hanlıklarını almış (1552 ve 1556) ve Kuzey Kafkasya'da hâkimiyet sağlamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ise, Kazan Hanlığının Ruslar tarafından alınmasına fazla tepki göstermemiş, fakat Rusların Astrahan'ı alması ve Osmanlı hududuna yaklaşmaları, İstanbul'da endişe ile karşılanmış ve bu olay, 1569 "Ejderhan Seferi" adıyla ilk Türk-Rus karşılaşmasına götürmüştür.

18. yüzyılda Rusya, gerek Avusturya'nın müttefiki olarak ve gerekse, Osmanlı Devleti'nin batı politikasını Avusturya lehine etkilemek için bilfiil Osmanlı Devleti'ne karşı savaştığı gibi, doğuda İran'ı Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik ederek Osmanlı Devleti'nin batı politikasında ciddi problemler yaratmıştır.

Bugünkü kayıtlara göre, Rusya'ya ilk defa 1514 yılında Osmanlı Devleti'nin Çar Vasil'e dostluk dileklerini tebliğ etmek üzere elçi gönderilmiştir.[16] Rusya'ya giden Osmanlı elçilerine ait mevcut sefaretnamelerden ilki ise, 1722-1723 yılında Rusya'ya gönderilen Nişli Mehmed Ağa'nın sefaretnamesidir.[17] 1514 yılından 1889 yılına kadar Rusya'ya gönderilen elçi sayısı 33'tür ve bu sefaretlerden sadece sekizine ait sefaretname bilinmektedir.[18] Buna mukabil Ruslar, 1492 -Hammer'e göre 1495- yılından itibaren İstanbul'a elçi göndermeye başlamışlardır. Bu tarihten 1802 yılına kadar İstanbul'a gönderilen Rus elçilerin sayısı 69'dur.[19]

17. yüzyılda Avusturya'nın müttefiki olarak Osmanlı Devleti için ciddi tehlike oluşturmaya başlayan Rusya, Osmanlı Devleti'nin gerek doğu ve gerekse batı politikalarını önemli ölçüde etkilemiş ve bu etki sebebiyle de diplomatik trafik yoğunluk kazanmıştır.

Rusya'ya diplomatik bir misyonla gönderilen Osmanlı elçileri, deniz yolunu nadir olarak tercih etmişler, genellikle karayolunu kullanmışlardır. Osmanlı elçilerinin dönüşte kullandıkları yol pek farklı değildi.

Rusya'ya giden elçilerin gidiş güzergâhı:

İstanbul, Davutpaşa, Burgas, Dobruca, Babadağı, İsmail Geçidi, Tulcea, Hasan Paşa Kalesi, Özi, Poltava, Kiev, Nejni, Tula (Tuğla), Gluchov, Moskova, Nawgorod, Petersburg.[20]

3- Fransa

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki münasebetlerin bir ahidname tanziminden önce Pavye muharebesinde Kral I. Fransuva'nın V. Karl'a (Şarl) esir düşmesi ile başlar. Bu münasebetten evvel, II. Bayezid zamanında kral VIII. Karl'ın Napoli'yi işgal ile Bizans tacını giymesi ve Venediklilerin müttefiki olan Fransızların Midilli'ye asker çıkararak burayı muhasara etmeleri gibi düşmanca durumlar varsa da bunlar muvakkat şeylerdi. Bundan dolayı Fransa ile siyasi münasebet Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransa kralının Şarlken'e karşı Osmanlı hükümdarından yardım isteyerek padişahı Macaristan üzerine harekete teşvik ve tahrik etmesiyle başlar. Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa'yı, özellikle Avusturya'yı tehdit etmesi ve bu bölgede büyük güç olması ile, Fransa'nın Avrupa'da hedeflediği emeller bu iki büyük ülkeyi daha yakın münasebet kurma yolunda harekete geçirmiştir. Fransa'nın Avusturya'ya karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi, her iki ülke arasındaki ilişkilere ilk adım teşkil etmiş ve bundan böyle de bu iki ülkenin münasebetlerinde Avusturya belirleyici rolünü korumuştur. Fransa'nın Adriyatik'teki ve Avrupa'daki emellerine büyük engel teşkil eden Avusturya Habsburg hanedanlığının Osmanlı Devleti ile doğrudan karşı karşıya gelmesi ve I. Fransuva ile Şarlken arasında devam etmekte olan harpler, Osmanlı-Fransız yakınlaşmasını sağlamıştır. Her iki devletin ortak düşmanı olan Avusturya'ya karşı gerek Osmanlı Devleti Fransa kozunu ve gerekse Fransa Osmanlı kozunu oynamıştı. Fakat bu yakınlaşmada Fransa değişik sebeplerden iki yüzlü bir politika izlemeye mecbur oluyordu. Özellikle Akdeniz'in "Türk gölü" haline gelmesinden sonra, Kaptan-ı Derya Hayrettin Paşa 1543'te Fransa'ya yardım için gitmiş ve Şarlken'in müttefeki olan Nis'teki Savua Dükalığını teslim almıştır.

Özellikle, 18. yüzyılda Fransız diplomasisi devamlı Osmanlı-Avusturya mücadelesini körükleyerek Avusturya'nın iki cephe arasında kalması için çalışmış ve böylece Avrupa'daki emellerine kavuşmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti, 1559 yılından 1902 yılına kadar Fransa'ya 55 elçi göndermiş ve bu elçilerin sefaretnamelerinden ancak yedi tanesi bilinmektedir.[21] Fransa'ya ilk Osmanlı elçisi 1559 yılında gönderilmiş olan saray tercümanı Mahmud'dur. Buna karşın Fransa, Osmanlı Devleti'ne ilk elçiyi 1526 yılında göndermiştir ve gönderilen elçi Kapton Renson değil, Flasson'dur.[22] Bu tarihten 1768'e kadar İstanbul'a gelen Fransız elçi sayısı ise 38'dir.[23]

Osmanlı elçilerinin İstanbul'a gelirken izledikleri güzergâh:

İstanbul, Lapseki, Malta, San Petro, Toulon, (Karayolu) Avignon, Lyon, Orlean, Paris.[24]

Buna mukabil karayolundan Fransa'ya giden elçiler de olmuştur. 1802 yılında Fransa'ya gönderilen Amedî Mehmed Said Galip Paşa, Sofya, Belgrad, Budin üzerinden Paris'e gitmiştir.[25]

Geri dönüş güzergâhı aynı olmasına karşın, bazen değişebiliyordu. 1808 yılında Paris'e giden Abdurrahim Muhip Efendi, 1811 yılında geriye dönüşte şu güzergâhı kullanmıştır:

Paris, Lyon, Toulon, Nice, Cenova, Kuzey İtalya, Hırvatistan, Bosna, Pazarcık, Edirne, İstanbul.[26]

Bazı elçiler geri dönüşte Tunus, Cezayir, Libya, Mora, Girit, İstanbul güzergâhını takip ediyorlardı.[27]

4- İngiltere

İngiltere coğrafi konumu sebebiyle, başlangıçta Osmanlı Devleti ile ne bir komşuluğu gerektiren yakınlığı olmuş ve ne de ortak menfaatler içeren bir mücadeleye girmişlerdir. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile ilk münasebetleri, iktisadi ve ticari gayelere dayandığı gibi, asırlar boyunca devam eden -siyasi mahiyette olanlar da dahil- temaslarında yine iktisadi amiller en büyük rolü oynamıştır.[28] 1582 yılına kadar dostane ilişkiler devam etmiş ve teati edilen birkaç mektubun dışında diplomatik önemli bir olay olmamıştır. 1582 yılında imzalanan ve İngiliz elçilerine Fransız elçilerine verilen imtiyazın verildiğini ifade eden ahidname ile Osmanlı-İngiliz ilişkileri doğrudan başlamış bulunuyordu.

İngiltere ilk defa 1582 yılında İstanbul'a bir elçi göndermiştir ve bu elçi Sir William Hareborne'dur. İngiltere bu yıldan 1886 yılına kadar İstanbul'a 55 elçi göndermiştir. İngiltere'ye giden ilk Osmanlı elçisi ise, Hüseyin Çavuş'tur ve sefaret 1619 yılında gerçekleşmiştir. 1619 yılından 1897 yılına kadar 27 Osmanlı diplomatı İngiltere'ye görevlendirilmiştir. 1793/94 yılında ilk defa fevkalade elçi olarak İngiltere'ye gönderilen Yusuf Agâh Efendi İstanbul'dan hareket ederek karayolu ile İngiltere'ye gitmiştir.

İstanbul, Silivri, Babaeski, Edirne, Şumen Razgrad, Rusçuk, Yerköğü (Giurgiu), Bükreş, Budin, Viyana, Würzburg, Frankfurt, Bonn, Köln, Liege, Brüksel, Ostende, (Manş Denizi), Dover, Canterbury, Londra.[29]

5- Lehistan

Osmanlı Devleti, sınırlarının kuzeyde Akkirman'a ulaşmasından ve Kırım hanlığı ile Boğdan'ı hâkimiyeti altına almasından sonra Lehistan'a komşu olmuş ve dostane ilişkiler kurulmuştu. 1490 yılında Leh Kralı IV. Kazimir ile Osmanlı Devleti arasında ilk muahede yapılmıştı. Bu muahede oğlu Jan Albert devrinde de üç yıl uzatılmıştır; fakat Jan Albert'in Boğdan Voyvodalığı üzerinde nüfuz kur-

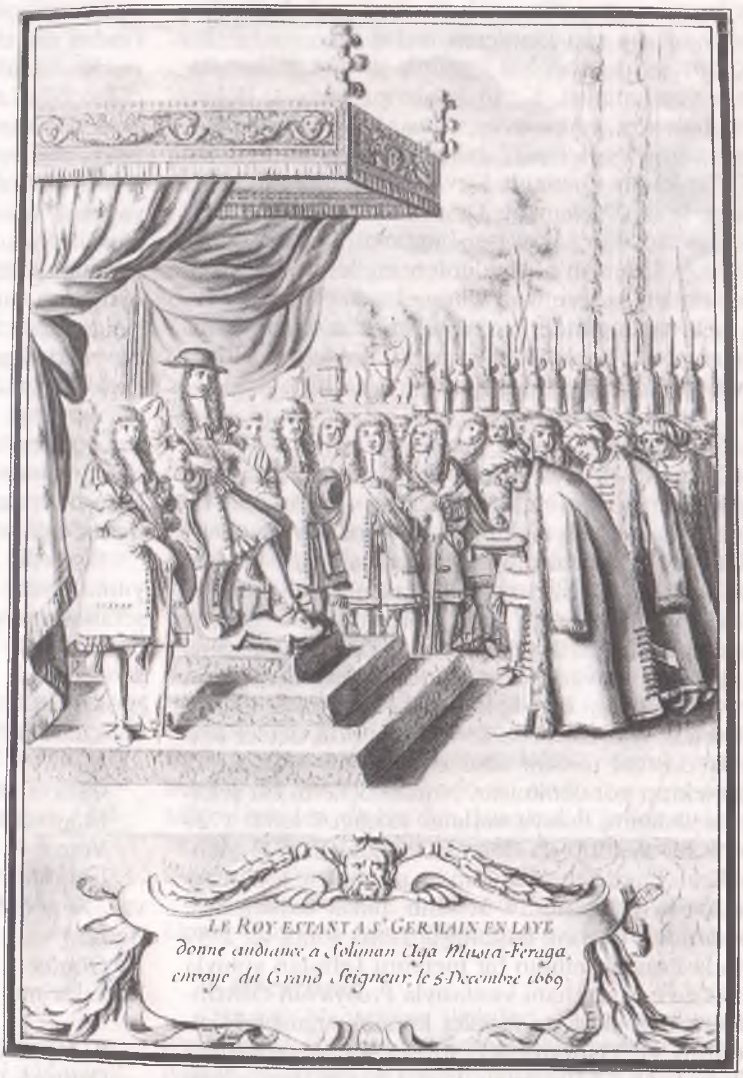
LE ROY ESTANT A S.T GERMAIN EN LAYE
donne audiance a Soliman Aga Musta-Feraga
envoye du Grand Seigneur, le 5 Decembre 1669

Osmanlı elçisi Süleyman Ağa (Paris Bibliotéque Nationale de France).

maya kalkışması sonunda 1498 yılında Osmanlı Devleti tarafından cezalandırılmış ve bu dersten sonra dostane ilişkileri devam ettirmeye gayret sarf etmiştir. Osmanlı-Lehistan münasebetleri esnasında Lehistan tahtında Yagellon ailesi bulunmaktaydı ve bu ilişkiler bu ailenin ikinci kralı VI. Vladislas Yagellon (1434-1444) zamanında başlamıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bu ülkeye 1443 yılından itibaren elçiler göndermeye başladığı bilinmektedir;[30] ancak gönderilen elçilerden ismi bilinenlerden ilki, Leh mühendisi İbrahim Bey'dir ve 1568 yılında Lehistan'a gitmiştir. Lehistan'ın ise 1440 yılında, Leh Kralı Vladislas'ın Macaristan kralı seçilmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin nabzını ölçmek için Jan Rizezovski ile Şuşodovski adlı iki elçiyi Edirne'ye gönderdiği kaydedilmektedir.[31]

Osmanlı-Lehistan ilişkileri, gerek Osmanlı sınırlarının kuzeyde genişlemesi ile sınır komşusu olması ve gerekse Leh kralının aynı zamanda Macarsitan kralı seçilmesi olaylarından sonra yoğunluk kazanmış ve arada siyasi, ticari ve diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Osmanlı Devleti'ne Leh kralları kadar sık sık elçi genderen hiçbir ülke yoktur; bu elçilerin geliş sebepleri arasında, ticaret anlaşmalarının yenilenmesi, Kırım hanlarını şikâyet, bölgeden haberler vermek ve Osmanlı akınlarını önlemek gibi sebepler sayılabilir.[32] Lehistan'ın 1440'tan 1770'e kadar Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçi sayısı 48'dir;[33] Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a gönderdiği elçilerin sayısı ise -bugünkü kayıtlara göre-20'dir.[34] Lehistan'a gönderilen elçilerin sefaretnamelerinden sadece ikisi bilinmektedir.[35]

Lehistan'a gönderilen elçilerin sefaret güzergâhı:

İstanbul, Yanbolu, Dobruca, Moldavya, Hotin, Kamieniec, Lublin, Varşova.[36]

6- Prusya

Osmanlı-Prusya münasebetlerinin başlangıcı hakkında yapılan araştırmalar tam ve kesin bir tarihle izah edilememektedir. II. Friedrich'ten evvel iki devlet arasındaki ilişkilerin başlangıcına dair en eski tarih 1718 yılı başları olarak gösterilmektedir. Buna göre, Pasarofça barış görüşmeleri esnasında Avrupa devletleri ile girişilen diplomatik yakınlaşma çalışmaları muvacehesinde, diğer devletlerin yanı sıra ve Rakoczy Ferenç'in teşviki ile Prusya kralı I. Friedrich Wİlhelm'e (1713-1740) de iki devlet arasında dostluk tesisini arzu eden Ocak 1718 tarihli bir mektup gönderilmiştir. Münasebetlerin bu şekilde başladığını, Prusya kralının yazdığı 7 Eylül 1720 tarihli bir mektup da doğrulamaktadır.[37] 1721 yılında Kral Friedrich Wilhelm'in mirahuru Johannes Jurgowsky'yi İstanbul'a at satın almak bahanesiyle göndermesi üzerine başlamıştı. Daha sonra da 1739 yılında Prusya kralının bir memuru Lehistan yoluyla Hotin'e ve Kırım hanı vasıtasıyla Prusya'nın Osmanlı Devleti ile dostane ilişkiler kurmak arzusunda olduğunu ve Osmanlı-Avusturya harbi sebebiyle Avusturyalılar iki seneden beri asker de vermemek suretiyle bunu ispatladıklarını ve Osmanlılar ile ticari ilişkilerin kurulmasını istediklerini bildirmişlerdir. 1755 yılında ise Fransız dışişleri bakanı Rouillé'nin tavsiyesiyle II. Friedrich, Türkiye'de uzun yıllar ticaretle meşgul olduğu için Havde'yi kendisine ekonomi danışmanı yaparak fevkalade elçi olarak İstanbul'a göndermiştir. Hem atlar satın almak ve hem de muahede akdetmek için gelen bu elçi ikinci görevini başaramadan geri dönmüştür. Osmanlı Devleti'nin doğudaki ehemmiyetini iyi kavrayan II. Friedrich, Rusları, Osmanlılar ve Prusyalılar için ortak düşman olarak görüyordu. Rusya'nın istilacı niyetlerini engellemek ve Prusya topraklarından uzak tutmak için Osmanlılarla iyi geçinmenin ve ittifak yapmanın kaçınılmaz olduğunu biliyordu. I. Mahmud döneminde bu konuda yaptıkları teşebbüsler, gerek Rus diplomatlarının etkisi ve gerekse Sultan I. Mahmud'un denge politikası sebebiyle başarıya ulaşamamıştı. Fakat III. Osman'ın tahta cülusunu tebrik gayesiyle İstanbul'a bir elçi gönderen Prusya, Osmanlı Devleti ile ilişkileri başlatmayı başarmış oldu.[38] Osmanlı Devleti'nin Prusya ile olan münasebetlerinin gelişmesine yegâne engel Rusya değildi, Fransa'nın da bu ilişkilere engel olma gayretleri vardı; özellikle III. Mustafa'nın 1757 yılında tahta cülusundan sonra ilişkiler gelişmiş ve bir dostluk ve ticaret antlaşması ile pekiştirilmişti (22.3.1761). Büyük Friedrich, Rusya'nın nüfuzunu azaltmak için Osmanlı Devleti ile tedâfüi ve taarruzi bir ittifak yapmak için uğraşıyordu. Bu sebeple, Sultan III. Mustafa'ya bir mektup göndermiş ve bunun ehemmiyetini anlatmıştı. Fakat o sırada sadrazam bulunan Koca Ragıp Paşa'nın kararlarında Fransız elçisi Vergenne'in büyük etkisi vardı ve bu tür bir ittifak bu yüzden gerçekleşmedi. Takip eden yıllarda, III. Petro'nun tahta geçmesi ile Prusya bu tür bir istekten vazgeçti, zira yeni çar Prusya'ya karşı dostane bir politika izliyordu. Bu dostane ilişki İstanbul'da endişe uyandırmış ve bu sebeple Ahmed Resmî Efendi durum değerlendirmesi için 1763 yılında Berlin'e gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti tarafından 1763 yılından 1778 yılına kadar Prusya'ya üç elçi gönderilmiş ve bu sefaretlerden sadece ikisine ait sefaretname bilinmektedir.[39] Prusya tarafından İstanbul'a ilk defa 1544 yılında Hauden adında bir elçi gönderilmiş ve bu tarihten sonra gönderilen elçilerin birkaçının haricindekiler hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Osmanlı elçilerinin Prusya güzergâhı:

İstanbul, Kalas, İbrail, Yaş, Hotin, Lehistan, Berlin.

Veya:

İstanbul, Edirne, Vidin, Kalafat, İrşova, Temeşvar, Segedin, Kran, Tırnova, Breslau, Frankfurt, Berlin.[40]

Dönüş:

Saksonya, Bohemya, Viyana, Budin.

7- İspanya

Osmanlı-İspanya ilişkileri, Endülüs Müslümanlarına yapılan zulümleri hafifletmek için, Kemal Re-

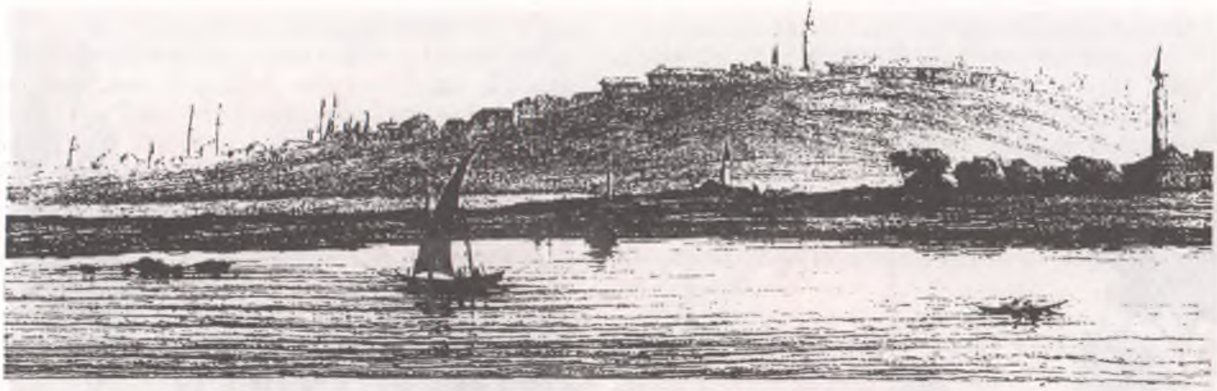

Belgrad (Chopin-Ubicini, *Provinces Danubiennes et Roumaines*, 19. yy).

is'in İspanya kıyılarına akınlar düzenlemesi ile başlamıştır. II. Bayezid dönemine rastlayan bu ilişkilerden sonra, Yavuz Sultan Selim zamanında, Akdeniz'de büyük güce sahip olan İspanya'ya duyulan ilgi artmıştır. İspanya ise, Yavuz'un Mısır seferinden sonra, İstanbul'a bir elçi göndermiş ve Kudüs-i Şerif ve hacılar konusunu görüşmüş, elçiye büyük iltifatlar edilmiş ve kendisine, İspanya ile ticaret antlaşması yapılabileceği bildirilmiştir.[41] Her iki ülke arasındaki ilişkiler, Kanuni Sultan Süleyman zamanında iyice kötüye gitmiş, aynı zamanda İspanya kralı olan Avusturya İmparatoru Şarlken'in (V. Karl) bu konumundan dolayı âdeta, Osmanlı-Avusturya münasebetlerine dönüşmüştür. İkinci bir husus ise, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Kuzey Afrika politikasına tek engel İspanya olduğundan, kıta Avrupasındaki mücadeleler Akdeniz'de devam etmiştir.

Hammer, İstanbul'a ilk defa 1564 yılında, Franchi ve Khios adlarında iki İspanyol elçisinin geldiğini bildirmektedir.[42] Osmanlı Devleti tarafından gönderilen ilk elçi ise, 1649 yılında IV. Mehmed'in tahta cülusunu tebliğ için gönderilen Ahmed Çavuş'tur.[43] Osmanlı Devleti tarafından İspanya'ya ne kadar elçi gönderildiği bilinmemekle beraber, elimizdeki bilgilere göre ve 1649 yılından 1899 yılına kadar gönderilen elçilerin sayısı yedi kadardır, fakat bu sayının daha fazla olması da muhtemeldir.[44] İspanya'nın İstanbul'a gönderdiği elçilerden ise sadece dört tanesi bilinmektedir.[45]

İspanya'ya gönderilen Osmanlı elçilerinden sadece bir tanesinin sefaretnamesi bilinmektedir.[46]

Elimizde mevcut bir adet İspanya Sefaretnamesi olduğundan, İspanya'ya gönderilen Osmanlı elçilerinin sefaret güzergâhı konusunda vereceğimiz bilgi sadece bu esere bağlı olarak verilecektir.

İstanbul (Tophâne önünden), Barselona, Tortosa ve Albacete, La Granya (Saint Ildefonse).[47]

Dönüş:

Murcia, Cartagena, Malta, İstanbul.[48]

8- Venedik

Osmanlı-Venedik ilişkileri İstanbul'un fethi öncesine kadar uzanmaktadır. Venedik, Osmanlı Devleti'ne ilk defa 1408 yılında bir elçi göndermiş ve Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi ile bir barış antlaşması imzalamıştır. Buna karşın, Osmanlı Devleti tarafından Venedik'e 1417 yılında, bir sene evvel imzalanan antlaşmanın tasdikli suretini götürmek üzere bir elçi gönderilmiştir.[49]

Diplomasinin kurucusu olarak bilinen Venedik, diğer Avrupa devletleri gibi dini taassupla hareket etmemiş, ilişkide olduğu devletlerin dininden ziyade onlarla yapacağı ticareti düşünerek hareket etmiştir. Bu sebeple, ticari menfaatlerine zarar gelmediği müddetçe, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca cephe almamış, fakat Avrupa'da sıklıkla oluşturulmaya çalışılan haçlı hareketlerini de gizlice desteklemiştir.[50] Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyıl ortalarında Akdeniz'de bulunan birtakım adaları elde etmesi Venedik'i endişelendirmiştir. Fakat bu ülke ile olan ilişkiler İstanbul'un fethinden sonra daha da yoğunluk kazanmıştır. Venedik'in menfaatlerine büyük zarar veren Türk ilerleyişini durdurmak için, İskender Bey, Macaristan, Papalık ve Fransızlardan yardım istemiş ve hatta İran ile de ittifak arayışlarında bulunmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren de gizlice ve alenen Osmanlılara karşı Avusturya'nın daimi müttefiki olmuştur.

Mevcut bilgilerimize göre Osmanlı Devleti, 1417 yılından 1720 yılına kadar Venedik'e 31 elçi göndermiştir. Venedik ise, 1408 yılından 1745 yılına kadar İstanbul'a 45 elçi göndermiştir.[51]

Venedik'e gönderilen Osmanlı elçilerinin sefaretnamelerinden hiçbirisi elimizde olmadığından, elçilerin hangi güzergâhı kullandıkları hakkında herhangi bir malumata sahip değiliz. Ancak, meşhur İtalyan yazarı Edmondo de Amicis'nin *İstanbul* adlı eserinden, İtalya'dan İstanbul'a gelirken kullandığı güzergâh belki bize bu konuda biraz yardımcı olacaktır:

Messina Boğazı, Mora, Atina, Selanik Körfezi, Limni, Bozcaada, Çanakkale Boğazı, İstanbul.[52]

9- Macaristan

Osmanlı-Macaristan ilişkileri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu tamamlayıp, Balkanlardaki fütuhatının başlaması ile birlikte başlamış ve 1526 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Meydan Sa-

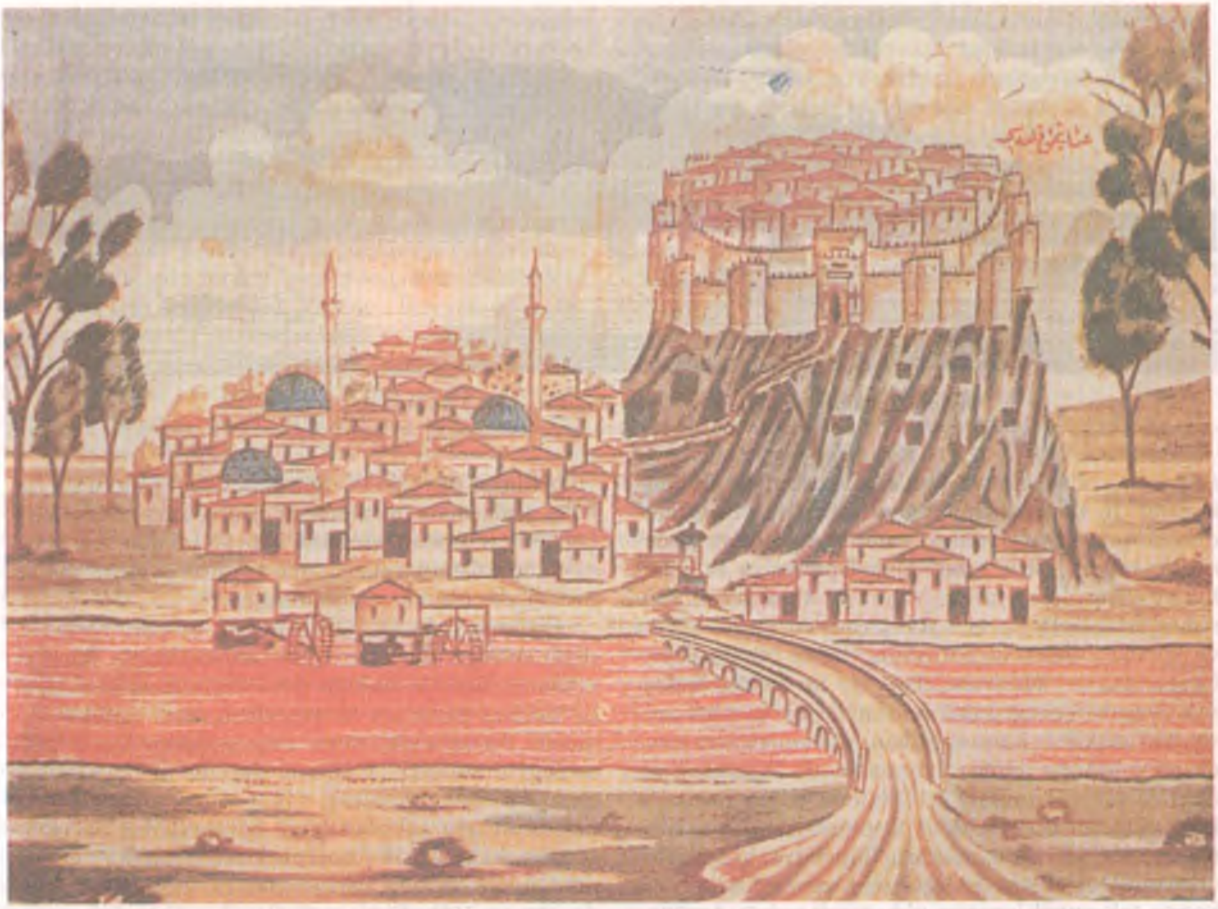

1811'de Osmancık (Bozoklu Osman Şakir'in kaleme aldığı *Musavver İran Sefaretnamesi*'nden).

vaşı ile tarih sahnesinden silinmesine kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. İlk Osmanlı-Macar karşılaşması olan Sırpsındığı Savaşı'nda (1364)[53] büyük yenilgiye uğrayan Macar kralı I. Layoş'tan sonra gelen Macar kralları ile bu mücadeleler devam etmiştir. Bosna'da olduğu gibi, Balkanlarda da Katolik nüfuzunu kurmak için çalışan I. Layoş buna muvaffak olamamış ve daha gerilere çekilerek yüzyıllar boyu Doğu Avrupa'da Hıristiyanlığın müdafii olarak Osmanlılara karşı mücadele etmiştir. Daha sonra mücadeleler, Macaristan'ın kapısı durumunda olan Belgrad önlerinde cereyan etmiş ve 1520 yılında Belgrad'ın fethi ile bu kapı açılmış, altı sene sonra da Macaristan İmparatorluğu yıkılmıştır. Bu olaydan sonra, daha önce Avusturya-Osmanlı arasında Hıristiyanlık uğruna mücadele veren bir Macaristan yerine, adı geçen ülkeler arasında tampon devlet statüsüne geçmiş bir Macaristan ortaya çıkmıştır. Osmanlı-Macaristan mücadeleleri, yerini Macaristan'da cereyan eden Avusturya-Osmanlı mücadelelerine bırakmıştı.

Osmanlı Devleti tarafından Macaristan'a ilk defa II. Murad zamanında Hunyadi Yanoş'a elçi gönderilmiştir. Gönderilen elçinin kimliği belli değildir.[54] Bu tarihten 1521 yılına kadar beş elçi gönderildiği kayıtlardan öğrenilmektedir.[55]

Macaristan'ın Osmanlı Devleti'ne Niğbolu Savaşı'ndan (1396) sonra gönderdiği elçilik heyeti hapsedilmiştir.[56] Bu tarihten 1510 yılına kadar sekiz elçinin gönderildiği bilinmektedir.[57]

Macar elçilerinin İstanbul'a gelmek için takip ettikleri güzergâh, Avusturyalı elçilerin güzergâhları ile farklılık arz etmemektedir.

ASYA ÜLKELERİNE GİDEN OSMANLI ELÇİLERİ

1- İran

Tarihte Osmanlı-İran münasebetlerini incelerken, bu münasebetleri, Safevilerden önce ve sonra diye ikiye ayırmakta fayda vardır.

Safeviler öncesi dönemde, Osmanlı Devleti henüz Anadolu birliğini temin etmemişti. O gün İran'da hükümfermâ olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin mücadeleleri sürüyordu. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, 1467'de Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı ve Timur'un torunlarından Herat ve Horasan hükümdarı Ebu Said'i de 1469'da mağlup edip öldürdükten sonra, Sıvas hududundan Horasan'a ve Gürcistan'dan Basra Körfezi ve Güney İran'a kadar topraklarını genişletmiş ve Diyarbakır'ı hükümetinin merkezi yapmıştı. İlk defa Uzun Hasan ile bir devlet olma durumunu kazanan İran, Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne karşı Candaroğulları ve Karamanoğullarını himaye ederken, Rodoslu Johanitler ve Venedik ile de, yine Osmanlıya karşı ittifak ediyordu. Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ın Anadolu'daki müttefiklerinin sesini kestikten sonra, Uzun Hasan'a yönelmiş ve Otlukbeli Meydan Savaşı ile onu da tesirsiz hale getirmiştir. Akkoyunlu hükümdarı Yakub'un (1478-1490) 13 sene süren saltanat döneminde dostane ilişkiler kurulmuş ve mektuplar teati edilmiştir. Sultan Yakub'un ölümü ile parçalanan Akkoyunlu Devleti'nin yerine, bu parçalanmadan istifade eden Şah İsmail, Safevi Devleti'nin temelini atmıştır (1502-1736). Osmanlı-İran münasebetlerinin Safeviler devrinde yoğunlaşmasına sebep olan amillerden en önemlileri olarak şunlar sayılabilir:

1- İran'ın Uzun Hasan'dan miras kalan politikası, yani Batılı güçlerle ittifak arayışında olması ve bunun da Osmanlı Devleti'nin Batı politikasına önemli ölçüde etkide bulunması,

2- İran'ın Osmanlı Devleti'ni içeriden çökertmek için Anadolu'da yaptığı propagandalar ve bunlarda bir hayli başarılı olması.

Osmanlı-Akkoyunlu Devleti münasebetlerinde önemli bir diplomatik misyonun olup olmadığını bilmiyoruz. Osmanlı-İran ilişkilerinin yoğunluk kazandığı dönem Safeviler dönemidir ve bu ilişkiler 1736 yılında II. Tahmasb'ın Afşar Nadir Şah tarafından tahttan indirilmesinden sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Gerek Osmanlı Devleti tarafından ve gerekse İran tarafından ilk elçi görevlendirilmesi bu döneme rastlamaktadır. Osmanlı Devleti İran'a ilk elçisini 1508 yılından göndermiştir, fakat bu elçinin kimliği hakkında bilgi yoktur. İran ise 1501 yılında Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndermiştir, ancak bu misyon ve elçinin kim olduğu hakkında da malumatımız yoktur.[58] Osmanlı Devleti İran'a 1508 yılında 1848 yılına kadar 58 elçi göndermiş ve bu elçilerin sefaretnamelerinden yalnız yedi tanesi bilinmektedir.[59] İran'ın 1501 yılından 1839 yılına kadar İstanbul'a gönderdiği elçilerin sayısı ise 69'dur.[60]

İran'a giden elçilerin sefaret güzergâhı:

İstanbul, Üsküdar, Kartal, Gebze, Hereke, İzmit, Sapanca, Akhisar, Lefke, Vezirhanı, Bilecik, Söğüt, Eskişehir, Seyitgazi, Akşehir, Ilgın, Kadınhanı, Ladik, Konya, Ereğli, Ulukışla, Gülek Geçidi, Adana, Bilan, Antakya, Kilis, Ayıntab, Urfa, Nusaybin, Musul, Tekrit, Kâzimiye, Bağdad, Kasr-ı Şirin, Sermil, Kermanşah, Hemedan.[61]

1810 yılında İran'a gönderilen Yasincizade Seyyid Abdülvehhab Efendi Kuzey Anadolu yolunu tercih etmiştir:

Üsküdar, Gebze, İzmit, Sapanca, Geyve, Bolu, Gerede, Çerkeş, Tosya, Amasya; (İran'da) Zengân, Ebher, Kazvin, Kışlak, Tahran.[62]

2- Hindistan

Osmanlı-Hindistan ilişkilerinin başlamasında doğrudan rol oynayan iki ülke vardır; bunlardan biri Osmanlı Devleti'nin yakın komşusu İran ve diğeri de, Hint Denizi'nde büyük bir hâkimiyet kurmuş olan Portekiz'dir. Osmanlı Devleti'nin 1538 yılında başlattığı Hint seferi esnasında, Hindistan'da şah bulunan III. Mahmud Şah Portekizlilerle ittifak etmiş ve bu sebeple Hadım Süleyman Paşa'nın askeri operasyonları bir netice vermemişti. Hadım Süleyman Paşa'nın dönüşünden sonra, Hint Denizi'nde Portekizle olan mücadeleler devam etmiştir.

Hindistan'ın coğrafi uzaklığı ve Hint Denizi'nin de Portekizliler tarafından abluka altında tutuluşu, Osmanlı Devleti'nin bu ülke ile olan ilişkilerini cülus tebliği dışında pek ehemmiyetli bir düzene sokamamıştır. 1744 yılında Hindistan'a gönderilen elçi Salim Efendi'nin misyonu ise, İran'a karşı yapılmış siyasi bir tavırdır, zira Nadir Şah, Hintlilerle yapmış olduğu antlaşmaya Osmanlılarla ilişkilerini kesme hükmünü koydurmuştu.[63]

İki devlet arasında karşılıklı elçi gönderilmesi, XV. yüzyılın birinci yarısına kadar götürülmektedir. Osmanlı Devleti tarafından Hindistan'a gönderilen ilk elçi, 1653 yılında Hindistan'a gönderilen Seyyid Muhiddin'dir ve bu tarihten 1744 yılına kadar gönderilen elçilerin sayısı altıdır. Hindistan tarafından, gerek cülus tebriki ve gerekse iç mücadeleler sebebiyle Osmanlı padişahından destek talep etmek için Osmanlı Devleti'ne gönderilen ilk elçi, Cihanşah'ın II. Murad'ın tahta cülusunu (1421) tebrik için gönderilmiştir. Bu tarihten 1747 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçi sayısı dokuzdur.[64] Osmanlı elçilerinin sefaret raporlarından yalnız bir tanesi bilinmektedir.[65]

Salim Efendi'nin Hindistan Sefaretnamesi eksik olduğundan sefaret güzergâhı hakkında açık bir bilgi mevcut değildir.[66] ■

---

1. Hammer, 1525 yılında bir Fransız elçisinin Bosna'da öldürüldüğünü kaydetmektedir. *Büyük Osmanlı Tarihi (BOT)*, çev. V. Bürün, İstanbul, 1992, s. 147. Aynı şekilde, Kanuni Sultan Süleyman'ın elçisinin 1521 yılında Macarlar tarafından öldürüldüğü de belirtilmektedir. *age*, s. 168.
2. 1748 yılında Viyana'ya orta elçi olarak gönderilen Mustafa Hatti Efendi'nin sefaretnamesinde, Ösek'ten ayrıldıktan sonra Müslüman ve Hıristiyan tüccarların kendilerinden sonra aynı güzergâhta yollarına devam ettiklerini yazmaktadır. A. İbrahim Savaş, *Der Gesandtschaftsbericht des Mustafa Hattî Efendis über seine Gesandtschaftsreise nach Wien*, Viyana, 1989 (basılmamış doktora tezi), s. 99, 8/b. Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Kültür Bakanlığı Yay., çev. Prof. Dr. Yaşar Önen, Mersin, 1992, s. 10.
3. Geniş bilgi için bak. M. S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a Armağan, Ankara 1989.
4. Name-i hümayunlarda, elçilerin sefaret hizmetlerini tamamladıktan sonra, ülkelerine sağ salim geri gönderilmesinin kanun-ı düvel olarak kabul edildiğine dair bilgiler vardır. Savaş, s. 124, 29/a.
5. 1665 yılında Viyana'ya gönderilen elçi Kara Mehmed Paşa'nın sefaret güzergâhı için bak. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1980, VII, 104-146 ve 204-299. İbrahim Paşa'nın sefaret (1719) güzergâhı için bak. A. Refik, "İbrahim Paşa'nın Viyana Sefaretnamesi", *TOEM*, İstanbul, 1330, VII ve VIII, sayı: 40, s. 212-227. Mustafa Hattî Efendi'nin sefaret güzergâhı için bak. Savaş, s. 92-103 ve

127-137. Ahmed Resmî Efendi'nin sefaret güzergâhı için bak. B. Atsız, *Ahmed Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, Türcüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 17-20.

6. F. R. Unat. *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, TTK Yay., neşr. Prof. Dr. B. S. Baykal, Ankara, 1992, s. 158.
7. Avusturya Devlet Arşivi'nde Avusturya makamlarınca tanzim edilen ve 1748 yılında Viyana'ya giden Osmanlı elçisi Mustafa Hatti Efendi'nin Viyana'dan Semlin'e kadar dönüş güzergâhını belirten bir belge mevcuttur. Haus-Hof und Staatsarchiv (HHstA) Wien, *HHstA, 16 Türkei II*, Belge no. 28. "Rückmarsch-Ronte zu Wasser für den türkischen Internuntium El-Hatschi Mustafa Chaddi Efendi Anno 1748".
8. Topkapı Sarayı Arşivi, İstanbul, nu. E. 8568. Bu sefaretname her ne kadar bir varak olsa bile, daha önce Osmanlıca sefaretnamelerin, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen bir edebi tür olduğu kanaatinin de tartışılabilir olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Unat, 43-44.
9. Zağanos Paşa'nın (Ö. 1492) Avusturya Sefaret Raporu. Kara Mehmed Paşa'nın Viyana Sefaretnamesi (1664), Zülfikar Paşa'nın Mükâleme Takriri (1688-1892), İbrahim Paşa'nın Viyana Sefaretnamesi (1719). Tavukçu Reis Mustafa Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi (1730), Mevkufatçı Mustafa Hattî Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi (1748), Ahmed Resmî Efendi'nin Viyana Sefaretnamesi (1757/58), Ebubekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi (1791/92).
10. B. Spuler, "Die europaeischen Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)", *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, Breslau, 1936, XI Heft 3-4, s. 312-342. *BOT*, III, 65.
11. 1757 yılında Viyana'ya gönderilen Ahmed Resmî Efendi'nin sefaretnamesinde, gidiş-dönüş güzergâhları özet şekilde verilmiştir. 1748'de Viyana'ya giden Mustafa Hatti Efendi ise, gidişte Belgrad'a kadar olan konak yerlerini yazmamış fakat dönüş güzergâhını köy isimlerine varıncaya kadar zikretmiştir. Atsız, s. 17-20 ve 24-27. Savaş, s. 91-92, 2/b.
12. *BOT*, II, 343.
13. Hammer, Osmanlı-Rus ilişkilerinin Amerika'nın keşif tarihi olan 1492 yılında başladığını ve bu sefaret heyetinin de bu tarihten üç yıl sonra gerçekleştiğini yazmaktadır. *BOT*, II, 342-343.
14. A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1990, s. 4-8.
15. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1988, II, 475-479.
16. Giden elçi Kemal Bey'dir. Unat, s. 245. A. Süslü, *Un Aperçu surl les Ambassaseurs Ottomans et leurs Sefaretname*, DTCF Yay., Ankara, 1982, s. 246.
17. age, s. 62-65. Süslü s. 258.
18. Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi (1722/23), Mehmed Emnî Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi (1740), Mehmed Derviş Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi (1754), Şehdî Osman Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi (1757/58), Kesbî Mustafa Efendi'nin İbretname-i Devlet'i (1767/68), Elçi Silahdar İbrahim Paşa'nın sekreteri Necati Bey'in Rusya Sefaretnamesi (1771/1775), Abdülkerim Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi (1774), Mustafa Rasih Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi (1793/94).
19. Unat, s. 246-248.
20. Şehdî Osman Efendi, *Rusya Sefâretnâmesi*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 1577. Unat, s. 106.
21. Süslü, s. 241-242. Sefaretnameler: Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi (1702/21), Moralı Seyyit Ali Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi (1797), Amedî Mehmed Sait Galip Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi (1801/1802), Mehmed Sait Halet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi (1803/1806), Abdurrahim Muhip Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi (1806/1811), Seyyid Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa Risalesi (1838).
22. Uzunçarşılı, II, 505. Hammer'e göre ilk elçi 1534 yılında İstanbul'a gelen Flasson ve Androssi'dir, Renson ise Hammer'in listesinde üçüncü sıradadır. *BOT*, X, 147-148 ve III, 41.
23. *BOT*, X, 147-149.
24. Bulaşıcı hastalık tehlikesi baş gösterdiği zamanlarda ise, Toulon'dan, Toulouse ve Bordeauxe'ya kadar yine denizyolu devam ediyor ve buradan karayolu kullanılıyordu. A. Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Sefâretnâmesi*, Türcüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 15-41.
25. Sefaretname metni noksan olduğu için Budin'den sonraki güzergâh belli değildir. Unat, s. 183.
26. Unat, s. 184-201.
27. Uçman, s. 96-98.
28. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 42, Ankara, 1974, s. IX.
29. M. A. Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, sayı: 5, Ankara, 1995, s. 405-419 ve 422-423.
30. Süslü, s. 246.
31. Uzunçarşılı, II, 480.
32. Uzunçarşılı, II, 479-481.
33. Uzunçarşılı, II, 480. *BOT*, X, 155-157.
34. Unat, Liste XII. Süslü s. 246.
35. Ziştovili Ali Ağa'nın Lehistan Sefaretnamesi (1756), Mehmed Ağa'nın Lehistan Sefaretnamesi (1757/1758). Süslü, s. 246.
36. Abdurrahman Şeref, "Bir Manzum Sefâretnâme", *TOEM*, İstanbul, 1330, sayı: 13, s. 779-791.
37. K. Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1985, s. 1-2.
38. Hammer 1544 yılında Hauden adında bir elçinin müzakereci olarak İstanbul'a geldiğini yazmaktadır. BOT, X, 157.
39. Süslü, s. 246. Unat, s. 112-116 ve 149-154. Ahmed Resmî Efendi'nin Prusya Sefâretnâmesi (1763), Ahmed Azmî Efendi'nin Prusya Sefâretnâmesi (1791).
40. Ahmed Azmî, *Prusya Sefâretnâmesi*, Fatih-Millet Ktb., No: 825.
41. Uzunçarşılı, II, 511.
42. *BOT*, X, 147.
43. *Age*, s. 167.
44. Süslü, 1787/88, 1886, 1894, 1896 ve 1899 yıllarında gönderilen Osmanlı elçilerinden bahsetmektedir. Süslü, s. 240-241.
45. Hammer, 1564, 1581, 1651 ve 1746 yıllarında gönderilen dört elçiden bahsetmektedir. *age*.
46. Ahmed Vâsıf Efendi'nin İspanya Sefâretnâmesi (1787/88). Unat, s. 144-147. Süslü, s. 240.
47. Mehmed Edib Efendi, *Vekâyi'-nâme*, Viyana Millî Kütüphanesi, Elyazmaları Bölümü, H. O. 205, V 10-18. Unat, s. 146. Ahmed Vâsıf, *İspanya Sefâretnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, yazmalar no: 61.
48. M. Edip Efendi, V 15-17.
49. Unat, 221. Süslü, 248. *BOT*, X, 162.
50 Uzunçarşılı, II, 456.
51. *BOT*, X, 162 ve 173. Süslü, 248-249. Unat, Liste I-VII.
52. Edmondo de Amicis, *İstanbul*, çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş, Kültür Bak. Yay., Mersin, 1992, s. 1.
53. Bu konudaki yorumlar için bak. Uzunçarşılı, I, 168, dipnot 3.
54. *BOT*, X, 168. Süslü, 243. Unat, 221.
55. Hammer'e göre bu sayı altıdır.
56. *BOT*, X, 150.
57. *Aynı yerde*.
58. Unat, s. 241 ve 243. Süslü, s. 244. BOT, s. 154.
59. Süslü, s. 244-246. Bunlar: Ahmed Dürrî Efendi'nin İran Sefaretnamesi (1721). Bu Sefaretname elde bulunan ilk İran Sefaretnamesidir. Unat, s. 60. Kırımlı Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnamesi (Elçi Kesriyeli Ahmed Paşa'dır) (1747), Sümbülzade Vehbi Efendi'nin İran Sefaretnamesi (Kaside-i tannane) (1776), Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran Sefaretnamesi (1806), Seyyid Abdülvahhab Efendi'nin Musavver İran Sefaretnamesi (1811).
60. Unat, 243-245. Hammer'in tarihi 1774 yılına kadar olan hadiseleri kapsadığından, listeye alınan elçilerin sayısı 57'dir. *BOT*, X, 153-155.
61. Ebu Sehl Nu'man Efendi, *Tedbirât-ı Pesendîde*, Nr.: 1106 (Flügel Kat., II, 292), III. makale.
62. Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi, *Musavver İran Sefaretnamesi*, Fatih-Millet Kütüphanesi, No: 822. Unat, s. 208-208.
63. Unat, s. 83.
64. *BOT*, 151 ve 168. Unat, liste VIII ve XII. Süslü, s. 243.
65. Salim Efendi'nin Hindistan Sefaretnamesi (1744-1749).
66. Fatih Millet Kütüphanesinde yapmış olduğumuz araştırmada, Sâlim Efendi'nin Sefaretnamesi'nin eksik olması sebebiyle güzergâh hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ya İran üzerinden ya da Yemen'e kadar karayolu ile ve Yemen'den sonra ise denizyolu ile Hindistan'a gidilmesi muhtemeldir.

KİTABİYAT

DÜNKÜ, BUGÜNKÜ, YARINKİ KADIN

MUSTAFA ŞAHİN

Bir 8 Mart'ı daha idrak edeceğiz. Gerçekten bu günün mana ve ehemmiyetini müdrik miyiz? Bugünlere gelmenin bedellerini anma babından bir kitapçığı tanıtmaya çalışacağız.

Adını başlığa çıkardığımız kitapçığın yazarı Muallim Halil Hamid Bey. Bir başka kitabını sayın Hüseyin Kılıç özetlemiş[1], diğer eserlerinden söz etmemişti. Bahsedeceğimiz, Hukuk-ı Nisvan Kütüphanesi'nin 3 no'lu yayını.[2] Bir ve ikinci kitabı araştıramadık.

Yazar Beni İsrail, Romalılar, Sâminitler, Spartalılar, Atinalılar ve Arapların maziye karışmış olan kadınlarından, 19. ve 20. asırda kadın haklarından, Harb-i Umumi'deki kadından, yarınki kadının nasıl hazırlanması lazım geldiğinden bahsediyor. İkinci sayfada fotoğrafı yer alıyor.

"İlk söz" 3. ve 4. sayfada. Kitapçıkta tafsilattan ziyade umumi bir bakış bulabileceğimizi belirterek üç yıl önce (1915) İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin mürevvic-i efkârı olan haftalık Sıyanet mecmuasında parça parça neşredilen Meşhur Kadınlar isimli kitabının önsözünden bir paragraf alıyor: Artık "saçı uzun aklı kısa" gibi insanlığı anlayamamış bazı zavallıların söyledikleri sözlerden uzaklaşacağız. O manasız ve garazkârane söylenen sözleri süratle terke mecburuz çünkü büyük Türk milletinin ruhu kadın ve binaenaleyh onu yükseltecek de kadındır. Biz bir an evvel kadınlarımızı düşünmez, onların terakki ve tealilerine bütün mevcudiyetimizle çalışmazsak pek geride kalırız. Bundan emin olalım.

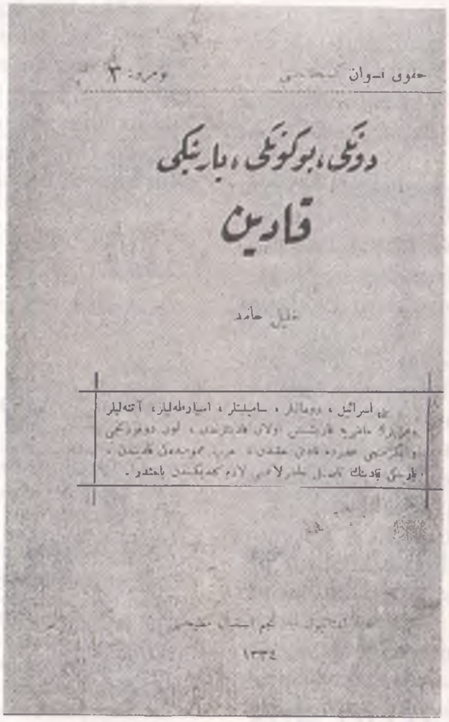

حقوق نسوان كتبخانه سى　　نومرو: ٣

دونكى، بوكونكى، يارينكى

قادين

خليل حامد

١٣٣٤

Bu temennilerin kısmen gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte bulunmuş olmasından memnun. Harb-i Umumi'nin yol açtığı mecburiyetler kadınların bazı kazanımlar elde etmesini sağladı. Türk kadını bu yeni yolda dikkatle ve yanılmayarak yürürse esaret zincirlerini kırıp istediği mevkiye çıkacak, milleti de çıkaracak. Yükselen milletlerin erkeklerine bu başarıyı kadınlar sağladı çünki.

5-13. sayfalarda "dünkü kadın"dan kesitler verilmiş. Dünkü kadın her tarafta esaret içinde inledi; öyle çok gerilere gitmeye gerek yok, Oranje'lı William "hürriyet" yazılı bayrağıyla Avrupa'da "hürriyet"in başladığı vakitlerde, Hukuk-ı Beşer Beyannamesi'nin neşrinde hatta son hürriyetimizin alındığı (1908) sıralarda kadınlar hiç düşünülmedi. Oranje'lı 1689'da İngiltere kralı olduğu zaman Hukuk Beyannamesi'nde herkes hürdür dedi fakat hiç de öyle olmadı.

1789 Bastil Baskını'ndan sonra neşredilen Hukuk-ı Beşer Beyannamesi'nde de kadınlar unutuldu.

İhtimal ki, ibtidai devirlerde kadınlar daha serbest ve rahattı.

Napoléon Bonaparte bir kadın düşmanıydı. Bunun için Namık Kemal'in Paris musahabelerinden birkaç satır: Napoléon'un validesine ve bilcümle kadınlara hürmetsizliği meşhur, Madam Stael'e muamelesi malumdur. Napoléon bir Korsikalıdır ve Korsika'da kadının hükmü yok gibidir. Bir valideye "Kaç çocuğunuz var?" diye bir soru sorulsa, eğer kadının erkek evladı yoksa alınacak cevap "Çocuğum yok, ancak şu kadar kızım var" olacaktır.

Metternich de hatıratında "Napoléon'un ağzından bir kadına asla iltifat işitilmemiştir" diye yazıyor.

Şari, bestekâr, filozof Nietzsche'nin bir sözü: "Kadının yanına mı gidiyorsun? Kırbıcını da beraber götürmeyi unutma." O, bir şiir, bir çiçek gibi ince ve narin, bir kelebek gibi etrafında uçuşan güzellerden hoşlanıyor, erkeklerin işlerine karışan, onlarla beraber çalışmak isteyen kadınlar, özellikle kadın yazarlardan hoşlanmıyor.

Eski kadınlardan Müsavat-ı Tamme isimli kitabında bahsettiğini hatırlatarak kısa değinmelerden (Beni İsrail, Hz. Musa devri, Hindliler, Eski Yunanlılar, Spartalılar, Atina ve Korint kadınları, Romalılar [kadının mezar taşına "evine iyi bakar, yün eğirirdi" diye yazarlarmış ve bu, "övgü"ymüş!], Samitler ve Arapların İslam öncesi ve sonrası kadınlarından) sonra günümüze geliniyor.

"Bugünkü kadın" 13-21. sayfalar içinde inceleniyor. 19. ve 20. asırda kadın hakkı ara başlığında sınıflararası eşitsizliğe (ortaçağdan beri insanlar eşit olmayan sınıflara ayrılmıştı. Herkes doğduğu aileye göre zadegân, burjuva veya köylüydü. Şan, şeref, servet "yüksek" sınıftan pek az kişinin elindeydi.) 18. yy'dan sonra yazarların çoğu karşı çıkmaya başlar; belli bir sınıf yerine millet egemenliği düşünceleri ortaya çıkar; Almanya ve Avusturya 1848'de, Rusya 1861'de esareti kaldırır. Esaretin yavaş yavaş kalkması demokrat düşünce yanlılarının yanı sıra, kadınların çalınmış haklarını isteyen cesur feministlerin (hukuk-ı nisvan taraftarları) de hareketini başlatır.

19. yy'da kadınlık için temel atılmış, 20. yy'da bunun üzerine çalışılmıştı. Dolayısıyla bu iki asra "kadın asrı" denilebilir.

"Harb-i Umumi'de kadın" ara başlığında savaşın getirdiği ihtiyaçların, kadınların hayata karışmalarını sağladığı, Tanin'in "Kadınlar ve Hayat" başyazısından (7 Eylül 1333/1917) alıntılanıyor.

Çelişki değil mi? Kadınlar bir takım haklarını geri almalarını, toplumsal hayata katılmalarını savaşlara "borçlu". Harpte yalnız beyin ve zekâ sahibi, eli iş tutan erkekler mi öldü? Harplerde ölen erkek nüfusun üretimde, kurumlarda boş kalan yeri bir "mecburiyet" sonucu kadılara âdeta lutfediliyor. Binlerce yıldır kadınlardan gaspedilen hakların iadesinde bile erkek pragmatizmi hâlâ sürüyor.

1328'de (1912) Darülfünun konferans salonunda Nakiye (Elgün) Hanım'ın konferasından bir pasaj aktarılıyor (Nakiye Hanım Kartaca kadınlarının cesaret ve fedakârlıklarını misal getiriyor ve erkek kadın birlikteliğinin önemine işaret ediyor).

1326'da (1910) Selahaddin sım Bey'in[3] "Hayat-ı Aile" makalesinden bir kuple: Ailevi, içtimai, medeni, siyasi alanda tam bir kadın-erkek eşitliği. 27 Haziran 1333/1917 tarihli *Sabah*'tan özet: Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin konferans salonunda Nezihe Muhiddin Hanım'ın fevkalade ilgi gören konuşması (ecnebi gazete muhabirleri bile, bu mühim hadiseyi gazetelerine telgrafla bildirmişler). Kızların gidebileceği üniversiteler, kadınların erkeklere hitap edebilmesi o günkü normlara göre az şey değil.

Felemenk, Bulgaristan, Almanya, Rusya ve İngiltere'deki kadın başarılarından misallerden sonra, 22-28. sayfalarda "yarınki kadın"ın izlemesi gereken yollar üzerinde duruluyor:

Çocuk yetiştirmek başta geliyor. Okul öncesinde ve okul evrelerinde ailenin çocuğa davranışı, eğitimine yardımcı olması böylece okulun yükünü azaltması, kız ve erkek çocuk arasında ayrım yapılmaması, çocuğun okuldışı zamanını mutlaka değerlendirmesi, annenin her bakımdan eşiyle eşit olması, bunun, çocukta eşitlik duygusunu geliştirmesi, okuldaysa erkek ve kadın öğretmenlerin elbirliği önemlidir. Bismarck ilkokul öğretmenlerini kabulünde "Bu zaferi kazanan biz değil sizsiniz" demişti.

Sonra, kadınları ilerletecek, çalınmış haklarını verdirecek en büyük kuvvet cemiyetlerdir.

Kuvvet, birlikten doğar.

Kadın, bir kuş ise cemiyet de onun kanadıdır. Böylesi cemiyetler çoğaltılmalı, her kadın bir değil birkaç cemiyete üye olup didinmelidir; artık durmak zamanı değil çalışmak zamanıdır. Bugün ne ekersek yarın onu biçeriz.

Bu mütevazı çalışma, Mahmud Sadık'ın "Men'i Gayrikabil Bir Cereyan" makalesinde (1327/1911) zikrettiği Danimarkalı kadın yazar "Bremezden"in yarınki kadına bakışı ve umudundan bir parçayla son buluyor: Erkekler müstebit hükümetler gibi, ne kadar çalışsalar, müstebit hükümdarlar eski huylarından ayrılmak istemeyerek kendilerine ait gördükleri imtiyazlarını elden bırakmamak için kadınların en doğal haklarını sınırlamak isteseler dahi zafer kadınların olacak. ■

---

1. *Tarih ve Toplum*, sayı 10, Ekim 1984, s. 70-71.
2. İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1334/1918, 28 s., resimli. 7,5 kuruş. Arkakapak içinde duyurular var: Hukuk-ı Nisvan Kütüphanesi'nin 4 ve 5 no'lu yayınları: Alfabetik sırayla yazılan *Meşhur Kadınlar*, *Hür Kadın* (memleketimizde böyle bir kitap ilk defa çıkıyor, bekleyiniz). En iyi kadın gazetesi *Türk Kadını*'dır.
   Dış kapakta Halil Hamid Bey'in basılmış *Müsavat-ı Tamme* ve basılacak olan *Meşhur Kadınlar* kitaplarının kısa tanıtımlarıyla mekteplilere, çocuklara mahsus, fiyatları gayet ucuz, Cemiyet Kütüphanesi'nden edinilebilecek 30 kadar küçük hikâyesi, çocuklarına istifadeli ve eğlenceli kitap okutmak isteyen ana-baba ve öğretmenlere tavsiye ediliyor.
   Yer verilen resimlerin altyazıları şöyle:
   Omnibüs arabacısı bir Alman kadını, Alman mühimmat fabrikasında çalışan Alman kadınlar, bizde bugünkü kadın (ressam Re'fet Tevfik Bey'in tablosundan), itfaiyede çalışan İngiliz kadınları, Brest-Litovsk Mütarekesi'nde Rus murahhası bulunan Madan Viyaçenko (s. 7, 12, 16, 24, 26).
   Başka eseri olup olmadığını araştıramadık. "İslâmiyet ve Feminizm" isimli yazısında, Müslümanlığın kadın-erkek eşitliğine karşı olmadığını, Osmanlı parlamentosunda zamanla kadınların da yer alacağını düşünüyor. Bernard Caporal'dan nakleden Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923). Ankara, 1990, s. 84. (Bu eserde Halil Hamid Bey'den ve eserlerinden başkaca bir bahis göremedik).
3. Selahaddin sım'ın kadına bakışı ve eseri için, *Tarih ve Toplum*, sayı 38, Şubat 1987, s. 25; sayı 39, Mart 1987, s. 37

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

VAKFIMIZIN YENİ ÜYELERİ

Bilindiği gibi, vakıf senedinin verdiği yetkiyle, Vakıf Yönetim Kurulu her yıl toplam üye sayısının yüzde 10'u kadar yeni üye saptayabiliyor. Yönetim kurulu geçen yılın son toplantısında Prof. Dr. Önder Küçükerman ve Prof. Dr. Nephan Saran'ın üyeliklerini kesinleştirmişti. 1995 yılı için üyelik başvuruları onaylanan ya da üyeliğe çağrılıp olumlu yanıt alınan yeni üyelerimizle ilgili ilk liste de geçtiğimiz haftalarda belli oldu. Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat, Erhan Acar, Suay Aksoy, Doç. Dr. Ayhan Aktar, İsmail Aktaş, Engin Altaş, Ali Artun, Prof. Tomur Atagök, Talha Çamaş, Dr. Serpil Çakır, Prof. Dr. Ayhan Çavdar, Koray Düzgören, Nükhet Eren, Prof. Dr. Cornell Fleischer, Uğur Güracar, Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Selim İlkin, Dr. Aynur İlyasoğlu, Dr. Christoph Neumann, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Rafi Portakal, Mustafa Sönmez, Prof. Dr. Celal Şengör, Prof. Dr. Erdoğan Şuhubi, Doğan Tekeli, Prof. Dr. Tosun Terzioğlu, Prof. Dr. Ergun Türkcan, Prof. Dr. İlhan Unat, Oral Vural ve Doç. Dr. Nuran Yıldırım Tarih Vakfı üyeleri arasına katıldılar. Kendilerini içtenlikle kutluyoruz.

CUMHURBAŞKANI VE KÜLTÜR BAKANI İLE GÖRÜŞME

Geçen haber bültenimiz baskıya verildikten sonra İlhan Tekeli başkanlığında bir Vakıf Yönetim Kurulu heyeti 23 Aralık günü iki önemli ziyaret yaptı. Bu görüşmeleri kısaca da olsa özetlemek istiyoruz.

Cumhurbaşkanı Sayın Demirel'e Kasım 1994'ten günümüze kadar İstanbul Müzesi ve Habitat sergi hazırlıkları alanında bilgi sunan ve destek isteyen Yönetim Kurulu heyeti beklediğimizden de daha sıcak bir karşılama ve destek gördü. Sayın Demirel, tarihi binalara sahip çıkacak kurum arandığını, çalışmaların başarıyla devamından memnuniyet duyduğunu, Topkapı Sarayı ve çevresinin bir bütün olarak kültür kompleksine dönüştürülmesi için projeler geliştirilmesinin doğru yaklaşım olduğunu belirtti. Yönetim Kurulu heyeti Cumhurbaşkanlığından güven tazelemiş ve büyük bir proje için yeniden şevk kazanmış olarak ayrıldı.

Aynı gün Kültür Bakanı Sayın Fikri Sağlar'ı ziyaret eden İlhan Tekeli ve Orhan Silier, Sayın Bakan'a özellikle İstanbul Müzesi projesindeki gelişmelerle ilgili ayrıntılı bilgi sundular ve Sayın Bakan'ın değerlendirmelerini doğrudan öğrenme olanağını buldular. Ziyaret sonunda, Darphane binaları içindeki Rölöve Müdürlüğü ve Konservasyon Laboratuvarına ait iki binanın İstanbul Müzesi kapsamı dışında kaldığı teyit edildi ve iletişim bozukluklarının giderilmesi için ilgili bakanlık yetkilileri ile vakıf yöneticilerinin bir araya gelmeleri kararlaştırıldı.

BİR SOHBET TOPLANTISI

6 Şubat akşamı Pera Palas'ta bazı basın-yayın kuruluşları mensuplarıyla bir sohbet toplantısı düzenledik. Kendileriyle vakıfla basın-yayın kuruluşları arasında daha etkin bir iletişim kurulması ve vakfın çeşitli çalışma ve projelerinin toplumsallaştırılması konuları tartışma olanağını bulduk. Sayın Osman Saffet Arolat, Koray Düzgören, Orhan Erinç, Nail Güreli, Ceylan Orhun, Şükran Soner, Leyla Tayla, Umur Talu, Deniz Yiğit öneri ve uyarıları ile bize yardımcı oldular. Bu türden toplantıları ve tek kişilik ziyaretleri önümüzdeki haftalarda da sürdürerek gelecek yıllarda vakfın daha gelişkin bir iletişim ağı kurmasını sağlayacağız.

BİR DÜZELTME

Cumhuriyet gazetesinde 23 Ocak 1996 tarihinde Sayın Nazan Ölçer'le yapılan görüşmede yanlış bilgiler içeren bazı noktalara ilişkin düzeltme olarak hazırlanıp hemen ertesi gün iletilen metin *Cumhuriyet*'te 1 Şubat 1996 tarihinde kısaltılarak yayımlandı. Ayrıca son aylarda çekilmiş bir fotoğraf "Topkapı Sarayı'na birkaç yüz metre uzaklıktaki tarihi Darphane binası, bakımsızlıktan büyük bir çöplüğü andırıyor" altbaşlığıyla, muhtemelen Haziran 1995 öncesine ait olduğu sanısıyla yayımlandı. Düzeltmenin tam metnini aşağıda yayınlıyoruz.

Darphane Tartışması Öğretici Oldu

Soru: Darphane'de bir İstanbul Müzesi kurmak için yıllardır sürdürdüğünüz çalışmalar bir kampanya ile karşılaştı. En genelde bu süreçten ne sonuçlar çıkardınız?

Cevap: Tarih Vakfı yöneticileri ve çalışanları olarak, son aylarda kültürümüzün iki boyutunu yakından tanımak, yaşayarak öğrenmek olanağını bulduk.

İlk olarak, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının önemi ve bunların son yıllarda gösterdiği gelişmeden duyduğumuz sevinci abartmamamız gerektiğini anladık. Sivil toplum kuruluşlarını yalnızca öneren ya da eleştiren kuruluşlar olarak değil, birer özne, amaçladıkları işleri gerçekleştiren kuruluşlar olarak algılayıp, kabullenmemiz için daha almamız gereken epeyi yol, kırmamız gereken epeyi direnç var. "Kahrolsun" ve "yaşasın" için yan yana gelebilmenin ötesine geçip "yaşasın"ları birer gerçek yapmak ve "kahrolsun" istediklerimizi gerçekten engelleyebilmek için genel toplumsal örgütlülük düzeyimizi daha epeyce yükseltmemiz, iyi örnekleri yadırganır olmaktan çıkartmamız gerekiyor. Yapabilirlik sıfatını yalnızca devlete ya da özel sektöre yakıştıran, kendine güvensiz sivil toplum kuruluşları kavrayışından, kısaca eziklikten ve edilgenlikten kurtulmamız gerekiyor.

İkinci önemli alan, "kahrolsun" emeği ile yaratıcı emeğin etkinliği arasındaki orantısızlıkla ilişkili. Basın ve yayın kuruluşlarının özdenetim sistemlerinin işlemediği, örneğin yanlış haberi düzeltme ve buna cevap verme hakkının fiilen kullanılamadığı koşullarda, küçücük bir "kahrolsun" emeği büyük bir yaratıcı emeği tahrip etmeye, hiç yoksa soru işaretleri yaratmaya yetebiliyor. Çok daha verimli işler için kullanılabilecek zaman ve işgücü bu kısır alana ayrılabiliyor. Sivil toplum kuruluşları, özellikle bir özne olma işlevini üstlenmiş olanları, kendilerini daha iyi anlatabilmek ve iletişim kanallarını yeteri yaygınlıkta ve hızda kurmak zorundalar. Öte yandan, toplum olarak, basın ve yayın organlarının yanlış bilgi, hakaret, gündem saptırma için kullanılmasını engelleyecek yollar bulmak zorundayız.

Soru: Siz Darphane'nin Tarih Vakfı tarafından bir müze ve tarih merkezine dönüştürülmesinde ne tür gündem saptırmalarla karşılaştığınızı düşünüyorsunuz?

Cevap: Konu sağlıklı ve üretici bir biçimde tartışılmak istenseydi, şu tür sorularla uğraşmamız gerekecekti: Dünyada müzecilik nereye gidiyor? Dünyada müzeciliğin yaşadığı krizden çıkmak için içine girdiği yeni eğilimler (birer kültür ve iletişim merkezine dönüşme, bir sıçrayışla yeni teknolojilerden yararlanmanın gereklerini yapma, enteraktif sunuş yöntemlerine geçerek izleyicilere değil kullanıcılara hizmet verir duruma gelme, vs) Türkiye'deki müzeler bakımından bir anlam taşıyor mu? İstanbul Müzesi'nin kurulmasına girişildiği Sultanahmet çevresi, daha özelde Topkapı Sarayı çevresi bir kültür kurumları ve müzeler kompleksi olarak nasıl planlanabilir? Bu kapsamda eski Darphane binalarının birer kamusal mekân olarak en işlevli kılınması için neler yapılabilir? Bu mekânın bir bölümünde faaliyet gösteren Kültür Bakanlığı Konservasyon Merkezi'nin gelecekteki ihtiyaçları için gerekli kaynak ve fizik mekân nedir, bunlar nasıl sağlanabilir? Topkapı Sarayı çevresindeki müze ve kültür kurumları arasındaki işbölümü ve işbirliği nasıl en çoğa çıkartılabilir?

Bu tür soruları tartışmaya hazır olmayan, niyetli olmayan, bu tür soruların ele alınmasını kurulu düzenlerine aykırı bulan çok küçük bir grubun çabasıyla dikkatler tümüyle farklı konulara kaydırıldı. Eski Darphane binalarında İstanbul Müzesi'nin kurulması ile Kültür Bakanlığı tarafından kullanılan iki binanın boşaltılması söz konusu bile edilmemişken, daha nisan ayında iyi komşuluk ilişkileri için çaba gösterilmişken sahte bir tehlike yaratıldı. Özelleştirme sürecinde bazı kamu binalarının kâr amaçlı şirketlere devrinin yarattığı genel duyarlılık, çok farklı bir alanda kullanılmaya çalışıldı. Devlet bütçesinin yalnızca binde 5'inin ayrıldığı Kültür Bakanlığı'nın var olan koşullarda hiçbir büyük ölçekli restorasyon çalışmasına ayıracağı kaynak yokken, Darphane için her biri birer niyetten ibaret olan alternatif projelerin önünün kesildiği iddia edildi. Salonlarının büyük bölümünü bugün, ne yazık ki, bekçi kadrosu yokluğundan açık tutamayan komşu müzelerin "ilerideki gelişme alanları"ndan bahsedildi. Üstelik bu, 1984'den 1996'ya kadar 12 yıl boyunca neler yapılabildiği belliyken yapıldı. Ben bu ülkenin bir insanı olarak yaşamımın en büyük utancını geçen yıllarda yabancı müzecileri Darphane'ye götürüp gezdirdiğimde yaşadım. Yalnızca Osmanlı döneminde 500 yıla yakın süre imparatorluk merkezi olmuş bir sarayın birinci avlusunda, sarayın birkaç yüz metre ötesinde bir büyük yıkıntı, hatta sözümü esirgemeyeyim, onlarca yılın cürufu ve sıradan artıklarından oluşan bir büyük çöplük vardı. Makinelerin çok büyük bir bölümü daha ilk taşınma sırasında hurdacıyı boylamıştı. Her gittiğimizde yeni bir çatı, yeni bir duvar yıkılıyordu. Binaların tarihi hakkında sorulan hemen her soruyu ise ancak suskunlukla cevaplayabiliyorduk; çünkü bu amaçla hiçbir araştırmaya girişilmemişti. Bugün 1967'den beri süregelen bu utancı, 2 trilyon liraya yakın bir kaynak oluşturarak ve gelecek 5 yılda yüzlerce kişinin emeğini yan yana getirerek, ortadan kaldırmaya çalışıyoruz. Burada bir otel değil, tüm sektöre yeni bir canlılık getirecek bir müze, bir kültür merkezi kuruyoruz. Lütfen gölge edilmesin!

Soru: Türk ve İslam Eserleri Müdiresi Nazan Ölçer Darphane'nin Tarih Vakfı'nın gündemine birden bire girdiğini, kendisinin bir süre yönetim kurulunda görev almış bir kişi olarak 1992'den beri hep buna karşı çıktığını söylüyor. Ne diyorsunuz?

Cevap: Sayın Ölçer'in çeşitli açıklama ve girişimlerini, ilgili dönemde onun 13 toplantıdan yalnızca 4'üne katıldığı bir kurulun üyeleri olarak büyük bir şaşkınlıkla izliyoruz. Bu konuda o dönemde görev yapan tüm yönetim kurulu üyeleri ortak bir açıklama yaptılar ve bunun metni de vakfın *Haberler* bülteninde yayımlandı.

Sizin sözünü ettiğiniz görüşmeyi okurken de, aynı şaşkınlığı tekrar yaşadık. Verilen onlarca yazılı rapor, onlarca konuşma ve tartışmadan bahsediliyor. Her nedense vakıf dosyalarında yalnızca tek bir rapor var. O dönem görev yapan diğer 10 Yönetim Kurulu üyesinden bir teki bile, en küçük bir karşı çıkış, en küçük bir tartışma olmadığından eminler. Hatırlanan ve belgesi bulunan tek tutum, söylenenin tam tersine Darphane'nin önerilmesi yolunda. Sayın Ölçer, *Cumhuriyet*'teki söz konusu görüşmede bu rapora değiniyor ve aynen söylediğini belirttiği iki cümlelik bir alıntı yapıyor: "Kültür Bakanlığı'na 1981'de tahsis edilip henüz bir işlev verilmeyen eski Darphane binası (Sultanahmet) veya Sultanahmet Cezaevi gibi yapılar da bu amaca hizmet edebilecek özelliklere sahiptir. Ancak Kültür ve Turizm bakanlıklarına öncelik tanıyan bu binalar ve Sultanahmet çevresinden çok, sayısız eski sanayi yapısını barındıran Yedikule, Kazlıçeşme veya Haliç çevresine yönelmek, daha gerçekçi bir seçenek olacaktır." Sonra da şöyle ilave ediyor: "Siz bütün bunları söylemeyip oradan tek bir cümle zikrederseniz, buna istediğiniz anlamı da verebilirsiniz." Dosyalarımıza, 1992 ortasında yazılan bu raporun dördüncü sayfasına bakıyoruz. İlk cümle, (bizim daha önce alıntı yaptığımız üzere, bu binalara Kültür Bakanlığı'nın henüz bir işlev vermediği ve vakfın müze kuruluş amacına hizmet edebilecek özelliklere sahip olduğu) her iki metinde de var. Sonraki cümle elimizde bulunan ve çoğaltarak, üç yıldır değişik vesilelerle yararlandığımız raporda yok. Aynı şekilde, Sayın

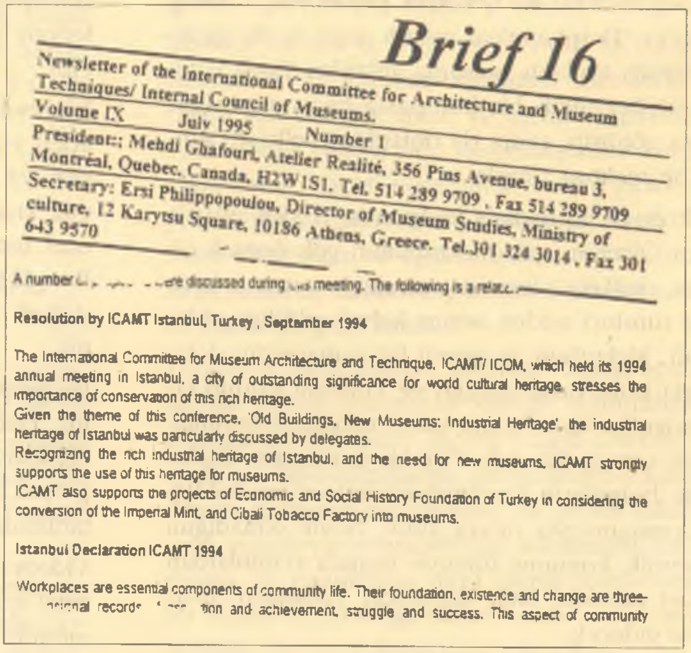

Brief 16

Newsletter of the International Committee for Architecture and Museum
Techniques/ Internal Council of Museums.
Volume IX July 1995 Number 1
President:: Mehdi Ghafouri, Atelier Realité, 356 Pins Avenue, bureau 3,
Montréal, Quebec, Canada, H2W1S1. Tel. 514 289 9709 , Fax 514 289 9709
Secretary: Ersi Philippopoulou, Director of Museum Studies, Ministry of
culture, 12 Karytsu Square, 10186 Athens, Greece. Tel.301 324 3014 , Fax 301
643 9570

A number [illegible] ere discussed during [illegible] meeting. The following is a relat[illegible]

Resolution by ICAMT Istanbul, Turkey , September 1994

The International Committee for Museum Architecture and Technique, ICAMT/ ICOM, which held its 1994 annual meeting in Istanbul, a city of outstanding significance for world cultural heritage, stresses the importance of conservation of this rich heritage.

Given the theme of this conference, 'Old Buildings, New Museums: Industrial Heritage', the industrial heritage of Istanbul was particularly discussed by delegates.

Recognizing the rich industrial heritage of Istanbul, and the need for new museums, ICAMT strongly supports the use of this heritage for museums.

ICAMT also supports the projects of Economic and Social History Foundation of Turkey in considering the conversion of the Imperial Mint, and Cibali Tobacco Factory into museums.

Istanbul Declaration ICAMT 1994

Workplaces are essential components of community life. Their foundation, existence and change are three-[illegible]nsional records [illegible] tion and achievement, struggle and success. This aspect of community

Haber Bültenimizin Aralık 1995'te yayımlanan özel sayısında ICAMT eski başkanı Mehdi Gaffuri'nin mektubunu yayımlamıştık. Gaffuri bu mektubunda ICAMT'ın Darphane binası ve Cibali Tütün Fabrikası'nın Tarih Vakfı tarafından müzeye dönüştürülmesi projesini destekleyen karar metnini kendisinin kaleme aldığını ve bu metnin ICAMT bülteni *Brief 16*'da basıldığını belirtiyordu. Şimdi bu bülten de elimize ulaşmış bulunuyor. Bu konudaki iddialara bir ek ve son yanıt olarak söz konusu bültenin başlığının ve 3. sayfasında yer alan karar metninin kupürünü yayımlıyoruz.

Ölçer 1993'teki Müzecilik Sempozyumu'nda Darphane'nin ziyaret edilmediğini ve gündemde olmadığını belirtiyor. Tersini anımsayıp, hafızamıza güvenmeyip yeniden dosyalarımıza bakıyoruz. 27-29 Mayıs 1993'te yapılan sempozyuma katılanlardan Amerikalı müzeci Prof. Philip Scranton 16 Haziran 1993 tarihli mektubunun 3. sayfasının 3. sütununda şöyle diyor: "Gezdiğimiz diğer binalar arasında, uygun bir alternatif olarak ortada duran tek yapı Topkapı'ya bitişik olan Darphane'dir. Binalar (her ne kadar bir mühendis raporu gerekliyse de) yapısal olarak sağlam görünüyorlar. Bir kere restore edilince, büyüklükleri ve biçimleri doğal olarak çok yönlü ve ayrıştırılmış işlevlere uygun görünüyor ve mekân olarak en büyük sayıda izleyiciye ulaşabilmek için ideal bir konumdalar. Söylendiği kadarıyla, pasaport vb malzemenin basımı işleri yakında başka bir yere taşınacağı için ve Darphane'nin konumu ticari bir kullanıma dönüştürülmeyi engellediği için, hükümetten bu binaların alınması için geniş çaplı bir kampanyaya girişilmesi emeğe değebilecek bir iş olarak görünüyor..." Sayın Ölçer'in "Darphane'nin ne adı geçti ne de gezildi" dediği toplantı sırasında anlaşılan Tarih Vakfı yöneticileri gizli bir kumpasla bazı müzecileri oraya götürüp, sonra da onlardan (belki de sahte!) bir mektup almışlar.

Bu konuyu bu kadarla kesiyorum. Geçen aylarda Sayın Ölçer'in istifa mektubunun çok önemli olduğu, mutlaka okunması gerektiği, zaten aylarca gizli tutulup neden sonra kabul edildiği iddia edildi. Mektubun iyi niyetli bir zamansızlık dolayısıyla istifa yazısı olduğu ve Yönetim Kurulu tarafından bir hafta sonra kabul edildiğini yayımlayarak ortaya koyduk. Ortalık durulmadı. Sonra sahte belgelerle Cumhurbaşkanı'nın yanıltıldığı bir kampanyayla ortaya atıldı. Böyle olmadığını gösterdik, konunun tümüyle dışında ayrıntılardan medet umuldu; özür dilenmedi. Anlaşılan bu iş böyle gidecek.

Soru: Peki İstanbul Müzesi çalışmaları sürecek mi?

Cevap: Elbette, karar süreci yasal olarak Mart 1995'te tamamlandı. *Cumhuriyet*'teki yukarıda belirttiğimiz mülakatta da kullanıldığı gibi "Cumhurbaşkanlığı'nın binaları yeniden Kültür Bakanlığı'na devretmek için çalışmalar yaptığı" söylentileri çıkartıldı. Dün 23 Ocak 1995 günü saat 12.30'da Tarih Vakfı Yönetim Kurulu heyetini kabul eden Sayın Cumhurbaşkanımız, benim bakımımdan herhangi bir güvensizlik sorunu yok, biz böyle yerlere sahip çıkacakları bulmaya çalışıyoruz, Topkapı Sarayı ve çevresini ihya etmek için geniş çaplı bir proje yaklaşımınız doğrudur, çalışmalarınıza devam edin, diyerek bizi yeniden şevklendirdi. Çalışmaların durması, aksaması diye bir sorunumuz yok. Bizim bu alandaki tek sorunumuz, iyi niyetli, kamu çıkarı peşinde, mesleki duyarlılık gösteren bazı uzmanlarımızla, aydınlarımızla aramızdaki kimi iletişim eksikliklerini gidermek, onlardan öğreneceklerimizle, ortaklaşa bulacağımız sonuçlarla çalışmaları zenginleştirmek. Tarih Vakfı bu tür konsensuslarla, aydın imeceleriyle bugüne geldi, yarın da böyle devam etmeyi bilecektir. Artık yukarda değindiğimiz tatsız yaklaşımları geride bırakmak, eğer bu sağlanamazsa yok saymak kararındayız.

SÖZLÜ TARİH YAYIN PROJESİNE DESTEK ARANIYOR

Tarih Vakfının Kültür Bakanlığı desteği ile gerçekleştirdiği Sözlü Tarih Projesi 1995'in son günlerinde yüzüncü kişiyle yapılan görüşmeyle sona erdi.

İstanbul ve Ankara'da yakın tarihimize tanıklık eden yüz kişiyle yapılan görüşmeler toplam 375 saat 39 dakikalık video kaydı yarattı. Görüşülen yüz kişinin bir çeyreğini karagöz ustası, üfleme cam ustası, yazma ustası gibi ustalar oluşturdu. Bunun dışında sosyal tarihimiz açısından tanıklığı değerli olan çeşitli mesleklerden kişilerle görüştük.

Bu proje önemli bir sözlü tarih arşivi oluşturmuştur. Tarih Vakfı, Bilgi-Belge Merkezi'nde bulunan bu sözlü tarih malzemesini işlemek için bir yayın projesi hazırladı. Bu malzemenin işlenmesi sosyal tarihimize önemli bir katkıda bulunacaktır.

Videoya kaydedilen bu görüşmelerin kullanılabilmesi için yapılacak ilk iş bunların yazıya dökülmesidir. Görüşmeler metin haline geldikten sonra bunları kullanarak iki ayrı kitap hazırlamayı planlıyoruz. Bu kitaplardan birincisinin ana metnini seçilmiş bir dizi sözlü tarih görüşmesi oluşturacak. Kitabın amacı yakın tarihimize tanıklık etmiş ve aynı dönemleri yaşamış kişilerin yaşam hikâyelerini kendi ağızlarından sunmak ve bu bağlamda sözlü tarih yöntemini tanıtmak.

Vakfın planladığı ikinci kitap ise, Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş döneminde çocukluk teması üzerinde duracak. Bu kitabı, değişik temaları sözlü tarih arşivini kullanarak işleyen bir dizinin ilki olarak düşünüyoruz. Bu kitap için sözlü tarih görüşmelerinden örnekler kullanılmakla beraber yazılı kaynaklara da başvurulacak. Bu kitap hem üzerinde az çalışılmış çocukluk temasını kişilerin kendi sözlerini kullanarak işlemesi açısından hem de sözlü tarihin mümkün kıldığı bir duyarlılıklar tarihi denemesi olması açısından önemli olacak.

Tabii bu yayın projelerinin hazırlanabilmesi için Vakfın kaynak bulması gerekmektedir. Bu konuda Vakıf çevresinden destek bekliyoruz. Yayın projesine destek verebilecek kurum veya kişilerle ilgili fikirlerinizi iletmek ve yayın projesiyle ilgili detaylı bilgi edinmek için lütfen Leyla Neyzi'yi Eminönü'ndeki Bilgi-Belge Merkezinden arayın (513 52 35).

Bu vesile ile, tamamlanmış olan sözlü tarih projesine emeği geçmiş herkese teşekkür etmek istiyoruz.

En büyük teşekkürü bizi evlerine ve yaşamlarına konuk eden yüz kişiye borçluyuz. Misafirperverliğinizi unutmayacak ve güveninize layık olmaya çalışacağız.

Projeye emek veren herkesin eline sağlık. Şimdi hedefimiz, yaratılan bu zengin malzemeyi işleyerek daha geniş bir kitle ile paylaşabilmek. Fikirlerinizi ve yardımlarınızı bekliyoruz!

KURUM TARİHİ ÇALIŞMALARINA BİR YENİSİ DAHA EKLENİYOR: SEKA

Tarih Vakfı'nın kurum tarihi çalışmalarına bir yenisi daha ekleniyor. Ülkemizin kâğıt, karton ve selüloz üretimi alanlarında en önemli ve gelişmiş kurumlarından birini, kuruluşundan bugüne tüm yönleriyle tanıtacak olan "SEKA Tarihi Yazımı" için çalışmalar başladı.

Yöneticiliğini ODTÜ Tarih Bölümünden Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu'nun yaptığı bu projede, Aydan Bulutgil, Nesim Şeker, Evrim Binbaş, ve Fahrettin Çiloğlu yer alıyorlar.

Aydan Bulutgil İstanbul'daki tüm kütüphanelerde kaynak taramaya başladı. Nesim Şeker, *SEKA Postası* ve *SEKA Dergisi*'ni taradıktan sonra gazeteleri taramaya başlayacak. Evrim Binbaş Cumhuriyet Arşivi'ndeki çalışmalarını tamamlayıp, gazete taramalarına katılacak. Fahrettin Çiloğlu ise başta Cemal Kutay olmak üzere bazı kişilerle görüşmeleri yürütecek ve sözlü kaynakları derleyecek. Ayrıca bu projeye yardımcı olmak amacıyla SEKA Genel Müdürlüğü bünyesinde bir komisyon oluşturuldu.

12 Ocak 1996 tarihinde SEKA Genel Müdürlüğü'nde, proje ekibi ve SEKA yetkililerinin katılımıyla bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıda öneri ve eleştiriler doğrultusunda "SEKA Tarihi Plan Taslağı" oluşturuldu. Bu taslağa göre SEKA Tarihi şu ana başlıklardan oluşacak:

1. Kaynaklar ve Yöntem, 2. Yazı Malzemelerinin ve Kâğıdın Evrimi, 3. Türklerde ve Osmanlılarda Kâğıt, 4. Cumhuriyet Türkiye'sinde Kâğıt, 5. İzmit Kâğıt Fabrikasının Kuruluşu, 6. SEKA'nın kuruluşu (1955 Tarih ve 6560 Sayılı Kanun), 7. Planlı Dönemde SEKA, 8. SEKA'nın günümüzdeki Durumu (Son Durum), 9. Ülke ve Yörenin Hayatında SEKA, 10. Özet, Sonuç ve Değerlendirme.

Dokuz ayda tamamlanacak olan bu çalışmada Sayın Uygur Kocabaşoğlu ve ekip arkadaşlarına başarılar dileriz.

MÜZE VE EĞİTİM KONULU ÇALIŞMA TOPLANTISI

İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi'nin entelektüel alt yapısını oluşturma sürecinde ele alınan konulardan müze ve eğitim kapsamında 19-20 Ocak tarihlerinde gerçekleştirilen çalışma toplantısına, eğitim konusunda uzman akademisyenler, tarih öğretmenleri, müzeciler, Tarih Vakfı'nın elemanları ve eğitimi iyileştirmeyi kendine amaç edinmiş kurumların temsilcilerinden oluşan 25 kişilik bir grup katıldı.

Toplantıyı düzenlerken, müzenin örgün eğitimle günlük yaşantı arasındaki boşluğu doldurabildiği, geçmişe hapsolmadan geçmiş-bugün-gelecek arasında bir ilişki kurabildiği, gezen herkese kendinden ya da kendi geçmişinden bir şeyler bulabileceği, sorgulayıp tartışabileceği, konferans, söyleşi, tiyatro vb etkinliklere aktif olarak katılabileceği bir ortam sunabildiği ölçüde misyonunu yerine getirmiş olacağı noktasından yola çıktık.

Uluslararası örneklere baktığımızda bu tür müzecilik anlayışını, ancak müzenin en temel işlevlerinden birinin eğitim olduğu ve bu eğitsel işlevin müzenin politikası ve misyonuyla tamamıyla bütünleştiği müzelerin yansıması olarak görüyoruz.

Sonuç olarak bu çalışma toplantısının amaçladığı şey de Türkiye'de böyle bir anlayışın geliştirilebilmesi ve bu konudaki boşluğun doldurulabilmesi için yapılması gerekenlerin, çeşitli deneyim ve gözlemlerden yararlanarak müzelerimizdeki eğitsel hizmetlerin neler olabileceğinin tartışılmasını sağlamak ve bu tartışmalar ışığında İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi kapsamında somut öneriler geliştirmekti.

Toplantıda genel olarak tartışmalar, müzelerdeki eğitim hizmetleri, Türkiye'de karşılaşılan problemler, yaratıcı drama çalışmalarının müze eğitimindeki rolü, okullar ve müzeler arasındaki ilişki, sergi yorumlamasının eğitim boyutu ve ziyaretçi araştırmaları gibi konular üzerinde yoğunlaştı.

Türkiye'de var olan müzecilik anlayışını dönüştürme yolunda çözümler ararken herkesin ilk koşul olarak öne sürdüğü şey, gerek akademik düzeyde gerekse müzelerde verilecek hizmet içi programlarla müze eğitimi konusunda uzmanların yetiştirilmesi gerektiğiydi. Okulların müzelerden müfredat kapsamında yararlanmasının eğitim sistemine farklı bir bakış açısı getireceği, müzelerde duyuları kullanarak, görerek, dokunarak edinilecek bilginin ezberden uzak, sorgulamaya, araştırmaya, ipuçlarını birleştirmeye yöneltici bir yanının olacağı belirtildi. Bunların gerçekleştirilmesi için de okul gezileri sırasında öğretmenlerin uygulayacağı programların öğretmenler ve müze eğitimcileri tarafından, öğrencilerin algılama, öğrenme düzeyleri göz önünde tutularak dikkatlice hazırlanması gerektiği vurgulandı. Burada önemle üzeride durulan konu, öğretmenlerin müzeyi etkin bir şekilde kullanabilmeleri için gezi öncesi eğitilmeleri gerektiğiydi.

Müzedeki eğitsel aktivitelerin kurgulanması sırasında, insanların müzeyi nasıl algıladıklarının, müzeye neden gitmediklerinin, müze deneyimlerini hangi mekânlarla özdeşleştirdiklerinin araştırılmasının yararı tartışılırken halkın bu sürece başından sonuna dek katılması gerektiği sonucunda birleşildi.

Yaratıcı dramanın, müze eğitimindeki yeri çeşitli uygulamaların değerlendirmeleri kapsamında aktarıldı.

Toplantının bize hatırlattığı çok önemli bir konu ise hiçbir eğitsel yan etkinlik olmadan bile bir serginin yorumlanması ve düzenlemesi sırasında eğitimcilerin işin içine dahil edilmesi gerektiğiydi. Bunun, serginin mesajının geniş bir kitleye ulaştırılmasını sağlamak için gerekli olduğu ve göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulandı.

Rahat bir ortamda, herkesin konu üstüne yoğunlaşarak fikir ürettiği, gözlemlerini aktardığı ve yüksek sesle düşündüğü iki gün geçirdik. Eğitimciler teorik olarak katkıda bulunurken bunları somut önerilere dönüştürdüler. Tarih öğretmenleri gerek eğitim sisteminin aksaklıkları gerekse çocuklarla yaşadıkları deneyimlerin paylaşımı ve müze konusuna yaklaşımlarıyla tartışmalara farklı bir boyut getirdiler. Müzeciler bize Türkiye konusundaki somut gerçekleri hatırlattılar ve var olan sorunları dile getirdiler. Sivil toplum kuruluşlarından gelen arkadaşlarımız konuya büyük duyarlılık gösterirken getirdikleri önerilerle bize destek verdiler. Panelde İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi kapsamında yaratıcı düşüncelerin ortaya konduğu ve tüm bunların sonucunda üretken, bundan sonraki gelişmelere ivme kazandıracak, önemli ipuçları elde ettiğimiz yararlı bir toplantı geçirdik.

CEVDET KUDRET EDEBİYAT ÖDÜLÜ TÖRENİ

Bu yıl üçüncüsü öykü dalında verilen Cevdet Kudret Edebiyat Ödülü 7 Şubat günü Atatürk Kültür Merkezi Konser Salonu'nda saat 19'da yapılan bir törenle Hür Yumer'in *Ahdımvar* adlı kitabına verildi. Atilla Birkiye'nin sunduğu geceye Selim İleri ve Serra Yılmaz konuşmacı olarak katıldılar.

Hilmi Yavuz'un yönettiği söyleşiye katılan Başar Başarır, Semih Gümüş ve Mario Levi, öykünün geleceğine ilişkin düşüncelerini aktardılar.

Selim İleri, Cevdet Kudret'i şair, romancı, hikâyeci olarak değerini kanıtlamış, kendinden sonraki nesillere bir anlamda ışık tutmuş bir yazar olarak değerlendirirken, yazarın Karagöz ve Ortaoyunu derlemelerini, Türk kültürüne bırakılmış iki anıt eser olarak niteledi. Selim İleri, edebiyatımıza ilişkin bütün ilk sevgilerini borçlu olduğunu söylediği Cevdet Kudret'in *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* adlı kitabını ise hâlâ kütüphanesinin en zengin kitapları arasında saydığını belirtti.

Hür Yumer için bir konuşma yapan Serra Yılmaz, "Gidenin ardından kalan en canlı ve en sıcak şey onun sözcükleridir", diyerek Hür Yumer'in yaratıcılık üzerine, çağımız insanı üzerine düşüncelerini dile getiren bir yazısını okudu.

Hür Yumer'in ödülünün Metis Yayınları'ndan Müge Gürsoy Sökmen'e verilişinden sonra Hilmi Yavuz'un yönettiği söyleşide, Türkiye'de 1970'lerden bu yana yazarların romana ya da anlatı diyebileceğimiz uzun hikâye türü yapıtlara yöneldiğinden yola çıkılarak öykünün geleceği konusunu tartışıldı.

STK BİLGİ MERKEZİNDE İLK AŞAMA TAMAMLANIYOR

Sivil toplum Kuruluşları Bilgi Merkezi çalışmalarının ilk aşaması Türkiye'nin önde gelen dernek, vakıf, sendika, meslek kuruluşu ve kooperatiflerine ilişkin ayrıntılı bir envanterin yayımlanmasını öngörüyordu. Bu ilk aşamada öngörülen yöntemin ötesine geçmek gerekti. Posta ile gönderilen anketlere cevap verme oranı, çeşitli nedenlerle hayli düşük kalınca, Ankara, İzmir ve İstanbul'da çok sayıda anketör kullanılarak doğrudan kuruluşlara gidildi. Buna rağmen ulaşılamayan önemli sayıda kuruluşu son anda olsun envantere katmak için STK Bilgi Merkezi hummalı bir çalışma içinde. Eğer etkin bir sivil toplum kuruluşunun yöneticisi iseniz ve gönderilen anketi henüz cevaplamadıysanız, lütfen acilen merkez koordinatörleri Aydın Gönel ya da Canan Big'le ilişki kurunuz.

İSTANBUL STK TARİHİ PROJESİ BAŞLADI

Ağa Han Vakfı ile Rockfeller Vakfı'nın organizasyonu ile İslam toplumlarında kültürel çeşitliliği araştırmak üzere 1993-1995 yıllarında vakfımızın da katıldığı bir dizi tolantı yapılmış idi. Bu toplantıların Kazablanka'da yapılan sonuncusunda Endonezya, Tunus, Lübnan, Mısır, Türkiye gibi İslam ülkelerinin metropollerinde kamusal alan ve sivil toplum örgütlerinin nasıl geliştiğinin karşılaştırmalı araştırmasının yapılıp, sonuçlarının paylaşılması kararı alınmıştı.

Bu karar ışığında vakfımız, Rockfeller Vakfı'nın desteği ile İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları Tarihi araştırmasına 1 Ocak 1996 tarihinde başladı. 4 ay sürecek olan projenin Habitat'ta yapılacak bir semozyum çalışmasına kaynak oluşturması planlanıyor.

Bu proje Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde İstanbul'daki sivil toplum kuruluşlarının kurulmalarına, gelişimlerine, çeşitlilik kazanmalarına ve aynı zamanda ekonomik ve politik alanlardaki etkilerine ışık tutmayı amaçlıyor. Kamusal yaşamın değişik örgütlü şekillerini, çalışmalarını ve bu kuruluşların kamusal alandaki etkilerini belgelemek ve çözümlemek projenin hedefini oluşturuyor. Bu kapsamda kamusal yaşamın değişik kuruluşlarının tanımı organizasyon tipleri, kuruluş tarihleri, kurucu ve yöneticilerin meslekleri, kuruluşun amaçları, ana gelir kaynakları, yayın türleri, faaliyetleri coğrafi sınırları yapı ve kapasiteleri incelenecek.

Bu kuruluşların sürdürdüğü faaliyetlerin analizini yaparken bu kuruluşların yaptıkları etkinlikler tek bir alanda mı yoksa değişik alanlarda mı faaliyet gösterdikleri, içinde bulundukları yasal çerçevenin bu kuruluşlar üzerindeki etkileri ve getirdiği sınırlamalar, güçlükleri hafifletmek için alınan önlemler ve kuruluşlar arasındaki işbölümü incelenecek. Kuruluşların kamusal alan üzerindeki etkileri ise devlet ve diğer sivil toplum kuruluşları ile olan ilişkileri göz önüne alınarak araştırılacak.

Toplumsal tarihimizin önemli kaynaklarından biri olacağına inandığımız bu çalışmayı Ahmet Yüce-

TOPLUMSAL
TARİH

ABONE FORMU
6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.400.000.-TL.
(yurtdışı) : 35 US$
(1.06.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: ______________________
____
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: ______________________
Adres: ______________________
____
____
Posta Kodu: ______________________
Şehir: ______________________
Tel: ______________________

Abonelik Bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐ ☐☐
Kart Sahibi:..............................
İmza:..............................

Aylık TOPLUMSAL TARİH dergisi Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

kök'ün proje yürütücülüğünde Mehmet Alkan, İlter Turan gibi değerli araştırmacılarımız yapıyor. Danışma Kurulu ise Hüsrev Hatemi, Cemil Oktay, Aydın Aybay, Mete Tunçay, Sema Köksal ve Nilüfer Göle'den oluşuyor.

YURT YAYINLARI'NDAN YENİ BİR BOYUT

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın bir süredir bir derdi vardı. Elimizde yayımlamak istediğimiz çok değerli çalışmalardan bazıları metne olduğu kadar fotoğrafa da dayanıyordu. Ancak Yurt Yayınları'nın 15x21 cm olan boyutları böylesi bol görsel malzemeli kitapların yayımını çok zorluyordu. Yayın kurulu Yurt Yayınları'nın kişiliğinin artık oturduğunu ve tanındığını, iki değişik ebatta kitap yayımlamanın artık sakıncalı olmayacağına karar verdi. Bunun üzerine değerli tasarımcımız Haluk Tunçay'a koştuk; bol fotoğraf ya da grafik vs kullanmamıza izin verecek, daha büyük ebatta bir kitap tasarımı istedik. Tabii yine çok güzel bir iş çıkardı. Bu yeni boyutumuzun ilk kitabını bu ay kitapçılarda bulacaksınız: *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti, Değişen İstanbul.*

Bu yeni kitabımızın yazarı Zeynep Çelik. Kitabı özgün adı *Remaking of İstanbul, Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*. New Jersey Institute of Technology, Mimarlık bölümünde öğretim görevlisi olan Zeynep Çelik'in bu kitabına şehircilik tarihi, mimarlık tarihi ile ilgili birçok çalışmanın kaynakçasında, dipnotlarında rastlayabilirsiniz. Çünkü İstanbul'daki kent dokusunun 19. yüzyılda değişimi üzerinde çalışanlar için gerçekten de bir kaynak kitap. Zeynep Çelik bu kitabında önce İstanbul'un mimarisine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki durumuna bir göz atıyor, daha sonra kent dokusunun düzenlenmesini ele alıyor. Ulaşım ve ulaşım ağındaki büyük yenilikler kitabın bölümlerinden biri. Çelik çalışmasının bir bölümünü de istanbul için yapılan büyük projelere ayırıyor: Von Moltke'nin planı, Arnodin'in çevre yolu, Bouvard'ın bulvarları. Mimari çoğulculuk ve bir üslup arayışı da başka bir bölüm. Çalışmaya 120 adet eski ya da yeni İstanbul fotoğrafı ve harita eşlik ediyor. Kitapçılarda aramayı unutmayın, ya da Yıldız'daki yayın bölümümüzün satış kısmına buyrun.

BİR KONFERANS: TARİH ÖĞRETİMİ DEMOKRASİNİN ANAHTARI MI?

EUROCLIO, ya da European Standing Conference of History Teachers Associations (Tarih öğretmenleri Dernekleri Avrupa Sürekli Konferansı) 19-24 Mart 1996 tarihinde İsviçre'nin Neuchâtel kentinde bir konferans düzenliyor. Bir genel kurul toplantısının da yapılacağı konferansta tarih öğretiminin demokrasiye katkıları tartışılacak. Neuchâtel gölü üzerindeki bir gemide düzenlenen toplantıda tarih dersi kitapları ve materyalleri de sergilenecek. İlgilenenler için başvuru adresi: Hélène Bude-Janssens/Secretary EUROCLIO/Patrijslaan 12A/ 2261 ED Leidschendam / Hollanda. Tel. ve fax 31-70-320 12 98.

TÜRKİYE EKONOMİK VE
TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU
Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal (Gen. Müd.),
Stefanos Yerasimos, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ
Vakıf Merkezi, Projeler ve
Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nisantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ
Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ATÖLYELERİ

MART-NİSAN 1996

5 Mart 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Colin Imber*
Padişah ve Hukuki Meşruiyeti (İngilizce)

12 Mart 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Güzin Kaya*
İstanbul'da Sanayi Yerleşimleri: Mekân ve Konum (Türkçe)

19 Mart 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Kutluk Sümer*
Ayaz İshaki ve Sadri Maksudi Arsal'ın Eserlerinde İç Rusya'daki Türk Dilinden Olan Halkların Türkçü ve Pantürkçü Eğilimleri ve Bu İki Düşünürün Bu Akımlara Günümüzdeki Etkileri (Türkçe)

26 Mart 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Frédérique Blaizot*
Porsuk Nekropolü: Değerlendirme ve Geleceğe Bakış (Fransızca)

2 Nisan 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Selim Deringil*
II. Abdülhamid Döneminde İktidarın Meşruiyet Kaynağı Olarak İslamcılık (İngilizce)

9 Nisan 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Michel Balard*
Galata'da Cenevizler (Türkçe)

16 Nisan 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Ayşegül Aydıngün*
Anavatan ve Yerleştikleri Ülke Arasında Ahıska Türkleri: Türki Bir Ülkede Türk Kimliği Nasıl İstenir? (Türkçe)

30 Nisan 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Françoise Le Mort*
İnsan Kalıntıları Üzerinde Gerçekleştirilen Tafonomi Araştırmaların, Mezar Âdetleri Hakkında Bildiklerimize Katkıları (Fransızca)

Atölyeler salı günleri saat 17.30'da başlamaktadır. Yaklaşık bir saatlik bir sunuştan sonra aynı süre tartışmaya ayrılacaktır. Türkçe yapılmayan konuşmalardan sonra Türkçe kısa bir özet yazılı veya sözlü olarak verilecektir.

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
Nuru Ziya Sokak, 22, 80072 Beyoğlu İstanbul Tel: (212) 244 17 17 - 244 33 27 / Fax: (212) 252 80 91

16. SAYI

ÜÇ AYLIK DERGİ • FİYATI : 250.000 TL
İSTANBUL
KARDA KIŞTA İSTANBUL

"Tren yollarındaki eğrelti otlarından taş duvarlardan fışkırmış incir ağaçlarına, lavanta satan çingenelerinden kilise çanlarına, İnci Pastanesi'nin paskalya yumurtalarından Cemilzade'nin meyveli ezmelerine, sefarad şarkılarından Itrî'ye ve Dede Efendi'ye, Boğaz vapurlarının ve lüfere çıkmış balıkçıların ışıklarından Sultan Ahmet'in mahyalarına İstanbul..." 16. sayının dosya başlığı "Karda kışta İstanbul": Dünü ve bugünü ile, mangalları, kış içkileri, Divan şiiri, hava kirliliği, kömür gerçeği ve alternatif enerji kaynakları ile İstanbul'un kışları... Ayrıca, Sait Halim Paşa Yalısı yangını, Zeyrek Eski Eser Koruma Projesi, İstanbul Rıhtımları, 4. Uluslararası İstanbul Bienali ve Noel'den yılbaşına, 95'ten 96'ya İstanbul...

KARDA KIŞTA İSTANBUL

İSTANBUL'UN BU SAYISINDAKİ İMZALAR

Mustafa Aral
Ergin Arıoğlu
Gülgün Üçel-Aybet
Laleper Aytek
Çelen Birkan
Kriton Curi
Manuel Çıtak
Nurettin Elhüseyni
Güner Ener
Aydın Engin
Ferah Eryurtlu
Fikret Evci
İsmail Gülgeç
Şemsi Güner
Selim İleri
Gündağ Kayaoğlu
Kadir Kır
Doğan Kuban
Beral Madra
Teoman Madra
İskender Pala
Kevork Pamukciyan
Necdet Sakaoğlu
Tanay Sıdkı Uyar
Hilmi Zafer Şahin
Eser Tutel
Ertan Uca
Tomris Uyar
Artun Ünsal

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
İSTANBUL DERGİSİ TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANMAKTADIR
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, 80700 Beşiktaş - (212) 227 37 33

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

NİSAN 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

BİZANTOLOJİDE YENİ EĞİLİMLER

CUMHURİYET'İN DAMAT ADAYLARI

MİLLİ BAYRAMLAR'IN HATIRASI

OSF PROGRAMI

SIVAS ZAVİYELERİ

28

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

19. YÜZYILDA OSMANLI BAŞKENTİ

DEĞİŞEN İSTANBUL

ZEYNEP ÇELİK

YENİ ÇIKTI

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl bir değişim çağıydı. Tanzimat reformlarının felsefesine uygun olarak klasik sistemler değiştiriliyor, yenilikler hayatın bütün yönlerine yansıyordu. Payitaht da bu değişikliklerden nasibini aldı. Avrupa'ya özenen Osmanlı eliti, yangınların kasıp kavurduğu bakımsız İstanbul'a yeni bir çehre kazandırmak istiyordu. Yeniden örgütlenen şehir yönetimi "Avrupa usullerini" benimseyerek, Avrupa'dan getirttiği uzmanlara büyük projeler hazırlattı. İstanbul'un bugün de devam eden sorunlarına çözümler arandı. Bölük pörçük de olsa İstanbul'un kent dokusunu değiştirmek için çalışmalar yapıldı. Haussmann'ın bulvarları, Ringstrasse örnek alınarak yeni yollar açıldı, tramvaylar işledi, tünel yapıldı, eğri büğrü çıkmaz sokakların yerini düz sokaklar aldı, Şirket-i Hayriye'nin vapurları payitahtın iki yakasını bir araya getirdi. "Avrupai usulde" binalar Haliç'in kuzey yakasında pıtrak gibi bitti, tarihi yarımadayı da etkiledi. İşte bu kitapta, Paul Rabinow'un dediği gibi "Zeynep Çelik, İstanbul'daki değişimi, iç içe geçmiş, karmaşık ve zaman zaman da şaşırtıcı bir teknoloji, üslup ve iktidar ilişkileri hikâyesi şeklinde ustalıkla anlatıyor."

(Büyük boy: 21 x 26.5 cm / viii +138 s. / 120 fotoğraf ve harita)

İSTANBUL ÜZERİNE DİĞER KİTAPLARIMIZ

İSTANBUL GEZİ REHBERİ

MURAT BELGE

İstanbul'u gezmek, tanımak isteyenlerin yararlanabilecekleri Türkçe tek rehber kitabı. Belge bu rehber kitapta kentin tarihi duyarlığını yakalıyor, İstanbul'u sokak sokak gezdirirken anlattığı sevimli hikâyelere, olaylara ve kişilere kendi yorumunu katıyor. *İstanbul Gezi Rehberi*'nin genişletilmiş bu dördüncü baskısında tarihi yarımada, Galata ve Pera, Üsküdar, Adalar ve Boğaziçi gezilerine, Kadıköy'den Pendiğe, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kilyos'tan Polonezköy'e İstanbul'un birçok köşe bucağı eklendi. Her bölümde yer alan harita ve krokiler gezilerinize yardımcı olacak. Bu kente bağlananlara, kent bilincine sahip olanlara...

(xii + 367 s. / 19 harita)

GENİŞLETİLMİŞ 4. BASKI

İSTANBUL 1920

CLARENCE RICHARD JOHNSON (ed.)

Yıl 1920. İstanbul denen "Kraliçe Kent"in sakinleri olan Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri arasında, Amerikalı bilimadamları bir "öncü araştırma" yapıyorlar. Adı "Constantinople Today", Doğu'da Toplumsal Hayatın incelenmesi. Benzerine çok az rastlanan bu kent monografisi yetmiş dört yıl sonra Türkçe'de yayımlanıyor. İşgal altındaki imparatorluk başkentinde yönetim, cemaatlerin örgütlenişi, sanayi yaşamı, mülteciler, yetimhaneler, eğlence hayatı, dul kadınlar, yetişkinlerde suçluluk, eğitim. Konut sorunu, Ruslar, fuhuş, trahom, mahkemeler... Camiler, tekkeler, kiliseler, sinagoglar; dilenciler, surlarda yaşayan dul kadınlar...

(xiv+358 s. / fotoğraf, harita ve şekiller)

İSTANBUL ANILARI

HAGOP MINTZURİ

Hagop Mıntzuri bir Anadolu insanıydı, yüz yıla yaklaşan ömrünün ilk çeyreğinde yaşadıklarını özlemle anarak İstanbul'daki yalnızlığında avuntu bulmuştu. Anıları, ne otobiyografi, ne roman ya da öykü, ne de defterlere rasgele doldurulmuş anılardır. Mıntzuri kendi yaşam felsefesine uygun tarzda, çocukluğunu ve gençliğini belleğinde yeşertti, belgesel kesitler halinde kaleme aldı. "Büyük insanları" anlatan tarih yöntemine tepkiyle, hamurkâr, süpürgeci, ciğerci, fırıncı ve köylüleri öne çıkardı; her şeyi ve herkesi olduğu gibi kurguladı. Yüzyıl başında Beşiktaş, Ortaköy, Rumelihisarı'nı ayrıntılarıyla okuyacaksınız.

(viii+160 s / Fotoğraflar Abdullah Biraderler, Sebah ve Joaillier, Berggren)

2. BASKI

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

TARİH VAKFI, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul TELEFON: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 / FAKS: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

Bu ay yine farklı tarih alanlarıyla ilgili birbirinden ilginç yazılarla dolu bir dergiyle karşınızdayız. Geçen sayıda *Haftalık Mecmua*'nın "Hangi Kızla Evlenmeli" anketinden hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ideal gelin tipini inceleyen Zafer Toprak bu kez yine aynı derginin bir başka anketini ele alarak, o dönemde damat adaylarının hangi ölçütler ışığında değerlendirildiğini irdeliyor. Derginin gelinlik kızı Leyla Hanım'ın talibi on "ideal damat adayı" arasında yapılan seçim, bir evlilikten nelerin beklendiğini, aile yaşamından neyin anlaşıldığını açığa vururken, aynı zamanda dönemin gözde meslekleri konusunda da ipuçları veriyor. Geçen yazıda sözü edilen ankette Mediha Hanım açık ara ile kazanırken, bu defa seçim çok daha çekişmeli geçmiş. Katılımın yüksekliği de ayrıca dikkat çekici.

Nevra Necipoğlu'nun Judith Herrin'le Bizantolojide gözlenen yeni eğilimler üstüne yaptığı söyleşiyi ilgiyle okuyacağınıza eminiz. Günümüzün önde gelen Bizans tarihçilerinden J. Herrin, bu alandaki yeni yaklaşımları özetleyip tartışmalı konuların altını çizerken, disiplinler arası işbirliğinin önemini de vurguluyor. Bu vesileyle, geç dönem Bizans ve erken dönem Osmanlı çalışmaları arasında işbirliğinin gereği ve bu amaçla her iki disiplinin uzmanlarını bir araya getirecek konferans benzeri düzenlemelerin önemi bir kez daha dile getiriliyor. Bizans çalışmalarının bizde hak ettiği ilgiyi bir türlü görememesinde Bizans'tan kalan her kitabeyi, her duvar kalıntısını, toprak altından çıkarılacak her lahti âdeta Türk-Müslüman egemenliğini sorgulayan ya da bu yönde istismara elverişli maddi deliller gibi algılayan zihniyetin de etkisi olsa gerek. Bizantolojiyi neredeyse bir tür "beşinci kol faaliyeti" sayan bu "savunmacı" zihniyet büyük şehirlerin rantına göz diken çıkarlarla da birleşince, ortaya gerçekten vahim bir durum çıkıyor. J. Herrin'in söyleşinin sonunda değindiği Bizans anıtlarının korunması sorunu, bu noktada hepten çetrefil bir hal alıyor. Korumacılığı salt "turizm gelirleri" çerçevesinde tartışmanın bu yüzden ciddiyetle bağdaşır yanı yoktur. Bizans tarihine duyulan ilginin uyandırılması, sorunun hal yoluna konulmasında şu ya da bu ölçüde yararlı olabilir.

Bir başka yazımızda Mete Tunçay, ÖDP'nin kuruluşuyla medyanın olağanüstü ilgisine mazhar olan sosyalistlerin tarihine önemli bir katkıda bulunuyor. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın programını, daha önce Tarık Zafer Tunaya'nın yayımladığı aynı partiye ait Islahat Programı'yla karşılaştırarak sunan M. Tunçay, bu ülkenin sosyalistlerinin, bugün eriştiğimiz -bize kesinlikle yetersiz gelse de geçmişe kıyasla bir gelişmeyi yansıtan- yaşam düzeyinin ve düzeninin oluşmasında önemli katkılarının olduğu görüşünde. Esas itibariyle bir demokratikleşme projesini kapsayan OSF programı, yer yer çeviri koksa da, demokrasi tarihimizin aştığı ya da hâlâ aşamadığı evreleri saptayabilmek açısından da önem taşıyor.

Demokrasi tarihinin evrelerini, milli bayramların kutlanış tarzlarında da izlemek mümkün olmalı. Bu bayramlara yüklenen anlamlar zaman içinde elbette değişiyor. Bir bayramın resmi olmaktan çıkıp milli niteliğe bürünmesi ya da bunun tam tersi bir sürecin yaşanması, salt yazılı kaynaklarla belirlenemeyebilir. Sahiplenmenin, çoşkunun ve bir şeyleri paylaşmanın derecesini sözlü kaynaklara dayanmadan saptamak pek mümkün değil. Bunu saptayabilmek, milli bayramların değişik dönemlerde ne ölçüde bir "toplumsal yapıştırıcı" işlevine sahip olduğunu ortaya koyacaktır. Arzu Öztürkmen'in sözlü tarih çalışmalarından da yararlanarak hazırladığı yazısı, milli bayramların toplumsal uzlaşmayı yansıtan kutlanma şeklini ve tek tek bireylerce nasıl algılandıklarını ele alarak bu konuda önemli bir adım atıyor. Öztürkmen'in yazısının son bölümü gelecek sayımızda yer alacak.

Trabzon'dan Abdullah Saydam esir pazarlarında hür insanların satılmasını işlerken, Sıvas'tan Saim Savaş bu şehirdeki zaviyeleri topluca inceliyor. İsmail Engin'in daha önce üç bölümden oluşacağını duyurduğumuz Tahtacılarla ilgili yazısı, son bölümün çok uzun olması yüzünden ancak dört bölümde tamamlanabilecek. Behzat Üsdiken'in Beyoğlu'nun eski sinemalarını işlediği yazı dizisi bu sayımızda tamamlanıyor. Geçenlerde kurulan Ephemera Derneği'nin kurucularından olan Burçak Evren bize bu terimi anlatırken, kâğıt antikacılığının tarih yazımına getirdiği katkının altını çiziyor. Hakan T. Karateke ise, Darülaceze'nin yıldönümü kutlamalarında tartışma konusu olan bir "fotomontaj"a dikkat çekiyor. Ayşe Şen'in derlediği *İkdam*'dan seçmeler ve Tarih Vakfı'ndan Haberler yine her zamanki yerlerinde.

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle.

TOPLUMSAL
TARİH

Son ikonoklast imparator Teofilos'un (829-842) "ikonasever" eşi Teodora.
II. Basileios Menologionu, Vatikan Kütüphanesi, Roma.

Aylık Dergi
Sayı: 28 Cilt: 5 Nisan 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal
Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol,
Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu,
Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Yaysat*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar*
Dairesi, Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$,
uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

***Ayşe Şen**'in* İkdâm'*dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.*

4

CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNİN DAMAT ADAYLARI

LEYLA HANIMI KİM ALACAK

Zafer Toprak Haftalık Mecmua*'nın bir anketini ele alarak dönemin ideal damat adaylarını değerlendiriyor.*

6

JUDITH HERRIN'LE SÖYLEŞİ

BİZANTOLOJİDE YENİ EĞİLİMLER

***Nevra Necipoğlu** önde gelen Bizans tarihçilerinden Judith Herrin'le bu alandaki yeni yaklaşımlar ve sorunlar üzerine söyleşiyor.*

13

ESKİ BİR SOSYALİST PARTİ PROGRAMININ IŞIĞINDA:

SOSYALİSTLER TÜRK TOPLUMUNA FAYDALI OLDULAR MI?

***Mete Tunçay** Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın programını sunuyor.*

21

MİLLİ BAYRAMLAR: ŞEKLİ VE HATIRASI-I

***Arzu Öztürkmen** Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak milli bayramların gelişimini ele alıyor.*

29

BEYOĞLUNUN ESKİ SİNEMALARI-VI

Behzat Üsdiken *yazı dizisinin bu son bölümünde Cine Palace (Şık), Electra (Alkazar), Ar ve Atlas sinemalarını anlatıyor.*

36

EPHEMERA NEDİR?

GÜNDELİK YAŞAMIN GELİP GEÇİCİ BELGELERİ

Burçak Evren *"ephemera" terimini ünlü ephemera koleksiyoncularını da tanıtarak açıklıyor.*

40

ESİR PAZARLARINDA YASAK TİCARET:

HÜR İNSANLARIN SATILMASI

Dr. Abdullah Saydam *köle olmayan insanların da yasadışı şekilde esir pazarlarında satılması olgusunu inceliyor.*

43

L'ILLUSTRATION

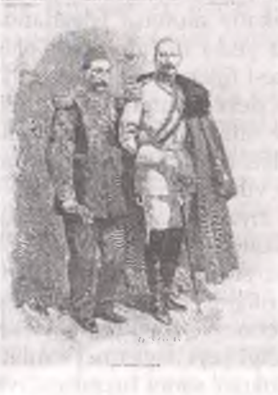

100 YIL ÖNCEKİ BİR "FOTOMONTAJ":

II. ABDÜLHAMİD II. WILHELM'LE KOL KOLA

Hakan T. Karateke *hayali bir çizime dikkat çekiyor.*

50

SİVAS ZAVİYELERİ

Dr. Saim Savaş *Sivas'ta faaliyet gösteren çeşitli tarikatlara bağlı zaviyeleri inceliyor.*

52

TAHTACILAR: KİMDİR VE KÖKENLERİ NEREDEN GELİR?-3

Dr. İsmail Engin *Tahtacıların kimlik ve kökenlerine ilişkin yaklaşımları değerlendirmeye devam ediyor.*

58

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

65

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

NİSAN 1896

DERLEYEN

AYŞE ŞEN

MÜLÂHAZA

Kadın Hastalıklarının Teşhis ve Tedavisi

Tıbbın dibâçe-i mebâhisi ve hâtıme-i icraatı olup beşerin idame-i hayatına hâdim olacak bir netice-i fiiliyyeden ibaret bulunan bir emr-i tedavi hazâkat [ustalık] ve liyakatla muttasıf [vasıflandırılan] bir yed-i mâhire tevdi olursa o netice-i fiiliyyeye o derece müsmir, o derece ümid-bahş-ı hâtır [gönüle ümit veren] bir muvaffakıyetle dest-res olmak [elde etmek] imkânı vücuda gelir ki bu hali tabibten ziyade mariz [hasta] hisseder. Fakat her derd-i nihan her tabibe söylenir mi? Her tabip o derd-i nihanı anlamaya, görmeye, teşhis etmeye, hastanın söylemek istemediği şeyi söyletmeye muktedir olduktan sonra bizzat tedaviye ihrâz-ı liyakat eder mi? Emraz arasında ehemmiyeti az olduğu halde söylenilmesi ma'yûbâttan [ayıplardan] addedilen öyle hastalıklar vardır ki iffet-i umumiyyeye riayet-kâr olan bir zat bunlardan birine mübtela olmuş olsa ancak en ziyade emin olduğu bir tabibe müracaat eder. Hatta refikine de söylemez, tabibe bile vaz'-ı hicab ve tavr-ı tereddüd ve ihtiraz [çekinme] ile anlatır. Alelekser tesadüf edildiği üzere bazı kesânda emrâz-ı sâriyyeden birinin hâlet-i müzmineye intikal ederek gerek sirayete, gerek hastanın vücudunda peydâ ettiği vahâmet pây-dâr olup kalmasına çekinmek ve utanmak gibi insanın redd ü ref'i elinde olmayan ihtisasât-ı kalbiyyesi [kalbe ait duyguları] sebep olmakta ve bizde bu gibi ahvâl-i seyyienin [kötü durumların] devamı bir taraftan aile tabiplerine ehemmiyet verilmeyerek diğer taraftan dahi tababetin şekil ve mahiyet-i esasiyye-i hâzırası icabâtına tevfik hareket edilmeyerek gerek tedavi ve gerek müteferriâtını piş-i nigâh-ı dikkatte bulundurmamaktan ileri gelmektedir. Halbuki rical bu mülâhazamızda münderic müşkilâtı bir dereceye kadar izâle ederek kendilerini istedikleri gibi tedavi ettirmek çaresini araya araya bulabilirler. Fakat emrâz-ı nisâiyyede tedavinin uğrayacağı mevânî'i [engelleri] düşünmek kadınlarca setr ü ihfâsı [örtülmesi ve saklanılması] matlub olan hastalıkların kimler tarafından teşhis ve teşfiyesine [şifalandırmasına, iyileştirmesine] hizmet eyleyeceğini tedkik etmek bugün âdeta bir mesele-i hayatiyye ile iştigal etmektir... (19 Nisan 1896)

ŞÜÛNÂT

Haritacılar Aydın'da

Memâlik-i Şahanenin muntazam bir haritasını tersîme memur olan Üçüncü Ordu'ya mensup topoğrafya heyeti iki seneden beri Aydın vilayeti dahilinde bulunmakta ve usul-i fenniyyesine tevfikan harita-i lâzımanın tanzimi ile iştigal eylemekte idiler.

Hey'et-i mezkûre bu kere vilâyet-i müşârünileyhâya ait olan vazifelerini ikmal eylemeleriyle şeref-südür buyurulan irade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahi hükm-i celiline tevfikan önümüzdeki hafta ordu merkezi bulunan Selânik'e azimet edecekleri haber alınmıştır... (1 Nisan 1896)

Olimpiyat Oyunları

Olimpiyata Katılacak İzmir Pehlivanları

Olimpiyat oyunlarının icrasına mahsus olan meydan tehyie olunup [hazırlanıp] jimnastik ve harekât-ı idmaniyyeye muktezi bulunan âlât ve edevât ihzâr edilmiş olduğundan bu günlerde mezkûr meydanın mültezimi tarafından olimpiyata dahil bulunacak olanlara küşâd olunmak üzeredir.

İlk defa olarak Yunanistan'a muvâsalat eden jimnastik erbabı Macarlardan mürekkebdir. Bunlar Yunanlılar ile birlikte oyunları talim ve tekrara başlamışlar ve sıçrayıp koşmadan Yunan jimnastik erbabına tefevvuk etmiyorlar [üstün gelemiyorlar] ise de top oyunlarında Yunanlılardan daha mahir gibi görünüyorlar. Memâlik-i ecnebiyyeden gelip oyunlara iştirak edecek olanlar meyanında dört Fransız, iki Rus ve memâlik-i Şâhâneden bir Yunanlı dahi bulunacaktır.

İskenderiye jimnazyası müdürü Mösyö (Konstantinidis) olimpiyat mevkiinin inşâ ve tertibi hususunda himmet-i nakdiyyesi sebkat etmiş [para bakımından gayretleri geçmiş] olan mösyö (Jorj-Averof)un terceme-i halini yazmak üzere Atina'ya gelmiştir. Bu terceme-i hal muhtelif lisanlar üzere yazılıp med'uvvîn-i ecnebiyyeye [yabancı davetlilere] meccanen tevzî kılınacaktır. Yunan kıralı hazretlerinin büyük mahdumları teşebbüs-i vâkiinden dolayı Mösyö (Konstantinidis)i tebrik ile mezkûr terceme-i hal varakalarından birkaç adedinin kendisine gönderilmesini rica etmiştir.

Olimpiyat oyunlarında hazır bulunmak üzere Paris'ten azimet edecek olan gençlere harcırah olmak üzere belediye idaresi tarafından (2.000) frank tahsis edilmiştir.

Nisan esnasında Atina'da icrası mukarrer bulunan olimpiyat oyunlarında İzmir şehri nâmına ibraz-ı hüner ve maharet eylemek üzere şehr-i mezkûr pehlivanlarından Hristo Yanaki, Murat, Tomberof nâm kişiler şehrin müteaddid kulüpleri tarafından intihab olunmuştur.

Mezkûr oyunlarda hazır bulunmak üzere dünkü gün 108 kişi Pire'ye müteveccihen şehrimizden hareket etmişlerdir...

(2 Nisan 1896)

Şehzadebaşı Cinayeti

Sultan Bayazıt'ta Hasanpaşa karakolhanesi civarında sakin merhum teşrifat nâzırı Kâmil Bey'in mahdumu Necip Bey ile mumâileyhin uşağı Tatar Ömer ve Maslak'ta sakin suyolcu Arap Mehmet Pehlivan evvelki akşam saat on iki kararlarında Sirkeci'de istasyon karşısında vâki birahaneye giderler. Orada, işret etmekte olan Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda çaycılık eden Çerkes Mehmet'e bi't-tesadüf saat üçe kadar mezkûr birahane derununda beraber işret ederler. Muahharen dördü birlikte arabaya râkiben Direklerarası'nda Fevziye Kıraathanesi önünde cümlesi birden inerek bunlardan suyolcu Mehmet, Ali Çavuş'un gazinosuna gidip orada oturmakta olan Aksaraylı meşhur Arap Abdullah'ın yanına oturur. Diğerleri dahi Fevziye Kıraathanesine giderek ikâmet ederler. Ba'de bunlardan Tatar Ömer Ali Çavuş'un kıraathânesine gelerek Mehmede hitaben "haydi Fevziye Kıraathânesi'ne gel, yemek yiyelim" diye davet eylemiş ise de şimdilik gelemeyeceğini söylemesiyle avdet eder.

Arada bir müddet mürûr eyledikten sonra Arap Abdullah Mehmet'in yanından kalkıp doğruca Ağa Yokuşu'nda bulunan hanesine gitmek üzere Fevziye Kıraathânesi köşesindeki türbenin önünden mürûru esnasında Ömer ve Necip Bey ve Mehmet Arap Abdullah'ın üzerine hücum ederek altlarına alıp darb eylemeye başlamışlar. O aralık Abdullah hâmil olduğu kamasını teşhir ile müdafaa etmekte iken Necip Bey kamayı tuttuğu sırada iki elleri tehlikeli surette mecruh olmuş ve bunların münâzaasını gören Çerkes Mehmet dahi yetişip Abdullah'ı altına almış, işte o esnada bu dahi sol böğrüyle arkasından altı santimetro umkunda [derinliğinde] bir yara alıp bir eli dahi tehlikeli surette mecruh olmuştur. O esnada Mehmet ve Ömer firar eylemiş ve Necip Bey dahi mahall-i cinayete şitâb eden memurin-i zabıtadan komiser-i sâni rif'atlû Hasan ve polis çavuşu İsmet ve polis Hasan Fehmi efendiler ile jandarma İbrahim tarafından der-dest edilmiştir. Çerkes Mehmet'in derhal ifadesine müracaat olunmuş, beni vuran (Abd...) diyerek o anda vefat eylemiştir.

Cinayetin vukûundan sonra Arap Abdullah Aksaray mevkiine müracaat edip birkaç kişi kendisini dövdüklerini ve elinden mecruh olduğunu ve mütecâsirleri ise Necip Bey ve Ömer ve Çerkes Mehmet ve Suyolcu Mehmet olduğunu söylemiş ve derhal tahkikat-ı lâzımaya ibtidar olundukta Şehzadebaşı merkezine irsâl kılınarak icra kılınan tahkikatta işin rengi değişmesi üzerine bu bâbta ta'mik-i tahkikâta [araştırmaların derinleştirilmesine] ibtidar olunmuştur... (9 Nisan 1896)

İLÂNLAR

Neşide

Naci Efendi'nin Manzumeleri

Mekteb-i Sultani edebiyat muallimi şair-i şirin-beyan Alaybeyizâde izzetlû Naci Efendi'nin mekteb-i âli-i mezkûrede tedris etmekte oldukları edebiyat dersleri esnasında yazdığı manzumelerle daha bazı âsâr-ı kalemiyye-i edebiyyelerini hâvidir.

"Neşide"nin hey'et-i mecmuası şair-i mumâileyhin efkâr-ı hikemiyyesine dâll [dalâlet eden, gösteren] gazeliyâtı ise mahâsin-i fikriyye, letâif-i hissiyyeyi musavver ve hâkî [hikâye eden] olduğu için gayet lâtif ve cazibe-dârdır.

Babıâli civarında Matbaa-i Osmaniyye ve mire kütüphâneleriyle Hakkâklarda kitapçı Kâmil Efendi'nin dükkânında 3 kuruşa satılmaktadır... (4 Nisan 1896)

Jorj Pasalti ve Kumpanyasının Büyük Mefruşat Mağazaları

Beyoğlu'nda Kalekapısı Caddesi'nde (Yüksekkaldırım'da), Galata Kulesi karşısında ve Yazıcı Sokağı yanı başında 657, 659 numaralarda.

Eşya (meubles), kumaş (etoffes), yatak takımı (literie), döşemelik (tapisserie), mir'ât (glaces-ayna), envâ' tezyinat (articles de luxe), etc...

Mezkûr mağazalarda yatak ve sofra ve yazıhane ve kabul odaları için en güzide ve mütenevvi [çeşitli] mefruşât ve sair levâzımât-ı beytiyye bulunup mefruşât-ı mezkûre ve sâir eşya-yi beytiyye her sınıf ve sistem ve usulden olduğu cihetle son ve ehven fiyat ile en küçük mobilyayı satın almak veyahut hânelerini tefriş etmek isteyen zevât-ı kirâmın bir kere bu mağazaları ziyaretle eşya ve mefruşâtı gözden geçirmeleri ve fiyat cetveline bir nazar atf eylemeleri rica olunur.

Zarâfet, ehveniyet, metanet...

Mezkûr mağazalarda mefruşât ve tapisserya fabrikası dahi bulunduğundan sipariş üzere imal olunan eşya müddet-i kalile zarfında [az zamanda] Dersaadet'te ve vilâyetlerde teslim olunur. Rekabet mümkün değildir...

(4 Nisan 1896)

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NİN DAMAT ADAYLARI

LEYLA HANIMI KİM ALACAK

ZAFER TOPRAK

Toplumsal Tarih'in geçen sayısı Cumhuriyet'in ilk yıllarında erkeklerin düşledikleri kadın tipini belirlemek üzere *Haftalık Mecmua*'nın düzenlediği "Hangi kızla evlenmeli?" anketine yer vermişti. Dergi aile yaşamında köklü dönüşümlerin oluştuğu bir dönemde evlenmeye aday genç kız tiplerini hâkim değer normlarına göre sınıflandırmış, bir başka deyişle "ideal tipler" oluşturmuştu. Sonuç olarak anket, Cumhuriyet'in hukuk başta olmak üzere günlük yaşamla ilgili temel dönüşümlerine ve Osmanlı-Cumhuriyet feminizminin yarattığı yeni kadın tiplerine karşın erkeklerimizin geleneksel bir yaşam biçimini tercih etikleri; içine kapanık, münzevi bir Osmanlı paşasının torunuyla evlenmeyi düşlediklerini ortaya koymuştu.

"Hangi kızla evlenmeli?" anketini 8 Mart Kadınlar Günü nedeniyle mart sayısında yayımlamayı uygun bulduk. Oysa bu ankete takaddüm eden, ondan önce gelen bir başka anket *Haftalık Mecmua*'nın sayfalarında yer almıştı. "Leyla Hanımı kim alacak?" anketinin gösterdiği başarı üzerine "Hangi kızla evlenmeli?" anketi yayımlanmıştı. *Haftalık Mecmua* "ideal kadın"dan önce "ideal erkek" tipi üzerine bir anket düzenlemişti. Bu kez aşağıda okuyacağınız "Leyla Hanımı kim alacak?" Cumhuriyet'in "ideal erkek tipleri" üzerine bir anketti. Derginin hayal mahsulü kurguladığı Salih Paşa ailesinin gelinlik kızı Leyla Hanım'ın talipleri üzerineydi.

Kurguya göre Salih Paşa Leyla'nın büyük babasıydı. Atmış sekiz yaşında, hâlâ dinç, eski bir askerdi. Varlıklıydı, İstanbul ve İzmir'de birçok emlaki vardı. Pederşahi ailenin reisiydi. Ailede onun sözü geçerdi. Artık hayatta tek amacı torunu Leyla'nın mürüvvetini görmekti. Karısı Melek Hanım kocasının sözünden pek dışarı çıkmazdı. Ama fırsat buldukça Salih Paşa'yı yönlendirmekten de geri kalmazdı. Kerime Hanım Salih Paşa'nın gelini, Leyla'nın annesiydi. Leyla'nın babası, Şevket Bey ise ticaretle meşguldü.

Yarışmada, Leyla Hanım için erken Cumhuriyet'te revaç bulan mesleklerden, her yaştan ve tabakadan talipler tanımlanmıştı. *Haftalık Mecmua* bu "ideal damat adayı"larını sıra ile tanıtmış ve okuyucuların beğenisine sunmuştu.

Anket de bir önceki gibi dönemin değer normları konusunda bizlere ipuçları veriyor. Aile bireyleri ağzından gözde mesleklerin artı ve eksileri sıralanıyor. Asker, müderris, diplomat gibi devlet memuru adayların yanı sıra serbest meslek erbabı da yer alıyordu. Hatta Cumhuriyet'in kültür devriminin ürünü sanata ve sanatkâra da yer verilmiş, adaylar arasına bir viyolonist konmuştu. Cumhuriyet öncesine oranla serbest meslek sahibi kişilerin çoğunluğu geçmişin "devlete kapılanma" anlayışının bir ölçüde aşıldığını gösteriyordu. Bir başka deyişle devlet memuru, ya da kalem efendisinin pabucu dama atılmıştı. Bunda Osmanlı'nın son döneminde memur kesiminin yoksulluğunun önemli rolü vardı. Cihan Harbi yıllarında kıt kanaat geçinen devlet ricaline karşın "harp zengini" ya da yeni zengin bir ticaret erbabının ortaya çıkışı, serbest meslek sahibi kişilerin enflasyonla bir ölçüde boy ölçüşebilmeleri gelinlik kızların tercihlerini etkilemişti. Servet bundan böyle evlenecek kızlar için temel göstergelerden biri oluyordu. Ancak Cumhuriyet'in bu denli dar bir perspektifle damat adaylarını değerlendirmesi beklenemezdi. Geçer akçe bir meslek sahibi olmak her şeyden önce

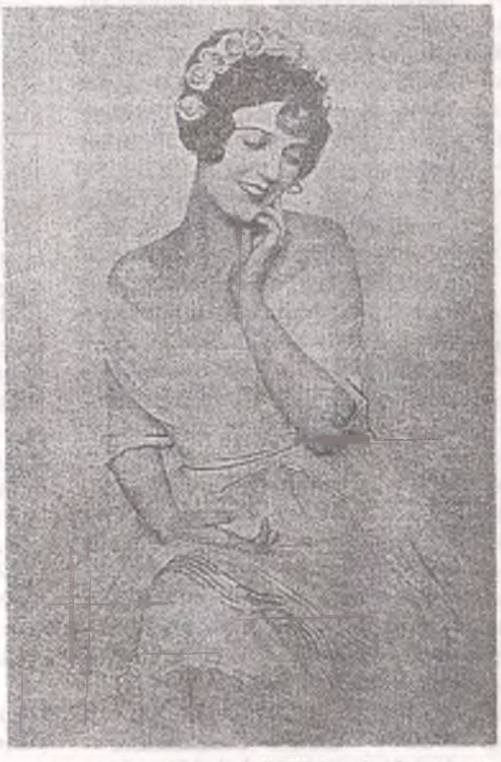

***Haftalık Mecmua*'nın gelinlik kızı Leyla Hanım.**

geliyordu. Yaş konusunda da kaygılar öne çıkıyordu. Damat ile gelin arasında aşırı yaş farkı onaylanamazdı. Ama yine de adaylardan görülebileceği gibi erkekler için ideal evlenme yaşı otuzlardı. Ne de olsa, iş güç, ev bark sahibi olmak kolay değildi. Kırklar ise artık geçkince addediliyordu.

Anketimiz Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumsal yaşamla ilgili yan bilgilere de yer veriyor. İnsanların günlük yaşamları, beğenileri, boş zaman değerlendirme tarzları vb birçok toplumsal tarih girdisi anketin satır aralarında gözlemlenebiliyor. Bu nedenle sayfalarımız elverdiği ölçüde verilen bilgileri sizlere aktarmaya çalıştık.

Önce "gelinlik kız Leyla"yı tanıyalım. Leyla on dokuzunda, zengin, varlıklı bir ailenin nazlı kızıydı. Uzun boylu, kumral, pek güzel, güzel olduğu kadar da sevimliydi. "Ahlak itibariyle de emsalsiz addolunabilir"di. Zeki bir kızdı; güzel sanatlara istidadı vardı. Salih Paşa torununun terbiyesi, eğitimi için hiç bir fedakârlıktan kaçınmamıştı. Leyla küçük yaşlarda Fransızcayı bir mürebbiyeden öğrenmiş, sonra Alman mektebinde okumuştu. İyi piyano çalıyordu. Alaturka musiki üstatlarının birinden tambur dersi almıştı.

Leyla saf bir kızdı. Kalbinde o güne kadar hiçbir çarpıntı duymamıştı. Ancak o da, her genç kız gibi bir hayat arkadaşı edinme gereğini giderek hissediyordu. Güzellik, irfan, ahlak... işte Leyla'da bunların üçü de mükemmeldi. Başta Salih Paşa olmak üzere, bütün aile Leyla'nın meziyetleriyle her zaman iftihar ediyordu. Er geç Leyla'nın mürüvvetini görmek istiyorlardı. Ama kimseyi Leyla'ya layık görmüyorlardı. Bu kadar müstesna, onun gibi nazlı bir yavrucağın hayırsız bir kocaya düşüvermesi olasılığını düşündükçe uykuları kaçıyordu. Helal süt emmiş, soyu sopu belli bir damat bulmak için büyük çaba sarf ediyorlardı.

Leyla'yı kim alacaktı? Onu az çok tanıyan ya da tanımasa bile uzaktan uzağa işiten herkes sözbirliği etmişçesine hep bu soruyu soruyordu. Leyla'nın kocaya varması, bütün İstanbul için artık bir olay olmuştu. Leyla'nın talipleri kulaktan kulağa fısıldanıyor, dedikodusu neredeyse ülkeyi sarıyordu.

LEYLA HANIM'IN TALİPLERİ

Şimdiye kadar Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızına talip olanlardan on kişiyi karilerimize takdim ettik:

Doktor Necmettin Şükrü Bey
Avukat Talat Şevki Bey
Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Selami Bey
Diplomat Nusred Reşit Bey
Tüccardan Rıfat Bey
Muharrir Şinasi Hikmet Bey
Mebus Muhtar Fevzi Bey
Müderris Fuad Hüsamettin Bey
Leyla'nın akrabasından Ekrem Bey
Musikişinas Ercüment Baha Bey

Müsabakamızı takip eden karilerimiz bu on namzedin arasında Leyla için en ziyade kimi layık görürlerse ona rey vereceklerdir. Gelecek mektuplar tasnif edilecek, en çok rey kazanan Leyla Hanım'la evlenecektir. Bu suretle intihap edilecek kocaya rey verenler arasında kura çekilecek ve birinciye 3999, ikinciye 2999, üçüncüye 1999 kuruş verilecek, dördüncüye 9999 kuruştan artan 3 kuruşla Haftalık Mecmua'nın birinci senesine ait mücelled koleksiyon, ve ikinci senenin abonesi hediye edilecektir. Leyla'ya talib olanlar arasında en az rey alan namzet için rey verenler arasında da kura çekilecek ve birinciye 999 kuruş verilecektir.

Gönderilecek mektuplara müsabaka kuponlarının leffedilmesi icap eder. Cevaplar şubatın on beşinci gününe kadar gönderilmelidir.

Netice şubatın son haftasında çıkacak nüshamızda neşredilecektir.

Leyla için *Haftalık Mecmua*'nın çizdiği "ideal" on damat adayı vardı. Bunların hepsi de o günün revaç bulan mesleklerini simgeliyordu: mebus, tüccar, diplomat, doktor, kaymakam (asker), müderris, muharrir, musikişinas, avukat ve bankacı. Ancak bunlardan birinin diğerlerine bir "faikıyeti" ya da önceliği vardı. Aileden biriydi; Leyla'la birlikte büyümüş akrabadan bir adaydı. Robert Kolej mezunu bu genç işte bankacıyı simgeliyordu. Ancak dizide akrabalık ilişkisi meslek ve eğitimden önde geliyordu.

Adaylardan ilki Doktor Necmettin Şükrü Bey'di. Doktor Necmettin Şükrü Bey de herkes gibi Leyla'ya ilk önce kulaktan vurulmuştu. Bir gün Galatasaray'da resim sergisinin önünden geçerken yan tarafta gösterişli bir araba durdu. İçinden iki hanım indi. Bunlardan birinin mümtaz bir güzelliği, vakur bir edası vardı. Sergiye doğru yürüdüler. Genç doktor kendi kendine "Leyla hanım mutlaka bu olmalı" demişti. Ateş bacayı sarmıştı. Necmettin Şükrü bundan böyle Leyla'yı görebilmek için her türlü çareye başvuruyordu. Beyoğlu'nda, Şişli'de saatlerce dolaşıyor, kimi kez gün kararırken Şişli tepelerine doğru uçan, kapalı, koyu lacivert büyük bir otomobilin camı ardında onun hayalini görür gibi oluyordu. Zaman zaman Büyükada'da Hilal-i Ahmer balosunda ya da Pera Palas'ta Himaye-i Etfal'in verdiği müsamerede Leyla'yı yakından görebilmişti. Sonunda kızı istemeye karar vermiş, Salih Paşa'yı uzaktan tanıyan amcası Yanya valiliğinden mütekaid İbrahim Bey'i araya sokmuştu.

Doktor Necmettin Şükrü meslektaşları arasında temayüz etmiş, otuz iki yaşlarında, yakışıklı bir gençti. Almanya'da eğitim görmüştü. Doktorluk baba mesleğiydi. Baba oğul Beyoğlu'nda muayenehane açmışlardı. Kazançları yerindeydi. Sıraselviler'de güzel bir evde oturuyorlardı.

Salih Paşa ailesi soruşturma sonucu Necmettin Şükrü'nün ahlakça da "çok temiz bir genç" olduğunu öğrenmişlerdi. Ancak muayenehanesinin Beyoğlu'nda olması aileyi kuşkulandırmıştı. Tahkikat derinleştirildiğinde Necmettin Şükrü ve babasının muayenehanelerinin "emraz-ı zühreviye ve frengiye tedavihanesi" olduğu görülmüştü. Diğer bir deyişle baba-oğul zührevi hastalıklar ve frengi uzmanıydılar. Bunlar o gün için "fena hastalıklar"dı. Tıpkı bugünün AIDS'i gibi...

Diğer bir deyişle Necmettin Bey'in hastaları kadınlardı. Bu kadınları çırılçıplak soyup muayene ediyordu. İşin kötüsü hastalarının çoğu yöre umumhanelerinin sermayeleriydi. Melek Hanım bunları öğrenince vetosunu koydu. "O pis paraları tuttuğu ellerle gelip soframıza oturacak öyle mi? Allah yazdı ise bozsun! Sofraya oturup da o adamı karşımda görününce alimallah benim bile iştahım kapanır... Ya Leyla, o zavallı kız, kocasının bütün gün öyle pis hastaların, kim bilir nerelerine baktığını düşündükçe ne hale gelir?" demekten kendisini alamadı. Açıkça o günlerde doktor vardı, doktor vardı. Her doktora kız verilmezdi. Hele kadınların orasını burasını elleyenler yüz karasıydı. Bu kadar anti propagandaya rağmen yine de Necmettin Bey Leyla'nın damat adayları arasında yer aldı.

İkinci talip Dava Vekili Talat Şevki Bey'di. Sade mesleğinde değil her hususta müstesna bir gençti. "Ahlakının düzgünlüğü, ciddiyeti bu zamanda az bulunur"du. Doğrusu onunla evlenen hanım gerçekten mutlu olurdu. Mevki, şöhret, refah, fazilet, Salih Paşa gibi kibar bir aileye damat olmak için aranacak vasıfların hemen hepsi Talat Şevki Bey'de vardı. Ayrıca Talat Şevki Bey ailenin hukuk işlerine de bakıyordu. Ona kızlarını verecek olsalar aileye büyük yararları dokunacaktı.

Ancak, avukatlık henüz meslek skalasında pek yükseklerde yer almıyordu. Aile kendilerine damat olacak adamın daha nüfuzlu bir mevkii olmasını bekliyordu. Ayrıca Talat Şevki'nin özel serveti de yoktu. Ama yetenekleri nedeniyle az zamanda zengin olabilecek evsafta bir damat adayıydı.

O sırada kamuoyunu derinden etkileyen bir cinayet olayı mahkemeye intikal etmişti. Gazeteler her gün bu hunhar cinayet üzerine sütunlar dolduruyordu. Katilin müdafaasını Talat Şevki Bey üzerine almıştı. Herkes katilin idamını beklerken genç avukat parlak bir savunma ile katil zanlısının cezasını epey hafifletmeyi başarmıştı. Mahkeme sona erdikten sonra basın haftalarca bundan söz etti. Bu dava Talat Şevki'nin mesleki hayatında ünlenmesine neden oldu. Ama Salih Paşa ve ailesi bu kanıda değildi. Dava aileyi kaygılandırmıştı. "Demek ki bu kadar faziletli tanıdığımız genç bile bir türlü samimi olamıyor"du. "Yoksa nasıl olur da bir katilin müdafaasını deruhte ederdi!"

Açıkçası avukatlık hâlâ seçkin bir meslek konumunda değildi. Osmanlı günlerinde müzevirlik, kâğıt kavaflığı, ayak tellallığı, arzuhalcilik bu mesleğin halk arasında yaygın tanımlarıydı. Çoğu kez şarlatan tipler olarak görülürlerdi. Ancak hukuk devletine yöneliş ve 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren avukatlığın giderek toplumda saygınlık kazanması *Haftalık Mecmua*'nın avukatlığı da seçkin meslek yelpazesine koymasına neden olmuştu.

Leyla Hanım'ın üçüncü talibi genç diplomat Nusret Reşit Bey'di. Her ne kadar devlet memuriyeti ise de diplomatın toplumda ayrı bir yeri vardı. Ne de olsa dış ülkelerde memleketi temsil ediyordu. Ailesi de bu vesileyle gezip tozuyordu. Nusret Reşit Bey, hali vakti, tahsili, ahlakı ile, her yönden mükemmel bir adaydı. Washington sefaretinde önemli bir memuriyete tayin edilmiş, yakında oraya gidecekti. İstikbali parlaktı. Ancak Leyla'nın uzak bir diyara gelin gitmesi ailenin pek de hoşuna gitmemişti. O nedenle özellikle büyükanne Melek Hanım itiraz ediyordu.

Dördüncü talip Türk ordusunun değerli bir elemanı, Erkân-ı Harb Kaymakamı Selami Bey'di. Cihan Harbi'nde Kafkasya'da, Galiçya'da, Filistin'de cepheden cepheye koşmuş, Çanakkale muharebesinde ön safta çarpışmıştı. Mütareke sırasında Anadolu harekâtına katılmış, Milli Mücadele'de Türk ordusunun zaferinde onun da payı olmuştu. Kırk yaşına geliyordu. Artık sıcak bir yuva kurma ihtiyacını duyuyordu.

Ordunun Cumhuriyet'in ilk yıllarında saygın meslek seçeneklerinden dışlanması düşünülemezdi. Devlet ricalinden birçoğu ordu kökenliydi. Gerek cumhurreisi, gerekse başvekil ordudan yetişmişti. Ama yine de ailenin Selami Bey'e itirazı vardı. Selami Bey Leyla'dan yirmi iki, yirmi üç yaş büyüktü. Bu tür yaş farkları artık Cumhuriyet normlarına ters düşüyordu.

Beşinci talip Cumhuriyet'in yükselen mesleklerinden birine mensup Tüccar Kürkçüzade Rıfat Bey'di. Sürdüğü saltanat için her gün yeni bir hikâye işitiliyordu. Bir taraftan kazanıp öte taraftan harcadığı para ile tüm İstanbul'u sefaletten kurtarmak kabildi. On beş sene önce ambar memuru iken aklını kullanmış, her devre göre bir başka işe sarılmış; bazen günlerce uyumadan, açı açına koşmuş, kovalamış, nihayet zengin olmuştu. Öyle harp zenginleri gibi hesabını bilmeyen çılgınlardan da değildi. Ayağını sağlam basıyor, her giriştiği işten yüz binlerce lira kazanıyordu. O günün rayiciyle birkaç milyon lirası vardı.

Rıfat Bey bu arada beş yüz bin liraya yeni bir han yaptırmıştı. Handaki dairesinde verdiği bir ziyafette, sadece üç bin liralık şampanya içilmişti. Ama hayrı, hasenatı da düşünen bir adamdı. Rıfat Bey'in adamları her gün uzak, kuytu mahallerde dolaşıp, fukaraya, dullara, yetimlere para dağıtıyordu. Bu arada Darülaceze ile Öksüzler Yurdu'na onar bin lira bağışta bulunmuştu.

Rıfat Bey'in zenginliği ve şöhretini bilmeyen yoktu. Boğaziçi'nde en güzel yalılarından birini, Büyükada'daki köşklerinden en mükellefini satın almıştı. Bu arada çiftliğinde sık sık av eğlenceleri tertip ediyordu. Nişantaşı'ndaki konağında da her gece ziyafet eksik olmuyordu. Son zamanlarda Nice'de bile bir villa satın almıştı. Bundan böyle tek arzusu saltanatına, ihtişamına uygun bir hayat arkadaşı bulmaktı.

Tüm bu artı puanlar aile yaşamı için yeterli miydi? Tüm anket boyunca Leyla bir kez görüş bildirmişti. O da Rıfat Bey'le ilgiliydi. Leyla, Rıfat Bey'le bilakis parası için evlenmek istemiyordu. Onun şaşaalı yaşamı karşısında kendisini bir aksesuar olarak görüyordu. Sanki Rıfat Bey kendi "lüks"ünü tamamlamak için onu istemişti. Öte yandan, aile Rıfat Bey'in servetini de şaibeli buluyordu. Servetin, ihtişamın bu derecesi Salih Paşa nazarında hoş görülecek bir şey değildi. "Nasıl kazanıldığı belli olmayan bir para" demişti. Melek Hanım da kocasını desteklemişti: "Eskiden ambar memuru imiş ayol... Kim bilir çalmış, çırpmış da mı zengin olmuş"tu?

Ünlü yazar (meşhur muharrir) Şinasi Hikmet Bey Leyla Hanım'ın altıncı talibiydi. Yaşı otuz beşe yaklaşmıştı. Küçük yaşta annesini ve babasını kaybetmişti. Ne yapmışsa kendi gayretiyle ortaya koymuştu. Şinasi Hikmet Bey ülke çapında şöhret olmuştu. Birkaç romanı vardı. Yıllarca mahrumiyet içinde yaşadıktan sonra bir gazete sahibi olmuştu. O günlerde en çok satılan Şinasi Hikmet Bey'in gazetesi, en çok okunan da Şinasi Hikmet Bey'in köşesiydi. Güler yüzlüydü. Hayat arkadaşı olarak o da Leyla'yı kendisine münasip görmüştü.

Melek Hanım Şinasi Hikmet Bey'in gazeteci olduğunu duyunca burun kıvırdı. Kerime Hanım da gazeteciliği geleceği olmayan bir meslek olarak görüyordu. Her gün yeni bir gazete çıkıyor, bir başkası kapanıyordu. Salih Paşa gazetecilerin yalan yanlış yazdıklarını söylüyor, ama Şinasi Hikmet'in onlardan olmadığını vurguluyordu. Ama yine de Leyla'ya koca olacak gencin gazetecilik gibi "gürültülü" bir yaşama karışmış olmasını pek tasvip etmiyordu.

Yedinci talip Mebus Muhtar Fevzi Bey'di. Otuz sekiz yaşındaydı. Avrupa'da eğitim görmüştü. Yakında vekil olması büyük bir olasılıktı. Leyla'nın güzelliğini, meziyetlerini o da duymuştu. Bir aralık Ankara'daki yoğun programından vakit bulup İstanbul'a geldiğinde, Yıldız'da Darülaceze menfaatine verilen bir baloda Leyla'yı yakından görmüştü. Ancak hayat arkadaşı seçmek için ne öyle bin bir ağızda dolaşan dedikodulara inanmak, ne de bir baloda müziğin ve eğlencenin yoğun baskısı altında onu uzaktan uzağa görmek yeterliydi. Muhtar Fevzi Bey Leyla'yı yakından tanımak, onunla hiç olmazsa birkaç saat konuşmak istiyordu. "Kadın kalbi kendi hüviyetindeki esrarı uzun müddet ifşa etmeyecek kadar muammalı yaratılmış"tı. Şahsen görüşerek Leyla'nın ufak tefek temayüllerini, hayat hakkındaki düşüncelerini hiç olmazsa böylece kendi ağzından duymak kabil olacaktı. Öte yandan toplumda "görücülük" yerini giderek "görüşücülük"e bırakıyordu. Aracıları bir kenara bırakıp gelin ve damat adaylarının evlilik öncesi birbirlerini tanımaları yaygınlaşıyordu.

Genç mebusun amcası Salih Paşa ile görüştü; aile görüşmeye izin verdi. Bir çay ziyafeti düzenlendi. Muhtar Fevzi Bey'le amcası da davet edildi. Genç mebus, Leyla'yı daha yakından tanıma fırsatı buldu. Çok geçmeden genç kızı resmen istedi. Aile, Muhtar Fevzi Bey'de pek kusur bulamadıysa da kararsızlık bu kez de baskın çıktı. Onu da listeye yazdılar.

Sekizinci talip Müderris (bugünkü karşılığıyla profesör) Fuad Hüsamettin Bey'di. Türkiye çapında bilgisi (irfanı) ve fazileti ile tanınmıştı. Gençliğinde okullarda öğretmenlik, müdürlük yapmış, nihayet Darülfünun'da bir kürsü sahibi olmuştu. Hayatını bilimsel çalışmalara hasretmişti. Yıllarca Avrupa'da dolaşmış, uzun süre Anadolu'nun birçok yöresinde yaşayarak Türk köylüsünü pek yakından tanımıştı. Sabahları Darülfünun'daki ofisine, ya da o günkü deyişle "darülmesai"sine gidiyor, bütün gün orada çalıştıktan sonra, akşam evde yine kitapları ile baş başa kalıyordu. Ama ona namütenahi bir zevk veren bu kitaplar bile onu bir yuva kurma özleminden alıkoyamıyordu.

Fuad Hüsamettin Bey'in pek değerli eserleri vardı. Verdiği konferanslar, yazdığı makaleler, bilim dünyası için birer olay oluyordu. Yaşı kırkı geçiyordu. Ancak gençliği harap eden yorgunluklardan uzak, düzgün ve perhizkâr yaşadığı için çok dinç

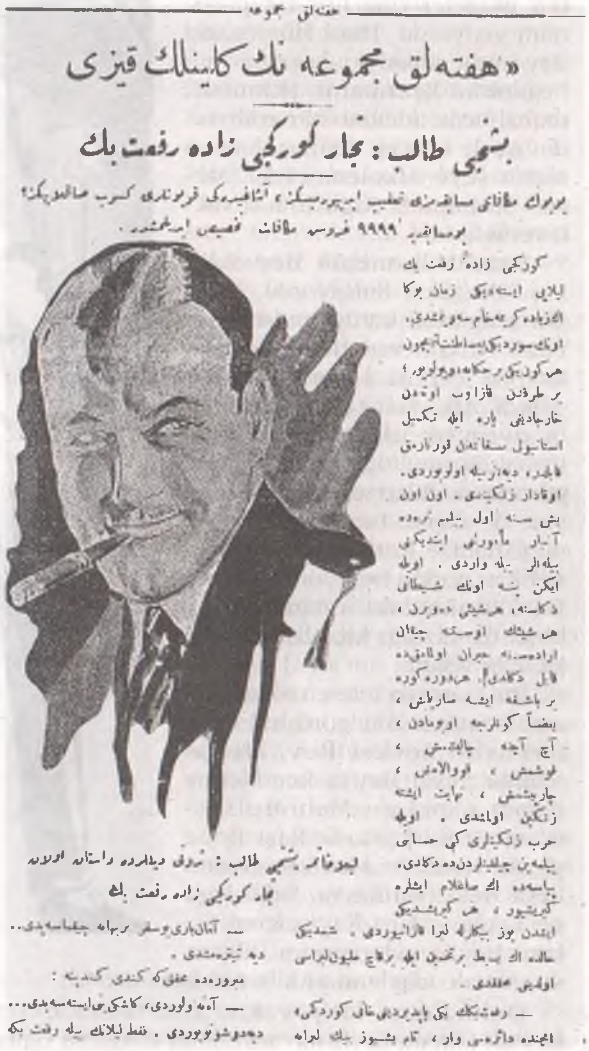
هفته لق مجموعه

«هفته لق مجموعه نك كلينلك قيزى

بشنجى طالب : تجار كوركجى زاده رفعت بك

"Haftalık Mecmua'nın Gelinlik Kızı: Beşinci Talib: Tüccar Kürkçüzade Rıfat Bey"

Haftalık Mecmua, no. 73 (6 Kânunuevvel 1926) kalmıştı. Şakaklarındaki gümüşten gölgeler ona hoş bir görünüm veriyordu. Fuad Hüsamettin Bey mizaç itibariyle de çevresinin beğenisini kazanmıştı. Hürmetle, muhabbetle adından söz ediliyordu. Acele hüküm vermez, hemen hiçbir şeye öfkelenmezdi. "Mesut" bir insandı. Sağlıklı, hali vakti yerinde idi.

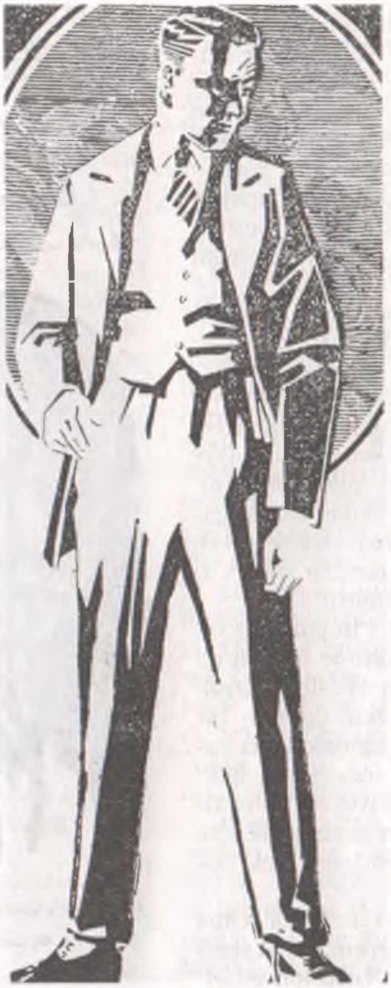

Fuad Hüsamettin Bey Salih Paşa ile zaten tanışıyordu. Paşa'nın zengin bir kütüphanesi vardı. Fuad Hüsamettin Bey bazı eski kitaplar için ara sıra onlara gider gelirdi. Aile, Fuad Hüsamettin gibi saygın bir adamın kızlarına talip olduğunu öğrendiği zaman gerçekten iftihar etmişlerdi. Ama yine de ailenin bazı kaygıları vardı. Özellikle Kerime Hanım yaşını biraz geçkin buluyordu. Ayrıca Darülfünun'daki aylığından ve biraz da yazdığı kitaplardan başka iradı yoktu.

Bu aşamada aile efradının damat konusundaki görüşleri epey farklıydı. Şevket Bey, Mebus Muhtar Fevzi Bey'in kendilerine damat olmasını; Mebrure Leyla'nın ya Kürkçüzade Rıfat Bey'e ya da Hariciye Memuru Nusret Reşit Bey'e varmasını, Salih Paşa ise Erkân-ı Harp Kaymakamı Selami Bey'le evlenmesini diliyordu. Ancak adayların ardı henüz kesilmemişti.

Dokuzuncu talip yakın akrabadan Ekrem Bey'di. Ekrem, Leyla'nın annesinin dayısının oğluydu. Ailede herkes onu severdi. Kerime hanım ona âdeta evlat muamelesi eder, kendi kızı Leyla'dan hiç ayırt etmezdi. Ekrem Bey Robert Koleji yeni bitirmişti. Bankaların birinde çalışıyordu. Cumhuriyet'le birlikte gündeme gelen pragmatik, sportif, ölçülü erkek tipini yansıtıyordu. Diğer adaylar gibi o da ahlak yönünden kusursuzdu. Öyle yüzü pudralı, göğsü çiçekli zamane gençlerine hiç benzemiyordu. Yüzündeki sağlam bir irade ifade eden çizgiler, zekâ ile parlayan gözler, geniş omuzlar ona güç ve metanet mabudelerini andıracak bir heykel görünümü veriyordu. Zekâsıyla, kibarlığıyla ve inceliğiyle arkadaşları arasında temayüz etmişti. Ayrıca sportif bir yapıdaydı. Çevresinde en iyi koşan, en güzel yüzen, en mükemmel ata binen, yelken kullanan o idi. Ne içki içerdi, ne de çapkınlığı vardı. İstanbul'un ünlü sefahathanelerine adımını atmamış, ağzına bir yudum ispirto koymamıştı.

İşten sonra, arkadaşlarıyla spor yapmak için buluşur ya da doğru evine dönerdi. Zaman zaman Salih Paşalara uğrardı. Orada Mebrure piyano çalar, Leyla ile Ekrem de bazen konağın büyük bahçesinde tenis oynarlardı. Kimi kez birlikte otomobille gezintiye çıkarlar, ara sıra da Şişli tepelerinde dolaşırlardı. Yazın Salih Paşalar Boğaziçi'ndeki yalıya taşınınca bu gezintilerin yerini sandal sefaları alırdı.

Leyla ile Ekrem birlikte büyümüşler, çocuklukları, gençlikleri hep aynı ortamda geçmişti. Evde herkes onları aynı ailenin evlatları gibi görürdü. Her ikisine de sonsuz güvenleri vardı. "Zaten onlar da, öyle sinemaların açık saçık maceralarını akraba çocukları arasında taklide kalkan, o hisle bahçelerde, gizli kuytu köşelerde birbirinin kucağına düşen gençlere, genç kızlara benzemezlerdi."

İki gencin arasında şimdilik hiçbir duygusal ilişki olmadığı muhakkaktı. Fakat Ekrem'in bütün yaşamını burada, özellikle Leyla'nın yanında geçirmekten zevk aldığını görüp de "Acaba!" dememek olanaksızdı. Nitekim Melek Hanım bunu dile getirmiş, "Uzaklarda aramaya ne hacet... Acaba Leyla'yı ona versek hepsinden münasip değil mi?" diye sormuştu. Ekrem Leyla'dan altı yaş büyüktü; kazanıyordu; huyu, ahlakı ailece biliniyordu. Ondan iyisini mi bulacaklardı!

Ama aile bu tür bir evliliğin neden olacağı dedikodudan da çekinmiyor değildi. Leyla Ekrem'le evlenecek olursa "mutlaka iki genç bir ev içinde sevişmişlerdir diye kim bilir ortaya ne kadar dedikodu çıkacak"tı. İşte bu kaygı nedeniyle diğer kısmetler gibi bu evliliğe de karar vermek güçtü.

Haftalık Mecmua'nın onuncu ve sonuncu talibi musikişinas Ercüment Baha Bey'di. Onun musikiye yeteneği çocukluktan beri herkesin dikkatini çekmişti. Daha beş altı yaşında var yoktu, haftada iki defa ablasına piyano hocası gelirdi. Ercüment, odanın bir köşesinden onları dinler, ablasının nasıl çaldığına dikkat eder, hocanın ablasına gösterdiklerini, ablasından önce o öğrenirdi. Yavaş yavaş o da ders almaya başladı. Birkaç yılda büyük ilerleme gösterdi. On dokuz yaşına geldiğinde ailesi onu Almanya'ya gönderdi. Konservatuvarda okudu. Yeteneği takdir kazandı. Ülkeye ünlü bir müzisyen olarak döndü. Konserlerinde yer bulmak sorun oldu. Besteleriyle Batı dünyasında seçkin bir yer edindi. Artık herkes "Türk musikisindeki inkılabı" ondan bekliyordu. Daha şimdiden pek değerli eserler ortaya koymuştu. Bestelediği "milli opera"ların bazı parçalarını duyanlar gelecekte bunların birer şaheser olacağını ileri sürüyorlardı. En zengin, en mü-

debdeb âlemlerde herkesin gözu onu arıyor, kemanını bir kez duyan onun tınısını bütün yaşamı boyunca unutamıyordu.

Ercüment Baha Bey, Leyla'yı konserlerinden tanıyordu. Onu ilk kez Union Française'in salonunda görmüs, çaldığı parçalar genç kızın gözlerinde derin izler bırakınca onun duygusallığını meftun olmuştu. Leyla'yı isteyince itiraz Melek Hanım'dan geldi. Cok güzel keman çalıyordu, ama ne de olsa "çalgıcı"ydı. Her ne kadar ailenin diğer fertleri bu tür bir aşağılayıcı tavrı onaylamıyorlar, hatta Ercüment Baha Bey'i takdir ediyorlarsa da kızlarını bir sanatkâra vermeye yanaşmıyorlardı.

En güçlü itiraz Salih Paşa'dan gelmisti. Sanatkârların yaşamı maceralarla doluydu. Müziğin tılsımına kapılıp evini barkını, coluğunu çocuğunu bırakan kadınlar sık sık görülüyordu. Nitekim Ercüment Baha Bey'in etrafında da birçok kadın dolaşıyordu. Leyla ona varacak olursa, sakin, asude bir yaşam sürmesi olanaksızlaşırdı. Günün birinde, Ercüment Baha Bey de artistlerin başını döndüren fırtınalara tutulur, evini barkını darmadağın ederdi. Böyle bir şey olmasa bile Leyla kocasının bu gürültülü yaşamını gördükçe ömrü boyunca şüpheden kurtulamayacak. böylece saadete erişemeyecekti. Melek Hanım da, ünlü bir viyolonistin esi olacak kimsenin "acaba nerede, acaba kimlerle beraber, acaba hangi hanımlara çalgı çalıyor" diye üzüntüden kendisini kahredeceği kanısındaydı.

Haftalık Mecmua böylece on adayını okurlarına tanıtmıştı. "Leyla Hanım'ı kim alacak?"tı. Taliplerin hepsi de seckin zevattan oluşuyordu: Doktor Necmettin Şükrü Bey, Avukat Talat Şevki Bey, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Selami Bey, Diplomat Nusret Reşit Bey, Tüccardan Rıfat Bey, Muharrir Şinasi Hikmet Bey, Mebus Muhtar Fevzi Bey, Müderris Fuad Hüsamettin Bey, akrabadan Bankacı Ekrem Bey ve nihayet Musikisinas Ercüment Baha Bey.

Okuyucular bu adaylar içinde Leyla için en çok kimi layık görürlerse ona rey vereceklerdi. Gelecek mektuplar tasnif edilecek, en çok oy olan Leyla Hanım'la evlenecekti. Böylece seçilecek adaya rey verenler arasında cekiliş yapılacak ve birinciye 3999, ikinciye 2999, üçüncüye 1999 kurus verilecekti. Dördüncü *Haftalık Mecmua*'nın ilk yılının ciltli koleksiyonunu ve ikinci yılının abonesini kazanacaktı. Leyla'ya talip olanlar arasında en az oy alan aday icin mektup gönderenlere de bir teselli mükâfatı verilecekti. Bunlar arasında yapılan çekilişte çıkana 999 kuruş verilecekti.

Okuyucular verilen süre içerisinde kuponlarını gönderdiler. Adaylarını bildirdiler. Sayım yapıldı, kura çekildi. Şubatın son günü *Haftalık Mecmua*, Leyla Hanım'la Ekrem Bey'in evleneceğini ilan etti: "Gelinlik Kız Müsabakamız Fevkalade Rağbet Kazanmış ve Ekrem Bey 1515 Rey Almıştır".

Cumhuriyet magazin dergiciliği ilk kez bu denli ilgi uyandırmıştı. Yetişmiş kızı olan her aile (ve ailenin kızı) diziyi ilgiyle izlemişti. O güne kadar dergilerin ortaya attıkları sorunların ve anketlerin hiçbiri okurlar tarafından bu derece önemsenmemişti.

Bu tür anketler Türk toplumunda ilk kez yer alıyordu. Okuyucu haftalar süren tefrikayı izlerken hayalle gerçeği karıştırıyor, birçoğu Leyla'nın gerçek olduğuna kanaat getiriyordu. Hayalle gerçeğin bu denli iç içe olması magazin kültürünün daha yeni yeni yeşermesinden kaynaklanabilirdi. Bu nedenle birçok okuyucu gerçekmişçesine yorumlarda bulunmuştu. Okurlardan birçoğu düğüne davet edilmek istiyordu.

Bu arada dışarıdan aday önerenler de olmustu. İşi şakaya vuranlar da yok değildi. Leyla Hanım için önerilen taliplerden hiçbirisini beğenmeyen İzmirli Kasap İbrahim ve Manisalı Mehmet Nuri imzalı iki okur İzmir'de Mehmet Zeki Terzihanesi kalfalarından zenci Mehmet Celal Efendi'nin fotoğrafını gönderiyor ve onu on birinci aday olarak teklif ediyorlardı.

Cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla kadınların çoğu tüccar Kürkçüzade Rıfat Bey'i tercih ediyordu. Ayrıca tüccara oy verenler arasında önemli ölçüde ticaret erbabı vardı. Ticaretin geleceği parlaktı, Leyla Hanım icin de böyle bir tercih yeğlenmeliydi. Doktor Necmettin Şükrü Bey'e rey verenler tabibin uygarlığa büyük hizmetleri dokunduğunu kaydediyorlardı. Kimisi İstiklal Savaşı'ndaki hizmetlerini, bugünkü mevkiinin parlaklığını ileri sürerek Mebus Muhtar Fevzi Bey'i tercih ediyor; kimisi Müderris Fuad Hüsemettin gibi değerli bir bilim adamının Leyla için en uygun hayat arkadası olacağını iddia ediyordu. Kaymakam Selami Bey'in son savaslar esnasında ülkesi için gösterdiği kahramanlığa meftun olanlar Leyla'nın onunla evlenmesini diliyordu. Muharrirle musikişinas diğerlerine oranla daha az oy almışlardı. Ancak Muharrir Hikmet Şinasi Bey'e oy verenler arasında onun kimsesiz olmasını meziyet olarak görenler de vardı. La National Hayat Sigorta Şirketi'nde kâtip Mehmet Sırrı Bey "Hikmet Şinasi Bey'in birçok evsafından başka kimsesiz olması hasebiyle Leyla Hanım kaynana dedikodusundan azade kalacak ve bu sayede mesut olacaktır!" diyordu. Avukat Talat Şevki Bey ise talipler arasında en yaya kalandı. Avukatlık henüz toplumda yeterince prestij kazanamamıştı.

Ancak evlilik işinde yine de duygusal kaygılar öne çıktı. Secimde Leyla'nın zımni tercihi ağırlığını korudu: Ekrem Bey'e en fazla oy çıktı. Ekrem Bey'in kazanmasında bu gencin aile içinde güven telkin etmesi önemliydi. Leyla ile küçükten beri birlikte büyümüşler böylece ikisi de bir ölçüde anlaşmışlardı. Okurların birçoğu bu iki gencin küçüklükten beri zaten sevişiyor olmaları olasılığını kaydediyordu. Bu arada daha köklü çıkışlar yapanlara, Gelibolu Tahrirat Kalemi'nden Hüseyin Hüsnü Bey gibi "Bir kere de Leyla Hanıma sordunuz mu?" diye mektup yazanlara da rastlanıyordu.

Tasnif sonucu Ekrem Bey'e 1515 oy çıktı. Leyla Hanım'la evlenmesi kesinleşti. Diğer taliplerin kazandıkları oylar şöyleydi: Mebus Muhtar Fevzi Bey 1410 oy, Tüccardan Rıfat Bey 1341 oy, Diplomat Nusret Resit Bey 1222 oy, Doktor Necmeddin Şükrü Bey 965 oy, Kaymakam Selami Bey 929 oy, Müderris Fuad Hüsamettin Bey 818 oy, Muharrir Hikmet Şinasi Bey 676 oy, Musikişinas Ercümend Baha Bey 502 oy ve Avukat Talat Şevki Bey 103 oy.

Ekrem Bey için oy verenler arasında yapılan çekilişte Yeşilköy'de Şark Şömendöferleri Tamirat-ı Mütemadiye şubesinde Mühendis Muzaffer Bey'in mahdumu Cevat Bey 3999 kuruşluk birincilik ödülünü, Kuleli dokuzuncu sınıf öğrencilerinden Muhlis Efendi 2999 kuruşluk ikincilik ödülünü, Zile kazası Jandarma Kumandanlığı'nda yüzbaşı Hamdi Beyin kızı ve kız mektebi beşinci sınıf öğrencisi Bedriye Hanım 1999 kuruşluk üçüncülük ödülünü kazanmışlardı. İlk yılın cildini ve ikinci yılın aboneliğini ise Kadıköy'den Melahat Hanım kazanmıştı. En düşük oy alan Avukat Şevki Bey için tercih belirtenler arasında yapılan çekilişte ise İzmir'den Mustafa Kevser Bey çıkmıştı.

"Leyla Hanımı Kim Alacak?" yarışması bize birçok yönden ilginç geldi. Magazin dergiciliğimiz ilk kez anket düzenliyordu. Dergiler böylece okuyucularıyla bütünleşiyordu. Öte yandan aile yaşamındaki beklentiler, düşünceler bu tür anketlerle su yüzüne çıkıyordu. Cumhuriyet'in gündeme getirdiği bir zihniyet değişiminden ne ölçüde söz edilebilirdi? Kadın erkek ilişkileri ne tür dönüşümler geçiriyordu? Bu tür soruları anketlerden çıkarmak olasıydı. Anketlerden meslek skalası hakkında da ipuçları elde etmek mümkündü. Salih Paşa torununu vermese de avukatlık ya da müzisyenlik gibi eskiden "ayak tellallığı" ve "çalgıcılık" olarak hakir görülen bazı meslekler Cumhuriyet'le birlikte konum elde ediyorlardı. Geçen sayımızda yer alan "Hangi kızla evlenmeli?" anketi de Cumhuriyet'in gündeme getirdiği kadın meslekleri konusunda bizleri aydınlatıyordu.

Son olarak "Leyla Hanımı kim alacak?" anketinin zamanla aşınmayan sonucuna dikkati çekelim. Leyla'nın en sonunda Robert Kolej mezunu bankacı bir akrabası ile evlendirilişi *Haftalık Mecmua*'nın (ve okuyucularının) günümüze uzanan ne denli geniş bir perspektife sahip olduğunu göstermektedir. Robert Kolej ve bankacılık bugün de en revaçta olan okul ve meslek olsa gerek... ■

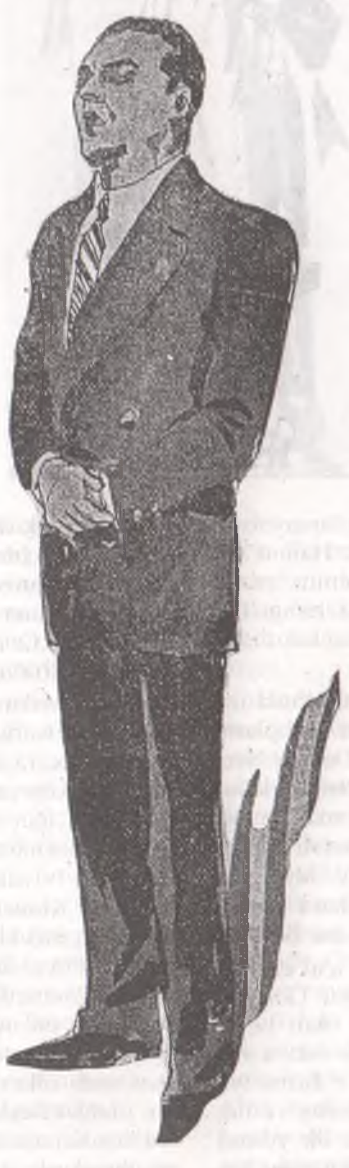

Leyla'nın dokuzuncu talibi dayısının oğlu Ekrem Bey.

Kaynakça: "Büyük meraklı müsabakamız: Leyla Hanımı kim alacak?-Salih Paşa ailesinin gelinlik kızı Leyla Hanım'a her meslekten birçok talipler var. 'Haftalık Mecmua' karileri bu talipleri sıra ile tanıyacaklardır", *Haftalık Mecmua*, no. 68 (1 Tesrinisani 1926), s. 6, 11; "Büyük mükâfatlı müsabakamız: Leyla Hanımı kim alacak?.. Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızına birçok talebler var. İlk talib Doktor Necmettin Sükrü Bey aile meclisinde konuşuyor", *Haftalık Mecmua*, no. 69 (8 Tesrinisani 1926), s. 4; Leyla Hanımı kim alacak? Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızına ikinci talib" *Haftalık Mecmua*, no. 70 (15 Teşrinisani 1926), s. 2; "Leyla hanımı kim alacak? Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızına üçüncü talib", *Haftalık Mecmua*, no. 71 (22 Teşrinisani 1926), s. 2; "Leyla Hanıma dördüncü talib: Erkân-ı Harb Kaymakamı Selami Bey", *Haftalık Mecmua*, no. 72 (29 Tesrinisani 1926), s. 2; "Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızı: Besinci talib: Tüccar Kürkcüzade Rıfat Bey", *Haftalık Mecmua*, no 73 (6 Kânunuevvel 1926), s. 2; "Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızına altıncı talib: Altıncı talib: Meshur muharrir Sinasi Hikmet Bey", *Haftalık Mecmua*, no. 74 (13 Kânunuevvel 1926), s. 2; "Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızı: Yedinci talib: Mebus Muhtar Fevzi Bey", *Haftalık Mecmua*, no. 75 (20 Kânunuevvel 1926), s. 2; "Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızı: Sekizinci talib: Müderris Fuad Hüsameddin Bey", *Haftalık Mecmua*, no. 76 (27 Kânunuevvel 1926), s. 2; "Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızı: Dokuzuncu talib: Yakın akrabadan Ekrem Bey", *Haftalık Mecmua*, no. 77 (3 Kânunusani 1927), s. 2; "Haftalık Mecmua'nın gelinlik kızı: Onuncu ve sonuncu talib: Musikişinas Ercümend Baha Bey", *Haftalık Mecmua*, no. 78 (10 Kânunusani 1927), s. 2; "Leyla Hanımla Ekrem Bey Evleniyor: Gelinlik Kız Müsabakamız Fevkalade Rağbet Kazanmış ve Ekrem Bey 1515 Rey Almıştır", *Haftalık Mecmua*, no. 85 (28 Şubat 1927), s. 2.

JUDITH HERRIN'LE SÖYLEŞİ

BİZANTOLOJİDE YENİ EĞİLİMLER

NEVRA NECİPOĞLU

N. Necipoğlu: *İstanbul'a hoş geldiniz. Kısa ziyaretiniz esnasında bu söyleşiye vakit ayırdığınız için de ayrıca teşekkürler. Sözü hemen çalışmalarınızdan açmak istiyorum. Akdeniz dünyasında eskiçağdan ortaçağa geçiş sürecini inceleyen araştırmacılar arasında ileri gelen isimlerden birisiniz. 1987'de yayınlanan* The Formation of Christendom *adlı kitabınız bu sahada yazılmış en önemli eserlerden biri addediliyor. Kitap hakkında biraz bilgi verir misiniz?*

J. Herrin: Öncelikle şunu belirtmek isterim ki, aslında böyle bir kitap yazmaya niyet etmemiştim. Amacım, yalnızca Doğu-Batı ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak gördüğüm ikonoklazma (tasvir kırıcılık) hareketine yönelik bir çalışma yapmaktı, zira tasvirlerin Doğu ile Batı Hıristiyan âlemleri arasında giderek büyüyen dinsel farklılıklarda ve siyasi bölünmede rol oynadığını düşünüyordum. Dolayısıyla tasarladığım kitap 8. yüzyılda Doğu ile Batı arasındaki bölünme ve bu bölünmenin birincil etkeni olan ikonoklazma üzerine olacaktı. Fakat çok geçmeden konunun böyle dar bir çerçevede ele alınmasının yeterli olmayacağını, örneğin gerek Frankların gerek Arapların giderek güçlenmesine, Halifeliğin Şam'dan Bağdat'a taşınmasına veya eskiçağ mirasının pek çok alanda yavaş yavaş yitirilmesine yol açan değişimlere yer vermeden kitabın yazılamayacağını kavradım. Soruna yeterince açıklık getirebilmek için ikonoklazma döneminden birkaç adım geri çekilmem ve söz konusu üç siyasi gücü (Bizanslılar, Araplar ve Franklar) ayrı ayrı değerlendirmem gerekiyordu. Bir bakımdan bunların her üçü de Roma geleneklerine sahip çıkma iddiasındaydılar: İmparatorluk, büyük zenginlik, merkezi kontrole tabi geniş topraklar ve teolojinin başlıca kontrol mekanizmaları arasında yer alışı, bunların Roma geleneğine dayanan ortak özellikleriydi. Ve Henri Pirenne'den esinlenerek, bu üçlü bölünmede Arapların çok önemli bir etken teşkil ettiğini görmeye başladım. Arap uzmanı olmamakla birlikte, bu olgunun irdelenmesi ve konuya dahil edilmesi gerektiğini ve Halifeliğin, tıpkı Roma gibi, tek bir lider ve tek bir inanç ilkesine dayanan bir imparatorluk oluşturma fikrine doğru yöneldiğini düşünüyordum. Bütün bunlar elimdeki problemin değişik unsurlarıydı. Böylece, yalnızca ikonoklazma ve Doğu-Batı ilişkileri hakkında bir kitap yazmak niyetindeyken, kendimi çok daha geniş konular içinde buluverdim. Roma İmparatorluğunun temsil ettiği birlik ve bütünlüğün bozularak yerine üç ayrı siyasi yapının oluşması sürecine ve bu bölünmenin köklerine girmeden de yapamadım tabii ki. Sonunda araştırma giderek güçleşen dev boyutlu bir projeye dönüştü. Kitabı yazmak on yılımı aldı. Böylesine kapsamlı bir kitabı bu kadar plansız bir şekilde yazmayı bir kez daha deneyeceğimi hiç sanmıyorum!

Judith Herrin

N. Necipoğlu: *Yorumunuzdan yola çıkarak, Akdeniz tarihini Bizans, Batı Avrupa ve İslam uygarlıkları arasındaki ilişkiler ve karşılıklı etkileşimler açısından bir "bütünsellik" içinde gördüğünüz sonucuna varıyorum. O halde, Bizans araştırmalarının tekil bir biçimde yürütülmesi sizce mümkün müdür; yoksa tüm Bizantologların birer Akdeniz tarihçisi olarak mı eğitilmeleri gerekir?*

J. Herrin: Bizans'ın komşularıyla ilişkilerini göz ardı edebilecek bir Bizans tarihçisi düşünemiyorum. Karşılaştırmalı boyut burada çok önemli. Bizans'ta neler olup bittiğini iyice anlamak için, Batıdaki gelişmelere, hatta daha da öteye giderek, kuzeye, örneğin Kiev Prensliğine, Bizans'ın kuvvetli bir etki ve sınırsız bir miras bıraktığı Rusya'ya bakmak gerekir. Bununla birlikte, başlı başına Bizans kaynakları tarafından belirlenen parametreler dahilinde oluşturulan Bizans çalışmalarının da son derecede yararlı olduğu kanısındayım. Örneğin mevcut sınırlı kaynakların yeni yorumları, özellikle sosyal ve ekonomik tarih açısından önemli ve ilginç sonuçlar doğurabilir. Ancak yine de, karşılaştırmalı metot Bizans'ın Akdeniz dünyası içindeki özel konumu ya da kendine özgü birtakım özelliklerinin belirlenmesi açısından çok faydalı bir yaklaşımdır. Bunun içindir ki, ben kitabımda sürekli karşılaştırmalar yapmaya, farklılıklarla birlikte benzerlikleri de göstermeye çalıştım. Öte yandan belirli konularda, özellikle kaynakların yayına hazırlanmasında, Bizans tarihinin başlı başına tekil bir şekilde ele alınması şarttır. Ufak ayrıntılar üzerine inşa edilen mikro-tarihçilik de son derecede önemlidir. Karşılaştırmalı tarih ve kaynakların yorumu ancak bu temel kurulduktan sonra mümkündür.

İkonoklazmaya karşı mücadele eden iki Bizans imparatoriçesinden biri olan Eirene'ye ait sikke.
Atina Nümismatik Derneği Koleksiyonu

N. Necipoğlu: *Söz karşılaştırmalı tarih ve karşılıklı etkileşimlerden açılmışken, ikonoklazma hareketi üzerinde İslamiyetin etkisinin bilim adamları arasında ihtilaflı bir konu olduğu görülmekte. Sizin bu tartışma içindeki yeriniz nedir?*

J. Herrin: Ben Bizans'ta ikonların yok edilmesinin, tasvirlere karşı olan "İkinci Emir"e yürekten bağlı bulunan ve ele geçirdikleri Hıristiyan kiliselerindeki tasvirleri tahrip ettikleri bilinen Arapların Bizans topraklarındaki ilerlemesiyle yakından ilintili olduğuna kesinlikle inanıyorum. Müslümanlar en azından camilerinde resimli tasvirlere yer vermediler. Gerçi hamamlarında resimli süslemelere rastlamak mümkün. Ancak bunları ayrı bir kategoride ele almak gerekir, çünkü bunlar Halifelerin ya da daha alt kademedeki askeri yöneticilerin özel hamamları olup, halkın kullanımına açık mekânlar değildiler. İslam sanatının kendine özgü büyük cazibesini inkâr etmeksizin, sadece şu gerçeğin altını çizmeye çalışıyorum: Müslümanlar, kamusal mekânlarda herhangi bir betimlemeden, özellikle de kutsal kişilerin tasvirinden kaçınmışlardır. Ben İslam sanatının bu özelliğinin, Arapların amansız saldırılarıyla doğrudan bağlantılı olarak, Bizans'taki tasvir kırıcılık hareketi üzerinde etkili olduğuna katılıyorum. Arapların elde ettikleri zaferler karşısında çaresizliğe düşen Bizanslılar, Tanrının kendilerinden mi yoksa Araplardan mı yana olduğunu ve dolayısıyla ibadet biçimlerini değiştirmeleri gerekip gerekmediğini sorgulamaya başlamışlardır. İkonoklazma, hiç şüphesiz 7.-8. yüzyılların dönüm noktasında Bizanslılar arasında giderek artan tasvirlere tapınma eğilimine karşı bir reform hareketiydi. Bu iki olgunun birbirinden ayrılabileceğini sanmıyorum. Yani ikonoklazma üzerinde direkt değil, dolaylı bir İslamiyet etkisiyle karşı karşıyayız. Araplar önündeki başarısızlıklarını Tanrının gazabına yoran Bizanslılar, neredeyse putperestlikle özdeşleşecek biçimde ibadet ettikleri ikonları yasaklayarak durumu lehlerine çevirmeyi ümit etmişlerdir. Nitekim İmparator III. Leon'un (717-741), ikon yasağını yürürlüğe koymadan daha önce, Bizans ordusunu güçlendirmek ve imparatorluğun savunmasını başarılı kılmak için bir dizi reform hareketine giriştiğini biliyoruz. Dolayısıyla ikonoklazma, Bizans geleneklerini yaşatmak, devleti sağlamlaştırmak, Müslüman yayılmacılığını önleyecek, savaşçı, iyi yönetilen ve iyi eğitilmiş bir ordu kurmak amacıyla yürütülen çabaların bir parçası olarak görülmelidir.

N. Necipoğlu: *İkonoklazma bağlamında dinsel ve kültürel tarihe olan ilginizden bahsettik hep. Fakat ben sizin arkeolojiyle de yakından ilgilendiğinizi biliyorum. Geçmişte İstanbul'da Kalenderhane Camii kazılarına katılmanın yanı sıra, diğer arkeolojik incelemelerde de yer aldınız; öyle değil mi?*

J. Herrin: Evet, maddi kültüre verdiğim önem çalışmalarımın başta gelen yönlerinden biridir. Erken ortaçağ uzmanlarının birçoğu gibi ben de yazılı belgelerin kısıtlı sayıda olması nedeniyle bu alana yöneldim. Yeni bir Bizans metninin veya belgesinin keşfedilip ortaya çıkarılması gayet nadir rastlanan bir olaydır. Buna karşın Yakındoğuda her yıl, aşağı yukarı her kazıda, Bizans dönemine ait arkeolojik bulgulara rastlanmakta. Bu kazıları yürüten arkeologların çoğu esas olarak prehistorik ya da klasik dönemle ilgili olduklarından, yakın zamana kadar kendi dönemlerine ait olmayan ve bu nedenle değersiz buldukları ortaçağ kalıntılarını maalesef ayıklayıp eleyerek bunların yok olmalarına meydan vermişlerdir. Neyse ki şimdilerde bu korkunç hatayı işlememeye özen gösteriyorlar. Dolayısıyla her geçen gün yeni bulguların ortaya çıktığı bu alanı göz ardı etmenin sakıncalı olduğu kanısındayım. Her ne kadar çoğu teknik ve kuru bir dille yazılan arkeolojik kazı raporlarını okumak pek kolay ve zevkli bir iş olmasa da, bunlardan tarihçilerin çıkartabileceği önemli sonuçlar olduğunu düşünüyorum. Özellikle eskiçağdan ortaçağa geçiş dönemini inceleyenler için Ürdün, Suriye ve İsrail'de yürütülen kazılar ilginç olabilir. Nitekim, esasen prehistorya ağırlıklı olmalarına rağmen, bu kazılar sayesinde, 7. ve 8. yüzyıllarda Arap egemenliği altındaki bu yörelerde yaşayan Hıristiyan halkın kiliselerinde mozaik kitabeler kullanmaya devam ettiğine dair bulgular ele geçmiştir. Depremlerin ortaya çıkardığı bazı kalıntılar arasında ise, 8. yüzyıl ortalarında buralarda ipek giysilerin kullanıldığına dair ipuçlarına rastlanmıştır. Böylesine hızlı gelişmekte olan arkeoloji alanını tarihçilerin hesaba katması zaruridir; çünkü başka hiçbir alan bize böylesi zengin ve yeni kanıtlar sunmamakta. Aksine, yazılı belgeler zaman zaman kaybolmakta, sanat eserleri ise günden güne tahrip olmaktadır. Ancak arkeolojinin önem ve yararlarını çok iyi kavramakla birlikte, asla bir arkeolog olduğumu iddia edemem. Sadece arkeolojiye büyük ilgi duyan ve bu sahada bazı deneyimleri olmuş bir tarihçiyim. Atina'daki British School'da öğrenci iken, hocalarım bana iki kazıya katılmamı önermişlerdi. Bunların ilkinde sadece tekerlekli el arabası sürdüm ve çok derin bir çukuru inceledim. Neler olup bittiğini pek anlayamamıştım doğrusu! Fakat ikincisinde Kıbrıs'ta bir Bizans kalesinde (Saranda Kolonnes) yürütülen çalışmalara katıldım ve bu benim için gerçekten eğitici ve aydınlatıcı bir deneyim oldu. Burada hem arkeolojinin tüm güç yanlarını, hem de değerli buluntular karşısında duyulan hazzı tattım. Kazı esnasında 1222 tarihli bir depremde yıkılan kalede yaşayan bir Bizanslı hanımın taktığı altın mücevherleri bulmuştuk. Bir anlamda yaşayan tarihin toprak altından gün ışığına çıkması müthiş heyecan vericiydi. Bu kazıda ayrıca bana o zaman oldukça karmaşık gelen teknik konulara da (örneğin stratigrafi) aşina oldum. Çoğu kez kazı raporlarının zor kavranmasına neden olan bu teknikleri artık daha iyi anladığımı umuyorum.

The Formation of Christendom
JUDITH HERRIN

Judith Eleanor Herrin Yüksek öğrenimini Cambridge Üniversitesi Newnham Koleji'nde tamamladı. 1965-1972 yılları arasında Birmingham Üniversitesi'nde master ve doktora çalışmalarını yürüttü. Arkeolojiye yakın ilgi duyan Herrin Yunanistan, Kıbrıs ve Türkiye'de bazı kazılara katıldı. 1973-1975 arasında İstanbul'da Kalenderhane Camii kazılarında bulundu. 1979'dan beri *Past and Present* dergisinin yayın kurulunda yer alan J. E. Herrin, 1980-1988 yılları arasında *Ottoman and Modern Greek Studies* dergisinin yazı kurulunda bulundu. 1990-1995 yılları arasında Princeton, Birmingham, Cornell Üniversiteleri ile Warburg Enstitüsü'nde genel tarih ve Bizans tarihi konularında profesörlük yaptı. Halen Londra Üniversitesi'nde, geç antik ve Bizans dönemi konusunda ders vermektedir.

Kitapları: *Iconoclasm*, yay. haz. (Anthony Bryer ile birlikte), Centre for Byzantine Studies, University of Birmingham, 1977.

Constantinople in the Early Eighth Century: The Parastaseis Syntomoi Chronikai, giriş, çeviri, yorum ve yay. haz. (Averil Cameron ile birlikte), Colombia Studies in the Classical Tradition, c. X, Leiden, 1984.

The Formation of Christendom, Princeton University Press and Basil Blackwell, 1987.

Ayrıca çok sayıda makalesi bulunan Judith Herrin'in Türkçede daha önce "Bir Bizans Tarihçisi Gözüyle Bugünün Türkiyesi" başlıklı bir makalesi yayımlandı (*Avrupa Nerede Bitiyor*, yay. haz. Taciser Belge, İstanbul, 1993, s. 85-90).

N. Necipoğlu: *Gerek Akdeniz dünyasının Doğu ile Batı yarılarının, gerekse de tarih ile arkeolojinin yakın ilişkilerinden söz ettik. Buna paralel bir yaklaşımla, geç dönem Bizans ve erken dönem Osmanlı çalışmalarının da, ayrı disiplinlermiş gibi ele alınmayıp, beraberce ve işbirliği içinde yürütülmesini önemli bulduğunuzu varsayıyorum. Çünkü 1994 Kasımında Princeton Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Tüccarlar ve Konstantinopolis'in Düşüşü" konulu konferansın düzenleyicilerinden biri de sizdiniz. Öyle sanıyorum ki bu konferans Bizans ve Osmanlı tarihçilerini bir araya getirmek üzere yürütülen bilinçli bir çabanın ürünüydü. Sizce bu tarz bir işbirliği ya da bilgi alışverişinin ne gibi yararları olabilir?*

J. Herrin: Öncelikle Princeton'daki konferanstan söz edecek olursak, bu konferans belki de pek çok sorunu çözdüğü için değil, fakat pek çok yeni sorunu ortaya çıkardığı için önemli ve yararlıydı. Konferansın ilginç noktalarından biri Bizans ve Osmanlı tarihçilerinin bazen ortak bazen de farklı yaklaşımlarına tanık olmamızdı. Bizans ile Osmanlı toplumları arasındaki açık temas ve münasebetlere, devamlılıklara ya da karşılaştırma noktalarına dair çok sayıda somut kanıtın gün ışığına çıkartılıp tartışılması ise bence son derecede önemliydi. Devamlılık konusunda kendi arkeolojik gözlemlerime dayanan bir örnek sunmama izin verirseniz, Konstantinopolis'te Bizans tarzı seramik üretiminin 1453'ten sonra da kesintisiz bir biçimde devam ettiğine değinmek istiyorum. Hatta ben bu devamlılığın, şans eseri günümüze kadar gelmiş ve ortaya çıkarılmış kalıntıların yansıttığından çok daha köklü olduğunu düşünüyorum. Nitekim, Kalenderhane kazılarında bulunan 15. yüzyıl seramiklerinin Bizans veya Osmanlı diye kesin teşhisi çok güç olmuş, bunların büyük kısmı sadece "geçiş dönemi" eserleri olarak sınıflandırılmıştır. Çoğunun kim tarafından, kimin için ya da neden bu tarzda üretildikleri tespit edilememiştir. Anlaşılan, kent Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Bizans tarzı se

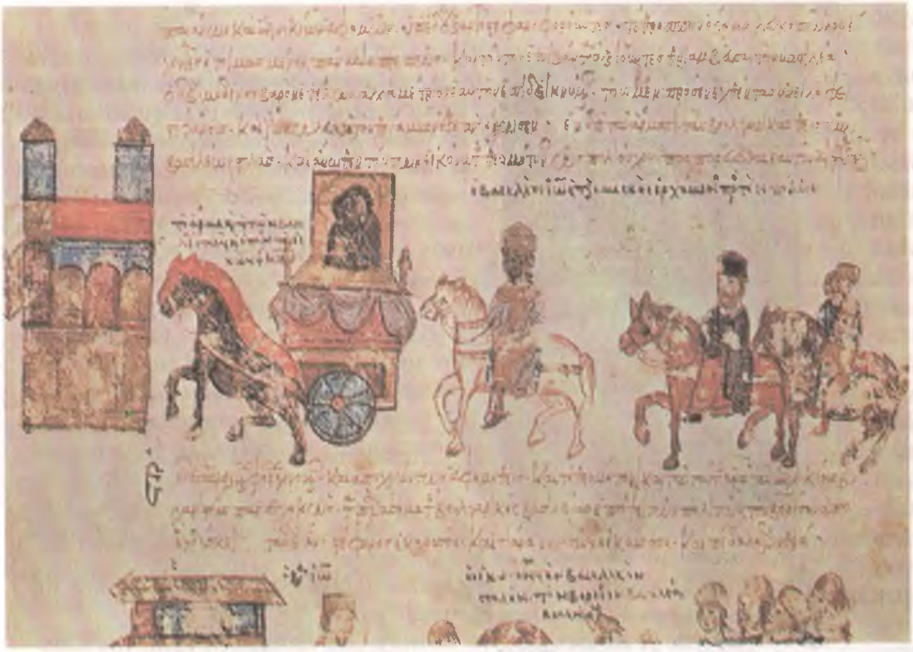

İmparator İoannes Tzimiskes'in (969-976) Konstantinopolis'e zaferle girişinin kutlandığı geçit töreninde taşınan Meryem Ana ikonu.

Skylitzes elyazması, Madrid

ramikçilik uzunca bir süre herhangi bir kopuşa maruz kalmamıştır. Yani fetih sonrasında kent yaşamı devam etmiş ve burada kalan Bizanslı zanaatkârlar Osmanlı hâkimiyeti altında eski tarz üretimlerini sürdürmüşlerdir. Bu devamlılığa dair yalnızca bir örnek; başkaları da mevcut tabii ki. Bunların incelenmesi ve karşılıklı tartışılabilmesi için, Bizans ve Osmanlı araştırmacılarını bir araya getirecek benzer konferansların ileride daha sık düzenlenmesini temenni ediyorum. Aslında ilgilendiğimiz sahaların birbirleriyle örtüşen ortak yönleri oldukça fazla; bizleri ayrı tutan yalnızca disiplinlerimiz. Tabii dil sorunu da büyük bir engel teşkil etmekte. Eski Grekçe bilen çok az sayıda Osmanlı tarihçisi tanıyorum (uzmanlık alanınız esasen Bizans tarihi olsa bile, siz bu istisnalardan birisiniz); aynı şekilde Osmanlıca bilen Bizantolog sayısı da çok değil. Yani bu alan iki tür uzmanlık gerektiriyor. Bu da kolayca elde edilemediğine göre, Bizans ve Osmanlı uzmanlarını konferanslar yoluyla bir araya getirmenin çok yararlı olduğu kanısındayım.

N. Necipoğlu: *Son zamanlarda ilgilendiğiniz konular ve yeni projeleriniz hakkında bizi aydınlatır mısınız lütfen?*

J. Herrin: Bizans dönemi kadınlarına olan ilgim hâlâ sürüyor. Haklarında çok az şey bilinen Bizanslı kadınların yaşamını nasıl belgeleyeceğimize ilişkin sorunlar henüz çözülmedi. Ben bu konuda yeterli sayıda belgenin var olduğu, fakat bizim onlara henüz ulaşamadığımız inancındayım. Bizans'ta yaşayan halktan kadınlara yönelecek olursanız eğer, tarihi kaynak ve belgelerde onlara muhakkak rastlarsınız. Oradadırlar, fakat adları yoktur; ya da aile bağları belirsizdir. Tarih boyunca kadınlara atfedilen sıradan işleri yaparlar. Bu işler erkekler tarafından kadınlara uygun görülen yün eğirme ve kumaş dokumadan ibaret değildir. Ebelik, örneğin, daima kadınlara mahsus bir meslek olmuştur. Fransızca "sage-femme" teriminin, tüm becerilerini bizzat deneyimlerinden kazanarak uzmanlaşan bu kadınları çok iyi betimlediğini düşünüyorum. Onlar bir doğum esnasında, jinekolojiyi kitaplardan öğrenmiş profesyonel bir doktordan çok daha yararlıdır. Tıbbi bilgilerin sınırlı olduğu Bizans'ta, öyle görünüyor ki ebeler (aynen günümüzde olduğu gibi) yaşamın devamını sağlamak konusunda oldukça hünerliydiler ve toplum içerisinde çok önemli bir rol oynamaktaydılar. Çocukların bakımını ve beslenmesini üstlenen sütnineler de Bizans'ta en aşağı ebeler kadar önemliydiler. Bu sütninelere, büyüttükleri çocuklar arasından yetişen bazı önemli kişilerin yazılarında değindikleri görülür. Kısacası, Bizans'ta kadınlar insan yaşamının tüm önemli dönüm noktalarında -doğumda, nişanlılıkta ve evlilikte, çocukların yetişmesinde, torunların büyütülmesinde, ve ölümde- daima hazır ve nazırdılar. Ölülerin matemini tutanlar, saçlarını başlarını yolanlar, acıyla göğüslerini dövenler, çok eski dönemlerden kalma ve muhtemelen Hıristiyan gelenekleriyle pek alakası olmayan bir âdeti yerine getirerek ağıtlar yakanlar, tabuta nezaret edenler hep kadınlardı. Cenaze törenlerinde aileler profesyonel ağıtçılar tutarlardı ve bu, pek çok toplumda olduğu gibi, Bizans'ta da kadınlar tarafından yürütülen bir meslekti. Son olarak da, kadınların, sözlü gelenek içinde, aile tarihinin yansıtılması ve ataların hatırlanması açısından Bizans toplumunda çok önemli bir işlev yüklendiklerini eklemek gerekir. Bir anlamda kadınlar aile tarihinin koruyucularıdır; genç kuşaklara daha önceleri neler olup bittiğini onlar aktarırlar. Fertlerinin çoğu okur yazar olmayan Bizans toplumunda, kadınlara geçmiş günlerin anılarını canlı tutmak ve bunları sonraki kuşaklara sözlü olarak aktarmak konusunda çok önemli bir görev düşüyordu. Eğer dikkatlerimizi bu gibi konulara yoğunlaştırırsak, Bizans kadını hakkında pek çok yeni bulgu elde edebileceğimize inanıyorum. Ben şu sıralar Bizans'ta ikonların kullanımıyla kadınlar arasındaki özel ilişki üzerine araştırmalarımı derinleştirmekteyim. Bu konu hâlâ çok problematik görünüyor. Geçmişte kadınlarla ikonlar arasında bağlantı kurduğum için sert biçimde eleştirilmiştim. Ben hâlâ bir çeşit bağlantının var olduğu inancındayım; ancak bunu basit ya da mekanik bir ilişki olarak görmediğimin altını çizmek isterim.

N. Necipoğlu: *Galiba hâlâ kadınların erken Bizans toplumundaki rolleriyle ilgilisiniz. Çalışmalarınızın kronolojik sınırlarını geç Bizans dönemine taşımayı hiç düşünmediniz mi?*

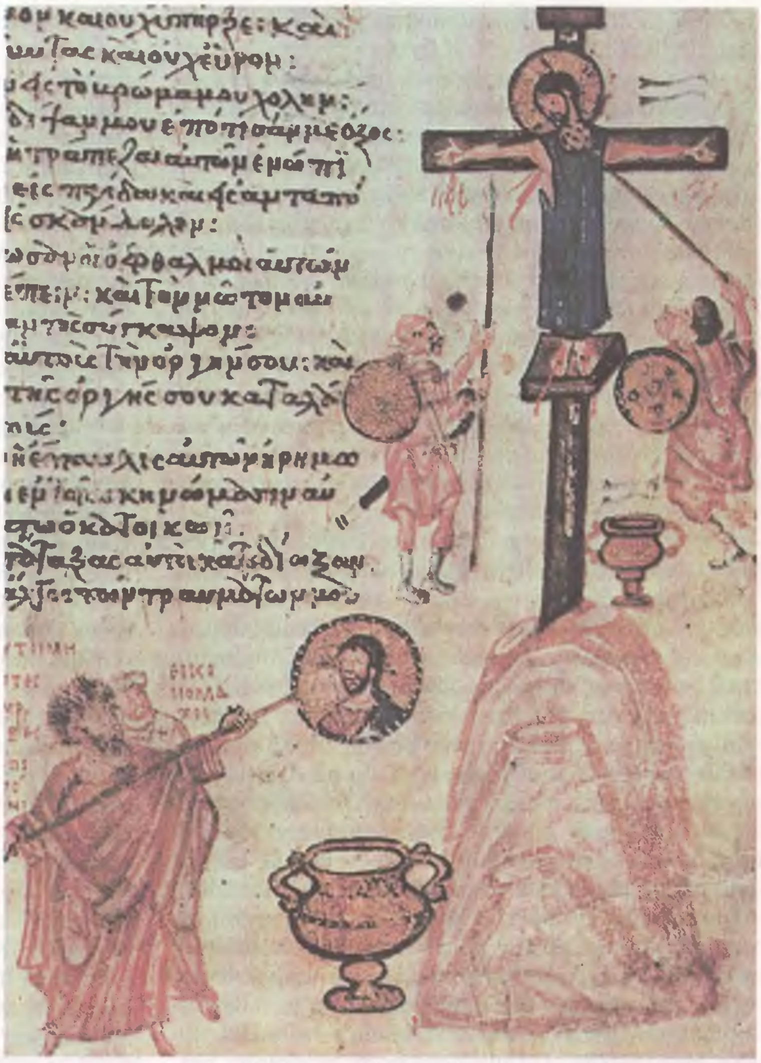

Bir İsa ikonunun üzerine boya (alçı?) çeken ikonoklastlar.
Khludov Psalter, 9. yy. Moskova

J. Herrin: Korkarım ki çalışmalarım hâlâ eskiçağdan ortaçağa geçiş dönemiyle sınırlı. Aslında geç Bizans dönemine mutlaka yönelmek isterim. Her halükârda, bu dönem üzerine ders vermekten çok hoşlanıyorum. Bir süreden beri Bizans'ta 1261'den sonra ortaya çıkan ve kanımca kökleri 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi nedeniyle imparatorluğun dağılıp İznik, Epir ve Trabzon'da ayrı devlet merkezlerinin kurulmasına dayanan, olağanüstü kültürel gelişmeleri ele alan bir ders vermekteyim. Bu konuyu son derecede ilginç ve karmaşık buluyorum. Söz konusu dönemde resim, edebiyat ve genel olarak kültür hamisi rolünü üstlenen varlıklı, aristokratik fert ve ailelerin, imparatorluğun çeşitli bölgelerine dağıldığını görüyoruz. Dolayısıyla, Bizans devletinin çok zayıf ve güçsüz olduğu, hatta 14. yüzyıl ortalarından itibaren neredeyse Osmanlı egemenliği altına girdiği bir dönemde, kültürel alanda müthiş bir canlanma yaşandığı göze çarpar. Yönetici sınıfın, devleti idare etmekten bu kadar acizken, sanatçı ve edebiyatçıları himayelerine almak ya da harikulade kiliseler inşa ve dekore ettirmek konusunda gösterdikleri cömertlik doğrusu dikkat çekicidir. Üstelik bu kültürel canlanma sadece başkent Konstantinopolis'le sınırlı kalmamış, örneğin Trabzon'da Arap kültürünün etkisiyle önemli bilimsel çalışmalar yapılmış, özellikle astronomi konusunda Araplardan çok şey öğrenilmiştir. Bu dönemde yaşamış Bizans âlimlerinin bir kısmının Arapça bildiği açıktır. Bunlar Arapça eserleri okuyorlar ve okutuyorlar, Grekçeye tercüme ediyor ve tefsirlerini yapıyorlardı. Bu durum bana alışılmışın çok dışında ve çarpıcı görünüyor. Dikkat çekici diğer bir nokta da, Mora yarımadasının merkezi Mistra'da, 15. yüzyılın önde gelen aydınlarından Plethon'un Hıristiyanlık dinini açıkça eleştirerek, antik Yunanlıların çoktanrılı dinlerini çağrıştıran bir nevi paganizm (putperestlik) propagandası yapmış olmasıdır -üstelik Batı dünyasının Bizans'ı Türklere karşı Hıristiyanlığın son umudu olarak gördüğü bir zamanda! Bu örnekten kolayca anlaşılacağı gibi, Hıristiyan Bizans toplumunun antik Yunan kültürüne bu derecede bağımlı olması ilginç bir paradoks. Aynı dönemden kalma eskiçağ astronomi ve matematik metinlerinin çok sayıdaki tefsirleri bu paradoksun bir başka göstergesidir. Ve tabii bunların büyük kısmı, 14. ve 15. yüzyıllarda (sadece 1453'ten sonra değil), Batı Avrupa'ya aktarılmıştır. 1453'ten önce ve sonra İtalya'ya sığınan ve aralarında Katolikliği benimseyen bir grubun da bulunduğu, aydın kesimden birçok Bizanslı mülteci, beraberlerinde yazmalarını da taşımışlar ve İtalya'nın çeşitli kentlerinde Grekçe dersleri vermeye başlayarak antik Yunan kültürünün Batı dünyasına aktarılmasına büyük katkıda bulunmuşlardır. On bir yüzyıllık Bizans tarihinin bu son döneminin incelenmeye ve daha iyi anlaşılmaya değer, müthiş yaratıcı ve ilginç bir dönem olduğunu düşünüyorum.

N. Necipoğlu: *Ancak bana öyle geliyor ki çoğu modern araştırmacılar geç devir Bizans tarihine, zannedersem çöküş dönemine tekabül ettiği kanısı yaygın olduğu için, nispeten az ilgi göstermişlerdir. Tabii yalnızca siyasi tarih üzerinde odaklanan bir yaklaşımla, Bizans İmparatorluğunun 13.-15. yüzyıllarının bir çöküş dönemi olarak yorumlanması gayet doğaldır. Halbuki kültürel, toplumsal ve ekonomik faktörlere ağırlık veren bir yaklaşım, her alanda tam bir çöküş veya tükenişten söz etmenin yanlışlığına dikkat çekerek, daha farklı bir yorumu zorunlu kılar. Buradan yola çıkarak, size günümüz Bizantolojisinde değişen yaklaşımlar ve getirilen yeni yorumlara dair bir soru yöneltmek istiyorum. Bizans çalışmalarının bugünkü durumunu değerlendirir misiniz lütfen?*

J. Herrin: Günümüzde Bizans toplumsal yapısının işleyişine ve diğer toplumlardan farklı olan yanlarına yoğun bir ilgi var. 20. yüzyılın başlarında çok yaygın olan siyasal tarihçilik -Bizans devleti ile onun diplomatik ve uluslararası ilişkilerinin tarihi- artık günümüz araştırmacılarının ilgisini çok fazla çekmiyor. Yüzyılın ilk yarısında faaliyet gösteren tarihçilerin en büyük amacı Bizans devletinin Akdeniz dünyası içinde oynadığı önemli rolü incelemekti. Ve bu yöndeki araştırmaların ürünleri Bizans devletinin gücü üzerine gerçekten de çok parlak inceleme ve yorumlar içeren ilmi eserler olarak meydandadır. Ancak bu amaç uğrunda Bizans toplumsal yaşamı, halkın günlük yaşamı tamamen ihmal edildi. Cambridge Mediaeval History serisinin 1966'da yayımlanan Bizans İmparatorluğu'na dair iki cildinde dahi bu eksikliğin hâlâ kısmen devam ettiği görülür. Bin küsur sayfadan oluşan birinci ciltte, Bizans devletinin kronolojik tarihine, siyasi gelişme ve cereyanlara ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. Konulara göre tematik başlıklar altında derlenmiş olan ikinci ciltte ise, sosyal yaşama ilişkin kısa bir bölüm mevcuttur. İlginç bilgiler içermekle birlikte, bu kısacık bölüm haricinde iki ciltlik koskoca kitapta halktan insanların yaşamına dair başka hiçbir ayrıntı bulamazsınız. Fakat yakın dönemlerde gündelik yaşam ve sıradan insanların tarihine yeni bir talep doğdu ve bu konu artık önemli bir araştırma sahası olarak kabul ve ilgi görüyor. Hatta son yıllarda bu konuda birkaç iyi yayın çıktı: Münih'te yayımlanan *Fest und Alltag in Byzanz* (1990, derleyenler: Günter Prinzing ve Dieter Simon) ile Atina'da yayımlanan *He kathemerine zoe sto Byzantino* (1989). Her iki kitap da Bizans halkının günlük yaşamı, neler yiyip içtikleri, nasıl giyindikleri, boş zamanlarında (eğer böyle bir kavramları vardıysa) neler yapmaktan hoşlandıkları, vb konularda değişik yazarların makalelerinden derlenmiş. Sanırım bu bağlamda gündelik yaşamın bazı yönlerinin aydınlanmasına arkeolojinin katkılarından da söz etmemde yarar var. Halkın kullandığı mutfak gereçleri, kap kacak, aydınlatma araçları gibi maddi yaşama dair objeler arkeolojik kazılarda sürekli olarak gün ışığına çıkartılıyor. Eskiden yaygın olan bir görüşe göre, Roma tipi lambaların Bizans döneminde kullanımdan kalkmış olması nedeniyle, Bizanslıların gün kararır kararmaz erkenden akşam uykusuna yattıkları varsayılırdı. Fakat ortaçağa ait kazı alanlarında sık sık ortaya çıkan şamdanlar bu görüşü çürütüyor. Bizanslıların mum ve yağ lambası kullandıkları kesindir; bazı yazılı kaynaklarda da bunların bahisleri geçiyor. En etkili aydınlatma yöntemleri oldukları söylenemese dahi, yine de Bizanslıların evvelden sanıldığı gibi gün batar batmaz karanlığa gömülmediklerinden emin olabiliriz.

Gündelik yaşama yönelik araştırmalar derinleştikçe, Bizanslıların yalnızca yaşantı biçimlerine değil düşünce tarzları ile zihinsel yapılarına da ilişkin daha gerçekçi bir tablo ortaya çıkıyor. Günümüz Bizans tarihçileri, ortaçağ Avrupa tarihi çalışmalarında başarılı uygulamaları görülen zihniyet (*mentalité*) tarihçiliğinden çok esinlendiler. Bizans'ta sıradan insanların, tam anlamıyla zihinsel yapılarını olmasa bile, hayata karşı genel tavırlarını ve bakış açılarını ya da onları teşvik eden şeyleri anlamamızı sağlayacak bilgilere ulaşmanın yolları olduğuna inanıyorum. Örneğin, intihar Bizans kaynaklarında gayet nadir olarak rastlanan bir konudur. Halbuki tek tük bile olsa intihar vakalarının görüldüğünü, bunların belgelendiğini, hatta insanların bu olaydan dolayı derin vicdan azabı duyduklarını biliyoruz. Bir kaynakta 13. yüzyılda bir kadının kendisini döven kocasını bırakamadığı için intihar ettiğini okuyoruz. Bu bizim şimdiye dek Bizans'ta varlığını bilmediğimiz bir mesele, yani bir kadının eşi tarafından tacizi olayıdır. Dolayısıyla, keşfedilecek daha çok şey var. Kaynakları belirli amaçlarla inceleyerek gerçeğe daha yakınlaşabileceğimizi düşünüyorum.

N. Necipoğlu: *Yani iş büyük ölçüde tarihçinin kaynakları nasıl sorguladığına ve kullandığına dayanıyor.*

J. Herrin: Evet öyle. Bizantoloji sahasında dikkat çeken bir başka yeni eğilim de bazı soyut teorilerin -edebiyat teorisi ya da toplumsal cinsiyet (*gender*) çözümlemeleri gibi- tarih ve edebiyat çalışmalarına uygulanmasıdır. İlkin edebiyat teorisini ele alacak olursak, günümüzde bazı Bizantologlar postmodernist ve dekonstrüksiyoncu analiz yöntemlerini Bizans edebi ve tarihsel kaynaklarının yorumunda kullanarak, bazen son derecede retorik olan bu kaynakları farklı bir gözle inceliyor ve bunların değişik niteliklerini ortaya koyuyorlar. Bu edebiyat sahası için çok yararlı bir aşama. Ancak ben bir tarihçi olarak "büyük teoriler"den daima ürkmüşümdür; öncelikle birincil kaynaklara bağımlı kalmaya ve onları mümkün olduğunca doğru yorumlamaya gayret göstermişimdir. Dolayısıyla, yeni edebiyat kuramlarının tarihsel kaynaklara uyarlanmasının ne derecede yararlı olduğundan pek emin değilim.

N. Necipoğlu: *Aklınızdan geçen özel bir örnek var mı?*

J. Herrin: Belki sorunuzun tam cevabı olmayacak, ama ilginç bir örnek verebilirim. 20. yüzyılın sonlarına geldiğimiz şu günlerde dünyada yaşanan politik değişimin akademik çalışmalara yansıması geçiyor aklımdan. Doğu blöğunda yaşayan ve yakın zamana kadar oradaki egemen rejimler altında varlıklarını sürdürebilmek için Marksist teoriye bağlılıklarını ispat etmek mecburiyetinde bulunan bilim adamları, artık Marksist olmak zorunda değiller. Geçmişte bu bilim adamlarının çoğu yazdıkları makalelerin bilimsel içeriğinden her ne kadar feragat etmeyip, yalnızca giriş ve sonuç bölümlerinde yoldaş Stalin'e ya da Sovyet sistemine birkaç övgü düzerek üzerlerindeki baskıyı geçiştirmeyi becermişlerse de, artık bunların hiçbirine gerek kalmadı. Dolayısıyla Marksist teorinin bundan böyle oldukça farklı bir şekilde kullanılmasına olanak doğmuştur. Marksizmin içinde sıkışıp kaldığı siyasi kapandan kurtulması bile başlı başına çok olumlu bir gelişmedir. Gerçi şu an için bu birtakım zorluklara yol açmakta, çünkü alışılagelmiş somut bir gerekliliğin birdenbire ortadan kalkması ve onun yerini hemen dolduracak başka bir şey bulunamaması bir nevi boşluk yaratmıştır. Yani sınıf analizinin tatbikinde kullanılacak yöntemin ya da birtakım iyi teorilerin ortaya çıkması biraz zaman alacaktır.

N. Necipoğlu: *Toplumsal cinsiyet çözümlemeleri üzerine de bir şeyler söyleyecektiniz galiba.*

J. Herrin: Haklısınız. Yeni tarihsel yaklaşımlar arasında beni çok etkileyenlerden biri, çoğunlukla Amerikalı bilim adamlarınca geliştirilmiş olan toplumsal cinsiyet çözümlemeleridir. Princeton Üniversitesi'nde iken Natalie Zemon Davis ile birlikte bulunmak benim için çok yararlı ve esinlendirici bir tecrübe oldu. Davis tamamıyla çağdaş ve siyasi bir olgu olan Amerikan feminist hareketini gayet iyi özümsemiş ve kendi tarihsel çalışmalarında gerek feminizmi gerek toplumsal cinsiyet analizini çok etkin bir biçimde kullanmıştır. Onun çalışmaları, ben de dahil olmak üzere, aynı alana yönelmek isteyen birçokları için özendirici oldu. Ben Davis'in aşağıdan yukarı tarihçiliğini, arşivlerden derlediği hikâyelerini, mahkeme tutanaklarından bulup çıkardığı adı sanı bilinmeyen kişilerini ve çoğu kez hangi tutkulara kapıldıklarını bilmeden suç işleyen bu kişilerin mahkeme huzurundaki ifadelerinden onları suça teşvik eden unsurları dikkat ve titizlikle belirleme yöntemlerini çok beğeniyor ve takdir ediyorum.

N. Necipoğlu: *Natalie Zemon Davis'in yararlandığı türden kaynaklar Bizans kadınları için de mevcut mu?*

J. Herrin: Adli kayıtlarda bilinenden çok daha fazla sayıda isimsiz kadına rastlamak mümkün. Apokavkos ya da Homatianos'un 13. yüzyılda tuttuğu adli kayıtlara ne zaman göz atsam, karşıma kadınlar çıkıyor. Aynaroz Dağı (Mt Athos) manastırlarının arşivlerinde de, ölmüş kocalarının anısına hürmeten ya da çocuklarının geleceğini güvence altına almak için manastır ve kiliselere bağışta bulunmuş kadınlara dair çok sayıda belge var. Dolayısıyla bize düşen iş bu kadınları bulup ortaya çıkarmak ve onların faaliyetlerine ilgili ve olumlu bir tavırla yaklaşmaktır. Tabii bu ciddi bir okuma faaliyetini gerektiriyor. Ancak şu da var ki, ortaçağ toplumlarına ait belgeler genelde öylesine tahrip olmuştur ki, yaptığımız iş âdeta okyanusta bir şeyler aramaya benzer. Gerçi bu o kadar da doğru bir benzetme olmadı galiba; zira bizim sahamızda bir zamanlar var olan okyanusun suyu çekilmiş ve geriye yalnızca küçük bir su birikintisi kalmıştır. Daha açık söylemek gerekirse, Bizans arşiv belgelerinin tahribinden söz ediyorum. Örneğin bugün elimizde 11. yüzyıldan öncesine ait olan ve üzerinde Bizans imparatorunun imzası ile altın mührünü (*chrysobull*) taşıyan tek bir otantik mektup bulunmaması şaşırtıcıdır. 11. yüzyıldan sonrasına ait olanlar ise Vatikan arşivlerinde saklıdır, zira bunlar Bizans'tan Batıya gönderilmiş mektuplardır. Konstantinopolis'ten arda kalan hiçbir arşiv belgesi olmadığı gibi, İznik ve Trabzon İmparatorluklarından da çok az sayıda belge günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla yüzyıllar boyunca birikmiş olması icap eden belgelerin ancak ufacık bir bölümünü kullanma şansına sahibiz. Halbuki ortaçağ Avrupa toplumlarına dair resmi belgelerin günümüze ulaşma oranı daha yüksektir.

N. Necipoğlu: *Sözünü ettiğiniz tahribatın nedenlerine biraz değinir misiniz lütfen?*

J. Herrin: Tahribatın bir kısmı savaş ve kuşatmalar, yangınlar ve diğer büyük felaketler sırasında meydana gelmiştir. Ancak bir kısmı da muhtemelen Bizans İmparatorluğu'nun çok uzun ömürlü olmasından kaynaklanıyor. Bin yılı aşkın bir süre ayakta kalmış bir devlette 15. yüzyıla gelindiğinde, 5. yüz-

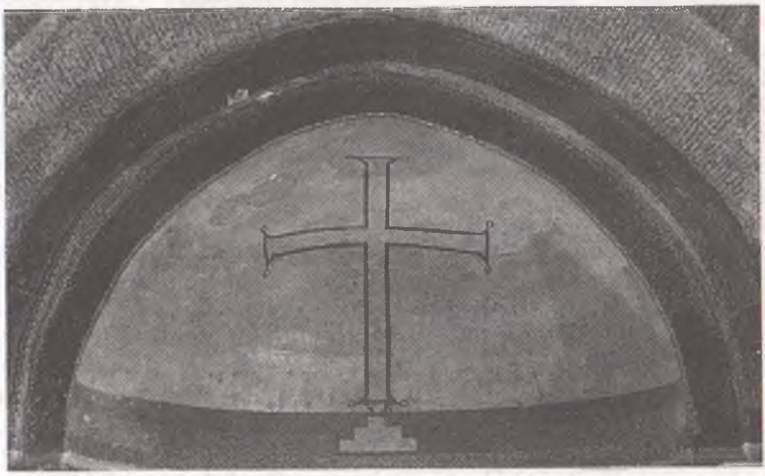

Aya İrini'nin apsisindeki ikonoklazma dönemine ait haç.

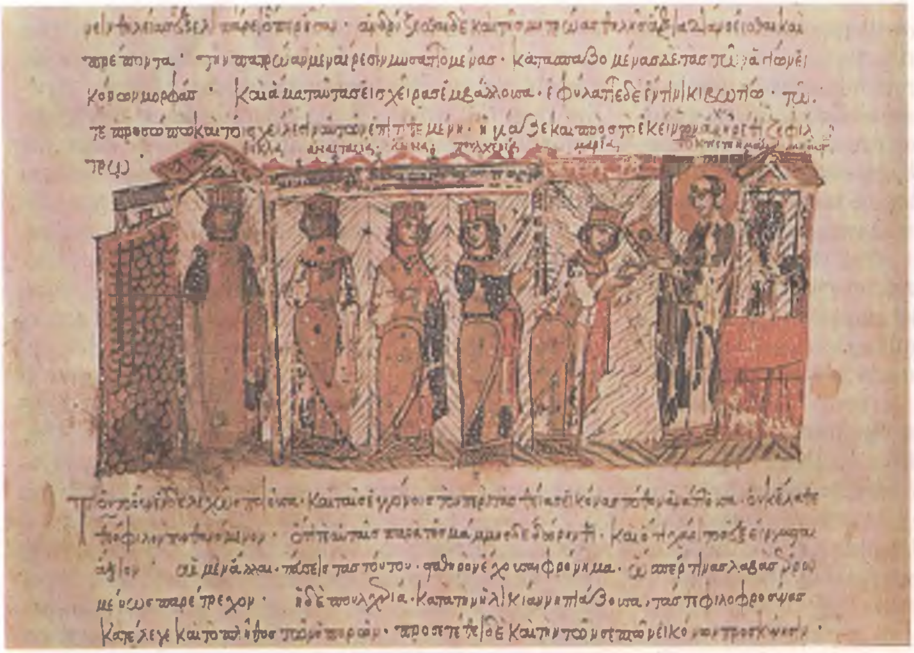

İmparator Teofilos'un kızlarının anneanneleri tarafından gizlice bir ikona ibadet ettirildiklerini betimleyen minyatür.

Skylitzes elyazması, Madrid

yıla ait resmi belgelerin tümünün hâlâ saklanmakta olacağını düşünebiliyor musunuz? Zaman içerisinde işlevini ve önemini yitiren birtakım belgeler yok edilmiş olmalıdır. Mahalli mahkemelerden birinde yürütülmüş nispeten önemsiz davaların tutanakları niçin 200 yıldan fazla saklansın? Bunların daha ileriki bir tarihte kime, ne yararı olacaktır? Kuşkusuz bugün tarihçiler için yararlı olurlardı.

N. Necipoğlu: *Bizans uygarlığını İngiltere'de ve Amerika'da öğreten ve tanıtan bir kişi olarak, Türkiye'de Bizans çalışmalarının gelişmesine yardımcı olacak bazı önerileriniz var mı?*

J. Herrin: Birinci önerim, Türkiye'de bulunan ve bazıları ihmal edilmiş durumda olan Bizans anıtlarının Türkiye'nin kültür mirasına dahil edilerek diğer anıtlara gösterilen özen ve korumacılığın bunlara da gösterilmesidir. Geçmişte camiye dönüştürülmüş Bizans kiliselerinin yaşamaya devam etmesi ve gözetim altında tutulması olumludur. Fakat Bizans döneminden kalma diğer kiliselerin ve sivil anıtların bir kısmı ihmal edilmiş vaziyettedir. Halbuki Türkler, şimdi üzerinde yaşadıkları toprakların zengin tarihinin bir parçası olan, bir zamanlar burada yaşamış ve kendi kültürlerini etkilemiş toplumlar hakkında bu anıtlar sayesinde daha bilinçli hale gelebilirler. Dolayısıyla Türk öğrencilere ülkelerinin tarihi konusunda bilgilenmelerini ve bu anıtların bazılarını gezip görmelerini öneririm. Ayrıca bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin "Çağlarboyu İstanbul" bölümünde, prehistorik dönemden başlayarak, sırasıyla Bizantion, Konstantinopolis ve İstanbul tarihini kapsayan harikulade bir sergi mevcut. Şimdi İstanbul adını taşıyan tarihi kentin zengin geçmişi burada olağanüstü bir biçimde sergilenmiş. İstanbul'da yaşayan herkes, kentin geçmişteki durumunu öğrenmek için, 20. yüzyıl Türkiye'sinin ilginç geçmişiyle olan bağlarını gözler önüne seren ve bu büyük mirasın bilincinin oluşmasına teşvik edici nitelikteki bu sergiyi mutlaka gezmelidir.

Anıtlara ve bunları görmeye gelen kişilerin duyduğu endişeye dair bir şey daha eklemek istiyorum önceki sözlerime. Hangi dergideydi unuttum ama Anadolu'da daha önce gezdiği harap durumdaki bir anıtı 3-4 yıl sonra tekrar görmeye gelen bir sanat tarihçisinin ilginç tecrübesini konu alan bir yazı okumuştum. İkinci ziyaretinde söz konusu anıtın çok daha iyi bir durumda olduğunu gören bu kişi, dergiye aşağı yukarı şöyle bir mektup göndermiş: "Türkiye'de tarihi eserlerin tahrip edildiğine dair korku masalları yayılmamalı. Bunlara gereken özen gösteriliyor. Gerçi bu yavaş ilerleyen bir süreç, ama özellikle yıkılıp tümden yok olma tehlikesi gösteren ortaçağ anıtlarının korunmasını teşvik edici olmalıyız." Bence bu mektup, uluslararası Bizantologlar topluluğunun bir araya gelerek Türkiye'deki eski eserlere ilişkin olumlu atılımlar yapabileceği konusunda cesaret verici. Beş yılda bir toplanan Uluslararası Bizans Çalışmaları Kongresi'nin gelecek toplantısı 1996 yazında Kopenhag'da yapılacak. Kongrenin düzenleyicilerine bu konunun tartışılması ve uluslararası düzeyde Türkiye'ye nasıl destek olunabileceğinin görüşülmesi için özel bir seans ayırmalarını önerdim. Önerim çok olumlu karşılandı. Kanımca bazı uluslararası fonlar yaratılması çok yararlı olur. Bu konu Unesco tarafından desteklenen Kartaca ve Venedik'i koruma projeleri bağlamında önceden de gündeme gelmişti. Türkiye'deki anıtların korunmasına maddi kaynak ve uzman desteği sağlaması için Unesco'ya niçin başvurulmasın ki? Tabii bu bir organizasyon ve inisiyatif işidir; ancak çeşitli ülkelerdeki 4 bin kadar Bizans uzmanının bu konuda bir şeyler yapabileceğine inanıyorum. Fakat öncelikle Türkiye'de bu konuyu ele alacak bir milli komitenin tekrar kurulması gerekir. Bizans'la ilgili uzmanlara ve pek çok Bizans anıtına sahip olan bu ülkede böyle bir komitenin olmayışı doğrusu üzüntü vericidir. ■

Çeviri: Ayşe Hür

ESKİ BİR SOSYALİST PARTİ PROGRAMININ IŞIĞINDA:

SOSYALİSTLER TÜRK TOPLUMUNA FAYDALI OLDULAR MI?

METE TUNÇAY

Mütareke döneminde, 1919 Şubatında "Türkiye Sosyalist Fırkası" adıyla diriltilen Osmanlı Sosyalist Fırkası, "İştirakçi" Hüseyin Hilmi ve arkadaşları tarafından, ilkin 1910 Eylül ayında kurulmuştu. Parti organı gazetelerde (birer satırlık) 22 maddeden oluşan bir program yayımlanmıştı. Fakat bu gazetelerin çok geçmeden hükümetçe kapatılması üzerine, fırka karanlığa gömülmüştür.

Ancak Paris'te yaşayan Dr. Refik Nevzat adlı bir Jön-Türk hekim birkaç arkadaşıyla birlikte, OSF'nin "Paris Şubesi"ni oluşturmuş, 1911 güzünden itibaren bir de, *Beşeriyet* (*l'Humanité*) diye elyazması-taşbasması gazete çıkarmıştır. 6 sayı yayımlanan bu gazeteden sonra, Paris Şubesi 1912 Şubatında *OSF Hatt-ı Hareket Beyannamesi, Islahat Programı ve Belediye Programı* başlıklı bir broşür bastırmıştır. Ben, Türkiye Solu üstüne çalışmamda, rahmetli hocam Tarık Zafer Tunaya'nın *Siyasal Partiler* kitabından, bu Islahat Programı'nı aktarmış (I/2, s. 63-65) ve bunun "pek köktenci [radikal] bir belge sayılamayacağı"nı, "daha çok evrimci bir gelişmeye belbağlayarak birtakım toplumsal reformların yapılmasını öngördüğü"nü belirtmiştim (I/1, s. 34 ve not 54).

Şimdi eski öğrencim Dr. Mehmet Alkan bana 16 sayfalık basılı (ama yayın yeri ve tarihi kaydedilmemiş) bir OSF Programı'nın fotokopisini verdi. Belgeyi inceleyince, bunun Paris Şubesince 1912 Şubatında yayımlanan Islahat Programı'nın genişletilmiş biçiminden ibaret olduğunu anladım. Görmediğim, Paris Şubesi Belediye Programı ile, buradaki OSF Programı'nın son (*Ye*) bölümündeki 6 grupta toplanmış maddeler için de durum böyle olmalı. Bu belge, aynı yıl toplanması düşünülen -ama büyük olasılıkla gerçekleştirilemeyen- bir OSF kongresine sunulmak üzere hazırlanmıştır, sanıyorum. Ama Paris Şubesince yayımlanan broşürden önce hazırlandığı, orada biraz kısaltıldığı da düşünülebilir.

İki metni, yani (1) buradaki OSF Programı ile (2) benim Tunaya'dan aldığım, Tunaya'nın da söz konusu broşürden aktardığı Islahat Programı'nı karşılaştırmak için, (1)de olup da (2)de bulunmayan sözleri köşeli parantez ([ ]), tersine (2)de olduğu halde (1)de olmayanları daha büyük ve daha küçük (< >) işaretleri arasına aldım. 16 sayfalık basılı metnin sayfa numaralarını gösterdim. Maddelerin dilini değiştirmeden Latin harflerine çevirmekle yetindim, fakat ayrıca (*italik* harflerle) Osmanlıcayı günümüz Türkçesine tercüme ettim -bazan bir iki yorum da yaptım.

Fransızca bilmediğim için, bu programda sıralanan taleplerin ne ölçüde, Fransız sosyalist partilerinden esinlenmiş olduğunu kestiremiyorum. Belki birçoğu, düpedüz onların programlarından çevrilmiştir. Belgenin Osmanlıcasında genellikle çağdaş siyaset, özellikle de demokrasi terminolojisi oturmamış olduğundan, dile getirilen her isteği doğru anladığımıza güvenemeyiz. Yine de, bugünden tam 84 yıl önce, sosyalistlerin kamuoyuna açıkladıkları "insanca yaşama koşulları"nın, bize ne denli yetersiz gelse de, eskiye oranla çok büyük bir gelişme sayılmak gereken, eriştiğimiz yaşam düzey ve düzeninin oluşmasında azımsanamayacak bir katkısı bulunduğunu düşünüyorum. İnsanlarımızın nelere hakları olduğu konusunda bilinçlenmelerine yardım etmekle, bu ülkenin sosyalistleri, etkinlik gösterdikleri dönemde var olan ve daha sonra kurulan bütün siyasal partilerin duyarlık ufuklarını genişletmek gibi faydalı bir işlevi yerine getirmişlerdir.

OSF Programı, Arap harfleriyle sıralı on bölüm halinde düzenlenmiş, şöylece özetlenebilecek 99 maddeden oluşuyor:

Elif: Siyaset ve Demokrasi (11 madde)

Anayasal yönetim, anayasanın anti-demokratik nitelikteki maddelerinin düzeltilmesi; genel oy hakkı (+ oy verme zorunluluğu); seçim özgürlüğü ve oyların gizliliği; referandum; seçilmek için bir yerde belli bir süre oturmuş olma zorunluluğunun kaldırılması; basın, toplantı ve dernekleşme özgürlükleri; emekçi karşıtı grev ve sendika yasalarının kaldırılması; "yetki genişliği" terimiyle yerinden yönetim (adem-i merkeziyetçilik) doğrultusunda bir dilek ve eğilim; tarımı geliştirecek bir toprak yasası.

Be: Adalet (6 madde)

Bütün mahkemelerde jüri usulü; idam cezasının kaldırılması ve beraat eden sanıklara tazminat ödenmesi; askeri yargının kapatılması; cezaevlerinin düzeltilmesi; adli harçların kaldırılması.

Cim: Aile (5 madde)

İştirakçi Hilmi

Kadın hakları: erkeklerle eşitlik; doğum öncesi ve sonrası izin; boşanma kurallarının kadını esirgeyecek yolda düzeltilmesi (+ İslam hukuku gereğince mihr'lerin ödenmesi).

Dal: Eğitim (6 madde)

Herkes için her türlü eğitimin parasız olması (ama bu ilkeye aykırı olarak, orta ve yüksek öğretimde ancak sınav geçerek başarılı olacaklarını kanıtlayan çocukların "genel giderlere katılma payı"ndan bağışık tutulmaları), bir yüksek halk eğitimi kurumu (acaba, "örgün"ün yanı sıra "yaygın" eğitim mi?); devlet denetimi; ilk öğrenim zorunluluğu.

He: Vergi (3 madde)

Temel tüketim maddelerinden alınan (dolaylı) vergilerin kaldırılması; sahiplerince işletilmeyen topraklardan "biraz fazla" vergi alınması; servet ve gelirin müterakki olarak vergilendirilmesi; vergi yükünün üreticilerden, yatırım yapmayan zenginlere kaydırılması.

Vav: Emeğin Korunması (11 madde)

Bir gün hafta tatili; günde 8 saat çalışma; çok küçüklerin hiç, gençlerin tam gün, kadın ve çocuklarınsa geceleri çalıştırılmaması; ancak zorunlu durumlarda gece işi; belediyelerin katılmasıyla asgari ücretlerin saptanması; gündeliklerden para cezası kesilmemesi; işyerlerine özgü kuralların hazırlanmasına işçilerin katılması; işyerlerinin sağlık koşullarına uygunluğunun devlet ve işçi sendikalarınca seçilmiş müfettişlerin denetimi altında tutulması; usta ve işçilerden oluşan (iş) sulh mahkemelerinin ve bir çalışma bakanlığının, hiç olmazsa, bayındırlık bakanlığına bağlı bir dairenin kurulması; cezaevlerinde yatanların -piyasa ücretleriyle- çalıştırılmalarının düzenlenmesi; grev hakkının sağlanması.

Ze: Sosyal Sigorta (4 madde)

Sermayesinin üçte ikisi patronlar, üçte biri devletçe konulan bir fondan, işçilerin çeşitli risklere karşı sigortalanması; bu kurumu işçilerin denetlemeleri; ayrıca iş kazaları konusunda bir yasa yapılması.

Ha: Yetki Genişliği (9 madde)

Başlık, bütün kararların merkezden alınmasına karşı yerel yönetimlerin girişim almalarını özendirici olmakla birlikte, aşağıda sayılan önlemlerin hepsi bu kavramla ilgili değil. Örneğin, geniş çaplı "millileştirme" (bunun "devletleştirme" ile özdeş olarak kullanıldığını düşünebiliriz). Ayrıca, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Toplu Konut İdaresi, Ziraat Bankası (zaten yok muydu?), Toprak Mahsulleri Ofisi gibi kurumlar -bu sonuncusu, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilenden biraz daha farklı: ortaklaşa (kooperatif/kolektif) çiftlikler oluşturulması öngörülüyor. Belediye=komünlerin demokratik yöntemlerle bayındırlık yapmaları; sosyalizm için yararlı gösterilere katılınması; işçi sendikalarının desteklenmesi.

Tı: Savunma (10 madde)

Barışta sürekli ordunun kaldırılıp, yerine halk ordusu kurulması; zorunlu askerlik süresinin kısaltılması; askeri yasaların düzeltilmesi, ceza olarak askerlik süresinin uzatılması yoluna gidilmemesi; "emir-erliği"nin ve her türlü askeri ayrıcalığın kaldırılması; saldırı savaşı yapılmaması; barış koruma amaçlı olmayan uluslararası bağlaşmalardan çekilinmesi; "savaş sermayesi"nin ancak savunma amacıyla kullanılması; sıkıyönetim mahkemelerinin yalnız savaş sırasında çalışması; barışta asker kişilerin askeri suçlarına bakması, askerlerin adi suçlarının sivil mahkemelerde yargılanması; grevlere karşı silahlı kuvvet ve zor kullanılmaması.

Ye: Belediye (33 madde)

1. Siyaset (2)
2. İktisat (8)
3. Bütçe (4)
4. Eğitim (4)
5. Toplumsal Dayanışma (8)
6. Sağlık Koruma (7)

İşçi sınıfı partisi olarak siyasal iktidarı ele geçirme amacının yanı sıra, belediye işlevlerinin ve dolayısıyla, bunları yerine getirecek güçlerin de sosyalizmi gerçekleştirme araçlarından olduğu düşüncesiyle, OSF yerel yönetimlerin kuvvetlendirilmesini savunuyor.

Aslında, bu noktaya kadar sıralanan bütün talepler, -ekonominin devletleştirilmesi dışında- liberal demokrasi çerçevesini aşmamaktadır. Burada, "belediyeleştirilmesi" istenen ulaştırma, aydınlatma, su şebekesi gibi hizmetler ve çeşitli tüketim malları satış yerlerine ruhsat verme yetkileri, çoğu liberal demokrasilerde de belediyelere aittir.

Bu bölümde görüyoruz ki, programda daha önce sayılan birçok işlev belediyelere bırakılacaktır.

OSF pek laik de değildir: (5/2'deki) belediyelerin eğitme-aydınlatma kurulları, halka yasal düzeni öğretmenin yanında dinsel öğütler de verecektir.

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI PROGRAMI

OSF cüz veya kül politikasını [suret-i kat'iyede] reddeder. Bu [programı ilân ettiği ( )]günden itibaren kuvveden. [tasavvurdan] fiile çıkarmağa teşebbüs ettiği <bir> "Islahat[-ı Umumiye]" programına maliktir.

OSF bazı Batılı sosyalist partilerin yaptığı, azami-asgari / maksimal-minimal program ayrımını kesinlikle benimsememektedir. Bugünden tezi yok, gerçekleştirmek için çalışmaya koyulacağı bir genel düzeltim programı vardır.

Elif

Kuvay-ı Mülkiyenin Hâkimiyet-i [Avam-ı] <Âmme veya> Ümmet Üzre Zabt ve Teshiri

Siyasal güçlerin ulusal demokrasi [kuralları] uyarınca ele geçirilmesi. ("Mülkiye", dini ya da askeri olmayan kamu görevlilerini anlatan bir kavram olmakla birlikte, burada sivil-toplumsal çağrışımlı olarak "siyasal"la karşılanabilir. "Teshir", Arap alfabesinde ha *ile yazılınca "büyüleme"dir, ama buradaki gibi,* hı *ile yazılanı, ele geçirmek anlamına geliyor.)*

[1- İdare-i meşruta-i hakikiyenin tesisi.]

Gerçek anayasal yönetimin kurulması.

[2- Hal-i hâzırdaki Kanunuesasînin mevadd-ı muaddelesinden birçoğunun hâkimiyet-i avam esasına mutabakaten ta'dili.]

Yürürlükteki anayasanın değiştirilmiş maddelerinden birçoğunun demokrasi kurallarına uygun olarak yeniden değiştirilmesi.

3- Bilâ tefrik-i cins ve mezhep her türlü intihabatta "rey-i âm"<-ı siyasî> usulüyle intihabat[-ı umumiyen]in icrası.

[Bu hakkın istimalinde mecburiyet usulünün kabulü.]

Cins (bu söz cinsiyet anlamında değil, etnik köken anlamında olmalı!) ve din ayrımı gözetilmeksizin, her türlü seçimin genel oyla yapılması. Oy vermenin zorunlu kılınması.

4- Esrar ve hürriyet-i intihabatın temin[ve inzibat]ı için tedabir-i kanuniyenin ittihazı.

Seçim gizliliği ve özgürlüğünün sağlanması ve düzenlenmesi için gerekli yasal önlemlerin alınması.

<8> 5- Hakk-ı teşebbüs-i umumînin vaz'ıyla, "referandum" usulü, yani menafi-i umumiye mesaili üzerine evlâd-ı vatanın bilâ vasıta hakk-ı kelâma malikiyeti.

Genel girişim hakkının tanınmasıyla, genel çıkarları ilgilendiren sorunlarda yurttaşların doğrudan doğruya söz hakkı olması.

6- Hakk-ı intihap selâhiyeti için müddet-i ikametin [-ki bizde üç sene olmak şarttır-] nazar-ı itibare alınmayarak sinn-i matluba malik her [ferdin] <evlâd-ı vatanın> memalik-i Osmaniyenin her cihetinde meb'usluğa namzet olabilmesi.

Seçilme yetkisi için, bir yerde belli bir süre oturmuş olma koşulu aranmadan, öngörülen yaşa gelmiş her bireyin Osmanlı ülkesinin herhangi bir bölgesinde milletvekili adayı olabilmesi.

(s. 2) <2> 7- Matbuat ve ictimaat-ı umumiyeye hukuk-i umumiye kefaleti tahtında hürriyet-i hakikiye itası.

İnsan hakları ışığında, basın-yayın ve toplantı yapma (+ dernek kurma) konularına gerçek özgürlük getirilmesi.

<3> 8- Matbuat üzerine <kaleme alınan ve> yapılan kavanin-i istisnaiyenin lâğvı.

Çıkarılmış ayrıksı [istisnai] basın yasalarının kaldırılması.

<4> 9- İçtimaat-ı [umumiye-i] mülkiyeye hürriyet-i hakikiye itası.

Kamusal/toplumsal/sivil toplantılara gerçek özgürlük tanınması.

[10- Amelenin hukuk-i sarihasını pâyimal edercesine yapılan hal-i hazırdaki tatil-i eşgal, sendika kavanininin feshi.]

İşçilerin açıkça belli haklarını ayaklar altına alırcasına çıkarılan grev ve sendika yasalarının kaldırılması.

<6> [11- Tevsi-i mezuniyetin kabul ve temami-i tatbiki] <Vilâyat ve nevahiye hâkimiyet-i âmme cümle-i siyasiyesini temin edici idarî bir tevsi-i mezuniyet itası>.

Yetki genişliğinin benimsenmesi ve tümüyle uygulanması.

[12- Eshab-ı arazinin temin-i hukuku ve ziraatin tevsii için "Arazi Kanun"-ı hâzırının tadili.]

Toprak sahiplerinin haklarının sağlanması ve tarımın geliştirilmesi için, şimdiki toprak yasasının değiştirilmesi.

Be

Mehakim-i Adliyenin Hâkimiyet-i [Avam Dairesinde ve İnsaniyet-perver Bir Surette] <Âmme ve Hukuk-i Ümmet Üzerine> Teşkilâtı

Adalet mahkemelerinin demokrasi çerçevesinde ve insansever (hümanist) bir anlayışla örgütlenmesi.

1- Bütün mehakim-i hâzıranın yerine, gerek mülkî ve gerek[se adlî] <cinayete ait> olsun, intihabat cetveli üzerinden mehuz bir "jüri" yani muteberan[ve mütefekkirîn]-i ahaliden müntehap bir meclis tarafından müteşekkil [bir] <ve> behre-i ulûm ve fünun-i siyasiye ve tabiiyeye malik zevatın kefalet-i mutlakası tahtında müntehap hükkâmın ikamesi.

Şimdiki gerek adli gerek idari bütün mahkemelerin yerine, halkın saygın ve düşünmeyi bilen üyelerinden oluşan, seçmen kütüğünden (?) seçilmiş bir jürinin, siyasal ve doğal bilimleri tanıyanların kesin kefilliği altında çalışmak üzere yargıçlar olarak getirilmesi.

2- "Jüri"nin rey-i âm [esasına] <usul-i siyasiyesine> riayet[en]-<le> istihzar olunan <esami> liste[ler]<sin>den kura usulüyle intihap olunması.

Jürinin genel oy ilkesi uyarınca hazırlanmış listelerden kurayla seçilmesi.

3- Ceza-yı idamın lâğvı [ve maznunîne netice-i davada beraat ettikleri takdirde tazminat itası].

Ölüm cezasının kaldırılması ve yargılanmaları sonucunda beraat eden sanıklara tazminat ödenmesi.

4- Mehakim-i berriye ve bahriyenin feshi.

Kara ve deniz (askeri/sıkıyönetim!) mahkemelerinin kaldırılması.

(s. 3) 5- Hapishaneler Avrupa devletleri hapishanelerine müşabih ve muadil bir surette fünun-i hâzıra tevfikan inşa ve ıslahı ve borç için hapsedilmek usulünün ilgası.

Cezaevlerinin Avrupa'dakilere benzer ve denk bir biçimde günümüz bilimine uygun olarak kurulması ve borç nedeniyle hapsedilmenin kaldırılması.

[6- Bilcümle masarifat-ı adliyenin ref'i.]

Her türlü adalet giderlerinin (barç vb.) kaldırılması.

Cim

Hukuk-i [Efrada] <Eşhas ve Ümmete> Tevfikan Aile[Hayatı]<nin> Teşkili

Birey Hakları uyarınca aile oluşturulması.

1- Kadınların hukuk-i medeniye ve umumiyelerinde görülen adem-i müsavat kavanin-i hâzırasının lâğvı.

Kadınların medeni ve genel baklarında eşitsizlik öngören şimdiki yasaların kaldırılması.

2- Usul-i ıtlakın suret-i ahrarânede <ve meşruada> kavanin-i mevzua haline ircaı.

Boşanma yönteminin özgürlükçü bir biçimde yasalara konulması.

[3- Kadınların vaz'ı hamlden altı hafta evvel, altı hafta sonra istirahatte bırakılmasının kabulü.]

Öteki belgede: Fe'*nin 11'i: Kadınların doğumdan önce ve sonra altışar bafta izinli sayılması.*

[4- Tatlik vukuunda çocuğun kız olsun erkek olsun ve herhangi yaşta bulunursa bulunsun, herhangi tarafta ikamet etmesi kendi rıza ve talebine terk edilmenin kabulü.]

Boşanma durumunda çocukların, ana babadan istediklerine gitmesi.

[5- Tatlik edilmiş olan kadına -davaya lüzum görsün görmesin- erkek tarafından (zevc-i sabıkı) daire-i adalette muamele edilmesi ve borcunun (mihri muaccel, mihr-i müeccel) hin-i tatlikte ödenmesi.]

Boşanan kadına erkeğin âdil davranması ve mibir borçlarını boşanma sırasında ödemesi.

(s. 4)

Dal

Talim ve Tedrisin İnsaniyet ve Millet ve Sanayiperver<âne bir> Surette Teşkili

Eğitim ve öğretimin bümanist, ulusçu ve endüstri-sever olması.

1- [Her sınıf-ı ictimaî ve] her derece için talim ve tedrisin meccanen olması.

Bütün sosyal sınıflar için ilkten yükseğe ber türlü eğitim ve öğretimin parasız olması.

2- Derece-i iptidaiye için çocukların "iştirakiyet-i umumî" masarifine olarak tedris ve ta'limi.

İlk öğretimde çocukların genel ortaklık (kamu) besabına okutulması.

3- Derece-i sâniye ve âliye tedris ve talimi, badel imtihan tahsillerini suret-i [müsmirede] <müttehidede: *yanlış olmalı!*> takip edebilecek havas ve iktidara malik oldukları resmen [müşahede olunan ve] tanılan çocukların ebeveyninin "istirakiyet-i umumî" masarifine [mukabil olacakları] <icrası: ?>.

Orta ve yüksek öğretimde, sınav yapılarak eğitime devamlarının verimli olacağı anlaşılan çocukların ana babasının ortak giderlere karşılık(?) olacakları. (Belki, onların giderlere katılma payından bağışık tutulmaları isteniyor! Ama öyleyse, başka çucuklar için orta-yüksek öğrenim -ilk maddede söylenenin tersine- parasız olmayacak demektir.)

4- Bir "Tedris[ve Talim-]i Âli-i Avam" tesis ve ihdası.

Bir yüksek balk eğitimi kurulu oluşturulması.

5- Her üç derece tedris ve talimin devlet tarafından taht-ı [idareye] <inhisara> alınması.

Burada da, ber derece eğitimin devlet "yönetimi altına" alınmasıyla, öteki metindeki gibi devlet tekeli mi yoksa denetimi mi kastedildiği kuşkulu. İlk durumda, özerk azınlık (gayrimüslim anasır) ve yabancı okulları olmayacak demektir!

[6- Tahsil-i iptidaîdeki mecburiyet usulünün bilâ noksan mevki-i tatbike vaz'ı.]

İlk öğretim zorunluluğunun eksiksiz uygulanması.

He

Teavün-i İctimaî Nokta-i Nazarından Vergi Usullerinin İzaa-i Umumiyesi

Toplumsal yardımlaşma açısından vergi yöntemlerinin genel açıklaması.

1- İhtiyacat-ı tabiiye-i iptidaiyeden madut mevadd-ı istihlâkiye üzerine konulan vergilerin [külliyen] lâğvı[, sahibi tarafından işletilmeyen araziden biraz fazla vergi alınması].

Temel gereksinimden sayılan tüketim maddelerinden alınan vergilerin bepsinin kaldırılması ve sabibince işletilmeyen topraktan biraz fazla vergi alınması.

(s. 5) 2- <Servet ve sâmanın derece-i tezayüdü nisbetinde muahharan yapılacak istatistike göre varidat üzerine> "Resm-i müterakki"[nin kabulü] <vaz'ı>.

Servet ve gelir dilimi büyüdükçe vergi oranının yükselmesi anlamına müterakki vergi usulünün benimsenmesi.

[3- Vatanın ihtiyacat-ı mübremesini teşkil eden mevaddın istihzarıyla uğraşan çiftçi, zürra vesair erbab-ı sa'y ve amelden alınacak vergilerin tenkisiyle buna mukabil sefahat ve mükeyifat ile gayr-i kabil-i istifade servet-i müdahhirelerden alınan vergilerin tezyidi.]

Ülkenin zorunlu gereksinimleri olan maddeleri üreten çiftçi, tarımcı vb. emekçilerden alınacak vergilerin azaltılıp, buna karşılık, sefabat içinde yaşayan, keyif sürenlerden ve [sermaye olarak yatırılmadığı için] yararsız, birikmiş servetlerden alınacak vergilerin arttırılması.

Fe

Sanayide, Ticarette, Ziraatte Sa'y ve Amelin Himayet-i Kanuniye[si] Tahtında İntizama Alınması

Sanayi, Ticaret ve Tarımda emeğin yasal koruma altında düzenlenmesi.

1- Haftada bir gün istirahat, [tabir-i aherle] <yani> amele istimal edenler tarafından yedi gün zarfında ancak altı günden fazla çalıştırılmamak <için "istirahat-ı isbuiye" namıyla kavanin-i ictimaiye tertibi>.

Haftada bir gün tatil, bir başka deyişle işçi kullananların işçilerini yedi günde yalnızca altı gün çalıştırmaları.

2- Sa'y ve Amel müddetinin [günde] sekiz saate tahdit[ve tenzil]i.

Çalışma süresinin günde sekiz saatle sınırlandırılması ve buna indirilmesi.

3- On dört yasından aşağı olan [erkek ve on altı yaşından ufak kız] çocukları çalıştırmaktan men' [etmek] <için kavanin tahsisi>, rüsde baliğ olanlar için yarım gün çalışmak, terbiye ve tahsilleriyle mütenasip olacak surette sa'y ve amel[usulünün]<-i müteharrik: ?> vaz'ı.

14 yaşından küçük oğlanlarla 16 yaşından küçük kızların biç çalıştırılmaması, erginliğe varan (genç) işçilere yarım gün ve eğitimlerine uygun nitelikte iş verilmesi.

4- Gece calısmalarının kadın ve çocuklar için men'i, gece sa'y ve amelinin suret-i [kat'iyede] <mutlakada> lüzumuna ihtiyaç olmayan bütün sanayi ile her sınıftaki gündelikçinin çalıştırılmasını men <zımnında kavanin-i meşruanın vaz'ı>.

Kadın ve çocukların gece çalıştırılmalarının yasaklanması. (zaten) zorunlu olmayan endüstrilerde gece iş yapılmaması.

5- Sanayi, ticaret, ziraat, amele [esnafı] ve <gündelikçisi için fennin> belediyelerin *(s. 6)* iştirak ve ittihadıyla hadd-i asgar-i yevmiyeyi [teşkil eden birçok] fiyatların tesbiti.

Ekonominin bütün dallarında iş görenlerin belediyeyle birlikte

zorunlu geçim giderlerini belirleyerek asgari ücreti (işçi gündeliğini) saptamaları.

6- Her ustaya gerek ceza ve gerek suret-i aharda amelenin yevmiyesinden bir şey tenzil et[mek hakkının men'i]<tirmemek için tedabir-i kanuniye ihdası>, ameliyathane ile darüssınaelerin nizamname-i hususilerine amelelerin müdahelesi.

Ustaların yanlarındaki işçilere para cezası vermek ya da başka herhangi bir gerekçeyle gündeliğini kesmek hakkının olmaması. İş yeri ve fabrikaların özel tüzüklerinin hazırlanmasına işçilerin katılma hakkı olması.

7- Ameliyathaneler, fabrikalar, tezgâhlar, maden ocakları ilâh. gibi yerlerin <yani yevmiye veya mahiye ile istihdam olunan erbab-ı mesâinin çalıştığı mahallerin> hıfzıssıhha nokta-i nazarından şerait-i fizyolojiyi tahrif etmeyecek surette <ve onu> muhafaza-kâr(ları olmak gerekir!) <kavanin için>, devletle amele sendikaları tarafından müntehap müfettişlerin [taht-ı nezaretinde bulunması] <tayini>.

İşyerlerinin sağlık koruma açısından fizyolojiyi bozmayacak biçimde korunması ve devletle işçi sendikaları tarafından seçilmiş müfettişlerin denetimi altında bulunması.

8- Her nevi ticaret, ziraat ve sanayide çalışan bütün yevmiyeciler [için] "prodomi" [denilen] <yani> usta ile amelelerden [müntehap ve] müteşekkil sulh mahkemelerinin teşkili [ve bir amele nezareti teşkili, bu da olmadığı takdirde bir "meşagil ve mesail-i amele" kalemi namıyla Nafia Nezaretine merbut bir kalem ihdası].

Usta ve işçilerin seçilmiş temsilcilerinden oluşacak sulh mahkemelerinin ve bir çalışma bakanlığının kurulması; hiç değilse bayındırlık bakanlığına bağlı bir "işçi işleri ve sorunları" bölümü yaratılması.

9- Mahbusînin sa'y ve amellerini(n) (reji) haline vaz'ı.

Hapistekilerin emek gücünün devlet gözetiminde bir çeşit şirketleştirilmesi.

[10-] <yani> Fiyat-ı sa'y ve amel-i[mahbusîni]n sendikaya dahil amelelere tediye edilen fiyat-ı sa'y ve amele müsavi olma[k üzere tediye]si.

Hapistekilerin iş ücretlerinin sendikalı işçilerinkine eşit olması.

[11- Ameliyathane ve darüssınaelerin kavaid-i hıfzıssıhhaya muvafakatin temini ve amelelerin "tatil-i iştigal" hak ve hürriyetinin muhafazası.]

İşyerlerinin ve fabrikaların sağlık koruma kurallarına uygunluğunun sağlanması ve işçilerin grev yapma hak ve özgürlüklerinin korunması.

(s. 7)

Zel

Tabiî ve İktisadî Tehlikelere Karşı Teminat Sigortaları Yani "Şirket-i İctimaiye" Teşkili

1- Vakt-i tatil-i eşgal, ihtiyarlık, kaza, hastalık zamanlarında [bu gibi icabat-ı hayatiye neticesi olan kazalara] <ve bu tehlikelere> karşı ziraat, ticaret, sanayi erbab-ı sa'y ve amelinin heyet-i mecmuasına tatbik edilmek üzere millet tarafından bir "şirket-i ictimaiye[-i teavüne]" teşkil ve tesisi.

Grev, yaşlılık, sakatlık, kaza, hastalık gibi beklenmedik durumlara karşı çalışanların tümüne uygulanmak üzere ulusal bir toplumsal dayanışma ortaklığı (sigorta) kurulması.

2- Amelelerin yevmiyelerinden hiçbir akçe [ahz olun]<alın>mamak şartıyla iki sülüsü sermayedarân ve ustalar, patronlar, bir sülüsü de devlet tarafından ita edilmek üzere [tekaüdiye sandıkları] "şirket-i ictimaiye"< sermaye>sinin tesisi.

İşçi ücretlerinden hiçbir kesinti yapılmaksızın, üçte ikisi sermayedarlar, üçte biri devletçe karşılanmak üzere emeklilik (sigorta) sandığı kurulması.

3- Kaza-i sa'y ve amel kavanininin teşkil ve ihdasıyla, bu kavaninin bilâ tefrik her millet amelesine tatbiki.

İş kazası yasalarının yapılması ve bunların (Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi) her etnik gruptan işçilere uygulanması.

4- "Şirket-i İctimaiye İdaresi"nin işlerinde amelelerin iştirakıyla kontrol hakkına malik ol<abil>maları.

Sigorta şirketinin işlevisine işçilerin katılarak denetim hakkı olması

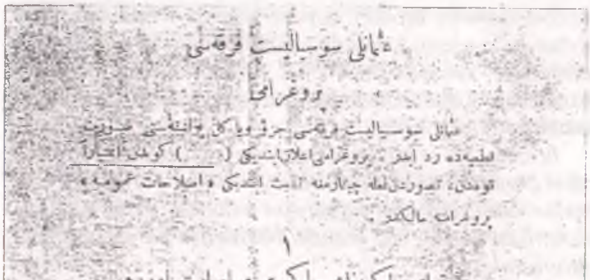

عثمانلی سوسیالیست فرقه‌سی

پروغرامی

١

قوای ملکیه‌نك حاكمیت عوام امت اوزره

ضبط وتسخیری

Osmanlı Sosyalist Fırkası Programı'nın ilk sayfası.

Ha

[Hidemat-ı Umumiye-i] Devlet[te]<in, vilâyatın, nevahinin, sanayi ve ziraat umur-u nafia hizmet-i umumisine> Tevsi-i Mezuniyet İtası

Devletin genel hizmetlerinde yetki genişliği verme ilkesinin uygulanması

1- Şimendiferlerin, maden ocaklarının, bankaların, şirketlerin. ve [sair buna mümasil müessese-i iktisadiye] <ilâh. şey>lerin <mal-ı> millî haline ifrağı.

Demiryolları, madenler, bankalar, şirketler ve benzeri iktisadi kuruluşların millileştirilmesi.

2- Erbab-ı sa'y ve amel için muahharen teşkil edilecek *(s. 8)* "sa'y ve amel borsa"larının muavenetiyle bilâ ücret iş bulmak için, "hizmet-i umumiye ajans"ları teşkili.

Sonradan kurulacak emek borsalarının yardımıyla, ücret ödemeden iş bulmak için genel hizmet acentalığı oluşturulması (İş ve İşçi Bulma Kurumu!).

3- Sıhhat-i umumiyeyi himaye edici kavanin ile hıfzıssıhha nokta-i nazarından kabil-i iskân hanelerin inşasına nezaret edici bir hizmet-i milliye ve nahiyenin tesisi.

Genel sağlığı koruyan yasalarla sağlık koruma açısından yaşanabilir evlerin yapımına bakacak ulusal ve "komünal" bir yönetim biriminin kurulması.

4- Devlet tarafından bir "İkraz-ı Ziraî" bankasının teşkili.

Devletin bir tarımsal kredi bankası kurması.

5- Nahiyelerde. kazalarda, köylerde alât ve edevat-ı müştereke-i ziraiye satın almağa yardım <eylemek>, rençber [takımı] erbab-ı sa'y ve amelin sendikaları tarafından nahiyelerin kontrolu tahtında idare olunur "arazi-i müştereke" iştirasına muavenet <etmek üzere>, depozito mağazaları ihdas etmek için nevahi-i mezkûreye iane-i nakdiyede bulunmak.

İlçe, bucak ve köylerde ortak tarım araçları, tarım işçileri örgütlerinin denetiminde yönetilecek ortaklaşa topraklar satın alınmasına yardım edilmesi, ürün depoları kurulması için de söz konusu bucaklara para bağışında bulunulması.

6- Ucuz icarla iskâna kabiliyeti olan hanelerin reji usulü ile inşası. nahiyelerde nakliyatın, tenviratın, suların mülk-i nahiye olmak üzere "hizmet-i umumiye" [teşkilâtının tesisi] <devairi şekline ircaı>.

Emanet usulüyle ucuza kiralanabilecek evler yaptırılması, bucaklarda ulaşım, aydınlatma ve sular bucağın mülkiyetinde olmak üzere genel hizmet örgütü kurulması.

[7-] Hizmet-i umumiye-i milliye ve nevahiye umur-i nafıasının kontrol ve idaresi[hususunda]<nin>, amele teşkilât-ı ictimaiyesinin iştirakiyle usul-i "hâkimiyet-i avam" üzre [idaresi(ni)]<icrası>, hidemat-ı umumiye<-i devlet>de yevmiye ve mahiye ile müstahdem erbab-ı sa'y ve amel(e) sendika teşkiline dair hakk-ı ictimainin itası.

Gerek ülke çapında gerekse bucaklar düzeyinde bayındırlık işlerinin yönetim ve denetiminde, işçi örgütlerinin katılımıyla demokratik yöntemlerin uygulanması; kamu hizmetlerinde gündelik ve aylıkla çalışan emekçilerin sendikalaşma hakkının tanınması.

(s.9) [8- Sosyalistliğin terakkisine, amelenin menafiine hadim bilumum faideli nümayişlere iştirak edilmesi.]

Sosyalizmin ilerlemesine ve işçilerin yararına olan her türlü faydalı gösterilere katılınması.

[9- Her nevi amele sendikalarına. cemiyetlerine maddeten ve manen muavenet-i lâzimede bulunulması.]

Her türlü işçi sendika ve derneklerine maddi ve manevi gerekli yardımların yapılması.

Tı

Sulh-i Beynelmilel Politikasını Takip ve Müdafaa-i Memleket[İçin]<e Hâdim> Teşkilât-ı Askeriye-i [Ciddiye ve] Cedidenin Tatbik ve Kabulü

Uluslararası barış politikası izlemek ve ülke savunması için ciddi ve yeni bir askeri örgütlenmenin benimsenmesi ve uygulanması.

1- [Vakt-i hazarda] ordu-yi daimi yerine milis askerinin ikamesi.

Barış zamanında sürekli ordu yerine milis örgütlenmesi.

[2- Hizmet-i askeriye müddetinin tenkisi için lâzım gelen tedabirin kabulü ve elimizde bulunan "ahz-ı asker kanunu"nun ol vechile tadili.]

Askerlik süresinin kısaltılması için gerekli önlemlerin alınması ve var olan "Askere Alma Yasası"nın bu yönde değiştirilmesi.

<2> 3- Askerî Ceza Kanunnamesinin tadil ve [izabesi ve] mücazat suretinde hizmet-i askeriye müddetinin [tezyidi]<tatvili>nin men'i.

Askeri Ceza Yasasının değiştirilip düzeltilmesi ve askerlik süresinin ceza olarak uzatılmasının yasaklanması.

[4- Zabitan nezdinde bulunan neferat-ı askeriyenin hizmetçilik gibi umur-i hasise ve şahsiyede kullanılmasının men'ine son derece itina ed(il)mesi ve her türlü imtiyazatın aleyhinde olduğumuz için de memurîn-i askeriye ile memurîn-i mülkiyenin aynı derecede tutulması ve cihet-i askeriyedeki usul-i mümtazenin külliyen ref' ve ilgası.]

Subayların yanlarındaki "emir erleri"ne hizmetçilik yaptırılmasına ve özel işlerde kullanılmasına kesinlikle son verilmesi ve biz, her türlü ayrıcalığa karşı olduğumuz için, asker ve sivil kamu görevlilerinin bir tutularak, askerlikteki ayrıcalık usulünün kesinlikle kaldırılması.

<3> 5- Her ne tarzda olursa olsun [bilumum] tecavüzî muharebelerden mücanebet olunması.

Her türlü saldırı savaşlarından uzak durulması.

(s. 10) <4>6- Nokta-i nazarı muhafaza-i sulh ve sükûn olmayan her türlü itilâf ve ittifaktan suret-i katiyede feragat edilmesi.

Barış ve dinginliğin korunmasını amaçlamayan her türlü bağdaşmadan kesinlikle çekilinmesi.

[7- Müdafaa-i vatan için vücudu zaruri olan "sermaye-i harbî"nin hiç el sürülmeden ve yalnız memleketin hin-i müdafaasında sarf edilmek üzere teşkili.]

Vatan savunması için zorunlu olan savaş sermayesinin, ancak ülke savunmasında harcanmak üzere oluşturulması.

<5> 8- Müstemlekât sevkiyat< ve tecavüzat>-ı askeriyesi< fikr-i müstevliyanesi>nden ictinab olunması.

Sömürgelere asker gönderilmemesi.

[9- Divan-ı harblerin yalnız vakt-i harbte ifa-yi vazife etmesi,

vakt-i sulhte ise yalnız vazife-i askeriyelerine ait ceraimden dolayı eşhas-ı askeriyenin muhakemesine mahsus ve münhasır kalmaları ve ceraim-i âdiye ile maznun olan askerlerin mehakim-i adliyeye tâbi bulunmaları.]

Sıkıyönetim mahkemelerinin yalnızca savaş sırasın-

da ödev yapması, barışta ancak asker kişilerin askerlik ödevleriyle ilgili suçlarına bakmakla sınırlı kalmaları, âdi suçtan sanık askerlerin (sivil) adliye mahkemelerinde yargılanmaları.

[10- "Tatil-i eşgal" hakkının ameleler tarafından istimali esnasında kuvve-i askeriye ve cebriye istimalinden mücanebet olunması.]

İşçiler grev haklarını kullanırken, üstlerine asker gücü gönderilmemesi ve zor kullanılmaması.

Ye
Belediyeye Müteallik Vezaif

Belediyeye ilişkin ödevler

OSF'nın maksadı, erbab-ı sa'y ve amel denilen "proleter" takımının zihnen, iktisaden, siyaseten, mülkiyeten terbiye-i ictimaiyesini takip ve tekmil etmekten başka bir şey değildir. Bu maksada vusul için de bu kısım erbab-ı sa'y ve amelin itilâf ve faaliyet-i beynelmileliyeleriyle sınıf fırkası şeklinde kuvay-ı mülkiyenin zabt ve teshiri için "proleter" denilen erbab-ı *(s. 11)* mesâinin iktisaden, siyaseten teşkilât-ı ictimaiyesi, vesait-i mübadele ve mamulâtın sosyalizm mesleğine muvafık surette istishabı, yani sermayedaran cemiyet-i hâzırasının "ictimaiyun veya iştirakiyun" cemiyeti haline ircaı ve tebdili. Kuva-yı belediye, sosyalist ulviyet-i fikriyesinin kuvveden fiile cıkmasına muavenet edecek vesait-i iktisadiye ve siyasiyesinden birisi bulunduğu vechile, OSF yeryüzündeki adem-i müsavat ile adaletsizliği derece-i iktidar ve kuvveti nisbetinde cemiyet-i hâzıradan kaldırmaya çalıstığından bu fikrin tenvirine hizmet ve gayret vazifesiyle muvazzaf olacaktır. Bundan dolayı fırka tarafından müntehap belediye âzâlarından talep olunan mesail-i mühimmenin islahat-ı esasiye projesi sunlardan ibarettir:

OSF'nın amacı, işçilerin toplumsal eğitimlerini türlü açılardan geliştirmek ve tamamlamaktır. Bunu gerçekleştirmek için, emekçilerin uluslararası düzeyde anlaşıp işbirliği yapmalarıyla sınıf partisi olarak siyasal güçleri ele geçirerek üretim ve değişim araçlarına sahip olmaları, yani şimdiki kapitalist toplumu sosyalist ya da komünist topluma dönüştürmeleri gerekmektedir. Belediye güçleri, yüksek sosyalist fikirlerin yaşama geçirilmesine yardım edecek ekonomik ve siyasal araçlardan biridir. Elinden geldiğince, yeryüzünden eşitsizliği ve adaletsizliği kaldırmakla görevli olan OSF, bu fikri aydınlatmaya çalışacaktır. Partice seçilen belediye (meclisi) üyeleri, şu temel düzeltimler tasarısını destekleyeceklerdir:

-1-
Siyaset nokta-i nazarından

1- Her bir umur-i hususat-ı maliye için devair-i belediyeye tevsi-i mezuniyet itası.

Bütün mali işler için belediye dairelerine yetki genişliği tanınması.

2- Nahiyelerin aralarında "beynennevahi" sendikalar teşkili hakkının ihdasıyla bu hakkın tevsii.

Bucaklar arasında -ortak- sendikalar kurma hakkının yaratılmasıyla sendikalaşma hakkının genişletilmesi.

-2-
İktisat nokta-i nazarından

1- Nakliyat, tenvirat, su ve buna mümasil hidemat-ı umumiyeye nafi' şeylerin mal-ı beledî haline ifrağı.

Ulaşım, aydınlatma ve benzeri genel hizmetlere yarayacak şeylerin mülkiyetinin belediyeye geçirilmesi.

(s. 12) 2- Elbise mağazaları, eczahaneler, kasap dükkânları, ekmekçi dükkân ve fırınları gibi hayat-ı beşeriyeye elzemiyeti olan mevadd-ı iptidaiyenin imali için hizmet-i umumiye hakk-ı tesis ve ihtiraı imtiyazatının devair-i belediyeye itası.

İnsan yaşamına zorunlu olan maddelerin yapımı için genel hizmet kurma ve açma hakkı ayrıcalıklarının belediye dairelerine verilmesi.

3- Bilumum nevahi amelelerinin, müstahdemîninin sa'y ve amel müddetinin umum sanayiye tatbik eylediğimiz sekiz saate tahdit ve tenzili.

Bütün bucak (komün=belediye) çalışanlarının çalışma saatlerinin genel olarak endüstriye uyguladığımız sekiz saatle sınırlandırılması ve bu süreye indirilmesi.

4- Bu nevahideki amele sendikaları tarafından tesis olunan gündeliğin hadd-i asgarisinin tesbiti ve haftada bir gün istirahatin tesisi.

Bucak sendikalarınca asgari ücretin saptanması ve haftada bir gün dinlenme hakkı tanınması.

5- Amele sendikaları tarafından takdim olunmak şartıyla, ya belediyeler tarafından idare olunan veyahut belediyeler vasıtasıyla eşhas-ı mahsusaya ita-yı ruhsat edilen hidemattaki sa'y ve amel şeraitinin icrasında nezaret etmekle mükellef "nâzır=mübassır"ların tayini.

İster belediyelerce ister belediyelerin ruhsat verdikleri özel kişilerce yönetilen hizmetlerde çalışma koşullarının yerine getirilmesine bakmakla görevli, sendikalarca önerilen denetçilerin atanması.

6- Eşhas-ı mahsusaya verilen ruhsatla işletilen hidematta ve belediye işlerinde kullanılan amele ve memurîn için nevahi ve şehirler vasıtasıyla maaşat-ı mütekaidenin tesis ve teşkili.

Özel kişilerin ruhsatla işlettikleri hizmetlerde ve belediye işlerinde çalışan işçi ve memurlar için bucaklar ve şehirler aracılığıyla emekli maaşları(fonları)nın kurulması.

7- Sa'y ve amel borsalarının ve amele sendikalarının kontrolu tahtında belediyeler tarafından "bilâ ücret ita-yı sa'y ve amel devairi"nin tesisi.

Emek borsalarının ve işçi sendikalarının denetiminde, belediyelerin "parasız çalıştırma daireleri" kurması.

(s. 13) 8- Sa'y ve amel borsalarına hükûmet-i mahalliye tarafından iane-i nakdiye itası.

Emek borsalarına yerel yönetimlerin paraca destek olması.

-3-
Bütçe nokta-i nazarından

1- Ücret-i duhuliye-i emtia usulünün lâğvıyla yerine erbab-ı sa'y ve amel üzerine bâr-ı sakil olmayacak surette vergi usulünün ikamesi.

2- Yangın, tufan, zelzele gibi âfat-ı arziye üzerine belediyeler tarafından "teminat sigorta"ları tesisi.

Yangın, sel baskını, deprem gibi doğal afetlere karşı belediyelerin güvence sigortaları kurması.

3- İcara verilen ebniyelerle işletilmeyen tarla, ve hali bırakılacak arsalar üzerine vergi vaz'ı.

Kiraya verilen binalarla, işletilmeyen tarlalara ve boş bırakılan arsalara vergi konulması.

4- Veraset üzerine de belediyeler tarafından "resm-i müterakki"nin vaz' ve kabulü.

Mirastan da belediyelerin (değer büyüdükçe artan oranlı) müterakki vergi alması.

-4-

Tedris ve Talim nokta-i nazarından

Öğretim ve eğitim açısından

1- Erbab-ı sa'y ve amelin çocukları için belediye bütçesine lâzım gelen krediyi tahrirle, müsabaka tarikiyle, talim ve tedrisin her derecesi ve her sınıfına bütün evlad-ı vatan ve memleketin kabulü.

Emekçi çocukları için, belediye bütçesine gerekli ödenek yazılarak, bütün vatan evlatlarının eğitim ve öğretimin her derece ve türüne yarışmayla girebilmesi.

2- Her derece-i tahsil için mektep ücretinden muafiyetle herkesin bilâ ücret, yani belediyenin muavenet-i maddiyesiyle tedris ve talimi için alelumum mekteplerin ve sanayi *(s. 14)* mekteplerinin ihdası.

Her derece eğitimde herkesin okul "taksitleri"nden bağışık tutularak parasız, yani belediyenin maddi desteğiyle okuyabilmesi için, genellikle okulların, özellikle de sanayi okullarının açılması.

3- Hıfzıssıhha-i umumi ve ziraat derslerinin tesisiyle okumak yazmaktan mahrum kalmış eshab-ı sa'y ve amele mahsus olmak üzere haftada iki üç gece olmak şartıyla "gece dersleri" ve "amele mektepleri" küşadı.

Genel sağlık koruma ve tarım dersleri konulması; okuryazar olmayan işçiler için haftada iki üç gece "gece dersleri" ve "işçi okulları" açılması.

4- Kitap, kalem, kâğıt gibi mektep levazımatının amele çocuklarına bilâ ücret olarak itası.

İşçi çocuklarına okul araç gereçlerinin parasız verilmesi.

-5-

Teavün-i İctimaî nokta-i nazarından

Toplumsal dayanışma açısından

1- (İhtiyar, çocuk, işsiz, hasta, malûl, kadın)larla sair muhtacîn-i züafa ve üryan, iskân ettikleri hane dahilinde akçe olarak muavenet-i lâzımede bulunulması.

Her türlü yoksula oturdukları evde gerekli para yardımı yapılması.

2- Muhtacîne nasayih-i şer'iye ve telkinat-ı mezhebiye ve talimat-ı kanuniye ve nizamiye itası için belediyelere merbut olmak üzere birer "irşadat-ı terbiyeviye meclisi" tesisi.

Gereksinimi olanlara/yoksullara dini öğütler ve yasadüzen bilgileri verilmesi için, belediyelere bağlı "eğitim/aydınlatma kurul"ları açılması.

3- İhtiyarlar, yetimler, bikesler, ve malûller için gurebahaneler tesisiyle olanların da suret-i muntazamada ıslahı.

Yaşlılar, yetimler, kimsesizler ve sakatlar için kimsesizler yurtları açılması, var olanların da düzeltilmesi.

4- Muhtacîn için "gece misafirhane"lerinin belediyeler tarafından teşkili.

Yoksullar için belediyelerin gece konuk evleri açması.

5- Bir sebeb-i mecburîden dolayı ebeveynini muvakkaten kaybeden çocuklar için muhafaza-i etfal zımnında "kres = *(s. 15) crehe*"ler *(Fransızcası da yazılmış, ama bir harf eksik!)* ihdası.

Bir sebeple anababasından ayrı kalmış çocukları korumak için kreşler yaratılması.

6- İşsiz kalan erbab-ı sa'y ve amel için belediyeler tarafından açılmış imalâthanelerde vasıta-i sa'y ve amel ile teavün-i ictimainin tatbiki.

İşsiz emekçiler için belediyelerin işyerleri açarak (ve üretim araçları sağlayarak?) toplumsal dayanışma göstermesi.

7- Çocuklarının adedi nisbetinde muhtacîne valideleri tarafından emzirme usulüne teşvik için belediyeler tarafından muavenet-i maddiye itası.

Annelerin bebeklerini emzirmelerini teşvik etmek için belediyelerin yoksullara çocuk sayılarıyla orantılı olarak maddi yardımda bulunmaları.

8- Muhtacîne ve kesb-i istihkak-ı muayene eyleyenlere bilâ ücret muavenet-i tıbbiye ve saydelâniyede bulunulması.

Yoksullara ve muayene olmayı hak edenlere parasız tıbbi yardımda bulunulması, ilaç sağlanması.

-6-

Hıfzıssıhha-i umumî nokta-i nazarından

Genel sağlık koruma açısından

1- Hıfzıssıhha-i avam için bir hizmet-i umumiye dairesi tesisi.

Halkın sağlık koruması için bir genel hizmet dairesi açılması.

2- Muhtacîne istihmam için belediyeler tarafından hamamlar tesisi.

Yoksulların yıkanmaları için belediyelerin hamamlar kurmaları.

3- Şehir ve kasabatın hıfzıssıhhaya muvafık bir surette bulunması için "zabıta-i sıhhıye" tezyit ve tanzimi.

Şehir ve kasabaların sağlık koruma koşullarına uygun olması için sağlık zabıtasının artırılması ve düzenlenmesi.

4- Hıfzıssıhhaya riayet etmeyen emlak sahiplerine ebniye inşası için müsaadenin adem-i itası.

Sağlık koruma kurallarına uymayan mal sahiplerine bina yapım izni verilmemesi.

5- Diğer şeylerde olduğu gibi eczahanelerin de imtiyazı (ve) inhisar usulüyle verilmesinin lâğvıyla bunların belediye tarafından ihdası.

Başka şeyler gibi eczahanelerin de tekel ayrıcalığıyla açılmayıp bunların belediyelerce yaratılması. [Yanlış anlamadımsa, belediyelerin ruhsat vermeleri değil, doğrudan doğruya eczahane açmaları öngörülüyor!]

6- Belediyeler tarafından gayet ucuz ve hıfzıssıhha ile mütenasip

(s. 16) evler inşası ve dar yolların tevsii, şoselerin inşası.

Belediyelerin ucuz ve sağlık koşullarına uygun ev yapmaları, dar yolları genişletmeleri, karayolları yapmaları.

7- Ameliyathaneler, icara verilecek evler, sular, mevadd-ı gıdaiye, mevadd-ı saydelaniyeye belediyeler tarafından nezaret etmek vazifesiyle mükellef memuriyetler ihdası.....

İşyerlerini, kiralık evleri, suları, besin maddelerini, ecza maddelerini, belediye adına denetlemekle görevli olacak memurluklar yaratılması.

İşte (OSF) bunları yapacak ve memlekete bu suretle hizmet edecektir. ■

MİLLİ BAYRAMLAR: ŞEKLİ VE HATIRASI-I[*]

ARZU ÖZTÜRKMEN

Isparta'da 1937'nin 19 Mayıs törenleri.

Toplumların bir bayramda uzlaşmaları kolay olmuyor. Neyi kutlayacağımız ve kutlama biçiminin nasıl olacağı konusunda hemfikir olmak, kutlamayı yerleşikleştirmek ve bunu "tadında yapabilmek", kısacası, bayramın kendi meşruiyetini toplum nezdinde sürdürmesini sağlamak, ancak uzun bir zaman süzgecinden geçerek mümkün oluyor. Bu nedenle, çoğu kez kutlanan içerik değişse de kutlama formu gelenek sınırları çerçevesinde kendini ifade etmeye devam ediyor. "Bayram" dediğimiz şeyin en can alıcı yanı da her topluluğun ancak böylesi bir gelenek çemberi içinde dışa vurabildiği ve bir tür "kristalize" ettiği sosyal uzlaşma anının ta kendisi olmasıdır. Bu bağlamda, belli bayramların tarihsel olarak nasıl gelişip yerleşikleştiklerini araştırmak ve bugün nasıl kutlandıklarını gözlemlemek artık hem siyasi hem de sosyal tarih açısından göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu nedenle de, bayram kutlamalarının tarihçesine tarih disiplininin yan bir dalı olarak bakmak yanlış bir yönlendirmeye yol açar. Yine aynı şekilde, "eğlence" veya "gösteri sanatları" tarihini siyasi ve toplumsal tarihten ayrıştırarak, bağımsız bir bayramlar silsilesi olarak algılamak, dahası bunu bir tür okuması "zevkli" ya da "ilgi çekici" bir tarihsel anlatı haline indirgemek büyük bir haksızlık olur. Toplumların neyi nasıl kutladıklarına dair bir bilgi birikiminin toplumsal tarih açısından bizlere sunduğu ufuk bu tür sınırlamaların ötesine geçer.

Türkiye, kutlanan bayramlar bakımından zengin bir listeye sahip. Bunların içinden dinsel bayramları çıkardığımızda bile bu liste pek kısalmıyor. Genel olarak devletle ilişkili olarak kutlanan bayramları dört türde toparlayabiliriz. Öncelikle yurt çapında resmi kurumları tatil ederek kutladığımız bir dizi milli bayramımız var: Cumhuriyet Bayramı; Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı; Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı; Zafer Bayramı.[1] Tatil günü olmasalar da reformlara yönelik olarak yine yurt çapında kutlanan ve kısıtlı bir alanda da olsa kutlanmaya devam edilen bazı başka önemli günler de var: Dil Bayramı, Yerli Malı Haftası ve Kabotaj Bayramını bunların arasında sayabiliriz. Bir de yerel olarak kutlanan ama milli tarihin önemli duraklarını temsil eden kurtuluş ve ziyaret günleri "önemli günler" arasında yerlerini alırlar. Bunlardan ayrı olarak, bir zamanlar geleneksel olarak kutlanan, ancak belediyelerin "millete mal etmeye" gayret ettikleri, yani yerel sınırlar içinde yapılsalar dahi yurt çapında ses getirmeleri arzu edilen Aksu veya Kavala şenliği niteliğinde yerel bayramlar var. Esasen, bu bayramları tarihsel gelişimleri bakımından olduğu kadar sosyolojik ve folklorik bir bakış açısından da incelemek mümkün. Bayram morfolojisinin temel yapısı özellikle folklorcular tarafından festival türü altında detaylı bir biçimde araştırıldı.[2] Buna ek olarak, bayramların belirli bir tarihsel süreç içindeki sosyolojisi de yeni araştırmalara konu oluyor.[3] Bu yazının sınırları içinde, ve daha uzun bir projeye baş-

---

[*] Bu çalışma Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde son iki yıldır vermekte olduğum "gösteri sanatları tarihi" ve "sözlü tarih" derslerinin hazırlık sürecinde şekillendi, bu derslere katılan öğrencilerin değerli katkılarıyla zenginleşti ve bir versiyonu 17.12.1995 tarihli Sarıca Toplantısı'nda sunuldu. Sarıca Toplantısı'ndaki yorumları için Orhan Koloğlu ve Hakan Erdem'e ve bu yazıyı hazırlamam konusunda beni teşvik eden Füsun Üstel'e özellikle teşekkür etmek isterim.

Taksim'de Onuncu Yıl törenleri.

langıç olarak, burada yalnızca milli bayramların Cumhuriyetin ilk yıllarından 1970'lere kadar olan tarihsel gelişimleri ve onların incelenmesinde izlenebilecek olası yöntemler üzerinde duracağım.

MİLLİ BAYRAMLARIN DÖNEMSELLEŞTİRİLMESİ

"Büyük bayram" mertebesine çıkan günlerin hangi spektrum içinden seçildiğini görmek için *Nutuk*'taki tarihsel anlatıya göz atmak yeterli. Yine de, Erzurum ve Sıvas Kongreleri veya belirli meydan muharebeleri gibi aynı resmi anlatının önemli duraklarını oluşturan diğer günlerin "büyük bayram" olarak neden seçilmediklerini ayrıca araştırmak gerek. *Nutuk*'taki tarihsel anlatıya göre büyük bayram olarak kabul gören günlerin kronolojik sıraları şöyle: (1) 19 Mayıs 1919'da Atatürk Samsun'a çıkıyor, (2) 23 Nisan 1920'de TBMM açılıyor, (3) 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz sona eriyor ve (4) 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan ediliyor. Bu günler tarihin lineer akışı içinde yıl esas alınarak böyle sıralansalar da, kolektif hafızamızdaki hâkim sıralama akademik takvime göre yapılagelmiş: Okullar açılır, 29 Ekim kutlamaları için hazırlıklar başlar, bu kutlama biter bitmez 10 Kasım törenlerine hazırlanılır. İkinci dönem ise sırasıyla 23 Nisan'a ve 19 Mayıs törenlerine hazırlıklar yapılır ve 19 Mayıs kutlamalarını takiben okullar kapanır. 30 Ağustos akademik takvimin dışında kaldığından öğrencilerin okulla olan kişisel ilişkilerinde özel bir hatıra oluşturmaz. Kısacası, milli bayramların kutlama günleri kendi diakronik zamanlarından çıkarılıp başka bir zaman dilimine, senkronik bir zamana devrolmuş gibidirler. Bu bakımdan da bağımsızlık mücadelesinin en önemli günü olarak görülen ve Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük bir coşkuyla kutlanan Zafer Bayramı, yeni akademik zamanın direttiği dönemselleştirmeyle neredeyse eski önemini yitirmiştir.

İKİ FARKLI YÖNTEM: YAZILI KAYNAKLARIN ÖTESİNDE SÖZLÜ TARİH YÖNTEMİNİN GETİRDİKLERİ

Milli bayramların tarihsel gelişimlerini iki ayrı cepheden incelemek mümkün. Yazılı kaynaklar, özellikle *Halkevi Dergileri* ve Cumhuriyet döneminin günlük gazeteleri, milli bayram kutlamalarının detaylı tasvirleri ve bayram meydanlarında söylenen nutukların metinlerini bize ulaştırıyorlar. Buna paralel olarak tematik bir sözlü tarih araştırması da yapılabilir. Bu metotların her ikisi de araştırmacıyı esas itibarıyla farklı tür bilgilere doğru yönlendirir. Yazılı kaynaklar, milli bayramların morfolojisine, geleneksellleşmiş kutlanış kalıplarına ve bayram münasebetiyle verilen nutukların genel söylemlerine dair bizlere "enformatik" bir açılım sağlıyorlar. İkinci yöntemleyse farklı tür bir bilgiye ulaşıyoruz. Sözlü tarih yönteminin bir imtiyazı olan bu bilgi, bayram teması etrafında toplanan anlatılar bütününden çıkan ve bayramın kolektif hafızamızda ne anlam ifade ettiğine dair bize ipuçları veren bir bilgi. "Milli bayram" anlatmak üzere başlayan her söyleşinin bizleri farklı temalara (hatta terimlere) sıçratması ve başka anlamlara doğru geçişler sağlaması bu farklı bilgi türünü algılamamızda en önemli delilleri oluşturuyorlar. Bayramlar konusunda yapılan söyleşiler,[4] ve bunların sonucunda ortaya çıkan anlatılar bütünü, bizlere "enformatik" bilginin sınırları dışında kalan "izlenimci" bir bilgi dünyasının kapılarını aralıyor. Aslına bakılacak olursa, sözlü tarih yöntemi de en az yazılı kaynaklar kadar "enformatik" bilgiyi araştırıcısına sunuyor. Hatta, sözlü anlatıların, çoğu kez, yazılı kaynakların resmiyeti içinde yer almayan bir dizi detayı da karşımıza çıkardığını görüyoruz.[5] Ancak, sözlü tarihi yalnızca bizleri yazılı kaynaklarda olmayan detaylara götüren bir yönteme indirgemek veya sözlü tarihin vaat ettiği açıklamaları bu tür bir "detay-enformasyonun" yaratacağı anlık heyecanla tüketmek de hata olur.

Bu yazı kapsamında incelediğimiz sözlü anlatıların ortaya çıkardığı önemli bulgulardan birisi şu oldu: Milli bayramlarla ilgili olarak yapılan söyleşilerde "bayram" denilen olgu çoğu kez "tören" olarak algılanıyor.[6] Buna göre, Cumhuriyetin ilk neslinin kolektif hafızasında iki büyük "bayramımız," yani iki büyük "törenimiz" var: İlki Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları, diğeri de Atatürk'ün naaşının kaldırıldığı gün. Birincisi büyük bir şenlikse, ikincisi de büyük bir ayin! Bu iki tören kadar olmasa da, belleklerde yer eden diğer bayram izlenimleri daha çok ilk ve ortaokul yıllarına uzanıyor ve "23 Nisan"lar ile "19 Mayıs"lar olarak genelleniyorlar.

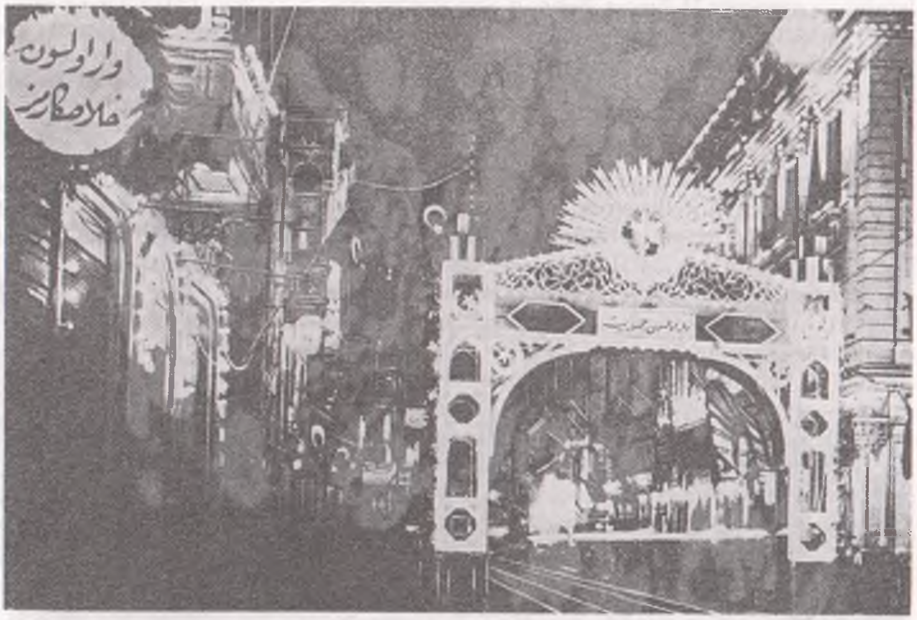

1924'te Cumhuriyet'in ilk yıldönümünde İstiklal Caddesi. Takın üzerinde "Var Olsun Cumhuriyet", soldaki defne yapraklarıyla süslü tabelada ise "Var Olsun Halaskârımız" yazıyor.

Büyük bayramları sözlü anlatılardan dinlemek, bizlere bu bayramların yazılı kaynaklar tarafından aktarılan resmi programlarının ötesine geçerek çok daha kişisel dünyalara girme imkânını tanıyor. Onuncu yıl kutlamalarına Nişantaşı Ortaokulu'ndan katılan bir genç kızın hafızasında bu bayram aslında okul içi bir başka bayramla eşdeğerdir. M. P. için, onuncu yıl kutlamalarının hatırası, mektebe gelen terziler, yapılan provalar ve dikilen özel kıyafetlerle tanımlı:

> "O zaman bütün İstanbul yerinden oynadı, bütün Türkiye yerinden oynadı. Bize özel kıyafetler yaptırdılar okulda. Düşünün yani, okulun bütün talebelerine... Mektebe terziler geldi, ölçülerimizi aldılar ve böyle fötr şapkalar... O kadar sevinmiştik ki onlara! Kasket değil de fötr şapkalar... Lacivert-beyaz kurdeleli... ve lacivert plili etek, lacivert ceket, içinde beyaz bluzlarımız vardı. Daha evvel önlük giydiğimiz için tabii o bize çok şık geldi o kıyafetler. Ve Nişantaşı'ndan Beyazıt'a kadar yürüdük biz."[7]

Birçok anlatıda bayramlara ve törenlere ait bazı sahnelerin hafızalarda bir "sese" ya da bir "görüntüye" indirgenerek kaydedilmiş olduğu da ortaya çıktı. İstanbul'daki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları bir anlatıcının belleğinde "geliyorlar, geliyorlar" nidasıyla yer etmiş; Beyazıt'dan Taksim'e kadar yol kenarında biriken halkın beklediği şeyse resmi kuruluşların, okulların ve esnaf cemiyetlerinin geçit resmi.[8] Atatürk'ün naaşının Dolmabahçe'den alınarak Sarayburnu'na taşındığı gün ise Nevin Keyn için Setüstü'nden gelen feryatlarla tanımlı: Ağlamalar, hıçkırıklar ve "bizi kimlere bıraktın da gidiyorsun?" diye bağıran kadın sesleri.[9] İzlenimler "sese" indirgendikleri gibi, bir o kadar da "görüntü" ve "imaj" olarak hafızalara kaydediliyorlar. Atatürk'ün cenaze törenini izlemek için Eminönü'nde bir oda kiralayan Nevin Keyn için bu günün en kuvvetli imajı dizi dizi süvarilerin güneş altında "ışıl ışıl parlayan" dik kılıçlarıyla oluşturdukları nurdan bir koridor içinde, naaşın yavaş yavaş Galata Köprüsü'nde ilerlemesidir. Bir diğer anlatıcı, Mefharet Altunkaya için ise 10 Kasım yarıya inen bir bayraktır:

> "O zaman Atatürk hastaydı, yatıyordu. Şeyde, Dolmabahçe Sarayı'nda yatıyordu; hastaydı. Bizim evden kule gözüküyordu... Taksim'deki kule. Hep bayrak asılıyordu. Orada asılı duruyordu; çekik. Bir gün yine sabahleyin, yine bakum, hiç unutmam dokuzdu saat. Bir de bakıyordum her sabah kalkışımda, bizim gözüküyordu o taraf denizden. Bayrak böyle yavaş yavaş aşağıya inince ben o kadar bozuldum ki tasavvur edemezsin yani. Sanki bir boşlukta kaldım. Hiç... hiç yani bomboşlukta kalmışım gibi. Hâlâ beni etkiliyor o. O kadar şeydir. Güzel şey yani. Ondan sonra tabii merasimle Haydarpaşa'ya gitti."[10]

"Güzel olan" ölüm değilse bile, öleni anarken kişilerin kendilerini içinde buldukları toplu yas anını yaşamaları ve belki de, yasın ne anlam ifade ettiği konusunda aynı duyarlılığı paylaşan bir kalabalığın parçası olmalarıydı. Bayramlar nasıl bir uzlaşma sürecinin ürünü iseler, kuşkusuz, ayinler ve yas törenleri de benzer bir inanç birlikteliğini gerektirirler. Sözlü anlatıların bayram ve törenlere dair bizlere açtığı en önemli kapılardan birisi de üzerinde uzlaştığımız kutlama veya anma biçimlerinin yapısal analizlerinin ötesindeki izlenimlere temas etmemizi sağlamalarıdır.

CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI

Milli bayram kutlamalarının tek parti döneminde gelişen ve yerleşikleşen morfolojisinin detaylı tasvirlerini yazılı kaynaklarda bulmak mümkün. Ama öncelikle, bu resmi kutlama biçimlerinin tarihsel olarak ilk kez nasıl ve nerede oluştuklarının hikâyesini araştırmak gerekir. Mesela Meclisin açılış günü olan 23 Nisan'ın ilk sene-i devriyesinde kutlandığı söyleniyor.[11] Enver Behnan Şapolyo'ya göre 29 Ekim'in ilk kutlanışı ise neredeyse bir doğaçlama şeklinde olmuş; diğer bir deyişle Cumhuriyet Bayramı kendi kendisine bayram olmuş (Şapolyo, 1935). İlk kutlamaların nasıl yapıldıklarının yanı sıra bazı bayramların kendi tarihsel anlamları dışında bir kavram etrafında kutlanmaya nasıl başladıklarını da ayrıca araştırmak gerekir. 30 Ağustos'un "Zafer Bayramı", 19 Mayıs'ın "Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı" ve 23 Nisan'ın da "Çocuk Bayramı" olarak geçerlik kazanmalarının tarihçesi de en az kutlama biçimlerinin tarihsel gelişimi kadar önemli bir konudur.

Büyük bayramların "ilkleri" konusunda en detaylı tasviri yukarıda bahsi geçen 1935'te Şapolyo tarafından *Ülkü* dergisinde yayımlanan bir makalede buluyoruz. Buna göre, 1923 yılının 29 Ekim Pazartesi günü akşam saatlerinde Millet Meclisi bir toplantı yaparak Kanun-ı Esasi Encümeni'nin hazırladığı mazbata ve Teşkilat-ı Esasiyeyi kabul ederek Cumhuriyeti ilan etti. Şapolyo şöyle aktarıyor:

> "Halk, meclisin önünde dolu idi. Cumuriyetin ilanını ve Atatürk'ün Cumhurreis olduğunu duyunca coştu ve sevinç ve heyecan içinde Ankara'nın dar sokaklarına daldıkları zaman, meclisin arkasında hazırlanmış olan toplar ateşe başladılar. Yüzbir parça top devam ediyor. Türk ulusuna Cumuriyeti ilan ediyordu. Toplar devam ederken, Ankaralılar da mahalleler arasından tabancalarını boşaltarak Cumuriyeti kutluluyordu.
>
> 30 Birinciteşrin Salı günü, Ankaralılar sabahaleyin isleri basına gelmişlerdi. Geceden atılan yüzbir parça top ve her taraftan atılan silah seslerile halk bu mutlu karardan haberi olmuştu. Büyük bir sevinç içinde bütün dükkanlar açıldı. fakat az zaman sonra tekrar kapatıldı. Saat onda bütün dükkanlar kapanmış ve her taraf bayraklarle donatılmıştı. Sokaklar adam almıyordu.
>
> Cumuriyetin ilanı için bir bayram yapılması hususunda hicbir tarafta bir sözleşme olmadığı halde halk kendi kendine dükanlarına bayraklar astı. Kale mahallelerinden kadınlar ve ellerinde bayraklar olduğu halde çocuklar, bayramlık elbiselerini giymişler, meclisin önüne doğru akıyorlardı. Tahtakale, Balıkpazarı. Karaoğlan caddeleri insanle dolmuş taşmıştı. O zamanlar Ankara'nın nüfusu 70 bine çıkmıştı. Diyebilirim ki bu nüfusun hepsi ayakta idi. Saat on buçukta meclisin önündeki geniş alanda o kadar halk birikmişti ki, caddelerden gecmenin imkanı yoktu. Meydanda ufacık bir yol açmak için sıra ile polisler dizildiler. Meclisin içine saylavlar bile kalabalıktan giremiyorlardı. Bu içten coşuş ve canlı kaynayış ancak bu şekilde muhafaza ediliyordu. Kültür bakanlığının, Taşhanın damları da insanle dolmuştu.
>
> Hava berraktı.. Güneş yaz günlerini hatırlatan bir sıcaklık saçıyordu. Kadınlardan, erkeklerden, Atpazarına, Salıpazarına gelmiş olan köylülerden, esnaftan, memurlardan velhasıl her sınıf halktan toplanmış büyük bir kalabalık. Millet bahçesini Kültür Bakanlığı bahçelerini ve meydanını baştan başa sarmıştı. Yüzlerde ve ruhlarda taşan bir sevinç vardı. Türk halkı yapılan büyük işleri, yüksek kaya sinesile anlıyor, onu kutluyordu. *Cumhuriyetin ilanını resmi bayram yapan, halkın kendi arzusu oldu.* Halk sabırsızlıkla yeni başkanını ve diğer bakanları görmek için can atıyordu. (...) Ankara Halkının Cumhuriyet ilanından dolayı sevinç ve heyecanı gece de devam etti. Belediye önünde Meclis mızıkası ulusal havalar çaldı, meydanlarda büyük meşaleler yakıldı, havaya mehtapler atıldı. Her sokaktan davul zurna sesleri geliyordu. Büyük bir fener alayı yapıldı, binlerce halk, asker, memur, esnaf, işçi, talebe, kadın ve çocuk sokaklara döküldü. O kadar kalabalık vardı ki, insan yürümeden bu insan akıntısına bağlı gidiyordu. Ankaranın ve bütün Türkiyenin candan kutluladığı geceli gündüzlü bir bayram daha görülmemişti.
>
> Halk sokaklarda:
>
> 'Yaşasın cumuriyet!' diye bağırıyor.."[12]

Her ne kadar Cumhuriyet ilanının kendi kendisine bayramlaştığı ileri sürülse de Meclisin arkasında hazır bekleyen toplar ve Meclis Mızıkasının ulusal havalar çalması bu ilk kutlamanın başka boyutları olduğuna da işaret ediyor. Şapolyo'nun makalesinde halkın katılımına yapılan vurgu, "sınıfsız toplum yaratma" söylemi şeklinde hemen hemen tüm Cumhuriyet Bayramı tasvirlerinde yer alır. 1940 yılında yine *Ülkü*'de çıkan bir makale bu söylemin tipik bir örneği olarak gösterilebilir:

> "Ulus Meydanı son köşesine kadar dolu, iğne atsan yer yok. Ankara'nın ve bütün bir Türkiye'nin nabzı burada atıyor.
>
> Sırtı en ağır kürkle örtülü şık bayan ve silindir şapkalı şehirli ile ayağı çarıklı, sarı keten gömlekli köylü ve ipini koltuğuna almış hamal yanyana, omuz omuza."[13]

Bayramın meşruiyeti biraz da bu her sınıftan insanın katılımında saklıdır. Hatta kimi yazılı kaynaklar bayram tasvirlerinde "azınlık"ların ya da "yabancı konsolosların" kutlamalara ilgisini ayrı bir önemle vurgular. Bu bayram, yalnızca kendi kendimize kutladığımız bir bayram olmamakla ve tam da "bizden olmayanların" meşru kabul ettikleri ve paylaştıkları bir kutlama olmasıyla kuşkusuz daha sağlam bir yere oturacaktır.[14]

Bütün milli bayramları kapsayan bir spektrum içinde "Cumhuriyet Bayramı neyin bayramıydı" sorusunu soracak olursak, herhalde ona yeni bir rejimin meşruiyetini dünyaya ilan ettiği gündü diye yaklaşabiliriz. Ama yazılı kaynaklarda bu bayrama başka bir dizi anlam yüklendiğini de gözlemleyebiliyoruz: "İnkılap günlerinin bayramını Cumhuriyetin ilan olduğu güne topladık ve onu millet bayramı yaptık"[15] denilirken, Cumhuriyet Bayramı bir tür kendinden sonra gelen dönemi, yani reformları kutlayan bir gün olarak benimsenir. Bir başka yazıda, 29 Ekim "halkın kendi eserini hazla, iftiharla seyrettiği" gün olarak da ifade bulur.[16]

Cumhuriyet Bayramlarının, daha çok, memleket varlıklarının hem o memlekette yaşayanlara hem de dışarıya karşı teşhir edileceği bir gün olarak algılanmasında geçit törenlerinin kuşkusuz çok önemli bir yeri var. Resm-i geçitler, özellikle 10. yıl kutlamalarıyla birlikte, ama sanırım ondan önceki yıllarda da, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının kalbini oluşturuyorlar.[17] Esasında, bu geçit törenle-

İzmir'de bir Cumhuriyet Bayramı.

ri aynı zamanda birer "geçiş" töreni olarak da kutlanıyorlardı: "Cumhuriyetimiz onuncu yaşına bastı", "artık on beş yaşında" ya da "on sekiz yaşını doldurmuş" denerek, bu bayrama neredeyse bizden bağımsız bir yaşam atfedildiği açıkça görülür. Buna göre, her bir yaş geride bırakıldığında, Cumhuriyet Bayramları ve onların geçit törenleri, İstanbul valisinin 1933'teki kutlama nutkunda da söylediği gibi, konsolide edilmiş bir rejimin bir tür görsel dışavurumu şeklinde algılanıyordu:

> "10 yıldan beri kutluladığımız Cumhuriyet Bayramlarını sırasile bizi 10 yıl mes'ut ettiği için, Cumhuriyet rejimi artık bu kadar *gürbüzlük* çağına girdiğini gördüğümüz için ve bizim sonraki nesillerin hep bu güzel günleri göreceğimize sonsuz bir imanla kanaat getirdiğimiz için bu bayramımız geçmiş eşlerinden büyüktür. 10 kere büyük. 100 kere büyük..."[18]

Bir başka yazı da, "Cümhuriyetimiz artık 15 yaşında; bu demektir ki artık cümhuriyetimiz için hiçbir sarsıntı korkusu kalmamıştır" diyerek bu kutlamanın rejimin yerleşikleşmesiyle olan ilgisine özellikle işaret ediyor.[19]

Bu yıldönümlerinin ve geçiş törenlerinin en önemlisi, daha önce de değindiğim gibi, Cumhuriyet Bayramı'nın onuncu yıl kutlamalarıdır. Yazılı kaynaklara göz gezdirdiğimizde, onuncu yıl kutlamalarının resmi programının daha sonraki yıllarda düzenlenecek kutlamalara da bir model teşkil ettiğini görürüz. 1933 yılının 28-30 Ekim arası gazeteleri bu kutlama töreninin detaylı programını bize ulaştıran en zengin kaynaklardır. *Cumhuriyet* gazetesi 28 Ekim 1933 günkü manşetini "Büyük Bayram Yarın: Bayramda teyyareler 50 milyon kağıt atacaklar" ve "Donanmamız da bütün kuvvetile İstanbul Limanına gelerek şehrimizde yapılan şenliklere iştirak edecek" şeklinde vermişti. Gerçekten de 29 Ekim gününden başlayarak üç gün süresince Hava Kuvvetleri "memleket üzerinde büyük bir devir yaparak", köylere kadar her tarafa "kutlulanan günün yüksek manasını ifade eden cumhuriyet, inkılap ve istiklal gibi büyük ideallere karşı milletin bağlılığını kuvvetlendirecek vecizeleri ihtiva eden küçük kağıtlar" atarlar.[20]

Onuncu yıl şenliklerinin nasıl kutlanacağı resmi olarak yönlendirilmiş olup, bunun esasları sadece Ankara ve İstanbul'da yapılacak törenler için değil bütün şehirleri de kapsayacak şekilde düzenlenmişti. Resm-i geçitler, şehrin belli merkezlerine kurulan taklar, bayraklandırılan resmi daireler ve Ankara'da Atatürk'ün verdiği nutkun umumi yerlere konan hoparlörlerden naklen dinlenmesi bu resmi törenin temel yapı taşlarını oluşturuyordu. Örneğin İstanbul'daki onuncu yıl kutlamaları asker, polis, itfaiye, talebeler, esnaf cemiyetleri, spor kulüpleri ve diğer teşekküllerin oluşturduğu bir grubun saat 9:00'da Üniversite Meydanında ve Süleymaniye Camii avlusunda toplanmasıyla başlamıştı. Üniversite önüne konulan radyodan "Gazi Hazretlerinin nutku" dinlenmiş, İstiklal Marşı ve yeni bestelenen Cumhuriyet Marşı okunmuştu. 11:30 gibi başlayan geçit resmini izlemeye gelenler arasında yabancı konsoloslar, Harp Akademileri kumandanları, vilayet, adliye, belediye ve matbuat erkânı, Şehir Meclisi azaları, mali müesseseler ve banka müdürleri vardı. Geçit alayının önünde ise Harbiye Mektebi Mızıkası, Harbiye, Tıbbıye ve Deniz Lisesi talebeleri, Bahriyeliler, Kuleli ve Maltepe askeri mektep talebeleri, muhtelif askeri kıtalar, süvari ve topçular, Şehir Bandosu, polis müfrezeli itfaiye ve 3000 kadar okul talebesi (Has-tabakıcı Mektebi talebeleri, kız liseleri, Galatasaray, Kabataş, Pertevniyal liseleri, izciler, Darüşafaka, Şişli Terakki, İngiliz Kız Koleji, Rum, Ermeni, Musevi ve Alman liseleri) bulunuyordu. Daha sonraki bölümde hayır ve esnaf cemiyetleri geçtiler. Ve bunların her birinin, Osmanlı şenliklerinde olduğu gibi, kendi temalarına uygun konuları teatralize etmekte oldukları gözlenebilirdi.

Bergama'da Onuncu Yıl törenleri.

Örneğin, geçidin bu bölümünün en başında yer alan Himaye-i Etfal grubu bir otomobilin içinde büyük bir süt şişesiyle beşik içinde süt çocuğu taşımaktaydı. Çiçekçiler ve Bahçıvanlar Cemiyeti şeref tribününün önünden geçerken vali ve kumandanlara birer buket sundular. Arabacılar muhtelif araba şekillerini sergiledi, balıkçılar büyük bir kamyonun üzerine oturttukları balık kayığının yanına temsili olarak bir dizi de küçük balık yerleştirmişlerdi. Celep esnafının kamyonunda canlı koyun, öküz ve manda vardı. *Cumhuriyet* muhabirinin aktardığına göre, Körler, Sağırlar, Dilsizler Cemiyeti geçerken Kolordu Bandosu da "hazin bir hava" çaldı.[21] Kabzımallar meyve temsillerini sergileyerek ve mavnacılar mavnaya timsali bayrak çekerek ilerlediler. Bunların yanında, ayakkabıcılar, deri silicileri, dokumacılar, yazmacılar, örücü esnafı, fırıncılar, lokantacılar, hamallar, inşaat işçileri, kaldırımcılar, kahveciler, kasaplar, marangozlar, saraçlar, sıvacılar, sucular, sütçüler ve deniz ameleleri de kendi sıralarıyla geçtiler. Büyük geçit resminin önemli bir parçasını da "köylüler geçidi" teşkil ediyordu. Daha önce vilayetler aracılığıyla köylerini temsilen bir kadın, bir erkek (muhtemelen muhtarlar) ve bir çocuk olarak çağrılan köylü gruplarının en önünde bir köylü kadın omzunda tüfek, cephane sandıkları yüklü bir öküz arabasını çekerek ilerlemekteydi. Köylü gruplarının Ankara'daki geçitte ise "milli kıyafetleriyle" yürüdükleri kaydedilmiştir. Başkent olması dolayısıyla Ankara'daki törenin elçilerin kabulü ya da gece baloları gibi bazı ayrıcalıkları olduğunu da eklemek gerekir.

Taşrada kutlanan onuncu yıl törenleri İstanbul ve Ankara'dakilerin küçük birer modeli olmuşlar. Taklar kurulmuş, önceden yapılması gereken hazırlıklar duyurulmuş. Sivil ve askeri resmi erkân, esnaf ve talebelerin katıldığı geçit törenleri oralarda da yapılmış. Halkevi ya da parti binalarına konan hoparlörlerle Ankara'dan Atatürk'ün nutku dinlenmiş. Bu kutlamaların kentlerdekinden farklı olarak yaşanan bir cephesi, kuşkusuz civar köylerden merkez kasaba ya da şehre inen köylülerin bu resmi program dışında düzenledikleri gece eğlenceleridir. Kutlama programının bir parçası olarak hazırlanan fener alayları, sergiler, "müsamereler" ve "milli piyeslerin" yanı sıra, köylülerin katılımıyla kendiliğinden yapılan bu eğlenceler belki de bu kutlamaların yerel cephesini vurguluyorlardı. Onuncu yıl kutlamalarında, Anadolu'da birçok yeni okul ve tesisin açılış ya da temel atma törenlerine de yer verildiğini ve geceleri vali konaklarında ziyafet sofraları kurulduğunu da biliyoruz.[22] Ancak taşrada düzenlenen onuncu yıl törenlerinin en can alıcı kısmını "toprak alma merasimleri" oluşturuyordu. Genellikle resmi törenin açılış gününde yapılan bu merasim, Ankara'da Gazi'ye sunulmak üzere, bir kesenin içine o şehrin ya da kasabanın ileri gelenleri tarafından birer avuç toprak konmasından ibaretti. Örneğin Balıkesir'deki törende, toprak alma merasimine vali, Cumhuriyet Halk Fırkası reisi, belediye reisi, Halkevi reisi, malul bir gazi ve şehrin üç mektebinin en kıdemli talebeleri katılmışlardı.[24] Afyon Valisi Ahmet Durmuş Bey'in deyişiyle, bu merasim, "Gazi'nin kurtardığı mübarek yurt toprağının yine Gazi'ye" sunulmasıydı. Afyon'daki törene katılanlar arasında vali, belediye, CHP ve Halkevi reislerinin yanında harp malulü bir hamal ve "şehit çocuğu" Kemal Efendi'nin varlıkları bu merasimin yerel uygulamaları hakkında bizim için önemli bir örnek oluşturur. Anadolu'daki milli bayramların bir başka özelliği de Atatürk'ün o yöreyle ilişkisini vurgulayan mekânların süslenip ziyarete açılmasıydı. Örneğin, Dumlupınar'da köylüler bayramı kutlarken Gazi'nin harpte çadırını kurduğu damın üstüne temsili bir çadır kurmuşlar, bayrak ve dallarla süsleyip birer birer içine girip ziyaret etmişlerdir.[25] Bu anlamda, taşra bayramlarının "yerel" kimlikleri "milli" kimlikle uzlaştırıcı alanlar açma işlevini de zaman zaman yüklendiği gözlemlenebilir.

Cumhuriyet Bayramlarıyla ilgili sözlü anlatılarda hafızalarda en çok yer eden imgenin geçit alaylarının teatral yönü olduğu ortaya çıkıyor. Bunun yanında, birçok anlatıcı bu kutlamaları evlerin ve esnaf dükkânlarının süslenmesiyle de hatırlıyor. Pendik'in yalılarının çam dalları ve renkli gaz lambalarıyla dekore edildiği, daha sonraki yıllarda da berber, manav ve kasap dükkânlarının bayrak ve Atatürk posterleriyle donatıldığı bu hatıralar arasında.[26] 29 Ekimlerin de "ses" ve "imajları" var. Evlerden sokaklara bütün meşruiyetiyle yayılan yüksek volümlü radyo sesi, Ankara Millet Bahçesi'nde akşamları ince saz heyetinin konser nidaları, ışıklandırılmış Ziraat ve Merkez Bankaları binalarıyla Vakıf Hanlarını bu ses ve imajların arasında saymak mümkün. Tabii bunlara bir de sinema salonlarının en iyi filmlerini Cumhuriyet Bayramı dönemine denk getirdiklerini ve Ankara Kalesi, Anıtkabir ve eski Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne aile gezileri düzenlendiğini de eklemekte fayda var.[27]

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları onuncu yılının ardından yazılı kaynaklarda, en azından da Halkevi dergilerinde, eskisi kadar yer almıyor. Dahası, bayram kutlamalarına ait tasvirlerin daha sonraki yıllarda çoğunlukla yerel Halkevi yönetiminin bir tür kendini merkeze methetmesine fırsat tanıyan raporlara dönüştüğünü görüyoruz.[28] ■

---

1. Bunlara 1960-80 arasında kutlanan 27 Mayıs Hürriyet Bayramı da katılabilir, ancak onun meşruiyeti diğer milli bayramlara nazaran çok farklı ve sınırlı bir tabana/alana dayanıyordu.
2. Bu konudaki literatür için bkz. Alessandro Falassi (der.), 1987, *Time Out of Time*, New Mexico: University of New Mexico; Roger Abrahams, 1982, "The Language of Festivals: Celebrating the Economy", *Celebration: A World of Art and Ritual*, der. Victor Turner. Washington, DC: Smithsonian Institution Press; Richard Bauman, Patricia Sawin ve Inta Gale Carpenter, 1992, *Reflections on the Folklife Festival: An Ethnofraphy of Participant Experience*, Bloomington: Indiana University Press; Beverly J. Stoeltje, 1992, "Festival", *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments*, ed. R. Bauman, New York, Oxford: Oxford University Press.
3. Bu alanda Jean Davallon, Philippe Dujardin ve Gerard Sabatier tarafından derlenen *Politique de la Memoire. Commémorer la Revolution*, Presse Universitaire de Lyon (1993) gösterilebilir.
4. Bu yazıda başvurulan sözlü kaynakların önemli bir kısmı Boğaziçi Üniversitesi'nde vermekte olduğum sözlü tarih dersi kapsamında Onok Bozkurt, Çiğdeme Dalay, Armağan Ekil, Pelin Esmer, Barış Kabak, Funda Ödemiş ve Halide Velioğlu tarafından yapılan söyleşilere dayanmaktadır. Kendilerine ve söyleşi metinlerinin akademik çalışmalarda kullanılmasına izin veren Fatma Mefharet Altunkaya, Şerif Baykurt, Mediha Erdoğan, Rafet Erkan, Nevin Keyn, Teşrife Mersin, Güner Moralı, M. P., Yahya Sabri, Bedri Selimhocaoğlu, Güner Tarba'ya teşekkür ederim.
5. Bu türden bir "detay-enformasyona" örnek olarak belki şunu gösterebiliriz. Milli bayramlarla ilgili yapılan bir söyleşide Atatürk'ün önerisiyle tüm kadınların Sümerbank basmalarından birer gece elbisesi diktirdiği bir balo tertip edildiği bilgisi verilmişti (Halide Velioğlu'nun M. P. ile yaptığı söyleşiden).
6. Bir söyleşide de İstanbul'un işgalden kurtuluş anı milli bayram olarak anlatıldı. Mediha Erdoğan'la 16.11.1995 tarihinde yaptığım söyleşi.
7. Halide Velioğlu'nun M. P. ile yaptığı söyleşiden.
8. Pelin Esmer'in 26.3.1995 tarihinde Güner Tarba ile yaptığı söylesiden.
9. Nevin Keyn ile 16.11.1995 tarihinde yaptığım görüşmeden.
10. Onok Bozkurt'un 13.5.1995 tarihinde Mefharet Altunkaya ile yaptığı söylesiden.
11. Orhan Koloğlu'nun Sarıca toplantısında yaptığı açıklamadan.
12. Enver Behnan Şapolyo, 1935. "Cumuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Ülkü*, II. Teşrin, s. 199-202. Vurgu bana ait.
13. Sefer Aytekin, 1940. "Bayram Günlerinde", *Ülkü*, II. Teşrin, s. 16.
14. "Bilhassa şimdiye kadar merasimlere biraz yabancı kalan bazı gayri Türk anasır da içlerinden gelen istekle Cumhuriyetin 10. yıldönümünü tes'it eden halk kütlesine iltihak etmişler, aynı samimiyet ve ateşle şenlik yapmışlardır." *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1933, s. 4.
15. Şükrü Kaya, 1937. "Cumhuriyetin 14. Yıl Dönümü", *Ülkü*, sayı 57, (II. Teşrin 1937), s. 209.
16. Ülkü, 1941. *Ülkü*, sayı 3 (II. Teşrin, 1941), s. 17.
17. Burada Osmanlı şenliklerinden gelen esnaf geçidi geleneğinin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında ilk yıllardan beri yapılıp yapılmadığına dair soru işaretleri olduğunu belirtmek gerekir. Sözlü anlatılardan birinde (Güner Tarba'yla yapılan söyleşide) 1932 yılında bir resm-i geçitten bahsediliyor, ne var ki 20'li yıllardaki pratiği ayrıca araştırmak gerekiyor.
18. İstanbul valisinin nutku, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1933, s. 4. Vurgu bana ait.
19. Rahmi Balaban, 1938. "Cumhuriyet Bayramımız", *Fikirler*, sayı 177 (İkinci Teşrin 1938), s. 1-2.
20. *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1933, s. 5.
21. *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1933, s. 5.
22. *Kaynak*, 1933. "Balıkesir'de Cumhuriyet Bayamı Nasıl Geçti?", *Kaynak*, sayı 10 (II. Teşrin 1933), s. 293-296.
23. *Kaynak*, 1933. "Balıkesir'de Cumhuriyet Bayramı Nasıl Geçti?", *Kaynak*, sayı 10 (II. Teşrin), s. 293-296.
24. *Taşpınar*, 1933. "Üç Gün Üç Gece", *Taşpınar*, sayı 13 (II. Teşrin 1933), s. 17-27.
25. *Taşpınar*, 1933. "Üç Gün Üç Gece", *Taşpınar*, sayı 13 (II. Teşrin 1933), s. 17-27. Aynı şekilde, 19 Mayıs kutlamalarında İzmir'de de Atatürk'ün bulunduğu bir tepe bayraklar ve meşalelerle süsleniyor. *Fikirler*. "İzmir'de 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", *Fikirler*, sayı 248-249 (Haziran 1943), s. 2.
26. 1960 ihtilali sonrası bunlara bir de 38 Milli Birlik Komitesi üyesinin fotoğrafının da eklendiği bize aktarılan önemli bir detay. Barış Kabak'ın Bedri Selimhocaoğlu ile yaptığı söyleşiden.
27. Pelin Esmer'in 26.3.1995 tarihinde Güner Tarba ve Barış Kabak'ın Nisan 1995'te Bedri Selimhocaoğlu ile yaptıkları söyleşilerden.
28. Mesela, Trabzon Halkevi kutlamaları 1943'te "Cumhuriyet Bayramı şerefine temsil salonumuzda fevkalade eğlenceli bir aile toplantısı yapılmış'tır; 1945'de "Cumhuriyet Bayramımızın *canla başla kutlanmasına iştirak eden evimiz* bayramın devam ettiği süre içinde hoparlörlerle halk hatipleri söyletmiş ve 2. gece salonlarımızda bir balo tertip edilmiştir" ve 1948'de de "*Evimiz horoncuları* şehir içinde yer yer geceli gündüzlü horonlar oynamış, hoparlörümüzle yayınlanan koro kolumuzun müzik programı alaka ile dinlenmiş ve salonu*muz*da açılan resim sergisi binlerce kişi tarafından seyredilmiş. *Bu bayrama evimiz her yönden büyük varlıklar yaratmak suretile katılmıştır*" sözleriyle ifade etmiştir. *İnan*, 1943, sayı 9 (2. Teşrin, s. 31; *İnan*, 1945, sayı 21 (Kasım), s. 32; *İnan*, 1948, sayı 44-45 (Ekim-Kasım), s. 24 (Vurgu bana aittir).

BEYOĞLU'NUN ESKİ SİNEMALARI-VI

BEHZAT ÜSDİKEN

1950 yılına kadar eski Pera ve sonraki Beyoğlu'nda yaşamış olan diğer sinemalar ise şunlardı:

Ar, Electra (Alkazar), Cine Palace (Şık) ve Atlas. Bunları sıralarına göre gözden geçirecek olursak ilk önce Cine Palace'dan başlamamız gerekmektedir.

CINE PALACE (ŞIK)

Bu sinema hakkında yapılan tüm yorumlarda sinemanın, Grand Rue de Pera üzerinde ve şimdilerde Akbank'ın bulunduğu yerde açıldığı belirtilmekte ve bu sinemaya Cine Palace'ın dışında girişteki aynalardan ötürü (kimine göre bu aynalar duvarlarda, kimine göre ise tavanda idi) "Aynalı Sinema" da dendiği görülmektedir.

Ancak büyük bölümü yanlış ve genellikle tarihlerle mekânları karıştıran Cemil Filmer'in *Hatıralar* adlı eserinde bu sinema için aynen şöyle denmektedir: "O yıllarda İstanbul'da 125 (buraya özellikle dikkat edin), kişilik bir tek sinema vardı. Beyoğlu'nda şimdiki Akbank'ın bulunduğu yerde olan Aynalı Sinema. Giriş holünün tavanında yekpare bir ayna olması hasebi ile bu isim verilmişti. Meşhur Weinberg işletiyordu. Enver Paşa ve devrin ricali film görmeye oraya giderlerdi." (Cemil Filmer, *Hatıralar*, s. 88.)

O yıllarda yani 1918-1919 arasında Beyoğlu'nda Americain, Eclair, Orienteauw, Santral, Majestik, Apollon sinemaları var. Ayrıca 1914 yılının Haziran ayında henüz inşaatı tamamlanmamış, zaman içinde "Cine Palace" adı ile açılacak bir sinema daha vardır. Yalnız, "Cine Palace" olarak adlandırılacak bu sinemanın inşa edildiği yer oldukça büyüktü. Sayın Cemil Filmer'in anılarında yazdığı gibi 125 kişilik değil aşağı yukarı 600 kişi alabilecek bir kapasitedeydi. Nitekim bu sinemanın yapımı sürerken ve 1915 yılının ekim ayı içinde Weinberg'in *Moniteur Oriental* gazetesinde çıkan bir ilanın da özetle şöyle denmekte idi.

"Cine Palace Sineması pek yakında açılacaktır. Lobisi çok lüks olan sinemanın sahibi, Pera'nın yakından tanıdığı S. Weinberg. Bu sinemanın parteri amfi şeklindedir, locaları ve balkonu da bulunan sinemanın koltukları çok güzeldir. Sinemanın iç duvarları ise, artistik bir şekilde dekore edilmiş bulunmaktadır. Çok iyi bir şekilde havalandırılmış olan sinemanın, aydınlatması da kelimenin tam anlamıyle bir harikadır."

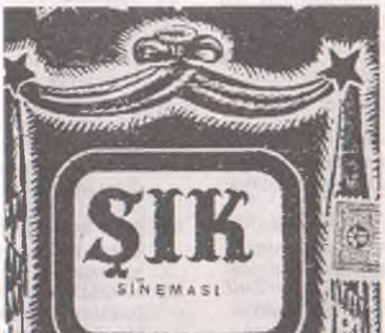

Şık Sineması'nın programı.

İşte ilanlarla bu şekilde tanıtılan ve yapımının tamamlanmasından hemen sonra açılan bu sinemada 1916 yılından sonra gerçekten çok güzel filmler oynatılmaya başlanmıştı. Örneğin, 7 Ekim 1918 Pazartesi günü "Manja La Cigarettiere", 14 Ekim 1918 Pazartesi günü "La Belle Yolande" ve dört bölümlük "Aimer C'est Souffrir", 21 Ekim 1918 Pazartesi günü Lida Borelli'nin "Papillon de Nuit", 27 Ocak 1919 Pazartesi gününden başlamak üzere, güzel Polonyalı Makowska'nın, beş bölümlük harika filmi "La Gioconda".

Bir başka kaynağa göre bu sinemanın çalışmaları sürerken, Weinberg sinema literatüründe adı geçmeyen ancak gerçekte var olan diğer bir sinemayı da gene "Cinema Palace" adı ile işletmeye açmıştı.

Bu sinema Tokatlıyan Oteli'nin karşısında ve hemen Hanzuk Eczanesi'nden sonra idi. Sinema burada bulunan bir hanın girişindeki mağazanın içine yapılmıştı. Bundan dolayı da sinemanın girişi dardı ve tek bir kapısı vardı, arka taraftaki balkona iki yandan da açılabilirdi, ama tüm balkonda yalnızca üç sıra koltuk bulunuyordu. Uzun ve dar olan parterde en fazla 15 sıra vardı, sinemanın perdesi de hemen kapı yanında ve normal pedelerden daha küçük bir ebatta idi. İşte Weinberg bu sinemayı da 1920 yılında "Cinema Palace" adı ile açtı.

Sayın Cemil Filmer'in aklında kalan bu sinema idi. Yoksa sonradan "Şık" adını alan değil.

1925 yılında *Tanin* gazetesinde çıkan bir ilana göre, Cine Palace Sineması'nın adı çok kısa bir süre için "Eden" oldu. Çok ilginçtir ki Eden Sineması kapandıktan sonra, Tokatlıyan Oteli'nin karşısında bulunan ve adı sinema literatüründe geçmeyen Cinema Palace'ın yerinde "Eden" adında bir restoran açılmıştı (Bu restoran o dönem açılmış olan "Mulen Ruj" müzikholünün sahibi Dervişzade İbrahim Bey tarafından işletilmekte idi). Hatta Atatürk'ün uşağı Cemal Granda, anılarında Atatürk'ün, Beyoğlu'nda bulunan "Eden" adındaki bu lokantaya gittiğinden söz eder. Bu bakımdan Eden Sineması'nın yerinde Şık Sineması'nın açılmasına karşılık, sinemanın biraz aşağısında ve Galatasaray'a doğru (Turnacıbaşı Sokağı'ndan sonra) aynı ad ile restoranın açılmış olması gerçekten ilginçti. Kaldı ki; Eden, hem restoran hem de varyete programları ile bir müzikhol gibi çalışıyordu. Bundan ötürü de Dervişzade İbrahim Bey aynen şöyle bir ilan vermişti:

"Eden Beyoğlu İstiklal Caddesinde

Türkiye'nin yegâne Türk müessesesi olup çok temiz ve şirin bir aile yuvasıdır. Bu salonda en yüksek hususi ve resmi ziyafet ve düğünler yapılır. Birinci sınıf orkestra, caz ve varyete vardır. Burayı teşrif edip ezhercihet memnun olmamak imkânı yoktur.

Fiatlar her yerden elverişlidir."

Bu kadar sık Weinberg'ten söz ettikten sonra aklıma geldi. Bundan evvelki sayıda Sayın Burçak Evren, "Beyoğlu'nu Bilmek Kolay Değil" ismini verdiği bir yazı yayımladı. Gerçekten doğru, Beyoğlu'nu bilmek gerçekten kolay değil, yalnız Beyoğlu'nda sinema vardır, tabii fotoğrafçı da. Ama ne sinemada ne de fotoğrafçıda Beyoğlu yoktur. Kaldı ki, 1993 senesinin Ekim ayında çıkan bir eserde aynen şöyle denmektedir: "Ülkemizde ilk sinema gösterisi, aslen Leh Yahudisi olan Sigmund Weinberg tarafından 1896-97 yılında gerçekleştirilmiştir. Bugüne dek üzerinde yeterince araştırma yapılmamış olan Weinberg, ülkemize yalnızca sinemayı sokmakla kalmamış, Batı'daki her yeniliğin tanıtılmasında ve satışında önemli roller oynamıştır. Örneğin Türk halkı, fonoğraf, gramofon, plak, fotoğraf makinesi gibi günün yeni buluşlarıyle Weinberg'in öncülüğü ile tanışma fırsatını bulmuştur. Weinberg'in araştırıcı, meraklı, yeniliğe açık heves ve tutumu Pathe firmasının, Türkiye mümessiliğini üstlenmesini kaçınılmaz yapmış böylece sinema bulunuşundan çok kısa süre sonra, Osmanlı topraklarında boy göstermiştir.

Weinberg sinemayı Yıldız sarayında şehzadelere hokkabazlığının yanı sıra bir salon eğlencesi olarak kullanan gözbağcı Bertrand'ın aksine, yığınlara ulaşabilecek etkili ve eğlendirici bir etkinlik olarak görmüş ve bu görüşünü ülkemizdeki Pathe Sineması gibi ilk yerleşik salonu açarak kanıtlamıştır."

Bu arada unuttum ve eserin salonu kimin olduğunu belirtmedim. Buyrun:

Eserin adı: *Başlangıcından Günümüze Sinema Dergileri* (sayfa 13).

Eserin Yazarı: Burçak Evren.

Tabii ki bu açıklama ile ilgili olarak herhangi bir yorum yok. Aslında olamaz da. Gelelim Cine Palace, sonraki adı ile Şık Sineması'nın içine: Sinemanın parteri yukarda da belirlediğim gibi meyilli olduğu için bir amfiyi andırırdı. Sinemada parterin dışında localar ve balkon da bulunmakta idi.

Sinemanın ana girişinde bulunan iki gişe sol tarafta idi. Partere girişi ise sağda bulunuyordu. Eğim aşağı doğru olduğu ve sessiz sinema döneminde yapılandığı için perdenin bulunduğu yer oldukça yüksekti. Orkestra çukurunun bulunduğu yerin üstü ise, sesli film döneminde ve zamanla kapatılmıştı. Sinema Şık adı altında çalıştığı dönemlerde oldukça iyi filmler gösterirdi: Örneğin 1935 yılında "Altın", Gary Cooper ile Talullah Bankhead'ın "Le Demon du Sous-Marin" (Şeytan ve Uçurum) filmleri gibi.

Ancak sinema kalitesini 1940'lı yıllardan sonra oldukça düşürmüş ve dönem dönem, aynı seans içinde iki film birden göstermeye başlamıştı. Örneğin 1946 yılının ocak ayında: "Alo Burası Paris" ve "Londra Yolcuları".

Ben bu sinemada gördüğüm filmler içinde en çok, Erich von Stroheim ve Viviane Romance'ın oynadığı "Cebelitarık Casusu" filminden etkilenmiştim. Bunun dışında sinema son dönemlerinde sürekli, filmlerin ikinci versiyonlarını göstermekle ünlenmiş ve gerçekten kalitesini daha da düşürmüştü.

Bu arada 1925 yılından sonra sinemanın adı "Şık" olarak değiştirildiğinde, işletmecisi Kadri Cemali olmuştu.

Ayrıca, sinemaya aynalı sinema denmesinin nedeninin aynaların varığı olduğundan söz etmiştim. Her ne kadar Sayın Cemil Filmer aynanın tavanda tek bir parça halinde olduğundan söz ediyorsa da, Afif Yesari, *İstanbul Hatırası* adlı yapıtında aynen şöyle der: "Yerini bir banka şubesinin aldığı Şık Sineması'nı, (dört bir yanı aynalarla kaplı olduğu için, Aynalı Sinema da denirdi)..." (s. 10)

ELECTRA (ALKAZAR) SİNEMASI:

Alkazar'ın atası olan Electra Sineması'nın bulunduğu yerde, önceleri Dumas Kardeşlerin at arabaları yapım ve tamirhanesi bulunmakta idi. Electra Sineması da 1918 yılında bu işyerinin yerine yapılanmıştı. Ancak kaynaklarda görülen bu tarihe karşılık yaşama geçmesi için en az beş sene beklemesi gerekmişti. Çünkü bu sinema ile ilgili ilk yayın doğrudan 1923 yılında görülmekte, bu tarihten önce ise sinemanın faaliyeti ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Sinemanın içine gelince: Ana kapı ve giriş çok güzel yapılmıştı. Yerler tamamen mermerdi, girişten hemen sonra birkaç basamakla gişelerin olduğu yere inilirdi. Gişeler sol tarafta bulunmaktaydı. Gişelerin hemen yanındaki merdivenden parterin bulunduğu birinci kata çıkılırdı. Bu merdivenler de tamamen mermerdi. Sinemanın iki balkonu vardı. Yalnız üst balkon alttakinden oldukça küçüktü. Sinema toplam beş yüz kişilikti. Sinema'nın ana girişi ile arkadaki Aleon (Alyon) Sokağı'na uzanan bir geçişi bulunmaktaydı. Bundan dolayı da bu geçide Aleon (Alyon) geçidi denirdi.

Bugün kullanılmayan bu geçit eskiden sinemanın çıkışı olarak kullanılırdı. Ayrıca sinemanın par-

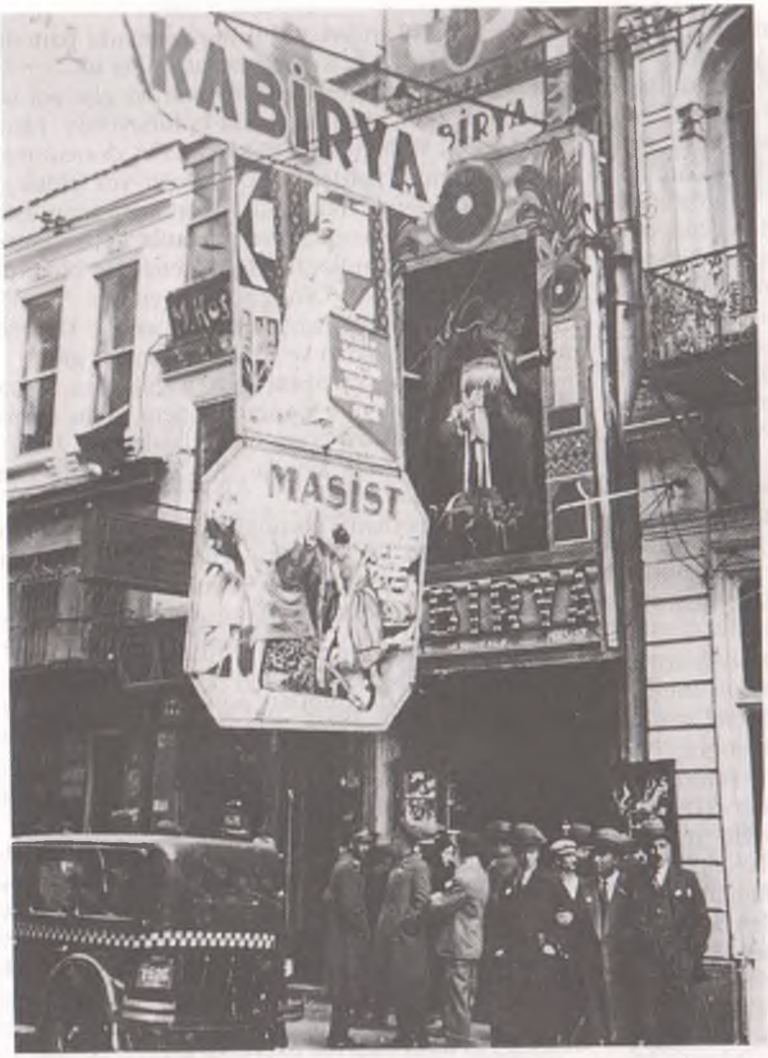

Selahattin Giz'in bir fotoğrafında Alkazar Sineması.

terinde birinci ve ikinci de vardı; arka taraf ise koltuktu. Yukarda da belirttiğim gibi, iki balkonu vardı, ama üst balkon çok küçüktü. Sinemanın Electra adı ile gösterime girdiği ilk tarih 1923 olarak görülmektedir. Nitekim *Le Courrier du Cinema* dergisinde de bu sinema ile ilgili haberlere ancak 1923 yılı içinde rastlıyabiliyoruz.

Bu sinemada ilk zamanlar oldukça kaliteli filmler gösterilirdi. Örneğin 1935 yılında Paul Muni, Ann Dvorak, George Raft'ın "Scarface" (Alcapone) ve artistlerini anımsayamadığım "Korkunç Ev" bunlardan bazılarıdır.

1940'lı yıllarda ise sinemada oynayan filmlerin tamamı, western veya macera türünde idiler. Örneğin "Maskeli Beşler", "Maskeli Onikiler", "Canavarın Damgası-Fu Mançu", "Dev Adam" (Bu film bugünlerde televizyonlarda oynayan "Süpermen"in atasıdır, göğsünün ortasında bulunan "S" harfi ise "Shazeim" anlamına gelen bir işaretti. Ufak tefek bir adam olan "Dev Adam", bu kelimeyi söylediğinde, o hale dönüşürdü). Ayrıca "Casus Kıran", "Yüzbaşı Amerika", bu tür filmlerin arasında seyrettiklerimizdendi. Bunun dışında Jean Pierre Aumont'un çok güzel bir filmi olan "Gungadin"i de burada seyrettim.

Yukarda sözünü ettiğim filmler, o dönemler 12 ve 24 kısım olarak oynardı. 24 kısımlık filmleri iki bölümde, yani birer hafta ara ile seyredebilirdik.

Alkazar Sineması da, Şık Sineması gibi esprisini zamanla yitirdi, bir ara tamamen seks filmleri oynatan bir sinemaya dönüştü. Ancak bugün tekrar eski halini aldı. Ne yapalım yaşayanlardan ne kaldı ki?

AR SİNEMASI

Ar Sineması şimdiki Yeşilçam Sokağı'nın içinde ve 1943 yılında açılmıştı. Bu sinemanın yerinde önceleri, Sakızağacı Caddesi'nde bulunan Ermeni Katolik Patrikhanesi'nin bahçeleri bulunuyordu.

1933 yılının sonlarında bu bölüme, Karlman Pasajı'nın üst katındaki Turkuvaz Gazinosu'nun kapanması üzerine, o dönem gazinonun yöneticisi olan Mr. Pouritz ve karısı tarafından "Yeni Turkuvaz" adı ile bir gazino açılmıştı. Ancak açılan bu yer uzun süre çalışmayarak kısa süre sonra kapandı. Yerine de bir garaj yapılandı. Zaman içinde ve 1943 yılından önce, yapılan bir anlaşmayla Arzuyan (Vahram) burasını bir sinema binası olarak inşa ettirdi.

İnşaat 1943 yılı içinde bitti ve aynı yılın sonlarına doğru sinema işletmeye açıldı. Sinema açıldığında Beyoğlu'ndaki diğer sinemalara göre çok daha temiz görünümlü idi. Sinemanın parteri hafif aşağıya doğru eğimli idi. Daha sonra düzelen parterden yukarı doğru hafif bir eğim göze çarpardı. Sinemanın balkonu oldukça büyüktü. Kademeler arasındaki basamak yükseklikleri az olduğundan çok rahat bir iniş ve çıkışı bulunmaktaydı. Sinema dar ama oldukça uzundu. Ayrıca perde geride bulunduğu için en önde oturanlar dahi filmi rahatlıkla izleyebilirdi.

Ar Sineması'nda seyrettiğim filmler oldukça fazlaydı. Örneğin Edgar Allan Poe'dan sinemaya uyarlanan "Morg Sokağı Cinayeti". Karl Malden bu filmde gerçekten çok iyiydi. Bu filmi balkondan seyrettiğimi anımsıyorum. Filmin kanımca en güzel sahnesi, ceset kolunun şöminenin içinde sarkmasıydı. Ayrıca Bing Crosby'nin, "İmparator Valsi", Dana Andrews, Mongomery Clift'in "The Best Years of Our Lives" (Hayatımızın En Güzel Yılları) ve 1940'lı yılların sonunda seyrettiğim, ben ve benim gibileri oldukça fazla etkileyen Gloria Warren'in "You Are

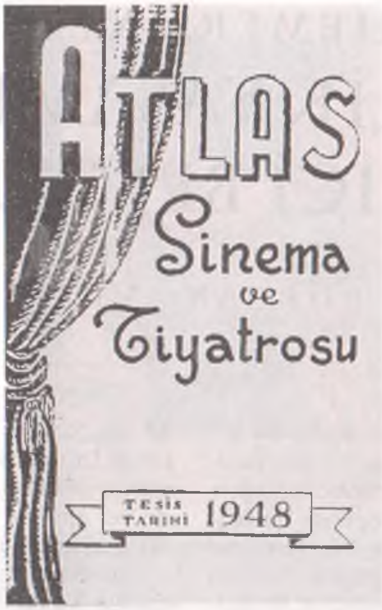

Atlas Sineması'nın programı.

"Always in My Heart" (Her zaman Kalbimdesin) özellikle müziği ve ufak tefek çıtı pıtı Gloria Warren'in söylediği filme de adını veren şarkı. O dönem bu şarkı gerçekten ünlenmişti. Hatta Papajorjio bu şarkının Türkçe metni ile notasını bile basmıştı. Sinemada gördüğüm filmleri sıralamakta bir yarar görmüyorum, çünkü herkes elindeki mevcut dergi veya kataloglara bakarak istediği kadarını yazabiliyor. Ama doğru, ama yanlış. Gelelim sinemanın durumuna: Bu sinemanın adı önce "Yeni Ar", arkasından "Sine-Pop" oldu, halen de bu adla yaşamını sürdürmekte.

Bir hatırlatma: Beyoğlu bir bilinmeyendir. 1955 yılından önce burada yaşamayanlar veya yaşayamayanlar (yaşı veya toplum düşüncesinin gereği), ne kadar eski dönemlere ait eserler okusalar, ne kadar eski döneme ait belge toplasalar da burayı gözlerinin önüne getiremezler. Getirmelerine de olanak yoktur.

Bu bakımdan "nostalji"ye dönük eser vermek isteyenlerin hepsi, belirli çerçeve içinde kalmaya mahkûmdurlar.

Pera ve Beyoğlu'nda yaşayan azınlıklar, Rum, Ermeni, Musevi ve Levantenler, Müslümanlarla beraber kendi kurallarını koymuşlar ve bu kurallar içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir, tabii ki 1840-1955 yılları arasındaki dönem içinde. Bugün ise "nostalji"ye dönük eserler yazmak ve bazı şeyleri sırf eldeki belgelere göre yorumlamak, eski Pera toplumunu yok saymak demektir. Unutulmamalıdır ki elde bulunan bir belgenin varlığı veya yokluğu, bu belgeye bağlı kişi veya kişilerin gerçekten Pera'da olduklarının bir kanıtı değildir. Çünkü onlar eğer istenmiyorsa, belgenin geçerliliği kendi sınırları içinde kalır.

ATLAS SİNEMASI

Atlas Sineması, önceleri banker Köçeoğlu Agop Efendi'nin sahibi bulunduğu konağın içine yapılanmıştı. Konağın yapım tarihi ise oldukça eskiye, 1870'lere dayanıyordu. Burayı Aziz Borovalı satın almış ve dönemine göre Balkanların en büyük sinemasını buraya oturtmuştu. Yapılandığı dönemde sinema 1.700 kişi alabiliyordu. Sinemaya aynen bırakılan büyük kapıdan girilirdi, giriş holünün duvarlarına konan film lobilerinden sonra gişelerin olduğu yere gelinirdi. Bu sinemada parter ve parter localara ayrı kapıdan, balkon, yan balkon ve balkon localara merdivenle çıkılan diğer bir bölümden girilirdi. Sinemanın parterine girebilmek içinse, birkaç basamak inmek gerekirdi. Parter çok genişti, her iki yandan ve ortadan parter koltuklarına ulaşma olanağı vardı. Ön taraftaki birinci ile koltuk arasında oldukça geniş bir platform bulunmaktaydı. Parter locaları, partere girişin hemen sağında ve solundaydı. Balkon ise çok yüksek kademelerle ayrılmıştı. Yalnız buradaki balkon localar arkada değil ön taraftaydı ve balkon localarının her biri altı kişi alırdı. Bilet kalmadığı zamanlarda, gişe boş kalan balkon localarının koltuk-iskemlelerini tek tek satardı.

Yan balkonlar iki taneydi. Sağdakine de soldakine de iki ayrı merdivenden çıkılırdı. Yan balkon küpeşteleri şekillendirilmiş çok güzel ferforjelerden yapılmıştı. Tabii ki yan balkondan rahat seyredebilmek için, hemen küpeştenin yanındaki koltuğa oturmak gerekirdi, bu sinemada birinci numaralı olmasına karşılık yan balkon numarasızdı. Lüks balkon ise çok dikti. Kademe basamaklarının yüksek olması nedeniyle yürürken çok dikkat etmeniz gerekirdi. Sinemanın sahnesi hem enine hem de boyuna çok genişti. Bu yüzden de Ankara Devlet Operası, Taksim Sahnesi'ne taşınmadan önce temsillerini burada verirdi. Orhan Boran, İngiltere'den İstanbul'a döndüğünde burada bir gösteriye de çıkmıştı.

Sinema Şubat 1948 yılında açıldı. Çok büyük ve rahat bir sinema olması dolayısıyle büyük bir seyirci kitlesine sahip oldu. En önemli özelliği ise, matinelerin ve suarenin tam zamanında başlamasıydı. Film seansları şöyleydi: 2.15-4.30-6.45 ve suare 9.15. Sabah matineleri olduğunda saat 11.00'de başlardı. Bazı uzun metrajlı filmlerde bu seanslar değişirdi. Filmlerden önce bir haber filmi gösterilir, filmine göre de bazen "cartoon" filmler oynatılırdı.

Zannedersem 1955'ten sonra, sinema sezonunun bitmesine yakın olan nisan ve mayıs aylarında, her hafta bir film olmak üzere üç film gösterilir ve sonuçta seyirci tarafından beğenilen en güzel film saptanırdı. Film biletlerinin koçanları saklanır ve son filmden sonra sinema tarafından toplanmış ve üç hafta boyunca sinema hollerinde sergilenmiş olan eşya kura sonucu seyircilere dağıtılırdı.

Bu sinemada seyrettiğim ilginç filmlere gelince, kanımca en çok hoşumuza giden Gene Kelly, Van Heflin, June Allyson, Lana Turner ve Vincent Price'ın oynadığı "Üç Silahşörler"di. Film başlamadan, bir yazı görürdünüz perdede: "Birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için" Tyrone Power'in "Şarlatan"ı, Robert Taylor ve Elizabeth Taylor'un "Kara Şövalye", Stewart Granger ile Deborahh Kerr'in "Hazreti Süleyman'ın Hazineleri" gibi filmlerle listeyi uzatmak mümkün...

Beyoğlu'nun Eski Sinemaları'nı burada tamamlıyoruz, çünkü 1955 yılından sonrakiler bizi ilgilendirmiyor. ■

EPHEMERA NEDİR?

GÜNDELİK YAŞAMIN GELİP GEÇİCİ BELGELERİ

BURÇAK EVREN

Kimilerine göre tarih iki bölümden oluşur: Bir yarısı kütüphane raflarındadır, diğer yarısı ise çöp kutularında. Genel anlamda ephemera bu ikincisini uğraş alanı seçen bir hobinin ya da onun ötesinde bir başka sosyal tarihçiliğin adıdır. Bu tarihçilik, resmi ve yarı resmi tarihin ciddiye almadığı "günlük yaşamın küçük ve geçici belgeleri" üzerine kuruludur. Bu belgeler geçmiş dönemlerin yaşantısını daha geniş ve daha geçerli açıklamalar getirecek kanıtlar sunmaktadır. Geçmiş yeniden oluştururken, eldeki belgeler kadar ve kimi zaman onlardan daha çok, farkına varılmayıp atılanlarla, önemsediğimiz kimi belgeler büyük önem taşımaktadır. Bu tür bir konuyu kendisine uğraş seçen ephemera koleksiyonculuğu ise gün geçtikçe önem kazanmakta, bir hobinin dışında tarihçiliğe eş bir kulvarda koşarak hızla yaygınlık kazanmaktadır. Ephemera sözcüğü Grekçe epi (hakkında) ve hemera (gün) sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Sözlüklerde bu kelime "kısa ömürlü her şey" anlamında kullanılmaktadır. Zoolojide kısa ömürlü böceklere bu ad verilmektedir. Bu kelimeyi çağrıştıran ephemerid, kısa ömürlü su sineği, ephemeris ise takım anlamına gelmektedir. Ayrıca ephemeridea, ephemerae, ephemeron, ephemerides de çeşitli tanımlamalar için bilimsel olarak kullanılmaktadır. Bu kelime bugünkü anlamda ilk kez 1751 tarihinde Dr. Johnson'ın *The Ramber* yapıtında ".. Bu bir günün sayfaları, öğrenmenin ephemeraları..." şeklinde yer almıştır. Yazar, "bir günün sayfaları" ile günlük gazeteleri tanımlamıştır.

EPHEMERA DERNEĞİ KURULDU

Ülkemizde ephemera ile ilgili çalışmalar yapanlar, uzmanlar ve koleksiyonerler bir araya gelerek Ephemera Derneği'ni kurdular. Amaçları arasında periyodik yayın yapmak, müzayede düzenlemek, düzenli sergiler açmak, yurtiçinde ve dışında bu konuyla ilgili çalışmalar yapan derneklerle ilişki kurarak belge alışverişini sağlamak ve yitip giden kâğıt antikalarına bir piyasa hazırlamak olan dernek kurucuları arasında şu isimler bulunuyor: Melih Dolay, Yaşar Temiz, Ercan Sanus, Celal Yıldırım, Hakan Akçaoğlu, Yaşar Yeğen, Sertaç Kayserilioğlu, Ziya Günenç, Tunca Varış, Mert Sandalcı, Atilla Ekşinozlugil, Burçak Evren.

Ayrıca dernek Eyüp ve Kadıköy semtlerinde dünyanın ilk ephemera müzelerini açmak için de çalışmalarına başladı. Derneğin yayın organı olan *Ephemera* dergisi ise nisan ayının ortalarında piyasaya çıkacak ve iki ayda bir olmak üzere düzenli olarak yayımlanacak.

CONSTITUTION

Bir sigara kâğıdı.

Ephemera örnekleri Burçak Evren koleksiyonundan.

Ephemeranın net bir tanımını yapmak oldukça zordur. Ve bu konuyla uğraşan çeşitli dernekler kendilerince tanımlar üreterek en yakışanını ve en özgününü bulmak için âdeta yarışmaktadırlar. En kısa ve yaygın olanı ise "gündelik yaşamın gelip geçici belgeleri" şeklindedir. Kasım 1975 tarihli ilk *Ephemera* gazetesinde ise tanım şöyledir: Kısa süreli kullanım için üretilmiş basılı ve el yazması belgeleri kapsayan her şey. 1980 ile 1990 arasında bu tanımlamanın kesin bir şekil alması için çeşitli fikirler üretilmiştir. Sonuçta, bu terim şu özellikleri taşımaktadır:

1. Kâğıttan yapılmış (genellikle basılı, bazen el yazması),
2. Genellikle iki boyutlu (ancak paket, ilaç ve kibrit kutuları olabilir),
3. Genellikle gelip geçici (ancak kimi zaman evlilik belgesi ya da krala ve sultana ait bir bildiri olabilir),
4. Genellikle okula devam kâğıdı, pusula, etiket gibi rasgele evraklar (ancak çok değerli bir ödül sertifikası da olabilir).

Ephemera tanımının dışında bir diğer sorun da yazılı belgelerin risale

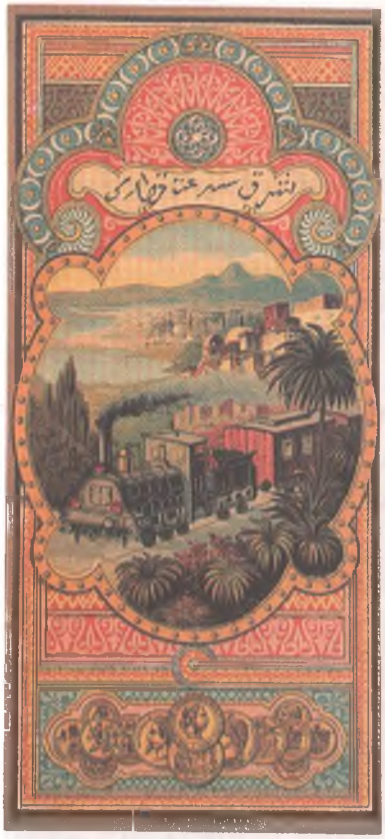

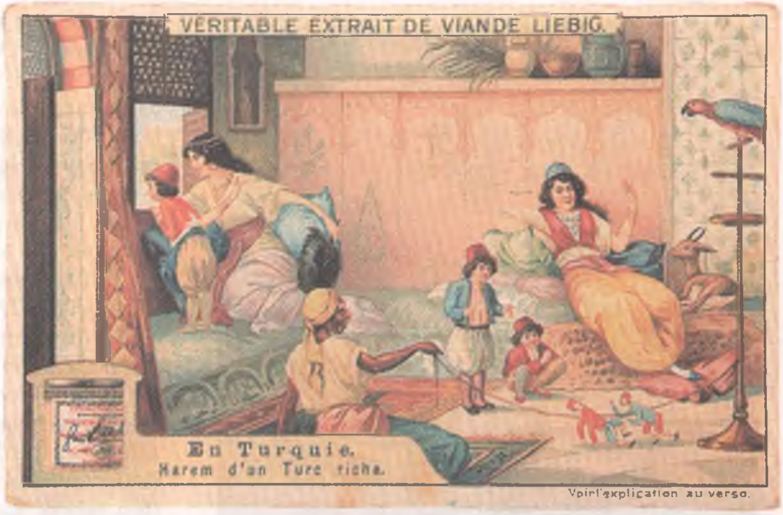
VÉRITABLE EXTRAIT DE VIANDE LIEBIG.
En Turquie.
Harem d'un Turc riche.
Voir l'explication au verso.

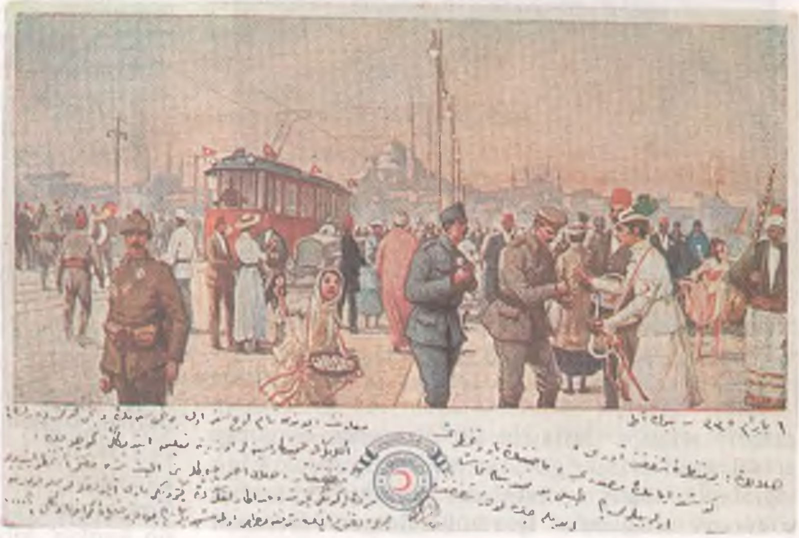

"Şark sürat katarı" resimli bir fes etiketi (üstte), Liebig et suyu hülasası için hazırlanmış Türk haremi temalı reklâm kartı (sağ üstte) ve köprü üstünde Hilal-i Ahmer menfaatine bağış toplayanları gösteren aynı cemiyetin bir kartpostalı (yanda).

mi, yoksa kitap mı olduğu hakkında belirsizliktir. Günümüzde 32 sayfaya kadar olanlar risale, bunun daha fazlasının kitap olarak tanımlanması kesinleşmiştir. Bu ve benzer tüm sorunlar, koleksiyoncular ya da bu konuda uğraşan uzmanlar tarafından bireysel olarak çözüme ulaştırılmakta, kabul gördüğü oranda yaygınlaşıp benimsenmektedir.

Bugüne dek bulunmuş en eski ephemera malzemesi MÖ 300 yılına ait bir papirüstür. MS 100'de İngiltere'de bulunan Roma dönemine ait ephemeralar arasında ise savaş kayıtları, inşaat malzemelerine ilişkin faturalar, bir askerin ailesine yazdığı mektup ve ayakkabı imalatçılarına ait belgeler yer almıştır.

Bilinen en eski ephemerist ise Samuel Pepys'tir (1633-1703). Ünlü bir günlük yazarı olan Pepys'in biriktirdikleri arasında halk türküleri, sokak edebiyatının ürünleri ve etiketler bulunmaktadır. O dönemi ait çoğu kişi tarafından çok değersiz olarak tanımlanan bu nesnelerin koleksiyonunu sistematik bir şekilde yapan Pepys, günümüze bir açıdan yararlar sağlayan büyük bir arşiv bırakmanın üstesinden gelmiştir. Pepys'in değeri ancak yıllar sonra anlaşılmış, 1688'de Jean Carvin tarafından yapılan portresi 1980'lerin ortalarında Ephemera Derneği'nin amblemi olarak kabul edilmiş ve ayrıca onun adına yapılan bir altın madalya, bu dalda çalışmalar yapan kişilere ödül olarak düzenli şekilde verilmeye başlanmıştır.

Bir diğer ünlü ephemerist ise halk türkülerinin kurtarıcısı olarak tanımlanan John Bagford (1650-1716) olmuştur. Kâğıt ve ciltcilik hakkında önemli çalışmalar yapan Bagford'un asıl uğraş alanı ise halk türkülerine ait belgeleri derlemek olmuştur. 1707'de İngiltere Antikacılar Derneği'nin kurucuları arasında da yer alıp bu derneğin uluslararası düzeyde tanınmasını sağlamıştır. Bagford'un bir diğer ünü de kitaplara karşı gösterdiği aşırı ilgi(!)den gelmektedir. William Blades 1888'de kaleme aldığı *The Enemies of Books* "Kitap Düşmanları" adlı yapıtında onu "ülkedeki tüm kitapçıları dolaşarak kitap kapaklarını koparan kişi" olarak tanımlamıştır. Gerçekten de Bagford, kitapların içindekilerinden çok kapaklarıyla uğraşmış ve gördüğü her ilginç kapağa sahip olmak için onları içlerinden ayırmak gibi kolay kolay affedilmeyen bir davranış göstermiştir.

İlk ephemeristlerden biri de halk türkülerini toplayan Thomas Percy'dir (1729-1811). Şair ve aynı zamanda piskopos olan Percy bu konuya bir

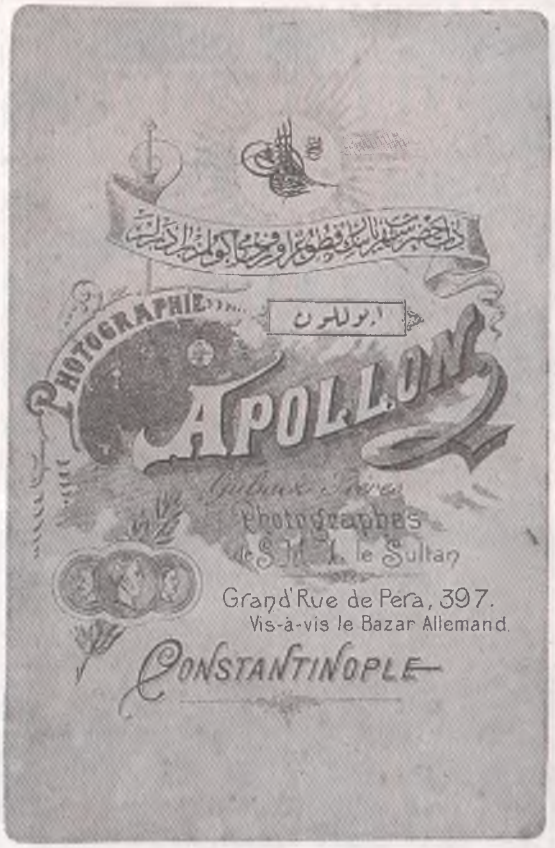

Apollon fotoğrafhanesine ait bir fotoğraf kartı.

raslantı sonucu girmiştir: Bir gün ziyarete gittiği arkadaşının evinde gözüne yerdeki buruşuk kâğıt yığınları takılmış ve bunların hizmetçi tarafından şömineyi tutuşturmak için kullanıldığını öğrenince birkaçına bakmak gereksinimi duymuş; kâğıtların birçoğunun 17. yüzyıla ait el yazması eski şiirler olduğunu anlayınca da bunun gibi yok olmaya ramak kalmış tüm kâğıtları toplayarak dünyanın sayılı koleksiyonlarından birine sahip olmuştur.

Amerika'nın en büyük ephemeristi ise Isaiah Thomas'tır (1749-1831). Amerika Antikacılar Derneği'nin kurucusu olan Thomas halk türkülerinin yanı sıra, haftalık gazetelere de büyük ilgi duymuş ve dünyanın bu konuda en büyük koleksiyonlarından birini yapmıştır.

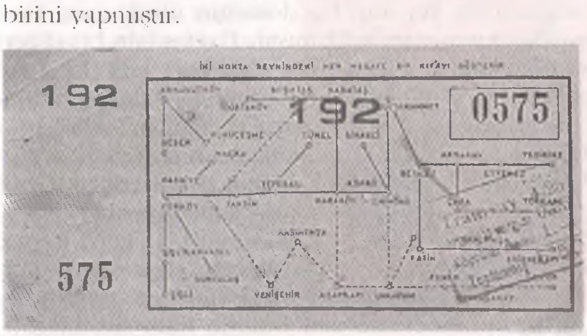

Tramvay bileti.

İlginç ve büyük ephemera koleksiyoncularından biri de Amerikalı ev kadını Bella C. Landauer'dir (1875-1960). 1923 yılında kitap kapaklarını toplayarak koleksiyonculuğa başlayan Landauer, kısa sürede koleksiyoncuların koleksiyoncusu olma yolunda kâğıda dönük her şeye ilgi duyup toplamıştır. Topladıklarıyla bir enstitünün kurulmasına zemin hazırlayan bu ev hanımının 400 bin parçadan oluşan koleksiyonu bugün Havacılık Bilim Enstitüsü, Metropolitan Museum of Art, Darmouth College Library ve Baker Library'de sergilenmektedir. Dünyanın en zengin basılı ephemera koleksiyonu ise 1968'den bu yana Bodleian Library'de teşhir edilmektedir. Müzeler tarafından ciddiye alınarak topladıklarına sahip çıkılan ilk ephemerist ise Jefferson Burduck'tir. Sigara kâğıtlarından sakız paketlerine, kahve ve benzeri kâğıtların etiketlerinden tebrik kartlarına kadar her bir şeyi biriktiren Burdrick'in tüm topladıkları Metropolitan Museum of Art'ın Baskı Bölümü'nde sergilenmektedir.

Ephemera terimi, biletlerden etiketlere, ilanlardan fotoğraflara ve kartpostallara dek geniş bir yelpaze içerir. Aslında ephemeraya dahil olmayanları saymak, dahil olanları saymaktan daha kolaydır. Bugün basılı ya da yazılı olarak toplanan ve koleksiyonu yapılan yüzlerce kâğıt vardır. İlk akla gelenler ise şunlardır: Tahviller, hisse sehnetleri, şarkı sözleri, notalar, broşürler, davetiyeler, etiketler, tebrik kartları ve zarfları, antetli kâğıtlar, kartpostallar, fotoğraflar ve bunlara ilişkin kâğıttan aksesuarlar, faturalar, senetler, biletler, afişler, gazeteler, vergi beyannameleri, makbuzlar, diplomalar, pasaportlar, karneler, defterler, aferin ve tahsin belgeleri, tarifeler, ticari pullar (vinyetler), ilanlar, kitap kapakları, dergiler, kartvizitler, senetler, çekler, özel tanıtım kartları, çikolata ve benzeri maddelerin kartları, kibritler, sigaralar, çeşitli objelerin kâğıttan kutuları, mektuplar, damgalı ve damgasız zarflar, mönüler, haritalar, risaleler vd.

Daha kısa ve genel bir tanımlamayla kitabın ve pulun dışında kâğıttan yapılan basılı ve yazılı her şey ephemeranın ilgi alanına girmektedir. Bugün ephemera ile ilgili İngiltere, Fransa, ABD, Kanada ve Avustralya'da birbirleriyle bağlantılı uluslararası düzeyde dernekler yer almaktadır. Düzenli olarak sergiler açan, yayımlar yapan ve her yıl belirli aylarda fuarlar düzenleyen bu derneklerin üyeleri arasında koleksiyoncuların yanı sıra, müzeler, üniversiteler ve çeşitli eğitim kuruluşları bulunmaktadır.

Kaybolmuş, farkına varılmayan ya da amiyane bir deyimle es geçilen eski dönemlerin resmini çizmeyi amaçlayan ephemeristler gün geçtikçe çoğalmakta, günlük yaşamın küçük ve geçici belgelerinden derlenen hatırı sayılır koleksiyonlar yaparak bir başka tarihi yazmaktadırlar. Ülkemizde de özellikle son beş yılda bu alanda hatırı sayılır çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye'deki ephemeranın geçmişi bir başka yazının konusu olacak denli geniş, ama bir o kadar da trajiktir. ■

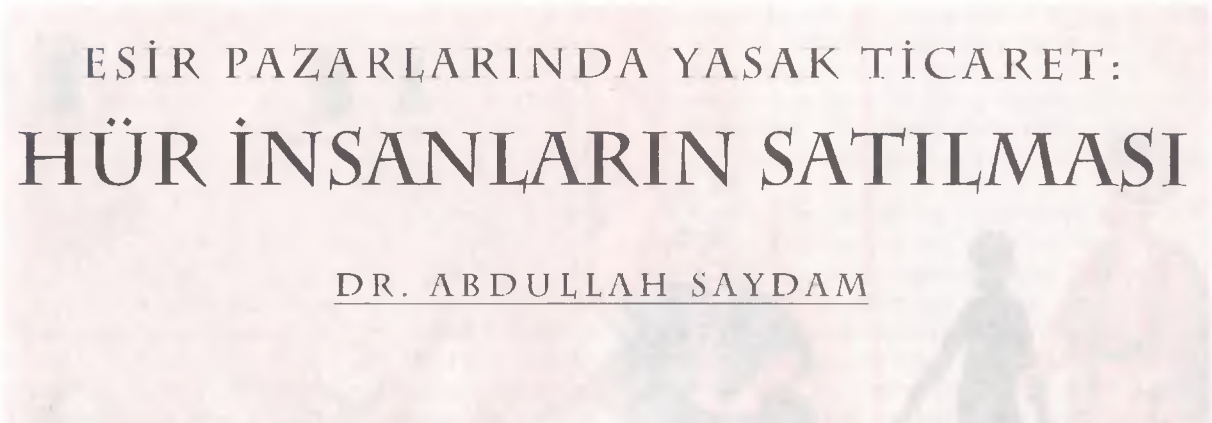

ESİR PAZARLARINDA YASAK TİCARET:

HÜR İNSANLARIN SATILMASI

DR. ABDULLAH SAYDAM

Günümüzde Osmanlı toplumunun en merak uyandıran kesimlerinden birini köle ve cariyeler oluşturmaktadır. Onların yabancısı oldukları bir toplum ve kültür ortamında yaşadıkları, düşündükleri, duyguları ve mutlu olup olmadıkları gibi konuları sorgulamaya yönelik bu ilgi ve merakın, özellikle insan haklarıyla ilgili değerlerin çok ön planda olduğu çağımızda, o toplumun başka kesimlerine gösterilen ilgiden daha geniş boyutta olmasını yadırgamamak gerekir.

Aslında meselenin uyandırdığı ilgi çok da yeni sayılmaz. Tanzimat ile birlikte Türk kültüründe meydana gelen değişimle irtibatlı olarak böyle konuların geniş kesimlerce dikkate alınmaya başlandığını görmekteyiz. Gerçekten de Osmanlı hukuk düzeninde köle edinmenin meşru görülmesi sebebiyle toplum hayatının bir öğesi olarak ortaya çıkan kölelik, bilhassa cariyelik pek çok edebi esere konu olmuştur. Güzel gözlü, harika endamlı, çok maharetli cariyeler uğruna yazılan şiirlerin sayısı bir hayli fazladır. Yine bu tür temaları işleyen epeyce hikâye ve roman bulunmaktadır. Üstelik bu tabirler o derece benimsenmiş ki, mesela bir hanım kocasına mektup yazdığında "cariyeniz" diye imza atmaktan çekinmemiş ya da bir rahatsızlık hissetmemiştir. Kim bilir belki de bu ifade sevginin yanı sıra kendini feda edişin, bağlılığın simgesi sayılmıştır. Şöhretli yazarlarımızın pek çoğu eserlerinde efendi-cariye aşklarını anlatırken, pek çok eserde de köle ve cariyelerin evin reisi ile veya hanımıyla, küçük beyi veya küçük hanımıyla olan münasebetleri işlenmektedir.[1]

Esir pazarlarının canlılığı, devletin yapılan ticareti kontrol etmesi, kanunların ve geleneğin köleliği reddetmemesi, seyyahların intibaları bu kurumun toplumsal ve kültürel bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kölelik uygulaması bir kurum olarak ortaya çıkışından çok ötede, bir sosyal birim ve kültür unsuru olarak tesirini göstermekteydi. Bu itibarla toplum hayatı içerisinde kölelerin durumu her boyutta incelenmeye değer görünmektedir. Ancak bizim üzerinde duracağımız konu bu değil. Köleliğin hukuki statüsü üzerinde de uzun uzadıya durmak niyetinde değiliz. Araştırmamızın konusu Osmanlı hukukuna göre köle olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan yani hür olan insanların, "köle ve cariye" diye satılması ile ilgili bazı belgelerin değerlendirilmesi ve bu konuya Osmanlı yönetiminin yaklaşımının tespit edilmesidir. Fakat meselenin belirginlik kazanması maksadıyla, köleliğin hukuki açıdan niteliği üzerinde kısaca durmakta yarar görmekteyiz.

İslam dini köleliği ortadan kaldırmamakla birlikte onlara haklar tanıyarak, köle azat etmenin dini açıdan taşıdığı büyük değeri vurgulayarak, dolaylı biçimde bu kurumu kaldırmaya ya da en azından sınırlı düzeyde tutmaya çalışmıştır. Zira İslama göre insanlar doğuştan hürdür. Aslolan hürriyettir, kölelik ise istisnai bir durumdur. En önemlisi de kölelere verilen değerin çok belirgin şekilde ifade edilmesidir. Mesela köle sahibi olan kişi kendi yediğinden köleye yedirecek, taşıyamayacağı yükü yüklemeyecek, işkence yapmayacaktı. Kanunnamelerde ve kararlarda bu husus bilhassa zikredilmekteydi. Mesela 17 Kasım 1864'te çıkan fermanda; kölelere darp ve işkence yapılmaması istenmekte, böyle bir fiilin meydana gelmesi halinde sahip ve failinin ceza göreceği belirtilmektedir. Ayrıca bir kimse darp ve işkence ile kölenin bir uzvunu sakat ederse kanunen göreceği cezadan başka, artık o köle hür kabul edilecekti.[2]

Başlangıçta Osmanlı vatandaşı olanlar ile müstemenlerin, Müslüman olmamak şartıyla köle edinebildiklerini görmekteyiz. Nitekim XV. yüzyıl sonlarına ait Bursa Şer'iye Sicillerinde buna dair kayıtlar bulunmaktadır. Mesela 1485'te bir gayrimüslim köle edinmesi halinde kişi başına 6 Frengi Florisi vergi ödemekle yükümlü idi.[3] Ancak XV. yüzyıl ortalarında idarenin bu konuda karar değiştirdiği anlaşılmaktadır. 1560 yılında Yahudi ve Hıristiyanların köle sahibi olmaları kesinlikle yasaklandı. Bu çerçevede olarak İstanbul kadısı marifetiyle şehirdeki gayrimüslimlerin ellerinde bulunan köle ve cariyelerin sayısı, kimden ne şekilde alındığı tespit edildi. Neticede toplam 32 köle ve 51 cariyenin gayrimüslimlerin ellerinde olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine çıkan 30 Ocak 1560 tarihli fermanda söz konusu esirlerin bedeli mukabilinde gayrimüslimlerden alınıp Müslümanlardan isteyenlere satılması emredildi.[4] Buna rağmen zaman zaman bu yasağın çiğnendiğini ve yeni fermanlarla konunun öneminin yetkililere tekrar tekrar hatırlatıldığını görmek-

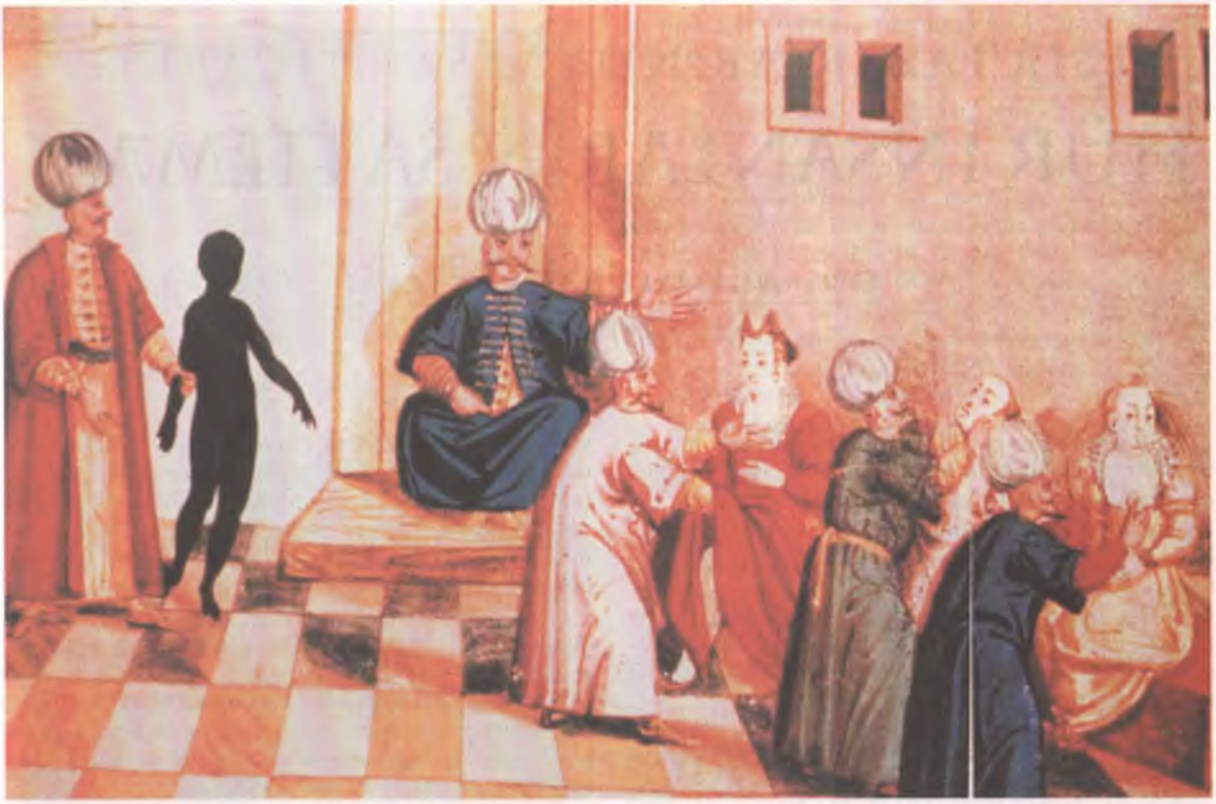

16. yüzyılda bir esir pazarı.
Metin And, *Istanbul in the 16th Century*, İstanbul, 1994

teyiz. Nitekim 10 Ocak 1576 tarihli olarak İstanbul kadısına yazılan bir hükümle konunun sıkı şekilde takip edilmesi istenmiştir.[5] Ancak XVII. yüzyılın sonlarında bu yasağın kalktığı anlaşılmaktadır. Zira 1689 kanunu Yahudiler ve kâfirlerin kullandıkları kölelerin her biri için ödeyecekleri vergileri belirtmektedir.[6] Bir başka örnek olmak üzere, XIX. yüzyılın ilk yarısında Ankara'da yaşayan zimmiler gibi, burada bulunan Avrupalılardan da köle sahibi olanların varlığını hatırlatalım.[7]

Osmanlı Devleti'nin uzun bir süre köle ticaretine pek müdahale etmediği, fakat Tanzimat'tan itibaren bu konuda birtakım tavır değişiklikleri olduğu anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa'da köle ticaretine gösterilen tepkiler, Osmanlı hükümetlerini de benzer tedbirlere yöneltti. 1847'de "zenci köle ticaretinin yasak olduğu" ilan edildi ve İstanbul'daki esir pazarı kapatıldı.[8] Yalnız bu tedbir sadece Afrika'dan getirilen zencileri kapsamaktaydı. Gerçi bu tarihlerde Kafkasya'nın Karadeniz sahillerine hâkim olan Rusya, köle ticaretini önemli ölçüde engellemişti, fakat Kırım Savaşı ile birlikte bu ticaretin yeniden yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu savaşa Osmanlı Devleti'nin yanında giren Fransa ile İngiltere'nin buna tepki göstermesi üzerine devlet önleyici bazı tedbirler almaya yöneldi. Bu iki devletin İstanbul büyükelçiliklerinin Babıâli'ye müracaatları üzerine, ittifakın bozulmasından korkan hükümet, 22 Eylül 1854 tarihinde Gürcü ve Çerkez köle ticaretinin yasak olduğunu duyurdu.[9]

Hükümet, savaştan sonra eski sınırlı düzeyine indirmek üzere şimdilik köle ticaretinin yasaklandığını, en azından açıktan değil de kapalı şekilde bu ticaretin yapılmasının daha uygun olacağını belirtmişti. Dolayısıyla söz konusu yasaklama geçici bir karardan ibaretti. Köle ticaretinin kesin şekilde yasaklanmasına yönelik tedbirler XIX. yüzyılın sonlarında tekrar gündeme gelmiş, dünyadaki genel eğilime paralel olarak Osmanlı Devleti de kölelerin ticari mal gibi görülmesini yasaklayan uluslararası antlaşmalara katılmıştır. Bütün bunlara karşılık köle alım-satımı sınırlı düzeyde kalmak üzere II. Meşrutiyetin ilanına kadar sürmüştü. Nihayet 27 Ekim 1909 tarihinde köle ticareti kesin şekilde yasaklanmıştır.

Görüldüğü gibi köle ticareti, İslam hukukunun meşru görmesi sebebiyle Osmanlı tarihi süresince devam etmiştir. Yalnız bu noktada zaman zaman meşru olmayan bir işlemin yapıldığını görmekteyiz ki, o da hür asıllı olan insanların köle diye satılmasıdır. İşte Osmanlı hukuk sistemi bunu asla caiz görmemektedir. Osmanlı hukukunda "hür insanın satışı geçersiz olduğu gibi hürriyeti bir şarta bağlanmış kölenin de satışı geçersiz idi. Müdebber ya da mükâteb köle satıldığı takdirde satışı geçersiz sayılırdı. Köle bunu kanıtlayarak satışı durdururdu".[10] Hürriyet kutsal bir hak olarak benimsenmiş olduğundan hür olan insanın, ancak savaş veya köle ana-babanın çocuğu olmak gibi bir sebeple bu hakkını yitireceği vurgulanmaktaydı. Müslüman olsun olmasın Osmanlı vatandaşlarının, hatta devletin güvenliği altında ticaret veya benzeri nedenlerle ülkede bulunan yabancıların dahi köle edinilmesi yasaktı. Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olmadığı bir devletin vatandaşı ve hür bir ana-babanın çocuğu olduğunu kadı huzurunda iki şahitle ispatlayan herkes hür sayılmaktaydı. Satış yoluyla birkaç defa el değiştirse de bu gerçek değişmezdi. Böyle hallerde köle hürriyetine kavuşur, alıcılar ise "semen ile rücu" edip zincirleme olarak birbirlerinden alacaklarını tahsil ederlerdi.[11] Öte yandan bir kimsenin esaretten önce Müslüman olması halinde onun köle yapılması mümkün değildi. Yalnız esaretten sonra köle olanlar bu kapsama dahil olunmazlardı.

İslam hukukunun bu bağlayıcı hükümleri sebebiyle devlet, hür asıllı olup esir tüccarları tarafından kaçırılarak haksız şekilde satılmak istenenleri tespit ettiğinde sorumluları cezalandırmakta ve kaçırılanları ailelerine teslim etmekteydi.[12] Halbuki tarihi kaynaklarda hür insanların da köle ticaretine muhatap oldukları ifade edilmektedir. Köle tacirleri Kafkasya, Kırım, Afrika memleketleri gibi yerlerden veya çalmak suretiyle elde ettikleri küçük yaştaki kız ve erkekleri "aslen köle oldukları" iddiasıyla satmaktaydılar. Yani birtakım örgütlü gruplar elde ettikleri hür insanları, esir pazarlarında satmakta ve bundan da büyük ticari kazançlar sağlamaktaydılar. Devletin bu kişilerin gerçekten köle olup olmadıklarını tespite imkânı olmamaktaydı. Zaten köle temin edilen bölgeler, çoğunlukla Osmanlı topraklarının dışındaydı ya da çok zayıf bir bağlılıkla, mesela 1783 öncesinde Çerkezlerde olduğu gibi, zımnen Osmanlı memleketlerinden sayılmaktaydılar. Dolayısıyla istense de esir pazarlarında satılan kişilerin hürriyetlerinin ispatlanması güçtü.

Bununla birlikte yer yer Osmanlı tebaasından olanların bu ticarete konu yapılmalarına rastlamaktayız ki, böyle durumlarda devletin hemen müdahale ettiğini görmekteyiz. Nitekim kıtlık veya benzeri sebeplerle Anadolu ve Rumeli vilayetlerine gelen Tatarların garip olmalarından yararlanan bir kısım esircilerin, onları aldatmak suretiyle elde edip satmaya çalışmaları bir örnek olarak gösterilebilir. Böylelerini satmaya davranan esirci esnafını engellemek için çıkan bir fermanda şöyle denilmekteydi: "Müslüman Tatar esirleri ister esirciler ellerinde olsun ve isterse alıcıların ellerinde olsun, her kimde bulunursa alınıp yararlı bir işe veya yere yerleştirilmelidir."[13]

Bu hususta Osmanlı Devleti'nin bakışını etkileyici biçimde anlatan, çok sonraki tarihlere yani 1867 yılına ait bir arz tezkeresinde, hürriyet kavramının Osmanlı tebaasından olmanın en kıymetli yönü olduğu vurgulanmaktaydı. Kafkasya'dan göç eden esirlerin söz konusu edildiği bu önemli belgede "eğerçi akvâm-ı Çerâkisenin umûmen millet-i İslamiyeden olmaları ve takdir-i ni'met-i tâbiyyet-i saltanat-ı seniyye ile memâlik-i Osmanîyeye iltica eylemeleri hasebiyle sair sunûf-u teb'a-ı devlet-i âliyenin nâil oldukları hukuk-u meşrûa ve medeniyeden hissedar olmuş olacaklarından ve ni'met-i metbûiyyetin en kıymetli ciheti ise hürriyet meselesi olduğundan..."[14] Burada ifade edilen görüşlerin bütün Osmanlı tarihi boyunca benimsendiğini hatırlatalım.

Önceki dönemlerde bir yasak ticari işlemin sınırlı boyutları içerisinde devam eden "hür insan ticareti", XIX. yüzyılın ortalarında özel bir önem kazandı. Kırım savaşından sonra, özellikle de 1859'dan sonra çok sayıda Kafkasyalının göç ettiği bilinmektedir. Bu göç hareketiyle birlikte, eskiden bilinen, şimdi ise doğrudan karşı karşıya kalınan bir gerçek Babıâli'yi meşgul etmeye başlamıştı. Bazı Kafkas kavimlerinde kendi çocuklarını satmak gibi bir âdetin varlığı sebebiyle bunlar vasıtasıyla sık sık hür insanların esir edilmeleri konusu ortaya çıktı. Bölge halkının mecbur kaldıklarında erkekleri, kızları ise hemen daima sattıklarına dair kaynaklarda bir çok bilgiler yer almaktadır.[15]

Zamanla idare ve yargı organlarını bir hayli meşgul eden bu konu hükümetin gündeminde ilk sıralarda yer aldı. Hadise önemliydi. Zira bir kısım insanlar hür olarak geldikleri halifenin memleketinde hürriyetlerini kaybetmekteydiler. Dolayısıyla yargı ve idare kurumlarının müdahalesini zorunlu kılan bir durum söz konusuydu. Yani şimdi önceki dönemlerden farklı bir köle ticareti ortaya çıkmıştı. Bizzat Osmanlı tabiiyetine girenler köle durumuna düşürülmek isteniyordu. Üstelik bu yıllarda Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinin yasaklanmasına doğru kuvvetli bir cereyan baş göstermişti. Dolayısıyla hem hür insanın köleleştirilmesindeki kesin yasaklama hem de bizzat köle ticaretine karşı duyulan tepkiler konunun önemini artırdı.

Fakat hükümetin olayın içyüzüne intibakındaki gecikmenin yanı sıra, 1860'lı yıllara değin devletçe önemli görülen husus, Kafkasya'dan gelenlerin süratle iskânı idi. Ayrıca Çerkezler arasındaki sınıf yapısı ve beylerin otoritesi, hükümetin süratli karar almakta tereddüdüne yol açmaktaydı. Diğer taraftan göçmenler de başlangıçta garibi oldukları bu topraklarda, kötü de olsa tanıdıkları beylerin emrinde olmayı, tamamen korunmasız gibi kalmaya tercih etmekteydiler.

Göçmenlerin ileri gelenlerini incitmek istemeyen hükümet de, kanunen yasak olmasına rağmen uygulamalardan taviz vermek zorunda kalıyordu ve göçmenlerin kendi çocuklarını satmalarına ses çıkarmıyordu. Bununla birlikte ilan edilmemiş bir tavırla, bu şekildeki yaygın kölelik anlayışına hükümetin karşı olduğu görülmektedir. Nitekim esas olarak atası köle olanlara pek dokunulmamakla birlikte, onlar da efendilerinden ayrı iskân edilerek hür olmalarına zemin hazırlanmaya çalışılıyordu. Beyler ise sayıları 150 bin civarında olan ve zenginlik kaynağı sayılan köleleri bırakmak istemiyorlardı.[16]

Hükümetin göçmenlere aşırı derecede yumuşak davranması yüzünden, hür olan kişilerin satılmasına yönelik yasağa rağmen, açık bir şekilde mesela gazetelere ilan vermek suretiyle akrabalarını satanlar oluyordu. Nitekim *Cerîde-i Havâdis*'te belirtildiğine göre, Darülfünun binasında ikamet etmekte olan Abdülgaffar adlı bir Nogay muhaciri, 15-16 yaşlarındaki gayet güzel ve okur-yazar olan kız kardeşini 3.000 kuruşa satacağını ifade ediyordu.[17] Genelde çocukların satıldığını görüyoruz. Mesela Mısır'a götürülmek üzere Hacı Süleyman Ağa adlı bir tüccar tarafından satın alınan beş çocuktan dördü hür asıllı olduklarını söyleyince gerçek durumları tespit olununcaya kadar İstanbul'da alıkonulmuşlardı. Çocukların ifadelerine göre hepsi de yakın akrabaları tarafından satılmıştı (Tablo I).[18]

1860'lı yıllarda Çerkezlerin yerli Müslümanların çocuklarını kaçırıp sattıkları yolunda şikâyetlerin artması üzerine hükümet işin üzerinde daha ciddi durmak lüzumunu hissetti. Uygulanması bir süre ihmal edilen hür olanların köle olarak satılmasını önlemeye yönelik tedbirler daha titizlikle takip edilmeye başlandı. Buna paralel olarak muhtelif tarihli hükümet kararlarında böyleleri ile ilgili satış işlemlerinin geçersizliği vurgulanmaktaydı. Diğer taraftan hür olduklarını iddia edenler de şeyhülislamlık makamına başvurarak iddialarını ispatladıkları takdirde ailelerine geri verilmekteydiler.[19] Köle diye aslen hür olanları satın alanların ellerinden bunlar alınıyor ve bu işe karışanlar cezalandırılıyorlardı.

Bununla birlikte uygulamanın bilhassa 1864'lerden itibaren daha disiplinli hale kavuşturulduğu ve hür asıllı olanların köle edilmelerinin kesinlikle yasaklandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Mesela basında yer alan bir resmi tebliğde şu bilgilere yer verilmektedir: "Bazı erbâb-ı ihtikâr ve tamam muhâcirîn-i vâride ahrârını birer suretle iştirâ ederek taht-ı usre ilka eylemekte oldukları işitilmiştir. Bu suretle şer' ve kanunun hilâfı ve hamiyet-i insaniyeye dahi münâfi pek muzırr ve makdûh bir şey olmasıyla o makule ahrâr-ı muhâcireyi alanların şedîden mes'ûl olacağı gibi satanların dahi ziyadesiyle muâheze olunmasına Babıâli'ce kat'iyyen karar verilmeğin, herkesin malumu olmak ve ileride bir gûne diyecek kalmamak üzere ilan-ı keyfiyete ibtidâr olundu."[20]

Esircilerin kanunları bilmeleri dolayısıyla devlet tarafından alınan tedbirlere direnmediklerini görmekteyiz. Buna karşılık Kafkas göçmenleri normal bir işlem saydıkları çocukları satma faaliyetine hükümetin müdahalesine anlam verememekteydiler. Nitekim hükümetin aslen hür olanları ailelerine teslim etmesi üzerine Çerkezlerden isyan edenler olmaktaydı.[21] Ayrıca hür asıllı birini satıp parasını alan, ama köle davayı kazanıp serbest bırakıldığında parayı alıcıya iade etmeyenlerin varlığına sıkça rastlanmaktadır. Mesela Kaimmakam Said Bey Trabzon'da ikamet eden Şerife Tuti Hatun'dan satın aldığı kölenin hürriyetini ispatlaması üzerine verdiği parayı, elinde senet olduğu halde, Şerife Tuti Hatun'un inkâr ettiğini belirterek şikâyetçi olmuştu.[22] İzmir'de de Çerkez kabilelerinden bir kişi kızını bir başka göçmene satıp parasını almış, fakat daha sonra kızını teslim etmediği gibi parayı da iade etmemişti. Bu yüzden taraflar arasında şiddetli tartışma ortaya çıkmış, kan dökülecekken yetkililerin araya girmesiyle ortalık güçlükle yatıştırılabilmişti.[23]

Birkaç yıl içerisinde problemin boyutları gittikçe genişlemişti. Konu birkaç yönlü olup birincisi gerçekten hür olan insanlardan şu ya da bu sebeple esaret altına sokulmuş olanları ilgilendirmekteydi. İkincisi ise hür olmadıkları halde böyle bir iddiaya girişenlerin durumuydu. Bu konuda yapılan resmi işlem şöyleydi: Hürriyet iddiasında bulunanlar İstanbul'a gelerek Muhacirin Komisyonu'na başvuruyorlardı. Burada yapılan kısa incelemeden sonra hemen şeyhülislamlıkta kurulan mahkemeye sevk ediliyorlardı. Daha önceki dönemlerde "isbat-ı hürriyet davaları" normal kadılık mahkemelerinde görüşülüp karara bağlanırken, yukarıda değindiğimiz özel şartlardan dolayı, bir bakıma ihtisas mahkemesi diyebileceğimiz bir kurumun teşkil edilmiş olması dikkat çekicidir.

Hürriyetini ispat edenlere belge verilirken bunu başaramayanlar sahiplerine iade olunmaktaydılar. Öte yandan mahkeme sırasında hür olduğunu ispatlayamayıp memleketlerinde mahkemenin yenilenmesi halinde bunu başarabileceğini söyleyenler az değildi. O sırada hem mahkemeye başvuranların sayısının çokluğu hem İstanbul ile muhtelif şehirler arasındaki ulaşım problemleri yüzünden taşrada yeniden muhakeme yolunun mümkün görülmemesi yüzünden oralardaki yetkililer aracılığıyla kişiler hakkında bilgiler toplanıp şeyhülislamlığa ulaştırılmaktaydı. Bu yola sırf karışıklık çıkarmak için teşebbüs edenler de bulunmaktaydı. Hükümetin kararına göre "meskenlerinde isbat-ı hürriyet edebileceklerini beyan eyleyenler olur ise o

Tablo I

Adı	**Yaşı**	**Fiyatı (kuruş)**	**Açıklama**
Şabsıg kabilesinden Ahmed b. Nisay (?)	9	2.750	Aslen hür olup Çarşamba'da ailesi var. Amcası tarafından satılmış.
Şabsıg kabilesinden İzzet b. Şahaf (?)	7	3.400	Aslen hür olup ailesi Trabzon'dadır. Ağabeyi tarafından satılmış.
Abhaz kabilesinden İshak b. Hamtuh (?)	7	3.250	Aslen hür olup ailesi Samsun'dadır. Amcasının oğlu tarafından satılmış.
Şabsıg kabilesinden Hatuk Osman b. Kunbaz (?)	7	2.750	Aslen hür olup annesi ve akrabaları Samsun'dadır. Amcasının oğulları tarafından satılmış.

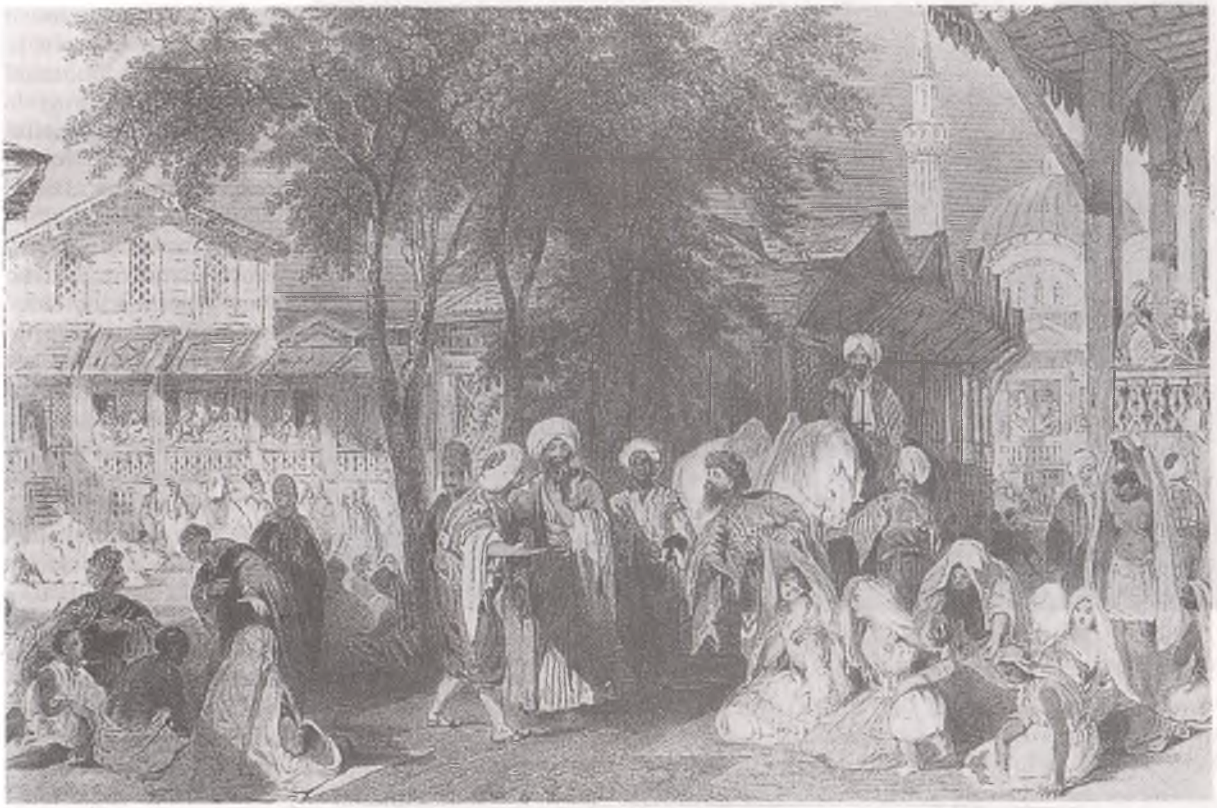

T. Allom'un gravüründe esir pazarı.

nev'i kesânın hâl ve keyfiyeti yani sahihan hür olup olmadığı ve kimin nesi ve hangi şahsın mensub ve mensubesi idüğü kabilesinden ve sair lazım gelenlerden bil-etraf tahkik ve tedkik olunarak buraya bildirilmesinin memurîn-i mahalliyeye bildirilmesi" gerekmekteydi.[24]

Dikkatimizi çeken noktalardan biri de "isbat-ı hürriyet" meselesinin gizli bir örgütlenmeye yol açmış olmasıdır. Özellikle mahkemeye hür oldukları iddiasıyla baş vuran cariyelerin şahitlerinin verdikleri ifadelerin birbirine benzemesi dikkat çekmişti. Ayrıca cariyeler arasında hürriyet iddiasında bulunanların sayısındaki artış üzerine yapılan inceleme sonucunda Sadaret'ten, ilgili birimlere gönderilen yazıda bunun içyüzü şöyle açıklanmaktaydı: "Hürriyet iddiasını dermeyan eden cevâri tekessür ettiği ve bu ise muhâcirîn takımından mücerret menâfi-i şahsiyeleri için mahsusen Tophane'de teşekkül etmiş olan bir kumpanyanın o makule cevâriye verdikleri talimat ve ettikleri teşvikatın eseri olduğu ve işbu kumpanya efradından ikame olunan şahitlerin ifadâtı dahi yekdiğerine mübâyet olarak iştibâhı davet eder bir halde bulunduğu..."[25]

Hükümet şüphelenmekte haklıydı. Devrin şartlarının yetersizliği ve devletin mümkün olduğu kadar göçmen kölelerin hürriyetine kavuşturulması yolundaki ılımlı tutumu istismar edilmiş ve bu sefer de gerçekten köle olanların sahiplerinden âdeta zoraki denilecek bir suretle alınması gibi bir durum ortaya çıkmıştı. Gerçi neticede birtakım cariyelerin hürriyetlerine kavuşturulması ile maksat hasıl oluyor gibiydi, ama çok sayıdaki kabile ileri geleni de, Rus zulmünden kurtulduktan sonra bizzat halifenin hükümeti tarafından mağdur edilmenin rahatsızlığını yaşamaktaydılar. Bu yüzden hükümet işlere hakkaniyet ölçüsünde müdahale etmeye özen göstermeye çalışıyordu. Bir ara müracaatların fazlalığı üzerine idari yollarla ve süratle işlemlerin yürütülmesi görüşü ortaya atıldıysa da, kurumlar arasında yapılan görüşmeler neticesinde bu yolun münasip olmayacağı kararına varıldı.

Alınan karar gereğince bu kargaşanın önü alınmak üzere sahibi tarafından satılıp parası alındıktan sonra hürriyet iddiasına kalkışan köle ve cariyeler hakkında daha kesin bir yöntem tespitine gidildi. Bundan sonra hürriyet iddiasına dair meydana gelecek müracaatlar, şeyhülislamlık makamına havale olunmazdan evvel, Muhacirin İdaresi tarafların ifadelerini alacak, kabile reisleri nezdinde durumu araştıracak, daha sonra hür olduğu tespit edildiği takdirde o köleyi satandan parası tamamen geri alınarak müşteriye verilecektir. Fakat bir kölenin hürriyet veyahut esaretine hükmetmek ve hürriyeti ispatlanan kölenin bedelini satıcıdan geri almak için şer'i yargılamaya lüzum vardır. Yalnız Muhacirin İdaresi satıcı ile alıcıyı ikna ederek ve rızalarını sağlayarak davanın barışçı biçimde ve uzatılmadan bitirilmesi yönünden yardımcı olabilir. Konu yargıya intikal etmediği takdirde ileride başka problemlerin çıkması mümkündü. Dolayısıyla

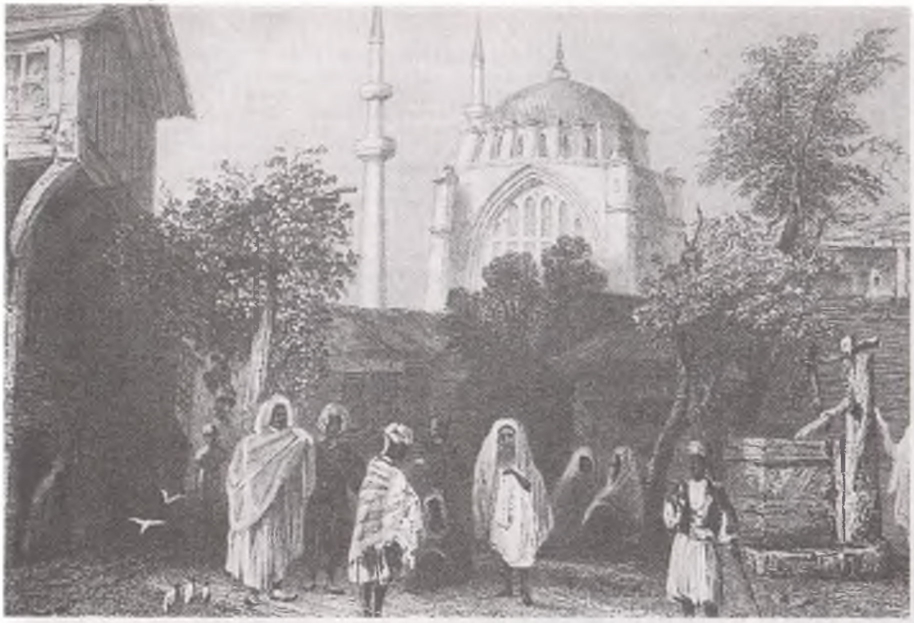

Bartlet'in Nuruosmaniye'de esir ticaretini gösteren bir gravürü.

"Şûra-yı Devlet'in tensîbi vechile hürriyet davaları mehâkim-i şer'iyeye havale olunmazdan evvel bir kere idare-i behiyyelerine (Muhacirin İdaresine) gönderilerek oraca icra olunacak tedkikat sırasında hükmen tesviye tarafına gidilmeyerek ber-minvâl-i muharrer yalnız sulhen bitirilmesi kabil olan kısmı hakkında muamele-i meşrûhanın icrası ve böyle sulhen tesviye olunamayan davaların idarece icra olunan tedkikattan hâsıl olan malumatı mutazammın bir takrir tanzimiyle keyfiyetin mahkeme-i şer'iyeye havale olunmak üzere takrir ile beraber Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilmesi suretinin usul ittihazı ve desâyis-i mebsûta ve mehâzîr-i melhûzanın bir dereceye kadar def'ine tedbir-i kâfi olabileceğine mebni bu vechile icra-yı icâbı münâsib görünerek..."[26]

Hükümet hürriyet iddiasında bulunanları mahkeme süresince özel yerlerde misafir ederek güvenlik altında tutmaktaydı. Gerçekten devlet hür olanların köle olarak kalmasını istemiyordu ve böylelerinin en kısa sürede hürriyetine kavuşturulmasını arzulamaktaydı. İstanbul'a gelen davacıların zor durumda kalmamaları ve şehirde ikamet edebilmeleri için kendilerine yer gösterilmekteydi ve bunların her biri için "isbat-ı hürriyet edinceye kadar" yevmiye dörder kuruş tahsis olunmaktaydı.[27]

Mahkemeye başvuran cariyeler ise, başlangıçta Divan-ı Ahkâm-ı Adliye marifetiyle Duacı Salih Ağa'nın evinde misafir edilmekteydi ve devlet tarafından masraflarına karşılık olmak üzere Salih Ağa'ya her bir cariye için altı kuruş yevmiye verilmekteydi. Ancak bu yöntem onların beslenme, barınma ve muhafazalarını istenilen ölçülerde temin edememekteydi. Bundan dolayı 4 Haziran 1873 tarihinde onaylanan yeni bir karara göre, Zaptiye Nezareti müştemilatından olan ve o sırada metruk bulunan bir bina dört bin yedi yüz küsur kuruşla tamir edilerek misafirhane haline getirilecek. Burası Zaptiye Nisâ Misafirhanesi memurelerinden Sıdıka Hanım'ın idaresi altında bulunacak. Sıdıka Hanımın yanına ehl-i ırz bir kadın daha tayin olunacak. Sıdıka Hanım'a bu hizmeti karşılığında yevmiye 8.5, diğer kadına 5 kuruş tahsis olunacak, ayrıca mum, sabun, yakacak gibi zaruri harcamalar için de aylık 100 kuruş tahsis edildikten başka cariyelerin bizzat kendilerine de 5'er kuruş yevmiye verilecektir. Böylelikle hem cariyelerin ihtiyaçları daha iyi giderilip bir uygunsuzluğun meydana gelmesi engellenmiş olacak hem de yapılan masrafta önemli ölçüde tasarruf sağlanmış olacaktı.[28]

Gerçekten hür olanların yanında aslen köle olup da "belki mahkemeden hürriyetimi alabilirim" düşüncesiyle müracaat edenler de bulunmaktaydı.[29] İşte böylelerinin davalarında devlet ile köle sahibi doğrudan karşı karşıya gelmek durumunda kalıyordu ve köle sahiplerinin yer yer "fesad cemiyetleri teşkil ettikleri" taşradan merkeze bildirilmekteydi.[30] Bunun aksine olarak devletin kölelerin azat edilmesi yönündeki ılımlı tutumu üzerine bazı köleler de, cemiyet kurarak topluca hareket etmeye başlamışlardı ki, meydana gelen hadiseler asayişi tehdit edecek boyutlara varmaktaydı. Nitekim Silivri ve Çorlu kazalarında meskûn Çerkez muhacirlerinden köle asıllı olup bir müddet hürriyet iddiasıyla beylerine karşı çıkan ve "envâ'-ı harekât-ı serkeşânede bulunanlara" ön ayak olan 23 kişi Fizan'a sürgün olunmuşlardı.[31]

Kölelik ve cariyeliğin devamı ve yaygınlığı ile paralel bir toplumsal olay olan hür insanların satışı işlemi, kanuni ve şer'i yasağa rağmen kolay kolay ortadan kaldırılamadı. Adeta kölelik uygulamasının toplum tarafından kabulü veya reddi aşamalarıyla irtibatlı yürüdü. Kölelik yasaklandıkça insan kaçırmanın cazibesi ve ticari avantajı ortadan kalkmaya başladı. Köleliğin Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar devam ettiği düşünülürse, bu şekilde gayrimeşru köle edinme girişimlerinin de imparatorluğun sonuna kadar sürdüğü söylenebilir. Yalnız burada şu ayrıntıyı unutmamak gerekir. Ortalama 20-30 yıllık dönemi kapsayan ve bizim yukarıda tasvir etmeye uğraştığımız

Kafkas göçü ve bununla ilişkili olan hür insanların köleleştirilmesi uygulaması geçici bir meseledir. Birkaç yıl içerisinde ülkeye giriş yapan bir milyon civarındaki göçmenden yaklaşık 150 bin kadarının köle ve cariye olduğu varsayıldığında, problemin bu köle nüfus yoğunluğundan kaynaklandığı kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Bu arada göçmenlerin çocuklarını satmalarında içine düştükleri fakirlik ve sıkıntıların önemli rol oynadığını ilave etmekte yarar var. 20 Temmuz 1865 tarihli *Ruznâme-i Cerîde-i Havadis*'te yer alan bir haberi aktarmakla yetinelim. Söz konusu haberde "taşra ahalisinden birtakım muhtekir, muhâcirîn-i Çerâkisenin aç ve muhtaç olduklarını görerek vezâif-i insaniyete mugayir evladını beş-on para ile elinden alıp cebren ahrâr-ı Müslimini türlü türlü sania ile üserâ eyledikleri" ifade olunmaktadır. Alınan tedbirlerle bu yolsuzluğun önemli ölçüde bertaraf edildiği de yine aynı haberde bahis konusu edilmektedir.[32]

Bu yıllara gelinceye değin Osmanlı Devleti'nde hür asıllı insanların kaçırılıp satılması uygulaması son derece münferittir. Köle temin etmeye yönelik korsanlık ve eşkıyalık hareketleri, çoğunlukla Osmanlı toprakları dışında kalan ve Türkçe bilmeyen insanların yaşadıkları Kafkasya, Kuzey Afrika'nın iç bölgeleri ile Avrupa memleketlerinde ve benzeri yerlerde gerçekleştiriliyordu. Toledano'nun yazdığına göre;[33] "1850'lerin sonunda, kuzey pazarlarına köle sağlamak amacıyla Trablus Vilayeti'nden Kavar ve A'ir yörelerine hâlâ akınlar düzenleniyordu. Savana krallarının aracıları olarak hareket eden Tuaregler ve yarı-kabilevi krallıklar 'akın yapmayı ve köle yakalamayı düzenli bir iş haline getirmişlerdi ve kurbanlarıyla karmaşık bir ticari sistemi beslemekteydiler'...Massava'daki Osmanlı kaymakamı, 1860'ta kasabadan at ile elli saat uzaklıkta bulunan Hubaba üzerine yapılan bir akını rapor etmişti. Akın, yöredeki kabile şeyhlerinin yardımıyla Massava'daki 'beş ya da on' tüccar tarafından düzenlenmişti."

Diğer taraftan Osmanlı memleketlerinde zaman zaman konar-göçer aşiretlerin bu tarz çocuk kaçırma eylemlerine giriştiklerine rastlamakta isek de, kaçırılan bu şahısların köle olarak esir pazarlarına nakledildiklerine dair bir bilgiyle karşılaşmadık. Böyle bir girişimin engellenmesinde Müslümanların köle edinilmesinin yasaklığı önemli etken olurken, Osmanlı memleketlerinde bir yerden başka bir yere gitmek gerektiğinde alınması zaruri olan mürur tezkeresinin de caydırıcı rol oynadığını düşünebiliriz. Ayrıca Osmanlı memleketlerinden kaçırılıp satılacak olanların Türkçe bilmesi ve hakkını araması ihtimali de dikkate alınmalıdır. Sonuç olarak normal dışı bir problem olan XIX. yüzyıl ortalarındaki hür insanların köle olarak satılması girişimleri, birkaç yıllık göçmenleri darıltmama düşüncesine dayanan tereddütten sonra, Osmanlı toplum yapısının mantığı içerisinde çözülmüştür diyebiliriz. ■

---

1. Bkz. İsmail Parlatır, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara, 1992.
2. BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, 22848, lef 5.
3. Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Ankara, 1979-1980, s. 104-105.
4. Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, haz. Abdullah Uysal, Ankara, 1987, s. 65-66; *3 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Nezihi Aykut vd. Ankara, 1993, s. 235.
5. Ahmet Refik, *aynı eser*, s. 76.
6. Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1991, s. 113.
7. Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s.128.
8. Aynı eser, s. 77-91. Ayrıca bkz. "Zenci Köle Ticaretinin Yasaklanması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 3 (1967), s. 23-29.
9. BOA, İrade-Hariciye, no. 5553; 5601, lef 1, 2. Ayrıca bkz. Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 117 vd.
10. Bkz. Sahillioğlu, *aynı makale*, s. 73.
11. *Aynı makale*, s. 67-68.
12. Mesela bkz. Ayniyat Defteri, no. 1141, s. 171, 174; no. 1136, s. 216, 221, 218, 244.
13. *3 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 682.
14. BOA, İrade-Meclis-i Mahsus, no. 1407.
15. A. Yu. Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara, 1976, s. 96-99; Alan W.Fisher, *The Crimean Tatars*, California, 1978, s. 26-28. Emrullah Efendi'nin ifadesine göre, Abazalar eski âdetleri ve sosyal yapıları gereğince birbirleriyle kabile kabile savaşarak tuttukları kimseleri esir sıfatıyla dışarıya satarlardı. Cezaya karşılık olmak üzere suçluyu esir kabul ederek dışarıya satmaları da âdetlerindendi. Emrullah, *Yeni Muhitu'l-Maarif*, c. I, İstanbul, 1328-1330, s. 156. Evliya Çelebi, meşhur eserinde "Tophane'deki Abazalar, çocuklarının Abaza terbiyesi ile büyümesi için, çocuklarını daha iki-üç yaşında iken Abaza diyarına gönderirler. On beş yaşına gelince yine getirip padişah musahibine ve başkalarına satarak çırak ederler ki, o çocuk bu vasıta ile yükselir. İşte bizim Melek Ahmed Paşa efendimiz ve Siyavuş Paşa dahi bu Tophane Abazalarından iken saraya girmişlerdir" demek suretiyle bu âdetin Türkiye'deki Kafkasyalılar arasında kısmen de olsa yaşadığına işaret etmektedir. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, sadeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, c. 1-2, İstanbul, ty, s. 342-343.
16. BOA, İrade-Meclis-i Mahsus, no. 1407.
17. *Cerîde-i Havâdis*, sayı 972 (10 Recep 1276/2 Şubat 1860).
18. BOA, İrade-Meclis-i Mahsus, no. 1407, lef 8, 9.
19. BOA, İrade-Meclis-i Mahsus, no. 1285, lef 3.
20. *Takvim-i Vekâyi*, sayı 756 (6 Safer 1281/11 Temmuz 1864); *Tasvir-i Efkâr*, sayı 212 (10 Safer 1281/14 Temmuz 1864).
21. Bkz. BOA, Ayniyat Defteri, no. 1136, s. 221, 216, 218, 244; no. 1141, s. 171, 174.
22. BOA, Ayniyat Defteri, no. 1141, s. 77.
23. Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis, sayı 231 (27 Rebiyülevvel 1278/2 Ekim 1861).
24. BOA, Ayniyat Defteri, no. 1136, s. 18-19.
25. BOA, Ayniyat Defteri, no. 1141, s. 260.
26. Aynı defter, s. 260-261.
27. BOA, Ayniyat Defteri, no. 1135, s. 168; no. 1136, s. 209.
28. BOA, Ayniyat Defteri, no. 1141, s. 261.
29. Mesela Manyas kazasında ikamet eden Çerkes muhacirlerinden Kumpal (?) kendisinin zorla esaret altına konulmak istendiğini iddia ederek hükümete başvurmuş, fakat yapılan inceleme neticesinde kendisinin aslen köle olduğu tespit edilmiş, bu hareketinin fesatlıktan kaynaklandığı anlaşılmıştır. Aynı defter, s. 293.
30. Mesela bkz. BOA, Ayniyat Defteri, no. 1136, s. 216, 218, 244, no. 1141, s. 174.
31. BOA, Ayniyat Defteri, no. 1141, s. 308. Yine Silivri'de kölelerle efendileri arasındaki çatışmalar hak. bkz. *Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis*, sayı 2232, 2234. Fırsattan yararlanarak sahiplerinin yanından kaçan gerçek köleler ise yakalandıklarında sahiplerine iade olunmaktaydılar. Mesela Batum'da oturan Süleyman Bey'in Adapazarı'na firar eden kölesi, yetkililerce kendisine teslim olunmuştu. BOA, Ayniyat Defteri, no. 1141, s. 78.
32. *Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis*, sayı 203 (25 Safer 1282/20 Temmuz 1865).
33. Toledano, *aynı eser*, s. 14.

100 YIL ÖNCEKİ BİR "FOTOMONTAJ":

II. ABDÜLHAMİD II. WILHELM'LE KOL KOLA

HAKAN T. KARATEKE

Osmanlı devletinde Almanya'nın nüfuzu, bir kısmı 19. yy sonunda olmak üzere birçok araştırma ve hatıralara konu oldu. Türkçede de İlber Ortaylı Hoca'nın kaleminden mühim bir monografi var bu konuda.

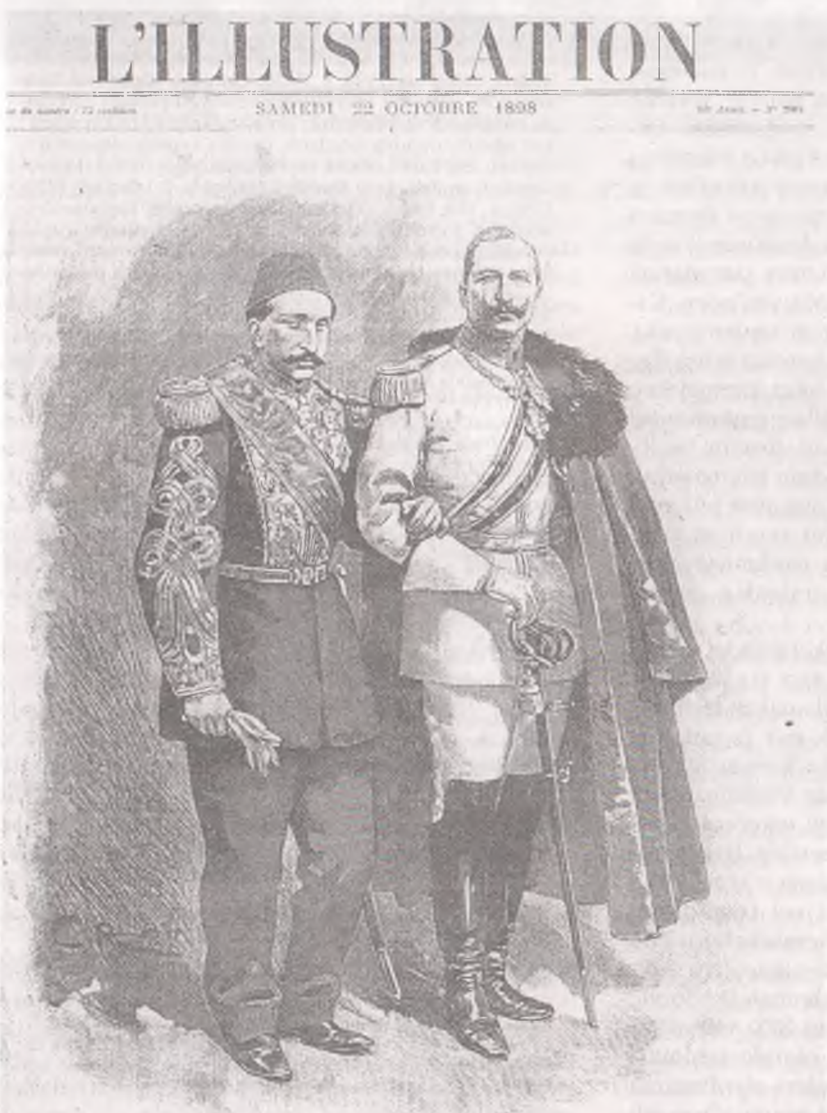

1888'de tahta geçen Alman Kayzeri II. Wilhelm'in II. Abdülhamid ile diplomasinin ötesinde şahsi dostluğu olduğu konuya aşina olanların bildiği bir gerçek. Kayzer belki samimi, belki değil, Abdülhamid ile ikili bir ilişkiye girmiş, bu sayede 300 milyon Müslümanın koruyucusu olma iddiasına, yine bu 300 milyonun halifesinden gördüğü karşılıkla "görünür" bir destek sağlamıştır. Abdülhamid bir darbe sonucu tahttan indirildiğinde, Kayzer'in Sadrazam Tevfik Paşa'nın Berlin'de askeri eğitimde bulunan oğullarına üzüntü ve kızgınlık arası bir şekilde sitem ettiği çeşitli hatıratta nakledilen bilgilerden (Şefik Okday, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor*, İstanbul, 1988). Kayzer II. Wilhelm'in üç de ziyareti var Osmanlı devletine. 1889 ve 1898'deki iki ziyareti Abdülhamid, 1917'deki diğeri ise Mehmed Reşad zamanına rastlıyor.

Yazımıza konu olan yorum-resim Kayzer'in ikinci ziyareti münasebetiyle 22 Ekim 1898 tarihli 2904 numaralı *l'Illustration* dergisinin kapağında yayımlanmış. Almanya'nın Osmanlı devletiyle iyi ilişkileri sonucundaki birçok girişimi muhakkak diğer düvelin hoşuna gitmeyen bir durum idi. Belki de böylesine bir düşüncenin yansıması olarak çizildi bu ilginç resim. İlginç diyorum çünkü Kayzer'in pek de heybetli duruşunun aksine Abdülhamid'in biraz "yanaşma" hali şu günlerde bir defa daha ısıtılmış olan "kızıl sultan" "ulu hakan" temcid pilavından yiyen taraflara malzeme olabildi. Abdülhamid'in resimdeki zavallıca hali, Alman emperyalizmi karşısındaki tutumuyla özdeşleşmiş tarihi bir delil olarak gösterilebildi.

Çizildi diyorum çünkü bu resim aslında hiç böylesine yan yana poz vermemiş iki hükümdarın hayali bir "poz"u. Müttefik veya birbirine yakın politika güden devletleri liderlerinde sembolleştirip bir arada fantezi çizimler yapan ne ilk dergiydi *l'Illustration* ne de son. Buna benzer fantezi bir ittifak resmi birinci büyük harp yıllarında da yapılmıştı. O zaman da aynı anda bir araya gelmemiş üç müttefik lider Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph, Osmanlı hükümdarı V. Mehmed Reşad ve Kayzer II. Wilhelm dostça bir arada resmedilmişlerdi. Bu ikincisinin fantezi olduğu bu hükümdarların bir araya gelmemiş olduklarına dair tarihi bilgiyle desteklenebiliyor. Peki ya birincisine ne demeli? İki kez bir araya gelmiş bu iki hükümdarın Yıldız'ın odalarından birinde fotografi-i padişahilerden birinin önünde böylesine bir poz vermediğini ne ispatlayabilir?

Abdülhamid'in fotoğraf sanatından yeterince faydalanmadığını söylemek haksızlığını yapacak olanlara Yıldız fotoğraf arşivi hâlâ yeterli cevabı verebilir. Hatta buna, devletin ne derece "modern" olduğunu gösterir malzeme olarak hediye edilmiş onlarca fotoğraf albümünün hâlâ saklandığı Library of Congress de cevap verebilir. Bununla beraber Abdülhamid'in kendi fotografisini aldırmayı pek sevmediği de biliniyor. Buna hem devrinden şahitler bulmak mümkün, hem de uzun saltanatına rağmen elde bulunan birkaç resim bunun bir göstergesi.

Bu birkaç resimden birisi de şehzadeliğinde çektirdiği bir fotoğraftır. İşte bu fotoğrafın hünkârın kayzerle olan resmine de model teşkil ettiği kanısındayız. Bunun için birinci delilimiz resmin, derginin kayzerin henüz Venedik'ten yola çıktığına dair fotoğrafların bulunduğu sayısının kapağında yer almasıdır. Kayzer'in İstanbul'a varış fotoğrafları ise derginin ancak bir hafta sonraki 29 Ekim nüshasına yetişebilecektir. Bu durumda fotoğraf olarak ancak birinci ziyarette çekilmiş olabilir ki, bu sefer resmin neden 9 sene yayımlanmamış olduğu cevapsız bir soru olarak kalıyor. İkinci delilimiz ise Vahideddin'den (ve rivayete göre bir de Yavuz Selim'den) başka bütün Osmanlı sultanlarının uyduğu bir kadim âdete, yani tahta geçince sakal bırakma âdetine Abdülhamid'in de uymuş olduğudur. Bu halde II. Wilhelm'in ilk ziyaretinde 13. saltanat senesini yaşayan Abdülhamid'in resimdeki gibi ne sakalsız olabilmesi ve ne de şehzadeliğindeki kadar genç görünmesi mümkündür.

Bu kısa yazıdan gayemiz Abdülhamid'i bir "zül"den kurtarmak değil elbette. Sadece kullanıldığı şekliyle bir belgenin geçersizliğidir söz konusu olan. Yoksa tek belgeyle koca insan hayatını "o herif de şöyleydi" türünden yorumlamanın tarih yazmayı hafife alır bir tutum olduğunu düşünüyoruz. ■

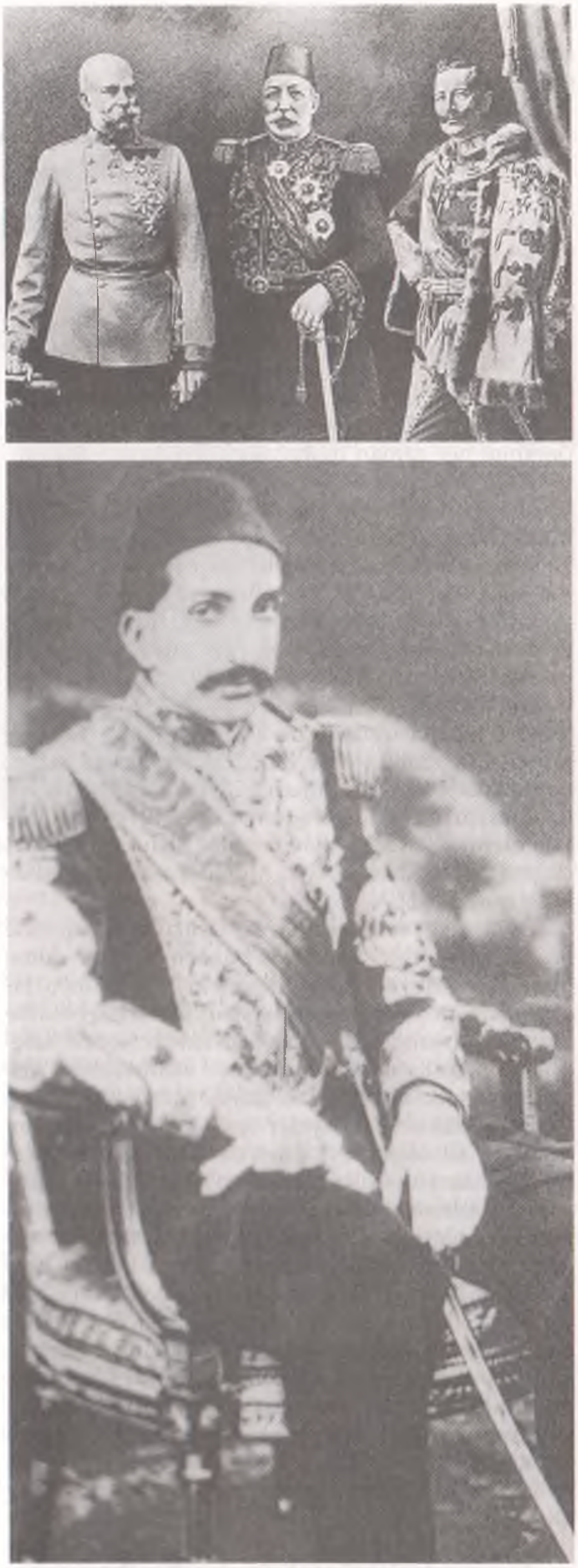

Franz Joseph, Mehmed Reşad ve Kayzer Wilhelm'i bir araya getiren fotomontaj (üstte) ve Abdülhamid'in şehzadeliğinde çektirdiği fotoğraf (altta).

SIVAS ZAVİYELERİ

DR. SAİM SAVAŞ

Tarihi boyunca siyasi, sosyal, ekonomik ve dini önemini her zaman muhafaza eden Sıvas, dini müesseselerinin yoğunluğu ve bihhassa renkli tarikat yaşamıyla her zaman dikkatleri üzerine çekmiş bir kültür merkezi olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'ni kökünden sarsan Babaîler isyanında Sıvas'ın Amasya, Tokat, Çorum ve Bozok bölgesiyle beraber Babaîlerin faaliyet alanı içinde bulunması, bölgenin etnik ve dini yapısının bir neticesi idi.[1] Amasya istikametinde ilerleyen Babaîler, Sıvas'ta Selçuklu hükümet kuvvetlerini bozguna uğratmışlardı. Sıvas'ın ileri gelenlerinden birçoğunun öldürüldüğü bu savaştan sonra, Sıvas dolaylarında bulunan Karamanlılar Babaîlere katılmışlardı. İsyandan sonra Ermenak ve Larende bölgelerine yerleşen Karamanlılar, daha sonraki tarihlerde Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa ile de işbirliği yapmışlardır.[2]

Bu özelliği sebebiyle Sıvas, Osmanlı döneminde de (XVI. ve XVII. asırlarda) benzer olaylara sahne olmuştur. Safevî İran'ın bölgedeki propaganda faaliyetleri ancak bölgenin uygun şartları sebebiyle başarıya ulaşabilmiştir. İran'dan hareket eden Safevî propagandistleri, kendilerine istihbarat ve konaklama imkânı sağlayan gayr-i Sünni tarikatlara mensup tekke ve zaviyeler sayesinde faaliyetlerini bütün Anadolu'da ve Rumeli'de rahatlıkla sürdürebilmişlerdir. Başbakanlık Arşivi'nde bulunan mühimme defterlerindeki kayıtlar, bu faaliyetlerin en yoğun olduğu merkezlerden birisinin de Sıvas olduğunu açıkça göstermektedir.[3]

Anadolu Selçuklu ve Osmanlı klasik dönemiyle alakalı verdiğimiz bu bilgilere bakılarak, Sıvas'ta faaliyet göstermiş olan zaviyelerin bütünüyle gayr-i Sünni tarikatlara mensup olduğu düşünülmemelidir. Bu konu ileride daha detaylı olarak anlatılmaya çalışılacaktır. Bu örneklerin verilmesindeki amaç, topyekûn bölgeyi ilgilendiren iki önemli hadisede, bölgede mevcut zaviyelerin oynadığı önemli role işaret etmektir.

Sıvas zaviyeleri hakkında bize ilk bilgileri Eretna döneminde Sıvas'a gelmiş olan İbn Batuta veriyor. İbn Batuta şehre yaklaştığında kendisini kimisi süvari ve kimisi piyade olmak üzere Bıçakçı Ahi Ahmed başkanlığında büyük bir topluluk kapşılamıştır. Daha sonra rütbece Bıçakçı Ahi Ahmed'in fevkinde olan Ahi Çelebi'nin arkadaşları gelmişler ve bu iki Ahi grubu arasında, misafirlerini ağırlama hususunda bazı çekişmeler olmuştur. Ancak misafirleri önce karşılayan grup, İbn Batuta'yı zaviyelerinde üç gün misafir etme hakkını elde etmiştir. Bu üç günden sonra, daveti üzerine Emir Eretna ile görüşen İbn Batuta ve ekibine Emir Eretna "Benim misafirim olacaksınız" der. Lakin Ahi Çelebi, "Henüz benim zaviyeme nâzil olmadıklarından ibtida bana gelsünler. Mâideni (ziyafet sofranı) oraya gönderirsin" cevabını verince, Emir Eretna da muvafakat eylemiş ve bunun üzerine altı gün Ahi Çelebi'nin zaviyesinde misafir olmuşlardır.[4]

İbn Batuta'nın bu ifadelerinden, o dönem Sıvas'ında Ahiliğin önemli rolünün olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Aynı ifadelerden, şehrin dini ve sosyal hayatını belirli bir şekilde organize eden bu Ahi zaviyelerinin kendi aralarında da hiyerarşik bir düzen kurdukları anlaşılmaktadır. İbn Batuta'nın ifadelerinden varlıklarını tesbit ettiğimiz Ahi zaviyelerinden Ahi Çelebi'ninki rütbece Bıçakçı Ahi Ahmed'in yükseğinde idi.

İbn Batuta'dan sonra, muhtelif arşiv vesikalarından ve Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden istifade ile, Sıvas zaviyeleri hakkında bazı bilgileri ortaya çıkarmaya çalışacağız. Bu maksatla, derlediğimiz bilgileri bir tablo halinde veriyoruz. Tabloda bazı zaviye isimlerine değişik tarihlerde rastlanmayışı, bu zaviyelerin o tarihte mevcut olmadığını göstermeyebiliyor. Mesela Ali Baba Zaviyesi 1546'dan önce kurulduğu halde 961 Hicri tarihli (M. 1553-54) Mufassal Defter'de kaydı bulunmamaktadır. Aynı zaviyenin 982 Hicri tarihli (M. 1574) Sıvas Evkaf Defteri'nde kaydı geçmezken, yine bu tarihte düzenlenmiş olan Sıvas Mufassalı'na kaydedilmemiştir. Demek ki, zaviye mevcut olduğu halde muhtelif sebeplerle deftere kaydedilmiş olabiliyor. Ancak bazı zaviyelerin zamanla vâkıfının neslinin tükenmesi, vakıflarının harap olması ve benzeri sebeplerle ortadan kalkmış olması da mümkündür. 859 Hicri tarihli (M. 1554-55) Mufassal'da adı geçen Ahi Mecdüddin Zaviyesi'nin diğer defterlerde kaydedilmemiş olması, böyle bir ihtimali akla getiriyor. Diğer taraftan aynı zaviyenin değişik defterlerde farklı isimlerle kaydedildiği de görülmektedir ki (Hoca Araste-Sır Şeyh), önceki defterlerde ismi bulunup da daha sonraki defterlerde adı geçmeyen zaviyelerde bu durumun dikkate alınmasında fayda vardır.

Evliya Çelebi 17. asır Sıvas'ı için, "Her mahallede birer ikişer tekke bulunur. Zira halkı gayet dindardır" demesine rağmen, şehirde on bir tekkenin bulunduğunu belirtiyor ve bunlardan sadece dördünün adını veriyor ki bunlar, Arpacızade Efendi Tekkesi, Sıvasî Efendi Tekkesi, Halâtî Tekkesi ve Suhayb-ı Rûmî (Abdulvahab Gazi) Tekkesi'dir.[5] Halbuki, Hicri 1105 tarihli (M. 1693-94) Muhasebe Defteri'nde[6] otuz zaviye kayıtlıdır. Evliya Çelebi'den yaklaşık 40 sene sonra düzenlenen bu deftere kayıtlı zaviyelerden bir kısmının Sıvas'a bağlı köylerde bulunmasına rağmen, şehirde bulunan zaviye sayısı Evliya Çelebi'nin verdiği rakamdan epeyce fazladır. Üstelik *Seyehatname*'de adı geçen Arpacızade Efendi Tekkesi (Evliya Çelebi aynı eserinde Sıvas müftüsü olarak Şeyh Arpacızade Hazret-i Bekir'i kaydetmiştir ki, bahsi geçen tekke ile münasebeti olması gerekir) ile Halâtî Tekkesi,[7] bizim görebildiğimiz defterlerde kayıtlı değildir. Ancak bu ikisinin başka bir isimle kaydedilmiş olması da mümkündür. *Seyahatname*'de adı geçen Sivasî Efendi Tekkesi ise, Şeyh Şemseddin Sivasî Tekkesi ile aynı tekkedir. Öyle anlaşılıyor ki, Evliya Çelebi, kendince önemli gördüğü ya da rastladığı tekkelerin adını vermekle yetinmiştir.[8]

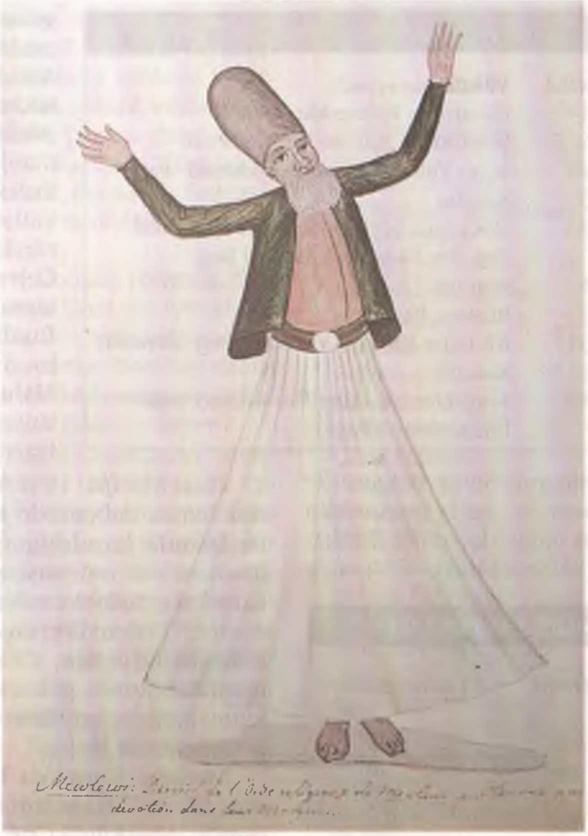

Mevlevî dervişi.
Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert, Graz, 1966

Tabloda zikrettiğimiz Ahi tekkelerinin Osmanlı öncesi dönemde kurulmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Yukarıda bahsettiğimiz İbn Batuta'nın verdiği bilgiler, bu fikri destekliyor. Tabloda adı geçen Ahi Mehmed Külahdûz, Ahi Cârullah, Ahi Mecdüddin, Ahi Emir Ahmed ve Ahi Ali Çelebi zaviyelerinden sadece sonuncusunun Osmanlı döneminde kurulmuş olduğunu biliyoruz (vakıf tarihi: H. 873/M. 1468). Ahi Emir Ahmed Zâviyesi'nin vakfiye tarihi ise Hicri 733'tür (M. 1333). Diğer Ahi zaviyelerinin kuruluş tarihleri ile ilgili maalesef malumatımız bulunmuyor. Ancak Ahi Çelebi'nin vakfiyesinden, babasının adının Ahi Cârullah olduğunu öğreniyoruz ki, muhtemelen yukarıda adı geçen ile aynı kişi olmalıdır. Bu zaviyelerin mevcudiyetlerini bütün Osmanlı dönemi boyunca devam ettirdiklerini sanıyoruz. Bunlardan Ahi Mehmed Külahdûz Zaviyesi, Hicri 1105 (1693-1694) tarihli Muhasebe Defteri'nde kayıtlı görünmüyorsa da, Hicri 1194 (M. 1780) tarihli bir hüküm,[9] zaviyenin o tarihlerde faaliyette olduğunu gösteriyor. Hicri 1251-1252 (M. 1835-1836) tarihli Vakıf Muhasebe Defteri'nde[10] ise Ahi Ali, Ahi Emir Ahmed ve Ahi Mehmed zaviyeleri kayıtlı bulunuyor. Burada adı geçen Ahi Mehmed Zaviyesi, Ahi Mehmed Külahdûz Zaviyesi ile aynı zaviyedir. Bu arada, Hicri 859 (M. 1454-55) tarihli Mufassal'da kayıtlı bulunan Ahmed Çelebi Zaviyesi'nin de bir Ahi Zaviyesi ve İbn Batuta'nın bahsettiği Ahi Bıçakçı Ahmed Zaviyesi ile aynı zaviye olma ihtimalinin bulunduğunu belirtelim.

Tabloda kayıtlı zaviyelerden vakfiyelerini görebildiklerimiz Tablo I'deki gibidir. Tabloda yer alan diğer zaviyelerin kuruluş ve vakfiye tarihleri hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmuyor.

Sıvas'ta bulunan zaviyelerin, tek tek mensup bulundukları tarikatları tesbit edebilecek kaynaklara maalesef ulaşamadık. Şehir merkezinde bulunan zaviyelerin umumiyetle Sünni, medrese eğitiminin tesirinden uzak bölgelerde kurulan zaviyelerin ise daha çok gayr-i Sünni karakterde oldukları genel bir bilgi haline gelmiş bulunuyor.[11] Ancak bu genel bilginin yapılacak yeni ve ayrıntılı çalışmalarla teyid edilmeye muhtaç olduğu inkâr edilemez.

Vakfiyelerinden edindiğimiz bilgilere göre bazı zaviyelerin bağlı bulundukları tarikatlar şunlardır:

Zaviyenin adı	Vakfiye tarihi	Tarikatı
Sarı Şeyh	1420	Kadirî
Şeyh Şemseddin Efendi	1596	Halvetî
Müeyyed Efendi	1669	Halvetî
Mevlevî Zaviyesi (belge tarihi)	1730	Mevlevî
Nakşibendiye Zaviyesi	1780	Nakşibendî
Mor Ali Baba Zaviyesi	1878	Kadirî
Rufaiye Dergâhı	1913	Rufaî

Tablo I

Zaviyenin adı	Vakıf tarihi	Vâkıfı
Dârurrâha	721/1321	Râhatoğlu Rükneddin Hattâb
Abdulvahab Gazi	726/1326	Şerefüddin Ahmed bin Çakırhan
Abdulvahab Gazi	1162/1749	Sıvas Valisi Zaralızâde Mehmed Paşa
Ahi Emir Ahmed	733/1333	Kendisi
Sarı Şeyh	823/1420	Hoca Sarı Şeyh es-Seyyid Pir Ahmed Beğ İbn es-Seyyid Ahmed Beğ
Pir Ahmed Beğ	848/1445	Kendisi
Büyük Ali Baba	953/1547	Rüstem Paşa
Küçük Ali Baba	1048/1639	Ali Baba İbn Ahi Mehmed Beğ (kendisi)
Şeyh Şemseddin	1004/1595-96	Kendisi
Mor Ali Baba	1300/1883	Şeyh Mor Ali Baba İbn Ahmed Paşa İbn Mehmed Paşa

16. asrın sonlarından itibaren Sıvas bölgesinde yaygın olan tarikatların başında, Şeyh Şemseddin Sıvasî ve haleflerinin temsil ettiği Halvetîlik Tarikatı'nın geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çok hızlı gelişme ve yeni kollara ayrılma istidadına sahip olan bu tarikat, Anadolu ve Rumeli'de en çok tekkesi bulunan tarikatların başında gelmektedir.[12] Meşhur Osmanlı tarihçisi Hammer, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Gülşenî, Yiğitbaşı, Ümmü Sinanî, III. Murad döneminde ise, Celvetî, Uşşakî ve Şemsî tarikatlarının zuhur ettiğini bildiriyor.[13] Bunlardan Safeviye'nin Türk kolu olup Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdayî tarafından kurulan Celvetiye hariç, diğerleri Halvetiye tarikatının kollarıdır.[14]

Tablo II: Zaviyelerin gelirleri (1693-94)

Vakf-ı Zaviye-i	Yevm	Fî sene eşhür
Şeyh Merziban (Sıvasili'nde)	8	1440
Şeyh Erzurum	4	720
Baba Şahin	4	720
Şeyh Tabduk	4	720
Şeyh Abdulvahab	10	1800
Hacı Abdurrahman	12	2160
Veled-i Diğer Ali Baba (Küçük Ali Baba)	10	1800
Büyük Ali Baba	7	1260
Şeyh Çoban*	8	1440
Pir Ahmed Bin Ahmed	3	540
Melik A'cam	8	1440
Adem Fakih (Sivasili'nde)	4	720
Dârurrâha	59	10620
Şemseddin Efendi*	8	1440
Emir Arif	4	720
Alakilisa	4	720
Şeyh Hasan	4	720
Şeyh Emir İbrahim Sultan (Budak Nahiyesi'nde)	4	720
Seyh Alaeddin	4	720
Han-ı Paşa	4	720
Ahi Emir Ahmed**	4	720
Ahi Ali	4	720
Şeyh Mihmad	4	720
Sarı Şeyh	4	720
Etmekci Sultan Fakih	4	720
Irak Baba	4	720
Memleha-i Şeyh Şemseddin (İslam Karyesi'nde)**	6	1080
Ahmed Çelebi	4	720
Özemiş*	4	720

* "Tekye" olarak kayıtlıdır.
** Sadece "vakıf" olarak kayıtlıdır.

Hicri 859 (M. 1554-55) tarihli Mufassal'dan itibaren bütün defterlerde kayıtlı bulunan ve 15. asrın başlarında kurulduğunu sandığımız Şeyh Çoban Zaviyesi'nin müessisi Şeyh Çoban'ın, Necmüddin Kübrâ'nın halifelerinden olduğu söylenmektedir.[15] Ayrıca, Kübrevîlik tarikatı temsilcilerinden Necmüddin Dâye'nin, Cengiz istilasından sonra Harezm'den Rum'a gelerek Sıvas'a yerleşmesi, bu tarikatın Şıvas'ta yayılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.[16]

Merkezi Konya'da bulunan Mevlevîlik tarikatının, 17. ve 18. asırlarda dergâh ve vakıflarının artırıldığı, Anadolu'da ve Anadolu dışında, Mevlana Dergâhı'na bağlı bir takım Mevlevî âsitâne ve zaviyelerinin açıldığı biliniyor.[17] Gölpınarlı, Mevlevîlik ile alakalı eserinde, Mevlevî âsitâne ve zaviyelerinin kurulduğu şehirlerin bir listesini vermektedir. Verilen bu listeden, Sıvas'ta bir Mevlevî zaviyesinin bulunduğunu anlıyoruz. Ancak söz konusu eserde, zaviyenin Sıvas'ta ne zaman kurulduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmuyor.[18] 1730 tarihli bir hüküm ise, bu tarihte Kösedere-i Zimmî Mahallesi'nde "Hazreti Mevlana'nın tekkesi"nin bulunduğunu göstermektedir.[19] Bu bilgiden hareketle, en azından 18. asrın başlarında Sıvas'ta Mevlevî tekkesinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bulunacak yeni belge ve bilgiler ışığında daha kesin bir tarih ortaya çıkacaktır.

Sıvas'ta bulunan Ali Baba Zaviyesi'nde olduğu gibi, muhtelif sebeplerle bazı zaviyelerin mensup bulundukları tarikatların tesbiti oldukça güç görünmektedir. Bazı zaviye kurucularının tarikat kimliklerinin bilinmemesi ya da bilinse bile haleflerinin zamanla farklı tarikat kimliği edinmeleri, bu konuda kesin neticelere varmamızı engellemektedir. Mensup olduğu tarikatı kesin olarak tesbit edememekle beraber, bazı işaretlerden hareketle Ahi ya da Kalenderî olduğunu sandığımız Ali Baba'nın evladı daha sonraki tarihlerde çeşitli tarikatlara mensup olmuş görünmektedir. Bunlardan bir kısım Kadirî, bir kısmı Mevlevî-Rufaî ve bir kısmı da Bektaşî-Alevi tarikatlarına mensup olmuşlardır.[20]

Netice itibariyle, 15. ve 16. asırlarda Sıvas'ta mevcudiyetini tesbit edebildiğimiz tarikatlar: Halvetîlik, Kadirîlik ve Kübrevîlik'tir. Bunların yanında diğer sünni tarikatlar ile birlikte,[21] bilhassa Bektaşiliğin ve bazı gayr-i Sünni tarikatların, tabloda kayıtlı olan bazı zaviyeler tarafından temsil edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.[22] Çünkü daha önce belirtildiği gibi Sıvas bölgesi Kızılbaş Türkler'in meskûn bulunduğu yerlerdendi. Bunların, Bektaşilik, Kalenderîlik, Haydarîlik vb tarikatlara mensup tekkelerinin bulunması gerekir.

Sıvas zaviyelerinden Şeyh Çoban, Tokmak, Sarı Şeyh, Ali Baba ve Abdulvahab Gazi zaviyelerinin, aynı zamanda mahalle ismi haline gelmesi, bu müesseselerin dini ve sosyal hayattaki fonksiyonlarının yanı sıra, bölgenin imar ve iskânında oynadıkları rolü göstermesi bakımından dikkate değer.

Zaviyeler, bulundukları coğrafi mekân ve mensup oldukları tarikatlar itibariyle, mescit (ya da cami), türbe, mektep, çeşme vb birtakım müştemilata sahip bulunuyorlardı. Aynı şekilde, zaviyedar, duagû, cüzhan, türbedar, ferraş, zaviye hizmetkârları, hatip, imam, müezzin, muallim-i mektep, halife gibi müştemilatlarına uygun görevlileri bünyelerinde barındırıyorlardı. İcra ettikleri temel fonksiyonlar ise, gelip geçen yolculara hizmet, dervişleri barındırma ve fakir-fukaranın doyurulması idi. Yani zaviyeler, dini nitelikli sosyal hizmet kurumları idi, denilebilir.[23]

Sıvas zaviyelerinin mali durumları hakkında da bazı bilgilere sahibiz. Hicri 1105 (M. 1693-94) tarihli Muhasebe Defteri'nde ve Hicri 1251-52 (M. 1835-36) tarihli Vakıf Muhasebe Defteri'nde kayıtlı bilgiler, bu konuyu aydınlatıcı mahiyettedir. Bunlardan ilkinde, defterde açık olmamakla birlikte, verilen miktarların "akçe" ve zaviye görevlilerine tahsis edilen ücretler olduğunu sanıyoruz. İkincisinde verilen rakamlar, "kuruş" olarak belirlenmiştir ve zaviyelerin bir ya da iki yıllık gelirlerini ifade etmektedir. Aşağıda liste halinde vereceğimiz bu ücret ve gelir miktarları, aynı zamanda mali bakımdan Sıvas zaviyeleri hakkında bize, bir oranlama yapma imkânı verecektir.

Zaviyeler, genellikle vakıf gelirlerine dayandıklarından ve bu gelirler, zaviye kurucusunun evladı tarafından idare edildiklerinden dolayı hem zaviyeler, hem de kurucu şeyh aileleri asırlar boyu varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.[24] Ancak Osmanlı çapında zaviyeler ve zaviye vakıfları hakkında henüz derinlemesine araştırmalar yapılmadığı için, zaviyelerin ne kadar gelire malik oldukları ve bunların zamanla uğradıkları değişiklikler yeterince bilinemiyor. Vakıf ve tapu-tahrir defterlerinde, gelirlerinin bir zaviyeye ait olduğu kaydedilen bazı köy, mezraa, tuzla vs. gelir kaynakları ise, o zaviyeye giren gelirin tamamını göstermekten uzak bulunmaktadır. Çünkü zamanla ilave olarak yapılan vakıf, temlik ve benzeri şekillerdeki daha birtakım gelirler, zaviye bütçesine dahil olabildiği gibi, bazı hallerde muhtelif sebeplerle bu gelirler zaviye mensuplarının tasarrufundan çıkabilmektedir.[25] Bu bakımdan,

Tablo III: Zaviyelerin gelirleri (1835-36)

Zaviyenin adı	1251	1252	1251-1252
Abdulvahab Gazi	8567	6300	14867
Ahi Ali	6547	-	-
Ahi Emir Ahmed	13165	17040	30205
Ahi Mehmed Külahdûz	7047.5	-	-
Ahmed Çelebi	3290	-	-
Akbaş	734.5	-	-
Ağmu (Gelmüfad'da)	1630	-	-
Balım Sultan (Mecidözü'nde)	-	-	715
Bedohton (Yıldızeli, Hancedid'de)	1800	-	-
Büyük Ali Baba	-	-	21169
Çeltik (Yıldızeli, Hancedid'de)	1080	-	-
Dârurrâha	240102.5	250466	490568.5
Ebnâ-i Ali (Karahisar-ı Behramşah, Müslim Karyesi'nde)	-	-	873
Emir Arif	3360	2895	6255
Hacı Abdurrahman Râhatî (Dârurrâha mülhakatından)		-	2792
Han-ı Paşa (Yıldızeli, Hancedid, Yakub Karyesi'nde)	1524.5	1575	3099.5
Kabasakal (İlbeğli'de)	1500	-	-
Karabıyık (Karahisar-ı Behramşah'ta)	-	-	3887.5
Kel Abdal	690	-	-
Küçük Ali Baba	8912	-	-
Melik A'cam	4221	3900	8121
Mevlevihane	-	-	6440
Özemiş	4757	3930	8687
Seyyid Alişir (Karahisar-ı Behramşah, Müslim Karyesi'nde)	-	-	4525
Şahin Baba	5657	-	-
Şeyh Çoban	7379.5	-	-
Şeyh Erzurum	-	-	1867.5
Şeyh Hasan	-	-	495
Şeyh Şemseddin	-	-	31800
Şeyh Merziban (Sivasili'nde, Sultan Alaeddin evkafından)	6020	6487.5	12507.5
Şeyh İbrahim Sultan (Şeyh Merziban evladından, Sultan Murad vakfı)	840	2177	3017
Şeyh Halil (Gelmüfad'da)	6150	6610	12760
Şeyh Ömer (Gelmüfad'da)	2199.5	-	-
Şeyh Hoca (Gelmüfad'da	2520	-	-
Şeyh Bahâüddin (Sivasili'nde)	480	1230	1710
Şeyh Bahadır (Halkahas, Dedeşeyh Karyesi'nde)	-	-	5900
Şeyhkulu (Karahisar-ı Behramşah, Halkahas'ta)	-	-	296
Teslim Abdal (Mecidözü'nde)	-	-	760

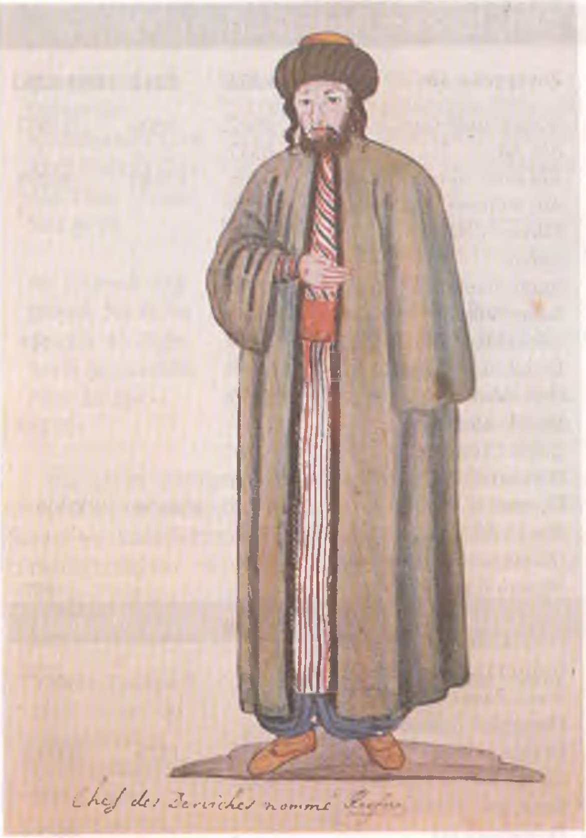
Chef des Derviches nommé Rufai

Rufaî dervişi.
Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert, Graz, 1966

listede verilen rakamlar, adı geçen zaviyelerin sadece o tarihteki mali durumlarının ifadesi olup, bu gelirlerin, zaviyelerin kuruluş tarihlerinden itibaren elde ettikleri yıllık gelirleri olduğu düşünülmemelidir.

Hicri 1105 (M. 1693-94) tarihli Muhasebe Defteri'nde verilen rakamlar Tablo II'de, Hicri 1251-52 (M. 1835-36) tarihli Vakıf Muhasebe Defteri'nde verilen rakamlar ise Tablo III'teki gibidir.

Sıvas zaviyeleri hakkında vermeye çalıştığımız bu kısa malumattan sonra, değişik altı tarihte Sıvas bölgesinde mevcut bulunan zaviyeleri tablo halinde veriyoruz (Tablo IV). Bazı zaviyeler değişik defterlerde farklı isimlerle yazılmışlardır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz: Abdulvahab Gazi Zaviyesi 1693-94'te Şeyh Abdulvahab; Hacı Arif Zaviyesi 1693-94 ve 1835-36'da Emir Arif; Hacı Şahin Zaviyesi 1519-20 ve 1553-54'te Külahdûz, 1835-36'da Ahi Mehmed; Şeyh Hasan Zaviyesi 1553-54'te Şeyh Hasan Beğ; Şeyh Erzurum Zaviyesi 1519-20 ve 1553-54'te Şeyh Erzunurrum; Hoca Araste Zaviyesi 1574'te Hoca Araste-Sarı Şeyh, 1693-94'te Sarı Şeyh; Darurrâha Zaviyesi 1519-20'de Abdulvahab nam-ı diğer Dârurrâha; Ahi Emir Ahmed Zaviyesi 1693-94'te Emir Ahmed; Büyük Ali Baba Zaviyesi 1574'te Derviş Ali Baba; Ahi Ali Çelebi Zaviyesi 1693-94'te ve 1835-36'da Ahi Ali; Kel Abdal Zaviyesi 1574'te Kel Abdal nam-ı diğer Pağnık; Şemseddin Efendi Zaviyesi 1835-36'da Şeyh Şemseddin Sivasî, olarak kaydedilmiştir.

Zaviye isimlerinin karşısındaki (•) işaretleri, zaviyenin o tarihte mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak muhtelif sebeplerle zaviye mevcut olduğu halde, deftere kaydedilmemiş olabileceğini burada yeniden hatırlatmalıyız.

Tablo için istifade ettiğimiz kaynaklar:

1. Başbakanlık Arşivi, 2 numaralı 859/1454-55 tarihli Mufassal Defter, s. 466-480.
2. Başbakanlık Arşivi, 79 numaralı 926/1519-20 tarihli Mufassal Defter, s. 507-520.
3. Başbakanlık Arşivi, 287 numaralı 961/1553-54 tarihli Mufassal Defter, s. 338-339.
4. Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 583 numaralı 982/1574 tarihli Sıvas Evkaf Defteri ve 14 numaralı, aynı tarihli Mufassal Defter.
5. Başbakanlık Arşivi, 3687 numaralı 1105/1693-94 tarihli Maliyeden Müdevver Defter, s. 2-3.
6. Halen Milli Kütüphane'de Sıvas Şer'iye Sicilleri arasında bulunan 1251-1252/1835-36 tarihli numarasız Vakıf Muhasebe Defteri. ■

---

1. Bu konuda bkz. A. Yaşar Ocak. *Babaîler İsyanı*, İstanbul. 1980, s. 108-110.
2. Bkz. A. Y. Ocak, *age*, s. 123.
3. Bu konuda bkz. Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda Râfizîlik ve Bektaşîlik*, İstanbul. 1932; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, I. 1578-1590*. İstanbul. 1962; Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul. 1992, s. 17-39.
4. İbn Batuta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr (Seyahatnâme-i İbn Batuta)*, I, terc. Mehmed Şerif, İstanbul. 1333-1335, s. 326-327.
5. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III. İstanbul, 1314, s. 195-199.
6. Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver, 3687 numaralı defter, s. 2-3.
7. "Halâtî" teriminin "Ahlatlı" anlamında kullanıldığını sanıyoruz.
8. *Seyahatname*'nin istifade ettiğimiz 1314 tarihli baskısında, orjinalinden bazı eksiklikler olabilir. Belki, eserin orjinalinde Evliya'nın bahsettiği on bir tekkenin tamamı kayıtlı iken, sonraki bu baskıda bunlardan sadece dördünün ismi kaydedilmiştir. Sıvas Eyaleti dahilinde yaşamış meşhur şahsiyetlerin ki, bunlar genellikle zaviye kurucusu, semt ve mahallelere adını veren şahsiyetlerdir) türbelerinin nerede bulundukları hakkında 1302 tarihli Sıvas Vilayeti Salnamesi'nde tefernatlı malumat bulunmaktadır. Buna göre, Abdulvahab Gazi, "kenar-ı şehrde vâki Akkaya civarında", Baba Şahin, "Câmi-i Kebîr'in kıble cânibindeki kabristanda", Hoca İmam, "kendi câmi-i şerîfi derûnunda", Baba Cevgan, "Hoca İmam Câmi-i Şerîfi civarında türbe-i mahsûsalarında", Şeyh Çoban-ı Velî denmekle meşhur Hüseyin Râî, "el-yevm mamûr ve mevcud bulunan zaviyeleri civârında türbe-i mahsûsalarında", Şeyh Erzurumî, "hâriç-i şehrin cihet-i cenubîsinde", Şeyh Adil, "hâriç-i şehrin cihet-i garbîsinde", Ali Baba-yı Kebîr ve Ali Baba-yı Sagîr, "şehrin ciheti şimalîsinde câmi-i şerîfleri hariminde", Hacı Şahin, "kenar-ı şehrin cihet-i simalîsinde", Tarikat-i Halvetiye müceddidi Kara Şemseddin Sivasî denmekle meşhur Şeyh Ahmed Ebu's-Senâ ibn Mehmed Ebu'l-Berekât, "Meydan Câmi-i Şerîfi'nde vâki türbelerinde", Özemiş Baba, Çeltik Baba, Bedohton, Şeyh Halil ve Ak Hoca Yıldızeli Kazası'nda, Şeyh Merziban-ı Velî Koçkiri Kazası'na bağlı Tekye Karyesi'nde (672 tarihinde Tekye Karyesi'ne gelmiş olan Sultan Alaeddin, şeyh-i müşarünileyh hazretlerinin tekyesine birçok arazi vakfetmiştir) medfûn bulunmaktadırlar, s. 443-446.
9. Başbakanlık Arşivi, 15 numaralı Sıvas Ahkâm Defteri, s. 45.
10. Sıvas Şer'iye Sicilleri arasında bulunan bu numarasız defter, halen Ankara Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.
11. Köprülüzade Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslâmiyet", *Dâ-*

rulfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, 1922/1338; A. Y. Ocak, *age*, s. 71-72.

12. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 288-289; Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, İstanbul, 1984, s. 85.

13. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, VII. terc. Mehmed Atâ, İstanbul, 1332, s. 192; Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme döneminde faaliyette olan tarikatlar için bkz. aynı yazar, *age*, I. İstanbul, 1329, s. 196-202; kuruluş devri şeyh ve dervişleri için bkz. *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız, Ankara, 1985, s. 193-197.

14. Louis Massignon, "Tarikat", *İslâm Ansiklopedisi*, XII-1, s. 1-17. Bu madde Tahsin Yazıcı tarafından geniş bir şekilde tadil ve ikmal edilmiştir.

15. Hakkı Acun, "Sivas ve Çevresi Tarihî Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, XX (1988), s. 188.

16. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1972, 2. baskı, s. 202.

17. Muzaffer Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhâneleri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5 (1975-1976), s. 18.

18. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, 2. baskı, s. 334-335.

19. M. Erdoğan, *agm*, s. 20, 3 numaralı dipnotta kayıtlı hüküm. Mevlevîliğin Sıvas'ta geç yayılmasında herhangi bir tesiri var mı bilmiyoruz ama bu konuyla ilgili olduğu için, Ulu Arif Çelebi'nin Sıvas seyahati hakkındaki bilgileri aktarmanın faydalı olacağını sanıyoruz. Ulu Arif Çelebi, Sıvas'ta âlemin kutbu sayılan, perişan kıyafette birisine rastlar. "Hoca-i Erzurum" ve "Şeyh-i Erzurum" adıyla anılan bu kişinin kim olduğunu sorduğunda, etrafındakilerden biri, "bu âlemin kutbu, dem'in sırrı olan" kişi olduğunu söyler ve onun acayip hallerinin olduğunu, gaipten haber verdiğini ve verdiği haberlerin çoğunun çıktığını anlatır. Buna sinirlenen Çelebi, atından inip adamın ensesine üç tokat vurur ve ona, "tasını tarağını topla" diye bağırır, onun bu hareketi üzerine, Sıvas'ın rindleri ve halk ayaklanır. büyük bir karışıklık çıkar. Buna karşılık Konya ve Kayseri rindleri ile Arap Noyan'ın askeri, isyancıları ezmek isterler. Bilhassa Ahiler'in çabalarıyla hadise yatıştırılır. Ahi Mehmed Divâne, "Çelebi Ârif hazretlerinin, insanların padişahzadesi ve Mevlananın sırrının nakdı ve abdalın kutbu olduğunu biliniz. Bizim Erzurumlu Şeyh de, sizin gözünüze göre Rum Abdalları cümlesindendir ve şehrin sakinlerindendir" der. Bunun üzerine Çelebi, Tokat'a gitmek zorunda kalır. Çelebi'nin, Şeyh-i Erzurum'un ölümünden sonra Sıvas'a dönebildiği anlaşılıyor, bkz. Şams al-Dîn Ahmad al-Aflâkî al-Ârifî, *Menâkib al-Ârifîn* (Metin), II, haz. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1980, 2. baskı, s. 852-856, kitabın Türkçe'ye tercümesi için bkz. Ahmet Eflâkî, *riflerin Menkıbeleri*, II, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1973, 2. baskı, s. 245-247.

20. S. Savaş, *age*, s. 59-64.

21. Meselâ Sühreverdilik'in bir kolu olan Zeyniye Tarikatı'nın Sıvas'ta yayılmış olma ihtimali bulunmaktadır. Müfessirlerden ve Zeyniye Tarikatı şeyhlerinin en büyüklerinden Şahabeddin Ahmed Sıvasî (ö. 860/1455) daha sonra Ayasluğ'a göç edip yerleşmiş ve Aydınoğlu Mehmed Beğ'den hürmet görmüştü, bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri (1291-1915)*, I. sadeleştiren A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul, 1972, s. 200-201; Zeyniye Tarikatı hakkında bkz. L. Massignon, *agm*, s. 17.

22. Bu konuda misal olarak Samud Baba Zaviyesi'ni verebiliriz. Türbe girişindeki kitabeye göre Temmuz 1573 tarihinde yaptırılmıştır. İçten kubbe, dıştan külahla kapatılan türbenin külahı üzerinde Bektaşî sikkesinin kabartması yer almaktadır, bkz. H. Acun, *agm*, s. 197; Türbenin yapılış tarihini Samud Baba'nın ölüm tarihi olarak kabul edersek, kendisinin Kangal'a bağlı Tekke Köyü'nde yaşamış bir Bektaşî dervişi olduğunu söyleyebiliriz; Ayrıca, Akdağ kadısına yazılan bir hükümde, Hacı Bektaş dervişlerinden Şah Veli'nin, Benlübaş Derbendi'ne bir tekke bina ettiği ve derbendi muhafaza etmesi karşılığında tekâliften muafiyetini istediği anlatılmaktadır (Başbakanlık Arşivi, 27 numaralı Mühimme Defteri, s. 392, 8 Zilhicce 983/1576 tarihli hüküm).

23. Bu konuda bkz. S. Savaş, *age*, s. 72-108.

24. Suraiya Faroqhi, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*, Ankara, 1975.

25. Bazı zaviyelere zamanla daha birtakım gelirlerin ilave edildiğine veya zamanla birtakım gelirlerin zaviye mensuplarının elinden çıktığına dair en güzel misal Ali Baba Zaviyesi'dir, bkz. S. Savaş, *age*, s. 108 ve devamı.

Tablo IV: Sıvas zaviyeleri

Zaviyenin adı	1454-55	1519-20	1553-54	1574	1693-94	1835-36
Abdulvahab Gazi	●	●	●	●	●	●
Hacı Abdurrahman	●	●	●	●	●	–
Hacı Arif	●	●	●	–	●	●
Hacı Şahin	●	●	●	–	–	–
Baba Şahin	–	–	–	●	●	●
Ahi Meh. Külahdûz	●	●	●	●	–	●
Şeyh Hasan	●	–	●	–	●	●
Şeyh Erzurum	●	●	●	●	●	●
Şeyh Çoban	●	●	●	●	●	●
Ahi Cârullah	●	●	●	–	–	–
Ahi Mecdüddin	●	–	–	–	–	–
Akbaş	●	–	–	●	–	●
Ahmed Çelebi	●	●	●	●	●	●
Hutayâr	●	–	–	–	–	–
Hoca Araste	●	●	●	●	●	–
Mahmud Çelebi	●	–	–	–	–	–
Hangâh–ı Tokmak	●	●	●	–	–	–
Melik Acem	●	●	●	●	●	●
Hangâh–ı Hâkî	●	–	–	–	–	–
Dârurrâha	–	●	●	●	●	●
Ahi Emir Ahmed	–	●	●	●	●	●
Şeyh Adil	–	●	●	–	–	–
Elmalu	–	–	●	–	–	–
Alakilisa	–	–	●	–	●	–
Yakaviran	–	–	●	–	–	–
Şeyh Merziban	–	–	–	●	●	–
Büyük Ali Baba	–	–	–	●	●	●
Küçük Ali Baba	–	–	–	–	●	●
Ahi Ali Çelebi	–	–	–	●	●	●
Ali Uryan	–	–	–	●	–	–
Özemiş	–	–	–	●	●	●
Çeltik	–	–	–	●	–	–
Emirci	–	–	–	●	–	–
Deliklükaya	–	–	–	●	–	–
Kurucakul	–	–	–	●	–	–
Kel Abdal	–	–	–	●	–	●
Tatlucuk	–	–	–	●	–	–
Şeyh Tabduk	–	–	–	–	●	–
Pir Ahmed b. Ahmed	–	–	–	–	●	–
Adem Fakih	–	–	–	–	●	–
Şemseddin Efendi	–	–	–	–	●	●
Şeyh Emir İbrahim	–	–	–	–	●	–
Şeyh Alâeddin	–	–	–	–	●	–
Han–ı Paşa	–	–	–	–	●	–
Şeyh Mihmad	–	–	–	–	●	–
Etmekçi Sultan Fakih	–	–	–	–	●	–
Irak Baba	–	–	–	–	●	–
Kadı Burhaneddin	–	–	–	–	●	–
M. Şeyh Şemseddin	–	–	–	–	●	–
Mevlevihane	–	–	–	–	–	●

TAHTACILAR: KİMDİR VE KÖKENLERİ NEREDEN GELİR?-3

DR. İSMAİL ENGİN

Tahtacıların kim olduklarına ve kökenlerinin nereden geldiklerine yönelik olarak kaleme alınan, bir dizi makalenin son iki bölümünde, Tahtacıların kendi kimliklerine bakış tarzlarıyla birlikte -kendilerini tanımlamalarıyla beraber-, kimi tarihçi, halkbilimci, sosyolog ve antropologların onların farklılıklarından yola çıkarak gerçekleştirdiği sosyal/kültürel araştırmalar sonucunda, Tahtacıların sosyal/kültürel yapısına dayanarak, olaylar-olgular arasında anlamsal-işlevsel ilişkiler kurarak (ya da kurduğunu varsayarak), emik gözlem ve etik yorumun bazen birini bazen her ikisini kullanarak oluşturdukları tezler ele alınmaktadır. Ele alınan ve aşağıda özetlenen tezlerde, Tahtacıların kimlikleriyle ilgili bilgilerin somutlaştığı, genelleştirildiği söylenebilir. Ancak, Tahtacı kimliğine -ve doğal olarak onun muhtevasına- yönelik olarak zaman zaman genelden özele, özelden genele doğru giden yaklaşımların kullanıldığı bu tezlerde, genelin parçalandığı, parçalardan -aralarında işlevsel ve yapısal ilişkiler kurul(a)madan- genelle ilgili bilgiler çıkarılma yoluna gidilerek Tahtacı kimliğinin açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir.

EVCİ (Mİ?)

Tahtacıların Türkmenliğinin kabul edildiği bu kısımda, konuyla ilgili ve biri diğerine yanıt niteliği taşıyan iki değişik tez ele alınmaktadır. Her iki görüş kısaca şu şekilde özetlenebilir:

a) Tahtacılar Evci Aşiretinin Alevi Olan Kesimidir

Tahtacıların Türkmen, Alevi ve Sünni olan Evci aşiretinin Alevi olan kesimini oluşturduğuna ve onların asıl adlarının Evci olduğuna ilişkin tez, Ali Rıza Yalman (Yalkın) (1977b) tarafından ileri sürülmektedir. Ali Rıza Yalman'ın (Yalkın) -1931-1939 yılları arasında 5 cilt olarak yayımladığı, o öldükten sonra da Sabahat Emir tarafından yeniden basıma hazırlanarak 1977 yılında iki cilt halinde Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkan- *Cenupta Türkmen Oymakları* (1977 a-b) adlı halkbilim ve etnografya açısından Türkiye'ye yönelik klasik bir başvuru kaynağı olma özelliğindeki eserinde, Tahtacılar üzerine oldukça ilgi çekici bir dipnotu vardır. Yalman'a (1977b: 511) göre, "Çukurova Obası"nda yer alan Türkmen aşiretleri arasında adı geçen Tahtacı (Tatevri) aşiretinin asıl adı "Evci"dir:

"Şu halde Evci aşireti Alevi ve Sünni olmak üzere iki bölüğe ayrılmıştır. Sadece 'Evci' ismini alan oba halkı Sünnidir. Gâvurdağı Çamtağı köyünde görüştüğüm 110 yaşındaki Hasköse oğlu Ali Ağa Tahtacıların isimlerinin eskiden 'Tatevci' olduğunu söylemiştir. Bu aşiretin bir kısmı yayazın (yazın) Binboğa'nın Kaman dağı ve deresi dolaylarında yaylâr."

Yukarıda verilen dipnotun hemen arkasından (1977b: 511) ayrıca düşülen bir notta da, "(Evci, Demirci, Fakçı, Kuşçu, Davulcu, Çengi) gibi isimler alan obacıklar Türkmen boylarının içinde 'Yamak' ismiyle sanat ve görev almış olanlarıdır" denilmektedir (bkz. Yalman (Yalkın) 1977b: 511). Ancak, "Evci" dışında burada belirtilen obalar ve yaptıkları işler, *Toplumsal Tarih*'in 25. sayısında yayımlanan ve bu makaleyle aynı başlığı taşıyan makalenin ikincisinde ele alınan "'Abdal'/'Kıptî' (mi?)" kısmında Abdallarla ilgili olarak verilen 7 numaralı dipnotta (bkz. ilgili dipnot, Engin 1996: 49, 51) yer alan bilgilerle çakıştığından, sözü edilen "obacıklar"ı -"Evci" de dahil- Tahtacılarla özdeşleştirmeye çalışmak mümkün gözükmemektedir.

Diğer taraftan, Yalman'ın (Yalkın) (1977b: 511) dipnotunda sözünü ettiği "Tatevci" kavramı üzerinde durmakta yarar vardır. Yine, daha önce yayımlanan Tahtacıların "İranlı"/"Acem (mi?)" (bkz. Engin 1996: 46-49) konusunda ele alınan ve "b) Tahtacıların 'Tatlar'la İlişkileri Onları Etkilemiş Olabilir mi?" kısmında incelenen olgular göz önünde tutulursa, "Tatevci" kavramının farklı inançtaki Alevi "Evci"ler için kullanılabileceği düşünülebilir.

Yalman'ın (Yalkın) değindiği noktalar, yıllar sonra C. Hakkı Tarım'ın yazdığı *Kırşehir Ansiklopedisi, Tarih-Coğrafya-Etnografya ve Bibliyografya Sözlüğü*, fas. 1'de (1960: 31'den aktaran Oğuz 1976: 245) yeniden ele alınarak ve bir noktaya dikkat çekerek, yeni bir ayrıntı daha içerecek şekilde geliştirilerek işlenmektedir: "Evci, Kırgız'lardan bir uruğun adıdır." Böylece, Tahtacıların kökeninin Kırgızlar olduğu ileri sürülmektedir.

b) Evci Aşireti, Tahtacı Aşiretlerinden Biridir

Tahtacıların Evci aşiretinden olduğuna, kökeninin Kırgızlara dayandığına ilişkin görüş-tez, genelde konu üzerine çalışan araştırmacılar tarafından dikkate alınmamakla birlikte, kimi araştırmacılar-yazarlar (bkz. Yılmaz 1948, Çağatay 1970, Fığlalı 1981 ve Seyirci 1990), tam tersine Evci aşiretinin Tahtacı aşiretlerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, ayrıntılı bilgiyi, Tahtacıların bağlı olduğu iki ocaktan biri olan "Yanın Yatır Ocağı"ndan Hasan Mümtaz Bey'in açıklamalarına yer veren Yusuf Ziya'da (1929a: 72-73) bulmak mümkündür. Buna göre, Adana'da Ceyhan yöresinde Gökçeli Deresi kenarlarında hayvancılık yapan "Göğçeli"/"Gökçeli" adlı aşiret vardı. Bu aşiret, daha sonra zorunlu olarak (?) dağlara çekilince, "Tahtacılık baş göstermiş"ti. İşte, kimi yerlerde bu aşirete Evci denilmektedir. Onlar, "yörüklerin keklik kafesi şeklinde" yaptıkları "geceden eve" benzeyen ve "toprak evi" denilen evleri[1] yaptıkları için bu adı almışlardır. İki türlü Evci aşireti vardır: Denizli, Alaşehir taraflarındaki Evci aşireti, Alevi olmasına karşın, Tahtacı değildir; Adana'da ve Kayseri'ye bağlı Everek, Yaylacı, Buları taraflarındaki Evciler Tahtacıdır (bkz. Yusuf Ziya 1929a: 72-73).

Konuyla ilgili Hasan Mümtaz Bey'in yukarıda özetlediğimiz açıklamalarına yer veren Yusuf Ziya, hemen arkasından "Yanın Yatır Ocağı"ndan Seyyah Efendi'nin ve diğerlerinin tamamlayıcı içerikteki açıklamalarını kapsayan şu dipnotu düşmektedir:

"Seyyah efendinin ve diğer ocaklıların verdikleri malumata göre (evci), (tahtaci) mukabilidir. Ve bunların ocakları ayrıdir. Araların da bir kaç şeyh vardirki bunlara (gözü kızil) oğulları denir. Ayni zamanda bunlara (Şah İbrahimli) unvani verilir. Evciler büyük bir aşirettir. Bir kısmı adana vilâyetinde ve Gavur dağında dir ki bunların evleri tahtadan mamuldır. Nereye gitseler evlerini tahtadan yaparlar. Bu aşiret (5.500) hane kadardir. Tahtaci olan evciler (meraş) ta ve (Ayintap) tadir. (Denizli) civarında ki evcilerde bunlardandır" (Yusuf Ziya 1929a: 73).

Yusuf Ziya'nın değindiği Hasan Mümtaz Bey'le Seyyah Efendi'nin bu açıklamaları, birbirleriyle zaman zaman kimi noktalarda çelişmesine karşın, iki Evci aşiretinin varlığını ortaya koymaktadır. Buna göre, iki Evci aşiretinden biri sonradan Tahtacı adını almıştır; Alevi olmasına karşın, asıl Tahtacılara özgü Evci aşiretiyle -ki onun asıl adı "Göğçeli"/"Gökçeli"dir ve kimi yörelerde "Göğçeli"/"Gökçeli" aşiretine Evci denilmektedir- herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Oysa Yalman'ın (1977b: 511) Gâvurdağı'nda varlığından söz ettiği Evci aşiretinin bir de Sünni inanca sahip olanı vardır. Seyyah Efendi'nin anlattıklarından çıkardığımız sonuca göre de Gâvurdağı'ndaki Evci aşireti, Tahtacı değildir. Ancak evlerini tahtadan yaptıkları için bu adı almıştır.

Yukarıda belirtilenlerin dışında elimizde herhangi bir bilgi olmamasına karşın, Gâvurdağı'nda iki ayrı "Evci" aşireti bulunması olasılığı da göz ardı edilemezse, buradaki Tahtacılara neden "Tatevci" denildiğini açıklamak belki şu şekilde mümkün olabilir: Tahcılarla ilgisi olmayan Evci aşireti -ki onun Sünni olduğu düşünülebilir-, kendisini Alevi olan Tahtacı Evci aşiretinden ayırmak için, Tahtacı Evci aşiretine "Tatevci" demiş olabilir ki, bu varsayım aynı yine *Toplumsal Tarih*'in 25. sayısında yayımlanan ve "b) Tahtacıların 'Tatlar'la İlişkileri Onları Etkilemiş Olabilir mi?" kısmında incelenen (bkz. Engin 1996: 48-49) olgularla birlikte ele alındığında, küçük de olsa düşünülmesi gerekli olan bir olasılık haline dönüşebilmektedir. Bunun yanı sıra, aynı aşiret adlarının farklı topluluklarda kullanıldığı (bkz. Yalman (Yalkın) 1977a-b; Sümer 1980), sadece Tahtacıların tarihsel süreç içinde belirli kimliklerle özdeşleşme yoluna gitmedikleri, kimi Tahtacı olmayan aşiretlerin de "Tahtacı" kimliğiyle -ekonomik anlamda- özdeşleşme çabasına girdikleri ya da aynı aşiretin değişik yörelerde değişik adlar aldıkları (bkz. Yusuf Ziya 1929a-b) söylenebilir.

"AKTAVLI"/"TURKOPOL" (MU?)

Araştırmacıların kimileri Tahtacıların Atavlı Turkopollar ve onların kalıntıları, kimileriyse bu görüşe hiç değinmeden, Aktavlıların bir Tahtacı aşireti olduğunu savunmaktadır. Her iki tez, Tahtacıların göç yolları üzerine farklı tezlerin ileri sürülmesine de neden olmaktadır. Söz konusu tezler, kısaca şu şekilde özetlenebilir:

a) Tahtacılar, "Aktavlı Tukopollar"dır

Baha Sait (1994a-b), "Türk"/"Türkmen" olarak ele aldığı ve değerlendirdiği Tahtacıların, dil özelliklerine bakmakta ve konuşmalarının[2] Oğuz lehçesine değil, *Divânü Lugati't-Türk*'te verilen Hakani lehçesine çaldığı görüşünden hareketle, onların "Hazer-Kuzgün denizinin Acıderye körfezi yörelçrinde" yaşayan "Aktav (Aktağ-Akdağ)[3] Türkmenleri'nin kalıntıları olabileceğini ileri sürmektedir (bkz. Baha Sait 1994a: 80). Buna göre, o tarihlerde Tuna boylarında yaşayan "Aktav Türkmenleri", -büyük bir olasılıkla XIII. yüzyılın sonları ya da XIV. yüzyılın başlarında- Osman Bey'e karşı Bizans'ı savunmak isteyen Bizans İmparatoru'nun onlardan oluşturduğu bir "Turkopol ordusu"yla Anadolu'ya gelmiş ve kendi diliyle konuşan Osman Bey'in askerlerine silah çekmeyerek, savaştan çekilmiş; bunun üzerine "Turkopol ordusu"nun[4] Tuna'ya dönmesini engellemek için Bizans, Çanakkale Boğazı'nı kapayınca, "Aktavlı Turkopollar" Kazdağı[5] yöresinde kalmıştır (Baha Sait 1994a: 80).

Tahtacıların kim oldukları ve nereden geldikleri üzerine ileri sürülen tüm tezlerden farklı olarak bu tez, onların Anadolu'ya Balkanlar üzerinden geldiğini içermektedir. Ancak, Birdoğan (1992: 95-98, 1994: 182-183) Tahtacıların "Ağaç-Eriler"in torunları olduğunu vurgulayarak, onların kendilerinin "atalarının Horasan'dan geldiklerini" söylediklerinden hareketle, yukarıdaki tezi sadece -nedenlerine değinmeden- "tarihsel dayanaklardan yoksun" görmektedir. Oysa Baha Sait'in ilgili tezini değerlendirirken, tarihsel dayanaklardan yoksun olup olmadığını olaylar ve olguları örnekleyerek irdelemekte yarar vardır. Bu bağlamda, İnalcık'ın (1988: 289) "Büyük gazi beyler kumandasında beylik ordularında birleştirilmeden önce birçok Türkmen bölükleri"nin ücretli asker (Turkopol) olarak "garba" göç ettikleri ve "ancak küçük bir kısmı"nın "Anadolu'ya" dönebildiği şeklindeki saptaması önemli olmakla birlikte, Öztuna'nın (1977: 253) bu noktada bize sunduğu bir ayrıntı da dikkat çekicidir: Ücretli askerler -ki Öztuna bunlar arasında Turkopolları da kastetmektedir- "tahminen 1300 veya 1301"de bir kez Çanakkale Boğazı'nı geçip Manisa'nın kuzeylerine kadar inmişler ve Türkmen beyleri tarafından "tamamen imha edilmişler"dir.

Antalya tahtacılarından bir zanaatkâr.
Fotoğraf: İsmail Engin

Diğer taraftan *Başlangıçtan Bugüne Kadar Dünya Tarihi* (1978: 55-56, 465) gibi kaynaklarda, Baha Sait'in -o tarihlerde- kenarlarında "Aktav Türkmenleri"nin yaşadığını söylediği Tuna nehri boylarında, 1297'ye kadar Tatar hanı Nogay'ın, özellikle nehrin kuzey kıyısı boyunca egemenliğini Alan[6] askerleriyle birlikte sürdürdüğü ve Nogay'ın, Toktamış tarafından öldürülmesinden sonra, Alanların 1302'den itibaren bir süre Bizans'ın hizmetine girdiği, Osman Bey'e karşı savaştığı belirtilmektedir. Yine bu eserde, dikkati çeken diğer bir nokta, Turkopolların bazen Bizans'ın yanında Türklere ve Bizans'ın yağmacı ücretli askerlerine karşı, bazen Bizans'taki diğer yağmacı ücretli askerlerle Bizans'a karşı savaştıklarıdır (bkz. *Başlangıçtan Bugüne Kadar Dünya Tarihi*, 1978: 55-70). Buradan hareketle Turkopolların, Baha Sait (1994a: 80)'in kendi diliyle konuşan Osman Bey'in askerlerine silah çekmediği şeklindeki değerlendirmesinin de pek geçerli olmadığı; onların duruma bağlı olarak, dil birliğinden çok, kendi çıkarları doğrultusunda, Hıristiyan olan dindaşlarıyla bile kimi zaman karşı karşıya, kimi zaman aynı safta savaştıkları söylenebilir.[7] Her ne kadar, Uzunçarşılı (1982: 183) Osmanlı'nın Balkanları egemenliği altına almasında, Hıristiyanlığı seçmelerine karşın Türk olmaları nedeniyle "Peçenek, Kuman, Gagauz ve Vardar'ların Osmanlı'nın yanında olabileceği olasılığını yadsımıyorsa da, ek olarak Gordlevski'nin (1988: 38-43) konuya değişik ve daha karmaşık bir boyut getirmesi açısından şu saptamaları önemlidir: Bizans'ın doğu ve batı uçlarında sınır bekçiliği yapan Türkler (ya da Turkopollar), Anadolu'da Türkmenlere karşı -ve Haçlılarla beraber- Bizans için savaşırken, Doğu'da (Anadolu'da) Türkmenlerden Hıristiyanları savunmak için bulunan, fakat baskı ve yağmalar yapan Haçlılara karşı, -farklı dili konuşan- Hıristiyan Anadolu halkıyla yerli prensler, Türkmenlerin yanında yer almıştır.[8]

Bütün bunların yanı sıra, Hıristiyan -ki Öztuna'ya (1977: 253) göre Müslüman- Türklerin Turkopol ordusunu oluşturduğu ve onların Hıristiyan olmalarının getirdiği kültürel sonuçlar[9] da göz önüne alındığında, Baha Sait'in (1994a: 80) Tahtacıların "Aktav Türkmenleri"nden oluşan ve Bizans'ın yanında, kendi dillerini kullanan Osman Bey'e karşı savaşmak istemeyen "Turkopol" ordusunun Kazdağı'ndaki kalıntıları olabileceği şeklindeki tezinin, kültür tarihi açısından pek geçerliliğinin bulunmadığını söylenebilir.

b) "Aktavlı" Aşireti, Tahtacı Aşiretlerinden Biridir

Genelde Tahtacıları "Ağaç-Eriler"in devamı sayan Yılmaz (1984: 11-12), Baha Sait'in aksine, 12 aşiretten oluşan[10] "Ağaç-Eri Türkmenleri"nin 12. aşiretinin adının -Tahtacıların kökeninin değil, Tahtacı aşiretlerinden yalnızca birinin- "Aktavlu"/"Aktavlı", "Sarı Saltık"ın[11] da "Aktav Türkmenleri"nden olduğunu belirtmektedir. Aktavlı aşiretinin, Tahtacı aşiretlerinden biri olduğunu şeklindeki görüşe, daha sonra yalnızca Çağatay'da (1970: 671) -ki ona göre Tahtacılar "Ağaç-Eriler"in torunlarıdır- rastlanırken, konuyla ilgili ayrıntılı açıklamayı Yılmaz (1948) vermektedir. Yılmaz'a (1948: 12-13) göre, 12 "Ağaç-Eri" aşiretinin 11'i Kuzgun Denizi, Erdebil'le Horasan üzerinden Anadolu'ya geçmiş, yalnız Aktavlılar Aktav yarımadasından Tuna kıyılarına yerleşmiş ve oradan Kazdağı'na gelmiştir. Daha sonra Aktavlılar üzerine bilgiler veren -genelde adını vermese de Baha Sait'in yazdıklarını tekrarlayan ve Tahtacıların kökeni dışında genelde onun görüşlerine katılan- Yılmaz (1948: 14-15), onlar için, "Aktav"dan Tuna boyuna göç eden Türkmenler oldukları şüphe götürmez bir gerçektir" demektedir.

Görüldüğü gibi, Yılmaz (1948) her ne kadar Aktavlıları Tahtacıların ataları olarak görmese de onların Anadolu'ya geliş yollarından hareketle yeni bir tez oluşturmaktadır: Tahtacılar - -Ağaç-Eriler-, genelde ve yoğunlukla Horasan üzerinden, kısmen Aktavlılar aracılığıyla Tuna-Balkanlar üzerinden Anadolu'ya gelmişler; aynı kökenden olan, göç yollarıyla tarihsel süreç icerisinde birbirlerinden ayrılan aşiretler, zamanla Anadolu'da buluşmuşlardır. Oysa Erden (1982: 74) bu tezin doğru olmadığı yolunda görüşler ileri sürmektedir. Erden (1982: 74) Kazdağı Tahtacılarının-Türkmenlerinin çadırlarını incelerken onların bu yöreye yerleşimlerini şu şekilde açıklamaktadır:

"Yöremiz türkmenleri eldeki tarihi belgelere göre 13. yüzyıldan itibaren Karasi Oğulları tarafından yöreye Bizans saldırılarını durdurmak ve yöreyi türkleştirmek için bilinçli bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Moğol baskısından da kaçan bazı türkmen aşiretlerinin Batı Anadolu'da büyük sayılara ulaştıklarıda bir gerçektir. Daha 11. yüzyıldan itibaren Selçuklu Uç komutanlarından Çaka Bey komutasında pekçok türkmen aşiretlerinin de Ege bölgesinde İzmir-Edremit'e kadar geldikleri de tarihi belgelerle ortadadır. (...) Yöremiz türkmenlerine de bölgede 'tahtacı' 'ağaç eri' gibi adlar verilmektedir."

Erden'in bu açıklaması, XIII. yüzyılın sonunda Bizans sınırındaki Türkmenlerin önemli bir kısmıyla Moğollardan kaçarak "uca" gelmiş Türklerin[12] Osman Bey'in bulunduğu yöreye gelerek ona yardım ettiğini belirten Uzunçarşılı'nın (1982: 108) saptamasıyla daha da anlam kazanmaktadır. Ancak Uzunçarşılı (1982: 78) bununla yetinmeyerek, XIV. yüzyılın başlarında Balıkesir yöresiyle Çanakkale taraflarında -içinde Kazdağı'nın da bulunduğu yörede- kurulan Karasi Beyliği'nin kurucusu Karesi Bey'in Moğollardan kaçarak kendisine gelenlerle birlikte, "Dobruca'dan gelen Sarı Saltuk Türkmenleri'ni" egemenliğindeki bölgeye yerleştirerek Türk nüfusunu artırdığını, tarihsel belgelerle açıklayarak karanlıkta kalan bir noktayı aydınlatmaktadır.

Uzunçarşılı'nın bu açıklamaları, Sarı Saltık'ı ya da Sarı Saltuk'u, dini açıdan din büyüğü, ulusu ve siyasi açıdan da boy başı gibi işlevleri olan, XIII. yüzyılın ikinci yarısında 1263'te Selçuklular döneminde büyük olasılıkla Çepnilerden gelen Türkmen aşiretlerinin Dobruca yöresine yerleşmelerini yönlendiren ve buradaki Türkmen aşiretlerini yöneten, savaşan derviş tipinin örneği olarak gören Mélikoff'un (1993: 31-32, 143, 201) bulgularıyla karşılaştırılınca, ortaya çıkan sonuç şöyle özetlenebilir: XIV. yüzyılın başlarında içinde Kazdağı'nın da bulunduğu Balıkesir, Çanakkale yörelerindeki Karasi Beyliği'ne yerleşen Dobruca'dan gelen Sarı Saltuk Türkmenleri büyük bir olasılıkla Çepniydiler. Yılmaz (1948) belki de farkında olmadan yukarıdaki açıklamalarıyla Tahtacıların değil Çepnilerin sözü geçen yörelere yerleş(tiril)melerini anlatmaktadır.

Öte yandan, Baha Sait'in (1994a) ve Erden'in (1978) belirtilen yörelerde, Koşay'ın (1954) ise Ege bölgesinde -Manisa'da- Çepni/Çetmilerle[13] Tahtacıların yan yana yaşadıklarını vurgulamaları bu bağlamda önemlidir. Buradan hareketle söz konusu durumun, konuyla ilgili yukarıdaki açıklamalarında Yılmaz'ı (1948) yanıltmış olabileceği düşünülebilir. Diğer taraftan, Tahtacı aşiretleri arasında Aktavlı aşiretinin yer aldığına ilişkin Yılmaz (1948) ve Çağatay'ın (1979) ileriye sürdüğü görüşü destekleyen verileri, konu üzerine çalışma yapmış diğer araştırmacılarda (bkz. Yusuf Ziya 1929b, Toros 1938b, Ülkütaşır 1968, Özbayrı 1972, Fığlalı 1981, Seyirci 1990, Birdoğan 1992 ve Asan 1995) bulmak da mümkün değildir.

Bütün bunlar, "Tahtacılar, kısmen Aktavlılar aracılığıyla Tuna-Balkanlar üzerinden Anadolu'ya gelmişlerdir" şeklindeki bir tezi tümüyle geçersiz kılmaktadır. Özellikle, Yusuf Ziya'nın (1929a: 71, 1929b: 68) Tahtacı aşiretlerinden, sadece Eselilerden ayrılan bir grubun "Rumeli" tarafına gittiklerini; "orada bir müddet kaldıktan sonra Sultan Mahmut devrinde" ve "Üsküdar tarikile" Anadolu'ya nakledildiklerini; bunu için "Üsküdarlı" adını aldıkları yönündeki saptamaları, bu açıdan son derece önemlidir. Yusuf Ziya (1929a: 71-72, 1929b: 68) aynı aşiretin değişik yörelerde "Cingöz" ya da "Sivri külâhlı" olarak farklı adlarla anılabildiğine dikkat çektikten sonra, "Üsküdarlı" aşiretine Manisa Karaoğlu Köyü, Bergama ve Menemen yöresinde "Sivri Külâhlı" denildiğini belirtmekte; aslında "Cingöz" "Sivri külâhlı" ve "Üsküdarlı" olarak adlandırılan aşiretlerin birbirlerinden farklı değil, aynı aşiret olduğuna değinmektedir. Aynı yöndeki bulgulara, Yılmaz (1948: 15) da Tahir Harimi Balcıoğlu'nun *Türk Tarihinde Mezhepler* adlı eserine dayanarak kimi farklılıklarla yer vermektedir:

"İkinci Murat devrinde Anadolu'da karışıklık çıkarmaları korkusuyle 'Germeyanlı, Afşarlı, Çavdarlı, Samaganlı, Varsak' oymaklarını Rumeli'ye gönderip yurtlandırmış ise de bunlardan Samaganlı oymağı İstanbul; Üsküdar yoluyla tekrar Anadolu'ya döndüklerinden ötürü Üsküdarlı adını almışlardır."

Yılmaz'a (1948: 12, 14) göre, Üsküdarlı aşireti aynı zamanda "Sivrikülâh (Samaganlı)"dır. Samaganlıların Üsküdarlı olduğuna dair görüş, konu üzerine calısan araştırmacılar tarafından kabul görmemistir. Tahtacıların neden Rumeli'ye gittiklerine ilişkin olarak Yusuf Ziya'nın açık bıraktığı, Yılmaz'ın ise kısmen bilgi verdiği soruya, daha net bir yanıtı Çağatay (1970: 670) ve Fığlalı'da (1981: 352) görmek mümkündür. Söz konusu soruyu Çağatay yüzeysel, Fığlalı'ysa daha ayrıntılı yanıtlamaktadır. Fığlalı, Anadolu'da yasayan kimi Türkmenler gibi, "Safevîlere" bağlılık gösteren Tahtacı aşiretlerine engel olmak için kimi Alevi topluluklarla -ki Çağatay'a (1970: 670) göre Teke yöresindeki Alevi topluluklarla- Osmanlılar tarafından Rumeli'ye "sürüldügünü" ima etmektedir.[14] Gerek Yusuf Ziya'nın (1929a-b), gerek Yılmaz'ın (1948) ve gerekse Fığlalı'nın (1981) bu saptamalarından çıkan sonuca göre, kimi Tahtacı aşiretlerinin şu ya da bu nedenlerle Anadolu'dan Rumeli'ye geçtikleri (ya da göç ettirildikleri); zamanla Rumeli'nden tekrar Anadolu'ya geri döndükleri (ya da döndürüldükleri) ve aynı kökenden olan, göç yollarıyla tarihsel süreç içerisinde birbirlerinden ayrılan Tahtacı aşiretlerinin Anadolu'da tekrar bir araya geldikleri söylenebilir.

AĞAÇ-ERİLER: ATALARI (MI?)

Anadolu'da "Tahtacı" adına ilk kez XVI. yüzyılda "Cemaat-ı Tahtacıyan" olarak rastlanmaktadır (bkz. Sümer 1962). XVI. yüzyıldan önce Anadolu'da "Ağaç-Eri" kavramı vardır ve bu kavram Sümer (1962), Çağatay (1979), Fığlalı (1981) ile Birdoğan'a (1990: 37) göre XVI. yüzyılda "Cemaat-ı Tahtacıyan"a dönüsmüs, bu yüzyıldan sonra "Ağaç-Eriler"e "Tahtacı" denmistir.[15] Kehl-Bodrogi (1995: 107), bu tezi yeterli belge olmadığından "varsayım" olarak değerlendirmektedir. Kehl-Bodrogi'ye göre, XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında "Ağaç-Eriler"le "Tahtacılar" arasında tarihsel bir sürekliliğin "tahmin edilmesi"; her iki kavramın anlam bakımından benzer ve her "iki" topluluğun "aynı yörelerde" yasamıs olması, bu tezi "ilgi çekici" kılmakla beraber, o "sadece bir varsayım"dır. Buna karşın Erden (1982: 74, 1995: 53), Anadolu'da ve genel olarak Türkiye toplumunda birçok Türkmen aşiretinin yaygın olarak "Ağaç-Eri", "Tahtacı" adlarıyla anıldığına ve bu "adla" -yani "Ağaç-Eri"/"Tahtacı" beraber- tanıtıldıklarına -Çanakkale, Balıkesir il sınırları içinde bulunan Kazdağı örneğini vererek- dikkat cekmektedir. Erden'in yanı sıra, Tahtacılar üzerine alan araştırmaları ve derlemeler yapan Asan (1993), Kücük (1995: 18), Engin (1995a: 39) ve Baran -ki bir arkeolog olan Musan Baran'ın "Bademler" adlı yayımlanmamış bir çalışması vardır- da kısmen "alanda" elde edilen verilerden de yola çıkarak, Tahtacılara önceleri "Ağaç-Eriler" denildiğine ilişkin tezi kabul etmektedir. Günümüzde Antalya yöresinde yaşayan Tahtacıların kendilerini "Ağaç-Eriler"in torunları olarak gördüklerini de burada belirtmek gerekir.[16]

Öte yandan Sümer (1962: 521-522), Ağaç-Erilerin[17] budun olarak kökenlerinin V. yüzyılda Rusya'da yaşayan "Akatzir" adlı bir buduna götürüldüğünden söz etmektedir. Ancak ona göre, bu görüşü kabul etmek olanaksızdır. Çünkü, Ağaç-Erilerle çağdaş bulunan İbn Şaddad, Malatya'lı Abu'l-Farac, Raşidü'd-din, Aziz b. Ardaşir-i Estarabadî, Aynî ve Makrizî gibi tarihçiler onların "Türkmen" olduklarını söylemektedir.

Genellikle tarihçiler, Ağaç-Erilerin Anadolu'ya sonradan geldiklerine dair bir uzlaşma içinde olmalarına karşın, ne zaman geldikleri ve kim oldukları konusunda değişik görüşler ileri sürmektedirler. Bu bağlamda Köprülü (1981: 87) Anadolu'da Ağaç-Erilere XII., Sümer (1962: 521) ve Oğuz (1976: 181-182) ise, XIII. yüzyılda rastlanıldığını belirtmektedir. Ağaç-Erilerin kökenleri üzerine XX. yüzyıldan itibaren, farklı tezler ileri sürülmüştür. Bunlar şöyle özetlenebilir:

a) Ağaç-Eriler, göçebe Oğuz boylarından ayrı bir Türk topluluğudur

Bu tezi ileri sürenlerden Köprülü (1981: 87), Anadolu'ya gelip yerleşen Oğuzların/Türkmenlerin yanı sıra, bunların arasında Karluklar, Kalaçlar, Kıpçaklar ve Ağaç-Eriler gibi çeşitli Türk topluluklarının bulunduğuna işaret etmektedir. Aynı tezi Ziya Gökalp (1976: 94) de savunmaktadır. Ziya Gökalp (1976: 40) için Ağaç-Eriler, Oğuzlara katılmıs bir Türk budunudur ve Oğuzlarla birlikte Anadolu'ya gelmişlerdir. Ancak Ziya Gökalp (1976: 40), Köprülü'den farklı olarak, Ağaç-Erilerin Tahtacılarla ilişkili olup olmadığı konusunda soru işareti açmaktadır.

b) Ağaç-Eriler, göçebe Oğuz boylarındandır

Ziya Gökalp'in Ağaç-Erilerle Tahtacıların ilişkili olup olmadığı konusunda açtığı soru işaretine, "Ağaç-Eri" kavramının zamanla "Tahtacı"ya dönüstügünü belirterek, belirginlik kazandıran Sümer (1962: 528), Fığlalı (1981: 352) ve Birdoğan (1990: 37) buradan hareketle, Yusuf Ziya'nın (1929a) daha önceki konularda açıkladığımız görüşlerine tarihsel bir boyut ekleyerek, Ağaç-Erilerin Oğuz boylarından biri olduğunu ileri sürmektedir. Çağatay (1970: 669-670) da kaynaklarda önceleri "Ağaç-Eriler"in hiç geçmediğini belirterek, her iki topluluğun aynı kökenden gelebileceğine ve birbirinin devamı olabileceğine değinmektedir. Sümer (1962: 521-522) ve Birdoğan'a (1990: 37) göre, Anadolu'ya gelen göçebe Oğuzlardan bir kısmı dağ ve yayla göçerleri olarak, ormanlık bölgelerde yurt edinmiş, bundan dolayı "Ağaç-Eri" yani "orman adamı" adıyla anılmıstır. Sümer (1962), biraz daha ayrıntı getirerek, konunun başında değinildiği gibi, "Ağaç-Eri" kavramının XVI. yüzyılda "Cemaat-ı Tahtacıyan"a dönüstüğüne ve bu yüzyıldan sonra Ağaç-Erilere "Tahtacı" denildiğine dikkat çekmekte, böylece Tahtacıların Oğuzların bir boyu olduğu tezine acıklama getirmektedir. Ancak Ülkütaşır (1968: 840) Tahtacılara "Oğuz Türkmenleri" demekle birlikte, onları Ağaç-Eri Türklerinden saymayı ya da Ağaç-Erilerin torunları seklinde göstermeyi "şimdilik, acele verilmiş bir karar" olarak -büyük bir olasılıkla Kehl-Bodrogi (1995) Tahtacıların atalarının Ağaç-Eriler olduğu şeklindeki tezi bir varsayım olarak görürken Ülkütaşır'ın bu görüşlerinden etkilenmiştir- nitelemektedir.

Köprülü (1981: 87) ve Ziya Gökalp'ten (1976: 94) farklı olarak, Tahtacıların Oğuz boylarından biri olduğu şeklindeki tez Toros (1938a: 10; 1938b: 5), Kum-Atabeyli (1940: 203), Sevgen (1951: 303), Erden (1978: 53; 1995:54) ve Yetişen (1986: 2) tarafından da savunulmaktadır. Fığlalı (1981: 352) bu tezi, "Tahtacı'lar, Anadolu Oğuz Türkmenleri arasında etnik vasıflarını en iyi korumuş zümrelerdir" diyerek, pekiştirmektedir.

Diğer taraftan, Ağaç-Erilere değinmeden Tahtacılara özgü kültürel bir öğeye ve onun işlevine dikkat çeken, "eski Uğuz Türkmenlerinin aşiretleri"nde özellikle koyunlarını ayırt etmek için "damga" olarak kullanılan, Tahtacı inançlarına göre kutsal ve taşıyana güç-kuvvet veren kendilerine özgü "kaz ayağı" dedikleri "sehpa şeklinde" "Simeleri"nden yola çıkarak, onların "Uğuz Türkmenleri"nden olduğunu ima eden Yusuf Ziya (1929a: 62), bu görüşün öncülerinden kabul edilebilir. Ona göre bu "nişan", Tahtacı adını taşıyan tüm aşiretlerde, Tahtacı işçilerinin "iş gömleğinde", duruma göre çeşitli yerlerde ve genellik de mezar taşlarında görülmektedir.

c) Ağaç-Eriler Oğuz, Kıpçak ve Uygur Türklerinden bir araya gelen soylarla oluşan topluluktur

Bu tezi ileri süren Yılmaz (1948: 11), "Ağaç-Eri" kavramının Oğuz, Kıpçak ve Uygur Türklerinden çeşitli aşiretlere bağlı soyların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan "insan kümeleri"nin genel adı olduğu kanısındadır. Yılmaz'a göre, Tahtacılar Ağaç-Eri kümelerindendir ve bu Türklere kereste işleriyle uğraşmaları nedeniyle Tahtacı denilmektedir. Bu tez, Seyirci (1990: 27) tarafından desteklenmektedir.

Konuyla ilgili her üç tezin üzerinde birleştiği temel nokta Baha Sait (1994a), Atalay (1991: 31), Süleyman Fikri (1927: 178), Yusuf Ziya (1929a: 64), Fındıkoğlu (1946: 3); Oğuz (1976: 245), Roux (1987: 232) ve Türkdoğan'ın (1995: 117, 170) da vurgulayarak belirttiği gibi, Tahtacıların/Ağaç-Erilerin "Türk" olduklarıdır. Ancak Tahtacıların etnik kökenlerine yönelik bu saptama, beraberinde yeni tezleri getirmektedir. ■

---

1 Banse (1916: 154), Tahtacıların "keçe çadırlar"da (in Filzzelten) yaşadıklarını kaydetmektedir. Daha sonra aynı görüşteki Eröz (1964: 27), bu duruma ayrıntı getirmektedir. Eröz, Tahtacıların keçeden yapılmış, çatısı ağaç Kırgız çadırı biçimindeki -ki o türbe şeklindedir-, "Derim Ev", "Toprak Ev", "Topağev", "Bekdik Çadırı" da denilen keçe çadırlarda oturduğunu kaydetmektedir. Bu arada Kum-Atabeyli (1950: 175), Tahtacıların portatif yaptıkları tahta barakalarda; karkış olan yerlerde "Dekim evler"nde barındıklarına değinmekte ve "kıl çadır asla kullanmazlar" görüşünü dile getirmekte; "Topakev-Derimevi" iskeletini oluşturan tahta aksamın, sadece Tahtacılar tarafından yapılabildiğini söylemektedir. Öte yandan, Batı Anadolu'da Balıkesir ve Çanakkale il sınırları içerisinde yaşayan "Kazdağı Türkmenlerinde"/Tahtacılarda "kara kıl çadır" kullanımının hiç görülmediğini belirten Erden'e (982: 82) göre, "kara kıl çadırların" Türk boylarının geçmişine dayanan gelenek, görenek ve yaşayışlarıyla pek bağı yoktur, "bu basit paravan tipli çadırların onların ihtiyaçlarına yeterli karşılığı veremiyeceği kesindir". Oysa Kutlu (1987: 246-247), bu görüşe karşı çıkarak, "Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra çeşitli nedenlerle konutta başlayan tasarım farklılaşmasının ve malzeme kullanımındaki çeşitliliğin ilk örnekleri çadırda yaşanmıştır. Bu tür çadırlar, -alaçık, topak ev, ak ev, keçe ev, derim evi, bekdik çadırı, turluk- yerlerini zamanla kara-çadıra bırakmıştır" savını ileri sürmektedir.

2. Baha Sait'e (1994a: 80) göre Tahtacı Türkmeni doğal konuşmasında 'ben' yerine 'men', 'getirmek' yerine 'geltirmek', 'lardı' yerine 'aluttı' der ve bu "Oğuz lehçesi" değildir; "Hakani lehçesine" çalmaktadır. Diğer taraftan, Zeynep Korkmaz'ın 1956 yılında yayımlanan ve *Güney Batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik)* adını taşıyan eserinde (bkz. Oğuz 1976: 241) Anadolu'daki Türkmen boylarının dilinin Azeri lehçesi grubuna girdiği ve bu ağızların Orta Asya Türkmencesiyle karıştırılmamaları gerektiği, metin saptamalarından Tahtacıların ağız özelliği bakımından daha çok Yörük grubunda yer aldığı, ağızdaki ses, şekil ve yapı bilgisi özelliklerinin bazen yerli ağız özelliklerine, bazen de Türkmen özelliklerine benzediği açıklanmaktadır.

3. Genellikle, Anadolu'daki Türkmenlerin yerleştikleri yerlere kendi aşiret adlarını verdiklerini belirten Sümer (1980), Ak-Dağ'a yer adı olarak değinmektedir (bkz. Sümer 1980: 151). Sümer, bununla yetinmemekte Ak-Dağ'daki aşiretlerden Karalu, Kırklu, Hisar-Beğlu, Kızıl-Kocalu, Sölken'den (ki Sümer için onun en büyük aşireti Saru-Halillu'dur) söz etmektedir (bkz. Sümer 1980: 178). Bundan farklı olarak, Sümer (1980: 681) eserinin "İlâveler Bölümü"nde verdiği dizinde yer alan "El (Kavim), Oymak, Boy, Devlet ve Hânedan Adları"nda "Akdağlı"lara da yer vermektedir. Sümer'e (1980: 618-632) göre konuyla ilgili olarak, "Anadolu ve Suriye'deki Türkmen Oymakları ile İlgili Listeler"den, XIX. yüzyılın ikinci yarısını içeren "Dr. Çakır Oğlu'nun Batı Anadolu'daki Yörük Oymaklarına Dair Listesi"nde "Aydın Vilâyetinin Güneybatısı ile Diğer Yörelerinde Yaşayan Oymaklar" kısmında "Akdağlı" aşiretinin Nazilli yöresinde yaşadığı belirtilmektedir. Adı geçen listeyi, Hasluck tarafından 1922'de yazılan "Christianity and Islam under the Sultans" adlı eserden aldığını belirten Sümer (1980: 629), listede yer alan aşiretlerin tamamının, eserin yazarının ileri sürdüğü gibi "heteredoks" olmasını "kesinlikle" doğru bulmamasına karşın, bu konuda başka bir açıklama da getirmemektedir. Bütün bu bilgilerin, gerek Ak-Dağ yöresindeki aşiretlerle, gerekse "Akdağlı"larla Tahtacılar arasında herhangi bir bağlantı kurması için yeterli olmadığı söylenebilir.

4. "Turkopol" "Turcopoul" "Turcople"ların kim olduğu konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. *Başlangıçtan Bugüne Kadar Dünya Tarihi* (1978: 466) adlı eserde "Turkopol"lar, "onikinci Selçuk Rum Sultanı İzzeddin'in Aynum'dan kaçarken Trakya'da bırakmış olduğu" Hıristiyan olmuş ve Rumların tarafını tutmuş Türkler şeklinde geçmektedir. Bizanslılarla Türklerin ilişkilerinin "çapraşık" ve "iç içe" olduğunu söyleyen Öztuna'ya (1977: 253) göre "Turkopol"lar, Bizanslıların "Müslüman Türk ücretli askerlerden mürekkep kıtaları"dır. İnalcık'a (1988: 289) göreyse "uç"da Türkmenler arasında bir bey kumandası altında akınlar yapan, komşu Müslüman veya Hıristiyan devletler hizmetine ücretli askerler olarak giren, "bir kısmı 'Turcopoul' adını alarak Bizans hizmetinde" kalan "Hıristiyanlaşmış" "akıncı-savaşçılar"dır ve bunlar, "Rodos şövalyeleri yanında ücretli asker bölüğü halinde idi."

5. Kazdağı yamaçlarında kurulmuş bulunan Tahtakuşlar Köyü'nde Kazdağı Tahtacılarına özgü etnografik malzemeyi toplayarak, "Tahtakuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi" açan Kudar'a (1994: 3) göreyse, Tahtacılar orman ürünlerini işlerken, "Fatih Sultan Mehmet (o zaman adı Sultan Mehmet) gemi kerestesi biçtirmek için kendilerini İda Dağı'na davet eder. Ancak bir kısmı gelir. (...) İda Dağı'na gelenler Sarıkız efsanesiyle karşılaşınca dağın adını Kaz Dağları olarak değiştirip kutsal sayarlar." Kazdağı, Tahtacılar için çok kutsal bir yerdir. "Sarı Şaman mezhebinden olan Aktavlıların Müslüman olmaları üzerine kadîm ilahların ve ilâhelerin merkezi Kazdağı islâmi perdeye bürünerek kutsallaşıp Sarı Kız makarrı ve bütün alevî Türkmenlerinin mabedi olmuştur ki 23 ağustostan güzün ilk gününe kadar her alevî Türkmen yedi yılda bir defa burayı ziyaret etmek ve kurban uğlamak (kesmek) yükümündedir" diyen Yılmaz'ın (1948: 15) Kazdağı'nda bulunan Sarı Kız'ın kutsallığıyla ilgili bu görüşlerinin kaynağının Baha Sait (1994a: 81-83) olması, kuvvetli bir olasılıktır. Kazdağı'ndaki Sarı Kız inancı-

nı, bu inançtaki motifleri -Selman-ı Farisi, Adonis rolündedir seklinde- degerlendiren Oğuz (1990: 280), "Olymposlu Tanrılar" inancının bir devamı olarak görmektedir. (Sarı Kız Söylencesi-inancının değişik varyantları üzerine ayrıntılı bir calışma için bkz. Boratav 1991).

6. C. Dawson tarafından 1955 yılında New York'ta yayınlanan *The Mongol Mission* adlı esere dayanan Sümer'e (1980: 560) göre, 1246 yılında Moğolistan'a giderken Sir-Derya boylarından geçen J. Plano Carpini, Oğuz kentleriyle ilgili kimi bilgiler vermekte; bunlardan Ornas kentini anlatırken, adı gecen kentte "Hazarlar (Gazarians), Litvanyalılar (Ruthenions), Alanlar (Aslar=Osetinler) ve diğerleri gibi Hıristiyanlar'ın" yasadıklarını bildirmektedir. Buradan Alanların Türk degil, Osetinler ve Hıristiyan olduğu sonucunun ortaya cıktığı söylenebilir. Buna karsın Güvenç (1993: 125), Alanların Hıristiyanlasmış Türk boylarından biri olduğu görüsündedir.
7. Ancak, devletin doğu ve batı uçlarında Türklerden savascı yığınlar toplayarak onlara sınır bekçiliği yaptıran (bkz. Gordlevski 1988: 38-39) ve Pecenekler, Kumanlar gibi kimi Türk boylarını -Pecenekler ve Kumanların tamamını değil bir kısmını (bu konuda genel bir elestiri için bkz. Güvenç 1993: 124-129)- Türkmenlere karşı koymaları için Balkanlardan Anadolu'ya naklederek yerlestiren Bizans'ın (bkz. Cahen 1979: 308; Turan 1980: 305) bu durumdan zaman zaman önemli darbeler aldığı da burada belirtilmelidir. Malazgirt Savası'nda Bizans ordusunu olusturan birimler arasında yer alan Türklerin (Uzlar ve Peceneklerin) saf değistirerek Selcukluların yanında yer almaları (bkz. Turan 1980: 181-183; Gordlevski 1988: 38-39) buna örnektir. Bütün bunlara karsın, Bizans'ın ücretli askerlerinin bir kısmını olusturan Türklerin, *Başlangıçtan Bugüne Kadar Dünya Tarihi* (1978) adlı eserde de görüldüğü gibi, Anadolu'ya Horasan üzerinden gelen Türkmenlere karşı Bizans için savastığı ifade edilebilir.
8. Güvenç (1993: 127), bu noktada çok önemli bir saptamada bulunmaktadır. O, bu savasları, Selcuklularla yerli halk arasında görmemekte, "Hıristiyan Haçlılarla İslam Kuvvetleri; Bizans ile Selcuklu Rum Devleti ve Mogol orduları arasında bitip tükenmek bilmeyen siyasal egemenlik" savaşları olarak tanımlamakta. Beldiceanu'den de etkilenerek, söz konusu savaşların gerekcelerinin dini ve ideolojik olmadığına dikkat çekerek, "kısa vâdeli kücük çıkar hesapları olduğunu" belirtmektedir. Bu noktada, Avcıoğlu'nun (1981a) görüsleri de konuyla ilgili bütünleyici ayrıntıları içermesi acısından önemlidir. Türklerin otlak, su kavgaları ve savaşlarla doğudan batıya doğru göcmelerinin, Rusya ile Avrupa ve Balkanlarda yer değiştirmelerinin tarihcesini veren Avcıoğlu (1981a: 775-962), sözü edilen Şamanist Türklerin kimilerinin Yahudiliği, kimilerinin Hıristiyanlığı, bu arada Ortodosk ve Katolik mezheplerini, kimilerinin Müslümanlığı benimsemelerini anlatırken, birbirleriyle süregelen mücadelelerine-savaslarına da yer vermektedir. Avcıoğlu (1981a), degisik topluluklar halinde bulunan Türklerin, yaşam mücadelelerinde aynı etnik yapı içerisinde olmalarına karsın, cıkar catısmaları nedeniyle birbirleriyle sürekli savastıklarına değinmekte; yasam mücadeleleriyle sürekli yer değistirmeler ve değişik kültür cevrelerine girmeler sonucunda aynı boydan -ve doğal olarak etnik yapıdan- olanların bile, farklı dinleri benimsediklerini, farklı etnik gruplarla bir araya gelerek siyasal birlik olusturduklarını, bunda din farklılıklarının önem taşımadıklarını ve cıkar birliklerinin kurulduğunu anlatmaktadır. Avcıoğlu'nun (1981a) saptamalarından çıkan sonuca göre, aynı boyun asiretlerinin söz konusu çıkar birliklerinin ve onların karşıtlarının bir kesimini olusturduğu; farklı cıkar birliklerinde ve aynı cıkar birlikleri içerisinde birbirleriyle savastığı; icinde yer aldıkları cıkar birliklerini karsılıklı olarak değistirip yeniden birbirleriyle mücadele ettiği söylenebilir.
9. Söz konusu kültürel sonucların neler olduğuna burada kısaca değinmekte yarar vardır ve bu konuda özetle Turan (1990: 106-109) şunları söylemektedir: Hıristiyanlığı din olarak benimsemis Türklerin -Ortodoks veya Katolik olsun-, genelde Hazar Denizi'nin kuzeyinden gectikleri ve Rusya üzerinden Avrupa'ya girdikleri görülmektedir. Bunlar arasında Bulgarlar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle, Volga boylarından ayrılan bir kolun, Tuna'yı asarak Bulgaristan adını verdikleri bölgeye yerleşmeleri; Bizans'la sıkı iliskiler kurarak Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmeleri sonucu, onlar dillerini de değiştirmişler; Slavca konuşmaya başlayarak Slav alfabesi denen Kiril harflerini kullanmıslar, Slavlasmışlardır. Bir başka topluluk olan Avarlar, zamanla Hıristiyan toplumlara özellikle Slavlara karışarak, kimliklerini yitirmişlerdir. Peçeneklerle Kumanların sonları da Avarlara benzemiştir. Ancak Macarlar, Katolikliği benimsemelerine karsın, dillerini ve kendi kültürlerinin bir bölümünü korumuslar, Hıristiyanlığın savunucusu olmuslardır. Öyle ki, Türkler "İslamın kılıcı", Macarlar da "Hıristiyanlığın kalkanı" diye anılmışlardır. Gagauzlarla Yakutlar, Hıristiyan olmalarına karşın, kimliklerini koruyan topluluklardır. Hıristiyan olan ve Türkçe konusan Karamanlılar ise -kökenleri tartısmalı da olsa- özel bir konumdadır. (Bu konuda ayrıca bkz. Sloane 1987: 49-70; Güvenc 1993).
10. Yılmaz'ın (1948) dışında Tahtacı aşiretleri üzerine bilgiler veren Yusuf Ziya (1929b), Toros (1938b), Ülkütasır (1968), Özbayrı (1972), Fığlalı (1981), Sevirci (1990), Birdoğan (1992) ve Asan (1195) konu üzerinde bir uzlaşmaya varmış değildir. Her bir araştırmacı Tahtacı aşiretlerinin gerek sayıları, gerek adları üzerine ayrı ayrı bilgiler sunmaktadır.
11. Barkan (1942: 294), Hasluck'ın Sarı Saltuk'ı, Kırım'dan gelen "Tatar kolonları tarafından Baba dağa idhal edilen bir aşiret evliyası" varsayılabileceği seklindeki görüsüne değinmekte, arkasından zaviyesindeki dervisler ve halefler tarafından Bektaş halkasına dahil edildiğine dikkat cekmektedir. (Ayrıntılı bilgi icin bkz. Köprülü 1976: 54-56, 111, 254; Ahmet Refik 1932: 24, 34-35, 59; Birge 1991: 57-58; Ocak 1980: 25, 170; 1992: 69-70, 132, 135, 196; Noyan 1986: 33-47; Birdoğan 1992: 46-52).
12. Anadolu, XIII. yüzyılda önemli göç dalgalarına sahne olmuştur. XIII. yüzyılın başlarında Karahıtaylarla Harezmliler arasındaki mücadele; Büyük Selcuklu İmparatorluğu'nun Harezmliler tarafından yıkılmasından sonra olan göc akınında coğunlukla Oğuzlar, onların yanında da Karluklar, Halaçlar ve kimi öteki Türk toplulukları Anadolu'ya gelmiştir. Moğolların istilasından önce ve bu sırada da Oğuz, Karluklar, Kıpçaklar ve Harezmlilerin Anadolu'ya olan göcleri önemlidir (bkz. Ocak 1980: 36-37 ve ayrıntılı bilgi icin de bkz. Sümer 1980: 121-122; Turan 1980: 189, 259-265; Kunt 1988: 19).
13. Bu konuda, Andrews (1989: 69), kimi yörelerde -örneğin Balıkesir- Alevi odunucuların kendilerini Tahtacı olarak değil, Türkmen ya da Çepni/Çetmi olarak adlandırdığını ileri sürmektedir.
14. Özellikle bu noktada, "Safevi bağlantıları"ndan yola cıkarak, Tahtacılarla Bulgaristan'daki Alevi toplulukları karşılaştıran Jong'un (1995) saptamaları son derece önemlidir. Bulgaristan'daki Alevi toplulukların 16. yüzyılda Osmanlı'nın sürgünlerle zorla yerleştirdiği "Safevi Alevileri"nin artakalanlarından ibaret olduğu, şeklindeki görüsleri göz ardı etmeyen Jong'a (1995: 69-73) göre, bunu kanıtlayacak "temel niteliğe sahip belgeler olmaması"na karşın, etnografik veriler, Gerlova ve Rodop Dağlarındaki "belli bazı grupların Safevî-İslâmî ögelerini koruduklarını göstermektedir" ve bunların "Safevî köklerine sahip olmaları -dayanmaları- olanaklıdır." Ancak Jong, bu toplulukların Tahtacı olduğuna dair herhangi bir şey söylememektedir.
15. *Encylopaedia Iranica*'da "Ağaç-Eri" maddesini yazan ve onların İran'da bulunduklarına değinen Oberling (1985) Z. V. Togan, F. Sümer ve M. H. Yınanç gibi kimi Türk tarihçilerine ve eserlerine atıf yapmasına karşın, "Ağac-Eriler"in Tahtacılarla iliskisi üzerine hiçbir bilgi vermemektedir.
16. Bu bağlamda Birdoğan'ın (1995) ortaya attığı su iki soru önemlidir: "Acaba bugünkü Tahtacıların tümü eski Ağaç Erilerin torunları mıdır? Yoksa zamanla çevrenin ve ekonomik koşulların orman içi ve ağaç isine attığı öbür Türkmen urukları da eski Ağaç-Eri'lere katıldılar mı?" Birdoğan bu iki sorunun "kesin yanıtını vermekten yoksunuz" demektedir.
17. Görgünay-Kırzıoğlu (1995: 133), Cl. Huart'ın *İslâm Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Ağac-Eri" adlı kısa makaleye dayanarak, "Ağaç-Eri"nin "Ağaç-Adamı, Orman Adamı" anlamında olduğunu ve tarihte ilk kez Priscus'ta "Akhats Tsir'or" diye anıldığını belirtmektedir. Huart'ın (1913: 191) *Enzyklopaedie des Islam*'da yazdığı makalede "Orman insanı" (Waldmensch) şeklinde geçen bu kavramın, bir aşiretin adı olduğu vurgulanmakta; Priscus'tan söz edilmekle birlikte onun konu üzerine ne dediğine yönelik net bir şey gecmemektedir. Ancak Huart (1913) Türkceden gelen Yunanca adın açıklanmasının Hammer Purgstall'da bulunabileceğine değinmektedir.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
NIŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

TARİH VAKFI'NDA SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ

Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı 16 Mart 1996 Cumartesi günü 10:00-17:00 arasında Eminönü'ndeki Bilgi-Belge Merkezi'nde bir "sözlü tarih atölyesi" gerçekleştirdi. Bu atölyenin amacı, vakfın Sözlü Tarih Projesini tanıtmak, sözlü tarih konusunda çalışan kişi ve kurumları bir araya getirmek ve Türkiye'de yapılan sözlü tarih çalışmalarını değerlendirmekti.

Atölyeye katılım yüksek oldu. Çeşitli kurumlardan altmış kadar izleyici bildirileri dinledi ve tartışmalara katıldı. Özellikle Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi'nden gelenler çoğunluktaydı. Vakıf üyelerinden ve basından da atölyeye katılanlar vardı.

Atölyenin sabah oturumda Tarih Vakfı Sözlü Tarih Projesi Yöneticisi Leyla Neyzi, "Tarih Vakfı Sözlü Tarih Çalışmaları" adlı bildiriyi sundu. Bu bildiride Neyzi, Tarih Vakfı'nın Kültür Bakanlığı desteği ile gerçekleştirmiş olduğu Sözlü Tarih Projesini anlatarak projenin bir değerlendirmesini yaptı. Vakfın bu proje kapsamında anıları sosyal tarihimiz açısından değerli yüz kişiyle görüşerek dört yüz saate yakın video kaydı yarattığını ve ivedi olarak bu video bantlarının deşifre edilmesinin gerektiğini vurguladı. Neyzi, vakfın bu sözlü tarih görüşmelerini kullanarak tematik bir dizi yayın hazırlamayı planladığını ve bunun için sponsor aradığını belirtti.

Bu bildirinin ardından Leyla Neyzi'nin Ferruh Doğan'la yapmış olduğu sözlü tarih görüşmesinden yola çıkarak hazırladığı "Bir Çocuğun İlk Çizimleri: Ferruh Doğan 1940'larda Beyoğlu'nu Anlatıyor" adlı 16 dakikalık belgesel film gösterildi.

Sabah oturumundaki ikinci konuşmacı Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Jonathan Soffer idi. Jonathan Soffer, Columbia Üniversitesi Sözlü Tarih Araştırmaları Ofisi'nin çalışmalarında sözlü tarih görüşmelerinin nasıl yapıldığını ve bunların arşivde nasıl işlendiğini anlattı. Soffer, New York şehrinde politikacı Robert Wagner ile yaptığı bir görüşmeden bir bölüm dinleterek ve yazılı metin haline getirilmiş bir başka görüşmeden örnekler kullanarak görüşmelerde yapılan hatalara ve doğru yöntemlere dikkat çekti. Bundan sonra Soffer, kayda alınmış bir görüşmenin arşivde nasıl işlendiğini detaylı olarak anlattı.

Sabah oturumunun son konuşmacısı "Cumhuriyet'e Kanat Gerenler" programının danışmanı Ali Saydam'dı. Ali Saydam, konuşmasının ilk bölümünde tanımlamalar üzerinde durdu ve sözlü, oral veya görsel-işitsel terimleri arasında görsel-işitsel teriminin yapılan işi en iyi yansıttığı görüşünü savundu. Bundan sonra Ali Saydam, Cumhuriyet'e Kanat Gerenler programının nasıl yaratıldığını anlattı ve bu programın Cumhuriyet kuşağı ile bugünkü kuşaklar arasında bir köprü görevi yaptığını söyledi.

Öğleden sonraki oturum Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Arzu Öztürkmen'in "Türkiye Kadın Sözlü Tarihi Pilot Projesi" adlı bildirisiyle açıldı. Öztürkmen, Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde bir ekip çalışması olarak başlatılan ve Cumhuriyet kuşağından seçkin kadınlarla sözlü tarih görüşmelerinin yapıldığı pilot projeyi anlatarak bu ekip çalışmasının bir değerlendirmesini yaptı.

Öğleden sonraki oturumun ikinci bildirisi "İzmir Sancağında Kurtuluş Savaşı'nın Sözlü Tarihi" idi. Bu bildiriyi Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden Esra Danacıoğlu ve Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü'nden Pelin Böke sundular. Bu sözlü tarih araştırması, Engin Berber ve Serhan Ada'nın da dahil olduğu bir ekip çalışması. Esra Danacıoğlu ve Pelin Böke, bu proje kapsamında "Cumhuriyet'e Kanat Germeyen", yani seçkin kuşaktan olmayan ve 1919-1923 yıllarını hatırlayan 85 yaş üs-

Sözlü tarih atölyesinde Leyla Neyzi vakfın sözlü tarih projesini tanıtırken.

tü yüzelli kadar İzmir'li köylü ile görüştüklerini anlattılar. Bu çalışmada özellikle Kurtuluş Savaşında işgal ve direniş hareketi hakkında bilgi aldıklarını ve kişilerin bu dönem hakkındaki duygularını kaydetmeye çalıştıklarını söylediler. İzmir'de çalışan sözlü tarih grubu, bu çalışmalarını hazırlayacakları bir kitapta değerlendirmeyi planlıyorlar.

Atölyenin son konuşmacısı, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden Nükhet Sirman'dı. Sirman, konuşmasında, "Problem, görüşme deşifre edildikten sonra başlıyor" diyerek "söz" ile "yazı" arasındaki farklara değindi. Sözün, iki kişi arasında karşılıklı ilişki içerdiğini, sonuçta toplumsal bir olay olduğunu, yazının ise böyle olmadığını vurguladı. Sirman, yapılan sözlü tarih görüşmelerini "bu neyin hikâyesi" diyerek sorguladığında genelde belirli temalar içerdiklerini kaydetti ve bu temaların ise bizim tanıdığımız, toplumsal birikimimizden doğan ve görüşmelerin öznelliğini aşan temalar olduğunu söyledi.

Bu atölyeyi hazırlarken dileğimiz, sözlü tarih konusunda yeni açılımları ve işbirlikleri başlatmaktı. Türkiye'de sözlü tarih konusunda çalışan değişik grupların birbirlerini tanıması ve çalışmalarını anlatması bakımından değerli oldu atölye. Ayrıca katılımın yüksek olması da, sözlü tarih konusuna olan ilginin de epeyce fazla olduğunu gösteriyor.

Atölyede bildirileri izleyen tartışmalar yoğun geçti. Beraber öğle yemeği de yiyen katılımcılar, saat altıya doğru dağıldılar. Bu toplantının hazırlanmasında emeği geçen Bilgi-Belge Merkezi'ndeki ve Halkla İlişkiler Bölümü'ndeki arkadaşlara çok teşekkür ederiz.

Not: Geçen ayki bültende Tarih Vakfı'nın Sözlü Tarih Projesine emeği geçenlere teşekkür etmiş, ama yerimiz kısıtlı olduğundan bu kişilerin isimlerini verememiştik. Aşağıdaki kişilere teşekkür ediyor ve unuttuklarımız varsa bizi affetmelerini rica ediyoruz.

Sözlü tarih projesinin yöneticileri sırasıyla Semra Somersan, Levent Yılmaz ve Leyla Neyzi'ydi. Ankara'da Ülkü Özen, vakfın diğer işlerinin yanı sıra sözlü tarih projesinin de yönetimini üstlendi. Ülkü'ye Semra Tuşalp ve Nur Gürsu destek verdiler. Kamerayı İstanbul'da İsmail Türk ve Uğur Aydedim, Ankara'da Ülkü Özen, Semra Tuşalp, Nur Gürsu, Alyat Burç ve Handan Kurtoğlu kullandılar.

İstanbul'da yapılan sözlü tarih görüşmelerini Semra Somersan, Levent Yılmaz ve Leyla Neyzi yaptılar. Ankara'daki görüşmelerin bir kısmını Ülkü Özen ve Semra Tuşalp yaptılar. Bir kısmını da gönüllü olarak görüşmeci rolünü üstlenen Ayhan Açıkalın, Aydan Arıkan, Cevdet Bayburtluoğlu, Erhan Bener, Korkut Boratav, Koral Çalgan, Özer Ergenç, Ömer Faruk Gençkaya, Burhan Günel, Aydın Köymen, Bilsay Kuruç, Emre Madran, Güneş Müftüoğlu, İlhan Tekeli, Kemal Nalbant, Baskın Oran, Sevgi Özel, Haldun Özen, Erbil Tuşalp, Tuncer Uçarol ve Hasan Ünder yaptılar. Vakfa değerli zamanlarını veren bu görüşmecilere teşekkür ediyoruz.

Mualla Özgü, gönüllü olarak İstanbul'da projeye büyük destek verdi. Projeye katkıda bulunan Ayşe Azman, Fahri Dikkaya, Gülden Hacaloğlu, Minu İnkaya, Hürriyet Konyar, Can San, Figen Taşkın, Elif Tolon, Remzi Yardımcı, Tuncay Yakar'a da teşekkür ediyoruz. Kültür Bakanlığı'na ve görüşülen kişilere verilmek için video bantlarının kopyalanma işlemi Bilgi-Belge Merkezi arşivi tarafından yürütüldü. Bilgi-Belge Merkezi'nden Muazzez Pervan, Cihan Akkaş ve Hüseyin Yılmaz'a teşekkür borçluyuz.

"DİĞER"LERİN TARİHİ

Kurtuluş Savaşı dönemi Anadolu genelinde olduğu gibi İzmir bölgesinde de basitçe yabancı işgale karşı bir direniş değil, "tarih öncesini" kendinden ayırarak yeni bir dönemi başlatan tarihin kırılma anlarından biri, miladıdır. Bu kırılma anı İzmir bölgesinde Yunan işgaline, ulusal direnişe, çok uluslu/dilli toplumsal yapının tamamen parçalanmasına ve büyük çaplı nüfus hareketlerine tekabül etmektedir.

Belge okumaya dayalı tarihçilik bu tarihi ağırlıklı olarak insansız bir alanda; devletler, ordular, cepheler ve kahraman öznelerle kurmaktadır. Böylece Milli Mücadele'nin sadece savaşlar, maddi-manevi donanım ve maddi örgütlenmelerden, savaş sonrası yaşanan nüfus mübadelesinin sayısal toplamından ibaret olduğu bir tarih manzarası ortaya çıkmaktadır. İnsani olanın yerinin olmadığı bu kurguda insan özneler, gri bir fonda silik figüranlar olarak yer almaktadır.

Bu çerçevede biz İzmir'den bir grup tarihçi, Kurtuluş Savaşı yıllarının bölgede insan hayatındaki karşılığını bulmak amacıyla bir "sözlü tarih" yolculuğuna çıktık. Söz konusu dönemde İzmir bölgesinde olup, Kurtuluş Savaşı'nı çeşitli biçimlerde yaşamış yaşı 80 ve üzeri olan tanıklarla görüşerek, bugüne kadar yalnızca kağnı arabası ile silah taşıyan insan figürleri olarak tarihin arka planında kalmış bu kişileri ortaya çıkarmaya ve kendi yaşamlarının da bu tarih içerisinde ne kadar önemli bir karşılığı olduğunu anlatmaya çalışıyoruz. Oldukça önemli sayıda tanıkla görüşmüş olmamıza rağmen, birtakım sorunları aşabilmek ve Türkiye'de henüz çok yeni olan bu tarihsel yöntemi yaygınlaştırabilmek için ilgi ve yardımlaşmaya gereksinimimiz var:

* Lütfen yukarıda sözü geçen şartlara uygun yakınlarınız, tanıdıklarınız varsa bize "ihbar" edin.

* "Sözlü tarih" üzerine bilgi almak ve/veya katkıda bulunmak, tanıklarla yapılan görüşme kayıtlarını yazıya dökmek konusunda yardım etmek isterseniz aşağıdaki kanallardan biriyle bize ulaşabilirsiniz.

Engin Berber Fax: 0 232 373 41 94

Esra Danacıoğlu Tel: 0 232 388 01 10 / 1559

E-Mail: pelinb@edebiyat.ege.edu.tr

YENİ BİR KURUM TARİHİ: 1946'DAN 1996'YA SSK

Yeni bir kurum tarihine başladık! 1 Ocak 1946 günü faaliyete başlayan ve 50 yıllık bir geçmişe sahip olan Sosyal Sigortalar Kurumu'nun tarihi, kurumla Tarih Vakfı arasında varılan anlaşmanın sonuçlanmasıyla yazılmaya başladı. "Niçin SSK" sorusunu, kurumun Türkiye'nin sosyo-politik ve iktisadi tarihini yansıtacağını düşündüğümüz için, diye cevaplayacağız. SSK'nın niçin ve nasıl kurulduğu, hangi aşamalardan geçtiği, faaliyet alanları ve Türkiye'deki ekonomik ve politik evrelerden etkilenme çizgisinin dikkat çekici bir mikro tarih olabileceğini düşünüyoruz.

Proje yöneticiliğini Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. A. Gürhan Fişek'in yapacağı ve 10 ay sürecek olan SSK Tarihi yazımı projesi bir ekip çalışması olacak. Genel müdürlük ile yapılan görüşmelerde kurum arşivinin iyi bir biçimde taranması ile bazı belgelere ulaşılabileceği umudu hepimizi sevindirdi. Arşiv malzemeleri, raporlar, kitaplar, makaleler, tezler, fotoğraflar, basın taramaları arasında boğuşmakla kalmayıp, kurumun eski yöneticileri ve "gönül vermişleri"yle de mülakatlar yapıp onların anılarından yararlanmayı düşünüyoruz. Yani Gürhan Fişek'in ifadesiyle bir dizi "tarih tanıkları" ile görüşüp anılarını kaydedeceğiz. Bu çalışmaya 28 Mart 1996'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Prof. Dr. Cahit Talas'ı davet ederek başlamayı düşündük. Kısaca mümkün olduğu kadar çok sayıda fotoğraftan yararlanarak, geniş bir çevreye ilgi çekici gelebilecek canlı, renkli bir çalışma ile karşı karşıya olduğumuzu düşünüyoruz.

"DÜNYA KENTİ İSTANBUL" VE "TARİHTEN GÜNÜMÜZE ANADOLU'DA KONUT VE YERLEŞME" SERGİLERİNE KATKILAR

Habitat II kapsamında açılacak sergilerin her türlü katkıya açık olduğunu duyurduğumuzdan bu yana çeşitli öneriler alıyoruz.

Öğrenciler ne tür katkıda bulunabileceklerini soruyorlar. Sergi hazırlığında çalışmak isteyenler ya da sergiler sırasında yardımcı olabileceklerini söyleyenler, özgeçmişlerini ve adreslerini bırakıyorlar, kendilerine ihtiyaç olduğunda arayabilelim diye.

Çeşitli kuruluşlardan ayni ve nakdi destekler almaya başladık. Ekinciler Holding, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme sergisi kitabının gerçekleştirilmesi için 50.000 dolarlık katkıda bulundu. Katkı derecelerini ve kararlarını bildirirken son derece nazik, güleryüzlü ve alçakgönüllüydüler.

Enka İnşaat ve Sanayi A.Ş. ise Dünya Kenti İstanbul sergisinin zemin döşemelerini yapıyor. Yaklaşık 100.000 dolar tutarındaki ayni nitelikteki katkıları serginin önemli bir sorununu çözmekte.

Netyapı San. ve Tic A.Ş., Anadolu sergisine 300 milyon lira, İstanbul sergisine sergileme elemanlarının asılacağı iskeleleri veriyor.

Türkiye Ekonomi Bankası'nın gene İstanbul sergisinin kitabı için ayırdığı 3.683.500.000 lira kitabın basımına katkıda bulunacak.

Total Aydınlatma, sergileme süresince her iki serginin dahili aydınlatmasını yapacak.

Ortadoğu Güvenlik Sistemleri Merkezi ise sergilerin yangın güvenlik ve genel güvenlik sorununu üstlenerek, sergileri sigortaladı.

Koray İnşaat Proje Yönetim A.Ş. ile Mesa Mesken Sanayi A.Ş. 10.000'er dolarlık katkılarıyla konut sergisine destek verdiler.

Levent Rotary Kulüp İstanbul sergisinin, Sınırlı Sorumlu Büyükşehir Yapı Kooperatifi konut sergisinin ihtiyaç duyulan alanlarında kullanılması için 5.000'er dolarlık, Türk Ytong Sanayi A.Ş. Anadolu sergisi için 10.000 dolarlık katkıda bulundular.

Bilkom, sergi malzemesinin hazırlanacağı konfigürasyonda toplam 4.500 dolara yakın, Hewlett Packard sistemlerini sağlayan Nurbil Bilgi İşlem Sanayi ve Tic. A.Ş. ise 1.900 dolar civarında bir katkı sağladılar.

Katkılar umuyoruz ki bu kadarla sınırlı kalmayacak. Aralarında İş Bankası, Arçelik, Philip Morris gibi dev kuruluşların da bulunduğu birtakım kurumlarla görüşmeler sürüyor. Önümüzdeki ay size daha geniş sponsorluk haberleri verebilmeyi diliyoruz.

Unutmayın, bu sergiler ülkemizin yüz akı olacak...

AİLE ALBÜMLERİ, BİR DE SELANİK...

Tarih Vakfı'nda iki ayrı sergi projesi hazırlanıyor. Bunlardan ilki kentlerin etkileşimi gibi genel bir başlık altında bakılabilecek Selanik-İstanbul Sergisi projesi. Yakın tarihimizle ilgili birçok kitap ve anıda yer alan Selanik hiçbir şeyi olmazsa bile börekitasları (patlıcanlı böreği) ile ayrıcalıklı... Henüz bu tadı keşfetmediyseniz bir an önce Selanik kökenli bir aile ile ahbaplık kurmanızı tavsiye ederiz. Hâlâ birçok evde sandıklarda duran örtülerde Selanikli tekstilci ailelerin markaları var. Artık beşinci kuşakların eline geçen aile albümlerinde Selanik damgalı fotoğraflarda dimdik duran kişilerin öykülerini çıkarabilmek için ise anneannelerin, dedelerin hafızalarını zorlamak gerekiyor.

1800'lerde Osmanlı'nın kültürel ve siyasi yaşamını doğrudan etkileyen bu kentin tarihinde yok yok. Jöntürk hareketinden İttihat Terakki'ye, ilk kadın dergisinden Hukuk Mektebi'ne, tekstil sanayiinden Sabetay Sevi'nin kutsal kentine, Atatürk'ün okuduğu mahalle mektebinden işçi hareketine, Abdülhamit'in sürgününden mübadeleye... Selanik'in öyküsünü kurarak yeniden Osmanlıya ve genç Cumhuriyete bakabilmek için birçok koldan araştırmalarımızı sürdürüyoruz. Fikir alacağımız kişilerin sayısı arttıkça, tek tük elimize geçen kartpostalları, aile fotoğtaflarını, kumaş parçalarını gördükçe heyecanımız artıyor. Hazırlamayı planladığımız ikinci sergi ise "Aile Albümleri" genel başlığını taşıyor. Sahaflara düşmüş bir aile albümü elimize geçtiğinde kişisel hayatların öyküsü ile geçmişi yeniden hatırlamaya, tekrar tartışmaya başladık. Böyle bir projeyi hazırlarken, ünlü ailelerin albümleri kadar, kapsadığı dönemin tarihini yansıtabilen albümleri de önemsiyoruz. Öyküleri, kişileri hatırlanabilen ailelerin fotoğrafları, günlük kullanım eşyaları, not defterleri, diplomaları, pasaportları vb... Birçok fotoğraf geri planında anlattıkları ile bildiğimiz, bilmediğimiz ya da dikkat etmediğimiz bir geçmiş bilgisini içinde taşır. Böyle bir sergi projesinde bir araya getirmeyi amaçladığımız aile albümleri ile İstanbul'un, belki de Türkiye'nin belirli bir döneminin sosyal, siyasal, kültürel hayatını bir başka anlatımla aktarmayı hedefliyoruz. Her iki proje için de ne kadar çok tanığa, albüme ulaşabilirsek sergileri daha az eksikle hazırlayabileceğiz. Bu nedenle sizlerden gelecek her türlü yardıma ihtiyacımız var.

TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ ARŞİVİNE ÖNEMLİ KATKI

Daha önceki bültenlerimizde de belirttiğimiz gibi TİP arşivi 13 Şubat 1995'te Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi bünyesinde araştırmacılara açılmıştı. Araştırmacılar 15.206 sayfadan oluşan 3.449 belge, 89 adet broşür, 810 adet ikonografik, 29 adet görsel-işitsel materyale bilgisayar ile erişmektedirler. Türkiye'de açılmış bu ilk siyasi parti arşivine geçtiğimiz günlerde çok önemli bir katkı sağlandı. Bağış toplama komitesi, 1975-80 dönemine ait 1. ve 2. Büyük Kongre, il kongreleri, çeşitli il temsilcileri toplantıları, kampanyalar, seçim mitingleri ile 1976-79 arası 1 Mayıs vb etkinliklere ilişkin toplam 126 adet 8 mm film kaseti, 10 adet video kaseti satın alarak Tarih Vakfı'na devretti.

FAİK REŞİT UNAT KİTAPLIĞI KÜTÜPHANEMİZİN RAFLARINDA

Sayın Prof. Dr. İlhan Unat tarafından bağışlanan ve daha önceki bültenlerimizde duyurduğumuz Faik Reşit Unat kitaplığına ait toplam 1.572 adet kitap, 39 çeşit süreli yayın kütüphanemizde okuyucu hizmetine açılmıştır. Osmanlı tarihine ilişkin çalışmaları ve okul kitaplarıyla tanıdığımız tarihçi, coğrafyacı ve yazar Faik Reşit Unat, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Coğrafya Kurumu ve Unesco Milli Komisyonu üyeliklerinde de bulunmuştur.

Artık kütüphanemizde yer alan önemli kitap ve süreli yayınlardan bazıları şunlardır:

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Osmanlı Müellifleri, Tarih-i Cevdet, Tarih-i Naima, Sicill-i Osmani, Âsım Tarihi, Künhü'l-Ahbar, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, Muallim Cevdet'in Hayatı Eserleri ve Kütüphanesi, Tuhfe-i Hattatin, Paleografia Şi Diplomatica Turco-Osmana, Düsturname-i Enveri, Son Hattatlar, Güldeste-i Riyaz-ı İrfan, Şakayıku'n-Numaniye ve Zeyli, Salname-i Nezaret-i Hariciye, Salname-i Maarif-i Umumiye, Düvel-i İslamiye, Medeniyet-i İslamiye Tarihi, Tarih-i Askeri-i Osmani, Mi'rat-ı Mekteb-i Harbiye, Fezleke-i Kâtip Çelebi, Üss-i İnkılab, Tarih-i Selaniki, Gülşen-i Maarif, Tarih-i Ata, Tarih-i Raşit, Mirat-ı Hakikat, Netayicü'l-Vukuat, Tarih-i Peçevi, Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriye, Tarih-i Lutfi, Silahdar Tarihi, Tarih-i Enderun, Letaif-i Enderun, Âşıkpaşazade Tarihi, Solakzade Tarihi, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Tevarih-i Âli Osman, Mahbubu l-Kulub, Nuhbetü'l-Tevarih, Kitab-ı Bahriye, Tacü't-Tevarih, Tarih-i İzzi, Tercüme-i Burhan-ı Katı, Servet-i Fünun, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası.

TANBURİ CEMİL BEY ÇALIYOR ESKİ PLAKTA...

Türkiye'de ilk olarak yüzyıl başında yapılmaya başlanan ticari anlamdaki müzik kayıtları 1960'ların ortalarına kadar halk arasında "taş plak" olarak bilinen 78 devirli plakların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Taş plak imal etmek amacıyla kurulan bu şirketler Osmanlı piyasasında satılmak amacıyla binlerce plak basmıştır. Bu şirketler, önceleri sanatçıları yurtdışına götürerek kayıtlar yapmış. 1929 yılında Yeşilköy'de kurulan Gramofon Türk Ltd. Şti./Sahibinin Sesi stüdyolarında dönemin müziği kayda geçilmiş.

Tarih Vakfı, kültür mirasımızın bu önemli boyutunun bir envanterini yapmak üzere taş plak envanter çalışması başlattı. Gönül Paçacı'nın koordinasyonlugunda Ayhan Aktar, Fikret Bertuğ, Muammer Karabey, Niyazi Sayın'ın katılımlarıyla sürdürülen çalışmaların esasını elimizde bulunan kataloglar oluşturmaktadır. İlk olarak eldeki katalogların bilgisayar girişleri yapılmaktadır. Katalogların girişleri tamamlandıktan sonra ayrıntılı indeksler oluşturularak, aynı müzik eserini kimin hangi aralıklarla ve hangi firmadan çıkan plakta okuduğu izlenecektir. Bu indekslerde firma adı, müzik eserinin formu (şarkı, türkü, semai vb), makamı ve notlar bölümü bulunacaktır.

Böylece 1900 yılından günümüze piyasaya sürülmüş olan tüm taş plakların envanteri yapılmış olacaktır.

Bu çalışmanın mümkün olduğu kadar kapsamlı bir biçimde gerçekleşebilmesi için siz okurlarımızın da yardımlarını bekliyoruz. Aşağıdaki listede elimizde bulunan katalogların künyesi verilmiştir. Bu listenin son bölümünde ise yayımlanmış olduğunu bildiğimiz, fakat bir türlü erişemediğimiz katalogların isimlerini veriyoruz. Eğer elinizde veya çalıştığınız kurumun kütüphanesinde bu kataloglardan varsa, en azından fotokopisini almak üzere Bilgi-Belge Merkezi'nden Muazzez Pervan'ı veya çalışma grubundan Ayhan Aktar'ı arayabilirsiniz. Elinde taş plak koleksiyonu bulunan yeni dostları tanımaktan ve gönüllü arkadaşları çalışma grubu içinde görmekten ayrıca mutluluk duyacağız.

Taş Plak Envanter Çalışma Grubu'nun Elindeki Katalogların Listesi

1. Catalogue General Pour Disques Turcs de Fabrication Euroheenne/Avrupa'da imal olunmuş husus Türkçe kataloğudur. Favorit/Lyraphone ve Odeon, ty, 24 s.

2. Polydor Darü't-Talim-i Musiki Heyetinden Udi Fahri Bey'in plakları listesi, ty, 16 s.

3. Orfeon Record/Blumenthal Record and Talking Machine Co. Ltd. Musikişinas-ı şehir Tanburi Cemil Bey'in artistik plaklarının kataloğudur (Ca-

talogue Special des disques Artistiques du celebre artiste Tambouri Djemil Bey), İstanbul: Feniks Matbaası, ty, 2+10 çift sayfa.

4. Orfeon Umumi Katalog. no. 2 (ikinci baskı), İstanbul: Feniks Matbaası, ty, 42 çift sayfa, 2.

5. Favorite Disques Favorite a Double Face, ty, şy, 23 s.

6. (Firma belirsiz) Plak Kataloğu (kapağı Yok) Osmanlıca- Fransızca, ty, şy, 18 s.

7. Odeon Fonografhane-i Eyüp Sabri. Phonographie Eyoub Sabri, Notre Catalogue Special no. 4 Chanteur Namık Bey, İzmir, 1906, 17 s.

8. Odeon Nev icad iki taraftan sedalı Odeon plakları/Disques Odeon a double face, İstanbul, ty, 8 s.

9. Odeon Nev icad iki taraftan sedalı Odeon plakları/Disques Odeon a double face, İstanbul: Imprimeur du Levant Herald, tk, 26 s.

10. Odeon Nev İcad iki taraftan sedalı Odeon plakları/Disques Odeon a double face. İstanbul: Imprimeur du Levant Herald, ty, 41 s.

11. Odeon/Berlin Umumi Katalog/Catalogue General des Disques Turcs, İstanbul A. M. Setyan Matbaası, 1927/28, 19 s.

12. Odeon/Berlin Umumi Katalog/Catalogue General des Disques Double Face, 41 s.

13. Odeon Türkçe plakları genel kataloğu, İstanbul: Çituri Biraderler Matbaası, 1937-1938, 67 s.

14. Odeon Türkçe plakları genel kataloğu, İstanbul, 1942-1943, 98 s.

15. Odeon Türkçe plakları genel kataloğu, İstanbul, 1952-53, 60 s. ve ekler.

16. Columbia Kolumbiya Türkçe Plakları Umumi Kataloğu, no. 1, İstanbul, ty, 17+16+3 s.

17. Columbia 95 Kişiden Mürekkep Türk Ocağı İhtifali, şy, ty, 8+8 s.

18. Columbia Columbia Umumi Katalog: İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, ty, 136 s.

19. Columbia Columbia Umumi Katalog. İstanbul: Numune Matbaası, ty, 88 s.

20. Columbia Türkçe Plakları Umumi Kataloğu, İstanbul: Numune Matbaası, ty, 110 s.

21. Columbia Türkçe Plakları Umumi Kataloğu, İstanbul: Zeki Basımevi 1946, 120 s.

22. Columbia Türkçe Plakları Umumi Kataloğu, İstanbul: A. Pavlopulos Basımevi, 1950, 119 s.

23. Columbia İlave, no. 29, şy, ty, 20 s.

24. Columbia İlave, no. 30, şy, ty, 31 s.

25. Sahibinin Sesi/HMV Türkçe Plakları Umumi Katalog, no. 1, İstanbul, 1928, 6 s.

26. Sahibinin Sesi/HMV Türkçe Plakları Umumi Katalog, no. 2, İstanbul, 1928, 20+20 s.

27. Sahibinin Sesi/HMV Türkçe Plakların Esamisi, no. 3, İstanbul, 1929, 32 s.

28. Sahibinin Sesi/HMV Türkçe Plakların Esamisi, no. 4, İstanbul, 1930, 40+16 s.

29. Sahibinin Sesi/HMV Türkçe Plakların Esamisi, no. 5, İstanbul, 1932, 112 s.

30. Sahibinin Sesi/HMV Türkçe Plakları Listesi 6, İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Türk A.Ş., 1930, 186+6 s.

31. Sahibinin Sesi/HMV Türkçe Plakları, no. 7, İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Türk A.Ş., ty, 192 s. Ayrıca 7 numaralı listemize ilave İstanbul, 1942, 26 s.

32. Sahibinin Sesi/HMV 1947-1948 Türkçe Plakları, no. 8, İstanbul, 1948, 150 s. Ayrıca 8 numaralı listemize ilave İstanbul, ty, 150 s.

33. Sahibinin Sesi/HMV Türkçe Plakları İstanbul, 1961, 44+29 s.

34. Sahibinin Sesi/HMV Plak Kataloğu, İstanbul, 1965, 53+50 s. (Bu katalogda 45 ve 78 devirli plaklar birlikte verilmiştir).

Özege Kataloğu'nda kaydı olup elimizde bulunmayan kataloglar:

1. Orfeon Umumi Katalog, no. 1, İstanbul: Feniks Matbaası, ty, 3+61 çift sayfa 2 s.

2. Orfeon Umumi Katalog, no. 1 (ikinci baskı), İstanbul: Feniks Matbaası, ty, 1+47 çift sayfa, 2 s.

3. Orfeon Umumi Katalog, no. 2, İstanbul: Feniks Matbaası, ty, 2+45 çift sayfa, 2 s.

4. Orfeon Record Plakları Kataloğu, İstanbul: Ahmet İhsan Şürekâsı Matbaası, ty, 16+4 s.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI KENTLERİ

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın yirmi dokuzuncu kitabı geçen ay çıktı. İkisi de vakfımızın üyesi olan Paul Dumont ile François Georgeon'un editörlüğünü yaptığı ve Fransa'da l'Harmattan'ın yayımladığı *Villes ottomanes à la fin de l'empire*, Türkçe'de *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* adıyla yayımlandı. Kitabı kısaca tanıtalım:

Tanzimat'ın açtığı modernleşme ve reformlar çağının önemli bir yüzü de devletin kent alanına müdahalesiydi. Yangın, deprem, salgın ve göçlerin eşlik ettiği ve bir bakıma kolaylaştırdığı bu "düzen verme" süreci Osmanlı kentlerine yeni bir çehre kazandırmaya başladı. *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* Balkanlar'dan başlayıp Anadolu ve Irak üzerinden Mısır'a kadar uzanan bir coğrafyada yaşanan ve günümüze derin izleri kalan bir değişimi çeşitli yönleriyle sergiliyor. Tarihçi, şehirci, mimar, sanat ve bilim tarihi uzmanı kimlikleriyle on bir yazarın, Stefan Yerasimos, İlhan Tekeli, Aleksandra Yerolimpos, Berdard Lory ve Alexandre Popovic, Béatrice Saint-Laurent, François Georgeon, Anahide Ter Minassian, Paul Dumont, Robert Ilbert, Anne Marie Moulin'in katkıda bulunduğu bu kitapta Osmanlı şehirciliğinin genel özelliklerinin yanı sıra İstanbul, İskenderiye ve Bağdat gibi büyük kentler ile Bursa, Ankara, Manastır ve Van gibi orta ya da küçük çaplı kentler ele alınıyor. Değişik ve renkli yaklaşımlarla Osmanlı kentlerinin gelişim çizgisine ışık tutmayı amaçlayan bir anlayış içinde şehircilik, mimarlık, idari yapı, yol ve bina düzenlemeleri, yaşam koşulları, cemaat sorunları, eğitim, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik gibi konular üzerinde duruluyor. Değişen kent dokusunun bu ilginç serüvenini okurken, aynı zamanda aksaklıklarla dolu, yarım kalmış ve eşitsiz bir modernleşme sürecinin bugüne yansımalarını göreceksiniz.

BİLGİSAYAR SİSTEMİMİZ GENÇLEŞİYOR

Son dönemin yoğun proje temposu yeni personel alımlarına yol açtıkça Bilgisayar Destek Birimi sorumlumuz Bülent Özden'in de uykuları kaçtı. Günlük işlerin büyük bir bölümünün bilgisayarla yapılıyor olması, her personelin önüne bir terminal koymayı gerektirmekte. Gün geçmiyor ki Bilgisayar Destek Birimi'nin telefonu "bana iki makine lazım" gibi bir istekle çınlamasın. Bu nedenle bilgisayar parkımızın elden geldiğince geliştirilmesine çalışılıyor.

Günümüzdeki teknolojinin baş döndürücü gelişme hızı karşısında özellikle bilgisayarların "iyi" performansta kalmalarını sağlamak çok zor. Her gün yeni bir yazılım çıkıyor ve bu yazılım çalışabilmek için daha güçlü bir bilgisayar donanımı istiyor. Son sekiz aylık dönemde alınan kişisel bilgisayarların tümünün Pentium 75 olması sayesinde daha hızlı işlem yapma olanağına kavuştu kullanıcılar.

Öte yandan, yoğun kullanımdan yorulan bilgisayarların "bir süre dinlenmek istemeleri" de biraz işin tuzu biberi oldu. Bilgisayarları servise gönderme (ve bir türlü geri alamama) konusunda yaşanan birkaç tecrübeden sonra, üç kişilik bilgisayar destek birimi kadromuzun bir bilgisayar şirketi gibi çalışmaya karar vermesi gerekti. Kritik zamanlarda tam kadro 7 gün 24 saat gözden ırak çalışan arkadaşlarımız makinelerimizin en fazla bir iki gün gecikmeyle yeniden işlerliklerine kavuşmasını sağladılar.

Günlük işleyişi sürdürme çabalarının yanında, kullanıcıların daha yatkın olduğu Windows uygulamalarını sistemde sunabilmek için Nişantaşı ve Eminönü binalarımızdaki dosya hizmet birimleri yenilenip kapasiteleri iki-üç katına çıkarıldı.

TOPLUMSAL
TARİH

ABONE FORMU
6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.400.000.-TL.
(yurtdışı) : 35 US$
(1.06.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: ______________________________
____
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: ______________
Adres: ______________________________
____
____
Posta Kodu: ______________________________
Şehir: ______________________________
Tel: ______________________________

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐ ☐☐
Kart Sahibi:...
İmza:...............................

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş – İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

Sistemde planlı bir şekilde kullanıcılar ve çalışma grupları oluşturuldu, güvenlik denetimleri kondu. Bu hizmet birimlerine endüstri standartı yazıcılar bağlanarak hızlı, kaliteli ve sorunsuz çıktı alınması sağlandı. Terminal olarak kullanılan bilgisayarların birçoğunda bellek ve işlem gücü arttırımı yapılarak sabırsız arkadaşlarımızın 10-15 saniyelik beklemelerden sızlanmalarına son verildi. Windows ve uygulamaları da bu arada hizmete sokuldu. Artık özellikle Nişantaşı binamızda kullanıcıların yarısı Windows kullanarak sürdürmekte işlerini.

Bilgisayar Destek Birimi'ndeki arkadaşlarımız kısa bir dinlenmeden sonra Yayın Bölümü'nde de benzer bir yenileme işlemine girişeceklerini söylüyorlar. Ayrıca yakında, aşama aşama tüm personeli kapsayacak bir Windows eğitim programı da başlatılacak.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yönetim Kurulu
Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal (Gen. Müd.),
Stefanos Yerasimos, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tuncay

Adres ve Telefon Numaralarımız
Vakıf Merkezi, Projeler ve
Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

Posta Çeki Hesabımız
Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka Hesap Numaralarımız
Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

BİLGİSAYAR DESTEK BİRİMİ ENTEGRE BİR YAZILIM HAZIRLIYOR

Vakfımız bünyesinde hazırlanan bilgisayar programlarını yeniden düzenleyen, yenilerini ekleyen ve bir arada çalışmalarını sağlayacak profesyonel bir entegrasyon yazılımı hazırlanıyor.

Bugüne kadar gerçekleştirilen projelerin her biri için ayrı bir envanter, adres-kartoteks tutulurken, gerek vakfın gerekse bilgisayar sisteminin büyümesi ve denetlenmesinin zorlaşması bizi tüm birimleri birbirine bağlayacak ve bilgileri uyumlu bir yapı altında toplayacak tek bir yazılım yaratmaya yöneltti. Piyasada vakfın işleyişine uygun bir program bulma olasılığının olmaması bu işte Bilgisayar Destek Birimi'nden Bülent ve Mehmet arkadaşlarımızın devreye girmelerini zorunlu kıldı. Bugüne kadar -günlük işlerden zaman buldukları oranda- sistem analizi, bilgisayar donanım altyapısı, programlama metodolojilerinin yerleştirilmesi ve hazırlanması konularında çalıştılar. Bu yazılımda temel amaç "bundan sonra başka bir program yazmaya gerek kalmayacak şekilde" bir altyapı oluşturmak. Yeni projelerin ve programların bu entegrasyon içinde olması sağlanacak. Değişik binalara dağılmış bulunan birimleri de kapsayacak biçimde birimler arası iletişim ve veri aktarımı da amaçlanmakta.

Gerçeklenme yolunda olan bu sistem temelde iki parçadan oluşmakta: Paradox'la hazırlanan veri tabanları ile programlardan oluşan asıl entegrasyon ve bu verilerin Windows altında kullanılmalarını sağlayacak C++ ile yazılmış bir raporlama modülü.

İlk planlandığı şekliyle entegrasyon, sistem yönetimi, evrak, adres-kartoteks, üye takibi, iş takibi, bütçe, muhasebe bağlantısı, projeler, envanter ve haberleşme bölümlerini içeren yazılım aynı zamanda kolayca yönetilebilecek. Erişim güvenliği, parametrik olması, bilgilerin paylaşılması esasına dayanması, gerektiğinde yardım vermesi, genel sorgulama, sıralama, özet bilgi alma gibi temel işlemler de standart özellikleri arasında bu yazılımın.

Bugünkü haliyle entegrasyon, sistem yönetimi, evrak, adres-kartoteks, bütçe ve muhasebe bağlantılarının büyük oranda gerçekleştirilmiş olduğu yazılım yakında test amaçlı işleyişine modül modül başlayacak.

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ATÖLYELERİ

NİSAN-MAYIS 1996

2 Nisan 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Selim Deringil*
II. Abdülhamid Döneminde İktidarın Meşruiyeti Kaynağı Olarak İslamcılık (Türkçe)

4 Nisan 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Suraiya Faroqhi*
Göçebe ve Köylülerin Karşısında Osmanlı Devleti: Disiplin ve Kontrol Çabaları (İngilizce)

9 Nisan 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Michel Balard*
Galata'da Cenevizler (Fransızca)

16 Nisan 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Ayşegül Aydıngün*
Anavatan ve Yerleştikleri Ülke Arasında Ahıska Türkleri: Türki Bir Ülkede Türk Kimliği Nasıl İstenir?

30 Nisan 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Françoise Le Mort*
İnsan Kalıntıları Üzerinde Gerçekleştirilen Tafonomi Araştırmaların, Mezar Adetleri Hakkında Bildiklerimize Katkıları (Fransızca)

7 Mayıs 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Gilles Veinstein*
Osmanlı Merkeziyetçiliğin ve Mutlakiyetçiliğin Efsaneleri ve Gerçekleri (Fransızca)

8 Mayıs 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Rifat Ergeç*
Güney Kommagene Bölgesi Mezarları (Türkçe)

14 Mayıs 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Ferhunde Özbay*
İstanbul Nüfusu ve Göçler (Türkçe)

21 Mayıs 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Büşra Ersanlı Behar*
Türkizmin Türk ve Azeri Varyantları (Türkçe)

Atölyeler salı günleri saat 17.30'da başlamaktadır. Yaklaşık bir saatlik bir sunuştan sonra aynı süre tartışmaya ayrılacaktır. Türkçe yapılmayan konuşmalardan sonra Türkçe kısa bir özet yazılı veya sözlü olarak verilecektir.

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
Nuru Ziya Sokak, 22, 80072 Beyoğlu-İstanbul Tel: (212) 244 17 17 - 244 33 27 / Fax: (212) 252 80 91

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI KENTLERİ

Editörler

PAUL DUMONT-FRANÇOIS GEORGEON

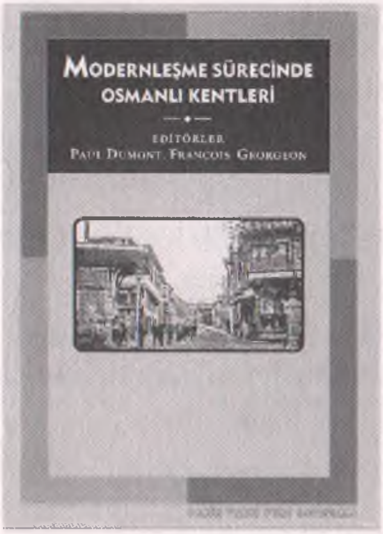

Tanzimat'ın açtığı modernleşme ve reformlar çağının önemli bir yüzü de devletin kent alanına müdahalesiydi. Elinizdeki kitap Balkanlar'dan başlayıp Anadolu ve Irak üzerinden Mısır'a kadar uzanan coğrafyada yaşanan ve günümüze derin izleri kalan bir değişimi, çeşitli yönleriyle sergiliyor. Tarihçi, şehirci, mimar, sanat ve bilim tarihi uzmanı kimlikleriyle on bir yazarın katkıda bulunduğu bu kitapta Osmanlı şehirciliğinin genel özelliklerinin yanı sıra İstanbul, İskenderiye ve Bağdat gibi büyük kentler ile Bursa, Ankara, Manastır ve Van gibi orta ya da küçük çaplı kentler ele alınıyor. Osmanlı kentlerinin gelişim çizgisine ışık tutmayı amaçlayan bir anlayış içinde şehircilik, mimarlık, idari yapı, yaşam koşulları, cemaat sorunları, eğitim, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik gibi konular üzerinde duruluyor. Değişen kent dokusunun bu ilginç serüvenini okurken, yarım kalmış ve eşitsiz bir modernleşme sürecinin bugüne yansımalarını göreceksiniz.

xii + 196 s. / 35 fotoğraf ve harita / ISBN 975-333-037-5

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

MAYIS 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

5
LIVRES TURQUES
تورکیه جمهوریتی
063992
Série 7
5
Série 7
063992
5

IRKÇILIK-TURANCILIK

NİHAL ATSIZ'IN DÜŞÜNCESİ

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA'NIN HATIRATI

AHMET MİTHAT VE HALİKARNAS BALIKÇISI

MUHİTTİN BİRGEN VE AZERBAYCAN

29

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

19. YÜZYILDA OSMANLI BAŞKENTİ
DEĞİŞEN İSTANBUL

ZEYNEP ÇELİK

YENİ ÇIKTI

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl bir değişim çağıydı. Tanzimat reformlarının felsefesine uygun olarak klasik sistemler değiştiriliyor, yenilikler hayatın bütün yönlerine yansıyordu. Payitaht da bu değişikliklerden nasibini aldı. Avrupa'ya özenen Osmanlı eliti, yangınların kasıp kavurduğu bakımsız İstanbul'a yeni bir çehre kazandırmak istiyordu. Yeniden örgütlenen şehir yönetimi "Avrupa usullerini" benimseyerek, Avrupa'dan getirttiği uzmanlara büyük projeler hazırlattı. İstanbul'un bugün de devam eden sorunlarına çözümler arandı. Bölük pörçük de olsa İstanbul'un kent dokusunu değiştirmek için çalışmalar yapıldı. Haussmann'ın bulvarları, Ringstrasse örnek alınarak yeni yollar açıldı, tramvaylar işledi, tünel yapıldı, eğri büğrü çıkmaz sokakların yerini düz sokaklar aldı, Şirket-i Hayriye'nin vapurları payitahtın iki yakasını bir araya getirdi. "Avrupai usulde" binalar Haliç'in kuzey yakasında pıtrak gibi bitti, tarihi yarımadayı da etkiledi. İşte bu kitapta, Paul Rabinow'un dediği gibi "Zeynep Çelik, İstanbul'daki değişimi, iç içe geçmiş, karmaşık ve zaman zaman da şaşırtıcı bir teknoloji, üslup ve iktidar ilişkileri hikâyesi şeklinde ustalıkla anlatıyor."

(Büyük boy: 21 x 26.5 cm / viii +138 s. / 120 fotoğraf ve harita)

İSTANBUL ÜZERİNE DİĞER KİTAPLARIMIZ

İSTANBUL GEZİ REHBERİ
MURAT BELGE

İstanbul'u gezmek, tanımak isteyenlerin yararlanabilecekleri Türkçe tek rehber kitabı. Belge bu rehber kitapta kentin tarihi duyarlığını yakalıyor, İstanbul'u sokak sokak gezdirirken anlattığı sevimli hikâyelere, olaylara ve kişilere kendi yorumunu katıyor. *İstanbul Gezi Rehberi*'nin genişletilmiş bu dördüncü baskısında tarihi yarımada, Galata ve Pera, Üsküdar, Adalar ve Boğaziçi gezilerine, Kadıköy'den Pendiğe, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kilyos'tan Polonezköy'e İstanbul'un birçok köşe bucağı eklendi. Her bölümde yer alan harita ve krokiler gezilerinize yardımcı olacak. Bu kente bağlananlara, kent bilincine sahip olanlara...

(xii + 367 s. / 19 harita)

GENİŞLETİLMİŞ 4. BASKI

İSTANBUL 1920
CLARENCE RICHARD JOHNSON (ed.)

Yıl 1920. İstanbul denen "Kraliçe Kent"in sakinleri olan Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri arasında, Amerikalı bilimadamları bir "öncü araştırma" yapıyorlar. Adı "Constantinople Today", Doğu'da Toplumsal Hayatın incelenmesi. Benzerine çok az rastlanan bu kent monografisi yetmiş dört yıl sonra Türkçe'de yayımlanıyor. İşgal altındaki imparatorluk başkentinde yönetim, cemaatlerin örgütlenişi, sanayi yaşamı, mülteciler, yetimhaneler, eğlence hayatı, dul kadınlar, yetişkinlerde suçluluk, eğitim. Konut sorunu, Ruslar, fuhuş, trahom, mahkemeler... Camiler, tekkeler, kiliseler, sinagoglar; dilenciler, surlarda yaşayan dul kadınlar...

(xiv+358 s. / fotoğraf, harita ve şekiller)

İSTANBUL ANILARI
HAGOP MINTZURİ

Hagop Mıntzuri bir Anadolu insanıydı, yüz yıla yaklaşan ömrünün ilk çeyreğinde yaşadıklarını özlemle anarak İstanbul'daki yalnızlığında avuntu bulmuştu. Anıları, ne otobiyografi, ne roman ya da öykü, ne de defterlere rasgele doldurulmuş anılardır. Mıntzuri kendi yaşam felsefesine uygun tarzda, çocukluğunu ve gençliğini belleğinde yeşertti, belgesel kesitler halinde kaleme aldı. "Büyük insanları" anlatan tarih yöntemine tepkiyle, hamurkâr, süpürgeci, ciğerci, fırıncı ve köylüleri öne çıkardı; her şeyi ve herkesi olduğu gibi kurguladı. Yüzyıl başında Beşiktaş, Ortaköy, Rumelihisarı'nı ayrıntılarıyla okuyacaksınız.

(viii+160 s / Fotoğraflar Abdullah Biraderler, Sebah ve Joaillier, Berggren)

2. BASKI

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

TARİH VAKFI, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul TELEFON: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 / FAKS: (0212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

Bu sayıda ağırlıklı konumuz ırkçılık. Günay Göksu Özdoğan 30'lu ve 40'lı yılların Türkçü akımını ırkçı nitelikleri açısından incelerken, bu akımın resmi milliyetçilik ile çelişen ama aynı zamanda bütünleşen yanlarına da değiniyor. Milliyetçiliği de tek tipleştirip, farklı milliyetçi eğilimleri törpüleyerek resmi kulvar dışına taşmalarına pek fazla göz yummayan iktidarın yönelimlerine, çoğu kez de dış politikanın gereklerine göre ırkçı-milliyetçi akımlar el altında tutulmuş, zaman zaman desteklenmiş, hatta kimi kez düpedüz kullanılmış, bazen de dışlanmış ve baskı altına alınmıştır. Ancak resmi ideolojiyle bu akımların farklılığı, ikisini ayıran sınırın nereden geçtiği hiçbir zaman netleşmemiştir. Devletin Türk tanımının bir yandan sırf yurttaşlık bağıyla sınırlıymış gibi sunulurken, bir yandan da Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanması, şüphesiz bu belirsizliğin başlıca nedenidir. Nevruzu devletleştirme törenlerinde demir dövülünce, at izi it izine karışmakta ve kavram kargaşası daha da içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bu kargaşanın siyasi sonuçlarını ise hep birlikte yaşıyoruz. İşte böylesi bir ortamda ırkçı-Turancı akımın görüşlerinin irdelenip resmi milliyetçiliğe katkılarının belirginleştirilmesi önem kazanıyor. Günay Göksu'nun yazısı da bunu yapıyor.

Güven Bakırezer ırkçı-Turancı akımın önde gelen temsilcilerinden Nihal Atsız'ın fikirlerini derli toplu bir şekilde özetleyerek bu akımın düşünce yapısını ana hatlarıyla ortaya koyuyor. Rıfat N. Bali ırkçı bir derneği yaygın antisemitik görüşlerin tipik bir örneği olarak ele alırken, Herkül Millas Halikarnas Balıkçısı'nın bir tarihi romanında ortaya çıkan Batı ve Hıristiyan imajını, ya da tersinden ifade edersek "öteki"ne ilişkin bu imajı yaratan kimlik sorununu sorguluyor. Sabri Yetkin'in "ırkın an be an şayan-ı teessüf bir tereddiye" uğradığına inanan İttihatçıların "numune köy"ler oluşturma girişimiyle ilgili yazısı da dolaylı olarak konumuza bağlanıyor. İttihatçıların girişimi aslında bir yanıyla Ecevit'in "köykent" projesini anımsatıyor. Sabri Yetkin İzmir Milli Kütüphane Heyet-i İlmiyesi'nin hazırladığı projenin arka planında Türkçü düşüncenin nasıl bir rol oynadığını özellikle vurguluyor. Konuyla dolaylı ilgisi olan bir diğer yazımız da Zeki Arıkan'ın İttihatçı solun tanınmış isimlerinden Muhittin Birgen'in Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında Kafkaslar ve Azerbaycan'daki faaliyetlerine ilişkin değerli katkısı.

Bu sayımızda ilgiyle okunacağını sandığımız bir diğer yazı da Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın hatıratından aktardığımız kısa bir bölümden oluşuyor. Paşanın *Sergüzeşt-i Hayatım* adını verdiği hatıratının yayıncılıkta ender rastlanır bir de öyküsü var. Hatıratın bugüne dek sadece ikinci cildi yayımlanmış! Yüzyılın hemen başında kaleme alınan hatıratın cild-i sanisi 1912'de çıktığı halde cild-i evveli nedense basılmamış. Belki de bu ciltte anlatılan kimi olaylar, paşanın bazı değerlendirmeleri, özellikle de hanedan mensupları dahil yüksek zevat hakkındaki görüşleri *Sergüzeşt-i Hayatım*'ın cild-i evvelini o dönemde sakıncalı hale sokmuş olabilir. Yakın zamanlara dek akıbeti bilinmeyen bu ilk cilt, Muhtar Paşa'nın torunlarından Sayın Feyzi Muhtar Katırcıoğlu tarafından paşanın evrakı arasında bulununca ikinci ciltten 84 yıl sonra okurla buluşma şansına nihayet kavuşuyor. Nedret İşli ve Sabri Koz'un eski yazıdan aktardıkları ve önümüzdeki günlerde Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında yayımlanacak olan *Sergüzeşt-i Hayatım*'ın cild-i evvelini Nuri Akbayar sadeleştirerek yayıma hazırladı. Bu ilk ciltten seçtiğimiz bölümde Muhtar Paşa, şehzadelere hocalık yaptığı günlere ve bu görevi nedeniyle katıldığı Abdülaziz'in 1867'deki Avrupa seyahatine ilişkin gerçekten ilginç ayrıntılarla dolu gözlem ve değerlendirmelerini aktarıyor.

Arzu Öztürkmen'in geçen sayımızda ilk bölümünü yayımladığımız milli bayramların kutlanma şekillerini ve nasıl algılandıklarını ele aldığı yazısı bu sayıda tamamlanıyor. İsmail Engin'in Tahtacılarla ilgili yazısı da dördüncü bölümüyle sona eriyor. 19 ve 20. sayılarımızda (Temmuz-Ağustos 1995) hayatı, görüş ve faaliyetleriyle ilgili kapsamlı bir özel dosya sunduğumuz Abdürreşid İbrahim'in beş sene süren bir Rusya seyahati ardından Aralık 1923'te *Tevhid-i Efkâr*'a verdiği beyanatı Yücel Demirel aktarırken, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin İstanbul Merkezi'ne bağlı Anneler Birliği'nin 1926 tarihli talimatını Mustafa Şahin Anneler Günü vesilesiyle sunuyor. *İkdam*'dan seçmeler ve beşinci yılını tamamlayan Tarih Vakfı'ndan Haberler her zamanki yerlerinde.

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle.

TOPLUMSAL
TARİH

1927'de tedavüle çıkarılan kurt
motifli 5 lira.
(*Tunca Varış koleksiyonu*)

Aylık Dergi
Sayı: 29 Cilt: 5 Mayıs 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal
Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazıişleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol,
Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu,
Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Saraç, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Yaysat*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar*
Dairesi, Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş İstanbul
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$,
uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Ayşe Şen*'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.*

4

MİLLİ BAYRAMLAR: ŞEKLİ VE HATIRASI-II

Arzu Öztürkmen *geçen sayımızda ilk bölümü yayımlanan yazısının bu son bölümünde milli bayramların gelişim ve algılanışını incelemeyi sürdürüyor.*

6

SERGÜZEŞT-İ HAYATIM'IN CİLD-İ EVVELİNDEN

ŞEHZADE HOCALIĞI MEMURİYETİM

Gazi Ahmed Muhtar Paşa*'nın anılarının birinci cildinden bir bölüm ilk defa yayımlanıyor.*

13

TÜRK ULUSÇULUĞUNDA IRKÇI TEMALAR: 1930 VE 40'LARIN TÜRKÇÜ AKIMI

Günay Göksü Özdoğan *bu akımın önde gelen isimlerinin görüşleri ışığında incelediği ırkçı milliyetçilik anlayışının resmi milliyetçilik anlayışıyla örtüşen ve çelişen yönlerine de işaret ediyor.*

19

BU SAYIDA

16
ATSIZ
MECMUA

NİHAL ATSIZ'IN DÜŞÜNCESİ
Güven Bakırezer *Atsız'ın düşünce yapısını özlü bir şekilde irdeliyor.* 25

IRKÇI BİR DERNEK:
TÜRKİYE SİYONİZMLE MÜCADELE DERNEĞİ
Rıfat N. Bali *ırkçı bir derneği yaygın antisemitik görüşler çerçevesinde ele alıyor.* 32

AVRUPA BİRLİĞİ, AHMET MİTHAT VE HALİKARNAS BALIKÇISI
Herkül Millas *iki romanda yer alan Batılı-Hıristiyan imajlarını karşılaştırıyor.* 37

İZMİR MİLLİ KÜTÜPHANE HEYET-İ İLMİYESİ'NİN "NÜMUNE KÖY" PROJESİ (1916)
Dr. Sabri Yetkin *İttihatçıların ilginç bir projesini tanıtıyor.* 41

MUHİTTİN BİRGEN VE AZERBAYCAN
Zeki Arıkan *Muhittin Birgen'in Kafkaslar ve Azerbaycan'a ilişkin faaliyet ve görüşlerini inceliyor.* 46

ABDÜRREŞİD İBRAHİM EFENDİ'NİN BEYANATI
MÜSLÜMAN MEMLEKETLERİNDE BEŞ SENE SEYAHAT
Abdürreşid İbrahim Efendi'nin 5 sene süren bir seyahat sonrasında Tevhid-i Efkâr*'a beyanatı.* 54

HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ İSTANBUL MERKEZİ'NE MERBUT ANNELER BİRLİĞİ TALİMATI
Mustafa Şahin *birliğin talimatını sunuyor.* 57

TAHTACILAR: KİMDİR VE KÖKENLERİ NEREDEN GELİR?-4
Dr. İsmail Engin*'in Tahtacıların kökenlerine ilişkin yaklaşımları değerlendirdiği yazı dizisinin son bölümü.* 59

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

Her gün nesr olunur. Siyasi ve ilmi gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maatesekkür dere olunur. Ücret-i ilânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

MAYIS 1896

DERLEYEN

AYŞE ŞEN

ŞUÛNÂT

Çarın Biraderinin Sıhhati

Fransa'da tedavi olunmakta olan çar hazretlerinin biraderi grandük Jorj'un ahval-i sıhhıyyesi gittikçe iyilesmektedir. Mayısın dokuzuncu günü müsârünileyhin yevm-i mahsusu olmak münasebetiyle validesi o güne kadar nezdinde kalacak ve ertesi günü Rusya'ya müteveccihen hareket edecektir. Müşârünileyha resm-i tetevvücte hazır bulunacaktır. Çareviç sıhhati müsait olduğu takdirde resm-i mezkûrda bulunmak niyetinde imiş... (1 Mayıs 1896)

Yeni Vergi Önerileri

Dersaadet'te ve taşrada bulunan otel ve hanlara vürûd eden yolcular için otelci ve hancılar tarafından polis idarelerine verilmekte olan ilmühaberlere pul ilsâkıyla [yapıştırılmasıyla] bilumum hayvan zebhinin [boğazlamanın] salhânelere hasrı ve bunun memurin-i mahsusası muvâcehesinde icrası ve her hayvandan kırk para resm ahzi ve Dersaadetle sevâhilde kain sair mahallerde belediye idareleri tarafından deniz hamamları inşasıyla mültezimlere ihale veyahut emaneten idaresi bir mahalden diğer mahalle gidilecek olanlardan gidecekleri mahallerde kırk para dühuliye resmi ahzi ve Dersaadet'te ve taşrada bulunan bilumum hane ve dükkân ocaklarının hükümetçe muvazzaf adamlar tayiniyle temizlettirilmesi ve buna mukabil her hane ve dükkândan ikişer kuruş vergi istifâsı ve kartvizit şeklindeki ilan varakalarıyla gazetelere verilen ilanatın damga resmine tâbî tutulması ve bedestenler ile bitpazarlarında satılacak eşya için bayilerin mahallerinden birer ilmühaberlere onar paralık pul ilsâkı ve nakl-i mekân ve tevellüdât ve münâkehât [nikâhlanmalar] vukûâtının hüsn-i icrâsına eimme [imamlar] ve muhtarânın dikkat ettirilmesiyle ferağ ve intikal muâmelâtında verilen senedâta kayyum-i emlâka göre pul vaz'ı senevi birçok varidat hâsıl edeceğine dair Maarif-i Umûmiyye Nezaret-i celilesi matbaalar müfettişi Hilmi Efendi tarafından makam-ı sâmî-i cenab-ı sadaret-penâhiye takdim kılınan layiha bâ-tezkere-i sâmiyye Dahiliye Nazaret-i celilesine irsal buyurulmuştur... (4 Mayıs 1896)

Rıhtımda Cinayet

Mumhane iskelesinde sandalcı esnafından ve tebaa-i Yunaniyye'den Yerasimo ve Mihail ve Nikoli ve İspiro nâm şahıslar ile ve esnaf-ı merkumeden ve yine Yunan tebaasından Dimitri beynlerinde dün sabah rıhtımda Mumhane iskelesinde yük almak maddesinden dolayı münâzaa zuhur ederek merkûmûndan İspiro hâmil olduğu bıçakla Dimitri'yi sağ böğründen vahim surette cerh ile firar eylemiştir.

Vaka memurin-i zabıtaca haber alınması üzerine cârih-i merkumun her biri birer tarafa ihtifâ etmiş [saklamış] olan bâlâda isimleri muharrer üç nefer refiki der-dest edilip bâ-jurnal Beyoğlu Mutassarıfıyet-i aliyyesi dairesine gönderildiği gibi cârihin de elde edilmesi için şüphe edilen mahallere memurlar sevk edilmiş ve aldığı cerîhanın tesiriyle baygın bir halde bulunan mecruh dahi etıbba tarafından muayene-i lâzımesi ba'd-el-icra sedyeye konularak hastaneye gönderilmiştir... (8 Mayıs 1896)

ZIRAİYYE

Sanayi-i Ziraiyyeden Peynircilik

Yerli peynirlerimizin az çok usul-i imaline vâkıf olanlar bulunduğu için bu mebhasta Avrupa peynirlerinin en mühim olanlarından bazılarının suret-i îmâli arz edilmek daha münasip görülmüştür.

Avrupa'dan gelen bazı büyük bakkallar ile lokantalarda gâlî [pahalı] fiyatla satılan ve alelumum kısmen yağı alınmış sütten yapıldıkları halde bile servet-i dahiliyyemizden mühimce bir meblağın Avrupa'ya intikaline vesile olan peynirlerin yağlı ve daha nefisleri bizde dahi imal edilmek kabil iken zerrâ'ımızın bu cihete ihale-i sem'-i itibar etmemesi şâyân-ı istigrâbtır. Sırası gelmiş iken şunuda arz ederim ki:

Huzûr ile müşerref olduğum bazı zevât-ı muhteremin imrârlarına imtisâlen bizâasızlığıma [malûmâtsızlığıma] bakmayarak sanayi-i ziraiyyenin peynircilik kısmından bazı malumât i'tâ ederek erbâbının nazar-ı dikkatlerini celb etmeyi vazifeden add eylerim.

Kaymak Peyniri

(Fromage à la crème)

Bu peynir bâhusus Fransa'da ilkbaharda ziyade miktarda imal ve istihlak olunur. Gayet leziz bir peynirdir. Koyun ve inek sütünden ve bunların mahlûtundan dahi yapılır. Şöyle ki:

Henüz sağılmış olan halis süt hemen süzülerek elli litre istiâbında içi sırlı küçük küplere doldurulup (16-18) santigrad derece-i hararetinde iken (20-24) saat zarfında tahassür etmek [pıhtılaşmak] üzere kuvveti 1/10000 nisbetinde bulunan maya hülasasından bir santimetre mikabını bir miktar ılık su ile karıştırarak beher küpe vaz' ile iyice karıştırılıp küplerin ağzı bir kapakla ve bunun üzeri de keçe ile setr edilir. 24 saat sonra süt tamamiyle tahassür edeceğinden ılık süt ile ıslatılmış ince bezler derununa kepçe ile doldurup bezin uçları yükseğe kaldırılarak bezin içinde peynir biraz ileri ve geriye sallandıktan sonra bir mahhalle ta'lik olunur [asılır]. Takriben altı saat sonra suyu süzülmüş olan peynir biraz yoğrularak küçük delikli kevgir derununa birer miktar alıp istenildiği kadar taze kaymak (krem) ilave ile ağaç tokmak vasıtasıyla karıştırarak ve iterek kevgir deliklerinden altındaki kaba geçirilir.

Bir defa da burada temiz el ile iyice karıştırdıktan sonra içi ince tülbent İle muhât [örtülmüş, sarılmış] börk [külah] şeklindeki sepetlere (bizim mizitra [lor] peyniri sepetleri gibi) vaz' olunur. Peynir iki saat kadar suyunu çekip sepetin şeklini aldığında mevki-i istihlake isâl edilebilir. Şu kadar ki tuzsuz olmasından uzun müddet dayanamaz... (5 Mayıs 1896)

İLANLAR

Tatbikat-ı Fenniyye

Fennin idare-i beytiyye ve sanayi-i basiteye tatbiken yazılmış müfid bir eseridir.

İdare-i beytiyyece her gün ihtiyaç hissettiğimiz birçok hususâtın tesviyesini teshile hâdim olan bu kitab-ı nefis hakikaten şâyân-ı tavsiyedir. Eserin mahiyetini teşrîh için mevâdd-ı münderecesinden bir kısmını zikr ile iktifa ederiz.

Yüz çilleriyle ayak nasırlarının mahvı. Rengi zâil olan altının reng-i asliyyesine ircâı. Saç ve sakal gibi kıl çıkmağa istidadı bulunan mahallerde kılların husûlünü tesrî' etmek [çabuklaştırmak]. Ayer'in saç boyası; kolonya ve günlük suyunun sû-yi imali. Siyah bir boya ve kundura boyası yapmak. Yaldızlı, kopye ve elvan-ı muhtelifede mürekkeplerle güzel bir siyah mürekkep imali. Tırnakları ve fildişiyi beyazlatmak usulü. Yanık, çatlak ve kabarıklarla ve soğuktan hâsıl olan şişlerin suret-i tedavisi. Saçların uzamasıyla dökülmesine çare. Ağız kokusunu def' ve dişlerin nezâfet ve sıhhatini muhafaza etmek. Baş kehlelerini [bitlerini] dâfi' [defeden] pomata. Gümüş ve bakır mamulatının suret-i tathiri [temizlemesi]. Bir tahtanın yanmayacak bir hale ircâı. Altın ve gümüşün muayenesi. Maâdinin kaffesini parlatıcı bir toz ve tahtaya mahsus kırmızı bir cila tertibi. Çelik pasını çıkarmak usulü. Süt ve zeytinyağının bozulmaması. Yumurtanın taze ve bayat olduğunu anlamak. Limon ve yumurta ve lühûm [etler] muhafazası. Envâ mehtâblar ve elvan-ı muhtelifede mühür mumu ve buz ve sirke yapmak usulü. Suyu berraklaştırmak. Burundan seyelân eden kanı kesmek. Karınca, pire ve farelerin def'iyle güvelerin ve eşya-yi haşebiyye [ağaç eşya] kurtlarının ve sineklerin suret-i mahvı. Islak kunduraların çekmeden men'i. Safranın igtişâşâtı. Esvab ve kâğıdın yağ ve çuhanın gaz lekelerini çıkarmak usulü. Sun'î fildişi. Bakırı yaldızlamak. Cam ve eldivenleri temizlemek. Lambaların islenmemesi ve kırılmaması. Kırık mermer ve camların yapıştırılması ve sâire.

Bahâsı 3 mücelledi [ciltli, ciltlenmişi] 5 kuruştur.

Merkez-i tevzîi Babıâli caddesinde 44 numaralı Asır Kütüphanesidir... (5 Mayıs 1896)

İki Eser-i Nefis-i Tıbbi

Osmanlılar ve hatta evvelce Anadolu'da bulunan tavâif [kabileler]-i mülûktan bazıları zamanında Türkçe vücuda getirilen âsâr-ı tıbbıyye ve tabiyye yazıldıkları edvâra göre gerek münderecât ve gerekse lisan hususunda şâyân-ı hazz ve istifade bir halde bulunuyordu.

Fünûn-i tıbbıyye-i cedide mülkümüze nakl edilmek üzere Mekteb-i Tıbbıyye-i Şâhâne açıldığı zamanlarda lâzım gelen muallimlerin çoğu Avrupa ve bilhassa Fransa'dan getirtildikleri cihetle tedrisat Fransızca icra edilmeye başlanmış idi. Muahharen bu usul-i tedrisin her cihetle olan mazarratları anlaşılarak tıbb-ı cedidin lisanımıza nakline himmet buyurulmuştur.

Halbuki o vakit cemiyet-i tıbbıyye-i Osmaniyyeyi terkib eden âzâ kâmilen Fransızca ders görmüş ve lisan-ı Osmanî ile iştigale vakit bulamamış zevâttan mürekkeb oldukları cihetle vücuda getirdikleri eserlerde rekâket [zayıflık, tutukluk] ve şîve-i Osmaniye mugâyeret görülmekte idi.

Şu hal yirmi sene kadar devam ettikten ve tıbb-ı Osmanî tamamiyle teessüs ederek lâzım gelen kütüb-i tıbbıyye meydana getirildikten sonra etıbbâmız meyanında hazâkat-ı tıbbıyyeye Kudret-i edîbeyi mezc edenler [katanlar] yetişmeye başlamıştır.

İşte o üdebâ-yi tıbbıyyeden birisi de kaymakam izzetlû Besim Ömer Beyefendi biraderimizdir. Besim Ömer Bey namını gören bütün Osmanlı karileri behemehal bir edîb-i tabib tahattur ederler [hatırlarlar].

Evet, o edib-i tabib hizâne-i ulûm-i Osmanîye [Osmanlı bilim hazinesine] iki eser-i mühim daha idhal eylemiştir ki: Birisi "Seririyat-ı vilâdiyye dersleri" ve diğeri "sıhhatnümâ-yı nev-zâd" unvanıyla meydana getirmekte oldukları külliyâtın "kundak, beşik, emzik" kısmıdır.

Şu iki eserin en mühimmi serîriyât-ı vilâdiyye dersleri unvanını hâiz olanıdır. 550 büyük sahife işgal eden bu kitap müstetâb-ı eltâf-ı mâl-en-nihaye-i hazret-i Hilâfet-penâhî hakkında gayet edîbâne ve şükr-güzerâne bir mukaddeme-i belîga ile ibtidâ ediyor.

Mukaddemeyi kitabın müellifi ve Besim Ömer Beyefendi'nin Paris'te iken muallimleri olan mösyo Boudin'in resmi ile karşısındaki sahifede de bu muallime karşı sâir müteallimlere meşk [alıştırma] olacak bir takaddüme-i tilmîzâne [öğrenciye yakışacak yolda bir öne geçme] işgal eyliyor.

Kitabın münderecâtı ise amelî seîrîyât-ı vilâdiyye derslerinden ibaret olduğu ve henüz böyle bir eser lisanımızda bulunmadığı cihetle müntesibîn-i tıbba mütalaasını tavsiye değil intişârını tebşir ederiz [müjdeleriz]... (9 Mayıs 1896)

MİLLİ BAYRAMLAR: ŞEKLİ VE HATIRASI-II

ARZU ÖZTÜRKMEN

HALKEVLERİ BAYRAMI

Onuncu yıl kutlamalarını takip eden yıllarda, 29 Ekim bayramının biraz gölgede kalmasının önemli bir nedeni de 1933 yılından itibaren Halkevleri'nin kendi kuruluş yıldönümlerine daha büyük önem atfetmeleri ve o günü bayramlaştırmaları olsa gerek. Belki de, 1950'de kapatılmasalardı Halkevleri Bayramı da bugünkü akademik takvim içinde yerleşikleşmiş "milli bayramlarımızdan" biri olacaktı. 1933'te, tam da onuncu yıl kutlamalarına hazırlanıldığı yıl ilki kutlanan Halkevleri Bayramının açılış töreninde Necip Ali Bey'in sarf ettiği sözler bu varsayımı kuvvetlendirecek niteliktedir:[1]

> "Halkevinin ilk açılış tarihi büyük inkılap tarihimizde Lozan zaferi, cumhuriyet ilanı gibi Türk milletinin hatırasında ebediyete hakkedilecek aziz günlerden biri olacaktır."

Buna, 1937'de N. Atuf Kansu'nun "19 Şubatı takip eden her pazar, artık memleket ölçüsünde ulusal bir bayram olarak kutlanmaktadır" sözleri de eklenebilir.[2]

Gerçekten de 1932 ve 1950 arası, 19 Şubatı takip eden ilk pazar günü, "Halkevleri Bayramı" adı altında düzenli olarak kutlandı. Halkevleri ve Cumhuriyet bayramlarını birbirinden ayıran önemli farklardan biri, bunların her birinin yeni rejimin hangi başarısını vurguladığı noktasında yatıyordu. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, özellikle de geçit alayları, devletin ve memleketin "iktisadi" panoramasını görselleştirirken, Halkevleri Bayramları da 1939'da *Ülkü*'de çıkan bir yazıda da ifade edildiği gibi "memleket için kültürel bir hamle günü" olarak görüldüler. Başka bir yazıda, Cahit Beğenç Halkevleri Bayramlarının en temel ve ayrıştırıcı özelliğini memleket içi bir tür bilgi aktarımı sağlamalarında buluyor:

> "Halkevleri bayramında, yurdumuzun dört bir tarafından gelen vatandaşlar, geldikleri bucaklardan renkler ve sesler getirirler. Zaten, halkevlerinin kendi bayramları, öteki bayramlardan hemen hemen yalnız bu yönden ayrılır.
>
> Halkevi, memleketin yer yer sesini, kelimesini, kılığını toplar, halka gösterir; halkevleri bayramında ise bir çok yerlerin canlı örneklerini sahnede görürüz."[4]

Memleket sınırları içindeki farklılıkları "zengin bir milli kültür" olarak sunmaya yönelik Halkevi faaliyetleri, Şubat bayramlarını "kültürel ilerlemenin" sergileneceği ve dışa vurulacağı bir fırsat olarak değerlendirdiler. Halkevleri çatısı altında faaliyet gösteren "temsil", "güzel sanatlar" ve "edebiyat" şubeleri yıl boyu hazırladıkları sanatsal faaliyetlerini şubat ayında düzenlenen Halkevleri Bayramında belki de ilk kez kendi yerel çevreleri dışında ve kentli bir dinleyici kitlesi önünde sergilediler.[5] Bu bayramlar en görkemli kutlamalarını ise 1940'lı yıllarda yaşadılar. 1940 yılı, bilindiği gibi, Halkevleri'nin yeni bir iç düzenlemeye gittiği ve yapısal bazı reformların başlatıldığı bir yıl olmuş ve Halkevleri çatısı altındaki birçok faaliyet alanı yeniden düzenlenirken Halkodaları'nın açılması da bu dönemde gündeme gelmişti. Ama 1940'lı yıllar aynı zamanda Atatürk'ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte Cumhuriyet rejiminin yeni bir seyre gireceğinin de habercisiydi. Nitekim 1940'lı yıllarda Halkevleri Bayramı, bütün diğer milli bayramların ötesinde, Milli Şef döneminin özenle vurguladığı bir bayram haline geldi. Ancak bu çok da uzun sürmedi. Şaibeli 1946 seçimleri ardından çok partili döneme geçiş sürecinde Halkevleri Bayramına yaklaşımlar da yeni anlamlar kazandı. Bu dönemde Halkevleri Bayramı hakkında Halkevleri'nin kendi dergilerinde çıkan yazılarda hissedilen romantik tonun 1940'lı yılların sonuna doğru gerilerde kaldığını ve yerini daha ihtiyatlı kritiklere bıraktığını görürüz.[6]

Yine de 1933 yılından itibaren kutlanmaya başlanan Halkevleri Bayramları içinde hafızalarda çok ayrıcalıklı yerler edenleri de oldu. Bunlardan belki de en önemlisi 1941 yılında büyük bir katılımla yapılan bayram olmuştur. Bu bayramda kutlamaların yapıldığı binaya girebilmek bile ancak yüksek düzey bürokratlara nasip olmuştu. Şerif Baykurt'un deyişiyle "Oraya gitmek bir nevi Mecliste oturmak gibiydi." Bu törenlere ancak yurt çapında düzenlenen resim yarışmasında birinci geldiği için kendisine verilen bir davetiye ile girebilen Şerif Baykurt bu günü kendi folklorculuk yaşamının en önemli referans noktalarından biri olarak kaydetmiş: "Hep

30'lu yıllarda Maraş'ta bir bayram töreni.

büyük çapta yapılıyordu, ama o yıl 10 bölgeden 10 ekip çağırılarak bir Halk Dansları Bayramı yapılmış ve karda kışta türlü müşkülata rağmen bu ekipler kış ortasında Ankara Halkevi binasında toplanmışlardı."[7]

Değişik yerel grupların kış şartlarında türlü imkânsızlıklara rağmen Ankara'ya ulaşma çabaları Halkevleri Bayramlarının "kahramanlık hikâyeleri"ne dönüşüyordu. Ankara'da yerel grupların toplanması belki de ilk kez farklı bölge insanları arasında fiziksel bir temas ve dolayısıyla da iletişim alanı açıyordu. Değişik yörelere ait halk oyunlarının Halkevi sahnesinde birbiri ardı sıra sahnelenmeleri bunların ilk kez farklı bir seyirlik anlam kazanmalarını da sağlıyordu. Diğer bir deyişle, geniş katılımlı bu kutlamalar, milli sınırlar içindeki farklı yerellikleri birbirleriyle tanıştırma fırsatı yaratmaları bakımından kültürel alanda bir millileşme sürecine aracı oluyorlardı.

Diğer bütün milli bayramlar gibi, Halkevleri Bayramları da yalnızca büyük kentlerde kutlanmıyordu. Bu bayramın en önemli itici gücü zaten yerel çeşitliliklerin hem kendi mekânlarında derlenip sergilenmesi hem de milli kültürün bir parçası olarak ülkenin geneline yayılması ve kabul bulmasından ileri geliyordu. Çoğu Halkevi dergisi yerel kutlamalara ayrı bir önem verdiği gibi Ankara'da kendi yörelerini temsil eden gruplar hakkında da ayrıca övgü dolu yazılar yayınlardı.[8] Behçet Kemal Çağlar'ın bir Halkevleri Bayramı tasviri bu kutlamaların "millileşen yerelliklerine" vurgu yapması açısından ilgi çekicidir:

> "Dün bütün yurtta bir millet bayramı havası esti. Yurdun yüzlerce köşesinden yeni aldığımız haberler ve eskiden gönderilen programlar belirtiyor ki şenlikler tavan altlarından meydanlara taşmış ve halkevleriyle halkodaları oyunla, türküyle kaynaşmıştır. Dün Türk halkı gündelik kaygılarını, siyasi meyillerini unuttu, sandıklardan eski yerli giyimlerini çıkarttı. Dün Edirnelilerin ağzında eski Tuna türküleri, Ödemişlilerin sırtında işlemeli efe cepkenleri, Sivas meydanlarında halay tutan insan halkaları vardı."[9]

Halkevleri Bayramlarında yerel kutlamaların merkezi doğal olarak Halkevi binaları oluyor ve bu binalar süslenerek ışıklandırılıyordu. Bayram sabahı, şehrin en yüksek mülki amiri, Halkevi reisi, CHP reisi ve şube başkanları birer konuşma yapıyor ve gelen telgraflar okunuyordu. Bu konuşmaların ana temasını genellikle geçmiş bir yılın değerlendirmesi ve gelecek yılın faaliyet programı oluşturuyordu. Saat 15:00'te hoparlörlerle umuma yayın yapan bir radyodan Ankara'daki yetkililerin nutukları dinleniyor ve bunu bir dizi gösteri ve müsamere takip ediyordu. Okul öğrencilerinin şiirlerinden çeşitli temsillere, vodvillerden caz orkestralarının konserlerine kadar geleneksel ve modern sanatın değişik dalları bu gösterilerin arasında yer alıyordu. Geceleri genellikle Halkevinin düzenlediği bedava

23 Nisan 1938, Taksim.

bir sinema gösterisi ya da bir kostümlü balo yapılıyordu. Ayrıca her Halkevi Bayramı kutlamalarında yeni birkaç Halkevi veya Halkodası açılması da gelenek haline gelmişti.[10]

MİLLİ BAYRAMLARA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

Cumhuriyet ve Halkevi Bayramları, görüldüğü üzere, Cumhuriyet rejiminin hem iktisadi hem de kültürel alandaki hamlelerinin estetize edilerek sergilendiği anlar olarak önemli bir işlev gördüler. Bu bağlamda, daha önce de değinildiği gibi, Cumhuriyet Bayramı "inkılapların bayramı", ya da "halkın kendi eserini seyretme bayramı", Halkevleri Bayramı da bir "kültürel hamle günü" olarak adlandırıldılar. Her iki bayram da toplumu mobilize etmeye yönelik, bir tür devletin "genel bayramlarıydı." Bu açıdan, Cumhuriyet ve Halkevleri Bayramları diğer milli bayramlar olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı ve 30 Ağustos Zafer Bayramlarından daha farklı bir özelliğe sahiptir. Aslında Büyük Taarruzun sonuçlandığı ve askeri zaferin kesinleştiği gün olması nedeniyle daha çok "Ordunun Bayramı" olarak kutlanan 30 Ağustos Zafer Bayramının da en az Cumhuriyet ve Halkevi Bayramları kadar "genel" bir topluluğa seslendiği söylenebilir. Daha sonraları akademik takvim dışında kalarak daha az katılımla kutlanmasına rağmen 30 Ağustos Bayramları Cumhuriyet'in ilk yıllarında en hararetle kutlanılan bayramlardan biriydi. Ne var ki, kutlanan milli mücadelenin bitişi olsa da zafer yine ordunun son hamlesine atfediliyordu ve bu bayramın sivilden çok askeri bir kimliği vardı.

Halkevi dergilerinde yer aldıkları kadarıyla 23 Nisan, 19 Mayıs ve 30 Ağustos bayramlarına yakıştırılan sıfatlara baktığımızda ise karmaşık bir resimle karşılaşıyoruz. Bu sıfatlar yer yer birbirinin içine geçiyor ve bu milli bayramları öz itibarıyla birbirlerinden ayrıştırmak oldukça güçleşiyor. Örneğin, 23 Nisan'ın tanımları arasında "tarihin başlangıcı", "yeni milletin doğduğu gün", "saadet devrinin açıldığı gün", "hâkimiyetin temellerinin atıldığı gün", "Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı gün", "istiklal güneşinin doğduğu gün" gibi yakıştırmalar buluyoruz. 19 Mayıs'ınkilerse şöyle: "Yeniden doğduğumuz gün", "yeni Türk yapısının temelinin atıldığı gün", "yeni Türk tarihinin başladığı gün", "inkılap tohumlarının atıldığı gün", "Türk gününün yeniden doğduğu gün", "Ergenekon kapısı". 30 Ağustos içinse "Türk İnkılabının başlangıcı", "emrin ifa edildiği gün", "hayalin hakikat olduğu gün", "Türk uyanışı", "Türk tarihinin gürleyişi", "Türk tarihinin en şerefli günü", "karanlığın boğulduğu gün" ve yine "Ergenekon" benzetmeleri yapılıyor. Genellikle, Halkevi dergilerinde günün anlam ve önemini belirtmek için yazılan yazılarda rastladığımız bütün bu sıfatlar, görüldüğü gibi birden fazla bayramı tanımlayabiliyorlar. Örneğin Türk tarihinin başlangıcı olan günün 23 Nisan mı, 19 Mayıs mı, yoksa 30 Ağustos mu olduğu belli değil. Aynı şekilde, inkılap başlangıcının 19 Mayıs'a mı yoksa 30 Ağustos'a mı atfedilmesi gerektiği biraz karışık. Yine Ergenekon metaforunun hem 19 Mayıs hem de 30 Ağustos için kullanıldığını görüyoruz. Hepsinde bir başlangıç, bir yeniden doğma gündeme geliyor, ama asıl doğum günümüz hangisi pek açık değil. Esasen, tüm bayramlar gibi milli bayramların da birer geçiş töreni hüviyeti taşıması ve bu anlamda bir doğuşu kutlamaları çok doğal. Ama Türkiye'de kutlanan milli bayramların, geçiş töreni boyutu bununla sınırlı değil. Örneğin 23 Nisan ve 19 Mayıs kutlamaları "çocukluk" ve "gençlik" temaları üzerine bina edilmiş. Bu bağlamda, hem milli hem de bireysel geçiş törenlerine aynı anda referans veriyor. Bu bayramlar hakkında yazılı kaynaklarda sıkça karşılaştığımız bir çaba da zaten bu özel günlerin her birinin hem tarihsel anlamını hem de yeni atfedilen anlamını bağdaştırmaya yönelik. 23 Nisan'ın anlam ve önemini anlatan makaleler "çocukluk" ile "hâkimiyet" ya da "TBMM" terimleri arasında bir ilişki kurmaya çalışıyor. Yine aynı şekilde, 19 Mayıs için yazılan çoğu makalede "gençliğin" "sağlıkla" ve "sportmenlikle" ilişkisi, ya da sporun "milli vazife" olarak önemi vurgulanıyor.[11]

1930'larda Ankara hipodrom alanında düzenlenen 19 Mayıs törenleri.

23 NİSAN ULUSAL EGEMENLİK VE ÇOCUK BAYRAMI

23 Nisan, Cumhuriyetin erken dönemlerinde sadece bir gün değil, bir "Çocuk Haftası" olarak kutlanıyordu. Sözlü anlatılarda gayet berrak bir imajı var bu bayramın. Bir anlatıcının tabiriyle "Çiçek Bayramı gibi bir bayram"dı 23 Nisan; krepon kâğıtlarıyla ve türlü sınıf süslemeleriyle yeniden üretilen bir "Bahar Bayramı".[12] Bir Halkevi dergisi aynı duyguları "Bu bayramın en canlı manasını, hiç bir kaygıya ruhunu kaptırmayan, renk renk giyinmiş, kelebekler gibi uçuşan çocukların neşelerinde bulduk..." diye ifade eder.[13] Kolektif hafızalarda 23 Nisan'ın coskudan başka bir iki imajı daha var: Asık suratlı, "pür ciddiyet" mülki amirler ve her zamankinden sık ve bakımlı kadın öğretmenler! Esasen çocukların olduğu kadar öğretmenlerin de bir 23 Nisan'ı olduğunu unutmamak gerekir. 23 Nisan törenleri günümüzde bile ilkokullar arası büyük bir rekabet ortamı içinde yapıldığı gibi, birçok öğretmenin prestij kapılarını araladığı bir alan olarak da islev görür. Başka bir deyişle, 23 Nisan törenleri ilkokul hocalarının en önemli iktidar alanlarından biridir. "Eskiden bayramları kutlamak için bütün güç öğretmenlerdi" diyen emekli bir öğretmenin deyisiyle de öğretmensiz 23 Nisan düşünülemez.[14] Coğu Anadolu hizmeti hatıralarında da 23 Nisan kutlamalarının ayrı bir önemi olduğu görülür. Çorum'da kendisi o köye gidene kadar hiç kutlanmamış olan bir bayramı, Tesrife Hanım "Çocuklarla *ilk* 23 Nisanı o kadar güzel kutladım ki!" diye hâlâ yad ediyor.[15] Elinin işe yatkınlığıyla velileri de seferber ederek kendi yazdığı bir piyesi, gündüz kadınlara, gece de "babalara" sahnelemiş Tesrife Hanım. Bir diğer anlatıcı için ise, çocukların asıl velisi kendisi: "Ben de öğrencilerime gösteriler hazırlattım. *Köylüler* köy meydanına gelip *benim küçük talebelerimi* seyrederlerdi."[16] Bir "küçük talebenin" gözünde ise 23 Nisan'ın Çocuk Bayramı olmasından öte anlamları da var. İlkokul öğrencileri için, bu gün biraz da "Atatürk" imgesiyle kurdukları kişisel ilişki üzerine kafa yorulan bir gün:

> "İlkokul sonuna kadar kafamızdaki Atatürk imajı şöyleydi: Atatürk insan olarak çok iyi. Aynen annemin beni sevmesi, babamın beni sevmesi gibi ülkesini, milletini seviyor... Yani Atatürk için çocuklar -günümüzdeki gibi içeriğinden yoksunlaşmış bir baba imajı değil- ama Atatürk'e gerçekten hayatın Türk ulusuna çok kötü günlerinde gönderdiği bir armağan insan -ama bu bir Noel Baba gibi sefkatli, ulusunu seven, onun için özveriden kaçınmayan- hatta gerçekten Noel Baba gibi hediye de veriyor, çünkü biz cocuk olarak ülkeyi onun hediye ettiğini düşünüyorduk... Bir kere okulun tatil edilmesi çocuk içgüdü-

Taksim Stadı'nda 19 Mayıs törenleri, 1939.

> süyle bir sevinçti. Hocamızın çok şık ve bakımlı olduğu, yüzünün daha çok güldüğü; bizlerin bayram dolayısıyla özel giysilerle şık ve bakımlı olduğumuz ve erkenden kalktığımız bir gündü. Radyo da çok coşkulu... Büyük bir topluluğun parçası olduğumuzu hissettiğimiz... Çocuk olarak kendini yalnız hissetmiyorsun, ulusal bayramlarda. Düşün ki sen sırf çocuk olduğun için -23 Nisan için söylüyorum- Atatürk'ü de seviyorsun, zaten Atatürk sana bu bayramı vermiş ve Atatürk seni çok seven birisiymiş. Öyle ilginç bir şey ki. Atatürk'ün öldüğünü bildiğimiz halde onun ulusal bayramlarda yaşadığına inanıyorduk yani onun bizimle birçok şey paylaştığına inanıyorduk."[17]

1933 senesinin 23 Nisan kutlamalarının özel bir yeri olduğu dönemin gazetelerini tarayınca ortaya çıkıyor. Cumhuriyetin Onuncu Yıl kutlamalarının yapılacağı seneye denk gelen bu 23 Nisan'ın programı, aynen Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında da gördüğümüz gibi önceden resmi makamlarca belirlenmiş. Resmi daireler kapatılıp okullar iki gün tatil edilirken uçaklar şehrin üzerinden uçup vecizeler dağıtmışlar. Çocuklar İstanbul'da Fatih Parkı'nda toplanıp Taksim'e kadar yürümüş, Ankara'da ise Meclis binası altındaki meydanda toplanılmış ve resmi geçide oradan devam edilmiştir. Her iki ilde de Atatürk heykeli önüne çelenk konulmuş, okullardaki merasim hazırlıkları çok önceden başlamış. Ankara'daki bayramın önemli bir hediyesi çocuklara özel bir "sinema gösterimi" ve Halkevi'nde verilen temsil. 23 Nisan Bayramı kutlamalarında o yıllarda Himaye-i Etfal'in (yeni adıyla Çocuk Esirgeme Kurumu'nun) oldukça ayrıcalıklı bir yeri var. Çocuk Bayramında kaymakamlık binalarına, resmi daire ve müesseselere Himaye-i Etfal Bayrağı asılıyor. Ayrıca cemiyetin Fatih, Eminönü, Galatasaray ve Cağaloğlu merkezlerine büyük afişler asılması ihmal edilmiyor.[18] Himaye-i Etfal yetişen yeni nesle sadece "toplumsal şefkat" vaat etmekle kalmıyordu kuşkusuz, bu simgenin önemli bir parçası tam da bu toplumsal şefkatle beslenen "milli çocuk"tan milletçe ve devletçe neler beklendiğinin de iletilmesi oluyordu.

19 MAYIS GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI

23 Nisan'la 19 Mayıs bir ifadeye göre Atatürk'ün ölümünden sonra daha büyük önem verilerek kutlanmaya başlanmış.[19] Bu bayramların özellikle "çocuk" ve "gençlik" bayramları olarak kutlanmalarının tam olarak nasıl geliştiğini de ayrıca araştırmak gerekir. Yine de bu bayramların en temel ortak özelliği, daha önce de değindiğimiz gibi, her ikisinin de bir geçiş töreni olarak değişik boyutlarda işlev görmesi. Bu bayramlar, orijinleri itibariyle, yeni rejimin doğuş anını simgelemekle birlikte, aynı zamanda çocukluk ve gençlik gibi iki önemli yaşam evresine de direkt referans vererek öğrencilerin kişisel hayatlarında anlamlı bir geçiş noktasını simgeliyorlardı. Bir anlatıcı bunu "Ortaokul gelince, 23 Nisan 19 Mayıs oldu" diye ifade etti. 19 Mayıs törenlerine katılmak, bu anlamda, çoğu öğrenci için büyümüş olma anlamına da geliyordu.

Tarih içinde 19 Mayıs kutlamalarının en görkemlilerinden biri de kuşkusuz 1939'da Samsun'da yapılan 19 Mayıs'ın 20. yıl kutlama törenleridir. Bu kutlamada Samsun halkı sabahın erken saatlerinde sahilleri ve caddeleri doldurur, resmi erkân ise Gazi

IŞMA İLE ÖDENİR.
TEMBEL ADAM EYİ VATANDAŞ DEĞİLDİR.
İM

30'lu yıllarda bir bayram töreni: "Tembel Adam, Eyi Vatandaş Değildir."

İskelesi'nde toplanır. Buraya kadar diğer resmi bayram törenlerinden farkı olmayan bu özel kutlamanın en ilgi çekici yanını denizde açıkta bekleyen bir dizi motor oluşturuyor. Saat 9:30'da vapurların limanda demir attıkları yerde toplanmış bulunan bu motorlar denizden karaya doğru hareket ediyorlar. Tam bu esnada limandaki vapurlar, istasyondaki lokomotifler, saat kulesi ve fabrikalar düdüklerini çalıyorlar. En büyük motorda bir subay kumandasında bir manga asker Atatürk'ün portresini taşıyor. Portrenin iskeleye çıkarılmasına 21 pare top atışı eşlik ediyor. Bu arada iskelede gerili bulunan "siyah perde" de motordan çıkan subay tarafından yırtılarak aşılıyor. Okullardan ve spor örgütlerinden ikişer kişi Ata'nın portesini alarak Samsun'daki meşhur Atatürk heykeline doğru ilerlerken, vali, komutan ve belediye reisi de onları takip ediyor. İstiklal Marşı çalındıktan sonra üç dakika "sükût vakfesi" yapılıyor. Çeşitli konuşmaları takiben özellikle askerlerin ve talebelerin katıldığı geçit resmi başlıyor. Öğleden sonra Cumhuriyet Alanı'nda yapılan idman şenliklerini geceleyin "köylülerin milli oyunları" ve fener alayları izliyor.[20]

19 Mayıs törenlerinin diğer bayramlardan farklı bir boyutu da bu bayramın sokaklarda varlığını iyice hissettiren bir bayram oluşuydu kuşkusuz. 1970'lere gelene kadar daha çok kent sokaklarındaki geçitlerle ve tören sonrası şehrin başka mekânlarına taşan genç insanlarıyla hatırlanan 19 Mayıs törenleri daha sonraları bir tür "stadyum bayramı"na dönüşüyor.[21] Bir anlatıcıya göre, 19 Mayıs merasimleri Atatürk'ün şahsen katıldığı merasimler değildi; bu törenler daha ziyade başbakanın katılımıyla gerçekleştiriliyordu.[22] Bu açıklamalar, beraberinde, milli bayramların devlet nezdinde bir hiyerarşisi olup olmadığı sorusunu da gündeme getiriyor. Yani milli bayramların sadece öğrenciler ve öğretmenler nezdinde değil bir de devletin kendi içinde özel bir anlam kazandığını göz ardı etmemek gerekir.

BAYRAM ANALİZLERİNDE YENİ ÇALIŞMALARA DOĞRU

Yukarıda özellikle Cumhuriyetin kuruluş döneminde milli bayram kutlamalarının tarihsel gelişimi ve bu süreci hangi yöntemlerle inceleyebileceğimizin üzerinde durduk. Bu noktadan itibaren üzerinde durulması gereken önemli bir nokta şudur: "Eski" bayramlar ve törenlerde kitleleri buluşturan, kutlamaların biçiminde uzlaştıran ve bunu iyi kötü 30 yıla yaklaşan bir süre içinde belli bir geleneğe oturtan bağlar nerelerde gevşedi; diğer bir deyişle bu bayramların neşesi ne zaman kaçtı? Çok partili döneme geçişte yaşanan ayrışmalar, kimilerinin deyişiyle "particilik" mi bayramların kutlanma biçimlerini, süreçlerini etkiledi? Bazı anlatılarda 1960 darbesinin toplumda yarattığı bölünme duygusuna göndermeler yapıldığını gördük. Burada da şu soru akla geliyor: Milli mücadele sonrası bayram kutlamalarında önemli bir yeri olan ordu, darbelerle birlikte bir tür demistifikasyona mı uğradı? Yoksa milli eğitimin ve merkezi devletin kurumlarının yıllık programları içinde zaten sayıları da çok olan bu bayramlar gereğinden fazla mı tüketildiler ve kanıksandılar? Bu sorulara bir de milli bayram kutlamalarındaki biçimsel hamlelerin yarattığı etkiyi de ekleyebiliriz: Bayramlar bir zamanlar sokakta, esnaf dükkânlarında vardılar; sonraları stadyumlarda lokalize oldular; oradan televizyonla birlikte evlerimize girdiler; son askeri darbeyle görsel olarak modernize edilmeye çalışıldılar; 29 Mart seçimlerinden sonraysa yeniden tanımlanma yolunda deneysel kutlamalara sahne oldular. İşte bu nedenle belki de bundan sonraki aşama biraz bu sorularla çerçevelenecek yeni sözlü tarih araştırmalarına girişmek. Bu araştırmalarda 1960 sonrası yapılan kutlamaların hem resmi hem de sivil katılımcılar tarafından nasıl yaşandığının hikâyesine özel bir önem vermek yerinde olur. Ayrıca yazının ilk bölümünde de belirttiğim gibi, bayramların milli sınırlarımız içine yayılan pratiği yukarıda tarihsel gelişimi üzerinde durduğum "büyük bayram"lardan ibaret değil. Yakın zamana kadar TRT haber bültenlerinde kısa bir haber olarak algıladığımız yerel kurtuluş günü kutlamalarının da en az büyük bayramlarda olduğu kadar tarihsel dökümünün yapılması gerekir. Cumhuriyet döneminde bu tür yerel kutlamaların devlet büyüklerinin ilgi odağı olmak, yerel problemlerin merkezi devlet nezdinde dile getirilmesi ve hatta çoğu kez yerinde gösterilmesi gibi belirgin bir işlevi ve dolayısıyla meta bir anlamı var. Yine aynı sekilde, bir zamanlar sadece yerel halkın geleneksel olarak kutladığı bazı diğer bayramlar da artık yavaş yavaş yerelliklerini milli pazarda sergilemeyi hedefliyor. Kırklarelililer Kakava şenlikleri sırasında, şöhretli starları büyük fedakârlıklarla kente getirmek suretiyle de olsa ana haber bültenlerine girmeyi önemsiyorlar. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün; her yerel kutlamanın tarihsel olarak nasıl geliştiğinin hikâyesi de eminim en az milli bayramlarınkiler kadar ilginç veriler içerir. Bu kutlamalarla birlikte milli bayram kutlamalarının daha ayrıntılı analizleri, genel olarak toplumun ve onun içindeki farklı toplulukların ne zaman "neşelendiklerinin" yanı sıra "neşelerinin ne zaman kaçtığının" da önemli ipuçlarını bize yavaş yavaş sunacaktır. ■

KAYNAKÇA

I. Sözlü Kaynaklar:

Metharet Altunkaya. Onok Bozkurt'un 13 Mayıs 1995'te yaptığı söyleşi.
Şerif Baykurt. 25 Temmuz 1992'de yaptığım söyleşi.
Mediha Erdoğan. 16 Kasım 1995'te yaptığım söyleşi.
Rafet Erkan. Z. Çiğdem Dalay'ın 20 Nisan1995'te yaptığı söyleşi.
Nevin Keyn. 16 Kasım 1995'te yaptığım söyleşi.
Teşrife Mersin ve Yahya Sabri. Funda Ödemiş'in 24 Mayıs 1995'te yaptığı söyleşi.
Güner Moralı. Armağan Ekil'in Nisan 1995'te yaptığı söyleşi.
M. P. Halide Velioğlu'nun 1995 yılında yaptığı söyleşi.
Bedri Selimhocaoğlu. Barış Kabak'ın Nisan 1995'te yaptığı söyleşi.
Güner Tarba. Pelin Esmer'in 26 Mart 1995'te yaptığı söyleşi.

II. Yazılı Kaynaklar:

Roger Abrahams, 1982. "The Language of Festivals: Celebrating the Economy", *Celebration: A World of Art and Ritual*, der. Victor Turner, Washington DC: Smithsonian Institution Press.
Aksu, 1948. "Folklor Ekibimizin Ankara Seyahati", *Aksu*, sayı 50 (Nisan 1948), s. 1.
Sait Altay, 1939. "19 Mayıs", *Kaynak*, sayı 76 (Mayıs 1939), s. 81.
Cemil Ataklı, 1939. "23 Nisan", *Kaynak*, sayı 76 (Mayıs 1939), s. 53-55.
Sefer Aytekin. 1940. "Bayram Günlerinde", *Ülkü*, II. Teşrin, s. 16.
Rahmi Balaban, 1938. "Cumhuriyet Bayramımız", *Fikirler*, sayı 177 (İkinci Teşrin 1938), s. 1-2.
Selami Başkurt, 1949. "Halkevleri Bayramı", *Ülkü*, sayı 27, s. 23-24.
Richard Bauman, Patricia Sawin, Inta Gale Carpenter, 1992. *Reflections on the Folklife Festival: An Ethnography of Participant Experience*, Bloomington: Indiana University Press.
Cahit Beğenç, 1947. "Ankara Halkevinde", *Ülkü*, sayı 3 (Mart 1947), s. 24.
Cumhuriyet, 23 Nisan 1933, s. 5.
Cumhuriyet, 28 Ekim 1933, s. 5.
Cumhuriyet, 30 Ekim 1933, s. 4-5.
Behçet Kemal Çağlar, 1947. "Halkevlerinde-Halkodalarında", *Ülkü*, sayı 3 (Mart 1947), s. 47.
Jean Davallon, Philippe Dujardin, Gerard Sabatier (der.), 1993. *Politique de la Mémoire: Commémorer la Revolution*, Lyon: Presse Universitaire de Lyon.
Alessandro Falassi (der.), 1987. *Time Out of Time*, New Mexico: University of New Mexico.
Fikirler, 1943. "İzmir'de 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı", *Fikirler*, sayı 248-249 (Haziran 1943), s. 2.
İnan, 1943, sayı 9 (2. Teşrin 1943), s. 31.
İnan, 1944, sayı 11 (Mart 1944).
İnan, *1945*, sayı 21 (Kasım 1945), s. 32.
İnan, 1946, sayı 23 (Mart 1946).
İnan, 1947, sayı 28 (Şubat 1947).
İnan, 1948, sayı 44-45 (Ekim-Kasım 1948), s. 24.
N. Atuf Kansu, 1937. *Ülkü*, sayı 49 (Mart 1937), s. 7.
Şükrü Kaya, 1937. "Cumhuriyetin 14. Yıl Dönümü", *Ülkü*, sayı 57 (II. Teşrin 1937), s. 209.
Kaynak, 1933. "Balıkesir'de Cumhuriyet Bayramı Nasıl Geçti?", *Kaynak*, sayı 10 (II. Teşrin 1933), s. 293-296.
Kaynak, sayı 2 (Mart 1933); sayı 25 (Şubat 1935); sayı 38 (Mart 1936).
Konya Halkevi Dergisi, sayı 37 (Şubat 1948); sayı 74 77 (İkinci Teşrin 1944), sayı 74-77.
Necip Ali Bey, 1933. "Halkevi Yıldönümü", *Ülkü*, sayı 2 (Mart 1933), s. 104.
Hamdi Olcay, 1948. "Halkevleri Bayramı", *Ülkü*, sayı 15, s. 14-17.
19 Mayıs, 1939. "19 Mayıs Atatürk Günü ve Gençlik ve Spor Bayramı Şehrimizde Nasıl Kutlandı", *19 Mayıs*, sayı 36 (Birinci Kânun), s. 7-8.
Muzaffer Sözen, 1941. "Halk Rakslarından Halaylar", *Ülkü*, sayı 98 (Nisan 1941), s. 111-119.
Beverly J. Stoeltje, 1992. "Festival", *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments*, der. R. Bauman. New York, Oxford: Oxford University Press.
Enver Behnan Şapolyo, 1935. "Cumuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Ülkü*, II. Teşrin, s. 199-202.
Taşpınar, 1933. "Üç Gün Üç Gece", *Taşpınar*, sayı 13, (II. Teşrin 1933), s. 17-27.
Uludağ, 1942. "23 Nisan Bayramı ve Çocuk Haftası", *Uludağ*, c. 2 (Mart-Nisan 1942), s. 23-24.
Ülkü, 1941, sayı 3, (II. Teşrin 1941), s. 17.
Ülkü, 1939. "Ayın Haberleri", *Ülkü*, sayı 73 (Mart 1939), s. 79.

---

1. Necip Ali Bey, 1933. "Halkevi Yıldönümü", *Ülkü*, sayı 2 (Mart 1933), s. 104.
2. N. Atuf Kansu, 1937. *Ülkü*, sayı 49 (Mart 1937), s. 7.
3. *Ülkü*, 1939. "Ayın Haberleri", *Ülkü*, sayı 73 (Mart 1939), s. 79.
4. Cahit Beğenç, 1947. "Ankara Halkevinde", *Ülkü*, sayı 3 (Mart 1947), s. 24.
5. Bu "sanatsal faaliyetler", inkılap temsilleri, adapte edilmiş yabancı tiyatro eserleri, geleneksel ve modern müzik konserleri, şiir resitalleri veya halk oyunu çalışmalarından oluşurdu.
6. Karşılaştırmak için bakınız Muzaffer Sözen, 1941. "Halk Rakslarından Halaylar", *Ülkü*, sayı 98 (Nisan 1941), s. 111-119 ile Hamdi Olcay, 1948. "Halkevleri Bayramı", *Ülkü*, sayı 15, s. 14-17 ve Selami Başkurt 1949. "Halkevleri Bayramı", *Ülkü*, sayı 27, s. 23-24.
7. Şerif Baykurt'la 25 Temmuz 1992'de yaptığım söyleşiden.
8. Örnek için bkz. Aksu, 1948. "Folklor Ekibimizin Ankara Seyahati", *Aksu*, sayı 50 (Nisan 1948), s. 1.
9. Behçet Kemal Çağlar, 1947. "Halkevlerinde-Halkodalarında", *Ülkü*, Mart 1947, sayı 3, s. 47.
10. Bkz. *Kaynak*, sayı 2 (Mart 1933), sayı 25 (Şubat 1935, sayı 38 (Mart 1936); *İnan*, sayı 11 (Mart 1944), sayı 23 (Mart 1946), sayı 28 (Şubat 1947); *Konya Halkevi Dergisi*, sayı 37 (Şubat 1948), sayı 74-77 (İkinci Teşrin 1944).
11. Örnek için *Kaynak* dergisinin aynı sayısında yayımlanan iki makaleye bakılabilir: Cemil Ataklı, 1939. "23 Nisan", *Kaynak*, sayı 76 (Mayıs 1939), s. 53-55 ve Sait Altay 1939. "19 Mayıs", *Kaynak*, sayı 76 (Mayıs 1939), s. 81.
12. Çocuksu coşku, herhalde tüm diğer bayramlara nispet yaparcasına hâlâ 23 Nisan'ın tekelinde. Bu anlamda, 23 Nisan uluslararası kimliğini de işin içine katarak yeni bir anlam kazanan ve yeniden ürettiği biçimini gelenekselleştirebilen tek milli bayram. Geçtiğimiz yıl Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında 27 Mart seçimleri sonrasında yaşanan ani canlanma pek de uzun sürmedi.
13. *Uludağ*, 1942. "23 Nisan Bayramı ve Çocuk Haftası", *Uludağ*, cilt 2 (Mart-Nisan 1942), s. 23-24.
14. Funda Ödemiş'in 24.5.1995 tarihinde Teşrife Mersin ile yaptığı söyleşiden.
15. Funda Ödemiş'in 24.5.1995 tarihinde Teşrife Mersin ile Çanakkale'de yaptığı söyleşiden. Vurgu bana ait.
16. Çiğdem Dalay'ın 20.4.1995 tarihinde Rafet Erkan'la yaptığı söyleşiden. Vurgu bana ait.
17. Barış Kabak'ın Nisan 1995'de Bedri Selimhocaoğlu ile yaptığı söyleşiden.
18. *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1933, s. 5.
19. Armağan Ekil'in Güner Moralı'yla Nisan 1995 tarihinde yaptığı söyleşiden.
20. 19 Mayıs 1939. "19 Mayıs Atatürk Günü ve Gençlik ve Spor Bayramı Şehrimizde Nasıl Kutlandı", *19 Mayıs*, sayı 36 (Birinci Kânun 1939), s. 7-8.
21. Barış Kabak'ın Bedri Selimhocaoğlu ile Nisan 1995'de yaptığı söyleşiden.
22. Armağan Ekil'in Nisan 1995 tarihinde Güner Moralı ile yaptığı söyleşiden.

SERGÜZEŞT-İ HAYATIM'IN CİLD-İ EVVELİNDEN

ŞEHZADE HOCALIĞI MEMURİYETİM

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Sergüzeşt-i Hayatım *adlı hatıratının Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından önümüzdeki günlerde ilk kez yayımlanacak ilk cildinden aktardığımız bu bölümde, paşanın şehzadelere hocalığına ve yine bu sıfatla katıldığı Abdülaziz'in 1867'deki Avrupa seyahatine ilişkin anıları yer alıyor. Sabri Koz ve Nedret İşli'nin eski yazıdan aktardıkları hatıratı Nuri Akbayar sadeleştirerek yayıma hazırladı.*

Fuad Paşa sadrazamlıkla seraskerliği şahsında birleştirdiği sırada Sultan Abdülaziz'i oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi askerlik mesleğine koymaya teşvik etti. Bu da zaten yedi sekiz yaşlarında bir çocuktu. Sultan Abdülmecid'in evlatlarından on yaşındaki Nureddin Efendi ile beraber okumaları için Mekteb-i Harbiye'nin Pangaltı'daki yeni binasında, onlara güzel bir daire ayrılmıştı.

Sultan Abdülaziz Dolmabahçe Sarayı'nda oturdukça şehzadeler her gün mektebe gelir ve onlar için tayin olunan Serasker Kaymakamı Hüseyin Avnî Paşa'nın bacanağı, **Erkân-ı** Harbiye Miralayı Süleyman Bey ve bir hattat ve bir ressam tarafından ders verilirdi.

Süleyman Bey, Beşinci Ordu'ya erkân-ı harbiye mirlivası tayin olunarak, ben de erkân-ı harbiye kaymakamlığı rütbesiyle Ocak 1866'da onun yerine şehzadeler hocalığına tayin olundum. Şubat ayında mektebin âdetine göre derslere başladık. Şehzadelerden biri sekiz buçuk, diğeri on bir yaşlarında olup, henüz okuyup yazmak öğrenmiştiler. Bu yüzden, öğleden evvel iki ve öğleden sonra iki kere bir saatten aralıksız dört saatte dört ders tertip ettim. Biri kıraat ve ahlaka dair bir kitaptan ibare okumak ve dikte edilerek tahtaya tebeşirle imla yazdırmaya mahsus, diğeri resm-i hat ve üçüncüsü ilm-i hesap ve dördüncüsü resim çizimiydi. Derslerin başlama ve bitme saatleri aynıydı. Dersler bitince saraya dönmek ve sabahleyin vaktinde gelmek âdetti. Her perşembe günü validesiyle büyük validesine bir jurnal takdim eder ve buna da efendinin o hafta derslerdeki hal ve hareketini yazardım. Yusuf İzzeddin Efendi gayet zeki ve diğeri ondan daha aşağıdaydı. Fakat zekiliğe çocuklukla beraber bir de padişahzadelik karışırsa, halde hâsıl olacak müşkilatı var kıyas eyle. Bir de bizim şehzadeler eskiden beri bir lala bir de esvapçı ve kilerci ve bir de bilmemneci en az dört adamı arasında ve bir de at, araba, oyuncak gibi oyalayıcı şeyler dahi mükemmel olduğundan herhangi bir çocuk bu gibi hoşça vakit geçirme araçlarına malik olursa, okuyup yazmak sıkıntısı kendisi için bir işkence demek olacağını tarife hacet var mı? Hususiyle şehzade, dersleriyle meşgul olurken bütün gün, yukarıda saydığım adamları, işsiz güçsüz, mahpus gibi odalarında sade laklayiyat ile vakit geçirmek mecburiyetinde olduklarından hiç olmazsa onlar da kendilerini şu işkenceden kurtarmak ve hususiyle kendilerinde "hazret-i ilim"den bir nasip de olmaz ve bazen güzel Kâğıthane gezintilerine müsait, revnaklı bir hava olursa şehzadelerde, hocanın elinden kurtulmak üzere tedbir mi yok? Mesela, sabahleyin gelirken adamlardan birisinin; "Ars-

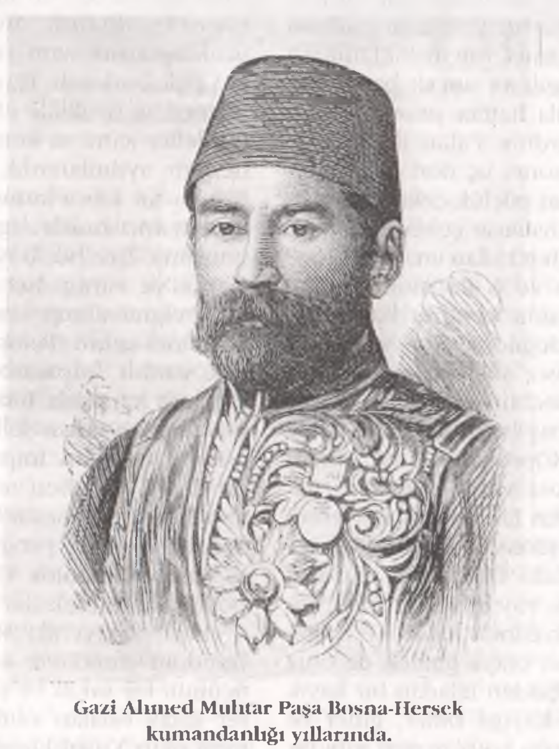

Gazi Ahmed Muhtar Paşa Bosna-Hersek kumandanlığı yıllarında.
The Illustrated London News, 29 Temmuz 1876

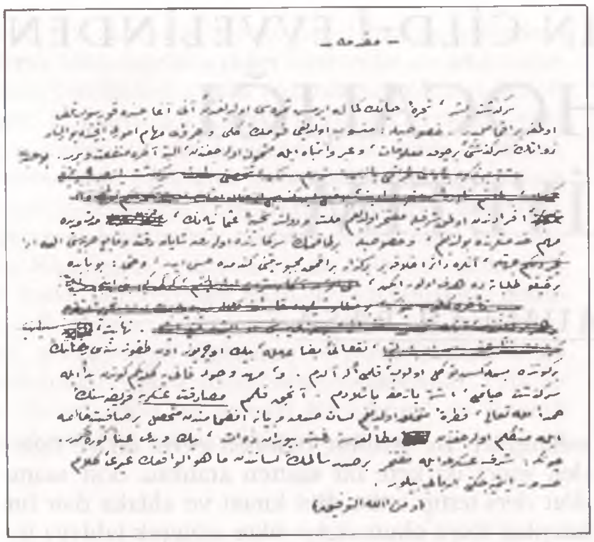

***Sergüzeşt-i Hayatım*'ın ilk cildinin mukaddimesi.**

lanım, bugün erkence kurtul da küçük rahvan ile Kâğıthane'ye bir gezinti yapalım" denildi mi, iş bitti. Artık o günkü derslerin nasıl olacağını tahmin edebilirsiniz.

Yusuf Efendi'nin lalası sahib-i nefes yani üfürükçülerden olduğu gibi diğer adamlarda da başka hassa aramak zaten icap etmez. Bununla birlikte gerek haftada içeriye takdim ettiğim jurnallerin sebebi ve gerek başka sebeplerden pek de zararlarını görmezdim. Evet, aralıkta bazı günlerimiz dalgalı geçmez değildi. Lakin elhamdülillah okutmak ve imlayı da pek az yanlışlıkla yazdırabilmek müyesser oldu. Çünkü zekiydi. Kış mevsiminde padişah Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet buyurduklarından efendiler daima mektebe gelir ve ancak bazen keyifsiz olurlarsa, ben ressamla hattatı yanıma alarak saraydaki dairelerine giderdim. Fakat ilkbaharda bir ay kadar Kâğıthane ve sonra üç dört ay Beylerbeyi Sarayı'na taşınıldığından güçlük çekilir ve güçlüğün en büyüğünü harcamalarda çekerdim. Çünkü, rütbem kaymakam olduğundan maaşım 1660 kuruş kaymakamlık maaşı ve o da muntazaman çıkmayarak gecikmiş olmakla beraber başka bir servet ve gelire de sahip değildim. Evli ve çocuk babası olduğumdan düzensiz alacağım şu maaşla bir aile beslemeye dahi mecburiyet vardı. Zaman olurdu ki cebimde beş kuruş bulunmaz; bu halde Beylerbeyi'ne gitmek için Köprü'ye iner ve Şirket-i Hayriye vapuruyla, otuz para verip Üsküdar'a geçer ve oradan Yusuf İzzeddin Efendi için Beylerbeyi'ne yayan gider, sonra Beşiktaş'a bir suretle geçerek Nureddin Efendi'yi dahi Dolmabahçe Sarayı'nda, dairesinde okutarak yayan tekrar Saraçhanebaşı'na dönmek mecburiyetinde kalırdım. Kâğıthane'de bulundukları zaman oraya gitmek de otuz kırk kuruştan aşağı olmadığından laladan bir kayık ister ve Unkapanı'ndan o kayığa biner, gider ve gelirdim. Çünkü başkaca maaş veya masraf gibi bir tahsisat talebinde bulunmadım ve istemezdim.

Mektepte ders okudukları zaman, Yusuf İzzeddin Efendi aralıkta beni lafa tutarak ve bazı kurnazlıkla ders vaktini geçirmek ister, ben de bir vesileyle dışarı çıkarak trampet veya borucu nefere, beni tekrar görmedikçe paydos trampeti vurmamasını gizlice tenbih eder ve derhal efendinin yanına dönerdim. Yavaş yavaş vakit geçer, paydos borusu yok, nihayet işi anlar; evet, ders okunmadıkça paydos yoktur, akşama kadar bu vechile devam ederiz, derdim. Nihayet işi anlar ve yolsuz hareketten vazgeçerdi. Hasılı; okumak, yazmak zamanlarımızın bir haylisi bu yolda birtakım konuşmalar ve yapmacıklarla geçerdi. Sene sonu, yani mektebin resmi imtihan zamanı geldi. Ben de talebemi imtihana hazırladım. Padişah gelmeyerek, sadrazam ve diğer davetliler geldiklerinden ilk sene sonunda bir imtihan geçirdik.

İşte bu suretle vazifemi yapıyorken 1867 senesinde Paris'te açılan meşhur sergiye padişahın dahi diğer hükümdarlar gibi İmparator Üçüncü Napolyon tarafından davet olunması üzerine gitmesi kararlaştırılmıştı. Veliaht Murad Efendi ile Abdülhamid Efendi'yi ve kendi oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi dahi beraber aldığından, benim de talebemle beraber bulunmam emrolundu. 21 Haziran 1867 günü beş zırhlı harp gemisiyle Tulon'a (Toulon) doğru İstanbul'dan demir alındı. Zırhlının birinde bir bozukluk meydana geldiğinden Tekirdağı önlerinde kaldı. Diğerleri hareketle İtalya sularına girildikte birkaç zırhlıdan meydana gelen İtalya donanması, kral adına bizi karşıladı. Amiral gemisi başına muzıkasını koyarak padişahın gemisinin kıçına beş on metre yaklaşıp o mesafeyi koruyarak çaldırırdı. Ama padişah hoşnut olmaz ve uzaklaşmasını arzu ederdi. Bir de merhum, ateşten pek korkardı. Bu yüzden gemide kimse sigara içemez ve özellikle el şamdanları yerine akşamları gerdeller içine su konularak, su içine oturtulan fenerlerle aydınlanırdık. Bir gün, dairesi yakınındaki helada bir kibrit kutusu bulmuş; meğer mabeyncilerden biri orada sigara içmiş de kibritini unutmuşmuş. İşte bu, büyük bir olay oldu. Mesina ve Napoli'ye varılıp her birinde birer miktar durularak, telgraf alınıp verildikten sonra hareketimizin sekizinci günü Tulon'a ve dokuzuncu günü Paris'e varıldı. İmparator Üçüncü Napolyon erkânıyla garda karşıladı. Elize (Elyssée) Sarayı ikametgâh olarak bize tahsis kılındı. Ertesi günü Meksika'da asiler tarafından İmparator Maksimilyan'ın kurşuna dizildiği haberi telgrafla gelmekle büyük matem kabul edilmesinden dolayı resmi ziyafetler ve balolar ve diğer program altüst oldu. Herkes kendi haline bırakıldı. Çünkü, bu durum, Napolyon politikasının Meksika'da iflası demekti.

Elize Sarayı'nda Murad, Abdülhamid ve Yusuf İzzeddin efendilere mahsus bir daire gösterildi ki üçünün bir salon ve yemek odası ve her birinin birer yatak odaları vardı. Her efendinin birer hademesi olup Yusuf Efendi'nin yaşı küçük olduğundan başkaca ikinci musahip Server Ağa ile benim refa-

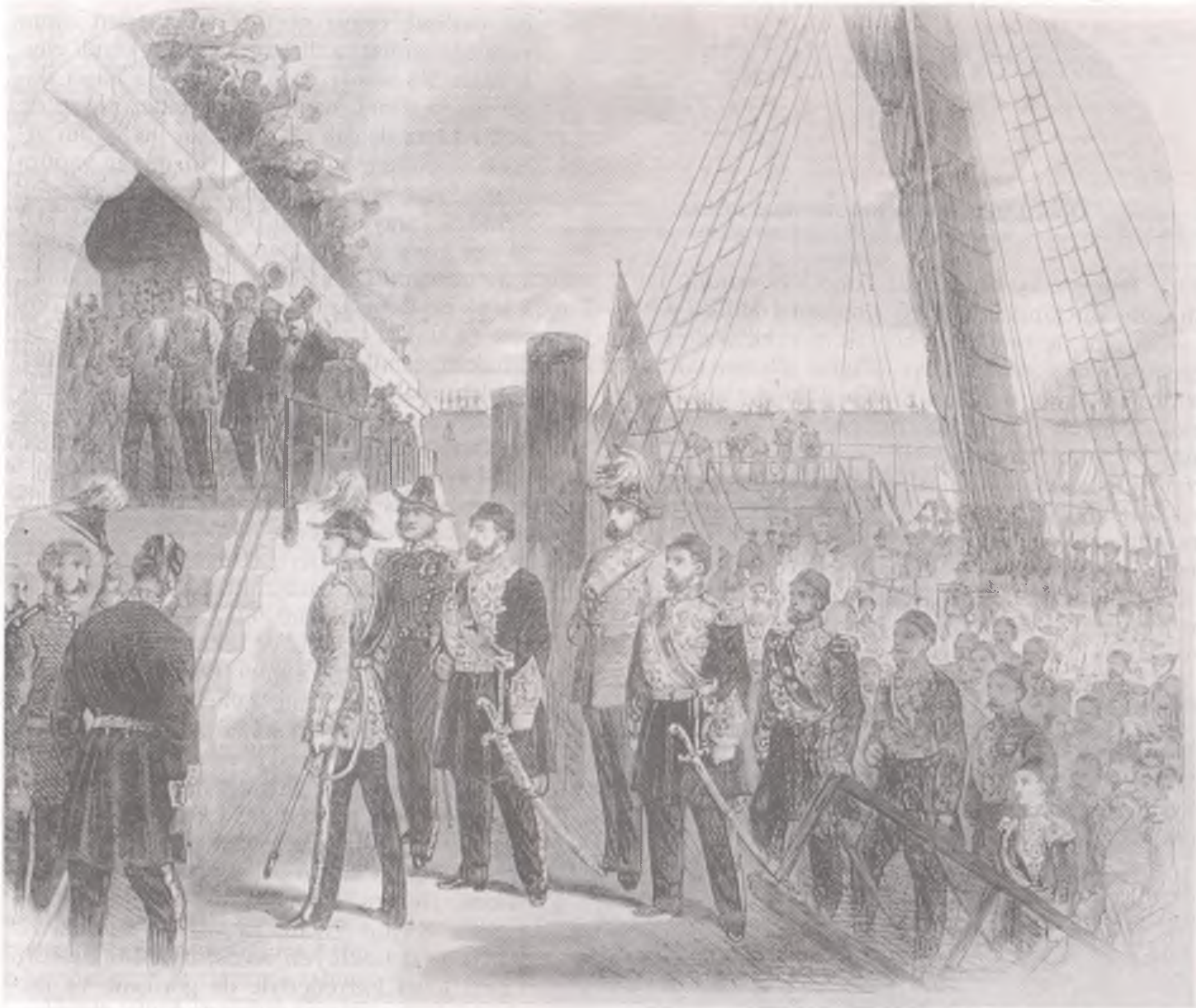

Abdülaziz'in Dover Limanında karşılanışı. Resmin sağında bir şehzade görülüyor.
The Illustrated London News, 20 Temmuz 1867

katimdeydi ki gündüz ben, gece Server Ağa yanında bulunurduk. Talebem her ne kadar yaşça küçükse de, tabiatı pek büyük olduğu gibi, büyük efendiler, imparator ve imparatoriçe ile ilk görüşme ve takdim sırasında her nedense bazı davranışları yüzünden padişahın gözünden düşmüş olduklarından bu sıfatla üç şahzadenin bir dairede bulunması ve hususiyle Fransa tarafından bu üç prense imparator yaverlerinden Dires adında bir istihkâm yüzbaşısının mihmandar verilmesi bana müşkilat verirdi. Çünkü, malum ya; bizde padişahın gözünden düşen kimsenin yanına her kim yaklaşırsa o da gözden düşme tehlikesinde bulunduğundan, büyük efendilerin yanına padişahın maiyetinden kimse yaklaşmazdı. Ancak yine padişahın emriyle sefaret kâtiplerinden Esad Bey ve Münir Bey resmen tayin olunduklarından daireye yalnız onlar girip çıkabilirlerdi. Halbuki, bunlar sabahtan akşama kadar prenslerin yanlarında bulunamayacaklarından vakit vakit mihmandar gelip kendilerini yokladığı zaman, dil bilmediklerinden birbirlerinin sözünü anlayamazlar, yegâne çare olarak beni çağırırlardı. Ben ise bu halden hiç hoşnut olmayan talebemin yanından ayrılıp diğerlerinin emrine icabet etmeklikteki tehlikeyi bilmez değildim. Lakin diğer maiyet halkının tuttuğu şu yol benim tab'ıma aykırıydı. Çünkü efendiler padişahın gözünden düşmüş iseler, bence davetlerine icabet etmemeyi gerektiren ortada ne var? Evet, vicdanımın önüne geçemez ve her çağırışta yanlarına giderdim. Çünkü bir vicdan sahibi için hal, bunu icap ederdi. Şurası da tuhaftır ki yan çizdiklerinden dolayı ben, bizim maiyet halkını ayıplarken, ne bakayım! Avrupa terbiyeli bizim mihmandar yüzbaşı Mösyö Dires dahi büyük efendilere ehemmiyet vermeyip yalnız bizim küçük efendiye yaranmaya başladı. İşte on gün Paris'te bu şekilde geçirildi.

Talebemi sergiye ve birtakım müzelere ve resim sergileri gibi yerlere götürüp her gün bir yeri gezdirirdim. Dokuzuncu günü imparator, bir büyük geçit resmi yaptırdı ve bir de resmi ziyafet verdi. Ertesi günü trenle Kale'ye (Calais) ve oradan va-

Gh. Ah. Moukhtar

Ahmed Muhtar Paşa'nın alafranga imzası.

purla Dover'e ve oradan da Londra'ya vardık. Bakingam (Buckingham) Palas'a misafir edildik.

On gün de burada kalınarak, gerekli yerleri ziyaretle vakit geçirildi. Vayt (Wight) adasındaki Osborn Sarayı'nda bulunan Kraliçe Viktorya'nın (Viktoria) ziyareti için bir gün trenle Portsmut (Portsmouth) iskelesine gidilerek oradan padişah ve cümlemiz ve Galler Prensi ve diğer İngiltere devleti erkânıyla beraber vapura binerek altı zırhlıdan meydana gelen diğerine karşı istim üstünde, iki hat üzere dizilmiş bir donanmanın arasından geçtik. Her ikisinin hizasından geçildikçe onlar yüz bir pare top atarlardı. Öte başta sarayından çıkarak, bizim vapuru karşılayan kraliçenin yatına yaklaşılınca, padişah oraya geçti. Görüşmeden sonra vapurda padişaha dizbağı nişanını kendi eliyle taktı. Bu sırada donanma evvela ikişer ikişer geçip sonra manevra edecekler idiyse de deniz biraz dalgalı olduğundan padişahın arzusu üzerine vazgeçildiği için tekrar vapura dönüldü ve yine donanma arasından geçerek yeniden karaya varıldı. Bu geçiş sırasında dahi her gemi yüz bir pare top atardı. İskeleye varışta ne görelim? Deniz on sekiz kadem alçalmış. Birçok yerlerin suları çekilip oralardan denizin dibi meydana çıkarak bir acayip renk ve şekil peyda etmiş. Birtakım gemiler desteklerle boşlukta kalmış, altları yoklanmakta ve filikalara girdiğimiz iskele bir düz satıh iken şimdi bir merdiven olmuş. Zaten bu gibi büyük med ve cezir memleketimizde olmadığından hayret etmekten kendimizi alıkoyamadık.

Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi.

On gün sonra Londra'dan da hareketle yine Dover'den Kale'ye geçilerek trenle Fransa ülkesinden çıkılıp Belçika'da Liej'e (Liège) varıldı. Orada Belçika Kralı Leopold padişahı beklediğinden, tren durunca iki hükümdar görüştüler. Yemek yenildikten birkaç saat sonra veda ve tekrar trenle hareket edilerek Koblenz'e varıldı. Orada da padişahı bekleyen Prusya Kralı Wilhelm'e görüşme ve takdim törenlerinden sonra padişahın önünde bir geçit resmi geçirerek ve akşam Ren nehri üzerinde bir vapur gezintisiyle donanma şenliği göstererek mükemmel bir ziyafet verdi. O gece orada kalınarak ertesi günü özel trenle bu muhterem ihtiyar askerle de vedalaşıp hareketle Hessen, Darmstadt ve Bavyera ülkelerinden geçilip Viyana'ya varıldı. Burada da garda bizi bekleyen Avusturya İmparatoru Franz Jozef hazretleriyle de görüşme ve takdimlerden sonra imparator padişahı arabasına alarak, bizler de arkada olduğumuz halde Şönbrun (Schönbrunn) Sarayı'na varılıp beş gün orada misafir olduk. Resmi ziyafetlerden başka imparator misafirine Tuna'da askeri köprü kurmak ameliyatını ve bazı süvari alaylarının manevralarını gösterdi.

Paris'te ve Londra'da bulunduğumuz zaman gündüzleri Murad Efendi ve Abdülhamid Efendi ve hususiyle ikincisi, dairelerimizin bir olması münasebetiyle aralıkta beni yanlarına çağırıp şuradan buradan söz ederlerdi. Burada bir gece talebemi yatak odasına koyduktan sonra, kendi yatak odama giderken, büyük efendilerin bir hademesine rastgeldim. Meğer bir köşede beni beklermiş. Buyurunuz, sizi şurada efendiler istiyor diyerek önüme düşüp beni yanlarına götürdü; oturduk. Sohbet sırasında Sultan Aziz'in kötü idaresinden bahislere dalınarak, devletin çöküşü üzerine uzun uzadıya sözler geçti. Ben, nerede olduğumu bilerek kararlılığımı kaybetmez ve evet, hayır gibi kelimelerle sözü geçiştirirdim. Konuşmalar arasında bence en canlı, en dikkate değer cümlelerin başlıcaları Murad Efendi'nin devletin geleceğinden ümitsiz görünerek, eğer bu başa gelirse dünyada ancak en sevgili bildiği bir validesiyle kendi başının çaresine bakmaya muktedir olacağını söylemesi ve Abdülhamid Efendi'nin de bu zaaf gösterisine karşı, "hayır hayır, devletin kuvvet ve satveti yerindedir. Şu kötü idareden kurtularak iyi bir idare kurulursa her bakımdan çöküşün önü alınır" sözleriyle kararlılık göstermesi ve ona göre sözlerle halden ümitsiz olmadığını belirtmesiydi. İşte orada bir saat kadar geçen müddette edilen sözlerin, eski konuşmaları da katarak bende hâsıl ettiği fikir; "Aferin Hamid Efendi, devletin idaresi düzelecekse bu saadete ancak senin saltanatında nail olacağız"dan ibaretti. Fakat bu fikri katiyyen kendisine göstermedim ise de Sultan Aziz'in saltanatının sonuna kadar kalbimde besler ve onunla teselli bulurdum. Meğer ne kadar aldanmışım! Lakin ben yalnız kendisinde büyük bir zekâ ve vakar sıfatını görür idiysem de o dirayeti ne cihette kullanacağını ne bileyim! Zaten kendisini her gören nasıl yüksek bir zekâyla dolu olduğunu kabul eder. Ne çare ki Osmanlı tahtına geldikten sonra o canım iktidarı tamamıyla ters yönde yani, devleti öncekilerinden daha çok tahripte kullandı. Belki tahrip niyetiyle hareket etmedi; ancak iyiye götüreceğim diye tuttuğu yol, tamamıyla beklenenin aksi istikametteydi. Bununla birlikte mesleğini ileride anlamadı da denilemez. Elbette anlamış olacaktı. Hatta, bir kere "devlet bitti" tabirini bana söyledi. Lakin ne çare ki, artık o vahim yoldan çıkamadı ve o canım iktidarı fenaya kullanmakta devam etti, gitti. Bu da aşağıda sırası geldikçe görülür.

ABDULLAH FRERES
CAIRE-CONS

Abdullah Biraderlerin bir fotoğrafında Ahmed Muhtar Paşa, Kahire 1308/1892.
F. Muhtar Katırcıoğlu koleksiyonundan

Bu halin temeli, fikrimce, kendisinin korkak tabiatlı olmasıydı. Ne yazık ki korkaklıkla bir olmuş, çünkü; her şeyden korkar ve hiç kimseden emin değil ve inancına göre her korktuğu şeyden yalnız kendi tedbiriyle kurtulabileceğinden, hiç korkmaya değer olmayan şeylere karşı türlü tedbirlere sapar ve işte o tedbirler devleti harap ederdi. Bir de o kadar her şeyi gözetlerdi ki. Benim küçük talebeme sırasına göre bazı tavırlarımın ve ihtarlarımın hiç gözünden kaçmaz olduğunu bir gün "Allah senden razı olsun Ahmed Bey, şu çocuğu kötü huylarından geçirmeye gayret ediyorsun, falanca gün, falanca türlü tavrın pek dikkatimi çekti; göreyim seni devam et" demesinden anlamıştım.

Sonra Viyana'dan da Tuna vapurlarına binerek Budapeşte'ye varıldı. Beş altı saat kadar karada ziyafet yenilerek ve gezilerek yine vapurlara girilip yola devam olunarak önce Vidin'e çıkılıp bir gece kalındıktan sonra tekrar hareketle Rusçuk'ta artık vapuru terk ettik. Sonra özel trenle Varna'ya ve denizden hareketle yola çıkışımızın kırk sekizinci günü tekrar İstanbul'a girildi. Fakat Rusçuk'a çıkılınca, sırf vapura binilmemek için az kaldı İstanbul'a kadar karadan gidilecekti.

Abdullah Biraderlerin Kahire şubesinde çekilmiş bir fotoğrafta Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 1308/1892.

F. Muhtar Katırcıoğlu koleksiyonundan

Fransa ve Prusya ve Avusturya kral ve imparatorları bütün maiyet halkına nişanlar verdiklerinden bana da lejyon donör, ünsiye (?) ve üçüncü eygl ruj ve kordon döfer (?) nişanlarını verdiler. Malum ya, bizde padişahlar eskiden beri elle selam vermez. Sultan Aziz merhum Vidin'e gelip teb'a ve askerini görünce Avrupa'daki elle selam vermek âdetini bırakmayıp halkın gönlünü kazandı. Bu âdete Rusçuk ve Varna'da devam ettiyse de İstanbul'da eski âdete çabuk geri döndü.

Şehzade talebelerimle derslerinize yine eskisi gibi devama başladık. Biraz sonraları Yusuf İzzeddin Efendi'nin Arapça okuması vaktinin gelmesi münasebetiyle, Ramazan huzur derslerinde padişahın dikkatini çekmiş ve Tophane Meclisi müftülüğüne tayin olunmuş olan Bodrumlu Ömer Lutfi Efendi Arapça hocalığına tayin kılındı. Yeni hoca efendi Yusuf Efendi'ye, bir hocanın talebesine karşı alması lazım gelen tavrı almaktan çok yaranmaya çalışmasından dolayı aramızdaki ihtilaf sebebiyle talebesinin bana tavrı değişti. Çünkü, başında sarıkla din adamı bir zatın yaranması, benim için uygun bir hal değildi. Talebe her ne kadar şehzade ise de hoca kendisine dalkavukluk etmezse onun da şımarmayacağını ben fiilen gösterirdim. Bu hali anlayan bazı hamiyetli kişiler, bu arada ikinci musahip Server Ağa, tavrını değiştirmesi hakkında hoca efendiye ihtarda bulunmuşsa da hoca efendi, "ben böyle ve Muhtar Bey de öyle hareket eder isek daha iyi olur" dermiş. Hoca efendi bir sene zarfında Çamlıca'da bir köşk ve bir de kazaskerlik rütbesinin sahibi olduğu gibi, Sultan Hamid devrinde de şeyhülislam oldu. Artık adım adım küçük talebemle aramızda her nasılsa eski ahenk ve neşe kaybolmaya başladı. Bununla birlikte ben aldırmadan vazifemi yerine getirmekten bir an geri kalmazdım. Hele Nureddin Efendi'ye belki üç kere ilm-i hesabı tekrar tekrar okuttum. Fakat neticede yine bir şey yok. Okuttuğum dersi anlamaz değildi; üç beş gün içinde unutmazdı. Fakat bir hafta geçtikten sonra güya öyle bir ders okunmamışçasına bütün öğrendiğini kaybederdi. Ancak her ikisine güzelce ibare okumayı ve hatasızca imla yazabilmeyi öğretebildim.

Arapça hocası tayin olunduktan sonra artık dersler sarayda okunur oldu. Kışın Beşiktaş'a, yazın Beylerbeyi'ne devam eyler ve ilm-i hesap, hendese ve ahlak risalesinden bazı şeyler okuturken birkaç ay sonra bu memuriyetten affolunduğumuzu başmabeyinci haber verdi. Ocak 1866'dan Haziran 1868'e kadar 29 ay bu hizmette bulundum ve kaymakam girdim, kaymakam çıktım. Hem maaş veya masraf namıyla bir şey istemedim ve almadım. Çünkü şu iftihar edilecek hizmeti gönül isteğiyle ifa etmeye niyet etmiştim. Hamdolsun öyle de icra eylemiştim. ■

TÜRK ULUSÇULUĞUNDA IRKÇI TEMALAR:

1930 VE 40'LARIN TÜRKÇÜ AKIMI

GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN*

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Türk ulusçuluğu daha çok resmi devlet milliyetçiliğiyle ve dolayısıyla Kemalizmle özdeşleştirilmiştir. Bir anlamda Türk ulusçuluğunun doğuşu ve önemi Kemalist ulusçuluğun ilkeleri ve kazanımları doğrultusunda yorumlanmış; tek parti dönemi de resmi ideoloji ve söylem dışında farklı ulusçu temaların yaygınlaşmasına izin vermemiştir.

Başka bir deyişle Cumhuriyet'in ve ulusal Türk devletinin resmi kurucuları tek bir Türk ulusçuluğu anlayışını meşru kılmaya çalışmış ve bunu resmi devlet söylemi ile yaygınlaştırmayı amaçlamışlardır. Böylelikle imparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde Türk ulusçuluğunu, daha doğrusu Türkçülük akımını etkileyen farklı kaynaklar ve bu akım içinde yer alan değişik görüş, arayış ve formülasyonlar Cumhuriyet'in resmi ideolojisinin baskısıyla geri plana itilmiştir. Kısacası yeni ulusal Türk devletinin kuruluşu ve geleceğine ilişkin farklı Türk ulusçulukları yerine tek tip bir ulusçu anlayış hâkim kılınmış; "Türk ulusçuluğu" da sağa sola kaymayan, başından sonuna Kemalist çizgiye sadık kalan bir ideoloji olarak takdim edilmiştir.

Oysa ulusçuluk doğası gereği liberalizmden totalitarizme, yurttaşlıktan ırkçılığa, hoşgörüden şovenizme uzanan farklı ideolojilerle eklemlenebilir. Türk ulusçuluğunun da bu anlamda Kemalist ulusçuluk dışında bazı varyantları olmuştur.

Otuzlu ve kırklı yılların Türkiye'sinde siyasi mücadele tek parti yönetimiyle sınırlandırılırken resmi ulusçuluk anlayışının dışındaki özellikle pantürkist eğilimli muhalif ulusçu görüşler sıkı bir takibata uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında canlanan anti-Sovyet Türkçü yayın ve etkinlikler ise tamamen İnönü yönetiminin savaş politikası amaçlarına uygun olarak yakından izlenmiş, gereğinde gelişmesine göz yumulmuş, hatta resmi politikanın aracı olarak kullanılmıştır.[1]

"Türk ulusçuluğu"nun diğer ilginç bir yönü de Kemalist ulusçuluğun Türk ulusunun siyasi tanımı ve tarihi etnik kökeni konusunda benimsediği söylem, izlediği tavır ve sergilediği ideolojik arayış açısından içine düştüğü çelişkiler olmuştur. Bu çelişkilerin bir kısmının dışlamaya çalıştığı pantürkist ve ırkçı siyaseti çağrıştırıyor olması ayrıca kayda değer bir olgudur.

Resmi Türk ulusçuluğunun ırka, etnik kökene dayalı ulus anlayışını reddeden ve Fransız modeline uygun yurttaşlar birliğine dayandığı ileri sürülmüştür. Bu durumda Türklük de kabaca Türkiye vatandaşlığı olarak yorumlanmıştır. Başka bir deyişle Türklüğün siyasi ulusun adı olduğu ve etnik içerik taşımadığı iddia edilmiştir.

Böylelikle bir yanda Osmanlı'nın son döneminde gelişen Türkçülük akımının tanıttığı İslamiyet öncesine dayanan etnik Türk köken ve Çarlık Rusyası'ndan Sovyetler Birliği'ne devrolan Türk kökenli topluluklarla etnik akrabalık ve soydaşlık fikri siyasi önemini yitirmiştir. Diğer yanda kaybedilen topraklardan son yarım yüzyılda Türkiye'ye göç eden Müslüman ancak farklı etnik gruplar, Rumelili Türkler ve nihayet Anadolu'nun kendine özgü etnik ve dini mozaiğinin birlikte oluşturduğu yeni Türkiye nüfusu da ulusal bütünleşme açısından açık bir etnik referansa olanak tanımamaktaydı. Gayrimüslim nüfus ise din temelinde azınlık statüsünün özel haklarından yararlanırken devletin gözünde eşit TC yurttaşları olarak tanımlanmaktaydı. Cumhuriyet dönemi resmi Türk ulusçuluğu için ön planda devlete sadakat yer almaktaydı. Tarihi ve kültürel farklılıkların ulus tanımına yansımaması tercih edilmiş; ortak eğitim sistemiyle siyasi ulus anlayışının farklı yörelere ve gruplara hâkim olacağı öngörülmekteydi.

Ancak Kemalist ulus tanımı adı açıkça konmasa da önemli çelişkiler barındırmaktaydı. Birincisi toplum içinde Müslümanlıkla Türklük arasında zımni bir özdeşlik olduğu kanısı yaygındı. İkincisi siyasi ve kültürel olarak İslami bağları ve Osmanlı geçmişini dışarda bırakmayı yeğlerken İslamiyet öncesi eski Türk tarihine açılan kapıdan bazı etnik tanımların içeri süzülmesi kaçınılmaz olmuştu. Bunun da ötesinde Batı uygarlığıyla kurulmak istenen "evrensel" bağlarla eski Anadolu uygarlıklarına atfedilmek istenen "Türklük", antropolojinin sınırlarını da aşarak bilimsel hiçbir temeli olmayan bazı ırk kuramlarını gündeme getirmişti. Dolayısıyla bir taraftan Türklüğün Fransız modelinde olduğu gibi yalın bir yurttaşlık anlayışına dayandığı iddia ediliyor, diğer yanda bu yorumun dışına çıkan bazı ideolojik, siyasi ve kültürel öğelere yer veriliyordu.

---

* Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Tek parti yönetiminin baskısına rağmen Kemalist ulusçu anlayıştan farklı bir ulusçuluk anlayışının yeniden baş göstermeye başladığına ilk kez otuzlu yılların başında rastlıyoruz. Öncelikle Osmanlı dönemi kültürel Türkçülük akımını çağrıştıran, Türkiye sınırları dışında, özellikle Sovyet topraklarında yaşayan Türk kökenli topluluklara ilgi duyan, hatta pantürkist bir siyasi birlik ülküsünü ifade eden bir ulusçuluk platformudur bu. Aynı zamanda "Türk ırkı"nın tarihi sembollerine, üstünlüğüne, kan birliğinin önemine yer veren, dahası Türkiye'nin siyasi elitinin Türk ırkından seçilmesi gerektiğine inanan ırkçı bir ulusçuluktur.

10
Série 1B
044922
10
LIVRES TURQUES
10
Série 1B
10

5 Aralık 1927'de tedavüle çıkarılan bozkurt motifli 10 lira.
Tunca Varış koleksiyonu

Faaliyetlerinin ve yayınlarının kısıtlı olmasına karşın aynı temalar daha açık ve şiddetli bir biçimde ve daha geniş bir grup tarafından yeniden 1939'ta gündeme getirilmiş ve savaş boyunca çeşitlenerek artmıştır. Taraftarlarının Türk kamuoyu tarafından 1944 yılında başlayan Irkçılık-Turancılık davası sanıkları olarak bilinmesi bu akımın daha çok Almanlarla birlikte savaşa girilmesini isteyen Nazi yanlısı, anti-Sovyet ve anti-komünist, hükümeti devirmeyi amaçlayan, Anayasaya ve Türk ulusçuluğuna karşı suç işleyen komplocu bir hareket olarak hatırlanmasına yol açmıştır. Aynı hareketin içinde yer alan kişilerin farklı görüşleri, ırkçı liderlik mücadeleleri, CHP'ye muhalefetinin nedenleri pek incelenmezken radikal Türk ulusçuluğu çizgisine katkıları da açıkça tartışılmamıştır. Gözden kaçan diğer bir nokta da Kemalist ulusçuluğun bu hareket üzerindeki etkisi ve ayrıca görünürde çok farklı iki ulusçuluk anlayışının aralarındaki siyasi tartışma ve gerilime karşın paylaştıkları bazı ortak sembol, tema ve görüşlerin varlığıdır.[2]

Cumhuriyet dönemi Türkçülüğü olarak tanımladığımız ve Kemalist ulusçuluk dışında tutunmaya çalışan bu hareketin pantürkist ve ırkçı öğelerin dışında başka önemli hususları olmakla birlikte burada özellikle ırkçı ulusçuluk anlayışı üzerinde duracağız. Bu bağlamda ilk önce harekete süreklilik sağlayan ve sonra da temel görüşleri yetmişli yıllara taşıyan lider kişi olarak Nihal Atsız ve görüşlerine yer verilmekte; sonra da kırklı yıllardaki gelişme ve özellikle Reha Oğuz Türkkan'ın görüş ve iddiaları, nihayet Kemalist ulusçulukla CHP yönetiminin Türkçü akımla örtüşen noktaları ele alınmaktadır.

NİHAL ATSIZ'IN TÜRKÇÜLÜĞÜ

Yüksek Muallim Mektebi ve 1930 Edebiyat Fakültesi mezunu olan Nihal Atsız Türkiyat Enstitüsü'nde iki yıl boyunca (1931-33) Fuad Köprülü'nün asistanlığını yapmış ve aynı zamanda Zeki Velidi Togan'ın öğrencisi olmuştu. Nihal Atsız'ın Türkçü yayın faaliyetinin başlangıcı sayılan *Atsız Mecmua* (15 Mayıs 1931-25 Eylül 1932) aynı zamanda Türk Ocakları'nın kapatılmasından hemen bir ay sonra yayınlanmaya başlayan ilk (aylık) Türkçü dergidir. Nihal Atsız'ın esas kamuoyunda adını duyurması ise Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Dr. Reşit Galip ile Togan arasında geçen tartışmada hocasının tarafını tutmasıyla başlamıştı. Atsız'ın resmi görüşe karşı çıkması hem İstanbul Üniversitesi'ndeki görevini kaybetmesi hem de *Atsız Mecmua*'nın kapanmasıyla sona ermişti. Orta Asya'dan batıya göçlerin tarihi ile ilgili bu tartışmada Togan'ın Orta Asya Türkleri'nin Hitit, Sümer ve Mısır gibi uygarlıkların atası olduğu görüşüne katılmaması aynı zamanda Togan'ın da Türkiye'den ayrılarak Viyana'ya yerleşmesiyle sonuçlanmıştı.

1935'te piyasaya çıkarılan "Bozkurt" sigarası.
Tunca Varış koleksiyonu

Hüseyin Nihal'in önce takma ad olarak kullandığı sonra da soyadı olarak seçtiği "Atsız"ın aslında Orta Asya kökenli eski bir Türk geleneğine dayandığı söylenmektedir. Gök Türkler döneminde henüz hayat sınavından geçmemiş, önemli bir görevle kendini topluma karşı ispat edememiş ve dolayısıyla bir ad taşımaya hak kazanmamış gençlerin "atsız" olarak anıldıkları belirtilmektedir.[3] Derginin ön kapağında ise aylı bozkurt olarak bilinen sembolik figür yer almaktadır. Eski Türk destanına göre Türklerin süt anası sayılan dişi bozkurt İslamiyet öncesi Türk kökenli pagan kavimler arasında tapınılan tek hayvan figürü olarak özel bir yere sahipti. Başta Nihal Atsız olmak üzere Türkçü yazarlar arasında yaygın bir takma ad olarak kullanıldığı gibi hemen hemen tüm Türkçü dergilerin ortak sembolü olarak göze çarpmaktadır.

Bozkurt Türklüğün sembolü olarak kullanılırken Türklük de çok açık bir biçimde ırk temelinde tanımlanmıştır. Nihal Atsız için Türklük Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının ötesinde, Türkiyelilik ve Anadoluluğu da aşan Orta Asya merkezli "Altay/Turan" ırkı demektir.[4] Bu bağlamda etnik köken, dil ve tarih gibi kültürel faktörlerden çok doğrudan doğruya kan bağıyla soydan soya geçtiği varsayılan ırk öğesine dayandırılmaktadır. Türkçülük de dolayısıyla "kurtulmamış Türkeli" ile Türkiye'yi birleştirecek irredentist Büyük Türkçülük ülküsü olarak tanımlanmaktadır. Nihal Atsız'ın Türk gencine aşılamaya çalıştığı ilk düstur da bu doğrultudadır: "Bütün Türkler bir devlet halinde, bir bayrak altına toplanacaklardır."[5]

Atsız'ın lise edebiyat öğretmeni olarak atandığı Edirne'de çıkardığı ikinci dergi *Orhun*, büyük ölçüde *Atsız Mecmua*'nın bir devamıdır. Birinci sayının tanıtım yazısında yer alan şu ibare ve cümleler Nihal Atsız'ın Türkçülüğündeki hem pantürkist hem de ırkçı görüşü açıkça yansıtmaktadır:[6]

> Ankara Adalar Denizinden Altay'ın daha ötesine kadar uzanan ulu bir varlığın kısaltılmış ifadesidir... ORHUN'un yolcuları *iyi insan* değil iyi TÜRK istiyorlar... Ülkülerin ülküsüne: *herşeyden üstün en büyük Türkiye!*
>
> Türk bir vazife için yaratılmıştır. Bu vazife kâinat Türkleştiği zaman biter.

Derginin sekizinci sayısında (23 Haziran 1934) kapakta aylı bozkurt simgesi altında "Türk Birliği"nin coğrafyasını gösteren temsili bir harita, kapatılmadan önce 1934'te çıkan en son dokuzuncu sayının giriş yazısında da "Türk Irkı=Türk Milleti" ibaresi yer almaktadır. Bu yazısında Atsız Türklüğün temel şartı olarak şu sıralamayı yapmaktadır: Önce kanı, sonra dili, ondan sonra da dileği Türk olmak. Bu durumda Sibirya'da yaşayan Saka ile Litvanyalı Kıpçak "kanca Türk oldukları için Türktür... yabancı kanı taşıyan bir insan türkçeden başka bir dil bilmese bile o Türk değildir."[7]

Derginin yazı kadrosunda yer alanlardan ve aynı zamanda Atsız'ın kardeşi olan Necdet Sançar da "Türklerde Irk ve Irkçılık Fikri" yazı dizisinde aynı görüşlere yer vererek "Türk milli şuurunun" en önemli öğesinin İslamiyet öncesi çağlardan gelen ırk düşüncesi olduğunu ileri sürmektedir.

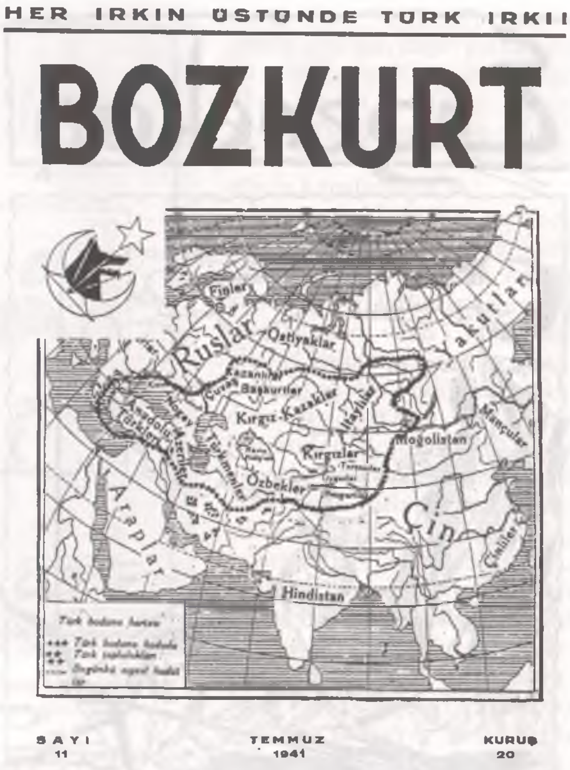
HER IRKIN ÜSTÜNDE TÜRK IRKI!

BOZKURT

SAYI 11 · TEMMUZ 1941 · KURUŞ 20

Bozkurt'un 11. sayısının kapağında "Türk budunu haritası", Temmuz 1941.

Nihal Atsız Türk milletini Türk ırkına eşitleyen görüşleri doğrultusunda aynı zamanda açıkça Türk kanı taşımayanların veya "Türkümsü" olanların Türklüğe ve Türk devletine sadakatından kuşku duyulması gerektiğini ifade etmektedir. Osmanlı'nın kaybettiği savaşların sorumlusu olarak bazı Rumeli kökenli kumandanlardan söz ettiği gibi Arnavut, Çerkez, Arap asıllı veya Giritli ya da Ermeni dönmesi yöneticilerle, Kürt milliyetperveri, Yahudi asıllı ve Selanikli Yahudi dönmesi aydınlar olarak adını saydığı birçok Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti seçkinini de ihanetle suçlamaktadır. Nihal Atsız için Türkiye sınırları içinde en makbul unsur kanı karışmamış, tercihen de Sıvas'ın batısındaki yörelerden gelen Anadolu köylüsüdür:[8]

> Türk ordusunda en seçme ve kahraman unsur daima Kastamonu, Çankırı, Taşköprü, Tosya ve havalisinden yetişen neferlerdir. Niçin? Çünkü buradaki Türkler Orta Asya'dan nasıl geldilerse öyle kalmışlar, hiç karışmamışlardır.

Atsız, Orta Asya ile saf Anadolu köylüsü arasında kurduğu kan birliğinin yanı sıra tarih boyunca kurulan çeşitli Türk devletleri vasıtasıyla siyasi planda da süreklilik iddiasında bulunmaktadır. *Orhun* dergisinin bazı sayılarında "Türk Tarihi Üze-

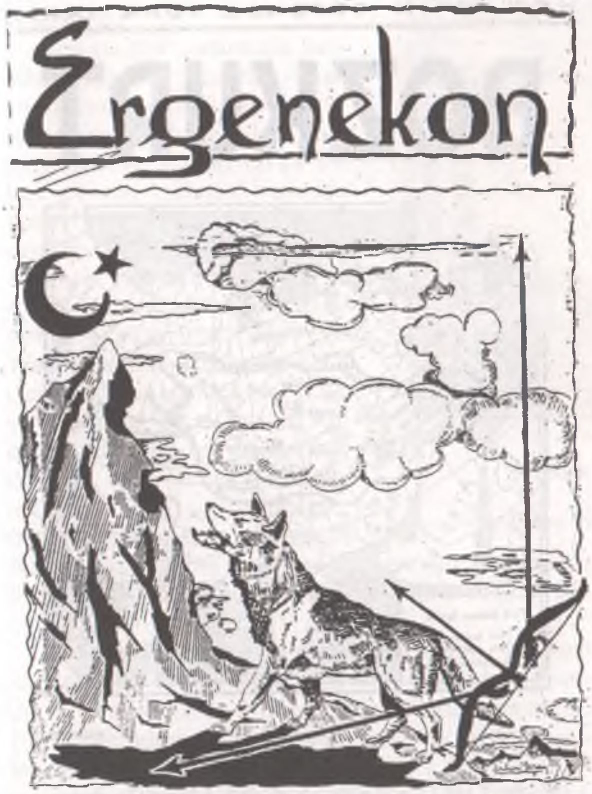

Ergenekon'un 2. sayısının kapağı.

rinde Toplamalar" dizisi olarak yer alan -dergi kapandıktan sonra 1935'te aynı başlık altında bir kitapta topladığı- yazılarında vurguladığı nokta GökTürk'ten Osmanlı'ya ve Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan çizgide değişik hanedanlıklarca yönetilen tek bir Türk devletinin varlığıdır. Fuad Köprülü'nün tezleri doğrultusunda Osmanlı ve İslamiyet öncesi Türk varlığının önemine ve hatta Osmanlı ile Asyatik devletler arasında tarihi ve kurumsal bağlara işaret ederken diğer yanda kendi yorumu olarak yüzyıllar boyu hep aynı Türk devletinin var olduğunu iddia etmesi Atsız'ın "ırk birliği" inancının siyasi tarihin yöntem ve mantığından da önde geldiğini göstermektedir.

Nihal Atsız *Orhun* dergisini yeniden ancak on yıl sonra Boğaziçi Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaparken yayınlamaya başlamıştır. 1943 Ekim'i ile 1944 Nisan ayı süresince çıkan yedi sayı boyunca göze çarpan temalar temelde öncekilerin tekrarı gibidir:[9]

> Türkçülük, büyük Türkelinde Türk uruğunun kayıtsız-şartsız hakimiyeti ve istiklali ile Türklüğün her yönden bütün milletlerden ileri ve üstün olması ilkesidir.

Ancak yazı kadrosu Zeki Velidi Togan, Besim Atalay, Nihad Sami Banarlı, Mustafa Hakkı Akansel'in de dahil olmasıyla zenginleşmiş, savaş yıllarının duygularını daha yakından yansıtırcasına kapakta "bütün Türkler bir ordu" ibaresi yer almakta ve "Türkiye büyüyüp Turan olacak" ülküsü korkusuzca yinelenmektedir. Ancak bu ikinci *Orhun* dergisi de çok uzun ömürlü olmamış ve Nisan 1944 sayısından sonra hükümet tarafından kapatılmıştır.[10]

Diğer yanda Atsız'ın kırklı yıllarda diğer Türkçü dergilere -ki bunlardan Orhan Seyfi Orhon'un *Çınaraltı*, Reha Oğuz Türkkan'ın *Bozkurt*, Dr. Rıza Nur'un *Tanrıdağ* ve Fethi Tevetoğlu'nun Samsun'da yayınladığı *Kopuz* başta gelmektedir- yaptığı katkılardaki görüşler ilgi çekmektedir. Devletlerin ve imparatorlukların asıl güçlerini hükümdar ve yöneticilerden aldığını ileri sürerek Türk ırkının yüksek askeri, idari ve siyasi yeteneğine dikkat çekmekte, başarısızlıkların ise ancak Türk asıllı olmayan ve yabancı kanı taşıyanların beceriksizliği ve ihanetinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Buna bağlı olarak da devlete sadakat, dürüstlük, özveri ve kahramanlık gibi ahlaki ve ruhi özelliklerin de tarihi miras olarak ancak saf kan taşıyanlarda mevcut olabileceği görüşündedir. Bu bakımdan devşirme usulünü uygulayan ve bir "Türk aristokrasisinin gelişmesine engel olan" Osmanlı sistemini de eleştirmektedir. Atsız'a göre Türkiye'yi yönetecek en uygun kişiler Anadolu ve köy kökenli olup en az üç nesil öncesine kadar saf kan olduğunu kanıtlayabilen Türklerdir; buna karşın Rumeli kökenlilerle büyük kentlerin "melez" nüfusundan gelenler de Müslüman ve Türk olmayanlar gibi siyasete uygun olmayan gruplardır.[11] Siyasi kadroların devşirilmesinde ırkçı bir elitizmi savunan Atsız bu önerisiyle başta Mustafa Kemal olmak üzere CHP'nin ileri gelenlerinin uygunsuzluğunu ima ederek bir karşı-elit grubunun sözcülüğünü yapar görünmektedir.

Atatürk'ün ölümü ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ile başlayan yeni dönemde Türkçü yayınlarda canlanma, yazar kadrosunda genişleme ve okuyucu sayısında artış gözlenmiştir.[12] Yurda dönmelerine izin verilen Rıza Nur ve Zeki Velidi Togan, Türk Ocakları üyelerinden Hasan Ferit Cansever gibi eski kuşak Türkçülerin yanı sıra, otuzlu yıllarda Nihal Atsız'a destek vermiş olan Fethi Tevetoğlu (takma adıyla Atsız'a Yoldaş) ve Necdet Sançar, yeni kuşak Türkçüler arasında sivrilen Reha Oğuz Türkkan ve onun tarih öğretmeni, Budapeşte'de Türkoloji eğitimi yapmış olan Hüseyin Namık Orkun gibi isimler Nihal Atsız'la birlikte savaş yıllarında Türkçü akımın en önde gelenleriydiler.

REHA OĞUZ TÜRKKAN: "BOZKURTÇUNUN AMENTÜSÜ" VE URUKBİLİM

1938 Kasım itibariyle ortaya çıkan yeni Türkçü dergiler arasında yine Orta Asya simgeleriyle göze çarpanların başında *Ergenekon, Bozkurt, Gök-Börü* ve *Tanrıdağ* gelmektedir. Daha çok Reha Oğuz Türkkan'ın yönetimi veya sahipliği altında bulunan ilk üç derginin düsturu "Her Irkın Üstünde Türk Irkı" olmuştu. Kendi ifadesiyle 1934'ten, yani *Orhun*

ORHUN
AYLIK TÜRKÇÜ MECMUA
7
25 Mayıs 1934
Tanesi 15 Kuruş

***Orhun*'un 7. sayısının kapağı.**

dergisinin kapatılmasından sonra sesini duyuramayan Türkçü hareketi yeniden canlandırmak isteyen Türkkan, Nihal Atsız ve yandaşlarını bir araya getirerek "bozkurtçu" adını verdiği büyük bir Türkçü grup kurmuştur.[13] Türkkan'ın görüşleri başlangıçta Atsız'ın otuzlu yıllarda ortaya attıklarının bir kopyası gibidir. *Türkçülüğe Giriş* (1940) adlı kitabında ırkların karışması ve yabancı kandan gelenlerin hâkimiyet ve yönetiminin bir ulusu bekleyen en büyük tehlikeler olduğunu belirttikten sonra aşırı bireycilik ve kozmopolitliğin milli şuuru bozduğunu, savaş karşıtlığı ve pasifizmin ulusu çöküşe götürdüğünü ve çok partili sistemlerin ülkeyi böldüğünü ileri sürmektedir. Bu bağlamda "Türkiye'nin Türkleşmesi" pantürkist birlik kadar önemli bir ülküdür. Türkkan'ın savaş yılları atmosferinde giderek diğer Türkçü yayınlarda da görüldüğü gibi en çok vurguladığı noktalardan biri sosyal Darwinist yaklaşımın savaşın ulusları yenilediği ve güçlendirdiği iddiasıdır. Türkkan, "Bozkurt Türkçülüğü" olarak nitelendirdiği Türk ırkının her ırktan üstünlüğüne ve doğuştan yüksek zekâ, yiğitlik ve askeri dehaya sahip olduğu inancıyla temiz kan ve öz Türklük şartı gibi ilkelere bağlılığı yazılarında birçok kez "Bozkurtçunun Amentüsü" olarak vaaz etmiştir.[14]

Bunun dışında Türkkan'la Atsız arasında ırk ve Türk tarihi konusunda önemli görüş farklılıkları olmuş ve hatta "öz Türklük" iddialarının kişiselleşmesiyle de Türkçü akım içinde birbirine muhalif iki ayrı grup oluşmuştur.

Türkkan'ın ırk yaklaşımında antropolojik kıstaslara dayandığı iddia edilen kafatası ölçümleri, Türklerin brakisefalliği iddiası, Gobineau ve Nazi tarzı ırk sağlığı reçeteleri dikkat çekmektedir. İlk yayınladığı dergi olan *Ergenekon*'da (sayı 2, 10 Aralık 1938) Atatürk'ün ölümünden bir ay sonra "dahi bir Türk"ten ideal Türk tipinin ölçülerini elde etmek için kafatasının üzerinde çalışma yapılması gerektiğini önermesi Türkkan'ın ırk fantezisinin boyutuna dair önemli bir ipucudur. Reha Oğuz ırkçı Türkçülüğün yanı sıra "uruk bilim" dalında da iddiası olan bir yazardır.[15] Bu açıdan Atsız'ın Gustave le Bon'u çağrıştıran ırkların psikolojik ve manevi mirasına verdiği önem yanında Türkkan'ın kafatasçılığı aşırı pozitivist yaklaşımın oldukça sakat bir örneğini sunmaktadır.

Türkkan'ın Nihal Atsız'ın çizgisine ters düşen ve Atsız tarafından çokça eleştirilen bir iddiası da Sümer, Hitit, Mısır, Yunan ve Roma gibi büyük uygarlıkların da Orta Asya'dan göç eden Türk ırkının eseri olduğudur. Atsız, Türkkan'ın Gürcüleri Türk ırkına dahil etmesini de alayla karşılamıştır.[16]

Atsız ve Türkkan arasında gelişen görüş ayrılığı zamanla birbirlerinin Türklüğü konusunda karşı iddialara varmıştır. Türkkan, Atsız'ı brakisefalik bir kafatasına sahip olmadığı, Atsız ise Türkkan'ı atalarının Anadolu'nun Ermeni bir köyünden geldiği iddiasıyla gerçek Türk saymamakta ve dolayısıyla birbirlerinin Türkçülük hareketi içindeki öncü rolünü sorgulamaktadırlar. Bu iddialar kısa sürede Türkçü yayın faaliyeti içinde bir yol ayrımına ve dergiler arası seviyesiz atışmalara yol açmıştır. Atsız ve arkadaşları *Bozkurt*'a sahip çıkmaya çalışırken Türkkan da *Gök-Börü* dergisini yayınlamaya başlamıştır.[17]

Bir tür liderlik mücadelesi olarak da görülen bu görüş ayrılıklarının dışında dönemin Türkçü dergiler aralarında Türkçülüğün Anadolucu ve "Turancı" varyantları doğrultusunda, Müslüman-paganist uçlar arasında ve ırk tarihine atfedilen önemin derecesi açısından önemli nüanslar sergilemektedir. *Çınaraltı*'nın Türk-İslam çizgisine karşılık *Tanrıdağ*'ın Allaha karşı Tanrıyı savunması, Remzi Oğuz Arık'ın *Millet* dergisinin tutarlı Anadolucu söylemi, *Kopuz*'un Orta Asya şamanizminden estirdiği rüzgâr Türkçü hareket içindeki farklı renklerin bir göstergesidir. Ne var ki, tüm gruplar ve yayınları Türkiye'nin Türkleştirilmesi konusunda hemfikirdir ve kendilerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Meclis'te yaptığı bir konuşmada sarf ettiği sözleri devletin Türkçülüğünün kanıtı olarak göstermektedirler:

> Biz Türküz. Türkçüyüz... bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar... bir vicdan ve kültür meselesidir.

KEMALİST ULUSÇULUĞUN ETKİLERİ

Mustafa Kemal'in yurttaşlık, siyasi ulus, yeni Türkiye coğrafyasına bağlılık ilkeleriyle Gökalp'in Turancı çizgiden Türkiye Türkçülüğüne dönen ulusçuluk anlayışı ve Türkiye nüfusunun karmaşık yapısını göz önüne alarak "kendini Türk hisseden herkes Türktür" çağrısı Osmanlı Türkçülüğünün etnik vurgusunun, İttihat Terakki döneminin pantürkist arayışlarının, Gökalp'in Turan şiirleriyle Balkan savaşları sırasında öğretmen okullarında idealize edilen Ergenekon ve bozkurt sim-

GÖK-BÖRÜ
İÇİNDEKİLER
1. I. 1943 ● SAYI: 4

Gök-Börü'nün 4. sayısı.

gelerinin[18] tamamen geride kaldığı izlenimini verebilir.

Ancak gerek otuzlu yıllarda orta öğretim müfredatında yer verilen Orta Asya kökenli tarih ve göç tezleri;[19] Halkevleri'nin ırk ve antropoloji konusundaki yayınları ve Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan kafataslarının Avrupalıların brakisefal ırk yapısına yakın düştüğü iddiaları; Milli Türk Talebe Birliği'nin *Birlik* dergisindeki "vatandaş Türkçe konuş" çağrısının yanı sıra yer alan bozkurtlu amblemler; 1927 ve 1948 yılları arasında banknotlarda kullanılan bozkurt resimleri; devlet matbaasında basılmış eski Orta Asya sosyal tarih ve coğrafyasını yansıtan romanlar (*Baybıçe*), ortaokul öğrencilerinin belleğine kazınan "bozkurtlara örnektir, dernektir mazimiz" dizesi, resmi Türk ulusçuluğunun içindeki etnik vurgu, hatta ırk öğesinin önemli göstergeleridir. CHP'nin önde gelen ideologlarından Mahmut Esat Bozkurt'un kırklı yıllarda ırkçı *Bozkurt* ve *Gök-Börü* dergilerinde yer alan yazıları,[20] tüm Türkçü dergilerin büyük ölçüde gayrimüslim yurttaşlara ödetilen Varlık Vergisi'ni candan alkışlamaları resmi Türk ulusçuluğuyla muhalif Türkçü hareket arasında küçümsenmeyecek kadar önemli ortak noktalar olduğunu düşündürmektedir. Hatta Türkkan ve Atsız arasındaki yaklaşım farklılığını bile kısmen orta öğrenimini otuzlu yıllarda yapan daha genç kuşak temsilcisi Türkkan'ın Osmanlı Türkçülüğünden çok tek parti dönemi ulusçuluğunun bir ürünü olmasıyla açıklayabiliriz diye düşünüyorum.

Otuzlu ve kırklı yıllardan günümüze uzanan ve daha çok Türkeş'in MHP'si içinde varlığını sürdüren ırkçı-Türkçü çizgi günümüzde Orta Asyalı Türk kökenli ulusları Anadolu'nun Kürt nüfusundan daha çok "Türk" sayması, Nevruz bayramının devlet eliyle Ergenekon'a gönderme yaparak Türkleştirilmesi Türk ulusçuluğunun ilginç olduğu kadar talihsiz sayılacak yansımalarından biri olarak tekrar karşımıza çıkmaktadır. ■

---

1. Bu dönem Türkçü hareketle CHP hükümetlerinin ilişkisi ve pantürkizmin iç ve dış politikadaki yeri için bkz. Günay Göksu Özdoğan, "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak pantürkizm", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994; savaş yıllarında İnönü yönetiminin geniş kapsamlı bir incelemesi için de Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Ankara: Yurt Yayınları, 1986.
2. Bu konuda henüz yayınlanmamış bir doktora tezi olarak bkz. Günay Göksu Özdoğan, "The Case of Racism-Turanism: Turkist Movement of the Single Party Period, 1931-1946", Boğaziçi Üniversitesi, 1990.
3. Nihal Atsız'ın 1931-1956 yıllarında çeşitli Türkçü dergilerde yayınlanmış yazılarının bir derlemesi olan Atsız, *Türk Ülküsü* (İstanbul: Burhan Basım ve Yayınevi, 1956) kitabına İsmet Tümtürk'ün yazdığı önsözde bu gelenekten söz edilmektedir. Ziya Gökalp'in *Akkurum* koşmasının öznesi de yasa gereği yurdundan ayrılan "adsız" bir ortanca oğuldur.
4. H. Nihâl, "Türkler hangi ırktandır?", *Atsız Mecmua*, no. 1, s. 6-7.
5. "Kurtulmamış Türkeli", *Atsız Mecmua*, no. 17, s. 172-73.
6. "Orhun", *Orhun*, 5 Kasım 1933, s. 1.
7. Atsız, "Yirminci Asırda Türk Meselesi II: Türk Irkı=Türk Milleti", *Orhun*, 16 Temmuz 1934, s. 9, s. 157-160.
8. *Age*, s. 159.
9. Atsız, "Türkçülük", *Orhun*, Ekim 1943, no. 10.
10. Derginin kapatılma nedeni Nihal Atsız'ın Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı iki açık mektubun içeriği ve yol açtığı olaylardır. Nihal Atsız'ın bu mektuplarda Türkçü çevrelerde Sovyet yanlısı ve komünist olarak suçlanan bazı yazarları ve yöneticileri açıkça şikâyet etmesi sonucu başlayan bir dizi karşı suçlama, Sabahattin Ali'nin açtığı hakaret davası ve Atsız'a destek çıkan Türkçü öğrencilerin Ankara'daki 3 Mayıs gösterileri nihayet ırkçılık-Turancılık suçlamasıyla başta Nihal Atsız olmak üzere birçok Türkçü yazar ve taraftarın tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır.
11. "Türk Ahlakı", *Çınaraltı*, no. 7, 20 Eylül 1941; "Türkçülükte Ahlak", *Bozkurt*, no. 15, 11 Haziran 1942; "Osmanlı Padişahları", *Tanrıdağ*, no. 10-11, 10 ve 17 Haziran 1942.
12. Tek parti dönemi Türkçülük akımının ayrıntılı bir dökümü için bkz. J. M. Landau, *Pan-Turkism in Turkey*, Londra: C. Hurst, 1981.
13. Reha Oğuz Türkkan, *Kuyruk Acısı*, İstanbul: Bozkurtçu Yayın, 1943, s. 58.
14. R. Oğuz Türkkan, "Bozkurtçunun Amentüsü", *Bozkurt*, no. 1, 5 Mart 1942, s. 6.
15. Türkkan ırk konusundaki görüşlerinin bir özetini küçük bir kitapçıkta toplamıştır: *Irk Muhite Tabi midir?*, İstanbul: Ekonomi-Reklam Matbaası, 1939. *Ergenekon*, *Bozkurt* ve *Gök-Börü* dergilerinde çıkan birçok yazısı da daha sonra, *Milliyetçilik Yolunda*, İstanbul: Müftüoğlu Yayınevi, 1944, kitabında toplanmıştır.
16. Reha Kurtuluş (takma ad), "Türkler ve Panturanizm", *Ergenekon*, no. 3, 10 Ocak 1939; R. O. Türkkan, "Gürcü Irkı Hakkında", *Bozkurt*, no. 5, Ağustos 1940.
17. "Hesap veriyoruz," Gök-Börü, no. 1, 5 Kasım 1942; Nihal Atsız ve Hamza Sadi Özbek, *Hesap Böyle Verilir*, İstanbul: Aylı Kurt Yayınları, 1943.
18. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976, s. 49-76.
19. Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih*, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1992.
20. *Gök-Börü*, no. 4, 1 Ocak 1943.

NİHAL ATSIZ'IN DÜŞÜNCESİ

GÜVEN BAKIREZER

Hüseyin Nihal Atsız'ın düşüncesinin özü, insanlar arasındaki doğal eşitsizlikleri haklar alanında mutlaklaştırmak istemesidir. Eşitsizlikleri sadece aynı toplumun üyeleri arasında değil, ırklar arasında da gördüğü için düşüncesinin öne çıkmış bir ırkçı boyutu da vardır.

Atsız kendini siyasal olarak ırkçı, Türkçü ve Turancı olarak tanımlıyor. Türkçü kimdir sorusuna "Türk ırkının üstünlüğüne inanmış kimsedir" yanıtını veriyor.[1] Turancılık ise Türkçülüğün kısa gelecekteki siyasal amacıdır.[2]

Türklerin "Altay veya Turan ırkı"ndan olduğunu belirten Atsız,[3] yüz şekli itibariyle de esas olarak brakisefal olduklarını yazıyor.[4] Atsız'ın ırk kriteri kan bağına dayanıyor. Kan bağına da sadece fiziksel düzeyde yaklaşmıyor. Örneğin bir Türk ile bir Yahudi'nin asla eşit olamayacağını şöyle izah ediyor: "Binlerce yıllık tarihi hayatların milletlere verdiği bir terbiye vardır ki o öyle bir kaç yılda ve hattâ asırda elde edilemez... Aynı günde doğan bir Türk çocuğu ile bir Yahudi çocuğunu aynı terbiye müessesesine alıp ikisine de yalnız esperanto dili öğretseler... bile muhakkak ki Türk çocuğu yine yiğit, Yahudi yine korkak olacaktır. Türk çocuğu yine doğru, Yahudi yine sahtekâr yetişecektir."[5] Böylece, örneğin Türkkan'ın pozitivist denebilecek kafatası ırkçılığından farklı olarak Atsız, Gustave Le Bon'un sosyal-psikoloji analizlerine yakın görünüyor.[6] Bundan başka Atsız kan bağını mutlak bir saflık olarak aramayıp, "Türklük şuurunda olma"yı da bir ölçüde yeterli görüyor.[7] Anası Türk olmayan Osmanlı padişahlarını, babası Arnavut olan Mehmet Akif'i Türklük kadrosundan çıkarmıyor. Ayrıca kan bağını tahlilin olanaksız olduğunu reddetmiyor.[8] Atsız melezleşmeden korkmuyor, çünkü bir ırk mütemadiyen başka ırklarla karışmaya devam etmedikçe, tabiat, melezliği bir müddet sonra tasfiye edecektir diye düşünüyor.[9]

Öte yandan Türkçeden başka dil bilmeseler de, kanun önünde Türk vatandaşı sayılsalar da Türk kanı taşımayanları Türk saymıyor. Ona göre zenci, Yahudi, Çerkez, Arnavut, Kürt, Laz yabancı olarak kabul edilmelidir.[10]

Atsız'a göre ırksal üstünlük, üstün ırka doğal bir zorunlulukla dünyayı fetih hakkı veriyor. Doğadaki Darwin kanunlarının uluslar arasında da geçerli olduğunu düşünüyor: "Millet, âdeta gayri şuuri olarak dünyaya yayılıp hâkim olmak ister. Fakat yayılırken başka milletlerin mukavemetine çarpar. Böylelikle aralarında savaş başlar. Sonunda güçlüler kazanır." Atsız bu bağlamda milli ülküleri bugünden geleceğe üç döneme ayırıyor: İstiklal, birlik, fütuhat.[11] "Ülkülere kanla, kılıçla, dövüşle, milli kinle varılır... Bir millet için en büyük tehlikelerden biri barış ve dostluk afyonu yutarak uyumaktır. Büyümek istemeyen millet küçülmeye mahkumdur. Saldırmayan millete saldırırlar."[12] Aynı çerçevede, Mustafa Kemal'den "(Yurtta barış, cihanda barış,) yahut (kimsenin bir karış toprağında gözümüz yok) gibi sefilane bir siyasi umde ile bu milletin manevi enerjisini bilerek veya bilmeyerek söndürenler" diye bahsediyor.[13] Kıbrıs sorunu üzerine şöyle yazıyor: "Kıbrıs, Anadolu'nun tabii bir parçası olan ve kıyılarımıza yakın bulunan, askeri ve siyasi ehemmiyeti çok büyük

Hüseyin Nihal Atsız

bir adadır. Uzun süre Türkiye'nin bir parçası olarak kalmıştır. Şu halde orada tarihi miras hakkımız vardır. Fakat bugün nüfusunun beşte dördü Rum'dur. Demek ki iki tarafın da haklı olduğu yönler vardır. Bir meselede iki taraf da haklı olunca onun tek çözüm yolu 'savaş'tır. Tarihinde 22 yıldan uzun barış devresi görmemiş bir milletin 52 yıldır savaşmaması ona garip gelmekte, Türk toplumunda görülen bir takım garip hallerin, huzursuzlukların gizli sebebini teşkil etmektedir."[14] Atsız'ın savaşı gerekçelendirişi fütuhata, o da ırksal üstünlük hakkına dayandığı için, Bozkurt Güvenç gibi, Atsız'ın Türkçülüğünün "dünyayı kendisine düşman gören korku verici yalnızlıktan" kaynaklandığını ileri sürmek aşırı bir iyimserlik, boşuna bir kapsayıcılık çabası oluyor.[15]

NİHAL ATSIZ'IN VAŞİYETNAMESİ

4 Mayıs 1941

Yağmur Oğlum!

Bugün tam bir buçuk yaşındasın. Vasiyetnameyi bitirdim, kapatıyorum. Sana bir resmimi yadigâr olarak bırakıyorum. Öğütlerimi tut, iyi bir Türk ol.

Komünizm bize düşman bir meslektir. Bunu iyi belle. Yahudiler bütün milletlerin gizli düşmanıdır. Ruslar, Çinliler, Acemler, Yunanlılar tarihi düşmanlarımızdır.

Bulgarlar, Almanlar, İtalyanlar, İngilizler, Fransızlar, Araplar, Sırplar, Hırvatlar, İspanyollar, Portekizliler, Romenler yeni düşmanlarımızdır.

Japonlar, Afganlılar ve Amerikalılar yarınki düşmanlarımızdır.

Ermeniler, Kürtler, Çerkezler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Lazlar, Lezgiler, Gürcüler, Çeçenler içer(de)ki düşmanlarımızdır.

Bu kadar çok düşmanla çarpışmak için iyi hazırlanmalı.

Tanrı yardımcın olsun!

Nihal Atsız

(B. Güvenç, *Türk Kimliği*, Ankara, 1994, s. 363)

Atsız bir Türk ozanını konuşturmak suretiyle, savaşı bir haz kaynağı gibi veriyor: "Türk, atına atladı, / Çin'in ödü patladı. / Silinmez damağından / Kılıcın kanlı tadı."[16] Dikkat çekici bir tutumu da, Türklerin savaşçılığını, felsefeye, bilime bir karşıtlık içinde vermesi. "Yakarış" adlı şiirinde bunu şöyle vurguluyor: "Anlamayız hayatı felsefeyle, ilimle; / Hayat çelik ellerle atılan zar olmalı./ Rahat yatakta ölmek acap olmaz mı çile? / Kanlı sınır boyları bize mezar olmalı."[17]

Atsız'daki savaşçılık ve bilim-felsefe karşıtlığı ile Leon Cahun'un aynı vurgusu arasındaki benzerlik çok çarpıcı görünüyor. Ziya Gökalp'e göre âdeta pantürkizm mefkûresini teşvik etmek üzere yazılan[18] ve hemen aynı yıl (1896) Türkçeye çevrilen *Asya Tarihine Giriş* adlı kitabında Cahun, Türklerin kafa değil gönül insanları olduklarını vurgulayarak, "Türkler, anlayış bakımından, insanlar içinde sonuncudur... İnanmaktan daha fazlasını istemezler ve anlamaya hiç çalışmazlar" diye yazıyordu. Cahun öte yandan Türklerin "savaşçı ruhları"nı, "cesaret, itaat, doğruluk, aklıselim" gibi özelliklerini övüyor, "ordu, gerçek Türk için, şahıs haline gelmiş ulustur" diyordu.[19]

Atsız'ın ırkçılığı siyasal yaşamda ayrımcılık doğuruyor. Örneğin TC vatandaşları arasından yalnız Türklerin başa geçmesini savunuyor.[20] Yine örneğin bu nedenle, vaktiyle Abdülhamit'in Meclisi dağıtıp I. Meşrutiyet'e son vermesini tamamen haklı buluyor: "...Meclisi kapatması, Sultan Hamid'in en büyük başarısı ve hizmetidir. Bu meclis kapatılmasaydı ne olacaktı? 8 milyon Hıristiyan ve 12 milyon Müslüman yabancıya karşı, kültür seviyesi hepsinden geri 10 milyon Türkle bu devlet nasıl tutulacaktı? Demokrasi bir çoğunluk rejimi olduğuna göre, Türklerden çok olan Araplar, meselâ, resmi dilin Arapça olmasını teklif etseler ve Arnavutları da yanlarına alsalar, sonuç ne olacaktı? Bütün Türk olmayanlar birleşerek Osmanlı İmparatorluğunun Avusturya-Macaristan gibi federatif bir devlet olmasını isteseler, bunun önüne nasıl geçilecekti?"[21] Atsız bazı unsurları ise vatandaş olarak dahi benimsemek istemiyor. Çingenelerin Hindistan'a sürülmelerini ya da olmazsa Hakkâri'de zorunlu ikamet ettirilerek "adam edilmeleri"ni öneriyor.[22] Yine Kürtlerin de aynı şekilde kendilerine gidecek bir yer bulmalarını, örneğin Birleşmiş Milletler'den Afrika'da bir yurtluk istemelerini, aksi halde, başlarına gelebilecekleri Ermenilerden sorup öğrenmelerini tavsiye ediyor.[23]

Atsız'ın toplumsal ilişkilere bakışı, insanlar arasındaki "zekâ", "soyluluk" gibi eşitsizliklerin mutlaklaştırılmasına ve bu temelde hiyerarşik bir yapının kurulmasına dayanıyor. Örneğin demokrasilerin "ayak takımı hâkimiyeti" haline gelerek "zekâdan" yoksun bir durum almasına karşı çıkıyor.[24] Soyluluğa dair varsayımsal eşitsizliklerin, haklara nasıl yansıyabildiğine ilişkin çarpıcı bir örneği ise, Kürşad ayaklanmasını kurgularken veriyor. Çin'e esir düşmüş Türkler Kürşad önderliğinde ayaklanmaya karar verdiklerinde, rütbe dağıtımı, soyluluk kriterine göre yapılıyor. Eski beğlerin henüz daha 15-16 yaşlarında olan oğulları (özel bir savaşçılık eğitiminden geçmişlerse de bu iş için seçilmiş olmaları bile bir ayrıcalıktır) derhal onbaşı rütbesine yükseltiliyorlar; halbuki çok savaş görmüş Yumru, Gümüş gibi kimileri (zaten akrabadırlar) sırf karabudundan at uşağı oldukları için hâlâ er kalmaya devam ediyorlar.[25] Yine, *Ruh Adam*'da yüzbaşı Selim Pusat'ın âşık olduğu genç kızın soyunun sopunun belirsizliği tartışma konusu yaratıyor.[26] Aynı Selim Pusat, sürgündeki Osmanlı hanedanından bir prensesle tanışır tanışmaz, en soylu ailenin bir üyesi olması sebebiyle, karşısında askeri duruşlar almaya, "emredersiniz" şeklinde konuşmaya başlıyor.[27] Roman kahramanı Pusat'ın Nihal Atsız ile pek çok benzerlik gösterdiği bu romanda,[28] Atsız Pusat'ı "eşref-i mahlukat sayılan, fakat hakikatta bir sürüden başka bir şey olmayan insanlar" diye konuşturuyor.[29]

YAZIFEYE TAPILIR... HAK, VERİLMEZ, ALINIR...
16
ATSIZ
MECMUA
15 KURUŞ

ORHUN

AYLIK TÜRKÇÜ MECMUA

Türk genci!

Türk toprakları çok mukaddestir. Oraya ayak basanların nasibi kılıçtan geçmektir. İhtilâlin ülküsünü bütün dünyaya karşı bilgi nuru ile ve elinde kılıçla bekliyeceksin. Kılıcı asla bırakmıyacaksın ve bileceksin ki aklın hâkimiyetine, ruhun ve mantığın icabatına yol açan vasıta mutlaka kılıçtır.

6

19 Nisan 1934 Tanesi 15 Kuruş

Orhun'un 6. ve *Atsız Mecmua*'nın 16. sayıları.

Eşitsizlikleri mutlaklaştıran Atsız, "itaat"i de bir erdem olarak görüyor doğallıkla. Mete'nin ordusunu kurarken, askerlerini, karılarına ve en değerli malları olan atlarına ok atmalarını emrederek sınadığını, atmayanların idam edildiğini aktararak, Mete'nin "disiplin" ve "milli bir itaat ruhu" gibi vasıfları Türk milletine miras bıraktığını belirtiyor.[30] Disiplinin manasını şöyle açıklıyor: "Disiplin, körükörüne itaattır ve körükörüne itaatta en büyük yaratıcı şuur gizlidir. Buhranlı anda, ölüm karşısında, tartışmakla hiçbir güçlük çözülemez. İtaat edilen yanlış karar bile, tartışılan doğru karardan daha verimlidir."[31] Cahun'un Türklere dair anlamak yerine inanmayı isterler ifadesindeki olumsuz yargı ile itaatkâr olmalarına yüklediği olumlu yargı arasındaki gerilimi Atsız böylece aşıyor.

Atsız tutarlı bir şekilde yasakçı bir demokrasi anlayışına varıyor. Kanunların varlık nedenini, kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almak değil, "hürriyeti kısmak, yani insanları hayvanlıktan kurtarmak" olarak izah ediyor.[32] Toplumu diri tutmak için fikir hürriyetine gem vurmak gerekiyor.[33] "İnsan hakları denen lüzumsuz hürriyetlerden bazılarının kaldırılması" gereğinden, "fertlerin grev ve toplantı hakları kısıtlanırsa düzenin sağlanacağı"ndan söz ediyor.[34] Yine uyumlu olarak, Atsız'a göre "hapishane yalnız bir ıslah evi değildir": "aynı zamanda toplumun, kendisine zarar verenden öç aldığı yerdir."[35] Atsız'a göre "bütün milletin aynı bir milli-askeri terbiye ile yetişebilmesi için", ortaöğretim, Eğitim Bakanlığı'nın elinden alınarak Erkân-ı Harbiye'ye verilmelidir.[36] Atsız'a göre kadının esas fonksiyonu analık olduğu için ahlaklı yetişmesine önem verilmesi gerekiyor. Özellikle kızların zehirlenmesine engel olmak için sinemaların kapatılmasını, kadın ve erkek plajlarının ayrılmasını öneriyor. Feminizm "teranesi"ni ise, "kadına hakkı olmadan verilen fazla ve büyük değerin neticesi" olarak koketliğe götürecek bir yol diye algılıyor.[37] Mini etek giyme hürriyetine karşı çıkıyor.[38] Atsız için, hippiler, Beatle'ler fikir buhranının ürünleri,[39] Orhan Veli ise bir zavallı.[40] Serbest cinsel ilişki, homoseksüellik, önlenmesi gereken ahlaksızlıklar.[41]

Atsız aydınlara karşı da güçlü düşmanlık duyguları besliyor. Atsız'a göre "Türkiye'de imhası vacip olan yegâne unsur münevverlerdir." "Bunlar cemiyetin şirazesini (düzenini) bozarlar... Muhtelif vesilelerle vatana ihanet eden bunlardır. Bunlar biraz okumuş oldukları için filân feylesofa veya falan âlime, terbiyeciye istinat ederek Türk cemiyeti için zararlı olan yeni bir takım felsefeleri neşretmekten geri durmazlar."[42]

Atsız kültürel sorunlara yaklaşırken hümanist ve evrenselci tutumları tümüyle dışlayan bir milli çizgiyi savunuyor.[43] 19. yüzyıl Rus klasikleri Türkçeye çevrilirse, bunun önce yazara, sonra milletine, en sonra da komünizme karşı bir sevgi yaratacağını, yani sonuçta zararlı bir propaganda olacağını iddia ediyor.[44] Tiyatronun fonksiyonunu milli duygu ve kültürün geliştirilmesi olarak gördüğü için, "Schiller, Goethe veya Shakespeare gibi büyük sahne eseri müelliflerinin piyeslerinden Türk milletinin faydası ne olacaktır" diye soruyor.[45] Cirit, okçuluk, binicilik, kılıç dururken "kız oyunu" olan baleye yönelmeyi tasvip etmiyor.[46] Selçuk ve Osmanlı dururken, Roma'nın, Bizans'ın, Hitit'in eserlerini onarmaya çalışmayı milli şuursuzluk belirtisi olarak,[47] Tarsus'un Hıristiyanlığın kutsal şehri diye onarımını "milli bir cinayet ve Anadolu'da Bizans'ı diriltmek isteyen Yunanlıların eline koz vermek" olarak[48] görüyor. Şehir isimlerinin Türkleştirilerek "yabanın izini bırakmamak" gereğini ileri sürüyor.[49] Türk çocuklarına, Yunan, Roma, Bizans tarihleri yerine Türk tarihinin öğretilmesini istiyor.[50]

Atsız için komünizm insanın bizatihi doğasına aykırıdır.[51] Bir İslamcı ile aralarında geçen tartışmada, Atsız mülkiyet eşitsizliğini savunuyor. İslamcının "bütün insanlar yeryüzünü imar etmek, çalıştırmak ve hazinelerinden faydalanmak bakımından Allah'ın birer halifesidir"; "bütün insanlar kardeştir" iddiasına, "şu ibareden 'Allah'ın birer halifesidir' kelimelerini kaldırırsak geride kalan fikir tam bir

Marksist düşünce olmuyor mu" diye karşılık veriyor.[52]

İşçi sınıfına ve burjuvaziye de eşitsizlikler perspektifiyle yaklaşan Atsız'a göre, toplumsal hâkimiyet hakkı aralarındaki eşitsizlikten kaynaklanmaktadır: "İşçiye hak tanınması başka şey, onun medeni bir topluluğa hâkim olması başka şeydir. Toplum hâkimi daima "burjuva" denilen aydın ve yürütücü sınıf kalacaktır. İşçinin hâkimiyeti, milletleri Hotanto durumuna getirmekten başka sonuç veremez."[53]

Fakat Atsız komünizm eleştirisini toplumsal düzeyden çok, kitlelerin geri bilincine seslenerek, milli, daha temelde de ırki bir eleştiri olarak yapıyor. Marx'ın Yahudiliği sebebiyle, komünizmin bir Yahudi cereyanı olduğuna, Bolşevizmin ise Moskof yani Slav ürünü olduğuna sık sık gönderme yapıyor: Örneğin "komünizm, Moskofluğa mal olmuş bulunduğundan ona taraftarlık vatan ihanetidir" diyor.[54] Nazilerin Bolşevik düşmanlığının toplumsal düzeyden önce ırkçı düzeyde gündeme gelmesi, Lenin'in bir komünist olmaktan önce bir Tatar-Kalmuk olmakla suçlanması ile[55] Atsız'ın yaklaşımı arasındaki benzerlik hemen fark ediliyor.

Bütün Türkler bir bayrak altında birleşeceklerdir.
1 eylül 1941

Atsız'ın Reşid Halid Gönç'ün koleksiyonuna verdiği fotoğrafı ve elyazısı

R. H. Gönç, *Bab-ı Âli'nin Hatıra Defteri* (3. Bölüm), İstanbul, 1988

Atsız dinlerdeki kardeşlik fikrini benimsemiyor. Atsız'a göre İslam kardeşliği ve İslam birliği peşinde koşanlar millet hainidir.[56] İslamın tanımadığı ırk ve renk ayrımını Türkçülerin tanıdığını vurguluyor.[57] "Soy soy insanların bir tek Adem'le Havva'dan türedikleri" fikrini bilimdışı bir yobazlık olarak değerlendiriyor.[58] Dinin "bir ahlak ve vicdan sistemi diye kabul edilmedikçe ilmin karşısında iflasa mahkum olacağı"nı vurguluyor.[59] Kuran'ın ise Muhammed'in talimatı olduğunu belirtiyor.[60]

Müslümanlığı "Arapların millet haline geçme savaşı" olarak tanımlayan Atsız,[61] Ali-Muaviye kavgasının "bizim için mesele bile" olmadığını, bunu "Araplar'ın iç işi, bizim için de yabancı tarihlerin bin bir konusundan herhangi birisi" olarak almak gerektiğini vurguluyor.[62] Oysa Sünnilik-Şiilik davası, Atsız'a göre Türklerin milli enerjilerinin boşuna harcanmasına neden olmuştur.[63] Türk milli birliğini, bölücü olabilir kaygısıyla, belirli bir din koşuluna bağlamıyor.[64] İslamı da tümüyle almak yerine Türkleştirilmesini savunuyor. Kuran ve ezanın Türkçe okunmasını doğru buluyor.[65] "Allah" yerine "Tanrı"yı kullanıyor; "Selamünaleyküm" yerine Türkçe selamlaşmayı, örneğin "günaydın"ı savunuyor;[66] çocuklara eski Türk adları vermek yerine, İslam, yani Arap adları vermeyi "milli ruh" açısından kayıp görüyor;[67] Muhammed'i "hazret-i" tabiriyle anmıyor. Atsız Türk tasavvufunun bir Türk Müslümanlığı olduğunu vurguluyor. Ahmet Yesevi'yi de Türk tarihinin birinci sınıf şahsiyetlerinden biri olarak anıyor.[68]

Atsız'ın tarih anlayışı gerçekler üzerine değil milli yarar ilkesi üzerine kuruluyor. Atsız'a göre tarih bilim değildir; bilimsel yöntemleri de yoktur. Tarihin ana vazifesi eskiden olanları bugünkü nesillere anlatmaktır; olayların sebepleri hakkında fikir yürütmek ikinci planda kalır. Tarih bilineni anlattığı kadarıyla basit bir hikâyecilik, eksik ya da şüpheli yerleri doldurduğu kadarıyla mantıki bir falcılıktır. Tarihe bir bilim çeşnisi katmak isteyen tarihçiler toplumların iktisadi ve medeni hayatlarına önem vermekle kendilerini ve okuyucuları aldatmaktadırlar. Tarihi iktisadi ve maddeci bir gözle görmek son yılların Yahudileşme cereyanının bir sonucudur. Tarihin temeli aksine siyasi ve askeri vukuattır. Tarih, milli terbiye vasıtası olduğu için her millet kendine uygun bir tarih tarzı bulmalıdır. Türk milletine gelince bu tarz, en başa askeri hadiseleri, büyük meydan savaşlarını ve kahramanların hayatlarını koymaktan başka bir şey olamaz.[69]

Tarihi milli bir yararla yorumlama prensibi, Atsız'ı, ilk olarak, Türk tarihinin iddia edildiği gibi bir devletler tarihi olmadığı, aslında bunların sadece hanedanlar olduğu fikrine götürüyor. Yani, "Kun, Gök Türk, Uygur, Selçuk, Osmanlı devletleri yoktur... sülaleleri vardır."[70] "Eğer biz her yıkılan sülaleyi bir devlet gibi gösterirsek bundan biz Türklerin siyasi hayatta istikrara malik olamadığımız, devletlerimizi uzun zaman yaşatamadığımız neticesi çıkar" diye yazıyor.[71]

Atsız, Türk tarihini anayurttaki ve anayurt dışındaki olmak üzere ikiye ayırıyor. Anayurtta Türkistan devleti, anayurt dışında da 11. asırdan bu yana bir Türkiye devleti vardır.[72] Türkiye devleti, Selçuklu hanedanı ile başlatılmalıdır. Bu bakımdan Türkiye tarihi Malazgirt savaşı ile değil, Selçukluların, Gaznelilerden bağımsızlıklarını ilan ettiği Dendanekan savaşı ile başlar.[73] Malazgirt'in yeni bir devlete başlangıç kabul edilmesi, Türk tarihini de tıpkı Fransız tarihi gibi, yani aynı topraklarda birbirine karışan insanların topluluğundan oluşan bir vatan tarihi olarak yorumlamak istemekten kaynaklanmaktadır.[74] Halbuki bugünkü Türkiye Devleti, bugünkü sınırların dışında kalan Horasan'da kurulmuştur. Bu bakımdan Türkiye tarihi milli menfaatler için bir millet-devlet tarihi olarak kabul edilmelidir.[75] Atsız burada millet-devlet deyimine ırki bir nitelik veriyor.

Her ırkın üstünde Türk ırkı!
Bozkurt
Sayı: 1
Mayıs 1939
Krş. 10

Bozkurt'un ilk sayısının kapağı.

Aynı ırki süreklilik kaygısıyla, Osmanlı sipahisini, devşirme yeniçeri ordusuna üstün tutuyor, yeniçerileri benimsemeye yanaşmıyor. *Deli Kurt* adlı romanında, roman kahramanı sipahi Deli Kurt, savaş meydanında yaralı yatan bir Karaman Türkünün bir yeniçeri tarafından öldürülmesine yeniçeriyi öldürerek engel oluyor. Atsız, Deli Kurt'a "bre yeniçeri! kapıkulu olmak seni Gâvur dölü olmaktan kurtarır.mı", "kim oluyorsun da bu yaralıyı öldürmeğe kalkıyorsun" diye sordurtuyor.[76]

Türk ve Moğolları aynı ırktan gören Atsız, 30'ların Kemalist kadrosunun ve Türk Tarih Tezi'nin (TTT) aksine, Cengiz ve Aksak Timur'u sahipleniyor; Yıldırım ile Timur arasındaki Ankara Savaşı'nı bir kardeş kavgası olarak görüyor.[77] Timur'un akıttığı kandan rahatsız olmuyor: "... Onun, Hint, Acem, Ermeni, Firenk kanı dökmesini vahşet saymak gafletine düşemeyiz. Hiç bir millet tarih huzurunda kendi kendisini suçlama yanlışına düşmüyor" diyor.[78]

Atsız, TTT'nin eski uygarlıkları ve özellikle de Anadolu'da yaşayan insanları Türk saymasını bilim dışı bir komedi olarak niteliyor.[79] Kemalistlerin gayretlerini gereksiz bularak, bir memleketin tapusuna sahip olmak için mutlaka yerlisi olmak gerekmediğini ileri sürüyor.[80] Kemalistler, Avrupalıların Türkler hakkında beslediği, savaştan başka bir iş bilmeyen barbar bir kavim oldukları düşüncesi karşısında belli bir eziklikle aslında bütün dünyaya uygarlığı taşıyanın Türkler olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu.[81] Atsız ise Türk kimliğini medenilik çerçevesinde tanımlama zorunluluğunu hiç duymuyor, Türklerin üstün savaşçı karakterlerini yeterince gurur verici buluyor.

Türk ırkının üstünlüğü düşüncesi Atsız'ı, İslamın Türk tarihinde bir ilerleme olduğunu reddetmeye götürüyor. "Türkler müslümanlık sayesinde değil, müslümanlık Türkler sayesinde yükselmiş ve yaşamıştır" diyor. Türklerin islamiyetten sonra büyük devlet kurabildikleri iddiasını "gülünç" bularak, 700 yıl sürmüş, Çin'den, Doğu ve Batı Roma'dan haraç almış "Kun Devleti" için, "basit bir barbar topluluğu ne bu kadar uzun yaşayabilir, ne de bu büyük ve medeni devletleri vergiye bağlayabilirdi" diye ekliyor.[82] Siyasal bir merkeziliği ve savaş gücünü hemen devlet olmaya bağlayan Atsız, göçebe Türk aşiretlerinin Müslümanlaşarak yerleşik hayata geçmelerini bir ilerleme olarak görmeye ve ancak bundan sonra gerçek devlet aygıtlarına kavuştuklarını düşünmeye yanaşmıyor. Ama öte yandan, Türk göçebelerinin nasıl da kolaylıkla Çin ve İran medeniyetleri altına girebildiklerine değinmesi aslında bir itiraf anlamına geliyor. Yani fethedenler kolaylıkla fethediliyorlar.

SONUÇ

İnsanlar arasındaki eşitsizlikleri haklar alanında mutlaklaştırmayı savunan Atsız, en çok da ırkçı bir boyutu öne çıkararak, üyeleri arasında eşitsiz, disipline ve itaata dayalı bir hiyerarşik toplum yapısı tasarladı.

Avrupa uygarlığı karşısında bir eziklik içinde bulunan Türk entelektüeli Avrupa uygarlığının bir parçası olabilmek için, çok güçlü bir biçimde, o uygarlık ile aynı ırksal kökenleri paylaşma gereği duydu. Nihal Atsız'ın temsil ettiği çizgi bu eğilimden bir sapmaydı. Atsız Türklerin ırkının Avrupalılar ile bir olmadığını, ama en üstün olduğunu iddia etti. Bu üstünlük Türk'e dünyayı fethetme hakkını veriyordu.

Atsız yazarken fikirlerinin ileriki nesiller tarafından benimseneceğini umdu. Irkçılık Avrupa'da uluslaşma sürecindeki bir kimlik arayışının sonucu olarak gündeme gelmişti, ideolojikti. İhtiyaç ortadan kalktıkça, ırkçılık da varlık nedenini yitirmeye mahkûmdu. Bu genel eğilime karşın, 1990'ların başında, sanki Atsız'ın dileği gerçekleşecek gibi oldu. Türki Cumhuriyetler'in SSCB'den ayrılmasına, yaşasaydı Atsız herhalde çok sevinecekti. Hep Milli Eğitim Bakanı olmayı kendine yakıştırmıştı ve şimdi nihayet bu yeni ortamda kitapları bakanlık tarafından öğretmenlere tavsiye edilmişti. Ama sonuç Atsız'ın bekleyebileceği gibi olmadı. Türki Cumhuriyetler'in Türkiye'ye ilgisi ilk günkü gibi sürmedi ve "ülkü"lere değil acımasız "maddi", iktisadi gerçeklere dayandı. ■

1. Atsız, "Türkçü Kimdir?", *Orkun*, sayı 3, 1950; *Makaleler III*, İstanbul: Baysan, 1992 içinde, s. 21.
2. Özellikle bkz. Atsız, "Bir Ansiklopedinin Büyük Yanlışları", *Ötüken*, sayı 4, 1975; *Makaleler III* içinde, s. 57-64.
3. Atsız, "Türkler Hangi Irktandır?", *Atsız Mecmua*, sayı 6, 1931; *Makaleler III* içinde, s. 150.
4. Atsız. *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 14.
5. Atsız, "Yirminci Asırda Türk Meselesi II Türk Irkı=Türk Milleti", *Orhun*, sayı 9, 1934; *Makaleler III* içinde, s. 143.
6. Günay Göksu Özdoğan, *The Case of Racism-Turanism: Turkism During Single-Party Period, 1931-1944*, yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1990, s. 225.
7. Atsız, "Biz Ne İstediğimizi Biliyoruz", *Ötüken*, sayı 26, 1966; *Makaleler IV*, İstanbul: Baysan, 1992 içinde, s. 131.
8. Atsız, "Türk Halkı Değiliz, Türk Milletiyiz", *Ötüken*, sayı 61, 1969; *Makaleler IV* içinde, s. 138.
9. Atsız, "Veda", *Orkun*, sayı 68, 1952; *Makaleler III* içinde, s. 97-98.
10. Atsız, "Yirminci Asırda Türk Meselesi II Türk Irkı=Türk Milleti", *Orhun*, sayı 9, 1934; *Makaleler III* içinde, s. 140, 144.
11. Atsız, "Ülküler Taarruzidir", *Orkun*, sayı 7, 1950; *Makaleler III* içinde, s. 84-87.
12. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 88-89. Büyümek gerekliliği üzerine ayrıca bkz. "Türk ülküsü", *Türk Ülküsü*, İstanbul: Baysan, 1992 içinde s. 7-9; "Kızılelma", *Kızılelma*, sayı 1, 1947, *age* içinde, s. 11-16; "Büyüklük Ülküsü", *Büyük Türkeli*, sayı 2, 1962, *age* içinde, s. 17-19.
13. Atsız, "Ülküler Taarruzidir", *Orkun*, sayı 7, 1950; *Makaleler III* içinde, s. 89. Aslında bu makale bir paragraf eksiğiyle 1944'te *Orhun*'un 14. sayısında daha önce yayımlanmıştı (bkz. *Türk Ülküsü*, s. 21-27). Eksik olan paragraf savaş yılları olması nedeniyle muhtemelen ifade edilemeyen yukarıdaki alıntıyı ve Almanya'ya savaş ilan eden "kancık" tutumu vs. kapsıyordu. Fakat Atsız daha sonra Atatürk dönemine sahip çıkmıştır. Atatürk'ün dış siyasetini "çok hesaplı ve gerektiğinde çok atılgan" bulmuş; yurtta sulh, cihanda sulh sözlerini "zemin ve zaman icabı" diye nitelemiştir ("Milli Siyaset", *Ötüken*, sayı 74, 1972; *age* içinde, s. 123, 125).
14. Atsız, "Kıbrıs Konusu", *Ötüken*, sayı 9, 1974; Atsız, *Makaleler I* içinde, İstanbul: Baysan, 1992 içinde, s. 27-28.
15. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı, 1994, s. 25.
16. Atsız, *Bozkurtların Ölümü*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 304.
17. Atsız, "Yakarış", *Yolların Sonu*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 9.
18. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Varlık, 1955, s. 9.
19. Taner Timur, "Batı İdeolojisi, Irkçılık ve Ulusal Kimlik Sorunumuz", *Yapıt*, sayı 5, Haziran-Temmuz 1984, s. 18-20.
20. Atsız, "Faruk Nafiz'e Bir İhtar", *Orkun*, sayı 19, 1951; *Makaleler III* içinde, s. 65-66.
21. Atsız, "Abdülhamid Han (=Gök Sultan)", *Ocak*, sayı 2, 1956; *Türk Tarihinde Meseleler*, İstanbul: Baysan, 1992 içinde, s. 83.
22. Atsız, "Konuşmalar I", *Ötüken*, sayı 40, 1967; *Makaleler III* içinde, s. 524.
23. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 530.
24. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 531, 538.
25. Atsız, *Bozkurtların Ölümü*, s. 201-203, 424, 432-433.
26. Atsız, *Ruh Adam*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 234, 244, 311.
27. Atsız, *age*, s. 168, 231, 253.
28. Selçuk Uysal, "Askeri Bir Roman: Ruh Adam", *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994, s. 217-218.
29. Atsız, *Ruh Adam*, s. 103.
30. Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 16-17.
31. Atsız, "30 Ağustos Ve Türk Ordusu", *Milli Yol*, sayı 31, 1962; *Türk Tarihinde Meseleler*, s. 118.
32. Atsız, "İlericiler", *Ötüken*, sayı 12, 1964; *Makaleler IV* içinde, s. 79.
33. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 80.
34. Atsız, "Hürriyet Sarhoşluğu", *Ötüken*, sayı 9, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 145.
35. Atsız, "Türkiye'nin Yeniden Kuruluşu", *Ötüken*, sayı 100, 1972; *Makaleler IV* içinde, s. 441.
36. Atsız, "Askerlik Aleyhtarlığı", *Atsız Mecmua*, sayı 17, 1931; *Makaleler IV* içinde, s. 482.
37. Atsız, "Türk Kızları Nasıl Yetiştirilmeli", *Orhun*, sayı 13, 1943; *Makaleler IV* içinde, s. 185.
38. Atsız, "Konuşmalar I", *Ötüken*, sayı 40, 1967; *Makaleler III* içinde, s. 536.
39. Atsız, "Hürriyet Sarhoşluğu", *Ötüken*, sayı 9, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 147.
40. Atsız, "Hürriyetin Sınırları", *Ötüken*, sayı 52, 1968; *Makaleler IV* içinde, s. 157.
41. Atsız, "Konuşmalar I", *Ötüken*, sayı 40, 1967; *Makaleler III* içinde, s. 532.
42. Atsız, "Askerlik Aleyhtarlığı", *Atsız Mecmua*, sayı 17, 1931; *Makaleler IV* içinde, s. 480-481.
43. Atsız, "Kültür Bakanı'nın Resmi Yazısına Açık Cevap", *Ötüken*, sayı 12, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 331.
44. Atsız, "Propaganda", *Altın-Işık*, sayı 3, 1947; *Makaleler IV* içinde, s. 159.
45. Atsız, "Kültür Bakanı'nın Resmi Yazısına Açık Cevap", *Ötüken*, sayı 12, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 321.
46. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 331.
47. Atsız, "Amerikalılar Aya Giderken", *Ötüken*, sayı 68, 1969; *Makaleler IV* içinde, s. 360.
48. Atsız, "Bu Yurdun Kutsal Yerleri", *Ötüken*, sayı 90, 1971; *Makaleler IV* içinde, s. 424.
49. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 420.
50. Atsız, "16 Devlet Masalı Ve Uydurma Bayraklar", *Ötüken*, sayı 65, 1969; *Makaleler IV* içinde, s. 407.
51. Atsız, "Komünizm Yıkılmaya Mahkumdur", *Gözlem*, 20 Mart 1969; *Makaleler III* içinde, s. 325.
52. Atsız, "Yobazlık Bir Fikir Müstehâsesidir", *Ötüken*, sayı 11, 1970; *Makaleler III* içinde, s. 496.
53. Atsız, "Tarihin Akışı Değiştirilemiyor", *Ötüken*, sayı 21, 1965; *Makaleler IV* içinde, s. 77.
54. Atsız, "Veda", *Orkun*, sayı 68, 1952; *Makaleler III* içinde, s. 108-109.
55. Taner Timur, *agm*, s. 16.
56. Atsız, "İslâm Birliği Kuruntusu", *Ötüken*, sayı 4, 1964; *Makaleler III* içinde, s. 473.
57. Atsız, "Yobazlık Bir Fikir Müstehâsesidir", *Ötüken*, sayı 11, 1970; *Makaleler III* içinde, s. 497.
58. Atsız, *agm*, *age* içinde, s. 494.
59. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 499.
60. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 505.
61. Atsız, "İslam Birliği Kuruntusu", *Ötüken*, sayı 4, 1964; *Makaleler III* içinde, s. 465.
62. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 469.
63. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 468.
64. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 468.
65. Atsız, "Aynı Tarihi Yanlışlığa Düşüyoruz", *Atsız Mecmua*, sayı 12, 1931; *Makaleler IV* içinde, s. 463-464.
66. Atsız, "İslâm Birliği Kuruntusu", *Ötüken*, sayı 4, 1964; *Makaleler III* içinde, s. 471-472.
67. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 470.
68. Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 168-172.
69. Atsız, *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar*, İstanbul: Arkadaş, 1935, s. I-II (Önsöz).
70. Atsız, *age*, s. III.
71. Atsız, *age*, s. IV.
72. Atsız, *age*, s. V-VI.
73. Bkz. Atsız, "Devletimizin Kuruluşu", 4 Mayıs 1952'de Ankara'da verilmiş konferans metni, *Türk Tarihinde Meseleler* içinde, s. 31-32; "Devletimizin Kuruluşunu Sağlayan Savaş", *Orkun*, sayı 10, 1962, *age* içinde s. 41; "Malazgirt Savaşı", *Türk Yurdu*, sayı 276, 1959, *age* içinde s. 59-64.
74. Bkz. Atsız, *agm*, *age* içinde, s. 63 ve *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar*, s. II.
75. Bkz. Atsız, *agm*; *age* içinde, s. 63 ve *age*, s. III.
76. Atsız, *Deli Kurt*, İstanbul: Baysan, 1992, s. 134-136.
77. Atsız, "Çengiz Han Ve Aksak Temir Bek Hakkında", *Ötüken*, sayı 31-32, 1966, *Türk Tarihinde Meseleler* içinde, s. 65-71; "Devletimizin Kuruluşu", 4 Mayıs 1952'de Ankara'da verilmiş konferans metni, *age* içinde, s. 33, 35.
78. Atsız, "Devletimizin Kuruluşu", 4 Mayıs 1952'de Ankara'da verilmiş konferans metni, *age* içinde, s. 37.
79. Atsız, "Veda", *Orkun*, sayı 68, 1952; *Makaleler III* içinde, s. 107.
80. Atsız, "Türkiye Tarihinin Meseleleri", *Yeni Sabah*, 4 Aralık 1948; *Türk Tarihinde Meseleler* içinde, s. 22.
81. Bkz. *Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı*, s. 69-74.
82. Atsız, "İslâm Birliği Kuruntusu", *Ötüken*, sayı 4, 1964; *Makaleler III* içinde, s. 471.

ORHUN'UN ANKETİ

Atsız'ın yayımladığı Orhun'*un 12. sayısında (Birinci Kânun 1943) başlattığı bir anketin soruları ile gelen cevaplardan tanınmış üç kişiye ait olanlarını ırkçı-milliyetçi akımın tartışma noktalarını, hassasiyet ve siyasi hedeflerini özetlemesi bakımından aşağıda veriyoruz.*

SORULAR

1- Türk milliyetçiliği denince "Türkçülük, Anadoluculuk ve Türkiyecilik"ten hangilerini düşünüyorsunuz?

2- Türkçülüğün baş unsuru size göre ırkçılık mıdır, kültür müdür, vatan mıdır, devlet midir?

3- Türkiyede Türklük aleyhine bir fikir cereyanı var mıdır? Varsa nedir?

4- Irkları üstün ve aşağı olarak ayırmaya taraftar mısınız? Taraftarsanız üstünlük sebepleri olarak kahramanlık, savaşçılık, ahlâk, sanat, zekâ, ilim, teknik, din vesaireden hangilerini görüyorsunuz?

5- Yer yüzündeki bütün Türklerin bir millet olduğunu kabul ediyor musunuz?

6- Geçmişe sövmek ve gelenekleri inkâr etmek sizce neden ileri gelmektedir?

7- Türk ırkına kötülüğü dokunan milletlere karşı öç beslemek millet için faydalı mıdır, değil midir?

8- Türke gerçekten dost olan bir millet tanıyor musunuz? Tanıyorsanız hangileridir?

9- Herhangi bir yabancı millete karşı hayranlık ve taraftarlık sizce nedir?

10- Savaşı mutlak bir felâket olarak gösteren yayınlar sizce millî ruh bakımından doğru mudur, değil midir?

11- Türk milletinin güçlenmesi için okullarda askerî bir terbiye sistemine mi yoksa serbesî bir terbiye sistemine mi taraftarsınız?

12- Kendi milletinizin küçük menfaatları için, insanlığın büyük menfaatlerini fedaya taraftar mısınız?

1- Türk milliyetçiliği deyince muhtelif merhaleleri olan bir ülkü düşünürüm. İlk merhalesi Anadoluculuktur. İkinci merhalesi Türkiyeciliktir. Üçüncü merhalesi Türkçülüktür. Biz şimdi üçüncü merhaledeyiz.

2- Hepsi birden.

3- Olsa olsa komünizm olabilir. Böyle bir cereyanın da memlekette tutunup genişleyebileceğini ve hususile Türklerin bu cereyana kapılabileceğini sanmıyorum.

4- Taraftarım. Türk ırkından üstün ırk tanımam. Üstünlüğün sebepleri olarak kahramanlık, savaçılık, ahlâk ve zekâyı bulurum.

5- Elbette.

6- Bunlar ancak gerileme alâmetleridir.

7- Buna Süleyman Nazif'in bir sözüyle cevap vermeyi çok doğru bulurdur: Dinim kinimdir.

8- Türke kimse dost olamaz. Velevki arada din birliği olsa dahi.

9- Kendini unutmak veya inkâr etmektir.

10- Değildir.

11- Askerî terbiyeye taraftarım.

12- Elbette taraftarım.

Halid Bayrı
(Halkiyatçı)

1- Her üçünü de

2- Türklüğün bence şu üç unsuru vardır: Soy, kültür ve vicdan, din.

3- Vardır. Bunun sebebi: 1- Düşman propagandası, 2- Kendini Türk saymayanların emniyet ve menfaatlerini korumak duygusu.

4- Değilim.

5- Evet.

6- Kendini Türk hissetmeyenlerin Türkçülüğü za'fa uğratmak isteğinden.

7- Faydalılar.

8- Maatteessüf tanımıyorum.

9- Millî şuuruna sahip olamamaktan.

10- Savaş bir felâkettir. Ancak onu bazı millî sebeplerle meşru sayarız.

11- Asıl maksat fayda olduğuna göre birincisi veya ikinci tercih edilebilir.

12- Ben millî menfaatimizin insanlığın büyük menfaatleriyle taarruzunu kabul edemem.

Orhan Seyfi Orhon
("Çınaraltı" dergisi sahibi)

1- Bence Türk milliyetçiliği demek Türkçülük demektir.

2- Türkçülüğün baş unsuru ırkçılıktır.

3- Evet, komünistlik ve enternasyonallik.

4- Irkların üstün ve aşağı olarak ayrılması ilmin hakikatidir. Hekim ve idealist olarak bunun lüzumuna şiddetle kaniim. Bir ırkın üstünlüğünün başlıca sebepleri o ırka mensup olanların: a) kahramanlık ve savaşçılık kabiliyetlerinin yüksekliğinde, b) yüksek ahlâklarında, c) millî gelenek ve göreneğe bağlılıklarında toplanır.

5- İki, üç hattâ daha fazla batınları Türkiyede doğup büyümüş ecnebiler nasıl Türk değillerse, bugünkü sınırlarımızın dışında bulunan Türkler de idaresi altında bulundukları milletlere mensup değildirler. Türk nerede bulunursa bulunsun Türktür. Ve yer yüzünün en uzak bucaklarında yaşayan Türkler bir tek milletin fertleridir.

6- Geçmişe sövmeğe ve gelenekleri inkâra sebep, Türk olmak ve Türk kültürü almamaktır.

7- Millî öç, milletimizin yükselmesine en büyük tesiri dokunacak en ulu bir duygudur.

8- Türke gerçekten dost bir tek millet tanıyorum: Türk milleti.

9- Bir yabancı millete hayranlık ve taraftarlık kafada o milletin kültürünü, yahut kursakta o milletin lokmasını taşımaktan gelir.

10- Bize miras çelik kılıçlara dedelerimizin verdiği su, savaştır. Savaşı mutlak bir felâket olarak gösteren propaganda, tesis edebilirse, bize kalmış bu mirası, ulu savaşçılık hasletimizi körletir. Bu propaganda millî ruhu mahvedebilir.

12- Tek düsturum "Türke fayda" olduğuna göre elbette milletimin en küçük menfaatine, Türklerden gayrı yaratıkların topunu feda ederim.

Tevetoğlu
(Doktor)

IRKÇI BİR DERNEK:
TÜRKİYE SİYONİZMLE MÜCADELE DERNEĞİ

RIFAT N. BALİ

Siyonizm 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde toplanan ilk Siyonist Kongresi'nde ilk kez ortaya atılan Judenstaat (Yahudi Devleti) kavramı ile siyasal akımlar arasında yerini aldı. 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması ile Siyonizm ülküsü amacına ulaştı.[1] İsrail Devleti'nin kurulması ile Ortadoğu'nun siyasi coğrafyasının sürekli savaşlara sahne olması ve İsrail-Filistin sorununun da günümüze dek süregelmesi, Siyonizm kavramının siyaset gündeminde güncelliğini daima muhafaza etmesine yol açmıştır. Bu çok karmaşık ve ihtilaflı siyaset ortamında Siyonizm bir siyasi akım ve/veya ülkü olarak yanlıları ve karşıtları arasında daima tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalarda dikkati çeken olgu ise Siyonizm karşıtı görüş taşıyan yayınların birçoğunun, Siyonizm ve Yahudiliği özdeşleştirip, açıkça antisemitizm yapmış olmalarıdır.

1970'li yıllarda sağ-sol çatışmalarının en şiddetli olduğu bir ortamda Siyonizm Türkiye için daima komünizm ile aynı bağlamda bir tehdit olarak algılanmış olup[2] bunun nedenini de bir yerde Adolf Hitler'in *Mein Kampf* (*Kavgam*) kitabının içerdiği komünizm/siyonizm/beynelmilel Yahudilik ilintisi iddialarında aramak gerekir. *Kavgam*'ın Türkiye'de 1960-1970 yılları arasında on iki kez, 1971-1980 yılları arasında on bir kez ve tümünün milliyetçi ve ülkücü yayınevleri tarafından yayımlanmış olması bu kitabın milliyetçiler nezdinde güzide bir yer işgal ettiğinin kanıtıdır. Türk aşırı sağ milliyetçileri arasındaki Adolf Hitler hayranlığı bir yerde Hitler'in komünist karşıtı bir lider olup, Rusya'ya savaş açmış olması ve "saf ırk" kavramının şiddetli bir savunucusu ve "uygulayıcısı" olması ile izah edilebilir.[3] Hitler'in bu düşüncelerinin de Türkiye'deki aşırı sağ milliyetçiliğin içerdiği Turancı, ırkçı, militarist, antikomünist ana düşüncelerin birçoğu ile örtüştüğü de görülebilir.[4] *Kavgam*'ın Türk milliyetçileri arasında el kitabı ve esin kaynağı konumunda olmasının başka bir kanıtı da bir dönemin MHP Genel Sekreteri Yaşar Okuyan'ın hazırladığı teşkilat içi bir yayında *Kavgam*'dan yaptığı alıntılarda görülebilir.[5]

Bu görüşün kuramsal temel kitabı olan *Kavgam*'ın[6] içerdiği

- Basın-yayın sektöründe egemenlik (s. 63, 66, 242-243),
- 1917 Bolşevik İhtilali'nin Yahudilerce yapılmış olması (s. 324, 529),
- Karl Marx'ın, Marksizmin ve sosyal demokrasinin ardında Yahudilerin mevcut olduğu (s. 55, 64, 66, 69, 168, 317-323, 454, 474),
- Siyon Önderlerinin Protokolleri (s. 304),
- Yahudilerin cihan hâkimiyeti ülküsü (s. 645-670) türünde antisemit izlekler milliyetçi ve bir dönemin terminolojisi ile milliyetçi/mukaddesatçı yayınlarda hep rastlanmış olup Karl Marx'ın Yahudi oluşu ve 1917 Bolşevik İhtilali içinde Rus Yahudilerinin yer almış olmaları nedenleriyle komünizmin "beynelmilel Yahudi"nin "cihan hâkimiyeti" amacına ulaşmak için kullandığı bir basamak olduğu iddiası milliyetçiler arasında o kadar yerleşiktir ki, *Kavgam*'ın bu iddiayı kapsayan bölümü Türkiye'de ayrı kitap haline getirilmiş ve *Komünistler ve Beynelmilel Yahudi* başlığı ile yayımlanmıştır.[7]

Türk milliyetçilerinde Amerika'da McCarthy döneminde olduğu gibi yerleşik olan "komünistler geliyor" saplantısı nedeniyle bu "tehlike"ye karşı önce Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği kurulmuş, daha sonra bu dernekten esinlenerek diğer bir "tehlike" olan ve komünizmin "ayrılmaz bir parçası" olup ana amacı onu basamak olarak kullanarak "cihan hâkimiyeti"ne erişmek olan Siyonizme karşı da Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği kurulmuştur.[8]

Söz konusu derneğin tüzüğüne göre kuruluş yılı muhtemelen (zira kuruluş tarihi belirtilmemiş olup, tüzüğün iki maddesinin Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 26 Haziran 1968 tarihli yazısı ile düzeltilmesi bu varsayımı mümkün kılıyor) 1968'dir.

Tüzüğün ikinci maddesine göre derneğin amacı ve konusu şöyledir:

"Dernek başta Siyonizm olmak üzere yıkıcı, yıpratıcı fikir ve cereyanlarla mücadele etmek, Milli Kültürümüzü, milli ve manevi değerlerimizi korumak amacı ile kurulmuştur. Bu maksada ulaşmak için aşağıdaki mevzularla iştigal eder:

a) Tarih, Vatan, Din, Kültür ve kader birliği şuurunu kökleştirmek,

b) Demokratik nizam ve insan hakları fikrini kıymetlendirmek,

c) İçtimaî tesanüt fikrini yaymakla beraber içtimaî yardım ve hizmetleri maddeten ve manen icra etmek, ç) Türk vatanı ve milliyeti için her türlü fedakârlıktan çekinmeyen ve bencillikten uzak mefkûrecilerin çoğalmasına çalışmak,

d) Ahlâk, âdet ve an'anelere uygun yaşamayı ve milli mukaddesata hürmeti telkin etmek,

e) Türk hars ve mukaddesatına aykırı cereyanlara ve Siyonizm ve onun kolu Masonluk âfeti ile mücadele etmek."

"Büyük Türk Milleti!" hitabıyla başlayan ve derneğin amacını okurlara açıklayan 1 sayılı yayında "Dünya Yahudiliği ve onun siyasi kolu olan Siyonizm, beşeriyet için en az komünizm kadar büyük bir felâket kaynağı olmuştur. Asırlardan beri insanlığın başına gelen bütün felâketler, komünizm de dahil, hepsinin Siyonizmin başının altından çıktığı tarihi bir gerçektir. Bu sebeple, dünyayı tehdit etmekte olan Siyon tehlikesine karşı mücadelenin zaruretine inanan bizler, Türkiye'de ilk defa Siyonizmle Mücadele Derneği'ni kurmuş bulunuyoruz" denilir.

Giriş koşullarının arasında,

"a) Derneğin gayesine aykırı fikre sahip olmamak (Siyonist, komünist veya mason olmamak),

b) Şeref ve haysiyet kırıcı bir suçla mahkûm olmamak,

c) Okur, yazar olmak (Milli ve manevi şuura sahip olmak)"

kaydı ile 18 yaşını bitirmiş herkesin derneğe üye olabileceği belirtilir.

Kavgam'ın içerdiği izleklere, derneğin çıkardığı yayınlarda ve ileride görülebileceği gibi dernek ile özdeşleşen *Fedai* dergisinin yayınlarında da rastlanır. Aynı zamanda derneğin kuruluş tarihi de olan Haziran 1968 tarihli *Fedai* dergisinin içerdiği bir yazı "Dünya Daima Yahudi İhtilâli İçinde Yaşar"[9] başlığını taşır. Daha sonraki sayılarda rastlanan antisemit yazılar Dernek Genel Sekreteri Hüseyin Avni Güngörmez'in "Dünya İnsanlığının En Büyük Tehlikesi Siyonizm ve Farmasonluk"[10] ile 1917 Rus İhtilali'nin Yahudiler tarafından tertip edildiğini iddia eden General Netcheolodon'un *Yahudiler ve Rus İhtilali* kitabından alıntılar[11] olup nihayet Adolf Hitler, Cevat Rıfat Atilhan ve II. Abdülhamit'in fotoğraflarının "Tarihin Kaydettiği üç büyük Yahudi düşmanı. Beşeriyet size minnettardır!.."[12] alt ve üst başlıkları ile *Fedai* dergisine kapak konusu olmaları ile antisemit söylem en üst noktasına erişir.

İlk beyannamede "Beynelmilel Yahudi"yi ve onun siyasi teşkilatı olan Siyonizmin hedeflerini iyi anlatmak için *Siyon Önderlerinin Protokolleri* adlı düzmece kitaba atıf yapılır ve bu kitap mesnet olarak gösterilir.[13] Beyanname "bütün ihtilaller, karışıklıklar, huzursuzluklar beynelmilel Yahudiliğin başı altından çıktığı"nı belirterek, "Allah İslâm Alemini, vatanımızı, Siyonizmin felâketlerinden korusun, bu melun âsi kavmi kahreylesin" dileği ile son bulur. Bu beyannamenin bir özeti de daha sonra *Fedai* dergisinde yer alır.[14]

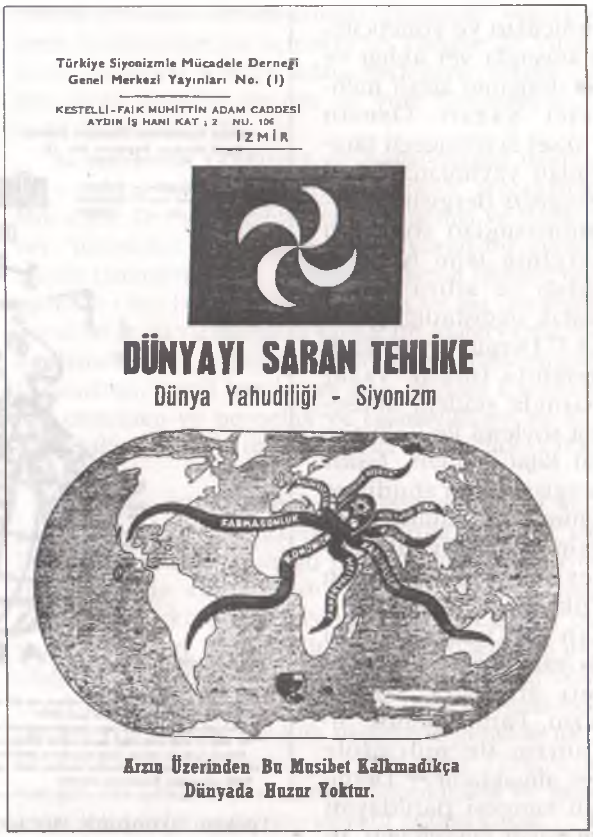
Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği
Genel Merkezi Yayınları No. (I)

KESTELLİ-FAİK MUHİTTİN ADAM CADDESİ
AYDIN İŞ HANI KAT ; 2 NU. 106
İZMİR

DÜNYAYI SARAN TEHLİKE
Dünya Yahudiliği - Siyonizm

Arzın Üzerinden Bu Musibet Kalkmadıkça
Dünyada Huzur Yoktur.

Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği Yayınları No. 1

Derneğin yayınlarından sadece 1 ve 3 sayılı olanlarına Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde rastlanabildi. Yayınlarda altı çizilen olgu, "Dünyayı Saran Tehlike Dünya Yahudiliği-Siyonizm"dir; Siyonizm ve Yahudi birbirlerinden ayrıl(a)maz iki kavram olup antisemit söylemin kalıp cümlesi ile Siyonizm ve Yahudi birleşerek "Dünya Yahudiliği" haline dönüşür. Siyonizm, kolları her tarafa uzanan, dünyayı çepeçevre saran ve kollarında "farmasonluk", "komünizm", "emperyalizm", "kapitalizm", "küfür", "her türlü şirk", "müstehcen neşriyat", "allahsızlık" yazan bir ahtapot (yayın no. 1) veya "komünizm", "Siyonizm", "sosyalizm", "çeşitli emperyalizm", "masonluk" yazan bir Yahudi (yayın no. 3) olarak simgelenir. Dernek ve *Fedai* dergisinin özdeşleşmesinin bir kanıtı olarak derneğin 1 sayılı yayını ile *Fedai* dergisinin Mart 1969 nüshasının kapaklarının aynı olması gösterilebilir. 3 sayılı yayında H(üseyin). A(vni). G(üngörmez).'nin "Asıl Kominist Kimdir?", "Siyonist Yahudiye" başlıklı şiirleri ile mason, komünist ve Yahudilere karşı şiirler de yer alır.

Derneğin 16 Şubat 1969 tarihli genel kurultay toplantısında "İslâm alemi için en az komünizm kadar Siyonizm'in de büyük tehlike teşkil ettiği" ifade edilmiş ve genel başkanlığa Kemâl Fedai Coşkuner getirilmiştir.[15] Coşkuner'in derneğin kurucu üyesi olduğu bir makalede[16] belirtilmişse de tüzükte yer alan kurucu üyeler arasında ismi geçmemiştir. Kemâl Fedai Coşkuner'in kişiliği incelendiğinde kendisinin, İzmir Ülkü Bir Derneği'nin

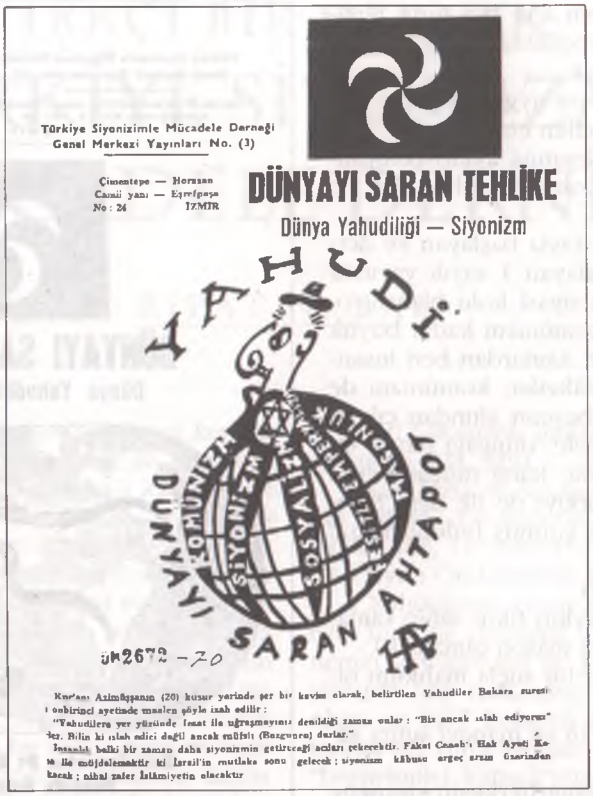
YAHUDİ
KOMÜNİZM
SİYONİZM
SOSYALİZM
EMPERYALİZM
MASONLUK
DÜNYAYI SARAN AHTAPOT

Türkiye Siyonizimle Mücadele Derneği
Genel Merkezi Yayınları No. (3)

Çimentepe — Horasan
Camii yanı — Eşrefpaşa
No : 24 İZMİR

DÜNYAYI SARAN TEHLİKE
Dünya Yahudiliği — Siyonizm

ü*2672 -70

Kur'anı Azimüşşanın (20) kusur yerinde şer bir kavim olarak, belirtilen Yahudiler Bakara suresi onbirinci ayetinde mealen şöyle izah edilir :
"Yahudilere yer yüzünde fesat ile uğraşmayınız denildiği zaman onlar : "Biz ancak ıslah ediyoruz" der. Bilin ki ıslah edici değil ancak müfsit (Bozguncu) durlar."
İnsanlık belki bir zaman daha siyonizmin getireceği acıları çekecektir. Fakat Cenab-ı Hak Ayeti Kerim ile müjdelemektir ki İsrail'in mutlaka sonu gelecek ; siyonizm kâbusu erge, arzın üzerinden kacak ; nihai zafer İslâmiyetin olacaktır

Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği Yayınları No. 3

kurucuları ve yöneticileri arasında yer aldığı ve bir dönemin ateşli milliyetçi yazarı Osman Yüksel Serdengeçti tarafından yayımlanan *Serdengeçti* dergisinin kapanmasından sonra bu derginin isim hakkını aldığı ve adını *Fedai* olarak değiştirdiği görülür.[17] Derginin yazı kadrosunda birçok yazar arasında şiddetli antisemit söylemi ile ünlü Cevat Rifat Atilhan, *Fedai* dergisinde "Yahudilere Ölüm" ve "Yahudi" şiirlerini yayımlayan[18] Enver Tunçalp,[19] Osman Yüksel Serdengeçti, İlhan E. Darendelioğlu da var olup, yayın siyaseti arasında Komünizm, Farmasonluk, Siyonizm ile mücadele yer almaktadır.[20] Derginin simgesi parıldayan bir hilali çevreleyen 16 yıldız olup, "16 yıldız, tarih sahnesine çıkmış 16 Türk Devletini ortadaki hilâl de İslâmiyeti temsil etmektedir." Bu simge aynı zamanda "İslâmiyetle mücehhez bir Türklük, Türkçülük dolayısıyle yüce Turan idealini ifade etmektedir."[21] Kemal Fedai Coşkuner'in esas mesleği öğretmenlik olup, 1964 yılında milliyetçi faaliyetleri yüzünden dönemin Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem tarafından Van'a sürgün edilmiş, bunun üzerine de meslekten ayrılmıştır. Üç yıl süreyle Türkocağı İzmir Şubesi başkanlığı yapmış olup[22] muhtelif Milliyetçi ve İslamcı yayınlarda makaleler yazmış, milliyetçi bir yayın organı olan *Ortadoğu* gazetesinde

- Yahudi'nin Nil'den Fırat'a uzanan cihan hâkimiyeti ülküsü (*Ortadoğu*, 20 Ocak 1976),
- Siyonizm ve mason örgütler ilişkisi (*Ortadoğu*, 3 Ocak 1976),
- Komünizmin Siyonizmin bir vasıtası olduğu (*Ortadoğu*, 5 Ocak 1976),
- Siyon Önderlerinin Protokolleri (*Ortadoğu*, 5 Ocak 1976)

gibi kalıplaşmış antisemit izlekleri içerir "Yakın Tarihimiz ve Siyonizm" yazı dizisini de yayımlamıştır.[23]

Kemal Fedai Coşkuner'in milliyetçi bir uslupla yazıp yayımladığı "Vatanda Gurbetler" adlı şiir kitabının içinde yer alan "Son Durum Üzerine Ağıtlar" şiiri de, 1967 Arap-İsrail savaşının İsrail'in zaferiyle sonuçlanması üzerine 30 Haziran 1967 tarihinde yazılmış bir "ağıt"tır.

Dernek tüzüğünün amacını ve konusunu izah eden maddesi ile dernek genel başkanlığını üstlenmiş olan Kemâl Fedai Coşkuner'in kişiliği ve *Fedai* dergisinin içeriği incelendiğinde, belirgin olarak milliyetçi/mukaddesatçı bir düşüncenin egemen olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin o dönemdeki ortam ve koşullarının yanı sıra, İsrail devletinin 1967 savaşı sonrasındaki varlığı, Türk milliyetçilerinde Türkiye'nin de Yahudi/Siyonist/İsrail emperyalizminin tehdidi altında bulunduğu inancının yerleşmesine yol açmıştır. Bu inancın da Siyonizme karşı mücadeleyi resmi bir kimlik altında sürdürecek bu derneğin kurulmasına neden olduğunu varsaymak herhalde mümkündür.[24]

Kemal Fedai Coşkuner genel başkan seçildikten sonra verdiği yazılı beyanda "Siyonizmle mücadele Türkiye'nin en büyük davası"dır der. Siyonizm'i ve Türkiye'yi "bir dev cesametinde olan düşmanımızın madde üstünlüğü yanında bizim varlığımız bir karınca mesabesindedir" diye tanımlar ve "küfre karşı yegâne dayanağımız olan iman kuvvetiyle" de mücadeleye devam edileceğini belirtir.[25] Derneğin antisemit niteliğinin bir başka kanıtı olarak dernek genel sekreteri Hüseyin Avni Güngörmez'in "Beynelmilel Yahudi"[26], "Sosyalist Dönme" ve "Mason Muharrirlere"[27] başlıklarını taşıyan ve içerik itibarı ile Yahudi karşıtı olan şiirleri gösterilebilir.

Türk sosyalist ve Marksist hareketlerinin içinde yer alan Dr. Şefik Hüsnü, Nâzım Hikmet gibi düşünürlerin de Dönme[28] (Şefik Hüsnü) veya annesi Yahudi[29] (Nâzım Hikmet) olduğu iddia edilerek Türkiye'deki Marksist hareketin başlangıcında da Siyonizmin yer aldığı[30] ve dolayısıyla Siyonizmin Türkiye'yi çökertmeye yönelik tasarılarından bir tanesinin komünizmi ülkemize yerleştirmek olduğu aynı çevrelerin kalıplaşmış iddialarındandır. İlhan E. Darendelioğlu "Komünist Yahudiler" yazı dizisinde[31] de "Türkiyemiz de dahil bütün dünyada Komünizm'e en çok hizmet eden Yahudilerdir" diyerek bunu veciz bir şekilde özetler. Derneğin 3 sayılı yayınında yer alan "Asıl kominist kimdir?" sorusunun yanıtı bu başlığı taşıyan şiirin ilk sekiz mısrasında şöyle verilmekte olup yukarıdaki düşünce tarzının veciz bir örneğidir:

Milâttan yüzlerce yıl önce Yahudiler
Talmud'un ahkâmınca zaten komünisttiler.
Sion dağı üstünde Salamon mabedinde
Çıplak ateş dansları Tarihi bir misaldir.
Yirminci asırdaysa bu şeytan yahudiler,
Dünyayı hükmetmeği şu yoldan denediler:
Karl Marx ile Engels meşum bir kitap yazdı
Bu menfur kızıl kitap, dünyaya mezar kazdı.

Kemal Fedai Coşkuner hakkında 1967 Arap-İsrail savaşı nedeniyle yazdığı yazılarının "halkı Yahudiler aleyhine kin ve adavete tahrik edici mahiyette" olması nedeniyle İstanbul Savcılığı'nca dava açılmış,[32] bu davadan beraat etmiş ancak temyiz mahkemesi beraat kararını bozmuş olup[33] davanın daha sonraki akibetine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Dernek, Mescid-i Aksa Camii'nin yakılması nedeniyle derhal bir bildiri yayımlayıp "İsrail ile siyasi münasebetlerin kesilmesini" ister.[34] Şubat 1969'da dernek genel başkanlığına seçilen Kemal Fedai Coşkuner kısa bir süre sonra işlerinin hem *Fedai* dergisini, hem de dernek çalışmalarını beraber yürütemeyecek düzeyde yoğun olduğunu belirterek dernek genel başkanlığından çekilir,[35] 3 Aralık 1979 tarihinde de silahlı bir saldırı sonucu hayatını kaybeder.[36]

Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği "birlikten güç doğar" sözünü teyid edercesine ve belki de aynı "düşmanlar"a karşı "güç birliği"nde bulunmak ve gayretleri gereksiz yere tekrarlamama amacı ile İzmir Ülkü Ocakları Derneği'ne katılarak kendini fesh eder.[37]

Bir dönemin hızlı Komünist ve Sosyalist düşmanı İslâmcı/milliyetçi/mukaddesatçı çevrelerin, Marksizm ve sosyalizm ile aynı bağlamda değerlendirildikleri ve II. Abdülhamid'in hal'i ile simgeleşip önce Osmanlı İmparatorluğu'nu, günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkma amacını güden "dış mihraklar"dan bir tanesi, bu kesime mensup düşünürlerin bir kısmına göre de "ana"sı olarak algılanan Siyonizm, günümüz Türkiye'sinde milliyetçi ve İslâmi düşünce kesimlerinin bir bölümünün İsrail/Yahudi karşıtı söyleminde "düşman" olarak geleneksel simgesel konumunu muhafaza etmekte, neredeyse istisnasız olarak "Yahudi" kavramı ile özdeşleştirilmekte ve Yahudi karşıtı söylemlerde "ana malzeme"yi teşkil etmeye devam etmektedir.[38]

Siyonist karşıtı söylemin Türkiye'de içine bürünmüş olduğu şekli ile, bir ideolojiye ve/veya siyasete akılcı ve ilmi usullerle karşı çıkma yerine, bunu popülist bir söylem ile şiddetli bir antisemitizme bürünür bir şekilde yapması, anti-siyonizmin antisemitizme dönüşmesinin ve anti-siyonist kıyafeti altında antisemitizm yapılmasının çok belirgin bir örneğini teşkil etmektedir. Bu açıdan Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği, bu derneğin yayınları ve *Fedai* dergisi Türkiye'deki ırkçı ve antisemit davranış ve yayımların en tartışmasız örnekleridir. Bu antisemit geleneğin günümüze kadar süregelmiş olması ve halen devam etmesi "fantastik" senaryoların üretilmesine yol açmakta ve Türkiye ile Yunanistan arasında Kardak adası nedeniyle ortaya çıkan siyasi ihtilâfın faturası da yine Siyonizm'e çıkartılabilmektedir![39]

Kemal Fedai Coşkuner ve *Fedai* dergisi üzerinde yapılmış tek incelemede[40] Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği'ne hiç yer verilmemiş ve Coşkuner "memleket meselelerine kafa yoran bir aydın" olarak tanımlanmıştır. Irkçı ve antisemit olduğu tartışmasız olan bir dernek, bir dergi ve bu derneğin genel başkanı ve derginin sahibi bir kişiyi böyle tanımlamak, Türk milliyetçiliğinin kendi özeleştirisini yapmaktan, kendi içinde yer alan ırkçılığı içtenlikle ifşa etmekten ve nesnellik ve bilimsellikten ne kadar uzak olduğunu da tartışmasız bir şekilde kanıtlamaktadır.

Düşünce dünyasının içinde bulunduğu bu kargaşa ortamında asıl üzerinde durulacak soru ise Birleşmiş Milletler Teşkilatı İnsan Hakları Komisyonu'nca alınan antisemitizmi kınayan ve ifşa eden kararın[41] Türkiye'nin girişimi ile gerçekleşmiş olmasına rağmen, neden Türk hukuk düzeninde ırkçılığı ve ayrımcılığı yasaklayan ve caydırıcılığı olan cezai yaptırımlar içeren yasaların mevcut olmadığıdır. Bu çok önemli eksiklik nedeniyle genelde ırkçı ve özelde Yahudi karşıtı her tür yayın Türkiye'de yaygın bir şekilde yayımlanıp dağıtılmakta ve genç beyinlerin zehirlenmesine devam edilmektedir. ■

1. Bu makalenin taslağını okuyup görüşleriyle katkıda bulunan Roni Margulies'e teşekkür ederim.
2. Örneğin Abdülhadi Toplu'nun, *Türk Milliyetçiliği ve Karşı İdeolojiler* (3. baskı, Töre-Devlet Yayınevi, 1978) kitabında, s. 58-66'da komünizm ve s. 67-97'de Siyonizm yer alır.
3. Bu konudaki aydınlatıcı görüşleri için Prof. Reha Oğuz Türkkan'a teşekkür ederim.
4. Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, *The Ultranationalist Right*, s. 177-217. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Eds.), *Turkey in Transition*, Oxford University Press, 1987 içinde.
5. TC Ankara, Çankırı, Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İddianame MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, s. 191 ve 553.
6. Bu kitap ile ilgili tüm göndermeler Yağmur Yayınevi, 1980 baskısına aittir.
7. Bkz. Adolf Hitler, *Komünistler ve Beynelmilel Yahudi*, Abdullah Işıklar Yayınevi, 1963; Milli Ülkü Yayınları, 1976; Kamer Yayınları, 1993.
8. Bu konuda Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Fatih Şubesi'nin bir dönemin polemikçi ve Yahudi karşıtı yazarı M. Şahap Tan'a yazdığı ve "Müslüman Türk'e hakiki düşmanını teşhir eden" diye Tan'dan söz edip onu öven mektup da bu tür bir dayanışmanın ilginç bir örneğidir (Bkz. M. Şahap Tan, *Yahudileri Tanıyalım*, Toker Yayınları, 1968, s. 39-40).
9. Elhac Mehmet Kemal Pilavoğlu, *Fedai*, sayı 42, s. 6.
10. *Fedai*, sayı 44, Ocak 1969, s. 6 ve 15 ve sayı 45, Şubat 1969, s. 9 ve 22.
11. *Fedai*, sayı 47, Nisan 1969, s. 16 ve 21 ve sayı 48, Mayıs 1969, s. 7 ve 16. Daha sonra bu kitap *Rus İhtilali ve Yahudiler* olarak yayımlanmıştır (Sebil Yayınları, 1975).
12. *Fedai*, sayı 45, Şubat 1969.
13. Bu konuda fazla bilgi için bkz. Rıfat N. Bali, "Siyon Önderlerinin Protokolleri: Düzmece Bir Kitap Örneği", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1995, sayı 21, s. 48-53.
14. *Fedai*, sayı 48, Mayıs 1969, s. 14-15.
15. *Fedai*, sayı 45, Şubat 1969, s. 16.
16. Cansever Tanyeri, "Kemal Fedai Coşkuner Hayatı ve Fedai

Dergisi Üzerine Notlar", s. 194-197, 3 Mayıs 1944, *50 Yıl Türkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

17. Cansever Tanyeri, *agm.*
18. *Fedai*, sayı 44, Ocak 1969, s. 16.
19. Bu şairin *Asalak-Siyon* adlı şiir kitabını konu eden bir yazı için bkz. Rıfat N. Bali, "Popüler Milliyetçi Edebiyatta Yahudi İmgesi", *Birikim*, sayı 81, s. 78-83.
20. *Fedai*, sayı 40, Nisan 1967.
21. *Fedai*, sayı 53, Ocak 1970.
22. *Yeni İstiklal*, sayı 210, 18 Ağustos 1965.
23. *Ortadoğu, 1-15 Ocak 1976.*
24. Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği'ne benzer başka bir girişim olan "Siyonizmi Tanıtma Derneği"nin kurulmasına girişilmesi de M. Şahap Tan'ın *Yahudileri Tanıyalım*, Toker Yayınları, 1968. kitabında söz edilmektedir (s. 44-45 ve 133-134). Bu girişimin Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği ile ilgili olup olmadığı belli değildir.
25. *Fedai*, sayı 46, Mart 1969, s. 14.
26. *Fedai*, sayı 47, Nisan 1969, s. 15.
27. *Fedai*, sayı 49, Haziran 1969.
28. Bkz. Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Yağmur Yayınları, 1977, c. 2, s. 722 ve Mustafa Akgün, *Yahudinin Tahta Kılıcı*, Ankara, 1992, s. 192.
29. Bkz. Mustafa Akgün, *age*, s. 188 ve Hikmet Tanyu, *age*, s. 342.
30. Dr. Reha Oğuz Türkkan'ın "Türkiye'de Solculuğun Başlangıcı ve Azınlıkların Rolü" (*Türk Kültürü*, yıl XVI, sayı 184, s. 209-213) makalesi sadece Yahudilerin değil tüm azınlıkların solculuğun Türkiye'de yerleşmesinde rolü olduğunu iddia eder.
31. *Bugün*, 30 Ağustos-13 Eylül, 1967.
32. *Fedai*, sayı 41, Nisan 1968, s. 5.
33. *Fedai*, sayı 46, Mart 1969.
34. *Fedai*, sayı 50, Ekim 1969, s. 17.
35. *Fedai*, sayı 50, Ekim 1969, s. 18.
36. Cansever Tanyeri, *agm.*
37. Cansever Tanyeri, *agm.*
38. Yahudi karşıtı söylemin Türkiye'de İslami kesim tarafından neredeyse tartışmasız olarak benimsenmesinin eleştirsel bir irdelemesi olan Ali Bulaç'ın "Yahudi Meselesi", *Yeni Şafak*, 19 Nisan 1995; "Müslümanlarda Anti-Semitik Eğilimler", *Yeni Şafak*, 20 Nisan 1995 ve Metin Karabaşoğlu, "İçimde Bir Yahudi Var" (*Camide Dans Var*, Karakalem, 1995, s. 51-68) makaleleri konunun İslami kesimden aydınlar tarafından ilk kez nesnel ve eleştirel olarak incelenmesi nedeniyle önem taşımaktadırlar.
39. Bkz. Cahit Akbal, "Ortodokslar, Siyonizm Taşeronu", *Akit*, 2 Şubat 1996; "Ortodokslar, Siyonizm Taşeronu", *Yeni İstanbul*, 5 Şubat 1996 ve Ahmet Akgül, "Kafkasya'dan Kardak kayalıklarına", *Yörünge*, 4 Şubat 1996, sayı 264, s. 32-33.
40. Cansever Tanyeri, *agm.*
41. Reuters'in 10 Mart 1994 haberi.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

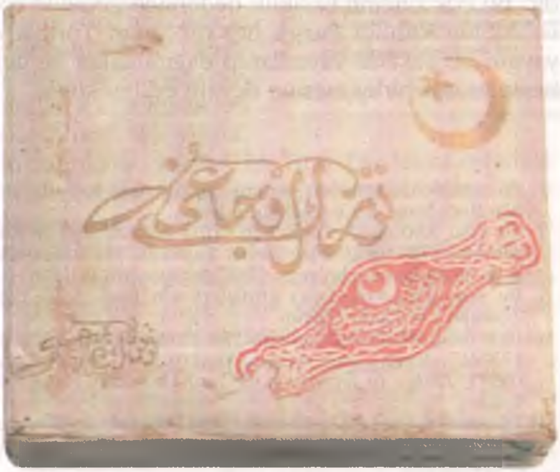

TÜRK OCAĞI SİGARASI

23 Mart 1926 tarih ve T/57 sayılı tamim ile "Öksüzler Yurdu Resmi" dahil paketi 25 kuruştan satılmak üzere "Türk Ocağı" isimli bir sigara ihdas edildiği bildirilmiştir.

Yandaki paket: normal, kalın, yassı sigara.

Altta soldaki paket: altın yaldız, kalın, yassı sigara.

Altta sağdaki paket: "Harf Devrimi" sonrasında çıkartılan paket.

Türk Ocakları kapatılınca sigaranın üretimi de sona ermiştir.

Tunca Varış koleksiyonundan

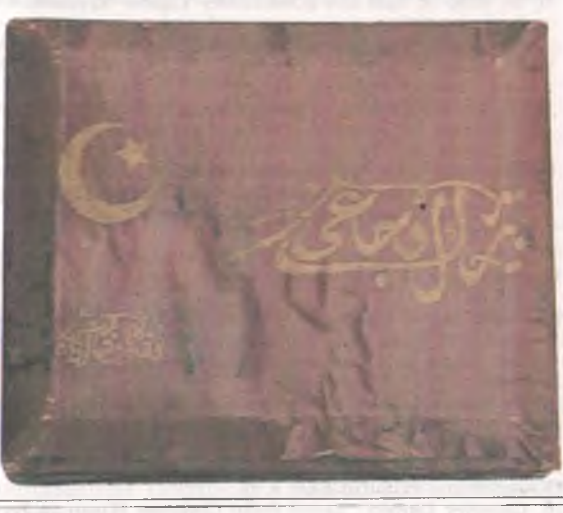

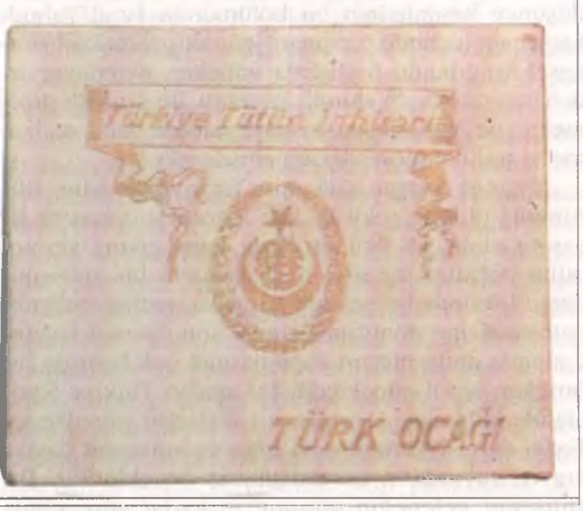

AVRUPA BİRLİĞİ, AHMET MİTHAT VE HALİKARNAS BALIKÇISI

HERKÜL MİLLAS

Bu üçü nasıl bir ilişki içinde olabilir? Romancı Ahmet Mithat 1844-1913 yıllarında yaşadı, "balıkçı" Cevat Şakir 1886-1973 yıllarında, Avrupa Birliği Türkiye yaşamında yeni bir olgu. Ama ben iki tarihi roman okurken, bu üç ad ve kavram postmodern bir sanat sentezi gibi her nasılsa bir araya geldiler. İster moda olan Derridacı "dekonstrüksyon"la deyin, ister Habermasçı "rekonstrüksyon"la, ister Marx'ın çelişkileri kaçırmayan eleştirel yaklaşımı ya da kılı kırk yaran Sokrates'in diyalektik sorgulaması gibi bir yöntemle, iki romanın yeni bir okuyuşu sonucunda, bana her nasılsa ilişkili görüldüler. Yazarların kendilerini nasıl algıladıklarına bakmadan, eleştirmenlerin yazarlara neleri yakıştırdıklarına ilgi duymadan, metinlerin söylemine baktım. Bu iki yazarın Batı'ya (ve "kendi" kimliklerine) bakış açısı ilginç bir biçimde ortaya çıkar gibi oldu.

"Batı", Türk romanında ve genel olarak Türk toplumunda hep gündemdeydi; bugün politik bakımdan ve ulusal kimlik açısından da önemi artmış gibi. 1874 yılının *Hasan Mellah (Denizci Hasan)* ve 1966'nın Turgut Reis adlı romanlarını okurken, iki yazarın "Batı" denen dünyayı nasıl algıladaklarını (ve okuyucuya sunduklarını) anlamaya çalıştım.[1]

Okuyucu sayfaları çevirdikçe romanların kahramanlarıyla birlikte 18. ve 15. yüzyılların Akdeniz'i ve Avrupa'sı içinde dolaşmaktadır. İspanya, İtalya, Malta, Mora, Kuzey Afrika, Anadolu gibi yöreleri ve insanlarını tanımaktadır. Kısaca Akdeniz'in bütünü bu masal, mitoslu metinler içinden ortaya çıkmaktadır. Ama bu gördüklerimiz, hep iki farklı yazarın çizdiği ve algıladığı biçimdedir; isteyen metinlerde yazarların "Batı"ya bakış açılarını ve dünya görüşlerini de okuyabilir. Birer tarih yorumu ve kimlik bildirgesidir tarihi romanlar.

AHMET MİTHAT

Ahmet Mithat'ın denizci Hasan'ı, serüvenden serüvene koşar. Serüvenlerin seyri bizi pek ilgilendirmemeli: savaşlar, dostluklar, mücadeleler, aşklar, özveriler vb...

Hasan, İspanyol Cuzella'yı sever. Kaçırılan kızı uzun uzun arar kahramanımız. Sonunda evlenirler. "Batı" ve Batının Hıristiyan insanları ile "Doğu" ve Müslüman insanları arasında temel farklar yoktur romanda. Her yanda iyi ve kötü insanlar vardır. Ama genelde Batı olumludur. Roman, "Aydınlanma" döneminin ve anlayışının bir ürünü gibidir. Bilim ve fikir serbestisi övülür (sayfa 6). Din farkı önemli değildir: "Mari'ciğim!.. Gözümde, dinlerin hepsi de insanları bir Tanrı'nın ibadetine davet ediyor ki yeri, göğü, bütün âlemi o Tanrı yaratmıştır. Hiçbir din yoktur ki, Yüce Tanrı'yı bizden daha az mukaddes bilsin... Müslümanlar da Hazret'i İsa'yı tanırlar" (s. 154, 155). Avrupa'daki kimi uygulamalar savunulur: "Çok geri kalmış olan vatanın en ileri duruma geçirilmesi, Avrupa'daki idare sistemini mi kabule bağlıdır?" sorunu ortaya çıkınca, 1757'de Mevla Seydi Fas'ta devletin başına geçer ve "milli hizmetlere" girişir: "İspanya'dan getirttiği adamlara Avrupa'daki kanunları Arapçaya tercüme ettirip, bunların içinde en uygun bulduğu hükümleri seçerek devlete öyle idare şekli verdi. Mevla Seydi Muhammed zamanında yapılmış olan reformlar bugün de tarih sayfalarında pek çok övülmektedir" (179). "Seydi Osman, Fas hükümetinin başına geçerek ortaya Avrupa medeniyeti gibi bir medeniyet çıkarmaya çalışan ve doğrusu başarılı olan Mevla Seydi Muhammed ile beraber büyümüş bir adamdır" (175).

Yazar göre, din ve milliyet ayırımı gözetmeden, bütün insanlığın ortak bir biçimde paylaşabileceği değerler vardır. Şam'da, övülen, olumlu bir insan türer: "Seyyid Ali'nin her hükmü felsefeye uygulama şekli üç milletin de çeşitli mezheplerden hemen hiç birisine aykırı düşmeyip, eğer insanlarda daha doğarken girmiş oldukları mezhebi koruma gayreti olmasa, bütün mezheplerin bir nokta üzerinde birleşmeleri lazım gelecekti" (542).

Belki daha önemlisi, resmen söylenenlerden de öte, romandaki kahramanların din, dil, yöre, millet gibi farklar gözetilmeden daha genel bir değerler bütünlüğü içinde gösterilmeleri ve bu anlayışla ele alınmalarıdır. Romanda Cuzella sevimli, dürüst ve üstündür: "Allah için, sebatlı, mert, cesur"dur (618). Hocası Sipros da kültürlü ve olumlu bir rahibedir (5); bu kadın "her kanunu aslında tabiatın koyduğu"na inanırdı. ikinci hoca Mari de olumludur (6, 611). Hıristiyan ve Müslümanlar arasında evlilikler en doğal bir biçimde yar alır; din farkı aşka engel değildir (151-155). Pavlos çok olumlu, güvenilir bir kimsedir; Hasan'ı korur, destek olur. İlişkileri "baba/oğul" ilişkilerine dönüşür (185, 186); Pavlos koca bir serveti Hasan'a bırakır (610). Romanda dostluklar ve aile ilişkileri (kimi peşin yargılı eğilimler gösterilse de, örneğin Faslılar kızlarını bir Hıristiyan'a vermek istemezler - 77), din, yöre vb farkları gözetmeden gelişir. Kötüler ise her "milletten" olabilir: Dominko Badya da, Yakup El-Deca da çok olumsuzdurlar (199, 200).

Romanın yazıldığı dönem göz önüne alındığında, metnin içinde neden Arap, Çerkez, Arnavut, Yahudi, Çeçen, Laz ve bir sürü Avrupalı'dan söz edilmekle birlikte, "Türk"ün bu denli az ortaya çıktığını anlamak olanaklıdır. Sanırım bir ara "Türk korsanı Barbaros Hayrettin'den" söz edilir (394); bir de "Türkçe yazılmış", daha doğrusu yazılmamış tarihten (336). Türkçülük hareketi ve Türk milli kimliği henüz güçlenmemişti.

Halikarnas Balıkçısı

"Batı" dünyasına karşı çıkan ve ona "gâvur" etiketi yakıştıranlar da eleştirilir. 1757'de Mevla Seydi Muhammed'in Fas'ta iyi şeyler yaptığını görmüştük, ama bu yaptıklarının "bir takım hesabsız prenslerin (tarafından) gavur icadı olduğu ve şeriata aykırı bulunduğu, gibi söylentiler de halka yayılıyordu" (45). Doğu'nun eksik, yetersiz yanları da eleştirilir. Kültür alanında eksikliklere parmak basılır; Mısır üstüne yazılmış bir tarih yoktur diye yakınılır, örneğin (336). "Tarihlerimizdeki hadsiz, nihayetsiz noksanlarından" söz edilir (41). Batı, özellikle politik yönetim açısından genelde üstündür; Kemalist devrimlerden yarım yüzyıl önce şunlar yazılır: "Şimdiki asırda, Avrupa'nın iyi yönetim usulleri tamamiyle kabul etmedikten sonra Fas için kurtuluş yolu olamayacaktır" (176). Gericilerdir "Batı"ya "kâfir icadı" diye karşı çıkanlar, ayaklananlar (180-181).

HALİKARNAS BALIKÇISI

Bir yüzyıl sonra yazılan *Turgut Reis* romanı da aynı yörede geçer, roman yine aşk ve mücadele serüvenleri ile doludur. Ama "Batı" nasıl da farklı; bütün Batılılar kötü mü kötü, bütün Türkler üstün mü üstün! Batı'nın tek bir yanı iyi değil, Doğu'nun tek bir yanı kötü değil...

Batılılar sürekli ve istisnasız sadist ve barbar olarak resmediliyorlar. Şövalyeler bebekleri annelerinin önünde keserler (13); Hıristiyanlar Müslüman kürekçileri diri diri denize atar (17); dümendekiler yalnızlık duymamak için birilerini kazığa vurup canlı canlı yanlarında bulundururlar (18), vb. Batılı Hıristiyanların Müslümanlara karşı vahşeti sürekli anlatılır (17, 38, 41, 43, 64, 155, 160, 188, 251).

Kimi sahneler daha korkutucudur. "Bütün köylüleri yere yatırıp koyun boğazlıyormuş gibi boğazlarından kesip başlarını gövdelerinden ayırmışlar. Yanaklarını delerek çenelerinden bir ip geçirmişler. Kafa demeti biçimince ağaçlara asmışlar. O demette, karım ve iki çocuğumun başlarını da buldum" diye anlatır bir Türk levent (42). İspanyollar çoluk çocuk demeden keserler; "geceleri... çakallar ve köpekler uluyarak geliyorlar ve insan kafataslarını kıtır kıtır yiyorlardı" (73). Dürüst Müslüman tutsakların kulaklarına kızgın bezir yağı akıtılır (202). İspanyollar Amerikalıları da öldürürler, soyarlar (130, 150).

Müslümanları zorla Hıristiyan yapmaya çalışırlar. Bunun sağlanması için nasıl korkunç işkencelerin uygulandığı anlatılır (73). "Ben dayandım fakat kardeşim çıldırdı, bağıra bağıra öldü. Sesi hâlâ kulağımda" diye anlatır bir Endülüslü (73). Bu yolda Müslümanları "ateşte cayır cayır yakıyor, kesiyor ve namuslarına tecavüz ediyordu" (135). Cinsel saldırı ve vahşet sürekli gündemdedir. Sarhoş Hıristiyan askerler Müslüman kadınlara tecavüz ederler (146); çırılçıplak soyup oynatırlar (147). "Bacaklarının arasına büyük kâğıt parçaları sıkıştırıyorlar, onun ucunu tutuşturuyorlardı" (148). Don Gonzales ölüm tehdidi ile sarhoş erkeklere sunduğu Müslüman kızlara "şarap taşıttırır" (161). Kimileri "Müslüman dişileri insandan saymaz" (164). Irklar, dinler ve milletler arasında kin kitapta egemendir.

Engizisyon mahkemelerinin Müslümanlara yaptıkları işkenceler de korkunçtur (151). Kızların boynuna zorla haç takarlar. "Bu haç benim işkencemdir" der Hamra (178). Arşivek anasını tekmeleyerek diz çöktürüp haç öptürür. Kadın kan kusar. Cayır cayır yakarlar annesini. Sonra ablasına, sonra küçük ablasına uzun uzun işkence ederler. "Biri ağzına bir tekme vurdu. Dudağı çenesine kadar yarıldı, kanları aktı, gözleri şaşılaşmış gibi oldu". İşkence sürer, kızın "kıvrana kıvrana" yakılışına dek. "Yüzlerine kara maskeler takmış olan engizisyon yargıçları, bu manzarayı seyrettikçe; karınları tıka basa kokmuş kadavralarla dolu olan sırtlanlar gibi, dilleriyle dudaklarını zevkle yalıyorlardı (179).

Yalnız Batılılardır kötü, saldırgan, yağmacı vb olanlar. "Biz -yani Türkler- oturduğumuz yerde insancasına işimizle gücümüzle uğraşırken Haçlı sefer yaparak gelir sataşır, Müslümanız diye bizi keser, biçer, ev-barkımızı yağma eder, yakar, yıkar. Bunun üzerine kalkıp onlara güzel bir dayak atmak zorunda kalırız." Barış ister Hıristiyanlar; "silâhı bırakıp işimiz gücümüze döneriz." Onlar da "söze ihanet ederek" yeniden "başımıza tebelleş olurlar." Bizim "yurtta Patriği, hahamı, kilisesi, okulu serbest iken, (Batı'da) kanına geçmedik hemen hemen bir Katolik, Protestan ve Müslüman bırakmazlar" (28).[2] Romanda Batılılar "yağma" ederler, Türkler "ganimet" toplarlar; Batılılar "köleleştirir", Türkler "tutsak alırlar"...

Ahmet Mithat Efendi

Hıristiyanlar neden Müslümanlara böylesine kin beslerler? Bu, şöyle açıklanır: Bir zamanlar "dinimiz ayrı da ondan, derdim"; ama onlar bu vahşeti kendi dininden olanlara da gösterirler, diye anlatır bilge bir denizci. "Bana öyle geliyor ki, yaradışlarından olan bu işe sonradan din farkı, min farkı diye bir kulp takıyorlar... Bu nedir biliyor musun? Başkasının hayatına mal olsa da kazanç sağlamak hırsı... Ne yapalım? Dünyamız böyle!" (46) Gerçekten de kitap boyunca bu iki dünyanın, "yaradılışından" farklı iyi ve kötü iki uzlaşmaz dünyanın çatışmasını izliyoruz.

Batılılar cinsel ahlak açısından da olumsuzdurlar. Erkekler ve hele kadınlar istisnasız olarak olumsuz sergilenirler. Örneğin Şövalye Renato'nun sevgilisi Maria "eskiden fahişelik etmiş olduğunu gizlemişti". Yani yalancı da! (74) "Sefahat şimdi Sen Jan'lılarda yayılmaya başlamıştı... Hemen hepsinin metresleri ve bir sürü piçleri vardı. Piçler babalarını 'amca' diye, babalar da piçlerine 'yeğenim' diye anıyorlardı" (65). Batılı kadınlar genellikle fahişedirler, ilk görüşte Türk erkeklerine âşık olurlar (135, 232). Bir papazın ağzından, Türk korsanların Hıristiyan kentleri bastıkları zaman, yörenin kadınlarının, herhalde, dayanılmaz çekiciliğe boyun eğdiklerinden papazlara gidip günah çıkarmaya başladıklarını duyuyoruz. "Yabancı" kadınlar bir şartla olumlu olabilir: Dinlerini ve kimliklerini terk edip Müslümanlığı seçerek, Türk erkeklerini sevip "Batı"yı terk ederek (174-175). Müslümanlığı seçmiş kimi erkek (eski) Hıristiyanlar da olumlu sayılır (113, 241 vb).

Batılılar daha neler, neler düşünürler! Esir alınan ve kürek çeken Turgut Reis'in yanına, "konuşmalarıyla, dürüst bir kimse olan reisi rahatsız etmek için", Napoli'nin fahişeler mahallesinden iki kişi oturturlar. Bunlar kendi karılarına ve kızlarına müşteri bulan kimselerdi (272).

Romanda herhalde olumlu bir tek "Batılı" ya da Hıristiyan yoktur. Batılılarla ilgili söylem de, görüldüğü gibi, aşırı duygusal, küçültücü, suçlayıcı, düşmanca ve kin doludur. Kullanılan bütün sıfatlar ve değerlendirmeler olumsuzdur. Davranışlar tarihsel nedenlerle ya da zamanın genel uygulamalarıyla değil, ulusal eğilimler ve alışkanlıklarla açıklanmaktadır. Buna karşılık romanda olumsuz bir tek Müslüman ya da "Türk" yoktur. Bu yanda, Müslüman dünya içinde, her şey olumludur. İnsancılık, güzellik, iyi niyet, yaratıcılık vb "bizim" dünyanın sürekli ve eksiksiz özellikleridir. İki dünya, Batı ile Doğu, kesin bir çizgiyle ayrılmaktadır, siyah-beyaz gibi.

Yazar 15. yüzyıl dünyasını anlatırken, "Osmanlı", "Müslüman" gibi terimleri değil, "Türk" kelimesini kullanmaktadır. Roman kahramanları kendilerine sürekli Türk diyorlar (17, 23, 25, 26 vb). Hatta Osmanlı Devleti söz konusu olduğu zaman bile, "Türk Hükümeti" ile Şarlken arasındaki anlaşmadan dahi söz edilebilmektedir (291); "Türk Devleti"nden bahsedilmektedir. (220). Ege "Türk sularıdır" (43). Kuzey Afrika limanlarında Turgut Reis'e katılan korsanların tümüne de "Türk" denmektedir. İki dünya vardır; Batı ve Türk dünyası: "İki bin yedi yüz batılı ve sekiz yüz kadar Türk gönüllü bulabildi" (291).

Türkler daha iyi savaşçıdır, "topçulukta yamandırlar" (23); cesurdurlar (255); roman boyu her olay, Batılılarla her karşılaşma bunu doğrulamaktadır; Türk kadınları cesur ve dürüsttürler. Türk erkeklerin yanında kadınlar da savaşır (295). Türk korsan akınlarının temel nedeni, Türk tutsaklarını kurtarmak olarak gösterilir (314); ganimetler paylaşılırken Türkler inanılmaz bir tokgözlülük sergilerler (117); Turgut Reis ganimetlerin bir kısmını kürek çeken kölelere bile dağıtır (205); "İslamiyet yüzünden" Türk gemileri daha temizdi, bu gemilerde Hıristiyan gemilerinden farklı olarak "hiç" salgın hastalık olmazdı (239); Turgut Reis gece baskınları yaptığı zaman, sabahları tellal gezdirerek "halkı gece rahatsız ettiği için özür dilerdi" (244); forsa kullanmayı, yani köle kürekçi kullanmayı "Türkler Hıristiyanlar'dan... öğrenmişlerdi. Türklerinki tamamiyle zorunlu bir misilleme idi" (273). Bilimde Türkler çok ileridirler. "Cezayir'de denizcilik okulunda birçok korsan delikanlı" okur; bu okulda "İbni Rüşd'ün öğrencileri" de hocalık ediyorlarmış (210). (Oysa İbn Rüşd 1198'de öldüğüne göre aradaki zaman üç buçuk yüzyıldır!)

Bu saf ve çocukça yaklaşım bile çelişkiler içermektedir. Roman kahramanı kimi Ortodoksların Türkleri Batılı Hıristiyanlara tercih etmelerine bir açıklama getirilirken, Arapların İspanyolları Osmanlılara tercihlerinin nedeni açıklanmıyor (211, 213, 240). Denizcilikte böylesine üstün gösterilen Türklerin okyanuslara açılmamaları açıklanamıyor. Bu eksikliğin nedeni, teknoloji yetersizliği ya da ekonomik gereksinmeler değildir, yine "kötü" Batılılardır, savaşlar yüzünden sıra okyanuslara gelmiyormuş: "Koy ki her şeyi affettim. Fakat açık denize boşanıp açılmama engel olan düşmanlarıma bu yaptıklarını son soluğuma kadar onlara bağışlamayacağım" der Turgut Reis (242). Fidye almak belki kötüdür, ama bunun sorumlusu yine Batılılardır: "Bu yasaları biz koymadık, siz koydunuz" (173). Çifte standart sayfa başında karşımıza çıkmaktadır. Turgut Reis seferden "elinde altın para ile" ve kıvanç ile döner (82). Turgut Reis'in dediğine göre, hemen hemen her şey, Batılılardan ganimet olarak ele geçirilir: kereste, demir, top, barut vb gibi. "Düşmandan alıyor, gene onlara karşı kullanıyoruz." (133) Rönesansı yaşayan, üretim alanında büyük hamleler gerçekleştiren Batı için, üretim ve kültürel başarı konusunda olumlu tek bir cümle yoktur romanda.

AVRUPA BİRLİĞİ

Farklı iki dönemde yazılmış olan bu iki romanı okurken ulusçu ideolojinin, ulusal devlet deneyi içinden geçerek nereden nereye varabileceğini sezebiliriz. Bir 1874 ve bir 1966 romanı içinden, "Türk"ün nasıl bir ideolojik nitelik kazandığını, nasıl "öteki"ni oluşturduğunu, bu söylemin nasıl dünya ve Avrupa içinde bir "üstünlük" duygusunu ama aynı zamanda acı bir yalnızlık duygusunu da getirdiğini görüyoruz.

Turgut Reis, kahramanları, olayları, dili ve değerlendirmeleri ile milli gururu, safça ve çocukça okşamak amacını güder gibidir: Turgut iki ot atar, elli adımdan hedefi ortadan vurur, hatta ikinci ok birinciyi boydan boya yarar! (49) "Ötekiler" korkaktır (194), hatta horlayanlar bile tek onlardır! (193). Bütün roman savaşa bir methiye gibidir. Saldırı, yağma, köleleştirme vb ideolojik bir mitosa, üstün bir ideale dönüştürülmüştür. "Barbaros altı bin kimseyi kılıçtan geçirdi" cümlesi, "ötekilerin" bir ırza tecavüzü yanında önemsiz gibidir, satırlar içinde geçiştirilmektedir (240).

Ahmet Mithat'ın romanı, bugünkü değerlerimize göre yeterince "milli" değil kuşkusuz. Bütün insanları eşit görmek anlayışı, dinlerin ve Marksizmin gerilemesi ile ileriye sürülmez oldu, ama Cevat Şakir'in romanı da Avrupa Birliği içinde, "Batı" ile "bizler" arasında uyumsuzluk yaratacak derecede fazla "milli" değil mi?

Cevat Şakir'in dünya görüşü, her nedense çok sık tekrarlanmış olan "insancılık"ına karşın, evrenselliği yadsıyan aşırı uluşçudur. Dünyaya bakış açısı insancıl ya da evrensel değil, ulusmerkezcidir. Osmanlının da katkıda bulunduğu ve tarih içinde karşılaştığımız sertliğe ve acılara karşı tek bir yermesi yoktur. Yerilen yalnız "ötekiler"dir. Bir bütün olarak Avrupa'ya ve Avrupa uygarlığına karşı çıkılmaktadır. Arka çıkılmak istenen, Avrupa'dan yabancılaştırılan bir "Anadolu" uygarlığıdır. Roman, Türk milliyetçiliğinin uç bir örneği gibidir. Yazar milli gururu, savaş ve kan dökme alanındaki "başarılarda" bulmaktadır. Turgut Reis'in saldırısı, saldığı korku bile kıvanç kaynağıdır: "Aradan hemen hemen beş yüz yıl geçtiği halde, bugüne bugün İtalya ve İspanya'da yaramaz çocukları korkutmak için, 'Viene Dragutte, Turgut geliyor' denilir" diyor yazar (300) ve ne yazık bundan kıvanç duyuyor.

Halikarnas Balıkçısı ve onun gibi düşünenler, hümanizmi, ulus olarak antik hümanist kültürün benimsenmesinde görürler. Ancak ulus olarak hümanizmanın mirasçısı olduğumuzu ilan etmek insancılık değildir; insancılık, kendini (ve belki ulusunu), kişisel (ve ulusal) farklara rağmen, insanlığın içinde ve onun ayrılmaz bir parçası olarak görmek, böyle hissetmek ve sanat yapıtı yaratırken ya da roman yazarken de bu tür bir dünyayı yeniden yaratmaktır. Oysa bir yöreyi ya da bir ulusu hümanist, "ötekileri" ise farklı ve hele aşağı görmek, hümanizm ya da insancılık değil, ulusçuluktur. Hümanist olmak, insanların ortak değerler paylaştıklarına inanmaktır. Ahmet Mithat gibi örneğin, kişi, benimsediğini ileriye sürdüğü "insancılık"tan ulusal kıvânç duyuyorsa, artık o kıvanç duygusu insancıl değil ulusaldır. Ne yazık ki, hem ulusal hem de hümanist kıvancın sevincini aynı anda duymak olanaklı değildir.

İki romanı okurken, Avrupa Birliği'ne yönelen Türkiye'de Balkan, Birinci Dünya ve Anadolu Savaşı'nın fırtınalarını yaşamamış, ulusal devlet kültürüyle karşı karşıya kalmamış Ahmet Mithat'ın yazdığı romanın örnek oluşturamayacağını düşündüm. Bunu istemek zaten gerçekçi bir istek değildir. O yazarın ideolojisi geride kalmıştır. Ama herhalde gençlerimiz Avrupa düşmanı 1966 romancısına yakın bir anlayışla da yetiştirilmemelidir. Avrupa ile karşıtlık yaratmayan, var olan peşin yargıları yeniden üretmeyen, daha da körüklemeyen bir ulusal kimliğe gerek var gibidir. Kimlik sorunlarına el atmış düşünürlere eleştirel bir biçimde yeniden yaklaşmaktan da ancak yarar beklenir. ■

---

1. Ahmet Mithat, *Hasan Mellah (Denizci Hasan)*, 2 cilt, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1975 (ilk basım 1874); ve Halikarnas Balıkçısı, *Turgut Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1988 (ilk basım 1966).
2. Bunları bir Türk denizci beş yaşlarında bir çocuk olan Turgut'a anlatmaktadır; yani 15. yüzyıl sonlarında. Protestanlık ise Luther tarafından 1529'da ilan edilmiştir. Bu tür tarihsel tutarsızlıklar kitapta az değildir.

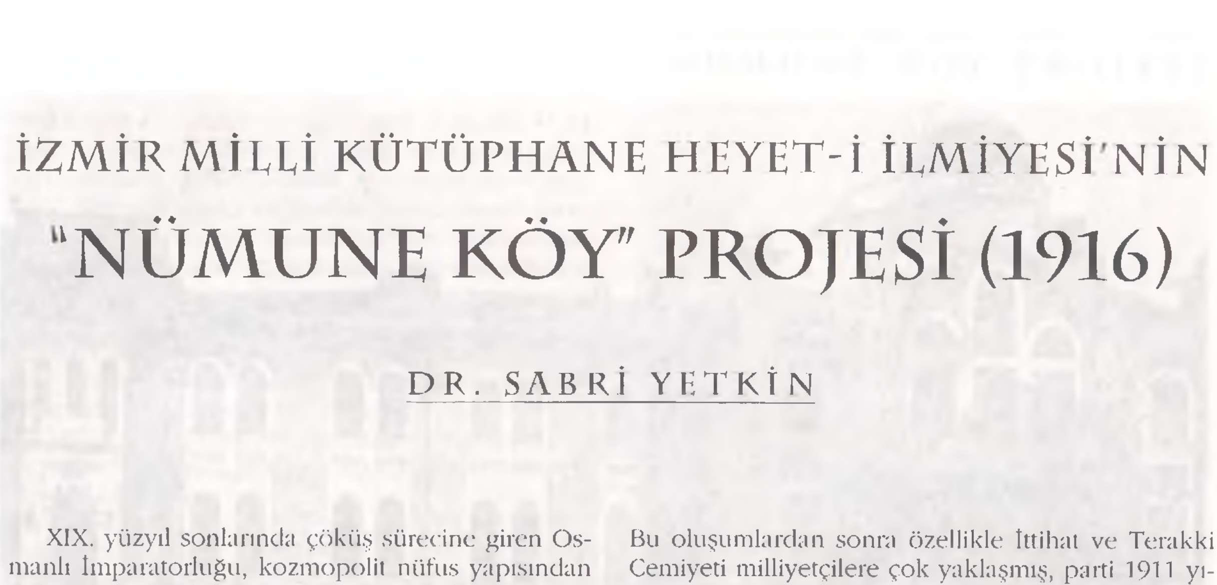

İZMİR MİLLİ KÜTÜPHANE HEYET-İ İLMİYESİ'NİN "NÜMUNE KÖY" PROJESİ (1916)

DR. SABRİ YETKİN

XIX. yüzyıl sonlarında çöküş sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu, kozmopolit nüfus yapısından dolayı büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. İmparatorluğun çöküş sorunlarına çözüm önerileri getiren çeşitli siyasal düşünceler ortaya çıkmıştı. Başta Osmanlıcılık olmak üzere, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık olarak karşımıza çıkan bu düşüncelerden Osmanlıcılık ve İslamcılık, II. Meşrutiyete kadar egemen olan düşünce tarzlarıydı. Türkçülük, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelişme göstermişse de, imparatorluğun nüfus yapısından ötürü yıkıcı olabileceği kuşkularından dolayı pek revaç görmemişti. Nitekim 1908'de Jön Türk devrimi ile II. Meşrutiyet gerçekleştirildiğinde, Osmanlı ülkesinde milliyetçilik akımının varlığı bile sezilmiyordu. Hiçbir yayın organı, hiçbir örgüt bu düşünceyi savunmuyor, hiçbir siyaset adamı ve parti bir konuda açık bir tutum takınmıyordu.[1]

İmparatorlukta Türkçü düşüncenin yapısı böyle iken, II. Meşrutiyet öncesinde Türkçüler, çalışmalarını sürdürerek, Osmanlı milleti veya milliyetinin olamayacağını ve Osmanlılığın çözüm önerilerini reddedip yeni bir çözüm yolu, Türk milliyetçiliği yolunu öneriyorlardı.[2] Türkçü düşüncenin temel taşını, Yusuf Akçura'nın 1904 yılında yayımlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesi oluşturur.[3] Irk kavramı üzerine oturtulmuş bir Türk milliyetçiliğini savunan bu makale, her zaman "pantürkizm"in manifestosu olarak kabul edilegeldi.[4] Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset"te çok kullandığı "ırk" sözcüğü, Arapça kökenli bir sözcüktür ve ilk anlamı kökendir. Ancak bu kelime sonraları kanın saflığını ifade etmek üzere soy, sop anlamında da kullanılmıştır.[5] Ayrıca bu makaledeki milliyet tanımı Alman ya da Slavların bu konudaki anlayışlarına yakınlık göstermektedir ve Türkiye'deki milliyetçilik eğilimlerinin gelişmesi ile imparatorluktaki Alman etkisi arasında büyük bir bağ vardır.[6]

II. Meşrutiyet sonrası imparatorlukta, Türkçülük büyük bir hız kazanmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti bu akıma ilgi duymuş, hatta desteklemiştir. İmparatorlukta milliyetçi hareketin yükselişinde birçok faktörün hesaba katılması gereklidir. 1908 sonrası Balkanlarda büyük toprak kayıpları, adaların yitirilmesi ve ardından Trablusgarp ve Balkan savaşlarının yenilgileri, milliyetçiliği aşırılaştırmıştır. Bu oluşumlardan sonra özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti milliyetçilere çok yaklaşmış, parti 1911 yılında Osmanlıcı olan programını Türkçüleştirmiştir.[7]

Türkçüler, milletleşmenin doğal bir olgu olduğunu, bunu gerçekleştirebilmek için halka "milliyetçilik şuuru"nun kazandırılmasının gerekliliğine inanıyorlardı. Bu düşüncelerini gerçekleştirebilmek için 1911 yılında Türk Yurdu Cemiyeti'ni kurdular ve bu cemiyetin yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisi, imparatorlukta Türk milliyetçiliğinin en güçlü sesi oldu.[8] Derginin öncülüğünü Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu yaparken, kuruluşuna Enver Paşa da destek olmuş, hatta para yardımı yapmış ve İttihat ve Terakki bu dergideki görüşleri paylaşmıştır.[9] Dergide yayımlanan yazılarla imparatorluktaki Türk unsuru içinde büyük bir heyecan yaratılmış, hatta durum "yeni bir ırkın keşfi" olarak yorumlanmıştır.[10]

Balkan savaşının ağır yenilgisi, Türkçülerin tezini doğrulayarak, itibarlarını yükseltmiştir. Bu gelişmeler sonrası Türkçülük kültürel bir akım olmaktan çıkarak, siyasal bir içerik kazanmaya başlamıştır. Bunun için Türkçüler, ilk hedef olarak, siyasal bir Türk birliğini, yani Turancılık ülküsünü öngörmeye başladılar. Turancılık ülküsünün sınırlarına ve diğer unsurlardaki farklı fikirlerin tartışılmasına baktığımızda, Alman birliğinin kurulması öncesindeki tartışmalara benzemektedir. Bir anlamda imparatorluktaki Alman etkisiyle, Alman milliyetçiliğinden esinlenen Türkçülük bir "pan" hareketi şekline dönüşmüştür.[11] I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girilmesi ve Rusya ile karşı kamplarda yer alınması, Türkçülerin siyasal ideallerinin daha fazla gündeme gelmesine yol açmış ve Türkçülük aşırı derecede yükselen bir değer olmuştur. Nitekim 1914'te özellikle Almanya'nın yanında savaşa girildiğinde, Türk milliyetçiliği imparatorlukta sağlam bir biçimde kök salmıştır.[12]

II. Meşrutiyet döneminde imparatorlukta Türkçü düşünceler böylesine yükselirken, imparatorluğun en kozmopolit bölgelerinden biri olan ve sahip olduğu zenginliğin çok büyük bir kesiminin gayrimüslim ve Türk dışı unsurların elinde bulunmasına duyulan tepki sonucunda İzmir'de de Türkçülük yükselmeye başlamıştı. Türkçüler, "milli şu-

İzmir Milli Kütüphane ve sineması.

ur"u yaratabilmek için eğitime çok büyük önem veriyorlardı. Bu anlayış İzmir'de de egemendi. İzmir'deki İttihatçılar, şehirdeki azınlıkların eğitime verdikleri önemi görerek, İzmir halkını milliyetçilik yönünden bilinçlendirme ve eğitme çabalarına girişiyorlardı. Bunun için o dönemin sloganı sayılan "milli" unvanını taşıyan bir kütüphane kurmayı tasarlıyorlardı. 1911 yılında girişimlerini hızlandırırlar, İttihat ve Terakki'nin kâtib-i mesulü Küçük Talat (Muşkara) Bey ve Kadızade İbrahim Bey, kütüphane kurma konusunda Celal (Saygun) Bey'i teşvik ederler.[13] Celal Bey, bu teşvik üzerine sekiz kişilik bir arkadaş grubuyla, İzmir Milli Kütüphane'nin çekirdeği olan "İlm ü İrfan Encümeni"ni kurar.[14] Söz konusu encümen, İttihat ve Terakki'nin İzmir Şehir Kulübü'nde toplantılar düzenleyerek, Milli Kütüphane'nin kuruluşunu hızlandırmak için çalışır.[15] Bu encümen daha sonra 1912 yılında "Milli Kütüphane ve Teşvik-i Maarif Encümeni" adını alarak dernekleşmiş[16] ve sonuçta 23 Haziran 1912'de İzmir Milli Kütüphane kuruluşunu tamamlayarak, okuyucuların hizmetine girmiştir.[17] Sonunda İttihatçılar amaçlarına ulaşmışlardı ve İzmir'de Türk gençlerine milli şuur verebileceklerdi. Kütüphanenin kurucuları, yöneticileri ve üyelerine bakıldığında, bunların çok büyük bir çoğunluğunun İttihatçı, hatta İttihat ve Terakki'nin üst düzey yöneticileri oldukları görülür. İttihat ve Terakki, İzmir Milli Kütüphane'yi yan kuruluşu gibi örgütlemiş ve burayı kendi örgütlenme aracı gibi kullanmaya çalışmıştır.[18]

1912 yılında çalışmalarına başlayan İzmir Milli Kütüphanesi, kuruluş nizamnamesinin 35 ile 42. maddeleri gereğince, eğitim görmüş yirmi dört kişinin yer alacağı bir "heyet-i ilmiye" oluşturacak ve bu heyet kütüphanenin ilmi işleriyle uğraşacak, araştırmalar yapıp projeler üretecek ve bunları İzmirlilere öğretecekti.[19]

İzmir'de milliyetçi düşünceleri pekiştirmek amacıyla böylesine örgütlenmeler gerçekleştirilirken, imparatorluktaki Türkçülük akımı da gittikçe gelişmekteydi ve bu oluşumlar çerçevesinde I. Dünya Savaşı'nın eşiğine gelindi. Türkçüler, Almanya ile birlikteliği arzulamaya başlamışlardı. Savaş arifesinde imparatorluğun yönetimini eline geçirmiş olan İttihatçılar ve özellikle Almanlar'a karşı büyük bir hayranlık besleyen Enver Paşa, Türkçü düşüncelerini uygulayabilmek için Almanya ile birlikteliği savunuyordu.[20] Sonunda imparatorluk I. Dünya Savaşı'na girdi. Savaş süresince tüm ülkede milliyetçilik ve özellikle Turancılık büyük bir artış göstermeye başlamıştı. Bu oluşumdan İzmir şehri de etkilenmiş ve savaş sırasında İzmir'de Türkçü düşünceler aşırılaşmaya başlamıştı. Nitekim dönemin İzmir basını Turancılık yaparken,[21] İttihat ve Terakki'nin İzmir kâtib-i mesulü de şehirde Türkçülük yapmaktadır ki, bu durum İzmir Rum Metropoliti tarafından Enver Paşa'ya şikâyet edilmiştir.[22]

Savaş sırasında kayıplar ve yenilgiler arttıkça, doğal olarak milliyetçi düşünceler de artmaya başlamıştır. Alman hayranı olan Enver Paşa'nın yönetimindeki Harbiye Nezareti, 1916 yılında nüfusun azaldığını ve "ırkın an be an şayan-ı teessüf bir tereddi (soysuzlaşma)"ye uğradığına inanarak,[23] Alman ekolünden esinlenen "Genç ve Gürbüz Dernekleri" adında izci teşkilatı oluşturmuştur.[24] Harbiye Nezareti, ayrıca cepheden dönen malul askerlerin iskan edileceği "nümune köyler" oluşturulmasını da planlamıştır ve bu planını askerlik şubelerine tamim etmiştir. Harbiye Nezaretinin nümune köy projesinden esinlenen İzmir Milli Kütüphane Heyet-i İlmiyesi, 25 Ağustos 1916 tarihini taşıyan; "sağlam, sağlıklı, yetenekli ve eğitimli insanlar yetiştirmeyi hedefleyen" ayrıntılı bir "nümune köy" projesi kaleme almış ve bu projeyi onaylatmak ve uygulamaya koydurabilmek için Harbiye Nezaretine göndermiştir.

NÜMUNE KÖY PROJESİ

(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti, No: 1/2-2/14.)

İzmir Milli Kütübhane
Dahiliye Nezaret-i Celilesine

Maruzatımızdır

Bundan evvel Harbiye Nezaret-i Celilesi tarafından ahz-ı asker şuebatına tamim olunup gazetelerde manzurumuz olan ilanda Osmanlı memleketinin mevaki-i münasebesinde nümune köyleri tesisiyle malulin-i askeriyenin buralarda iskân olunacağı beyan buyurulmakta idi.

Nezaret-i celilenin işbu tamimindeki maksad hayat-ı milliye için en mühim bir kaziye teşkil etmekte bulunmasına ve işbu teşebbüsün hız ara-yı husul olması hayat-ı ictimaiye-i Osmaniyemizde fevkalade hüsn-ü tesir edeceği nazar-ı mütalaaya alınarak şu fikr-i mukaddesin hadim ve müteşebbisleri meyanında bulunmağa bizi teşvik eyledi.

Günden güne nüfus-ı Osmaniyenin azalmasını ve ırkın an be an şayın-ı teessüf bir tereddiye uğramasını en ziyade nazar-ı dikkate alan Harbiye Nezaret-i celilesinin yine bu maksad-ı hayr ile izci teşkilatı ve gürbüz derneklerini kendi taht-ı idare ve himayesine alması da ayrıca şayan-ı şükran bir keyfiyet teşkil eylediğinden vilayetimizin münasip bir mahallinde de salifü'z-zikr köylerden birinin teşkili Aydın vilayetinde siyaseten, ırken, iktisaden ziraaten ve sanaaten kabiliyeti hasebiyle pek muvafık görülmüş ve bu sebeble keyfiyetin makam-ı samilerinden istirhamına cesaret hasıl olmuştur.

Heyet-i acizanemiz İzmir'de muhtac olduğumuz mevaddan kütübhaneler tesisiyle memleketin irfanına yardım etmeyi düşünerek bundan üç sene mukaddem on beş lira bir sermaye ile "İzmir Milli Kütübhanesi" namıyla bir kütübhane tesisine çalışarak bu gün on beş bin cild kitabı havi beş bin lira kıymetinde bir kütübhane vücuda getirmeye muvaffak olarak istikbal için yirmi bin liralık kütübhane binasının inşasıyla iştigal ve on bin liralık bir tiyatro sinemanın noksanlarını ikmale sai ve gayret eylemektedir.

İzmir Milli Kütüphane'nin kuruculuğunu üstlenen ve uzun yıllar müdürlüğünü yapan Celal (Saygun) Bey.

Fakat bir millet yalnız mütalaahanelerle ileri götürülemeyeceği aşikâr olduğundan memleketin temeli olan köyden ve köylüden ıslahata başlamak en esaslı hıdmet olacakdır. Buna binaen vücudunu memleketin hayrına sarf etmeği kendisine vazife bilen heyetimiz bu babda da fahriyen çalışmak istiyor. Makam-ı samilerince buna muvafakat buyurulduğu takdirde atide münderic şerait dahilinde heyet-i acizanemize lazım gelen salahiyetin itasını ica ederiz.

Fikr-i acizanemizce şimdilik yeniden bir köy tesisinden ise en kabiliyetli köylerden birisi intihab olunarak lazım gelen tecrübelerin burada tatbikiyle en ziyade muvaffak olunacak tariklerle diğer köylere de ıslahın teşmil olunması muvafık olacakdır.

İşte başlayabilmek için heyet-i acizanemize itası icab eden müsaadat ber-vech-i zir olmalıdır:

1- Islah olunacak köyün heyetimiz tarafından intihabı

2- Heyetimizin intihab olunan köy üzerinde resmi bir heyet-i hamiye sıfatıyla tanınması

3- Heyetin ilmi ve fenni bir suretde takarrür ettireceği iskân, iaşe, tedris, teehhül, hıfzı's-sıhha, usul-i ziraat, usul-i ticaret hakkındaki projelerinin

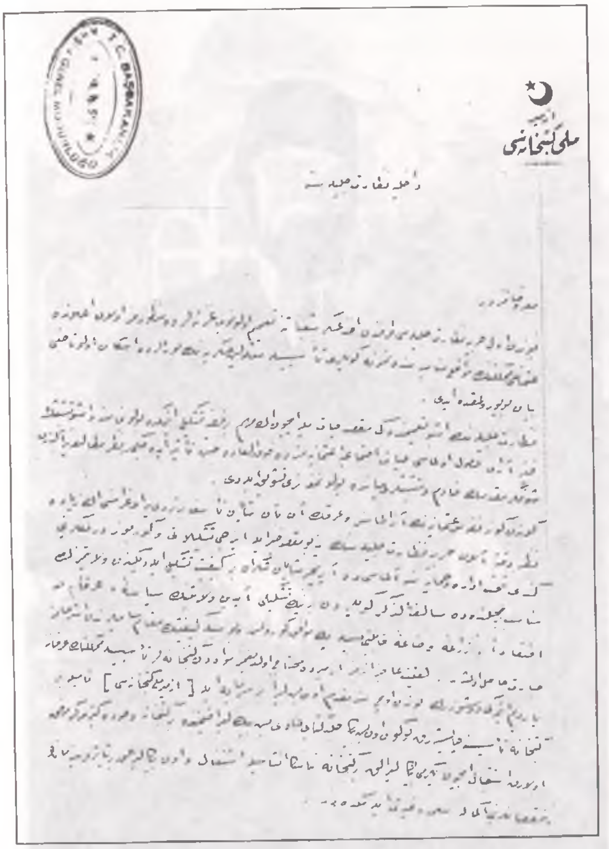

"Nümune köy" projesinin ilk sayfası.

serbest surette tatbik etdirilmesine mümanaat olunmaması ve kuvve-i hükümetle buna müzaheret olunması.

4- Teşkilat-ı idariye hakkında mesela heyet-i ihtiyariye, sulh heyetleri, tevellüdat ve münakahat ve ilh. mevadd için kuyudat teşkiline mümanaat olunmaması

Keyfiyetleridir.

Bir köy üzerinde tatbiki icab eden ıslahat projelerinin de şimdilik misal olmak üzere atidekilerden ibaret olmak lazım geleceğini zan eyliyoruz ki bunları da görüleceği üzere kırk iki maddede hülasa edebiliyoruz.

Köyde ilk yapılacak işler:

1- Sene, ay ve gün hesabıyla tescil-i nüfus.

2- Cemiyet-i müteşebbisenin tabibi vasıtasıyla kadın ve erkek köylülerin bi'l-muayene hastalıklarının tasnifi.

3- Arazi, emlak ve nakd nisbetinde derecatı tayin.

4- Nikâh-tevellüdat-vefiyat cedvelleri (vefiyatın hastalıkları).

5- İmam, muhtar, heyet-i ihtiyariye intihabı.

6- Elbiselerin tanzimi.

7- Vukuat sicili (kabahatler-cürmler-cinayetler).

8- Çocuklu ve çocuksuzlar (bir anadan kaç çocuk, bir babadan kaç çocuk).

9- Tedavi-tedabir-i vakiye-ilk sıhhi muavenetler (Yılan, akreb sokmasına, burun kanamasına, güneş urmasına ilh. dair ders).

10- Hastalara nasıl bakılır, yara nasıl sarılır.

11- Ecza-yı tıbbiye (Alat-ı ibtidaiye, şırınga, lavman, asepsi, anti asepsi).

12- Fena ve iyi sular (menbalar, kuyular).

13- Kütübhane, arşiv (evrak-ı esasiye).

14- Yollar.

15- Lağımlar.

16- Gusulhaneler, mecari.

17- Umumi ve hususi mahallerde tathirat-ı fenniye.

18- Mütalaahane tarzında kahvehane.

19- Terbiye ve ictimaiyet öğreten levhalar.

20- Nümune odası (muhitin eşya ve mahsulatı).

21- İctima odası (menfaat-ı umuma şamil işler hakkında).

22- Hanelerde tadilat-ı fenniye.

23- Riyazat-ı bedeniye.

24- Müctemian riyazat-ı bedeniye talimleri-eşkal dahilinde raks ve taganni.

25- Hayvan geçmeyen yerlerde ağaçlı yollar ve ağaçlıklar yetiştirmek.

26- Mümkün olduğu kadar su mikdarını tezyid.

27- Zabıta-ı mahalliye.

28- Köyde hıdmet-i mecburiye-i belediye (nakden veya bedenen).

29- Ceza-yı nakdi.

30- Büyüğe ve malumatlıya riayet.

31- Kadına, küçüğe rıfk ve hürmet.

32- Köy sulh mahkemesi (cemiyet ve heyet-i ihtiyariye vasıtasıyla).

33- Köyün kurbindeki yolları tanzim.

34- Basit umur-ı nafia alat ve edevatı (kazma, kürek, köskü, el arabası) fahri yol çavuşu.

35- Basit belediye teşkilatı ve edevat-ı lazımesi.

36- Harike karşı tedabir ve alat ve edevat (en lüzumlu olanlar).

37- Sebzevat, çiçek bağçeleri, bostan ve bağlar (hastalıkları, tedavileri, ıslahları).

38- Muallim ve mekteb (kızlara ve erkeklere bağçe mektebleri).

39- Umumi jimnastikhane (alat ve edevatı ve fahri memuru).

40- Kireç ocağı, tuğlahane, demirhane, arabahane, nalband, çilingir, kunduracı, terzi, kitabcı (kum, kireç, tuğla depoları), bi'l-ahire büyük imalathane.

41- Tasarruf sandığı (haftalık taksit, toplanan akçenin merkezde Ziraat Bankası'nda hıfzı).

42- Usul defteri, şirket tesisi tedrisatı.

Nümune köylerinde bulunur.

1- Nezafet, taharet (bol su)

2- Asar-ı medeniye (kütübhane, eczahane, kuyudat dairesi ilh.)

3- Umumi lağım

4- Terbiye-i ictimaiye

5- Sahihü'n-nesebiye erkekler ve kadınlar

6- Hıfzı's-sıhhat kavaidine göre yetişen çocuklar

7- Kâmilen okuyub yazan insanlar

8- Mesleki ve askeri kuyudat
9- Demirhane
10- Marangozhane
11- Ebe kadın (şehadetnameli)
12- Eczahane
13- Tabib
14- Kaza ve hastalıklara müteallik tedabir-i evveliyeyi bilenler insanlar
15- İyi bakılmış bağçeler, bağlar, bostanlar
16- Güzel sıhhi emakin

Nümune köyleri neye yarar:

1- Sıhhati yerinde olanlardan sıhhati yerinde bir neslin zuhuruna.
2- Tekessür-ü nüfusa.
3- Servet-i Umumiyenin tezayüdüne.
4- Ahlakın hüsn-ü muhafazasına.
5- Ormanların muhafazasına.
6- Riyazat-ı bedeniyenin intişarına.
7- Sanayie, maarife, ziraata
8- Kuvvetli cesur asker yetişmesine ilh.

Mevadd-ı anafenin tatbiki için halen paraya da ihtiyacımız olacağını zannetmiyoruz. Heyetin mesaisini tanzim edecek olan masarıf-ı cüziyenin Milli Kütübhane sandığından tesviyesi kabil olduğu gibi nümune köyünde yapılacak ıslahatın ise köyün ve sakinlerinin serveti ile husule gelmesini temenni eylemek de en doğru bir tarik olacakdır.

Hülasa: Harbiye Nezaret-i Celilesinin nümune köyleri hakkındaki tamininden mülhem olarak balada zikr olunan mütalaatımızı huzur-ı devletlerine arz eyler ve muvafık görüldüğü takdirde makam-ı vilayete icab eden evamirin itasını ihtiramat-ı kalbemize terdifen arz ve istirham eyleriz. Ol-babda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 12 Ağustos 332 (25 Ağustos 1916)

(Pullar ve Mühürler)
(İmzalar)
Milli Kütübhane Müdürü, Ahmed (Okunamadı)
Milli Kütübhane Heyet-i İlmiyesi Azasından
(Okunamadı)
Milli Kütübhane Heyet-i İdare Azasından,
Maksutzade İbrahim Edhem
Milli Kütübhane Heyet-i İlmiye Azasından,
Filibeli (Okunamadı)
Milli Kütübhane Heyet-i İlmiye Azasından,
Doktor Şahab Sıdkı

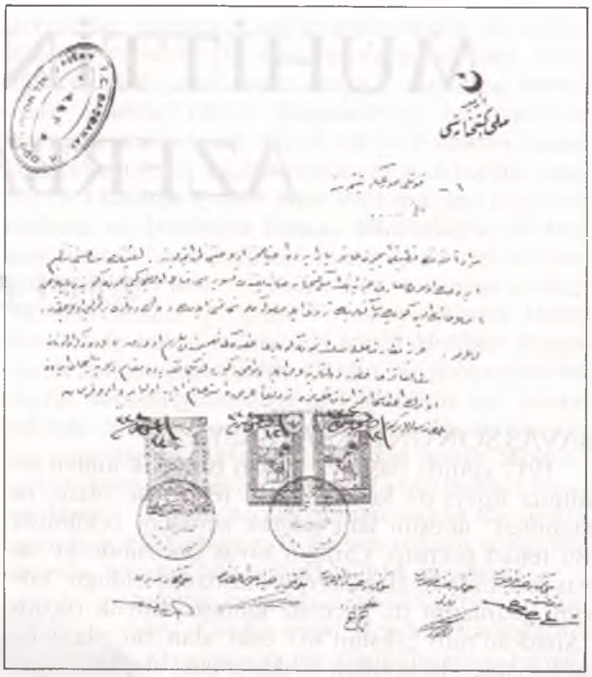

"Numune köy" projesinin son sayfası.

---

1. François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, Ankara, 1986, s. 53.
2. Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. V, s. 1397, ve Georgeon, *age*, s. 8.
3. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1976, s. 19 36.
4. Niyazi Berkes, "Unutulan Adam", *Sosyoloji Konferansları*, XIV, İstanbul, 1976, s. 194-203; Georgeon, *age*, s. 36-37 ve Hanioğlu, *agm*, s. 1396-1397.
5. Georgeon, *age*, s. 39.
6. Almanya'nın Osmanlı imparatorluğundaki etkileri ve bu gelişmeler için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983, s. 62-64 ve 136-137.
7. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, c. 1, İstanbul, 1984/2, s. 11.
8. Georgeon, *age*, s. 59.
9. Tunaya, *age*, s. 11 ve Georgeon, *age*, s. 59.
10. Hanioğlu, *agm*, s. 1397.
11. Hanioğlu, *agm*, s. 1397.
12. Georgeon, *age*, s. 53.
13 Çiğdem Erkal İpek, "Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Kurtuluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu-Özel Sayı), 3 (1993), s. 227.
14. Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan (İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları)*, İstanbul, 1986, s. 117.
15. Erkan Serçe, *İzmir'de kitapçılık (Başlangıcından Harf Devrimine)* İzmir, 1990, (DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 100 vd.; Erkan Serçe, "Tanzimattan Cumhuriyete İzmir'de Kütüphanecilik", *Erdem*, c. VII, 20 (1991), s. 735-751. Mustafa Şahin, "Dünü ve Bugünüyle İzmir Milli Kütüphane", *Tarih ve Toplum*, 134, (1995), s. 40. Ayrıca kütüphanenin kuruluşu ile ilgili çeşitli bilgiler şurada bulunmaktadır: Pınar Duman, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Milli Kütüphanesinin Tarihi*, izmir 1995, (DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 36 vd.
16. *Anadolu*, 12 Şubat 1912-30 Kânun-ı sani 1328.
17. Aksoy, *age*, s. 117 ve İpek, *age*, s. 230.
18. Kurucu, yönetici ve üyelerin isimleri için bkz. Aksoy, *age*, s. 117; İpek, *agm*, s. 231; Şahin, *agm*, s. 41. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Milli Kütüphane arasındaki yoğun ilişkiye ait bilgiler şurada bulunmaktadır: Serçe, *agt*, s. 102-103 ve Serçe, *agm*, s. 743-745.
19 *İzmir Milli Kütüphane Cemiyetinin Nizamname-i Esasisidir*, İzmir, 1934.
20. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1908-1914)*, c. II, İstanbul, 1981/3, s. 542 vd.
21. Sabri Sürgevil, *1914 1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası*, İzmir, 1984, (EÜ Edebiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi), s. 151.
22. Süregevil, *agt*, s. 160.
23. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti*. No: 1/2-2/14.
24. Harbiye Nezaretinin idaresinde oluşturulan genç ve gürbüz derneklerinin kurulması ve bu derneklerin örgütlenmesi için konferanslar veren Alman Miralayı "Von Hoff"un faaliyetleri için bkz. *Ahenk*, 12 Temmuz 1916-29 Haziran 1332; *Ahenk*, 27 Ağustos 1916-14 Ağustos 1332; ve *Ahenk*, 31 Ağustos 1916-18 Ağustos 1332.

MUHİTTİN BİRGEN VE AZERBAYCAN*

ZEKİ ARIKAN

SAVAŞ SONUNDA KAFKASYA

1917 yılında başarıya ulaşan Bolşevik ihtilali sonunda Rusya'da kurulan yeni rejim "ne ilhak, ne tazminat" ilkesini ilan ederek savaştan çekilmişti. Bu temel prensip, Çarlığın savaş öncesinde ve savaş sırasında bağlaşıklarıyla imzalamış olduğu "taksim" planlarını da geçersiz kılmıştı. Büyük ölçüde "Anadolu'nun taksimi"ni[1] esas alan bu planların Bolşevikler tarafından açıklanması, devletlerarası diplomatik ilişkilerde bir bunalıma ve güvensizliğe de neden olmuştu. İşte bu yüzdendir ki Wilson'un ünlü on dört maddesi içinde, uluslararası ilişkilerde açık diplomasi ilkesine yer verilmişti. Bolşeviklerle Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yer aldığı devletler arasında savaşa son vermek için görüşmeler Brest-Litovsk'ta başladı. Bu görüşmeler sırasında henüz Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu'daki Türk topraklarının boşaltılması gündeme geldi. Ancak Kamanev, Osmanlı temsilcisi Zeki Paşa'ya, Doğu Anadolu'nun boşaltılması için bu bölgeden başka yerlere göçmüş kimselerin, milliyet ve din ayırımı gözetilmeksizin yerlerine dönmelerini şart koşuyordu. Bu, Ermenilerin göç ettirildiği topraklara dönebilecekleri anlamına geliyordu. Öte yandan Enver Paşa, Berlin Antlaşmasından beri Rus işgali altında bulunan elviye-i selasenin (üç sancak: Kars, Ardahan, Batum) geri alınması konusunda direniyordu. Nitekim 3 Mart 1918'de imzalanan antlaşmayla[2] hem savaş sırasında işgal edilmiş topraklar hem de elviye-i selase kurtarılmış oldu.[3]

Öte yandan Ekim Devrimi, Kafkasya'da çözülmeyi hızlandırmış, önce federasyonlar kurulmuş, sonra bağımsız devletler ve devletçikler ortaya çıkmıştır. Bu harekette Çarlıkla olduğu kadar birbiriyle olan savaşlar da hesaba katılmalıdır.[4]

Bu çerçeve içinde Azerbaycan'ın durumu dikkati çekmektedir. Bakû petrolleri Almanların iştahını kabartmaktadır. Nitekim Almanlar, Gürcülerle anlaşarak Kafkasya'ya asker çıkarmışlardır. Kafkasya'daki ilk siyasal yapılanma sürecinde Azerbaycan, Mavera-yı Kafkas Federasyonu içinde yer almış, ancak iç çatışmalar nedeniyle Gürcistan'ı izleyerek federasyondan ayrılmıştır.[5] Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlık ettiği "Azerbaycan Milli Şûrası" ülkenin bağımsızlığını ilan etmiş (28 Mayıs 1918) ve Feth Ali Hanhoyski'nin yönetiminde ulusal bir hükümet kurulmuştur. Hükümet merkezi başlangıçta Gence idi.[6] Bu cumhuriyet 22 Nisan 1920 tarihine kadar yaşamıştır. Böylece İstanbul'da bir devlet yıkılırken Kafkasya'da küçük bir Türk devleti kurulmuş bulunuyordu. Bu devletin nüfusu az, sınırları küçük olmakla beraber, memleketi zengin, iktisadi kuvveti büyük ve nüfuzu da Kafkasya'da kuvvetli idi.[7]

Azerbaycan'da yeni bir cumhuriyet kurulmasını Bolşevikler hoş karşılamadı. Ruslar ve Ermeniler sistemli olarak Azerbaycan halkını katlediyorlardı. Bu durumda Azerbaycan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istedi.[8] O sırada Suriye ve Irak cepheleri çözülmeye başlamış, asker kaçakları ülkenin her köşesine yayılmış, güvenlik altüst olmuş ve ekonomik durum tamamen felç olmuştu. Buna karşın Kafkasya'ya büyük önem veren Enver Paşa, derleyebildiği en son ve seçkin kuvvetleri Kafkas cephesinde görevlendirmekte duraksamadı. Amcası Halil Paşa, İslam Orduları Grubu Komutanlığına atandı. Kardeşi Nuri Bey (Paşa) de İslam Ordusu Komutanlığına getirildi. Tunaya, bütün bu çabaları, Enver Paşa'nın Turan devletinin kurulması yolundaki planlarının bir parçası olarak görmektedir.[9] Ancak Tunaya şunu da eklemektedir: "Turancılık yalnızca bir hayale mi dayanıyordu? İttihatçılar bu sorunun somut ve gerçekçi yanıtını bulduklarından emindiler ve bu da yüzde yüz ideolojik bir madde olan petroldü."[10]

Öte yandan İngilizler, İran üzerinden hareket ederek Bakû'ya girmişlerdi (17 Ağustos 1918). Bu arada Sovyetler de Almanlarla Bakû petrolleri konusunda uzlaşma yollarını arıyorlardı. Türk ordusu ileri harekâta devam ederek 14-15 Eylül 1918 tarihinde şiddetli bir çatışma sonucunda ağır kayıplar vererek Bakû'ya girdi. İngiliz ve Ermeni kuvvetleri kaçtı. Bu harekâta katılmış olan Yüzbaşı Selahattin, Türk ordusunun Bakû'ya girdiği gün halkın duyduğu sevinç ve coşkuyu oldukça canlı bir dille anlatmaktadır. Nitekim Azerbaycan'da Enver Paşa adına, Halil Paşa adına marşlar bestelendi, türküler yakıldı.[11]

---

* Bu yazı, Muhittin Birgen üzerine yaptığımız fakat henüz basılmamış bir araştırmaya dayanmaktadır. Bu araştırmam sırasında bütün çabalarıma karşın Muhittin'in ailesinden ve yakınlarından birine ulaşamadım. Sevgili kızı "Küçük" Asude'nin yaşayıp yaşamadığını -yaşamasını dilerim- bilmiyorum. Bu konuda bana yardımcı olacaklara şimdiden teşekkür ederim.

Halil Paşa, başkomutanlığa çektiği 2 Ekim 1918 tarihli şifrede elde edilen kaynağın, yani petrolün bütün sıkıntılarımızı karşılayacak ölçüde bulunduğunu yazıyordu.[12] Tunaya'nın deyişiyle ölüm yatağında bulunan hasta bir iksire kavuşmuştu. Fakat çok geçmeden Mondros Mütarekesi imzalanmış ve bunun 11. maddesi gereğince Türk ordusu Kafkasya ve İran'ı boşaltmak zorunda kalmıştı. İttihatçılar, bu çekilmenin yaratacağı boşluktan Gürcü, Ermeni ve İngilizlerin yararlanmasından kaygılandıkları için Cenubi Garbi Kafkasya Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmuşlardı. Bu yapılanma çok geniş ölçüde İttihat ve Terakki'nin gizli örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'nın eseri idi.[13]

MUHİTTİN'İN KAFKASYA YOLCULUĞU

Türk ordusu çekilirken oldukça kalabalık bir Türkiyeli unsur Azerbaycan'da kalmış bulunuyordu. Bunlar içinde kimi İttihatçı paşalar da vardı. Bunun dışında komiteci İttihatçılar, savaş tutsakları da bulunuyordu. Azerbaycan, 1917 ihtilalini yakından tanımak için Rusya'ya giden birtakım idealist gençlerin de bir uğrak yeri olmuştu. Mütarekeden sonra yurtdışına kaçmış olan İttihaçılar için de Kafkasya ve Azerbaycan önemli bir örgütlenme ve faaliyet alanı olmuştu.[14] Böylece Azerbaycan'a siyasal amaçlı ya da amaçsız pek çok Türkiyeli Türkün sığındığı görülmektedir. Bütün bunlar Azerbaycan'da "misafir" olarak kabul ediliyor ve büyük saygı görüyorlardı:

"O sırada Azerbaycan'da Türkiyeli Türk olmak, büyük bir imtiyaz sahibi bulunmak demekti. Azerilerin, büyük büyük kudretle ağabeyleri olarak tasavvur ettikleri bir Türk, orada ancak izaz ve ikram görürdü. İster zabitlik ve polislik gibi hizmetlerde çalışan insanlardan olsun, ister Halil Paşa ve Küçük Talat gibi muhacir ve mülteci unsurlardan bulunsun, Azeri hükümeti, her Türkü, kendisine doğrudan doğruya bir yardımcı yahut da izaz ve ikram edilmesi lazım gelen büyük bir imtiyazlı bir misafir olarak kabul ediliyordu. Ev veriyor, emrine hizmetçiler tahsis ediyor, masrafını ve cep harçlığını temin ediyordu. Harbin bütün tahribatına rağmen zengin kalan ve pek çok zengin insanı bulunan Bakû bütün Türkler için, o zamanki karışık ve dalgalı dünya içinde, en emin ve rahat bir liman vazifesi görmüştür."[15]

İşte bu tarihlerde Tiflis-Moskova-Bakû üçgeni içinde mekik dokuyanlardan biri de Muhittin Birgen (1885-1951) idi. İttihatçı solun önde gelen adlarından olan Muhittin, *Tanin* gazetesinin başyazarı idi. Aynı zamanda Çorum mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmişti. Gazete mütarekede kapandı. Muhittin, "ıslahat için Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın isyan ettiğini" duyunca, babasının "avantür" olarak nitelendirdiği bu harekete katılmaya karar verdi. Uzun bir yolculuktan sonra Ankara'ya ulaşan Muhittin burada gazetecilik yapmış ve 14 Aralık 1920-9 Mart 1921 tarihleri arasında Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nde bulunmuştu.[16] Yine İttihatçı solun önde gelenlerinden biri olan Kör Ali İhsan Bey'in başını çektiği "Mesleki Temsil" programı[17] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmediği için[18] Muhittin kırgın olarak Ankara'dan ayrıldı. Çünkü bu programın en büyük savunucularından biri Muhittin idi. İstanbul'daki evini dağıtan Muhittin, yanında kayınvalidesi, eşi Melahat Hanım, bir süre sonra Moskova'da Nâzım Hikmet'le evlenecek olan baldızı Nüzhet Hanım ve kızı Asude olduğu halde Kleopatra vapuruyla 1921 Mayısında Batum yolunu tuttu. Artık o da "göçebe İttihatçılardan" biri olmuştu.

Muhittin becerebildiği kadar tüccar olacaktı. Çünkü çoğu kendi arkadaşlarından oluşan bir ticari firmanın temsilcisi olarak Rusya'ya gidiyordu. "Aynı zamanda eline büyük ve emsalsiz bir inkılabı[19] yakından görmek ve tetkik etmek gibi büyük bir fırsat geçiyordu."[20] Ankara'daki "mücadele muhitinden ayrılmış olmak" içinde bir dert olmakla birlikte Kafkasya'nın Türkiye'sine doğru gitmek orada yeni şeyler görmek ve bir inkılabın göz önüne serilen dalgalarını seyretmek, verilerini bulmak ve yeni bir hayata doğru gitmek ona cesaret veriyordu. Bu cesareti bulacak kadar gençti ve enerjikti.

Muhittin, Batum'dan trenle Tiflis'e doğru yol alırken, "bu büyük inkılabın yaptığı perişanlığı" da görüyordu.[21] Paranın hiçbir değeri kalmamıştı. İnsanlar açtı. Trendeki döşemeler, giyecek yapılmak üzere sökülmüştü. O, bütün bunları tarihsel süreç içinde doğal buluyordu. Çünkü "Ne çare ki bir kül halinde alınması icap eden insan medeniyeti içinde ihtilal de vardı."[22]

İTTİHATÇILARLA İLİŞKİLER

Muhittin üzerine aldığı firmanın işlerini izlemek üzere Tiflis'ten Moskova'ya gitti. Onun Moskova'ya vardığı sırada Enver Paşa da Moskova'dan Kafkasya'ya doğru yola çıkmış bulunuyordu. Muhittin, Moskova'da Ali Bey'in (Enver Paşa) saray yavrusu karargâhına yerleşti ve burada paşanın amacını öğrendi. Batum'da bir İttihatçılar kongresi yapılacaktır. "İttihatçılar kongresi denilen şey de birkaç İttihatçının bir araya gelmesinden ibaretti."[23] Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek düşüncesinde olduğunu da karagâhtaki Reşit Kaplanof'tan öğrenen Muhittin, Dr. Nâzım'a bir mektup yazmaya karar verdi. Aslı elde olmayan bu mektubun özeti, İttihatçıların Anadolu'yu rahat bırakmalarıydı. "Bu fikri müdafaa ederken muhtelif şeyler söyledim. Bir süreden beri Anadolu içinde bulunduğumu, orada biz İttihatçıların bütün kredimizi kaybetmiş olduğumuzu, Enver Paşa, Anadolu'ya geçecek olursa iyi karşılanmayacağının muhakkak bulunduğunu anlattım..."[24] Bu mektup, Ali Bey'in (Enver Paşa) kuryelerine teslim edilmiş, fakat hiçbir zaman adresini bulamamıştır.

ENVER PAŞA'YLA SON GÖRÜŞME

Moskova'dan Kafkasya'ya dönen Muhittin, buradan Kâzım Karabekir Paşa'ya 16 Teşrinievvel 1921 tarihini taşıyan uzun bir mektup gönderdi.[25] Muhittin bu mektubunda, Enver Paşa'nın Anadolu işleriyle ilgilenmesinin doğuracağı olumsuz sonuçlardan söz etmemekte; tam tersine onu büyük bir cesaretle savunmaktadır. Ankara'da çıkan *Hâkimiyet-i Milliye*, Sarıkamış'ta yayımlanan *Varlık* gazetelerinde Enver Paşa ile "İslam İhtilal Cemiyetleri"[26] aleyhine yazılan yazıların yanlışlığına değinen Muhittin, paşayı "içtimai bir inkılapçı" olarak sunmaktadır. Muhittin, bu mektubunda İttihatçıların Anadolu işlerine karışmamaları için onları uyardığına ilişkin en küçük bir imada dahi bulunmamaktadır. Ancak Enver Paşa'ya bir mektup gönderdiğinden söz etmektedir.

Muhittin, Moskova'da göremediği Enver Paşa'yla son olarak Bakû'daki Türk elçiliğinin küçük bir odasında görüştü. Enver Paşa, sözde Afganistan'dan Moskova yoluyla Almanya'ya gidecek olan Cemal Paşa'yı Taşkent'te karşılamak üzere vapura binecekti. Çok gizli yolculuk yaptığı için kimseyle görüşmüyordu. Muhittin'in Bakû'ya geldiğini duyunca onunla görüşmek istemişti. Muhittin bu karşılaşmada, Enver Paşa'nın ruhsal durumunu son derece ilgi çekici bir biçimde betimlemektedir:

"Batum'da iken bir kayığa binip, Anadolu sahillerine çıkmak ve Elbe adasından dönen Napolyon gibi, askerlerin karşısına çıkıp işte geldim demek isteyen teşebbüslerini, oradaki yakın dostları kırmışlardı. Galiba biraz onlara dargın ve biraz da sahnesiz kalmış bir aktör olmaktan meyus, halinde bir ağırlık, gözlerinde bir bulut, tavrında bir sinir yüklülüğü, bir 'ambellement' vardı."[27]

Muhittin, Enver Paşa'ya, "Anadolu'yu rahat bırakmak ve tarihin ezdiği bizler için Türkiye'nin yeni doğurduğu enerjinin (Mustafa Kemal-ZA) muvaffakiyetine bir kenardan dua etmekten başka bir vazifemiz" olmadığını söylediği zaman o, biraz soğuk, ilgisiz, baştan savma "evet"lerle karşılık verdi. Yaklaşık bir buçuk saat süren bu görüşmeden sonra paşa vapura binip Hazer'in dalgaları arasında uzaklaştığı zaman, bir Azeri saz takımı, o sırada Azerbaycan'da dillerden düşmeyen bir şarkıyı çalıp duruyordu:

Yaşa! Yaşa! Mustafa Kemal Paşa[28]

Bir süre sonra Tiflis'in Şeytan Pazarı'nda Enver Paşa'nın serüveni konusunda çok çeşitli söylentiler yayılmaya başladı. Önce onun, büyük bir orduyla Taşkent'i ele geçirip Bolşevikleri ezdiği kulaktan kulağa dolaştı. Bunun yanında onun "dipsiz bir kuyuya" daldığını bilenler de yok değildi. Enver Paşa'nın yanında bulunan ve onun şehadetine tanık olan ve Basmacılar ordusundan kurtulan bir Taşkentli, 1923 ilkbaharında Bakû'ya gelerek olayın bütün ayrıntılarını Muhittin'e anlattığı zaman işin gerçek yüzü anlaşıldı.

Muhittin, Enver'i ilk kez Edirne'nin geri alınışı sırasında, diğer gazetecileri atlatıp onun karargâhına ulaştığı zaman tanımıştı. Daha sonra birkaç kez karşılaştı. Enver Paşa'yı en son gören İttihatçı da Muhittin olmuştur. Onun Enver Paşa'yla ilgili yaptığı değerlendirmenin bir bölümünü buraya alıyoruz:

"Son dakikada, kendisini düşman kurşunlarının içine atan bu enerjinin bu feci akıbeti, onun 908'den 921'e kadar oynadığı rol ne olursa olsun, bizim için elbette acıklıdır. Kahramanca ölmesini bilen, başkalarını olduğu gibi kendisini de ateşe atmaktan çekinmeyen Enver, hakikaten büyük bir enerji timsali idi. Ne kadar yazıktır ki bu büyük enerjiyi, küçük çok küçük ve dar bir kafa idare etti... ve bu kafa o enerjiyi daima yanlış yollara ve talihsizliklere sürükledi. Son sergüzeşti hangi noktadan bakılırsa bakılsın, hata idi."[29]

TÜRKİYE'YE DÖNME KARARI VE BAKÛ'DAN GELEN ÇAĞRI

Muhittin, artık Türkiye'ye dönmenin daha uygun olacağı kanısına varmıştı. Yakın arkadaşı Nazmi Topçuoğlu[30] ile birlikte yurda döneceklerdi. Fakat bu sırada Bakû'dan, Azerbaycan Maarif Komiseri Mustafa Kulief'ten bir mektup aldı. Bu mektubunda Kulief, Muhittin'i Bakû'ya çağırıyor, Azerbaycan "maarifinin ıslahı için" kendisinden yardım istiyor ve bu konuda ileri süreceği bütün koşulların kabul edileceğini bildiriyordu. O sırada Azerbaycan'a yerleşmiş olan Bolşevikler, milli Azerbaycan'ın siyasal varlığını yok etmiş, ekonomik gücünü kırmış ve ulusal kültür mensuplarını da ortadan kaldırmıştı.[31] Azeri komünistler hiç olmazsa "Milli maarife kuvvet vermek suretiyle kendilerini sevdirmek ihtiyacını hissediyorlardı."[32] Muhittin'in Kafkasya'da bulunduğu bir buçuk yıllık süre içinde politikaya bulaşmadığını, ticaretle uğraşmakla birlikte bilimle de ilgilendiğini birçok Azeri biliyordu. Bu güven duygusu onun Bakû'ya çağrılmasında başlıca etken olmuştur.

Azerbaycan'da ulusal bir eğitimin temellerini atmak için eksik olan başlıca şey de felsefi ve sosyal bilimleri Türk diliyle okutacak hoca unsuruydu. Okulda ve bilimsel alanda işlenmemiş olan Azeri Türkçesinin işlenilmesini sağlayacak bir dilciye gereksinim vardı. İşte Muhittin'i tanıyanlar onun böyle bir amaçla Bakû'ya çağrılmasının uygun olduğunu düşünmüşlerdi. Fakat o, bu çağrıyı kabul edip etmemek arasında epeyce bocaladı. Çünkü Sovyetler, ulusal dilin değil, "Birinci Teşrin dili"nin (Rusça), yani ihtilal dilinin güçlenmesini istiyorlardı. Bu nedenle Muhittin'in Azeri dilini, bilimsel bir Türk dili haline getirmek üzere Bakû'ya gitmesini devrimciler hoş göremeyeceklerdi. Milliyet fikrini ortadan kaldırmak isteyen devrim, milli bir dilin yeniden güçlendirilmesi yolundaki çabaları hoş karşılayamazdı. Sonra, eski bir İttihatçı olan Muhittin'den şüphelenmeleri de olanaksız değildi.[33] Enver Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan son harekâtı ve İttihatçıların Kafkasya'daki etkinlikleri de Bolşevikleri tedirgin etmişti.

Bütün bunları değerlendiren Muhittin, Kulief'in mektubuna olumsuz yanıt vererek memlekete döneceğini, orada işleri bulunduğunu bildirdi. Fakat hemen ikinci bir mektup daha aldı. Kulief'in mektubunu, "milli unsura mensup" diğer Azerilerin gönderdikleri mektuplar izledi. Tiflis'te bulunan dostları da Muhittin'in bu öneriyi kabul etmesini istediler. Sonunda o, bu ağır görevi kabul etti. Nazmi Topçuoğlu vatana dönerken Muhittin de Bakû'nun yolunu tutuyordu.

BAKÛ'DAKİ ÇALIŞMALARI

Muhittin Bakû'ya Ekim 1922'de gitti. Maarif ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerden sonra Âli Pedagoji Enstitüsü'nde dört çeşit sosyal içerikli ders aldı. Maarif Komiserliği yüksek encümenine üye olarak atandı. Komiserlik onun, üniversitede boş bulanan Osmanlı edebiyatı tarihi dersini de vermesini istiyordu. Fakat Bakû Üniversitesi, yüzde doksan beş Rus profesörlerin yönetiminde özerk bir kuruluş olduğu için başlangıçta Muhittin'e ders vermek istemediler. "Türkiye'de helva yapıldığını" bilen, fakat "bilim adamı çıktığına" inanmayan[34] Rus profesörlerinin tutumu bir süre sonra değişti. Muhittin'in Şark Fakültesi'nde serbest konferanslar vermesi kabul edildi. Osmanlı edebiyatı denilince neler anlamak gerektiğini verdiği iki konferansta anlattı. İlk kez olarak Osmanlı edebiyatı tarihine materyalist bir yöntem uygulayışı profesörlerin dikkatini çektiği için iki hafta sonra Privat Doçent unvanı ile Osmanlı Edebiyatı Tarihi Kürsüsü'nün başına getirildi.[35]

Muhittin'in, Azerbaycan'ın kültürel yapısını çok iyi incelediğini ve ortamı sağlıklı bir biçimde değerlendirerek böyle bir durumda ne yapması gerektiğini çok iyi hesap ettiğini görüyoruz. Onun verdiği bilgilere göre, o tarihteki Azerbaycan kültürsüz değildi. Tam tersine Azerbaycan'da çağdaş kültürü hazmetmiş büyük bir aydınlar kitlesi vardı. Yalnız bu kitlenin yukarı kısmında kültür dili Rusça idi. Aşağı tabakada Türkçe eksik ve zayıf görünüyordu. Moskova ve Bakû üniversitelerinde iyi bir eğitim görmüş güçlü bir aydın kadrosu, Azerbaycan'da modern kültürün yayılmasını sağlıyordu. Gençlerin dünya görüşleri, dünya sorunlarına bakışları ve bilimsel çalışma yöntemleri tamamen Avrupai idi.[36]

Muhittin'i Bakû'ya çağıran Azeri komünistleri, kimi noktalarda kendi aralarında tam bir görüş birliği içinde değillerdi. Bunların bir kısmı, Türk kültür dilinin Türkiye'de ayrı, Azerbaycan'da ayrı olamayacağını pek güzel biliyorlar ve Muhittin'in Azeri halk ağzını kültür diline doğru götürecek olan bir hareket yapacağını zaten kabul etmiş bulunuyorlardı. Fakat buna karşı bir de "cahil inkılapçı tipi" vardı ki Türkçe denilen şeyin kendi konuştuğu beş yüz sözlük sokak Türkçesinden başka bir şey olabileceğini zihnine sığdıramazdı.[37] Muhittin'in dikkatini çeken bir başka konu da şu idi: İhtilalin baştaki yöneticileri tarafından "nasyonalistlikle" suçlanmaktan korkan bir takım Azeri komünistler, yalnız İstanbul'un Türkçesini değil, Türkçe kitabını da turfa ilan etmek, özellikle Türkiye'deki Türk edebiyatını "nasyonalist ve burjuva" edebiyatı diye niteleyerek Azerbaycan'a sokmamak istiyorlardı.[38]

Muhittin öncelikle İstanbul Türkçesine karşı komünistler arasındaki düşmanlığı yenmeye ve Azeriler'le Türkler arasında iki Türkçe olamayacağını anlatmaya çalıştı. Siyasi kişilerle, resmi ilişkilerin dışında her türlü kişisel bağı kesmeye özen gösterdi. Derslerde politika yapmaktan kaçındı. Bu çerçevede çalışmalarını sürdüren Muhittin, yaşamının en yoğun çalışma dönemini Bakû'da yaşadı.[39] Bu çabaları sonunda İstanbul'un yeni Türkçesiyle Azerbaycan halk dilini kaynaştırarak Azerbaycan'daki dilin yükseltilmesi gerektiğine herkesi inandırdı.

Muhittin'in okuttuğu dersler, yukarıda belirtildiği gibi, tamamen sosyal konularla ilgiliydi. Tarih, edebiyat tarihi, felsefe, sosyoloji ve daha sonra pedagoji hep Muhittin'in üzerinde idi. Bu açıdan ünlü Azeri şair Mirza Sabir adına kurulmuş olan kütüphane oldukça zengindi. Ancak bu dersler, "komünist bir rejimde, bizim eski zamanın medreselerinde olduğu gibi, muayyen bir akideye göre şekil ve ruh alan ilimlerdi."[40] Fakat Muhittin'in bu dersleri böyle bir kalıba göre okutmasına olanak yoktu. Kaldı ki komünizm bu denli "sekter" şekliyle Bakû'ya girmiş değildi ve üniversite özerk yapısını koruyordu. Asıl önemlisi Muhittin, bütün sosyal olayları, bütün tarihsel gelişmeleri, bütün toplumsal ve kurumsal aşamaları en iyi açıklayacak yöntemin materyalist yöntem olduğunu kabul ediyordu. Sosyal bilimleri incelemede ekonomik olguları ön planda tutup diğer olayları buna göre açıklamak eğiliminde idi. Derslerinde tam bir yansızlıkla hareket ederek elden geldiğince serbest düşünen kafaların oluşmasına çalıştı. Azeri gençler, bir ellerinde kara bir ekmek, öteki ellerinde bir kitap, sürekli olarak okuyup duruyorlardı.[41] "O kadar dikkatli, o kadar alakalı, o kadar çalışkan ve gayretli bir talebe kütlesini dünyanın hiçbir tarafında görmek kabil değildi".[42] Sayıları yüz elliyi bulan öğrencileri her zaman Sabir Kütüphanesi'nde bulmak olanağı vardı. Birkaç gün içinde, söyleyiş farkı dışında bütün öğrenciler, Türkiye Türkçesini konuşmaya ve Türkiye'de basılan kitapları tam anlamıyla okuyup kavramaya başlamışlardı.

Muhittin, derslerde daha çok ilerleme sağlamak için İstanbul'dan iki öğretim üyesi ve yeterince kitap getirilmesine çalıştı. Böyle bir kararı aldırmayı da başardı. Türkiye'den çağrılan öğretmenlerden biri İsmail Hikmet, öteki de Almanya'da psikoloji alanında uzmanlaşmış olan Halil Fikret idi. Bu arada Muhittin bir psikoloji kitabı yazdı. Hüseyin Cahit'in *Sarf ve Nahv*'ını esas alarak dört yıl üzerine düzenlenmiş bir gramer kitabı hazırladı. İstanbul'dan gelen İsmail Hikmet ve Halil Fikret, Muhittin'in uyarılarına tam olarak uydukları için daha uzun süre Bakû'da başarıyla çalıştılar.[43] Muhittin'in amacı yeni gelenlerin uyumunu sağladıktan sonra Türkiye'ye dönmekti. Ancak bu dönüş aşağıda görüleceği gibi istenmeyen nedenlerden ötürü biraz çabuklaştı.

MAARİF VE MEDENİYET

Muhittin Bakû'da yeni bir derginin yayımlanmasına da öncülük etti. *Maarif ve Medeniyet* adını taşıyan bu derginin ilk 11 sayısı tamamen onun sorumluluğu altında çıktı. Derginin yayını onun Bakû'dan ayrılmasından sonra da devam etti. Ancak daha sonra adı *İnkılap ve Medeniyet*'e dönüştü. Giderek politik bir içerik kazandı.[44]

Maarif ve Medeniyet'in imzasız olan fakat Muhittin'in kaleminden çıktığına şüphe bulunmayan ilk sayısındaki önsözde şöyle denilmektedir:

"Azerbaycan şuralaşandan sonra memleketimizin geçirdiği iktisadi buhranlara göre zahmetkeş halkın manevi ihtiyacını temin edecek edebi, ilmi, fenni bir mecmua neşredilememiştir. Her ne kadar bir nice kere bu maksat için teşebbüs edilmiş ve mecmualar neşredilmişse de fakat bir taraftan maddi buhran ve kâğıt yokluğu, diğer taraftan ciddi bir mecmuayı idare edecek muharrir arkadaşların başka başka işlere gönderilmesi heman mecmuaların uzun müddet devam etmesine mani olmuştur. Hazırda dahi Azerbaycan'da muntazaman çıkmakta olan bir iki mecmua; muayyen teşkilatların naşir-i efkârı olduğu için edebi, ilmi, fenni ve terbiyevi yazılara az ehemmiyet veriyor veyahut hiç ehemmiyet vermiyorlar.

İmdi artık sulh ve mesalet devrine geçmiş memleketimizin tasarrufatı yükselmiş ve kâğıt buhranı ortadan kaybolmuştur. Bu halde istenilen mecmuayı tesis edip yaşatmak imkân dahilindedir. Bu maksatla Maarif ve Medeniyet Mecmuası'nı neşre başlıyoruz.

Maarif ve Medeniyet Mecmuası her şeyden bahsedecek; edebiyat ve maarif işlerine ehemmiyet verecektir...".[45]

Derginin ana başlığının altında "Edebi, ilmi ve fenni aylık mecmuadır" alt yazısı bulunmaktadır. Sol üst köşede ise, "Bütün dünya işçileri birleşiniz" sloganı yer almaktadır. Arka sayfada ise şu açıklama dikkati çekmektedir:

"Maarif ve Medeniyet: Maarif Komiserliğinin teşebbüsüyle tesis ve neşredilen bu mecmuaya memleketimizin eski ve yeni muharrirleri iştirake davet edilmiş, yanuvardan başlayarak helelik (şimdilik, ZA) büyük endezede (boy, ZA) 38 sahifelik olarak neşredilmektedir.

Mecmuanın şimdilik idaresi Maarif Komiserliği Neşriyat Şubesindedir".

Muhittin'in dergideki yazıları genellikle dil ve yöntem sorunlarıyla ilgilidir. İlk sayıda yayımlanan ve ikinci sayıda da devam eden bir yazısı, Türkçenin sadeleşmesi, bağımsız bir kimliğe kavuşmasının koşullarını ele almakta ve Türkiye Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesinin kaynaşması sorunsalına ışık tutmaktadır.[46] Türkçenin gelecekte Avrupa'nın güzel dillerinden biri olacağına inanan Muhittin, dilin içinde bulunduğu bunalımı da kısa sürede aşacağı kanısındadır. Nitekim son on yıl içinde "çok değişmiş, gençleşmiş, dirilmiş ve temizlenmiş olan İstanbul Türkçesine baktıkça serpilip gelişeceğine olan inancı kökleşmektedir. Bu konuda şair, yazar ve öğretmenlerin gösterdiği çabaları gözden uzak tutmamak gerekir.

Muhittin bu yazısında "Türkçenin ıslah ve ikmalinde usul ve sistem işlerine çok" önem verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun için yapılacak ilk iş, "Türkçeyi esirlikten kurtarmak, başka dillerin istibdat ve tahakkümü altında ezdirmemek"tir. Bunun nasıl gerçekleşeceğini Muhittin şöyle açıklamaktadır:

"Bizi buna götüren kuvvet Türkçenin sağlam kökleri, temiz bir sarfı, çok esaslı bir nahvı bulunması kanaatıdır. Bu sağlam köklere malik olan Türkçe bu temiz sarf ve bu esaslı nahv sayesinde çok az zaman içinde kendi kendine güzelleşir, tekemmül eder ve bilhassa zenginleşir. Ancak elverir ki biz onu isteyelim, bu fikir ile çalışalım ve çalışırken, büyük bir dikkatle varacağımız neticeye göre bir usul tutalım."

Muhittin, Türkçenin tutsaklıktan nasıl kurtulabileceği sorusuna da yanıt aramaktadır. Fakat öncelikle "Türkçenin esirliği nereden geliyor?", ona bakmak gerekir. "Dilimiz ecnebi dillere iki suretle esir olmuştur. Evvela kelimeleri sonra da kaideleri ile..." Muhittin, bu sorunların nasıl çözüleceği konusunda ayrıntılı bilgiler vermekte, açıklamalar yapmakta ve "dilin istiklali"nden ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda dili sadeleştirmenin Türkçeyi "köylüleştirmek" demek olamayacağını da vurgulamakta ve şu sonuca varmaktadır:

"Demek oluyor ki Türkçeyi düzeltmek işinde kullanılacak olan usulün bütün esası dönüp dolaşıp Türkçeye istiklal vermeye gelir. Son söz olarak söyleyelim ki Türkçeyi köylüleştirmek de eğer bir gaye ise bunun da yolu şehrin köylüleşmesi değil, köyün şehirleşmesi ile mümkün olur. Zaten iktisadi manasıyla da şehrin köyleşmesi köyün şehirleşmesi demek değil midir?"[47]

Muhittin'in söz konusu dergideki diğer yazılarından biri de Türkçenin tarihsel gelişimine ayrılmıştır. Daha doğrusu iki uzun makale olarak hazırlanan bu çalışmalardan birincisi dilimizin tarihsel gelişimini, diğeri de sadeleşme sürecini ele almaktadır.[48] Bir başka incelemesi Edebiyat-ı Cedide üzerinedir.[49] Halk dilleri üzerindeki bir araştırması da yine *Maarif ve Medeniyet*'te yer almıştır.[50] Dergideki son iki yazısı ise alfabe sorunuyla ilgilidir.[51] Oldukça yalın bir dille kaleme alınan bu yazılar Muhittin'in ekonomi, tarih ve edebiyat konularında olduğu kadar dil sorunları üzerindeki derin bilgisinin de birer göstergesidir.

Şunu da belirtelim ki Muhittin, Türk dilinin tarihsel gelişimini ve Edebiyat-ı Cedide hareketini tamamen materyalist bir bakış açısıyla incelemiştir. Bizim çalışmamızda onun bu yöntemi ve tarih görüşü üzerinde daha ayrıntılı olarak durulduğundan burada fazla bilgi vermeye gerek görülmemiştir.

ÇEKA'NIN BASKISI VE TÜRKİYE'YE DÖNÜŞ

Muhittin'in Ankara hesabına casusluk yaptığı ve Azerbaycan'da karşı bir ihtilal hazırladığı yolunda siyasi polise sürekli ihbarlar yapılmaya başlamıştı. Evine gelen memur, onun yazılarına el koydu. Bu yazılar içinde bazı aile mektuplarıyla Osmanlı tarihi üzerine yaptığı bir çalışmanın karalamaları vardı. Muhittin sorgulandı. Kendisini cesaretle savundu. Kendisine Çeka meclisi tarafından Azerbaycan'ı terk etmesi için bir haftalık bir süre veriliyordu.[52] Bu karar düzeltildi. Çeka başkan vekili verilen kararın yanlış bilgilere dayandığının anlaşıldığını belirterek bu yanlışlıktan ötürü özür diledi. Azerbaycan'da istediği kadar kalıp derslere devam edebileceği kendisine duyuruldu. Fakat Muhittin artık, çok acı da olsa, memlekete dönmeye karar vermişti. Bu karar onu sevenler arasında büyük üzüntü yarattı. Bu arada Bakû'daki elçiliğimiz kapatılmış ve Mahmut Şevket'in de Türkiye'ye dönmesi kesinleşmişti. Onunla birlikte Muhittin ailesine katılmak üzere Tiflis'e gitti. Tiflis Birleşik Kafkasya Devletleri Dışişleri Komiseri'yle görüştü. O da Muhittin'in gönlünü almaya çalıştı. Kendisine teşekkür etti ve dargın ayrılmadığı konusunda güvence aldı. Artık Azerbaycan'daki "son İttihatçı" da buradan ayrılmış bulunuyordu.

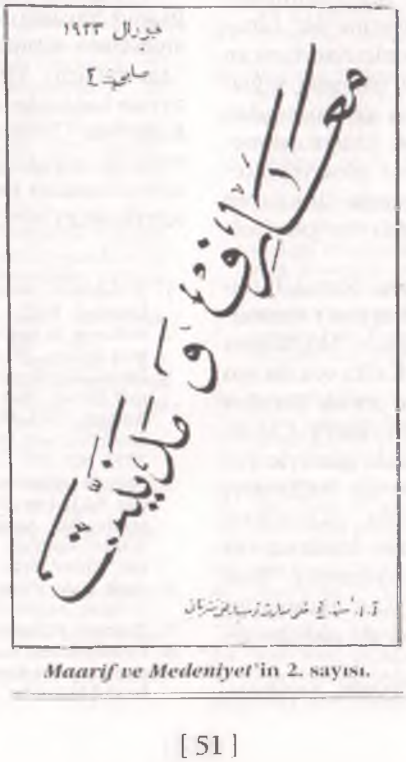
حزیران ۱۹۲۳
معارف و مدنیت

Maarif ve Medeniyet'in 2. sayısı.

MUHİTTİN BİRGEN VE AZERBAYCAN

Muhittin yaklaşık üç yıl kadar Kafkasya'da yaşadı. Bu zamanın önemli bir bölümünü Bakû'da eğitim ve öğretim işleriyle uğraşarak geçirdi. Bu süre içinde Azeri halkının yakın dostluk ve ilgisini gördü. Azerbaycan'ı ve bu ülkenin insanını oldukça yakından tanıdı. Muhittin, parlak zekâsı, engin kavrayış gücüyle karşımıza son derece keskin bir gözlemci olarak çıkmaktadır. 1936-1937 yıllarında yayımladığı anılarında Rusya ve Kafkasya'daki gözlemlerine oldukça geniş bir yer ayırdı. Biz burada onun Azerbaycan'la ilgili gözlemlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Muhittin öncelikle sosyal ve ekonomik bakımdan Anadolu ile Azerbaycan arasındaki bazı farklara dikkati çekmektedir. Ona göre Anadolu ile Azerbaycan arasında sosyal gelişme bakımından dikkati çeken ayrılıklar şöyle özetlenebilir. Anadolu'da Osmanlı yönetimi Roma örneğinde bir Kapıkulu rejimi kurmuş olduğu için bütün insanlar arasında kandaşlık bağlarını kırmaya ve hiçbir yerde "Beylerin" güç sahibi olmamalarına önem vermiştir. İstanbul "kan, hesap ve nesep bakımlarından ne idüğü belirsizlerin" veyahut esirlerin, yabancı mültecilerin, hemen hepsi de Hıristiyanlıktan dönmüş 'Müslümanların' -'Türklerin' değil- hakimiyeti altında bulunduğu için, bunlar, Anadolu Türklerinin asilzade olmalarına rıza göstermemişlerdir." Osmanlı padişahları daima Anadolu'daki "beylerden" korkmuşlardır. Bunun için Osmanlı düzeninde soyadının değeri olmadığı gibi "milli" bey ya da "hanların" feodal düzen içinde varlık sahibi olmalarına izin verilmemiş ve bunlar sistemli olarak temizlenmişlerdir. Halbuki öte tarafta Çarlık, Kafkasya'da yayıldığı zaman orada tamamen bir toprak derebeyliği bulmuş ve kendisi de aynı düzen içinde bulunduğu için bu durumu olduğu gibi korumuştur.[53]

Muhittin, Azerbaycan'ın bağımsızlığı aşamasındaki siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel durumunu da çok yetkin bir biçimde çözümlemektedir. Böylece 1918'de ulusal bir hükümet kuran Azerbaycan, giderek bir polis, jandarma ve ordu kurmaya çalışıyordu. Toprağı bereketli, suları zengin, petrolü bol olan bu ülkenin maliyesi de düzelmiş ve eğitim işleri de düzene girmeye başlamıştı. Eğitim işlerinde yardımcı olmak üzere İstanbul'dan pek çok öğretmen ve uzman getirilmişti. Fakat bunların çoğu yetersizdi. Bütün bu olumlu gelişmelere karşın Azerbaycan içeride tam bir birlik göstermiyordu. "Bir taraftan ekserisinin milliyetleri paradan ibaret olan zenginler, bir tarafta Rus kültürüne aşık bir entelijensiya yani münevverler zümresi, bir tarafta da kendisini komünizm hareketlerine kaptırmış küçük bir zümre ve kısmen de Rus olan proletarya vardı."[54]

Orta tabakayı oluşturan milli kütleyi Müsavat adını taşıyan geniş bir parti temsil ediyordu. Sağ kanatta İslamcılar vardı. Bizim İttihatçılarla dirsek temasında oldukları için kendilerine "İttihatçı" denilen sol kanat zayıftı. Türkiye'den Azerbaycan'a gidenler de bunların arasında türlü türlü siyasal akımlara kendilerini kaptırmış bulunuyorlardı.[55]

Muhittin, ihtilalin Azerbaycan'a giriş kanalları üzerinde ilginç saptamalarda bulunmaktadır. Ona göre "İnkılap Azerbaycan'a kendi komünistlerinin eliyle değil, Halil Paşa etrafında toplanmış olan Türkiyeli unsurun yardımıyla girebilmiştir."[56] Yine bu bağlamda "İnkılap Azerbaycan'a olgun bir içtimai hadise, Azerbaycan tarihinin bir içtimai tekâmül hadisesi olarak değil, bu memleketin bir asırdan beri bağlanmış olduğu büyük bir camia içindeki siyasi bir tekâmülün neticesi olarak ve askeri kuvvetle girdi."[57] Bunun doğal bir sonucu olarak "Azeri bünye ile Rus bünyesi arasında" bir çatışma gözden kaçmıyordu. Bu çatışma da "Azeri komünist ekibin sırtında cereyan ediyordu." Niçin? Çünkü, "Azeri Türklükten ayrılamıyor, Rus da Çarlık devrinin an'ane ve metodlarından kurtulamıyordu. Bunun için Azeri komünistleri Ruslara yaklaştıkça halktan uzaklaşıyorlar, halka yaklaştıkça da sekter ve vehimli inkılapçılar tarafından töhmet altına alınıyorlardı."[58]

Gerek Muhittin'in burada görev alması gerek Türkiye'den başka öğretmen ve uzmanların getirilmiş olması, Azeri komünistleri halk karşısında rahatlatıyor ve bunlar halka "Maarifimizi ıslah ediyoruz" demek istiyorlardı. Bu durum yöneticilerle halk arasında bir çeşit denge kurulmasına da ortam hazırlamıştı. Muhittin bunu kavradığı için elinden geldiğinden, gücünün yettiğinden çok çalıştı. Sonuçta "Siyasetin bütün zayıf taraflarını bilen tecrübeli bir adam sıfatıyla da ne sağın ne solun benden şikâyet edemeyeceği temiz ve dürüst bir yoldan gittim. Bu suretle Azeri komünistler de bende kendilerini bir hayli müşkülden kurtarmış olan bir adam gördüler"[59] diye yazacaktır.

Öte yandan o tarihlerde Azerbaycan'a kafile kafile Rus göçmenleri gönderiliyor ve Azeri Cumhuriyeti'nin "istiklaline ve hatta muhtariyetine ait" birtakım haklar geri alınıyordu. Bu nedenle Azerbaycan ile devrimci Rusya arasında tam bir uzlaşma sağlanamadı. Öyle ki Muhittin'in buradan ayrılmasından (1924) sonra Azerbaycan'da kanlı bir çatışma döneminin yaşanmış bulunması da bunu göstermektedir. Böyle bir dönemin yaşanmasında "inkılabın Azerbaycan'daki hatalarının" önemli bir payı olmuştur. Şöyle ki:

Uzun zaman Kafkasya'ya egemen olmuş bulunan Çarlık döneminde Rusya, Azerbaycan'ı tanımamıştır. Kimi zaman Tatar, kimi zaman Müslüman olarak gösterdiği Azerbaycan'ın Kafkasya'da en güçlü bir Türk varlığı oluşturduğunu ancak Çarlığın bu işlerde uzmanlaşmış sınırlı kişileri bilirdi. Çarlık, Kafkasya'ya ordu gücüyle girmiş, ordu gücüyle yaşamıştır. Bütün yaptığı iş, Türkiye ile bağlantıyı zorlaştırmak ve Türkiye'nin kitabına, gazatesine sansür koymak olmuştur. Bu yöntem koskoca bir ulusal varlığın yok sayılmasına yetmemiştir. Tam tersine Çarlığın bu tutumu, Azerbaycan aydınlarını zamanında uyarmıştır. Azeri köylüsü de olduğu gibi Türk kalmıştır.[60]

Muhittin'in gözlemlerine göre devrim Azerbaycan'a, bu ülkeyi biraz olsun tanıyan, fakat Çarlığa mensup olan insanları da silip süpürmek suretiyle gelmiştir. "Bütün inkılaplar sekter, kıskanç ve otoriter olurlar. Bu hal gayet tabiidir. Bütün inkılapların en kuvvetlisi olan Rus inkılabı da öyle oldu ve Azerbaycan'a o şekilde girdi.[61] Ancak oraya gönderdiği insanlar, bu katı devrimciliği, devrimcilikten çok Rusçuluk ruhuyla uyguladılar. Bu da Azeriler arasında "nasyonalist cereyanın kuvvetle" artmasına yol açmıştır.[62]

Muhittin her şeyden önce devrimin gerçeği görmesini salık vermekte ve iki taraf arasında bir uyumun sağlanmasının buna bağlı olduğunu vurgulamaktadır:

"Azerbaycan artık Türktür. Onu başka bir şey yapmanın artık imkânı yoktur. Realiteleri iyi anlamak esası üzerine kurulmuş olduğunu iddia eden inkılap bu realiteyi böylece kabul edip ona hürmet ve riayet gösterdiği gün Azerbaycan'ı hakiki manasıyla fethetmeye başlamış sayılır. Aksi siyaset, Azerbaycan'ı inkılaptan tedrici surette soğutacak ve uzaklaştıracak bir siyaset olur..."[63]

Muhittin bu bağlamda sorunu Türkiye açısından da irdelemekte ve kimi kafalardaki bulanıklığa da açıklık getirmektedir:

"Ne Türkiye'de bir gün gelip Azerbaycan'ı ilhak, ne de Azerbaycan'da iltihak fikri vardır. Bunun aksini söyleyenler ya kendilerine iş mevzuu çıkarmak isteyen ve hasis menfaat gayeleri güden insanlardır ki bunlara inkılap ıstılahında provokatör derler, ya da hiçbir şeyden haberi olmayan cahil, gafil, vesveseye zebun insanlardır..."[64] Çünkü, "Bugünkü Türkiye, tarihin çizdiği hudutlara hürmet ve riayet etmeyi ve kendi hudutları içinde mesut olmanın imkânlarını arttırmayı düşünmekten başka bir fikir sahibi değildir."[65] Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı gün Mustafa Kemal Paşa'nın temelini attığı bu dış siyasetten sapma da söz konusu değildir. O halde,' "Azerbaycan, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğu ayrıca kuvvetlendiren bir rabıtadır ve öyle olmalıdır. Rusya'da Çarlığın, Türkiye'de saltanatın yıkılıp gitmesi ile aralarındaki karşılıklı tecavüz ve düşmanlık unsurlarından kurtulmuş olan bu iki memleket için Azerbaycan ayrıca bir dostluk unsurudur."[66] ■

---

1. E. Adamov, *Anadolu'nun Taksimi* (çev. Hüseyin Rahmi), İstanbul, 1927.
2. Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul, 1979; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İzmir, 1995, I, 202.
3. Brest-Litovsk görüşmelerinin ayrıntıları için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı*, Ankara, 1983, III/4, 103-141. Antlaşma metni: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara, 1953, 503-517. Üç sancakta, antlaşmanın 4. maddesi uyarınca halk oylamasına gidildi. Oylama sonucunda 87.084 oydan 84.124 oy Osmanlı yönetimi altına girmeyi kabul ediyordu. Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, İstanbul, 1991, 225-229. Krş. Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, İstanbul, 1972, III, 385-386.
4. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, III *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1989, 534.
5. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, III, 535.
6. Ulusun bütün sınıflarını kapsayan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin meclisi, demokratik ilkelere göre oluşmuştu. Mecliste feodal kalıntılar, muhafazakârlar, İttihad-ı İslamcılar yer al-

dığı gibi sol sosyalist gruplar da bulunuyordu. Ancak çoğunluk milliyetçi demokrat Müsavat Fırkası tarafından temsil ediliyordu. Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve cumhuriyetin ilanı konusunda bak. Resulzade Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti. Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, İstanbul, 1339-1341; Mehmetzade Mirza, *Azerbaycan Misak-ı Millisi, 28 Mayıs İstiklal Beyannamesinin Tahlili*, İstanbul, 1927; Ahmet Caferoğlu, *Azerbaycan*, İstanbul, 1940; Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, İstanbul, 1975, 256-261; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/4, 186; Z. V. Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi*, II, 116.

7. Muhittin Birgen, "Türk Ordusunun Azerbaycan'a Yardımı", *Yakın Tarihimiz*, II/15 (1962), 44-45; Resulzade Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, 53-67.
8. Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadalesi*, 262-265.
9. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, III, 531; Aydemir, *Enver Paşa*, III, 387-388.
10. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, III, 532. André Nouschi, *Luttes petrolieres au Proche-Orient*, Paris, 1970. Yazar, bu eserinde II. Meşrutiyet'in ilanında petrolün rolüne işaret etmektedir.
11. İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, İstanbul, 1995, I, 420-430. Enver Paşa, Bakû'nun alındığını o sırada İstanbul'da bulunan Resulzade'ye telefonla bildirmişti (*Azerbaycan Cumhuriyeti*, 64).
12. "Bugün Bakû'daki mahzenlerde toplanmış olan petrol ve mazotun bugünkü fiyatlara göre kıymeti yüzlerce milyon lirayı bulmaktadır. Tanrının bir lutfu olarak elde ettiğimiz bu kaynak, bütün mali sıkıntımızı karşılayacak mahiyettedir. Ancak Tiflis murahhasımız Abdülkerim Paşa'dan aldığım bir telgrafta, dost ve komşu hükümetlerin bu hazine üzerinde eşit hak iddiasında bulundukları, hatta bu arada Azerbaycan'ı hiç hesaba katmadıkları anlaşılmaktadır. Bütün bu işlerin Almanlar tarafından çevrilmekte olan fırıldaklardan başka bir şey olmadığını dikkatinize arz ederim..." (Aydemir, *Enver Paşa*, III, 448-449). Burada küçük bir ayrıntı üzerinde durmayı gerekli görüyoruz. Aydemir, 2 Ekim 1334 (1918) tarihli olana bu şifrenin gününe 13 ekleyerek 15 Ekim 1334 tarihini vermektedir. Bu yanılgı, Aydemir'in eserinin bütününde göze çarpmaktadır. Oysa 1917 Martından sonra Miladi tarihle Rumi tarih arasındaki gün farkı kaldırılmıştır. Bu nedenle 1333'ten (1917) sonraki tarihlemelerde güne 13 eklemeye gerek yoktur.
13. Tunaya, *İttihat ve Terakki*, III, 538.
14. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, İstanbul, 1991, I, 98-103; Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul, 1994, 33.
15. Muhittin Birgen, "Türk Ordusunun...", 44-45.
16. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Muhittin Birgen Dosyası* (bu dosyadan yararlanmamı sağlayan TBMM Başkanlığına teşekkür ederim). Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul, 1943, 229-230; Bülent Varlık, "Muhittin Birgen ve Türk Kooperatifçisi Dergisi", *İletişim*, 4 (1982), 163-216; "Birgen, Muhittin", *Ana Britannica*, IV, 193.
17. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili-Mesleki Programı", *Atatürk Döneminin Toplumsal ve Ekonomik Sorunları, 1923-1938*, İstanbul, 1977, 283-357.
18. İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir, 1985, 174-181.
19. Muhittin, 1920 Ankara'sında Bolşevik ihtilalinden en çok etkilenenlerden biriydi. Bkz. Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, 1994, 460-483; Uygur Kocabaşoğlu- Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara, 1994, 215, 251, 253, 292-295.
20. Muhittin Birgen, "İttihat ve Terakkide On Sene", *Son Posta*, 10 Haziran 1937 (Bundan sonra yalnızca *Son Posta*).
21. *Son Posta*, 10 Haziran 1937. İhtilal sonrası Rusya'nın ve Kafkasya'nın perişanlığı o tarihlerde burada bulunan gençlerin anılarına da yansımıştır: Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1993; Vâlâ Nurettin, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, İstanbul, 1975.
22. *Son Posta*, 12 Haziran 1937.
23. *Son Posta*, 23 Haziran 1937; Mete Tunçay, *"Mesai" Halk Şuralar Fırkası Programı*, Ankara, 1972, 2, 13 (Kongre, 5-8 Eylül 1921 tarihlerinde toplanmıştır). Aydemir *Enver Paşa*, III, 607-612.
24. *Son Posta*, 23 Haziran 1937.
25. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, İstanbul, 1967, 176-189.
26. Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925), Belgeler, 2*, İstanbul, 1991, 193-194.
27. *Son Posta*, 6 II. Teşrin 1936; 25-27 Haziran 1937. Krş. Aydemir, *Enver Paşa*, III, 616-618.
28. Bu şarkı 1918'de Azerbaycan'da Enver Paşa için bestelenmişti. Şimdi Mustafa Kemal Paşa için söyleniyordu (Aydemir, *Enver Paşa*, III, 618). Muhittin Birgen, "Azerbaycan ve Azeri Türkleri", *Yakın Tarihimiz*, I/13 (1962), 410-411.
29. *Son Posta*, 8-9 Temmuz 1937.
30. 1914 yılında İzmir'de Milli Aydın Bankası'nın ve Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi'nin kurucularından olan Nazmi Topçuoğlu, Muhittin'in yakın arkadaşıydı. Muhittin daha şonra İzmir'de Topçuoğlu ile birlikte uzun süre çalışma fırsatını bulacaktır. Bkz. Özlem Yıldırır, "Tariş'e Emek Verenler: Mehmet Nazmi Topçuoğlu", *Tariş'in Sesi*, 43-47 (1995).
31. *Son Posta*, 28 Haziran 1937.
32. *Son Posta*, 12 Temmuz 1937.
33. *Son Posta*, 12 Temmuz 1937. Çeka (gizli polis örgütü), daha sonra kendisini Ankara lehine casusluk yapmakla suçlayacaktır. Bu doğru değildir. Yalnız Muhittin'in İttihatçılarla ilgili olarak bazı bilgileri Bakû elçiliğimize sızdırdığı kanısı doğmaktadır. Bkz. Vâlâ Nurettin, *Nazım*, 232.
34. *Son Posta*, 12 Temmuz 1937.
35. *Son Posta*, 13 Temmuz 1937. Muhittin "privat doçent" unvanını almak için Rus profesörlerin iki ciltlik bir tarih tezini gözden geçirdiklerini söylemektedir. Ancak tezin başlığını belirtmemektedir (Muhittin, "Darülfünun ve Meslek, Yusuf Şerif Beyefendiye", *Meslek*, 6 Kânunusani, 1925, 4). Ancak bu tezin Osmanlı tarihini meteryalist açıdan inceleyen ve bizim çalışmamızda üzerinde uzun uzun durduğumuz bir araştırma olduğuna şüphe yoktur.
36. *Son Posta*, 13 Temmuz 1937.
37. *Son Posta*. 15 Temmuz 1937.
38. *Son Posta*, 15 Temmuz 1937.
39. *Son Posta*, 16 Temmuz 1937.
40. *Son Posta*. 17 Temmuz 1937.
41. *Son Posta*, 17 Temmuz 1937.
42. *Son Posta*, 18 Temmuz 1937.
43. *Son Posta*, 19 Temmuz 1937. Halil Fikret hakkında ne yazık ki bilgi bulamadım. İsmail Hikmet (Ertaylan) tanınmış edebiyat tarihçilerimizden biridir (1899-1967). Bakû'da bulunduğu sırada Azeri edebiyatı üzerine iki büyük cilt tutan bir eser yayımladı: İsmail Hikmet, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, İslamiyetin Zuhurundan Miladın On Sekizinci Asrına Kadar*, Azer Neşr, Bakû, 1928.
44. *Son Posta*, 13, 17 Temmuz 1937. Derginin 11. sayısında Muhittin'in bir resmi bulunmakta ve altında şu yazı yer almaktadır: "Mecmuamızda en yakından iştirak eden muhterem muharririmiz Muhiddin'in resmidir."
45. "Bir İlk Söz", *Maarif ve Medeniyet*, Yanuvar (Ocak) 1923.
46. Muhittin, "Türkçe'yi Düzeltmekte Usul", *Maarif ve Medeniyet*, 1 (1923), 5-8; 2 (1923), 3-6.
47. Muhittin, "Türkçe'yi Düzeltmekte Usul", *Maarif ve Medeniyet*, 2 (1923), 6.
48. Muhittin, "Türkçe'nin Tekâmülü Tarihi", *Maarif ve Medeniyet*, 3 (1923), 3-8; 4-5 (1923), 3-6.
49. Muhittin, "İlim ve Fen: Edebiyat-ı Cedide", *Maarif ve Medeniyet*, 6 (1923), 4-10.
50. Muhittin, "Halk Dilleri", *Maarif ve Medeniyet*, 8-9 (1923), 17-18.
51. Muhittin, "Elifba Meselesi", *Maarif ve Medeniyet*, 11 (1924), 39-42. Bu son yazının 10. sayıda çıkan bir yazının devamı olduğu anlışılmaktadır. Ancak 10. sayıdaki yazıyı göremedim. *Maarif ve Medeniyet*'in bir koleksiyonu Bakû'da Mirza Ali Ahundof Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu koleksiyondan bana gerekli yazıların tıpkı çekimlerini sağlayan öğrencim Vefa Rzayeva ve E. Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde görevli Prof. Aydın İbrahimof'a teşekkürü borç bilirim.
52. Ayrıntılar: *Son Posta*, 21 Temmuz 1937, 1-10 Ağustos 1937.
53. *Son Posta*, 24 Temmuz 1937.
54. *Son Posta*, 15 Haziran 1937.
55. *Son Posta*, 15 Haziran 1937.
56. *Son Posta*, 17 Ağustos 1937.
57. *Son Posta*, 17 Ağustos 1937.
58. *Son Posta*, 19 Ağustos 1937.
59. *Son Posta*, 19 Ağustos 1937.
60. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.
61. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.
62. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.
63. *Son Posta*, 24 Ağustos 1937.
64. *Son Posta*, 24 Ağustos 1937.
65. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.
66. *Son Posta*, 23 Ağustos 1937.

ABDÜRREŞİD İBRAHİM EFENDİ'NİN *TEVHİD-İ EFKÂR*'A BEYANATI (1923):

MÜSLÜMAN MEMLEKETLERİNDE BEŞ SENE SEYAHAT

ÇEVRİMYAZI

YÜCEL DEMİREL

Hayatının bir rubuunu seyahat ve vaaz ve nasihata hasr ederek hemen hemen bir devr-i âlem yapmış ve bilâd-ı İslamiye'ye ait âsârıyla şöhret bulmuş olan Abdürreşid İbrahim Efendi evvelki gün Rusya'dan şehrimize avdet eylemiştir. Mumaileyh tam beş sene imtidâd eden bu son seyahati hakkında bir muharririmize bervech-i âti beyânâtta bulunmuştur:

İstanbul'dan Sibirya'ya

1918 senesi Teşrinievvelinin nısf-ı ahîrinde İstanbul'dan ayrıldım. Odesa tarikiyle ailemi almak üzere Berlin'e ve oradan maskat-ı re'sim [doğum yeri] olan Sibirya'daki Tala [Tara] şehrine gidecek ve sonra da İslam dünyasında, Asya'nın göbeğinde bir seyahat yapacaktım.

Yolda İken Avusturya'nın İnhilali

Ben Odesa'da iken Avusturya'nın inhilali [dağılması] vuku buldu. Avusturya'daki Rus üserası, garnizonlarından serbest bırakıldıklarından yüz binlerce Rus Ukrayna tarikiyle tren bulmak üzere Odesa'ya dolmuşlardı. Odesa mahşerden bir numune idi. Ne yatacak bir mahal, ne emniyet ve huzur ve ne de yiyecek ve içecek bir şey kalmamıştı. Odesa'dan Kief'e gidecektim. İstasyona geldim

Rusya da Karmakarışık

Trenler görülecek bir şeydi. Ne saat-i hareketleri malum ve ne de ayakta duracak bir mahal mevcuddu. İki gün ve iki gece istasyon taşları üstünde fırsat bekledim ve nihayet semt-i hareketi malum olmayan bir trene iltica ettim. Trene girdikten sonra anladım ki benden başka bileti hâmil kimse yoktu. Meğer buna hiç lüzum yokmuş. Rusya inhilal etmiş.

Kief'e Doğru

Şimalde Bolşevikler, garpta Ukraynalılar, cenupta bilmem kimler hükümran imişler, her tevakkuf [durma] mahallinde binlerce üsera trene koşuyor, iğne atsan yere düşmez bir halde bulunan trene pencerelerden hücum ediyorlardı. Trenlerin saat-ı hareket ve tevakkufu gayr-i malum idi. Fakat yolcular her neye mal olursa olsun trene binmek istiyorlardı. Yerinden biraz kımıldayanın vay haline! On beş saat bu şerait-i fecia altında gittikten sonra Kief yolunun kapalı olduğunu ve zaten trenin de Harkof'a gideceğini söylediler. Meğer bu da doğru değilmiş. Tren Rastof vilayetindeki Baltof şehrine gidiyormuş. Şehre geldik ve tam 24 saat kaldık.

Kief'e gidecek tren arıyordum. Kief malum olduğu üzre Ukrayna'nın merkezidir.

Ben Baltof'da dolaşırken tanıdığım Rus mühendislerinden biri rast geldi. Hususi lokomotifle Kief'e gideceğini ve beni de hukuk-ı kadimeye riayeten nezdine alacağını söyledi. Lokomotifle Kief'e hareket ettik. Şehre üç kilometre mesafe kalınca ileri gitmek imkânı olmadığını, yolların bozuk bulunduğu anladık.

Kief'de Katliam

Eşyamızı sallasırt ettik, yaya olarak şehrin bir noktasından içeriye girdik. Doğru camie nâzil oldum. Rusya'daki İslam yurtlarında camiler bir muhâdenet ocağıdır. Her gün orada vaaz ve nasihat ettim. Üç gün sonra hürriyetperver fırkası da Almanlarla uyuşarak Kief'e girdi. Türkiye'nin fevkalade mümessili Muhtar ve şehbender Ferid Beyler tarafından istikbal olundu. İki gün sonra da bir katliam başladı. Dört beş bin kişi itlaf edildi. Hiç unutmam bir gece Ferid Bey'in evinde toplaşmıştık. Gece yarısı ben camie avdet ediyordum. Gayet şiddetli bir infilak vuku buldu. Ertesi sabah da gördük ve öğrendik ki çarlık taraftarlarından tevkif edilen 300'ü mütecaviz eşhasın habsedildiği müze daire mevkuflarla birlikte berhevâ edilmiş.

Almanya'da Kanlı Hadiseler

Kief'te bir ay kadar kaldım ve Alman inkılabı üzerine ricat etmeye başlayan Alman askerleriyle birlikte Berlin'e ailemin nezdine gittim. 3 Kânunuevvel 1918'den Nisan 1919'a kadar Almanya'da kaldım. Nisanın yedinci günü Berlin'in şimal kısmındaki Aleksandr Platz'da Spartaküslerin kanlı bir mücadelesine reyü'l-ayn [gözümle görerek] şahit oldum. Bunlar, mevki polis merkezini basarak altmış üç polisi, kulak ve burunlarını kesmek ve gözlerini oymak suretiyle katlettiler. Bu hal altı gün şehir dahilinde ve haric-i mahallatta devam ettiğinden vesait-i münâkale [ulaşım araçları] inkıtaa uğradı ve mayıs bidayetinde ancak maaile böyle çıkabildik, trene bindik. Ödesa'da şahit olduğum aynı manzara burada da tekerrür etti. İzdiham ve keşmekeş haddü'l-gaye [son derecede] idi. Yalnız trenlerin semt-i teveccühü malum bulunuyordu.

Litvanya'da Müslüman Bir Kumandan

Rusya'ya bin müşkilatla girdik. Köşida mevkiinde tren kaldı. Çünkü ilerisi sahne-i harb idi. Bizi cebheden geçirmek istemediler. Litvanya askeri kumandanı niamü'l-tesadüf [rastlantının nimeti], Müslüman imiş. Mumaileyh bana maalesef hiçbir muavenete muktedir olamadığını söylemekle beraber ancak cebheden Litvanya'ya geçebileceğimi bildirdi ve bu müsaade-i fevkalade neticesinde Litvanya'ya girdik. Litvanya Müslümanları ekalliyette bulunmalarına rağmen cami ve mekteblerini hüsn-i muhafaza etmişlerdi.

Bilhassa Kovno Müslümanları bize en azami muavenette bulundular. Buradaki Müslümanların ekserisi hükümet memuriyetlerinde ve orduda zabit mevkiinde ifa-yı hidmet ediyorlardı. Hemen hemen denebilir ki Litvanya hükümetinin ordu zabitanı ve mülkiye memurlarının nısfını Müslümanlar teşkil ediyor.

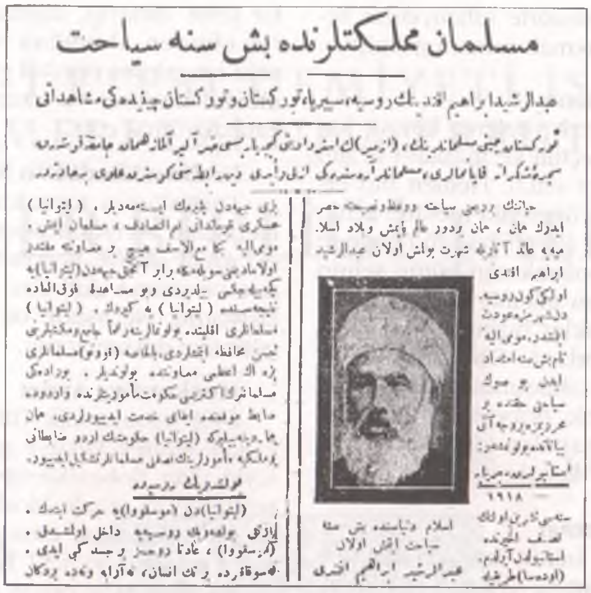

مسلمان مملکتلرنده بش سنه سیاحت

عبدالرشید ابراهیم افندینك روسیه، سیبریا، تورکستان و تورکستان چینده کی مشاهداتی

اسلام دنیاسنده بش سنه سیاحت ایدن اولان عبدالرشید ابراهیم افندی

Bolşevik Rusya'da

Litvanya'dan Moskova'ya hareket ettik. Artık Bolşevik Rusya'ya dahil olmuştuk. Moskova, âdeta ruhsuz bir ceset gibi idi. Ne sokaklarda bir tek insan, ne araba ve ne de bir dükkân vardı. Ben bu hali gördüğüm zaman şehrin bir yortu günü yaşadığına hükmettim. Fakat bilahare anladık ki mağazalar yağma edilmiş ve içinde bir tek şey bırakılmamış, memleket hayat-i tabiisine veda etmiş. Sokaklarda, sanki bir kabahat yapıp firar etmiş gibi havf ü hirâs [korku] içinde tesadüf edilen bazı eşhas insanı gördüğü zaman Moskova'da nasıl bir idarenin devam ettiğine vehleten [birdenbire] hükmediyordu.

Moskova'nın Zavallı Müslümanları

Moskova'da ehibbâdan [dostlardan] bazı zevat ile temasda bulundum ve onlardan birine misafir olduk. Moskova Müslümanları son derece hırpalanmış ve burjuva sınıfı gibi bütün Müslüman ağniyası [zenginleri] ve vasat tabakası şehit edilmişlerdi. Bolşevikler, kiliseleri soymuşlardı fakat bizim camilerimize ilişmemişlerdi. Çünkü camilerimizde mücevherat ve girânbehâ [değerli] eşyaya müteallik bir şey yoktu.

Gözyaşları ve Bolşevikler

Bolşevikler ağlayanlara karşı bir Rus darbımeselini derhatır ettiriyorlardı. "Moskova, gözyaşlarına itimat etmez!.." ve bu sözü müteakip kuvvetli bir kahkaha ile bedbaht muhatablarına ikinci bir yara açıyorlardı.

Moskova'da gördüğüm fecayii muhayyelemde pek ziyade i'zâm ediyordum. Fakat seyahatimin devamı müddetince bu mezalimin on misli fazlasını müşahede ettiğim zaman Moskova'nın o vakitki halini gıpta ve tahassürle [özlemle] yâd ettim.

Moskova'dan Petersburg'a gittim. Eskiden tanıdığım bu şehri bu defa tanıyamadım. O tertemiz şehir sanki bir yangın yeri veya muharebe meydanı olmuştu. Tek bir çöp bile bulunmayan sokakları hayvan laşeleri ve insan enkazı ile dolu idi.

Petersburg'dan Volga kenarındaki Samara'ya geldim. Bu şehrin mülhakatı hemen kâmilen Türk ve Müslümandır. Burada üç gün misafir olduktan sonra Ufa'ya bu Müslüman şehre gitmek üzere istasyona inmiştim. Moskova'dan itibaren bu trenlerin yolcu vagonları ortadan yok edilmiş ve yolcular da eşya misillü yük vagonlarıyla nakledilmeye ve Bolşevik müsâvâtı cemâdât ve zîruhları [cansız ve canlıları] birleştirmeye muvaffak olmuştu! İstasyonda trenin hareketini intizara başladık. Artık intizar saatleri günlere tebeddül edeceğini anladım. Fakat çâr ve nâçâr ertesi sabaha kadar bu yük vagonları içinde diğer yolcularla birlikte bekledim.

Açlıktan ve Soğuktan Ölenler

Sabah oldu. Bir de ne göreyim, vagonların içinden kazık gibi kesilmiş elli altmış ceset çıkarıyorlardı. Soğuğun şiddetinden bu zavallılar terk-i hayat etmişlerdi. Meğer bu bir şey değil imiş, istasyon binasına girdiğim zaman daha feciini gördüm alettakrib [yaklaşık] üç yüz mütecaviz ceset bir odun yığını şeklinde üst üste sıralanmıştı. Artık anladım ki trene veda etmek lazım. Misafir olduğum imam Fatih Efendi'nin evine döndüm. İmam Efendi'ye müşâhedâtımı anlattım. Acı acı güldü ve şehirden her gün iki bin kişinin açlık ve soğuktan vefat ettiklerini söyledi.

Müslüman Ufa'da

Vilayetin hemen hemen bütün köylerini yaya olarak dolaştım ve Ufa'ya indim. Ufa, âdeta bir belde-i İslamiye'dir. Mahkeme-i şer'iyesi ve sair cemaat-i İslamiye teşkilatı mevcut. Orada on beş gün vaaz ve nasihat ile meşgul oldum ve ahval-i mahalliyeye vukuf kesbettim. Burada da günde 1200 vefat vuku bulduğunu kemal-i teessürle salahiyetdâr zevat söylediler. Artık böyle çıkmak zamanı gelmişti.

Tara'da Geçirilen İki Sene

Kâh at ile, kâh yaya olarak yüzlerce köy ve kasabayı geçerek Sibirya'ya geçtim ve maskat-ı re'sim olan Tara şehrine muvasalat ettim. Hemen biri erkek ve diğeri kızlara olmak üzere iki mektep açtık. Halktaki hahiş-i ilm [bilim isteği] haddü'l-gayede idi. Sinn [yaş] mevzu-i bahsolmaksızın bütün şehrin Müslüman erkek ve kadınını ailemle birlikte tedris ve talime başladık. Bolşevikler bizim medreselerimizi kaldırıyorlar, kapatıyorlardı. Din bahsini yok etmek ve anenâtımızdan uzaklaştırmak istiyorlardı. Biz sükûnetle mücadele ettik. Bolşevikler bir aralık dini ve fenni münazaralar yaptılar. Lehülhamd muvaffak olduk. İki sene Tara'da kaldım.

Açlıktan Öldürmek Cezası

Bu iki sene içinde açlık bütün Rusya'yı ihata etti. Milyonlarca insan her tarafta açlıktan ölüyordu. Ekmek bulmak çaresi yoktu. Bolşevikler kendilerine tâbi olanlara ekmek veriyorlar. Kendilerine muhalif fikir perverde edenleri veyahut bu yolda telakki edilenleri açlıktan kasden öldürüyorlardı. Nihayet iki sene sonra Bolşeviklerden müsaade aldık. Oğlumla birlikte Türkistan-ı Çinî'ye bu pek sevdiğim hıttaya [ülkeye] daldık.

Türkistan-ı Çinî'de

Türkistan-ı Çinî'de ilk ayak bastığım şehir Çoğacık idi. Artık buralar tamamen Türk-Müslüman bulunuyordu. Türkistan-ı Çinî'de on iki milyonluk dindar, muttaki, saf ve nezih kardeşlerimiz yaşıyor. Çinliler dine katiyen müdahale etmiyorlar. Refah ve saadet hükümfermâ olan bu güzel memleketin afif ahalisi büyük i'zâz ve ikrâmda bulundular.

Sakarya Harbi ve Dindaşlarımızın Endişesi

Azami derecede yaptıkları ikramın başlıcası Türkiye'den gelmekliğimizden neşet ediyordu. Mavizeler [vaazlar] irâd ederek memleketi dolaşmaya başladık. Ahali-i İslamiye yalnız bir şeyden son derecede muztarib bulunuyordu. O da Sakarya'ya ve Ankara yakınlarına Yunanlıların gelmesi idi. Bir ay kadar bu şehir ve mulhakatında kaldım ve şarka doğru yola devam ettim.

İzmir'in İstirdadı Haberi

Çiho mevkiine geldiğim zaman bir gece yarısı oturduğum odanın penceresi vuruldu ve bir ses bana: "Halifenin askeri küffarın İzmir şehrini ellerinden aldı. Cemaat-ı Müslimin camide toplandılar. Sizi bekliyorlar" müjdesini verdi.

Gazenferlerimize Dua ve Şehitlerimize Fatihalar

Hemen camie koştum. Yüzlerce muvahhidin eşk-i şâdî [sevinç gözyaşı] dökerek Rabbilâlemine münâcâtta bulunuyorlar, secde-i şükrana kapanıyorlardı. Hemen bir mevize irâd ettim. İzmir'in küffar şehri olmayıp, düşman tarafından Müslümanların elinden alındığını ve bu kere Müslümanlar şehr-i mezkûru istirdad ettiklerini söyledim. Hemen mevlid okuduk ve gazenferlere dua ve şehitlere Fatihalar ithaf ettik.

Ezeli ve Ebedi Din Rabıtaları

Türkistan'ın toprakları çok feyzlidir. Herşeyi mebzulen veriyor. Kânunuevvelde 24 derece-i hardı. Ahali şâdân, herkesin ağzında "Halife ordusunun ve onun vekili Gazi Mustafa Kemal'in ismi dolaşıyordu. Ne asude bir hayat yaşıyorlardı. İnsan görmeye doyamıyordu.

Moskova'ya Avdet

6400 kilometrelik Türkistan-ı Çinî ve Çin ülkesini kat' ederek Pekin'e geldim. Oradan harbin tarikiyle yine Bolşeviklerin bir şehrine, Vladivostok'a ve trenle 15 günde Moskova'ya avdet ettim. Evvelce bu yol dokuz günde kat' ediliyordu. Moskova'ya geldiğim gün 12 Teşrinievvel 1923 idi.

Bu kere Moskova'yı bambaşka buldum. Ticaret ve sanayi revac bulmuş, şehir hayatı başlamıştı. Yalnız paraların hesabını bulmak imkânı yok. Trilyon ve katrilyondan aşağı rakam bilinmiyor. Mamafih herkes istikbal hakkında bedbin idi.

Rusya'daki Dindaşlarımız Tehlikede!

Rusya'da bugün İslamlar tamamen müzmahil bir halde bulunuyor. Eğer bu şerait altında yaşarlarsa on on beş sene sonra İslam namı Rusya'dan kalkacaktır. Bolşeviklerin siyasetine bu hal çok mülayim geliyor. Çünkü Müslümanlar dinlerine sarılmışlar, ondan başka hiçbir şeyden hayır gelemeyeceğine kani bulunuyorlar. Halbuki Bolşevikler mevcut edyânı [dinleri] ortadan kaldırıp bilahare kuvvetli bir Ortodoks mezhebini koymak gayesini takip ediyorlar. Rusya'daki Türkler bir varlık gösteremiyorlar. Çünkü Bolşevikler Türklerin arasına Tatarlardan ve kendilerinden bazı sütübozuklar sokarak tohum-ı fesad ve nifak ekiyorlar ve birbirlerini kırdırıyorlar.

Rusya Müslümanlarında Maarif ve Ticâret

Ticaret itibârıyla Türkler fena vaziyette değildir. Fakat Bolşevikler her kazanca ağır bir vergi koyduklarından memlekette ticaretin devamı şübhelidir.

Maarif itibarıyla Türkler maalesef fena bir vaziyettedir. Çünkü Bolşevikler mekteplerine Türk çocuklarını almak istemiyorlar; bin müşkilat çıkarıyorlar. Müslüman mekteplerini de kapatıyorlar, ahali cahil kılıyor.

Müslümanların Muhaceretine de Mani Oluyorlar

Netice olarak şunu söyleyeyim ki Türkler, Rusya'da ümitsiz bir haldedir. Din ile alakadar olanlar fırsat bulurlarsa bir dakika Rusya'da kalmayıp Türkiye'ye hicret edeceklerdir. Fakat Ruslar bu hicrete şiddetle mümânaat ediyorlar. Nitekim birçok Müslümanlar yola çıkmışlar, fakat Batum'da, Tiflis'te Ruslar tarafından tevkif edilmişlerdir. ■

(*Tevhid-i Efkâr*, 6. 12. 1923)

HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ İSTANBUL MERKEZİ'NE MERBUT

ANNELER BİRLİĞİ TALIMATI*

ÇEVRİMYAZI

MUSTAFA ŞAHİN

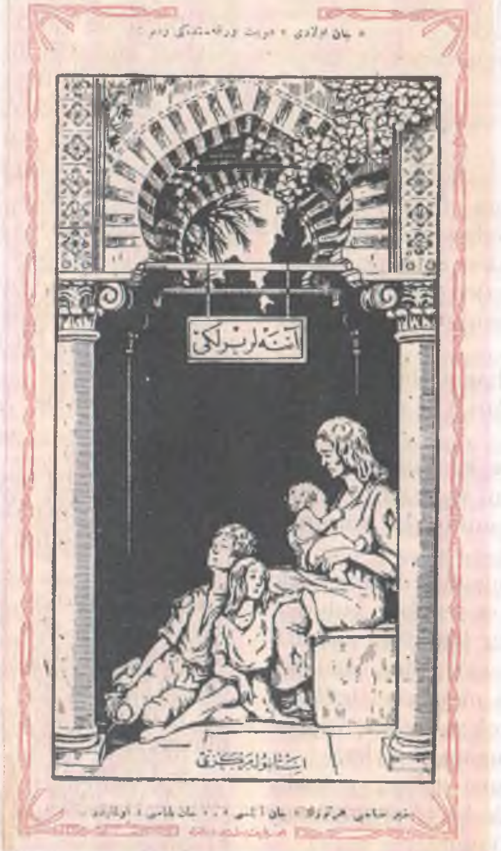

[s. 2 resim yazısı] "Can Evlâdı" Hüviyet Varakası'ndaki resim: Anneler Birliği İstanbul Merkezi. Hayır sahibi her Türk "Can Anası", "Can Babası" olmalıdır.

Şimdilik Süt Damlası'nda ictima eder.

1- Anneler Birliği [AB] Himaye-i Etfal Cemiyeti [HEC] İstanbul Merkezi'ne merbuttur. Heyet-i idaresi Süt Damlası [SD] tabibiyle ikisi HEC Merkezi "hanım aza"dan ve dört hanım da hariçten intihap olunmak üzre yedi zattan teşekkül eder. Birliğe hayırperver zevat iştirak eder ve kendilerine "fahri aza" namı verilir. HEC İstanbul Merkezi reisi veya HEC azasından tevkil edeceği zat birlik heyeti müzakeratına iştirak eder.

2- Birlik Heyeti âtideki vezaifi nazar-ı dikkate alarak şefkatli ve insaniyetperver hanımları aza kayd ve muavenet-i nakdiye ve maddiyede bulunmak üzre Süt Damlası, Anneler Birliği'yle manen alakadar eyler.

3- Anneler Birliği'ne ayda yarım, senede altı lira veren hanımlar "aza-yı asliye, faale"den ve maddi ve manevi fevkalade muavenette bulunanlar "aza-yı şerefiye"den addolunurlar. Birlik gayesine çalışan fakir kadınlar da birlik azasından ma'duddurlar.[3]

4- AB heyeti şimdilik haftada bir gün Süt Damlası'nda veya merkezde ayrıca tahsis olunan odada ictima ile:

a- Muhtac ve fakir gebelerin haftada bir gün SD'nda ve sair bir yerde muayenelerini temin eder;

b- Bunların hüviyetlerini, adreslerini kayd eyler;

c- Hanelerinde ziyaret ile şerait-i sıhhıyelerini temine çalışır;

d- Kundak takımı, sepet, beşik, çamaşır tehyie eder;

h- Belediyelerin muavenetini temin için lazım gelen teşebbüsatta bulunur;

5- Birlik heyeti aralarında bir reis ve bir muhasebe memuru ve bir kâtip intihap eder. Birliğe ait muhaberat reisin imzasıyla ceryan eyler. Hastabakıcılardan biri kâtibe muavenette bulunur.

6- Birlik heyeti annelere yardım ile mükellef olup SD ve teşkilatı muamelatına müdahale edemez.

7- AB gebelik zamanında, doğururken ve doğurduktan sonra muhtaç kadınlara yardım eder; fakat anneleri de bu yardıma iştirak ettirmeye çalışır. "AB", annelerin yekdiğerine yardım etmesi esasına tevfikan teşkil olunmuştur. Zenginler fakirlere yardım edecek ve fakat fakirler de muhtaç olmadıkları zaman suret-i münasibede birliğe dahil olacaklar ve yardıma iştirak eyleyeceklerdir.

8- Her kadın, AB'nin aza-yı muavenesinden addolunur; her anne diğer anneye yardım ile mükelleftir.

9- AB, muhtaç annelere dolayısıyla daha anne karnında veya doğmakta veya doğmuş bulunan çocuklara yardım eder. [4]

10- AB, muhtaç gebe kadınları himaye ve bu himayeye erbab-ı şefkatin ve belediyelerin iştirakini temine çalışır.

---

* Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul, 1926, 8 s. "Anneler Birliği" Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi'nde 12 Kânunısani 341/13 Ocak 1925 tarihinde tesis olunmuştur.

a- Meskensiz olanlara sıhhi bir melce ve

b- Fakir olanlara kâfi bir gıda temin,

c- Sık sık bir mütehassıs tarafından muayeneye sevk,

d- Dokuz ay zarfında kendilerine ve çocuklarına muzır esbabdan ve marazi bir ihtilattan muhafaza,

h- Viladî ve hususi muayenehanelere müracaatları için kendilerine maddi ve manevi muavenet,

r- Gebeliğin sonuna yakın kadın memurların, işçilerin ve amelenin maaş ve yevmiyeleri kesilmemek şartıyla dört hafta kadar istirahat etmelerinin temini zımmında hükümet nezdinde teşebbüs,

z- Himayesinde bulunan gebeleri hanelerinde ziyaretçi hastabakıcılar vasıtasıyla takip ve hasta olanları tabib marifetiyle tedavi eder.

11- AB, doğum esnasında muavenet ve takyidatta bulunur:

a- Muhtaç olanların hastane ve viladethanelerde doğurmalarını temin eyler.

b- Evlerinde doğuracaklara birliğe mensup veyahut hariçten bir ebe sevk, şerait-i sıhhıye dahilinde tevlid için muktezi levazımı tehyie eder.

c- Hanelerine kadar hastabakıcı sevk ile sıhhatlerinden ve çocuklarının ahvalinden haberdar olur.

12- AB, doğuran fakir ve muhtaç kadınlar ve çocuklarına da muavenet eyler:

a- Lohusa kadınlara, bir ay hanelerinde istirahat etmeleri ve çocuklarına bakmaları için nakden muavenet eder.

b- Memur ve işçi ve amele kadınların doğurduktan [5] sonra gündeliklerini, maaşlarını almak üzre bir ay istirahatlerinin temini için hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunur.

c- Her validenin kendi çocuğunu emzirmesinde ısrar eder ve bu babda teşvikat ve irşadatta bulunur. Kendi çocuğunu emziren muhtaç kadınlara mükâfat ve ikramiye verilmesini temine sa'y eyler. Sütü tıbben kifayet etmeyenlere usul-i mevzuaya tevfikan SD'ndan ma'kum süt verdirmek suretiyle yardım ederek bizzat emzirmeye devama teşvik eyler;

d- Küçük çocukları iki yaşına gelinceye kadar takip eder. Çocukların 15 günde bir muayenehaneye getirilmeleri için teşvikte bulunur.

h- En aşağı ayda iki defa muntazaman muayenehaneye getirilen çocuklara senede iki defa bayramlarda esvap ve validelerine erzak ve sair malzeme ve sıhhi bir terbiye verilir.

13- AB, çok çocuk doğuran, çocuklarına iyi bakan kadınların tekrar gebelik ve lohusalıklarında iki üç misli fazla muavenette bulunur.

14- Meme veren, emziren muhtaç annelerin ucuz ve hatta bedava beslenmeleri için "Anneler Mutfağı", "Fakir Valideler İmareti" teşkiline çalışır.

15- Birlik Heyeti ceryan eden muamelata dair HE İstanbul Merkezi'ni haberdar edeceği gibi her üç ayda bir ifa olunan hidemata dair bir rapor tanzim ve İstanbul merkezine tevdi eder.

16- AB varidat bütçesi:

HEC merkezi ve şuabâtı tarafından verilecek tahsisat, Birlik azası aidatı, [6]

İanat

Sıhhat müsabakaları ve konferans suretiyle cem olunan mebaliğ,

İanat-ı müştereke ve teberruat,

Belediyeler tarafından bu hususta edilecek muavenet.

17- Masarif bütçesi varidat-ı muhammeneye göre tanzim, birlik heyetiyle müştereken HE merkezinde tedkik ve tasdik edildikten sonra tatbik olunur.

18- Muamele-i hesabiye:

İcraat AB heyet-i idaresi kararına mütevakkıftır: Mukarrerat tamamen zabıt defterine geçirilir ve zîri aza tarafından imza olunur. Her karar ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz edilir. Aidat, ianat ve teberruat gibi bilcümle varidat, AB'ne mahsus mührü havi makbuz mukabili ahz ve HEC İstanbul Merkezi'ne tevdi edilir. AB heyeti, bu nam tahtında cem olunan ianat ve mebaliği bütçesine tevfikan heyet-i idaresi kararıyla sarf eder; muamelat-ı hesabiye HEC İstanbul merkezi kontrolu tahtında ceryan eyler. Merkezde birlik namına ayrıca bir hesap küşat ve ona göre tedvir-i muamele olunur.

Sarfiyat, bilahare evrak-ı müsbitesi HE İstanbul Merkezi'ne tevdi olunmak üzre birlik heyetinin kararıyla avans tertibinden icra edilir. Birlik heyeti evrak-ı müsbitenin bir nüshasını muhafaza eyler. [7]

Talimat Harici

Anneler Birliği "Can Evlâdı" Hüviyet Varakasından:

Beynelmilel

Hukuk-ı Etfal Beyannamesi

1- Çocuk, maddeten ve manen tabii neşvünemasını ve inkişafını bulabilecek surette yetiştirilmelidir.

2- Çocuk, açsa karnını doyurmalı; hastaysa tedavi edilmeli; geri kalmışsa cesaret verilmeli; yoldan çıkmışsa doğru yola getirilmeli; öksüz ve bakımsız bulunuyorsa barındırıp himaye edilmelidir.

3- Felaket günlerinde herkesten evvel çocuklar himayeye mazhar olmalıdırlar.

4- Çocuk, hayatını kazanabilecek bir hale getirilmeli ve zuafâ sırtından kazanmak yolundaki teşebbüsat ve muamelata karşı vikaye olunmalıdır.

5- Çocuk, en iyi kabiliyetleri, kardeşlerinin hayrına masruf olmak lâzım geleceği hissiyle büyütülmelidir.

* *

Hukuk-ı Etfal Beyannamesi'ne "Cenevre Beyannamesi" de denilmektedir. Bu beyanname "Beynelmilel Salib-i Ahmer Komitesi" reisi ve İsviçre hükümet-i cumhuriyesi sabık reisi Mösyö [Ador] tarafından Eyfel Kulesi'ndeki telsiz telgrafla bütün âleme ilan edildiği gibi Cemiyet-i Akvam'ın beşinci defa ictimaında: "Heyet-i ictimaiye, Cenevre Beyannamesi namındaki Hukuk-ı Etfal Beyannamesi'ni takdir ve tahsin eder ve aza-i cemiyetten olan hükümetleri Himaye-i Etfal eser ve gayesinde bu esasatı hüsn-i telakkiye davet eyler" kararı verilmiştir. [8] ■

TAHTACILAR: KİMDİR VE KÖKENLERİ NEREDEN GELİR?-4

DR. İSMAİL ENGİN

YÖRÜK (MÜ), TÜRKMEN (Mİ)?

Atalay (1991: 30) Tahtacılardan "Yörük" olarak söz etmekle birlikte, onlar arasında "Türkmen soyunun en güzel tiplerini" görmenin mümkün olduğuna değinmekte; Bajraktarevic (1934: 1274) de onları "ormanlık alanlarda, odun işçilğiyle uğraşan Yürükler" olarak görmektedir. Yürüklerin dini üzerine kesin birşey söylenemeyeceğini belirten Bajraktarevic, onların Sünni ve Şii propagandanın etkisi altında "ad olarak Müslüman oldukları", ancak yine de İslami kurallardan çok eski örf ve âdetlerini uyguladıkları kanısındadır. Bu bağlamda Bajraktarevic, Yürüklerin dinlerini "ilkel (animistik) din" olarak görmektedir. Anadolu'da kendilerine özgü yaşam biçimleri ve dini görüşleri olan birçok aşiret ve toplulukların bulunduğunu, Yürüklerin ya da diğer adıyla Türkmenlerin bunlara dahil olduğunu belirten Bleichsteiner (1954: 37), bu kategoride gördüğü çoğu toplulukların Şii inancı taşıdığını vurgulamaktadır. Ona göre, "Tahtacıların kökenleri daha belirsizdir", ama inançları "Şiâ"ya yakındır.

Öte yandan, Ülkütaşır (1968: 840) Tahtacıların Oğuz Türkmenlerinden olduğunu ileri sürmekle birlikte, farklı olarak halk arasında "Tahtacı Yürükler" diye anıldığına işaret etmektedir. Bu arada, Görgünay-Kırzıoğlu'nun (1995: 134) belirttiğine göre, Cevdet Türkay Başbakanlık Arşivi'ndeki belgelerde Osmanlı'da Tahtacı aşiretlerinin "Yörükân Tâifesi"nden sayıldığını 1975'te yayımlanan *Başbakanlık Arşivine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* adlı eserinde ortaya koymaktadır. Ancak yaşama tarzını ölçüt alan Haynes (1977: 184), Tahtacıların "dilleriyle, örf ve âdetleriyle yerleşik yaşayan Türklerden ve Yürüklerden çok farklı" olduğunu ileri sürmekte; bu bağlamda Yürüklerin "dikdörtgen siyah çadırlarda", Tahtacılarınsa "keçe kaplı yuvarlak çadırlarda" yaşadıklarından (bu konuda ayrıca 1 nolu dipnota bkz.); "Ortodoks Türklerin" aksine kadınlarının tesettürsüz olduğundan ve erkeklerle birlikte yemek yediklerinden söz etmektedir. Birdoğan (1992: 96) ise, Ülkütaşır gibi Tahtacıların halk arasında "Yörük" adıyla anıldıklarına dikkat çekmekle birlikte, hemen arkasından onların kendilerine "Türkmen" dediklerini eklemektedir. Yörükler ve Tahtacıları -ki o Tahtacıların ne Yörüklerin içinde ne de dışında bir topluluk olduğu konusuna açıklık getirmektedir- aynı sosyal yapı içerisinde değerlendiren Cremers (1971: 50), Yörükler ve Tahtacılarda evliliklerin ömür boyu sürdüğünü; "düşkünler"le kimsenin konuşmadığını, kimsenin onlardan bir şey alıp vermediğini; "düşkünler"in kurban kesemediklerini; cemaate girebilmek için "dede"nin affetmesi gerektiğini söylemektedir.

1970 yılında *Bektaşî Dedikleri* adlı eserde Boratav'ın (1983: 318-327) yazdığı, "Bektaşî ile Bektaşî Fıkraları Üzerine" başlıklı yazıda, konuya daha değişik bir açıdan yaklaşılmaktadır. Boratav (1983: 324) bu yazısında, tarihsel süreç içinde "ayrı" adlar alan Rafızî, Türkmen, Yörük, Köylü, Tahtacı gibi toplulukları, "başka başka zaman ve çevrelerin şartlandırdığı değişik çizgilerle birbirinden ayrılan ama hep aynı düşünüş geleneğinin temsilcisi" olarak yorumlamaktadır. Boratav'ın bu şekilde yorumladığı ve sınırlarını çizmeye çalıştığı konuya, Oğuz (1976) daha da ayrıntı getirerek muhteva kazandırmaktadır. Yörük ve Türkmen kavramlarının çoğu kez karıştırıldığına dikkat çeken Oğuz'un (1976: 241) yaptığı şu açıklama, bu açıdan çok önem taşımaktadır:

"Her ne kadar Yörük-Yürük'lerin Türkmen ailesinin bir kolu olması mümkün ise de bunların birbirlerinden ayırd edilmeleri önemlidir zira hiç bir Yürük Türkmen'liği, hiç bir Türkmen de Yörük'lüğü kabul etmemektedir. Bunların giyinişleri, ikamet şekilleri, âdetleri ve sair hususlarda hayli fark bulunmaktadır." (Oğuz 1976: 241)

Diğer taraftan Altan Gökalp (1980: 55), daha ileriye giderek, kendisinden önceki araştırmacıların pek kuvvetli bir şekilde vurgulayamamalarına karşın, Tahtacıların Yörüklerin içinde bir alt grup olduğu tezini işlemektedir. Roux (1987: 231), buna ve aynı görüşü dolaylı olarak dile getiren yukarıdaki diğer araştırmacılara temelden karşı çıkmaktadır. Roux, Tahtacılarla Yörüklerin/Yürüklerin tamamen farklılık gösterdiğini ve bu farklılığın din ile iç-evliliği de kapsayan sosyal yapıda aranması gerektiğini savunmaktadır. Bu anlamda, Oğuz'la (1976) aynı noktada buluşan Roux için tıpkı Haynes (1977) gibi, Tahtacılarla Yörükler arasında, "yaşam tarzı" bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır ve hiçbir Tahtacı Sünnilerle olduğu gibi Yörüklerle de kızlarını evlendirmek istemez.

Bir Tahtacı ninesi, Antalya-Akçaeniş.
Fotoğraflar İsmail Engin

Oğuz boylarından olsun, olmasın ya da Oğuz boylarıyla diğer Türk boylarının karışımı sonucunda oluşsun, Tahtacılar "Türkmen" kimliğiyle özdeşleşmiştir. Tahtacılar kendileri için, "Türkmeniz" derken, diğer topluluklar da onları "Türkmen" olarak görmektedir (bkz. Toros 1938b: 8; Sevgen 1951: 303-304; Eröz 1964; Çağatay 1970: 669; Fığlalı 1981; Erden 1982; Kehl-Bodrogi 1988a: 79-80; Andrews 1989: 68-69; Seyirci 1990; Üçyıldız 1991; Asan 1993; Küçük 1994: 37; Engin 1995a). Bu durum, birçok araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Örneğin Yusuf Ziya (1929a), Toros (1938a), Fındıkoğlu (1946: 3), Yılmaz (1948: 12), Kum-Atabeyli[1] (1949: 70, 1950: 175), Sevgen (1951), Sümer (1962; 1980: 147-175), Eröz (1964: 27), Seyhan[2] (1968: 20), Ülkütaşır (1968: 840), Çağatay (1970:669), Şapolyo (1972: 22) Cahen (1979: 154-155), Erden (1982; 1995), Yetişen (1986: 3), Andrews (1989: 68-71), Boratav (1991), Engin (1995a) gibi araştırmacılar Tahtacıları anlatırken ya da onlardan söz ederken, "Türkmen"liklerine değinmeden geçememekte ve onları "Türkmen" kategorisinde değerlendirmektedir. Buradan hareketle, "Yörük" ve "Türkmen" kavramlarının muhteva bakımından birbirlerinden farklı olduğu söylenebilir ve denilebilir ki, her ne kadar Yörüklerle Türkmenler, etnik bakımdan farklılık göstermeseler de (Oğuz 1976: 241) aralarında din ve sosyal yapı farklılıkları vardır (Roux 1987: 231). Bu anlamda, genelde Yörükler Sünni Müslümanlığın[3] temsilcileriyken, Türkmenler de Aleviliğin temsilcileri olarak değerlendirilebilir (bkz. Kum-Atabeyli 1950; Andrews 1989). Ancak Andrews (1989: 62-65), Alevi olan Yörüklerin ve Sünni olan Türkmenlerin de bulunduğunu belirtmekle birlikte, bu durumda olanların azınlıkta olduğunu göstermektedir.

HIRİSTİYAN KÖKENLİ YA DA ALEVİ BİR TOPLULUK MU?

Tahtacıların dini inançlarının ne olduğuyla ilgili birbirinden farklı iki tez vardır. Aşağıda özetlendiği gibi kimi araştırmacılar, Tahtacıların Hıristiyan kökenli bir topluluk olduğunu ileri sürerken, araştırmacıların önemli bir kısmı onların Alevi bir topluluk olduğunu belirtmektedir.

(a) Tahtacılar Hıristiyan Kökenli Bir Topluluktur

Tahtacılar üzerine XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kimi bilgiler veren yabancı gezgenler ve araştırmacılar, onların etnik kökenlerinin yanı sıra dini kökenleriyle de ilgilenmişler gerçekçi olmayan kimi varsayımlar geliştirmiş ve tezler oluşturmuşlardır. Bunlardan Humann (1880) Tahtacıları, "önceleri Hıristiyan olup, Hıristiyanlığı unutan, zamanla korkudan İslamiyete yönelen" bir topluluk olarak nitelemektedir. Küçük Asya'ya yaptığı gezilerden sonra, 1891'de Tahtacılar üzerine kimi bilgiler veren Bent de Humann'ınkine benzer görüşler ileri sürmektedir. Bent, Tahtacıların dinlerinin kendileri tarafından "gizli bir din" olarak görüldüğünü belirtmekte; onlarda Tanrı, İsa ve Kutsal Ruh üçlemesinin varlığına değinmekte; dini ayinlerde şarap içtiklerinden yola çıkarak, onların "Hıristiyan kökenli bir tarikat olabileceği"ni varsaymaktadır (bkz. Grönhaug 1974a: 4). Ancak bunlarla yetinmeyen Bent, Tahtacılarda "gizli" olan "bu din şeklinde", belki "Hıristiyanlıktan önceki inançlarla"-"kültlerle" karşılaşılmış olabileceği üzerinde de durmakta, bu dinin "bir kısmının Hıristiyanlıktan gelebileceği"ni ya da "Hıristiyanlığın değişik bir şekli olabileceği"ni göz ardı etmemektedir (bkz. Kehl-Bodrogi 1988b: 10). Öte yandan, 1920'de Atina'da yayınlanan Skalieri'nin çalışması[4] (bkz. Küçük 1995: 24-25, 43) Humann, Bent, Luschan ve Banse'nin dışında bir etnik boyut kazandırması açısından[5] önem taşımaktadır. Bir olasılıkla Skalieri, Humann ve Bent'in Tahtacıların "Hıristiyan kökenli" olduğu tezinden hareketle, etnik olarak -ki bu noktada Humann'dan ayrılmaktadır- onların "bariz bir Yunan tipi vardır" diyerek (Skalieri 1920: 104'den aktaran Küçük 1995: 25) "Yunan olduğunu kanıtlamaya çalışır" (bkz. Küçük 1995: 25; ayrıca krş. Toros 1938b: 11-12).

Araştırmaların giderek artmasına karşın, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında konuyu ele alan Passarge (1951), Bleichsteiner (1954) ve Müller (1967) gibi etnologların değerlendirmelerinde, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Tahtacılar üzerine ileri sürülen tezlerin etkileri görülmektedir. Bu bağlamda Tahtacıları, Passarge (1951) kendilerine ait dinlerinden bahsederek Yezidilere, Dürzilere, Nusayrilere benzetmekte ve "Ali Alahi"lerle[6] özdeşleştirmekte; Bleichsteiner'se (1954) kökleri belirsiz, inançları Şiaya yakın ama İslâmi olmayan ritüellere de sahip ve Kızılbaş ya da Alevilerden farklı görmekte; Müller (1967), bir ölçüde Humann ile Bleichsteiner'i destekleyerek, "Ortodoks ya da Hıristiyanlıktan sapmış" ve "Alevilikten farklı bir tarikat"ın üyeleri[7] olarak nitelemektedir.

Günümüzde aşağıda da görüleceği gibi, artık Tahtacıların dini anlamda Hıristiyan kökenli bir topluluk olduğu şeklindeki tez, konu üzerine çalışan araştırmacılar tarafından kabul edilmemektedir. Araştırmacıların Tahtacı kimliğinin muhtevası kapsamında, genel anlamda uzlaştıkları temel noktalardan birisi, onların Alevi bir topluluk olduğudur.

(b) Tahtacılar Alevi Bir Topluluktur

Tahtacıların etnik kimliği ve kökenlerinin, özellikle Türk tarihçilerle Türkologlar tarafından ya kimi çalışmalarda genel olarak değinilmesi ya da özel olarak ele alınmasıyla, netleşmesi, onların Türkmen kimliğiyle özdeşleştiğinin saptanması, öncelikle genel anlamda Türkmen kimliğinin içerdiği dini inancın ne olduğu sorusunun da yanıtlanmasını zorunlu kılmaktadır.

"Türkmen" kavramı, önceleri "Müslüman Oğuz" anlamındadır (bkz. Avcıoğlu 1980: 1425; Sümer 1980; Birdoğan 1990: 227. Ancak zamanla Türkmenlerin Müslümanlığı "yapay" kalır (bkz. Oğuz 1976: 136; Avcıoğlu 1981b: 1750; Boratav 1983: 324; Gordlevski 1988: 83) ve daha sonra İslamiyeti "yüzeysel tutanlara" Türkmen -ki onlarda Heterodoks inançlar yaygındır (bkz. Akpınar 1994:87-98)- denilir (Birdoğan 1990: 22). Günümüzde, Türkiye toplumunda artık "Türkmen" dendiğinde, genellikle bu kimliğin dini muhtevasında "Alevi" akla gelmektedir[8] (Andrews 1989: 65-65). Öte yandan, Baraklar gibi (Çavaz 1983) Sünni Müslüman olup, dini yaşam ve düşünce biçimi olarak Aleviliğin etkilerini taşıyan Türkmenlerin varlığına -ki bu konuda Andrews (1989: 281-283), Çavaz (1983) ile onun desteklediği Cahit Tanyol'dan farklı olarak Barakların Alevi Türkmen olduğunu ileri sürmektedir- da işaret edilmelidir.[9]

"Türkmen" olarak nitelendirilen Avşarlarda Alevilik kısmen görülmekle birlikte, Sünni Müslümanlığı benimseyenler çoğunluktadır (bkz. Andrews 1989: 271-273, 281). Büyük bir topluluk olan Çepnilerde, Alevilik ve Sünni Müslümanlığın her ikisi birden yaygındır (Andrews 1989: 274-275, 283-286). Nalcı ve Sıraçlar, Alevi Türkmenler arasında olmalarına karşın, çok küçük topluluklardır (Andrews 1989: 65-68, 286-87).

Çepnilerin ve Avşarların aksine Tahtacılar, Nalcı ve Sıraçlar gibi yalnızca Aleviliği benimsemiştir.[10] Bununla birlikte, Tahtacılar diğer Alevi topluluklarda görülmeyen bir şekilde, Türkmen kimliği ile özdeşleşmişlerdir (Hançerlioğlu 1975: 39, 607). O kadar ki, Çanakkale ile Balıkesir yörelerinde Tahtacılık dendiğinde Türkmenlik akla gelmektedir[11] (Baha Sait 1994a; Erden 1982: 74; Andrews 1989: 69; Asan 1993). Buradan hareketle, Tahtacıların Aleviliğin "bir numaralı temsilcileri" olduğu ileri sürülmekte ve genellikle "Alevi" ve "Tahtacı" kavramlarının birbirleriyle karıştırıldığı vurgulanmaktadır (Roux 1987: 231).

Diğer taraftan, Tahtacılar[12] üzerine yapılan araştırmaların bir kısmında (bkz. Yusuf Ziya 1930; Ülkütaşır 1968; Çağatay 1970; Fığlalı 1981), onların kendilerini Caferî mezhebinin üyeleri olarak gördükleri belirtilmiştir. Ancak bu noktaya dikkat çeken araştırmacılardan Çağatay (1970), Tahtacıların inançlarının "anlaşılmaz" olduğu kanısına varmakta; Ülkütaşır (1968) Tahtacıları, kendilerinin de belirttiği şekilde Caferi mezhebinin üyeleri olarak görmekte; Fığlalı (1981) ise Yusuf Ziya'nın (1930) da işaret ettiği gibi, kendilerini "Caferi mezhebinin üyeleri" arasında gören Tahtacıların, bu inanç sistemi üzerine bilgilerinin, yok denecek kadar az olduğunu ileri sürmektedir. Gölpınarlı (1979: 12, 171, 183; 1985: 143), bu noktada konuyu daha da açarak, Aleviliğin Caferiye mezhebiyle hiçbir ilişkisinin bulunmadığını söylemektedir.[13]

Tahtacıları ilk araştıranlardan biri olan Luschan (1911: 230; 1927: 195-209), Tahtacıların diğer topluluklara göre daha "kapalı" bir topluluk olduğunu kaydetmektedir. Luschan (1911: 230) bununla yetinmeyip, Tahtacılara Alevi bir topluluk demektedir. Bu arada Mordtmann (1917: 100), Tahtacıların Müslüman olmadığına -ki Erden (1982: 74) buna "Müslüman olup Alevidirler" diyerek, şiddetle karşı çıkmaktadır- değinmektedir. Hemen onun arkasından Luschan (1927: 195-209), Tahtacıların Alevi olan diğer topluluklarla kısmen karışmalarına karşın, topluluğa girenlerin Tahtacı kimliğini benimseyerek sürdürdüğünü belirtmektedir. Nitekim bu görüş, yıllar sonra Roux ve Özbayrı (1965: 50-51) tarafından desteklenmektedir. Buna karşın Luschan (1911: 230; 1927; 195-209), özellikle Antalya yöresindeki Tahtacıların diğer topluluklarla pek fazla karışmadığını ortaya koyarken, Atalay (1991: 30-33) da ilk baskısı 1924 yılında yapılan eserinde, diğer "ırklarla hemen hiç" karışmadığını belirttiği Tahtacıların, Sünnilerle kız alıp vermediğine değinmektedir. Aynı dönemde Hamid Sadi (1926: 212), Luschan'ın 1917'de yazdığı ancak genişletilmiş ilk baskısı 1922 yılında yayınlanan eserinin Tahtacılarla ilgili kısmını özetleyerek (krş. Luschan 1927: 195-209) onun, "her halis Müslümanın" Tahtacıları "kâfir" gördüğü (krş. Luschan 1927: 196) ve Antalya yöresinde yaşayan Tahtacı aşiretlerinin diğer yörelerde yaşayan Tahtacı aşiretlerine göre başka topluluklarla daha az karıştığı şeklinde saptamalarına yer vermektedir.

Hamit Sadi'nin Luschan'dan yaptığı bu özeti yayınlamasından kısa bir süre sonra Süleyman Fikri (1927), Tahtacılar üzerine yapılan kimi çalışmalara değinip, gözlemlerinden hareketle onların dini ör-

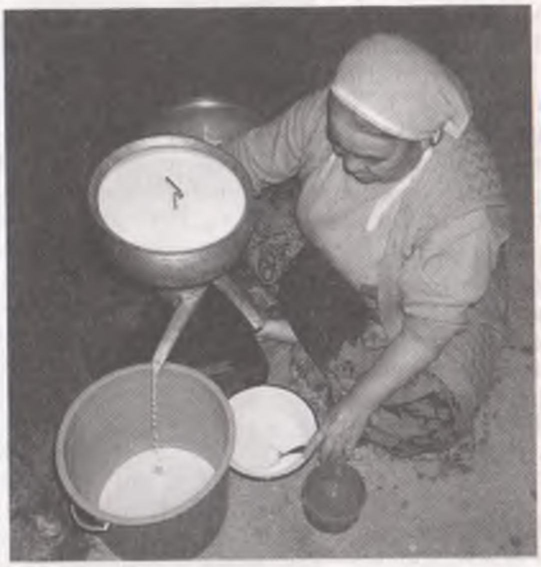

Antalya Akçaeniş Tahtacılarından bir kadın günlük yaşamda.

gütlenmesini ve dine dayalı hukuki uygulamalarını ele alarak, Tahtacılarda kabul edilen en büyük suçun, bir Tahtacı kadınının "Sünni bir erkekle ilişki" kurması olduğunu belirtip, Atalay (1991: 33) tarafından ileri sürülen görüşü desteklemektedir (bkz. Süleyman Fikri 1927: 482). Süleyman Fikri bu suçun cezasının "düşkünlük" olduğunu ve "ölüm"le sonuçlandığını anlatmaktadır. Tahtacıların Süleyman Fikri'ye (1927: 428) göre "Henry Rawlinson"[14] adındaki bir yazar tarafından "Yahudi kalıntıları" olduğu (bkz. Süleyman Fikri 1927: 478) da ileri sürülmesine (krş. Toros 1938b: 9) karşın onlar, Alevi bir topluluktur ve bu özellik, günümüzde konu üzerine çalışan hemen hemen tüm araştırmacılar tarafından artık üzerinde birleşilen temel noktadır.[15]

DEĞERLENDİRME VE KİMİ GENELLEMELER

Bütün bunların sonucunda, etnik ve dini anlamda, Tahtacıların kim oldukları üzerine, şunlar söylenebilir: Kim "ben Tahtacıyım" diyorsa, o genelde bir Alevidir ve bu, ilk anda Tahtacılıkla -dini bir kimlik olan- Aleviliğin genellikle özdeş olduğunun algılanmasına yol açar. Ancak kendisi için "ben Aleviyim" diyen bir kimse, Tahtacı değil pekala Çepni, Nalcı, Sıraç, Abdal, Zaza, Kırmanç vb de olabilir. O halde kesin bir ifadeyle, "her Tahtacı genelde Alevi olmasına karşın, her Alevi Tahtacı değildir" denilmelidir. Yine burada vurgulanmalıdır ki, Alevilik "Tahtacı" kavramına tartışılmaz bir şekilde dini bir muhteva kazandırmış-katmıştır. Kimlik sorununun örtük boyutu, bu noktada kendini göstermektedir. Çünkü yine bilinmelidir ki, "Tahtacıyım" diyen bir kimse, aynı zamanda Türkmen olduğunu söylemektedir. Ancak her Türkmen Tahtacı değildir. "Türkmen"liğinden söz eden bir kişi, Tahtacı olabileceği gibi Çepni, Nalçı, Sıraç, Avşar, Barak vb olabilir. Türkmen kavramı her ne kadar Aleviliği çağrıştırıyorsa da Alevi olmayan Türkmenlerin (ve Zazalar gibi çoğunluğu, Kırmançlar gibi bir kısmı Alevi olan diğer etnik grupların) varlığı yadsınmamalıdır. Örneğin Çepnilerin istisna sayılamayacak bir kısmı, Avşarların önemli bir kısmıyla Bekdik Türkmenleri Sünni-Müslümandır. "Türkmen" olduğunu söyleyen bir Tahtacı, aynı zamanda Ağaç-Eri olduğunu da vurgulamaktadır. Genellikle Nalcı ve Sıraçlar gibi Alevi-Türkmen olmanın aksine, Ağaç-Eri olmak yalnız Tahtacılara özgü bir durumdur.

Tahtacılar üzerine yapılan ilk çalışmalar -özellikle yabancı araştırmacılarının çalışmaları-, onların dini inançlarının Sünni Müslümanlığa dayalı olmadığını ve kapalı bir topluluk olduğunu, kapalı topluluk olmasını da dini inançlarının belirlediğini ortaya koyması açısından önemlidir. Ancak Tahtacıların etnik ve dini kökenleri üzerine gerçekçi değerlendirmeleri içermekten çok uzaktır. Buna karşın söz konusu çalışmalarda Tahtacıların dine dayalı sosyo-kültürel bir sistem geliştirdikleri belirginleşmekte ve betimlenmektedir. Her şeye karşın, bugün için somut olarak ortaya çıkan olgu ve bilim dünyasında genel kabul gören anlayış-görüş, Tahtacıların dini kimliklerinin muhtevasının içini ve sınırlarını Aleviliğin, etnik kimliklerinin muhtevasının içini ve sınırlarını da Türkmenliğin belirlediği-çizdiğidir (ya da onların Alevi ve Türkmen olduklarıdır). ■

---

1. Kum-Atabeyli (1950: 175), "Tahtacı Türkmenler" kavramını ilk kez kendisinin kullandığını öne sürmektedir. O, Tahtacılara "Alevi Türkmenler" de diyebileceğini, ancak Anadolu Alevilerinin hepsinin (?) Türkmen olduğunu belirterek, "maddî manevî kültür ayrılıklarını" (?) -belki, ekonomik ve etnik-dinsel demek istiyor?- gereği gibi ortaya koyabilmek için "Tahtacı Türkmenler" kavramını kullandığını açıklamaktadır.
2. Seyhan (1968: 20), dağ yaşamını "en güzel şekliyle" yaşadığını belirttiği Tahtacıların Anadolu'da çeşitli adlarla anılan Türkmenlerin "Çobanlı Aşireti"nden olduklarını ileri sürmektedir. Diğer taraftan Asan da (1993: 44-45), "Narlıdere dedelerine YANYATIR" dedikten ve ona bağlı olan taliplerin "Yanyatır talipleri" olduğuna değindikten sonra, "YANYatır Oğulları, Çobanlı Aşireti olarak Horasan'dan gelmişlerdir" görüşünü savunmaktadır. Belki, birbirinden bağımsız olarak ileri sürülen bu iki görüş daha ilk bakışta birbirinin devamı gibi gözükmektedir. Ancak Sümer (1980: 146), Hâfız-i Ebru ve J. B. Van Loon'a dayanarak "XIV. yüzyılın ikinci yarısında Errân ve Mugan'da Türkmenler'in (Terâkime) yaşadığını görüyoruz" dedikten ve hemen arkasından "Bunlar arasında en varlıklı Türkmenler Errân'da yaşayan Çobanlı Türkmenleri idi" şeklinde bir cümle ekledikten sonra, burada bir dipnot açarak, "Clavijo'nun İngilizce ve ondan yapılan Türkçe tercümesinde geçen Çobanlı adının Çepni olduğu -bir şüphe üzerine- tesbit edilmiştir" kaydını düşmekte; konuya açıklık kazandırmaktadır. Öte yandan Tahtacı aşiretleri arasında bir Çobanlı aşireti vardır ve onun üzerine en geniş bilgiyi Yusuf Ziya (1929b: 59-61) vermektedir: "Narlı derenin bulunduğu mahal eskidenberi Çobanlı aşiretinin dolaştığı mıntıka olduğu için İzmirliler kızıl dag namiyle anılan bu mıntıka göçebelerine ve bunlardan Narlı derede yerleşen Tahtacılara 'Çobanlı' aşireti diye at verirler. Bu isim sonraları ta'min edilmiş ve İzmir civarındaki tahtacı köylülerine umumiyetle çobanlı denilmiştir. Biz ise çobanlı namını taşıyan tahtacılara 'Nacarlı'da deriz" (Yusuf Ziya 1929b: 60).
3. Eröz 51964: 28) "Yörükler"in Sünni aşiretler olduğundan söz etmektedir.
4. Küçük (1995: 24-25, 43). G. Kleantus Skalieri tarafından

TARIH VAKFI

1920'de Atina'da yayınlanan "Lai Ke File Tis Mikras Asias" (Küçük Asya'nın Halkları ve Aşiretleri) adını taşıyan bu çalışmadan sözetmekte ve adı geçen çalışmanın 1990'da yeniden basımının yapıldığına değinmektedir.

5. Humann (1880) Tahtacılara "Çepni" de diyerek, onların Küçük Asya'nın halklarından olabileceğini dile getirmiş; Luschan (1886-1927) Tahtacıların Alevî olduğunu belirtmekle birlikte, onları "Lykienler"in devamı olarak görmüş, Banse (1916) ise Tahtacıların "Hititli-Alarod" olduğunu ileri sürmüştü (ayrıntılı bilgi için bkz. Engin 1955b).
6. Passarge'nin (1951: 480) değindiği ve Tahtacılarla özdeşleştirdiği "Ali Alahi"ler büyük bir olasılıkla "Ali'İlâhî"ler olsa gerek. "Ali'İlâhî"ler Ali'nin tanrısallığına inanırlar ve genelde İran Azerbaycanı'nda bulunurlar. Türkiye Alevileriyle ortak kimi özellikleri vardır. Bunlar, Tanrının insanoğlu suretinde tecellisi (Ali görünüşüne bürünmesi), "Hızır" adı verilen bayram kutlamaları, "cem" törenlerinin anlamıdır. (Bkz. Melikoff 1982: 143-144; 1993: 34, 59-65, 102). Ancak, "Ali'İlâhî" inancıyla Türkiye Aleviliğinin tam olarak aynı olduğunu söyleyebilmek oldukça zordur. Bununla birlikte Oğuz'un (1990: 301) da değindiği gibi, yukarıda belirtilen inançların birbirlerine çok benzediğinden söz edilebilir.
7. Krş. Kehl-Bodrogi 1988b: 9-11. Kehl-Bodrogi (1988b: 11), özellikle Müller'in bu görüşe ulaşmasını, konu üzerine alan çalışması yapmamasına ve kaynak çalışması yapmasına bağlamaktadır. Ona göre, Tahtacılarla ilgili XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında yapılan çalışmaları gören Müller'in bu sonuca ulaşması doğaldır.
8. Anadolu Alevilerinin hepsinin Türkmen olduğunu belirten Kum-Atabeyli (1950: 175), Türkmenliği "kabile ve aşiret geleneklerini hâlâ koruyanlar" olarak görmekte, bazı Türkmenlerin tamamen "Türkleşerek", aşiret yaşamından ayrıldığına değinmektedir. Eröz (1964: 26), bu durumu "Aleviler kendilerine Türkmen, Sünni Türklere de 'Kılıç Müslümanı, Türk' derler" şeklindeki görüşüyle biraz ayrıntıya inerek açıklamaya çalışmaktadır. (Bu görüşün genel bir eleştirisi ve Alevi kavramının "tenik muhtevası" için bkz. Engin 1994: 220-221).
9. Bu satırların yazarı, daha önce Andrews'tan hareketle Barakların tamamının Alevi olduğuna değinirken, bugün bu görüşünde yanıldığını kabul etmektedir (Bunun için bkz. ve krş. Engin 1994: 220).
10. Günümüzde Tahtacıları konu alan araştırmacılar, kimi istisnalar dışında, Tahtacıların Alevi ve Türkmen oldukları konusunda genel bir uzlaşma içindedir. Grönhaug (1974a: 83-84; 1974b: 10,12) ve Asan (1993: 44) Antalya, Erden (1995: 53) Antalya-Burdur yöresindeki Tahtacılar içeresinde Sünni Müslümanlığı benimseyenler bulunduğunu, Kehl-Bodrogi (1995: 108) de kimi Tahtacı "grup"larının "son zamanlarda" "Sünnileştiği"ni ileri sürmektedir (krş. Engin 1995b: 50 1 nolu dipnot).
11. Bu konuda Asan (1993: 44), şunları yazmaktadır: "Yıl 1964 Manisa'da geziyorum. Yaşlıca bir bakkala sordum. Tahtacıları aradığımı söyledim. Yanıtını bugükü gibi anımsıyorum. 'Manisa içinde yoktur. Ancak ... köyü TAHTACI köyüdür. Şimdi yavaş yavaş şehre inmeye başladılar ... İstasyonu civarına yerleşiyorlar. Oraya gidersen bulursun,' dedi. Tam ben uzaklaşırken. Kulağıma eğildi. 'Yalnız, sakın onlara TAHTACI deme. Kızarlar. Kendilerine TÜRKMEN denmesini isterler.' Yaşlı amcanın dediği çıktı. Gİttim. Buldum onları. Tahtacı olduklarını biliyorlar. Ancak 'Biz TÜRKMENİZ diyorlardı.' O tarihten sonra, Balıkesir'den itibaren tüm Marmara Bölgesinde TAHTACI değil, TÜRKMEN diye çağrıldıklarını gördüm. Yalnız, tamamı TAHTACI olduklarını da biliyorlar."
12. 1970 yılında *Bektaşî Dedikleri* adlı eserde, Boratav'ın (1983: 318-327) yazdığı, "Bektaşî ile Bektaşî Fıkraları Üzerine" başlıklı yazıda "Alevi-Kızılbaş, Tahtacı, Çepni vb." toplulukların "çok defa 'Bektaşi' diye" anıldıkları yer almaktadır (bkz. Boratav 1983: 323).
13. Türkiye'deki Alevilikle Caferilik/Şiilik arasında muhteva bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır.
14. Süleyman Fikri (1927: 478), adını verdiği yazarın kitabının adına değinmemektedir. Yaptığımız araştırmalarda adı geçen yazarla ve -varsa- eserleriyle ilgili bilgi toplayamadık.
15. Tahtacıların, diğer Alevi topluluklarından farklı olarak, "Yanın Yatır Ocağı" ve "Hacı Emirli Ocağı" adıyla anılan iki ayrı ocağı vardır (bkz. Yusuf Ziya 1929a; 1929b; Fığlalı 1981: 352 ve krş. Birdoğan 1992). Ocakları temsil eden ruhani-dini liderler/dedeler gibi, her iki ocak da birbirinden bağımsızdır ve onlara bağlı başka herhangi bir ocak ya da ocaklarla ruhani-dini lider(ler)-dede(ler) yoktur (bkz. Yılmaz 1948: 17; Cağatay 1970; Yetişen 1986: 8).

KAYNAKÇA

Ahmet Refik (1932): "Osmanlı devrinde Rafizîlik ve Bektaşîlik (1558-1591)", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, IX. 20 21-59.

Akpınar, Turgut (1994): *Türk Tarihinde İslâmiyet*, İstanbul: İletişim.

Andrews, Peter Alford (Ed.) (1989): *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden: Ludwig Reichert.

Asan, Veli (1993): "Tahtacı Türkmenler-1: Biten Yanyatır (Narlıdere) Dedeliği" *Cem*, 31: 44-45.

Asan, Veli (1995): "Tahtacı Türkmenler-X: Musahiplik Töreni", *Cem*, V, 50: 51-52.

Atalay, Besim (1991): (Orij. 1924) *Bektaşilik ve Edebiyatı*, (Çev. Vedat Atila), İstanbul: Ant.

Avcıoğlu, Doğan (1980): *Türklerin Tarihi*: 3. Kitap. İst., Tekin.

Avcıoğlu, Doğan (1981a): *Türklerin Tarihi*: 2. Kitap.İst., Tekin.

Avcıoğlu, Doğan (1981b): *Türklerin Tarihi*: 4. Kitap. İst., Tekin.

Baha Sait (1994a): (Orij. 1926) "Anadolu Alevi Zümreleri (Tahtacı, Çetmi, Hardal Türkmenleri Ya da Yanyatır Sılası)", N. Birdoğan (ed.), *İttihat-Terakki'nin Alevilik Araştırması (Baha Sait Bey)*. İstanbul: Berfin, *74-83*.

Baha Sait (1994b): (Orij. 1926) "Türkiye'de Alevi Zümreleri: Tekke Aleviliği-Toplumsal Alevilik", N. Birdoğan (Ed.), *İttihat-Terakki'nin Alevilik Araştırması (Baha Sait Bey)*. İstanbul: Berfin. *13-25*.

Bajraktarevic, Fehim (1934): "Yürüken", *Enzyklopaedie des Islam*, ıv: 1273-1274.

Banse, Ewald (1916): *Die Türkei: Eine moderne Geographie*, Berlin: Georg Westermann.

Barkan, Ömer Lütfi (1942): "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: 1. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi, 2: 279-386*.

Başlangıçtan Bugüne kadar Dünya Tarihi: Yeniçağ Tarihi. Ondokuzuncu Cilt: Osmanlı İmparatorluğu tarihinin bir kısmını içerir, (1978): (Orij. 1783) (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul: Havass.

Birdoğan, Nejat (1990): *Anadolu'nun Gizli Kültür Alevilik*, İstanbul: Hamburg Alevi Kültür Merkezi.

Birdoğan, Nejat (1992): *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi: Ocaklar. Dedeler. Soyağaçları*. İstanbul: Alev.

Birdoğan, Nejat (1994): *İttihat-Terakki'nin Alevilik Araştırması (Baha Sait Bey)*, İstanbul: Berfin.

Birdoğan, Nejat (1995): "Tahtacıların Dünü", Bkz. *I. Akdeniz Yöresi...*, 9-28.

Birge, John Kingsley (1991): (Orij. 1937) *Bektaşilik Tarihi*, (Çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul: Ant.

I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri (26-27 Nisan 1993/Antalya) (1995): Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü.

Bleichsteiner, Robert (1954): "Vorderasien." H. A. Bernatzik (Ed.), *Die neue grosse Völkerkunde. Völker und Kulturen der Erde in Wort und Bild-II: Asien, Australien*, Frankfurt am Main: Herkul, 1-38.

Boratav, Pertev Naili (1983): *Folklor Ve Edebiyat* (1983)-II. İstanbul: Adam.

Boratav, Pertev Naili (1991): "Les legendes de Sarı-Kız et d'Al-Kız", *Turcica*, XXI-XXIII: 221-233.

Cahen, Claude (1979): (Orij. 1968) *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), İstanbul: E.

Cremers, Wolfgang (1971): "Schamanistische Überbleibsel in der heutigen anatolischen Folklore", *Turcica*, III: 49-58.

Çağatay, Neşet (1970): "Tahtacılar", *İslâm Ansiklopedisi*, xı: 669-672.

Çavaz, Ali (1983): "Barak Folkloru (1)", *Folklora Doğru*, 55: 31-46.

Engin, İsmail (1994): "'Alevi' Kavramının Muhtevası Üzerine", S. Altuntek vd. (Ed.), *Humana: Bozkurt Güvenç'e Armağan*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 217-225.

Engin, İsmail (1995a): "Akçaeniş Tahtacılarında Ölü Gömme Geleneği". Bkz. *I. Akdeniz Yöresi...*, 37-44.

Engin, İsmail (1995b): "Tahtacılar: Kimdir ve Kökenleri Nereden Gelir-I", *Toplumsal Tarih*, ıv, 24: 48-50.

Engin, İsmail (1966): "Tahtacılar: Kimdir ve Kökenleri Nereden Gelir-II", *Toplumsal Tarih*, v, 25: 46-51.

Erden, Attila (1978): "Burhaniye Köylerinde Konutla İlgili det ve İnanmalar", *Antropoloji*, 8: 53-66.

Erden, Attila (1982): "Batı Anadolu Türkmen Çadırları", *Antropoloji*, 11: 73-89.

Erden, Attila (1995): "Tahtacıların Günümüz Kültürel Yapılarından izlenimler", Bkz. *I. Akdeniz Yöresi...*, 53-66.

Eröz, Mehmet (1964): "Silifke'de Bir Alevî, Tahtacı Köyü: Kırtıl", *İş ve Düşünce* xxx, 247: 25-33.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1981): "Tahtacı'lar", *Türk Ansiklopedisi* xxx: 352-353.

Fındıkoğlu, Z. F. (1946): "Tahtacı Aşiretleri Arasında Geçirdiğim Bir Kaç Saat", *Folklor Postası*, ii, 14: 3-4.

Gordlevski, V. (988): (Orij. 1941) *Anadolu Selçuklu Devleti* (Çev. Azer Yaran), Ankara: Onur.

Gökalp, Ziya (1976): *Türk Töresi*, (Hazırlayan: Hikmet Dizdaroğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbâki (1985): *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek.

Görgünay-Kırzıoğlu, Neriman (1995): "Edremit Doyran Köyü Tahtacı Türkmenleri'nden Geleneksel Evlenme Âdetleri". Bkz. *I. Akdeniz Yöresi*.... 133-147.

Grönhaug, Reidar (1974a): *Micro Macro Relations. Social Organization in Antalya. Southern Turkey. Part 2: Tahtacılar. Macro-Factors in the Life of a 'Marginal' Sub-Population*, Bergen: Department of Social Anthropology. University of Bergen.

Grönhaug, Reidar (1974b): *Micro-Macro Relations. Social Organization in Antalya. Southern Turkey Part 3: Socio-Cultural Differentiation*. Bergen: Department of Social Anthropology, University of Bergen.

Güvenç, Bozkurt (1993): *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Hamid Sadi (1926): "Tahtacılar", *Türk Yurdu*, iv, 21: 211-217.

Hançerlioğlu, Orhan (1975): *İnanç Sözlüğü: Dinler-Mezhepler-Tarikatler-Efsaneler*. İstanbul: Remzi.

Haynes, Sybille (1977): (Orij. 1974) *Zwischen Maeander und Taurus. Eine Archaeologische Reise in Kleinasien*. (Çev. S. Haynes), München: Prestel.

Huart, Cl. (1913): "Aghac-Eri", *Enzyklopaedie des Islam*, i: 191.

Humann, K. (1880): "Über die Ethnologie Klein-Asiens", Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde in Berlin: 7. Berlin.

İnalcık, Halil (1988): "Osmanlılar", *İslâm Ansiklopedisi*, xii-ii: 286-308.

Jong, Frederich de (1995): "Bulgaristan'daki Alevi Grupları ve Anadolu Tahtacıları" Bkz. *I. Akdeniz Yöresi*...,67-73.

Kehl-Bodrogi, Krisztina (1988a): *Die Kızılbaş/Aleviten: Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*, Berlin: Klaus Schwarz.

Kehl-Bodrogi, Krisztina (1988b): *Die Tahtacı. Vorläufiger Bericht über eine ethnisch-religiöse Gruppe traditioneller Holzarbeiter in Anatolien*, Berlin: Arabische Buch.

Kehl-Bodrogi, Krisztina (1995): "Tahtacı Geleneklerinde İslâm Dışı Ögeler", Bkz. *I. Akdeniz Yöresi*..., 107-114.

Koşay, H. Z. (1954): "Manisa. Akhisar ve Çevresi Halk Bilgisine Dair Notlar", *Türk Yurdu*, 2: 112-118.

Köprülü, M. Fuad (1976): *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Köprülü, M. Fuad (1981): *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.

Kudar, Alibey (1994): *Tahtakuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi*. İstanbul: Tahtakuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi Kültür Yayınları.

Kum-Atabeyli. Naci (1940): "Antalya Tahtacılarına Dair Notlar", *Türk Tarih. Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 4: 203-212.

Kum-Atabeyli, Naci (1950) "Türkmen, Yürük ve Tahtacılar Arasında Tetkikler. Görüşler: Tahtacı Türklerinde Manevi Kültür", *Türk Folklor Araştırmaları*, i, 11: 175-176.

Kunt, Metin (1988): "Siyasal Tarih (1300-1600)", S. Aksin (Ed.), *Türkiye Tarihi 2. Osmanlı Devleti: 1300-1600*. İstanbul: Cem. 15-143.

Kutlu. M. Muhtar (1987): "Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Karaçadır". *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, v. Ankara: Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 239-254.

Küçük, Murat (1994): "İzmir Kıyısındaki Alevi Köyünden Bugünün Sehrine: Narlıdere", *Nefes*, 10:37-41.

Küçük, Murat (1995): *Horasan'dan İzmir Kıyılarına Cemaat-ı Tahtacıyan*, İstanbul: Nefes.

Luschan, Felix von (1886): "Wandervölker Kleinasiens." *Zeitschrift für Ethnologie. Organ der Berlin Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, Jarhgang. 167-171.

Luschan. Felix von (1891): "Die Tahtadschi und andere Überreste der alten Bevölkerung Lykiens", *Archiv für Anthropologie xix: 31-54*.

Luschan. Felix von (1911): "The Early Inhabitants of Western Asia", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, xli: 211-244.

Luschan, Felix von (1927): *Völker, Rassen. Sprachen*, Berlin: Deutsche Buch-Gemeinschaft.

Melikoff, Irène (1982): "L'Islam hétérodoxe en Anatolie. Non-conformisme, syncrétisme, gnose", *Turcica*, xv: 142-154.

Melikoff, Irène (1983): *Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, (Çev. Turan Alptekin), İstanbul: Cem.

Mordtmann, J. H. (1917): *Vier Vorträge über Vorderasien und die heutige Türkei*, Berlin.

Müller, K. E. (1967): *Kulturhistorische Studien zur Genese pseudo-islamischer Sektengebilde in Vorderasien*. Wiesbaden: Franz Steiner.

Noyan, Bedri (1986): *Firdevs-i Rumi: Manzum Hacı Bektâş Veli Vilâyetnâmesi*, Aydın.

Oberling, P. (1985): "Agac-Eri", *Encyclopaedia Iranica*, i: 605-606.

Ocak, Ahmet Yaşar (1980): *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resul (Babailer) İsyanı ve Anadolu'nun İslâmlaşması Tarihindeki Yeri*. İstanbul: Dergâh.

Ocak, Ahmet Yaşar (1992): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufîlik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Oğuz, Burhan (1976): *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: Teknikleri, Müesseseleri. İnanç ve Âdetleri-I: Giriş-Beslenme Teknikleri*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Oğuz, Burhan (1990): "Anadolu Aleviliğinin Kökenleri", C. Şener (Ed.), *Alevilik Üstüne Ne Dediler*. İstanbul: Ant, 266-308.

Özbayrı, Kemal (1972): *Tahtacılar ve Yörükler*, Paris: Librairie Adrien Maisonneuve.

Öztuna, Yılmaz (1977): *Başlangıcında Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi: Türkiye'nin Siyasi, Medenî, Kültür, Teşkilât ve San'at Tarihi*, II. Cilt, İstanbul: Ötüken.

Passarge, Siegfried (1951): *Geographische Völkerkunde*, Berlin: Safari.

Roux, Jean-Paul (1987): "The Tahtacı of Anatolia", A. RAO (Ed.) *The Other Nomads, Peripatetic Minorities in Cross Cultural Perspective*. Köln: Kölner Ethnologische Mitteilungen, *229-245*.

Roux, J-P. ve Özbayrı K. (1965): Quelques notes sur la religion des Tahtacı nomades bucherons de la Turquie méridionale", *Revue des Etudes Islamiques*, 1964, 45-86.

Sevgen, Nazmi (1951): "Tahtacılar", *Coğrafya Dünyası*, i. 4: 303-309.

Seyhan, Özcan (1968): "Tahtacılar", *Önasya*, iii, 29: 20, 22.

Seyirci, Musa (1990): "Elmalı Yöresindeki Yörükler ve Tahtacılar Üzerine Bir Araştırma", *Millî Folklor*, 8: 26-27.

Sloane, William M. (1987): *Bir Tarih Laboratuarı: Balkanlar*, (Çev. Sibel Özbudun), İstanbul: Süreç.

Süleyman Fikri (1927): "Anadolu'nun Dinî Etnografyası: Teke Vilâyetinde Tahtacılar", *Türk Yurdu*, v, 29: 477-489.

Sümer, Faruk (1962): "Ağaç-Eriler", *Belleten*, xxvi, 103: 521-528.

Sümer, Faruk (1980): *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri. Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul: Ana Yayınları.

Toros, Taha (1938a): "Toroslarda Tahtacı oymakları", *İçel*. i, 3: 10-11.

Toros, Taha (1938b): *Toroslarda Tahtacı Oymakları*. Mersin: Mersin Halkevi Neşriyatı.

Turan, Osman (1980): *Selçullular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Dergâh.

Turan, Şerafettin (1990): *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrensilliğe*, Ankara: Bilgi.

Türkdoğan, Orhan (1995): *Alevi-Bektaşi Kimliği. Sosyo-Antropolojik Araştırma*, İstanbul: Timaş.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1982): *Osmanlı Tarihi. I. Cilt: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Üçyıldız, Celal Necati (1991): "Taşeli Yöresinde Tahtacı Türkmenlerinde Gelenekler", *Cem*, 7: 25-28.

Ülkütaşır, M. Şakir (1968): "Tahtacılar", *Türk Kültürü*, vi, 71: 840-843.

Yalman (Yalkın), Ali Rıza (1977a): *Cenupta Türkmen Oymakları*. I, (Hazırlayan: Sabahat Emir), Ankara: Kültür Bakanlığı.

Yetişen, Rıza (1986): *Tahtacı Aşiretleri: Âdet, Gelenek ve Görenekleri*, İzmir: Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık.

Yılmaz, Abdurrahman (1948): *Tahtacılarda Gelenekler*. Ankara: C.H.P. Halkevleri Yayımları.

Yusuf Ziya (1929a): "Tahtacılar", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, iii, 12: 61-80.

Yusuf Ziya (1929b): "Tahtacılar", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, iii, 13: 55-80.

Yusuf Ziya (1930): "Tahtacılar: Tahtacılarda Dinî ve Sırrî Hayat", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, iv, 15: 66-80.

TARİH VAKFI'NDAN
HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
NIŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

BÜLTENİMİZ BEŞ YAŞINDA

Tarih Vakfı'ndan Haberler bülteni daha Tarih Vakfı henüz resmen kurulmadan, Girişim Kurulu'nun yayın organı olarak Mayıs 1991'de yayına başlamıştı. Bültenimiz beş yaşında.

Tarih Vakfı'ndan Haberler'in ilk sayısının ilk sayfasında "Artık Bir Tarih Vakfımız Var" başlıklı yazı yer almış. Yazının ara başlıkları içeriği hakkında yeterince açık fikir veriyor: "Tarihsel Belgelerin Talanına Hayır!", "Bilimselliği, Kaliteyi Özendirecek Nüve", "Eskimiş Kitaplarınızı Atmayın", "Büyük Ölçek, Çağdaş Koşullar", "Tarihsel Malzemeye ve Anılara Saygı", "Eşitlik Temelinde Yaygın Dış İlişki". Yazı şu paragrafla bitiyor: "Kısaca: artık bir Tarih Vakfı'mız var. Türkiye'nin bilim ve kültür yaşamına azımsanmayacak katkılar yapacak olan bu Vakfın, bir bütün olarak toplumumuza sağlayacaklarının ötesinde, tek tek hepimize kazandıracakları var."

Bültenin ilk sayısında vakıf senet taslağı, "Vakfa Nasıl Katkıda Bulunabilirsiniz?" başlıklı bir yazı, "Dünyadan Haberler" başlığı altında çeşitli ülkelerdeki toplumsal tarih kuruluşları üzerine bir döküm ile kuruluş hazırlıkları ile ilgili bir açıklama var. Bu açıklama vakfın kuruluşu için gerekli en az sermayenin 100 milyon liradan 250 milyon liraya çıkartılması nedeniyle daha da zorlaşan kuruluş sürecinin tamamlanabilmesi için 500 biner liralık kurucu katkılarının zamanında ödenip, noterlik işlemlerinin hızla tamamlanması konusunda bir uyarı.

Bültenin ilk sayısında vakfın ilk dışa açık etkinliğinin duyurusu var. 18 Mayıs 1991 Cumartesi günü İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi sinema salonunda yapılacak "Türkiye'nin Ekonomik ve Toplumsal Mirası" konulu bir sempozyum. Oturum başkanlıklarını Jale Baysal, Burhan Oğuz ve Mehmet Ali Aybar yapıyor. İlhan Tekeli açış konuşmasını yapmış. Konuşmacılar arasında Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Rasih Nuri İleri, Zafer Toprak ve Mete Tunçay adlarına rastlanıyor.

Tarih Vakfı'ndan Haberler'in ilk sayısı Tepum'da dizilmiş ve MAS Matbaası'nda basılmış. Yazmıyor ama, vakıf logosu ve başlıklı kâğıtlar da dahil olmak üzere o dönemde tüm tasarım işlerinin Bülent Erkmen tarafından yapıldığını biliyoruz... Yine aydın imecesinin örnekleri.

Vakıf bülteninin ilk iki sayısı 4 sayfa. Üçüncü sayıdan başlayarak 8 sayfaya çıkmış. Boyutları bugünkü boyutlarından daha büyük. Üçüncü sayıdan sonra bültende reklamlar yer almaya başlıyor. Her biri bin bir uğraşma, rica ile alınan ve vakfın ilk gelir kaynaklarını oluşturan reklamlar. Vakfın Tarık Zafer Tunaya Sokak'taki küçük irtibat bürosunun ve orada önce 1 milyon lira, sonra 2 milyon lira ücret alan iki çalışanın giderlerini karşılayan reklamlar...

18 Temmuz'da mahkeme vakfın kuruluş kararını veriyor ve 14 Eylül 1991'de *Resmi Gazete*'de vakıf tüzüğünün yayımlanmasıyla kuruluş işlemleri tamamlanıyor.

Vakıf bülteninin beş yıllık koleksiyonu, bir uzmanlık ve ilgi alanında ülkemiz aydınlarının yaratıcılıklarının ve kurdukları bir sivil toplum örgütü aracılığıyla özne olma çabalarının ilgi çekici bir belgesini oluşturuyor. Yüzlerce kurucu ve üyenin, binlerce destekçinin Tarih Vakfı çevresinde işbirliğinin de, vakfa yönelik baltalama ve saldırıların da odak noktası, bu eşi ender görülür yaratıcılık ve özne olma çabası...

Tarih Vakfı'ndan Haberler'in beşinci yılının ardından, önümüzdeki eylül ayında Tarih Vakfı'nın beşinci yılını kutlayacağız. Ve umuyoruz ki, desteğinizle bültenimiz daha nice nice kuruluş yıldönümü haberlerini sizlere, sonra çocuklarınıza, belki de (eğer hâlâ bültenler çıkmaya devam ederse) torunlarınıza iletecek...

Beşinci yılımız kutlu olsun!

TARİH VAKFI KURUCULARI VE ÜYELERİ

Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat, Kafiye Abdik, Özgen Acar, Erhan Acar, Serhan Ada, Prof. Dr. Fikret Adanır, Mustafa Kemal Ağaoğlu, Tektaş Ağaoğlu, Prof. Dr. Engin D. Akarlı, Ö. Lütfü Akad, Prof. Dr. Asaf Savaş Akat, Gökhan Akçura, Önder Aker, Prof. Dr. Öztin Akgüç, Prof. Dr. Seçil Akgün, Murad Akıncılar, Ayse Akman, Üstün Akmen, Mehmet Aközer, Atilla Aksoy, Prof. Dr. Erdem Aksoy, Suay Aksoy, Prof. Dr. Sina Akşin, Doç. Dr. Ayhan Aktar, İsmail Aktaş, A. Teoman Aktürel, Ord Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Mehmet Ö. Alkan, Tülin Alpman, Atilla Alpoge, Engin Altaş, Çağatay Anadol, Koksal Anadol, Prof. Dr. Metin And, Ahmet Asım Arar, Prof. Dr. Ayda Arel, Munise Aren, Prof. Sadun Aren, Tülin Aren, Haluk Arığ, Dr. Cengiz Arın, Suha Arın. Prof. Dr. Tülay Atın, Dr. Ersin Arıoğlu, Dr. Şükrü Arslanyürek, Doç. Dr. Tülay Artan, Tuncay Artun, Ali Artun, Dr. Nuşin Asgari, Alaaddin Asna, Prof. Tomur Atagök, Reşat Atalar, İhsan Atar, Prof. Dr. Nurhan Atasoy, Nusret Avcı, Zeynep Avcı, Güllü Aybar, Prof. Dr. Ergün Aybars, Orhan Aydın, Halis Aydıntaşbaş, Semiha Baban, Prof. Dr. Raci Bademli, Prof. Dr. Zafer Başak, Doç. Dr. Veysel Batmaz, Prof. Dr. Afife Batur, Enis Batur, İsmail Bayer, Erduhan Bayındır, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Jale Baysal, Cengiz Bektaş, Doç. Dr. Murat Belge, Dr. Fatmagül Berktay, Doç. Dr. Halil Berktay, Çelen Birkan, Ferhat Boratav, Prof. Dr. Korkut Boratav, Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, Mehmet Bozışık, Icen Börtücene, Rıdvan Budak, Prof. Dr. Ayşe Buğra, Halim Bulutoğlu, Duygu Büke, Uğur Büke, Atilla Candır, Hasan Cemal, Adnan Cemgil, Nazife Cemgil, Prof. Dr. Yavuz Cezar, Ali Faik Cihan, Dr. Arif Çağlar, Ayşe Çağlar, İbrahim Çağlar, Filiz Çağman, Dr. Serpil Çakır, Nail Çakırhan, Prof. Dr. Halet Çambel, Talha Camaş, Dr. Tevfik Çavdar, Prof. Dr. Ayhan Çavdar, Halit Çelenk, Murtaza Çelikel, Turgut Çeviker, Yavuz Çizmeci, Nuri Çolakoğlu, E. Amr. Fahri Çoker, Dr. Günhan Danışman, Aslı Davaz Mardin, Ahmet Demirel, Yücel Demirel, Yücel Demirer, Erdoğan Demirören, Metin Deniz, Şemsi Denizer, Prof. Dr. Selim Deringil, Ahmet Hamdi Dinler, Güzin Dino, Prof. Dr. Sencer Divitçioğlu, Doç. Dr. Halime Doğru, Prof. Dr. Hayri Domanic, Dr. Alan Duben, Paul Dumont, Koray Düzgören, Salih Ecer, Mehmet Ecevit, Oktay Ekinci, Doç. Dr. Edhem Eldem, Güner Eliçin, Dr. Atilla Eralp, Gülsevil Erdem, Tarhan Erdem, Halit Erdem, Prof. Dr. Cevat Erder, Dr. Necat Erder, Ali Erdilek, Muzaffer İlhan Erdost, Müşfik Erem, Nükhet Eren, Prof. Dr. Özer Ergenç, Ferdan Ergut, Hüseyin Ergün, Osman Erk, Bülent Erkmen, Doç. Dr. Büşra Ersanlı-Behar, Mengü Ertel, Prof. Dr. Selçuk Esenbel, Aydın Eser, Prof. Dr. Semavi Eyice, Prof. Dr. Nihat Falay, Prof. Dr. Suraiya Faroqhi, Latife Fegan, Hülya Fındıkçıoğlu, Prof. Dr. Carter Findley, Doç. Dr. Gürhan Fişek, Prof. Dr. Cornell Fleischer, Prof. Dr. Mehmet Genç, Prof. Dr. François Georgeon, Prof. Dr. Cevat Geray, Doç. Dr. Haluk Gerger, Doç. Dr. Fatma Gök, Prof. Dr. Altan Gökalp, Turgut Gökdere, Dr. İ. Ergun Göknel, Dr. Günay Göksü-Özdoğan, Prof. Dr. Nilüfer Göle Akat, Prof. Dr. Güney Gönenç, Doç. Dr. Korel Göymen, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Dr. Tony Greenwood, Ara Güler, Çelik Gülersoy, Prof. Dr. Mesut Gülmez, Yiğit Gülöksüz, Doç. Dr. Fatih Gümüş, Korhan Gümüş, Uğur Güracar, E. Amr. Erhan Gürcan, Doç. Dr. Seyfettin Gürsel, Yücel Gürsel, Prof. Dr. Gencay Gürsoy, Prof. Dr. Bozkurt Güvenç, Fadıl Güvenç, Doç. Dr. Murat Güvenç, Prof. Dr. Orhan Güvenen, Aylin Güzelbeyoğlu, Algan Hacaloğlu, Gülden Hacaloğlu, Prof. Dr. Talat Halman, Prof. Dr. Ümit Hassan, Uğur Hüküm, Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Ekrem Işın, Rasih Nuri İleri, Selim İlkin, Dr. Aynur İlyasoğlu, Prof. Dr. Halil İnalcık, Arı İnan, Prof. Dr. Huricihan İnan, Prof. Dr. Nurkut İnan, Türkan İnce, Prof. Dr. Erdal İnönü, Hayri İnönü, Sevinç İnönü, Fatma Hikmet İşmen, Erhan İşözen, İlkay İzer, Alpay Kabacalı, Dr. Mehmet Kabasakal, Prof. Dr. Cemal Kafadar, Doç. Dr. Gülru Kafadar, Faruk Kaptan, Doç. Dr. Nihal Kara-İncioğlu, Hasan Karacal, Necmettin Karaerkek, Yavuz Selim Karakışla, Gülsün Karamustafa, Sadık Karamustafa, Atilla Karaosmanoğlu, Mehmet Asım Karaömerlioğlu, Osman Kavala, Prof. Dr. Raşit Kaya, Aslı Kayabal, Gündağ Kayaoğlu, Arslan Kaynardağ, Cahit Kayra, Ali Kazancıgil, Prof. Dr. Haydar Kazgan, Yaşar Kemal, Prof. Dr. Ruşen Keleş, Prof. Dr. Yakup Kepenek, Prof. Dr. Naci KepkepP, Özcan Kesgeç, Arif Keskiner, Prof. Dr. Çağlar Keyder, Prof. Dr. Mübeccel Kıray, Doç. Dr. Uygur Kocabaşoğlu, Doç. Dr. Cemil Koçak, Dr. Orhan Koloğlu, Prof. Dr. Emre Kongar, Dr. Vasıf Kortun, Dr. Levent Köker, Asaf Koksal, Prof. Dr. Sema Koksal, Tavit Köletavitoğlu, Cevdet Kösemen, Prof. Dr. Oya Köymen, Prof. Doğan Kuban, Prof. Dr. Ioanna Kuçuradi, İhsan Kudret, Şükran Kurdakul, Doç. Dr. Orhan Kurmuş, Hasan Kurt, Aydil Kurtkaya, Prof. Dr. Bilsay Kuruç, Dr. Gün Kut, Dr. Şule Kut, Dr. Sacit Kutlu, Prof. Dr. Önder Küçükerman, Sait Maden, Faruk Malhan, Nilgün Malhan, Betül Mardin, Prof. Dr. Şerif Mardin, Ahmet Menteş, Dr. Herkül Millas, Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Ziya Müezzinoğlu, Prof. Dr. Ünal Nalbantoğlu, Kemal Nebioğlu, Doç. Dr. Nevra Necipoğlu, Ali Nesin, Dr. Christoph Neumann, Ali H. Neyzi, Leyla Neyzi, Burhan Oğuz, Saim Oğuzülgen, Prof. Dr. Bekir Onur, Prof. Dr. İlber Ortaylı, Prof. Dr. Oğuz Oyan, Prof. Dr. Ayla Ödekan, T. Yılmaz Öğüt, Dr. Nazan Ölçer, Dr. Selim Ölçer, Ersin Önsel, M. Tali Öngören, Prof. Dr. Salih Özbaran, Prof. Dr. Ferhunde Özbay, Müfit Mithat Özdeş, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Prof. Dr. Mehmet Emin Özel, Soli Özel, Dr. Haldun Özen, Ülkü Özen, Engin Özendes, Ali Özgentürk, Prof. Dr. Yılmaz Özkan, Atilla Özkırımlı, Doç. Dr. Güntaç Özler, Beşir Özmen, Kenan Öztürk, Dr. Gönül Paçacı, Orhan Pamuk, Prof. Dr. Şevket Pamuk, Alpay Pasinli, Faruk Pekin, Raffi Portakal, Prof. Dr. Günsel Renda, Ferit Safkan, Doç. Dr. Fazıl Sağlam, Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, Necdet Sakaoğlu, Enis Rıza Sakızlı, Ersin Salman, Uğraş Salman, Yasemin Saner-Gönen, Prof. Dr. Nephan Saran, Prof. Dr. Kemali Saybaşılı, Doç. Dr. Yücel Sayman, Leslie Meral Schick, Doç. Dr. Yıldız Sertel, Hakkı Sevand, Prof. Dr. Yıldız Sey, Doç. Dr. Ülker Seymen, Prof. Dr. Standford Shaw, Şen Sahir Sılan, Dr. Amy Singer, Izzettin Silier, Orhan Silier, Kenan Somer, Dr. Semra Somersan, Şükran Soner, Gün Soysal, İsmail Soysal, Mustafa Sönmez, Dr. Pinolopi Statis, Prof. Dr. Metin Sözen, Prof. Dr. Nurettin Sözen, Prof. Dr. İsmet Sungurbey, Lokman Şahin, Prof. Dr. Gencay Şaylan, Prof. Dr. Faruk Şen, Prof. Dr. Burhan Şenatalar, Cemal Şener, Prof. Dr. Celal Şengör, Prof. Dr. Erdoğan Şuhubi, Prof. Dr. Cahit Talas, Özkan Taner, Sönmez Taner, Doç. Dr. Baha Tanman, Prof. Dr. Bülent Tanör, Prof. Dr. Mete Tapan, Tunç Tayanç, Lale Tayla, Melek Taylan, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Prof. Dr. Şirin Tekeli, Doğan Tekeli, Miray Tekelioğlu, Şahin Tekgündüz, Zekeriya Temizel, Prof. Dr. Tosun Terzioğlu, Prof. Dr. İnci Tezcan, Sevim Tezcan, Prof. Dr. Taner Timur, Prof. Dr. İsenbike Togan, Fikret Toksöz, Meltem Toksöz, Doç. Dr. Mehmet Tomanbay, Doç. Dr. E. Ahmet Tonak, Prof. Dr. Zafer Toprak, Nurten Tuç, Melahat Tunaya, Mete Tunçay, Prof. Dr. Şerafettin Turan, Ali Turgan, Vedat Türkali, Prof. Dr. Ergun Türkcan, Dr. Gürel Tüzün, Sezgin Tüzün, Osman Ulagay, Prof. Dr. İlhan Unat, Prof. Dr. Miecle Ursinus, Emine Uşaklıgil, Işıl Uyar, Doç. Dr. Tanay Uyar, Emel Uygur, Prof. Dr. Turgut Uzel, Erol Üçer, Bülent Ünal, Hasibe Ünçe, Prof. Dr. Zafer Üskül, Doç. Dr. Füsun Üstel, Doç. Dr. İşaya Üşür, Dr. Semih Vaner, Dr. Oktay Varlıer, Oral Vural, Prof. Dr. Tolga Yarman, Prof. Dr. Erdal Yavuz, Hilmi Yavuz, Nergis Yazgan, Hasan Yelmen, Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu, Marianna Yerasimos, Prof. Dr. Stephanos Yerasimos, Doç. Dr. Nuran Yıldırım, Selahattin Yıldırım, Şaban Yıldız, İzzet Şener Yunusoğlu, Ali Yurttagül, Bahattin Yücel, Erdem Yücel, Ragıp Zarakolu, Yavuz Zeytinoğlu, Çetin Ziylan, Erik J. Zürcher.

Yitirdiklerimiz: İsmail Arar, Mehmet Ali Aybar, Abidin Dino, Necla İlter, Cevdet Kudret, Aziz Nesin, İlhami Soysal, Naki Turan Tekinsav, Füruzan Hüsrev Tökin, İsmail Hüsrev Tökin.

YÖNETİM KURULUNDA GÖREV DEĞİŞİKLİĞİ

Yönetim Kurulu üyemiz ve başkan yardımcımız Korkut Boratav, bir yılı aşkın süredir, vakıf çalışmalarına istediği oranda zaman ayıramadığını, yerine bir başka üye bulunması gerektiğini yineliyordu. Ayırdığı zaman sınırları içinde de kendisinden, özellikle derin sağduyusundan, konulara tepeden bakabilme yetisinden çok yararlandığımız için, bu isteğini hep işitmezlikten geldik. Yönetim Kurulu’nun 13 Nisan’da Ankara’da yaptığı son toplantısında Korkut Hoca bu sefer kararlı bir biçimde konuyu gündeme getirdi; kendisinin görev anlayışının bir yönetim kuruluna ayırması gereken minimum zamanı ayıramadığı koşullarda göreve devam etmemesi yolunda olduğunu belirtip, isteğini yazılı olarak ifade etti. Yönetim Kurulu da, başka çözüm olmadığı için bu istifayı kabul etti. Korkut Boratav daha vakfın Girişim Kurulu’nun oluşması aşamasından başlayarak büyük emek ve iyi niyetle her önemli çalışmaya destek olmuş, birçok sorunun aşılmasında belirleyici rol oynamış bir kurul üyesiydi. Katkılarına bir kurucu üye olarak devam edeceğini ve söz verdiği üzere her dar zamanda yardıma koşacağını biliyoruz.

Yönetim Kurulumuz, Vakıf Senedi’nde tanımlanan yetkiye dayanarak Korkut Boratav’dan boşalan Yönetim Kurulu üyeliğine Şevket Pamuk’u seçti. Boğaziçi Üniversitesi üyelerinden, Türkiye’nin en değerli ve verimli iktisat tarihçilerinden Prof. Dr. Şevket Pamuk da, daha ilk günlerden bu yana vakıf çalışmalarında aktif bir biçimde yer alan bir arkadaşımız olarak kurul çalışmalarına katkıda bulunacak. Zaten sürdürdüğü Yurt Yayınları ve New Perspectives on Turkey Yayın Kurulları üyesi ve Tarih Kongrelerinin Düzenleme Komitesi üyesi olarak katkıları böylece daha da genişleyecek. Kendisine başarılar diliyoruz.

Korkut Boratav’ın ayrılmasıyla boşalan Yönetim Kurulu Başkan Yardımcılığı görevini ise Mete Tunçay üstlendi. Marmara Üniversitesi, İSİS, Helsinki Yurttaşlar Meclisi ve *Toplumsal Tarih* dergisi arasında koşuşup, yine de her tarafa yetişen Mete Hoca’ya önümüzdeki dönemde vakfın daha büyük yükü düşecek.

“KONUT VE YERLEŞME” SERGİSİNİ KALICI KILACAK KİTAP BASKIYA GİRİYOR

Türkçe ve İngilizce olarak iki dilde ve kalın tek bir cilt halinde yayımlanacak olan sergi kitabı tamamlanmak üzere. Bu büyük çalışmanın ilk bölümünde 35 makale yer alıyor. Prof. Doğan Kuban’ın “Ev Üzerine Felsefe Kırıntıları” ve Prof. Dr. İlhan Tekeli’nin “Konut Tarihi Yazıcılığı Üzerine Notlar” başlıklı metodolojik yazılarının ardından, başlangıcından bugüne Anadolu’da konut ve yerleşme üzerine araştırmalar kronolojik olarak sıralanıyor. Prof. Dr. Güven Arsebük’ün “Biyokültürel Açıdan İnsan (‘Sığınağı’ ve ‘Barınağı’)” başlıklı yazısını Prof. Dr. Mehmet Özdoğan’ın “Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler”, Prof. Dr. Ufuk Esin’in “On Bin Yıl Öncesinde Aşıklı: İç Anadolu’da Bir Yerleşme Modeli”, Prof. Dr. Ian Hodder’in “Çatalhöyük: Orta Anadolu’da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme” adlı makaleleri izliyor. “Çanakkale Boğazı’nda Troia Kalesi ve Aşağı Kenti” ile Prof. Dr. Manfred Korfmann ve “Hitit Krallığı’nın Başkenti Hattuşa’da Konut” ile Dr.-Ing. Peter Neve de Anadolu’nun erken çağlarına ilişkin bölümde yer alan uzmanlardan. Anadolu’nun antik çağına ilişkin makaleler Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal’ın geniş araştırması “Batı Anadolu’da Konut, Yerleşme ve Kent Planlaması (MÖ 3000-30)” ile başlıyor. Prof. Dr. Wolfram Hoepfner, “Klasik Dönem’de Konut ve Toplum”da insanlar arasındaki eşitliğin bozulması ile evlerde ortaya çıkan işlev farklılaşmasını, kadın ve erkeklerin kullanım mekânlarının ayrılmasını ele alıyor. Stephan Karwiese ise, Ephesos’taki ünlü yamaç evlerinden birinde verilen davet üzerine çok ilginç kurgusal bir öykü yaratmış. Prof. Dr. Semavi Eyice’nin önemli araştırmalarını özetleyen “Türkiye’de Bizans Dönemi Yerleşimi Hakkında Notlar”ı ile başlayan Bizans dönemi makalelerinin ardından Anton Bammer’in “Çadır ve Anadolu Evi İlişkileri” adlı yazısı geliyor. Prof. Dr. Günkut Akın’ın bindirme kubbeli ve tüteklikli evleri ele aldığı “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Geleneksel Mimarlığında İki Tarihsel Ev Tipi” adlı yazısını izleyen makaleler arasında Prof. Dr. Musa Çadırcı’nın “Anadolu Kentlerinde Mahalle” ve Prof. Dr. Suraiya Faroqhi’nin “18. Yüzyılın Ortalarında Urfa’nın Merkezi” de bulunuyor. “İstanbul’da 19. Yüzyılın Kentsel Konut Biçimleri” başlıklı yazı ile Prof. Dr. Atilla Yücel, geç Osmanlı döneminde İstanbul’da gelişen konut biçimlerini irdeliyor. Ardından Prof. Dr. Sibel Bozdoğan, “Modern Yaşamak: Erken Cumhuriyet Kültüründe Kübik Ev” ile “modernleşen” kent yaşamının mekâna yansımasını araştırıyor. Prof. Dr. Murat Balamir’in “Türkiye’de Apartkentlerin Oluşumu”nu, “Kentsel Mekânda Bir Gecekondu Yolculuğu” ile Prof. Dr. Tansu Şenyapılı izliyor. Makaleler Prof. Dr. Mete Tapan’ın “Toplu

Konut ve Türkiye'deki Gelişimi" başlıklı yazısı ile noktalanıyor.

Kitabın sergiye ayrılan ikinci ana bölümünü, tarihöncesi çağlardan antik çağa değin Anadolu'da konut ve yerleşme düzenini anlatan Erhan Acar açıyor. Acar'ın yazısına, sergi için özel çizilen canlandırma resimleri ve hazırlanan maketlerin görünümleri eşlik ediyor. Antik çağda Anadolu'da konut, Prof. Dr. Halûk Abbasoğlu'nun özgün çizimlerle biçimlediği ikinci alt bölüm. Anadolu'da Bizans, Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemlerinin konut ve yerleşme düzenini ise Doç. Dr. Uğur Tanyeli anlatıyor. Sergilenen görsel malzemeden seçilmiş örneklerle bir arada verilen bu yazıyı, Doç. Dr. İhsan Bilgin'in modernleşme döneminin gelişmelerini ve örneklerini irdeleyen bölümü izliyor. Bilgin'in, çağımızın kentsel görüntüleriyle vurguladığı yazısı kitabı noktalıyor.

Kitabın hazırlık çalışmaları serginin çok çeşitli konular içeren yoğun ve telaşlı çalışmalarından yalnızca biriydi. Serginin öyküsünü, kitabın giriş yazısında, Genel Koordinatör Prof. Dr. Yıldız Sey'in kaleminden okuyacağız. 1996 yılının en ilginç yayınlarından olmaya aday bu kitabı heyecanla bekliyoruz.

DÜNYA KENTİ İSTANBUL

Dünya Kenti İstanbul sergisi için hazırlıklarımız tüm hızıyla devam ediyor. Sergi için sürdürülen çalışmaların tekniği genel olarak;

- sayısal ortamda hazırlanan panolar
- multi-medya, belgesel,
- maket

başlıkları altında sayılabilir. Sayısal ortamda hazırlanan panoların grafik tasarım koordinasyonunu sergi mimarlarımızdan Ahmet Özgüner üstlendi. Baskı dahil aradaki tüm teknik aşamalar ise DIMAGE tarafından gerçekleştiriliyor. Aylar süren ve bir anlamda teorik düzeydeki sergi çalışmalarının somutlandığı kronolojik bölümlemelerin ilk ikisinin baskı dahil tamamlanması bizleri daha da heyecanlandırmakta. Toplam altı bölümden oluşan kronolojik bölümlemede, içinde bilgisayar animasyonlarının da yer aldığı, Öykü Madeni ve Sinerji tarafından gerçekleştirilen 2-3 dakikalık video-kliplerin hazırlıkları bölüm sorumlularının bilimsel katkı ve kontrolünde devam etmekte. Bilgisayar animasyonları büyük ölçüde tamamlandı, reel görüntü için başlanan çekimler tamamlandı. Serginin kronolojik bölümünün son noktasında ise İş Bankası'nın sponsorluğu ile MTV tarafından Feride Çiçekoğlu'nun seraryosu ile gerçekleştirilecek olan "Altın Kent İstanbul" isimli belgeselin hazırlıkları başladı. Yine MTV tarafından, bu kez Sultanahmet Turizm A.Ş.'nin sponsorluğu ile "Ayasofya'dan Süleymaniye'ye" isimli belgeselin hazırlıkları da devam etmekte.

Serginin belkemiğini oluşturan üç büyük makete gelince... 1/500 ölçekli Antik Hipodrom ve çevresini gösteren ve büyük ölçüde varsayıma dayalı restitüsyon çizimleri Hülya Yurdagel tarafından Albrecht Berger ve Ayla Ödekan'ın değerli katkıları ile hazırlanan maketin yapımı sürüyor. Tarihi yarımada, Galata/Pera, Üsküdar ve Kadıköy'ün bir kısmını içine alan iki maketten MS 1200 tarihli maket için de söz konusu çizimlerden yararlanarak ve yine A. Berger ve A. Ödekan'ın bilimsel katkılarıyla çalışmalar devam etmekte. Aynı bölgeyi kapsayan MS 1800 tarihli maket için tüm anıtsal yapılar Gökçe Akçınar tarafından gönüllü öğrencilerin katkılarıyla da araştırılarak bir arşiv oluşturuldu.

Serginin tematik bölümlerinden biri olan müzik odası için Evin İlyasoğlu beş farklı tema içeren ve bir tane de karma olmak üzere toplam altı adet CD hazırlıyor. Çağla Ormanlar moda, kıyafetler bölümünün sorumlusu olarak belirlendi. Serginin bu bölümünde Bizans'tan günümüze tekstil teknolojileri, dönem modaları-etkileri, folklor, edebiyat, kıyafet kanunları gibi konular ele alınmakta. Videotek odasında izleyicinin hizmetine sunulacak belgeseller için TRT ile de ilişkiye geçildi ve oldukça yol alındı.

İçeriğe ilişkin çalışmaların yanı sıra sergilerin afiş ve son broşür çalışmalarına başlandı. Sergi kitabı çalışmaları da devam ediyor.

Yüzyılın son büyük zirvesi olan Habitat II'ye yaraşır bir sergi yaratabilmek için tüm gücümüzle sürdürdüğümüz çalışmalara maddi ve manevi destek sağlayan herkese teşekkür ediyoruz. Sergide buluşma dileğimizle...

ANADOLU'DA KONUT VE YERLEŞME SERGİSİ SON AŞAMASINDA...

Uzun süren bir çalışma döneminin sonuna yaklaştık ve çalışmalarımız tüm hızıyla devam ediyor. Bugüne kadar 7 adet maket yaptırıldı. Çayönü hücre planlı yerleşme dokusu, Demircihöyük yerleşme dokusu, Çayönü+Hallan Çemi karışımı yuvarlak planlı yerleşme grubu ve Ilıpınar yerleşme dokusu Ahmet Demirtaş tarafından, Aşıklıhöyük yerleşme dokusu ve Değirmentepe yerleşme dokusu Yüksel Dede tarafından, Perge evi ise Zeki

Turgut tarafından üretildi. Efes yamaç evlerinin maketi ise Avusturya'dan Avusturya Kültür Ofisi tarafından getirtildi.

Çatalhöyük, Priene ve Efes yamaç evlerinin bilgisayar animasyonları yurtdışındaki kazı ekipleri tarafından veriliyor. Serginin grafik tasarımı başladı ve Yetkin Başarır tarafından hızla tamamlanıyor. Grafik tasarımın digital pano uygulaması ise Ağaçkakan Görsel Sanatlar Merkezi tarafından gerçekleştiriliyor.

Bu arada Gültekin Çizgen'in hazırladığı "Cumhuriyet Döneminde Anadolu'da Konut ve Yerleşme" ve "Geleneksel Anadolu'da Konut ve Yerleşme Örnekleri" konulu multivizyonların son rötuşları yapılmakta. Mayıs başında tamamlanması bekleniyor.

Tarih Vakfı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları ve Atlas Halografiks-Multimedya Reklamcılık Ltd. Şti. tarafından ise sergi konseptine uygun olarak "Anadolu'da 12000 Yıllık Yerleşme ve Konut Öyküsü" adlı CD ROM ortak bir çabanın ürünü olarak hazırlanmakta. Bu çalışmanın teknik yönünü TÜBİTAK yürütüyor.

Sergi kitabı yayına girdi, afiş ve broşür çalışmaları son aşamasına gelmiş durumda. Sergi mekânları ise hızla sergiye hazır hale getiriliyor. Yükseltilmiş döşeme ve pano taşıyıcı sistemleri ACS Özge firması tarafından yapılıyor.

Bu serginin hazırlanmasında katkıda bulunan herkese bir kez daha teşekkür ediyoruz ve sergide buluşmak üzere diyoruz...

SERGİLERE KATKILAR SÜRÜYOR

Çeşitli kuruluşlardan ayni ve nakdi destekler almaya devam ediyoruz. Türkiye İş Bankası, Dünya Kenti İstanbul sergisinde gösterilecek olan İstanbul belgeselinin yapımında kullanmak üzere 50 bin dolarlık katkıda bulundu. Ağaçkakan Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme sergisi için pano baskısında 3 milyar 600 milyon TL, Dimage Digital Fotoğrafçılık Sanayi ve Ticaret A.Ş. ise Dünya Kenti İstanbul sergisi için pano baskısında 126.604 dolar indirimle sponsor oldular. Total Aydınlatma A.Ş., sergi süresince tüm kapalı mekânlardaki aydınlatma sistemini üstlendi. Bu ayni katkının karşılığı yaklaşık 300 bin dolar civarında.

Four Seasons Hotel İstanbul'un sahibi Sultanahmet Turizm, Dünya Kenti İstanbul sergisi için hazırlanması düşünülen Ayasofya'dan Süleymaniye'ye başlıklı belgeselin gerçekleşmesi için 15 bin dolar parasal destekte bulundu.

Onduline Avrasya A.Ş. 5.850 dolarla İstanbul sergisine, Gök İnşaat ve Ticaret A.Ş. ise 5.000 dolarla Anadolu'da Konut sergisine destek verdiler.

Sony, Dünya Kenti İstanbul sergisi süresince kullanılmak üzere üç adet 110'luk TV monitörü vermeyi kabul etti.

Mas Matbaacılık, her iki serginin kitap basımlarında yaptığı % 35 indirimle 25.000 dolar civarında bir katkı sağladı.

Karel Elektronik San. ve Tic. A.Ş. ise İstanbul sergisi için hazırlanması düşünülen filmlerin gerçekleşmesinde 15 bin dolar indirim sağlayarak katkıda bulundu.

Ayrıca Arçelik, Aygaz, Borusan, ÇBS, Profilo, Demir Yatırım ve Capitol ile süren görüşmelerin olumlu sonuçlanması dileği ile çalışmalarımız son hızla devam ediyor.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI BİLGİ MERKEZİ BİRİNCİ DÖNEM ÇALIŞMASINI TAMAMLADI

Tarih Vakfı, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları için sağlıklı bir bilgi bankası oluşturulması amacıyla Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'na (UNDP) başvurmuş, sunduğu proje kabul edilince de Ağustos 1995'te çalışmalarına başlamıştı.

Gerekli bilgi, bilgi formu ile toplandı. Kuruluşları yönetim yapısından, düzenlediği etkinliklere kadar çeşitli yönleriyle tanımak amacıyla 43 soru soruldu. Kimi sorular sadece STK'ların bütününe ait istatistiksel bilgi üretmek içindi. Ayrıca herhangi bir nedenle üçüncü kişi ve kurumlara açıklanmak ve yayınlanmak istenmeyen bilgiler yayın dışı bırakıldı.

Postanın ağır ve emniyetsiz olması, adres kütüklerinin sağlıksızlığı ve kuruluşların anket yanıtlamadaki isteksizlikleri nedeniyle postalamaya ek olarak, İstanbul-Ankara-İzmir'de saha çalışması (bizzat ziyaret ederek form doldurulması) da yürütüldü.

Önce bir tanıtım mektubu eşliğinde bilgi formu, daha sonra yanıt alınamayanlara ikinci, üçüncü hatırlatma mektupları gönderildi. 7.712 STK'na bir kez, 3.275 STK'na bir hatırlatma, 908 STK'na ikinci hatırlatma olmak üzere toplam 11.895 mektup gönderildi. Sonuç, % 16.6 geri dönüş oldu (Türkiye'de ortalama % 10'dur). Saha çalışmasıyla 3.895 kuruluştan 1.600 kadarı ziyaretle veya telefonla arandı. % 13.5 yanıt, yani 526 bilgi formu alındı.

Türkiye'de bulunan yaklaşık 2.700 vakıf, 50.000 dernek ve 1.200 sendika, kooperatif ve meslek odası merkez örgütü arasından ancak 538 vakıf, 946 dernek ve 307 yurttaş girişimi, oda, sendika, kooperatif rehberde yer alacak. 1.047 ulusal, 758 yerel ve bölgesel olarak ön ayrımı yapılan kuruluşların seçiminde kendi alanındaki etkinlik, kamuoyundaki bilinirlik, Habitat süreciyle ilgili olmak gibi kriterler var.

Projede 2 yönetici, 2 araştırma asistanı, 1 düzeltmen, 1 iletişim sorumlusu ve 4 bilgisayar operatörü ana kadro olarak çalıştı. Ayrıca farklı dönemlerde çevirmen, düzeltmen, grafik tasarımcısı, saha elemanı gibi yardımcı kadrolardan da yararlanıldı. Bu da yetmediğinde Nişantaşı'ndan Hatice Tığlay, Yasemin Atalay, Hülya Karakollik, Nuran Yüce, Semra Ugandor; Yıldız'dan Barış Tut kendi işlerini bırakıp projeye emek verdiler. Fatoş Özel ve Cansu Albayrak (gereğinde geceyarısına dek) uzun bir dönem, Candan Erdoğan ise kısa süre için projenin gönüllüleri oldular. Mehmet Kenan Kaya gazeteye yazacağı yazıyı bırakıp, verilerin teslim edileceği son gün düzeltme için bize koştu; Işıl Uyar emeğini, desteğini, güler yüzünü eksik etmedi; zorlandığımız yerlerde önümüzü açtı, sorun çözücü oldu.

STK Bilgi Merkezi'nde şimdi İngilizce Rehber hazırlıkları sürüyor. Projenin bu kısmı Türkçe ile birlikte yürütüldü. Hiç düzeltilmemiş metinlerin çevrilmesi bitmesine rağmen, sonraki düzeltme ve güncelleştirmelerin taranarak, tercüme edilmesi işlemi devam ediyor. Girişlerin tamamının dışarıda yaptırılması uygulaması, bu kuruluşun takvime hiç uymaması nedeniyle kaldırıldı; Bilgi Merkezi'nde metinlerin yazılıyor olması ikinci dönem çalışmalarımızı bir hafta daha geciktiriyor.

Projenin ikinci aşamasını daha çok sayıda sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili, ancak daha dar kapsamlı temel bilgilerin toplanması; yararlanmak isteyenlerin kullanımına sunulmak üzere bilgisayar ortamına kaydedilmesi ve isteyen yerli-yabancı kuruluşlara mektup, fax, internet aracılığıyla iletilmesi oluşturuyor.

SİVİL TOPLUM SİYASAL OTORİTE İLİŞKİLERİ

Sivil Toplum Kuruluşları Habitat II için Ev Sahibi Komite 15-16 Mart 1996 tarihlerinde "Sivil Toplum Siyasal Otorite İlişkileri" konulu bir sempozyum düzenledi. The Marmara Oteli Opera Salonu'nda gerçekleştirilen sempozyumun birinci gününde ilk oturumun konusu "Yaklaşımlar, Tespitler ve Sorunlar"dı. Murat Çelikkan'ın moderatörlük yaptığı oturumda konuşmacılar Semih Gemalmaz, Etyen Mahcupyan ve Ferhat Kentel idi. Sabahki ikinci oturumun konu başlığı "Sivil Toplum İlişkilerinde Yeni Arayışlar", konuşmacılar ise Nuray Mert ve Soli Özel'di. Moderatörlüğü Ali Bayramoğlu yaptı. Programın öğleden sonraki bölümü "STK İlişkileri Üzerine Görüşler" konulu bir foruma ayrılmıştı. Moderatör Aydın Uğur, konuşmacılar ise Ömer Çelik, Orhan Silier, Hasan Turhanlı, Nergis Yazgan ve Birgül Yörüker'di. İkinci gün sabah sivil toplum kuruluşları temsilcileri bir atölye çalışmasında bir araya geldiler. Yapılan çalışmalar sunulup tartışıldı. Öğleden sonra "Siyasi Otorite mi Sivil Toplumu Denetleyecek, Sivil Toplum mu Siyasi Otoriteyi?" konulu bir panel düzenlenmişti. Konuşmacılar programa göre Mehmet Altan, Ataman Oğuz, Burhan Şenatalar, Altan Tan ve Semra Somersan'dı. Diğer konuşmacılar katılmadığı için yalnızca Semra Somersan ve çeşitli sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin konuya ilişkin görüşleri dinlendi.

IV. STK SEMPOZYUMU: STK'LAR VE YASAL ÇERÇEVE

Sivil toplum kuruluşları sempozyum dizisinin dördüncüsü olan "Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasal Çerçeve" konulu sempozyum 4-5 Nisan tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde gerçekleştirildi. Düzenleyen kuruluşlar Beyaz Nokta Vakfı, Çevre Gönüllüleri Derneği, Doğal Hayatı Koruma Derneği, 118-E Lions Yönetim Çevresi, 3 G Girişim Gücünü Geliştirme Vakfı, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul Sanat Tanıtım ve Araştırma Vakfı, Kadın Dernekleri Federasyonu, Körler Federasyonu, SOS İstanbul Çevre Gönüllüleri Platformu, Şehir Plancıları Odası, Şile Muhtarlar Derneği, Tema Vakfı, Tüketiciyi Koruma Derneği, Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Türkiye Felsefe Kurumu, Türkiye Görmezleri Eğitim ve Himaye Derneği, Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği, Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği, 21.Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı olmak üzere toplam 22 kuruluştu.

4 Nisan 1996 günü sabah ilk oturumun konusu "Örgütlenme Yasalarına Kuramsal Bir Bakış" idi ve oturum başkanlığını Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı'ndan Güney Haştemoğlu yaptı. İlk konuşmacı Yrd. Doç. Dr. Gökhan Antalya "Tüzel Kişilikler ve Bunun İçinde Gönüllü Kuruluşlar", ikinci konuşmacı Prof. Dr. Ergun Özsunay ise "Dernekler ve Yasal Çerçeve" konusunda bilgi verdiler. Kısa bir aradan sonra oturumun ikinci bölümüne geçildi. Burada Ali Turgan "Yurttaş İnisiyatifleri ve Yasal Çerçeve" konulu bir konuşma yaptı. Prof. Dr. Yıldızhan Yayla'nın konu başlığı ise "Vakıflar, Sendikalar ve Yasal Düzenleme" idi.

Öğleden sonraki ikinci oturumun konu başlığı "Deneyimler"di. Sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin deneyimlerinin aktarıldığı bu oturumun başkanlığını Türkiye Görmezleri Eğitim ve Himaye Derneği'nden Selahattin Yener yaptı. Konuşmacılar: Diran Bakar (Azınlık Vakıfları Hukukçusu), Rahmi Magat (Uluslararası Lions Kulüpleri Birliği MD 118 Türkiye Konseyi), Ahmet Cantürk (Körler Federasyonu), Timur Erk (Böbrek Vakfı), Mehmet Cengiz (Çağdaş Hukukçular Derneği), Canan Arın (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı), Türksen Başer Kafaoğlu (SOS İstanbul Çevre Gönüllüleri Platformu) olmak üzere farklı alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriydi.

Soru ve tartışmalardan sonra sempozyuma katılanlar çok ilginç bir tarihi mekânda düzenlenen bir kokteylde bir araya geldiler

Sempozyumun ikinci günü sabah bir atölye çalışması yapıldı. Vakıflar, dernekler, inisiyatifler ve meslek odaları olarak dört ayrı grup halinde yürütülmesi düşünülen atölye çalışmaları meslek odalarını temsilen yalnızca Şehir Plancıları Odası'ndan bir temsilcinin orada bulunması nedeniyle üç grup olarak yapılabildi. Planlanan süreden daha uzun süren ve öğle yemeği ile birleştirilen yoğun bir atölye çalışmasından sonra sonuç oturumuna geçildi. Oturum başkanlığını Aydın Uğur'un yaptığı bu oturumda önce hazırlanan raporlar sunuldu, daha sonra bu raporlardan çıkan sonuçlar çerçevesinde bir "Sonuç Bildirgesi" oluşturuldu.

BİLGİ-BELGE MERKEZİ'NE ÖNEMLİ BAĞIŞ

Dr. Sabire ve Dr. Hulusi Dosdoğru kütüphanemize bağışta bulundular.

Dr. Hulusi Dosdoğru çeşitli dergi ve gazetelerde hikâye, röportaj, oyun denemeleri, tiyatro üzerine yazılar yazdı. *Şehir-17 Sonat Şiirleri, Başlangıcından Günümüze Dünya Tiyatrosu, Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir, 6/7 Eylül Olayları* yayımlanan kitapları arasında yer almaktadır.

Dr. Sabire Dosdoğru'nun Hulusi Bey'le birlikte kaleme aldığı işçi sağlığı, sosyal güvenlik üzerine yayımlanmış yazıları ile *Sağlık Açısından Maden İşçilerimiz* adlı kitabı bulunmaktadır.

Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamına ilişkin yaklaşık 500 kitabın envanteri çıkartılıp, kütüphanemizin raflarına yerleştirildi.

Araştırmacıların çok yararlanacağını düşündüğümüz bu koleksiyon için Sayın Sabire ve Hulusi Dosdoğru'ya çok teşekkür ederiz.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.400.000.-TL.
(yurtdışı) : 35 US$
(1.06.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: ______________________
____
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: ____________
Adres: ______________________
____
____
Posta Kodu: ______________________
Şehir: ______________________
Tel: ______________________

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐ ☐☐
Kart Sahibi: ....
İmza: ....

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

İSTANBUL DERGİSİ BEŞİNCİ YILINA GİRDİ!

96 baharı ve 17. sayı ile *İstanbul* dergisi beşinci yılına girdi. 92 Nisan'ında, *İstanbul*'un ilk sayısını edindiğimde, bir okur olarak duyduğum heyecanı anımsıyorum. Zeynep Avcı'nın sunuş yazısındaki coşkuyu, ilk sayının dosya konusu "İstanbullu Kim?" sorusuna, yazılarıyla, desenleriyle, karikatürleriyle, tartışmalarıyla yanıt arayanları ve yayın kurulunun "İstanbullu sizsiniz!" deyişini...

Sonra mevsimler değişti, yıllardan 1995'in kışı gelip çattı ve derginin 12. sayısında, "Bana kalırsa İstanbul baharların kentidir", diye başlayan sunuş yazısıyla Zeynep Avcı dergiye veda etti. Gidiş nedenini açıklarken diyordu ki: "... kurumlaşmamış bir yayıncılık bünyesinde çıkan yayın organları, yenilenmek, canlanmak için yeni kan isterler. Yeni kan ise yeni insan demektir. Koşullar var olan insanlara yenilerini eklemeye elvermiyorsa, var olanların yerine yenileri geçer. Bir süre de yeni kan alevlendirir yayın organını. Sonra, gerekirse, yenisi bulunur."

TÜRKİYE EKONOMİK VE
TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU
Tülin Aren, Yiğit Gülöksüz,
Hasan Karacal (Gen. Müd.), Stefanos Yerasimos,
Haldun Özen, Şevket Pamuk,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay (Bşk. Yrd.)

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ
Vakıf Merkezi, Projeler ve
Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nisantası, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ
Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

Yine bir okur olarak, bu kez içimin sızladığını anımsıyorum. Dergi için kaygılandığımı, 12 sayı emek verdiği *İstanbul*'dan ayrılırken Zeynep Avcı'nın duyduğu hüznü uzaktan uzağa paylaştığımı... Kim derdi ki, 96 yılı ve 16. sayısıyla *İstanbul* nöbeti bana geçecek ve dergi beşinci yılına girerken bu yazıyı yazma görevi bana düşecek?

"Gerekince yenisi bulunmak üzere" İstanbul'un yayın yönetmenliğini üstleneli mevsim kıştan bahara döndü. Bence de baharların kentidir İstanbul... Belki de ömrümüz baharların peşinde koşmakla geçtiğinden, her bahar İstanbul güzel, biz umutluyuzdur.

17. sayımıza gelen ilk tepkiler, umutlanmakta pek de haksız olmadığımızı gösteriyor dersek, inanın ki nedeni yalnızca bahar değildir. İnanmazsanız, dergiyi alıp bakın; hatta, okuyun!

Bahar 96 sayımızın dosya konusu, Habitat'a doğru İstanbul... Bu konuda, derli toplu bir dosya hazırladığımızı ve katkıda bulunanlar sayesinde renkli bir *İstanbul* sunabildiğimizi sanıyoruz.

17. sayıda ilginizi çekeceğine inandığımız ve özel olarak *İstanbul* dergisi için yapılan bir de araştırma var: Mustafa Sönmez ve Ahmet Demirel, seçmenin 45 yıllık politik tercihini incelediler ve "İstanbullu kime oy verdi" sorusunu tek tek ilçeler için yanıtladılar. Sonuçlar ilginç. İstanbul'un yoğun göç alan yoksul ilçelerinde, merkez dışı partilerin oylarını hızla artırdıkları görülüyor. Örneğin, en yoksul ilçe Sultanbeyli'de, merkez dışı partilerin oy oranı, % 70.3 ile en yüksek. Sonuç: "Soldan Sağa İstanbul".

Temmuz 96'da çıkacak olan 18. sayımızda dosya konumuzun "İstanbul ve Sinema" olacağını, bundan böyle yuvarlak masa toplantılarını sıkça düzenleyeceğimizi, görsel ağırlığımızı artırmayı hedeflediğimizi, İstanbul'un bilinmedik yüzlerini fotoğraflarla belgeleyeceğimizi ve güncel konulara daha fazla yer vereceğimizi ekleyelim.

Belki de hep aboneydiniz ya da yeni abone oldunuz ve bütün bunları zaten biliyorsunuz. O zaman, *İstanbul*'da buluşmak üzere...

Feride Çiçekoğlu

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ATÖLYELERİ

MAYIS-HAZİRAN 1996

7 Mayıs 1996 : **İktidarın Yapıları, Kullanımı ve İfadeleri** / *Gilles Veinstein*
Osmanlı Merkeziyetçiliğin ve Mutlakiyetçiliğin Efsaneleri ve Gerçekleri (Fransızca)

8 Mayıs 1996 : **Anadolu'da Mezar Arkeolojisi** / *Rifat Ergeç*
Güney Kommagene Bölgesi Mezarları (Türkçe)

14 Mayıs 1996 : **İstanbul: İnsanlar ve Mekânlar** / *Ferhunde Özbay*
İstanbul Nüfusu ve Göçler (Türkçe)

21 Mayıs 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Büşra Ersanlı Behar*
Türkizmin Türk ve Azeri Varyantları (Türkçe)

18 Haziran 1996 : **Türkiye, Kafkasya, Orta Asya, Rusya** / *Alexandre Toumarkine*
Türkiye ve Türk Olmayan Kafkasyalıların Etnik ve Kültürel Özgürlüklerinin Tanınmasının Sınırları (Fransızca)

Atölyeler salı günleri saat 17.30'da başlamaktadır. Yaklaşık bir saatlik bir sunuştan sonra aynı süre tartışmaya ayrılacaktır. Türkçe yapılmayan konuşmalardan sonra Türkçe kısa bir özet yazılı veya sözlü olarak verilecektir.

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
Nuru Ziya Sokak, 22, 80072 Beyoğlu-İstanbul Tel: (212) 244 17 17 - 244 33 27 / Fax: (212) 252 80 91

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI KENTLERİ

Editörler
PAUL DUMONT-FRANÇOIS GEORGEON

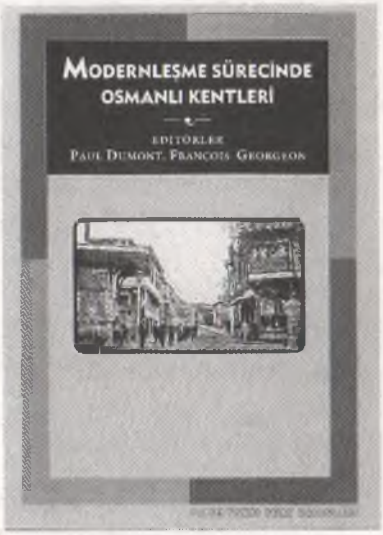

Tanzimat'ın açtığı modernleşme ve reformlar çağının önemli bir yüzü de devletin kent alanına müdahalesiydi. Elinizdeki kitap Balkanlar'dan başlayıp Anadolu ve Irak üzerinden Mısır'a kadar uzanan coğrafyada yaşanan ve günümüze derin izleri kalan bir değişimi, çeşitli yönleriyle sergiliyor. Tarihçi, şehirci, mimar, sanat ve bilim tarihi uzmanı kimlikleriyle on bir yazarın katkıda bulunduğu bu kitapta Osmanlı şehirciliğinin genel özelliklerinin yanı sıra İstanbul, İskenderiye ve Bağdat gibi büyük kentler ile Bursa, Ankara, Manastır ve Van gibi orta ya da küçük çaplı kentler ele alınıyor. Osmanlı kentlerinin gelişim çizgisine ışık tutmayı amaçlayan bir anlayış içinde şehircilik, mimarlık, idari yapı, yaşam koşulları, cemaat sorunları, eğitim, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik gibi konular üzerinde duruluyor. Değişen kent dokusunun bu ilginç serüvenini okurken, yarım kalmış ve eşitsiz bir modernleşme sürecinin bugüne yansımalarını göreceksiniz.

xii + 196 s. / 35 fotoğraf ve harita / ISBN 975-333-037-5

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

HAZİRAN 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

ŞİRKET-İ HAYRİYE AMELE CEMİYETİ VE 1925 GREVİ

HALUK'UN DEFTERİ'NİN SON SAYFALARI

İŞGAL ALTINDAKİ İSTANBUL

GİYİM KUŞAMDA MEDENİ KIYAFETLERİN BENİMSENMESİ

MAHKEME TERCÜMANLARI

FETVALARIN IŞIĞINDA OSMANLI SOSYAL HAYATI

SABETAYCILARIN MUM SÖNDÜ RİTÜELİ

VENEDİKLİLERİN SAKIZ ADASINI İŞGALİ

30

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

19. YÜZYILDA OSMANLI BAŞKENTİ

DEĞİŞEN İSTANBUL

ZEYNEP ÇELİK

YENİ ÇIKTI

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl bir değişim çağıydı. Tanzimat reformlarının felsefesine uygun olarak klasik sistemler değiştiriliyor, yenilikler hayatın bütün yönlerine yansıyordu. Payitaht da bu değişikliklerden nasibini aldı. Avrupa'ya özenen Osmanlı eliti, yangınların kasıp kavurduğu bakımsız İstanbul'a yeni bir çehre kazandırmak istiyordu. Yeniden örgütlenen şehir yönetimi "Avrupa usullerini" benimseyerek, Avrupa'dan getirttiği uzmanlara büyük projeler hazırlattı. İstanbul'un bugün de devam eden sorunlarına çözümler arandı. Bölük pörçük de olsa İstanbul'un kent dokusunu değiştirmek için çalışmalar yapıldı. Haussmann'ın bulvarları, Ringstrasse örnek alınarak yeni yollar açıldı, tramvaylar işledi, tünel yapıldı, eğri büğrü çıkmaz sokakların yerini düz sokaklar aldı, Şirket-i Hayriye'nin vapurları payitahtın iki yakasını bir araya getirdi. "Avrupai usulde" binalar Haliç'in kuzey yakasında pıtrak gibi bitti, tarihi yarımadayı da etkiledi. İşte bu kitapta, Paul Rabinow'un dediği gibi "Zeynep Çelik, İstanbul'daki değişimi, iç içe geçmiş, karmaşık ve zaman zaman da şaşırtıcı bir teknoloji, üslup ve iktidar ilişkileri hikâyesi şeklinde ustalıkla anlatıyor."

(Büyük boy: 21 x 26.5 cm / viii +138 s. / 120 fotoğraf ve harita)

İSTANBUL ÜZERİNE DİĞER KİTAPLARIMIZ

İSTANBUL GEZİ REHBERİ
MURAT BELGE

İstanbul'u gezmek, tanımak isteyenlerin yararlanabilecekleri Türkçe tek rehber kitabı. Belge bu rehber kitapta kentin tarihi duyarlığını yakalıyor, İstanbul'u sokak sokak gezdirirken anlattığı sevimli hikâyelere, olaylara ve kişilere kendi yorumunu katıyor. *İstanbul Gezi Rehberi*'nin genişletilmiş bu dördüncü baskısında tarihi yarımada, Galata ve Pera, Üsküdar, Adalar ve Boğaziçi gezilerine, Kadıköy'den Pendiğe, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kilyos'tan Polonezköy'e İstanbul'un birçok köşe bucağı eklendi. Her bölümde yer alan harita ve krokiler gezilerinize yardımcı olacak. Bu kente bağlananlara, kent bilincine sahip olanlara...

(xii + 367 s. / 19 harita)

GENİŞLETİLMİŞ 4. BASKI

İSTANBUL 1920
CLARENCE RICHARD JOHNSON (ed.)

Yıl 1920. İstanbul denen "Kraliçe Kent"in sakinleri olan Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri arasında, Amerikalı bilimadamları bir "öncü araştırma" yapıyorlar. Adı "Constantinople Today", Doğu'da Toplumsal Hayatın incelenmesi. Benzerine çok az rastlanan bu kent monografisi yetmiş dört yıl sonra Türkçe'de yayımlanıyor. İşgal altındaki imparatorluk başkentinde yönetim, cemaatlerin örgütlenişi, sanayi yaşamı, mülteciler, yetimhaneler, eğlence hayatı, dul kadınlar, yetişkinlerde suçluluk, eğitim. Konut sorunu, Ruslar, fuhuş, trahom, mahkemeler... Camiler, tekkeler, kiliseler, sinagoglar; dilenciler, surlarda yaşayan dul kadınlar...

(xiv+358 s. / fotoğraf, harita ve şekiller)

İSTANBUL ANILARI
HAGOP MINTZURİ

Hagop Mıntzuri bir Anadolu insanıydı, yüz yıla yaklaşan ömrünün ilk çeyreğinde yaşadıklarını özlemle anarak İstanbul'daki yalnızlığında avuntu bulmuştu. Anıları, ne otobiyografi, ne roman ya da öykü, ne de defterlere rasgele doldurulmuş anılardır. Mıntzuri kendi yaşam felsefesine uygun tarzda, çocukluğunu ve gençliğini belleğinde yeşertti, belgesel kesitler halinde kaleme aldı. "Büyük insanları" anlatan tarih yöntemine tepkiyle, hamurkâr, süpürgeci, ciğerci, fırıncı ve köylüleri öne çıkardı; her şeyi ve herkesi olduğu gibi kurguladı. Yüzyıl başında Beşiktaş, Ortaköy, Rumelihisarı'nı ayrıntılarıyla okuyacaksınız.

(viii+160 s / Fotoğraflar Abdullah Biraderler, Sebah ve Joaillier, Berggren)

2. BASKI

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

TARİH VAKFI, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul TELEFON: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 / FAKS: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

30. sayımızla birlikte 5. cildimiz de tamamlanıyor. Bu sayımızda yine değişik konularda birbirinden ilginç yazılarla karşınızdayız. Bunlar arasında herhalde en çok ilgi çekeceklerden biri, Tevfik Fikret'in oğlu Haluk'un dışarıdaki macerasını konu alan Cüneyd Okay'ın yazısı. Haluk'un (ya da Amerika'da kullandığı biçimiyle Halouk Fikret'in) öteden beri magazin basınının da ilgisini çeken serencamı ana hatalarıyla malum. Babasının "*Ne bulursan bırakma: Sanat, fen, / İtimad, itina, cesaret, ümid / Hepsi lazım bu yurda, hepsi müfid. / Bize bol bol ziya kucakla getir*" dizeleriyle yolcu ettiği Haluk, önce Hıristiyan, ardından da papaz olur ve "köhne Bosfor"a bir daha ayak basmaz. Tevfik Fikret'in ismi etrafında oluşturulan siyasi polemiklerin de etkisiyle Haluk'un İskoçya'da başlayıp ABD'de, Orlando'da sonlanan yurtdışı serüveni çokça spekülasyon konusu olur. Ancak Haluk'un dışarıdaki yaşamı doğru dürüst bilinmez. Cüneyd Okay'ın daha önce hiç yayımlanmamış görsel malzemeyle de desteklenen yazısında bu konuda yeni bilgiler bulacaksınız. (Tevfik Fikret'in "Haluk'un Defteri", "Haluk'un Amentüsü" ve "Haluk'un Vedaı" şiirlerini, adları dışında, hatırlayan kaç kişi çıkar acaba?)

Zafer Toprak, Cemiyetler Kanunu çerçevesinde kurulduğu için cemiyet adını taşıyan bir sendika, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti ve bu şirketteki grevleri konu alan yazısında söz konusu cemiyetin nizamnamesini de vererek emek tarihimize katkıda bulunurken, "işçi aristokrasisi", sendika uzmanları, sendika ağaları ya da "münevverler"in sendikal harekete önderlik etmeleri, sendika profesyonelleri ("amelenin memurları") hakkındaki tartışmaların 1925'teki grev vesilesiyle nasıl gündeme girdiğini de özetliyor. Bahriye askerlerinin grevci işçilerin yerlerine yerleştirilmesiyle kırılan bu grev, Takrir-i Sükûn ertesindeki son grevlerden biridir ve böylece Türkiye'deki ilk grev dalgası da sona ermiş olur. Yıllar sonra ikinci grev dalgası da yine asker marifetiyle, 12 Eylül sonrasında grev çadırları buldozerlerle yıkılarak sona erdirilecektir.

Üçüncü yazımız da yine aynı 1925 yılı civarında, bu kez kılık kıyafetle ilgili gelişmeleri konu alıyor. 1925 Şapka Kanunu ile kadınların tesettüre uygun kıyafetlerinin de yasaklandığı kanısı nedense yaygındır. Oysa bu kanunda sadece erkek giysileri konu edilmiştir. 1934'teki Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun ise, din adamlarının ibadet dışında bazı giysileri giyemeyeceklerine ilişkindir. Dolayısıyla ortada, diyelim "peçenin ref'ine dair" Ankara kaynaklı bir kanun yoktur. Fakat süreç yine de o kadar "sivil" değildir. Şapka, bir işaret fişeğidir. Gerisi, merkezi otoritenin kanatları altında yerel makamların açık ya da örtülü girişimleri, resmi veya gayri resmi tasarruflarıyla tamamlanır. Sözgelimi Trabzon Vilayeti Meclis-i Umumisi, "peçenin ref'iyle kadın kıyafetinin milli ve medeni bir şekle ifrağı" yolunda bir öneriyi oybirliğiyle kabul edip vilayete tebliğ eder. Trabzon'dan Mesut Çapa'nın yazısı, bu ildeki söz konusu gelişmeleri yerel arşiv belgeleri ışığında irdeliyor. Gerçekten de bu sürecin tam olarak nasıl işlediği, taşrada neyin nasıl anlaşılıp uygulamaya sokulduğu, ancak böylesi çalışmaların artmasıyla netlik kazanabilecektir.

Tülin Aktuzlu'nun çevirerek sunduğu Willy Sperco'nun işgal altındaki İstanbul'a ilişkin altı makalesi, renkli gözlemleriyle ilginizi çekecektir. Bu yazıyı bütünleyen fotoğraflara da özellikle dikkatinizi çekmek isteriz. Sayın Salih Ecer'in izniyle kullandığımız fotoğraflar, ilk defa dergimizde yayımlanıyor. Fransızların "Ordu Foto-Film Merkezi" tarafından 1919 yaz aylarında çekilmiş bu fotoğraflar, önümüzdeki günlerde Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nca yayımlanacak olan *İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar* adlı kitapta pek çok başka fotoğrafla birlikte yer alacak. Şimdiden haberiniz olsun.

Daha önce, 28. sayımızda bize "ephemera" terimini tanıtan Burçak Evren, bu kez "gündelik yaşamın gelip geçici belgeleri"nin toplanması, korunması, değerlendirilmesi açılarından Türkiye'deki sorunlu geçmişine, yine birbirinden güzel ephemera ("efemera" şeklinde mi yazmalı?) örnekleriyle (kapağımızda da onlardan biri yer alıyor) süslediği yazısında değiniyor. Ephemera Derneği'nin "efemera"nın Türkiye'deki "makûs talihi"ne bir dur diyeceğini ümit ediyoruz.

Sivas'tan Dr. Saim Savaş, bu şehirdeki Ali Baba Zaviye'sinde bulunan 290 adet fetvayı değerlendirdiği yazısında, Osmanlı sosyal hayatı hakkında bazı tespitlerde bulunuyor. Sayın Savaş'ın yazısını çok uzun olduğu için iki bölüm halinde yayımlamak zorunda kaldık. Trabzon'dan Dr. Kemal Çiçek ise, "dil oğlanları", "dragomanlar" üzerinde çokça yayın varken, hemen hiç işlenmemiş bir başka tercüman grubunu, adliye teşkilatında görev yapan mahkeme tercümanlarını ele alıyor. Daha önce de "Dönmeler" üzerine çeşitli yazılarına yer verdiğimiz Ilgaz Zorlu, bu kez Sabetaycılar'ın en çok merak edilen ve üzerinde bolca spekülasyon yapılan ritüeli "mum söndü"ye değiniyor. İzmir'den İlhan Pınar'ın, 17. yüzyılda Sakız Adası ve İzmir'e kadar uzanan Memmingenli maceraperest seyyah Wintergerst'in hatıratını özetlediği yazısını keyifle okuyacağınıza eminiz.

Bu sayımızda kitabiyat bölümümüz Abdullah Martal'ın ve Ertuğrul Tokdemir'in yazılarından oluşuyor. Ayşe Şen'in özenle seçerek hazırladığı "Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay" köşemiz ile "Tarih Vakfı'ndan Haberler" sayfalarımız yine her zamanki yerlerinde.

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle.

TOPLUMSAL TARİH

Bir fes kutusu etiketi. *Burçak Evren koleksiyonu.*

Aylık Dergi
Sayı: 30 Cilt: 5 Haziran 1996
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal
Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol,
Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu,
Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Saraş, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Yaysat*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar*
Dairesi, Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş İstanbul
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$,
uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Ayşe Şen*'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.*

4

ŞİRKET-İ HAYRİYE AMELE CEMİYETİ VE 1925 GREVİ

Zafer Toprak
1920'lerde kurulmuş bu cemiyetin nizamnamesini aktarırken Takrir-i Sükûn ertesi son grevlerden birini ele alıyor.

6

HALUK'UN DEFTERİNİN SON SAYFALARI

Cüneyd Okay, *Tevfik Fikret'in oğlu Haluk'la ilgili yeni bilgileri daha önce yayımlanmamış fotoğraflarla sunuyor.*

15

GİYİM KUŞAMDA MEDENİ KIYAFETLERİN BENİMSENMESİ VE TRABZON ÖRNEĞİ

Dr. Mesut Çapa *Şapka Kanunu ertesi kılık kıyafetle ilgili gelişmeleri ele alıyor.*

22

WILLY SPERCO'NUN GÖZÜNDEN İŞGAL ALTINDAKİ İSTANBUL

Tülin Aktuzlu, *Willy Sperco'nun 1920'de yayımlanmış altı yazısını sunuyor.*

29

BU SAYIDA

TÜRK EPHEMERA TARİHİNE İLİŞKİN ANEKDOTLAR

Burçak Evren *"gündelik yaşamın gelip geçici belgeleri'nin Türkiye'deki sorunlu geçmişine değiniyor.*

36

THE ILLUSTRATED
LONDON NEWS

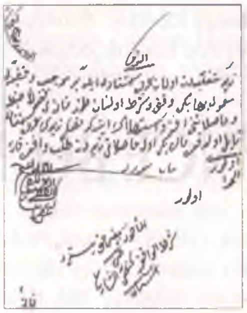

FETVALARIN IŞIĞINDA OSMANLI SOSYAL HAYATI HAKKINDA BAZI TESPİTLER

Dr. Saim Savaş *Sivas'taki Ali Baba Zaviyesi'nde bulunan 290 fetvayı değerlendiriyor.*

40

OSMANLI ADLİYE TEŞKİLATINDA MAHKEME TERCÜMANLARI

Dr. Kemal Çiçek *yeterince ele alınmamış mahkeme tercümanları konusunu inceliyor.*

47

ÇOK MERAK EDİLEN BİR SABETAYCI RİTÜELİ: MUM SÖNDÜ

Ilgaz Zorlu *özenle korunan bir sırrı irdeliyor.*

52

VENEDİKLİLERİN 1694 SAKIZ İŞGALİ VE İZMİRİ TEHDİTLERİNE DAİR BİR SEYAHATNAME-HATIRAT

İlhan Pınar, *M. Wintergerst'in seyahatnamesini özetliyor.*

54

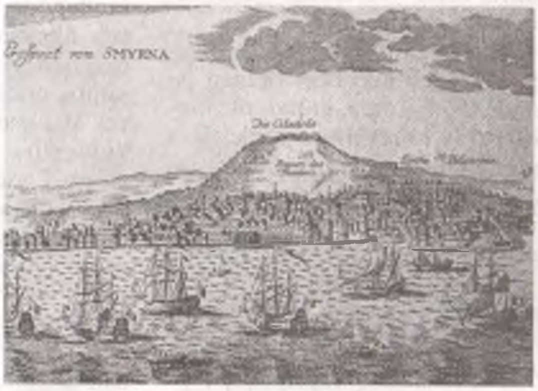

KİTABİYAT

KURUM TARİHÇİLİĞİNE BİR ÖRNEK: MÜHENDİSHANE

Abdullah Martal *K. Beydilli'nin* Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne *adlı kitabını tanıtıyor.*

OSMANLI'DA DIŞ BORÇLAR

Dr. Ertuğrul Tokdemir, *E. Kıray'ın* Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar *adlı kitabını eleştiriyor.*

61

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

65

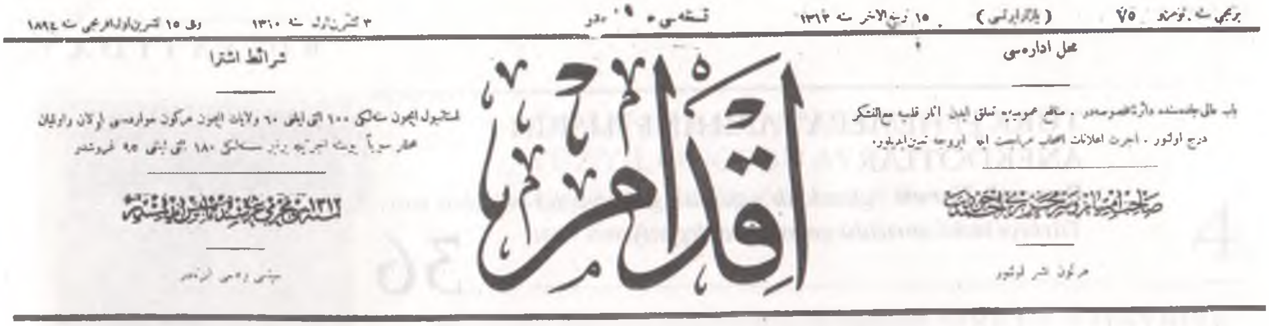

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

HAZİRAN 1896

DERLEYEN

AYŞE ŞEN

TEBLİGÂT-I RESMİYYE

Mâ-beyn Hümayun-i Mülûkâne Başkitabet-i celîlesine Edirne vilayetinden takdim kılınan fî 20 Mayıs sene 312 tarihli telgrafnamenin suretidir:

Saye-i muvaffakıyet-vâye-i cenâb-i Padişahide neşr olunan ıslahat layihasında münderic mukarrerât mucibince mekâtib-i gayr-i Müslimeye muallimler tayin olunduğu ve jandarma alayına yüzde on nisbetinde efrâd-ı gayr-i Müslime kaydına başlanıldığı ve a'şârın teslisen arazi vergisi üzerine zammı tecrübesinin icrası için merkez kazası nümûne intihab edilerek Defterdar-ı vilâyetin riyaseti altında teşkil kılınan komisyon marifetiyle muamelatının şu birkaç gün içinde ikmali me'mûl bulunduğu ve bugün dahi tefrik cemiyetinin akdiyle da'vât-ı mefrûza-i cenab-i Hilâfet-penâhî tezkârından sonra meclis-i idare-i vilayet için lazım gelen âzânın intihâba arz edildiği ma'rûzdur... (4 Haziran 1896)

ŞUÛNÂT

Vezâif-i memuriyetine müteallik cerâimle maznûn-in-aleyh olan Beyoğlu Mutassarrıfıyet-i aliyesi gardiyanlarından Mustafa Ağa'nın şahıs ve mahall-i ikameti buldurulamadığından ve vazaif-i memuriyetlerini her ne suretle olur ise olsun sû-i istimal eden memurların bi'l-muhakeme duçâr-i mücâzât olmaları iradât-ı müekkide-i cenâb-i Şehr-yârî mukteziyât-ı münîfesinden bulunduğuna binâen merkum Mustafa Ağa'nın üç yüz on iki senesi mayısın yirmi dokuzuncu çarşamba günü Şûrâ-yi Devlet Bidâyet Mahkemesinde icrâ-yi muhakemesine karar verildiğinden yevm-i mezkûrda merkumun mahkemede isbat-ı vücud etmesi iktiza eyleyeceği ve gelmez ise usul-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanun-i muvakkatinin mevâdd-ı mahsusu ahkâmına tevfikan muamele-i gıyabiye icra kılanacağı ilân olunur... (5 Haziran 1896)

Velespid

Zamanımızda eğlence olmak üzere ihtirâ edildiği halde kendisine mahsus pek çok tatbikat-ı müfideye meydan vermiş olan velespid merakı Avrupa'da hayliden hayliye ilerlemiştir. Geçenlerde Bardo ile Paris arasında vuku bulan bir müsabakada velespid-süvârân 591 kilometrelik mesafeyi yirmi bir saat on yedi dakika on sekiz saniyede kat'etmişlerdir ki vesâit-i ticariye olmadığı halde bu derece sürat henüz bir mâşîde [yürüyende] görülmemişti. Eski Yunanlılar ve Romalıların en serîi günde kırk kilometre kat' edilebilirlerdi.

İcra edilen müsabaka-i âhirede ilk yirmi beş kilometrelik mesafe velespid-i süvârân tarafından 37 dakika 50 saniyede kat' edilmiştir ki bu hesapça saatte kırk kilometre alınıyor demektir. Bordo ile Angolem arası ki 127 kilometredir, 3 saat 38 dakikada yani vasati olarak 35 kilometre alınmak suretiyle kat' olunmuştur... (8 Haziran 1896)

On Üç Yaşında Bir Çapkın

On üç yaşında (Menaje) isminde bir çapkın akıllara hayret verecek bir cinayet-i hûn-rîz-âneye cür'et etmiştir. Hanelerinde beslemelik eden beş yaşında bir çocuk kendisinin bazı edepsizliklerini ebeveynine ifşa ettiği için merkum bundan intikam almak sevdasına düşmüş ve intikam için dahi pek feci bir vasıtaya müracaat eylemiştir.

Şöyle ki: Çocuğu hanenin tavan aralığına kilitleyerek kendisi dışarı çıkmış ve mezbureyi diri diri yakmak sevdasıyla haneye ateş vermiştir. Bereket versin ki harik etraftan derhal haber alınarak itfâ' ve çocuk dahi avâz-ı istimdât-kârânesi [imdat isteme sesi] üzerine yetişilip tahlis olunabilmiştir. (Menaje) maksad-ı malumânesini hîn-i istintakında tamamiyle itiraf eylemiştir...

(8 Haziran 1896)

Vukuât-ı Zabıta ve Havadis-i Müteferrika

Rıhtımda atik gümrük dairesi önünde kumpanya tarafından açtırılan lâğımda çalışan Hacı Mehmet isminde birinin evvelki gün üzerine kum arabası düşerek omuzuyla ayak parmaklarını fena halde ezmiştir.

Tepebaşında Şeyh Talat Efendi'nin apartmanında bir odada sakin fotoğrafçı (Firâş) isminde biri evvelki gün odasına çıktığında odada bir yabancı şahıs görmüş. Şahs-ı merkum silahla üzerine hücum ederek firar etmiştir. (Firaş) eşyasını muayene ettiğinde altından mamul pertavsız ile bir altın saat, bir altın kalemtraş ve iki yüz kuruş kadar paranın sirkat olunduğunu anlamıştır. Zabıtaya müracaat edilerek sârikin taharrîsine ibtidar olunmuştur...

(11 Haziran 1896)

MÜLÂHAZA
Hususi Hastahaneler

Afiyet-i beşeriyenin idâme ve muhafazası hususu menâfi-i maddiyemizin en mühümlerindendir. Bu ise fünûn-i tıbbıyece erbâb-ı ihtisasın vücudu ve onlardan da istifade-i umumiyenin kolayca husûlü sayesinde mümkün olacağı müsellemdir.

Ez-mine-i kadimede Mısır'da her uzvun bir tabib-i mahsusu bulunduğunu bize tarih haber veriyor. Medeniyet-i kadimenin hisseylediği şu lüzum son asırlarda daha ziyade nazar-ı dikkati celb ederek envâ'emraza göre mütehassıs etıbbâ yetiştirilmesini intac eylemiştir.

Evvelleri ise etıbbâ her türlü emrâzı tedavi etmekle de kalmayarak ilaçlarını da kendileri ihzar mecburiyetinde bulunuyor ve bir memlekette bulunan bir hekim ora halkının vesâit-i şifaiyesini bayağı inhisar altına alıyordu. Halbuki terakkiyat-ı hâzıra etıbbâyı ihtisası olmayan bir hastalığa mübtelâ olan marize sahib-i ihtisas göstermeye mecbur etmektedir. Şu yirmi yıldan beri gerek mekâtib-i tıbbıyemizde ve gerek Avrupa medârisinde saye-i mekârim-vâye-i hazret-i Padişahîde yetişen Osmanlı etıbbâsı meyânında feyzî ve nâfiz [ilim, irfan sahibi ve sözü geçen] padişahlar hazerâtı Celal, Fikri, Mazhar, Cemil, Nurettin, Besim Ömer, Nâzım Şerefeddin, Hâzım ve Esat beyefendiler gibi her biri birer şube-i tıbbıyede kesb-i ihtisas etmiş etıbbâ-yi hâzıka yetişmiş ve artık heman Avrupa'dan gelen ve geleceklere ihtiyaç kalmamıştır. Vâkıa maa-l-iftihar isimlerini saydığımız zevat gibi etıbbâmız askeri hastahânelerinde, tıbbıye mektebi seririyâtında [kliniklerinde] bulunan ve müracaat eden merzâyı [hastaları] tedavi ile isticlâb-ı da'vât-ı hayriye-i Padişahîye sa'y etmekte cümlenin malûmudur. Fakat tıbbıye kliniklerine her sınıf halk kabul edilerek muayene ve tedavi edilmekte ise de ne mektep seririyâtı her müracaat edeni yatmak üzere kabul eder ve ne de her hasta orada tedavi ve muayene olunmak ister. Bundan evvel dahi yazdığımız bir makale-i mahsusada etıbbânın bu bâbtaki mazeretleri bildirilmiştir.

Çünkü bunların da şerâiti vardır. İşte o şerâit dahilinde bulunmayanlardan bir kısmı bu hâzık etıbbâmızı hanelerine davet etmek, icabında konsülto için birkaçını bulundurmak iktidarını hâiz oldukları gibi birtakımı da muayenehane ittihaz edilen mahallerine giderek istifade eylemektedirler.

Halbuki tabibin vereceği ilaçları, edeceği tenbihâtı birçok evlerde tamamen icra ve tatbik etmek mümkün olmadığı gibi olsa bile mühimce bir hastalık için lazım gelen ameliyat ve tedâbirin icrası da evlerde asla kabil-i icra değildir.

İşte bundan dolayıdır ki Avrupa'nın büyük şehirlerinde hali vakti pek ileri olanlar konaklarının bir dairesini hastahane haline ifrağ etmekte ve bunların aşağısı da hususi hastahanelere müracaat lüzümunu hisseylemektedir.

Bu lüzum bizde de yavaş yavaş anlaşılarak Avrupalıların Beyoğlu cihetinde kendileri için açtıkları hususi hastahanelere gitmekte ve hakikaten maddeten ve manen istifade ederek sâlimen çıkanları pek çok görülmektedir...

(16 Haziran 1896)

İLÂNLAR
Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnu

Tedâvülde bulunan Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnunun tarih-i neşrinden şimdiye kadar mevâdd-ı cezaiyeye müteallik zeyl, ilave, tekere-i adliye, tezkere-i sâmiye ve sâire nâmlarıyla sudûr eden ilâvât, tadilât ve tebeddülât ile temyiz ceza kararları haricinde kalması bazı gûnâ müşkilatı mucib olmakta idi.

Dâvâ vekillerinden Rifat Efendi tarafından bu kere mezkûr ilavât ve saire aynen, temyiz kararı da hülasaten ait oldukları mevâddın zîrine ilave edilmekle def'-i müşkilat olunduğu gibi daima âsâr-ı nefise tab' ve neşriyle müştehir kitapçı Arakel Efendi tarafından da bir kat daha medâr-ı suhûlet olmak üzere mezkûr ilavât ve saire asıl maddelerden kolaylıkla tefrik edilmek için-rik'a hattıyla madde-i kanuniyeler deyeniden göze çarpmak için büyük rakamlarla nefis surette basıtırılmıştır...

(3 Haziran 1896)

Kımız

Her nev' emrâzdan sâlim hususi olarak Rusya'dan getirilmiş hayvanât sütünden gayet hâlis ve nefis olmak şartıyla bâ-ruhşat-ı resmiyye Abdürreşit Hilmi Efendi tarafından imal olunup beher şişesi beş kuruşa satılmakta iken bu defa iktisab eylediği rağbet-i umumiyeye teşekküren devam edecek müşterilere hususi abone usulü ihdas olunmuştur.

Abone

25 şişe için yüz on kuruştur
50 şişe için iki yüz kuruştur
100 şişe için üç yüz altmış kuruştur

Abone olan zevâta yevmiye bir şişeden beş şişeye kadar i'tâ olunabilir. Mahall-i tevzîi Soğukçeşme'de Zeynep Sultan Cami-i Şerifi karşısında hususi depo olup eczahanelerde dahi bulunur...

(8 Haziran 1896)

ŞİRKET-İ HAYRİYE AMELE CEMİYETİ VE 1925 GREVİ

ZAFER TOPRAK

Deniz ulaşımı ve taşımacılığı çağdaş anlamda kurumsallaşan ilk hizmet alanlarından biridir. Bu tür bir yapılanma toplu işçi çalıştırmayı gerekli kılar. Çok sayıda çalışanın ortak mekânları paylaşması toplu çalışma koşulları yaratır. Toplu çalışma koşulları ise örgütlenmeye ve ortak tavır koymaya ortam hazırlar. Bu nedenle toplu direniş alanlarından birini oluşturur; işçi hareketlerine kaynaklık eder.

Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de grevlerin ilk görüldüğü işkollarından biri deniz ulaşımı ve taşımacılığıdır. Gemi çalışanları ve dokların yanı sıra, yükleme ve boşaltma işçileri çalışma ortamının gereği ortak paydada birleşirler ve sık sık greve giderler. Bu nedenle doklar, limanlar, iskeleler kolluk kuvvetleri için grev riski yüksek çalışma alanlarıdır. Türkiye'de de çalışma yaşamının dünü bunu kanıtlar niteliktedir.

Türkiye'de işçi hareketleri ve grev dendiğinde iki dalga önem taşır. Her ikisi de hemen hemen aynı uzunluktadır. Bunlardan ilki 1908'de başlar ve Takrir-i Sükûn'a (1925) kadar sürer. İkinci dalga ise 1963'te Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile gündeme gelir ve 12 Eylül 1980'le sona erer.

Biz bu yazımızda ilk dalgayı başlatan ve sonuçlandıran işkolundaki, deniz ulaşımı ve taşımacık sektöründeki birkaç örnek grevi gündeme getireceğiz. Bu arada daha önce İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti için yapmış olduğumuz gibi,[1] bir işçi örgütü belgesi olarak 1924 tarihli Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti'nin nizamnamesini vereceğiz. Bu tür belgeler emek tarihimiz açısından temel kaynakları oluşturur.

* * *

1908 Devrimi ertesi grevler İzmir'den ateşlenmişti. 8 Ağustos günü, Çarmado Halı Fabrikası'nda çalışan 50 işçi greve gitmişti. Onları 10 Ağustos günü incir kutusu imalathaneleri işçileri izledi. Grev kısa sürede limana sıçradı. Büyük çoğunluğu yabancı kumpanyaların inhisarında bulunan liman işletmeleri yükleme boşaltma işçileri ücretlerini yetersiz bularak greve gittiler. Rus, Panhelenik, Panteleon ve Hacı Davud kumpanyaları ücret artışını kabul etmişlerse de, diğerleri buna yanaşmadılar. Rıhtım ve liman işçileri grevi kısa sürede diğer limanlarada sıçradı. Aynı günlerde İstanbul, Selanik rıhtım işçileri ve eylül başında Beyrut liman işçileri, eylül ortalarında Midilli gümrük hamalları ve eylül sonlarında Varna rıhtım hamalları grev başlattılar. İzmir ve Selanik'e yanaşamayan gemiler İstanbul limanına gelip açıkta demirlemek zorunda kaldılar. 11 Ağustos günü kumpanya temsilcileri İstanbul'da Navigazione Generale Italiana'nın işyerinde toplanmışlar, Batılı ülkelere başvurup, grevlerin bir an önce sona erdirilmesi için bunların hükümet nezdinde teşebbüste bulunmalarının sağlanmasına karar vermişlerdi. Ayrıca yabancı kumpanyalar adına bir heyet İttihat ve Terakki'nin Galata bürosuna gönderilmiş, cemiyetten grevlere son verilmesi için gerekli önlemleri alması istenmişti.

O zamanki basın da genellikle grevlere karşıt bir tavır alıyordu. İttihatçılar'ın yarı resmi yayın organı *Tanin* gazetesi limanlardaki grevlerle ilgili olarak işçileri kınıyor, tüccarın malının ortada kaldığını yazıyordu. Gezete, tüccarlara hükümete başvurup yardım talebinde bulunmalarını öneriyor, hükümetten de bir an önce rıhtımlarda bekleyen malların sevkıyatını sağlamasını istiyordu.

Nitekim yabancı kumpanyaların, İttihat ve Terakki'nin ve tüccarın girişimleri sonucu Zaptiye Nezareti'nce grevci işçilere uyarıda bulunuldu. Gazetelerde yayımlanan bir tebliğ ile zabıta memurlarınca grevcilere gerekli nasihatte bulunulması ve işbaşı yapmalarının sağlanması, buna uymayanların tutuklanıp haklarında kanuni muameleye geçilmesi ilgili mercilere bildirildi.

Özetlersek 1908 Ağustos ve Eylül aylarında Osmanlı Devleti'nin belli başlı limanlarında iş barışı sürekli kesintiye uğradı.[2] Yine bu işkolundaki ilk sendikal örgütlerin örnekleri görüldü. Meşrutiyet yıllarında kendiliğinden oluşan sendikal yapılar 1909 Cemiyetler Kanunu ve 1910 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi uyarınca resmiyet kazandı. Cumhuriyet'in ilk yılları dahil, birçok işçi sendikası cemiyet olarak örgütlendi: Markasya Deniz Amelesi Cemiyeti (23 Şubat 1911), Deniz Maden Kömür Amelesi Cemiyeti (13 Haziran 1920), Sefain-i Ticariye Gemici ve Ateşçiler Esnafı Cemiyeti (27 Ocak 1924), İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti (3 Mart 1924), Sefain-i Ticariye Dok-

Şirket-i Hayriye'nin Hasköy fabrikasında tesviyehanenin bir bölümü.
Boğaziçi - Şirket-i Hayriye (Tarihçe Salname), İstanbul, 1330/1914.

lar, Rampa ve Boyacılar Cemiyeti (25 Ocak 1924) bu sendikal örgütlerden birkaçı.

II. Dünya Savaşı ertesine kadar Türkiye'de sendikaların örgütsel yapılarıyla ilgili bir mevzuat yoktu. Sendikal nitelikte kimi kuruluşlar Cemiyetler Kanunu kapsamında etkinliklerini sürdürüyorlardı. Bu nedenle "cemiyet" adını taşıyorlardı. Kimi sendikal örgüt geleneksel esnaf derneklerini çağrıştırıyor ve bu nedenle esnaf derneği olarak da görülüyordu. 1926 Ocak ayında Esnaf Cemiyetleri Murakıplığı'nca derlenen bilgilere göre deniz işkolu ile ilgili cemiyetler şunlardı: Dersaadet İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti, Dersaadet Deniz Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi Cemiyeti, Dersaadet Deniz Motorları Makinistleri Cemiyeti, Dersaadet Sefain-i Ticariye Doklar, Rampa ve Boyacı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Sefain-i Ticariye Gemici ve İşçi Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Salcı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet ve Bilad-ı Selase Kayıkçı ve Sandalcı Esnafı Cemiyeti, Dersaadet Umum Mavna ve Salapuryacılar Cemiyeti, Dersaadet Mevâridat ve Mürâselat Bahriye Müteahhitleri Yazıcı ve Aktarmacı Cemiyeti. Yukarıda belirtildiği gibi bunların kimi esnaf örgütü, kimi sendikal örgüt niteliğindeydi. Çalışan kesim arasında henüz katmanlar ayrışmamıştı. Usta, kalfa, çırak ilişkileriyle işçi-işveren ilişkileri iç içeydi.

Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında deniz işkolu sendikalaşma açısından faaldi. Amele Teali Cemiyeti'nin kuruluşunda İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti ve Haliç Şirketi Amele Cemiyeti önemli rol oynadı. Amele Teali Cemiyeti işkollarını örgütlerken Kürkçüler Kapısı'nda Şirket-i Hayriye işçilerini bir araya getirdi. 1925 yılında iş yasası olarak gündeme gelen Mesai Kanunu görüşülürken, 13 Şubat 1925 günlü toplantıya bu işkolundan Bahriye Milli Sanatkâran Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti, Emval-i Ticariye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti, Seyrüsefain Fabrikaları Amelesi, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Şirket-i Hayriye Memurin Cemiyeti, Kaptan ve Makinist ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyeti, İstinye Dok Şirketi Amelesi bilfiil katıldılar.

İstanbul'da toplu taşımacılık dendiğinde ilk akla gelen deniz ulaşımıdır. Buhar gücü deniz ulaşımını etkin kılmış, Osmanlı'da da buharlı gemiler kıyıları birleştirmişti. İstanbul'da denizden buharlı gemilerle toplu taşımacılık 19. yüzyılın ortasından itibaren örgütlü bir biçimde gerçekleştirildi. Osmanlı seçkinlerinin mekân edindikleri Boğaz bu konuda başı çekti. Şirket-i Hayriye 19. yüzyılın ortasından itibaren boğaza yolcu taşımaya başladı. Uzun yıllar Boğaz'da hizmet verecek olan Şirket-i Hayriye, Osmanlı topraklarında kurulmuş ilk anonim şirketti. Osmanlı devlet ricalinin ortak olduğu bu şirketle İstanbul'da ilk kez toplu taşımacılık gündeme geldi.

Haliç'te ulaşım İdare şirketinin 1870'lerin başında faaliyete geçmesiyle sağlandı. Aynı dönemde Seyr-i Sefain Adalar ve Anadolu sahiline yolcu götürüp getirdi. Hatırlatalım, Seyr-i Sefain'in ilk ismi Aziziye'ydi. O sıralarda Hazine-i Hassa'ya aitti. Abdülaziz'in hallinden ve ölümünden sonra Şirket-i

Aziziye, Fevaid-i Osmaniye oldu. II. Abdülhamid devrinde İdare-i Mahsusa adını aldı. II. Meşrutiyet'le birlikte İdare-i Mahsusa diye bilindi.

Deniz ulaşımında ilk işçi direnişleri II. Meşrutiyetle birlikte görüldü. İdare-i Mahsusa ve Şirket-i Hayriye "İlan-ı Hürriyet" ertesi şirket yönetimlerine taleplerini bildirmişler ve grev tehdidinde bulunmuşlardı. 14 Eylül günü İdare-i Mahsusa deniz işçileri Sadaret makamına bir layiha vermişler, işletmenin Bahriye Nezareti'nden ayrılarak özerk bir idareye kavuşturulmasını ya da Nafia Nezareti'ne bağlanmasını ve ıslah edilmesini, müdüriyetine "cihet-i mülkiye"den yani sivil bir kişinin tayinini istemişlerdi. Bu tür "vatana ve millete hadim olacak asar-ı ıslahiyeye teşebbüs" edilmediği takdirde çalışanların 17 Eylül günü greve gideceklerini bildirmişlerdi. Layiha şu satırlarla bitiyordu:

> "İstibdat devrinin kurban-ı harabisi [harap bir kurbanı] olan milli bir idarenin ya müstakil bir idare haline ifrağına veya Nafia Nezareti'ne rabtıyla ıslahına uğraşılmakta olduğu bir sırada el'an hiçbir teşebbüste bulunulmaması menafi-i milliyeye muzır olduğundan İdare müstahdemleri menafi-i zatiyeleri için olmayıp menafi-i umumiye hizmet-i nacizane olmak üzere bâlâda beyan olunan perşembe günü umum köprü ve süfün-i saire [diğer gemiler] müstahdemini terk-i eşgal edeceklerini Osmanlı vatandaşlarına ilan eylerler."[3]

•Aynı tarihlerde Şirket-i Hayriye'de de kazan kaynıyordu. Şirket makinistleri, tayfaları ve memurları günde 14 saat çalıştırılıp 8 kuruş ücret aldıklarından yakınarak kumpanya yönetimine başvurmuşlardı. Ücretlerinin artırılmasını istemişler, şirkete 23 Ağustos'a kadar süre tanımışlardı. İdare Meclisi reisi vekili Ali Bey'in alelacele hazırladığı öneri grevin bir süre ertelenmesini sağladı. Ancak, çalışanlar arasında huzursuzluk her geçen gün artıyordu. Bu arada bir grup işi bırakmıştı. Ancak yönetime verilen süre 14 Eylül'e kadar uzatıldı.[4] Ülkedeki grev dalgasının kaçınılmaz sonucu bu gelişmeler karşısında şirket müdür yardımcısı Ali Bey'in yönetim kuruluna sunduğu bir uzlaşma projesi[5] doğrultusunda şirket ücretlerde yeni bir düzenlemeye gitti:

Kaptanlar beş sınıfa ayrılarak aylık maaşları başlangıç 1000 kuruş olmak üzere her beş yılda 250 kuruş zam görecek ve 2000 kuruşa kadar yükselecekti. Bilfiil yirmi beş yıl kaptanlık eden ve hizmette kusur etmeyen ya da o günkü deyişle "hüsn-i hizmeti görülenler"e şirket mali durumuna (ahval-i maliyesine) göre 2500 kuruş maaş verecekti. Lostromolar iki sınıfa ayrılmıştı: 550 kuruş ücretle beş sene çalıştıktan sonra maaşları 650 kuruş olacak ve bunlardan "kaputanlık iktidarını ihraz etmiş olanlar" 750 kuruş maaşla kaptan mülazımı olacaklardı. Biletçilere ilk beş sene 450, izleyen beş sene 550 ve on birinci seneden on beşinci seneye kadar 650 kuruş ücret verilecekti. Yazıcılar 750 kuruş alacaklardı. Tayfaların aylıkları işe girdiklerinde 350, onuncu yıldan itibaren 400 kuruş olacaktı. Makinistler 1000 kuruştan işe başlayacaklardı. Ücretleri her beş yılda 250 kuruş artarak 1750 kuruşa kadar çıkacaktı. İkinci makinistlere "alelumum" 700 kuruş maaş verilecekti. İşçiler de iki sınıfa ayrılmıştı. Başlangıçta 400 kuruş, beş yıl sonra 450 kuruş alacaklardı. Yağcıların maaşı 350, kömürcülerinki 300 kuruştu. Memurlar üç sınıftı: 400 kuruş maaşla işe başlayacaklar; beş yıl sonra aylıkları 600'e ve onuncu yıldan itibaren 700'e yükselecekti. Bazı iskelelerin güvenliğiyle sorumlu ser memurlarına 700 kuruş maaş verilecekti. Umum ser memurluğu görevinde olan kişiye 950, muavinine 750 kuruş ödenecekti.[6]

Ancak bu aylıklar Şirket-i Hayriye çalışanlarınca yeterli bulunmadı. İstekler karşılanmayınca da grev başlatıldı. Sokakta gösteride bulunan işçiler İdare'nin ya da yönetim merkezinin, kapılarını kapatıp girişi engellediler. 23 Eylül günü şirketin Hasköy'deki tersanesinde de grev başladı. Grevciler bayraklarla gösterilerde bulundular.

Bu gelişmeler üzerine Şirket-i Hayriye yönetim kurulu başkanı Reşid Bey istifa etti. Ancak Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Efendi'nin ısrarı üzerine istifasını geri aldı. 24 Eylül günü Sadrazam, Harbiye Nazırı, Ticaret ve Nafia Nazırı ve Zabtiye Nazırı'nı makamına çağırarak grevle ilgili gerekli önlemleri almalarını bildirdi. Aynı gün olay yerine askeri birlik sevk edildi. Şirket-i Hayriye yönetiminin isteği üzerine grevciler dağıtıldı.[7]

Yukarıda ele aldığımız iş uyuşmazlıkları II. Meşrutiyetin ilk yılına ait. Yukarıda dönemlediğimiz grev hareketlerinin ilk grev dalgası işgal yılları İstanbul'unda tekrar canlandı. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte cılızlaştı. 20'li yılların ortalarında İstanbul son grevlere sahne oldu. Takrir-i Sükûn sonrası işçi hareketi büyük ölçüde budandı. Bir başka deyişle 1960'ların başına kadar Türkiye tarihinde grev olgusu ulus-devlet modelinin birleştirici, uzlaştırıcı ortamında rafa kaldırıldı.

Takrir-i Sükûn ertesi son grevlerden biri Şirket-i Hayriye'de yer aldı. 1925 Ağustos'unda Şirket-i Hayriye amelesi içinde bulundukları koşulların düzeltilmesi için isteklerde bulundular. Taraflar görüşme masasına oturdular. En önemli hususlardan biri ateşçilerin zam talebiydi. Şirket bunu prensip olarak kabul etti ve ücretlerine bir lira zam yaptı. Amelenin bunu yetersiz bulması üzerine şirket murahhasları müdüriyetten yetki almak için süre talebinde bulundular. Bu arada İstanbul vali muavini Hüsnü Bey devreye girdi. Görüşmeler sonucu şu konularda uzlaşmaya varıldı:

> "1. Ateşçilerden ve kömürcülerden uzun müddet çalışıp vücudu yıprananlar az iş görmek için küçük işlere sevk edilecekler, fakat maaşlarından tenzilat yapılmayacak.
>
> 2. Ateşçiler ve kömürcülere şirket birer iş gömleği ile kundura vermeye mecburdur.
>
> 3. Şirket köprüde ser memurluk adında bir imdad-ı sıhhi heyeti [ilk yardım heyeti] teşkil edecek ve buraya lazım gelen alat ve edevat-ı sıhhiyeyi koyacaktır. Burada bir sıhhiye memuru bulunacak ayrıca bir

Hasköy fabrikası çalışanları.
Boğaziçi - Şirket-i Hayriye (Tarihçe-Salname), İstanbul, 1330/1914.

> doktor her gün amelenin bulunduğu vapurlar ile fabrikayı gezerek hastaları muayene ve tedavi edecektir.
>
> 4. Şirket ameleye hafta tatili ve senevi 15 günlük mezuniyet verecektir. Amele bu haktan mahrum edilirse şirket komiserliğine müracaat edecektir."

Ateşçilerin talep ettikleri zam sorununa ise çözüm bulunamamış, ileri bir tarihe ertelenmişti. Bu arada görüşmeler basında da yer alıyordu. Ateşçilerin zam talebini değerlendiren *Meslek* dergisi şu yoruma yer veriyordu:

> "Ateşçi amelenin istedikleri zamlar çok haklıdır. Zaten sade Şirket-i Hayriye'de değil. Türkiye limanlarına mensup bütün gemilerde ateşçi ve makinist işçilerinin ücretleri acınacak dereceden çok aşkın bir halde azdır. Şirket-i Hayriye'nin içinde bulunduğu vaziyet iyi değildir; bunu biliriz. Fakat, bu ateşçilerin ve alelumum şirket amelelerinin halleri Şirket-i Hayriye'den çok beterdir. Binaenaleyh şirketin bu noktalar üzerinde ısrar etmemesi ve ateşçilerin metalibini kabul eylemesi çok büyük bir vazife olduğunu teslim etmek lazımdır."[8]

Ancak görüşmeler ve arabuluculuk sonuç vermedi. Görüşmeler anlaşmazlıkla sonuçlandı ve bir zabıt varakası düzenlenerek amele "hareketinde serbest" kaldı. Bu arada şirket daha önce kabul ettiği maddelerden de rücu etti. Amele greve karar verdiği takdirde 24 saat önce kararını polise ve vilayete bildirmekle yükümlüydü.

Görüşmelerde işçi kesimini temsil eden, ya da o günkü deyimiyle "murahhas-ı mesul", Ethem Ruhi Bey gelişmelerle ilgili olarak basına şu bilgiyi veriyordu:

> "Şirket-i Hayriye amelesinin müessesat-ı saire amelesiyle kıyas kabul etmez derecede mahrumiyetlerini makam-ı resmi-i hükümette izah ettik. Rical-i hükümet izahat-ı vakıamızdan çok müteessir ve mütehassis oldular. Kanunun müsaadesi dahilinde hükümet ameleye şefaat etti. Fakat henüz amele mesai kanunu kuvveden fiile çıkıp iktisab-ı kanuniyet etmediği için hükümet doğrudan doğruya müdahaleye kendini selahiyetdar görmemiştir. Yalnız elde bir Tatil-i Eşgal Kanunu var. Şirket-i Hayriye amelesi tamamıyla bu kanunun mevaddı dahilinde hareket etti. Meşru haklarını hükümete bildirdi ve manen hak kazandı. Maddeten kazanmak için Tatil-i Eşgal Kanunu'nun altıncı maddesi ki say u amele tecavüz etmemek şartıyla herkes harekâtında serbesttir. Amele ister ise bu ücretle çalışır isterse çalışmaz. Şimdi amelenin yapacağı bir iş kalmamıştır; kimseyi incitmeyerek, nümayiş yapmayarak yalnız bu ücretle işlemeyeceğim deyip vazifesini terk ederse kanun onu tecrim etmiyor. Ve bunun için 24 saat evvel kararını verecek. Grev yapılacaksa 24 saat evvel polis ve vilayete haber verilecektir.
>
> Satvet ve şeref-i memleket namına hükümetin şefaat ve himayesi ihtilafa hâkim olacaktır. Anladığımıza ve hükümetçe de anlasıldığına göre ameleden ziyade şirket müdiranı bizzat grevi tahrik etmek istiyor. Bunun için amele imsak ve basireti elden bırakmayacaktır."[9]

Şirket-i Hayriye İdare Merkezinde bilet basımı yapılan makine dairesi.
Boğaziçi - Şirket-i Hayriye (Tarihçe-Salname), İstanbul, 1330/1914

Bu arada Polis Müdüriyeti de grev ihtimaline karşı gerekli önlemleri alıyor ve Polis Müdürü Ekrem Bey imzasıyla karakollara şu tamim geçiliyordu:

> "Şirket-i Hayriye ile şirket-i mezkûre vapurlarında umum ateşçi ve kömürcüleri ile Hasköy Fabrikası'yla amelesi arasında cereyan eden müzakeratın neticesi ameleyi tatmin etmediği cihetle bir suret-i itilaf bulunmadığı ve Tatil-i Eşgal Kanunu'nun 6. maddesi mucibince amele-i mezkûrenin terk-i say etmekte muhtar bulundukları vilayet-i celileden iş'ar kılınmış olmakla mezkûr madde hükmüne tevfikan Şirket-i Hayriye tarafından yerlerine getirilecek amelenin serbesti-i harekâtına mugayir ef'âl ve harekâtın ve nümayiş icrasının suret-i katiyede men'i ve bu gibi ahvale mütecasir olanlar görülürse derdestleriyle haklarında takibat-ı kanuniye ifası lüzumu tebliğ olunur."[10]

Bu tamime göre, Şirket grev yapan işçilerin yerine başkalarını alabilecek ve grevciler buna müdahale edemeyecekti. Amele kesimi gördükleri işin niteliği gereği yerlerinin kolayca doldurulamayacağı kanısındaydılar. Bu nedenle Polis Müdüriyeti'nin bu genelgesine pek anlam veremediler. Nitekim greve gitmekte de bir sakınca görmediler.

Ancak hesaba katmadıkları bir husus vardı. Belki iş piyasasında emek arzı grev sonucu boşalttıkları işlere yerleştirecek işçi bulunmasını olanaksız kılıyordu. Ancak bu nitelikte işgücü Donanma'nın elinde bulunuyordu. Nitekim işçiler gemileri daha terk ederken bahriye askeri gemilere bindirildi. Vapurlar işlemeye devam etti ve grevin günlük yaşamda olumsuz sonucu olmadı. Olan grevci işçilere oldu.

Bu gelişmeler karşısında işçi sorunlarıyla yakından ilgilenen *Meslek* gazetesi şu soruları soruyordu:

> "Bu manasız grev kararını o halde amele niçin verdi? Malumdur ki grev, hatt-ı zatında kendisini geçindirecek her nevi maişet vasıtasından mahrum bulunan ameleyi işsiz bırakmak için değil, belki de patronlar üzerine bir tazyik icra ederek onları amele metalibini kabule icbar için ilan edilir. Acaba, amele grev ilan ederken, yaptıkları işin ne kadar tesir edeceğini düşünmediler mi? Netice gösteriyor ki bu ciheti düşünen olmamış ve grev de böylece akamete uğramıştır."[11]

Şirket-i Hayriye grevi, "işçi aristokrasisi" sorununu gündeme getirmişti. Başta *Cumhuriyet* olmak üzere basın bu başarısız grev girişiminin faturasını işçi temsilcisi Edhem Ruhi Bey'e çıkarıyordu. Sonucunu düşünmeksizin işçiyi maceraya sürüklemiş, işçiyi sersefil etmişti. Bu tür sendikal örgütlerin profesyonel sendikacılarca yönetilmesini eleştiren *Meslek* dergisi "meslekçilik" şiarı doğrultusunda hangi meslekte olursa olsun o mesleğe ait işlerde oy vermek hakkının mutlaka bizzat o meslek sahiplerinin ellerinde bulunması gerektiğini vurguluyor, "vaktiyle, bu sütunlarda ... şirket amelesine, kendilerinden olmayan zevatın idaresini kabul etmemelerini tavsiye eylemiştik" diyordu. İşçi kendi işini kendisi görmeliydi, kimseden işini görmesini beklememeliydi. İşçi kendi sorunlarını doğrudan kendi çözmeliydi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sendikal hareketin gelişimi ve siyasi platformda *Aydınlık* vb çevrelerin sınıf bilincini çalışan kesime götürme girişimleri bir dizi "münevver"i sendikalara yöneltmişti. Bunlar çoğu kez "hukuk müşaviri" ya da "kâtip" sıfatıyla sendika yönetiminde faal oluyorlardı. Meslekçilik buna karşı çıkıyor, bu tür aydın girişimlerinin işçi sınıfı adına hareket eden "işçi aristokrasileri"nin doğuşuna neden olduğunu söylüyordu. Bu bir diğer boyutuyla popülist içerikli aydın düşmanlığını gündeme getiriyordu. Şirket-i Hayriye grevi ile ilgili olarak *Meslek*'in yorumu şöyleydi:

> "Bugün bu sözlerimizin doğruluğunu şirketin saf amelesi daha iyi anlamak mevkiindedirler. Çünkü bir kısım arkadaşları işsiz kalmış ve teşebbüs ettikleri hareket, feci bir akamete uğramıştır. Vakıa, *Cumhuriyet*'in yazdıklarına muhalif olarak bazı şirket amelesi, Edhem Ruhi Bey'in bu işte asla müşevvik olmadığını söylüyorsa da buna inanmaya imkân yoktur; zira, biliriz ki yeni teşekkül etmekte olan bu gibi cemiyetlerine münevverler arasından alınan Edhem Ruhi Bey gibi "hukuk müşavirleri" veya "kâtip"leri bütün cemiyeti kendi elleri arasına alırlar ve kendi açıkgözlü taraftarları vasıtasıyla bütün amele üzerine hâkim olurlar. Belediye azalığı, meclis-i vilayet azalığı, mebus-

Hasköy'de tamir için kızağa çekilmiş iki Şirket-i Hayriye vapuru.
Boğaziçi - Şirket-i Hayriye (Tarihçe-Salname), İstanbul, 1330/1914

luk gibi gayelerin elde edilmesi için münevverlerin bir kısmı bir tarafa, diğer bir kısmı da diğer bir tarafa bu tarzda intisap ederler ve nihayet hâkimiyeti ellerine geçirerek işçilerin birer "memur"u oldukları halde "amir"leri kesilirler. Hiç kimsenin şahsı ile meşgul olmayız. Binaenaleyh Edhem Ruhi Bey'in de şahsıyla alakamız yoktur; fakat biliriz ki bilhassa mesleki şuurları inkişaf etmemiş olan ameleler arasında Edhem Ruhi Bey gibi bütün münevverlerin oynadıkları rol bundan ibarettir."

"Bu nevi amele memurlarının bazıları çok bilgili, ihtiyatkâr, akıllı ve teşkilatçı olurlar; ameleyi mümkün mertebe maharet ve dirayetle sevk eyleyerek hem kendi hesaplarını tatmin, hem de ameleyi bir dereceye kadar memnun ederler. Bazıları da gerek bilgilerinin noksanı, gerek akıllarının sergüzeşt mantığı ile hareket eden bir akıl olması neticesinde ameleyi dipsiz işlere sevk eylerler. İşte, Şirket-i Hayriye işi maalesef bu ikinci neviden bir hareket olmuştur."

Meslek'e göre üç şey hesap edilmemiş, hatta hatıra bile getirilmemişti:

"1. Grev muvaffak olabilir mi?
2. Şirket amele tedarik edebilir mi?
3. Amele greve ne kadar dayanabilir?"

Grev başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Şirket boşaltılan gemilere ordudan işgücü sağlamıştı. Bu sağlanmasa dahi, şirket amelesinin "ihtiyat kasası" olmadığı için, ameleyi grev süresince destekleyecek bir fon yoktu. Grev çocuk oyuncağı değildi. Onu ilan edenler, her şeyi hesap ettikten sonra harekete geçmeliydiler. Henüz "mütekabil bir teavün sandığı" olmayan, grev sırasında ameleye dağıtacak "ihtiyat kasası" bulunmayan bir amele grubunun greve girişmesi bir tür intihardı.

Meslek dergisi Şirket-i Hayriye grevi ile ilgili olarak görüşlerini şu satırlarla noktalıyordu:

> "Eğer Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti yaptığı işin manasını müdrik bir el il idare edilmekte olsalardı böyle manasız ve maksatsız grevlere sevk edildiklerini görecek yerde gittikçe kuvvetlenen ve şuurlanan bir meslek cemiyetine malik olurlardı. İşleri karıştıran, sergüzeşt peşinde koşan münevver yardımcılardan hiçbir zaman işçilere fayda gelmez. Şirket-i Hayriye amelesine lazım ola şey, zamansız grevler değil, belki de mütekabil bir teavün sandığı, bir kooperatif, daha münevver bir faaliyet sevk edecek bir amele şuuru iktisabı gibi şeylerdi. Onları böyle iyi, faydalı, müspet mesaiye değil, ilk adımda berbat olan grevlere sevk etmek ancak serseri bir mantığın kârıdır.
>
> Eğer şirket amelesi bu hadiseden bir ibret dersi almış olurlarsa kendilerini yine bahtiyar saymalıdırlar."

* * *

Türkiye'de grevin tarihi her ne kadar iki evrede belirginleşmişse de, ilk evrenin sürekliliğinden söz edilemez. 1908 grevleri 1909 ötesine sarkmamıştı. Ya da tek tük örneklerle yetinilmişti. Ardından grevler işgal İstanbul'unda patlak vermiş ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla birikte giderek güdükleşmişti. Takrir-i Sükûn'la Türkiye'de grev girişimlerinin ilk evresi son buldu. Her ne kadar o günlerin konfederasyonu addedilebilen Amele Teali Cemiyeti 1927 sonlarına kadar varlığını sürdürebilmişse de, rejimin giderek sertleşmesi sonucu sendikal yaşam 1946'da çok partili evreye kadar suskun kaldı. ■

---

1. "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sendikal Gelismeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, S. 40 (Kış 1988), s. 141-153.
2. 1908 grevlerinin dökümü için: Zafer Toprak [Hakkı Onur], "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, S. 2 (Mart 1977), s. 277-295. Aynı dönemde deniz işkolunun yanı sıra en kapsamlı işçi hareketleri demiryollarında görülüyordu: Zafer Toprak, "İlan-ı Hürriyet ve Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkâranesi", *Tarih ve Toplum*, S. 57 (Eylül 1988), s. 45-50.
3. *İkdam*, 15 Eylül 1908, s. 2.
4. "Au Chirket-i Haire", *Le Moniteur Oriental*, 14 Septembre 1908, s. 3.
5. *Le Moniteur Oriental*, 16 Septembre 1908, s. 3.
6. "Grevler ve Şirket-i Hayriye", *Sabah*, 17 Eylül 1908, s. 3.
7. *Le Moniteur Oriental*, 25 Septembre 1908, s. 3.
8. "Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriye Amelesi", *Meslek*, sene 1, S. 35 (11 Ağustos 1925), s. 4.
9. "Amele Hareketleri: Şirket-i Hayriye Amelesi Müzakeratı", *Meslek*, sene 1. S. 36 (18 Ağustos 1925), s. 18.
10. "Amele Hareketleri: Polis Müdüriyeti'nin Merkezlere Bir Tamimi", *Meslek*, sene 1. S. 36 (18 Ağustos 1925), s. 18.
11. "Amele Hareketleri: Sirket-i Hayriye Amelesinin Grevi", *Meslek*, sene 1. S. 37 (25 Ağustos 1925), s. 4.

ŞİRKET-İ HAYRİYE AMELE CEMİYETİ'NİN NİZAMNAMESİ

NİZAMNAME

Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti'ne Mahsustur

Makam-ı vilayet umur-ı hukukiyesinden tadil olunan suretidir

Tarih-i teessüs ve tab'ı
11 Ağustos 1340 (1924)

İstanbul - Ebussuud Caddesi'nde Mahmud Bey Matbaası

Şirket-i Hayriye Amelesine

Kardaşlar! Bütün dünyada insanlar, insan gibi yaşamak için cemiyet halinde toplanıyorlar. Herkes bir dağın başına çekilip yaşayamıyor. Mutlaka bir köyün, bir kasabanın kubbesi altında çatı kurup cemiyet halinde yaşıyorlar. Cemiyet halinde de kısım kısım zümrelere ayrılıyorlar. Her zümre, kendi sınıf-ı mesaisi dahilinde, tekemmül, terakki, tefeyyüz esbabını arar. Böyle olduğu içindir ki medeni memleketlerde her sınıf müessesenin işçileri kendi aralarında muavenet-i mütekabile esasına müstenit cemiyetler yaparlar. Teavün şirketleri kurarlar. Bu şirketler, bu cemiyetler, kendi say ü amel haklarını daima tenvir eder, aralarında ezilen, hasta, alil ve fakir düşmüş olunca heyet-i maneviye, cemiyet ona şefi' [dileğini getirmek için aracı] olur. Onu mutlaka düştüğü yerden kaldırır. Can çekişen arkadaşına, arkadaşlık his ve rabıtasının ilham eyleyeceği bir yudum ab-ı in'âm-ı [in'âm=iyilik etme, nimet verme] mededkâr [yardımcı] kardaş eliyle sunar, onu kurtarır. İnsanlığın, insan hayatının zevki, yaşamanın, arkadaşlığın, cemiyet halinde yaşamanın zevki işte buradadır.

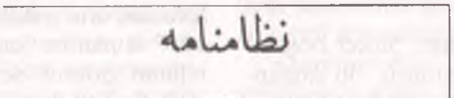

نظامنامه

شركت خيريه عمله جمعيتنه مخصوصدر

مقام ولايت امور حقوقيه سندن تعديل
اولونان صورتيدر

تاريخ تأسس وطبعى
١١ اغستوس ١٣٤٠

Cemiyet Nizamnamesinin iç kapağı.

Aziz arkadaşlar! İşte biz zavallı Türkiye'de yaşayan mesai zümresi henüz bu lezzeti tatmadık. Tadamadık. Mütareke devrinden beri bu hayatı tattıracaklarını vaat edenler, kimimizi sosyalistlik politikasına, kimimizi siyaset işlerinin lüzumsuz mücadelelerine alet etmeye çalıştıkları için müteaddit defalar bizleri cemiyetlere dahil ettiler ve felaketten felakete sürüklediler. Topladığımız paralar gayr-i mesul ellerde kaldı. Bugün bir hastamıza ilaç almak lazım gelse o paradan tesviyesini temin edecek bir heyet-i mesule bile ortada yok.

Biz, çok acı tecrübeler geçirdik. Anladık ve gördük ki, milletlerin teşekkül-i hayatında azim inkılablar geçiren hükümetimizde bizlere her sınıf mesaiye kendi salahiyeti dahilinde terakki ve tekâmül esbabını ihzar edecek cemiyetler teşekkül ederek, iktisadi, içtimai tasniflere mazhar olmak hususunda meşru yollar gösteriyor. Her sınıf işçi kendi evinde, sırf kendi işi üzerinde terakki ve tekâmül düşünmekle, bu suretle vatanına hizmetle mükelleftir. Biz harp zamanında hükümetimizin, memleketimizin eli silahlı askeriyiz, vakt-i hazarda ise iktisat ordusu efradındanız. Bizim say-i mütemadimiz bu vatanı, bu milleti, bu hükümeti yükseltecektir.

Bugün biz, Türkiye'nin en şerefli bir Türk, İslam şirketi müstahdemiyiz. Şirket-i Hayriye Türk müessesat-ı milliyesinin kadimlerinden olan bir mesai yurdudur. Bu şirket yalnız orada sermaye-i nakdiyesi olanların değil, bizim de malımızdır, nihayet hükümetimizin, memleketimizin, milletimizin malı demektir. Biz, bir cemiyet haline gelir müdiran-ı umurumuzun mesaisi ile tevazün [denk olma] husule getirecek teavün esbabını aramızda kurar, kavanin-i medeniye ve sınaiyeye, kavanin-i iktisadiyeye sâlik [bir yola giren] olursak, şüphesiz yine o şirkette, kendi ocağımıza hizmet etmiş oluruz.

Biz, hissiyat-ı milliyesine, hissiyat-ı diniyesine daima hürmetkâr kalan, hiçbir siyaset cereyanına tabi olmayan, kanunlara muti [riayet eden], kanun yolları üzerinde kendine feyz, refah, saadet arayan bir cemiyet olacağız. Sırf bu husus ile ortaya atıldık. Allahımıza ve vicdanımıza ahd eyliyoruz ki siyaset cereyanlarıyla, memleketimize ve cemiyet-i beşeriyemize muzır işlerle meşgul olmayacağız. Ancak Şirket-i Hayriye amelesini, sair müessesatın amelesi gibi ayrıca, kendi evi içinde bir cemiyet halinde toplamaya, orada bugünkü kazancımız olan üç beş kuruşu yarın iktisaden tekemmül ettirmeye, fenni, ilmi numunelere bakarak evlat ve iyalimize hayat vermeye, Şirket-i Hayriye'yi yaşatacak mesai-i vataniyede müdiran-ı umurumuza rekabet edecek bir cehd-i meşrua talip olacağız.

Şirket-i Hayriye'mizi terakki ve tekâmülden mahrum eden, amelesini ümitsiz ve kanunsuz yaşatan, idaresizliktir, cemiyetsizliktir. Biz, bir cemiyet halinde teşekkül eder, kanuni ve hukuki işlerimizi bizzat murakabe eder, haksız şeyleri yine kanun eliyle tashih ettirecek bir teyakkuz-ı manevi gösterebilirsek, hem Şirket-i Hayriye'nin selametine, hem kendi selametimize, hem de hükümete ve millete hizmet etmiş oluruz.

Muhterem Şirket-i Hayriye amelesi! Şu nizamnameyi bir kere oku. O satırlar altında samimi bir kardaşlık duygusundan, insani bir tefeyyüz emelinden, hüsn-i niyetten başka gayr-i meşru bir alamet göremezsin. Zira içimizde dilenci çanağından çalınacak para ile temin-i hayatı düşünecek insan yoktur. Zaten nizamnamemizin esası, ufacık bir suiistimale meydan bırakmayacak kadar efradına hakk-ı murakabe bahş eyleyen, serbest bir cemiyet kanunudur. Hayatımızda benlik, tagallüb katiyen hâkim olamayacaktır. Bu yeni hayatımız bize, birbirimizi sevmeyi, birbirimize hürmet etmeyi, ara sıra baş başa verip yekdiğerimizle dertleşmeye, bu dertleşmekten kendi kazancımıza, kendi refahımıza, evlat ve iyalimizin şeref ve istikbaline ait hayırlı, iktisadi, içtimai işler hazırlamayı, medeni memleketlerin uyanık insanları gibi yaşamak zevkini duymayı öğretecektir.

Bize, her seyden evvel birbirimizi sevmek, birbirimize hürmet etmek dini ve insani bir borçtur. Resul-i Ekrem efendimiz "Müslümanlar yekdiğerini sevmeyi bilmezler ise onların imanı sahih değildir" buyurmuşlar. Bu hadis-i serif, cemiyet hayatımızın üssü'l-esasını teşkil eden bir ilham-ı manevidir. Bu günden itibaren el ele verelim. Şu nizamnameyi okuyarak cemiyetimizi terakki ve tekâmüle sevk edelim. Sen, ben demeyelim. Yekdiğerimizin kusurunu görünce daha iyisini düşündüğümüzü söyleyelim ve yapalım.

Bu nizamname, şimdilik cemiyetimiz temelidir, esasıdır. Bununla beraber, makam-ı vilayet umur-ı hukukiyesi dahi şu nizamnamemizde şayan-ı tadil mühim bir noksan bulamamıstır. Binaenaleyh zaman mürebbidir, vasıta-i tekâmüldür. Cemiyet hayatımızı bir kere inkişaf ettirelim. Onun muhtaç-ı tadil ve ıslah olan mevaddını yine ihvan ve efradımız görüp gözetecekler, onlar tadil edecekler. Su muhakkak ki bugünkü temel, katiyen sağlam ve ciddidir, zira namusa, hamiyet-i milliyeye; isci ruhuna, hüsn-i niyete müstenidddir. Hüsn-i niyet eshabının muini [yardımcısı] Allah'tır. Kemal ve sevabımızı, sahib-i hakiki er geç, takdir edecektir.

Hüsn-i niyetimizin en büyük eseri tevazuumuz, sade düşüncelerimizdir. Tul-i emelperverde [tul-i emel=tamah, hırs] ederek halkı ve kendimizi aldatmak istememekliğimizdir. Biz sadece sunu istiyoruz: Biz, Sirket-i Hayriye amelesi de, memleketimize ve sirketimize şeref verecek, bir cemiyet halinde yasayalım. Bir nizam-ı ictimaiye sâlik olalım. Temenni bizden, itimat ve himmet sizden, muvaffakiyet Allah'tandır. Baki bizi yasatan su mübarek vatana, Türk liva-i hâkimiyetine Allah zeval vermesin.

Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti Heyet-i Müteşebbisesi

Reis: 70 nümeronun çarkcıbasısı Hasan Tahsin Usta
63 nümeronun çarkçıbasısı Fethi Usta
Seryazıcı Mehmed Kadri
Kazancıbaşı Mahmed Usta
Memur Adil
Memur Mahmud
Biletçi Suad

ŞİRKET-İ HAYRİYE AMELE CEMİYETİ NİZAMNAMESİ

Madde 1 - Şirket-i Hayriye amelesi, Cemiyetler Kanunu'nun birinci ve ikinci ve altıncı maddelerine tevfikan kendi sınıf-i mesaisine mahsus Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti'ni teşkil etmiştir.

Maksad-ı Teşekkül

Madde 2 - Şirket-i Hayriye amelesi, kendi sınıf-ı mesaisine mahsus amelenin terakkiyat-ı asriye ve iktisadiyeye göre gayretini inkişaf ettirmek, aralarında hal-i acz ve müzayakaya giriftar veya malul olanlara derhal imdat ve muavenette bulunmak, amele arasında mütehaddis ihtilafat-ı beşeriyeyi musallah sıfatıyla halletmek, politika cereyanlarına temas etmeyen ve yalnız amelemizin müşterek hukuk-ı medeniyesine müteallik umurda tarik-i kanuniyeye müracaat suretiyle, devair ve mecalis-i resmiye ve mehakimde lazım gelen teşebbüsat ve takibatı icra eylemek, aynı zamanda kendi menafi-i müşterekesini inkişaf ettirecek bilcümle vesait-i medeniye ve iktisadiyeye tevessül eylemek, efradının evsaf-ı maneviyesini Türk hars ve irfanı, fezail-i mütenevvia ile yükseltmek ve bu suretle aralarında muavenet-i mütekabile esasına müstenit dini, milli, insani bir tesanüt ve muhabbet vücuda getirerek kendilerine yaşamayı ve yasatmayı öğretmek maksad-ı ciddisi ile teşekkül eylemiştir.

Suret-i Teşekkül

Madde 3 - Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti'ne dahil olmak ve cemiyet efradına mahsus hukuk-ı mütesaviyeye malik bulunmak isteyen her fert, zîrdeki şeraiti ifa mecburiyetindedir:

Elif: Hiç bir cürm ve cünha ile mahkûm ve sui-şöhretle şaibedar bulunmamak.

Te: Cemiyete şart-ı duhul olan mahiye yirmi kuruşu muntazaman vermek

Se: İçtimalarda adab-ı münazara ve hukuk-ı uhuvvete riayet etmek

Cim: Amelemize müteallik umur-ı hayriyede cemiyet kararları haricinde münferit hareket etmemek

Ha: Sinni on sekizden dûn bulunmamak

Madde 4 - Cemiyetin maksad-ı teşekkülü insani, ictimai, iktisadi olduğu için mesleğe mensup her sahib-i namus ve seref vatandas fahri azalığa kabul edilir.

Madde 5 - Cemiyete dahil efrat arasında adab-ı ka-

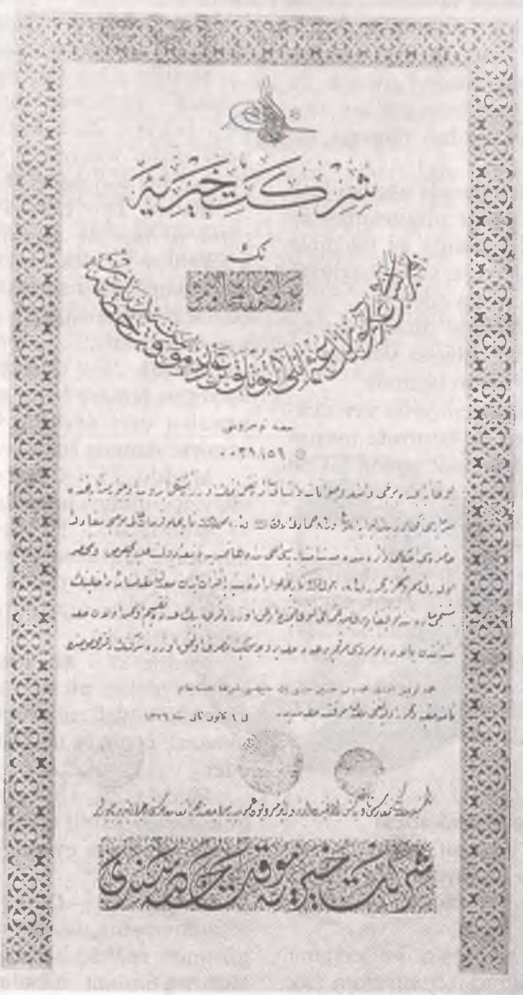

Şirket-i Hayriye'nin 1 Ocak 1910 tarihli 100 Osmanlı altını değerindeki geçici hisse senedi.

C. Aslantepe, *Eski Tahviller ve Hisse Senetleri*, Ankara, 1993.

dime ve teamüle tevfikan yekdiğerine karşı perverde edilen hürmet ve muhabbet hislerinin ilka eylediği nezaket-i insaniye haricinde sınıf ve mertebe farkı yoktur. Efrad-ı cemiyetten hiç kimse hakk-ı rüchana malik değildir.

Madde 6 - Cemiyete dahil efrada heyet-i idare tarafından mahtûm [mühürlü] ve matbu ve hamilinin fotografisini havi bir kıta hüviyet varakası verilir. Hüviyet varakasını hamil olmayan amelenin müracaatları muteber değildir.

Madde 7 - Cemiyetten istifa etmek isteyenler evrakı cemiyet dosyasında kalmak üzere istifanamelerini ve esbab-ı mucibesini tahriren yazmak ve istifa tarihine kadar cemiyet sandığına edasına mecbur olduğu aidatı tesviye etmek mecburiyetindedirler.

Heyet-i Umumiye ve Heyet-i İdare

Madde 8 - Amele senede bir defa teşrin-i sani ayı ibtidasında içtimaa davet olunur.

Madde 9 - Heyet-i umumiye içtimaında rey-i hafi ile iki sene müddetle altı kişilik bir heyet-i idare aza-i asli, altı kişi de aza-i ihtiyatiye olmak üzere intihap olunur. İntihabatta en fazla rey alanlardan sıra itibariyle aza-i daime olarak tefrik olunan altı zattan madası aza-i ihtiyatiye kaydolunarak aza-i daimeden münhal vukuunda aza-i ihtiyatiyeden en çok rey alan zat daimi olarak heyet-i idareye girer. Aza arasında vazife-i riyaseti ifa edecek hukuk ve kavanine aşina bir kimse yok ise aza-i fahireden hukukşinas bir zatın vazife-i riyasete intihabı caizdir.

Madde 10 - Meclis-i idare ilk içtimaında azadan birini reis intihap ederler. Reis cemiyetler nizamnamesine tevfikan cemiyete mensup efrat hukukuna ait bilcümle mesail için devair ve mecalis-i resmiyeye ve mehakimde cemiyeti temsil ile vezife-i müdafaayı ifa eder.

Madde 11 - Cemiyete ait bilcümle mukavelat ve taahhüdata taalluk eden hususat ve bilhassa yüz kuruştan fazla sarfiyat için heyet-i idare kararı lazımdır.

Madde 12 - Heyet-i idare efrad-ı cemiyetin verecekleri aidatı hıfza ve kanun-ı mahsus ile tasarrufa mezun olmak üzere aralarında tekeffül bir sandık emini, bir de kâtip intihap ederler. Gerek sandık emini ve gerek kâtip cemiyetler nizamnamesinin gösterdiği usul ve şeraite tevfik hareketle mükelleftirler.

Madde 13 - Heyet-i idare aza-i müntehibe-i daimesinin nısfından bir fazlasıyla icra-i müzakerat ve ittihaz-ı mukarrerat eyler. Tesavi-i ara vukuunda işin müzakeresi celse-i atiyeye talik olunur. İki defa tesâvi-i ârâ vuku bulursa o iş reddolunur.

Madde 14 - Heyet-i idare haftada bir defa yevm-i muayenede içtima eyler. Fevkalade ahvalde reis meclisi içtimaa davet edebilir.

Heyet-i İdare'nin Vazifesi ve Murakabesi

Madde 15 - Heyet-i idare umumi içtimada bir senelik icraatına ait bir rapor ile cemiyetin varidat ve mesarifine ait bir bilanço ihzar ve iraesine mecburdur.

Madde 16 - Heyet-i idarenin vazifesini ve icraatını efrad-ı cemiyetten murakabeye efrad-ı cemiyetten her ferdin hakkı derkârdır. Ufak bir haksızlık veya suiistimal hisseden, tahriri olarak heyete müracaatla izahat ister. Kanaatbahş-i vicdan olacak cevap alamazsa şikâyetini umumi içtimada izah ve tekid ile ârâ-i umumiye bırakır.

Madde 17 - Umumi içtima gününü reis tayin eder ve içtimaa o riyaset eder.

Madde 18 - Heyet-i umumiyede aza-i mukayyedenin nısfından bir fazlası hazır bulunmadıkça müzakerata başlanamaz.

Madde 19 - Heyet-i umumiye cemiyetler nizamnamesine tevfikan makam-ı vilayetten gönderilecek memurların vürudundan sonra küşat edilir. Söz söylemek isteyenler usul ve teamül dairesinde sıra ile isimlerini riyaset defterine yazdırırlar. Mecliste sırasından hariç kimse söz söyleyemez. Adab-ı münazarayı ihlal edemez.

Madde 20 - Heyet-i umumiye müzakeratı intihap edilecek iki zabıt kâtibi marifetiyle zabt edilir ve keza azadan üç kişi de zabta nezaret etmek üzere intihap olunur. Tutulan zabıt bu üç aza ile iki zabıt kâtibi ve bir de reis-i meclis tarafından imza edilir.

Cemiyet'in Varidat ve Masarifi

Madde 21 - Cemiyetin varidatı cemiyete dahil olanların verecekleri yirmi kuruş ücret-i şehriyeye, hükümetin müsaadesiyle eşkâl-i nizamiyede derç olunacak ianeye münhasırdır.

Madde 22 - Varidat-ı umumiyenin kırtasiye ve masarif-i zaruriye-i ibtidaiyeden maada yüzde yirmi beşi heyet-i idare kararıyla cemiyet efradından işsiz veya malul kalanların veya hastalık geçirenlerin ibate ve iaşesine sarf edilecektir.

Madde 23 - Ücret-i şehriye cemiyetin resmi mührünü ve reis ile sandık emininin imzalarını havi dip koçanlı ve meslek nümerolu makbuz mukabilinde tahsil olunup başka suretle tahsilat icrası memnudur. Makbuzların ortası makam-ı vilayetten tahtim [mühür basma] edilecektir.

Madde 24 - Cemiyetin sandık mevcudu on bin kuruştan fazlaya baliğ olduğundan bankalardan biri ile hesab-ı cari açılarak heyet-i idarenin imzalarıyla cemiyet namına bankaya tevdi olunur.

Madde 25 - Cemiyetin bütün defatiri makam-ı vilayetçe mühr-i resmi ile mahtûm bulunacaktır.

Madde 26 - Heyet-i idarenin hesabatını heyet-i umumiye aralarından ayıracakları üç kişilik bir heyet-i teftişiye daima tetkik ve murakabeye ve tetkikatı neticesindeki raporlarını heyet-i umumiyeye iraeye salahiyetdardır.

Madde 27 - Amelenin saat-i mesaisine ve metalib-i kanuniyesine ait mesailde şirket idaresiyle cemiyet arasında ihtilaf zuhurunda itilaf-i beyn husulü mümkün olmazsa cemiyet makam-ı vilayeti hakem olarak kabul eder.

Madde 28 - Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti hükümetçe kabul edilmiş amele mesaisine ait bilumum kavaninin bahş eylediği hukuktan istifadeye salahiyetdardır.

Madde 29 - Gelecek içtima-i umumiyede işbu nizamnamenin meclis-i umumi tarafından muhtac-ı tadil görünen mevaddı usul-i mahsusu ile tadil edilebilir. Meclis-i umumi, nizamnamenin tebeddülat-ı zamaniye ile muhtac-ı tadil göreceği mevaddı daima tadile salahiyetdardır.

HALUK'UN DEFTERİNİN SON SAYFALARI

CÜNEYD OKAY

Haluk, kendisiyle ilgili en çok spekülasyon yapılan şahsiyetlerden biridir. Servet-i Fünun'un şöhretli şairi Tevfik Fikret'in çok sevdiği ve kendisinden çok şey beklediği hatta onun adını verdiği *Haluk'un Defteri* isimli bir kitap yazdığı ve *Rubab-ı Şikeste*'de onunla ilgili şiirlerinin bulunduğu tek oğlu olması önce Hıristiyan ve arkasında da papaz olması ve yerleştiği Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye hiç dönmeyip bütün röportaj tekliflerini reddetmesi, bu spekülasyonların ortaya çıkmasının sebepleri olarak gösterilebilir. Peki, Tevfik Fikret'in Batı'dan "bol bol ziya kucaklayıp" getireceği ümidi ile yurtdışına gönderdiği, Hıristiyan olup bu yüzden babası tarafından da suçlanan Haluk kimdi? 1995 Haluk'un otuzuncu, Tevfik Fikret'in ise sekseninci ölüm yıldönümü idi. Bu vesile ile Haluk hakkındaki bilgilerin derli toplu bir hale getirilmesi, mümkün olduğu kadar spekülatif bilgilerden arınmış olarak kâğıda dökülmesi ve yeni birtakım belgelerle desteklenmesi bir gereklilik halini almıştır.[1]

Haluk'la ilgili dedikodular zaman zaman ortaya çıkmış, Fikret'in ölümünden sonra azalma eğilimine girmiş ve Haluk'un izi çok uzun bir süre için tamamen kaybedilmiştir. Bu izin yeniden bulunuşu ile ilgili ilk haberlerden biri 1962'de *Hürriyet* gazetesinde yayımlanır:[2] "Tevfik Fikret'in oğlu Haluk papaz oldu." Spekülatif özellikleri de olan bu haberde Haluk'un 50 yıldan beri kayıp olduğu ve o sıralarda Orlando'da (ABD) rahiplik yaptığı yazıyordu. Doğru bilgilerin de verildiği bu yazıda bazı yanlış bilgiler de vardı. Başlıca yanlış bilgi, "Bu arada Haluk Amerikalı eşinden olan iki oğluna da Türkçeyi öğretmemiştir"[3] cümlesinde idi. Halbuki Haluk'un hiç çocuğu olmamıştır. Haluk'un resmi sayılabilecek kısa biyografisi ise, cenaze merasimi için bastırılan Christian Memorial Service for The Reverend H. Halouk Fikret başlıklı broşürde şu şekilde özetlenmiş: "H. Halouk Fikret 14 Haziran 1893'te İstanbul yakınlarında Türkiye'de doğdu. 1913'te Birleşik Devletler'e gelmeden önce Türkiye'de ve İskoçya'da çeşitli okullara devam etti. Michigan Üniversitesi'nden mühendis olarak mezun olduktan sonra Ohio Devlet, Illinnois ve Cincinnati Üniversitelerinde çalıştı. 1943'te Orlando'ya taşındı ve 1956'da Presbiteriyen kilisesine rahip olarak atandı. Grace Covenant Presbiteriyen Kilisesi'nde ve Park ve Lake Presbiteriyen Kilisesi'nde rahip olarak hizmet verdi. 9 Haziran 1965'te öldü." Bu hayat hikâyesine *Hürriyet* gazetesinde çıkan aynı haberden bir iki ekleme yapılabilir: "Haluk 1928'de mutfak eşyaları imal eden büyük bir firmanın evvela bayiliğini daha sonra da bölge temsilciliğini yaparak külliyetli bir servet sahibi olmuştur. 1956 yılında Orlando'da bir heyet huzurunda verdiği imtihanla rahiplik rütbesini kazanmıştır.[4] Bu sıfat şimdiye kadar doğuştan Hıristiyan Amerikalı olmayan 5 kişiye verilmiştir." Ancak bu bilgilerin doğruluğunu ölçecek yeterli veri elde bulunmamaktadır.

Haluk'la ilgili en ciddi ve önemli yazılar ise Talat Halman imzasını taşıyor. Halman, Haluk Fikret'le olan yazışmalarını önce 1966 senesinde *Milliyet* gazetesinde beş gün süren bir yazı dizisi ile, arkasından da gene Haluk ve Haluk'un eşi ile olan yazışmalarını 1986'da *Milliyet Sanat* dergisinde yayımlandı. Halman'ın verdiği malumat direkt olarak Haluk'tan alındığı için şüphesiz ki daha sağlıklıdır. Talat Halman yazılarına, Haluk'un uzun

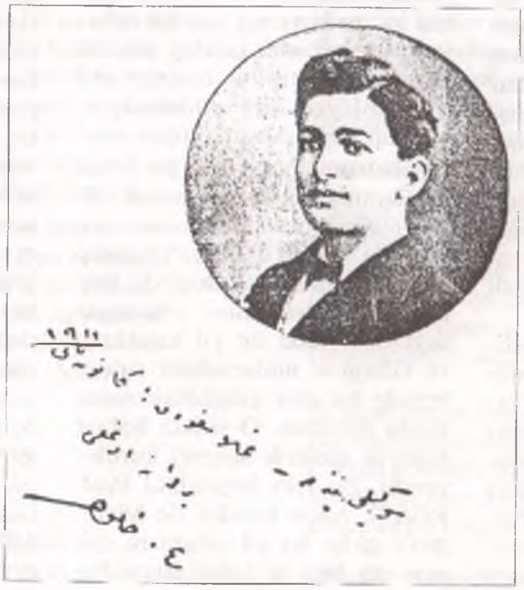

Sevgili Nineme-Glaskov'dan: Kânunusani 1911
Bir tane oğlu H. Haluk

yıllar Türkiye'den gelen röportaj tekliflerini reddettiğini belirterek başlıyor.[5] Talat Halman'ın kendisi ve babası hakkında bilgi istediği mektuba Haluk'un cevabi mektubu 8 Temmuz 1963 tarihini taşıyor. Aslı İngilizce olan bu mektupta Haluk özetle şunları söylüyor:[6]

Tevfik Fikret oğlu Haluk ile.

"Hikâyesi uzun olan hayatımın yolunu kimbilir neler çizdi? Beni ilkin İskoçya'ya gönderen babam oldu; sonra yine kendisi bu memlekete gelmem üzerinde ısrar etti. Ne var ki geçenlerde hayatımın yetmişinci yılını tamamladım, ötelerdeki ülkeye yollanmama birkaç yıl ya kaldı ya kalmadı. O vakit zaten daha fazla düşünüp konuşmağa lüzum kalmayacak... Babam bende edebiyat ve sanat yeteneği bulunmayışından dolayı derin bir hayal kırıklığına uğramıştı... Belki siz kalkıp beni görmeğe geleceğinize sorularınızı yazıp gönderseniz ben de mümkün olursa bunları yazılı olarak cevaplasam... Babamın benim adıma yazdığı şiirlerin bir nüshası bile yok elimde. Zaten artık Türkçeyi de büyük zorluk çekerek okur oldum. Sizi tekrar temin ederim ki sizinle buluşmaktan ya da yardımcı olmaktan kaçınmağa çalışmıyorum."

İlk mektubun en can alıcı cümleleri bunlar. Halman'ın daha fazla bilgi edinmek için yazdığı mektuba Haluk 28 Ocak 1864'te cevap veriyor:[7]

"Bu memlekete 1913 Ağustosunda Michigan Üniversitesinde mühendislik eğitimime devam etmek üzere geldiğim vakit, mezun olduktan sonra Türkiye'ye dönmeyeceğimi ne babam tahmin ediyordu ne de ben düşünüyordum. Ama demek ki kısmet buymuş... Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenimim cidden pek kıt olmuştu. Babamın sanat ve şiir yeteneklerine kıyasla ben fazla pratik bir insandım. Zannederim, kendi hayatında gayet önemli olan şeylere ciddi ilgi göstermeğe elverişli olmayışım onu zaman zaman hayal kırıklığına uğratmıştı." Bu büyük hayal kırıklığı Haluk'un bütün cümlelerinde seziliyor. Bütün hayatı boyunca şair bir babaya layık ve onun istediği gibi bir evlat olamamış bir insanın ruh hali kolayca fark edilebiliyor. Mektup şöyle devam ediyor:

"Babam Robert Kolejin ihzari sınıflarında bir kaç yıl süren öğrenciliğimden sonra; dostları vasıtasıyla benim İskoçya'ya gidip Royal Technical College'da mühendislik öğrenimime devamımı sağladı. Orada üç yıl kaldıktan ve Glasgow mühendislik şirketlerinde bir süre çalıştıktan sonra yurda döndüm. O sırada Robert Kolej'in elektrik sistemi kuruluyordu. Bu işin başındaki Prof. John R. Allen kendisi ile Michigan'a gidip bir yıl çalışmam için ısrar etti. Ben de kabul ettim. Babam ilk defa olarak, Prof. Allen'in yönetimi altında tatminkar bir çalışma yaptığımı ve belki günün birinde bir baltaya sap olabileceğimi öğrenince bazı memnuniyet belirtileri gösterdi!"

Haluk'un babası dolayısı ile duyduğu tedirginlik her satırda sürmeye devam ediyor. 1913 Temmuzunda İstanbul'dan ayrılıp iki hafta kadar Glasgow'da kaldığını, daha sonra Michigan Üniversitesi'ne yazılıp 1916 Haziranında makine mühendisi olarak mezun olduğunu söyleyen Haluk, "1920' de Robert Kolej'e makine mühendisliği profesörü olarak gelecektim. Eşimle ben pasaportlarımızı çıkarmıştık. Birkaç hafta içinde yola çıkacaktık. Tam o sırada yurda dönmemin uygun olmayacağı haberi geldi. Bu tabii dini inancımdaki değişme yüzündendi" diyor. Haluk'un Hıristiyanlığı seçtiği tarih kesin olarak bilinmemekte. *Hürriyet*'te çıkan haberde "Glasgow'da yanlarında kaldığı ailenin telkiniyle bir gün ansızın Hıristiyanlığı kabul ettiği" yazıyor.[8] Kesin olmamakla beraber Haluk'un Glasgow'da Hıristiyan olduğu neticesi çıkarılabilir. Haluk, Halman'a yazdığı 28 Ocak 1964 tarihli mektupta "Babam dini temayüllerimdeki değişmeleri biliyordu. Bir kere bu konuyu birlikte konuşmuştuk. Ama kendisi bu bakımdan çok açık fikirliydi. Kendi kararlarımı kendi vermemi istedi. Annem hiç memnun olmadı. Sofu Müslüman olan dedem (annemin babası) hayal kırıklığına uğradı" demekte. *Hürriyet* gazetesinde çıkan haberde ise dedesinin küçükken Haluk'u cuma namazlarına götürdüğü, Hıristiyanlığı seçtiğini duyunca da sinir buhranları geçirdiği belirtiliyordu.[9] Haluk, Glasgow'dan Türkiye'ye dönüp ABD'ye gittikten sonra yurda hiç dönmedi. Babası ile bu konuyu (Hıristiyanlığa geçiş) görüştüklerine göre Haluk "dini temayüllerindeki değişmeyi" bu müddet

Haluk vaaz verirken.

içinde açıklamış olmalıdır. Rahip yardımcılığı ve rahiplik için intisap ettiği kilisenin Presbiteriyen (Protestanlığın Calvinist versiyonunun bilhassa İskoçya ve Kuzey Amerika'da rağbet gören bir mezhebi) olması, Haluk'un Hıristiyanlığı İskoçya'nın Glasgow şehrinde seçtiği tezini kuvvetlendirmektedir. Bu tarih 1913'ten önce, daha ihtiyatlı bir ifade ile 1911-1913 yılları arasında olmalıdır.

Haluk, Halman'a yazdığı mektupta Tevfik Fikret'le ilgili şu dikkat çekici cümleleri sarfediyor:[10] "Babama Tanrı'nın birliğine inananlardandı demek doğru olur. Tanrı'ya yaradan olarak inancı vardı. Şiir yazan, tabiat resimleri yapan, hayatını yurdunda ve ulusunda hürriyetin, adaletin ve iyi niyetin gerçekleşmesi uğrunda yaşayan bir insan, Tanrı'ya yaradan olarak inanmaktan başka birşey yapamaz." Haluk mektubuna "Yıllar beni gitgide ulusumdan uzaklaştırdı, bu uzaklaşmada hayatımın gelişme tarzının payı büyük olmuştur. Şuna inanıyorum ki Yüce Tanrı -babamın Tanrısı ve benim Tanrım- beni dilediği yola götürmüştür" satırları ile son vermekte. Bu mektup Haluk'un, Halman'a yazdığı son mektup olmuş.

Talat Halman 1986 yılında *Milliyet Sanat* dergisinde yukarıda bahsedilen yazışmaları özetleyerek yeniden yayımlıyor.[11] Aynı derginin 143. sayısında ise Haluk'un eşi ile olan yazışmalarını neşrediyor. Halman bu yazısında şu ilginç tespitleri yapıyor:[12] "Bence, Haluk'un yaşamının gelişmesi bakımından aydınlığa kavuşması yararlı olabilecek bir nokta, Amerikalı eşinin kişiliği, dini ve manevi yaşantısı, Haluk üzerindeki etkileri idi. Haluk'un mektuplarında, eşinden çekindiği seziliyordu. Mektupları evde değil kilisede yazmıştı. Bu sezginin doğru olduğu sonradan ortaya çıktı. Çünkü eşi yazışmamızdan hiç haberi olmadığını bildirdi." Burada belirtilmesi gereken bir husus var: Haluk, Halman'a yazdığı ilk mektubun sonuna bir not düşüyor: "Sekreterim tatilde. Daktiloda bu kadar bozuk yazdığım için de özür dilerim. H. H. F." Halman'ın Haluk'tan aldığı ikinci mektupta ise şu not var: "Bu mektup için özür

HALÛK'UN DEFTERİ

Defter bile denmez, sekiz on parça kâğıddır;
Üstünde Halûk'un mütereddid kalemiyle
Saf saf karalanmış yazılar, şüpheli hatlar;
Bir yanda vatan bayrağı, altında şu cümle:
"Ölmek ve Yaşatmak Seni!" Artık bunu atdır,
Mümkin mi? Bu kıymetli kâğıdlar bana bir yâr,
Bir yâr-ı samîmî; benim efsürde leyâlim

Onlarla harâretlenecek; onları kalben
İntâk ederim ân-ı fütûrumda, ve nevmîd
Pürsişlerim onlardaki cevvâl ü mülevven
Sâfiyyet-i ümmîd ile titrer... Bu ne mün'im
Bir lahza-i nisyân ü şegafdir! Bunu te'bîd
İmkânını bulsaydı hayâlim ne olurdu?

Heyhât!

Ey lemha-i mükrim, ne olurdu
Te'bîdine olsaydı da imkân
Sermest-i tesellî yaşasaydım...
Yok yok, benim aksâ-yi murâdım
Karşımda ne bir debdebe görmek, ne de gülgûn
Bir hande-i pür-gamze-i ikbâl.
Ey hırs-ı zelîl, al, bütün âmâl,
Âmâl-i zer, âmâl-i müzehheb senin olsun...
Ancak şudur aksâ-yi murâdım:
Bir gölge kadar hür yaşasaydım.
Bulsaydı hayâlim buna imkân
Cidden yaşamak nîmet olurdu.

Heyhât!

İnsan melek olsaydı, cihan cennet olurdu.

"Ölmek ve Yaşatmak Seni!" Ey penbe Halûk'un
Al sözleri... Ey fecr-i hilâl-âvere karşı
Bir ebr-i bahârîde çakan berk-ı şerer-hîz,
Bilmem ki bu his hangi donuk hislere karşı
Kalbinde uyanmış; bu mühayyic kısa nutkun
Etmekte derin sadmesi lâ rûhumu tehzîz.

Ey şanlı vatan bayrağı, birgün seni oğlum
Bir mevkib-i zî-heybet-i hürriyet önünde
Çekmiş görebilseydim... O pür-hande ölürken
Etmezsem eğer şevkini takdis ile secde,
Dünyada en alçak baba elbet ben olurdum.

Oğlum, onu gönlünce yaşat... Ölme fakat sen.

Tevfik Fikret

özür dilerim. Mektubumu başka birine dikte ettirmek istemedim. Yazı makinasını da kullanmak elimden gelmiyor." Haluk ısrarla mektuplarını kendisi yazıyor. Hele "Mektubumu başka birine dikte ettirmek istemedim" cümlesi hayli dikkat çekici. Demek ki Haluk, sekreterinin bile, eşine haber taşıyacağından endişe ediyordu. Büyük bir ihtimalle de eşi Haluk Fikret üzerinde geniş bir etkiye sahipti. Bu sebeple Talat Halman'ın, Haluk'un kişiliği üzerinde Amerikalı eşinin önemli etkisi olduğu görüşü gerçekçi bir tez olarak görünmektedir.

Haluk'un eşi Ethel Gill Fikret'in Halman'a yazdığı mektupta söylediklerini şu şekilde özetlemek mümkün:[13] "Halouk hastalığı boyunca çok sabırlıydı. Kendisi için düzenlenen anma törenine 600 kişi katıldı... Halouk'a yolladığınız mektuplardan hiç haberim yoktu. Bana kilisedeki bürosundan gelen evrakın içinde buldum onları. Sizin mektuplarınızı bana söz konusu etmemiş olması, istediklerinizden neler mümkünse hepsini yapması için kendisine baskı yapacağımı bildiğinden ötürüdür... Halouk'un Amerika'ya ne büyük bir sevgi duyduğunu biliyorum." Bu satırlarda Ethel Fikret'in eşi üzerindeki etkisini açık olarak görmek mümkün. Eşinin Haluk'a Halman'ın istediği bilgileri vermesi için hangi yönde bir baskı yapacağını kestirmek ise hiç de zor değil. Bununla beraber durup dururken Haluk'un Amerika'yı ne kadar sevdiğini söylemesi Haluk'un hislerinden çok eşinin Haluk'u görmek istediği bir durumu ortaya koymaktadır. Aynı mektupta Ethel Fikret kayınvalidesinin ABD'yi ziyareti sırasında getirdiği hediyelerin kendisi için çok büyük değer taşıdığından bahsediyor. Bir iki hediyelik ve hatıra eşya, bir fotoğraf albümü ve Haluk'un büyükbabasına ait bazı eşya imiş bunlar...

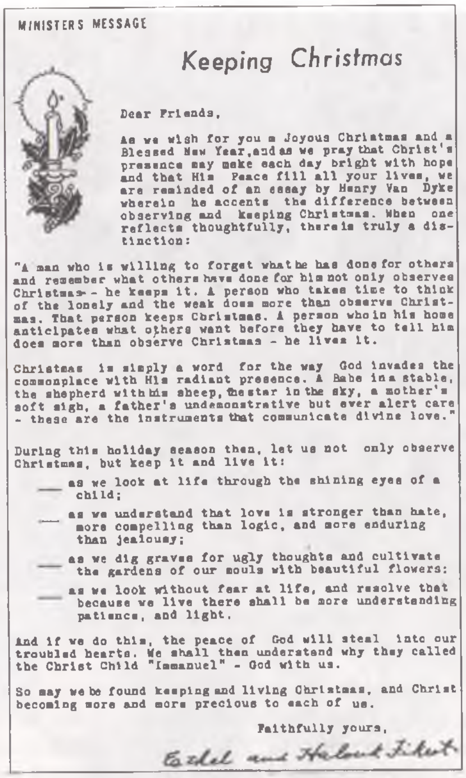

MINISTERS MESSAGE

Keeping Christmas

Dear Friends,

As we wish for you a Joyous Christmas and a Blessed New Year, and as we pray that Christ's presence may make each day bright with hope and that His Peace fill all your lives, we are reminded of an essay by Henry Van Dyke wherein he accents the difference between observing and keeping Christmas. When one reflects thoughtfully, there is truly a distinction:

"A man who is willing to forget what he has done for others and remember what others have done for him not only observes Christmas -- he keeps it. A person who takes time to think of the lonely and the weak does more than observe Christmas. That person keeps Christmas. A person who in his home anticipates what others want before they have to tell him does more than observe Christmas - he lives it.

Christmas is simply a word for the way God invades the commonplace with His radiant presence. A Babe in a stable, the shepherd with his sheep, the star in the sky, a mother's soft sigh, a father's undemonstrative but ever alert care - these are the instruments that communicate divine love."

During this holiday season then, let us not only observe Christmas, but keep it and live it:

— as we look at life through the shining eyes of a child;

— as we understand that love is stronger than hate, more compelling than logic, and more enduring than jealousy;

— as we dig graves for ugly thoughts and cultivate the gardens of our souls with beautiful flowers:

— as we look without fear at life, and resolve that because we live there shall be more understanding patience, and light.

And if we do this, the peace of God will steal into our troubled hearts. We shall then understand why they called the Christ Child "Immanuel" - God with us.

So may we be found keeping and living Christmas, and Christ becoming more and more precious to each of us.

Faithfully yours,

Ethel and Halouk Fikret

Haluk'la eşi Ethel'in kilisenin yayın organı *Park Lake Profile*'da yayımlanan bir yazıları.

Ethel Fikret'in Halman'a yazdığı ikinci mektup Haluk'un Amerika'daki hayatı hakkında bilgi veriyor.[14] "Rahip olduğu için kendisine danışanlar pek çoktu. Vatandaşlığını kabul ettiği memleketine büyük sevgi duyardı... Birbirini izleyen birkaç olay sonunda Halouk Amerika'da kaldı. Bence bunu haklı göstermeye çalışmak gerekmez." Halman'ın yazıları "Haluk'tan sonra Mrs. Halouk Fikret de sükûta daldı. Yazık oldu" şeklinde sona eriyor.

Talat Halman bu yazıyı, Ethel Fikret'le mektuplaşmasından 20 yıl sonra yayınlıyor. Ve "sükûta daldı yazık oldu" ibaresinden Ethel Fikret'in ölüp ölmediği anlaşılmıyor. Mezar üzerindeki yazıdan da anlaşılacağı üzere[15] Tevfik Fikret'in gelini Ethel Gill Fikret 1981 yılında 92 yaşında ölmüştür. Park Lake Presbiteryen Kilisesi sekreteri Roberta White da Ethel'in 24 Ekim 1981 de öldüğünü doğrula-

HALÛK'UN "AMENTÜ"SÜ

Bir kudret-i külliye var ulvî ve münezzeh,
Kudsi ve muallâ, ona vicdanla inandım.

Toprak vatanım, nev'-i beşer milletim... İnsan
İnsân olur ancak bunu iz'anla, inandım.

Şeytan da biziz cin de, ne şeytan ne melek var;
Dünyâ dönecek cennete insanla, inandım.

Fıtratda tekâmül ezelidir; bu kemâle
Tevrât ile, İncîl ile, Kur'ânla inandım.

Ebnâ-yi beşer birbirinin kardeşi... Hulyâ!
Olsun, ben o hulyâya da bin canla inandım.

İnsân eti yenmez; bu teselliye içimden
-Bir ân için ecdâdımı nisyanla- inandım.

Kan şiddeti, şiddet kanı besler; bu muâdât
Kân âteşidir, sönmeyecek kanla, inandım.

Elbet şu mezâr ömrünü bir haşr-i ziyâ-bîz
Tâkib edecekdir, buna imanla inandım.

Aklın, o büyük sâhirin icâzı önünde
Bâtıl geçecek yerlere husranla inandım.

Zulmet sönecek, parlayacak hakk-ı drahşân
Birden bire bir tâbiş-i bürkânla, inandım.

Kollar ve boyunlar çözülüp bağlanacak hep
Yumruklar o zencîr-i hurûşanla, inandım.

Bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altın,
Her şey olacak kudret-i irfanla... İnandım.

Tevfik Fikret

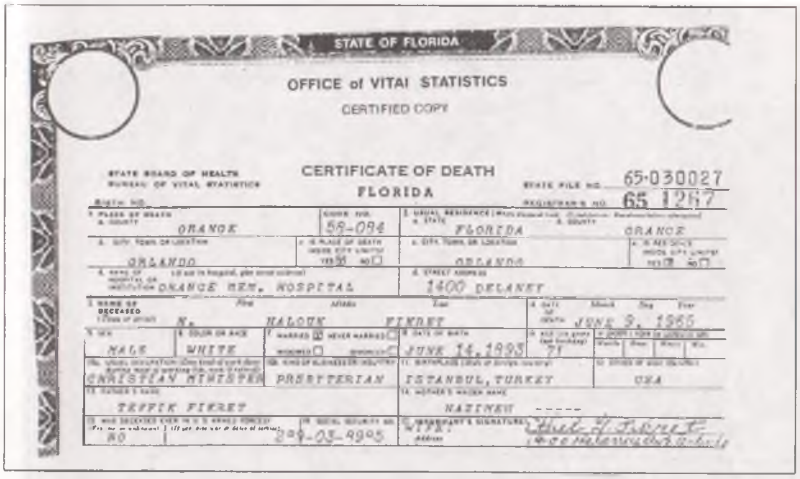
STATE OF FLORIDA

OFFICE of VITAI STATISTICS

CERTIFIED COPY

STATE BOARD OF HEALTH
BUREAU OF VITAL STATISTICS

CERTIFICATE OF DEATH
FLORIDA

STATE FILE NO. 65-030027
REGISTRAR'S NO. 65 1267

ORANGE
58-094
FLORIDA
ORANGE
ORLANDO
YES ☒ NO ☐
ORLANDO
YES ☒ NO ☐
ORANGE MEM. HOSPITAL
1400 DELANEY
NAME OF DECEASED
First N.
Middle HALOUK
Last FIKRET
Month Day Year JUNE 9, 1965
MALE
WHITE
MARRIED ☒ NEVER MARRIED ☐ WIDOWED ☐ DIVORCED ☐
JUNE 14, 1893
71
CHRISTIAN MINISTER
PRESBYTERIAN
ISTANBUL, TURKEY
USA
TEVFIK FIKRET
NAZINEH -----
NO
209-03-9995
WIFE
Ethel H. Fikret

Haluk Fikret'in ölüm raporu.

makta. Carey Hand Cenaze İşleri Evi yöneticisi R. F. Farmer'ın sağladığı bilgilere göre Haluk, Orlando Woodlawn Memorial Park mezarlığı 4. Birim, C Seksiyonu 36 numaralı hücrede medfun. Eşi Ethel de bitişik 34 numaralı hücrede.

Bu yazıyı hazırlarken orjinal belge ve mektupları bize ulaştıran ve kendisine teşükkür borçlu olduğumuz Sayın Prof. Yusuf Ziya Kavakçı'ya en dikkat çekici mektubu, Fikretlerin aile dostu Florence Burris yazmış. Burris aynı zamanda kilise tarihçisi. Mektubunun önemli kısımları şöyle:

"Bizler çok yakın arkadaştık. Halouk önce yardımcı papaz, arkasından da papaz olmuştu. 1965 yılında muhtemelen sigara içmekten kaynaklanan solunum yolları iltihabından öldü (Park Lake Kilisesi sekreteri Roberta White akciğer kanserinden öldüğünü belirtiyor). Onun ölümünden sonra Ethel bizim bütün toplantılarımıza katıldı. Aradan yıllar geçip de daha fazla ve itinalı bakıma ihtiyaç duyduğu zaman, kızkardeşim Beverly gönüllü olarak mümkün mertebe ona yardımcı olmaya çalıştı. Ethel bu yardımlardan çok memnun kaldığı için kızkardeşime bir madalyon hediye etmiş." Mrs Burris madalyonun resmini çizmiş. Ve diyor ki: "Bu madalyon kızkardeşime muhtemelen 1970'de verilmiş olmalı. Ethel'in söylediğine

HALÛK'UN VEDÂ'I

-Sirkeci: 2 Eylül 1325 (15 Eylül 1909)-

Sen tren, ben vapurda pür-temkîn
Atılırken -sen İskoç ellerinin
Sisli, yağmurlu, karlı, buzlu, fakat
Cidd ü himmet, vekâr ü hürriyet
Dolu peygule-i temeddününe,
Bense nâzende Bosfor'un köhne,
Köhne, âvâre, bî-haber, bî-zâr,
Belki cennet kadar tarâvetdâr,
Fakat âlûde-i kelâl ü kesel
Bir kenârında münharif, mugfel
Bir hayâtın firâş-i uzletine,-
Ne düşündüm, bilir misin? Şu nine,
Şu sabi toprak en sonunda... Yazık,
Bunu benden mi duymalıydın! Artık
Ve bakımsız harâb olub gidecek
Acı şeyler, Halûk, fakat gerçek!
Hani birgün seninle "Topkapı"dan
Geliyorduk; yol üstü bir meydan
Bir çınar gördük; enli, boylu, vakûr
Bir ağaç; hiç eğilmemiş, mağrûr
Koca bir gövde; belki altı asır,
Belki ondan da fazla dalgın, ağır,
Kaygısız bir ömür sürüp gelmiş;
Öyle serpilmiş, öyle yükselmiş,
Ki civârında kubbeler, damlar
-Serteser secdegîr-i istigfâr-
Onu haşyetle seyr eder gibidir.
Duyguları hep onun menâkibidir,
Görülen hep odur uzaklardan;
Fakat ayyûka ser çeken, uzanan
Bu mehâbetli gövde çırçıplak,
Ne yeşil bir filiz, ne bir yaprak...
Kuruyor; âh, pek yazık! Şu derin
Şerha böğründe belki bir hâin
Baltanın, bir gazablı yıldırımın
Zehridir... Söyle, ey çınar, bağrını
Hangi odlarla yandı? Hangi siyâh
Kurt içinden kemirdi? Hasta, tebâh,
Sen kim şimdi bağlayıp saracak?
Kim şifâlar verip de kurtaracak?
Şu dönen kargalar başında senin,
Söyle, bunlarmıdır zehirleyenin?
Söyle, ey muztarib vatan, bildir:
Çektiğin hangi kanlı seyyiedir?..
Bu geçit işte böyle dar, mu'vec;
Ey şetâretli yolcu, sen yürü, geç.
Sen bu menbelde kalma, sıçra, atıl,
Bir ziyâ kârbânı bul ve katıl.
Gez, dolaş kâinât-ı efkârı,
-Dâimâ önde, dâimâ yukarı!-
Pür-tehâlük hayât ü kuvvetden
Ne bulursan bırakma: San'at, fen,
İ'timad, i'tina, cesâret, ümîd,
Hepsi lâzım bu yurda, hepsi müfid.

Bize bol bol ziyâ kucakla getir:
Düşmek etrâfı görmemekdendir.
(...)

Tevfik Fikret

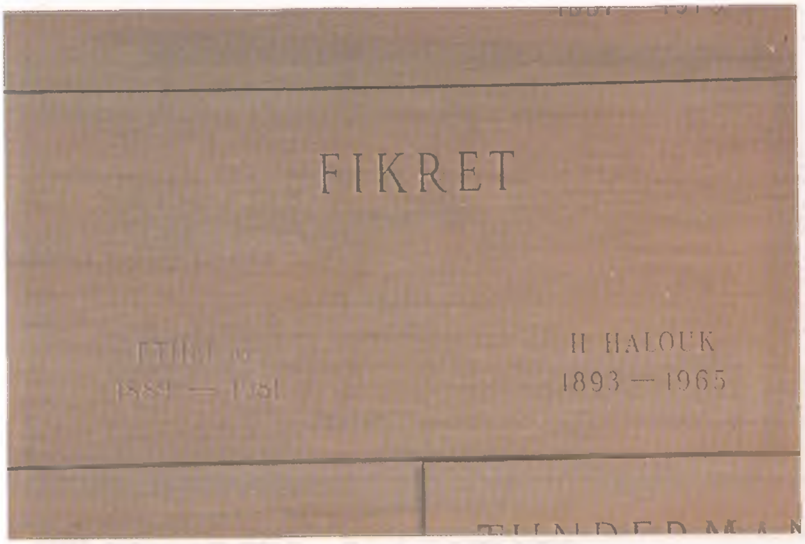

Haluk'un Orlando Woodlawn Memorial Park mezarlığındaki mezar taşı.

göre Türkiye'nin son sultanı tarafından Halouk'un büyükbabasına verilmiş." (Ethel Fikret, Talat Halman'a yazdığı mektupta "Halouk'un büyükbabasına ait bazı eşyalar da var derken bu madalyonu -daha doğrusu nişanı- da kastediyor olmalıdır) Mrs. Burris mektubuna şöyle devam ediyor: "Ethel ve Halouk çok hoş bir çiftti. Ethel de çok tatlı bir kadındı. Bu sebeple Halouk onunla tanıştığı zaman çok güzel olmalıydı. Halouk ona gerçekten âşıktı. Hatta denilebilir ki onu şımartırdı. Elinden gelse daha fazlasını yapardı Ethel için. Park Lake cemaati Halouk'u çok severdi." Mrs. Burris Haluk'un Hıristiyanlığı seçişi hakkında bazı ipuçları da veriyor: "Halouk'tan dinlediklerime gelince: Halouk çok genç bir çocukken oturdukları şehre bir misyoner gelmiş. Daha sonra da Hıristiyan olmuş. Babası bu değişime çok üzülmüş. Ama çok anlayışlı bir insanmış. Halouk'a kendi hayatını istediği gibi yönlendirebileceğini söylemiş."

Ethel Fikret'in ölümünden sonra Haluk'la ilgili en net bilgileri verebilecek kişi aile dostları olan Betty Payne. Park Lake kilisesi sekreteri Roberta White da aynı kişiyi referans gösteriyor. Betty Payne Haluk'un ilk kilisesi olan Grace Covanant kilisesinde sekreterlik yapmış. Üstelik Fikret çiftinin kanuni mirasçısı. Ethel Fikret 1981'de öldükten sonra evlerinde Betty Payne oturmuş. Park Lake kilisesi sekreteri Roberta White, Betty Payne'in 1986 yılında aynı evde yaşamakta olduğunu belirtiyor.

Orlando'da Haluk'un eşi Ethel ile birlikte uzun yıllar oturduğu ev: 1400 S. Delaney Ave. 32806-Orlando-Florida.

Mrs. Burris, Betty Payne'i bulmak ümidi ile seneler sonra aynı eve gittiğini ama evde başka insanların oturduğunu[16] yazıyor mektubunda. Sonuç olarak Betty Payne ve kocası ölmüşler. Oğulları olan Tom Payne bu konu ve Fikretlerden kalan eşyalar hakkında hiçbir şey bilmediğini söylemiş. Bunlardan başka Mrs. Florence Burris, Ethel Fikret'in tek akrabası olan ağabeyi Hommer Gill'in de seneler önce öldüğünü ve onun da çocuğu olmadığını belirtiyor. Bu da Halouk Fikret'le ilgili malumatın şimdilik sonunu getiriyor.

Haluk'un itibarlı ve sevilen bir papaz olduğu kesindir. Kilisenin yayın organı *Park Lake Profile*'da "Minister's Message" köşesinde bazen tek başına "H. Halouk Fikret" imzası ile bazen de eşi ile beraber "Ethel and Halouk Fikret" imzası ile yazılar yazmıştır. Gene *Park Lake Profile*'da Haluk cemaatten gelen din ile ilgili soruları cevaplamış kendi köşesinde. Bu, cemaate şöyle duyuruluyor "Her ay *Profile*'da Mr. Fikret genel olarak din ile ilgili sorularınızı ya da kilisemiz hakkında diğer sorunlarınızı cevaplayacak. Sorularınızı kilise ofisine Mr. Fikret adına gönderin ya da telefon açarak sorun." Ayrıca aynı dergiden Haluk'un Presbiteriyen Kilisesi yönetim kurulu başkanlığına seçildiği de anlaşılmakta.

***

Toparlanmak gerekirse: Bir devrin şöhretli şairi Tevfik Fikret'in çok şey beklediği, büyük umutlar beslediği, yeni neslin numune şahsiyeti olarak gördüğü tek çocuğu -tam olarak bilinmeyen şartlar altında- önce Hıristiyan oluyor. Böylece Mehmed Kaplan'ın Fikret monografisinde[17] bahsettiği aile içindeki din değiştirmeleri (anneanne ve dedesinin Sakızlı birer Rum olarak ihtida etmeleri, onların kızlarının yani Tevfik Fikret'in annesinin sofu bir Müslüman olarak Hacda ölmesi, Fikret'in hayatındaki bilinen dini bocalamaları) zincirinin son bir halkasını teşkil ediyor. Memleketini terk ediyor. 20 yaşında iken ayrıldığı yurduna 72 yaşında ölene kadar bir kere bile dönmüyor (*Bize bol bol ziya kucakla getir / Düşmek etrafı görmemektendir* mısralarına rağmen). Bütün görüşme ve röportaj tekliflerini reddediyor. Yukarıda da bahsedildiği gibi kendisinden dört yaş büyük Amerikalı eşinin etkisi altında bir hayat geçiriyor. Hayatının son yılında Talat Halman'a yazdığı mektuptan, yaptıklarından o kadar da memnun olmadığı, en azından hayatından ve yaptıklarından memnun bir insanın ifadelerini kullanmadığı rahatlıkla anlaşılıyor. Haluk Türkçeyi unutuyor, mektuplarını İngilizce yazıyor. Türkçeyi unutmuş olmaktan pek hoşnut gözükmüyor ve Halman'la mektuplaşmalarını eşinden sakladığı halde bu mektupları yok etmeye kıyamayarak bürosunda muhafaza ediyor. Adına bir "o" harfi ekliyor: Halouk. Ama soyadını Fikret olarak kullanmayı tercih ediyor. Önce rahip yardımcısı ve arkasından da rahip oluyor. Ve normal şartlar altında, büyük bir ihtimalle Aşiyan'da Boğaz'a nazır bir mezara ve belki de kendisini çok seven babasının yanına gömüleceği düşünülebilecekken, ülkesinden kilometrelerce uzakta, arkasından kendisini yad edecek çocuk ve akraba, hatta vatandaş bile bırakmadan Orlando'daki bir mezarlık hücresine defnediliyor. ■

Haluk Fikret son yıllarında.

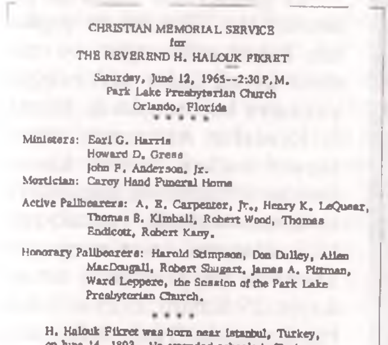

CHRISTIAN MEMORIAL SERVICE
for
THE REVEREND H. HALOUK FIKRET

Saturday, June 12, 1965--2:30 P.M.
Park Lake Presbyterian Church
Orlando, Florida

* * * * *

Ministers: Earl G. Harris
Howard D. Gress
John F. Anderson, Jr.
Mortician: Carey Hand Funeral Home

Active Pallbearers: A. E. Carpenter, Jr., Henry K. LeQuear, Thomas B. Kimball, Robert Wood, Thomas Endicott, Robert Kany.

Honorary Pallbearers: Harold Stimpson, Don Dulley, Allen MacDougall, Robert Shugart, James A. Pittman, Ward Leppere, the Session of the Park Lake Presbyterian Church.

* * * *

H. Halouk Fikret was born near Istanbul, Turkey, on June 14, 1893. He attended schools in Turkey and Scotland before coming to the United States in 1913. He received an engineering degree from the University of Michigan and served on the faculty of Ohio State University, the University of Illinois and the University of Cincinnati. He moved to Orlando in 1943 and was ordained to the Presbyterian ministry in 1956. He served pastorates at Grace Covenant Presbyterian Church and Park Lake Presbyterian Church. He died on June 9, 1965 and is survived by his wife, Ethel Gill Fikret.

Haluk'un cenaze merasimi programının ilk sayfası.

---

1. İngilizce orijinal belge ve mektuplar halen ABD'de mukim Prof. Yusuf Ziya Kavakçı'nın sabırlı yazışmaları sonucu sağlanmış ve Sayın Kavakçı bunları değerlendirmeme müsaade etmiştir. Kendisine teşekkür ederim.
2. *Hürriyet*, 23.06.1962.
3. *Ibid.*
4. Park Lake Presbiteriyen Kilisesi Sekreteri Roberta White, Haluk'un papazlığa atanması ile ilgili bilgilerin St. John's Merkez Presbytery'den alınabileceğini, çünkü Haluk'un herhangi bir papazlık semineri ya da kursuna katılmadığını, onun için bir istisna yapılmış olması gerektiğini yazıyor. Bununla beraber Central Florida Presbytery'den Jan Kiser, Sayın Yusuf Ziya Kavakçı'ya yazdığı cevabi mektupta, merkezin kayıtlarında bu isimde birine ait bir dosya olmadığını, ama eğer hangi amaçla bu kişi hakkında malumat istediğini daha açık bir şekilde söylerse bundan sonra yapacakları araştırmaları buna göre yönlendirebileceklerini yazmakta. Nitekim *Hürriyet*'te çıkan haberde Haluk'un 1943 yılında Orlando'da parlak bir imtihan vererek rahip yardımcısı olduğu ve daha sonra 1956 yılında bir heyet huzurunda verdiği imtihanla rahipliğe yükseltildiği kaydedilmektedir.
5. Nitekim edebiyatçı Kemal Edip Kürkçüoğlu da ABD'de bulunduğu sırada Haluk'la görüşmek istediğini ve amacının yalnız edebi konular hakkında konuşmak olduğunu özellikle belirttiği halde Haluk'un görüşme tekliflerini ısrarla reddettiğini, Prof. Yusuf Ziya Kavakçı'ya anlatmıştır.
6. Talat S. Halman. "Haluk'un Son Vedaı", *Milliyet*, 20.6.1966.
7. Talat S. Halman. "Haluk'un Son Vedaı", *Milliyet*, 22.6.1966.
8. *Hürriyet*, 23.6.1962
9. *Ibid.*
10. Talat S. Halman. "Haluk'un Son Vedaı", *Milliyet*, 22.6.1966.
11. Talat Halman. "Haluk ile Mektuplaşmalarım", *Milliyet Sanat*, 142 (15 Nisan 1986), s. 28-29.
12. *Ibid.* s. 29.
13. Talat Halman "Haluk Fikret'in Eşiyle Mektuplaşmalarım", *Milliyet Sanat*, 143 (1 Mayıs 1986), s. 35.
14. *Ibid.* s. 36.
15. Yazdığım mektup üzerine çok kısa bir sürede Haluk'un mezarının fotoğraflarını bana gönderen Woodlawn Memorial Park mezarlığı başkanı J. Asher Neel'a çok teşekkür ederim.
16. Fikret'lerin evinin şu anki sahipleri Barbara Martin ve Randall Engar yazdığım mektup üzerine evlerinin fotoğraflarını gönderdiler. Her ikisine de çok teşekkür ederim.
17. Mehmed Kaplan, *Tevfik Fikret*, İstanbul, 1971, s. 44.

GİYİM KUŞAMDA MEDENİ KIYAFETLERİN BENİMSENMESİ VE TRABZON ÖRNEĞİ

DR. MESUT ÇAPA

GİRİŞ

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren uygulamaya konulan inkılaplarla Türkiye'nin çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırılması hedeflenmişti. Bunun için eski ve işlevlerini yitirmiş kurumların terki kadar, toplumun dış görünümünün de değiştirilmesi önemliydi. İmparatorluktan ulusal devlete geçişin tamamlanmak üzere olduğu ilk yıllarda kılık ve kıyafette yapılacak değişikliklerle toplum, çağın gerisinde kalmış bir toplum ve devlet düzeninin sembolü haline gelmiş bulunan kıyafetlerden kurtularak modern bir görünüşe kavuşacaktı.

Milli kültürü çağdaş medeniyet düzeyinin üstüne çıkarmayı amaç edinen Mustafa Kemal, düşünceden başlayarak dış görünüşte ve bütün alanlarda çağdaş dünyanın gereklerini yerine getirmeyi hedefliyordu. Giyim kuşamda değişikliğe karar veren Mustafa Kemal, bu konudaki görüşlerini halka ilk defa 1925 yılında yaptığı Kastamonu gezisinde açıkladı. Kastamonu ve ilçelerinde şapkayla halkın karşısına çıkan Mustafa Kemal, mevcut kıyafetimizin milli, medeni ve uluslararası bir özelliğe sahip olmadığını çeşitli örneklerle açıklamaya çalışmıştı. 28 Ağustos 1925 günü İnebolu'da yaptığı konuşmada "altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet, ne millidir ve ne de beynelmileldir" dedikten sonra medeni kıyafetleri şöyle açıklamıştı:[1]

> "Arkadaşlar. Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâyık bir kıyafettir. Onu iktisa edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantalon, yelek, gömlek, kıravat, yakalık, caket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperli şemsli serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi..."

Mustafa Kemal bu gezilerinde kaçgöç ve kadın kıyafetlerine de değinerek 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da şöyle diyordu:[2]

> "Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştemal veya buna mümasil bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mâna ve medlûlü nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lâzımdır."

O günlerden itibaren gazeteler de, Türkiye'de şapkanın kabul edileceğini ve medeni kıyafetlerin giyileceğini yazmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal'in Ankara'ya dönüşünde halkın büyük kısmı, kendisini ellerinde şapkalarıyla karşılamışlardı. Ancak şapka kullanımı önce memurlar arasında yaygınlaşmış ve nihayet 25 Kasım 1925'te çıkan bir kanunla Türk milletinin resmi serpuşu olarak kabul edilmişti.

Giyim kuşamdaki değişikliğin halka benimsetilmesinde Türk aydınlarının, basının ve özellikle mülki ve yerel idarelerin etkili oldukları anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal'in Kastamonu gezilerinde

Mustafa Kemal 1930'da Trabzon gezisinde.

23 Nisan 1923: Kız Öğretmen Okulu öğrencileri Büyük Millet Meclisi önünden geçerken.

işaret ettiği hususlar, kanuni bir zorlama olmaksızın tüm Türkiye'de benimsetilmeye çalışılacaktı.

GİYİM KUŞAMDA MEDENİ KIYAFETLERİN KABULÜNE DOĞRU

Şapka ve diğer medeni kıyafetlerin kabulünün söz konusu edildiği günlerde Konya, Eskişehir, Trabzon ve Ordu'daki bazı uygulama ve örnekler Türk inkılap tarihi açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Kılık-kıyafet inkılabına önce erkek kıyafetlerinden ve özellikle şapkadan başlanmıştı. Milli Mücadelenin sembolü haline gelmiş olan kalpağa bile yer verilmeyen inkılap hareketleri içinde, değişmez doğu zihniyetinin sembolü durumundaki fesin değiştirilmesi tabii idi. 19. yüzyıldan itibaren şapka Türkiye'de aydınların ilgisini çekmeye başlamıştı. Başlangıçta alafrangalaşmak olarak değerlendirilmiş olan bu eğilim, daha sonraları medeni bir giyim kuşamın tamamlayıcı bir öğesi olarak görülecekti.[3] Bu sebeple, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, herhangi bir mecburiyet olmaksızın şapkayı benimseyenlerin sayısı oldukça fazla idi.

Kastamonu gezisinden sonra gerek basın ve gerekse öğretmenler bütün halkı bu değişikliğe hazırlıyorlardı. Türkiye'de inkılap çalışmalarının başlatıldığı günlerde, Konya'da İmam Hatip Okulu matematik (riyaziye) ve edebiyat öğretmeni Hüseyin Refik (Kırış), aralarında sarıklı hocalar da bulunan yirmi kadar ziyaretçisine, o zamana kadar giyilen fesin ve hatta kalpağın da daha önce yabancılardan alındığını, şapka giymenin dini hiçbir sakıncası olmadığını açıklamıştı. Hüseyin Refik Bey, Konya'da Şevrole otomobil acentalığı yapan birisinden satın aldığı Borsalino marka bir fötr şapkayı da misafirlerine tanıttıktan sonra başına geçirmiş ve kanun çıkınca şapkayı giyeceğini söylemişti. Hatta onlara, şapkanın halka tanıtılması için camilerde hutbelerde anlatılması gerektiğini de söylemişti. Ziyaretçiler onun bu açıklamalarından sonra ikna olarak yanından ayrılmışlardı. Şapka Kanunu'nun kabulünden sonra Hüseyin Refik'in, kaleme aldığı "Şapka istimalinde mahzur-i dini olmadığına dair" Türkçe hutbesi, 1925 yılı Kasım ve Aralık aylarında Konya'da bütün camilerde cuma namazlarında okunmuştu.

Hutbede şu hususlara yer veriliyordu:[4]

> "İdrak eylediğimiz günler, haftalar, aylar velhasıl seneler, asırlar tevâli ettikçe, kendimizi hemcinsimiz olan mütemeddin insanların hayatına uydurmak, hele evlâtlarımızı istikbal için idrak edemiyeceğimiz pek uzun zamanlar için faal, müteşebbis, müstahsil birer uzuv olmak üzere yetiştirmek yegâne vazifemiz en hayırlı birer uzuv olmak üzere yetiştirmek yegâne vazifemiz en hayırlı menfaatimiz iktizasındandır.
>
> İnsan için, bu fâni dünyada çalışmak, uğraşmak ne lâzım? Bir lokma ile bir hırka kifayet etmez mi? itikadı çoktan geçmiştir.
>
> Hıristiyanların kestiğini, pişirdiğini yememek, giydiği elbiseyi giymemek, elimizi eline değdirmemek gibi sayılmakla bitmez zahiren takva ve dindarlık telâkki edilen fakat hakikatta eseri cehalet ve ta'assup olan efkârı sahife ve mutala'atı sakımeye inanacak, rağbet edecek artık müslüman kalmamıştır.
>
> Her müslüman biliyorki, Peygamberimiz efendimiz hazretleri; (Cenabı Hak suretinize ve emvalinize bakmaz, kûlübunuzla ef'al ve âmâlinize bakar, suretinizi ne kadar tezyin ve sözünüzü ne kadar tahsin ve emvalinizi ne yolda istimal eyler iseniz ediniz, iş ve muvaffakiyet kalpdeki niyettedir.) buyurmuştur.
>
> Suveri hariciyenin kalpdeki halis niyete bir tesiri olamayacağı gerek hadisi nebevi ile gerek bir çok fetvalarla sabit olmuşken, artık pantalon, ceket, şapka, kasket gibi namlarla mileli gayrı müslimenin labis oldukları melbusatı bir müslümanın istimal etmekle ona bir günah işlemiş nazarile bakmak pek büyük bir hatadır.
>
> Hususen, cümlemizin vatanî, dinî, siyasi her işimizi hal ve akde mebus ve vekil intihap ettiğimiz dindaşlarımızın ülülemir olan mübeccel Hükümeti Cumhuriyetimizin edillei erba'ai diniyemize ve mem-

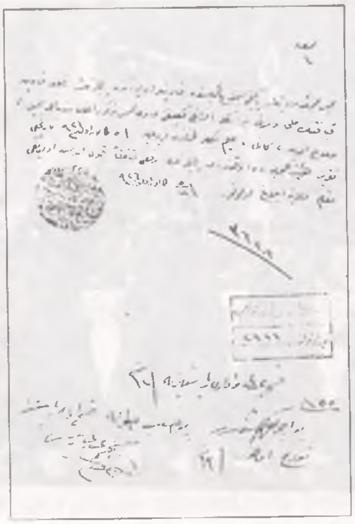

TRABZON VİLAYETİ MECLİS-İ UMUMİSİ'NİN KARARI

Meclis-i Umumi-i Vilayet'in ikinci içtima-i umumisinde kadınların yüzünden peçenin ref'iyle kadın kıyafetinin milli ve medeni bir şekle ifrağı teklifini havi meclis-i mezkûr azasından Ali Becil, Salahaddin, Kâni, Halim Beyler tarafından verilen 5 Kânunuevvel 926 tarihli takrir heyet-i umumiyede okunarak peçenin ref'i müttefikan kabul edilmiş olduğu makam-ı vilayete iblağ olunur.

5/11 Kânunuevvel 926

> leketimizin asrî ihtiyacatına muvafık gördüğü kisvei medeniyeyi lâbis olmamak. dinen, aklen. siyaseten mesuliyeti azimeyi müstelzim. ibretillisairin muatebe ve mücazatı dâidir.
>
> Müslümanlık. Türklük iddiasında bulunan her fert, yasamak ister. Allah'a, Peygambere karşı vazifei ubudiyetini yapmak isterse, hükümeti hazıramızın emirlerini ifada zerre kadar eseri teallül göstermemeli. cân ve yürekten itaat ve riayet etmeli. onun bu itaat ve riayeti nezdi Hâlik da bir cihadı mukaddes ve nezdi mahlûkta baisi şeref ve Haysiyettir. Hemen Cenabı Hak. Türkiyemizi medeni memleketlerden daha ziyade muammer ve abâdan etsin.
>
> Büyük Millet Meclisimizi ve Hükümeti Cumhuriyemizi ve sevgili Reisimizi kâffe-i umûr-i vataniyelerinde. tevfikatı süphaniyesine mazhar buyursun âmin."

Şapkanın kabulüyle birlikte, ülkenin birçok yerinde kadınlar arasında medeni kıyafetlerin yaygınlaşması için yerel basın ve yerel idareler gayret sarfetmeye başladılar.

Aynı günlerde Eskişehir Belediye Başkanı Kâmil. yerel gazetede yayımlanan bildirisinde, "İstiklal mücadelesinde olduğu gibi, medeniyet mücadelesinde de en ileri saflarda yürüyen hemşehrileri"ne seslenirken peştemalin medeni bir kıyafet haline dönüştürülmesini istiyor ve şöyle diyordu:[5]

> "Çıkan son kanunun (kanun-ı ahirin) şapkayı bütün Türkiye halkına yaydığı (teşmil ettiği) bir sırada pek çirkin bir manzara teşkil eden "peştemal" örtünmenin de medeni kıyafetlerle ve medeni. çağdaş (asri) telakkilerle münasib bir şekle sokulması (ifrağ edilmesi) zamanı gelmiş olduğundan pek ilkel (ibtidai) ve gayri medeni bir kıyafet olan bu peştemal örtünme şekline artık son verilmelidir. Bunun yerine bir kısım hanımlarımızın giydiği elbise şekilleri geçerli (kaim) olmalıdır. Bilhassa renkleri itibarıyle pek çirkin duran peştemallar ağır ve sade renklerle boyanmalı ve şekillerini değiştirmek suretiyle medeni bir kıyafete dönüştürülmelidir. Bunu muhterem halkımızdan taleb ve rica eden Belediye, ocak (kânunusani) ayının ilk günlerine (ibtidasına) kadar bu tadilatın yapılmış olacağından emin bulunmaktadır."

Eskişehir Belediyesi'nin bu "taleb ve rica"sı kanuni bir zorlama değil, medeni bir ihtiyacın neticesiydi. Burada şu hususlar dikkati çekmektedir: Öncelikle peştamal giyilmesine son verilerek "bir kısım" hanımların giydiği medeni kıyafetler kabul edilmeli veya hiç değilse peştemallar daha medeni şekle getirilmeliydi. Öyle sanıyoruz ki, bu değişiklikleri bir ay gibi kısa bir süre içerisinde, en azından ekonomik gerekçelerle, gerçekleştirmek mümkün olamayacaktı.

Yerel gazetelerde de medeni kıyafetler lehinde yazılar yayımlanıyordu. Bunlardan bazıları kadın giyim kuşamını kadın hakları çerçevesinde değerlendiriyorlardı. Toplumda kadına verilen değer ile kadın-erkek ilişkileri, şüphesiz giyim kuşamı belirleyen etkenler arasında yer almaktadır. Bu ilişkiler ve din, kadınların evde ve dışarıda nasıl giyinmeleri gerektiğini çoğu kez ferdin iradesi dışında tayin ediyordu.[6] Giyim kuşam, aynı zamanda kadın haklarını da gündeme getiriyordu. Yerel gazetelerden bazıları, kadın giyim kuşamında medeni kıyafetlerin kabulünden bahsederken, konuyu bu çerçevede değerlendiriyorlardı. Ordu'da yayımlanan *Güzel Ordu* gazetesinde, "Peçe ve Çarşaf" başlıklı başmakalede,[7] "İnkılâbın halledip mazinin kucağına attığı hadisat arasında" peçe ve çarşafın yüzyıllardan beri toplum hayatında sebep olduğu "manasız tesirler" den bahsedilerek şöyle deniliyordu:

> "Kadınlar bir kumaş temlik edilmiş bir mal olamayacağı tahakkuk ettiği gün aramızda mevkii derhal tebarüz etmiş kadınlık alemine hürmetle başlayan meyl ve teveccüh onun beşeriyet sahasındaki yüksek kıymetini daha canlı bir surette yaşatmış oldu.
>
> Mazinin, asırdan asıra yadigar bıraktığı beşikten ta mezara kadar devam eden kadın esareti. kadın mahkumiyeti ve kadın müsavatsızlığı inkılâbın demir pençesiyle parçalandı. Ve ona lazım olan bütün hakları. hürriyetleri bahs edildi. Türk kadınlarının bugünkü yüksek ve hürmetkar bir mevkiide görünüşü inkılâbın onlara bahşettiği saadetin şükrana şayan neticeleridir. Kadına hürmet. kadını fevkaladeleştirmek medeniyetin ve insanlığın şiarıdır. Kadınlığı yüksek milletler. ebediyetlere doğru yol almış bahtiyar insanlardır. Böyle olduğu halde kadınlığı ruhi esaret altında bulundurmak, bu şekildeki haklarına tecavüz etmek büyük bir manasızlıktır. Türk kadınlarının münevverleri peçenin. çarşafın manasız ve vustai (ortaçağla ilgili) tesirinden kendilerini kurtarmıştır. Çocuklarımız, kızlarımız tamamen asri bir şekildedir. Garba doğru giderken kadınlarımızın peçe ve çarşaf gibi adeta bid'at olan şekillere bürünmesine asrın tahammülü yoktur. Zaman ve hadisat, asrın seviyesini, yolun medeniyet yolu olduğunu göstermektedir. Erkek nasıl bir hak ve selahiyetle yaşamak istiyorsa ve

> nasıl zaman zaman kisvesini değistiriyorsa kadın da aynı surette yaşamakta ve asra uygun bir tarz-ı telebbüsü (giyim tarzını) iksada (giymekte) çok haklıdır."

Makaleden anlaşıldığına göre, gençlerle aydın kadınlar medeni kıyafeti benimsemişlerdi. Cumhuriyet topraklarında herkes inkılabın anlamını kavramıştı. Bu sebeple peçe ve çarşafın baskı ve anlamsızlığı içinde yaşayan hiçbir aydın Türk kadını düşünülemezdi. Peçe ve çarşafı tarihe bırakarak medeni kıyafeti benimsemiş olan kadınlarımız asıllarından, fazilet ve gururlarından hiçbir şey yitirmemişlerdi; bugün ve yarın da aynı kalacaklardı. İlerlemeler ve çağın ihtiyacı şekli değiştirebilir, fakat ruhlarındaki asalet, milli gurur ve ahlakı değiştiremezdi.

"Bu serpuşun ismine şapka denir."

İnkılaplara gönülden inanmış olan yazara göre, içinde bulunulan tarihi günler "hakikati idrak ve takdir edilir bir tereddüt devresidir". Her şeyi, her yeniliği mutlaka yukarıdan gelen emre göre değil, inandığımız ve içimizden gelen yenilik ihtiyaçlarını dikkate alarak cesaretle kabul etmeliyiz. Medeniyet yolunda süratle yürüyen Türk kadını bu uğurdaki görevini yapabilmek için yeterli derecede kuvvet kazanmıştı. Önemli olan cesaretle "son hamleyi" yapmaktı.[8]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ordu'da halk medeni kıyafetleri ve diğer yenilikleri kolaylıkla benimsiyordu. Ordu'da halkın aydınlatılmasında, inkılapları destekleyen *Güzel Ordu* ve *Hadim-i Cumhuriyet* gazetelerinin yanı sıra gençlerin de büyük çabalar sarfettiği muhakkaktı.[9]

TRABZON'DA GİYİM KUŞAM

Trabzon merkezinde kadınların büyük kısmı çarşaf ve peçe giymekle birlikte,[10] Milli Mücadele yıllarından beri giyim kuşamda belirli bir değişiklik gözlenmekteydi. Halk medeni kıyafetlere çok da yabancı değildi. Halkevlerinin kuruluşuna kadar inkılapların çok büyük bir destekçisi olan Türk Ocakları'nın da bu hususta büyük gayretleri görülecekti. Türkçülüğü benimsemiş olan Tirebolulu Hüseyin Alparslan, Milli Mücadele yıllarında yazdığı eserde, başka bir milletin giyim tarzının benimsenmesini yadırgamıyor ve şöyle diyordu:[11]

> "Bir budun 'kavın' başka budundan pusat alabilir! Türkler, Frenklerden de setre, pantalon alıp giyiyorlar! Setre pantalon giydikleri için Türklere Frenk mi diyeceğiz! Türklerin Frenk mi olmaları lazım gelir?!"

Milli Mücadele döneminde daha ziyade yabancı ve gayrimüslim kadınlar arasında İstanbul kadın giyiminin etkisini görmek mümkündü. Trabzon'da ulema ve eşraftan bir kısmı, İstanbul kadınlarındaki giyim serbestliğinin Müslüman kadınlara da sirayet edeceğinden endişelenerek bunun engellenmesine çalışıyorlardı.[12] Buna rağmen Müslüman kadınlar arasında da "modaya uygun" giysiler tercih ediliyordu.

Trabzon'da yayımlanan *İstikbal* gazetesinde yer alan bazı reklamlar, giyim kuşamdaki tercihleri de yansıtmaktadır. Reklamlardan birinde, "Her nevi modaya muvafık kostümler, gelinlik elbiseler cihaz ve çocuk takımları gayet zarif ve o nisbette metin bir surette dikilir. Arzu buyrulduğu takdirde mahir bir ressam tarafından ipekli kumaşlar üzerine yağlı boya tezyinat yaptırılır. Terzihane sırf muhaderat-ı İslamiyeye mahsus bir Müslüman müessesesi olduğundan teşrif buyuracak hanımefendilerin herhalde memnun kalacakları" ilan ediliyordu.[13] Yine başka bir reklamda da, Güneş Terzihanesi'nde "son modaya muvafık (uygun), çok ucuz fiyatla çarşaf, elbise" dikilmekte olduğu belirtiliyordu.[14]

"Elbise Meraklılarına Müjde" başlığıyla verilen bir başka reklamda ise, "Bu kere İstanbul'dan celbettiğimiz şık ve sağlam kumaşlarla arzu edilen modaya muvafık kostüm ve paltolarınızı ehven fiyatla imal ettirmek isterseniz Kunduracılar Azim Terakki Terzihanesine uğrayınız" ifadesiyle giyimine önem veren erkeklere sesleniliyordu.[15] Bir mağazada, "zenne, erkek ve çocuklara mahsus fevkalade metin fotin ve iskarpin ve terliklerin envaı (çeşidi), meşhur kuvvetli, yünlü ve ipekli ve fantazi kumaşlar zenne (kadın) yün ceket ve bulüzler ve her cins fanila ve çoraplar vesair pek mütenevvi' (çeşitli) eşya" satıldığı bildiriliyordu.[16] Bütün bunlardan, giyim kuşamda yeniliğe doğru gidildiği, en azından böyle bir temayülün bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal'in işaret ettiği medeni kıyafetlerin benimsenmesi yönünde Trabzon'da da teşeb-

Kılık kıyafet değişimi başlarken.

büslere başlanmıştı. Medeni kıyafetin kabulü yönünde öncülüğü Türk Ocağı ile yerel idarenin temsilcileri yapmaktaydılar.

Cumhuriyetin ikinci yıldönümü kutlamaları sırasında, Türk Ocağı ve Muallimler Birliği Başkanı M. Reşit (Tarakçıoğlu), Türk Ocağı binası balkonundan Trabzonlulara seslenirken konuşmasını, "Medeni dünya, bizi şalvarlı, koca kavuklu, acayip kılık kıyafetli, medeni insanların dışında tanımakta idi. Halbuki bu topraklar üstünde dünyanın en kibar, en efendi olan insanları yaşamaktadır. Yabancıların bugünkü kıyafetimiz içinde, bu efendi milletin hakiki cevherini elbet göreceklerdir",[17] sözleriyle tamamlıyordu.

2 Ekim 1925 günü Türk Ocağı'nda yapılan kadınlı-erkekli bir toplantıda, Ocağın inkılap hareketlerini destelemek maksadı ile halka öncülük yapması kararlaştırılmıştı. Öncelikle Ocak üyeleri şapka kullanacaklar, özel sohbet ve toplantılarda kadınların da çarşaf ve peçeyi atarak şapka ve manto giymeleri anlatılacaktı. *Yeniyol* gazetesinde de, şapka ve medeni kıyafet lehinde yazılar yayımlanıyordu. Türk Ocağı ve Muallimler Birliği irşad heyetleri de, Trabzon ve ilçelerinde yaptıkları çalışmalarla halkı aydınlatmaya çalışırken, şapkanın kabulünün din esaslarına aykırı olmadığını, İslam dininin en çağdaş bir din olduğunu belirtiyorlardı.[18] Trabzon Vilayet Meclis-i Umumisi'nin aldığı kararlarla bu çalışmaları desteklediğini aşağıda göreceğiz.

Vilayet belgelerinde, 1926 yılında Trabzon ve ilçelerindeki erkek ve kadın giyim kuşamı hakkında birçok malumat bulunmaktadır.[19]

Trabzon şehir merkezinde erkeklerin büyük kısmı yazın üstlerine ince kumaştan pantolon ve ceket, ayaklarına ise iskarpin ve ona benzer kundura ve fotin giyerlerdi. Kış giysileri ise, kalın kumaştan palto, ayaklarına giydikleri fotin ve lastikten ibaretti. Yazın iç çamaşırı olarak hafif fanila veya yerli dokuması pamuktan imal edilen gömlek, kışın da yün fanilası ve kalın kumaştan yapılmış frenk gömleği giymekte ve başlarına muhtelif şekillerde şapka koymaktaydılar. Şehirde yaşayanların bir kısmı Trabzon imalatı çapula giyiyorlardı. Köylülerin giyim kuşamı şehirlilerden farklı idi. Çok az kısmı potur şalvar, çoğunluğu ise zıbka, mintan denilen dar elbise ve ayaklarına çarık ve çapula giymekteydiler.

Şehir ve kasabalarda her aile durumuna göre basmadan kumaşa kadar entari, ceketle birlikte yüzde doksanı çarşaf ve peçe, diğer kısmı ise manto giyiyorlardı. Şehir kadınlarının iç çamaşırları en medeni şehirlilerden farksızdı. Köy kadınlarının iç çamaşırları şalvar ve entariden ibaret olup; yüzlerini ve elbiselerinin üstünü peçe ve çoğunlukla peştemalla kapatmaktaydılar.

Giyim kuşamda şehirle köy arasındaki farklılıklar, az da olsa ilçelerde de görülüyordu. Sürmene'de kadınlar baştan giyme uzun entari ile yerli dokuma iplik gömlek, peştemal, çarşaf, kundura, çapula veya çarık giyiyorlardı. Maçka'da kadınların çok az kısmı dekolte kıyafetinde olup, çoğunlukla peştemal denilen bir nevi eteklik, başlarında yine peştemal veyahut bir havlu bulunurdu. Adi basmadan entari, mevsime göre fanila veya basma tercih edilirdi. Tesettür için çarşaf giyiliyordu. Akçaabat'ta kadınlar çarşaflı idi; yaz ve kışın her yeni modaya göre elbise ve ayakkabı giyiyorlardı. Köy kadınları arasında şalvar ve entari yaygındı. Vakfıkebir'in yüksek köylerinde kadınlar gömlek üzerine fistan ve bunun üzerine yelek, ayaklarına şalvar ve çarık giyip bellerine Avrupai şal kuşak ve bunun da üzerine peştemal bağlarlardı. Başlarını ise cenber ve yaşmakla örterlerdi. Şehre yakın köylerde çarşaf ve peçenin yanı sıra ayaklarına kundura giyip başlarına yemeni bağlıyorlardı. Of'ta kadın giysileri daha sade olup şalvar, fistan ve yelekten ibaretti. Tesettür, cenber olarak adlandırılan yazma ve peştemallarla karşılanıyordu. Yomra'da kadın giyim kuşamı çok basit ve sade olup genellikle tesettür yoktu, ancak çarşı, pazar ve devlet dairesine gittikleri zaman başlarına peştemal alırlardı. Zenginler ve kısmen sahildeki köylü kadınları gerektiğinde çarşaf giyerlerdi.

1926 yılında şapka kullanımı köylere varıncaya kadar hızla yaygınlaşmış ve Trabzon'da herhangi bir tepki görülmemişti. Kadın ve erkek kıyafetlerinin daha medeni bir şekle getirilmesi için ilçe belediyeleri ile Vilayet Genel Meclisi de bazı kararlar alıyordu. Akçaabat merkezinde halk tamamen setre pantolon, köylerde ise gaytan, zıpka ve potur giyiyorlardı. Şapkanın kabulünden sonra köylerde de setre pantolon giyilmeye başlanmıştı. Kazada zıbka imalini yasaklayan belediye, böylece bütün kazada setre pantolunun benimsenmesini hedeflemişti.

5 ve 8 Aralık 1926 tarihlerinde Trabzon Vilayet Genel Meclisi Başkanlığına iki ayrı önerge sunulmuştu. Vilayet Genel Meclisi üyelerine ait olan bu önergelerden ilkinde kadın kıyafetleri, ikincisinde ise erkek kıyafetleri söz konusu ediliyordu.

Trabzon'dan Ali Becil, Maçka'dan Kâni, Sürmene'den Halim ve Akçaabat'tan Selahattin Beyler, Vilayet Genel Meclis Başkanlığına verdikleri 5 Aralık 1926 tarihli önergede şöyle diyorlardı:

> "'Türk Cumhuriyeti Türk harsına istinad eder' düsturu Büyük Gazimizindir. Bu büyük düsturun yolcusu bütün teşkilatır. Vilayetimiz Şarkın bir iskelesi ve Garba açılan bir gözüdür. Türk varlığının en kuvvetli istinad noktasıdır. Binaenaleyh ecnebi harsı olan milli vesaire bir maiyet-i hakikiyesi bulunmayan bugünkü kadın kıyafeti hakkında bir karar ittihazı menafi'-i umumiye iktizasındandır.
>
> Bu ibtidai ve gayri milli kıyafetin ıslahıyla peçenin ref'i ve cemiyetimizin yarısı olan kadının kıyafetinin milli ve medeni bir şekle ifrağını teklif ve bu teklifin müsta'cilen müzakeresini rica ederiz."

Önerge 11 Aralık 1926 günü Vilayet Genel Meclisinde görüşüldükten sonra, "peçenin ref'i" (kaldırılması) oybirliğiyle kabul edilmiş ve karar valiliğe bildirilmişti.[20]

8 Aralık 1926 tarihli önergede ise, erkek kıyafetlerinden bazılarının kaldırılması istenmekteydi. Vilayet Genel Meclisi üyelerinden on üç kişinin verdiği önergede, Trabzon ve Of'tan üçer, Sürmene, Akçaabat ve Vakfıkebir'den ikişer, Maçka'dan da bir üyenin imzası bulunuyordu. Vilayet Genel Meclisi'nde 13 Aralık 1926'da kabul edilip uygulamaya konulan bu önergede, köylerde oturanların büyük kısmının esasen Türk kıyafeti olmayan zıbka ve mintan giymekte oldukları belirtiliyordu. Önerge sahiplerine göre, "Girdiğimiz terakki yolunda kılık ve kıyafetlerimizi de değiştirmek ve medeni milletlerin setrelerini isti'mal etmek bir zaruret halinde" idi. Giyenleri ilkel ve "nim-vahşi" (yarı vahşi) bir şekle getiren bu kıyafetin yerine geçecek çağdaş ve medeni "köylü kisvesiyle servet-i milliye hayli faidemend (kârlı) olacağı" belirtiliyor ve aynı zamanda halkın, bu kıyafetlerin sebep olduğu ekonomik zararlardan da kurtarılması amaçlanıyordu.[21] Yapılacak değişiklikler iktisadi gerekçelere dayandırılırken, bu defa yeni kıyafetlerin de benzer bir yük getireceği göz ardı edilmiyordu. Bu sebeple Vilayet Meclisinin aldığı kararın uygulanması altı ay sonraya bırakılmıştı.

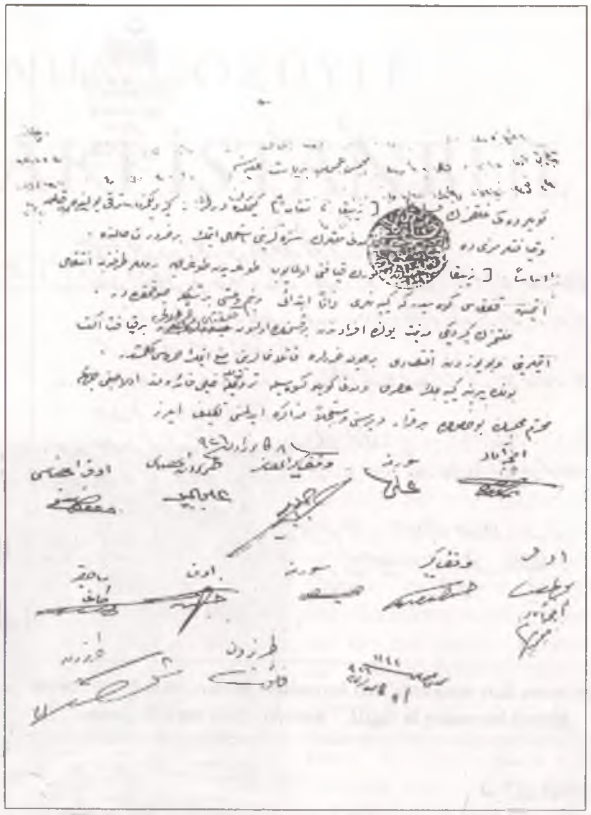

Trabzon Vilayet Meclisi'ne verilen 8 Aralık 1926 tarihli önergede erkeklerin giydikleri zıpka ve mintanın kaldırılması isteniyor.

Vali Sait Bey,[22] 15 Aralık 1926 tarihli yazısında şöyle diyordu:

> "Köylerdeki halkımızın kısm-ı azamının giydikleri gayr-i medeni şekilde olan zıbka ve mintanın men'ine Meclis-i Umumi-i Vilayetçe karar verilmiştir. Elbise tedariki iktisadi bir keyfiyet olmak dolayısıyla ittihaz olunan işbu kararın tatbikatına altı ay sonra başlanılacaktır. Bu müddetin hitamında zıbka ve mintan iksası memnu' bulunduğundan şimdiden Trabzon kurasındaki köylülere yeniden zıbka ve mintan i'mal etmemeleri hususunun da terzilere tebliği tamimen tebliğ olunur efendim."

Vilayet Genel Meclisi'nce art arda alınan bu kararlarla vilayet, daha önce Türk Ocağı'nın başlattığı çağdaşlaşma yolundaki çalışmalara doğrudan doğruya katılmış oluyordu. Ancak, vilayetin özellikle ilk kararı uygularken bazı güçlüklerle karşılaşması kaçınılmazdı. Tesettürün yaygın olduğu Trabzon'da kadınların kısa süre içerisinde peçe ve çarşafı atıp medeni kıyafetleri benimsemeleri kolay olmayacaktı.[23] Bu hususta tedrici bir değişiklik daha etkili olabilirdi. Erkek kıyafetlerinde ise değişiklik nispeten daha kolaydı. Son bir yıl içerisinde şapka kullanımı yaygınlaşmış, setre pantolon giyenlerin sayısı hayli artmıştı. Bu sebeple, ikinci karardaki çağdaş erkek kıyafetlerinin benimsetilmesinde hemen hiçbir güçlükle karşılaşılmayacaktı.

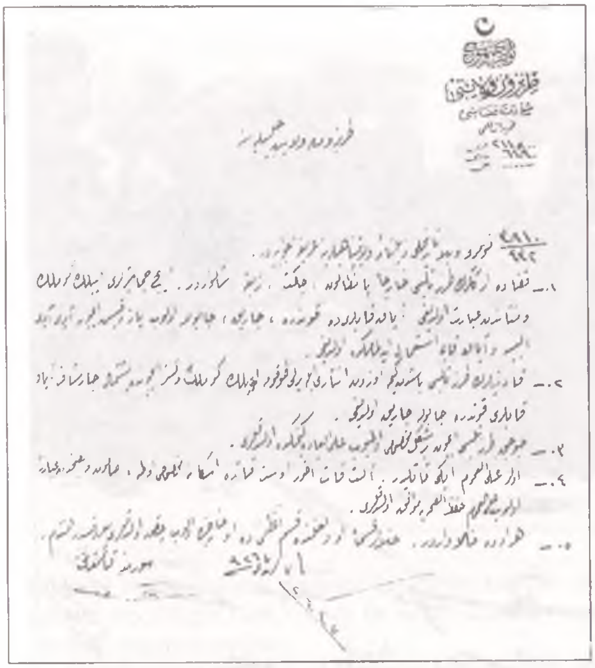

Sürmene Kaymakamı'nın kazadaki kadın, erkek ve çocuk giyim kuşamıyla ilgili 7 Kasım 1926 tarihli yazısı.

SONUÇ

Cumhuriyet döneminde giyim ve kuşamdaki değişiklikleri sadece çıkarılan kanunlara bağlamak, diğer etkenleri göz ardı etmekle mümkün olabilir. Özellikle şehir merkezlerinde yaygın olan peçe ve çarşaf tedricen de olsa, Cumhuriyetin ilk yıllarında terk edilmeye başlanmıştı. Medeni kıyafetlerin kabulünde yerel idareler kadar, yerel basının da etkili olduğu muhakkaktır.

Medeni kıyafetlerin kabulü, çağdaşlaşmanın bir gereği olarak düşünülmüştü. 1925 yılı sonlarında çıkarılan Şapka Kanunu'yla ilk düzenleme erkek kıyafetlerinde başlatılmıştı. 3 Aralık 1934'te kabul edilecek olan "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun", halkın nasıl giyineceğini değil, din adamlarının ibadet ve törenler dışında bazı giysileri giyemeyeceklerini belirliyordu. Kadın giyim kuşamıyla ilgili ise herhangi bir kanun çıkarılmamıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlatılan bütün inkılapların hedefi, Türk toplumunu çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkarmaktı. Mustafa Kemal'in yurt gezilerinde doğrudan doğruya halka anlatmaya çalıştığı her yenilik gibi giyim kuşamla ilgili konuşmaları da kısa sürede etkisini gösteriyordu. Belediyeler ile vilayet genel meclisleri aldıkları kararlarla, çoğu kez yasaklar getirerek, medeni kıyafetlerin yaygınlaşmasını sağladılar. Eğitim kurumları, basın ve bu dönemin en yaygın cemiyetlerinden biri olan Türk Ocakları toplumda çağdaş düşüncenin benimsenmesinde ve medeni kıyafetlerin kabulünde eğitime öncelik vermişlerdi. ■

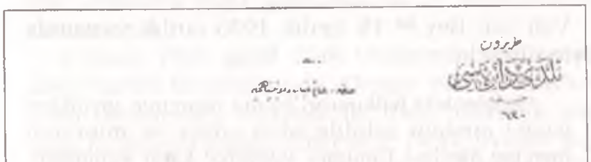

Trabzon Belediye Başkanının giyim kuşamla ilgili yazısı.

---

1. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.* II, (1906-1938), 3. Baskı, Ankara, 1981, s. 210-211.
2. *Age*, s.217.
3. Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1990, s. 220.
4. Fuad Arun, *Muallim Refik Kırış Hayatı ve Eserleri*, Ankara, 1968, s. 152-153.
5. *İstiklal.* 7 Kânunevvel 341 (7 Aralık 1925), no. 151-60.
6. Turan, *age*, s. 224.
7. *Güzel Ordu*, 28 Kasım 1928, no. 55.
8. *Güzel Ordu*, agm.
9. Milli Mücadele döneminde gençler topluma örnek ve yararlı çalışmalara katılıyorlardı. 1922 yılında Ordu'lu gençler, "Milli İnkılab İctimai" adlı cemiyetin yönetim kurulunu "genç fikirli zevattan mürekkeb olmak üzere" yeniden seçmişlerdi. *İstikbal*, 16 Haziran 1922, no. 636.
10. Çarşafların mor ya da lacivert zemin üstüne küçük ve beyaz noktalarla benekli bir görünümü vardı. Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1982, s.91.
11. Tirebolulu H. Alparslan, *Trabzon İli Laz mı? Türk mü?*, Giresun, 1339 (1923), s. 15.
12. Tepeyran, *age*, s. 92-93.
13. *İstikbal*, 20 Mart 1922, no. 563.
14. *İstikbal*, 28 Eylül 1923, no. 1024.
15. *İstikbal*, 29 Ekim 1923, no. 1050.
16. *İstikbal*. 8 Kasım 1923, no. 1059.
17. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon, 1986, s. 79.
18. Tarakçıoğlu, *age*, s. 80-83.
19. 1926 yılında, İstanbul'daki Coğrafya Encümeni'ne gönderilmek üzere kazalardan alınan yazılarda erkek, kadın ve çocuk giyim kuşamıyla ilgili birçok bilgiye rastlanmaktadır. Belgelerin asılları Trabzon İl Kültür Müdürlüğü'nde (TKM) bulunmaktadır. Coğrafya Encümeni'nin kuruluşundan itibaren Türkiye'nin coğrafi ve etnografik yapısıyla ilgili bilgiler toplamaya başladığı şu haberden anlaşılmaktadır: "Ankara'da Pertev Paşa'nın riyasetinde teşekkül eden Coğrafya Encümeni ahz-ı asker şubelerinden bulundukları kaza dahilindeki coğrafi, etnografi malumat istemektedir." *İstikbal*, 4 Ağustos 1924, no. 1248.
20. Meclis-i Umumi-i Vilayet'in 5/11 Kânunuevvel 1926 tarih ve 4 numaralı kararı. TKM.
21. Meclis-i Umumi-i Vilayet'in 8/13 Kânunuevvel 1926 tarih ve 7 numaralı kararı. TKM.
22. Sait (Kıymaz) Bey, Ekim 1924-1928 yılları arasında Trabzon valiliği yapmıştır. Trabzon'da Cumhuriyet dönemi valilerinden Nâzım Bey (Hasan Nâzım Akyürek, 1869-1935) ile Cemal Bey'in halefi olmuştu.
23. Tepeyran, *age*, s. 93.

WILLY SPERCO'NUN GÖZÜYLE

İŞGAL ALTINDAKİ İSTANBUL

TÜLİN AKTUZLU

Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul* adlı kitabında (İstanbul, 1993-1994) müttefik işgali altında İstanbul'u ve bu şehirde başlayan Türk direnişini anlatır. Criss araştırmasında İstanbul'u fiziksel, sosyo-ekonomik ve politik konumuyla bütünleştirir. Bu çok yanlı yaklaşımla kitapta, büyük çoğunluğunu Rusların oluşturduğu sığınmacıları, İstanbul'a büyük zararlar veren yangınları, Türk ve yabancı okulları, hastaneler, sosyal kurumlar ve dönemin Osmanlı maliyesi gibi sosyo-ekonomik koşulları anlatır. İç siyasi durumdan söz ederken özellikle saray, basın ve aydınların kimlik arayışı üzerinde durur. Örgütsel yapıları, ilişkileri ve çatışmalarıyla müttefik yönetimi incelenir. 1918-1923 arası direniş ve yeraltı örgütlerini ele alır. Araştırma, İstanbul'un tarihinin karmaşık yönlerine ışık tutar.

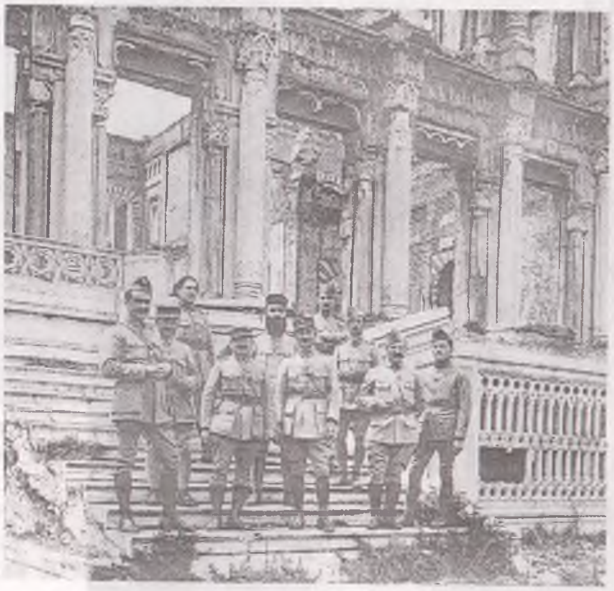

İşgal kuvvetlerinden bir grup Çırağan Sarayı'nda.

1993'ten çok önce 1920'de işgalin içinden bir bakış açısıyla Willy Sperco* İstanbul'u anlatır.

Willy Sperco İzmir'de Fransızca yayımlanan *La Reforme* gazetesinde altı günlük (31 Ağustos, 1 Eylül, 2 Eylül, 3 Eylül, 4 Eylül, 5 Eylül 1920) bir yazı dizisiyle okuyucularını İzmir rıhtımından alıp İstanbul'un zorlu ama zevkli yaşamına götürür. İşgal altındaki İstanbul'da çoğunlukla müttefik kuvvetleri, Rus sığınmacıları ve ticari hayatı anlatır. Göçler ve sağınmacılarla İstanbul iyice kalabalıklaşmış ve bunun sonucu şehir, işsiz ve parasız insanlarla dolmuştur. Sperco'ya göre İstanbul yine de bir Avrupa başkenti kadar hareketlidir. Her şeye rağmen dans salonları, kafeler, restoranlar dolup taşar. Polikos Ekspresi İstanbul'a girdiğinde Pera'sı, Galata'sı, Haliç'i ve Adalarıyla işgal altında ama zevkinden ve lüksünden vazgeçmemiş bir İstanbul yaşamına adım atılır. O günlerde Sevres Antlaşması'nın hazırlıkları sürmektedir.

Sokaklarda İngiliz, Fransız ve İtalyan askerler, Kazaklar vardır. Ruslar ise her yerde. Afişlerde Rus gösterileri, Rusça gazeteler, Adalar'da Rus aristokrasisi, Pera butiklerinde Rusların para kazanmak için sattıkları kıyafetler, çok sayıda Rus restoranları ve buralarda servis yapan Rus prensesler...

1920 İstanbul'unda iş hayatı ise pek parlak değildir. Piyasa durgun, ihracat iyice azalmıştır. Mallar satılmışsa da Sperco "Kimsenin lüksten ve zevkten vazgeçmeye niyetli olmadığını" yazar. Ve sorar: "Pahalı bir yaşamdan başka bir şey sunmayan bu büyüleyici şehre yerleşmiş, mutsuz insanları nasıl bir gelecek bekliyor?"

Türkiye'de gazetecilik yapan bu İtalyan'ın ağzından kendi anılarını ve tanıklığını aktarırken, 1920 yılının İstanbul'unun bir de bu yönüne bakıyoruz.

---

* Willy Sperco (Michele Gugliemo Sperco) (1887-1978): İzmir'de dünyaya gelmiştir. İtalyan vatandaşıdır. Bir yandan deniz taşımacılığı ile ilgilenirken öte yandan İzmir'de yayımlanan gazetelere yazı yazmaya başlamıştır. Siyasal ve ekonomik olaylar yazarlık yaşamında ilgisini pek çekmezler, ama İzmir Levanten burjuvazisinin yaşamı onun kaleminden izlenebilir. Doğu'da yayımlanan sekiz Fransızca gazeteye yazmıştır. Bunlardan bazıları: *Courrier de Smyrne, Le Levant, La Reforme, Stamboul Journal d'Orient*... Yayımlanan kitapları: *L'Ecroulement d'une dictature. Choses vues en Italie durant la guerre 1940-1945* (1946), *Tel fut Mussolini* (1955), *L'Orient qui s'eteint* (savaş öncesi yayımlanmıştır), *Atatürk* (1958), *Turcs d'Hier et d'Aujourd'hui* (1961), *Les Tresors du Vieux Serail, Coeurs en exil, Roxelane Epouse de Soliman le magnifique, Istanbul paysage litteraire* (Korkmaz Alemdar, "Willy Sperco (1887-1978) Türkiye'de Gazetecilik Yapan Bir İtalyan Hakkında İlk Notlar", *Bahri Savcı'ya Armağan*, Ankara, 1988, s. 169 179)

İSTANBUL BARIŞTAN ÖNCE

I

Miskin kentlerin sakin yaşantısından uzaklaşıp hareketli ve eğlenceli bir büyük şehir özlemi duyan, ama Avrupa başkentlerine gitmek için zamanı olmayanların yapacakları tek şey kısa bir İstanbul yolculuğudur.

24 saatte 'Polikos' ekspresi sizi İzmir (Smyrne) rıhtımından büyüleyici Boğaz kıyılarına taşıyor. Yolculuk pahalı değil, gemide yemekler muhteşem ve yol arkadaşlıklarının çoğunda sadece yolculuk sırasında tuhaf da olsa günlük alışkanlıklara saygı gösterilmesi söz konusu, biraz hayalgücüne ve 5 kuruşa sahip olanlar birkaç saat için kendilerini Vanderbilt'in yerine koyabilirler.

Bu çok zengin ve dâhi Amerikalı, yatının rahat koltuklarında, 20 Osmanlı Lirası karşılığında onun yerine geçebilen sizden ve benden daha fazla zevk duymuyordu.

Yolculuk gerçekten muhteşem. Işıl ışıl bir hava ve sakin bir denizde Polikos, Çanakkale Boğazı kıyılarında yırtıcı bir gürültüyle ilerliyor ve bugün Boğazın koruyuculuğunda şehitlerinin yattığı yakıcı toprağa kollarını uzatmış beyaz haçların gölgesi savaşta teslim olmuş tepelere düşüyor.

Bir temmuz sabahı, güneş doğarken acınacak tepelerin önünden geçiyorduk. Bu tepelerde 2 yıl boyunca ateş altında, tozlu, sıcak ve kurak bir cehennem yaşanmış, anlatılmaz bir acıma duygusuna kapılıp hâlâ insanüstü ıstıraplardan gökyüzüne erişen inlemeleri ve çığlıkları duyduğumuzu zannediyorduk.

Ertesi gün, tanyeri ağarırken, sisleri delen minareleri, ardından kubbeleri ve sonunda Pera'sıyla İstanbul uzakta belirdi.

Haliç'te ve Boğaz kıyılarında uyuyan müttefik gemilerinin iç karartıcı görüntüsü, bayrakları selamlayan borazan sesleriyle ilk kez karşılaşıyordu.

Limanda kontrol için durdurulduk. Geliş telaşı, gürültü, kucaklaşmalar ve bagajlar, bizi otelimize kadar götürecek faytonların Pera'ya tırmanışına kadar sürdü.

Hangi fiyatla olursa olsun boş bir oda bulabilenlere ne mutlu. Tokatlıyan'da en basit odanın günlüğü 6 liraydı ve üstelik odaya ulaşmak için 3 kat tırmanmak gerekiyordu.

İstanbul, günün belli saatlerinde çok kalabalık oluyor. 2 ay boyunca ben Yakındoğu'nun önemli kentlerini gezdim. Kahire, İskenderiye, Port-Said, Beyrut, Atina ve İzmir. İstanbul kadar hareketli, karışık ve pahalı şehir görmedim.

Müttefiklerin işgal kuvvetleri mutlaka bazı şeyler için şehirde bulunuyordu ama aynı zaman-

Yüksek Kaldırım'dan bir görünüm, Haziran 1919.
Bu yazıda Salih Ecer'in izniyle kullandığımız fotoğraflar önümüzdeki günlerde Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanacak olan *İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar* adlı kitapta yer alan ve 1919 yazında çekilmiş fotoğraflar arasından seçildi.

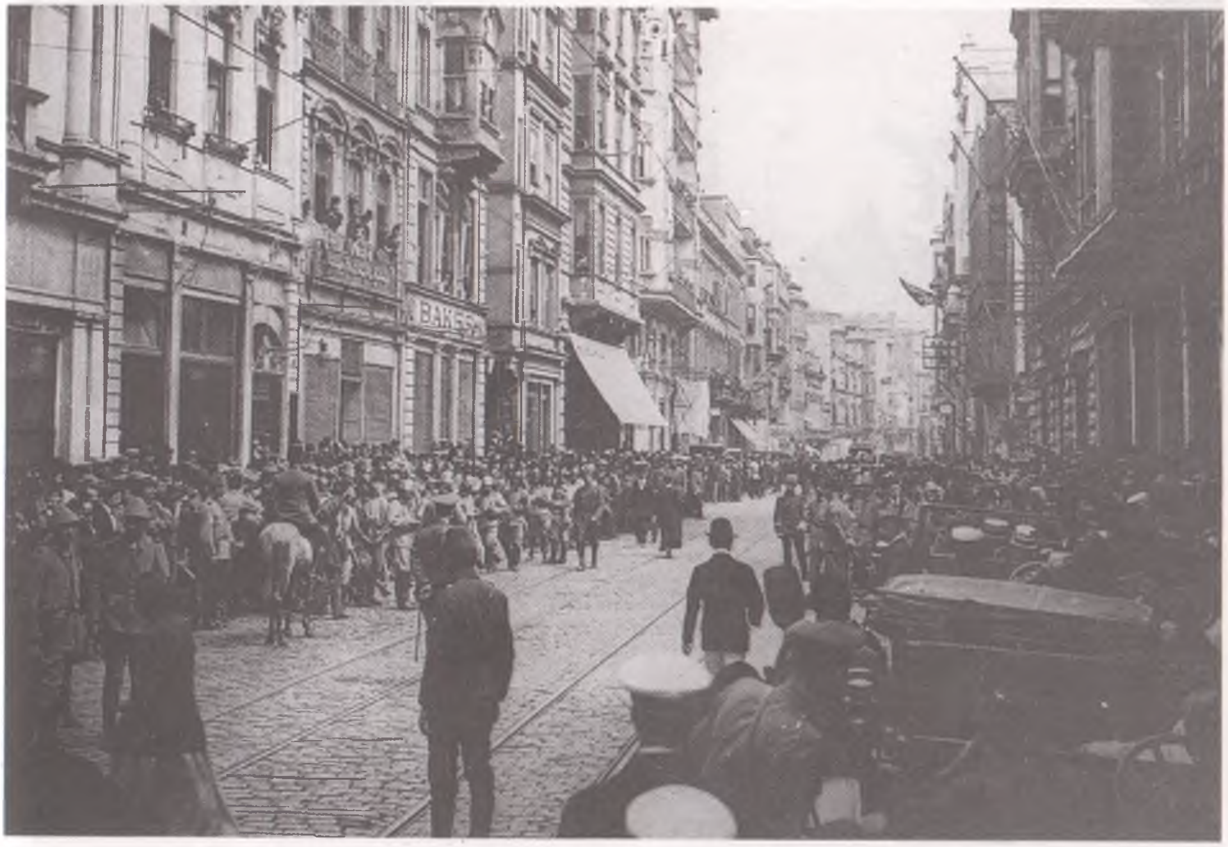

İşgal günlerinde Cadde-i Kebir'den bir görünüm, 7 Haziran 1919.

da sayılarının 40.000 civarında olduğu söylenen Rusların bu kozmopolit ve konuksever başkente sığınmış olmaları bunun gerçek sebebini açıklıyordu.

31 Ağustos 1920
Salı

II

Güney Rusya nüfusunun büyük bir bölümü, Bolşevik teröründen kaçarak buraya sığınmışlardı. Pera (Beyoğlu) Caddesi'nin bugün yarın bir Moskova caddesine dönüşebileceğini düşünmekten kendimizi alamadık.

Abartılı renkleriyle afişler gelip geçenlere Kremlin'in ihtişamını ve Petrograd'ın köprülerini anımsatarak, en iyi mutfağın "Rouski Agalop"ta (Rus Evi'nde) olduğunu söylüyordu. İki adım ötede, bir başka afiş size Moskova Kulübü Lokantası'nın önünde olduğunuzu ve bir üçüncüsü, kendine inanan herkese Petrograd'ın bilmem hangi fabrikasının reçellerinin dünyanın en iyi reçelleri olduğunu bildiriyordu.

Tolstoy'un diliyle yazılmış gazeteler, sokaklarda çaresiz askerler ve mavi gözlü sarışın kızlar tarafından satılıyordu.

Kaldırımları Peralı kadınlar, Lenin tarafından ezilmiş Petersburglu kadınlara; Peralı erkekler de, imparatorluğun sayıları hiç de az olmayan işsiz subaylarına terk etmişlerdi.

"Terk" sözcüğünün burada doğru kullandığımdan emin değilim çünkü hiç kimse yüksek kaldırımları bırakmayı düşünmüyor, sadece altüst olmuş, sarsılmış, sınırsız ve kimin nereye gittiği belli olmayan bir kalabalık, vitrinlerin önünde ve kaldırım köşelerinde bekliyor, geçitleri tıkıyor, pastaneleri ve mağazaları dolduruyor ve büyük bir fuar ya da Pera'nın bu kıyısında toplanmış evrensel bir sergi izlenimini veren bir çeşitlilik yaratıyordu.

Altın çizgili mavi kepleri ve madalyalarla süslenmiş göğüsleriyle Fransız subaylar, haki renkli ve kasklı İngiliz arkadaşlarıyla yan yana geçit yapıyorlardı. Yeşil-gri İtalyan piyade erleri başlıklarındaki tüyleri kibarca rüzgârla dalgalanmaya bırakmışlardı; Senegalli askerler, kısa pantolonlu Tommieslerle dirsek dirseğe yürüyorlardı ve fişeklerle kuşanmış, hançerli ve astragan kalpaklı Kazaklar güzel Moskof kadınları selamlamak, eğilip ellerini öpmek üzere ansızın duruveriyorlardı.

Yolun ortasından, basamaklarından insanlar sakran tramvaylar, müttefik kuvvetlerin amblemlerini taşıyan büyük küçük otomobiller, malzeme ve yiyecek yüklü kamyonlar; Feriköy gezisinden dönen modası geçmiş Türk arabaları.

Üç köşeli şapkaları ve gösterişli üniformaları altında terleyen İtalyan jandarmalar ellerinden geldiğince Türk polislerine yardım ediyorlar; İngiliz hazır kuvveti zaman zaman ezilen birinin yardımına koşuyordu.

Elmadağ'da Saint Benoit'nın önü, 8 Haziran 1919.

Ezilenlerin sayısı inanılmayacak kadar çok, çünkü "yavaş"ın hâkim olduğu bu ülkede aşırı hız suçuna verilecek cezalar henüz belirsiz.

Bu hareketlilik geceleri geç saatlere kadar kesilmiyor, Galata'da daha da yoğunlaşıyor ve İstanbul'un kimse tarafından bilinmeyen miskin köşelerini de istila ediyordu.

Keşke Pierre Loti "Desanchantees"i yazdığı evin duvarına anısına hazırlanmış levhanın asıldığı günü görebilseydi, artık sessiz ve sakin olmayan, yayılan barbarlık ve yoksul melez levantenlerin dengesizliğinde uzlaşılmayan bu lanetli semte ulaşmak için keşke benim gibi Pera, Galata ve İstanbul'un karmaşasından geçebilseydi.

Fakat Pierre Loti artık yok. Aralıksız yangınların sevgili İstanbul'unu yıprattığını; saf, karanlık ve sessiz güzelim köşelerini bulabilmek için birçok iğrenclik ve bayağılık görmesi gerektiğini ve barışın, gizemin ve sınırsız hayallerin yitip gittiğini o bilir.

1 Eylül 1920
Çarşamba

III

Büyü neredeyse sona ermek üzere. Boğaz bugün birçok şilep ve gemi tarafından istila edilmiş, doyumsuz güzellik, parıltılı kostümleriyle kürekçiler ve şato misali pupa yelken gemiler büyük bir endişeyle karşı karşıya kalmışlardı.

Bütün bunlar artık yok. İstanbul'un görünümü de Pera ve ticaret ve finans merkezi Galata'nınki gibi değişikliğe uğradı.

Bununla beraber modern "Constantinople" henüz İzmir'in geçirmediği bir değişim geçiriyordu. Elektrik ve telefon her yere ulaşmıştı. Doğrusu elektrik çok pahalı idi ve eğer telefon konuşması yapmak isterseniz, sinir krizi geçirmek işten değildi. Fakat Avrupa'da yaşamış olanlar, bu konuda nasıl davranacaklarını biliyorlar ve bu da onlar için avuntu oluyordu.

Bununla birlikte, telefon dışında İstanbul'da "Boğaz gemileri ve Adalar" denen bir başka olgu vardı.

Bir cumartesi akşamı, bir arkadaşım beni Prinkipo'ya (Büyükada) götürdü. Prens adaları ismiyle hiç bu kadar uyumlu olmamıştı. Bütün Rus aristokrasisi buraya yerleşmiş ve hiç de sıkılmış görünmüyorlardı.

Ada'nın prensleri nasıl eğleniyor merak ediyorsanız, öncelikle küçük bir gemide üst üste yolculuk etmeyi göze almanız ve eğer tesadüfen birinci sınıf bir biletiniz varsa, cankurtaran sandalında ya da üçüncü sınıfta kötü kokan sepetini burnunuza dayamış bir balıkçının yanında kendinizi mutlu hissetmeniz gerekiyordu.

Bana göre hangi yaşta olursa olsun, diz çökmüş ve sırtını bir Rus askerine dayamış kadınlara yerimi

Karaköy Rıhtımı, Haziran 1919.

vermek zorundaydım; Rus askerinin de hafta sonunda, güzel bir gün biterken, Boğaz'da güneşin batışını seyretmek için değil, hangi koşulda olursa olsun Bolşevik tehlikesinden kaçmak için bu yolculuğa çıktığını düşünüyordum.

Beni bu serüvene sürükleyen ihtiyatsız arkadaşım, kalacak bir yer bulabilmek için bu mutlu adada beni epeyce dolaştırdı. Yatacak bir yatak ya da kanepe bulabilmek için yirmiye yakın otel ve bir o kadar da eve uğradık. Daha uyanık olanlar, bütün odaları, salonları, koridorları ve banyoları kapmışlardı. Biz de her yerde hiç değişmeyen o aynı cevabı duymaktan bıkınca, açık havada, hoş kokulu çamların altında yatmayı tercih ettik.

Görünüşe göre gece hayatı çok geç saatlere kadar sürüyordu. Bütün kafelerin terasları ve gösteri salonları hıncahınç doluydu.

Rusça ve Fransızca afişler de: Petrograd imparatorluk tiyatrosu oyuncularının bir düşes yönetmenliğinde sergilediği opera, ünlü dansçılardan Rus dansları, bir Rus komedisi ve varyete gruplarından iki gösteri.

Her otelin kendi dans salonları vardı ve "Splendide Maison"da Odessa'lı bir kadın muhteşem bir müzik eşliğinde lezzetli yemekler sunuyordu.

Splendide Maison'u tercih ettik, dekorasyonu ve lezzetli yemekleriyle oraya hayran kaldık.

2 Eylül 1920
Perşembe

IV

Fenerlerin aydınlattığı loş bahçede kaybolmuş güzel bir villa, kocaman bir yemek salonu, çiçekler ve kristallerle süslenmiş masalar, özenle yapılmış yemeklerin servisi için eğilirken göğüslerinin beyazlığını da sergileyen, bu sırada yanımızdakinin kalkan kısa eteklerin sergilediği beyaz ipek çorapların sarmaladığı harika bacaklarına bakabildiği harikulade güzel kadınlar.

Şampanyasız Rus akşam yemeği olmaz, bu yüzden rahat döşenmiş salonda ünlü sanatçıların konserini dinlemek üzere koltuklarımıza yerleştiğimizde neşe doruğa erişmişti.

Gruplar halinde küçük masalarda oturanlara buzlu şerbet ve likör ikram edilirken Maison Splendide'in konukları dansları da izlediler. Yorgun dansçılar salonda bir köşeye çekilirken, bir tenor salonun ortasına doğru ilerledi, şarkıların ve içkinin etkisiyle sarhoş olan seyirciler, bu bir gecelik eğlencede eksikleri ve uzak vatanda kalan sevdiklerini hatırlayarak Rus steplerinin hüzünlü şarkılarına eşlik ettiler.

Gece saat üçü çeyrek geçe bir Türk polisi eğlenceye son verip, çiftler Splendide Maison'dan uzaklaşırken, biz sabaha kadar salondaki koltuklarda kalabilmek için izin istedik, çünkü dışarısı oldukça karanlıktı ve cüzdanımız henüz bir gecelik karşılaşmanın tehlikelerine meydan okuyabilecek kadar boşalmamıştı.

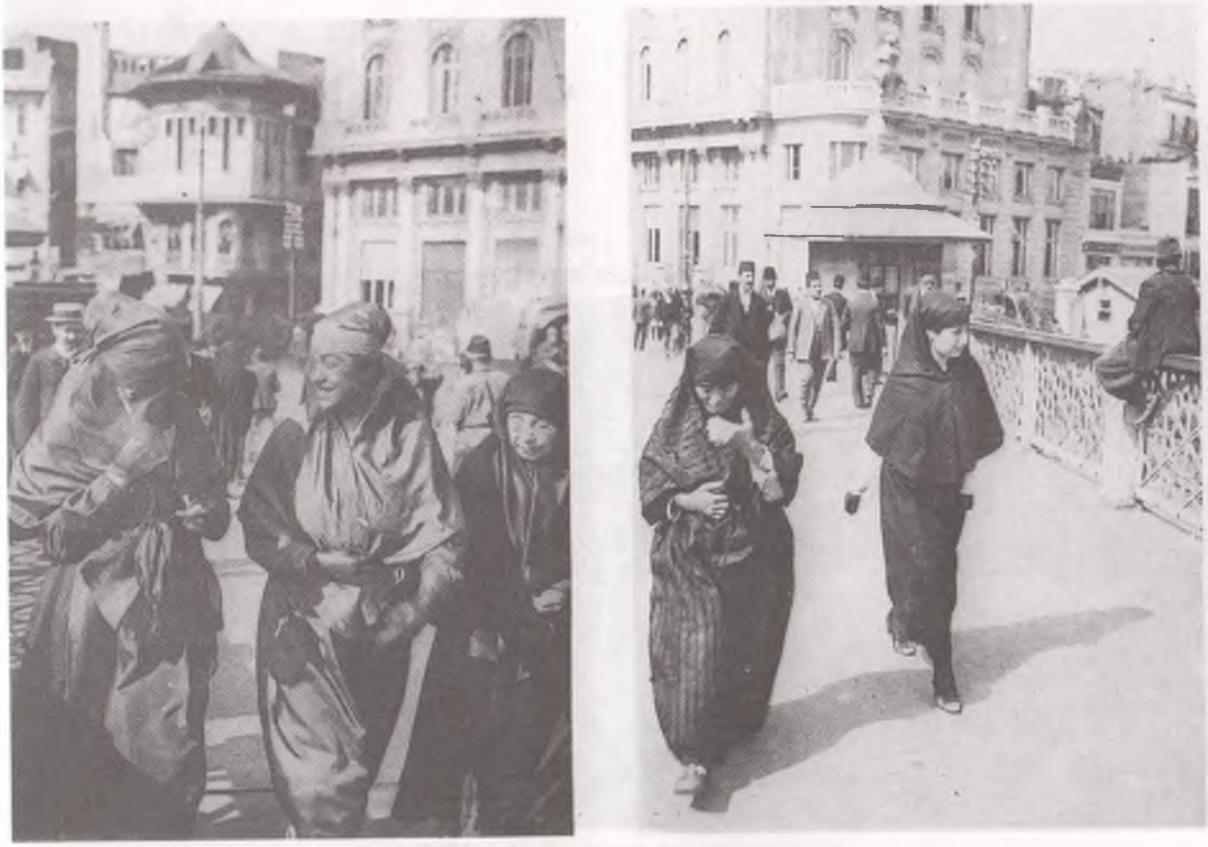

1919 yazında İstanbul'dan kadın manzaraları.

Splendide Maison sessiz ve sakindi, Prinkipo sabahının sakin serinliğinde hâlâ uyuyordu. Uyuklayan kapıcıya koltuk için 3 Türk Lirası verdim ve ilk vapurla oradan uzaklaştım.

Deniz kıyısında balıkçılar, hâlâ çırpınan bir sürü ıstakozu iplere dizmiş getiriyorlardı.

Marmara'nın ışıl ışıl dalgaları arasında Prens Adaları, bir yengeç sepeti gibi uzanıyordu ve güneş ışınlarının okşadığı çamların nefis kokuları arasında biz Halki'ye (Heybeliada) yaklaşıyorduk.

Bu ada da diğerleri gibi Rus kolonilerini barındırsa da diğerleri arasında, şafaktan gün batımına kadar sadece yüzük ve küpe takmış denizkızlarının ılık sularla oynaştığı plajıyla ünlüydü.

Kolayca anlaşılıyor ki, birçok Peralı, Rusya havasını soluyabilmek için Halki'ye geliyordu. Pazar günleri ada dindarlar için hac yeri gibiydi ve Bizans imparator ve imparatoriçelerinin maceralı hayatlarının sonunda geldikleri bu manastırlar, bütün hafta boyunca tuhaf Slav güzelliklerini barındırıyorlardı.

Periler ve denizkızlarıyla dolu manastırlar adasında oyalanamayacak kadar yorgundum ve yakıcı güneş altında şık giysileri sergileyen sokaklarıyla Pera'ya geri döndüm.

3 Eylül 1920
Cuma

V

İstanbul'un çalışma saatleri her zaman diğer doğu şehirlerinden oldukça farklı olmuştur.

Tüccarlar, bankacılar, memurlar yani Galata'da ticaretle uğraşanlar bürolarına sabah dokuz buçukla on arası gelirler.

Öğlenleri yemek için evlerine dönenler çok azdır. Mesafelerin uzaklığı ve ulaşım zorlukları nedeniyle, genellikle Galata'da herhangi bir lokantada hafif bir şeyler yiyip, günlük işlerini çabucak bitirip, akşamüstü saat altıya doğru bürodan çıkarlar.

Ticari durum bugünlerde hiç de parlak değil; bütün tüccarlar işlerin durgunluğundan yakınıyorlar. Piyasa oldukça durgun ve hisseleri elden ele dolaşan şeker vurgunları dışında ticari işlemlerin oldukça sınırlı olduğu söylenebilir.

Piyasa çeşitli mallarla dolup taşıyor: Pamuklu, yünlü ve ipekli her türlü kumaş; tuhafiye, konserve ve bisküvi, şarap, şampanya, likör. Anadolu ve Rusya arasında ulaşımı uzatan duraklar, tedirginliğin artmasına neden oluyorsa da büyük ölçüde Avrupalı firmalarla yapılan sözleşmelerin uygulanması sayesinde mallar gelmeye devam ediyor. Stoklar artıyor, bu da piyasayı ağırlaştırıyor.

İhracat açısından da işler durgun, İstanbul ve İzmir tütünlerinin bir kısmı kıtanın diğer limanına gönderilmek üzere yükleniyor; fakat Rodos ve Panderma limanları henüz çalışmaya başlamadı.

Mayıs 1919'daki Sultanahmet mitingi dağılırken.

Sonuçta uzun zamandır durgun olan ihraç malları ticaretinde en ufak bir hareket görünmüyor.

Son haftalarda tiftik ve işlenmemiş yün, halı, pamuk ve balmumu piyasasında hiçbir işlem yapılmadı. Sadece birkaç sandık afyon ile Romanya ve Bulgaristan'a gönderilmek üzere 100 kuruşa satın alınan bir miktar ham deri müşteri bulabildi.

Yine de iş hayatındaki durgunluğa ve hayat pahalılığına rağmen, kimsenin lüksten ve zevkten vazgeçmeye niyetli olmadığı görülüyor.

Her akşam Pera'da restoranlar, kafeler ve bahçeler sadece eğlenmeyi düşünen insanlarla dolup taşıyor.

Petits-Champs'da Pera'nın her türlü güzelliği buluşuyor, akşam yemeği batan güneşin aydınlattığı olağanüstü Haliç manzarası eşliğinde yeniyor.

Ünlü bahçede ağaçların altında toplanmış kalabalığın çoğunluğunu müttefik kuvvetler subayları ve Ruslar oluşturuyor ve bembeyaz dans salonunda küçük kadınlar ve yaşlı fahişeler kendilerini müziğin ritmine kaptırmış fokstrot yapıyorlar.

Şehirdeki ve çevredeki bütün "dancing"lerde durum aynı.

Şişli'deki Stella'da giriş 50 kuruş, yemekler 6 lira, kahve 50 kuruş ve bir paket Yenice sigarası 50 kuruşa satılıyor.

Rus restoranlarına dönüştürülmüş eski meyhaneler gibi burası da her akşam dolup taşıyor.

4 Eylül 1920
Cumartesi

VI

Pera caddesinde bulunan Rus restoranlarından birinde servisi gerçek prenseslerin yaptığı söyleniyor. Prenses olup olmadıklarını bilmem, ama davranışlarındaki inceliğe hayran kaldım ve yaşlı genç pek çok kişinin alışılan yüzde 10 bahşişle hesabı ödedikten sonra eğilip onların ellerini öptüklerini gördüm.

Bize hizmet eden genç kadınlardan birinin birkaç hafta önce Tokatlıyan oteline geldiğini, son mücevherlerini otelin veznedarına sattırarak oteldeki hesabını ödediğini anlattılar. Hiç parası kalmayınca, prensesler restoranında işe girmiş ve dün beraber yemek yediği kişilere bugün servis yapıyordu.

Hikâye aslında pek şaşırtıcı değil. Çünkü Pera, yoksul Rusların çok ucuza bıraktıkları kürk ve mücevherleri satan butiklerle dolup taşıyor.

Bazıları inanılmaz büyük miktarlarda harcama yaparken, diğerleri, son birikimleri tükendikten sonra, hayatlarını güçbela kazanabilmek için her türlü işe uyum sağlamaya çalışıyorlar.

Avukatlar, profesörler, sanatçılar ve tüccarlarla konuştum. Hepsi de Bolşevik teröründen sahip oldukları her şeyi bırakarak hayatlarını kurtarabilmek için kaçmışlardı.

Fransızca ve Almancayı çok iyi konuşan genç bir mühendis Odessa'dan kaçarken yanında getirdiği tek 50 rublelik banknotu bana gösterdi.

Onlara pahalı yaşamdan başka bir şey sunmayan bu büyüleyici şehre yerleşmiş mutsuz insanları nasıl bir gelecek bekliyor? Herkesin merak ettiği ama cevabını bulamadığı soru bu.

Ülkede doğan ve yaşayanların güçbela oturacak bir yer bulabildiği; Pera ve Galata'da çalışan tüccarların iki yakalarını bir araya getirmeye çalıştıkları ortamda, çaresiz ve işsiz bir kesim insan geçinmek için her yola başvuruyor ve ellerinden geldiği şekilde ekmeklerini kazanmaya çalışıyorlar.

Sevres'de Türkiye'nin coğrafi yapısını değiştirecek bir anlaşma imzaya hazırlanırken, Mustafa Kemal, Küçük Asya içlerine doğru her gün biraz daha gerilerken, İstanbul alışılagelmiş Bizans eğlenceleriyle meşgul, tasasız, müsrif, uçarı ve hovarda bir hayat sürüyor ve yeni günü valslerin ve fokstrotların son ritmleriyle karşılıyor.

5 Eylül 1920
Pazar

TÜRK EPHEMERA TARİHİNE İLİŞKİN ANEKDOTLAR

BURÇAK EVREN*

Ephemera sözcüğünün literatürümüze girişi oldukça yeni bir olaydır. Birkaç yıl öncesine kadar filatelistlerin dışında bu sözcüğün hangi anlamda kullanıldığı dahi bilinmiyordu. Ama ephemeraya ilişkin malzemelerin toplanması, sergilenmesi, arşiv ya da koleksiyon oluşturulması çok eskilere dayanmaktadır. Ne yazık ki elimizdeki bilgi ve belgeler bu tür malzemeye ilişkin çalışmaların, bilinçli olarak toplamanın ne zaman başladığını ortaya koyacak düzeyde ve kesinlikte değildir. Bunun için ülkemizdeki ephemera tarihine ilişkin çalışmalar, geçmişten günümüze değil de, bunun tam tersi günümüzden geçmişe uzanan bir çalışma biçimini zorunlu kılmaktadır.

Öte yandan ephemera olgusu, bu olguyu oluşturan ana konu ile doğrudan doğruya ilişkilidir. Örneğin tren, tünel, tramvay ve otobüse ilişkin birer ephemerik malzeme teşkil eden bilet, ilan, fotoğraf, resim, çizim ve diğer nesneler, ancak bu olgunun gündelik yaşamımıza girmesiyle mümkün olmuştur. Bu taşıtların ya da daha geniş anlamda buna benzer ephemerik malzeme üreten olguların tarihi, aynı zamanda bu konuya ilişkin koleksiyonların da başlangıç tarihini oluşturabilir. Tabii her zaman başlangıç tarihiyle eş olarak bilinçli toplama eyleminin de başlamış olması gerekiyor. Burada bilinen olay tramvayın ne zaman gündelik yaşamımıza girdiği, bilinmeyen ise bu konuya ilişkin malzemenin kimler tarafından ne zaman bilinçli olarak toplanmaya başlandığıdır.

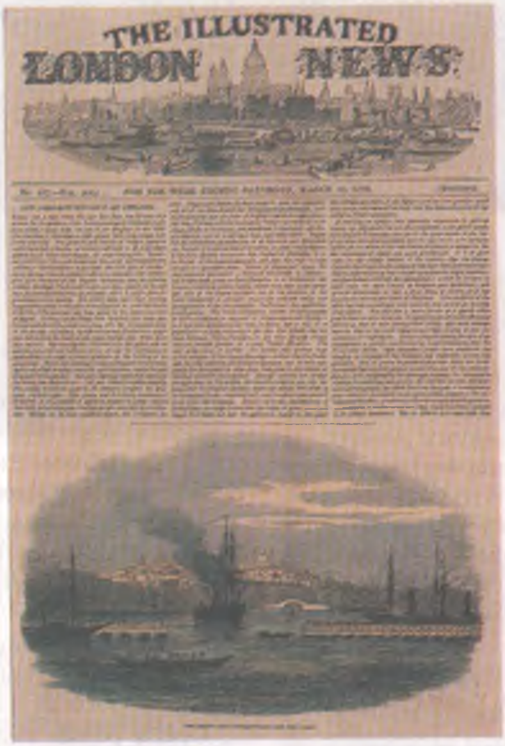
THE ILLUSTRATED LONDON NEWS

***The Illustrated London News*, 16 Mart 1850.**
Ephemera örnekleri Burçak Evren koleksiyonundan.

Ülkemizdeki ephemera olgusu aynı zamanda matbaanın kurulması, kâğıt ve ambalaj sanayiinin yaygınlaşması, baskı tekniği, grafik, reklam, fotoğraf gibi konularla da direkt ilgilidir. Bu konular üzerinde yapılacak ayrıntılı araştırmalar, bir bakıma ephemera tarihimizin de kilometre taşlarını oluşturacaktır.

Gündelik yaşamın gelip geçici belgeleri olarak tanımlanan ephemeranın tek malzemesi kitap, pul ve paranın dışındaki her çeşit kâğıttır. 18. yüzyıla ait seyyahların çoğunlukla anı türündeki yapıtlarında kâğıdın Osmanlı toplumunda kutsal bir nesne olduğu belirtilmektedir. Bu anıların birinde yolda bulunan herhangi kıymetsiz bir kâğıt parçasının tıpkı ekmek parçası gibi öpülerek alına sürüldüğü, sonra da üzerine basılmayacak bir yere yerleştirildiği yazılmaktadır. Bu oldukça önemli gözleme, kâğıdın korunması ve toplanması eyleminden çok, okuma-yazma oranının oldukça düşük olmasından ötürü, dini duyguların etkisiyle günah sayılabilecek gereksiz bir korkudan kaynaklandığı yorumunu getirebiliriz. Çünkü gereksiz kâğıt parçalarına bile ölçülü bir saygıyla yaklaşan toplumun dünyanın en önemli ephemeristlerini yetiştirip, en görkemli malzemelere sahip olması gerekirdi. Oysa böylesine bir saygıya karşın, bunun tam karşıtı olmuş, bırakın gündelik yaşamın gelip geçici kâğıt malzemelerini, onun da ötesinde en kıymetli kâğıt evraklar, belgeler, arşiv ve kütüphaneler bile büyük bir umursamazlıkla yok edilmiştir. Bu da ülkemizdeki ephemera tarihine ilişkin yapılacak kimi çalışmalarda büyük bir çelişki olarak ele alınıp irdelenme zorunluluğu yaratmaktadır.

---

* Ephemera Derneği Kurucu Üyesi

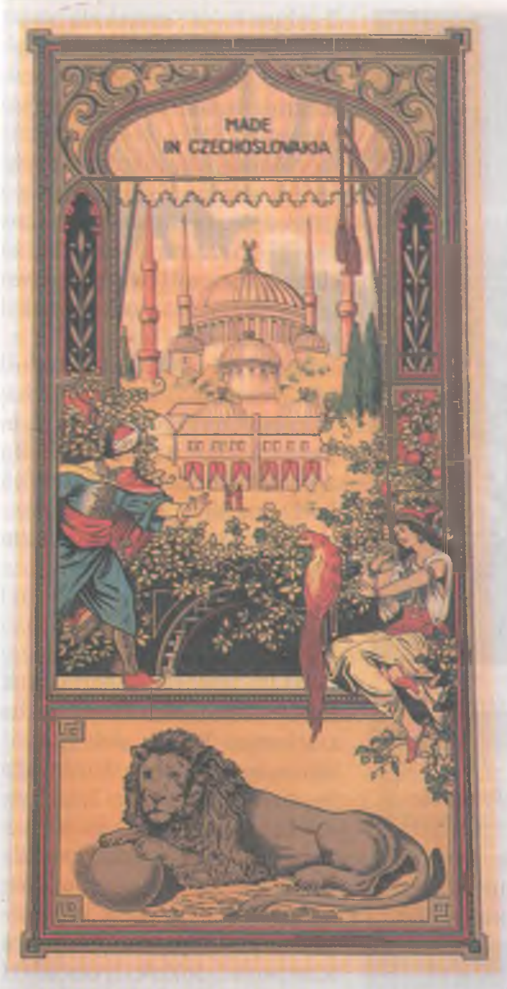

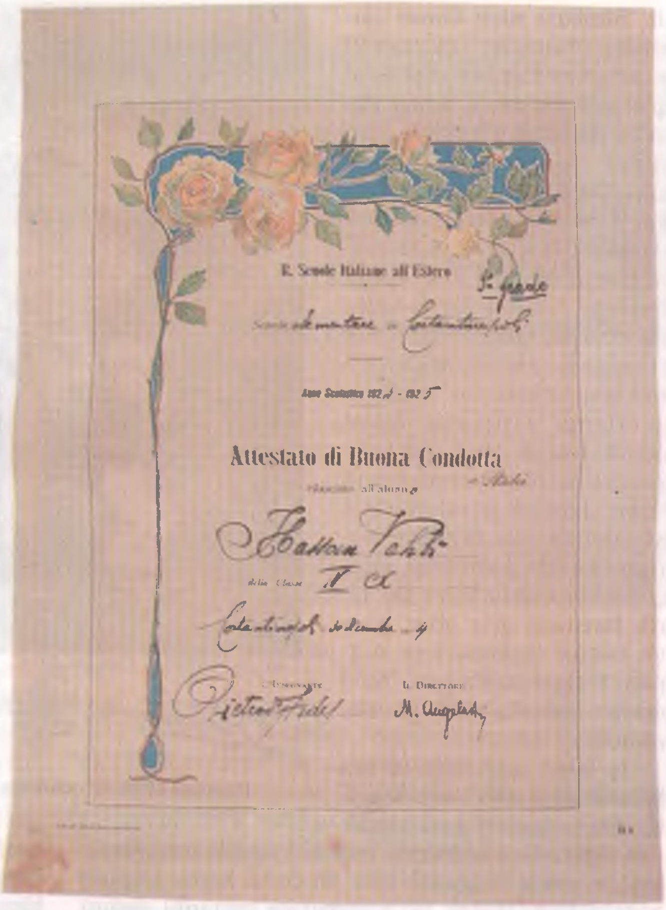

R. Scuole Italiane all'Estero

1° grado

... elementare in Costantinopoli

Anno Scolastico 1924 - 1925

Attestato di Buona Condotta

all'alunno

Hassan Vehbi

della Classe V a

Costantinopoli

L'Insegnante

Il Direttore

Çekoslovakya'da basılmış bir fes kutusu etiketi (solda) ve İtalyan Lisesi'nin diploması (1924-25).

Ülkemizde ephemeraya ilgi kıymetli kâğıtları toplamakla değil, toptan imha etme eylemi ile başlamıştır. Bu eylemlerden en bilineni ise 30'lu yıllarda olmuştur. Olayın tanığı olan tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı, Osmanlı İmparatorluğu'na ait değerli belge katliamını şöyle anlatır:

"Bulgarlar bir subaylarını 1930'larda İstanbul'a göndermişlerdi. Bu kişi, o zamanlar Sultanahmet'teki kadastro dairesinin arkasında bulunan evrak hazinesinde özel izinle incelemeler yapıyor, daha sonra ilgililerle görüşüp: Bunları fersude evrak diye satın, bir şartname yapın, alacak olan bunu sınır dışına çıkaracak diye bir hüküm koyun. Böylece gelir sağlamış olursunuz, diyor. Bu teklif uygun görülüyor ve hazırlanan şartname hükümet tarafından ilan ediliyor. Fersude evrak okkası 3 kuruş 10 paraya satılacak. Talipler hemen ortaya çıkıyor. Başta Bulgarlar, Vatikan ve Alman Ziraat Enstitüsü vd. Tabii şartnameyi alacak kimsenin bunları sınır dışına çıkarması şartı konulduğundan bizden kimse talip olmuyor."

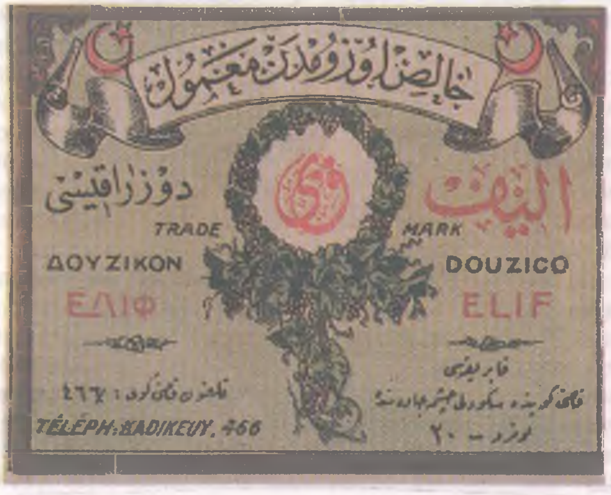

Rakı etiketi.

Ve katliam başlıyor. Evrak Hazinesi önünde sıralanan atlı arabalara tüm evraklar ot balyası gibi çemberlerle sarılarak dolduruluyor, oradan da Bulgaristan'a gitmek için vagonlara dolduruluyor. Taşıma sırasında sokaklara dökülen tüm evrak da çöpçüler tarafından yakılıyor.

"Bir tarih hazinesi yağma edilmiştir. Korkunç cinayet işlenmiştir. Bunlarla niye kimse alakadar olmuyor, şeklindeki yazılarım hemen etkisini gösterdi. bu arada İsmet Paşa'ya da telgraf çekmiş, durumu anlatmıştım. Hemen tahkikat açıldı. Açılan tahkikat sonucu içlerinde Defterdar Şefik Bey ile Vali Muavini Fazlı Güleç Bey'in de bulunduğu bazı kişiler hakkında lüzumu muhakeme kararı verildi. Meclis'te devrin maliye vekili bu konuda açıklama yapmaya davet edildi. Ancak olaya adı karışan bu kişiler yargılanmak üzere İzmit'e gönderilirken af çıkmaz mı? Böylece sorumlular da kanunun pençesinden kurtuldu ve bir tarih hazinesi göz göre göre ve bütün didinmelere rağmen Bulgaristan'a gitti. Ama ondan sonraki parti gönderilmedi.

N. Andriomenos

Haziran 1908'de çekilmiş bir fotoğraf.

İş işten geçtikten sonra bizimkilerin aklı başına geldi. Bu belgeleri geri almak için Bulgarlara müracaat ettiler. Yapılan müzakerelerden sonra Bulgarlar bize 50 çuval kadar kırpıntı gönderdiler. Hiçbir işe yaramayan ve tarihi değeri olmayan bu kırpıntılar sanırım hâlâ Sultanahmet Medresesi'nde durur. Ama Bulgarlar belgelerimizi çok iyi değerlendirdiler. Bunun için Bulgaristan İlimler Akademisi'ne bağlı bir Tarih Enstitüsü kurdular. Sonra bu belgeleri tasnif ettiler, daha sonra da işlerine yaramayan bir kısmını Alman Ziraat Enstitüsü'ne, bir kısmını da Vatikan'a sattılar. Kalanları da bir güzel derleyip arşiv kurdular. Şimdi bizde bulunmayan bu belgeler sayesinde kendi tarihleri ve Türk tarihi üzerine yayın yapabiliyorlar."

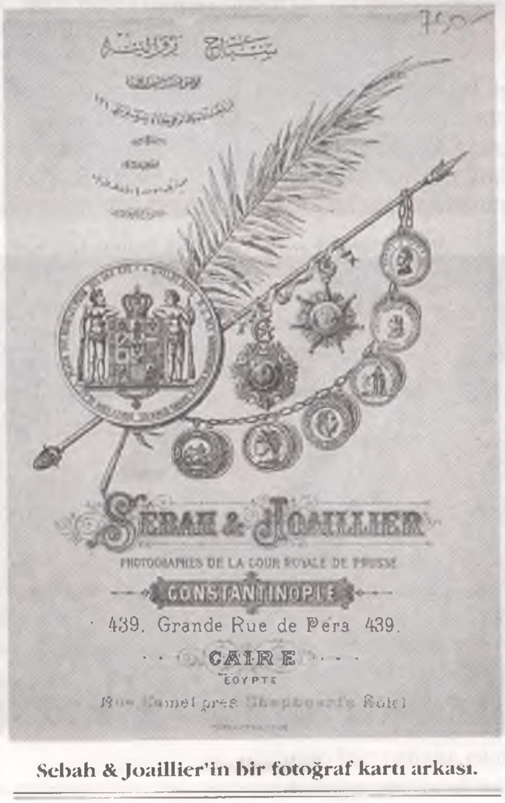
750
SEBAH & JOAILLIER
PHOTOGRAPHES DE LA COUR ROYALE DE PRUSSE
CONSTANTINOPLE
439. Grande Rue de Pera 439.
CAIRE
EGYPTE
Rue Kamel près Shepheard's Hotel

Sebah & Joaillier'in bir fotoğraf kartı arkası.

Ephemera tarihimizin geçmişi böylesine trajik sayılabilecek olaylarla doludur. İbrahim Hakkı Konyalı'nın kısmen önlediği bu katliamın sonucu ise en az birincisi kadar acıdır. Çünkü bizde kalan evrakların çoğu daha sonra Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'nda alınmış ve kâğıt yapılmak üzere İzmit'e gönderilmiştir. Konyalı'nın isyanı bu kez şöyle olmuştur:

"Keşke ellerim kırılsaydı da bu yazıları yazmasaydım. Çünkü o zaman devletin hazinesi kıymetbilir kişilerin değerbilir milletlerin eline geçer, kâğıt hamuru olmaktan kurtulurdu."

Son yıllara kadar gündelik yaşamın birer belgesi olan her türlü kâğıt SEKA'ya giderek kâğıt hamuru olmaktan kurtulamamıştır. Özellikle Osmanlıca tüm kitaplar, dergiler ve evrak bu bilinen yazgıyı paylaşmışlardır.

Ülkemizde, bugünkü anlamda (bilinçli toplama, tasnif etme ve sergileme açısından) ilk ephemera hareketini başlatan Herman Boyacıoğlu olmuştur. 1961'e dek filateli alanıyla ilgilenen Boyacıoğlu, bu tarihten sonra kartpostal biriktirmeye başlamış ve özellikle de Fruchtermann adlı editörün kartpostallarını numara sırasıyla toplamıştır. Kısa sürede Türkiye konulu 350 bin adetlik bir kartpostal koleksiyonuna sahip olarak dünya kartpostal koleksiyoncuları arasında ayrıcalıklı bir konuma gelmiştir. Uzun bir süre bu alanda ilk ve tek olmanın hem avantajlarını hem de dezavantajlarını kullanan Boyacıoğlu, daha sonra kartpostal koleksiyonculuğunu sevdirmek ve yaymak amacıyla bunun ticaretine girişmiş, kimi filatelistlerle işbirliği yaparak pul ticareti ile uğraşan dükkânlara alım-satım amaçlı kartpostalı da sokmuştur. Boyacıoğlu kartpostalın yanı sıra, yine aynı yıllarda yalnızca üzerindeki resmi pullardan ötürü evrak biriktirmeye de girişmiş, ama ne var ki kartpostal alanındaki bilinçli toplama eylemini bu alanda yineleme başarısını gösterip bir koleksiyon oluşturmanın üstesinden gelememiştir. 70'li yılların ortalarında çeşitli nedenlerden ötürü elindeki tüm kartpostalları satmak zorunda kalan Boyacıoğlu, bundan sonra başta tahvil-hisse senedi olmak üzere diğer ephemerik malzemeler toplamaya başlamış, alım-satımına ağırlık vererek bu alanda ticaret yapanların âdeta toptancısı durumuna gelmiştir. Bugün piyasaya sunulan ephemera malzemesinin yüzde ellisi Herman Boyacıoğlu tarafından sağlanmaktadır.

Ülkemizde ephemeraya ilişkin belgelerin büyük bir çoğunluğu yabancı kökenlidir. Baskı tekniğinin istenilen düzeyde olmaması, gündelik yaşama ilişkin kimi kâğıtların dışarıda basılmasını adeta şart koşmuştur. Birer ephemerik malzeme olan fotoğrafların hemen hemen tüm paspartuları başta Viyana olmak üzere yabancı kentlerde basılıp ülkemize gönderilmiştir. Abdullah Freres, Pascal Sebah, Gülmez Freres, Basil Kargopolo ve Sebah Joaillier•başta olmak üzere 19. yüzyılın tüm fotoğrafçıları paspartu yapımında ithal malzeme kullanmışlardır. Aynı şekilde dışarıdan ithal edilen fes etiketlerinin tümü de Çekoslovakya ve Avusturya'da basılıp ülkemize gönderilmiştir. Hatta ülkemizde fes yapımına başlandığı tarihten sonra da fes etiketlerinin dışarıdaki basımı sürmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunun çeşitli gündelik yaşamını ve kentlerini konu alan çikolata, et suyu ve benzeri maddelerin içindeki armağan kartların da tümü dışarıda basılmış, çok sonraları ephemera malzemesi olarak toplanmıştır.

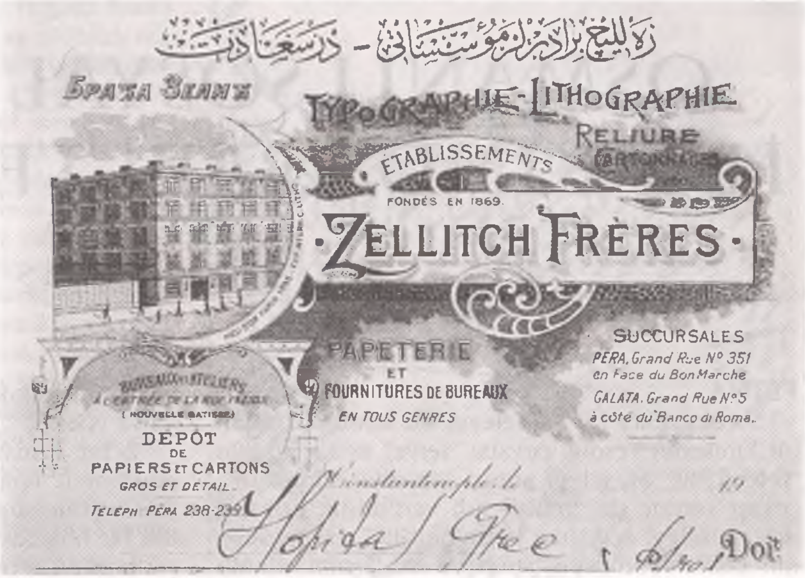
زه لليچ برادرلر مؤسساتی - درسعادت

Браћа Зелич

TYPOGRAPHIE-LITHOGRAPHIE

RELIURE

CARTONNAGES

ÉTABLISSEMENTS

FONDÉS EN 1869.

·ZELLITCH FRÈRES·

BUREAUX ET ATELIERS

A L'ENTRÉE DE LA RUE FRESUE

(NOUVELLE BATISSE)

DEPOT
DE
PAPIERS ET CARTONS
GROS ET DETAIL

TELEPH PERA 238-239

PAPETERIE
ET
FOURNITURES DE BUREAUX
EN TOUS GENRES

SUCCURSALES
PERA, Grand Rue N° 351
en Face du Bon Marche
GALATA, Grand Rue N° 5
à côte du Banco di Roma.

Constantinople, le 19

Hopda / Gree

Doit

Fatura başlığı.

Ülkemizdeki ilk kartpostal editörü ise Max Fruchtermann olmuştur. 1895'ten itibaren kartpostal basmaya başlayan Fruchtermann ilk kartlarını Leipzig'deki Emil Pinkau Matbaası'nda bastırmıştır. Yaklaşık olarak 3000 çeşit kartpostal bastıran Fruhchtermann'ın çeşit ve kalite yönünden rekoru bugün bile kırılmamıştır. Bu editörün yanı sıra E. F. Rochat, M. (1200 çeşit), M. İsrailovitz (1100 çeşit), Sarrafian Bros (880 çeşit), Mehner et Maas (700) çeşit kartpostal basmıştır.

Ülkemizdeki ilk kartpostal müzayedesi (daha doğrusu değiş-tokuşu) ise 15 Ağustos 1925'de Samsun'da gerçekleştirilmiştir. İlanlarında yalnızca Türkiye'nin değil tüm Doğu'nun ilk ve tek kulübü olduğunu belirten Atıf Zühtü başkanlığındaki Samsun Kulübü bu tür etkinliklerini yılda dört kez yineleyerek sürdürmüş, daha sonraları ise bilinmeyen bir tarihte kapanmıştır. Bu kulüp için de Türkiye'nin ilk ephemera kulübü diyebiliriz.

Ephemera tarihimizde bir diğer ilk de Herman Boyacıoğlu'nun 16 Aralık 1970 ile 9 Ocak 1971 tarihleri arasında Yapı Kredi Bankası'nın Galatasaray'daki merkezinde açtığı kartpostal sergisidir. 799 eski kartpostal, 33 fotoğraf, 9 albüm, 1 diploma, 1 nota kitabının yer aldığı sergide kartpostallar tematik bir düzenleme ile sunulmuştur.

Ephemera olgusu ile bilinçli olarak ilgilenme ise ancak 80'li yılların sonunda olmuştur. Çantacı olarak tanımlanan kişilerin başlattıkları bu olay, daha sonra aynı kişilerin dükkân açmasıyla hız kazanmış, bu hız müzayedelerle desteklenerek 90'lı yılların başında yaygın bir hale getirilmiştir. Bugün ülkemizde yaygın olarak koleksiyonu yapılan malzemenin başında kartpostal, fotoğraf, fatura, fotokart ve hisse senedi ile tahvil gelmektedir. Özellikle 60'lı yıllarda ABD'de başlayan tahvil koleksiyonculuğu kısa sürede tüm dünyaya yayılmış 1978'de Londra'da The International Bond and Share Society adlı bir kuruluş bu konuda çalışmalara başlamıştır. Bu kuruluşun aralarında Türkiye de olmak üzere 30 ülkeden 600'e yakın üyesi bulunmaktadır. Evrensel dilde "scripophily" olarak isimlendirilen bu koleksiyon türü ülkemizde de en yaygın olanların başında gelmektedir.

İlk ephemera sözcüğünün kullanılması, ilk ephemera derneğinin açılması ise geçmişi yıllara değil aylara dayanan oldukça yeni bir olaydır. Ephemerik malzemenin bir piyasa oluşturması, bu konuyla ilgili yayınların eskisine oranla artması, resmi tarihin dışında kalan gündelik yaşama ilişkin ilgi ve merakın artması, hepsinin ötesinde günlük yaşamın bu gelip geçici belgelerinin geçmişimize olduğu denli geleceğimize de ışık tutması bu konu üzerinde yoğunlaşan kişilerin giderek çoğalmasına neden olmaktadır. Ephemeristler bir kısım çevreler tarafından kâğıt arkeologları olarak tanımlanmaktadır. Bu da ephemera olgusunu bir hobinin ötesinde giderek bilimsel bir tabana oturtmak için bir diğer itici güç olmaktadır. ■

FETVALARIN IŞIĞINDA

OSMANLI SOSYAL HAYATI HAKKINDA BAZI TESPİTLER-I

DR. SAİM SAVAŞ

FETVA

Sorulan dini bir meseleye, bu konuda uzman bir kimsenin verdiği cevaba "fetva" denir; çoğulu "fetevâ"dır. Meseleyi soran kimseye "müsteftî", cevap verene de "müfti" adı verilmiştir. Sorulan dini meseleyi açıklama işlemine "iftâ", bir meselenin çözümlenmesini istemeye de "istiftâ" denilmiştir.

Fetva, dini bir hükmü açıklama ve tebliğ etme olduğundan, verilen bir fetvaya uyma mecburiyeti bulunmamaktadır. Ancak bu fetvaya göre kadının verdiği hüküm ise bağlayıcıdır, buna uyulması mecburidir. Müfti, kadının vereceği hüküm için kaide ve meseleleri belirleyip, açık bir şekilde beyanda bulunur. Kadı ise bunlara göre karar verir.[1]

Fetvalar, meselelerin "şer'-i şerife" ve "kanun-ı münife" yani şer'i ve örfi hukuka, veya çevrenin ya da ilgili cemaatin örf ve geleneklerine uygunluk yahut aykırılık durumlarının belirlenmesi bakımından kullanılıyordu. Bu şekilde fetvalar, hem toplumun her kesimini ilgilendiriyor ve hem de devlet uygulamalarının hukukilik ve meşruluğunu onaylama aracı olarak vazife görüyordu.[2]

İslam hukukunun işleyişinde çok önemli bir yere sahip olan fetva hakkındaki bu kısa açıklamadan sonra, araştırma sebebimizi, sınırlarını ve varmak istediğimiz amacı açıklamaya çalışacağız.

Sivas'ta bulunan Ali Baba Zaviyesi ile ilgili belgeler arasında 290 adet fetva bulunmuştur.[3] Yaklaşık dört yüz yıllık bir dönem boyunca zaviye mensuplarınca alınıp biriktirilen muhtelif konulardaki bu fetvaların Osmanlı sosyal tarihi araştırmalarında önemli bir kaynak olacağı kanaatindeyiz. Türkiye'deki tarih araştırmalarının hemen her alanında öncülük vazifesini büyük bir liyakatle ifa eden merhum Fuad Köprülü'nün ifadesiyle; "tamamiyle nazarî mahiyette olan bu ideal hukuk kitaplarındaki kaidelerin umumî hayatta tatbik edildiği hayaline düşen bir tarihçi, ictimaî tarihi hakikatle te'lifi imkânsız bir mahiyette görecek, bilhassa müesseseler tarihi hakkında tamamiyle yanlış fikirler edinecektir... Fakat muhtelif mezhepler arasındaki ihtilâflara âit eserler ile muayyen zaman ve mekânlara âit bir takım fetvâ mecmuâları, yer-yer müşahhas mes'eleleri ve onlar hakkındaki hükümleri ihtivâ ettiklerinden dolayı, gerek hukuk tarihi, gerek ictimâî tarih tetkikleri için daha kıymetli malzemeyi ihtivâ ederler..."[4]

Belirli zaman ve mekânlara ait bazı fetva mecmualarının, hukuk tarihi ve sosyal tarih araştırmalarındaki önemini ifade ve kabul ettikten sonra, belirli bir bölgede, bir müessese arşivinde asırlar boyu biriken fetvaların, söz konusu araştırmalarda sağlayacağı faydalar ortadadır. Bu fetvalar, Ali Baba Zaviyesi mensuplarının, yaklaşık dört yüz yıllık bir dönemde karşılaştıkları her türlü sosyal, ekonomik ve hukuki problemleri ve bu problemlerin nasıl çözümlendiğini göstermesi bakımından büyük bir önemi haiz bulunmaktadır. Fetvaların bize sunduğu bilgiler, zaviye arşivlerinde biriken diğer malzemelerle birleştirildiğinde, sosyo-ekonomik tarih ve bilhassa müesseseler tarihi araştırmalarının son derece kolaylaşacağı kanaatindeyiz.[5]

FETVA VERENLER

Fetvaların üzerinde kayıtlı mühür ve imzalardan, bu fetvaların kimler tarafından verildiğini tespit edebiliyoruz. Buna göre, elimizdeki fetvalardan 80'inin Sivas, 38'inin Tokat, 29'unun Niksar, 10'unun Amasya, 6'sının Tonus, 4'ünün Sungur, 3'ünün Zile, birer tanesinin de Samsun, Bafra, Niğde ve Erzincan müftülerince verildiği anlaşılmaktadır. Fetvalardan biri "el-mezun" lafzını taşıyan bir müfti tarafından verilmiştir.

Elimizdeki fetvalardan 117'sinde, fetvayı verenin sadece ismi kayıtlı bulunmakta, bunların görev ve makamları ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bunların Şeyhülislam olmaları durumu söz konusudur. Çünkü Osmanlı döneminde şeyhülislamlardan başka, vilayet, sancak ve kaza müftilerinin de fetva verdikleri bilinmektedir. Ancak bu müftiler, verdikleri fetvanın üstüne nerenin müftisi olduklarını açıklayıcı bir işaret ya da mühür basarlardı.[6] Şeyhülislamlar tarafından verilmesi muhtemel fetvaları, 1334 tarihli *İlmiye Salnamesi*'nde kayıtlı bulunan fetvaları ile karşılaştırmak suretiyle, bunlardan 80'inin gerçekten, ilki meşhur Osmanlı Şeyhülislamı Ebussuud Efendi olmak üzere muhtelif şeyhülislamlar tarafından verildiğini tesbit ettik. Şeyhülislamlar tarafından verilen fetvaların ortak özelliği, fetvanın yazıldığı küçük kâğıdın arkasına, fetvayı isteyenin adının ve memleketinin yazılı olmasıydı. Söz konusu 80 fetvanın tamamına yakını bu özelliği taşımaktadır. Bu arada, benzer isimli şeyhülislamların fetvalarındaki imza ve mühürlerin, küçük ayrıntılarla bile olsa, kesinlikle birbirlerinden farklı olduklarını (ki bu konuda 1334 tarihli *İlmiye Salnamesi*'ndeki imza ve mühür örnekleri bize çok yardımcı olmuştur) belirtmeliyiz.

Bu 80 fetvanın dışında 2 fetvanın daha şeyhülislam fetvası olma ihtimali bulunmakla birlikte, bu konuda yeterli delilimiz mevcut değil. Geriye kalan 35 fetvada da, sadece fetvayı verenlerin isimleri bulunmaktadır. Ancak bunların hiçbirisinde, fetvayı isteyenin ismi kayıtlı olmadığı gibi, bu fetvaları verenlerin imza ve mühürleri ile 1334 tarihli *İlmiye Salnamesi*'ndeki imza ve mühürler arasında bir benzerlik bulunamamamıştır. Bununla beraber, söz konusu salnamede kayıtlı 124 şeyhülislamın tamamının fetva ve dolayısıyla imza ve mühür örneklerinin bulunmadığını da belirtmeliyiz. Ancak yine de bu fetvaların büyük bir kısmının şeyhülislam fetvası olmadığını sanıyoruz. Salnamede kayıtlı mühür ve imzalardaki şeyhülislam isimleri ile, elimizdeki fetvaları defalarca karşılaştırdıktan sonra bu kanaate vardık. Söz konusu 35 fetvanın, şeyhülislam ve diğer müftilerin dışındaki, fetva vermeye yetkili üçüncü şahıslarca verilmiş olabileceğini düşünüyoruz. Bilindiği gibi, İslam tarihi boyunca ve Osmanlı döneminde, fetva verebilmek için ille de resmi memur olmak gerekmiyordu. Gerekli ehliyet ve liyakate sahip ilim erbabı da fetva verebilmekteydi.[7] Ancak en azından bazı dönemlerde, kimlerin fetva verebileceği hususunun belirlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. H. 984/M. 1576-77 tarihinde, Rum beylerbeyine gönderilen bir hükümde, Sıvas'ta medrese müderrisinin fetva vermekte olduğu, men edilip, fetva verme yetkisinin Amasya müftülüğüne ait olması gerektiği belirtilmektedir.[8]

FETVA İSTEYENLER

Elimizdeki fetvalardan 74'ünün üzerinde, fetvanın kim tarafından istenildiği kaydedilmiştir. Bunların tamamı şeyhülislamlardan alınan fetvalardan oluşmaktadır. Mahalli müfti ve özel şahıslarca verildiğini sandığımız fetvaların hiçbirinde bu durum söz konusu olmayıp, sadece şeyhülislam fetvalarında, fetva isteyenlerin isimlerinin kaydedilmesi, merkezdeki fetva bürokrasisi ile ilgili olabilir. "Herhangi bir şahıs şer'î bir husus hakkında fetva almak isterse Fetva Emîni Dâiresi'ne müracaat ederek sualini yazar veya beyan eder. Bunun üzerine bu suali Fetva Emîni Kâtibi, şer'î usule tatbikan yani sâk usûlü üzere tâbirât-ı mahsûsa ile kaleme alır ve buna (mesele) adı verilirdi. Meseleler, dokuz parmak uzunluğunda ve dört parmak eninde bir kâğıt üzerine küçük harflerle talik kırması yazı ile yazılır."[9] "Fetvalar, müteaddit fetva kitaplarından çıkarılarak müsevvidler tarafından kaleme alınıp bunu Fetva Emîni gördükten ve Mübeyyiz tarafından beyaza çekildikten sonra Şeyhülislam'a takdim olunurdu. Şeyhülislam bunu tetkik edip talik kırması denilen kendi el yazısıyla bilhassa cevap kısmını imzalardı. Bunu müteakip Mevezzi isimli memur bu fetvayı mahalline verirdi. Fetva isteyen kimseden bu hizmet mukâbili yedi akçe resim alınıp bu para Fetva Emîni ile kalem heyeti arasında usûlü dairesinde taksim olunurdu; yani her fetvadan iki akçesi Fetva Emîni'nin ve mütebâki beş akçe de Müsevvid, Mübeyyiz, Mukâbeleci, Kâtip ve Müvezzi'indir."[10]

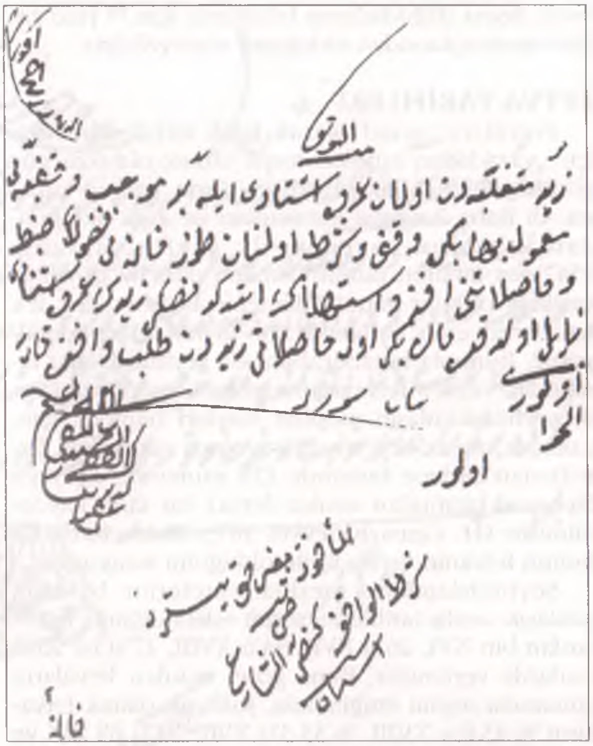

F. 78: Niksar Müftüsü Es-Seyyid Ömer'in fetvası.

İşte bu bürokratik süreç, fetvayı isteyenin kimliğinin kaydedilmesini gerektirmiş olabilir. Sade bir mahali müftüden istenen fetva, herhalde bu kadar karışık bir bürokratik süreçten geçmiyordu.

Elimizdeki fetvalar, bir zaviye arşivine ait olduğu için, bunların hemen tamamının zaviye mensupları ya da bunların münasebette bulunduğu kimselerce istenmiş olduğu düşünülmelidir. Ya da en azından, fetvalarda kayıtlı meselelerin bir şekilde zaviye mensuplarını ilgilendirmiş olacağını sanıyoruz. Zaten fetva isteyenlerin çoğunluğunun, zaviye kurucusu Ali Baba evladına mensup olduğunu isimlerinden tespit edebiliyoruz.[11] Diğer bazı isimlerin ise (mesela Petrek'den Nikola Zimmî,[12] Sultan Ahmed Câmii'nden Ahmed Çelebi, Ayandan Osman), zaviyeyi ilgilendiren davalarda, hasım tarafa mensup kimselere ait olduğunu düşünüyoruz.

Fetva isteyenlerin 45'i "Sıvas'tan" olarak kaydedilmiştir ki, bunların hemen tamamının zaviye mensubu olduğunu tespit edebiliyoruz. Diğer yerleşim birimlerine mensup müsteftilerin bir kısmının da, Ali Baba Zaviyesi mensuplarının, yaklaşık dört yüz yıllık bir dönemde, muhtelif davalar sebebiyle

Sıvas dışına dağıldıklarını bildiğimiz için,[13] yine zaviye mensuplarından olduğunu söyleyebiliriz.

FETVA TARİHLERİ

Fetvalara, genel olarak tarih kaydedilmediği için, yazıldıkları tarihleri tespit etmek oldukça güç görünmektedir. Elimizdeki fetvaların hemen tamamı Ali Baba Zaviyesi mensupları ile ilgili olduğundan, bunların zaviyeye ilk vakfın yapıldığı 1547'den itibaren bütün Osmanlı dönemi boyunca verilmiş olduğu kabul edilmekle beraber, tek tek fetvaların veriliş tarihlerini tam olarak tespit edemiyoruz. Bununla beraber, bilhassa şeyhülislamlar tarafından verilen fetvaların, muhtemel veriliş tarihleri, şeyhülislamların meşihat süreleri bilindiği için, yaklaşık olarak belirlenebilir. Ayrıca elimizdeki fetvalardan sadece birisinde (25 numaralı, Eş-Şeyh Mehmed tarafından verilen fetva), bir tarih kaydedilmiştir (H. Cemaziyelevvel 1073/Aralık 1662) ki, bunun fetvanın veriliş tarihi olduğunu sanıyoruz.

Şeyhülislamların meşihat sürelerine bakarak yaklaşık veriliş tarihlerini tespit edebildiğimiz fetvalardan biri XVI, 26'sı XVII, 34'ü XVIII, 17'si ise XIX. asırlarda verilmiştir. Buna göre, oranları fetvaların tamamına teşmil ettiğimizde, yaklaşık olarak fetvaların % 43.6'sı XVIII, % 33.3'ü XVII, % 21.8'i XIX ve nihayet % 1.3'ü XVI. asırlarda verilmiş olduğunu söyleyebiliyoruz.

XVI. asır, zaviyenin kurulduğu ve kurucu şeyh Ali Baba'nın henüz sağ olduğu bir dönem için, zaviye ve zaviye vakıfları hakkında fazla hukuki problem çıkmadığı ve dolayısıyla, fazla fetva ihtiyacı hasıl olmadığı söylenebilir. XVII. asırdan itibaren problemlerin arttığı ve nihayet XVIII. asırda en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. XIX. asırda ise 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşundan itibaren, vakıflar üzerindeki devlet kontrolünün artması ve aynı asrın sonlarına doğru, zaviye vakıflarının yavaş yavaş zaviye mensuplarının elinden çıkmaya başlamasının bir neticesi olarak, fetvalık mevzuların giderek azaldığı gözlemlenmektedir.[14]

FETVA KONULARI

Elimizdeki 290 fetva, bir zaviye arşivinde biriktiği için, bunların tamamının zaviye ile ilgili olacağının düşünülmesi tabiidir. Ancak bu, genel manada kabul edilebilir bir düşünce olmakla birlikte, doğrudan zaviye ile alakalı fetvaların sayısı sadece 13'tür (biri imaret). Buna karşılık toplam 129 adet fetvanın, zaviye vakıflarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Zaviye vakıflarının, kurucu şeyh ailesi ve diğer vakıf müesseseleri mensupları arasındaki münasebetlerde önemli yer tutması (çünkü maddi bir paylaşım söz konusudur), hukuki meselelerde delil olarak kullanılan fetvaların çoğunluğunun bu konuyla alakalı olması, tabii karşılanmalıdır.

Fetva konuları hakkında ayrıntıya girildiğinde, çok çeşitli meselelerin fetvalara konu teşkil ettiği görülmektedir. Bu meselelerin yüzyıllara dağılımına bakıldığında, belirli zamanlarda özel bir yığılmanın olmadığını, yani söz konusu meselelerle her dönemde karşılaşıldığını söyleyebiliriz. Terek taksimi, muhtelif tereke davaları, ehl-i örf, muhtelif vakıf davaları, ağaç kesmek, ziraat, sulama, hayvancılık, tımar, avarız, tapu, öşür, tımar-vakıf davaları, vakıf görevlileri ve maaşları, icar, iltizam, tazminat, vekillik, ortaklık, kölelik, şahitlik, izinsiz inşaat, hibe, diyet, alacak davaları, satış, evlatlık davaları, zaman aşımı (mürur-ı zaman) süreleri, eski dönemde önemli bir ölçü birimi olan mud, muhakeme ile ilgili meseleler, yemin ve delil (beyyine). Bunlar, 290 fetvanın tasnifi sonucunda elde edilen konu başlıklarıdır. Fetva konularının birbirine karışması sebebiyle, daha da ayrıntıya girildiğinde, bu başlıkların artacağı şüphesizdir. Ancak, fetva konularını mümkün olduğunca daha az başlık altında incelemeyi düşündüğümüz için, birbirine yakın konuları tek başlık altında toplamayı uygun bulduk. Buna göre, konu, sayı ve yüzdeleri itibariyle fetvaların dökümü aşağıdaki şekildedir:

Konu Başlığı	**Fetva Sayısı**	**%**
1- Tereke	33	11.37
2- Ehl-i örf	14	4.82
3- Muhtelif vakıf davaları	28	9.65
4- Ziraat-hayvancılık	57	19.65
5- Vakıf görevlileri ve maaşları	18	6.2
6- İcar	12	4.13
7- İltizam	2	0.68
8- Tazminat	12	4.13
9- Vekillik	5	1.72
10- Ortaklık	2	0.68
11- Kölelik	1	0.34
12- Şahitlik	4	1.37
13- İzinsiz inşaat	2	0.68
14- Hibe	5	1.72
15- Diyet	7	2.41
16- Alacak davası	15	5.17
17- Evlatlık davası	29	10
18- Nikah-boşanma	9	3.1
19- Satış	19	6.55
20- Mürur-ı zaman	5	1.72
21- Mud	3	1.03
22- Beyyine	2	0.68
23- Yemin	1	0.34
24- Muhakeme	5	1.72
Toplam	290	99.86

Fetva konularını genel hatlarıyla bu şekilde belirledikten sonra, sadece tereke ve ehl-i örfle ilgili fetvaları, diğer arşiv vesikalarıyla destekleyip kısa açıklamalar yapmak ve diğer konu başlıklarıyla ilgili seçilmiş temsil edici fetvaların fotokopi ve transkriplerini vermekle yetineceğiz. Bu kısa değerlendirmelerimizle, hem fetvaların önemine işaret etmiş olduğumuzu, hem de özel şahısların ellerinde bulunan bu tip vesikaların zamanla yok olmaması yolunda küçük bir adım attığımızı sanıyoruz. Esasen, aynı konudaki fetvaların art arda okunması bile, Osmanlı toplumundaki idari, sosyal ve ekonomik uygulamalar hakkında, okuyana bir fikir verecek mahiyette görünmektedir. Fetvaların tamamının değerlendirildiği bir çalışma, makalenin boyutlarını fazlasıyla aşacağından, bu şekilde bir seçme yapma mecburiyeti ortaya çıkmıştır.

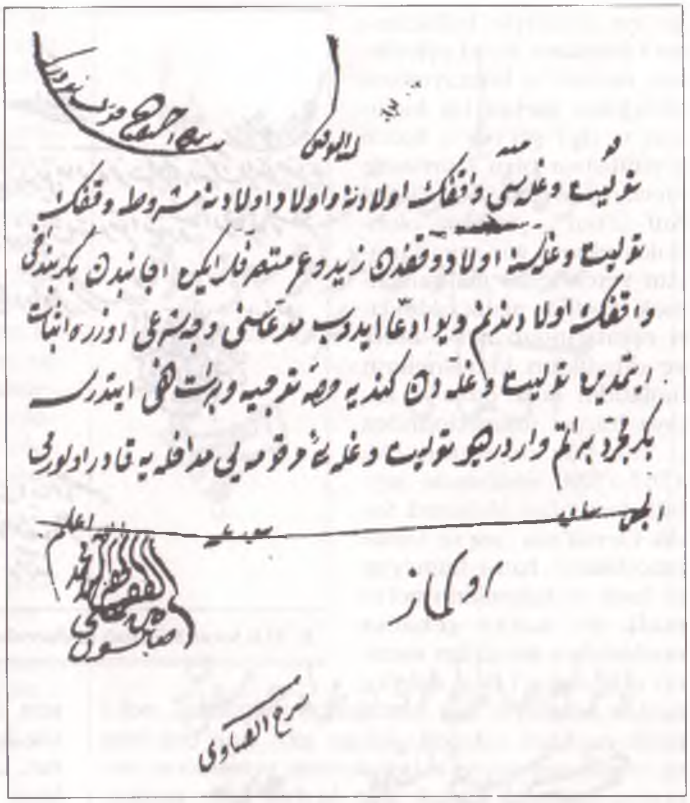

F. 264: Samsun Müftüsü Es-Seyyid Mehmed'in fetvası.

1- Tereke İle İlgili Fetvalar

Konumuz itibariyle Osmanlı toplumunda miras paylaşımı, ilk planda ölenin eşini, evlat ve akrabasını, alacaklı ve borçlularını ve son olarak da paylaşımın gözetimlerinde yapıldığı hukuk adamlarını ilgilendirmektedir. Genelde bütün toplumu ilgilendiren miras meselesi, bazı özel durumlarda devlet hazinesini de ilgi alanı içinde bulundurmaktadır.

Elimizdeki fetvalardan 14'ü tereke taksimi ve 19'u tereke meseleleriyle ilgilidir. Toplam fetvaların % 11'ini oluşturan bu 33 fetvaya ilaveten şer'iye sicillerinden derlediğimiz belgeler, bu konuda bazı tespitler yapabilmemize yardımcı olmuştur.

Normalde vefat eden kişinin yakınlarının talebi üzerine, miras taksiminin kadı tarafından yapıldığı ve bu işlemin tereke ya da muhallefat defteri adı altında şer'i mahkeme sicillerine kaydedildiği biliniyor. Son zamanlarda tarih araştırmacılarının dikkatini çeken ve Osmanlı toplumunun sosyal hayatının anlaşılmasında önemli yerinin olduğu fark edilen[15] bu tür kayıtlarda, ölen kişinin tam künyesi, mirasla ilgili olan yakınlarının isimleri, menkul ve gayrimenkul mal varlığının miktarı ve maddi değerlerinin ayrıntıları ve toplamı, toplam miktardan düşülen vergi ve harçların dökümü ve kalan kısmın ilgili vârislere taksimi gibi konular yer almaktadır.[16]

Ölenin yakınlarının talep etmediği durumlarda, miras meselesinin, kadı ya da başka bir hukuk adamının dahli olmadan, ilgililer arasında halledildiği anlaşılmaktadır. Ancak bazı dönemlerde hukuk kurallarının tam olarak toplum hayatına yansımadığını gösteren birtakım belgelere sahip bulunuyoruz. Mesela kadıların, "kadimden kadıların oturageldiği kadimî mahkemede oturmayub bila davet il üzerine devre çıkub karye be karye gezüb fukaradan" bedava yem, yemek, arpa, saman, koyun, kuzu ve sair yiyecek ve içeceklerini aldıktan başka, içlerinden birisi vefat ettiğinde vârislerden "sagîr ve sagîre ve gâib ve gâibesi olmayub cümle verese" hazır bulunup, "kısmet (mirasın taksim edilmesi) talep itmezler iken cebren kısmet idüb ve resm-i kısmet ziyade almak içün müteveffanın metrukâtın ziyade bahaya dutub... kanundan ziyade akçelerin" almaları ile ilgili kayıtlara[17] rastlanması, bu hususa işaret etmektedir. Demek ki, kadıların miras taksimi yapabilmeleri için, ölenin yakınlarının talepte bulunmaları, vârisler arasında buluğa ermemiş kız ya da erkek çocukların bulunması, yine vârislerden bazılarının hazır bulunmaması gibi özel durumların olması gerekiyordu. Bazı dönemlerde kadılar, bu şartlar oluşmadığı halde, zorla tereke taksimi yapmaya kalkışmışlar ve üstelik fazla vergi-harç alabilmek için, ölenin mal varlığını yüksek fiyattan göstermişlerdir.

5 Zilkade 1203/M. 1789'da Sıvas'a ulaştığı anlaşılan yukarıda sözünü ettiğimiz fermanda, önce toplam metrukâttan, varsa borçların çıkarılması ve taksim olunacak miktardan, aşağıda belirtilen vergi ve harçların alınması istenmektedir: ‰ 15 akçe resm-i kısmet, ‰ 05 akçe kassâmiye, ‰ 2,5 akçe kâtibiye, ‰ 2,5 akçe hüddâmiye ve ihzâriye. Aynı fermanda, yetimlerin vesayet-i nafaka hüccetinden yarım kuruş alınabileceği, kaydedilmiştir.[18]

Miras paylaşımı hususunda, gerek aile bireyleri arasındaki aşırı muhabbet ya da husumet duyguları neticesinde meydana gelen bir tarafa teveccüh etme durumu, gerek İslam hukukunun miras konusundaki hükümlerinin toplum hayatına tam sindirilememesi[19] ve gerek bunlara benzer başka sebepler yüzünden bazı dönemlerde nef'-i mülk davalarının yoğunlaştığı görülmektedir.

Nef'-i mülk, "bir kimsenin, bir malın başkasına ait olduğunu kabul ve itiraf etmesidir. Bu, hîbe mahiyetinde bir ikrardır."[20]

Evâsıt-ı Rebiyyülevvel 1211/M. 1796 tarihinde yazılan ve 3 Cemâziyelâhir 1211'de Sıvas'a ulaşan fermandan anlaşıldığına göre, "bazı cehl-i nâs birer takrib vereselerine ve ashâb-ı düyûn(a) mahzan gadr muradıyla ibtal-i hak itmeleriyle bu günlerde nef'-i mülk dava ve nizâları çoğaldığı ve bu nef'-i mülk maddesini dürlü dürlü gâlibe ifrâğ ile hile-i şer'iye suretiyle hükkâm-ı şer'i istimâına itiyad eyledikleri masmu'-ı hümayunum olduğuna mebni bu hususun vech-i şer'isi ... halen şeyhülislam olan Dürrizade Mevlana Es-Seyyid Mehmed Arif ..."ten ... "isti'lam olundukta ekser-i nâs miraslarından vereselerini mahrum itmek kasdıyla malik oldukları eşyalarından nef'-i mülk ve diledikleri kimesnelerin mülküdür deyu ikrar ve kadıya hüccet itdirdiklerinden ... bin yüz on dokuz (M. 1707-1708) senesinde şeyhülislam olan Mehmed Sadık Efendi"nin "arz ve telhisi mûcebince" hatt-ı hümayun ile kadı ve hakimlerin nef'i-i mülk ile nakl-i şehadet maddelerini istimâ'ları memnu edilmişti. "Lakin mürûr-ı zaman sebebiyle" bu yasaklama unutulmuş, nef'-i mülk maddesi eskiden olduğu gibi yine çoğalmış ve "alelhusus zevceyn beynlerinde vereselerini mirasdan mahrum kılmak için herbiri birer mahkemeden hüccet itdirdüb kangısı evvel vefat ider ise âharı nef'-i mülkü mütezammin hüccetin mazmûnunu verese muvâcehelerinde isbat ile hukuk-ı vereseyi ibtal itmeyi" alışkanlık haline getirmişlerdir.

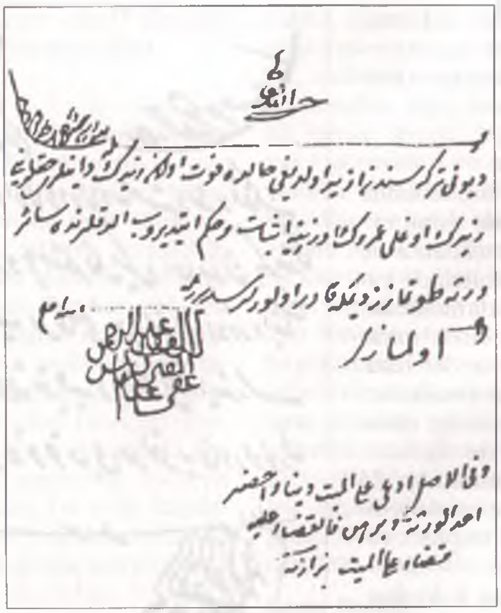

F. 212: Sıvas Müftüsü Abdurrahman'ın fetvası.

Söz konusu fermandan anlaşıldığına göre, nef'-i mülk; bazı cahil insanların, mirasçılarına ve alacaklılarına zulüm maksadıyla, sahip oldukları mal varlıklarının bir başkasına ait olduğuna dair kadıdan resmi bir belge (hüccet) almaları durumudur. Nef'-i mülk davalarının kadılar tarafından dinlenilip, hüccet verilmesi XVIII. asrın başlarında yasaklanmış olmasına rağmen, aynı asrın sonlarına gelindiğinde, mürur-ı zaman sebebiyle bu yasaklama unutulmuş, nef'-i mülk davaları, eskiden olduğu gibi yine yaygınlık kazanmıştır. Aslında kadılar, durumun hukuki olmadığını bilmelerine rağmen, muhtemelen hüccet harcı alabilmek için, "hile-i şer'iye" ile, konuyla ilgili hüccet vermeyi sürdürmüşlerdir. Hatta o kadar ki, karı-koca kendi aralarında anlaşıp, vârislerini mirastan mahrum etmek için, her biri başka bir kadıdan hüccet almak suretiyle, hangisi önce vefat ederse, öbürü söz konusu hücceti gündeme getirip, nef'-i mülk meselesini uygulatabiliyordu.[21]

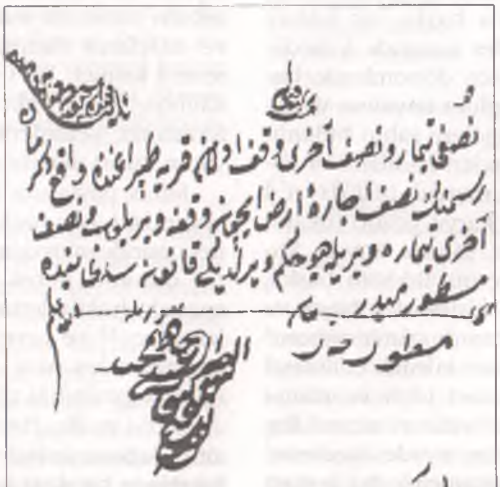

F. 85: Tonus Müftüsü Es-Seyyid Abdülmecid'in fetvası.

Tereke konusunda vereceğimiz son örnek, orduyu ve devleti (beytülmal) ilgilendirmektedir. Evail-i Şevval 1210/1796'da kaleme alınan bir fermana göre, bilinen bir vârisi olmadan vefat eden Dergâh-ı Mualla yeniçerilerinin ve onlara tâbi asker taifesinin az çok bütün mal varlıkları, hatt-ı hümayun ile Beytülmal'a ait iken, bir süreden beri böylelerinin terekelerinin yabancılar elinde kaldığı anlaşılmıştır. Aynı doğrultuda sadrazam, şeyhülislam, kadıasker ve yeniçeri ağası mektuplarının da yazıldığı belirtilen ve 21 Muharrem 1211/1796'da Sıvas'a ulaşıp, sicile kaydedilen söz konusu ferman ile, böylelerinin mal varlıklarının, kadı ve Yeniçeri Ocağı'ndan gönderilecek mübaşir marifetiyle defterlerinin tutulup, Beytülmal'a gönderilmesi istenmektedir.[22]

Yine Sıvas Şer'i Mahkeme Sicili'ne kaydedilen bir muhallefat defteri, bu tür durumlarda, işlemin nasıl yapılacağına açıklık getirmektedir. 18 Rebiyiülâhir 1192/1778 tarihli muhallefat defterinden anlaşıldığına göre, eski Sıvas valisi Abdülcelil Süleyman Paşa'nın enderun ağalarından Kanbur Ali Ağa, Sıvas'ta Meydan Camii bitişiğindeki mahalle konağında misafir olarak ikamet ederken vefat etmiştir. Ali Ağa'nın bilinen bir vârisi olmadığı için bütün mal varlığı, cami görevlileri ve cemaat huzurunda yazılmış ve Sûk-ı Sultani'de açık artırmayla satılarak, muhallefat tutarı, Sıvas kaimakamı El-Hac Hüseyin Ağa'ya, korunması için teslim olunmuştur.[23]

Tereke mevzuunun önemini bu şekilde belirlemeye çalıştıktan sonra, bir muhallefat defteriyle bu konuda seçtiğimiz bazı fetva örneklerini aşağıda veriyoruz:

Muhallefat defteri örneği:[24]

"Fi'l-asl Karaman sâkinlerinden olub Burdur Kasabası'nda mütevattın, Diyarbekir valisi vezir Uzun Abdullah

Paşa'nın enderun çukadarlarından medine-i Sıvas'da misafireten sâkin iken bundan akdem vefat iden Osman Ağa ibn Abdullah nam müteveffanın zahirde vâris-i mârufu olmayub, Emin-i Beytülmal Mehmed Emin Ağa marifeti ve marifet-i şer' ile müteveffa'y-ı mezbûrun muhallefatı tahrir ve Sûk-ı Sultani'de bey'-i min yezid (açık artırmayla satış) olundukta müteveffa'y-ı mezbûrun veraseti vezir-i müşaruniieyhin iç çukadarı Süleyman Ağa ve Kahveci Süleyman Çavuş Ağa ve Ekinci Hüseyin Ağa nâmun kimesneler ihbarlarıyla erkarındaşına ve kızkarındaşına münhasıra olduğu zahir olmağın li-eceli't-teslim Ağa'y-ı mümaileyhin marifetleri ve marifet-i şer' ile emin nasb olunan Bozok sâkinlerinden Çukadar Gürcü Abdullah Ağa'ya teslim olunan muhallefat defteridir ki, ber vech-i âtî zikr olunur. Hurriren fi'l-yevmi'l-aşer min şehr-i Zilkade-i Şerife li-sene ahadi ve tis'in ve mie ve elf.

Adı	**Adedi**	**Değeri**
Simlü Şam kılıç	1	28 kuruş 11 para
Simlü piştov tek	1	8 kuruş 21 para
Enam-ı Şerif maa gılaf	1	115 para
Siyah kabzalı hançer	1	4 kuruş 30 para
Müstâmel cebe kürk	1	13 kuruş 6 para
Müstâmel biniş	1	16.5 kuruş
Müstâmel çakşur	1	3 kuruş 24 para
Heğbe	1	20 para
Filcan, sarı zarf	2'şer adet	46 para
Müstâmel entari	1	6 kuruş 12 para
Def'a müstâmel entari	1	50 para
Müstâmel destar	1	2 kuruş
Müstâmel iclik	1	25 para
Çeküç, kelbeton, boğça, külah	1'er adet	1 kuruş
Müstâmel kavuk	1	53 para
Esb maa takım	1	43 kuruş
Nukud akçe	1	3 kuruş

Cem'-i yekûn: 137 kuruş 35 para
Minhâ el-ihracat:
Techiz tekfin: 21 kuruş 28 para
Resm-i kısmet: 10 kuruş
Kâtibiye, eminiye, çukadariye, huddâmiye, muhzıriye: 12 kuruş
Resm-i Emin-i Beytülmâl: 22 kuruş
Dellaliye: 3 kuruş 11 para
Tabak içün virilen: 50 para
Kahveciye virilen kire: 51 para
Yekûn: 71.5 kuruş
Sahhu'l-bâkî: 66 kuruş 15 para"

Tereke ile ilgili seçilmiş fetva örnekleri:

F. 169 "Onbeş sene bilâ özr terk olunan miras davası bilâ emr mesmu' olur mu? El-cevab: Olmaz. Hasan müfti-i Tokat"

F. 251 "Zeyd müteveffanın terekesini kassâm tahrir idüb beyne'l-verese hisselerini taksim itdikden sonra içlerinden Hind hissesine mukabele şu kadar akçe alub ve istifa'y-ı hak ikrar ve sair vereselerin zimmatlerini ibra itdikten sonra Hind nâdime olub hissem mukabelesinde eşya ve menzil alırım dimeğe kadir olur mu? El cevab: Olmaz. Es Seyyid Hüseyin müfti-i Sıvas"

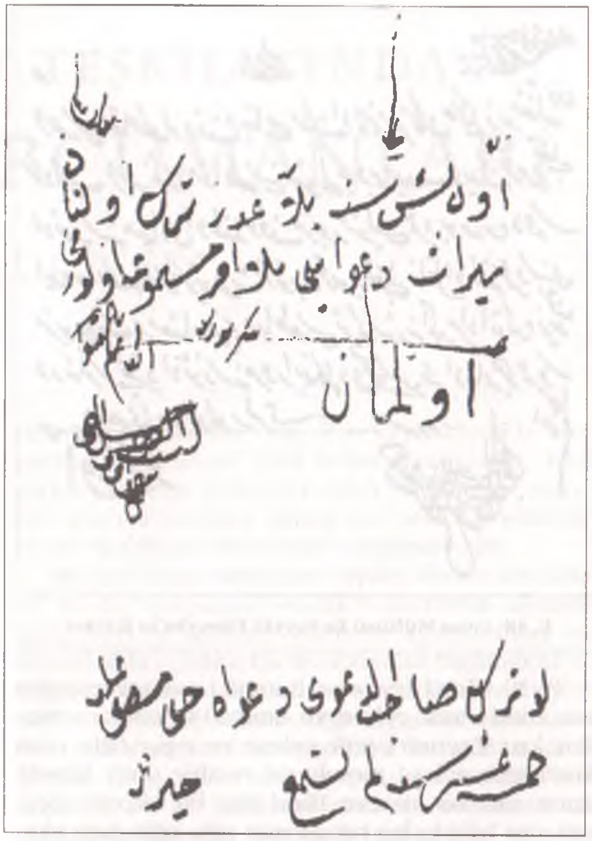

اون بش سنه بلا عذر ترك اولنان
ميراث دعواسي بلا امر مسموع اولورمي
اولماز
الله اعلم

F. 169: Tokat Müftüsü Hasan'ın fetvası.

F. 240 "Zeyd müteveffanın terekesinden olan şu kadar keyl mahsul ve şu kadar aded hayvanatı oğlu Amr minhâc-ı şer' üzere isbat itmeden bey' itmiş olsa hâlâ sair verese aynı bâki olmamağla kıymetine rücu idüb taksime idhale kadir olurlar mı? El cevab: Olurlar. Es-Seyyid Ahmed müfti-i Niksar"

F. 69 "Zeyd babası Bekir'in fevtinden sonra mevcud olan malın ba'zısını anam malıdır deyu bilâ isbat zabta kadir olur mu? El cevab: Olmaz. Bu suretde Zeyd babası malından bir mikdar eşya bey' eylese eşya-i mezburenin semeninden bâkiyi verese-i hisse talel ve ahzına kadir olurlar mı? El-cevab: Olurlar. Ahmed müfti-i Sıvas"

F. 41 "Zeyd müteveffanın zevcesi Hind'in mihri bilinmemekle terekeden şu kadar akçeye sulh olub vereseleri zimmetlerini ibra itdikden sonra Hind mihrim noksan oldu deyu dava eylese mesmu' olur mu? El-cevab: Olmaz. Hüseyin müfti-i Sıvas"

F. 212 "Düyûnu terekesinden ezîd olduğu halde fevt olan Zeyd'in dâyinleri haklarını Zeyd'in oğlu Amr'ın üzerine isbat ve hükm itdürüb aldıklarında sair verese tutmazız dimeğe kadir olur mu? El-cevab: Olmazlar. Abdurrahman müfti-i Sıvas"

F. 88 "Hind malından şu kadar akçeyi vücûh-ı ber'e vasıyyet ve tenfizine Zeyneb'i vasi nasb itdikden sonra Hind-i musırr fevt olsa sülüs müsaid olmağla Zeyneb meblağ-ı mezburu terekeden alub tenfize kadir olur mu? El-cevab: Olur. Es-Seyyid Numan müfti-i Sıvas"

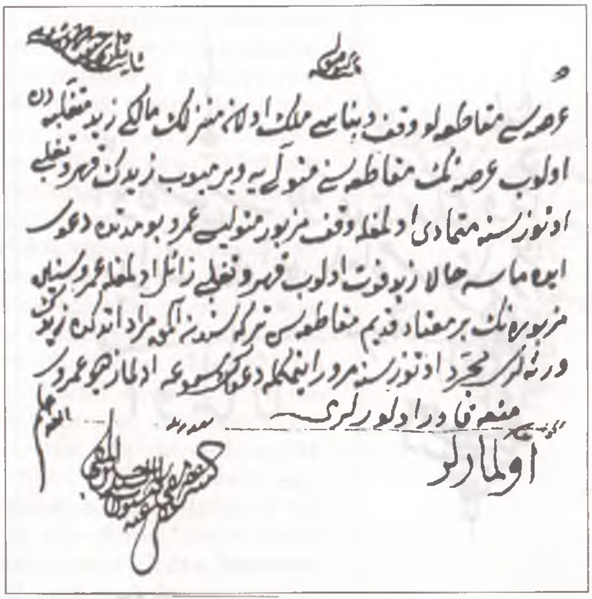

F. 48: Sıvas Müftüsü Es-Seyyid Hüseyin'in fetvası.

F. 29 "Zeyd fevt olsa hurretü'l-asıl zevcesinden kızı Hind'i terk eylese ve ümmü'l-veled cariyesinden kızı Zeyneb'i terk eylese ve oğlu oğlu olan Amr'ı terk eylese mesele ne vecihle olur? Mesele üçten olur bir akçesin Hind alur bir akçesin Zeyneb alur bâki kalan bir akçesin oğlu oğlu Amr alur. Ve bu suretde merkûmeden Amr-ı mezbur fevt olsa liebeveyn emmünesi Hind'i terk eylese ve lieb emmünesi Zeyneb'i terk eylese ve anasının erkarındaşı hâlî Beşir'i terk eylese mesele nice olur? El-cevab: Mesele üçten olur. İki akçesin liebeveyn emmünesi Hind-i merkûme alur bir akçesin dayısı olan Beşir-i mezbur alur lieb emmünesi Zeyneb mahrumedir. Şeyh Mehmed"

F. 77 "Hind fevt olub kendini i'tâk iden mevlası Zeyd'in oğlu Amr'ı terk eylese cümle terekesi Amr'a virilir mi? El-cevab: Virilür. Es-Seyyid Mehmed müfti-i Tokat" ■

---

1. Bu konularda geniş bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I, İstanbul, 1985, s. 246-254.
2. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, İstanbul, 1979, 2. baskı, s. 80.
3. Bu belgeler, Ali Baba evlâdından Ruhi Başeğmez'den alınmıştır, kendisine burada tekrar teşekkür ederiz. Elimizdeki fetvaların tamamının fotokopilerinin yayımlanması büyük bir kazanç olurdu. Ancak bu, bir makalenin hacmini fazlasıyla aşacağından, fetvalar arasında bir seçme yapmak zorunluluğu hâsıl olmuştur. Şeyhülislamlarca verilen fetva örnekleri, yukarıda bahis konusu ettiğimiz salnamede kayıtlı bulunduğu için biz burada sadece taşra müftüleri tarafından verilen fetvaların yayınlanmasının faydalı olacağını düşündük.
4. M. Fuad Köprülü, "Fıkıh", *İA*, IV, s. 608-622. Ayrıca fetvanın öneminin belirtildiği ya da kullanıldığı çalışmalar için bkz. Wael B. Hallaq, "From fatwâs to furû': Growth and change in Islamic Substantive Law", *Islamic Law and Society*, Leiden, 1993, Special Sample Issue, s. 1-33; Hüseyin Yurdaydın, "Alaşehir kadısı Veysi Efendi (1561 1628)'nin İlginç Bir Fetvası", *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri Peç: 7-11 Eylül 1986*, Ankara, 1994, s. 269-271; M. Tayyib Okiç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", *AÜİFD*, I (1952), s. 48-58; Yusuf Ziya Yörükân, "Bir Fetva Münâsebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk (Tahlil ve Tenkidler)", *AÜİFD*, I (1952), s. 137 160; Gökçen H. Art, "Kadın Araştırmaları Açısından Fetvalar Fetvalarda Kadın", *Toplumsal Tarih*, 27 (Mart 1996), s. 18-20; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, 1983, 2. baskı.
5. Aslında fetva mecmualarında ve büyük fetva kitaplarında (mesela Çatalcalı Ali Efendi) kayıtlı her fetvanın, mutlaka toplum hayatındaki bir problemi çözmek maksadıyla verildiğini düşünmek doğru olmasa gerekir. Bu tür eserlerde, olan ya da olması muhtemel her türlü problem, fetvalarla çözümlenmek istenmiştir. Bu yüzden, toplum hayatında hiç rastlanmayan ya da nadiren görülen hadiseler bile fetvalara konu teşkil edebilmiştir. Halbuki bizim verdiğimiz fetvalar, yaşanmış hadiselerin ifadesi durumundadır. Ayrıca, zaviye arşivlerinin önemi için bkz. A. Yaşar Ocak, "Emirce Sultan ve Zâviyesi", *İÜEFTED*, IX (1978), s. 129-208; S. Faroqhi, "XVI.-XVII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*, Ankara, 1975; Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul, 1992.
6. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilâtı, Ankara, 1984, 2. baskı, s. 174 (dipnot: 1).*
7. Ö. N. Bilmen, *age*, I, s. 253; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, 1983, s. 599; Başka bir kaynakta "özel müftüler"den bahseden şu ifadeler yer alıyor: "Kimi zaman resmî müftülerinkine zıt fetvalar yayımlayan özel müftüler de vardı, ancak bunlar arasındaki rütbe ve prestij farkı hangisinin fetvasının geçerli olacağını saptardı", bkz. Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1982, s. 197.
8. Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, 28/359.
9. İ. H. Uzunçarşılı, *age*, s. 200.
10. İ. H. Uzunçarşılı, *age*, s. 196-197.
11. Bu konu için bkz. S. Savaş, *age*, s. 52-58.
12. Sıvas ve çevresi gayrimüslim reayanın yoğun olarak yaşadığı bölgelerden birisi idi. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girişinden itibaren yapılan tahrirler bu durumu açıkça gösteriyor, bu konu için bkz. S. Savaş, *age*, s. 33-35; ayrıca sicillerden geçen "Eyâlet-i Sıvas kalemi ve tevâbii kefere ve Yahudi cizyeleri..." (Sıvas Şer'iye Sicili, 1/23'te kayıtlı 6 Zilhicce 1191 tarihli hüküm) ve "İşbu 1195 senesine mahsûben nefs-i Sıvas ve etraf kaza ve kurâlarında vâki ehl-i zimmet nasara ve yehuda ve a'câm taifelerinin..." (SŞS, 1/302'de kayıtlı Gurre-i Muharrem 1195 tarihli buyruldu) gibi kayıtlar, bu bilgilerimizi pekiştiriyor. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının vakıf yaptıkları (SŞS, 2/135 ve 196'da kayıtlı vakfiyeler), bazan, nikâhlandıklarında Müslümanlar gibi kız tarafına mihir verdikleri (1197 1199 tarihli numarasız SŞS, s. 40), kadı huzurunda muhakeme oldukları ve davalarında delil olması için fetva aldıkları görülmektedir. H. 1202/M. 1787 yılında, Şeyhülislam Müftizade Ahmed tarafından verildiği anlaşılan ve SŞS, 3/96'ya kaydedilen iki fetvayı önemine binaen aynen yayınlıyoruz: "Suret-i fetavâ'y-ı şeriflerdir. Bir belde ahalisinden Zeyd zimmi fevt oldukda akrabası Zeyd'i kefere mekâbirinde defn itmek istediklerinde ol belde kadısı Amr bana şu kadar akçe virmeyince defn itdirmem deyu mezburları bi-gayr-i vech men'e kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Ketebehu Ahmed. Zeyd müteveffanın veresesi kibâr olub kısmet taleb itmezler iken Amr kadı tereke-i Zeyd'i cebren tahrir idüb vereseden resm-i kısmit namına nesne almağa kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Ketebehu Ahmed".
13. Bu konuda bkz. S. Savaş, *age*, s. 78-99, 137-145.
14. Bu konuda bkz. S. Savaş, *age*, s. 145-147.
15. Bu konuda bkz. Ömer Barkan, "Edirne Askerî Kassamina Ait Tereke Defteri (1545-1659) I", *Belgeler*, III (1966), S. 5-6, s. 1-486; Ömer Demirel-Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara, 1992, s. 97-161; aynı yazarlar, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX) Yüzyıllar", *age*, II, s. 703-755.
16. Bkz. misal olarak verdiğimiz muhallefat defteri.
17. SŞS, 3/135'te kayıtlı Evahir-i Cemaziyelevvel 1203 tarihli ferman; zimmilerle ilgili bir örnek için bkz. SŞS, 3/95-96.
18. SŞS, 3/135.
19. Bu konuda bkz. Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, s. 468-503; aynı yazar, "Vakıf-Müsadere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)", *Osmanlı Araştırmaları*, XII (İstanbul, 1992), s. 399-424.
20. Ö. N. Bilmen, *age*, VIII, s. 37-38.
21. SŞS, 4/132.
22. SŞS, 4/116.
23. SŞS, 1/56.
24. SŞS, 1/17.

OSMANLI ADLİYE TEŞKİLATINDA MAHKEME TERCÜMANLARI

DR. KEMAL ÇİÇEK*

Osmanlı devletinde adliye teşkilatının işleyişi ve kadılık kurumu oldukça iyi bilinen ve defalarca ele alınmış bir konudur.[1] Bununla birlikte çeşitli nedenlerle kadı mahkemesine başvuran veya celp edilen kişiler ile kadı arasında iletişim kurmak gibi çok önemli bir vazifeyi üstlenen mahkeme tercümanları konusu henüz yeterince ele alınmamıştır. Bu hizmetin yürütülmesi Türkçe bilmeyen davalı ve davacıların bütünü için önemliydi; ama bilhassa gayrimüslim reayanın meselelerini mahkemede dile getirebilmelerine ve böylece adaletin hakkıyla tecellisine yardımcı olması itibariyle devlet açısından da özel bir yere sahipti. Bilindiği gibi İslam hukukunun bir gereği olarak Osmanlı devleti zimmilere pek çok konuda hukuki, adli ve dini muhtariyet vermiş ise de, bu onları tamamıyla İslam adliye teşkilatının dışına çıkartmıyordu. İslam hukukuna göre zimmiler kendi aralarındaki ihtilaf konularını kadıya getirip getirmemekte serbest bırakılmışlardı.[2] Ancak zimmilerle Müslümanlar arasındaki bütün davaların ve ihtilafların kadı tarafından halledilmesi şer'i bir zorunluluktu.[3]

Aynı şekilde ceza hukukunun alanına giren bütün ihtilaflar, arazi kaydı ve bununla ilgili sorunların İslam mahkemelerinde kadılar tarafından sonuca bağlanması gerekmekteydi. Hatta önem derecesine göre zimmiler zaman zaman ceza hukukunun alanına giren veya kamu güvenliğini tehdit eden ciddi suçlardan dolayı sancak beyi veya valinin başkanlığında toplanan eyalet divanında da yargılanabiliyordu.[4] Dolayısıyla Osmanlı devletinde, tıpkı Müslüman tebaa gibi, zimmi reaya da yönetim ile ilişkilerinde bazen eyalet merkezinin icra organı olan "eyalet divanı" ile veyahut da "kadı mahkemesi" ile karşı karşıya gelmekteydi. Bu durum karşısında dil bilmeyen Müslüman veya zimmi reayanın, divan ve mahkemede sorunlarını rahatlıkla anlatmalarında aracılık yapmak için hem valinin sarayında toplanan divan tarafından hem de kadı tarafından olmak üzere birer tercüman istihdam edilmesi zarureti ortaya çıkmıştı. Bunlardan eyalet divanı tarafından istihdam edilenlerine Osmanlı resmi belgelerinde "divan tercümanı" veya "saray tercümanı" denilmekte olup Batı kaynaklarında bunlardan "dragoman" diye bahsedilmektedir. Kadı mahkemelerine müracaat eden ve Türkçe bilmeyen reayaya yardımcı olması için istihdam edilenlere ise "mahkeme tercümanı" denilmektedir.

Bu tercüman sınıfından "eyalet divanı tercümanı" ya da "dragoman" olarak bilinenlerin tayinleri, imtiyazları ve statüleri yeterince aydınlatılmış bulunmaktadır. Çünkü bu tercümanlar başlangıçta olduğu gibi dava sahiplerinin söylediklerini beylerbeyine, beylerbeyinin verdiği cevapları veya kararları davacılara tercüme eden basit bir memur kimliğinden çıkıp, millet sistemi içerisinde kendi cemaatinin devlet ile ilişkilerini yürüten, kelimenin tam manasıyla reayanın "her türlü işini gören" kimseler haline gelmişlerdi. Osmanlı devletinin birçok eyaletinde "divan tercümanı ve emval-i miriye sarrafı"[5] olarak reaya arasında vergilerin saptanması ve toplanması işi de bunların vazifeleri arasına katılınca, divan tercümanları halk arasında çok itibarlı ve doğal olarak oldukça imtiyazlı bir sınıf haline gelmişlerdi. Hatta Kıbrıs adası gibi, zimmilerin nüfusunun oldukça fazla olduğu eyalet ve sancak merkezlerinde divan tercümanı olarak istihdam edilen bu kimseler zamanla valinin birinci yardımcısı durumuna gelmişlerdir. Ancak çoğu zaman bu önemli konumlarını halktan bir takım menfaatler elde etmek yolunda kullanmışlar, halka zülüm yapmışlar[6] ve zamanla biriktirdikleri servet ile "validen daha güçlü ve daha etkili" bir konuma yükselmişlerdir.[7]

Kısaca divan tercümanları sadece devlet ile reaya arasındaki münasebetlerin yegâne aracısı değillerdi. Aynı zamanda bunlar Osmanlı "millet sistemi" içerisinde yer alan cemaatlerin en yetkili sivil idarecileri olarak, Gazioğlu'nun ifadesiyle, "reaya ile saray ve yönetim arasında eşgüdümü ve işbirliğini sağlayan önemli bir işlevi yerine getirmekteydiler."[8] Bu nedenle divan tercümanları Osmanlı uç eyaletlerinin pek çoğu için yeterince araştırılmış ve toplumdaki statü ve işlevleri oldukça teferruatlı bir biçimde tespit edilmiş bulunmaktadır. Buna karşılık mahkeme tercümanları olarak bilinen sınıf üzerinde henüz gerektiği kadar durulmamıştır. Halbuki kadının salahiyet bölgesinde çeşitli dilleri konuşan zimmi reaya bulunması kaçınılmaz olduğu gibi, kadıların da onların bütününün dilini bilmesi beklenemez. İşte bu gibi durumlarda kadı mahkemesinde bir tercüman bulundurulması zorunlu olmuştur.

---

* Yrd. Doç. Dr., KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

Herhalde Osmanlı devletinde bu zorunluluğun en şiddetli şekilde hissedildiği yerlerden birisi de Kıbrıs adası idi. Özellikle Lefkoşe gibi hem zimmi nüfusun çok yoğun olduğu hem de kent yaşamı içerisinde Müslümanlar ile zimmilerin birlikte yaşamak zorunda kaldığı yerlerde tercümana duyulan ihtiyaç daha fazla hissedilmiş olmalıdır.[9] Nitekim fetihten itibaren 18. yüzyıl ortalarına kadar oldukça uzun bir süreyi kapsayan döneme ait Lefkoşe şer'iye sicilleri üzerinde yapılan inceleme bu varsayımı doğrulayan sonuçlar ortaya koymuştur.

Kıbrıs'ın fethini takip eden yaklaşık yetmiş yıllık dönemi inceleyen Jennings, kadı mahkemesinin Kıbrıslı gayrimüslimler (çoğunluğu Rum) tarafından sık sık kullanıldığını tespit etmiştir.[10] Tarafımızdan incelenen XVIII. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan kadı sicilleri de başta Rumlar olmak üzere Kıbrıslı zimmilerin imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayan dindaşlarına göre Lefkoşe kadılarını daha sık ziyaret ettiklerini göstermiştir.[11] Rakamsal değerlerle ifade edersek, 1698-1726 yılları arasında Kıbrıs sicillerinde kayıtlı 2000 civarındaki davanın %40'ı zimmilerle ilgilidir. Sadece zimmilerin kendi aralarındaki ihtilafları konu alan davaların oranı bile %27'dir. Bu oran, Osmanlı devleti sınırları içinde yoğun zimmi nüfusa sahip olduğu bilinen Kayseri, Trabzon, Kudüs, Amasya, Sofya gibi şehirlerle karşılaştırıldığında da oldukça yüksektir. Nitekim Jennings'in yaptığı hesaplamalara göre Kayseri'de zimmilerle ilgili davaların oranı sadece %20'dir.[12] Yine Kayseri'de her iki tarafın da zimmi olduğu davalar ise %11 gibi, Kıbrıs'a göre oldukça düşük bir oranda kalmaktadır. Trabzon gibi zimmilerin çoğunlukta olduğu bir yerde zimmilerle ilgili davaların oranı %15 civarında kalmaktadır. Amasya'da ise bu oran %8'i geçmemektedir.[13] Sofya ve bağlı kaza merkezlerinde de bu oranın Lefkoşe'nin çok gerisinde kaldığı kabul edilmektedir.[14] Kudüs için her ne kadar bir oran vermek mümkün değilse de durum pek farklı değildir.[15] İşte bu rakamsal değerler göz önüne alındığında Lefkoşe kadı mahkemesinde bir Rumca bilen tercümana duyulan ihtiyaç daha iyi anlaşılabilir. Nitekim elimizdeki belgeler diğer pek çok Osmanlı sancak veya eyalet merkezi gibi Lefkoşe mahkemesi tarafından da daimi (veya en azından geçici) statüde görev yapan bir mahkeme tercümanı istihdam edildiğini göstermektedir.

Ne yazık ki elimizdeki bu belgeler, Osmanlı devleti genelinde mahkemelerde ne kadar tercüman istihdam edildiğini, bunların kimlikleri, statüleri ve toplumdaki sosyal ve ekonomik konumlarını aydınlatacak bilgiler ihtiva etmekten uzaktır. Üstelik bugüne kadar şer'iye sicillerine dayalı olarak yapılan başta şehir monografileri olmak üzere hiçbir çalışmada mahkeme tercümanları hakkında kayda değer bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durumda Osmanlı adliye teşkilatında mahkeme tercümanları hakkındaki bilgilerimiz, maalesef, Cengiz Orhonlu'nun *İslam Ansiklopedisi*'nin ilk baskısına yazdığı "Tercüman" maddesinde değindiği birkaç nokta ile sınırlıdır. Bu karamsar tablo göz önüne alındığında, Kıbrıs şer'iye sicilleri ışığında Lefkoşe mahkemesinde istihdam edilen tercümanlar hakkında bu makalede verilen bilgilerin sınırlı olması hoşgörü ile karşılanmalıdır.

MAHKEME TERCÜMANLIĞI

Osmanlı devletinde mahkeme tercümanları konusu bu derece ihmal edilmesine rağmen, kadıların kaza bölgelerinde mahkemeye başvuran zimmi vatandaşlarla iletişim kurmak için tercüman istihdam etmeleri İslamın ilk yıllarından itibaren görülen bir uygulamadır.[16] Peygamberimizin hayatını anlatan pek çok eserde, bizzat Hazret-i Muhammed'in Medine'de istek ve ihtilaflarını anlatmak için kendisine başvuran ve Arapça bilmeyen Yahudi ve Hıristiyanları anlamak için tercüman kullandığı ifade edilmektedir. Hatta, Hz. Muhammed'in gerek kendisine aracı olması, gerekse tarafların Arapça dışında sunduğu kanıtları anlayabilmesi için Zeyd b. Sabit adlı bir sahabeye İbranice öğrenmesini telkin ettiği ve onun bu dili öğrenerek mahkemede İbranice konuşanların tercümanı olduğu kaydedilmiştir.[17]

Osmanlı devletinde de kadılar çoğunlukla Rumca veya Ermenice bilmedikleri için mahkemede tercüman bulundurmuş olmalıdırlar. Mühimme defterlerinde yer alan bazı kayıtlardan anlaşıldığına göre gayrimüslim reayanın çoğunlukta bulunduğu Osmanlı sancak ve kazalarında en azından bir mahkeme tercümanı bulunmuş olmalıdır. Ne var ki, varlıkları kesin olarak tespit edilebilenlerin sayısı çok azdır. Orhonlu'nun tespitlerine göre Halep, Selahiyye ve Bankusa'da birer Arapça tercümanı vardı. Şam'da Kısmet-i Arabiyye Mahkemesi'nde iki, Kudüs mahkemesinde ve Bağdat mahkemelerinde ise birer Arapça tercümanı bulunduğu çeşitli vesikalarda kayıtlıdır. Sakız adasındaki mahkemede de bir Rumca tercümanı bulunmaktaydı. Kıbrıs adasında ise zaman zaman en azından iki tercüman birden istihdam edildiğine işaret eden bilgiler vardır. Mahkeme tercümanlarının istihdamı hakkındaki bu bilgiler bize özellikle zimmi nüfusun fazlaca bulunduğu sancak ve kaza merkezlerindeki mahkemelerde en az bir tercüman bulunması gerektiğini düşündürmektedir. Fakat Kayseri, Trabzon, Ankara, Bursa, Kudüs gibi şehirlerin mahkeme kayıtlarını inceleyen meslektaşlarımızın mahkemenin yapısı hakkındaki sessizlikleri yüzünden bu merkezlerdeki mahkemelerde kaç tercüman istihdam edildiğini tahmin etmek mümkün olamamaktadır.

Üzerinde çalışmalar yaptığımız Kıbrıs şer'iye sicilleri ise, Lefkoşe mahkemesi ile sınırlı kalmakla beraber genelde Osmanlı adliyesinde "mahkeme tercümanı" olarak istihdam edilen kişilerin kimlikleri, tayinleri ve statüleri hakkında önemli ipuçları elde etmemize yarayabilecek bilgiler içermektedir. Ancak henüz arşivlerdeki bütün şer'iye sicillerinin incelemesi tamamlanmadığı için Osmanlı idaresi altında Kıbrıs adasının tercümanları hakkında genel bir portre çizmek şimdilik mümkün olamamaktadır. Bununla beraber, kayıtlardan tercümanların kimlikleri ve tayinleri hakkında bazı bilgiler çıkarmak mümkündür.

Osmanlı devletinde eyaletlerde divan tercümanı yani dragoman olarak istihdam edilenlerde olduğu gibi mahkeme tercümanlarının da mahkeme yerinin özelliğine göre Rum, Arap, Macar veya Sırp olabildiğini görüyoruz. Nitekim Mora, Sakız ve Girit gibi yerlerdeki tercümanların Rum, Mısır ve Macaristan'dakilerin ise çoğunlukla Türk oldukları tespit edilmiştir.[18] Kıbrıs şer'iye sicillerinden ve bazı mühimme kayıtlarından buradaki tercümanların da Rum olduklarını anlıyoruz. Ancak Kıbrıs'ta çok sayıda Ermeni yaşamasına ve bunlar da sık sık kadı mahkemesine gelmesine rağmen Ermenice tercümanına rastlanmaması dikkat çekicidir. Belki de sicillerin bu konudaki sessizliğinin sebebi daimi statüde bir Ermenice tercüman istihdam edilmemesidir.

Bu bilgilerimiz ışığında mahkeme tercümanlarının Osmanlı devletinde millet sistemi içerisinde tanınan herhangi bir cemaatin üyeleri arasından seçilmesinin mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık divan tercümanları veya konsolos tercümanlarının aksine,[19] mahkeme tercümanlarının imparatorluğun belli merkezleri için de olsa aynı ailenin tekelinde olup olmadığına dair kesin bir hüküm vermek mevcut çalışmaların ışığında imkânsızdır. Örneğin Kıbrıs'ta dragomanlar uzun süre belli bir ailenin inhisarında kalmıştır.[20] Ancak Lefkoşe mahkemesinde tespit edebildiğimiz tercümanların hiçbirisi, tabiri caizse, "tercüman oğlu tercüman" değildir. Mühimme defterlerindeki kayıtlar da bu konuda kesin bir ipucu vermemektedir.

Bununla birlikte, sicillere kaydedilen bazı berat ve fermanlara dayanarak Divan-ı Hümayun'un bu tür babadan oğula makam transferlerine sıcak bakmadığı söylenebilir. Örneğin 17 Rebiülevvel 1205 tarihli bir fermanda bazı kimselerin çeşitli yollarla aldıkları beratlarla niteliksiz oğullarını "kendüleri vefatından sonra" mahkeme kâtibi veya başkâtibi yaptıklarının tespit edildiği ifade edildikten sonra bunların işten el çektirilmesi ve ancak şeyhülislam ve müftüden işaret alan ve beratları tescil edilenlerin göreve nasb ve tayin edilmeleri emredilmektedir.[21] Lefkoşe şer'iye sicillerinde bulduğumuz tercümanlık hizmetinin devrine dair bir belgeden de anlaşıldığına göre, babadan oğula bir transfer söz konusu değildir. Ancak uzun süren Osmanlı hâkimiyetinde bu kaidenin tam anlamıyla işlediğini ve hiçbir zaman babadan oğula bir devrin söz konusu olmadığını iddia etmek doğru olmaz. O halde Osmanlı devletinde mahkeme tercümanlarının hangi esaslara göre nasb ve tayin edildikleri incelenmelidir.

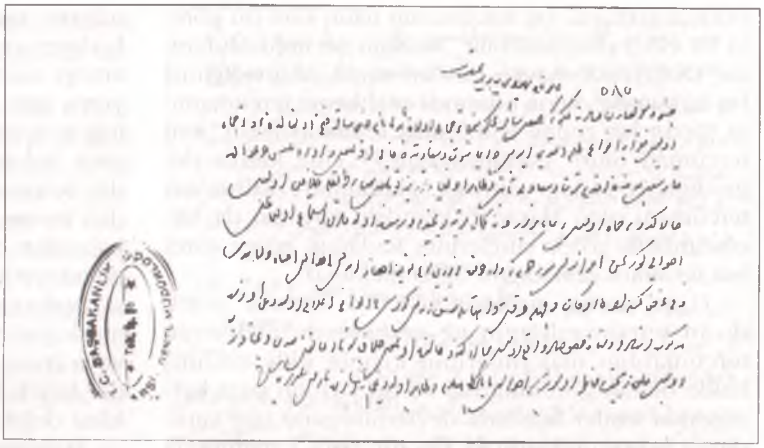

Mühimme Defteri 40, Hüküm no. 585.

TERCÜMANLARIN TAYİNLERİ VE AZİLLERİ

Osmanlı devletinde mahkeme tercümanlarının tayininde inisiyatifin kadıda olduğu kesin olarak bilinmektedir. Dolayısıyla kural olarak, kadı mahkemede tercüman olmak isteyen kişiyi seçer ve tayinini merkeze arz ve teklif ederdi. Tabii mahkeme tercümanlığı için aday gösterilen kişilerin bazı vasıfları haiz olması gerekiyordu. Genellikle kadı mahkemelerinde kadının yardımcıları olarak istihdam edilen diğer memurlar gibi bunların da öncelikle adil, salih, güvenilir kimseler olması şer'i bir zorunluluktu.[22] Eğer Divan-ı Hümayun kadının seçimini uygun bulur ve onaylarsa tercüman olarak istihdam edilecek kişiye tayinine dair bir hüküm gönderilir, tercümanlık görevi de hüküm tarihinden itibaren resmen başlardı. Bu tayin şeklini teyit eden kayıtlara mühimme defterlerinde az da olsa rastlanmaktadır. Örneğin Hasan adlı birisinin Halep şehrinde Mahkeme-i Kübra tercümanlığı hakkındaki bir kayıttan Divan-ı Hümayun'un, vazifesinden haksız yere azledilen tercüman Hasan'ın göreve iadesi için beylerbeyine ve Halep kadısına "hükm-i şerif" gönderdiğini öğreniyoruz. O halde tercümanı göreve intisap ettirmesi için kadıya, bilgi için de beylerbeyine divandan bir ferman yazılmaktaydı.[23]

Aynı şekilde şer'iye sicillerinde de bu hususu aydınlatan beratlar vardır: Kıbrıs şer'iye sicilinde kayıtlı 26 Zilhicce 1120 (5 Mart 1709) tarihli bir beratta Yerolimo veled-i Yanni adlı zimmi ifadesinde "mahkeme tercümanlığı berat-ı şerif-i âlişanım ile üzerimde olub" demektedir.[24] Demek ki tercümanlık tıpkı konsolosluk tercümanları ve mahkeme kâtiplerinde olduğu gibi berat ile oluyordu. Ancak incelenen belgelerden anlaşıldığına göre, beratların birer suretleri her zaman kadılar tarafından sicillere kaydettirilmemektedir. Bu nedenle yıllar itibariyle bir merkezde görev yapan mahkeme tercümanlarını ve hizmet sürelerini tespit etmek imkânsız görünmektedir. Bununla birlikte görevlerini dürüstçe yaptıkları ve haklarında şikâyet bulunmadığı hallerde azledilmedikleri anlaşılmaktadır. Bundan dolayı normal şartlarda bir tercümanın uzun süre bu görevi ifa ettiği düşünülebilir. Nitekim 40 nolu Mühimme Defteri'nde kayıtlı tarihini tespit edemediğimiz bir hükümde, Sakız adasında mahkeme tercümanlığı yapan bir zimmi için "Sakız fetholunalıdan beru tercüman olub" denilmektedir.[25] Yine kısaca değindiğimiz Halep şehrinde Mahkeme-i Kübra'nın tercümanı olan Hasan hakkındaki kayıttan da tercümanların görev sürelerinin kadıların görev süreleri ile sınırlı olmadığını öğrenmekteyiz.

Hatta şer'iye sicillerindeki bazı kayıtlar gerek divan tercümanlığının ve gerekse de mahkeme tercümanlığı makamlarının kişinin elde edilmiş hakkı olarak görüldüğünü ve bu yüzden para karşılığında kişiler arasında devredilmesine izin verildiğini göstermektedir.[26] Bu tür para karşılığında makam devirlerinin yaygın olup olmadığı hakkında bir hüküm vermek elimizdeki kıt bilgilerle imkânsız olmakla birlikte, birkaç devir işinin kadı mahkemesinde sicile kaydettirilmesi oldukça ilginç bir durumdur. Bu nedenle Lefkoşe siciline kaydedilen 26 Zilhicce 1120 h. (5 Mart 1709) tarihli bir anlaşmanın aynen aktarılmasında yarar vardır:[27]

> "Medine-i Lefkoşe mahallâtından Terbiyodi mahallesi sakinlerinden Yerolimo veled-i Yanni nam zimmi meclis-i şer'-i hatir lazimü't-tevkirde medine-i merkûmede bi'l-fiil mahkeme tercümanı olan iş bu baisü's-sefer diğer Yirelimo veled-i Madiyo nam zimmi muvacehesinde ikrar-ı tam ve takrir-i kelâm idüb bundan akdem mahkeme-i merkûme tercümanlığı berat-ı şerif-i âlişani ile üzerimde olub lakin hidmetin uhdesinden gelmeye kadir olmadığım ecilden iş bu mezbûr diğer Yirelimo'ya yüz seksen guruş mukabelesinde ferağ ve tefviz ve kasr-ı yed eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer tevaffuz ve kabul eyledikten sonra bedel-i mezkûrun bir miktarını bana ve maadasını emrimle düyûn-ı malûmemi eda idüb olvechile bedel-i merkûmu tamamen istifa ve kabz ve kabul eyledim min ba'd zikr olunan tercümanlıkla alaka ve medhâlim kalmayub ve husus-ı mezbure müteallika amme deaviyeden mezbur diğer Yirelimo'nun zimmetini ibra ve ıskat eyledim kat'an dava ve niza'ım yoktur didikte gıbbe't- tasdiki'ş-şer'i ma vakaa ve'l-hakk bi't-taleb ketb olundu.
>
> Fi'l-yevmi's-sadis ve'l-ışrin min Zilhiccetü'l-şerife lisene ışrin ve mie (1120)
>
> Şuhudu'l-hal:
>
> Ali Efendi İbn-i Muharrem; Mustafa b. Ahmed; Ramazan b. Hasan; Mustafa b. Mehmed"

Görüldüğü gibi mahkeme tercümanlığı görevinin bu şekilde bir yıllık bir süre için devri Osmanlı'da yaygın olan "gedik" sistemi[28] ile oldukça benzerlik arz etmektedir. Bu açıdan davaya konu olan tercümanlığın devir sözleşmesinin gedik sistemi içersinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışılabilir. Bilindiği gibi gedik, genel anlamda bir ticari işin icra edilebilmesi yetkisine sahip olmak demek olup bilhassa XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaşmıştır. Gedik sisteminin özü ticari bir iş yapabilmenin planlı ve sınırlı tutulması esasına dayanır. Şehirdeki bir işkolunda faaliyet yapacak esnafın miktarını, gerektiğinde artırıp azaltma işini yapma yetkisi Divan-ı Hümayun'a aitti. Osmanlı devletinde herhangi bir mesleği icra etmek sadece kişilerin iradesine bağlı değildi. Şahsın icra edeceği meslek alanında boş gedik bulunması gerekliydi. Sınırlı sayıdaki gediklerden birine sahip olabilmek için mevcut meslek erbabından birinin vefatı veya işini terk etmesi icap etmekteydi. Böyle bir şahıstan gedik satın alan kişi, herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadan mesleğini yürütebilmekteydi. Gedikler müstakar veya havai diye ikiye ayrılmaktaydı. Müstakar gedik belirli bir işyerine bağlı iken havai gedik mekâna değil şahsa bağlıydı.[29]

Mahkeme tercümanlığı yapma hakkının bedeli ödenerek satın alınabilmesi, bu mesleğin de gedik sistemine bağlı olarak yürütülmekte olduğunu göstermektedir. İlk bakışta tercümanlık hizmeti şahsa bağlı bulunduğundan havai gediği hatırlatmakta ise de tercümanlık hizmetinin belirli bir mahkemede yürütülmesi ve yetkinin sadece o mahkeme nezdinde geçerli sayılması sebebiyle müstakar gedik grubuna dahil etmek daha isabetli görünmektedir. Bu usulün mahkeme tercümanlığında ne zamandan itibaren tatbik olunmaya başladığını tespit edemedik. En azından XVIII. yüzyıl başlarından itibaren sistemin yaygın olarak bu şekilde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Böyle düşünmemize yol açan en önemli faktör, söz konusu yüzyılda tercümanlık gibi özel bir meslekten öte Osmanlı bürokrasisindeki pek çok memuriyetin dahi gedik gibi el değiştirmekte olduğu gerçeğidir. Örneğin saray tercümanlığı gibi sorumluk isteyen ağır bir görevin bile devredilebilmesi bunu göstermektedir.[30]

Mahkemede tercümanlığın bu şekilde kazanılmış hak kabul edilmesi tercümanların görevden ayrılmaları veya alınmalarının da bazı gerekçelere dayanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aksi takdirde kadılar da oldukça kazançlı olduğu anlaşılan bu görevi yapacak kişilerin tayininden maddi çıkar elde etmeye tevessül edebilirdi. Nitekim Halep'te tercüman olan Hasan ile ilgili kayıtta "Mahruse-i Haleb'in Mahkeme-i Kübrası'nda tercüman olan Hasan bundan akdem ref' olunub min ba'd tercümanlık hizmetin itmeyesün deyu hükm-i şerif virilmeğin" denilmektedir ki, buradan Hasan'ın mahkemedeki tercümanlık görevine yeni tayin edilen kadı tarafından gerekçe gösterilmeden son verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü tercüman Hasan "Asitane-i saadete" gidip "diyanet ve istikamet üzere" görevini yaptığını ve reayanın kendisinden memnun "şükran üzere" olduklarını ifade ederek Halep Müftüsü Mevlana Nasuh ve sabık Halep Kadısı Mevlana Biruz (?) ve Ferhad Paşa'nın arzlarını delil olarak takdim etmiştir. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun, beylerbeyine ve kadıya ferman göndererek "re'aya şükran üzere olub kimesneye teaddisi yoğise kendü tercümanlık hizmetine" izin verilmesini emretmiştir. Demek ki tercümanlar halktan şikâyet gelmedikçe ve zulümleri ile meşhur olmadıkça azledilemiyordu.

Buna karşılık görevini kötüye kullanarak reayaya zulüm ettiği tespit edilen tercümanların görevden alınmasının ise bizzat divan tarafından takip edilmekte olduğu görülmektedir. Yukarıda değindiğimiz Sakız mahkemesi tercümanı Pavli (?) hakkında yazılan bir hükümde fetihten beri tercüman olan bu kişinin "fukaraya envai zulüm ve teaddi idüb daima şirret ve şekavetten hali" olmadığı buna rağmen davalara karıştığı ifade edildikten sonra yakalanarak suçlarının araştırılması ve gereken cezasının verilebilmesi için teftişin usulüne göre tamamlanması istenmektedir.

Tercümanların gelir kaynakları konusunda elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak incelediğimiz 1709 tarihli belgede Yirelimo adlı tercümanın görevini yalnızca bir yıl için 180 kuruş gibi yüksek bir bedelle tefviz edebilmesi, mahkeme tercümanlığının oldukça kârlı bir meslek olduğunu göstermektedir. Hatırlanacağı üzere divan tercümanlığının devri ile ilgili belgede ferağ ve tefviz karşılığında 500 kuruş bedel ödenmişti. Dolayısıyla mahkeme tercümanlığının, divan tercümanlığı kadar olmasa da getirisi yüksek olan bir meslek olduğu anlaşılıyor. Nitekim 180 kuruşun XVIII. yüzyılın başlarındaki değeri ile Lefkoşe'nin herhangi bir mahallesinde özelliklerine göre iki katlı evlerden en az iki tane satın alınabilirdi. Örneğin Ramazan 1121'de Lefkoşe'nin içindeki Ayasava mahallesinde yol cepheli "bir bab-ı fevkani ve üç bab-ı tahtani hane", bir sundurması, kapısı ve bir asması ile birlikte 100 kuruşa satın alınabiliyordu.[31] 10 Şaban 1121 günü Kızılkale mahallesinde ise yol cepheli iki bab-ı tahtani ve bir bab-ı fevkani hane iki sundurması ve avlusu ile birlikte sadece 25 kuruşa satın alınabilmekteydi.[32] Nitekim 18 Haziran 1694 tarihli bir kayıtta Fenaromenu mahallesinden tercüman Kostanti v. Mihayil 220,5 esedi kuruşa bir ev satın almıştır.[33] Yine aynı yıl (5 Eylül 1694) Lazanya v. Pavli adlı bir tercüman 900 kuruş ödeyerek Lefkoşe'nin Hordacudissa mahallesinde bir ev satın almıştır.[34] Ancak bu tercümanın divan tercümanı mı yoksa mahkeme tercümanı mı olduğu belirtilmemiştir. Her halükârda elimizdeki belgeler ışığında mahkeme tercümanlığının geliri yüksek bir meslek olduğunu ve bunların ev satın alabilme gücü açısından değerlendirildiğinde orta gelir seviyesinin biraz üzerinde kimseler olduğunu söyleyebiliriz.[35]

Tercümanların bu kazancı nasıl sağladıkları önemli bir sorudur. Maalesef araştırmalarımızda bu hususa dair bilgiye rastlamadık. Bununla birlikte resmen para ile alınıp satılan bir meslek olduğu dikkate alındığında, tercümanlık hizmetlerini yürütenlerin bu çalışmaları karşılığında kendilerinden yararlanan davalı ya da davacılardan, günümüzdeki avukatlık ücretini hatırlatır biçimde, belirli bir meblağ tahsil ettikleri akla gelmektedir.

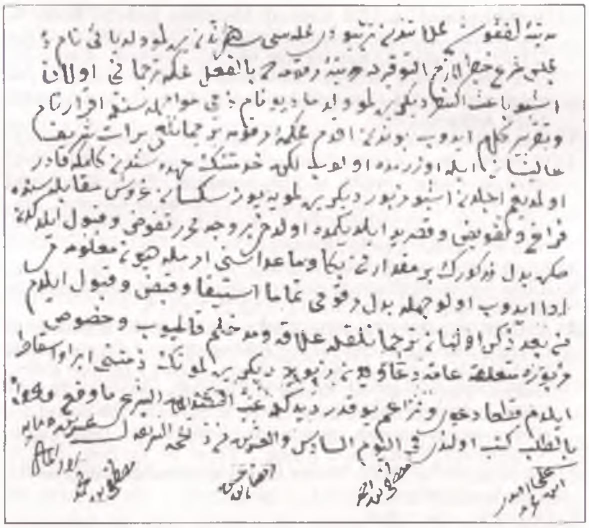

Kıbrıs Şer'iye Sicili 7.19/1: Mahkeme tercümanlığının devri.

SONUÇ

Bu çalışmayla Osmanlı adliye teşkilatında pek adları geçmemekle birlikte, reaya ile kadı mahkemesi ve dolayısıyla devlet ile reaya arasında irtibat kurulmasında ve ilişkilerin gelişmesinde önemli bir role sahip olduğuna inandığımız mahkeme tercümanlarını inceledik. Gerçekten de zorunlu olmadıkları konularda bile Rumların kadı mahkemesini sıklıkla kullanmalarında mahkeme tercümanları çok önemli rol oynamış olmalıdırlar. Ancak bu önemli rollerine rağmen mahkeme tercümanları hakkında bilinenlerin henüz çok az olduğu görülmektedir. Örneğin elimizdeki bilgiler mahkeme tercümanlarının gelir kaynakları ve miktarları, toplumdaki statüleri ve vardıysa -ki olmalıdır- imtiyazları konularına ışık tutmamaktadır. Bizden önce mahkeme tercümanlarını kısaca ele alan Orhonlu da bu konuya hiçbir şekilde temas etmemektedir. Bütün eksikliklerine rağmen bu hazırlık çalışmasının en azından mahkeme tercümanları konusunun önemini ortaya koyduğuna inanıyoruz. Zimmilerin Osmanlı toplumundaki durumlarının ve devlet ile ilişkilerinin anlaşılabilmesi için mahkeme tercümanları konusunun bütün şer'iye sicili ve İslam adliye teşkilatını araştıranlar tarafından dikkate alınması gerektiği muhakkaktır. Bundan dolayı bu kısa çalışma mahkeme tercümanları konusuna giriş olarak nitelendirilmelidir. ■

---

1. Bu konuda yerli bibliyografya için bkz. Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara, 1991. Yabancı kaynaklar içinde hâlâ temel eser olarak kabul edilen E. Tyan, *Histoire de l'Organisation Judiciaire en Pays d'Islam*, 1, Leiden, 1960.
2. İslam'da ve Osmanlı devletinde gayrimüslimlerin statüsü konusu için bkz. A. Fattal, *Le statut Légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrouth, 1958, s. 71 vd. Amnon Cohen, *Jewish Life under Islam. Jerusalem in the Sixteenth Century*, Cambridge, Mass., London, 1984. Geniş bir bibliyografya için K. Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court. 1110/39 h. 1698-1726*, The University of Birmingham, 1992 basılmamış doktora tezi ve R. Jennings. "Zimmis

(non-Muslims) in 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Ottoman Kayseri", *JESHO*, XXI/3 (1978), 225-293. Tanzimat Dönemi için bkz. G. Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu 1839-1914*, Ankara, 1989.

3. Fattal, *Non-musulmans*, s. 345 vd; Jennings, *Zimmis*, s. 250 vd.
4. U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, (Ed.) V. L. Menage, Oxford, 1973. s. 210. Jennings, "Kadı, Court and Legal Procedure in the 17th Century Ottoman Kayseri", *Studia Islamica*, XLVIII (1978), s. 161. Lefkoşe sicillerinden örnekler için bkz. Çiçek, *Zimmis*, s. 74.
5. Kıbrıs Şer'iye Sicili (KŞS) 7.61/2.
6. Kıbrıs şer'iye sicillerinde reayanın tercümanlar hakkındaki şikâyetleri için bkz. KŞS 7.61/2; 7.62/2; 7.100/3.
7. A. Cobham, (Ed.) *Excerpta Cpria: Materials for a History of Cyprus, with Appendix on the Bibliography of Cyprus* içinde Michael de Vezin, s. 369. H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Ankara, 1988, s. 67 vd. Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşe, Ocak 1994, s. 318-324. Bu eserin İngilizce versiyonunun tanıtım ve eleştirisi için bkz. Çiçek, "Osmanlılar Zamanında Kıbrıs", *Tarih ve Toplum*, 23/136 (Nisan 1995), s. 58-61. Eyalet divanı tercümanlarının görevleri hakkında bkz. KSS 7.4/2.
8. Gazioğlu, *age*, s. 318.
9. Kıbrıs'ta Rumlar arasındaki ilişkiler için bkz. Çiçek, "Living Together: Muslim-Christian Relations in Eighteenth-Century Cyprus as Reflected by the Sharia Court Records", *ICMR*, 4/1 (1993), s. 36-64.
10. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World (1571-1640)*, Newyork University, 1993. Bu kitabın türkçe tanıtımı için bkz. Netice Yıldız, "Kıbrıs ve Akdeniz'de Müslüman ve Gayrimüslimler", *Tarih ve Toplum*, 22/131 (Kasım 1994), s. 58-60.
11. Çiçek, *Zimmis*, s. 14.
12. Jennings, *Zimmis*, s. 291.
13. Jennings, *Zimmis*, s. 291.
14. Bu bilgi için Bulgar meslekdaşlarım Dr. Ivanova Svetlana ve Dr. Rozitza Gradeva'ya teşekkürü bir borç bilirim.
15. Bkz. Cohen, *Jewish Life*.
16. Serahsi, Tarablusi ve İbn Ferdun gibi İslam müelliflerinden naklen, Fahrettin Atar, *Adliye*, s. 149.
17. *Age*, s.149.
18. Orhonlu, *agm*, s. 179.
19. Konsolos tercümanları için bkz. Çiçek, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum*, 25/146 (Subat 1996), s. 17-23.
20. Hatta Kıbrıs'ın genel bir tarihini yazan Sir Hill 1785-1821 yılları arasını "Dragoman ve Piskoposların Hâkimiyeti" olarak nitelemektedir. Bkz. Sir George Hill, *A History of Cyprus*, IV, Cambridge University Press, 1952, s. 100-141.
21. KSS 25, s. 180.
22. Atar, *Adliye*, s. 149.
23. Mühimme Defteri 4, s. 115. Hüküm no. 1169.
24. KSS 7.19/1.
25. Mühimme Defteri 40, s. 254. Hüküm no. 585.
26. Örneğin 5 Cemaziyelâhir 1121 tarihli bir kayıtta Rali (?) v. Nikolu adlı bir Rum'un tercümanlık ve sarraflık hizmetinde ortağı olan Hristo v. Todori'nin görevini bir yıl süre ile 500 kuruş gibi yüksek bir bedelle Konstantin adlı bir Rum'a devrettiği kaydedilmektedir. KSS 7.75/3.
27. KSS 7.19/1.
28. Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, II, İstanbul, 1307, s. 29'da "Herkes istediği mahalde dükkân açub da san'at-ı asliye ve vazife-i zatiyesinin haricinde bulunan eşyayı dahi dükkânına cem' ve idhâr ile alub satmağa cür'et etmemek velhasıl her sınıf hangi san'atla me'luf idiyse yalnız anın icrasıyla meşgul olmak içün her dükkân ve mağazalara birer alamet vaz' edilmiş ve bu alamete gedik namı verilmiştir" demektedir.
29. Geniş bilgi için bkz. Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, İstanbul, 1338/1922, s. 652-657.
30. KSS 7.75/3.
31. KSS 7.94/2.
32. KSS 7.87/1.
33. Bkz. J. Merkelbach, *Die Protokolle des Kadiamtes Nikosia aus den Jahren 1105/06 (1693-1695)*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1991, s.100-101. Bu kitabın tanıtımı için Çiçek, "Lefkoşe Kadı Sicilleri", *Tarih ve Toplum*, 17/98 (Şubat 1992), s. 62-63.
34. *Age*, s. 134.
35. Krs. S. Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, Cambridge, 1987

ÇOK MERAK EDİLEN BİR SABETAYCI RİTÜELİ:

MUM SÖNDÜ

ILGAZ ZORLU

Sabetaycılıkla ilgili yapılan bilimsel araştırmaların en ciddi olanlarında dahi sansasyonel bir merakla incelenmeye çalışılan ve genel olarak "mum söndü" olarak tabir edilen dini ritüelin dinsel anlamı ve gelişim süreci genellikle bir sır olarak tüm gruplarca muhafaza edilmiştir.

Sabetaycılığı inceleyen yazarlar çoğunlakla Sabetay Sevi ve onun düşüncelerini ele almaktansa bu kapalı kalan konuyu irdelemekten büyük zevk almışlardır. Bu yazı kendisi de Sabetaycı kökenli bir aileden gelen ve olabildiğince ilk el kaynaklardan konu hakkında bilgi edinmeye çalışan bir tarihçi tarafından tarafsız bir gözle irdelenme amacıyla kaleme alınmıştır.

Sabetay Sevi'nin dini prensipleri incelendiğinde açık olarak görülüyor ki on sekiz emir aslında Torah'ta[1] belirtilen kuralların diaspora yaşamına ilişkin pratik uygulamalarla geniş olarak ele alınmasıdır. Ayrıca yine Kabalistik Mesih fikri de bu metinde formüle edilmektedir. Fakat bu metnin hiç kuşkusuz en çok tartışılan bölümü Prof. Küçük'ün Galante'den naklederek tercüme ettiği[2] sekizinci emir olan "zina etmeyeceksin!" prensibidir.

Sabetay Sevi'nin Ülgün'de sürgündeyken kayınbiraderi Yakov Kerido kanalı ile Selanik'teki cemaate emirlerini yolladığını bilmekteyiz. Nitekim onun kayboluşu sonrasında Kerido'nun cemaatin başına geçmesi de bu nedenledir. Her ne kadar o sıralarda yaşanan olaylar konusunda bugüne kalmış tarihi belgeler yoksa da genel olarak cemaatlerde anlatılan ve kulaktan kulağa gelen söylentilerden o günkü şartlar konusunda bilgi sahibi olmaktayız.[3] Buna göre Sevi kendisine bağlı iki yüz ailelik cemaatin tıpkı Tanah'ta anlatıldığı şekliyle birlik ve beraberlik içinde yaşamasını istemekteydi. Bu nedenledir ki Selanik'te tümüyle içe kapanık bir komünal hayat oluşmuştu. Fakat bir süre sonra cemaat içinde farklı dini yorumların ortaya çıkmasına paralel olarak bölünmeler baş gösterdi ve sonuçta da 18. yüzyılda üç farklı grup oluştu: Kapancılar, Yakubiler ve Karakaşlar.

Bu olay sonucunda da Sabetaycı teoride genel olarak gruplar arasında farklılıklar yaşandığı görülmektedir. O kadar ki, örneğin Kapancılar Karakaş grubu üyeleri için Hanyollu ifadesini kullanırlar; burada vurgulanmak istenen dinsel pratiklerinin on değişik dinden etkilendiğidir. Her grup bir diğerinin yaptıklarını eleştirmiş, zamanla gruplar arasında çok derin farklar ortaya çıkmıştır.

Sabetaycı cemaatler için Sevi'nin prensiplerine en sadık grup Kapancılar olmuştur. Zira Sevi'nin kayboluşu sonrasında meydana gelen ayrılmaların her biri genel olarak Mesih'in halifesinin tespiti kavgalarından kaynaklanmıştır. Yakubilere göre Kerido Mesih'in ulviyetine sahipti ve tıpkı onun gibi vecd haline ulaştığında birtakım haberler almaktaydı. Karakaşlar aynı şeyi Osman Baba için iddia ettiklerinde buna delil olarak Baruhya'nın Sevi'nin ölümünden tam dokuz ay sonra doğmasını göstermekteydiler. Bu kavgalar o kadar büyümüştür ki köken olarak hepsi Yahudi kültürünün bir parçası olmalarına karşılık bir süre sonra aralarında derin dini tartışmalar ortaya çıkmıştı.

Sevi'nin dinsel öğretisi genel olarak kabalanın yasakçılığa karşı olan prensiplerine dayanmaktaydı, nitekim Yahudiliğin ortodoks kanadınca belirlenen birtakım kuralların çoğu aslında Talmud'a dayanmaktadır. Bu nedenle de genellikle Tanah dışındaki kaynakları reddeden[4] cemaatlerce de benimsenmemektedir. Sabetaycılarsa Tora-Talmud ekolünün tam karşısındaydılar ve kabalasız bir Tora olamayacağını ifade ediyorlardı ve bunu yaparken de sürekli olarak sayılar ve harfler arasındaki bağlardan yararlanıyorladı; ancak bu da çoğu kez pek çok farklı fikrin ortaya çıkmasına yol açmaktaydı. Genel olarak dini ritüellerde (bugün elde bulunan kitapların ispatladığı üzere) klasik Yahudi duaları benimsenmekteydi, ancak son bölümde Davud'un mezmurları okunmaktaydı ve bununla ilgili yazılan ilahilere de başvurulmaktaydı. Tabii Mesih'in kendisine de dualar okumaktaydılar.

Fakat zamanla dinsel konulardaki serbestiler, *kaşer* ve *trefa*'nın kaldırılmasına[5] kadar vardı ve tam bu sıralarda da kabalistik bazı fikirleri benimseyen kişilerce bazı cinsel ilişki özgürlükleri gündeme getirildi. Cinsel özgürlük konusu aslında Tora'da tamamıyla mantıki tenakuzlarla dolu bir meseledir. Örneğin peygamber Lut'un[6] kızlarıyla ilişki kurması meselesi yorumlara yol açan bir meseledir ve soyun devamının bir zorunluğu olarak ele alındığı olmuştur. Aynı şekilde Davud'un[7] evli bir kadınla ilişki kurması ve ondan bir çocuk sahibi olmasının şeriatın emrettiği biçimde Tanrı tarafından cezalandırılmaması da yine din adamlarının farklı bakışlarına yol açmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da bazı Sabetaycı din adamlarının Lut örneğinden hareketle ensest ilişkiyi meşru kabul eden kararlar verdiklerini bilmekteyiz[8], ancak bu konuda Sabetay Sevi'nin yazılı bir emri olmadığı bilinmektedir. Son yıllarda Sevi'nin hayatını anlatan bazı eserlerde[9] bu konuyu bizzat kendisinin teşvik ettiği iddiaları olmuşsa da, bu tümüyle ispat edilememiştir. Bir teoriye göre bazı Müslümanların Nevruz olarak kutladıkları ve pek çok dini grup tarafından da kutsal kabul edilen 21 Mart gecesi Sabetaycılar için bir bayram olarak görülmekte ve burada bir tören yapılmaktadır. Bazı kaynaklar bu törende o güne kadar kuzu yenmediğini ve yemek sonrasında eş değiştirme şeklinde dini bir merasim yapıldığını iddia etmektedirler. Ancak tüm bu iddialar yazılı kaynaklara dayanmamaktadır.

Birkaç yıl öncesinde bu konuda yaptığım bir araştırmada söz konusu edilen bayramın kutlandığı bir cemaat üyesi tarafından kabul edilmişti. Bu kişi kendisinin bizzat şahit olduğu şekilde bu merasimin yapılışını anlatırken şunları söylemişti: Bu tarihte her ailenin erkek olan reisleri toplanmakta *khal* adını verdikleri dini bir merkezde bir kuzuyu okumaktadırlar. Hoca veya ogan adı verilen dini önderlerin merasim sonrasında bu kuzudan parçalar kestiği ve bu parçaların her aileye dağıtıldığı bilinmektedir. Fakat dikkat edilmelidir ki burada kadınlar yer almamaktadırlar ve cinsel bir ritüel de söz konusu değildir. Ancak bazı diğer cemaat üyeleri gözleriyle görmedikleri halde aile büyüklerinden işittiklerine göre bu şekildeki dini bir merasimin 20. yüzyılın başlarına kadar yapıldığını duyduklarını; ancak daha sonra Kapancılar grubunda bu hadisenin o zamanki cemaat ileri gelenlerinden olan tüccar Ata Efendi ile Halil Ali Efendi tarafından kaldırıldığını belirtmektedirler. Tabii bu konu tamamen belgelenememiştir.

Mum söndü ritüelinin tüm Sabetaycı gruplarda uygulandığına ait elde hiçbir kanıt yoktur ve bunun gerçekliği de tartışma konusudur. Ancak Sabetaycılığı sürekli olarak zararlı gören düşünceler tarafından bu konu her zaman istismar edilerek dilendiği gibi ele alınmıştır. Bu da cemaat üyelerinin daha da içeri kapanmalarına neden olmuştur.

Gönül arzu ederdi ki Sabetaycılığı ele alan araştırmacılar salt dinsel bağnazlıkla konuya yaklaşmasalar ve spekülatif iddiaları da gerçek gibi göstermeselerdi. Fakat maalesef bu konuda hiçbir ciddi araştırma yapılmadan tamamen duygusal bir dışlamadan hareket edilerek bilimsellikten uzak sonuçlara ulaşılmıştır.

Gerek Tanah'ta ve gerekse diğer bazı Doğu metinlerinde cinsel içerikli öykülerden hareketle[10] birtakım ahlaki sonuçların çıkarılması geleneği pek çok inanç ve felsefe sisteminde görülmektedir. Yapılması gereken böylesine ilginç iddiaların gerçekliğini aramak, bunların felsefi kökenlerine inmektir. Yoksa olaya pornografik bir gözlükle yaklaşmak, sonuçta bilimsel ve nesnel sonuçlara ulaşılmasına yol açmayacaktır. ■

---

1. Torah Musa'ya Sina'da inen bes kitaba genel olarak verilen addır.
2. Abddurrahman Küçük, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, s. 341-342.
3. Sabetyacılar kaybettiler. Bu yüzden pek çok gizli bilgi sadece kulaktan kulağa aktarılanlardan kaynaklanmaktadır. Fakat son 50 yıl icinde özellikle Kapancılar grubuna ait bazı aileler, ellerindeki dokümanların bir kısmını İsrail'e yollamışlar ve böylelikle de bir kısım dini olayların kökeni ortaya konabilmistir.
4. Buna Karaylar örnek olarak gösterilebilir.
5. Dini kurallara göre belirlenen yemekler.
6. Soyunun devamı için Lut'un kızları babalarıyla iliski kurmuşlardı.
7. Tanah 2. Samuel Bab: 11/12'de bu konu anlatılmaktadır
8. Bu konuda Gershom Scholem'in kaynakları oldukça dikkat çekicidir.
9. Sevi'nin Dr. olduğu iddia edilen Yesu Karilyo'nun biyografisi olan *İzmir'in Çılgın Dedikoduları* (İstanbul, 1994) adlı eserde bu iddialara yer verilmektedir.
10. Örneğin Mevlana'nın ünlü eseri *Mesnevi*'de bu sekilde öyküler vardır.

VENEDİKLİLERİN 1694 SAKIZ İŞGALİ VE İZMİR'İ TEHDİTLERİNE DAİR BİR SEYAHATNAME-HATIRAT

İLHAN PINAR

Martin Wintergerst'in Memmingen'de, 1670'lı yıllarda dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. İlk gençlik yıllarını fırıncılık öğrenerek ve ondan sonra da fırıncılık yaparak geçirir. Wintergerst'in dünyaya geldiği tarihlerde Memmingen, zamanın serbest şehirlerinden bir tanesidir ve Westfalya Barışı ile son bulan Otuz Yıl Savaşları'nın yıkıntısını üzerinden atmakla uğraşmaktadır. 16. yy'da oldukça zengin bir şehir olan Memmingen, ürettiği nitelikli kumaşlarla ün salmıştır. 17. yy başlarında 6000 olan nüfusu, savaşlar sonunda, yüzyıl ortasına doğru açlık, göç ve hastalıklar nedeniyle 3000'e gerilemiştir. Yalnızca 1635/36 veba salgını 2000 kişinin ölümüne yol açmıştır.

Savaşlar sonunda *Memmingen Chronik*'i yazan Christoph Schorer (1660), yurttaşlarını şöyle betimler: "...doğa onlardan akıllı ve hareketli olmayı esirgememiştir; fakat bu özellikler, uğraş ve çabalamayla, seyahat etmek ve tecrübe kazanmakla geliştirilmelidir. 'Armut piş, ağzıma düş'le ortada ne varsa onu görürsün, ama kıyıda köşede ne olduğunu göremezsin; ortada olanı değil, kıyıda köşede olanı görmek için dünyaya açılmak, yabancı diyarları gezmek gerekir."

Wintergerst sanki Schorer'in tavsiyesini tutmak istercesine, ondan otuz yıl kadar sonra, yaklaşık yirmi gemi değiştirerek 22 yıl boyunca, beş kıtayı kapsayan dünya yolculuğuna çıkacaktır. Kitabının birinci bölümünde, çocukluk fantezilerini anlatan Wintergerst, anlaşılıyor ki, bu çocukluk fantezilerini hiç unutmamış; aksine onları önüne hedef olarak koyup, belli bir yaştan sonra gerçekleştirmeye koyulmuştur.

Wintergerst 22 yıla sığan denizcilik macerasının yarısını Akdeniz'de, diğer yarısını da Doğu-Hindistan Kumpanyası hizmetinde Hint kıyılarında geçirmiştir.

Dönemin koşulları göz önüne alındığında, esir düşme (iki defa esir düşmüştür), köle olma, salgın veya geminin batması gibi nedenlerle ölüm olaylarının her an karşılaşılabilir bir durum olduğu düşünülürse, Wintergerst'in tüm bu olumsuzluklara rağmen yaşamını devam ettirebilmesi ve belleğine güvenerek (bu durum tarihsel bazı hatalara yol açmıştır), bir belge niteliği kaygısı duymadan (fakat günümüz için bu niteliği kazanmıştır ve dönemin Akdeniz'i üzerine kayda değer bir belgedir), sadece ve sadece yaşadıklarını çevresindekilerle paylaşmak için yazmış olması olağanüstüdür.

Wintergerst için söylenebilecek en özlü ifade, onun geleceğin ve geçmişin değil, yaşadığı anın, içinde bulunduğu ortamın insanı olmasıdır. Belki onu tanımaya yarayacak bir ipucu da, yaşadığı ürpertici olaylar ve yaşının genç olması (bu maceraya 18 yaşında başlamıştır) sonucunda, uykusunda gördüğü kâbuslar nedeniyle hayaletlerden korkmasıdır.

Wintergerst'in ülkesine döndükten sonra kaleme aldığı hatıraları 1712 yılında Memmingen'de, 1713 yılında da Frankfurt'ta yayımlanmıştır. 1932 yılında Memmingen baskısına sadık kalınarak yeniden yayımlanan eser, 1988 yılında Rainer Redies tarafından günümüz Almancasına uyarlanarak tekrar yayımlanmıştır.

Sakız adasının işgali, İzmir'in tehdit edilmesi gibi savaşlara katılan Wintergerst, hatıralarıyla Akdeniz'in on bir yıllık tarihine ve Osmanlıların o yıllara dair Akdeniz'deki konumuna ilişkin önemli bilgiler aktarmaktadır.

Şubat 1688'de, çocukluğundan beri düşlerini kurduğu uzak yerlere gitmek ve oraları görmek amacıyla, fırıncı olarak çalıştığı doğduğu şehirden ayrılan Wintergerst, Leipzig'e gider. Yolda uğradığı çeşitli kasaba ve şehirlerde çalışma imkânı arar; Frankfurt'ta tanıştığı ve yine kendisi gibi macera arayan arkadaşıyla Bavyera ve çevresinde üç gün orda beş gün burada dolaşır durur.

1689 yılında Augsburg'dan ayrılan Wintergerst, Venedik'e gelir ve bir Alman fırıncının yanında çalışmaya başlar. Fakat fırıncılık onu sıkmaktadır ve o daha heyecan verici ve daha serbest olabileceği bir ortam aramaktadır. Bu nedenle, bir Hollandalı kaptanın tercümanlık teklifini kabul eder (fırıncılık yaptığı süre içinde çatpat İtalyanca öğrenmiştir). Böylece onun kâh denizci kâh asker olarak yirmi yıla yakın sürecek denizcilik yaşamı başlamış olur. Sırasıyla Hollanda ticaret gemilerinde ve İspanya kraliyet donanmasında görevler yaparak tecrübeler kazanan Wintergerst, 1691 kışında geldiği Livorno'da, bir gemide iş bularak önce Messina'ya, oradan da Venedik'e geçer. Burada Antonio Zeno komutasında Mora'ya hareket edecek olan dört Vene-

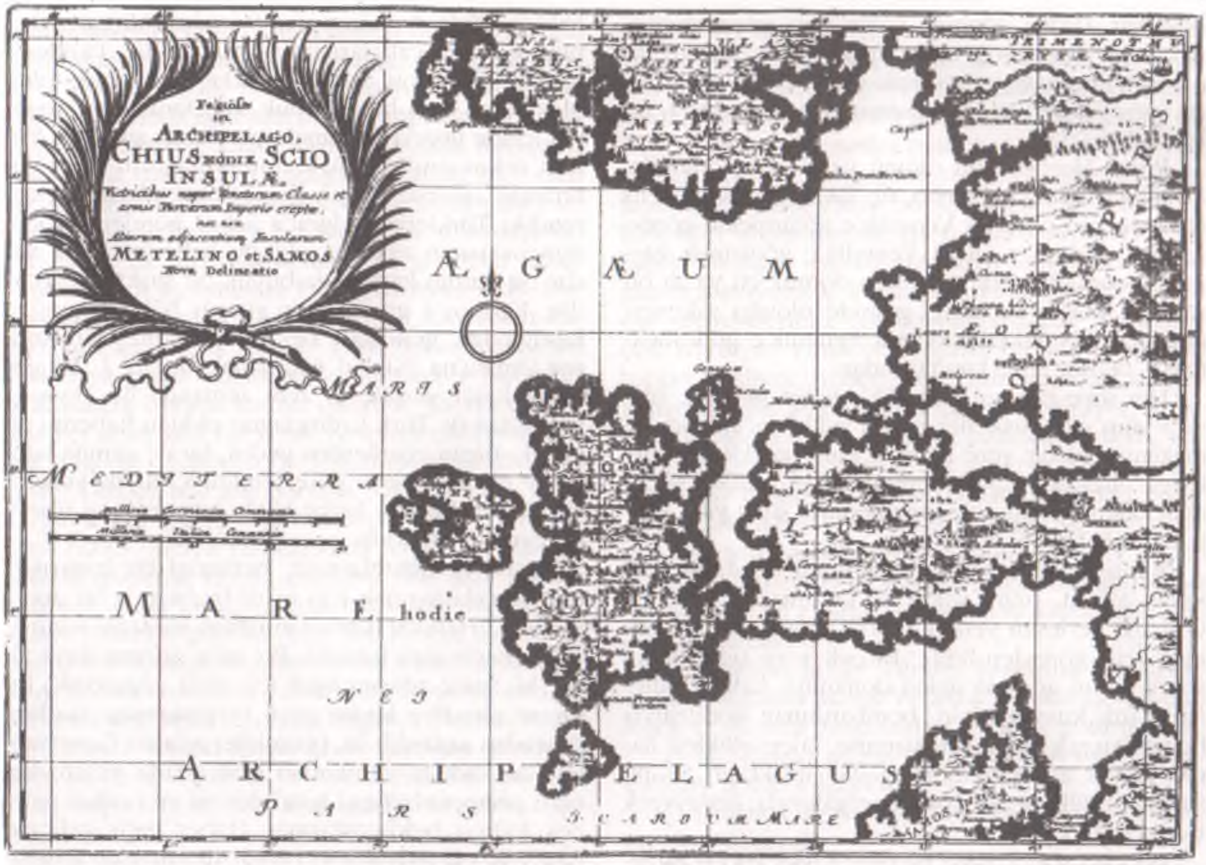

Sakız Adası, İzmir ve civarı.

dik savaş gemisinden biri olan "Viktoria"da topçu astsubayı olarak askerliğe başlar. Bu küçük donanmaya, daha önce Girit'i Osmanlı egemenliğine bırakmak zorunda kalan Prens Morosini de dokuz kadırgasıyla katılır; ticaret gemileriyle birlikte 40 gemilik bir donanma meydana getirilir ve Mayıs 1692'de Mora'ya doğru yola çıkılır. Yolda donanmaya asker takviyesi yapılır; fakat denize alışık olmayan acemi askerler, yer yer karadan gitmek zorunda kalırlar. Tabii bu durum yollarda birçok askerin telef olmasına yol açar. Yolda, gerek Osmanlılardan alınan gerekse uzun zamandır Venediklilere ait olan adalar denetlenir ve donanmanın ikmali yapılır. Nauplion'a gelindiğinde, burada Alman komutan Rosa'nın emrindeki 26.000 askerden, piyadelerin hepsi, süvarilerin bir kısmı gemilere alınır ve Korint'e yola çıkılır. Korint'te, Türk karargâhının bir saat uzağında karargâh kurulur; her iki taraf da temkinlidir; bir çatışma olmaz. Fakat Venedik gemisinin ikmal için gönderdiği gemiler, Türkler tarafından saldırıya uğradığından, Amiral Morosini, Wintergerst'in deyişiyle Atina'yı seyretmeye doyum olmayan Egina adasını ele geçirerek Türklerin Atina'dan çıkışını kontrol altına alır. Wintergerst, bu noktada, Atina'nın çok kalabalık olduğunu, şehrin ve çevresinin Türklerle dolu olduğunu dile getirdikten sonra, Venediklilerin Atina'nın sahibi olduklarının nişanı olarak iki mermer aslanı Venedik'e götürdüklerini ve şehrin Venedik'e 12.000 imparatorluk taler'i ödemesi karşılığında özgür bırakıldığını belirtiyor. Aynı zamanda, karada bulunan ordunun Türklerle savaşmaktan çok daha önemli bir işi olduğunu ve çevrede çok miktarda bulunan akreplerle savaşmak zorunda kaldığını ekliyor. Akrepler yüzünden iki defa yer değiştiren ordu, sonunda çareyi, Nauplion'a taşınmakta bulur.

Bu tarihten Sakız işgaline kadar olan olaylar şöyle gelişir:

1692 sonbaharında askerler, alabildiği kadarıyla kalyon ve kadırgalara bindirilerek Nauplion'a getirilir. Kalan on beş savaş gemisi, Türk donanmasının Çanakkale'de olduğu bilinmesine rağmen, Boğaz'ın ağzına demirler. Burada beklemekle bir şey elde edilemeyeceğini anlayınca, Selanik'e hareket edilir ve şehir bombalanır; şehrin sermayesini ellerinde bulunduran Yahudiler istenen haracı vererek şehrin tamamen bombalanmasını önlerler. Bundan sonra donanma yeniden Nauplion'a döner. Donanma amirali Prens Morosini 72 yaşında burada ölür.

1693 ilkbaharında Venedik'ten gelen yeni askerlerle takviye edilen ordu Korint'te karargâh kurar, askerler karaya çıkarıldıktan sonra, savaş gemileri, Girit'teki iki Venedik kalesinin ikmali için yola çıkar. Girit'ten Kudüs'e götürülmek üzere yüklenen mermer sütunlar ve kereste, Yafa'ya indirilerek, burada Kudüs'e götürmek üzere küçük teknelere boşaltılır. Girit'e dönmek üzere yola çıkan donanma, yolda karşılaştığı diğer Venedik savaş gemilerinin katılımıyla ve gelen emir üzerine, Ege'de olduğu varsayılan Türk donanmasının peşine düşer; fakat bulamazlar.

Prens Morosini'nin ölümü üzerine Antonio Zeno amiral olmuştur; Zeno, üç savaş gemisini Prens Morosini'nin ölüsünü Venedik'e götürmekle görevlendirir. Askerler ölüyü Venedik'e götürmek istemediklerinden, ceset üzerinde domuz eti yazılı bir sandığa konur ve hangi gemide olduğu askerlerden gizlenir. Askerler cesedi Venedik'e götürmektense, denize atma taraftarıdırlar.

Her şeye rağmen Venedik'e gelen gemiler, ölüyü teslim eder; askerler on iki aylık alacaklarını almazlarsa, hiçbir yere hareket etmeyeceklerini söylerler; direnişin büyümesine meydan vermeden paralar ödenir; bunun üzerine gemiler, aynı yılın sonbaharında Nauplion'a döner.

Wintergerst'in bulunduğu gemi de dahil dört savaş gemisi, sınıra yakın ve korumadan mahrum Osmanlı yerleşim yerlerini taciz etmek ve haraç almak için görevlendirilir. Birçok yere uğradıktan sonra Sisam adasına gelen donanma, kalede bulunan Türk kuvvetlerinin, bombardıman korkusuyla beyaz bayrak çekmeleri üzerine, talep ettikleri haracı alarak adayı bombalamadan uzaklaşır; Sisam, Sakız, Midilli ve Skyros güzergâhında ilerleyerek Korint'e döner.

Bundan sonra Sakız işgaline kadar geçen zamanı Wintergerst'in kaleminden izleyelim.

"... Korint'te bıraktığımız arkadaşlarımızı alarak, geçen kışı geçirdiğimiz yere gelerek kışlık karargâhımızı kurduk. 1694 ilkbaharında yeni asker ve savaş gemileriyle buluşmak üzere Nauplion'a hareket ettik ve burada buluşarak muazzam bir donanma meydana getirdik. Donanmamız, her biri 40 topa sahip 26 savaş gemisi ve her biri 18 top ve 36 aslanbaşına [gemilerin her iki ucunda bulunan ve düşman gemiyi batırmaya yarayan çıkıntı, İ. P.] sahip 6 kalyondan oluşuyordu; bu gemiler olağanüstü güçlüydü ve her birinde altı-sekizi köle olmak üzere 60 kürekçi, 40 tayfa, 7-8 konstabel (topçu astsubayı) ve 700 askerden oluşan alaylar bulunuyordu. Ayrıca, 42 kadırga, 30 galyot, 2 yangın söndürme gemisi, 2 bombardıman gemisi ve cephane ve erzak yüklü 12 ticaret gemisi vardı.

Donanmamız, 7 Malta ve 4 Roma (Papalık) kadırgasının katılacağı Portopores'e doğru yola çıktı; onlar bizden sonra geldiler, fakat limana girmeden açıkta demirlediler. Durumu hemen amiralimize bildirdik. Gelenler donanmaya gönüllü olarak katılmalarına rağmen, eğer limanda bizimle birleşmelerini istiyorsak, amiralimizin çıkıp onları karşılamalarını talep ediyorlardı. Amiralimiz de bu istek üzerine, gitti ve onları karşıladı; bunun üzerine yapılan tören akşama kadar sürdü.

Bu birleşmeden sonra, Euböa'ya (Eğriboz) hareket etmeye karar verildi; fakat rüzgâr önümüzü kestiği için Çanakkale Boğazı'na gitmek zorunda kaldık. Türk donanmasının nerede olduğuna dair bilgi edinme çabalarımız boşuna oldu; Türklerin nerede olduğunu, hatta Çanakkale önlerinde olup olmadığını dahi bilmiyorduk. Bu durumun çaresizliği içinde geceyi geçirmek için demir attık; bir Yunan teknesinden Türk donanmasının İstanbul önünde askersiz olarak beklemekte olduğunu öğrendik; Türklerin Belgrat'a asker gönderdiği için donanmasının askersiz olduğu haberini alana kadar bu durum karşısında büyük bir şaşkınlık geçirdik. Eğriboz'a gitmek için rüzgâr hâlâ yolumuzu kestiğinden, genellikle bekleme yerimiz olan Andros Limanı'na [Kiklad takımadalarından, İ. P.] gitmeye karar verdik, ki aynı zamanda bu çevrede Rodos'tan üç Türk kadırgasının olduğu haberini almıştık. Bizim gemilerden yedisi, bu üç gemiyi takibe ve ele geçirmeye görevlendirildi; biz de yelkenleri açarak Kıbrıs'a kadar gittik, fakat eli boş olarak donanmaya döndük.

Gemi komutanlarımız, herhangi bir başarısızlıkla karşılaşmamak için eylül başlarında bir araya geldiler. Harekât komutanlığının toplantı sonucu aldığı karar gizli tutuldu. Bir gece ansızın emir aldık ki, Sakız adasını işgal için yola çıkacaktık. Bu emrin şimdiye kadar gizli tutulmasının nedeni sonradan anlaşıldı ki, bizimkiler adanın Cenevizlilere ait olduğu zamandan beri adada yaşamakta olan piskoposla ilişki içindelermiş ve ondan gelecek haberi bekliyorlarmış. Haber gelir gelmez, tam yol yola koyulduk; rüzgâr durumu da lehimize olduğundan 7 Eylül 1694 sabahı tan ağarırken ada önlerindeydik. Adanın işgal edilmesi düşüncesi bizi çok şaşırtmıştı; çünkü, kimse böyle bir karar beklemiyordu ve ada sakinleri de uzun zamandan beri limanlarında işgal donanması görmemişti; ada açıklarına geldiğimizde liman Türk gemileriyle doluydu.

Türkler kaleden bize ateş açmasına rağmen, biz hiçbir şey yapmadan öylece bekledik -sanki biz ateş edemiyormuşuz gibi. Harekât komutanları amiralin yanında bir araya geldiler ve herhangi bir haber sızmaması için geceyi birlikte geçirdiler; mühendisleri de yanlarına çağırdılar ve mühendislerin bir Malta kalyonuna binerek adaya çıkmalarına ve gözlem yapmalarına karar verdiler. O güne kadar mühendis olmanın hiçbir zorluğu yoktu; işte şimdi önemli görev onları bekliyordu.

Geceyarısı, tüm kara kuvvetlerinin kadırgalara binmesi emri geldi; savaş gemilerine kıyasla kadırgalarla adaya daha kolay çıkılabileceği düşünülmüştü. Sıra biz astsubaylara (konstabel) gelince, bizlerin amiral gemisiyle adaya çıkmamıza kara verilmişti; sadece her gemide bir astsubay kalacaktı; en genç astsubay olarak benim gemide kalmam kesinleşince, komutanıma gittim ve adaya çıkmak için izin istedim. Bütün kuvvetler kadırgalara yerleştikten sonra, sabahın erken saatlerinde adaya doğru yola çıktık. Biz daha adaya çıkmadan evvel Türkler 3.000 süvariyi nar ve limon ağaçları arkasına saklamışlar. Önce biz onları fark etmedik; ama onlar hareket edince varlıklarının farkına vardık. Böyle durumlarda alışkanlık olduğu üzere, bir merhaba diyelim dedik ve ağırlıkları nedeniyle kadırgaların ortasında bulunan Fransız toplarının yarısını adaya yönelttik. Topları, içi kurşun dolu torbalarla doldurduk (torbaların içinden yuvarlak bir odun geçiriyorduk ki, torbalar kurşun biçimini alsın) ve Türkleri görür görmez bu torbalarla selamlayıverdik. Daha ilk atışlarda kelleler ve gövdeler uçuşmaya başladı ki, ortalıkta Türk görünmez oldu. Bunun üzerine karaya asker çıkarmak için yeteri kadar alan kazanmış olduk. Türk donanmasından korkmaya gerek olmadığından gemilerde hiç asker bırakmadan hepsini karaya çıkardık. Karaya çıktığımız yer tepsi gibi bir yerdi ve asker çıkarmak için çok uygundu. Kaleden bir top atımı uzaklıktaki bu yerde Türkler bizi zor duruma sokabilirlerdi, fakat karanlık olduğu için görünmeden ilerleyebildik. Eğer bizim buraya çıkacağımızı haber alıp burayı tahkim etselerdi, karaya çıkışımız bize kale zaptından çok daha pahalıya mal olabilirdi. Her şey o kadar yolunda gitti ki, kısa bir sürede kimsenin burnu bile kanamadan tüm asker karaya ayak bastı. Ardından amiral bir raket attı ki, bunun anlamı, herkesin sağ salim karaya çıktığıydı. Bunun üzerine tekneler, topları almak üzere gemilere gönderildiler ve daha o günün (8 Eylül) erken saatlerinde kaleyi topa tutarak, Türklere adada olduğumuz haberini verdik.

Kaleden sadece yüz adım uzaklıkta bir tepe vardı ve göründüğü kadarıyla Türkler geceden bu tepeye küçük toplar yerleştirmişlerdi. Askerler ilerlemeye başlayınca, Türkler, tepeyi bırakarak, duvarların arkasına çekildiler. Tepeyi aldık ve hendekli kapıyı çok iyi görebildiğimiz bu tepeye dört top yerleştirdik; çünkü, bu tepe su hisarına sadece altmış adım uzaklıktaydı ve su hisarının toplarla tahkim edildiği göz önüne alınırsa, Türkler bu tepeyi çok kolay bombalayabilirdi. Fakat kısa sürede onları öyle bir ateşe tuttuk ki, bir süre sonra topları kullanılamaz hale geldi. Güvenlik açısından tepeye siperler kazdık ve ordu, kalenin hemen yanında yer alan, bir köy gibi surlarla çevrili olmayan şehre doğru ilerledi. Şehri kısa sürede öylesine yerle bir ettik ki, burayı gören kimse, burada önceden bir şehir olduğunu söyleyemezdi. Öyle güzel bir düzlük meydana geldi ki, kalenin surlarından bakan birisi, yarım saat uzaklığı engelsizce görebilirdi.

Kalenin kara kapısına doğru ilerliyorduk; yolumuz düz bir alan olduğundan, yanı sıra da, sıkı bir saldırı hazırlayabilirdik. Aynı zamanda, bir de batarya oluşturuldu ve on iki ağır topla takviye edildi. Bu arada ben önceki tepede görevlendirilmiştim ve su hisarını topa tutuyorduk. Kuşatma 12 Eylüle kadar devam etti ve Türklerin topları sustu. Biz ateşe devam edeceklerini düşünüyorduk, fakat devam etmediler. Devam edemeyeceklerine kanaat getirince, tepeyi bırakarak ilerlemeye başladık ki, o zaman, Türklerin toplarının bertaraf edildiğini gördük; bizim işimiz böylece bitmişti; paydos edebilir ve yeni bir görev bekleyebilirdik. Kalenin öte taraftaki askerler tarafından yerle bir edildiğini görünce, adanın içlerine doğru bir saat kadar ilerledik ve oldukça zengin ganimetler bulduk. O kadar çok ipek ve benzeri eşya ele geçirmiştik ki, bunları eşeklerle taşıdık; eşyalarla yüklü böyle bir eşek için Maltalılara dört imparatorluk taleri ödüyorduk. Değerli halılar ve diğer eşyalar arasından hangisini seçeceğimizi şaşırıyorduk. Fakat para ve mücevher olarak ele geçirdiklerimiz çok az miktardaydı. Moralimiz çok iyiydi ve yirmi dört saatte bir nöbet tutarak topları bekliyor, nöbeti olmayanlar eşekleri almaya gidiyordu. Bu arada saldırı başarıyla sürüyor ve bizimkiler vurucu son saldırıya hazırlanıyorlardı. Kale duvarında büyük bir gedik açtıktan sonra yerleştirilen bir başka bombanın patlatılmasından önce, 17 Eylülde kaleye bir elçi gönderildi ve teslim olmayı isteyip istemedikleri soruldu. Türkler teslim olmayı kabul ettiler ve hemen esirler değiştirilmeye başlandı ve 18 Eylülde aşağıdaki noktalar üzerinde anlaşma sağlandı.

1) Adadaki bütün Türkler yanlarına taşıyabilecekleri mallarını alarak Venedik gemilerine bindirilecek ve iki saat uzaklıktaki Çeşme'ye götürülecek.

2) Müslüman olmuş bütün Hıristiyanlar Venediklilere teslim edilecek.

3) Limanda ve kalede bulunan her şey galiplerin eline geçecek.

Limanda irili ufaklı altmış gemi saydık; bunlar arasında peşlerine düştüğümüz Rodoslu üç Türk kadırgası da vardı, ki zamanın en iyilerindendi.

Din değiştirenler arasında dikkat çeken, babası Venedikli bir astrolog olan birisi vardı; astrolog baba, çocuğunun dünyaya geldiği anda, imansız bir insan öngörüsüyle, onun eceliyle ölmeyeceği sonucuna varmış; bunu değiştirmek için de baba her yola başvurmuş ve çocuk belli bir yaşa gelene kadar onu saklamış; bu yaştan sonra çocuğunu bir manastıra vermiş; herhalde azrail de bu genç papazın canını almaktan vazgeçmiş ki, onu kendi haline bırakmış ve çekip gitmiş. Papaz da din görevlisi olarak orduya girmiş; böyle bir fırsattan yararlanarak, Türklerin yanına sığınarak, onların dinine geçmiş; ondan sonra devlet hizmetinde çok çabuk yükselerek, sonunda Sakız paşası olmuş. Yapılan anlaşma gereği, Türkler Çeşme'ye götürülmek üzere gemiye bindirilirken, bu adam da Türkler arasında sıvışmaya çalışıyordu. Fakat biz onu nasıl tanıyacağımızı gayet iyi biliyorduk. Türkler önümüzden bir bir geçerken, sıra ona gelince, durması söylendi; kısa sürede mahkemesi yapıldı ve neden ve nasıl Sakız paşası olduğu soruldu.

Kaleyi ele geçirdik ve savaş sırasında zarar gören yerler onarıldı; bombalar, yerleştirdiğimiz yerlerden çıkarıldı ve şehrin sağlam kalan yerlerine yerleştirilerek, şehir yerle bir edildi. Biz bu işlerle uğraşırken, donanmaya gönüllü olarak katılan ve bundan dolayı kimseden emir almayan Romalı ve

Maltalı kadırgalar, hâlâ talanla meşguldüler ve ne bulurlarsa gemilerine yüklüyorlardı.

Adada kışlık karargâhımızı kurduk; burada bulunduğumuz zamanda her türlü meyve ve sebze olgunlaşmış olduğundan bunların toplanması gerekiyordu; biz de hiçbir şey bırakmamacasına hepsini topladık; çünkü Büyük Türk'ün bizi bu adada uzun süre barındırmayacağını biliyorduk; her şeyden önce Sakız Adası ikmal için yaşamsal öneme sahipti. Büyük paşalar da zaman zaman buraya uğruyorlardı; hatta o zamanlar Büyük Sultan'ın kız kardeşi de seçkin Türklerle birlikte adada bulunuyordu.

Ege Denizi'ndeki adalar arasında, hangisinin daha bereketli olduğu yolunda çeşitli iddialar ortaya atılırdı. Kuşku yok ki, bu konudaki birincilik bizim Sakız adasınındır. Tanrı her meyveyi bu adaya bahşetmişti; misket üzümü, limon, turunç, nar, kaliteli şarap ve bol miktarda incir, adanın zenginlikleri arasındadır. Adadaki evler, Doğu'ya özgü olarak, düz çatılara sahipti ve bu çatıların üzeri bol miktarda kurutulmaya bırakılmış incirlerle doluydu. Adada ayrıca bol miktarda ipek ve pamuk da üretiliyordu; fakat sultan, adadan en büyük geliri, yılda üç defa ürün veren antepfıstığından elde ediyordu. Bu ağacın verdiği ilk ürün bir fındık büyüklüğündedir; ikinci ürün ise daha küçüktür ve son ürün ise bu meyvenin bizde bilinen büyüklüğündedir. Sultanın bu meyveden elde ettiği yıllık gelir, 80.000 imparatorluk taleridir. Adada çok sayıda Rum ve Cenevizli de yaşamaktadır ve kendilerine ait kiliselerde dini ibadetlerini yerine getirebilmektedirler.

Olağanüstü öneme sahip bir yapı bulunmamaktadır; sadece üç hisardan oluşan kale bunun dışındadır. Öte tarafta bir kale daha bulunuyor, fakat çok sağlam bir yapı değildir; burada bulunan şehir, biz onu yakıp yıkmadan önce güzel bir görünüme sahipti. Buradaki en önemli mimari eser hamamdır. Çevresi 250 adım olan bu hamamın ortasında, 160 gümüş boru bulunan devasa mermer sütun yer almaktadır. Hamamın çeşitli yerlerine alçak oturaklar yapılmıştı ki, her isteyen istediği sıcaklıkta banyo yapabilsin diye. Duvarlar alçıdandı ve öyle sağlam yapılmıştı ki, türlü uğraşımıza rağmen yıkmak mümkün olmadı. Bu civardaki manzara çok güzeldi. Kocaman bahçeler içine yapılmış çok güzel evler vardı ve çevreleri duvarla çevrilmişti.

Biz adaya geldiğimizde, bu Türk adası tam bir cennet gibiydi, fakat biz geldikten beş ay sonra tamamıyla bir harabe görüntüsüne büründü. Çünkü nerede ne varsa tarafımızdan talan edilmişti. Artık şarap içemeyecek duruma gelince, kalan şarapları yerlere döküyorduk; diğer yiyeceklerle de aynı şeyi yapıyorduk. Sonradan bunun faturasını aç kalarak yine kendimiz ödeyecektik. Adanın en büyük camisini atlarımız için ahır olarak kullandık. Türklerin bize davrandıklarından daha iyi davranmak istemiyorduk; her ne kadar bizim Tanrımız onların Muhammed'inden başka şeyler emretmiş olsa da. Hıristiyan adı, bu imansızlarda alçaklıkla özdeş tutulmaktadır; zira Tanrımızın sahip olduğu sabır ve hoşgörüye inanmamaktadırlar.

Kaleyi tam ele geçirmiştik ki, 40 kadar Türk kadırgasının adaya doğru yardıma gelmekte olduğunu öğrendik. Bunun üzerine kalenin onarımına önem verdik. Türkler adanın işgal edildiğini haber alır almaz, Anadolu kıyıları boyunca, ta İstanbul'a kadar her yerde ateşler yanmaya başladı. Bunun anlamı düşmanın karada olduğuydu.

Kadırgalar çekildi ve İstanbul'a, Venediklilerin adada bulunduklarını donanmaya haber verdiler. Durumu haber alan Büyük Sultan küplere bindi ve bir araya getirdiği askerlerle donanmayı tekrar silahlandırarak, her ne pahasına olursa olsun, adanın tekrar ele geçirilmesi emrini verdi. Biz bunu haber alınca, olduğumuz yerde beklemektense, gelen donanmayı karşılamak istedik ve yola çıktık. Midilli açıklarında karşı karşıya geldik.

Türklerin 21 savaş gemisi, 60 kadırgası vardı. Karşı karşıya geldiğimiz anda savaş durumu aldık, fakat toplanan harekât komutanlığı, hava karardığı için savaş yapılmamasına, düşmana daha yakınlaşılmasına karar verdi. Biz daha hareket eder etmez Türkler korktular ve telaşa kapıldılar. Ne yapacaklarını bilemez haldeydiler. Karaya yakın olan kadırgalar, biz saldırırsak başarısız olacaklarını tahmin ediyorlardı. Saldırmamızı daha fazla beklemediler ve Voige (Foça?) adasının arkasında güvenli bir yere gittiler; biz de onları gözden kaybettik. Böylece çok iyi bir zaferi elden kaçırmış olduk. Ertesi güne kadar olduğumuz yerde kaldık ve günün ağarmasıyla onları aramaya koyulduk. Sakız ağaçlarının arasında onları görünce, hemen üzerlerine yöneldik. Fakat onlar bu defa telaşla İzmir Limanı'na sığındılar. Biz de onları takip ettik. Fakat onları kovalamaktan çok sanki onlara refakat ediyorduk. Türkler limana ulaştılar, biz de açıklarda demirledik. Donanma komutanlığı defalarca toplandı ve İzmir'in bombalanmasına karar verdi. Bunun için iki bombardıman gemisi görevlendirildi. Tam görev yerine getirilecekti ve mükemmel bir zafer elde edilecekti ki, o anda esen bir rüzgâr, altın veya gümüş ocağından üzerimize kum yağdırmaya başladı ve hemen orayı terk etmek zorunda kaldık.

İzmir, çok iyi bir ticaret şehridir ve burada çok sayıda Hıristiyan yaşamaktadır. Limanda üç konsolos gemisi bulunuyordu ve bunlar, İngiliz, Fransız ve Hollanda konsoloslarıydı. Şehri bombalayacağımız haberi Türkler tarafından duyulur duyulmaz, hemen Hıristiyanları rehin almışlar ve eğer şehre bir bomba dahi düşerse, şehirdeki bütün Hıristiyanları öldüreceklerini söylediler. Bunun üzerine üç konsolos bir filikayla yanımıza geldiler ve yarım gün yanımızda kaldılar. Bu sırada, esen rüzgâr filikadaki kumu gemiye savurdu. Bunun üzerine hemen yola çıktık ve Sakız'a gittik. Adayla Anadolu arasında Şubat 1695'e kadar kaldık. Sanki biraz

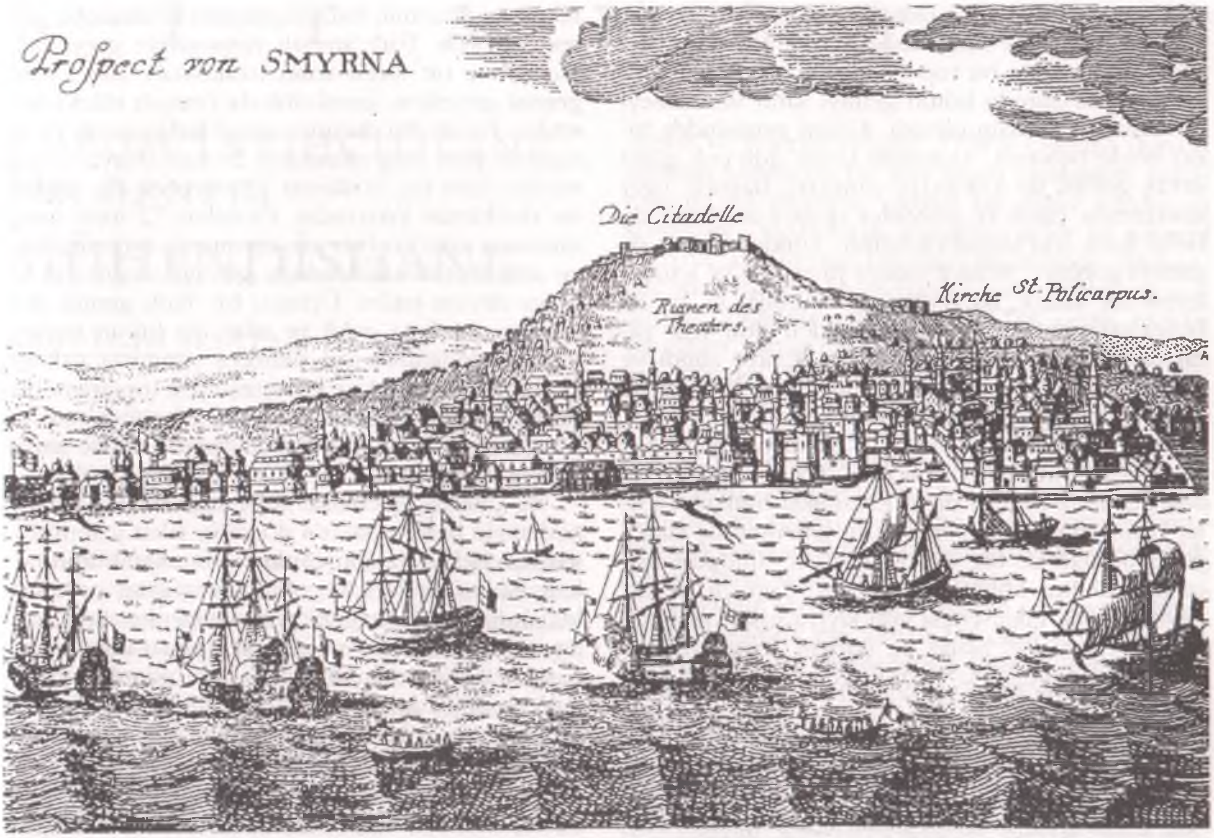
Prospect von SMYRNA
Die Citadelle
Ruinen des Theaters.
Kirche St. Policarpus.

18. yüzyılda İzmir.

ötemizde düşman yokmuş gibi rahatımıza bakmaya başladık. Amiral, gemisini tiyatroya dönüştürdü ve her gün komedyalar oynatmaya başladı. Diğer subaylar başka eğlenceler düzenliyordu. Bizler de bunun bir deniz savaşı olacağını düşünerek, paramızın hepsini harcamıştık. Bazılarımız, adaya çıkarak farelerle savaşa başladı ve böylelikle karınlarını doyurabildiler. Başka bir çaremiz yoktu, çünkü ada o kadar talan edilmişti ki, artık oradan beslenmemiz mümkün değildi. Durumumuz çok kötüydü. Tam bu sırada bir Rum teknesinden Türklerin Rumlar ve Hıristiyanlardan takviye alarak çok güçlü bir donanma meydana getirdiklerini öğrendik. Bizim komutanların o anda aklı başlarına geldi ve benim bulunduğum yangın söndürme gemisini, Türk donanmasının hangi yöne gideceğini izlemekle görevlendirdiler. Gemimiz öyle donatılmıştı ki, hemen ön tarafında istediğimiz zaman serpebileceğimiz barut vardı. Düşmanı görür görmez, serptiğimiz barutu ateşleyecektik Gemi sayısını verebilmek için de, her gemi için bir ateşleme yapacaktık.

3 Şubatta Türk donanmasının İzmir Limanı'ndan çıktığını ve bize doğru gelmekte olduğunu öğrendik. Kısa bir süre sonra bu haberin kesin doğru olduğunu anladık ve 10 Şubatta Türkleri karşımızda gördük. Ne yapmak gerekirdi? Donanmamız dağınık bir vaziyetteydi, hatta bazıları Sakız'a gitmişti. Düzenimiz kalmamıştı; daha doğrusu, bizler savaşmaktan çok, dans etmek için uygun bir durumdaydık. Savaşmaktan başka seçeneğimiz de yoktu, çünkü Türkler hemen karşımızdaydı. Amiralimiz, tiyatro gemisini tekrar savaş gemisine dönüştürdü. Demir almaya bile zamanımız yoktu. Düşmana karşı yol alabilmek amacıyla, demiri taramaya bırakarak yol almaya başladık. Kısa bir süre sonra karşı karşıya geldik. Sabah onda başlayan şiddetli çarpışmalar akşama değin sürdü. Başlangıçta rüzgâr lehimize olduğu için avantajlıydık, fakat bir süre sonra rüzgâr yüzümüze üflemeye başladı ki, bu da bizim için hiç de iyi değildi.

Benim gibi astsubay olan bir arkadaşım, yolda olduğumuz süre boyunca, açıksözlülüğünden dolayı mahkûm edilmişti; fakat doğan insan ihtiyacı nedeniyle onu da serbest bırakmak zorunda kaldılar. Bu onun sonu oldu. İsabet eden bir top parçası kafasını ve omzunu bedeninden ayırdı. Sanki hiç o gemide olmamış gibi yok olup gitti.

Tanrı, amiralimizle tam bir tragedya oynadı. Savaş öncesi her türlü eğlence yapılan ve yaptıklarıyla diğer gemilere kötü örnek olan gemi, Tanrının cezalandıran elini görmemize yol açtı. Dediğim gibi Türkler çok ani olarak üzerimize geldiler. Bir anda tiyatro gemisini tekrar savaş gemisine dönüştürmek için, aceleyle, tiyatro sahnesi için hazırlanan yağlıboyalı bezler depolara tıkıştırıldı. Savaşın şiddetlendiği öğle saatlerinde saat ikiye doğru, depoya isabet eden bir top bu bezleri alevlendirdi ve alevler kısa sürede bütün gemiyi sardı ve kimseyi kurtarmak mümkün olmadı. Amiral gemisinden biraz ilerde bulunan, 'Gekrönte Löwe' adlı çok güzel savaş gemisi de yukardan yanmaya başladı; eğer zamanında, direk ve yelkenler aşağıya atılabilseydi, belki kötü son değiştirilebilirdi. Türkler yanan iki gemiyi görünce, hemen onlara yanaştılar ve içindekileri esir alarak, iki gemiyi de batırdılar ki, bu da bizim zararımızın büyümesine neden oldu. Ağır yaralanan amiral, hemen bir başka gemiye alındı ve ardından da öldü. Böylesi onun için çok daha iyi oldu, hiç olmazsa Türklerin eline geçmedi.

Bu arada akşam karanlığı bastırıyordu ki, bir top daha isabet etti ve bu defa 'Fliegende Drache' adlı gemimiz havaya uçtu. Karanlıkla birlikte Türkler İzmir Limanı'na çekildiler ve giderken üç kadırga bıraktılar ki, biz de bunlardaki -sınırdan esir edilen- 27 Rus köleyi ele geçirdik. Toplam 36 kişi kaybetmiştik; fakat ertesi gün kıyıya yakın yerlerde cesetler görünce, bizim de isabetli atışlar yapmış olduğumuzu anladık. Hemen gemilerin onarımına giriştik.

Tam kendimizi toparlamıştık ve düşmanın karşısına daha düzenli çıkmaya hazırlanıyorduk ki, bir de ne görelim, Türkler yine üzerimize geliyorlar. O anda sonumuzun gelmesine razıydık, çünkü açlık had safhadaydı. Bir yandan da aramızdaki Fransızların ayaklanmasından korkuyorduk; hatta birkaç defa girişimde bile bulunmuşlardı. Erzak durumumuz o kadar kötüydü ki, gemilerdeki ekmek kırıntılarını dahi küçük porsiyonlara ayırarak tüketmiştik. Bir yandan da çok sık olarak erzak temini için gemi gönderiyorduk. Fakat nafile! Bir defasında bir kayık dolusu incir geldi, o da ancak birkaç gün idare etti. Artık bizler için tek seçenek kalıyordu: İyi bir ganimet elde etmek umuduyla savaşmak.

Türkler 19 Şubatta yeni bir deniz savaşı için İzmir'den ayrılıp da karşımıza çıktıklarında, biz yeni amiralimizle ve çeşitli ihtiyaçlarımızı karşılamış olarak düzenli bir duruma gelmiştik. Türkleri görür görmez, yine çapayı taramaya bırakarak -bu defa geçen seferden çok daha düzenli bir şekilde- onlara karşı harekete geçtik. Benim bulunduğum gemi en öndeydi ve hemen arkamızda amiral gemisi gelmekteydi. Rüzgâr Türklerin lehineydi; rüzgârı lehimize çevirmek için o kadar mücadele etmemize rağmen başarılı olamadık.

Türk amiralinin gemisi 84 topa sahipti; direğinde Fransız bayrağı taşırken, Türk bayrakları sadece önde ve arkadaydı. Doğruca üzerimize geldi ve bir tek atış bile yapmadan yanımızdan geçti gitti. Biz de, ateş edilmediği sürece ateş etmememiz için bize emir verildiğinden ateş etmedik. Sanki iki dost gemi gibiydik. Son karşılaşmada ağır kayıplar verdiğinden, bu defa her iki taraf da temkinliydi. Her iki amiral de rüzgârı lehine çevirmeye ve diğerinin hata yapmasını beklemeye gayret ediyordu. Türk amirali yanımızdan geçer geçmez, bize bir tüfek atımı uzaklıktan ikinci Türk gemisi geçerken, mosketolarla (maşalı tüfek) ateş ettiler. Biz de bu duruma sessiz kalamazdık ve aldığımız emir doğrultusunda 26 top atışıyla cevap verdik; tabii hiç hoşlarına gitmeyecek bir şekilde ön direklerini yıkıverdik. Gemileri 72 topa sahip olmasına rağmen bize mukavemette bulunmadılar ve amirallerinin bulunduğu gemiye doğru yol almaya devam ettiler. Üçüncü bir Türk gemisi derhal ona yardıma geldi ve tabii biz bütün toplarımızı ateşlediğimiz için oldukça yanımıza yaklaştı ve her salvoda dokuz kilo ateşleyen toplarıyla bizi yaylım ateşine tuttular. Bir anda gemimiz ağır hasar gördüğü gibi yirmi kadar insan öldü ve altmış kadarı da yaralandı.

Bu çatışma öğlen saat ikiye kadar sürdü. Rüzgâr nedeniyle hemen Sakız'a döndük; fakat yeterli rüzgâr alamadığımız için çapamızı bırakmak zorunda kalmıştık. Türkler de geldiler ve bizim çapamızı kullandılar. Sakız'a gelir gelmez, hemen komutanlar bir araya geldi ve ne yapacağımızı düşünmeye başladılar. Komutanlar, açlıktan ve askerler arasındaki moral bozukluğundan tehlikenin farkına vararak Sakız'da daha uzun süre kalmanın yararsız olduğu noktasında anlaştılar.

Bunun üzerine kalede bulunan en iyi topları ve cephaneyi almaya karar verildi. Sadece barut -23 Şubatta kaleyi havaya uçurmak için- kalede bırakıldı. Adada bulunan Katolik ve Rum Hıristiyanlara, canlarını kurtarmak istiyorlarsa, bizimle gemiye gelmeleri söylendi. Bu olay 19-23 Şubat arasında gerçekleşti. Herkes kalenin havaya uçuruluşunu seyretmek istiyordu; fakat öyle büyük bir infilak olmadı, sadece küçük bir duman çıktı. Bunu gören amiral, hatanın nereden kaynaklandığını öğrenmek isteyince, verilen emre rağmen, barutun bir kısmının topçu generali tarafından İzmir'e götürülmek üzere gemisine getirtildiği ortaya çıktı. Bunun üzerine amiralin karşısına getirilen general korkudan titremeye başladı. Amiral de onu hapse attırdı ve barut yüklü gemisine el koydu.

Böylece adayı eski sahiplerine bırakarak, daha doğrusu bırakmak zorunda kalarak adadan ayrıldık. Daha ayrılalı kısa bir süre olmuştu ki, Türk donanmasının adayı teslim almak üzere adaya yaklaştığını gördük. Biz ise bu sefere nokta koymak amacıyla Nauplion'a doğru yol aldık. Burada, sözde bize yardıma gelmesi gereken ve bizim boşuna beklediğimiz donanmayla karşılaştık. Öğrendik ki, rüzgâr muhalefeti nedeniyle gelmemişler.

Nauplion'a varır varmaz, bizim topçu generali, su hisarının kulelerinden birine hapsedildi. Karısı ve çocuklarına da, eğer onu görmek isterlerse, buraya gelmeleri gerektiği haberi verildi. Böylece bir engel daha ortadan kaldırılmış oldu; söylenenlere göre general suda boğdurulmuş. ■

KİTABİYAT

KURUM TARİHÇİLİĞİNE BİR ÖRNEK: MÜHENDİSHÂNE

ABDULLAH MARTAL

Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995, 552 s.

Günümüzde Osmanlı toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin genişçe bir literatür oluşmakla birlikte, Osmanlı bilim ve kültür kurumları konusundaki araştırmaların henüz az ve yetersiz olduğu gözlenmektedir. Bu açıdan Kemal Beydilli'nin her yönüyle Mühendishane'yi ele aldığı çalışması ayrı bir önem taşımaktadır. Eserde yer alan Deniz ve Kara Mühendis okullarının kuruluşları, bu okulların hocaları, öğrencileri, okutulan dersler, oluşturulan kütüphane, çıkarılan kanun ve nizamnameler ve diğer konulara ilişkin belge ve bilgiler, III. Selim dönemine damgasını vuran ve "Nizamı-Cedid" denilen yenileşme hareketinin özüne ışık tuttuğu gibi, aynı zamanda II. Mahmud dönemi reformlarının temelindeki ruhu da yansıtmaktadır. Bunun yanında, İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaayla sınırlı olan Türk matbaacılık tarihine ilişkin bilgilerimiz de, Beydilli'nin araştırmasıyla -Mühendishane Matbaası'nın kuruluşu, faaliyeti, basılan kitaplar, çalışanlar, kullanılan araç-gereçler vb konularda- ortaya çıkardığı belgelerle, ilk kez açıklık ve derinlik kazanmaktadır.

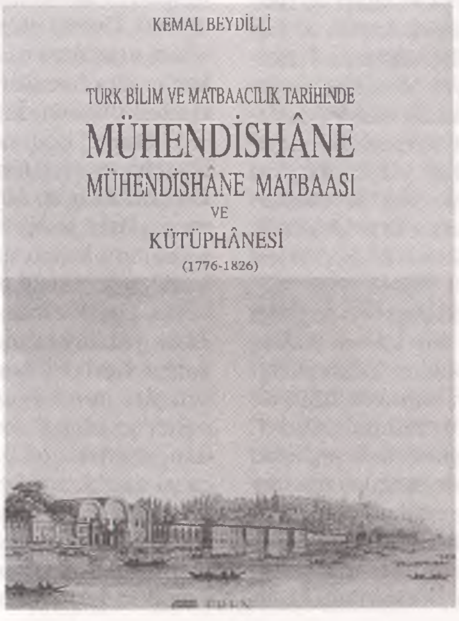

KEMAL BEYDİLLİ

TÜRK BİLİM VE MATBAACILIK TARİHİNDE
MÜHENDİSHÂNE
MÜHENDİSHÂNE MATBAASI
VE
KÜTÜPHÂNESİ
(1776-1826)

EREN

Beş ana bölümden oluşan eserin birinci bölümünde, mühendishanelerin kuruluş ve faaliyetleri anlatılıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun, 18. yüzyıl başlarından itibaren giderek güç kaybetmesi, özellikle asrın son çeyreğinde Rus ve Avusturya cephelerinde uğranılan ağır yenilgiler, ordu ve donanmanın Avrupa tarzında yeniden yapılanması düşüncesine güç kazandırmıştı. Daha önce Bonneval ve Baron de Tott'un kişisel çabalarıyla humbaracı ve topçu ocaklarında yapılan düzenlemeler, pek uzun sürmemiş ve yetersiz kalmıştı. 1770'te Osmanlı donanmasının Çeşme'de bir Rus filosu tarafından yakılmasının da etkisiyle, çağdaş bir deniz okulunun kurulması ciddi olarak gündeme geldi ve nihayet 1776'da, Tersane'nin Darağacı mahallinde "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun"un çekirdeğini oluşturan bir "Hendese Odası" açıldı. Tek odalı, mekân ve eğitim yönünden yetersiz olan bu okulun başına, İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve İspanyolca bilen Cezayirli Hasan Hoca getirildi. Burada, bazı kaptanların ve devlet ricalinin çocuklarından oluşan 50 kadar öğrenciye, haftada beş gün (salı ve cuma tatil) hendese (geometri) ve denizcilikle ilgili bazı dersler veriliyordu. Öğrencilerin kayıt ve mezuniyet durumları belirsiz olduğu gibi, devamlılık dışında bir zorunlulukları da yoktu.

Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın reform girişimleri çerçevesinde ele alınan bu okul, 1784 yılında mevcut hoca ve öğrencileriyle birlikte, Tersane Zindanı yakınında yapılan birkaç odalı yeni bir binaya taşındı. Ders programları yeniden düzenlendi ve eğitim kadrosu Fransa'dan getirilen mühendislerle takviye edildi. Bununla birlikte, bu mühendislerin Bahriyeden değil, yalnızca istihkâm ve kale işlerinden anlayan "kale mühendisleri" olması, "kara mühendisliği" alanında da bazı girişimler yapılacağının işaretiydi. Böylece burada verilmeye başlanan istihkâm, tâbiye ve hendese dersleri ile kara mühendisliğinin de ilk tohumları atılmış oldu. Derslerin hendese ağırlıklı teorik kısımları için iki yeni hoca, Gelenbevi İsmail Efendi ve Kasabbaşızade İbrahim Efendi atandı. Fransız mühendisler tarafından hazırlanan ders notları ise tercüman Miran Efendi tarafından tercüme edilerek öğrencilere aktarılıyordu.

Kassabbaşı İbrahim Efendi'nin okula müdür olarak atanmasından sonra, 1786'da bazı yetenekli öğrencileri özendirmek, devam ve eğitimlerini aksatmadan yürütmelerini sağlamak amacıyla bir miktar aylık verilerek desteklenmeleri kararlaştırıldı. Günümüzün burs sistemine benzeyen bu statü ile, altısı 10, biri 5 kuruş aylıkla yedi öğrenci seçildi. Seçilen bu gençler, temel bilgileri edindikten sonra öğrendiklerini bu sahaya ilgi duyan diğer heveslilere de aktaracaklardı.

Başlangıçta böyle bir eğitim için hoca kadroları ve öğrenci düzeyi oldukça yetersizdi. Her şeyden önce, "yüksek eğitim" denilebilecek bu türdeki teknik eğitime imkân veren temel eğitim kurumları oluşmamıştı. Anılan burslu öğrenci statüsündeki 7 kişi, eğitimi zorunlu olarak izleyecek ana çekirdeği oluşturdu. Bunların bir kısmı, özellikle Fransız hocaların yardımıyla, ileride aynı okul bünyesinde "hoca" olarak görev alacaklardı.

Sık sık yapılan düzenleme ve değişiklikler, kuruluşundan beri Mühendishane-i Bahri'nin sağlam bir yapılanmaya ve istikrarlı bir eğitime kavuşamadığını gösteriyor. 1792'de çıkarılan "Humbaracı ve Lağımcı Ocakları" kanunlarından, yeni bir mühendishane kurulması ve diğerleriyle birlikte bu okulların askeri nitelikli kurumlar olarak, anılan ocaklara bağlanmak istendiği anlaşılıyor. 1793'te, Hasköy'de Humbaracı ve Lağımcı Ocakları kışlası yanında yapımına başlanan kara mühendishanesi 1795'te tamamlandı ve iki katlı, sekiz odalı Mühendishane-i Berri- Hümayun, 1796'da faaliyete geçti.

"Bahri"den "berri"ye geçiş devresinde dersler değişkenlik göstermekte, birçok ders bahrideki hocalar tarafından takviye edilmekteydi. "Nizam-ı Cedid" planlayıcıları, teorik eğitim programları açısından Avusturya'nın askeri ve mühendislik akademilerinden esinlenirken, uygulamalı eğitim alanında kendilerine Fransa'yı örnek seçmişlerdi. Bununla birlikte bahri ve berrideki öğretim, devletin genel durumuna paralel olarak, bir türlü Avrupa örneğinden istenilen düzeye ulaşamadı.

1801'de Humbaracı ve Lağımcı Ocakları Kanunnamesi'ne eklenen bir maddeyle, bu ocak mülazımlarından seçilen otuzar kişinin mühendishanede eğitilmeleri kararlaştırıldı. "İmparatorluğun teknik alandaki büyük ihtiyacı ve bu alandaki zafiyeti, ilk devir mühendislerinin tüm branşlarla bilgi ve beceri sahibi olmalarını" (s. 60) gerektiriyordu. Bir mühendis, hemen her şeyi bilmek zorundaydı. Öğrencilere öncelikle matematik öğretiliyor, daha sonra hendese, coğrafya, ölçüm, teknik resim, harita, Arapça, Fransızca, modern harp sanatı gibi derslere geçiliyordu. Bu derslerde gerekli olan kitap ve risalelerin çeviri ya da teliflerinin hazırlanması ve basılmasına öncelik verilirdi. "Mühendishane-i Berri"nin ilk mühendislerinden Seyyid Mustafa eserinde, arazi üzerinde yapılan uygulamalı dersleri anlatırken, yeniçerilerin, "Bu kâğıdlar üzerine bu çizgileri ne çizersiniz? Bunun ne fâidesi vardır? Harb ü peygâr [savaş] cedvel ü pergâr [pergel] ile olmaz!" (s. 60) şeklindeki alaylı sataşmalarını örnekleyerek, eğitimin zorluğunu, ilerleme yolundaki güçlükleri vurgulamaktaydı.

1806'da Mühendishane, Humbaracı ve Lağımcı Ocaklarından ayrılarak bağımsız bir kurum haline getirildi ve Eyüp'teki Hançerli Sultan Yalısı'na taşındı. Ancak bu durum pek uzun sürmedi. 1807'de III. Selim'in tahttan indirilmesi ve "Nizam-ı Cedid" hareketinin sona erdirilmesi üzerine her şey eski haline döndü. 1808-1826 sürecinde, çağdaş eğitime karşı takınılan tavır, mühendislik eğitim ve hizmetlerinin de ağır bir ihmale uğramasına yol açtı. Hoca ve halifelere ödemelerin aksaması, maaşların çok düşük kalması, öğrencilerin burslarının kesilmesi gibi nedenler de, eğitimin kalitesinin giderek düşmesinde etken oldu.

Beydilli'nin eserinin ikinci bölümünde, Mühendishane Matbaası'nın kuruluş ve faaliyetlerine ilişkin konular yer alıyor. Bu bölümde yazılanlardan öğrendiğimize göre, İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra terk edilen ve unutulan matbaa, 1782'de Mehmed Raşid Efendi tarafından satın alınmış ve tekrar işlerlik kazandırılmıştı. "Mühendishane-i Berri"nin kuruluşu sırasında kısa zamanda ve çok sayıda ders kitabının basılabilmesi için, kurum bünyesinde bir de matbaa kurulması düşünüldü. Bu amaçla, Raşid Efendi'nin elindeki Müteferrika matbaası ve diğer araç-gereç devletçe satın alınarak, okulun zemin katında Mühendishane Matbaası kuruldu (1797). 1800'de çalışanların maaşlarına ve diğer konulara ilişkin bir "Matbaa Nizamnamesi" hazırlandı. Matbaa, Mühendishane binasındaki yerinin darlığı nedeniyle, 1802'de Harem İskelesi arkasındaki Selimiye Kışlası'na taşındı ve başına Abdurrahman Efendi getirildi. Bu kişinin matbaa reisliği zamanında, birçok kitap ve risaleler, coğrafya ve atlas tercümeleri, haritalar basıldı. Ancak basılan kitaplar pahalıya mal oluyor, satılamıyor, basım ve işletme masrafları karşılanamıyordu. Bu nedenle düştüğü mali kriz, matbaayı kapanma noktasına getirdi.

1808'de, Kabakçı Mustafa İsyanı sırasında, Selimiye Kışlası ve çevresi tahrip edilirken, matbaa da payını aldı, pek çok kitap, araç-gereç, basım tezgâhı vs. yakılıp yıkıldı. Böylece, "Patrona İsyanı'ndaki yakıp yıkmalara rağmen zarar görememiş olduğu belirtilen 'Lale Devri' matbaasının aksine, bu seferki Yeniçeri isyanında, 'Nizamı-ı Cedid' faaliyetlerinin önemli ve mütemmim bir parçası olarak algılanmış olması lazım gelen Tab'hane 'Nizam-ı Cedid' müesseseleri meyanında olmak üzere önemli bir şekilde hasara" (s. 40) uğradı.

Matbaa, 1824'te tekrar İstanbul tarafına, Kaptan İbrahim Paşa Hamamı'na (Süleymaniye, şimdiki İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi) taşındı. Beydilli'nin araştırması, bu taşınma konusunda bugüne kadar tüm literatür ve ansiklopedilerde 1831 olarak verilen bilginin de yanlış olduğunu kanıtlıyor.

Üçüncü bölümde, Mühendishane Matbaası'nda basılan eserler tanıtılıyor. Özellikle, *Atlas-ı Kebir, Lehçetü'l-lugat, Miyarü'l-etibba, Siyer-i Kebir* tercümesi, *Rakz ü Nasb-ı Hıyam* gibi eserlerin nasıl basıldığının, basım masraflarının, nüshalarının ayrıntılı biçimde anlatıldığı bu bölümün, resim, çizim ve sayfa örnekleriyle zenginleştiği gözleniyor. 1797-1824 yılları arasında basılan 66 eserden ikisi "Nizam-ı Cedid"i tanıtmayı amaçlayan propaganda broşürü niteliğinde. Diğer eserlerin, dil, din ve hendese olmak üzere üç ana grupta toplanmasından, matbaanın özellikle dini yayınlara ve Arapça'ya ağırlık verdiği, teknik eğitimle ilgili yalnızca 9 eser basılabildiği görülüyor. Bunda, telif ve tercüme eserlerin yetersizliğinin, uzun yıllara rağmen temel eserlerin Türkçeye çevrilememesinin ve bu tür eserlerin hazırlanamayışının da rolü bulunuyor. Yi-

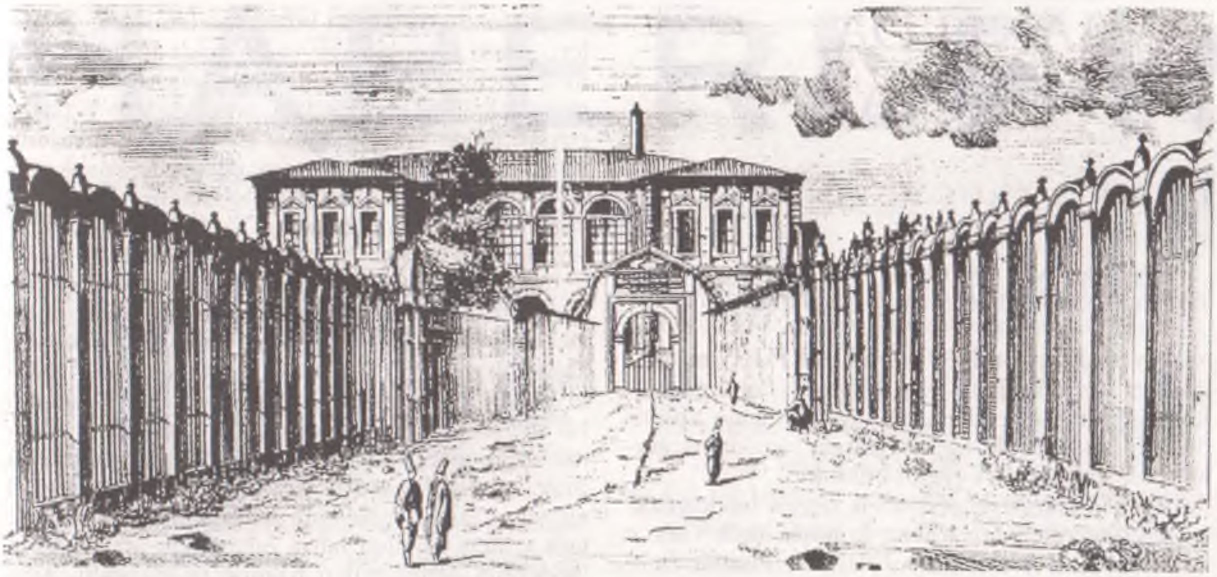

Mühendishane-i Berri-i Hümayun binası.
Mahmud Raif, *Tableau des nouveaux reglemens de l'empire Ottoman*, İstanbul, 1788

ne bu bölümde, Beydilli'nin belirttiğine göre, özellikle II. Mahmud'un 1826'ya kadar uzanan ilk saltanat döneminde, yeniçerilere karşı ulemanın desteğini kazanmak ve onları hoş tutmak amacıyla dini eserlerin basımına önem verildiği anlaşılıyor.

Dördüncü bölümde, Mühendishane Kütüphanesi'nin kuruluşu, edinilen kitaplar, terekelerden satın alınanlar, Mühendishane'ye konulan araç-gereçler, ilk kütüphane nizamı ve "Hafız-ı Kütüp" tayini (1797), mevcutların sayımı anlatılıyor. Daha Mühendishane-i Berri eğitime geçmeden, 1794'te 14 kitapla oluşturulmaya başlanılan kütüphanenin, Enderun hazinesi kaynaklı bağışlar yanında, terekelerden satın alınan kitaplarla da giderek zenginleştirildiği gözleniyor. Ancak, "III. Selim'in 'Mühendishâne' ile birlikte 400 ciltlik bir de kütüphane" kurduğuna ilişkin günümüze kadar aktarılan bilginin ne kadar yanlış ve dayanaksız olduğu, oluşturulan kütüphanedeki kitap mevcudunun, bu sayının ancak yarısına ulaştığı, üstelik teknik eserlerin de yetersiz bir düzeyde bulunduğu, Beydilli'nin araştırmasıyla ortaya çıkıyor. Kitapların tek tek isim listelerinin, nereden, ne zaman, nasıl geldiklerinin, kütüphanedeki araç-gereçlerin dökümünün yer aldığı bu bölüm de, özellikle kütüphanecilik tarihiyle ilgilenenler icin vazgeçilmez bir kaynak niteliğinde.

"Müteferrik Hizmetler" başlığı verilen beşinci bölümde, kapıcılık, temizlik ve sekreterlik hizmetleri, tercüme işleri, mütercimler, hurufat dökücüler, ressam ve hakkâklar, basılan bazı eserlerin cins, sayı ve fiyatları, araç-gereç üretim ve kullanımı, kâğıt ve kırtasiye ihtiyacı gibi konular dile getiriliyor. Daha sonra, sonuç kısmının ardından, kitap ve araç-gereç mevcudunu gösteren 5 liste ve çeşitli konulardaki belgeler ile buna ilişkin örnekler yer alıyor.

Geniş hacimli ve belge yönü ağır basan eserde, özellikle Beydilli'nin yorumlarını serpiştirdiği ve yer yer günümüzle bağlantılar kurduğu bölümler oldukça düşündürücü. Örneğin Hüsrev Paşa'nın Mühendishane-i Berri'deki eğitimin durumuna değindiği 1830 tarihli layihasını: "Hocaların kifayetsizliği, mesleki çalışmalarda bulunmamaları, asistan ve öğrencilerin yetişmelerine özen göstermemeleri, çeşitli sebeblerle kendilerine çeşitli türden yakınlık içinde bulunan, ama hiçbir akademik vasfı hâiz olmayan kimseleri, bir yolunu bulup yanlarına almaları, bunların imtihandan geçirilmeleri gerektiğinde, kendi gibileriyle işbirliği yaparak ve diğer hocaları zorlayarak, bunların 'halife' ve 'hocalık' mesnedlerine yükselmelerini sağladıkları, dolayısıyla bu yüzden ilmin halkalarına ilaveler yapılamadığı ve bu sebebden de diğer kurumlarda vazife alacak yetişmiş ve ehliyetli eleman çıkmadığı gibi yargılarındaki acı gerçek payı -bütün bunlara, 'aile boyu' akademik(!) hısımlaşmaların da eklendiği gözlenen- günümüzdeki tefessüh hâli için de geçerlidir" (s. 67) şeklinde değerlendirmesi o dönemden günümüze kadar uzanan süreçte düşünce yapısında, pek bir şeyin değişmediğini de doğru bir biçimde sergilemektedir. Beydilli'nin kayda değer bir başka gözlemi de Nizam-ı Cedid döneminde Avrupa'dan gelen yabancı uzman ve işçilerin yerleşimiyle ilgili: "Gelenler küçük gruplar halinde Pera'da kira evlerinde ikamet ederler ve genelde artan taleb kiraları yükseltir. Daha o zamanlar ortaya çıktığı anlaşılan 'yabancıya ev kiralama' olgusu ise bu yükselmeyi tırmandırır." (s. 87)

Özetle, Kemal Beydilli'nin çalışması, giderek daralan ve kısırlaşan akademik tarihçiliğimize yeni bir soluk getirecek boyuttadır. Osmanlı bilim ve kültür tarihi açısından önemli bir boşluğu dolduran bu eserin meydana getirilmesindeki ustalık ve çabalarından dolayı Beydilli'nin ayrı bir yeri olduğuna inanıyorum. ■

OSMANLI'DA DIŞ BORÇLAR

DR. ERTUĞRUL TOKDEMİR

Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Emine Kıray'ın 1987 yılında MIT'de sunduğu doktora tezinin çevrisi olan bu eser, üzerinde dikkatle durulması gereken titiz bir çalışmanın ürünüdür. Bu düşünceyle eser hakkında birtakım değerlendirmeler yapmayı uygun bulduk.[1]

Kıray'ın çalışması gerçekten zengin bir kaynakçaya sahip olmakla birlikte, konuyla ilgili Türkçe kaynaklara da yeterince yer verilmiş olsaydı, hem başvurulan eserler hem de ortaya çıkan analiz açısından daha tutarlı ve bütüncül bir yaklaşım söz konusu olurdu. Konuya ilgi duyanların yakından bildiklerini düşünerek burada ayrıntılarını vermeden sıralayacağım aşağıdaki çalışmaların, böyle bir tez açısından vazgeçilmez olduğu kanısındayım: E. D. Akarlı, "The Problems of External Pressure, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdulhamid II: Origins and Solutions" ve "1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları"; Y. Cezar, "Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi"; M. Heper, "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi"; H. Kazgan, özellikle "Galata Bankerleri"; M. Kütükoğlu, "Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri"; C. Morawitz, "Les Finances de la Turquie"; Y. Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık". Tabii bunlar ilk akla gelen kitap ve makalelerdir.

Oldukça anlaşılır bir dille yayımlanan Türkçe çeviride bazı noktalar göze çarpmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, 113-116. sayfalar arasındaki klasik denkleşme mekanizması, konuya aşina olmayanların anlamakta güçlük çekecekleri bir anlatımla sunulmuştur.

Eleştirilebilecek esas husus ise tezde olayların fazlaca şematik, basite indirgenerek incelenmiş olmasıdır. Kısaca ifade edersek, temel varsayımlar ve erişilen sonuçların, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçen yüzyıldaki çözülüş sürecini yeterince aydınlatmadığını söyleyebiliriz. Zira Kıray'ın tezindeki anafikir, devletin vergileri toplayamadığı için dış borç aldığı, bu alanda karşılaştığı âyan ve eşraf engelini Avrupa mali sermayesiyle işbirliği yaparak aşmaya çalıştığı, mültezim grubunun lüks ithalatı artırdığı vb şeklindedir. Gerçi Osmanlı Devleti'nin çeşitli toplumsal kesimler ve güçler arasında daima bir denge gözettiği, hatta önceleri yabancı sermayedarları ve tüccarları, daha sonra azınlıkları, siyaseti etkileme şansına sahip olmadıkları için bir denge unsuru olarak değerlendirip tercih ettiği[2] tarihsel bir gerçektir. Ne var ki bütün modernleşme gerekleri, askeri zorunluluklar ve bu arada içine düştüğü mali güçlükleri aşma sürecinde başvurmak durumunda kaldığı dış borçları, onun sadece fazlanın paylaşımında âyan ve eşrafa galip gelme savaşımına indirgemek, sorunu aşırı derecede basitleştirmek olur. Demiryollarından telgraf teşkilatına, silahlanmaya vb yaptığı yatırım ve harcamalar, yazarın belirttiği amaca da hizmet etmiş olmakla birlikte, onun ötesinde karşılaştığı dış çelişkilerle savaşmak, ülkenin tarım, madencilik vb alanlarındaki iktisadi potansiyelini yükseltmek gibi daha temel ve kapsamlı amaçların olduğu unutulmamalıdır. Kaldı ki devlet, merkezi güçlendirme ve âyan ve eşrafı bir siyasal güç ve muhalefet odağı olmaktan çıkarma sorununu dış borçlanmaya gitmeden çok daha önce çözüme kavuşturmuş bulunuyordu. Gerçi yüzyılımızın başında dahi mesala Van vilayetinde tarh edilen vergileri tahsil edebilmek ancak aşiret beylerinin onaylamaları halinde mümkündü. Ama bu olgu, yüzyıllardan beri devam eden ve sınır bölgelerinde İran'la ilişkilerin de rol oynadığı kendine özgü tarihsel şartların bir sonucuydu. Aynı şekilde 93 Harbi'nde doğu cephesindeki savaş sırasında hâlâ tımar rejiminin izlerini taşıyan örneklere tanık oluyoruz. Ama savaşın devlet üzerindeki yükünü sınır boylarında kısmen de olsa hafifleten bu işleyişin devlete rakip mi yoksa destek mi olduğu, ayrıca üzerinde durulmaya değer bir noktadır.

Eserde Osmanlı ekonomisi, bir model çerçevesinde açıklanmaya çalışılırken, hükümet gelirlerini nominal olarak sabit kalması yüzünden gerçekte azaldığı, buna karşılık mültezimlerin gerçek gelirlerinin arttığı ve bu grubun gelirlerinin neredeyse tümüyle lüks mal ithalatına yöneldiği kaydedilmektedir (s. 193-194). Oysa lüks ithalatın model içindeki belirleyiciliği ve bunda mültezimlerin rolü açısından daha ihtiyatlı bir yargıda bulunmak yerinde olurdu. Gerçekten, yabancıların sayıca büyük çoğunluk oluşturduğu kıyı kentleri, onlara ek olarak yerli tüccar sınıfı, ordu ve bürokrasinin ihtiyaçları ve nihayet halkın şu veya bu oranda kullanmakta olduğu ithal ürünler dikkatle değerlendirilirse, mültezimlerin bu alanda belirleyici ya da en azından dikkate alınabilecek bir faktör olmayacağı anlaşılır.

Kıray'ın bu çalışmasının, değindiğimiz hususlar ışığında gözden geçirilerek daha geniş bir bakış açısıyla yeniden basılması halinde, Osmanlı borçlanma tarihi için bir kaynak eser oluşturacağı kanısındayım. ■

---

[1] Bu konuda daha ayrıntılı bir inceleme, İTÜ İşletme Fakültesi tarafından hazırlanmakta olan *Prof. Dr. Reşat Nalbantoğlu'na Armağan* içinde yayınlanmak üzeredir.

[2] Mehmet Genç, *Osmanlı'da Zanaat, Ahlak, İktisat İlişkisi*, Yapı Kredi Yayınları, Anatomi Dersleri: Osmanlı Kültürü, İstanbul, 1995, s. 139-140.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

KORUMA KURULUNDAN İLGİ ÇEKİCİ BİR KARAR

Kültür Bakanlığı İstanbul 1 Numaralı Koruma Kurulu, yeni atanan üyeleriyle yaptığı ilk toplantılarından birinde, 24 Nisan 1996 tarihinde Darphane binalarıyla ilgili bir karar aldı. Karar diğer tüm kararların iletilme yönteminden farklı bir yöntemle doğrudan kurul tarafından değil, Bakanlıkça ve "çok ivedi" olarak vakfımıza yollandı.

Habitat sergileri için Darphane'de yapılan geçici, ayrıntı düzenlemelerle ilgili Tarih Vakfı başvurularının Darphane'nin uzun dönemli kullanımı ve kimin tarafından kullanılacağına ilişkin bir inceleme ve karar için temel alınıp yazıldığı anlaşılan kararın tam metni aynen şöyle:

"İstanbul İli, Eminönü İlçesi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfının Habitat II Sergisi nedeniyle kurulumuza yaptığı 19.6.1995 - 27.6.1995 - 29.8.1995 - 31.10.1995 - 5.12.1995 - 15.12.1995 - 26.12.1995 - 16.1.1996 - 26.2.1996 - 13.3.1996 - 1.4.1996 - 3.4.1996 - 24.4.1996 tarihli başvurularının bir genel değerlendirmesi yapıldığında,

Topkapı Sarayı 1. Avlusunda bulunan Darphane Bina kompleksinin Haziran 1966'da yapılacak olan Habitat II Sergisi nedeniyle kullanılabileceğine, Ancak, Darphane-i Amire'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer önemli yapıları ile birlikte Sur-u Sultani içinde yer alması, günümüz kullanımında ise Müze gelişme alanı içinde olması, Sur-u Sultani içinde yer alan binalara, bu alanın sorumluluğunu üstlenmiş Kültür Bakanlığı dışında bir kuruluşça fonksiyon verilmesinin önemli sakıncalar yaratacağı göz önüne alınarak, Habitat II geçici sergisi sonunda, Darphane Binalarının, Darp Müzesi ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin gelişmesi ile ilgili diğer seksiyonlar için kullanılması gerektiğine, bunun dışında herhangi bir fonksiyon verilemeyeceğine karar verildi.

Başkan Semavi Eyice, Başkan Yardımcısı F. Özer Erenman, Üye Alpay Pasinli, Üye Hüsrev Tayla, Üye Zekiye Yenen - Aslı Gibidir İsmail H. Köse" 18 Mayıs 1996 günü aylık olağan toplantısında bu gelişmeyi de ele alan Vakıf Yönetim Kurulumuz, alınış koşulları, imzalayıcıları, içeriği ve zamanlamasıyla son derece ilgi çekici olan ve açık bir biçimde yetki dışı karar niteliğini taşıyan bu karara karşı hemen yargıya başvurulmasını kararlaştırdı.

SERGİLER NİHAYET...

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II çerçevesinde Tarih Vakfı'nın hazırladığı iki dev sergi Topkapı Sarayı birinci avlusunda yer alan eski Darphane binalarında açılıyor: "Dünya Kenti İstanbul" ve "Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" sergileri. Bu iki sergiye ilişkin bugüne dek çeşitli haberler bültenimizde yer aldı. Fakat bu kez en güzel haberi veriyoruz galiba... Sergiler açılışa hazır! 18 aydır aralıksız süregelen çalışmalar nihayet bitiyor. Bu satırların okunduğu günlerde Tarih Vakfı, bir büyük projeyi daha yüz akı ile tamamlamanın huzurunu yaşıyor olacak ve bugünlerin yoğun, telaşlı ortamı çoktan geride kalacak...

Bülten elinize geçtiği anda belki de birçoğunuz 31 Mayıs'ta yapılacak olan özel açılışımıza katılmış olacaksınız. Ama tevazuu bir kenara bırakacak olursak, ki bunu pek sık yapmayız, biz sergilerimizin bir kere değil birkaç kez gezileceğini umuyoruz doğrusu... Sergilerimizin kapsamı bir yana, ayrıca ilginizi çekeceğini düşündüğümüz konferans, söyleşi, dia gösterisi, konser, tiyatro gibi bazı yan etkinlikler de planlıyoruz. Bunlara ilişkin ayrıntılı programı gazetelerden, sergi girişinde bulabileceğiniz programlardan ve çeşitli yerlere asılacak afişlerden öğrenebileceksiniz.

Alışılmış sergi düzenlerinin dışında bir tasarımla, akademik doğruların bir görsel şölen olarak sunulması amacı ile yola çıktığımız günlerde, bilinmeyeni keşfetmenin heyecan ve korkusunu birlikte yaşıyorduk. Gelişmeleri bülten sayfalarından sıkça izlediğiniz sergi hazırlık süreci boyunca korku ve heyecanlarımızda ne kadar haklı olduğumuzu hep hissettik. Ve sonunda yaklaşık 6000 m^2'lik kapalı alan, panolar, videoklipler, multivizyon gösterimleri ve maketlerden oluşan sergilerimiz ve diğer etkinlikler için yeterli teknik altyapıları ile hazırlanmış durumda. Sergi kitaplarının basımı hızla sürüyor. Sergileri farklı yaş gruplarından çocuklara anlatmak üzere hazırlanan üçer adet çocuk kitabı da matbaada. Çocuklara ilişkin başka etkinliklerimiz de var. Çağdaş Drama Derneği'nin katkılarıyla 10-15 yaş grubu çocuklar için drama çalışmalarının yanı sıra, resim çalışmaları ve sergilerin rehber eşliğinde gezilmesi gibi etkinlikler de organize ediliyor.

TARİHTEN GÜNÜMÜZE
ANADOLU'DA
KONUT VE YERLEŞME
HOUSING AND SETTLEMENT IN ANATOLIA
A HISTORICAL PERSPECTIVE

Maketler ayrı bir önem taşıyor bu sergilerde. İstanbullular ilk defa kentlerinin 1200 ve 1800 yıllarını bu ölçekte görüyorlar. Antik Hipodrom ilk defa bu kadar canlı olarak gözler önüne seriliyor. "Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergisi"nin maketleri de hem tipik dönüm noktalarını sergilemeleri hem de kazı sonuçlarıyla birebir örtüşmeleri açısından ilginç, öğretici ve bizce çok güzel oldu. Bunlar dışında, son anda bizim için de sürpriz olan altı yeni maketimiz var. Aygaz'ın desteği ile yaptırılan bu maketler, Anadolu konutunda "ocak" geleneğinin dönüşümünü irdeliyor.

DÜNYA KENTİ
İSTANBUL
ISTANBUL - WORLD CITY

"Dünya Kenti İstanbul Sergisi" altı kronolojik bölüm içeriyor. Bu bölümler ve sorumluları sırasıyla; Tarihöncesi Çağlarda İstanbul (MÖ 7. yy, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan), Bizantion (MÖ 7. yy-MS 324, Doç. Dr. Oğuz Tekin), Konstantinopolis (324-1453, Prof. Dr. Ayla Ödekan), Osmanlı Dönemi İstanbul'u (1453-1700, Doç. Dr. Edhem Eldem), Geç Osmanlı İstanbul'u (1700-1920, Prof. Dr. Afife Batur), Cumhuriyet Dönemi İstanbul'u (1920-1995, Prof. Dr. Atilla Yücel). Serginin tematik bölümleri ise "İstanbul Giysileri" ve "Müzik" olarak düzenlendi. İlk bölüm Çağla Ormanlar tarafından hazırlandı. Müzik bölümünün sorumlusu ise Evin İlyasoğlu idi. Tüm müzik kayıtları küçük kabinlerde dinlenebilecek. Hazırlanan belgeseller ise videotek odasında izlenebilecek.

Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme sergisi ise 12 bin yıllık geçmişi altı kronolojik bölümde ele aldı. Bu bölümler ve sorumluları sırasıyla; Prehistorik Dönemden Tunç Çağı'na ve Tunç Çağı'ndan Antik Çağ'ın Başlangıcına (Erhan Acar), Antik Çağ (Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu), Geç Antik Çağ ve Bizans, Erken Türk Dönemi ve Modernleşmeye Dek Türk Dönemi (Doç. Dr. Uğur Tanyeli) ve Modernleşme Dönemi (Doç. Dr. İhsan Bilgin). Son dönem dört farklı başlık altında inceleniyor. Göreli Modernleşme (1840-1920), Radikal Modernleşme (1920-1946), Popülist Modernleşme (1946-1980) ve Modernleşme Bunalımının Yaşandığı 1980 ve Sonrası...

Sergilerin düzenlendiği Darphane-i Amire Binaları'nın yapımı, 1727'den 1900'lere uzanan bir süreç içerisine yayılmıştır.

Endüstri mimarlığının ilginç bir örneğini oluşturan ve kendisi adeta bir müze niteliği taşıyan bu bina kompleksi, 2001 yılından itibaren İstanbul Toplumsal Tarih Müzesi ve Merkezi olarak işlevini sürdürecek. Bu binaların tarihine ait bilgileri de sergiyi dolaşırken bulabileceksiniz.

Geriye sayımın başladığı bugünlerde bizlerin bütün amacı, sergiler süresince izleyicilerin Darphane'ye geldikleri günü tatmin olmuş ve mutlu olarak geçirmelerini olanaklı kılacak hazırlıkları gözden geçirmektir... Vakıf çalışanları ve sergi görevlileri olarak bizlere düşen ise bu süreçten öğrendiklerimizi, ciddi ve ayrıntılı bir değerlendirme yaparak bir birikim haline getirmek. Bu konuda üyelerimizin ve Tarih Vakfı dostlarının da katkılarını bekliyoruz.

SERGİ İÇİNDE SERGİ...

Darphane yapılarında vakfın kısa, orta ve uzun dönemli kullanım süreçlerini ana fikir, programlar ve çalışmalar bazında genel hatlarıyla anlatan ve özellikle kısa dönem için yapılanların örneklerle ayrıntılı olarak gösterildiği bir sergi düzenliyoruz.

Bu süreçler sırasıyla, Habitat sergileri için sınırlı ve geçici müdahalelerle yapıların belirli bölümlerinin sergi mekânları haline getirilmelerini, yapıların sergiler için hazırlanan bölümlerine ek olarak diğer bazı mekânların da geçici ve kalıcı müdahalelerle elden geçirilmesiyle sanat ve kültür ağırlıklı etkinlikler için kullanılmalarını ve kalıcı koruma-onarım ve iç mimari uygulamaları yapılarak yapıların bütünüyle İstanbul Müzesi haline dönüştürülmelerini kapsamaktadır.

Habitat sergilerine kıyasla daha sınırlı ve küçük ölçekte ele alınacak bu serginin diğerleri ile aynı sürede açık kalması, ancak danışmanlık ve uygulama çalışmalarına bağlı olarak sürekli değiştirilip geliştirilerek İstanbul Müzesi kuruluşuna dek sürdürülmesi planlanmaktadır.

Öncelikle, uzun süredir büyük bir bölümü terk edilmiş ya da depo olarak kullanılmakta olan Eski Darphane Yapıları'nın Habitat kapsamında "Anadolu'da Konut ve Yerleşme" ve "Dünya Kenti İstanbul" sergileri için hazırlanması süreci anlatılacaktır.

Bu hazırlanma sürecinde, sahada yapılan uygulama ve kontrol işleri ile bunlar için sürdürülen danışmanlık ve projelendirme çalışmaları sergilenecektir. Yapılan çalışmaların İstanbul'un son derece önemli bir bölgesinde bulunan mimari kültür varlıkları niteliğindeki yapıların korunmaları ve onarılmaları konusunda somut birer girişim olmaları yanında, daha sonra İstanbul Müzesi kurulması için yapılacak koruma-onarım çalışmalarına da sağlam temel oluşturmaları nedeniyle önemli oldukları vurgulanacaktır.

Habitat II için sürdürülen bu çalışmalar son derece hızlı bir tempo ile gerçekleştirilmektedir. Öte yandan, danışmanlık/projelendirme ile uygulama/kontrol süreçlerinin, olağan olduğu üzere ardışık değil, iç içe olduğu bir düzen sürdürülmektedir. Bu olağandışı duruma karşın, çalışma sürecinin sonunda yapılara ait çok sayıda belge oluşturulmuş ve değerlendirilmiş olacaktır. Bu, teknik, arkeolojik, tarihi ve mimari belgeler düzenlenecek sergi ile ilgili çevrelere ve izleyicilere sunulacaktır. Esas olarak Habitat II sergilerinden İstanbul Müzesi'ne uzanan koruma-onarım ve iç mimari çalışmaları sürmekte olduğundan ve sürmekte olacağından, belki de Türkiye'de ilk defa, uygulamaların gerçekleştirildiği bir ortamda bu uygulamaları geçmişi ve geleceği ile anlatan, dolayısıyla son derece bilgi verici ve öğretici, bir arada-iki unsurlu canlı bir sergi düzenlenmiş olacaktır. Sergiye katılanlar yapıların ve içlerinde bulundukları açık alanların müdahale öncesi ne durumda olduklarını anlayabilecekleri gibi, müdahale sonrası ne oranda olumlu bir değişmişlik olduğunu da kavrayabileceklerdir. Bu, izleyicilere İstanbul Müzesi ile ilgili olarak, ilerisi için de bir görüş verecektir.

Sonuçta uzun soluklu bir süreçte gerçekleştirilecek, bilgi verici ve öğretici, canlı bir sergi planlanmaktadır. Buna göre, sahanın "şantiye" görünümü içinde, sergi yapısı mekânlar da "depo" görünümünü koruyacak biçimde düzenlenecekler-dir. Oldukça önemli bir nokta, içinde serginin düzenlenmesinin planlandığı yapının henüz müdahale görmemiş olmasıdır. Bütün bunlardan hareketle, bugüne kadar oluşturulan belgeler ve bugüne kadar toparlanan buluntular dahil malzemeler içinden seçileceklerden derlenecek sergi, "henüz teslim edildiği durumu ile duran" bir yapı içinde ve o yapının kendisinin de gösterileceği bir ortamda düzenlenmiş olacaktır.

Bu ana fikir doğrultusunda hazırlanacak sergi aşağıda verilen alt parçalardan oluşacaktır:

Sergi Yapısı:

Eski Darphane yapılarının Habitat II'ye hazırlanmaları öncesi durumlarını göstermesi bakımından çarpıcı bir örnek olarak, geçici de olsa, koruma-onarım müdahaleleri yapılmaksızın bu sergi için kullanılan yapının kendisinin özel aydınlatmalar, bilgi verici levhalar ile sergilenmesi.

Panolar:

Yapılarla ve kazı ile ilgili rölöve, restitüsyon paftalarından seçilecek çizimlerle hazırlanacak levhalar, statik yapı ve malzeme analizlerini belgeleyecek grafikler, çeşitli aşamalarda çekilmiş fotoğrafların büyük boyda basılmış örnekleri ve projelendirme danışmanlarının çalışmaları, müdahale ve ilke kararları, uygulama işleri, araştırma kazısı ve tüm bunların sunuluşu konularında bilgi verici metinler vasıtasıyla eski Darphane yapılarından bazılarının Habitat II'ye hazırlanmaları için yapılan tüm çalışmaların örneklerle anlatılması.

Ekranda gösterimler:

Çalışmalar boyunca belirli tarihlerde çekilen video filmlerinin ve diapozitiflerin gösterilmesi.

Özel yerleştirmeler:

Boşaltma ve kaba temizlik işleri sırasında ortaya çıkarılmış olan, yazıtlar, cam asit damacanaları, potalar, para sandıkları, sıvı metal saklama kapları, kalıplar, eski daktilolar, ağırlıklar, eski kitaplar, eski belgeler, madalya kutuları, mühürler, metal aletler içinden özel olarak seçilmiş sergilik seri malzemenin özel olarak tasarlanmış ortamlarda sergilenmesi, benzeri şekilde ayıklama ve söküm işleri sırasında ortaya çıkarılmış olan, baskı ve darp makineleri, cam kiremitler, kurnalar, hela taşları gibi özel olarak seçilmiş sergilik seri malzemenin özel olarak tasarlanmış ortamlarda sergilenmesi ve benzeri şekilde kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmış olan çanaklar, kaplar, miğferler, küpler, amforalar, kırık seramik parçaları, cam şişeler, parça taşlar, sikkeler, pullar gibi özel olarak seçilmiş sergilik seri malzemenin özel olarak tasarlanmış ortamlarda sergilenmesi.

Genel yerleştirmeler:

Kazılardan çıkan depolanmış malzemenin hemen hemen dokunulmadan olduğu gibi, özel aydınlatma altında sergilenmesi.

İSTANBUL MÜZESİ TOPLUMSAL TARİH MERKEZİ ENTELEKTÜEL ALTYAPI ÇALIŞMALARINDAN KESİTLER

Koleksiyonlardan Malzeme Tespiti:

İstanbul Müzesi entelektüel altyapı oluşturma sürecinde, İstanbul'daki müzeler, özel veya kurumsal koleksiyonlarda bulunan ve İstanbul Müzesi'nin kapsadığı alanlarla ilgili olabilecek malzemenin tespitine yönelik bir çalışma yapıldı. Çalışmanın temel amacı müzenin geçici ve sürekli koleksiyonlarını oluştururken yararlanabileceği malzemeyi tespit etmekti.

Toplam 20 müze yöneticisiyle görüşülen bu çalışmada seçilen 15 müzenin koleksiyonlarına ait bilgiler, sergiledikleri malzemenin etiketlerinden ve konuyla ilgili dergi, katalog ve tezlerden yararlanılarak derlendi. Bu nedenle müzelerin koleksiyonlarına ait bilgilerde ortak bir payda sağlanamadı ve her bir müzenin koleksiyonu kendi içinde ayrı bir liste halinde düzenlendi.

Özel koleksiyoncuların koleksiyon bilgilerinin ise, yapılacak sergi konuları bağlamında koleksiyoncunun sergiye doğrudan katkısı sağlanarak toplanabileceği ortaya çıktı.

Bu çalışma sonunda, farklı dönemlere ait bir "günlük yaşam malzemeleri" listesi oluştu. Bu liste bize, bir yandan hangi sergi konularında hangi müzelerin koleksiyonlarından yararlanabileceğimizi gösterirken, diğer yandan bu müzelerin koleksiyonlarından yola çıkarak sergi konuları belirlememizi de sağlamaktadır. Örneğin İstanbul'da yangınların kent yaşamına etkilerinin sosyal ve ekonomik boyutu, İtfaiye Müzesi, Şehir Müzesi, Isıtma ve Aydınlatma Araçları Müzesi koleksiyonlarındaki malzemelerden yararlanılarak sergilenebilir. Cibali Tütün Fabrikası içindeki Tekel Müzesi'nde bulunan fotoğraf albümleri bize birkaç dönemin çalışma hayatını ve değişimi belgelemektedir. Müzedeki üç boyutlu malzemelerle birlikte Reji şirketinden Tekel'e ana fikirli bir sergi hazırlanabilir. Tıp tarihi müzeleri koleksiyonları kullanılarak tarihsel bir perspektif içinde İstanbul'da salgın hastalıkların neden ve sonuçları sosyal bir bağlamda sorgulanabilir. Günümüzde değişen gazetecilik mesleğini tartışmaya açmak amacıyla Babıâli'den İkitelli'ye ana fikriyle yapılacak bir serginin malzemeleri Basın Müzesi arşivinden ve gazetelerin kendi arşivlerinden sağlanabilir.

Böylece bu çalışmanın uzantısı olarak, 2001 yılında açılacak olan İstanbul Müzesi'nin kuruluş çalışmalarının bir başka boyutunda, bir kısmı ileride müzenin sürekli sergilerine dönüştürülecek sergi taslakları üzerinde çalışmalara başlandı.

Müze ve Eğitim Çalışmaları:

İstanbul Toplumsal Tarih Müzesi ve Merkezi'nin insanların yaşam boyu kullanabilecekleri bir iletişim ve kültür merkezi olabilmesi, eğitimin müzenin temel politikası ve misyonu içinde alacağı yerle doğru orantılı olacaktır. Bu açıdan ele alındığında 'Müze ve Eğitim' konulu alt-proje temel olarak:

a) Türkiye'de var olan durumun ortaya çıkarılmasını,

b) Dinamik ve katılımcı müzecilik anlayışının gerektirdiği koşulların tartışıldığı ve müzelerin işlevinin müze-eğitim bağlamında sorgulandığı bir ortam oluşturulmasını,

c) Bu konuya katkıda bulunabilecek potansiyelin (eğitimi iyileştirmeyi amaç edinmiş çeşitli sivil toplum kuruluşları, kamu kuruluşları, eğitimciler, gönüllüler vb) harekete geçirilmesini,

d) İstanbul Toplumsal Tarih Müzesi ve Merkezi'nin Eğitim ve İletişim Bölümünün altyapısını oluşturmak ve kuruluş süreci içinde gerçekleştirilecek sergileri eğitsel açıdan ele alabilmek için araştırma yapılması ve bilgi toplanmaya başlanmasını,

e) Tüm bu çalışmalar sonunda da birikimlerimizi değerlendirmek ve bundan sonraki çalışmalara ivme kazandırmak amacıyla bir deneysel uygulama yapılmasını hedef almıştır.

19 önemli müzeden görüşmeler yoluyla toplanan bilgiler, müzecilerle yapılan konuşmalar, Türkiye'de konunun neresinde olunduğunu gösterecek kadar fikir sahibi olmamızı sağladı.

Çıkarılan sonucu en genel anlamda şöyle özetlememiz mümkün: Ülkemizde müzeler eğitim kurumları olarak kullanılmamaktadır.

Çoğunlukla müzelerimizin eğitim bölümleri ve de eğitim konusunda uzman personelleri yoktur. Müzeciliğin altyapısını oluşturacak akademik eğitim verilmemektedir ve pratik yaparak uzmanlaşmayı sağlayacak hizmet içi programlar geliştirilmemiştir. Her şeye rağmen, çoğu kişisel çabalar sonucunda da olsa, birkaç müzede az sayıda eğitsel etkinlik yapılmaktadır.

26-27 Aralık 1995 tarihlerinde "Fotoğraflarla Türkiye'de İnsan Hakları 1839-1990" sergisinde öğrencilerle gerçekleştirilen yaratıcı drama çalışması, 19-20 Ocak 1996 tarihlerinde düzenlenen müze ve eğitim konulu çalışma toplantısı ve süreç içinde sürekli devam eden kaynak taraması, görüşmeler, deneyim ve gözlem paylaşımı önümüzdeki sergilerin eğitsel açıdan değerlendirilmesine yönelik yararlı ipuçları elde etmemizi sağladı.

Projeyi sonuçlandırmak için Habitat sergilerini eğitsel açıdan uygulama alanı olarak bir laboratuvar gibi kullanmanın iyi bir deneyim olacağını düşünüyoruz. Yapılacak etkinlikler sergilerin daha çok kişiye ulaşması (özellikle çocuk grupları), mesajların algılanması yönünde destekleyici bir rol oynayacaktır. Bu etkinlikler, eksileri ve artıları göstermesi açısından ilerideki çalışmalarımızda yönlendirici bir referans noktası oluşturacaktır.

SERGİLERİ GEZERKEN KİTAPLARINI UNUTMAYALIM!

Hem "Dünya Kenti İstanbul" hem de "Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" sergisini kısmen de olsa evimize götürebileceğiz. Sergi kitapları serginin yanı sıra konuya ilişkin çok sayıda ilginç makaleyi de içeriyor.

Dolayısıyla İstanbul'u tarihsel bir süreç içinde kavramak ve Anadolu'nun konut ve yerleşim birikimini tarihöncesi çağlardan bu yana izlemek mümkün olacak.

Yaklaşık 250 sayfalık bir kitap olan *Dünya Kenti İstanbul*'a makaleleri ile katılan yazarlar: Prof. Dr. Emre Dölen, Prof. Dr. Semavi Eyice, Prof. Dr. Halil İnalcık, Prof. Doğan Kuban, Prof. Dr. Cyril Mango, Prof. Dr. Robert Mantran, Prof. Dr. İlber Ortaylı, Necdet Sakaoğlu, Doç. Dr. Oğuz Tekin ve Prof. Dr. Stefanos Yerasimos. Ayrıca serginin öyküsünü Sergi Genel Koordinatörü Afife Batur'un kaleminden okuyabileceğiz. Sergiye ilişkin yazılar da bölüm sorumlularına ait: Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Doç. Dr. Oğuz Tekin, Prof. Dr. Ayla Ödekan, Doç. Dr. Edhem Eldem, Prof. Dr. Afife Batur, Prof. Dr. Günsel Renda, Ersu Pekin ve Prof. Dr. Atilla Yücel.

Yaklaşık 500 sayfalık bir kitap olan *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*'de ise 35 yazarın makaleleri yer alıyor. Bunlar Prof. Dr. Günkut Akın, Prof. Dr. Nur Akın, Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Prof. Dr. Güven Arsebük, Prof. Kemal Ahmet Arû, Doç. Dr. Murat Balamir, Dr. Anton Bammer, Prof. Dr. Orhan Bingöl, Prof. Dr. Sibel Bozdoğan, Prof. Dr. Musa Çadırcı, Prof. Dr. Ali M. Dinçol, Prof. Dr. Refik Duru, Prof. Dr. Hayat Erkanal, Prof. Dr. Ufuk Esin, Prof. Dr. Semavi Eyice, Prof. Dr. Suraiya Faroqhi, Dr. Marcella Frangipane, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Dr. Ian Hodder, Dr. Ing. Wolfram Hoepfner, Prof. Dr. Fahri Işık, Doç. Dr. Stefan Karwiese, Prof. Dr. Frank Kolb, Prof. Dr. Manfred Korfmann, Prof. Dr. Doğan Kuban, Prof. Dr. Stephen Mitchell, Dr. Ing. Peter Neve, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Prof. Dr. Şule Özüekren, Dr. Ing. Klaus Rheidt, Prof. Dr. Tansı Şenyapılı, Doç. Dr. Uğur Tanyeli, Prof. Dr. Mete Tapan, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Doç. Dr. Havva İşkan Yılmaz ve Prof. Dr. Atilla Yücel. Ayrıca serginin oluşumunu Sergi Genel Koordinatörü Yıldız Sey anlatıyor; sergi yazıları ise Erhan Acar, Prof. Dr. Halûk Abbasoğlu, Doç. Dr. Uğur Tanyeli ve Doç. Dr. İhsan Bilgin'e ait.

TARİH VAKFI'NIN HABITAT II YAYINLARI

Tarih Vakfı yayın bölümü bir yıl önce Habitat zirvesi sırasında yabancı dilde yayımlamak üzere bir yayın programı yapmıştı. Yayın bölümü bu programını gerçekleştirdi. Böylece Tarih Vakfı'nın düzenlediği iki Habitat sergisinin katalogları ile birlikte bu büyük kent zirvesi için hazırladığımız yayınların sayısı beşe ulaştı. Yukarıda tanıttığımız iki katalog dışındaki yayınlarımız şunlar:

Istanbul, an Urban History

Tarih Vakfı yayın bölümünün hazırladığı Prof. Doğan Kuban'ın 30 yıllık birikimini içeren ve ingilizce olarak yayımlanan bu kitap Byzantion'dan günümüze dünya kenti İstanbul'un tarihini ele alıyor. Yaz aylarında Türkçe olarak da yayınlanacak.

Haluk Tunçay'ın tasarladığı ve 21 x 26,5 cm ebadındaki bu kitap 500 sayfa, kuşe kâğıda renkli olarak basıldı, ciltli ve şömizli olarak hazırlandı.

A Historical Guide to Istanbul

(İstanbul Rehberi)

İngilizce ve Fransızca olarak yayımlanan bu rehber entelektüel turistlere hitap edecek şekilde hazırlandı. Yayın bölümü rehberin Almancasını da yayımlamayı planlıyor.

12 x 20 cm ebadındaki rehber renkli olarak basıldı, plastik cilt ve şömiz kapakla ciltlendi.

Istanbul Biannual

İngilizce *İstanbul* dergisinin bu 5. sayısı Habitat dolayısıyla özel bir vurguya sahip ve Habitat katılımcılarının İstanbul'u kavramaları için özel makaleler içeriyor.

İSTANBUL STK TARİHİ PROJESİ SONA ERDİ

Sizlere Mart bültenimizde ayrıntılı bilgisini verdiğimiz İstanbul STK Tarihi Projesi Prof. Dr. Ahmet Yücekök'ün yürütücülüğünde, Prof. Dr. İlter Turan ve Mehmet Alkan'ın titiz çalışmalarıyla sona erdi. Sualp Erdoğan, Ferdi Cem Karaca arşiv ve kütüphane taramalarını yaptı. Serdar Rodoplu verilerin bilgisayar ortamında değerlendirmelerini, grafiklerini hazırladı. Zülal Kılıç ise raporu İngilizce'ye tercüme etti. Vakıfta yaptığımız her yeni proje gibi, bu çalışma da bize güzel dostlar kazandırdı. Rockefeller Vakfı'nın desteği ile yapılan çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze kadar İstanbul'daki sivil toplum kuruluşlarının kuruluş, gelişme, ekonomik, sosyal ve politik etkileşim konuları derinlemesine incelendi. Toplumda oluşan ekonomik, politik değişiklikler, o toplumda yaşayan insanlarda hemen yansımasını buluyor, örgütlenmeler çoğalıyor, azalıyor, yaygınlaşıyor, biçim değiştiriyor...

Tarihçilerimiz ve sosyologlarımız için önemli bir kaynak oluşturacağını düşündüğümüz bu çalışma ile ilgili Habitat II kapsamında 1 Haziran 1996 tarihinde bir konferans, 2-3 Haziran 1996 tarihlerinde de bir atölye çalışması yapılacaktır.

STK REHBERİ ÇIKTI

Tarih Vakfı'nın Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) ve Başbakanlık Toplu Konut İdaresi'nin katkısıyla hazırladığı *Türkiye Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi* çıktı. Türkçe ve İngilizce olarak iki dilde basılan rehberde, Türkiye'nin önde gelen 1793 sivil toplum kuruluşunun künyeleri, yönetim yapıları, amaçları, düzenledikleri ve planladıkları etkinlikler yer alıyor. 1793 kuruluş, önce etkinliklerinin kapsamına göre ulusal-bölgesel ve yerel olarak iki ana grupta toplandı. Kuruluşların 1047'si ulusal-bölgesel, 746'sı yerel bölümde. STK'ların statülerine göre sayısı ise 948 dernek, 537 vakıf, 93 sendika, 152 meslek odası, 33 kooperatif, 30 yurttaş girişimidir.

Toplam 485 sayfa olan rehberde 1793 STK'nın coğrafi, konu ve statü dağılımını gösteren üç indeks ve kuruluşlarla yapılan anket sonuçlarının değerlendirildiği bir istatistik bölümü bulunuyor.

Türkiye'de, sivil toplum kuruluşları konusunda bu kapsamda ilk çalışma olan rehberin hazırlık çalışmaları 1 Ağustos 1995 tarihinde 2 yönetici, 2 araştırma asistanı, 1 düzeltmen, 4 bilgisayar operatöründen oluşan çekirdek kadro tarafından baş-

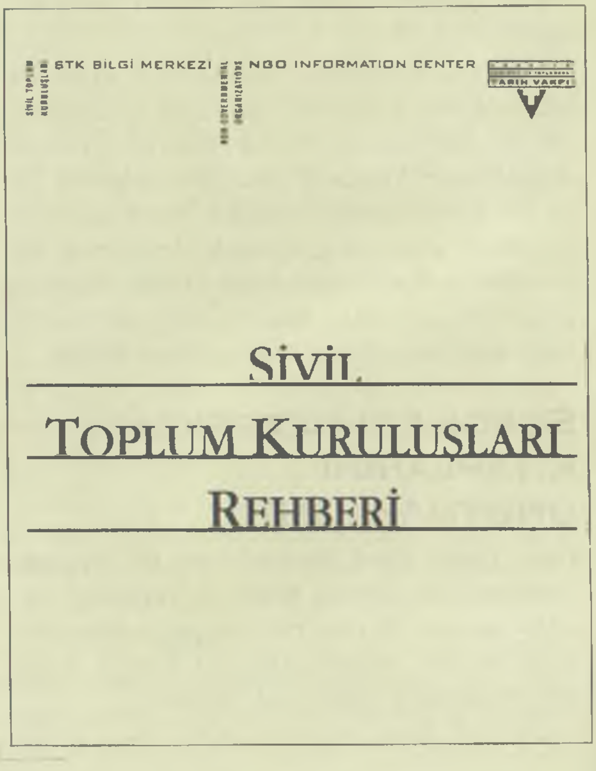

STK BİLGİ MERKEZİ

NGO INFORMATION CENTER

TARİH VAKFI

SİVİL

TOPLUM KURULUŞLARI

REHBERİ

latıldı. Ayrıca çalışma süresince çeşitli aşamalarda, çevirmen, grafik tasarımcısı, saha elemanı gibi yardımcı kadrolar da yer aldı.

Projenin ikinci aşamasında, yine Türkiye'de ilk olan bir çalışma gerçekleştirilecektir. Türkiye genelinde sayıları yaklaşık 2700 vakıf, 50.000 dernek, 1200 sendika, kooperatif, meslek odası merkez örgütü olarak saptanan STK'ların, tamamına ilişkin rehberdekinden daha dar kapsamlı temel bilgiler bir bilgi bankasında toplanacak ve bilgisayar ortamında kamuoyunun kullanımına sunulacaktır. İkinci aşamanın bitiş tarihi Ağustos 1996 olarak planlanmıştır.

Rehber, içinde yer alan kuruluşlara Tarih Vakfı tarafından bedelsiz olarak gönderilecek, ayrıca Türkçesi 2.500.000.-TL, İngilizcesi 3.500.000.-TL fiyatla satışa çıkarılacaktır.

Rehberin basına tanıtımı 20 Mayıs 1996 günü The Marmara Oteli'nde düzenlenen ve TOKİ Başkanı Sayın Yiğit Gülöksüz'ün katıldığı bir toplantıyla gerçekleştirildi.

MÜZECİLER DERNEĞİ KÜLTÜREL ETKİNLİKLERİ VE İSTANBUL MÜZESİ

Müzeciler Derneği'nin Mart-Nisan-Mayıs 1996 ayları boyunca Ankara'da sürdürdüğü kültürel etkinlik programı içinde yer alan söyleşilerden biri de İstanbul Müzesi'ne ayrılmıştı. 8 Mayıs günü Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü konferans salonunda düzenlenen söyleşide konuşmacılar Orhan Silier ile Çelen Birkan'dı.

Orhan Silier dünya müzeciliğindeki yeni eğilimleri aktardıktan sonra Türkiye'deki müzelerin genel bir değerlendirmesini yaptı ve giderek kısıtlanan bütçelerle Türkiye devlet müzeciliğinin karşı karşıya bulunduğu sorunlara değindi. Daha sonra kent ve toplumsal tarih müzeciliği bağlamında İstanbul Müzesi fikrinin nasıl doğduğunu, hangi platformlarda tartışılarak geliştirildiğini ve üstlendiği misyonu aktardı. Bu misyonun hangi araçları kullanarak hayata geçirilebileceğini anlatan Silier, vakfın bugüne kadar başarıyla sonuçlandırdığı çeşitli projelerden de örnekler vererek, bu güç işin başarılmasında en yaygın katılım ve güçbirliğine ihtiyaç duyulduğunu vurguladı. Çelen Birkan ise, projenin hangi bütünsellik içinde ele alındığını, müzenin mekân gereksinimlerini karşılamaya yönelik çabalarla bilimsel altyapısını oluşturma çalışmalarının nasıl bir paralellik içinde sürdürülmeye çalışıldığını anlattı. Amaçlananın tüm konularda var olan bilgi birikimini bir araya getirmek, birinden diğerine girdi aktararak zenginleştirmek ve 2001 yılına kadar olan süreci en doğru biçimde değerlendirmek olduğunu ve bu yaklaşımın zaman zaman deneysel uygulamalarla sınandığını ve sınanmaya devam edeceğini belirtti. Sorular ve tartışmaların bir bölümü projenin özünü daha iyi kavramaya ve yapıcı öneriler getirmeye yönelik iken bir bölümü alışılmış çerçevenin dışında bir müzeciliği yadsıyan, "farklılığı" "karşıtlık" olarak algılayan bir anlayışı dile getirdi. Orhan Silier soruları yanıtlarken bu "farklılık" boyutunun amaçlanan müze bağlamındaki önemini bir kez daha vurgulayarak bunun kaçınılması gereken bir olgu olarak değerlendirilmemesini istedi.

TOPLUMSAL
TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.400.000.-TL.
(yurtdışı) : 35 US$
(1.06.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1.5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: ______________________
____
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: ______________
Adres: ______________________
____
____
Posta Kodu: ______________________
Şehir: ______________________
Tel: ______________________

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐ ☐☐
Kart Sahibi:..
İmza:..........................

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi
Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

EYÜP TARİHİ ARAŞTIRMALARI PROJESİ ATÖLYE ÇALIŞMASI

Bilindiği gibi Tarih Vakfı Eyüp Eski Eser Kent Dokusu Korunması Projesi'ne ilişkin Kültür Bakanlığı'nın desteği ile bir dizi çalışma yaptı. Bunlar, Eyüp Dün-Bugün Sempozyumu, tarih boyunca İstanbul şehrinin önemli merkezlerinden olan Eyüp'teki sivil mimarlık örneklerinden bazıları, Eyüp Camii ve merkez civarı kentsel tasarım, çevre düzenleme ve restorasyon işleri projeleri idi. Son olarak Eyüp kadı sicillerinin incelenmesi ve kitap olarak hazırlama çalışmaları sürmekte. Genel yönetmenliğini Prof. Dr. Halil İnalcık'ın, proje yürütücülüğünü ise Doç. Dr. Tülay Artan'ın yaptığı bu projenin ilk atölye çalışması 3-4 Haziran 1996 tarihlerinde Tarih Vakfı'nın Eminönü Bilgi Belge Merkezinde gerçekleştirilecektir. Atölye Programı ise aşağıda görüldüğü gibidir:

3 HAZİRAN 1996 PAZARTESİ

10.00 - 10.30 Açılış

10.40 - 11.10 Prof. Dr. Halil İnalcık

"Toprak ve Tarım"

11.20 - 11.50 Prof. Dr. Feridun Emecen

"Halk ve Devlet"

12.00 - 14.00 Yemek

14.00 - 14.30 Prof. Dr. Cemal Kafadar

"Askeri Sınıf Mensuplarının Sosyal ve İktisadi Rolleri"

14.40 - 15.10 Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın

"İslam Hukukunun Uygulanması"

15.20 - 15.50 Prof. Dr. Mehmet İpşirli

"Ulema"

15.30 - 17.30 Tartışma

4 HAZİRAN 1996 SALI

10.00 - 10.30 Doç. Dr. Tülay Artan

"Maddi Kültür ve Yaşam Biçimi"

10.40 - 11.10 Prof. Dr. Suraiya Faroqhi

"Kadınlar"

11.20 - 11.50 Tartışma

12.00 - 14.00 Yemek

14.00 - 14.30 Prof. Dr. Yavuz Cezar

"Para ve Kredi"

14.40 - 15.10 Prof. Dr. Özer Ergenç

"Esnaf"

15.20 - 15.50 Prof. Dr. Stephanos Yerasimos

"Gayrimüslimler"

16.00 - 17.30 Tartışma

BİLGİ BELGE MERKEZİNE ÖNEMLİ BAĞIŞ

Vakfımızın kurucu üyelerinden Sayın Munise Aren ve Sadun Aren değerli kitaplarının bir bölümünü kütüphanemize bağışladılar.

Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihine katkıda bulunacak bu değerli bağış, önümüzdeki günlerde envanteri çıkarılarak kütüphane koleksiyonumuza katılacaktır. Araştırmacıların çok yararlanacağını düşündüğümüz bu koleksiyon için Sayın Munise Aren ve Sadun Aren'e en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Yiğit Gülöksüz,
Hasan Karacal (Gen. Müd.), Stefanos Yerasimos,
Haldun Özen, Şevket Pamuk.
Orhan Silier (Gen. Sekr.).
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk Yrd.),
Mete Tuncay (Bşk. Yrd.)

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ

Vakıf Merkezi, Projeler ve
Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nisantası. Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 231 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Besiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İs Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI KENTLERİ

Editörler
PAUL DUMONT-FRANÇOIS GEORGEON

MODERNLEŞME SÜRECİNDE
OSMANLI KENTLERİ
EDİTÖRLER
PAUL DUMONT, FRANÇOIS GEORGEON

Tanzimat'ın açtığı modernleşme ve reformlar çağının önemli bir yüzü de devletin kent alanına müdahalesiydi. Elinizdeki kitap Balkanlar'dan başlayıp Anadolu ve Irak üzerinden Mısır'a kadar uzanan coğrafyada yaşanan ve günümüze derin izleri kalan bir değişimi, çeşitli yönleriyle sergiliyor. Tarihçi, şehirci, mimar, sanat ve bilim tarihi uzmanı kimlikleriyle on bir yazarın katkıda bulunduğu bu kitapta Osmanlı şehirciliğinin genel özelliklerinin yanı sıra İstanbul, İskenderiye ve Bağdat gibi büyük kentler ile Bursa, Ankara, Manastır ve Van gibi orta ya da küçük çaplı kentler ele alınıyor. Osmanlı kentlerinin gelişim çizgisine ışık tutmayı amaçlayan bir anlayış içinde şehircilik, mimarlık, idari yapı, yaşam koşulları, cemaat sorunları, eğitim, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik gibi konular üzerinde duruluyor. Değişen kent dokusunun bu ilginç serüvenini okurken, yarım kalmış ve eşitsiz bir modernleşme sürecinin bugüne yansımalarını göreceksiniz.

xii + 196 s. / 35 fotoğraf ve harita / ISBN 975-333-037-5

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

ESKİ YAZIDAN YENİ YAZIYA

MEHMED SÜREYYA

SİCİLL-İ OSMANÎ

OSMANLI ÜNLÜLERİ

Sicill-i Osmanî Osmanlı biyografya geleneğinin son büyük halkasıdır. 14. yüzyıl başından 19. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı tarihinde ad bırakmış 17.000'e yakın kişinin biyografisinin yer aldığı eser bugüne kadar benzeri yapılamamış bir ansiklopedidir. En orijinal yönü de birçok biyografinin bugün büyük bölümü tahrip edilmiş olan mezar taşlarındaki kitabelerden elde edilen bilgilerle oluşturulmuş olmasıdır. Bu bakımdan da eşsiz bir örnektir. Mehmed Süreyya Bey'in (1845-1909) otuz yılı aşkın bir çalışma sonucu ortaya koyduğu *Sicill-i Osmanî* tarihle ilgilenen her düzeydeki araştırmacı için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır.

İLK CİLT KİTAPÇILARDA

1. cilt
ISBN 975 333 039 1
xiv + 338 s.
Bez cilt: 1.000.000 TL
Karton kapak: 800.000 TL

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Fax: (212) 227 37 32

TOPLUMSAL
TARİH

OCAK-HAZİRAN 1996 / SAYI 25-30

5. CİLT DİZİNİ

A
A. Tevfik 27/38
Abalıoğlu, Yunus Nadi 25/25
Abbas Vâsık Efendi 25/7, 9
Abbasiler 25/10, 29
Abdullah (Arab) 28/5
Abdullah Ağa (Gürcü) 30/45
Abdullah Cevdet 27/12
Abdullah Freres 30/39
Abdullah Şaig 27/48
Abdulvahab Gazi Zaviyesi 28/55-56
Abdurrahman Adil 26/54
Abdurrahman Efendi 30/62
Abdurrahman Şeref 25/53, 26/24, 26, 41
Abdülaziz 26/23, 41, 43, 29/13, 16-18, 30/7
Abdülcelil Süleyman Paşa 30/44
Abdülgaffar 28/46
Abdülhamid II 25/64, 26/23, 34, 36, 43, 55, 28/50-51, 29/14-17, 26, 33, 35, 30/8
Abdülkerim Paşa 27/62, 29/53
Abdülmecid 26/41
Abdülvehhâb 26/51
Abdürreşit Hilmi Efendi 30/5
Abdürreşit İbrahim Efendi 29/54-56
Abdürrezzak Semerkandî 25/58
Acıderye Körfezi 28/59
Adakalesi 27/55
Adalar 30/29
Adamantidis, Petraki 25/35
Adamantidis, Viktor 25/35
Adana 27/61, 28/59
Adapazarı 28/49
Adem (Hz.) 27/14
Adıvar, Halide Edip 27/12
Afganistan 29/48
Afif Yesari 28/37
Afrika 25/15, 16, 27/32, 28/44, 45
Afşar Nadir Şah 27/61
Afyon 28/34-35
Agostini P. J. 25/34-35
Ağaoğlu, Ahmet 27/12, 29/41
Ahenk gazetesi 26/16-19, 27/27
Ahi Ali 28/56
Ahi Ali Çelebi 28/53
Ahi Ali Çelebi Zaviyesi 28/56
Ahi Bıçakçı Ahmed Zaviyesi 28/53
Ahi Carullah 28/53
Ahi Çelebi 28/52
Ahi Emir Ahmed 28/53
Ahi Emir Ahmed Zaviyesi 28/56
Ahi Mecdüddin 28/53
Ahi Mecdüddin Zaviyesi 28/52
Ahi Mehmed Divane 28/57
Ahi Mehmed Külahdûz 28/53
Ahmed bin Macid 25/15, 17
Ahmed bin Na'aman el-Ka'abi (el-Hac) 25/15
Ahmed Çavuş 27/59
Ahmed Çelebi 30/41
Ahmed Dürri Efendi 27/62
Ahmed Muhtar Paşa (Gazi) 29/13-18
Ahmed Paşa (Melek) 28/49
Ahmed Resmi Efendi 27/58, 62
Ahmet Abud Efendi 25/36
Ahmet Asım Efendi 27/4
Ahmet Bican Efendi 27/23
Ahmet Cevdet Paşa 25/12
Ahmet Durmuş Bey 28/34
Ahmet Haşim 26/40, 41
Ahmet Midhat 29/37-40
Ahmet Nuri 26/16-17
Ahmet Remzi Efendi 27/4
Ahmet Tevhid Bey 26/41
Ahundov, E. 27/51
Ahundov, İ. 27/51
Ahundov, Ruhullah 27/52
Aile Boyu Sinema 26/46
Ak Palanka 27/54
Akadlar 25/15
Akansel, Mustafa Hakkı 29/22
Akarlı, E. D. 30/64
Akbayar, Nuri 29/13
Akçaabat 30/26-27
Akçaoğlu, Hakan 28/40
Akçura, Gökhan 26/46-47
Akçura, Yusuf 29/41
Akdeniz 25/16, 27/59, 28/13, 17
Aker, Fevzi 25/18
Aker, Hasan Tahsin 26/50
Akhisar 26/18, 5, 27/61
Akkirman 27/57
Akkoyunlular 27/61
Akmescid Üniversitesi 27/52
Akşam 25/23, 25/58-59
Aksaray 28/5
Aksekili Ahmed Hamdi 27/12
Aksu Şenliği 28/29
Akşehir 27/61
Aktavlı 28/59
Aktavlı Aşireti 28/60
Aktay, Salih Zeki 26/56
Aktunç, Orhan Rıza 25/53
Aktuzlu, Tülin 30/29
Akyol, İbrahim Hakkı 25/53
Akyol, Yaşar 26/56
Alahan 26/52
Alaşehir 28/59
Albacete 27/59
Albert, Jan 27/57
Albuquerque, Alonso de 25/16-17
Aleko Mulos Efendi 26/36
Alfandari, Mario 25/25
Ali (Hz.) 25/45
Ali Ağa (Hasköse oğlu) 28/58
Ali Baba (Derviş) 28/56
Ali Baba Zaviyesi 28/52, 54, 55, 57, 30/40, 42
Ali Becil 30/27
Ali Bey (Cıbırzade) 27/23
Ali Bey (Don Domingo) 25/30
Ali Bey (Enver Paşa) 29/47-48
Ali Efendi (Çatalcı) 27/19
Ali Efendi (Hacı) 26/14
Ali İhsan Bey (Kör) 29/47
Ali Kemal 26/55
Ali-Muaviye kavgası 29/28
Ali Paşa 26/21-23, 30, 33, 41
Ali Paşa (Hacı) 25/18, 19
Ali Rahim 27/48, 49
Ali Rıza Bey 25/48
Ali Sedad Bey 25/12
Ali Suavi 26/22, 30
Aliyotti, Albert 26/16, 27-28
Alkan, Mehmet 28/21
Alkazar Sineması 28/36-38
Alman Ziraat Enstitüsü 30/37-38
Almanya 26/35, 62, 27/64, 28/50
Alparslan 25/61
Altay 29/25
Altenburg 27/55
6-7 Eylül Olayları 25/27
Altınay, Ahmed Refik 25/30, 52
Altınordu 27/56
Altunkaya, Fatma Melahat 28/31, 35
Amaltiya 27/28
Amasya 27/61, 28/52, 30/40, 48
Amele Teali Cemiyeti 30/7, 11
Americain Sineması 28/36
Amicis, Edmando de 25/32, 27/59
Amikal Derneği 25/24
Amsterdam Bilim Tarihi Kongresi 25/7
Anadolu Mecmuası 25/52
Anadolu Mecmuası'ndan Birkaç Yaprak 25/52-61
Anastas 26/53
And, Metin 25/34
Andrea, Herman de 26/16
Andrea, Nelson de 26/16
Andrea, P. de 26/14, 16
Ang (Düşünce) 27/47
Ankara 26/39, 28/32-34, 30/48
Ankara Devlet Operası 28/39

Anneler Birliği Talimatı 29/57-58
Antakya 27/61
Antalya 25/46, 49
Antalya Biçki Yurdu 27/11
Apalı, Mehmet Ali 25/39
Apollon Sineması 25/34, 28/36
Appressov, Gürgen 27/51
Ar Sineması 28/36, 38
Arabistan 25/15, 44
Araplar 25/16, 27/13, 28/13-14, 30/49
Ardahan 27/25, 29/46
Arditi, Hugo 27/42
Arıkan, Zeki 29/46
Aristo 25/4
Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti 27/48
Armonya gazetesi 26/18
Arnavut 29/25
Arpacızade Efendi Tekkesi 28/53
Arsal, Seyfettin 26/39
Arsal, Sezai 26/39
Art, Gökçen H. 27/18
Artistik Sineması 27/40, 41
Asâr-ı Bakiye 25/12
Aseo, Ferit 25/25
Aşkale 25/60
Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti 27/21
Astorya Sineması 25/35
Astrahan 27/56
Asur 26/52
Ata Efendi 30/53
Atalay, Besim 25/42, 50, 29/22, 59
Atatürk, Mustafa Kemal 25/13, 27, 26/25, 39, 28/30-32, 34-35, 37, 29/6, 8, 11, 22, 25 ,47, 52, 30/22, 25, 35
Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı 28/29, 32
Atıf Zühtü 30/39
Atilhan, Cevat Rıfat 29/33-34
Atina 27/59, 64, 28/15, 18, 30/30, 55
Atiye Şükran 27/15
Atlas Sineması 28/36, 39
Atsız, Nihal 29/20-31
Atsız, Yağmur 29/26
Atsız Mecmua 29/20-21
Augsburg 30/54
Autry, Gene 25/35
Av 27/46
Avignon 27/57
Avrupa 26/18
Avrupa Birliği, Ahmet Mithat ve Halikarnas Balıkçısı 29/37-40
Avrupacılık 26/57
Avustralya 28/42
Avusturya 26/40, 27/55-57, 62, 64, 30/39
Ayan, Dursun 25/39
Ayasofya 26/43
Aydemir, Şevket Süreyya 25/18
Aydın 25/19-22, 28/4
Aydınlık mecmuası 25/53, 56, 30/10
Ayıntab 27/61, 28/59
Aykaç, Fazıl Ahmed 26/24, 40
Aykut, Mehmed Şeref 25/53
Ayla, Safiye 26/49
Aynalı Sinema 28/36
Aynî 28/62
Aynoroz Dağı 28/19
Ayvansaray 25/5
Azak Denizi 27/56
Azerbaycan, 25/47, 27/50-52, 29/46, 49, 51-52
Azerbaycan Halk Maarif Komiserliği 27/48
Azerbaycan Komünist Partisi 27/49, 50
Azerbaycan'ı Öğrenme Cemiyeti 27/50
Azerbaycanlı 27/47
Aziz Efendi 27/23
Aziz Haydar 27/16
Aziz Mahmud Hüdayî 28/54
Aziz Gubaydullin 47
Aziziye 30/7
Aztek 27/32

B
Bèla, Seçeyni 25/54
Bab-ı Meşihat 27/9
Baba İlyas 28/52
Babadağı 27/56
Babailer 28/52
Babıâli 25/41
Babil 25/7
Babinger 25/47, 48, 50
Bachelard, Gaston 25/7
Bafra 30/40
Bağdat 25/10, 48, 27/61, 28/13
Bagford, John 28/41
Bağırov, M.C. 27/50
Bağırov 27/53
Baha Sait 25/48-49, 28/59-61
Bahadır, Osman 25/6-14
Baharlı, M. 27/51
Bahreyn 25/15, 17
Bahriye Milli Sanatkâran Cemiyeti 30/7
Bajraktarevic 29/59
Bakırezer, Güven 29/25
Bakû 27/49, 29/46, 48-49, 51
Balat 25/29
Balıkesir 28/34, 29/61
Bali, Rıfat 26/55, 29/32
Balkan Savaşı 26/17
Balkanlar 25/39
Banarlı, Nihad Sami 29/22
Bane 27/54
Bankusa 30/48
Baranyavar 27/55
Barbaros 29/38
Barborini, Jean 27/37
Barnatan Apartmanları 25/35
Baron de Tott 30/61
Barselona 27/59
Barthold 27/48
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 25/18
Başkırdistan 27/50
Basmacılar 29/48
Basra 25/16, 17
Bastil 27/63
Batıcılar 27/12
Batılılaşma 26/20
Batum 28/49, 29/46, 47, 56
Batusek 27/55
Bavyera 26/62, 29/16
Baybars 25/31
Bayburd 25/60
Bayburdlu Zihni 25/60
Bayezid II 26/20, 27/56, 59
Bayezit Camii 26/5
Baykut, Şerif 28/35, 29/6
Bayrı, Mehmed Halid 25/53, 57, 59, 29/31
Becerano, Hayim 25/34
Becerano, Ribi Moşe 25/23
Bedia Nigâr 27/15
Behçet Bey 26/26
Bekir Sıtkı Çobanzade 27/48
Bekirağa Bölüğü 26/54-55
Bektaş 28/57
Bektaşîlik 28/55
Bele, Refet 26/25
Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu 25/63
Belgrad 27/54, 55, 57
Belh 25/9
Belon-Flament 27/38
Bender Abbas 25/17
Bene Berit Derneği 25/24
Benhabib, Moşe 25/34
Benlübaş Derbendî 28/57
Beresi, Şemuel 25/24
Beriya 27/53
Berlin 27/58, 29/54
Berlin Antlaşması 29/46
Berlin Üniversitesi 25/7
Bernard (Prof.) 26/40
Beşeriyet 28/21
Beşiktaş 29/18
Beşiktaş Basiret Osmanlı Jimnastik Kulübü 26/38
Beyatlı, Yahya Kemal 25/53
Beyazıt 25/13, 42, 28/31
Beycesultan kazısı 26/52
Beydilli, Kemal 30/61-63
Beylerbeyi Sarayı 29/14
Beyoğlu 25/34, 25/42, 26/25, 35, 46, 27/37, 28/5, 6, 30/4
Beyoğlu yangını 26/29
Beyoğlu'nu Bilmek Kolay Değil 27/43
Beyoğlu'nun Eski Sinemaları 25/34-38, 26/46-51, 27/37-42, 28/36-39
Beyrut 30/6, 30
Bezeklik 27/32, 34
Beğenç, Cahit 29/6
Bıçakçı Ahi Ahmed 28/52
Bilan 27/61
Bilecik 27/61
Bilge, Zeliha Tevfik 26/64
Bilim Tarihinin Temel Sorunları 25/6-14
1930 ve 40'ların Türkçü Akımı 29/19
Birgen, Muhittin 29/46-53
Birinci, Ali 26/56
I. Dünya Harbi Sonunda Bir Harp Esiri Kartı 26/12
Birinci Meşrutiyet 29/26
Birinci Sebastian 25/17
Birlik dergisi 29/24
Birmingham Üniversitesi 28/15
Bismarck 27/64
Bizans 25/8, 10, 27/13, 56, 28/13-20, 29/27
Bizantion 28/20
Bizantoloji 28/13-20
Bizantoloji'de Yeni Eğilimler 28/13
Blades, William 28/41
Blankhead, Talullah 28/37
Bodleian Library 28/42
Boğaz 30/30
Boğazköy 26/43
Boğdan Voyvodalığı 27/57
Bohemya 27/58
Bolşevik İhtilali 29/32
Bolşevikler 29/46, 55-56

Bolu 27/61
Bonn 27/57
Bonneval 30/61
Boran, Orhan 28/39
Boratav, Pertev Naili 29/59
Bornova 25/25
Bosna 27/57, 60
Bossy, Victor 27/37, 38
Boton, Abraham 25/34
Boton, David 25/24
Boyacıoğlu, Herman 30/38, 39
Bozcaada 27/59
Bozkurt, Gülnihal 25/29
Bozkurt, Mahmut Esat 29/24
Bozkurt, Onok 28/35
Bozkurt dergisi 29/22, 24
Bozok 28/52
Bölükbaşı, Rıza Tevfik 27/12
Bratislava 27/55
Breslau 27/58
Brest-Litovsk 29/46
Brice, William 26/52
British School (Atina) 28/15
Bruck an der Laitha 27/55
Brüksel 27/57
Brüksel Mekanik Kongresi 25/7
Budapeşte 29/17, 22
Budin 27/55, 57, 58
Budist 27/32, 33
Bulaç, Ali 29/36
Bulgaristan 26/30, 27/64, 30/35
Burdur 26/15, 30/44
Burgaz 27/55, 56
burjuva 29/28
Burney, Charles 26/53
Burris, Florence 30/19-21
Bursa 25/32, 28/43, 30/48
Bükreş 27/55, 57
Bünyadov, Ziya 27/50
Bünyadzade Dadaş 27/51
Büyük Ali Baba Zaviyesi 28/56
Büyük Menderes 25/18
Büyük Taarruz 28/30
Büyükada 28/6, 30/32

C
Cafe et Hotel du Loxembourg 27/38
Caferoğlu, Ahmed 25/53
Cağaloğlu 26/56, 29/10
Cahun, Léon 26/4, 29/26
Cambridge Mediaeval History 28/18
Cambridge Üniversitesi 28/15
Camiü't-Tevarih 25/58
Can Hasan 26/53
Candaroğulları 27/61
Cansever, Hasan Ferit 29/22
Canterbury 27/57
Caporal, Bernard 27/64
Cartagena 27/59
Carvin, Jean 28/41
Cebiyev 27/51
Celali 25/17
Celveti 28/54
Celvetiye 28/54
Cemal Paşa 29/48
Cemaleddin Afgani 26/41
Cemiyet-i Hayriye 27/21
Cemiyetler Kanunu 30/6-7
Ceneviz 30/58
Cenevre 27/21
Cengiz 26/61, 27/47, 28/54, 29/29
Cengiz Kağan 25/40
Cenova 27/57
Cenubi Garbi Kafkasya Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi 29/47
Cercle d'Orient 27/41
Ceride-i Havadis 28/46
Cermanyan, Vincent 27/38
Cevat Paşa 26/39, 41
Ceyhan 28/59
Cezar, Yavuz 30/64
Cezayir 25/44, 27/57, 29/40
Charlie Chaplin 27/39
Chateaubrian 25/42
Clauson, Gerard 25/42
Cihan Harbi 28/6
Cihangir 25/5
Cihanşah 27/60
Cine Palas 28/36
Cinema Orientaux 25/37
Cinema Palace 28/37
Cinema Parlant 25/34, 37
Collitidis, J. G. 25/37
Cooper, Gary 27/39, 28/37
Corpi Kardeşler 26/49
Coşkunarslan, Hakan 27/47
Coşkuner, Kemal Fedai 29/33-34
Cosmograph Sineması 25/34
Coubertin 26/36
Crawford, Anne 25/38
Criss, Bilge 30/29
Cumhuriyet 26/27, 27/6, 28/6, 7, 30, 29/19-20, 30/23
Cumhuriyet Bayramı 26/39, 28/29, 32-33, 29/7-8
Cumhuriyet gazetesi 25/23, 25, 37, 28/33, 30/10
Cumhuriyet Halk Partisi 25/18-19, 27, 28/34-35, 29/6, 20
Cumhuriyet Marşı 28/33
Cumhuriyet Sineması 25/36
Cumhuriyetin İlanı 26/26, 28/30, 32
Cundişapur 25/10
Curel, M. 26/35

Ç
Çağatay, Neşet 28/61-2
Çağatay 25/48
Çağlar, Behçet Kemal 29/7
Çakırbeğli Çiftliği 25/18-19-20
Çambel, Hasan Cemil 25/52
Çamlıbel, Faruk Nafiz 25/52
Çamlıca Kız Lisesi 27/7
Çanakkale 29/61
Çanakkale Boğazı 27/59, 28/59, 30/56
Çanakkale Savaşı 28/7
Çangopulos, Aleko 27/38
Çangopulos, Niko 27/38, 39
Çapa, Mesut 30/22
Çarşamba 25/5
Çatalhöyük 26/52-53
Çehov 27/47
Çekoslavakya 30/39
Çelebi Mehmed Efendi (Yirmisekiz) 27/62
Çengelköy 26/5
Çerkeş 27/61, 28/44-46, 48
Çeşme 30/61
Çetin, Osman 25/32
Çınaraltı 29/23
Çiçek, Kemal 25/28, 30/47
Çiftlik (Sinop) 26/53
Çin 25/10, 15, 26/61, 27/32, 34
Çinliler 25/16
Çizgen, Engin 26/47-48, 27/43
Çobanzade, Bekir Vahaboğlu 27/50-52
Çocuk Bayramı 28/32
Çoker, Fahri 26/6
Çorlu 27/55, 28/48
Çorum 28/52

D
Dağıstan Kumukları 27/50
Dalay, Çiğdem 28/35
Dalmas, Zozo 26/49
Dandanakan 29/29
Dandini 25/30
Dandolo 27/38
Danilyan 27/53
Dankoff, Robert 25/43
Darendelioğlu, İlhan 29/34
Darmstdat 29/16
Darphane 26/43
Dârurruha Zaviyesi 28/56
Darü'l-Muallimin 26/44
Darülaceze 28/7
Darülfünun 25/13, 26/28, 28/8-9
Darülfünun Tabiiyat Fakültesi 27/9
David, Nesim Ben 25/24
Davis, Natalie Zemon 28/19
Davutpaşa 27/56
Dede Korkut Kitabı 25/48
Delaval 27/39
Deli Kurt 29/29
Della Valle 25/30
Demirci 26/5
Demirel, Yücel 27/24, 46, 29/54
Demirkapu 27/55
Deniz Lisesi 28/34
Deniz Maden Kömür Amelesi Cemiyeti 30/6
Denizli 28/59
Deriş, Celal Derviş 27/24
Dersaadet Deniz Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi Cemiyeti 30/7
Dersaadet Deniz Motorları Makinistler Cemiyeti 30/7
Dersaadet İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti 30/7
Dersaadet Mevaridat ve Mürâselâ-ı Bahriye Müteahhitleri Yazıcı ve Aktarmacı Cemiyeti 30/7
Dersaadet Salcı Esnafı Cemiyeti 30/7
Dersaadet Sefain-i Ticariye Doklar, Rampa ve Boyacı Esnafı Cemiyeti 30/7
Dersaadet Sefain-i Ticariye Gemici ve İşçi Esnafı Cemiyeti 30/7
Dersaadet Umum Mavna ve Salapuryacılar Cemiyeti 30/7
Dersaadet ve Bilad-ı Selase Kayıkçı ve Sandalcı Esnafı Cemiyeti 30/7
Deutschendorf 27/55
Deveaux ailesi 27/37
Devellioğlu, Ferid 27/32
Dicle 25/6, 15
Dijon Fen Fakültesi 25/7
Dijon Üniversitesi 25/7
Dil Bayramı 28/29
Direklerarası 28/5
Disney, Walt 25/38
Divan-ı Ahkâm-ı Adliye 28/48
Diyarbakır 27/60, 30/44

Dobruca 27/56, 58
Doğu Bilim Akademisi 27/47
Dolay, Melih 28/40
Dolmabahçe 28/31
Dolmabahçe Sarayı 26/39, 29/14
Don Domingo 25/30
Dover 27/57, 29/16
Draper 25/4
Dulkadıroğulları 25/48
Dumlupınar 28/35
Duran, Feyhaman 26/40
Duruy, Victor 26/21
Dünkü, Bugünkü, Yarınki Kadın 27/63
Düzenli, Gülsün 26/20

E
ebelik 28/16
Ebher 27/61
Ebu Bekir Razi 25/12
Ebubekir Ratib Efendi 27/55, 62
Ebu'l-Kasım Kaşani 25/58
Ebu'l-Reyhan Biruni 25/8-9
Ebu'l-Vefa Buzcani 25/12
Ebussuud Efendi 25/28-30, 30/40
Eclair Sineması 27/37, 38
Ecole Special d'Architecture 25/35
Edebiyat Mektebi 26/42
Edebiyat-ı Cedide 29/50-51
Eden Sineması 28/36
Edirne 27/54, 57, 58, 29/48, 30/4
Efendiyev 27/51
Ege Üniversitesi 25/6, 7
Egorov, V. G. 25/42
Eğriboz 30/56
Ehmedov, E. 27/51
Eisenstein 25/35
Ejderhan Seferi 27/56
Ekil, Armağan 28/35
Ekim Devrimi 29/46
Ekrem Bey 25/24, 30/10
Eksi İngılabi Milliyetçi Teşkilat 27/51
Ekşinozlugil, Atilla 28/40
Elbe 29/48
Eldem, Edhem 26/12
Eldoredo Tiyatrosu 27/37
Electra Sineması 28/36-38
Elekberov, A. 27/50
Elgün, Nakiye 27/64
Elhamra Tiyatrosu 27/37
50 Yılın Türk Tiyatrosu 25/34
Elnekave, Marko 25/25
Elysée Sarayı 29/14
Elza Niyego Olayı 25/23-27
emeğin korunması 28/22
Emeviler 25/10
Emine Seher Ali 27/14-15
Emir Ahmed 28/56
Emir Eretna 28/52
Emmanuel I 25/17
Emrullah Efendi 28/49
Emval-i Ticariye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti 30/7
Ender, Celil 26/43
Endonezya 25/17
Endonezyalılar 25/16
Endülüs 25/8, 27/58
Engin, İsmail 25/46, 28/58, 29/59
ensest 27/18
Enver Paşa 28/36, 29/41-42, 46-49
ephemera 28/40, 30/36-39
Ephemera Derneği 28/40-42
Epir 28/17
Erdelan 25/58
Erdoğan, Mediha 28/35
Ereğli 27/61
Eren, Hasan 25/42
Ergenekon 29/7
Ergenekon dergisi 29/22-23
Erişirgil, Mehmed Emin 25/53
Erkan, Rafet 28/35
Ermenak 28/52
Ermeni 25/27, 30, 32, 58, 26/4, 26, 30, 27/10, 29/21, 47
Ermeni Katolik Patrikhanesi 28/38
Ersoy, Mehmet Akif 27/12, 29/25
Ertem, Sadri Etem 25/53
Ertaylan, İsmail Hikmet 29/50, 53
Eruluç, Lütfullah Sururi 26/49-50
Ertürk, Kâzım 26/45
Erzincan 25/47, 30/40
Erzurum 25/59, 25/60, 25/64, 27/25
Erzurum Kongresi 28/30
Esad Bey 29/15
Esendal, Memduh Şevket 29/51
Esirgeme Derneği 27/21
Eskişehir 25/18, 27/61, 30/23, 24
Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi 30/6
Ethem Ruhi Bey 30/9-11
Etoile Sineması 25/38
Evangelist kilisesi 26/52
Evci aşireti 28/59
Evliya Çelebi 25/43, 40, 28/49,52, 53, 56
Evren, Burçak 26/46-48, 27/43, 28/37, 40 ,30/36
Eyüp 26/7-8, 40
Eyüp Camii 25/30
Eyüp Efendi 27/23

F
Fabry, Charles 25/14
Fahrettin Efendi 27/22
Fahud bölgesi 25/15
Farmer, R. F. 30/19-21
Fatih 26/20
Fatih Parkı 29/10
Fatimiler 25/29
Fatma Aliye Hanım 25/4, 27/14
Fatma Nesibe Hanım 27/14
Fedai dergisi 29/33-34
Felemenk 27/64
feminizm 27/6, 12-14, 17, 29/27
Fen Fakültesi 27/9
Fener 25/29
Fenike 25/7
Ferahi Madalyası 26/43
Ferhang-i Anendrac 27/32
Ferhangi Amid 27/32
Ferid Bey 29/54
Feriköy 25/5
Ferit Bey 26/62
fetva 27/18-20, 30/40-46
Fetva Emini Dairesi 30/41
Fetvalarda Kadın 27/18
Fevaid-i Osmaniye 30/8
Feyziye Kıraathanesi 26/47, 28/5
Fığlalı, Ethem Ruhi 25/50, 28/62
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri 25/52, 55
Fırat 25/6, 15, 29/34
Fikret Adil 27/39
Fikret, Ethen Gill 30/18-21
Filibe 27/54
Filistin 25/24, 28/7
Filmer, Cemil 25/38, 28/36, 37
Filorina 27/25
Finikeliler 25/16
Fischamend 27/55
Flasson 27/57
Fliegende Drache 30/60
Franchi 27/59
Franco Eastern Cynemas Ltd 27/39
Frankfurt 27/57, 58, 30/54
Franklar 28/13
Fransa 26/14, 31, 38, 27/57, 28/42, 44
Fransuva I 27/56
French, David 26/53
Fridolin, P. 27/48
Friedrich II 27/58
Friedrich William I 27/58
Fruchtermann, Max 30/39
Fuad Paşa 26/21-23, 30, 29/13
Fuyye, Alfred 26/59

G
Gabriel Efendi 30/8
Gagauz 28/60
Galata 25/42, 42, 26/7-8, 23, 27/10, 29, 32, 34, 35
Galata Köprüsü 26/6
Galata Sarayı 26/20
Galata Sinagogu 25/24
Galata Yahudi Cemaati 25/25
Galatasaray 26/40, 41, 28/6, 37, 29/10
Galatasaray Futbol Kulübü 26/38
Galatasaray Karakolu 26/25
Galatasaray Lisesi 26/20-42, 27/11, 38, 28/34
Galatasaray Tıbbiyesi 26/40
Galatis, Niko 27/39
Galiçya 28/7
Galip Dede Caddesi 25/35
Garplılaşma 27/12
Garstang, John 26/52
Gasımov 27/51
Gaumont firması 27/38
Gaumont Palace Sineması 25/34
Gâvurdağı Çamtağı 28/58
Gazali 25/9-10
Gazioğlu, Ahmet 30/47
Gaziz Hikâyeleri 27/47
Gazneliler 25/8, 29/29
Gebze 27/61
Gedikpaşa 27/7
Gedikpaşa Tiyatrosu 26/39
Gedirli 27/51
George Sarton 25/8
Gerede 27/61
Geyve 27/61
Gılgameş Destanı 26/52
Gırmızı Terror 27/50
Girit 27/57, 29/21, 30/49, 55, 55-56
Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği 30/22-28
Glorya Sineması 27/39
Gluchov 27/56
Gobineau 29/23
Goçoberidze 27/53
Goethe 29/27
Golditsiyev, İgnos 27/52
Gordlevski 28/60
Gordon, Linda 27/14
Gough, Michael 26/52-53
Goumont, Leon 27/39
Gök-Börü dergisi 29/22, 24

Göğçeli 28/59
Gök Türk 29/28
Gökalp, Altan 29/59
Gökçeli 28/59
Gökmen, Mustafa 26/47
Göksu vadisi 26/53
Göktürk 27/32, 29/22
Gökyay, Orhan Şaik 26/40
Gölpınarlı, Abdülbaki 28/54
Gördes 26/5
Grabczewski, Bonislaw 25/41
Grand Rue de Pera 25/36
Granda, Cemal 28/37
Granger, Stewart 25/38
Gregoryen 26/30
Gubaydullin, Aziz 27/47-53
Gubaydullin, İsrafil 27/48
Gubaydullin, Mikayil 27/48
Gubaydullin, Refika 27/48
Gubaydullin, Salman 27/48
Guerin 27/39
Guillaume 27/37
Gurney, Oliver 26/52
Gutin 27/53
Gülbaba Türbesi 26/20
Güleç, Fazıl 30/38
Gülek Geçidi 27/61
Gülhane 26/23, 29
Guliyev 27/51
Güllü Agop 27/37
Gülmez Freres 30/39
Gülşenî 28/54
Günenç, Ziya 28/40
Güngörmez, Hüseyin Avni 29/33-35
Gürcistan 27/60, 29/46
Gürcüler 28/44, 29/46, 47
Gürses, Reşide 25/39
Gürtunca, Mehmed Faruk 25/53
Güvemli, Zahir 26/46
Güvenç, Bozkurt 29/26
Güvercinlik 27/55
Güzel Ordu gazetesi 30/24-25

H
H. Remzi 26/18
Habif 26/14
Hâbil Adem 26/56-64
Hâbil Adem'in Serbest Fikir'i ve Ziya Gökalp Eleştirisi 26/56-64
Hacı Ali Paşazâdeler 25/18
Hacı Arif Zaviyesi (Hacı) 28/56
Hacı Davud Kumpanyası 30/6
Hacı Gedikzade 27/27
Hacı Gedikzâdeler 26/16
Hacı Şahin Zaviyesi 28/56
Haçlı Ordusu 25/40
Haçlı Seferleri 25/8, 28/17
Hadim-i Cumhuriyet gazetesi 30/25
Hafız Ebru 25/58
Haftalık Mecmua 27/6-11, 28/6-12
Hainburg 27/55
Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 29/48
Hakkâri 29/26
Hakkı Efendi (Ahmetzade) 27/23
Halâtî Tekkesi 28/53
Halep 30/48, 49
Haletler 25/58
Halı Sendikası 26/18, 27/26
Haliç 30/29-30
Haliç Şirketi Amele Cemiyeti 30/7
Halifelik 28/13
Halikarnas Balıkçısı 29/37-40
Halil Ali Efendi 30/53
Halil Fikret 29/48
Halil Hamid Bey (Muallim) 27/63
Halil Hamid Paşa 30/61
Halil Kâmil 26/50
Halil Kaptan (Babaoğlu) 27/22
Halim 30/27
Halk Sinema ve Opereti 26/49
Halkalı 27/54
Halkevi 28/35
Halkevi dergileri 28/30
Halkevleri Bayramı 29/6-8
Halman, Talat 30/15-21
Haluk Fikret 30/15-21
Haluk'un Defterinin Son Sayfaları 30/15-21
Halvetîlik 28/54
Hammer 27/56, 69, 61, 28/54
Hangi Kızla Evlenmeli? 27/6
Hanhoyski, Feth Ali 29/46
Hanımlara Mahsus Gazete 27/14
Harb-i Umumi 27/63
Harbiye 26/41, 28/34
Harbiye Mektebi Mızıkası 28/34
Hardy, Oliwer 27/39
Hareborne, William 27/57
Harem İskelesi 30/62
Harezm 28/54
haritacılar 28/4
Harmanlı 27/54
Harp Akademileri 28/33
Harran 25/10, 26/52
Hasan 25/31, 45
Hasan Amid 27/32
Hasan Beyzâde 25/58
Hasan Efendi 27/23
Hasan Mellah 29/37
Hasan Mümtaz Bey 25/46, 28/59
Hasanpaşa Kalesi 27/56
Hasanpaşa Palankası 27/54
Hasköy Fabrikası 30/10
Hasverdiyev, A. R. 27/50
Haşmet Efendi (Suyabakanzade) 27/22
Hatipoğlu, Şevket Raşit 25/19
Havde 27/58
Havva 27/14
Haydar Bey (Mazlumcuzade) 27/22, 23
Haydar Necib 25/53
Haydarîlik 28/55
Haydarpaşa 28/31
Haydarpaşa Hastanesi 27/4
Hayreddin Paşa 27/56
Hayri Bey 27/25
Hazar Kağanlığı Tarihi Tecrîbesi 27/47
Hazarların Aslı 27/49
Heckel 26/62
Hegel 26/62
Heidelberg Üniversitesi 25/7
Hemedan 27/61
Heper, Metin 30/64
Herat 27/60
Hereke 27/61
Herrin, Judith 28/13-20
Hessen 29/16
Heşt Bibişt 25/58
Heybeliada 25/4, 30/34
Hıristiyanlar 25/28, 29, 32, 26/22, 25, 28, 28/15-16, 43, 60
Hırvatistan 27/57
Hilal-i Ahmer 25/59, 28/6
Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti 27/21
Hill, Stephen 26/53
Hilmi Efendi 29/4
Himaye-i Etfal 28/6, 34, 10
Hindistan 25/16-18, 40, 27/61, 62
Hint Okyanusu 25/15, 16, 40
Hisarcık 27/54, 55
Hitit 29/20, 23, 27
Hitler, Adolf 29/32-33
Hoca Araste Zaviyesi 28/56
Hoca Araste-Sır Şeylı 28/52, 56
Hocayev, Halit Seyit 27/50-51
Hodder, Ian 26/53
Hollanda 25/17
Hong Kong 25/17
Horasan 27/33, 60, 28/59, 29/29
Hotel et Jardin du Teke 25/34
Hotin 27/58
Hubaba 28/49
Huber 27/37
Hudatov 27/51
Hukuk Fakültesi 27/7
Hukuk Mektebi 26/42, 44, 27/24
Hukuk-ı Aile Kararnamesi 27/6
Hür İnsanların Satılması 28/43
Hürmüz 25/16
Hürriyet Bayramı 28/35
Hürriyet gazetesi 30/15-16
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 26/25
Hüseyin 25/45
Hüseyin (Hamzazade Hacı) 26/16, 27/27
Hüseyin Ağa 30/45
Hüseyin Alparslan (Tirebolulu) 30/25
Hüseyin Avni Paşa 29/13
Hüseyin Cavid 27/48
Hüseyin Çavuş 27/57
Hüseyin Daim 25/5
Hüseyin Efendi (Cıbırzade) 27/22
Hüseyin Kemal 25/53
Hüseyin Refik Bey 30/23
Hüseyin Sadettin Efendi 26/45
Hüseyinoğlu Nazif Efendi 27/23
Hüsnü Bey 30/8
Hüsrev Paşa 30/63

I
Ifralı, Georges 25/12
Ilgın 27/61
Islahat Fermanı 26/20-21
Islahistler 27/47
Isparta 26/5, 15

İ
İbn Batuta 28/52, 53
İbn Haldun 25/12, 54
İbn Heysem 25/9
İbn Rüşd 25/12, 29/40
İbn Sina 25/9
İbn-i Haldun ve Aristo'nun Politikası 27/47
İbrahim Bey (Dervişzade) 28/37
İbrahim Bey (Kadızade) 29/42
İbrahim Bey (Lehli) 27/58
İbrahim Edhem (Maksutzade) 29/44
İbrahim Efendi (Kasabbaşızade) 30/61
İbrahim Müteferrika 30/62
İbrahim Paşa (Nevşehirli) 25/12, 27/62
İbrahim Paşa Sarayı 26/20, 30/38
İdikutsari 27/34-35
İdris Bitlisî 25/58
İbram Kalesi 27/55
İhtiman 27/54

İkdam gazetesi 25/4, 26/4, 17, 62, 27/4, 28/4, 29/4, 30/4
II. Dünya Savaşı 25/17, 29/19
İkinci Meşrutiyet 26/17, 23, 46, 27/15, 21, 27/26, 29, 6, 29/41
İleri, Celal Nuri 27/12
İlmiye Salnamesi 30/40-41
İnas Darülfünunu 27/9
İndirkaş, Zühre 27/32
İndüs Vadisi 25/15
İnebolu 30/22
İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 26/52
İngiliz Arkeoloji Enstitüsü- Ankara 26/52
İngilizler 25/17, 26/16
İngiltere 26/14, 27/64, 28/42, 44
İnkalar 27/32
İnönü, İsmet 25/26, 29/22
İnsan Hakları Komisyonu 29/35
İpek Sineması 27/41
İpek Yolu 27/34
İran 25/10, 40, 44, 46, 64, 26/15, 61, 27/13, 34, 61
İrfan Nabi 25/53
İrşova 27/58
İshak Efendi (Hoca) 25/12
İshak Tevfik Bey 27/24
İskender 25/16
İskender Bey 27/59
İskender Çelebi Sarayı 26/20
İskenderiye 28/5, 30/30
İslam Ansiklopedisi 30/48
İslam İhtilal Cemiyetleri 29/48
İslam Mecmuası 26/62
İslamcılar 27/12
İslamcılık 26/57, 29/41
İsmail Bey 25/18, 26/24
İsmail Efendi 27/23
İsmail Efendi (Gelenbevî) 30/61
İsmail Geçidi 27/56
İsmail Nami 25/53
İspanya 25/17, 27/58-59
İspanya Sefaretnamesi 27/59
İsrail 28/14, 29/32
İsrailovitz, M. 30/39
İstanbul 25/30, 41, 58, 27/21, 31, 54-59, 61, 33, 44, 30/6, 25, 30, 32
İstanbul Arkeoloji Müzesi 28/20
İstanbul Avcılar Cemiyeti 27/46
İstanbul Limanı Tahmil ve Tahliye Deniz İşçileri Cemiyeti 30/6
İstanbul Sultanisi 26/39
İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti 30/6
İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti 30/7
İstanbul Üniversitesi 25/13, 27/9, 29/20
İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi 27/63
İstikbal gazetesi 30/23
İstiklal Caddesi 27/37, 41-42
İstiklal Marşı 28/33, 29/11
İstinye Dok Şirketi Amelesi 30/7
İsviçre 26/35
İşgal Altındaki İstanbul 30/29-35
İşli, Nedret 29/13
İttihat ve Terakki Cemiyeti 25/64, 26/17, 55, 27/21, 27, 29/23, 41-42, 47
İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi 27/21
İttihat ve Terakki Kulüpleri 27/21
İvan III 27/55, 56
İzmir 25/24, 25, 26/15, 17, 18, 25, 27/25, 28-31, 31, 44, 28/4, 46, 29/42-43, 30/6, 30, 30/58-60
İzmir-Aydın Demiryolu 26/43
İzmir Halı Sendikası 26/17-19, 27/26-27
İzmir Ülkü Bir Derneği 29/33
İzmir Ülkü Ocakları Derneği 29/35
İzmir'i Görmek ve Anlamak 27/44
İzmit 25/5, 27/61
İznik 28/17, 28/19

J
Jarring, Gunnar 25/40-43
Jenner, Alexandre 27/40
Jennigs 25/31, 30/48
Joaillier, Sebah 30/39
Johnson, Dr. 28/40
Jones, Buck 25/35
Joseph, Franz 28/51
Jourjon, Charles 27/38
Jouvery, M. 26/38

K
Kabaağaçlı, Cevat Şakir 29/37-40
Kabakçı Mustafa İsyanı 30/62
Kabataş Lisesi 28/34
Kâbe 25/17
Kabotaj Bayramı 28/29
Kadıköy 27/4, 28/40
Kadıköy Sultanisi 26/39
Kadın dergisi 27/14
kadın hakları 28/22
kadın hastalıkları 28/4
Kadınhanı 27/61
Kadınlar Dünyası 27/12-17
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi 27/21
Kadirîlik 28/55
Kadir Efendi (Kâhya) 27/23
Kafkasya 28/7, 44, 45,49, 29/46, 51-52
Kâğıthane 29/13-14
Kahire 25/29, 31, 27/31, 30/30
Kakava Şenliği 28/29
Kalafat 27/58
Kalenderhane Camii kazıları 28/14-15
Kalenderîlik 28/55
Kamieniec 27/58
Kâmil Bey 28/5, 30/24
Kamus-ı Türkî 27/32
Kanada 28/42
Kanbur Ali Ağa 30/44
Kanık, Orhan Veli 29/27
Kâni 30/27
Kansu, N. Atuf 29/6
Kanton 25/15
Kanun fi't-Tıb 25/9
Kanuni Sultan Süleyman 25/28, 27/56, 59, 28/54
Kapancılar 30/52
Kaplan, Mehmed 30/20
Kaplanof, Reşit 29/47
Kaptan İbrahim Paşa Hamamı 30/62
Kaptan ve Makinist ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyeti 30/7
Kara Mahmudzade Mehmed Bey 27/22-23
Kara Mehmed Paşa 27/61
Karabekir, Kâzım 29/48
Karadeniz 28/44
Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti 27/21-23
Karakaşlar 30/52-53
Karakoyunlular 25/48
Karakurt, Esat Mahmut 25/24, 26/40
Karaman 26/53, 30/44
Karamanlılar 28/52
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 25/24, 25/58-59
Karaso, Albert 25/25
Karaso, Danyel 25/24
Karasu, Emanuel 25/36, 26/54-55
Karasuvbazar Argın 27/52
Karateke, Hakan T. 28/50
Kargopolo, Basil 30/39
Karinabad 27/55
Karl V 27/56, 59
Karl VIII 27/56
Kars, Zafer 25/62-64
Kars 29/46
Kartaca 28/20
Kartal 27/61
Kaşgar 25/41
Kasımpaşa 25/5
Kasr-ı Şirin 27/61
Kastamonu 30/22-23
Katakozino, Simon 27/28
Kâtipzâdeler 25/18
Kavaid-i Tahavvülât fî Harekât-i Zerrat 25/12
Kavakçı, Yusuf Ziya 30/19
Kavgam 29/32-33
Kayalı 27/54
Kayseri 28/59, 30/48
Kayserilioğlu, Sertaç 28/40
Kazak 27/47
Kazakistan 27/53
Kazan 27/49, 56
Kazan Türkleri 27/47
Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi 27/47
Kazancı, Mazhar 26/36
Kazdağı 25/48, 28/59
Kazgan, Haydar 30/64
Kazımov 27/51
Kazimir IV 27/57
Kazimiye 27/61
Kazvin 27/61
Kel Abdal 28/56
Kel Abdal Zaviyesi 28/56
Kemal Ahmet 25/53
Kent, Jean 25/38
Kent Düzeninde Daha mı Uygardık? 26/6
Kerkenes Dağı 26/53
Kermanşah 27/61
Kesbi Mustafa Efendi 27/62
Keyn, Nevin 28/31, 35
KGB 27/50
Khios 27/59
Kıbrıs 25/28, 30-32, 40, 28/15, 29/25 30/48, 49, 56
Kılıç, Hüseyin 27/63
Kıpti 25/49, 52
Kıray, Emine 30/64
Kırgız 27/47
Kırgızistan 27/50
Kırım 25/48, 27/51, 52, 56-58, 28/45
Kırım Savaşı 28/45
Kırkağaç 26/15
Kırkkilise 27/55

Kırşehir 28/58
Kısakürek, Necib Fazıl 25/53
Kışlak 27/61
kızıl sultan 28/50
Kızıl Tataristan gazetesi 27/49
Kızılay 26/24
Kızılbaş 28/55
Kiev 27/56, 29/54
Kilis 27/61
Kilise Tepe 26/53
Kiryakopulos, Emmanuel 25/36, 27/38
Kitabü'l-fevâid fi usûli'l-bahr ve'l-kavaid 25/16
Koblenz 29/16
Koçak, Cemil 25/62
Koço 27/32, 27/35
Kolar 27/54
Komedi Tiyatrosu 26/46
Konstantinopolis 28/17, 19, 20
Kontiya 27/40
Konya 25/39, 40, 26/53, 27/9, 25, 61, 28/54, 30/23-25
Konya Ovası 26/52
Konyalı, İbrahim Hakkı 30/37-38
Kopenhag 28/20
Kopuz dergisi 29/22, 23
Korint 27/64
Korrido, Avram 25/24, 26
Korsika 27/63
Kourouklis 27/37
Koyukan, Hamide 27/21
Koz, Sabri 29/13
Kozmograf Sineması 26/49
Köçeoğlu Agop Efendi 28/39
Köln 27/57
Köprülü, Mehmet Fuat 28/62, 29/20, 22, 30/40
Köylü 27/29-30
Kran 27/58
Kudüs 25/23, 30/48, 55
Kula 26/5
Kuledibi Sineması 25/35
Kulief, Mustafa 29/48
Kuman 28/60
Kumbarahane 26/41
Kumkapı 25/29
Kuran, Ercüment 25/53
Kuran-ı Kerim 25/11, 41, 27/12
Kurban, İklil 27/52
Kurnaz, Şefika 27/64
Kut, Halil 29/46-47
Kuzey İtalya 27/57
Kuzmani 25/4
Kübrevîlik 28/55
Küçük, Abdurrahman 30/52
Küçük Menderes 25/18
Küçüka, Necip Ali 29/6
Kürdistan 25/58
Kuriyat 25/16
Kürkçüoğlu, Feza 27/24, 26
Kürt sorunu 27/24
Kürtler 26/4
Kürtlük 27/25

L
La Fontaine (Syndey) 26/16
La Granya 27/59
La République gazetesi 25/37
Ladik 27/61
laik 28/22
Lale Devri 30/62
Lale Sineması 26/49
Lamartine 25/41, 42
Landauer, Bella C. 28/42
Langoussis, Alenksandr 27/38
Lapseki 25/48, 27/57
Larende 28/52
Laurel, Stan 27/39
Layoş I 27/60
Le Bon, Gustave 29/25
Le Coq 27/33, 37
Le Journal d'Orient 25/23, 25
Le Roy 25/38
Leclecrq ailesi 26/49
Lefke 27/61
Lefkoşe 25/28, 30, 31, 30/48, 50-51
Lehistan 27/56, 58
Leipzig 30/54
Lenin 29/28, 30/31
Leon III 28/14
Levant Herald 26/22, 28
Levi, Avner 25/23
Levi, Hayim 25/24
Leyla Murad 26/51
Leyla Hanımı Kim Alacak 28/6-12
Leytes 25/24
Libya 27/57
Liège 27/57, 29/16
Lightfoot, Chris 26/53
Limni 27/59
Litvanya 27/56, 29/55
Lloyd Seton 26/52-53
London Sun Insurance Company 26/14
Londra 26/17, 27/31, 57, 29/16, 30/39
Londra Üniversitesi 28/15
Lopez 25/30
Loti, Pierre 30/32
Lublin 27/58
Luksembourg Kahvesi 27/38
Luristan 25/58
Luschan 25/50
Luther 29/40
Luxembourg Sineması 27/39
Lüks Sineması 27/38
Lyon 27/57

M
Maarif Madalyası 26/43-45
Maarif ve Medeniyet dergisi 29/50
Macaristan 25/54, 55, 26/38, 27/59, 60, 30/49
Macarlar 28/4
Maçka 30/27
Madra Çayı Deltası 26/53
Maeander 26/52
Magosa 25/30
Mahkeme Tercümanları 30/47-52
Mahmud I 26/20, 27/58
Mahmud II 25/12, 26/20, 40, 30/61, 63
Mahmud 27/57
Mahmud (Kâşgarlı) 25/42, 27/33
Mahmud Ekrem (Recaizade) 26/24, 40
Mahmud Esat Efendi 27/12
Mahmud Muhtar Paşa 25/19-22, 26/41
Mahmud Muzaffer 25/53
Mahmud Şah III 27/61
Majestik Sineması 25/34, 28/36
Majik Sineması 26/50
Makedonya 25/16, 27/25
Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi 27/25
Makrızi 25/29, 31, 28/62
Malazgird Meydan Savaşı 25/61, 29/29
Malche, Prof. 25/13
Malindi 25/16
Malta 27/57, 59, 30/58
Manasse, Edouard 27/37
Manastır 25/31
Mani 27/33-35
Maniheist 27/32
Maraş 25/47, 28/59
Margulies, Roni 26/54
Markasya Deniz Amelesi Cemiyeti 30/6
Marksist 29/28, 34
Marksist-Leninist 27/49
Marksist Tarihçiler Cemiyeti Tataristan Şubesi 27/49
Marksist teori 28/19
Marksizm 25/56, 29/32
Marmara 30/34
Marr, N. 27/48
Martal, Abdullah 30/61
Marx, Karl 25/56, 29/32
Maskat 25/16, 17
Manş Denizi 27/57
masonluk 29/33
Massava 28/49
Matbaa-i Osmaniyye 28/5
Mateos 25/31
Matrah Kalesi 25/17
Matthews, Roger 26/52
Maurice, Clement 27/38
Mayalar 27/32
Maynard, Ken 25/35
Mazhar Bey 26/36
McCarthy 29/32
Mecmua-yı Ulûm-i Riyaziye 25/12
Medeni Kanun 27/6
Mehmed II (Fatih) 25/8, 32, 27/55
Mehmed IV 27/59
Mehmed V (Reşad) 28/50-51
Mehmed Ağa (Nişli) 27/56, 62
Mehmed Derviş Efendi 27/62
Mehmed Efendi (Kolsuzoğlu) 27/23
Mehmed Emin Ağa 30/45
Mehmed Emin (Rezulzade) 29/46
Mehmed Fazıl 25/53
Mehmed Memduh Efendi 26/45
Mehmed Paşa (Tiritzâde) 26/16
Mehmed Raşid Efendi 30/62
Mehmed Sadık Efendi 30/44
Mehmed Said Galip Paşa 27/57
Mehmed Şerif 25/53
Mehmet (Çerkes) 28/5
Mehmet Paşa (Tiritzade) 26/16, 27/27, 30
Mehmet Zeki Terzihanesi 28/11
Mehner et Maas 30/39
Mekke 25/17
Mekteb-i Sultani 25/35, 26/20-42
Mekteb-i Sultani'den Bugüne Galatasaray Lisesi 26/20
Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne 29/5
Mektep dergisi 27/47
Melahat Hanım 29/47
Melamad, Ribi Moşe 25/24, 25
Melek Sineması 27/41
Melikaslonov 27/51
Melikoff 25/48
Mellaart, James 26/52
Memluklar 25/29, 48
Memmedzade 27/51
Menderes, Adnan 25/18-22
Menderes Vadisi 25/18

Mengli Giray Han 27/56
Meraga Rasathanesi 25/8
Merkez Bankası 28/35
Mersin, Teşrife 28/35
Mert Rüstem (Foto) 27/44
Mescid-i Aksa Camii 29/35
Meslek dergisi 25/57, 30/9-11
Meslek-i Temsil programı 29/47
Messina Boğazı 27/59
Mészaros, Gyula 25/54
Metternich 27/63
Mevlana 28/54
Meydan Camii (Sivas) 30/44
Mezopotamya 25/5, 7, 15, 16, 26/52, 27/32
MHP 29/24
Mısır 25/6, 16, 17, 40, 27/59, 29/23, 30/49
Miastkowski, Wojciech 25/41
Michigan Üniversitesi 30/15-16
Midilli 27/56, 30/6, 56
Mikayan 27/53
Miletich, Jean 25/36
Millas, Herkül 29/37
Millet Tiyatrosu 25/34
Milli Bayramlar Şekli ve Hatırası 28/29, 29/6
milli iktisat 27/27
milli şirketler 27/29
Milli Türk Talebe Birliği 29/24
Milli Uşak Halı Şirketi 27/30
Milliyet gazetesi 25/23, 24, 30/15
Milliyet Sanat Dergisi 30/15-17
milliyetçilik 27/51
Mir Hond 25/58
Mirani Kalesi 25/17
Misak-ı Milli 25/52
Mistra 28/17
Moğollar 25/40, 27/47
Mohaç Meydan Savaşı 27/59
Mohaç Ovası 27/55
Moiroux, M. 26/35
Moldavya 27/58
Mondros Mütarekesi 29/47
Moniteur Oriental gazetesi 28/36
Mora 27/57, 59, 28/17, 30/49, 54-55
Moralı, Güven 28/35
Morawitz, C. 30/64
Morosini 30/55-56
Moskova 27/53, 56, 29/48, 55
Moskova Caddesi 30/31
Moskova Kulübü Lokantası 30/31
Mouline Rouge 26/49
Muallim Naci 26/24, 40
Muallimler Birliği 30/26
Muhacirin Komisyonu 28/46-48
Muhammed (Hz.) 25/11, 28, 29/28, 30/48
Muhammed Padişah Mutahallis Şad 27/32
el-Muhit 25/16
Muhittin Birgen ve Azerbaycan 29/46-53
Muhlis Paşa 28/52
Muhtar Bey 29/54
Mukaddime 25/12
Mum Söndü 52-53
el-Muntasır 25/29
Murad II 27/60, 61
Murad III 28/54
Murad V 29/14, 16
Murcia 27/59
Musa Efendi (Hacı) 27/23
Musa Kâzım Efendi 27/12
Musavatçılar 27/51
Museviler 26/22, 28, 30, 27/10
Muşkara, Talat 29/42, 47
Mustafa III 27/58
Mustafa Ağa 30/4
Mustafa Efendi 27/23, 62
Mustafa Hattî Efendi 27/61-62
Mustafa Rasih efendi 27/62
Mustafapaşa 27/54
Musul 25/39, 27/61
Mut 26/53
Müftüoğlu, Ahmed Hikmet 26/24, 40, 27/12
Mühendishane 25/12, 26/41, 30/61
Mühendishane-i Bahrî Hümayun 30/61-62
Mühendishane-i Berrî Hümayun 30/61-63
Münir Bey 29/15
Müslüman Memleketlerinde Beş Sene Seyahat 29/54-56
Müslümanlar 25/17, 29, 41, 56, 26/28, 27/19, 28/43, 45, 46, 60
Müstecabi, Esad Adil 25/53
Mütareke dönemi 28/21

N

Naci Bey (Alay Emini) 27/22
Naci Efendi 28/5
Nadir Şah 27/61
Nahum, Marko 25/25
Naim Bey 26/41
Nalbantoğlu, Reşat 30/64
Namık İsmail 26/40
Namık Kemal 26/22
Naon, Avram 25/25
Napoleon III 29/14
Napoleon Bonaparte 27/63, 29/48
Napoli 27/56, 29/39
Nasirüddin, Tuslu 25/8
Nasirüddin 25/12
Nasturi 25/10
Nauplion 30/55-56, 60
Nawgorod 27/56
Nazım (Dr.) 29/48
Nâzım Hikmet 26/50, 29/34, 47
Nâzım Kâmil 25/53
Nazi 29/23
Necati Bey 27/62
Necib Bey 28/5
Necipoğlu, Nevra 28/13-20
Necmüddin Kübrâ 28/54
Nejni 27/56
Németh, Gyula 25/39-40, 27/52
Neonasyonalistler 27/51
Nerimanov, Neriman 27/48, 53
Nerimanovcular 27/51
Nesim Halim Efendi 27/4
Nestle 27/15
Neşet Efendi 27/22
Netcheolodon 29/33
New Jersey 27/38
New York 27/31
Nezihe Muhiddin 27/64
Nice 27/57
Nietzsche 27/64
Niğbolu 27/55
Niğbolu Savaşı 27/60
Niğde 30/40
Niko Çangopulos 27/38
Nikola zimmî 30/41
Niksar 30/40, 45
Nil 25/6, 17, 29/34
Nineveh 26/52
Nis 27/56
Niş 27/54
Nişantaşı 28/7
Niyazi Bey 25/64
Niyego, Elza 25/23-27
Nizam-ı Cedid 30/61, 63
Nizameddin Şamî 25/58
Nogay 28/46, 60
Novarro (Ramon) 25/35
Nuh (Hz.) 25/40
Nureddin Efendi 29/13-14, 18
Nuri Paşa 29/46
Nusaybin 27/61
Nuşirvan 25/10
Nutuk 28/30
"Nümune Köy" Projesi (1916) 29/41
Nüzhet Hanım 29/47

O

Odeon Tiyatrosu 27/38
Odesa 29/55, 30/33, 35
Of 30/27
Oğuz 29/60
Oğuz lehçesi 28/59
Oistrach, David 27/40
Okay, Cüneyd 26/56, 30/15
Okuyan, Yaşar 29/32
Olimpiyat 28/4
Olympique sirki 27/37
19 Mayıs 28/31, 32, 29/7
10 Kasım 28/31
Onan, Necmeddin Halil 25/53
Onuncu Yıl 29/10
Opera Film Şirketi 27/40
Opera Sineması 27/40
Ordu 30/23
Ordubasdki 27/51
Orhon, Orhan Seyfi 29/22, 31
Orhonlu, Cengiz 30/48
Orhun dergisi 29/21-22, 32
Orienteaux Sineması 25/34
Orkun, Hüseyin Namık 29/22
Orlean 27/57
Ortaç, Yusuf Ziya 26/56
Ortaköy 26/5
Ortaylı, İlber 28/50
Osborn 29/16
OSF Hatt-ı Hareket Beyannamesi 28/21
Oskan Efendi 27/24-25
Osman III 27/58
Osman Ağa 30/45
Osman Bey 28/60
Osman Ragıp 25/23
Osmanlı 27/47,28/43, 29/28
Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay 25/4-5, 26/4-5, 27/4-5, 28/4-5, 29/4-5, 30/4-5
Osmanlı Devleti 25/11, 27/54, 27/56-58, 61, 28/44-45
Osmanlı Elçilerinin Sefaret Güzergâhları 27/54
Osmanlı İmparatorluğu 25/16, 26/14-15, 29
Osmanlı İttihat ve Terakki Kulübü 27/22
Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyyesi 27/21

Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti 27/21
Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti 27/13
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 26/40
Osmanlı Sosyal Hayatı Hakkında Bazı Tespitler 30/40-46
Osmanlı Sosyalist Fırkası 28/21-28
Osmanlı Tarih Terimleri Sözlüğü 27/32
Osmanlı tarihçiliği 28/15
Osmanlı Tiyatrosu 27/37
Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat 27/32
Osmanlı'da Dış Borçlar 30/64
Osmanlıcılık 29/41
Osmanlılar 25/17, 30
Ostende 27/57
Otlukbeli Meydan Savaşı 27/61
Otlukçu Kışlası 26/40
Ottoman Banc 26/14
Ottoman Financial Association 26/14
30 Ağustos 29/7, 28/32
Ozansoy, Halit Fahri 26/40,56
Ozi 27/56

Ö
Ödemiş, Funda 28/35
Öklid 25/8
Ömer (Helvacızade) 27/27
Ömer (Hz.) 25/28, 29
Ömer Lütfi Efendi 29/18
Öncü Feministler 27/12
Ösek 27/55
Özalp, Kâzım 25/25-26
Özbek 27/47
Özbekistan 27/50-51
Özdoğan, Günay Göksu 29/19
Özkaya, Yücel 30/64
Özmen, Mehmet 25/39-40
Özön, Nijat 26/46, 27/43
Öztürkmen, Arzu 28/29, 29/6

P
Paikert, Aloyse 25/54
Pakalın, Mehmed Ziya 27/32
Pallo, M. 25/42
Panayotidis, Minas 27/38
Panderma 30/34
Panhelenik kumpanyası 30/6
Panislamizmin İflası 27/50
Pantaleon kumpanyası 30/6
Pantürkizm 27/51
Papa Pavlos 25/28-33
Papa Pavlos'un İslama Hakareti ya da Renklere İsyanı 25/27-33
Papadopulos, Vassilaki 27/38
Papalık 27/59
Papaslı 27/54
Pappas, Yorgo 27/39
Pardo, Eli 25/24
Pardo, Jak 25/26
Paris 26/17, 35, 47, 27/31, 57, 28/21, 30/4
Paris Güzel Sanatlar Akademisi 25/35
Paris Üniversitesi 25/14
Paşabalıçe 26/5
Pasarofça 27/58
Pascal Sebah 30/39
Patçine 27/54
Path, Charles 26/47
Pathı Kardeşler 26/46
Path Sineması 26/46, 48
Pathe 28/37
Pathe firması 27/38
Patrona İsyanı 30/62
Payne, Betty 30/20
Payne, Tom 30/20
Pazarcık 27/57
Peçenekler 28/60
Pekar (Dr.) 25/55
Pekin, Cemal Ahmet 26/50, 27/40-42
Pepinov 27/51
Pepys, Samuel 28/41
Pera 27/10, 7, 30/29-30, 32, 35
Pera Palas 28/6
Percy, Thomas 28/41
Pertevniyal Lisesi 28/34
Peşte Turan Cemiyeti 25/53
Petersburg 27/56
Petro III 27/58
Petrograd 30/31
Peykert 25/55
Photo Français 26/47
Pınar, İlhan 27/44, 30/54
Pınar, Selahaddin 26/49
Pınarbaşı 26/53
Pippi 25/4
Pirenne, Henri 28/13
Piri Reis 25/17
Pisagor 25/7
Pisidya 26/53
Planhol 25/47
Plethon 28/17
Pletstcheieff, Mihail 27/56
Pohomov, E. 27/48
Poladıyan, Mıgır 26/49
Polako 26/14
Polatlı 26/52
Polinezya 25/40
Polonya 25/40
Poltava 27/56
Polteraki, Kont 25/54
Port-Said 30/30
Portekiz 25/15, 16, 17, 27/61
Prens Adaları 30/34
Princeton Üniversitesi 28/15, 19
Prinzig, Günter 28/18
Protestan 26/30
Prusya 26/62, 27/58, 29/16
Pujin 27/55
Püsküllüoğlu, Ali 27/32
Pyatigorski 27/49

R
Rahmi Efendi 26/57
Rahova 27/55
Ragıp Paşa (Koca) 27/58
Rakoczy Ferenç 27/58
Ramiz Bey 27/22, 23
Ras el-Hald 25/16
Rasgrad 27/55
Ratgavzer 27/48
Rawlinson, Henry 29/62
Refet Tevfik Bey 27/64
Refik Nevzat 28/21
Renson, Kantan
Reşid Bey 30/8
Reşideddin 25/58
Reşit Galip 29/20
Revan 25/48
Rey, Cemal Reşid 26/50, 27/40
Rey, Ekrem Reşid 26/49
Rıskulov, Turar 27/51-53
Rıza Efendi 27/23
Rıza Nur 25/53, 29/22
Rizezovski, Jan 27/58
Robenson, Abdullah 26/39
Robenson, Abdurrahman 26/39
Robenson, Ahmed 26/39
Robert Kolej 26/23, 28/6 28/9, 12, 30/16
Rochat, E.F. 30/39
Rodos 25/30, 27/61, 30/34
Roma 26/41, 28/13, 18, 29/23, 27
Roma İmparatorluğu 25/40
Romalılar 25/16
Romanes Diogenes 25/61
Romanya 30/35
Rosa 30/55
Rouill 27/58
Roux J.P. 25/42
Rönesans 25/10
Ruh Kasidesi 25/9
Rumeli 25/56, 27/24-25
Rumlar 25/30, 27, 26/30, 27/10, 30/49, 58
Rusçuk 27/55, 57, 29/17-18
Russo-Americain Sineması 25/34
Rusya 25/64, 27/56, 64, 28/44, 30/34
Ruzname-i Ceride-i Havadis 27/37, 28/49
Rübab-ı Şikeste 30/15
Rüya Sineması 27/40

S
Sabah gazetesi 27/64
Sabahattin Ali 29/24
Saban, Rafael 25/34
Sabetay Sevi 30/52
Sabetaycılık 30/52-53
Sabii 25/10
Sabir 27/53, 29/49
Sabri Mahir 26/38
Sadak, Necmeddin Sadık 25/58
Sadeddin Efendi (Hoca) 25/58
Sadi Çelebi 25/44-45
Sadoul, George 27/43
Safevi 28/52
Safevi Devleti 27/61
Safeviye 28/54
Safvet Paşa 26/23, 41
Said Bey 28/46
Saint-Seine Markizi 27/37
Sait Bey 30/27
Sait Galip Efendi 27/62
Sakçagözü 26/53
Sakız 30/21, 49-51, 56, 58, 60
Saksonya 27/58
Salih Ağa (Duacı) 28/48
Salih Arif Bey 26/24
Salih Zeki 25/12, 14
Salim Efendi 27/61
Saltiel, S. Albert 27/42
Saltukoğulları 25/9
Salve, Monsieur de 26/23-24, 29, 32
Samatya 25/29
Samayloviç 27/48, 51
Sami Efendi (Ahmetzade) 27/23
Samsun 27/23, 28/30, 29/11, 22, 30/40
Samsun Kulübü 30/39
Samud Baba 28/57
San Petro 27/57
Sancak Sineması 25/35
Sançar, Necdet 29/21
Sandalcı, Mert 28/40
Santral Sineması 25/36, 28/36

Sanus, Ercan 28/40
Sapanca 27/61
Saraç, Celâl 25/6-14
Saranda Kollones 28/15
Saray Sineması 27/38_40
Sarayburnu 26/40, 28/31
Sarı Saltık 28/60
Sarı Şeyh Zaviyesi 28/55
Sarıyer 25/5
Sarıyurt 27/54
Sarrafian, Bros 30/39
Sava Paşa 26/32, 41
Savaş, Ali İbrahim 27/54
Savaş, Saim 28/52, 30/40
Savua Dükalığı 27/56
Saydam, Abdullah 28/43
Saygun, Celal 29/42-43
Schiller 27/53
Schorer, Christoph 30/54
Schwechat 27/55
Scognamillo, Giovanni 26/46-47
Sebilürreşad 27/12
Seden, Kemal 25/34, 25/35
Sedes, Selami İzzet 26/56
Sefain-i Ticariye Doklar, Rampa ve Boyacılar Cemiyeti 30/6
Sefain-i Ticariye Gemici ve Ateşçiler Esnafı Cemiyeti 30/6
Sefarad Yahudilerin Tarihi ve Kültürü Kongresi 25/23
Seksar Kalesi 27/55
8 Mart 27/63
Selahaddin Asım 27/12, 64
Selahaddin Eyyübi 25/40
Selahaddin Kadri 25/53
Selahattin 30/27
Selahiyye 30/48
Selanik 26/54, 27/4, 21, 24, 41, 59, 29/21, 30/6, 52
Selanik Musevileri 27/41
Selçuk, Münir Nurettin 27/40
Selçuk 29/28
Selçuk Üniversitesi 25/39
Selçuklu Devleti 28/52
Selçuklular 29/29
Selefke 25/46
Selen, Hamid Sadi 25/52
Selim III 25/12, 30/61, 63
Selimhocaoğlu Bedri 28/35
Selimiye Kışlası 30/62
Semendre 27/55
Semerkant 27/49, 51
Semizce 27/54
Semlin 27/55
sendika 26/16
Serafim Holas 26/49
Serbest Cumhuriyet Fırkası 25/18
Serbest Fikir 26/56-64
Serdengeçti, Osman Yüksel 29/34
Sermil 27/61
Sertel, Zekeriya 26/56, 27/24
Server Ağa 29/14, 18
Servet-i Fünun 26/4
Setüstü 28/31
Sevrès 30/35
Seydi Ali Reis 25/16, 17
Seyitgazi 27/61
Seyr-i Sefain 30/7
Seyrüsefain Fabrikaları Amelesi 30/7
Seyyid Abdülvehhab (Yasincizade) 27/61
Seyyid Hüseyin 30/45
Seyyid Muhiddin 27/61
Seyyid Numan 30/45
Seyyir Seyyiya 27/52
Shakespeare 27/53, 29/27
Sheil, Lady 25/48
Sıdıka Hanım 28/48
Sırp 30/49
Sırpsındığı Savaşı 27/60
Sıvas 26/15, 27/60, 28/52-57, 30/40-45
Sıvas Kongresi 28/30
Sıvas Zaviyeleri 28/52-57
Sıvasizade Efendi Tekkesi 28/53
Sibirya 25/40, 26/61, 29/56
Sicilya 25/8
Siegfried 27/38
Silivri 27/55, 28/48
Sinbad 25/15
Sinema, Uygulayımı, Sanatı, Tarihi 26/46
Sinop 26/53
Sirer, Şemseddin 25/53
Sirman, Mehmed R. 26/50, 27/40-42
Sirman, Osman R. 26/50, 27/40-42
Sisam 30/56
Siyavuş Paşa 28/49
Siyonizm 29/32, 34
Skyros 30/56
Sobluca Köyü 25/19
Sofya 27/54, 57, 30/48
Sofyanos, Yorgo 25/35
Sohar 25/15, 16
Somali 25/16
Son Saat gazetesi 25/23, 24
sosyal sigorta 28/22
Sosyalistler Türk Toplumuna Faydalı Oldular mı? 28/21
Sovyetler Birliği 29/19
Söğüt 27/61
Spartalı, T.A 26/14, 16
Sperco, Willy 30/29-35
Splendide Maison 30/33-34
Sponeck Birahanesi 26/47
Stael (Madam) 27/63
Stalin 27/49, 50, 28/19
Sultan Ahmed Camii 30/41
Sultan Galiyev 27/47, 53
Sultanahmet 30/37-38
Sultanahmet Medresesi 30/38
Sultanahmet Mitingi 26/25
Sultantepe Höyüğü 26/52
Suhayb-ı Rumi Tekkesi 28/53
Sungur 30/40
Sural, Mahmut 25/39
Suriye 25/40, 25/48, 28/14, 29/46
Suriye Pasajı 25/37
Suriyeliler 25/29
Sübhanverdibeyov 27/51
Sühreverdîlik 28/57
Süleyman Ağa 30/45
Süleyman Ağa (Hacı) 28/46
Süleyman Bey 29/13
Süleyman Çavuş Ağa 30/45
Süleyman Çelebi 27/59
Süleyman Fikri 25/46, 50
Süleyman Nazif 29/31
Süleyman Paşa (Hadım) 27/61
Süleyman Sudi 26/57
Süleymaniye 30/62
Süleymaniye Camii 28/33
Sümer 29/20, 23
Sümer Sineması 27/40-41
Sümerler 25/15
Sürmene 30/26-27
Süryaniler 25/10

Ş

Şabanov 27/51
Şah İsmail 25/48, 27/61
Şah Veli 28/57
Şahab Sıdkı 29/44
Şahabeddin Ahmed Sivasî 28/57
Şahabettin Mercanî 27/47
Şahbazov, Müseyib 27/51
Şahin, Mustafa 25/52, 26/56, 27/64, 29/57
Şahsuvarov, N. 27/51
Şam 25/10, 48, 27/25, 28/13, 30/48
Şapka Kanunu 30/23
Şapolyo, Enver Behnan 28/32
Şubat Devrimi (1917) 27/47
Şumen Razgrad 27/57
Şumnu 27/55
Şura dergisi 27/47
Şuşodovski 27/58
Şükrü Efendi 25/24, 26

T

taç-başlık 27/32-36
Tacü't-Tevârih 25/58
Tağı Şahbazı 27/48, 50, 51
Tahmasb II 27/61
Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti 30/7
Tahran 27/61
Tahtacılar 25/46-51, 28/58-64, 29/59-64
Tahtacılar: Kimdir ve Kökenleri Nereden Gelir? 25/46-51, 28/58-64, 29/59-64
Takrir-i Sükun 30/6, 8, 11
Taksim Meydanı 26/50, 28/31, 29/10
Taksim Sahnesi 28/39
Taksim Sineması 26/50-51
Talat Paşa 26/55
Talıblı 27/51
Talmud 30/53
Tan, Şahap 29/35
Tan gazetesi 25/34
Tanin 26/47, 27/64, 28/36, 29/47, 30/6
Tanpınar, Ahmet Hamdi 25/53
Tanrıdağ dergisi 29/22-23
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 25/52, 26/57-58
Tanyol, Cahit 29/61
Tanzimat 28/44
Tanzimat Fermanı 26/20-21
Tarakçıoğlu, Reşit 30/26
Tarba, Güner 28/35
Tarcan, Selim Sırrı 25/60, 26/36, 39
Tarım, Hakkı 28/58
Tarih Çalışmalarında Yöntem Üzerine 25/62-64
Tarişbank Lokali 27/44
Tarsus 29/27
Taşkent 27/49
Taşnaklar 27/53
Tasso, Torquato 25/40
Tatar 27/49, 28/45
Tatar Burjuvasının İdeologu Gasprinski 27/50
Tatar Komünist Üniversitesi 27/47
Tatar Tarihi 27/48

Tataristan 27/50-51
Tatarların Aslı 27/49
Tatarpazarcığı 27/54
Tatil-i Eşgal Kanunu 30/9-10
Tavarnik 27/54
Teali-i Nisvan Cemiyeti 27/21
Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti 27/21
Tefenni 25/49
Tek, Vedat 25/38
Tekin, Şinasi 27/33-34
Tekrit 27/61
Temeşvar 27/58
Temiz, Yaşar 28/40
Tepebaşı 26/46, 30/5
Teşkilat-ı Mahsusa 29/47
Teutonia Alman Kulübü 26/48
Tevetoğlu, Fethi 29/22, 31
Tevfik Efendi (Cerrahzade Hafız) 27/22
Tevfik Fikret 26/23, 24, 35, 40, 41, 27/12, 30/15-21
Tevfik Paşa 28/50
Tevfika Hanım 25/18
Tevhid-i Efkâr gazetesi 29/54, 56
Thales 25/7
Theben 27/55
Thomas, İsaiah 28/42
Tıbbiye 26/41
Tıbbiye 28/34
Tıbbiye Mektebi 26/10
Tırnova 27/58
Tiflis 29/47, 48, 51, 29/56
Tilgen, Nurullah 26/46
Timur 26/61, 27/56, 60, 29/29
Tire 25/18
Tiring, Victor 26/48
Tiyara 27/34
Togan, Zeki Velidi 29/20, 22
Tokat 28/52, 57, 30/40
Tokatlıyan Oteli 28/36, 30/30
Tokdemir, Ertuğrul 30/64
Tokmak Zaviyesi 28/55
Toledano 28/49
Toledo, Salomon de 25/34
Tolstoy 30/31
Topçuoğlu, Nazmi 29/48-49, 53
Tophane 26/20, 28/49, 29/18
Tophane yangını 26/40
Topkapı Sarayı 26/20
Toprak, Zafer 26/20, 27/6, 28/6, 30/4
Toros, Taha 25/46, 50
Tortosa 27/59
Tosya 27/61
Toulon 27/57, 29/14
Trablus Vilayeti 28/49
Trabzon 28/17, 19, 35, 46, 30/22-28, 48
Transilvanya 25/55
Troçkiciler 27/51
Troitsk 27/47
tröst 26/16
Tuhfe-i İsnâ Aşariyye 25/7
Tula 27/56
Tulcea 27/56
Tuna 29/17
Tuna nehri 27/55
Tunalı Hilmi 27/21-22
Tunaya, Tarık Zafer 28/21, 29/47
Tunçay, Mete 28/21
Tunus 27/57
Turan 25/54, 29/23, 25, 34, 41-42, 30/22
Turan Cemiyeti 25/54
Turancılık 25/53, 27/48
Turanizm 25/54
Turfan 27/32, 34
Turgut Reis 29/37-40
Turkopol ordusu 28/59-60
Turkuvaz Gazinosu 28/38
Tuzla 25/31
Tülbentçi, Feridun Fazıl 25/53
Türk Çatılarında Güvercinler 25/39-43
Türk Ephemera Tarihine İlişkin Anekdotlar 30/36-39
Türk mü? Tatar mı? 27/47
Türk Ocağı 25/25, 27, 30/26, 27
Türk Ocağı İzmir Şubesi 29/34
Türk Tarih Tezi 29/29
Türk Yurdu 26/62
Türk Yurdu Cemiyeti 29/41
Türkçüler 27/12
Türkçülük 26/57, 29/41
Türkeş, Alparslan 29/24
Türkistan 25/40, 27/33-34, 49
Türkistan Sovyet Cumhuriyeti 27/53
Türkiyat Enstitüsü 29/20
Türkiye Büyük Millet Meclisi 27/21
Türkiye İdmanlar Cemiyeti İttifakı 26/38
Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği 29/35
Türkiye Siyonizmle Mücadele Derneği 29/32-36
Türkiye Sosyalist Fırkası 28/21
Türkkan, Reha Oğuz 29/20, 22-24
Türkmen 27/47, 29/59-60
Türkmenistan 27/50

U
Ulu Arif Çelebi 28/57
ulu hakan 28/50
Uluğ Bey 25/8, 12
Ulukışla 27/61
Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 28/29
Umman 25/15-17
Umum İttifak Pantürkist Merkez 27/51
Umut Burnu 25/15, 16
Unesco 28/20
Union Française 28/10
Unkapanı 29/14
Urartular 25/58
Urfa 25/9, 10, 26/52, 27/61
Uşak 26/5, 14-19, 27/26, 30
Uşak Halı Şirketi 27/29
Uşak Halı Ticaret Şirketi 27/26-31
Uşak Halı Ticarethanesi 26/14, 27/26
Uşak Numune-i Edeb Mektebi 26/18
Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi 26/14, 27/26
Uşaklı, Ömer Bedrettin 25/53
Uşşakî 28/54
Uygur Taç Başlıkları Üzerine 27/32
Uygur Türkleri 27/32-36
Uygurlar 25/48, 27/32, 33, 29/28
Uzer, Tahsin 27/24-25
Uzluk, Feridun Fazıl 25/53
Uzluk, Şehabeddin 25/53
Uzun Abdullah Paşa 30/44
Uzun Hasan 27/60
Uzuncaova 27/54
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 28/60

Ü
Ülgün 30/52
Ülken, Hilmi Ziya 25/52, 53, 26/41
Ülkü dergisi 28/32
Ülktüaşır, M. Şakir 25/50, 59
Ülman, Yeşim Işıl 25/6-14
Ümmü Sinanî 28/54
Ürdün 28/14
Üsdiken, Behzat 25/34, 27/37, 27/43, 28/36
Üsküdar 26/7-8, 27/61, 29/14
Üstuni Belgrad Kalesi 27/55
Üstünidman, Ali Faik 26/35-37

V
Vafiadis 26/48, 27/43
Vagif 27/53
Vahan Efendi 26/29
Vahdettin 28/51
Vaka-yi Hayriyye 25/12
Vakfıkebir 30/27
Vakit gazetesi 25/23, 58
Valentino, Rupolph 25/35
Valeri, Salvatore 25/35
Vambery 26/4
Van 27/24-25
Van Bruyn 25/30
Van'da Asayiş Berkemal 27/24
Vandal, Marcel 27/38
Varadin 27/55
Varış, Tunca 28/40
Varlık, Bülent 25/63
Varlık gazetesi (Sarıkamış) 29/48
Varna 29/17-18, 30/6
Varşova 27/58
Varyete Tiyatrosu 25/37, 27/37
Vasco da Gama 25/15, 16
Vasco da Gama mı, Ahmed bin Mâcid mi? 25/15-17
Vasil, Çar 27/56
Vatikan 25/38, 26/22, 30/37
Vazifa 27/47
Vedenik 27/56, 27/61
Vefa Sultanisi 26/39
Vegerov 27/53
Vehbi Efendi (Sümbülzade) 27/62
Veliçkov 26/39
Velioğlu, Halide 28/35
Venedik 28/20, 30/54-58
Venediklilerin 1694 Sakız İşgali ve İzmir'i Tehditlerine Dair Bir Seyahatname-Hatırat 30/54-60
Verdi Tiyatrosu 27/37-38
vergi 28/22
Vezirhanı 27/61
Vidin 25/39, 40, 27/55, 58, 29/17
Viktoria (Kraliçe) 29/16
Viyana 26/47, 27/55, 57, 58, 62, 29/17, 20
Viyana Kongresi (1815) 27/54
Vladislas Yagellon VI 27/58
Vukovar Kalesi 27/54

W
Washington 28/7
Watkins, Trevor 26/53
Weinberg, Jean 26/48, 27/43
Weinberg, Sigmund 26/46, 48, 28/36-37
Welles, Orson 27/41
Westfalya Barışı 30/54
White, Roberta 30/18-21

Wight 29/16
Wilhelm 29/16
Wilhelm II 28/50-51
Wilson 29/46
Wintergerst, Martin 30/54-56

Y
Yagellon Ailesi 27/58
Yagodine 27/54
Yahudi Hastanesi 25/25
Yahudiler 25/8, 17, 23, 24, 27, 28, 30, 32, 28/43, 29/21, 25
Yakub (Akkoyunlu hükümdarı) 27/61
Yakubiler 30/52
Yalçın, Hüseyin Cahit 26/54-55, 29/50
Yalkın, Ali Rıza Yalman 28/58
Yanbolu 27/55, 58
Yanoş, Hunyadi 27/60
Yaradılış Destanı 26/52
Yatman, Ahmed 26/49
Yavuz Sultan Selim 27/59, 28/51
Yazıksız, Necib Asım 25/53
Yedigün dergisi 26/54
Yemen 27/62
Yen, Ali Sami 26/38
Yeni Gazete 26/47
Yeni Türk gazetesi 25/58
Yeni Yıldız dergisi 26/46
Yeniçeri Ocağı 26/20, 44
Yenihan 27/54
Yeniköy 27/8, 10
Yenimahalle 27/54
Yeniyol gazetesi 30/26
Yerli Malı Haftası 28/29
Yeşilçam Sokağı 27/41
Yeşilköy 27/9, 11
Yetim Adnan (Menderes) Bey'in Arazi Sorunu 25/18-22
Yetkin, Sabri 25/18, 26/14, 27/26, 27/44, 29/41
Yeuda, Leon 25/24
Yeğen, Yaşar 28/40
Yıldırım, Celal 28/40
Yıldırım 29/29
Yıldırım Bayezid 27/59
Yıldız Sineması 25/34
Yılmaz, Abdurrahman 25/50
Yiğitbaşî 28/54
Yinanç, Mükrimin Halil 25/52-53, 58
29 Ekim 28/32, 28/35
23 Nisan 28/31, 29/7-10
27 Mayıs 28/35
Yöntem, Ali Canib 26/56
Yörükler 29/59
Yunanistan 25/7, 27/24, 28/5, 15
Yusuf Agâh Efendi 27/57
Yusuf İzzeddin Efendi 29/13-14, 18
Yusuf Mazhar Bey 25/59
Yusuf Ziya 25/46, 49, 50, 26/61, 28/59, 62
Yüksekkaldırım 28/5

Z
Zafer Bayramı 28/29, 30, 32, 29/7
Zafer Sineması 25/37
Zağanos Paşa 27/55, 62
Zakir 27/53
Zaptiye Nisa Misafirhanesi 28/48
zaviye 28/52-57
Zeküzade, A. 27/48
Zengân 27/61
Zeno, Antonio 30/54, 56
Zeyd b. Sabit 30/48
Zeynep Hanım Konağı 25/13
Zeynep Sultan Camii 30/5
Zeyniye Tarikati 28/57
zihniyet tarihçiliği 28/18
Zile 30/40
zimmiler 25/28-33, 28/44
zina 27/18
Ziraat Bankası 28/35
Ziştovi 27/55
Ziştovili Ali Ağa 27/62
Ziya Bey 25/5, 48, 52, 26/24, 56-64, 27/12, 29/23-24
Ziya Paşa 26/22
Ziyaeddin Efendi 26/12-13
Zorlu, Ilgaz 30/52
Zülfikar Paşa 27/62